

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL

00036202233

Jacob Barua

36
37

I

2

מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

К Н И Г А

„МИДРАШЪ ТАНХУМА“

т. с.

ГОМИЛЕТИЧЕСКОЕ ТОЛКОВАНИЕ

н а

ПЕНТАТЕВХЪ.

Изданное первый разъ по рукописямъ изъ библиотекъ Оксфорда, Рима, Пармы и Мюнхена.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельными къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ

въ Лембергѣ.

Часть 1-я.

בית מדרש תנחומא
 I. M. ALTER & Co.
 13, ST. MARY STREET,
 WHITECHAPEL,
 LONDON, E. 1.

ВИЛЬНА.

Тип Вдовы и Братьевъ Роммъ. Жмудскій переулочъ домъ № 325/2631.

1885.

88

[Faint, illegible handwritten text at the top of the page]

Дозволено цензурою. — 5 Юня 1884 г. С. Петербургъ.

[Faint, illegible handwritten text in the lower-left quadrant]

ע' כנסת ישראל "כרדא" תרמ"ג
דף 193

ע"ד בקורת על הוצאה זו
של מדרש תנחומא

K B

//

246
150

מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

[Faint handwritten notes and a large flourish at the bottom of the page]

MIDRASCH TANCHUMA

EIN AGADISCHER COMMENTAR

ZUM

PENTATEUCH

VON

RABBI TANCHUMA BEN RABBI ABBA

Zum ersten male nach Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben.

Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

VON

SALOMON BUBER

in Lemberg.

WILNA.

Druck und Verlag v. Wittve & Gebrüder Romm.

1885.

Nachdruck verboten.

מדרש תנחומא

הקדום והישן

מיוחס

לרבי תנחומא ברבי אבא

על

חמשה תומשי תורה

אשר היה ממון וספון בכתב יד באוצרות הספרים עד כה.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי כתב יד ישן נושן, הנמצא באוצר הספרים באקספארד, אשר היה מקדם בגנזי הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל, ועל ידי השואה עם עוד שמונה כתבי יד אחרים: (א) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ב, ג, ד, ה) כ"י גם כן מאוצר הספרים באקספארד, ואחד מהם היה לפניו בבית עקד הספרים של הרב החכם הגדול ה"ר חיים מיכל ז"ל. ו) כ"י מאוצר הספרים במינכען. ז) כ"י ספרדי. ח) כ"י מאוצר הספרים של די ראסטי בפארמא.

ערוך ומסודר עם סימונים כאותיות להפריד בין מאמר ומאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, משני התלמודים, תוספתא ספרא ספרי מכילתא, פסיקתא מדרשים וילקוט, ויתר ספרי הקדמונים, ובאור להבנת דבריו, וגם פירוש המלות הזרות הבאים בתוכו,

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על מדרש תנחומא בכלל וכפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

מבוא התנחומא

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

משה. חמשת אלפים ושש מאות וארבעים וחמש לש"ע

זכרון נשנה זמני צל

שלא תאמר למדתי הלכות די לי, ת"ל כי אם שמור תשמרון
את כל המצוה הזאת (דברים יא כב), כל המצוה למוד מדרש
הלכות ואגדות, וכן הוא אומר למען הודיעך כי לא על הלחם
לברו יחיה האדם (שם ח ג) זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה
האדם (שם), אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב פסקא מ"ה).

פתח דבר

ברוך אל עליון אשר אמצני, ובימין צדקו תמכני, להוציא אל הפועל מהשבת י אשר היתה בקרב לבבי שמונה, להביא במחנה העברים זו פעם שלי שית מנחה שחורה חמדה גנוזה וצפונה, הוא מדרש תנחומא אשר היה לפני הגאונים הקדמונים, והיה בכתובים עד כה, ואינו מדרש תנחומא הנדפס פעמים רבות אשר נמצא בינינו, וכבר העיר הגאון חיד"א ז"ל כי התנחומא שמכירים הראשונים איננו תנחומא שבידינו, (ראה שו"ג ח"ב ערך תנחומא), כאשר בררתי כל זה היטב במבוא אשר שמתו בראש הספר.

ממדרש תנחומא באו לידי בחסד אל תשעה כתבי יד. הראשון מאוצר הספרים באקספארד קובץ 20, אשר היה מקדם בבית גנזיו של הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל. ונשלה אלי גוף הכ"ז אל אוצר הספרים של האוניווערסיטעט דפה בהשתדלות המיניסטעריום, ואני נותן בזה תודה אל שרי המלוכה אשר עשו עמי גם כעת חסד ואמת, (כאשר מכבר עשו אתי אות המטובה בהמצאים לי כתב יד מן הלךח טוב מאוצר הספרים בפלארעניץ), למען הרחיב גבול חכמת ישראל וספרותה, ולהוציא תעלומה אור מורשה לנו מקדמונינו ז"ל. והנני נותן גם ברכה ותודה לידידי החכם הגדול והחוקר הר"א נייבויער נ"י, אשר עמד לימיני, למען אוכל להשיג את שאלתי, ועוד לפני איזה שנים שלח אלי החכם הנכבד הזה דוגמאות מתנחומא כ"י הנמצא באקספארד, (ראה מבוא למדרש לקח טוב פ"ט אות ט"ז שהוכרתי את הדוגמאות ההן). ויהי כאשר הודיע לי החכם הנ"ל כי נמצאו באקספארד עוד ארבעה קובצים מתנחומא בכ"י, לא נחתו ולא שקמתי עד אשר נשלחו בהשתדלות המיניסטעריום, גם ארבעה קובצים אלה אל בית אוצר הספרים הנ"ל, למען אוכל להשתמש בהם כחפצי, חנה הלום ראיתי כי אחד מהם קובץ 577 היה מקדם בבית עקר הספרים של הרב החכם מוה"ר חיים מיכל ז"ל, (כי ספרי הגאון הר"ד אפפענהיים וספרי ה"ר חיים מיכל ז"ל נמכרו לאוצר הספרים באקספארד). גם העתיק למעני הרב המופלג מוה"ר מרדכי קאפוי את התנחומא מכ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן קובץ 34. גם השגתי העתקה אשר נעתקה למעני מן כ"י אשר באוצר הספרים במיניכען, והוא קובץ 224 כולל הרבה פרשיות מהתנחומא הנספחות אל ספר החוקוני המונה שמה בכ"י, (דוגמאות מהקובץ הזה הוציא לאור ידידי הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעליניעק בביהמ"ד ח"ו). גם נשלח אלי עוד כ"י אחד, מאת ידידי הרב החכם המופלג מוה"ר יעקב כהנא נ"י, אשר קנהו בעזבונו המנוח החוקר המהולל מוה"ר אליקים פרמולי ז"ל, והוא כ"י ספרדי ישן נושן על במדבר דברים, ואני נותן בזה תודה גם להחכם היקר הזה על טובו והסרו. גם נעתק למעני ספר בראשית מן התנחומא כ"י קובץ 1240, הנמצא באוצר הספרים של די ראסטי בפארמא. ובמבוא הספר ימצא הקורא תכונת כל תשעה כתבי יד האלה.

כתב יד הראשון מאקספארד, בתרתי לשימו לעיקר ולפנים הספר, והשויתי כל כאמר ומאמר עם כ"י האחרים, והעירותי על השונים שביניהם בהערותי למקומותם למושבותם. וזה משפט מלאכתי בכלל: (א) דקדקתי בכל מלה ומלה וצרפתי והגהתי בפנים הספר. (ב) חלקתי המאמרים ועשיתי להם סימנים באותיות למען יהיה כל מאמר נבדל מחברו ועומד בפני עצמו, והקורא יוכל בקל למצוא מבוקשו, התחלת כל מאמר ומאמר, גם יוכל לציין כל מאמר ומאמר באיזה אות הוא נמצא. (ג) נתתי ריוח והפסקות ע"י קוים ונקודות בין הפסוק למדרשו עליו, ובין ענין לענין. (ד) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים מתנ"ך, וציניתי בפנים הספר הקאפיטעל והפסוק. (ה) תקנתי השבושים, והצגתי הנוסחה הישרה והאמיתית, והוספתי את החסר בפנים הספר בתוך שני חצאי מרובע. (ו) לפעמים חסרו איזה דפים בתוך כ"י של אקספארד אשר שמתו לעיקר ופנים הספר, והשלמתי החסרון מכ"י רומי. (ז) גם הוספתי הרבה מאמרים, והצגתי בין שני חצאי מרובע עפ"י כ"י אחר, וכן הוספתי איזה פרשיות שלמות. אלה הם התקונים וההוספות אשר שמתו בפנים הספר, ואולם עשיתי לו עוד זר, הם הערות ותקונים ומראה מקומות ובואר אשר הצבתים לברנה נספחות אל הפנים כלמטה, וזה משפטם ומותם: (ח) הצגתי מראה מקום כל מאמר ומאמר אנה הוא נמצא בתלמודים תוספתא ספרא ספרי מכילתא פסיקתא דרב כהנא ומפסיקתא רבתי ומדרשים. (ט) רשמתי בהערות אנה מובא המאמר בספרי קדמונים, (ובמבוא בפרק י) תמצא מי מהקדמונים הביאו את התנחומא והילמדנו), גם הבאתי אצל כל מאמר ומאמר אנה הוא מובא בליקוט בשם

פתח דבר

בשם התנחומא, בהיות שבעל הילקוט העתיק שבע מאות מאמרים מהתנחומא, והם נמצאים רק בכ"י שלנו, ובמבוא פרק מ"ו ימצא הקורא רשימה מכל המאמרים, ואיפה הם נמצאים בתנחומא. (י) השויתי המאמרים עם מאמרי חז"ל בשאר מקומות, מערכה מול מערכה, והעירויות על כל הלופי הגירסאות והשנויים, אם במאמרים עצמם, אם בשמות התנאים והאמוראים בעלי המאמרים, ובררתי לאיזה מהם היתרון. (יא) העירויות על הרבה מאמרים הנמצאים גם בתנחומא הנדפס וההבדל ביניהם, ובדרך אגב תקנתי הרבה שגיאות ושבשויים שנפלו בתנחומא הנדפס. (יב) שמתו עיני על כתבי יד האחרים אשר היו לפני, והתאמצתי לזרות ולהכיר כל השגיאות בכ"י אשר לפני, בהשוותי כל כתבי יד האלה זה מול זה, ולעמוד על הנוסחא העיקרית. (יג) גם בהרבה מקומות הצריכים באור בארתי ופרשתי כיד ה' הטובה עלי, לעמוד על כוונת המאמר. (יד) גם הרבה פסוקים המובאים משונים מאשר הם בכתובים תקנתי והצגתי בין שני חצאי מרובע את השונים כאשר הוא במקרא. (טו) בארתי כל מלות הזרות הנמצאות בו. (טז) הפיצותי אור דרך אגב על הרבה מאמרים בתלמודים ובמדרשים לבארם ולתקנם למען יצא כנוגה צדקת מאמרי קדמונינו ז"ל, וזאת היא תכלית ההערות אשר ספרתי אל הספר. גם מבוא גדול הכינותי בראש הספר, מכיל עשרים פרקים, וזה הוא משפטו ומעשהו:

(א) שם הספר מתברר וזמנו. (ב) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בכלל. (ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שביניהם. (ד) המאמרים מתנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ"י שלנו. (ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו. (ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ"י המתחילים "ילמדנו רבינו". (ז) שמות הנאים ואמוראים המובאים בתנחומא כ"י, עפ"י סדר א"ב עם הערות. (ח) רשימה ממלות זרות, עפ"י סדר א"ב, ואנה הם מבוארות בהערות. (ט) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא. (י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו. (יא) תכונת תשעה כתבי יד אשר היו לפני מנוסח שלנו ומנוסח הנדפס. (יב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מהתנחומא. (יג) כל הוצאות מתנחומא הנדפס. (יד) נוספות בתנחומא דפוס מאנטובה, ואח"כ בכל הרפוסים. (טו) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא את התנחומא (כ"י) ואנה המאמרים נמצאים לפנינו. (טז) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם הילמדנו. (יז) רשימה מכל הערכים אשר בעל הערוך מביא את הילמדנו. (יח) רשימה שניה מהערכים הנ"ל כסדר התורה. (יט) רשימה מהערכים שמביא את הילמדנו מס' שמות, ואנה המאמרים נמצאים בתנחומא הנדפס מס' שמות. (כ) העתקה מפרק י"ב מספר הדרשות להחוקר הגדול מהריט"ל צונץ עם הערות.

הגדרתי לפניך קורא נעים! תכונת מלאכתי ומעבדי במדרש תנחומא הישן הזה, ואקוה כי הקוראים הישרים בלבותם, אשר דברי קדמונינו ז"ל יקרו להם, ישמחו על הסגולה היקרה אשר הבאתי לפניהם, ויתענגו על המטמון היקר הזה, אשר היה ספון וטמון באוצרות הספרים עד כה, גם תיקר מלאכתי ויגיעתי בעיניהם, אשר הרבה מאד מאד עמלתי ויגיעתי, גם בהשגת כל כתבי יד הנוכרים, גם בהעמיד גוף הפנים על מכוננו, וגם במעשה ההגהות ותקונים והערות ובאור אשר עבדתי בשקידה רבה, כפי מסת כחי בעזר הצור, ועתה הגה הספר לפניכם ערוך בכל וכליל בהדרו, ודברי התנאים והאמוראים מהזריז כוהר הרקיע בפנינו אמרוהם הנעימים, וכאשר שמחו רבים וכן שלמים ויהללו מלאכתי מלאכת הקודש, בהוציאי לאור הפסיקתא דרב כהנא, ע"י חברה מקיצי נרדמים (בשנת ה"א תרכ"ח), ומדרש לקה טוב על בראשית ושמות, ע"י הגבירים הנכבדים האחים ר א ס בוויולנא (שנת ה"א תר"ם), כן אקוה כי יגילו וישמחו על מלאכתי הזאת אשר עבדתי באמונה ומאהבה לדברי קדמונינו ז"ל והיה זה שכרי.

ובמארה אסיים שפתי לא אכלה מלהודות לה' אשר גמל עלי, ועל הטוב אשר וכני, והפיל חבלי בנעימים, לגשת אל המלאכה הזאת, ולהשלימה עד תומה, כן יהיה אלהים עמדי, להוציא עוד ספרי חז"ל הטמונים באוצרות לאור עולם, לזכות את הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה:

לבוב דמתקרייא לעמבערג ר"ח ניסן תרמ"ג
שלמה באבער.

מבוא

בפרס אקריב לפני הקוראים הנכבדים את מדרש תנחומא הישן והקדום הזה, מבואר ומוגה מכל סיגי המעיות, מצאתי את נפשי מחויבת לדבר על כל הנוגע למדרשי תנחומא בכלל, שמותיהם וזמן חבוריהם ותכונתם ואופן סדורם וההבדל שביניהם, ובאיה שם מובאים וזכרים בדברי הגאונים והקדמונים, ועל מה שנוגע במדרש תנחומא הנוכחי בפרט, אשר היה בכתובים עד כה, וההבדל שבינו ובין יתר המדרשים הנקובים ג"כ בשם תנחומא, ואיה מהקדמונים אשר ראוהו, ושאו ממנו דרשות ומאמרים, ותכונת השעה כ"י אשר היו לפני, ועוד דברים רבים אשר יתחקו עליהם דורשי קדמוניות ישרון, וראוי לשים לב עליהם, ובצפיתי אצפה אשר דברי ימצאו חן בעיני הקוראים הנאמנים, ויתענגו עליהם כל אודהי מישרים, ואדמה כי ת"ל לא הנחתי כמעט דבר מכל הנוגע במחקר הזה, מבלי שום עיון ומחשבה בו. והשתדלתי בכל כחי לדלות פנינים ממעמקי החקירה והדרישה, למען יהיו הדברים צרופים ערוכים ושמודים לפני הקוראים המבינים, ולא חסתי על גיעתי לקבוץ על יד כל הלכה טובה, אשר שערתי כי תהיה לתועלת לפני המעיינים המחבבים והמוקירים דברי חכמינו ז"ל, ושמתי לי בזה דבריהם ז"ל לקו: אמר רבי יהודה בר סימון משל לאחד שהיה עושה עטרה, עבר אחד ראה אותה, אמר לו כל מה שאתה יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות קבע, שהיא עתידה להנתן בראשו של מלך (פסיקתא, ופסיקתא רבתי, פסקא כי תשא, ותנחומא הגרפס כי תשא אות ח'), כך כל מה שהייתי יכול לקבוע במבוא קבעתי, שהוא עתיד להנתן בראש הספר, וזה החלי בעור הצור.

א) שם הספר, מחברו, וזמנו.

המדרש הזה נקרא בפי הקדמונים, 'מדרש רבי תנחומא' או 'מדרש תנחומא' או 'תנחומא'. סתם. יען כי רבי תנחומא היה מגדולי רבני דאגדתא ודורשי מקראות, ומאמריו נמצאים קצתם בירושלמי והרבה מדרשים, על כן נתייחס הספר על שמו. ונמצא לפעמים במדרש הזה 'פתח רבי תנחומא' (לך אות ט', משפטים אות ו') 'רבי תנחומא, פתח' (ויקרא אות ב', אמור אות י'), גם 'כך פתח רבי תנחומא בר אבא' (נח אות ב', לך ז', שלח כ"ז). וכמו כן 'כך דרש רבי תנחומא' (תולדות אות ז', מקץ י', כא ז'), או 'כך דרש רבי תנחומא בר אבא' (בהעלותך אות י"ט, שלח א'), ופעם אחת בהוספה לפ' בחוקותי אות ה' 'כך דרש רבי תנחומא ברבי' ואולי צ"ל בר אבא. וכמו כן נמצאים בתנחומא הרבה מאמרים בשמו 'א"ר תנחומא' או 'א"ר תנחומא בר אבא' (בראשית אות י' י"ט, וירא כ"א, תולדות כ"ג, ויצא כ"ד, וארא ט"ו, כא ב', תזריע ט', במדבר כ"ז) וכן המצא בתנחומא הגרפס כך פתח רבי תנחומא בר אבא (נח אות ב'), כך דרש רבי תנחומא בר אבא (בהעלותך סוף אות י' וסוף אות ט"ו), ועוד בב' מקומות שהוסף המדפיס ממנו ובהם כך דרש רבי תנחומא בר אבא (שופטים אות י"ז), כך דרש רבי תנחומא (נצבים אות ד'). ורבי תנחומא בעצמו לא היה המסדר, רק הבאים אחריו קבצו דרשותיו וספחו אליהם גם דרשות מדורשים בעלי אגדה וזולתו, ובעבור שרבי תנחומא היה ראש הדרשנים ובעלי אגדה, נקרא הספר על שמו, ובעבור זה סיימו על איה דרשות 'כך דרש רבי תנחומא'. וזה רבי תנחומא הוא בנו של ר' אבא, לכן תמצא הרבה פעמים מפורש 'רבי תנחומא בר אבא', ולפעמים נוסף על שמו הכינוי 'בי רבי'. כמו בפסיקתא רבתי פ"ו כך פתח רבי תנחומא בי רבי (א) וכן פ"ח כך פתח ר' תנחומא בר רבי, ובפל"ג כך פתח רבי תנחומא ברבי, והוא שם כבוד לגדולי והשובי הדור, ונמצא ג"כ הרבה פעמים בכבלי, ולפעמים גם ברבי, עיון רש"י עירובין נ"ג ע"ב, ורש"י חולין י"א ע"ב, וכן בהרבה מקומות פ"י

(א) בפסיקתא רבתי פ' כי תשא כך פתח ר' תנחומא בי רבי מנחם בן יעקב שאמר נחם אביו, יש לתקן כך פתח ר' תנחומא בי רבי [נחם ב'] מנחם בן יעקב.

מבוא

פ' כן, ולפעמים גם ברבתי נמצא מפורש שם אביו, כך פתח רבי תנחומא בי רבי אבא (ב) פ"ב פסקא מזמור שיר תנוכת, וכן פ"ג פ"ו פ"י פ"א פ"ד פ"א פ"ט פ"א פ"ג פ"ד .
 מזה נובל לשפוט כי המסדר מהפסיקתא רבתי תלה באילן גדול והציג שם רבי תנחומא על הדרשות מאשר הוא נודע לדרשן ובעל אגדה . ועוד זאת תראה אשר הרבה מאמרים הנמצאים בפסיקתא רבתי אשר עליהם רשום כך פתח ר' תנחומא בשם ר' פלוני ופלוני , הם נמצאים בפסיקתא דרב כהנא בשנים ומובאים רק בשם פלוני ופלוני הדורשים לבד , ושם ר' תנחומא לא נזכר עליהם כלל , רק המסדר מהרבתי לקח המאמרים ההם הנמצאים כבר בפסיקתא הישנה דרב כהנא ודרש אותם בשם הדורשים הנזכרים שמה , והציג עליהם כך פתח ר' תנחומא בשם אותו פלוני . וכבר העירותי על זה במבוא להפסיקתא הישנה צד ה' , וכתבתי שם ודע כי זה המאסף מהפסיקתא רבתי לקח לו הרבה פעמים פסוק אחד אשר נדרש עליו בפסיקתא הישנה ובנה עליו דרוש קרוב לו רק בסגנון אחר ובהרחבת דברים , ורשם בראשו 'כך פתח ר' תנחומא ברבי או ר' תנחומא בר אבא בשם ר' פלוני' , ואולם בפסיקתא הישנה לא נמצא רק שם הדורש הזה אשר ר' תנחומא מביא בשמו , לדוגמא בפסיקתא הישנה פסקא כי תשא (דף י' ע"ב) ר' שמואל בר אמי ורבנן וכו' , והמסדר האחרון מהרבתי פ"י הביא וו"ל כך פתח ר' תנחומא ברבי בשם ר' שמואל וכו' , שאב את הדרשה מפסיקתא הישנה ועשה דרוש קרוב רק בסגנון אחר ובהרחבת דברים , והביאו בשם ר' שמואל , כמו שמיצא שהדרוש הזה מיוחס אליו בפסיקתא דילן , לא ששמע מפיו , וכן עוד שם (דף י"ב ע"א) ר' יונה בן צרויה פתח וכו' , אולם ברבתי שם כך פתח ר' תנחומא ברבי בשם ר' יונה מבצרייא (ע"ש הערה ל') והביא הדרשה באופן אחר והציג המסדר ר' תנחומא פתח בשם ר' יונה וכו' יזכר בפסיקתא דילן , וכן בפסיקתא רבתי פ' זכור במאמר ר' תנחומא ברבי פתח וכו' יזכר שכן אבותיו , דרש על הכתוב הזה דרוש אחר ובסגנון אחר כמה שהוא לפנינו בפסיקתא דילן (עין הערה כ"ו) ותלה הדרוש בשם ר' תנחומא , ובפסיקתא דילן לא נזכר כלל כי ר' תנחומא הוא הדורש . עוד שם כך פתח ר' תנחומא בשם ר' איבו וכו' אל תהיו ככוס כפרד , ובפסיקתא דילן פ' זכור (כ"ד ע"א) מובא הדרוש על כתוב זה בשם ר' איבו רק בסגנון אחר , והמסדר מרבתי הציג בראש את שם ר' תנחומא שפתח בשם ר' איבו , וכן עוד שם כך פתח ר' תנחומא בר אבא בשם ר' תנחום בר חנילאי וכו' זכרונכם משלי אפר , ובפסיקתא דילן ר' תנחום בר חנילאי פתח זכרונכם משלי אפר , ויש עוד דוגמאות כאלה .

מכל זה שהבאתי תראה כי שם אביו היה רבי אבא . ובמקום אשר המצא מובא בו"ד פכ"ז אות ב' , ובתנחומא כ"ו ובנדרס אמור ר' תנחומא פתח , וברבתי פסקא עשר העשר כך פתח ר' תנחומא בי רבי , המצא במדרש במ"ר נשא פ"ד אות ב' המאמר ההוא בשם ר' תנחום בר אבא . והנה הרב החכם החוקר הגדול מהרי"ל צונץ בספרו על הדרשות (צד 320) כתב כי לא היה ר' תנחומא בנו של ר' אבא כלל , ומה שנמצא בר אבא הוא רק שם הכבוד כמו ברבי או בי רבי , ולדעת ידידי הרב החוקר הנפלא דר' גראטץ בספרו קורות היהודים (ח"ד צד 495) הוא להיפך , כי כל מקום שנמצא ר' תנחומא בירבי הוא מעות וצ"ל בר אבא יעו"ש . אולם העיקר נראה כי ר"ת בר אבא ור"ת סתם ור"ת ברבי אחד הוא , ואבא הוא שם עצם פרטי , והוא שמו של אביו .

והנה היה ר' תנחומא בזמן רב הונא , כמו שמוכח ביוחסין השלם (צד 196) ח"ל אמר ר' תנחומא בר אבא הדרשן אני למדתי לפני ר' הונא הכהן בר אבין ע"כ , וכן ביוחסין דפוס קראקא (ק"ה ע"ב) נמצא בקיצור ר' תנחומא בר אבא הדרשן שלמד לפני ר' הונא הכהן ע"כ . ולא רשם ביוחסין אנה מצא המאמר הזה , והוא במדרש במ"ר פ"ג אות ז' א"ר תנחומא בר ר' אבא אני שאלתי ולמדתי אותה לפני רבי (אבא) הונא הכהן בר אבין . ובמ"ר שם ריש פ"ג ומדרש שו"ט מזמור צ"ב נמצא בזה"ל א"ר תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר ריש (בשו"ט ראינוהו) בבבל . ועוד שם ביוחסין השלם : סתם ר' תנחומא הדרשן הוא כן ר' אבא ודרש משום ר' תנינא אחיו של ר' אחא בר תנינא בפ' במה מדליקין עכ"ל , ולא נמצא שמיץ מנהו במרא שבת שם , ובשאר הוצאות מן ביוחסין נשמט זה , אבל נמצא כן בתנחומא כ"ו שלנו שלה אות כ"ו ובנדרס אות י"ד , ויש לתקן בדברי ביוחסין משום ר' תנינא אביו של ר' אחא .

והרב

(ב) בנפול לפסיקתא דר' סהלי ונכס בנאבו כך פתח בני תנחומא ברבי או כ' תנחומא בר אבא בר סהלא , הנפול "בכ סהלא" יש לתמוך מן הספר .

והרב בעל סדר הדורות אות ת' (ג) הביא ג"כ איזה מקומות אשר ר' תנחומא הביא בשם איזה חכמים, וז"ל: ר' תנחומא נזכר בבבלי חולין ג"ה ע"ב מתקף לה רבי תנחומא. ואולי צ"ל רבי תנחום. וכן נמצא רבי תנחומא ר' אבא בר כהנא בשם ר' אלעזר ירושלמי ברכות פ"ו ה"א (דף י"א ע"א) ר' תנחומא בש"ר הונא ירושלמי יבמות פ"י ה"ו (י"א ע"א). ר' הני מדרומא בזמנו. (זה לקח בעל סה"ד מהיוחסין (יוחסין השלם צד 135) שהביא וז"ל רב הני, כי אהא רב הני מדרומא, א"ל ר' חגי לר' תנחומא בשם ר' הוויא בר אבא ע"כ. ועל זה הביא בעל סה"ד באות ח' רב תנאי מדרומא בזמן ר' תנחומא ר' מציאתי, וכוונתו כי מה שהביא היוחסין בן לא נמצא). ר' תנחומא בשם ר' הונא ירושלמי הלה פ"א ה"ד (נ"ו ע"ב), (הוא כמו בשם ר' הונא, כי בירושלמי נמצא לפעמים ר' הונא ולפעמים ר' הונא) ר' תנחומא בש"ר חייא בר מנחמא (ו"ד פל"ו אות ו'), (ולפעמים הגי' ר' תנחומא אמר בשם ר' חייא בר מנחמא ואמרי לה ר' ברכיה בר חלבו רבא בר זבדא. ולדעתו הלשון משובש, כי זה נמצא בירושלמי סנהדרין פ"י (כ"ז ע"ד) ושם איתא כך ר' תנחומא אמר לה בש"ר חייא, רבה בר נחמן אמר לה בשם ר' ברכיה, ר' חלבו בשם ר' בא בר זבדא, וכן יש לתקן בו"ר). ר' תנחומא בשם ר"י בן קרתא (ו"ד פ"א אות ג') ר' תנחומא בשם רב נחמן בר שמואל בר נחמן (קדלה רבה פ"ב פסוק כ"ד אין טוב באדם שיאכל). גם נמצא ר' תנחומא בשם ריש לקיש (ירושלמי שבועות פ"א ה"ח, דף ל"ג ע"ב), ע"כ הם דברי הרב בעל סה"ד עם קצת תוספות באור משלי (ד). ויש להוסיף עוד ר' תנחומא משום רב הונא (ב"ר פ"א אות י"ד וירושלמי פאה פ"א) ר' תנחומא בש"ר בנייה (ב"ר פ"א אות א') ר' תנחומא בשם ר' שמואל (ב"ר פ"ג אות ו'), ר' תנחומא בשם ר' אלעזר (ב"ר פ"ג אות ז') וכן ירושלמי שבת פ"ד ה"ג (י"ד ע"ג), וכן ר' תנחומא בשם ר' יהודה בר סימון (ב"ר פ"ג אות ב') וכן אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי (ב"ר פ"ג אות ב'), וכן ר' תנחומא בשם ר' תמא בר הנינא (פסיקתא פסקא החדוש מ"ט ע"ב) וברבתי גי' אחרת, עיין בפסיקתא שם הערה קי"ז, וכן אמר ר' שמואל בר תנחום אמריתא קומי ר' תנחומא אמר לי כו' (פסיקתא ביום השמיני עצרת ק"צ ע"ב), ונמצא מסופר ממנו ביומי דר' תנחומא היו צריבין ישראל לתענית כו' (ב"ר פ"ג אות ג') והמעשה נמצא באריכות בו"ר פל"ד אות י"ד ביומי דר' תנחומא היו צריבין ישראל לכטרא כו'. והגיל היה לומר אנא אמרי מעמא (ב"ר פ"א אות ט"ו ופ"ג אות ו' ופ"ד אות ג') ירושלמי ברכות פ"ט ה"א דף י"ב ע"ה).

רבי תנחומא חי ברור החמישי לאמוראים הירושלמיים כי דורות אמוראים הירושלמיים היו ששה והתחלתם אחריו מות רבינו הקדוש והוא לערך ג' אלפים תתק"נ או תתק"ס עד שנת ד"א ק"ס או ק"ע בערך מאתיים שנה, והי א"כ אהר ד"א ק' וזמנו עד היום עבר בערך אלף והמש באות ועוד, וכן דעת הרה"ג מרדכי ז"ל במבוא הירושלמי ערך ר' תנחומא שכתב ר' תנחומא היה ברור החמישי וראיה מירושלמי (שקלים פ"ג ה"א) (מ"ט ע"ד) אמר ר' תנחומא איתקשיית

(ג) פה המקום להעיר על טעות אחד מבעל סה"ד אשר טעה אחד בעל שפתי ישנים והעתיק דבריו כהגם וכלשונם, כי בשמות הספרים הביא וז"ל: תנחומא ונקרא גם ילמדנו לפי שמתחיל בכל פרשה (לאו דוקא) ילמדנו רבינו. ר' תנחומא בר אבא ושלשלת הקבלה דף כ"ג ע"ב כתב ר' נחמן חכר ס' הנחמני וסיה בן אחות הסמ"ג. והוא מדרש יפה מאל פשטנים ודרשות על התורה ע"כ, והוא לשון השפתי ישנים אות ת' ס' 142, והנה זה טעות מבעל שפתי ישנים להביא הדברים מן השלשלת בחמטע הדברים שמתזכר בהם מן התנחומא, כי בעל השלשלת הביא זה במקום אחד וז"ל: רבינו נתמן שהיה בן גנו של רבינו מנחם כהן שהיה זקנו של סמ"ג מאל אחי היה ברור הזה וזכר ספר הנחמני כנראה במה"ק ס' קמ"ט, וכן מובא בן בקבוצה הדורות דף כ"ד ע"ה דפוס בעלנין, לכן מה שייכות יש לזה אל התנחומא ומשפחתו כיוון דעל על, והגאון בעל סדר הדורות העתיק עם הטעות, ויש לתמוך מן הספר המלות, ושלשלת הקבלה כו' עד וסיה בן אחות הסמ"ג". גם היה עשה שהעתיק בטעות דברי השפתי ישנים וסיה בן אחות הסמ"ג, כי אינו כן. גם בגוף השלשלת בטעות שהיה בן גנו של רבינו מנחם כהן, וז"ל בן גנו כמו שמוצא לנכון בקבוצה הדורות דף כ"ד ע"ה, כי רבינו מנחם כהן היה אחד מבעלי המוס' ומובא הכנה פעמים במקום עיין מוס' בזכרות מ"ה ע"ב ד"ה ובשאר ובסוף כ"ב ל"ב ע"ב ד"ה ח', ועוד הכנה פעמים במקום כ"ב, וחסנת של רבינו מנחם כהן ה"ל יעקב הוליד את רבינו מנחם מקנזי. בעל הסמ"ג, לכן ה"ל מנחם כהן היה אחי גנו של בעל הסמ"ג, ור' נתמן היה בן גנו של רבינו מנחם כהן. אבל לא בן אחות הסמ"ג גם לא כמו שהובא בשלשלת בן גנו של רבינו מנחם כהן דף כ"ד ע"ה, וכן כמו היה הסמ"ג, עיין בגב' פ"ח מהל' מתן ומלטה ובסמ"ג ה' המזן ומלטה ס' ע"ה ומובא בקבוצה הדורות י"ד ע"ב.

(ד) חמטע ר' חגי מדרומא לא נמצא בשום מקום, וכן דב"ק (מ"ב ע"ב) כי אחת ר' תנח' מדרומא חין נראה על היותו מדרוס, והנה שחטב היוחסין: ח"ל ר' חגי לר' תנחומא בשם ר"ח בר אבא, ליתא כלל, כי ר' חגי קדם קדם הכנה לר' תנחומא. ר' זעירא הלשון היה רבו כמתבאר ביבולתנו דמתי פ"ב ה"ב ופלוני נאמר ר' חגי פתח ר' יונה ור' יוכי תמנין דלאיתא ביבולתנו ל"ה פ"ב ה"ו, וע"כ מה עינין לו עם ר"ח הנאמר לו הכנה.

מבוא

איתקשית קומי ר' פנחס אתייא כר' יודא וכו' ור' פנחס היה ברור החמישי להאמוראים (עיין שם דף קל"א ע"א) וכתב עוד שם ור' תנחומא ע"י שהיה נודע לבעל אנדה אפשר שמטעים זה נקרא המדרש תנחומא על שמו. וכן הוא דעת ידידי התוקר הגדול התכם הבולל מהר"ץ גרעץ בפירו קורות היהודים ח"ד הערה ס"ז שר' תנחומא חי סביב לשנת ד"א ק' שהוא היה תלמידו של ר' הונא בר אבין שחי בזמן רבא כדאיתא בר"ה כ"א ע"א שלח ליה ר' הונא בר אבין לרבא כד חזית דמשבה תקופת טבת עד י"ו בניסן עברה להא שתא כו', וכן כתב אלי במכתבו מן י"ב כסלו תרמ"ב. מקום מושבו נראה כי היה דר באנטוכיא (Antiochia) כי בב"ר פ"ט אות ד' נמצא כי ר' תנחומא אמר השאלה הוה שאלוני באנטוכיא אמרתי להם כי יודעים אלהים אין כתיב אלא כי יודע אלהים ע"כ. ונראה כי באנטוכיא היה מושב חכמים בימי האמוראים וכן נמצא מעשה בא לפני ר' יצחק באנטוכיא כתובות פ"ח ע"א ובגמרא ערכין כ"ב ע"ב מעשה ובא לפני ר' יצחק נפחא לאנטוכיא, ור' אפס דרש באנטוכיא (ב"ר ס"ג) ור' שמלאי הורה באנטוכיא (ירושלמי קרושין פ"ג ה"ג).

ואנטוכיא היא בצפונה של ארץ ישראל. וכנראה היה ר' תנחומא גם ברומי, כמו שמובא בב"ר פ"א אות ד' אמר רבי תנחומא עובדא הוה ברומי (עיין רבתי פכ"ג שמובא המעשה בשם ר' פנחס, ואולי צ"ל שם ר' תנחום במקום ר' פנחס, ועיין מור א"ח סי' תפ"ד ובב"י שם, והמור כוון לרבתי) ורומי אפשר היא עיר בגליל בצפון ארץ ישראל ונוכרת במלחמת היהודים ליוספון ח"ג פ"ז מ"כ"א, עיין מבוא הירושלמי דף פ"ב ע"א, אבל קרוב יותר שהיא עיר רומי הגדולה הידועה, וכן נמצא זכר שם העיר ההיא בתנחומא שלנו וארא אות פ"ז, ונהפכו נחליה לופת וגו' אמר ר' תנחומא זו תברוש ותוציגוש שהן נתונן על שפת רומי, והם ב' נהרים הנקראים מיבר וטימישינו. עיין שם בהערה קכ"ט. ואמרתי "נראה שהיה דר באנטוכיא" כי אין להחליט בברור שהיה דר שמה, כי אפשר שבא שם באקראי ונשאלה שאלה זו לפניו. וכמו שר' אפס דרש באנטוכיא אשר ממנו הלא ידענו בברור שלא היה דר שם, כי מתחלה היה סופר בית דין של רבי, ואח"כ מצאנדה בדרום, ולבסוף חזר לצפורי כנודע, וע"כ כמו כן אפשר שגם ר"ת לא היה דר באנטוכיא, אלא שבאקראי בא שם, אך עכ"פ גם זה המעט יספיק לנו לדעת המקומות שהיה שם גבר מצוין הלזה.

והנה אחרי אשר היה המבוא ערוך ומסודר הגיע לידי מאת ידידי הרב הגדול מהרא"ה ווייס נ"י ס' דור דור ודורשיו ח"ג וראיתי שם בך 142 מדבר אודות ר' תנחומא וסגנון דרשותיו, וכדי שלא למנוע טוב מאת הקורא אמרתי להעתיק פה דבריו המחוברים, אף שבאיוזה פרטים אין דעותינו שוות, וז"ל: מגדולי בעלי אנדה ברור האחרון של האמוראים היה רבי תנחומא, שם אביו לא נזכר רק במדרשים המאוחרים שם נמצא ר' תנחומא בר אבא אשר למד לפני אבא הונא הכהן ב"ר אבין (במ"י פ"ג) והוא הוא כי זה ידענו שר' תנחומא היה תלמיד לר' הונא האחרון (מדרש תהלים סי' צ"ב וב"ר פמ"א) ומסר כמה מדרשים בשמו (ירושלמי פאה פ"א כבורים פ"א ה"ז ב"ר פ"א ובכ"מ), ונמצא גם שנתנו לו שם ללוי יאבא תחת הכנוי רבי (מדרש תהלים פ"א), לפעמים נזכר גם ר' תנחומא בי רבי וגם זה הוא ר' תנחומא סתם (גרעץ ח"ד 495), אלה תוארי הכבוד השונים שנתנו לו הם עדה כי היה מגדולי הדרשנים בזמנו, דרכו במדרשיו לא נבדל הרבה מדרך כל הדרשנים. לפעמים דרוש את המקרא באופן שיסבול פשט הדבורים את הפירוש אשר יתן להם. כמו בדרשו (ב"ר פ"א) כי גדול אתה ועושה נפלאות למה? כי אתה אלהים לברך אתה לברך בראת את העולם, (שם פ"ט) את הכל עשה יפה בעתו בעונתו נברא העולם, ומכנה את העולם בכנוי הכל. (פסיקתא רבתי פ"ח הוצאת פ"מ) נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי במן שנר האלהים שהוא הנשמה הוא חופש כממנויות הלב, וכן פירש רש"י וראב"ע. ודרש בדרך משל וציור (שה"ש רבה פ"ג מ' מרכבו ופ"ו מ' יפה כתרצה), וממשל משלים יפים (ב"ר פ"ב קה"ר פ"א מ' שמח בחור מדרש תהלים סי' א' ובכ"מ). ביהוד היה אוהב לפתור המקראות על אנשים מגדולי האומה בשנים קדמוניות, כמו: (פסיקתא רבתי פ"ד) ובנביא נשמר זה אליהו. (שם פ"ה ה') מי עלה שמים וירד הפסוק הוה נדרש באלהים ובמשה. (שם פ"ו ה') חזית איש מהיר במלאכתו זה יוסף. (שם פ"ו ה') גאות אדם ששפילנו זה אדם הראשון. וכן דרש המקרא על ענינים גדולים הנכבדים באומה, כמו (שם פ"ו ה') שורך אגן הסהר זה סנהדרין גדולה שהיתה בירושלים. (מדרש תהלים סי' כ') יזכור כל מנחותיך זה גלגל נוב וגבעון שילה ובית עולמים. מאהבתו שאהב לדרוש בדרך הוה

עבר לפעמים גבול הישרה. כמו בדרשו: (פסיקתא קט"ג) ובני יבניה אסיר ושאלתיאל בנו אסיר זה הקב"ה שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, שאלתיאל שנשאל לבית דין של מעלה והתירו לו את השבועה. כרוב רבנן דאגרתא היה בקי בלשון יונית והשתמש בה לצורך מדרשו (פסיקתא דבתי) ואף היא שעמדה לו כי היה גם לאל ירו להתוכח עם המורים המשיחיים שבאנטוכיא (ב"ר סי"ט). ויש לנו ממנו גם קצת ספורי נסים (ב"ר סי"א ירושלמי ברכות פ"ט ה"א), וגם משלי קדמונים, כמו: דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית (ויק"ר פ"א), אומרים לויבורא לא מרובשך ולא מעוקצך (מדרש תהלים ס"א). אמנם עם כל שקידתו ויגיעתו להגדיל מעשיו בתכמת האגדה לא נזהר מלכת לפעמים דרך עקלקלות כמו: התל רש לרשת עשיתי ארצו הולין (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), וכיוצא בזה מצאנו לו כמה מדרשים שהם משחיתים מליצת המקראות אבל היה כן לפי רוח זמנו ולא יכול להמלט ממנו, ותהי להפך כי נראה מקצת מדרשו כי היה למוד מאד בדקדוק המקרא והלשון (ירושלמי תענית פ"ד ה"ג וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ו וב"ר פ"ט), ובדרושו בפסיקתא בכמה מקומות נראה שנהירין ליה דרכי הלשון. תכונה מיוחדת היתה בו כי היה משתדל לתת טעם למדרשיהם של הקודמים ולבארם, ובכמו אלה דרכו לאמר: «אנא אמרי מעמא» (ירושלמי ברכות פ"ח ה"ז ב"ר פ"א פ"ג איכה רבתי פ"א), או «אנא אמיןא מעמא» (ויק"ר פכ"א), וכן דרכו להבריע בין החולקים ולאמר: «ולא פליגין» (ויק"ר פכ"ד פסיקתא נ"ב). או «דין כדעתיה ודין כדעתיה» (פוכה פ"א), או «לא אתי רבי פלוני למימר» (ב"ר פס"ב) או «מסתברא בתכם פלוני» (ויק"ר פכ"ה), וכן מכריע לפעמים בין שתי נוסחאות שנמסרו במדרשי קדמוני, ובהם דרכו לאבר «אית דמפיק לישנא אחרינא» (ב"ר פס"ג פ"ד). כל אלה הנקודות כאור בהיר מזהירות ביתוד מתוך הדרושים השלמים אשר הגיעו אלינו, כבר אמרנו שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא ואין לנו סבה מוכחת לעשות אותם שנים אבל להפך אנו רואים שסגנון מדרשו של ר"ת סתם דומה ממש לסגנונו של ר"ת בר אבא, וכן ראינו שר"ת סתם היה תלמידו של ר' הונא וגם ר"ת בר אבא תלמידו של ר' הונא, ובפסיקתא רבתי לרוב אומר «כך פתח ר"ת בר אבא» ולפעמים «ר"ת ברבי» ושלש פעמים «כך פתח ר' תנחומא» בלא שם לוי, זה אות כי שלשתן אחד. והלא דבר הוא שאחת מפתחותיו של ר"ת ברבי בפסיקתא רבתי (פ"י כ"ה) מובאות רובה במקום אחר על שם ר"ת סתם (פסיקתא דרב כהנא ע"ה). ועתה אחרי שר"ת סתם הוא ר"ת בר אבא על כן בצדק נשפוט מן הדרושים השלמים שנמסרו לנו בשם ר"ת בר אבא ור"ת ברבי בפסיקתא רבתי שהם לערך שלשים ושבעה במספר על דרכו וסגנונו של ר' תנחומא סתם במדרש האגדה, ומהם נתבונן כי הגדיל מאד לעשות בתכמת האגדה ובפרט במה שאסף אל תוך דרושו מבחרי המדרשים מגדולי בעלי אגדה שקדמו לו.

(ב) התנחומא והילמדנו ותנחומא הנדרפס בכלל.

שלשה ספרים נקראים בשם תנחומא, האחד כתב יד הזה אשר אני נותן לפניכם היום, השני הוא תנחומא שיצא לאור מכבר בדפוסים וזמנים שונים, והשלישי הוא ילמדנו סתם, המובא בקדמונים, וביתוד מרבינו נתן בעל הערוך בהרבה מקומות, (כאשר תחזה ברשימה להלן), ואיננו כי נאבד מאתנו, ואשר גם הוא נקרא בשם תנחומא בפי קצת מן המתברים. ונמצא הרבה מחברים אשר לא ידעו זה ההפרש של המדרשים השונים האלה, פעם קראו את התנחומא הנדרפס בשם ילמדנו, ואת ילמדנו בשם תנחומא, וחשבו כי התנחומא הנדרפס הוא לבר התנחומא המובא מקדמונים, ומאשר ראו הרבה מאמרים המובאים בדברי קדמונים בשם תנחומא, וחפשו ולא מצאו בתנחומא הנדרפס, כתבו עליהם שלא נמצאו בתנחומא, וחשבו כי לאיזה סבה מן הסבות נשמטו אלה הדברים החסרים, ולא ידעו כי באמת כוננת הקדמונים היתה על מדרש תנחומא שלנו, והדברים נמצאים ככתבם וכלשונם בב"ד דילן. והראשון אשר העיר כי הם מדרשים חלוקים היה הרב מוה"ר מנחם די לונאנו ז"ל, וז"ל בספרו המעריך ערך תנחומא: כתבו המדפיסים תנחומא הנקרא ילמדנו ושקר הוא, הלא תראה הילקוש שמוזכר שניהם בכמה מקומות, אלמא האי לחוד והאי לחוד, והנה תנחומא אינו נמצא כלל, ואולם נתבאר לי שיש ממנו ארוך וקצר, הקצר הגיע לידי בשלמות, והארוך הוא חשוב מאד, הגיע לידי ממנו פרשת ואתחנן ופרשת עקב (א) עכ"ל, וכוננת דבריו

בי

(א) כוונתו שסגיגה לידו חסר וקצר ככתב יד לא נדפס, והקצר הוא מנומח כ"ו סגנו וכוונתו שגמך

מבוא

כי מה שציינו המדפיסים בשער הספר „תנחומא הנקרא ילמדנו” הוא שקר, כי מדרש ילמדנו אינו נקרא תנחומא, רק ילמדנו סתם, ומדרש תנחומא האמיתי אינו נמצא כלל, אבל נתבאר לו אחר כך שיש ממנו (ר"ל מתנחומא האמיתי) ארוך וקצר, הקצר הגיע לידו בשלמות, ומהארוך לא הגיע לידו רק פ' ואתתן ופ' עקב, ולדעתו מדרש תנחומא הנדפס והמצוי, הוא הוא הילמדנו, ומדרש תנחומא האמיתי הוא בב"י ולא נדפס מעולם. וכן הבין הגאון חיד"א ז"ל כוונתו, וכתב וז"ל (שם הגדולים ה"ב אות' ט' ס' ס"ח). תנחומא שמוזכרים הראשונים אינו תנחומא שבידנו וכו', וכתב מהר"ם די לונזאנו ז"ל במעריך דף מ"ה זה שבידנו הוא ילמדנו ולא תנחומא, ומדרש תנחומא יש ארוך וקצר, והקצר היה בידו כתב יד וקצת מהארוך והוא חשוב מאד עכ"ל. וכ"כ במקום אחר (שם הגדולים ה"א אות' י' ס' נ"ג) וז"ל: וכן מודעת זאת דמדרש תנחומא שבידנו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים, כמ"ש הרב נחלת יעקב בהקדמתו ובפ' בראשית וכ"כ מהר"ם די לונזאנו במעריך דף מ"ה ע"ש ע"כ. עכ"פ למדנו מדברי הר"ם די לונזאנו שני דברים, כי תנחומא כ"י ותנחומא הנדפס שניין דא מן דא, ועוד אחרת כי התנחומא הנדפס הוא הוא הילמדנו שמביאים הקדמונים, ועיין גם תולדות רבינו נתן בעל הערוך הערה ד' שגם הוא הבין דברי המעריך על כוונה זו, כי התנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וזו גם דעת הרב הגדול ר' עזרא מפאנו ז"ל המוציא לאור התנחומא דפוס מאנטובה בשנת ה"א שכו"ג עם הוספות, בהקדמתו שם וז"ל: זאת ועוד אחרת למען ידעו דורותיכם כי לא נכנס זר בתוכו וכי כלם הם מחזירים מן המחבר ז"ל (היינו ההוספות שהכניס הר"ע מפאנו במדרש תנחומא) ידוע להוי לכל אשר יקרב אליו, כי רבים מביאים מדרשי הילמדנו ואינם בראשונים (ר"ל בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא) כי לקח אותם האפס המחולף, ולקיים מה שנאמר על פי שנים או שלשה עדים יקום דבר, אביא שלשה מופתים חותכים ועליהם ילמדו המעיניים סתום מן המפורש, הביטו וראו בערוך ערך סנקתדרון שמביא דרוש אחד בשם הילמדנו בפרשת משפטים אשר בתוכה המלה הנזכרת, ובראשונים לא תמצאוהו כלל, ג"כ בערך גליון מביא דרוש אחד מן המחבר ז"ל (ר"ל מבעל הילמדנו) בפרשה הנזכרת אשר בו המלה הזאת ואיננו בראשונים, והחזק המשולש עוד מביא בערך דונמא אין הקב"ה מונע מן הצדיקים דוגמטרין שלו השנויה בפ' פקודי מאמר ארוך לא יערכנו ועד וזכוכית, והראשונים לא זכו בו כלל, גם מצאתי איהו מדרשים אחרים מביאים הילקוט בשם הילמדנו במקומות חלוקים ויפקד מושבם כנוצר, ע"כ מה הראשונים מסיני אף האחרונים כן עכ"ל. מזה נראה ברור כי גם הוא השב כי מדרש התנחומא הנדפס הוא הוא הילמדנו, ומביא ראיה כי נלקח בחסר מהרבה מאמרים אשר הובאו בערוך וגם בילקוט בשם הילמדנו ולא נמצאו בתנחומא (דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא), ע"כ נחסרו הרבה מאמרים ממנו, הרי לך מבוואר שלדעתו התנחומא הנדפס הוא הילמדנו (ולקמן בפרק י"ד אדבר בהרחבה אודות דפוס מאנטובה).

וראיה יותר ברורה כי הר"ם די לונזאנו חשב אשר תנחומא הנדפס הוא הילמדנו, תראה כי בכל מקום שמביא בספרו תנחומא הנדפס יכנהו בשם ילמדנו, כמו בערכי: אנדרואנטוס, אסטרוברילין, אספתין, אספטיא, אפסונין, ארכי ב', אתליטין, דורמסיות, דוגמטרין, זג, חלהול, טינגנס, טקס, (ג' פעמים), יהואש, כרב, לוגסטיס, לוקמא, מיומס, נמפיון, סבסט, סלת, עין, פנן, פתר, פלאדין, פלמנטרין, פסינתסין, פרנות, קטב, קט, קולוניות, קפל, קושרתיה, רפאיות, ששיתא, תמחוי, גם בסוף במעשיות ס' י"ב (ורק בפעם אחת בערך אימוס מביא בשם התנחומא כמו שמצא במתנות כהונה), כל הערכיים האלו הם כלם לקוחים מתנחומא הנדפס אשר יכנהו „ילמדנו” (מלבד ערכי אסטרטא, אפנתי, ברקין, מיטטור, תרינוס, שהם לקוחים מס' הערוך שמביאים בשם הילמדנו). גם היה לפניו תנחומא הנדפס דפוס מאנטובה, ובכל מקום שמביא מהילמדנו כוונתו להתנחומא דפוס הג"ל, עיין ערך קט שציינן גם הדרך מהילמדנו ז"ל: בילמדנו דף ס"ו ג', והוא כן בתנחומא דפוס מאנטובה, וכן בערך אנדרואנטים מביא ז"ל: ובילמדנו ההדש [צ"ל החרש] פ' פקודי, וכוונתו כי בתנחומא דפוס מאנטובה נוסף המאמר אל התנחומא מאת המדפיס הר"ע מפאנו הג"ל ורשום

מיסון, והלחוד קיבוש בעיני לומר שאז סילמדנו הנאבד, וסיס לפניו ממנו רק ב' פרשיות, ונראה מזה שהילמדנו נכתבו יותר הסבה מתנחומא כ"י ולכן יכנהו הלחוד. ומה שכתב ואלס נכתב לו שיש ממנו לחוד וקלר, וז"ל ואלס נכתב לו כעת, כדי שלא יסיו דכיוו סומרים פתם מוך כדי דטור.

ורשום עליו "קנקן חדש מלא ישן", וזה כוונתו במ"ש ובילמדנו החדש, ר"ל במאמר החדש שהוסיף המדפיס. ועוד יותר מזה שלפעמים מביא גם פירושי המלות שהוסיף המדפיס הנ"ל והכניסם בפנים התנחומא והוא מהר"ם די לונזאני השיג עליהם, כמו בערך אסטרובילין כתב וז"ל: ילמדנו כי תצא פי' מאן דהוא אבנים טובות ושבוש הוא, כוונתו על פירוש מהמדפיס ממנוטובה (דף מ"ב ע"ד) שכתב לפי הענין פי' אבנים טובות, וכן בערך אופטיאה כתב ובילמדנו ריש במדבר פי' המדפיס שבוש ושבוש הוא, וכן בערך כרב כתב בילמדנו ויגש ויהודה הוא פטיש פי' מאן דהוא בלשון צרפת הקמן קורא פטיש ושבוש הוא עכ"ל, והוא בדפוס מאנוטובה (דף כ"א ע"א). וכן בערך קולנית בילמדנו נשא פי' המדפיס ויצאנית ושבוש הוא, ובערך קישרתיה בילמדנו ריש פ' אחרי מות פי' המדפיס קו השררה כמו שאוחזין בידיהן המלכים ושבוש הוא, וכל אלה בדפוס מאנוטובה שפירש המדפיס הנ"ל. מכל אלה נראה ברור כי חשב שהתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, אלא פעם אחת בערך מיסון הביא וז"ל: בריש ילמדנו כתיבת יד לא הבנתי לפניו אלא מיסון מיסון, ומאמר זה לא נמצא בתנחומא הנדפס, רק בכ"י שלנו. ריש בראשית (עין שם בהערה ה') וצ"ל כי היא רק אשגרת לישן, ויש לתקן בדבריו בריש תנחומא כתיבת יד, והוא תנחומא הקצר אשר היה לפניו, כמ"ש בערך תנחומא שהבאתי למעלה בשמו.

אמנם האמת יורה דרכו כי גם הרב מהר"ם די לונזאני ז"ל לא קלע אל השערה, כי הילמדנו איננו תנחומא הנדפס, אבל האי לחוד והאי לחוד, כמו שתראה לפנינו, גם הראיה שהביא מהילקוט איננה עודקת רק במקצת, כי תנחומא וילמדנו הם מדרשים שונים, אבל לא שהתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, ושאליו כוון הילקוט בשם ילמדנו, כי בעל הילקוט לא ראה כלל את התנחומא אשר לפנינו בדפוס, ולא הביאו, רק כל המאמרים שמובאים בילקוט בשם תנחומא כלם הם נמצאים בתנחומא כתב יד שלנו אחד לא נעדר (כמו שתראה בפרק ט"ו ברשימה אשר נתתי לפני הקוראים), ומה שמביא הילקוט בשם ילמדנו, כוונתו על הילמדנו שמובא בערך אשר נאבד מאתנו ואיננו (כמו שתראה ברשימה מהמקומות שהביא הילקוט בשם הילמדנו).

מכל האמור נתבאר איפוא שהיו נמצאים שלשה ספרים בשם תנחומא, האחד הנקרא תנחומא גם ילמדנו, ובעל הערך יבנהו תמיד רק בשם ילמדנו לבד, ע"ש התחלה המאמרים בשאלה בהלכה "ילמדנו רבינו", והרבה קדמונים יבנהו גם בשם תנחומא לבד, ע"ש כי יחסו לרבי תנחומא, וספר זה נאבד ולא נמצא. והשני הוא התנחומא כתב יד אשר זכני ה' בו, והוא היה לפני קדמונינו ז"ל, כמו שתראה להלן בפרק י', והשלישי הוא התנחומא אשר הוא מצוי בדפוס, אשר מחברו שאב הרבה מתנחומא כ"י גם מילמדנו, כאשר יתבאר באריכות להלן פרק י"ג וי"ד.

והנה הרב החוקר הגדול מהרי"ל צונץ נ"י בספרו על הדרשות צד רכ"ו האריך לפלפל הרבה אודות תנחומא הנדפס והילמדנו אם הם אחד או מדרשים שונים הם, ובתחלה נטה לחשוב שהם מדרש אחד, ומביא ראיות על זה, ואח"כ נטה מסברה זו, ואחרי התקירה והדרישה העמוקה כדרכו להדור בכל ענין וענין עד היסוד בו, העלה כי הם מדרשים שונים, והיה לפני הקדמונים מדרש ילמדנו כ"י ארוך ובו השתמש בעל הערך, וזה הילמדנו היה נקרא גם תנחומא. והמדרש תנחומא הנדפס הוא קיצור ממדרש ילמדנו הישן, ויש בו עוד הוספות והרבה מאמרים גם מכותבים מאוחרים, ובעל הילקוט השתמש בשניהם ומביא דברים בשם ילמדנו גם בשם תנחומא זה, וכל אורך שקלא ופריא של החכם הגדול הזה, הוא רק מאשר לא ראה עוד את התנחומא שלנו, כי לו ראהו היה יודע שכל המאמרים המובאים בילקוט ובפירוש"י בשם התנחומא הם בתנחומא כ"י שלנו אות באות, וכל השערותיו אך למותר, כי זה התנחומא המצוי לפנינו אינו קצור מן הילמדנו, ואיננו התנחומא שהיה לפני הקדמונים, ר"ל מדרש אחר הוא, ושלשה ספרים הם ושונים זה מזה, ולא אוכל להתעלם מלהביא כל דבריו ולהעתיקם לשפת קדשו ממתלהם ועד סופם ומה שיש לי להעיר עליהם, ויחדתי לזה פרק בפני עצמו להלן במבוא פרק כ':

ולא אמנע מהעיר עוד כי כבר עוד הרגישו שני גאונים כי זה תנחומא הנדפס אשר בידינו אינו התנחומא האמתי, האחד הגאון מוהר"ר יעקב בעל נחלת יעקב בהגאון מוהר"ר בנימן אהרן ז"ל (הוא הגאון בעל שו"ת משאת בנימן תלמיד מהרש"ל ומהרמ"א ז"ל בן דורו של

של הגאון בעל סמ"ע ומהר"ם מלובלין ז"ל) נדפס שנת ה"א שצ"ט, והוא ספר יקר באיכות גם במציאות על פירש"י בחומש והשגות על המזרחי. וכתב בהקדמתו כדברים האלה: רש"י בפי' על התורה הלך בעקבות ה"ל ולקט דברי תנאים ואמוראים מכלילתא ספרא ספרי תוספתא פסיקתא תנחומא מדרש רבה, מי הוא זה שמלאו לבו לגשת אליו להבין את כוונתו עד תכליתו, הלא צריך שיהיה בקי בכל התלמוד ובכל המדרשים אשר היו לפניו ואין בידו כלום, ואף אותם שבידינו כבר נתחלפו הגירסאות ונחטאו הרבה וברפ"ט מדרש תנחומא שבידינו היום, לא ראי זה כראי זה, בחילוף חסר ויתיר, ועוד ראי זה שהרב ז"ל (ר"ל רש"י ז"ל) כותב בשמו כמה דברים ולא נמצא בספר תנחומא שלפנינו, ולכן בכל הספר הזה לא כתבתי דבר בשם תנחומא, כי משבשתא הוא עכ"ל, וכן בראש הספר הביא ז"ל: א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל אלא מהחודש הזה לכם, ומה טעם פתח מבראשית כו', הפשתי זה המדרש ולא מצאתיו כצורה זו שהביא רש"י ז"ל, לבד ראה זה מצאתי בילקוט פ' בא בפי' החדש הזה לכם בשם ר' תנחומא ז"ל: א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, ולמה התחיל מבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת נשים עכ"ל, וגם בס' תהלים בפי' כח מעשיו הביא רש"י זה המדרש בשם התנחומא, ובאמת שלא מצאתי זה המדרש בספרי תנחומא שבידינו היום, וזה יוכיח למה שכתבתי לעיל בהקדמה שאין לסמוך על ספרי התנחומא שבידינו היום, עכ"ל. ובאמת נמצא המאמר הזה בתנחומא כ"י שלנו בראשית אות י"א, וע"ש בהערה נ"ה.

והדשני אשר הרגיש בזה הוא הרב הגאון הגדול מהר"ר אפרים זלמן מרגליות ז"ל בחבורו שו"ת בית אפרים סי' כ"ז בתשובתו להרב הגאון מהר"ר ישעיה בערלין ז"ל, וזו שכתב מר מהתנחומא צריכה לפני, אמנם לפע"ד הרבה מאמרים מהתנחומא שהם מבוזות לו ואינו כן, ושם מובא שאלות הרבה שם מר' אחאי גאון וכמו שרשם מר באיזה מקומות, וכמו כן נתחברו אליו מאמרי אנדה מהאחרונים, ועיקר מדרש תנחומא הם הילמדנו, וכן קראו שמו בתום, וגם לפעמים מצינו שהביאו נוסחא בשמו שלא נמצא לפנינו, וכגון במגלה דף כ"ג, והעיר בזה אא"י הרש"א ז"ל, וזה איזה שנים שכתבתי למר בזה, וספר תנחומא הואיל ואתא לידן אימא מלתא, הנה בס' שאילת שלום דמר, אשר מידו היתה זאת לי לנבוא רבה ויקירא ראיתי בכ"מ נכתב בגליון שהגהתי על מהרת הקודש מכת"י דמר, ושם ב"ב [ע"ב] איתא אמר ר"ש בן פוי א"ר יהושע בן לוי אמר הקב"ה לישראל הוי משמרים את השבת כו', ונכתב בצדו מאמר זה לא מצאתי בש"ס, ולפע"ד הוא דברי התנחומא אע"פ שיש קצת שינוי בנוסחא א"ר יהושע בן נחמיה אמר להם הקב"ה כו', וסיום המאמר המובא בשאלות נראה שחסר בתנחומא שלפנינו, עכ"ל. כוונתו למאמר התנחומא הנדפס כי תשא אות ל"ג.

ובמ"מ אחתום פרק זה אעיר עוד שגם הרב בעל מאור עינים קרא לתנחומא הנדפס בשם ילמדנו כמו שתראה בפרק אמרי בינה פי"ט: במדרש ילמדנו מכל דפוס שנמצא ראיתי כו', ואין ספק כי ר' תנחומא בעל מדרש ילמדנו, ונאמן עלי האמת כי יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנה והנה אין בהם מאומה מן המאמר ההוא כו' ע"כ. אבל כבר הראיתי למדי כי התנחומא הנדפס איננו הילמדנו הנאבד אשר היה לפני הרב בעל הערוך והילקוט והרבה קדמונים.

ג) התנחומא והילמדנו והתנחומא הנדפס בפרט וההבדל שביניהם.

אחרי אשר דברנו בפרק הקודם מן החלוף בענין שבין הילמדנו, והתנחומא הנדפס והתנחומא שלנו בדרך כלל, ובררנו אחרי ההתבוננות והבחינה הנאותה כי מדרשים שונים המה. נדבר עתה מתכונת שלשת הספרים האלה בפרט, ונתקור לדעת כמה הם נבדלים, אם אב אחד הולידם, ומקור אחד היה לכלם, או נסמרו ממסדרים שונים ובזמנים שונים.

האס"פה הראשונה. מהם הוא מדרש תנחומא הנכתי אשר אני נותן לפניכם היום, והוא מסודר על סדר פרשיות התורה מתחלתה ועד סופה (א) כולל דרשות ואגרות מרבנן דאגדתא.

אשר

(א) מלבד על פ' וילך לא נמצא דפוס כלל כי בעל התנחומא חשב לנשים וילך לפרשה אחת, ובפס' הגולגולס ח"ב אום ג' בקונטרס אמתון סי' ו': פשוטות הסודס ג"ן כן אמנו בזכר כמכא דוכתי, וקפסא מהכ"ס זשס ז"ל בפיוטו לזכר פס' ג"ד, ומיכן לנשים וילך על הסודס מהזכר עכ"ל, וכן לאיתי בנ"אוכ סל"ס

אשר רשמי ישנו נכרו על פני כלו, וכל מבין יחזה כי עתיק ימים הוא, והיא האסיפה הראשונה לבאמרי אנרה על סדר פרשיות התורה, וקדומה עוד לסדר מדרש בראשית רבה, כי הרבה דברים שאב מסדר מדרש ב"ר מהתנחומא, כאשר תמצא בהערות במקומותם למושבותם ולהלן בפרק ט', ונסדר עוד לפני סדר תלמוד בבלי, ולא נמצא בו מאמרים ממנו. בהרבה פרשיות החל בשאלה בהלכה ילמדנו רבינו, והתשובה יכך שנו רבותינו, והתשובה נובעת תמיד מן המשנה או מן התוספתא, ולא מן הגמרא, כי עוד לא נסדרה או (עיין להלן בפרק ו' רשמתי כל המקומות ממאמרי ילמדנו רבינו), לא כן בתנחומא הנדפס, כי שמה נמצא מאמרים הרבה אשר הוסיף המסדר מגמרא הבבלי, כאשר תראה להלן בפרק זה, וגם תמצא בהערותי ירשמתי המקומות שהוסיף מהבבלי. ומאשר כי התנחומא כבר היה מסודר לפני המסדר מתלמוד בבלי תבין מה שאמרו בקדושין (ל"ג ע"ב) והביטו אחרי משה עד בואו האוהלה ר' אמי ור' יצחק נפתח חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח, מאן דאמר לגנאי כדאיתא ע"כ. ואין ספק שהיה כתוב כדאיתא בתנחומא. או הזונה במלת כדאיתא אל התנחומא, כי הוא באמת בכ"י שלנו פקודי אות ד' היו אומרים ראה צואר ראה שוקים אוכל משל יהודים ושותה מן יהודים וכל מה שיש לו מן היהודים, ורב אשי מסדר הש"ס לא רצה לפרש גנותו של משה קיצר בלשונו והציג כדאיתא או כדאיתא בתנחומא, ואף כי נמצא בעין זה גם בירושלמי בכורים פ"ג ה"ג ושקלים פ"ה ה"ב מכל מקום נראה יותר שכוון מסדר הש"ס אל התנחומא, וכמו שתראה גם בפרש"י שם שכתב: כדאיתא משום דדבר מגונה הוא לא רצה לתרומה והרי הוא מפורש במדרש רבי שנתחב וכו', וכוון למאמר התנחומא כ"י שלנו. גם תראה בגמרא חולין (ק"ו ע"א) כי אתא רב דימי אבר מים הראשונים האכילו בשר חויר, מים אחרונים הוציאו את האשה מבעלה, אבל לא פירשו מה היה ואיך היה, אולם רמזו בזה אל סיפורי המעשיות המובאים בתנחומא פ' בלק ע"ש בהערה קמ"ד.

וגם היה התנחומא כבר לפני מסדר הפסיקתא דרב כהנא, ולקח הרבה פרשיות שלמות ממנו והשתמש בו, וראיה ברורה לזה תמצא בפסקא זכור (כ"ג ע"א) ר' תנחום בר אבא אמר ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ר' יהודה אמר אם כשהוא יוצא ממעי אמו כו', אולם בתנחומא שלנו כי תצא אות ד' כתוב מה הטא הטא על אמו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו', מזה תראה כי בעל מסדר הפסיקתא הוסיף ר' תנחום בר אבא, וכוונתו כי בתנחומא אשר מחברו הוא רבי תנחומא בר אבא מוכר המאמר הזה מר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, וכן תראה בפסקא החדש (דף ג' ע"א ובחיות פ"ב פ' ענה דו"י) מובא, א"ר תנחומא עיקר טרחותא מטרא, וזה מובא סתם בתנחומא בא אות ו' אין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, וברור אצלי מה שהביא בעל הפסיקתא י"א"ר תנחומא הכוונה למדרש תנחומא שהבאתי. עיין בתנחומא שם הערה ע', וכן עוד שם א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות, כוון ג"כ אל התנחומא שם, עיין הערה ע"ו (ב). וכן הפסיקתא רבתי שאב הרבה מן התנחומא, ומזה בפסקא מ"ז פסקא אחרי מות א"ר תנחומא על פיך היה הקב"ה מעביה את כבודו, כוון בזה אל התנחומא אחרי מות אות ד' ע"ש בהערה נ"ו, וכן במדרש שמ"ד ריש פ' פקודי כך פתח רבי תנחומא בר אבא איש

לפסיקתא זעטרמא ריש וילך שכתב ז"ל: דע לך כי נצטו וילך נחשבים לסדרה אחת, וכן הוצא בספרי עם ציבור הגב"א ז"ל המתגיה בשם הגב"א צמקוניוס כ"ל להגב"א ג"ן סדרים דלוחייתא כי נצטו וילך סדרה אחת, דק נמליס בשל ר"ה ציוס ב' או ג', וכן הוא במסורת הפסוקים שהשג וילך ע' פסוקים הוא צימד עם נצטו, וכן נראה דעת ר' עוביב, כי בכל הסדרות כתב במתלתו איזה דרוש ומתחיל בפסוק שנמצא בו מלת טוב, ודלדשה זו לא כתב כלל וכלל בפרשה אחת עם סדר נצטו, וכן בספרי דרש נצטו וילך צימד. וכאשר הצמתי כן היה לפני מסדר התנחומא פרשה אחת, וגם בנדפס לא היה נמצא בדפוסים הראשונים של קאנשאטאניצ'א ודפוס וויניצ'א שזו דלדשה על פרשת וילך, והוסיף המדפיס ממנועובה, וגם במחברת הסגון מונה לך' דכרס עשרה פשוט, והעיר מוכר"ל אכן ספרי שנכלל כתבי יד נצטו וילך סדר אחד.

(ב) אמנם אם שאל יסאלני אדם מה זאת הלך דברך סותרים דברי עמך? הן במנוחך להפסיקתא ככתב (ד' 5), המסדר הפסיקתא הוא רב כהנא הראשון מלמד רב ורבי יוחנן" ואם כן איך יתכן שזה המסדר שיהיה רב כהנא העתיק דברים מתוך מדרשו של רבי תנחומא אשר חי כמאה ועשרים שנה ויותר אחריו, אמתה! על זאת אשיב: דע כי אמת נתון סדר, כי מתוך סגנון לשוני שם נחמתי יד ופתחתי פה לקולאס לחשוב שכן דעתי שרב כהנא הראשון הוא שהגד את הפסיקתא, אבל צאמת לא כתבתי כן אלא לשיעור קדמוניו שיחכו הפסיקתא לרב כהנא, ועל זה אמרתי שרב כהנא הוא שיחמו לו הוא רב כהנא הראשון, וכן הפסוק שכתבתי, אבל דעת עולמי אינה כן, כי נתיישבתי בדבר ומלאמי בשום ענין אי אפשר ליחס לזמן קדום כזה שמי יד רב כהנא הראשון תלמיד רב ור' יוחנן.

איש אמונות רב ברכות כו' והדרוש נמצא בתנחומא כ"י, ובעל מסדר מדרש שמ"ר הציג בראש כך פתח רבי תנחומא וכוונתו למדרש תנחומא. וכן במדרש וי"ר פל"ב אות ג' כתוב 'כדאיתא בתנחומא' והוא בתנחומא כ"י אמור אות ל"א, ונשנה גם בנדפס אות כ"ג. ועוד נמצא הרבה מדרשים אשר השתמשו בתנחומא, ובפרק ט' להלן תמצא בזה אריכות דברים וראיות מוכיחות, כי התנחומא כבר היה מסודר לפנייהם.

האסיפה השניה היא המכונה בשם 'ילמדנו' ולפעמים ג"כ בשם 'תנחומא', לא נודע לנו ממנה כי אם מה שמוכר בדברי הקדמונים, וביותר בס' הערוך ובילקוט, (כמו שתראה להלן ברשימות). ועוד זאת מצאתי אחרי היגיעה מציאה יקרה, כי כל מה שמוכר בס' הערוך בשם הילמדנו מספר שמו, הכל כאשר לכל נמצא ככתבם וכלשונם מלה אחרת לא נעדרת במדרש תנחומא הנדפס לספר שמות (ג), מלבד ב' פרשיות האחרונות ויקהל פקודי לא נמצאו בהן המלות שהביא הערוך מהן, ובלי ספק ב' פרשיות האלה מהילמדנו היו חסרות לפני המעתיק הראשון והשלימים בדרשות אחרות, אולם בהוספות שהוסיף המדפיס ממנוסחה לפ' פקודי נמצאים החמשה מאמרים שהביא הערוך משם. ובלי ספק הוסיף המדפיס ממנוסחה על פי כ"י מהילמדנו, ובפרק י"ט הבאתי רשימה מכל המאמרים אשר הביא הערוך בשם 'ילמדנו מספר שמות ואנה הם נמצאים בתנחומא הנדפס לספר שמות, ושם הבאתי הערכים מהערוך לפ' ויקהל פקודי, מן פ' ויקהל לא נמצא כלל, ומן פ' פקודי נמצאים בהוספת המדפיס ממנוסחה. וגם בפ' משפטים חסר בנדפס מאמר שלם והוסיף המדפיס ממנוסחה מן כ"י נמצאים בהוספת המלות שהביא הערוך בערך אסטרטזיגוס גליור סנקתרוון בשם הילמדנו. נמצאנו למדין כי כל ספר שמות בתנחומא הנדפס נעתק מן הילמדנו לס' שמות, ונראה כי מסדרו של הילמדנו לקח כמה מאמרים מהתנחומא כ"י שלנו, ובקצת הביא בסגנון אחר, מהם באריכות ומהם בקצרה, והוסיף ג"כ בדרשות רבות אחרות, והילמדנו בשלמות נאבד מאתנו, ובכל מאמצי כחי הפשתי, וחקרתי אחריו כמעט בכל קצות הארץ ולא מצאתיו, חבל על דאבדון ולא משתכחין.

והיה נמצא בשלמות גם לפני הרב בעל הילקוט, והביא ממנו דרשות למכביר, כמו שתראה ברשימה אשר רשמתי בפרק ט"ז כל המקומות בילקוט אנה מביאו, לערך ב' מאות פעמים, ומלבד המקומות אשר הילקוט הביא את הילמדנו הנרשמים ברשימה, נמצא עוד קונדרס אחרון מבעל הילקוט נדפס בדפוס שאלוניקא, והדפיסו שנית יידי הרב הגדול החוקר הנפלא מהר"א יעליניעק בבית המדרש ח"ו צד ע"ט עד צד צ"ו, והם נ"ד מאמרים מהילמדנו והתחלתם חסרים, וכפי הנראה היה בעל הילקוט רשם לעצמו מאמרים מהילמדנו, כדי להביא כל אחד מהם במקום הראוי לו, וקצת מהמאמרים לא הביא בגוף הילקוט, לכן נשארו קצתם בודדים בפני עצמם, מלבד אויה מאמרים מהם אשר מצאתים מובאים בגוף הילקוט בשם הילמדנו, כמו אות י"א ביום השמיני ימול, מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"א בשם הילמדנו, אות י"ח כתיב וילך עשו, מובא בילקוט מלאכי רמז תקצ"א בשם הילמדנו, אות מ' קח את הבגדים בן סירא אמר הדר אלהים בני אדם [חסר: והדר בני אדם כסותן] מובא בשבלי הלקט כ"י אשר בידי סי' נ"ח בשם התנחומא. וכן העתיק התניא סי' י', ואין ספק כי הרב שבלי הלקט יכנה את הילמדנו בשם תנחומא, ובמס' ד"א פ"י מובא זה הסתם ולא בשם בן סירא. אות מ"ו אחרי מות נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ו פסקא אחרי מות. ומוזה אנו למדין כי התחלת הפסקא שם המתחלת ילמדנו רבינו לקוח מן הילמדנו. אות מ"ז שלש שנים יהיו לכם ערלים, מובא בילקוט משלי רמז התקס"ג בפ' תחת שלש בשם הילמדנו. אות נ"ג בהעלתך, מובא בילקוט ריש בהעלתך ובטעות נרשם שם מדרש וצ"ל 'ילמדנו' או 'מדרש ילמדנו' והעתיק שם עד ד"א בהעלתך וכל המאמר מן ד"א השמיט והביא המאמר שלאחריו למה ז' נרות, והמאמר שהשמיט היה לנכון ג"כ לפני הרב בעל הערוך בילמדנו שהיה לפניו (ד) כמו שהביא בערך אבלינא

ובטעות

(ג) ולא חתם מלפניו על ערך אחד שלא נמצא בערוך שלפניו, רק ככ"י אשר ביד יידי הכס"ג הסתם הכולל מוה"ר ד"ר קאטוץ ל"י, כי נמכתבו אלי מיום ו' פקודי תמ"ג שאלני נמצא ככ"י ערך מן הסתם ז"ל: גימטרו כי תשא מיכה שנתמך צננין, הסתם נמצא זה התאמר ככ"י מהתנחומא אשר בידי, והסיבותיו כי נמצא נדפס פ' כי תשא אות י"ב, ויש אומרים שמיכה הים שנתמך צננין. וישן כי ספר שמות מתנחומא נדפס הוא הילמדנו מספר שמות, לכן נמצא לנטן נדפס כי תשא.

(ד) גם נקודתם שם אות ט' ילמדנו רבינו מוצא בערוך ערך טכד בשם הילמדנו פ' לך, גם אות י"ד מכתן פסגו ט' מוצא בערוך ערך טכס בשם הילמדנו.

(ובטעות בבית המדרש שם אבליגה), גם בערך קנבי ובערך אפנתי (ובטעות בבית המדרש שם לאנפתי צ"ל לאנפתי, וכן יש לתקן עוד שם במקום ביקטאות צ"ל ביקטאות), וכן אות נ"ד ובוים הקים את המשכן מובא בילקוט בהעלותך רמז תשכ"ג בשם הילמדנו.

והילמדנו שהביא הילקוט הוא הילמדנו הנאמר אשר היה לפני הרב בעל הערוך, ובהרבה ערכים אשר הערך הביא בשם הילמדנו מצאתי המאמרים ההם מובאים גם בילקוט בשם הילמדנו, כמו בערך אנרדמין מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ג, ערך אל הביא מאמר גדול המתחיל אל תרצה את חבירך בשעת כעסו וחסר הציון ילמדנו מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ד ד"ה עד אנה בשם הילמדנו, ושמתתי מאד כי ראיתי בערך השלם לירידי הרב הגדול מוהר"א קאהוט שהביא כי ברפוס ראשון כתוב: מפורש בהגדה ילמדנו המתחלת סנדל יחיד בפ' שלח לך. ועוד מאמרים שהביא הערוך בערך אלם מובא גם בילקוט ישעיה רמז שמ"ז. ומ"ש בערך אסטרוליוס מובא בילקוט משלי רמז תקנ"ג ד"ה אורה חיים. ומ"ש ערך אסכולא מובא בילקוט בהעלתך רמז תשל"ו ד"ה אספה (וחסר שם הציון ילמדנו), ומ"ש ערך אפופסין והגוים חרוב יחרבו כו' מובא בילקוט ישעיה רמז שס"ג ד"ה והגוים. ומ"ש ערך בדר מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ג ד"ה ר"א בנו של ריה"ג אומר (ובטעות שם מי יוכל לראות פני אחד מהם כדו צ"ל בדידין, עיין רד"ל שלח פמ"ו אות כ"ט מה שהעיר על דברי הילקוט). ומ"ש ערך גדיגוד מובא בילקוט מצות רמז תשפ"ה ד"ה נקום נקמת (ובטעות שם נכנס הזאב לגדי צ"ל לגדיגוד, ואותיות גוד נשמטו, עיין ערוך השלם בערכו). ומ"ש ערך גיא מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ז. ומ"ש ערך דבר ב' בסוף הערך דברי נגון מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ג. ומ"ש בערך דיומן מובא בילקוט בלק רמז תשע"ה. ומ"ש בערך הן מובא בילקוט בלק רמז תשס"ה ד"ה הן עם לבדר. ומ"ש בערך סמיון ואחת השרף מטמיון מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ד ד"ה ונהפכו. עוד שם במאמר השני שהביא ורשע לא יכין דרכו מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב ד"ה יודע צדיק ורשע לא יכין דרכו. ומ"ש ערך יקנטין מובא בילקוט עקב רמז תתנ"ד (ובטעות נרשם שם מדרש וצ"ל ילמדנו), ומ"ש בערך כסל מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ב ד"ה אמרו ישראל ובילקוט תהלים רמז תת"ט ד"ה וישיבו באלהים כסלם. ומ"ש בערך כרכם ויח קרה (במקום פ' קה את המטה צ"ל בילמדנו חקת פ' קה את המטה) מובא בילקוט חקת סוף רמז תשס"ג. ומ"ש בערך מטרפולין מובא בילקוט בלק רמז תשס"ה ד"ה וישמע. ומ"ש ערך מלן מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו (ובטעות שם מילמין צ"ל מילנין, ובילקוט שם קלמין במקום קלמין והוא גי' נכונה). ומ"ש בערך מר מובא בילקוט ראה רמז תת"צ. ומ"ש בערך סרבל מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד. ומ"ש בערך סרק ו' כאהלים נטע מובא בילקוט בלק רמז תשע"א ד"ה ד"א כאהלים נטיו. ומ"ש ערך עמיש (ה) מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ד ד"ה יקר בעיני ה'. ומ"ש בערך פטרא מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה כי מראש צורים. ומ"ש ערך פטריקון מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ד ד"ה וישמע הכנעני. ומ"ש בערך פליטון מובא בילקוט בלק רמז תשע"א ד"ה ד"א כנהלים. ומ"ש בערך פלסטר מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"א. ומ"ש ערך פומבי מובא בילקוט עקב רמז תתנ"ד (וחסר שם הציון). ומ"ש ערך פרויים מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד. ומ"ש ערך צר ג' מובא בילקוט יהוקאל רמז שפ"ב ד"ה בן אדם. ומ"ש בערך קבייסטס מובא בילקוט עקב רמז תתמ"ז ד"ה זש"ה יד ליד (מ"ש הערוך הוא בילקוט שם בסוף המשל). ומ"ש בערך קום מובא בילקוט בהעלתך רמז תשל"א ד"ה והיו העם כמתאוננים ובילקוט יהוקאל רמז שני"ו ד"ה ואתן נום. ומ"ש בערך קטריק מובא בילקוט ירמיה רמז רפ"ה ד"ה על מצרים (בטעות שם קרמקי צ"ל קטרקי). ומ"ש ערך קנקל ב' מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ז ד"ה ובנו את במות התופת (ומה שנרשם שם בצדו סדרים צ"ל חדרים). ומ"ש בערך תמליוס מובא בילקוט בלק רמז תשס"ו ד"ה כי מראש צורים. ומ"ש בערך אבליגה אפנתי קנבי נמצא בקונטרס אחרון מבעל הילקוט באות נ"ג. ומ"ש בערך נשים נמצא שם באות י"ד. ומ"ש בערך עבד נמצא שם באות ט'.

ולהלץ בפרק י' תמצא איזה קדמונים הביאו ג'כ מאמרים בשם הילמדנו. ומאשר הראיתי כי התנחומא מספר שמות לקוח כולו מן הילמדנו על ספר שמות, והמאמרים שהביא הערוך

(ה) הכת"ל כתב שם יבטתי ולא תלאתי המאמר הזה בתנחומא, ונעלם ממני כי התנחומא עלפנינו אינו הילמדנו, והסנוך הביא רק את הילמדנו ולא את התנחומא.

הערוך מילמדנו מ'ש' שמות נמצאים כלם בנדפס ב'שבות', לכן תראה כי בעל הילמדנו השתמש כבר במכילתא והעתיק גם מאמרים שלמים ממנה, כמו שתראה בתחומא הנדפס ב'פ' באות ה' רשם 'מכילתא דר' ישמעאל' והעתיק שם הרבה מאמרים ממנה, גם ב'פ' בשלח, ואין זה הוספה רק הם מן מסדר הילמדנו בעצמו, והיו כבר גם לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, כי בערך אז, הרדפני, כבד א', הביא מאמרים בשם הילמדנו והם נמצאים בתחומא הנדפס מאמרים מן המכילתא ב'פ' בשלח אות א' ובאות ט"ז. ובערך אז הביא בשם ילמדנו ומכילתא (ו). ושיווים מהילמדנו תמצא ג"כ בהוספות אשר הוספתו לפ' שלח קרת דברים ותרתון, ע"ש בהערות ותראה כי הם לקוחים מהילמדנו הנאבד.

האסיפה השלישית היא התחומא הנדפס הרבה פעמים ופעם ראשונה בקאנשטאמינא בשנת רפ"ב, ונמצא גם בכתב יד ברומי ובאקספארד ובפארמא וקאמברידז (ראה להלן בפרק י"א וי"ב), ונתחבר ונסדר אהר התחומא שלנו, ובאו בו גם הוספות רבות מסופרים מאוחרים, ובכלל אומר כי כמעט לא נמצא מדרש שידוע מורכב מספרים שונים, ושדיו נמצאות

(ו) פה המקום להעיר כי בזמן קדמון היטה המכילתא נחלקת למסכתות ופרשיות והלטה (ולפינו היא נחלקת רק למסכתות ופרשיות), ומסדר הילמדנו (ונעתק במחומא הנדפס) בתחומי שהיה מן המכילתא נדפס הפרשיות וההלכות, ורשימות האלה נמצאים גם בכ"י ז' וכ"י ג' וכ"י ה' מאקספארד (שהם כתיב יד מן התחומא אשר כעת נדפס) וגם בתחומא דפוס קאנשטאמינא ודפוס וויניציאה, והנדפס ממנוכה השמיני כל ז'ס ותחמו השמיני כל המדפיסים (כי התחומא אשר מני לפינוי נדפס ע"פ דפוס מאנטינה). וכן איתא שם לפני אות ט' ויטעו בני ישראל למעטק פרשאה י"ד הלכות כ"ו. ולפני התחלת אות י"ד יואמר ה' אל משה פרשאה ט"ו הלכות כ"ה. ולפי אות י"ח קדש לי כל כבוד פרשאה ט"ז הלכות ו"ד. ולפני אות י"ב והיה כי יביאך פרשאה י"ד הלכות כ"ג. ונדפס בשלח אות א' פרשאה קמיתא דויהי בשלח הלכות כ"ה. ונחלמנע אות י"ד כסיום ויאמנו דבכניו יטונו תהלמו קתא שם ההלכה מסכת ויהי בשלח ופרשיאתא שבעה וס' והיה וכליל נדרף ואמר מצריא הדין לא מנשרא למנשר (למיסב) ככלתא לשבע יומי קודם לארבעה עשר קדש ותיעול ביולה מיכל הושרא איתא בידך הלכאתא קצ"ב. וכוונה הסיומן לזיון התחלת הפרשיות שהן ויהי בשלח, וירבר ה', וירדפו מניס, ויאמר ה', ואלה הכס את מוך, ויבואו בני ישראל, ויאמר ה' נעם את ירך. ואלה הסיומן היה היה איתא שרחה ופרשיאתא קמיתא הלכות ל"ו. ולפני כי גאה גאה אות י"ד הלכות ל"ד פרשת (ולא לזיון מן הפרשה) ובסוף השיבה (לפני אות י"ח) נמצא שמי מלות אלה: חסלת פרשאה. וכן התעורר ע"ז הכס המוקד הגדול מהל"ח יעללינעק בהקדמתו לבית המדרש ח"ס. ורואית כי בכ"י ז' ובכ"י ג' וכ"י ה' מאקספארד גם נדפס קאנשטאמינא (ובדפוס וויניציאה נכתב זה) נמצא עוד סיומן נסוף פ' ז' וכן איתא שם: י"ח פרשיות של פסח וסימנחון: מצריא הדין לא מנשרא למנשר (למיסב) ככלתא לשבע יומי קודם לארבעה עשר קדש ותיעול ביולה מיכל הושרא איתא בידך הלכאתא קצ"ב. וכוונה הסיומן לזיון כל ה"ח פרשיות מן התחלת המכילתא ויאמר ה' אל משה שם י"ח פרשיות. פ"ח בלחך מניס זה הסיומן מצריא. פ"ב המודש היה והסיומן הדין, פ"ג דבנו ופ"ה שם המיס, על הפרשיות האלה הסיומן בלתי מוכן, וכ"ה בכ"י ז' וכ"י ה' מאקספארד, אולם בדפוס קאנשטאמינא הגי' לא מנו ומנעו וגם לא לזה הסיומן הזה שמה. פ"ה והיה לכס למשמרת והסיומן למנשר. פ"ו ולקחמו מן הדס והסיומן למיסב (ובכ"י נכתב עתה למיסב ומנעו נמצא בדפוס קאנשטאמינא). פ"ו וכה תחלנו אותו והסיומן מכלתא (ויחר נסון מיכלא). פ"ח שבעת ימים מלות תחלנו והסיומן לשבע יומי. פ"ט ביום הראשון מקרא קדש והסיומן קודם (כ"ל ביום הראשון). פ"י בראשון בלכנעה עשר יום והסיומן לארבעה עשר. פ"יא ויקרא משה לכל זקני ישראל והסיומן קדש הסיומן הזה בלתי מוכן. פ"יב והיה כי תטוולו והסיומן ותיעול, פ"יג ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת תחת הפסח כל בן בכר לא יחלנו והסיומן מיכל. פ"יד וכי יגור אפק גר ועשה פסח לה' והסיומן פסחא. פ"טז קדש לי כל כבוד וסיומן ותקדש. פ"יז והיה כי יביאך והסיומן מעלבה (פ"י ביאה בלחמית). פ"יח בחוק יד והסיומן חוקי. ולא חלמנע מלעיר עוד כי בכל הדפוסים גם בדפוס קאנשטאמינא ודפוס וויניציאה נמצא בסוף המכילתא סיומן ואמר פריעה למשה ונצל עמלק בירחא למיון כספא דשבחא. גם נמצא שם ואית בה פרשיות שמונים ושתיים למע"ב מ"ח ספ"ח הסיומן קצ"ח, וכוונה הסיומן 'ואומר', הוא סיומן למסכתא ראשונה המתחלת ויאמר ה' למשה. 'פרשאה' הוא סיומן למסכת עניה המתחלת ויהי בשלח פרשה. 'למשה' הוא סיומן למסכתא שנייה המתחלת אז יסיר משה. 'ובנל' סיומן למסכתא רביעית המתחלת ויספ משה. 'עמלק' סיומן למסכתא חמישית המתחלת ויבא עמלק. 'בירחא' סיומן למסכתא ששית המתחלת בחדש השלישי. 'למיון' סיומן למסכתא שביעית המתחלת ואלה המשפטים. 'כספא' סיומן למסכתא שמינית המתחלת אם כסף מלוח. 'דשבחא' סיומן למסכתא שמינית המתחלת אך את שבתיו. ובסוף בזויה המדות על המכילתא העיר המפרש (הכס מוכר"ל יחזק אליו לנדא) כי מנה וספר מספר הפרשיות ולה מנא ל"ח נמצא ל"ח נמצא (ולא המספר פ"ב), מסכתא דפסחא י"ח, בשלח ששה, שירה עשרה, ויסע ששה, ויבא עמלק שחיס, וישמע שחיס, בחדש אחד עשר, משפטים עשרים, טעא אחת, ויקהל אחת, הכי ע"ז, וגם אם תשוב השלשה פסיונות חפ' ז'א בשלח משפטים יהיו סך הכל פ' פרשיות, וכתב המפרש שם דלואי הכוונה גם על פרשיות שמונת אהרן הנספחות למכילתא והיו סך הכל פ' א"ל. גם נמצא שם הספחות על ה"ח למע"ב מ"ח ספ"ח קצ"ח בלחך ביאר לו משכיל אחד שהוא לשון לבי"ח, אחרים בן דוד חוקי. אמנם מה שכתב עוד שם כי אולי הוא ר' אהרנה בלחמי אשר העתקת פרשיות שמונת אהרן מיוקחות אליו, הוא קצת רחוק, שכן עוד בדפוס וויניציאה מהמכילתא משנת ש"ה נמצא כחוב זה, ואז לא הייתה נמצאת מכילתא על שתי פרשיות שמונת אהרן שהעתיק ר' אהרנה בלחמי, גם שתי הפרשיות אינם מן המכילתא והם מדרשים מדרשן מאוחר, אלזל יהיה אף שיהיה, הטובה היא לשם איהו סופר שחתם שמו אהרנה בן דוד חוקי.

נמצאות בו הוספות כמדורש הזה. ספר בראשית כולל קבוץ דרשות מיוחדות לו לבדו, ובכל זאת בהרבה מקומות לקח מאמרים שלמים מתנחומא שלנו, וקצת מאמרים כתב בשניים, לפעמים הוסיף ולפעמים גרע, גם הוסיף בתוך הדרשות מאמרים מתלמוד בבלי, אשר היה כבר מסודר לפניו, גם לקח הרבה ממדרש ילמדנו הנאבד, ולכן איזה מאמרים שהביא הערוך מהילמדנו נמצאים גם בו, כי בעל הערוך לא ראה את התנחומא הנדפס (גם לא התנחומא שלנו) ולא הביאו כלל. ס' שמות נעתק כלו מן הילמדנו כמו שכתבתי לעיל, אם מהמסדר בעצמו או ממתקנים שהיה חסר לפניו ס' שמות והשלימוהו מן הילמדנו. ס' ויקרא במדבר ודברים העתיק המסדר מן התנחומא שלנו עם שניים והוספות רבות, אם בלשון ואם במאמרים שלמים. והנה לתת בפרק ד' רשימה מכל המאמרים שהוסיף ואינם נמצאים בכ"י שלנו.

בפ' נח אות ג' המאמר המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שבחר בישראל, נוסף מאיזה מדרש מאוחר, וגם הלשון מעיד על זה: ותן לנו את התורה בכתב ברמז צפונות וסתומות ופרשום בתורה שבע"פ וגלה אותם לישראל ולא עוד אלא שתורה שבכתב כללת ותורה שבע"פ פרטות, ותורה שבע"פ הרבה ותורה שבכתב מעט. גם כל המאמר אין לו ענין ושייכות כלל לפ' נח. וכן התעורר בעל אות אמת וכתב ה"ל: המאמר המתחיל יתברך שמו (הוא אות ג') עד השאלתא (אות ד') אינו יודע מה שייך פה עכ"ל, אולם באמת נוסף כל המאמר לכאן, ונוצר ג"כ בו שתי הישיבות שהיו בבבל כמו שתיראה לפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאים ונותנים במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה ומביאים ראייה מן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד כדי שלא ישלש ישראל, ואותן שתי ישיבות לא ראו שבי ולא שכד ולא שלל ולא שלט בהן לא יון ולא אדום והוציאו הקב"ה י"ב שנה קודם חרבן ירושלים בתורתן ובתלמודן שכך כתיב והגלה את כל ירושלים וגו', וכו' מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה אלא אלו גבורי תורה וכו'. ע"כ. והנה שתי הישיבות הן ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא, ומ"ש ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול הם חדשי הכלה הידועים, עיין באריכות מזה בתולדות ר"ח הערה 10. והמאמר כלו מקשה כאשר העיר בצדק ידידי הרב החוקר הגדול מהר"י רייפמאן (ב"ח ח"ג ג' ע' 216), באמרו ב' ישיבות לא ראו שבי וכו'. והוציאו הקב"ה י"ב שנה קודם חורבן ירושלים, הכי היו ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא עוד קודם חרבן ובירושלים? וגם הם שני הפכים בנושא אחד ואומר על בני אדם שהלכו בגולה שלא ראו שבי, ולדעת הרב התכם הנ"ל ערוב ספורים כתוב כאן, עירוב סיפור החרש והמסגר שגלו מירושלים בספור שתי הישיבות שהיו בבבל אחת בסורא ואחת בפומבדיתא, ובאמרו והוציאו הקב"ה י"ב שנה קודם חרבן ירושלים רומז בלי ספק לאחר ש והמסגר שגלו עם יכניה י"א שנה לפני חרבן ירושלים, תחת י"ב צ"ל י"א, ועיין גיטין פ"ח ע"א ובפירש"י שם, והמלות לא ראו שבי הן ט"ם וצריך למחקן.

המסדר הזה השתמש כבר במכילתא, ונמצאים בפ' בא ובפ' בשלח מאמרים מהמכילתא, ובפ' בא אות ה' רשום בראש המאמר ממכילתא דר' ישמעאל. והארכתי בזה לעיל בפרק ב'.

וכן השתמש בפרד"א כמו שהעיר ג"כ ידידי הרב התכם החוקר מהר"י רייפמאן שם כי הכתוב בתנחומא בראשית אות ט' לפיכך נאסר צמר ופשתים הוא בפרד"א פכ"א, והכתוב בו ויצא אות י"ב בענין תרפים נמצא בפרד"א פל"ו, והכתוב בו ויש ב' מה עשה ראובן עד סוף האות לקוח בפרד"א פל"ח. ויש להעיר כי החוקר הגדול והנפלא מהריט"ל צונץ העיר בספרו על הדרשות, כי בפ' וישב מן המאמר הכותים לא נחשבו משבעים לשון, הוא מפרד"א, וכבר העירותי על דבריו (עיין להלן בפרק כ' הערה ל"ד) כי גם המאמר שלפניו הוא מפרד"א. גם נמצאים בו עוד מאמרים לקוחים מפרד"א ואינם ממסדר עצמו, רק הן הוספות מאוחרות, כמו בפ' ויקרא אות ח' (אף כי נרשם על המאמר 'כבר היה לעולם. בכ"ז הוא מן איזה סופר מאוחר ואינו מגוף התנחומא) מן ביום חמישי ברח יונה עד ויהי קצף גדול על ישראל, הוא מפרד"א פ"י, כמו שציין בצדו המדפיס ממנטובה פ"י מפרד"א, וגם על המאמר שלאחריו לפיכך אמר יונה הגוים מיד יעשו תשובה, ציין: 'מכאן ועד סוף הפרשה פ"י מפרד"א, וכן בפ' שמיני אות ט' נמצא מאמר אחד: ובשביב זה היה מתירא יונה להנבא דאמר ר' מרפון ממנה היה הרג וכו', הציגו המדפיסים מלת 'וכו', גם בדפוס קאנשטאטניא וויניציא כי רצו לקצר, ועיקר המאמר הוא בפרד"א פ"י שמוכא כבר בפ' ויקרא כנ"ל. וכן מה שמוכא

בפ' האוינו 'כמו שמצינו בפרד"א' היא הוספת המדפים ממנובה, כי כל המאמר מן הצור תמים פעלו עד סופו הוא הוספה שלו. גם נמצאים בו הוספות מן השאלות דרב אחאי גאון מההוספות הק' נמצאות כבר בכתיב יד אשר לפני מן הרתחומא הגדפס, ואין ספק אצלי שהוסיפם איזה סופר מסופרים הראשונים ואינם ממסדר בעצמו, וכן הוא לרעת בעל אות אמת דף פ"ד שכתב וז"ל 'שאלת דמחיבין וכו' עד ילמדנו רבינו הוא משאלות וערבוהו כו'. וכן כתב על המאמר השני מהשאלות, וכן בריש ויקרא כתב ובלבלו המכילתא בפ' בא ובשלה ועדכו השאלות דר"א גאון בריש בראשית ונח ע"כ. והמאמרים מהשאלות אשר הביא הם בראשית אות ב' והיא בשאלות פ' בראשית ס' א' ואת ג' הוא בשאלות פ' ויקהל, וכן בפ' נח אות ד' והוא בשאלות נח ס' ד', וכן מה שנמצא משפטים אות ו' הוא בשאלות משפטים ס' נ"ה, וכן בפ' חקת אות ב' הוא בשאלות מות ס' קל"ז (ו).

וראיתי בס' אגרת בקורת להגאון מהר"ץ חיות ז"ל (דף ו' ע"א) שכתב וז"ל ונמצא אצלנו בריש ס' תנחומא איזה שאלות שנמצאו גם בשאלות דר"א כמו שהתעורר ג"כ מהר"י בערלין והוספות בבליות המה, ומפני זה כיון דמוכן אחרון באו ניהא ג"כ מה שמוכא שמה ש"ג באדר זמן קהלה לכל היא ולא צריך לרבווי, ופ"י זמן קהלה לכל שכלם נכנסים לתענית, והרא"ש בריש מגילה הביא זאת בשם ר"ת, ולא התעוררו כי דברים הללו נזכרים ככהם וכלשונם בתנחומא בראשית, אלא ודאי אע"פ שהתנחומא היה למראה עיני הקדמונים, ככל מקום קצת ענינים מן בראשית ונח המה הוספות מזמן אחרון עכ"ל. מלבד כי לא לבר בהתהלת התנחומא נמצאים המאמרים מהשאלות כמו שהבאתי לעיל, רק גם מה שנביא לראיה יען כי דמוכן אחרון באו ניהא מה שמוכא שמה ש"ג באדר כו', נעלם ממנו כי גם זה המוכא בתנחומא שם באות ג' לקוחים ג"כ מהשאלות פ' ויקהל כמו שהעירותי בבית תלמוד צד 218. ועדיין יוקשה למה לא הביא הרא"ש בשם השאלות. ומלבד כל זה הוסיף עוד המדפים ממנובה הרב ר' עזרי' מפאנו הרבה פרשיות ודרושים שלמים, והמדפסים שלאחריו השמימו הסימן יד פושטת אשר הציג בתנחומא להורות כי נוסף הוא, ולכן נתערבו דבריו בתנחומא, ובפרק י"ד אספתי כל המאמרים שהוסיף למען ידע הקורא ההבדל ביניהם, ובפ' פקודי על המאמרים שהוסיף (אות ד') עד סוף אות ו' והתחלת אות י"א עד בשעה שבא משה ואמר לישראל קחו מאתכם) רשום 'קנקן חדש מלא ישן. ועל המאמרים שהיו כבר בדפוסים שלפניו רשום (כבר היה לעולמים). גם בפ' ויקרא צו שמיני הוסיף מאמרים גדולים מכ"י שלנו כמו שהבאתי באריכות בפרק הנ"ל. גם בהרבה פרשיות הוסיף מאמרים שלמים ע"ש. וכן הוסיף כל פרשת וילך, ובמאמר שהוסיף שמה בפ' הנ"ל נמצא 'כמו שפירשתי בפ' וישמע יתרו, ומי יודע מי הוא זה אשר סידר המאמר הזה ואשר הוא בעצמו המפרש גם בפרשת יתרו. גם נמצא שם אמר אליהו וזכרונו לברכה פעם אחת הייתי מהלך בדרך, והוא בתד"א זוטא, וגם בפ' האוינו הוסיף אות א' ונרשם בסוף עד כאן חדש הוא, ונמצא בהוספה ההיא 'כדאיתא בפסיקתא. וכוון אל הרבתי פ"כ פסקא מתן תורה, ועיין להלן פרק ט' מה שהעירותי על זה, גם מובא במאמר הזה 'שכן איתא בת"כ. ועיין שם בפרק הנ"ל שצ"ל שכן איתא בספרי, וגם באמצע אות ג' הוסיף מאמר שלם ולמה נמשלה התורה למטר, ואח"כ הוסיף מן הצור תמים פעלו (אות ה) עד סופו, ונמצא בהוספה 'כמו שמצינו בפרד"א. גם 'וכן נמצא בספר רבי משה הדרשן; וכל זה מההוספות שלו. והרב הגאון מהר"ץ חיות הביא בספרו אגרת בקורת (דף ו' ע"א) וז"ל: וכבר התעוררו המבקרים שנמצא ג"כ בפ' האוינו נזכר ר' משה הדרשן עכ"ל, ונעלם ממנו שהיא הוספת המדפים ממנובה. והנה לא אכפיל כל הדברים, הקורא ימצא

(ז) אולם מה שהביא בתנחומא פ' נשא אות כ"ט ע"י רבותינו נר מוכה שחומר בה שמן ציוס לראשון מוסיף עיני ומשך הכז המוקד מהר"י רייפמאן שהוא לקח ג"כ משאלות פ' נשא, ואינו כן, ונעלם ממנו פי הוא הוספה בתנחומא הגדפס מאלת המדפים ממנובה שהוסיף המאמר מפסיקתא דבתי פ"ג ופ"ו, והשאלות בעלמא שא"ז דבריו מן הפסיקתא דבתי, והמכרדי שנת פ"ג הניח וז"ל וכן טנינו בילמדנו ובפסיקתא דבתי, נודעו היה המאמר לפניו גם בילמדנו הנכבד, או אולי כי בפסיקתא דבתי מתחיל לילמדנו דבריו נר מוכה כו' חשב שהוא ג"כ בילמדנו המתחיל בשאלה כהלכה ילמדנו דבריו. והבטחה ח' למנוח הפסיקתא העיונית שהסמ"ג הל' מוכה וטכני לטקט כ"י ערוגה ס' ס' קפ"ה, ובגדפס הל' מוכה סוף ס' ל' ובהל"ש ובאנדרהס הניח הדין שחומר שמן בשם בעל השאלות, ובאמת בעל השאלות לקח דבריו מהכרדי, ובמכרדי שנת פ"ג מוכה כ"י הל' מוכה ס' מרפ"ו הניח בלחמ דין זה בשם הפסיקתא דבתי כ"ל, וכן האור זכור הל' מוכה ס' ט"כ בשם פסיקתא וז"ל פסיקתא דבתי, וכן הוסיף הל' מוכה ס' ל' הניח ג"כ בשם פסיקתא דבתי.

ימצא שמה בפרק י"ד כל המאמרים שהוסיף. גם ב'פקודי המתחיל ואף בצלאל ורשום עליו "כבר היה לעולמים" גם זה אינו ממסדר התנחומא רק נוסף הוא, אבל גם אות א' ואת ב' נוספים כמו שתראה בסמוך, וכבר אמרתי כי ס' שמות הוא הוילמדנו מס' שמות אבל פרשיות ויקהל פקודי היו חסרים לפני הסופר והוסיפם, פ' ויקהל לקוח כולו מן ב"י שלנו, לא כן פ' פקודי אשר נוסף מאוזה מדרש הסופר, לכן תמצא באת ב', "כמו שפירשנו לעיל" גם עוד שם "וכן שליה צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הברלה והוא אומר סברי מרנן ואומר הקהל לחיים כלומר כ"י לחיים יהא היום" ועיין בפרדס לרש"י סי' נ"ה נ"ו ע"ה ובשבלי הלקט כ"י סי' ק"מ ובתניא סי' כ"ד בשם ר' בנימן אחיו של הרב בעל שבה"ל ובאבודרהם סדר מעריב של שבת, ומוזה הסופר האחרון, נוסף ג"כ המאמר שרשם עליו "כבר היה לעולמים" ונמצאו בו רעיונים מבעלי הקבלה וגם המלות, כמו שפירשתי לעיל "כמו שנאמר לעיל" והמדרשים ממנוטובה הציג כל המאמר באותיות רש"י להורות כי מאוחר הוא (להבדיל בינו ובין גוף התנחומא) להעיר כי איננו מבעל התנחומא, ואין ספק שהוא כמו שאמרתי שהיו חסרים בקובץ ההוא ב' פרשיות האחרונות מן ויקהל פקודי והוסיפם המעתיק, ואח"כ בא המדרשים ממנוטובה והוסיף ב' פקודי מן אות ד' מן כ"י אחד מהוילמדנו, אבל פ' ויקהל הניח כמו שמצא בדפוס קאנשטאנטיא ודפוס וויניציא. וכן תראה ב' ויקרא אות ח' בהמאמרים אשר היו בדפוסים הראשונים ואשר רשום עליהם, "כבר היו לעולמים" תמצא בהם סימן ילדות כמו "וזה פתרונו" "אין הדבר כן" גם נמצא בו מאמר אחד מספר משנה תורה להרמב"ם (הל' תשובה פ"ח ה"א ו' ו') "והוא התנחומא שם", והוא החיים שאין עמה מות והטובה שאין עמה רעה, הוא שכתוב בתורה למען ייטב לך לעולם, ומפי השמועה למדנו למען ייטב לעולם שכולו טוב והארכת ימים לעולם שכולו ארוך, ושכר הצדיקים הוא שיוכה ויחיו לטובה (אשרי האיש שזכה לטובה ולעונג, המקום יזכני להתענג בה עם הצדיקים), (זה שהסגרתי הוא הוספת הסופר הוזה שהוסיף זה המאמר), וכבר הודיעונו חכמים הראשונים שמוצת חיי העולם הבא אין כח לאדם לדורשה ולאומרה ואין יודע גודלה ויופיה ועצמה כי אין לה ערך דמיון ודמות וכן אמר הכתוב עין לא ראתה אלהים וזולתך יעשה למחכה לו, כלומר הטובה שלא ראה אותה עין וזולתך אלהים, וזה שקראו אותה חכמים העולם הבא לא מפני שאינו מצוי עתה אבל לנו שהיום בעולם הזה יש לבוא ולפיכך אומר העוה"ב לאחר שיצא אדם מעולם הזה כו". והוא דברי הרמב"ם שם, וכן התעורר על זה בעל אות אמת (דף ס"ז ע"ב) שכל זה הוא לשון הרמב"ם ז"ל ב"פ מהל' תשובה, וגם ידידי הרב החוקר מהר"י רייפמאן בבית תלמוד שנה שניה צד פ"ח ושנה שלישית צד קפ"ד התעורר על זה ולא הזכיר את שם בעל אות אמת, גם השב כי בעל התנחומא בעצמו כבר שאב ממשנה תורה להרמב"ם ז"ל, ובאמת ג' פרשיות האלה באו אל התנחומא מזמן מאוחר. גם עוד תמצא במאמר ההוא בתנחומא מאמר אחד מס' האמונות והדעות לרב סעדיה גאון ז"ל מאמר ששי והוא בתנחומא באת ח' המתחיל ושל רשעים שומטות בכל העולם ולא ימצא מנוח כו' עד שיכלה הגוף כו' וקשה עליה ראתי הגוף נרקב ושהוא רמה ותולעה, ולמה הדבר דומה לאדם שיש לו בית נאה ונופל מה הוא עושה? הולך ורואה אותו בכל יום שצומח בו קוצים וכסו פניו הרולים וגדר אבניו נהרסה, ובוכה ומתאבל עליו בשביל שהוא רואה כך, וכן הוא הרוח שולט בכל העולם וחור לקבר, וכן ארז"ל קשה רמה למת כמחט בבשר החי, ומנין שהנפש מתאבלת עליו שנאמר אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב) ע"כ. וזה שוה עם הכתוב בס' האמונות והדעות שם י' ושל רשעים משוטטות בעולם ואין לה מנוחה וכו' ובתחלת זמן הפרוד תעמוד הנפש זמן מבלי מנוחה עד שיכלה הגוף וכו' ויקשה עליה בזמן ההוא מה שתדעוהו ממה שיעבור על הגוף מן התולעת והרמה והדומה להם כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה ביתו אשר היה שוכן בו הרב ועולה בו שמיר ושית וכו', ובוזה אמרו רז"ל קשה רמה למת כמחט לבשר החי וסומכין זה אל מאמר הכתוב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, עכ"ל. ככל זה תראה כי זה אשר הוסיף המאמר אל התנחומא כבר השתמש בס' האמונות והדעות, וכן התעורר ג"כ ידידי הרב רייפמאן בב' שם, אבל גם מזה אין ראיה כי בעל התנחומא בעצמו לקח מס' האמונות והדעות, רק הוא הוסיף מאוזה מאסף אחרון. גם נמצא במאמר ההוא מגדול מפרד"א פ"י ותראה שם ערבוב דברים וקצת שגוים, המאמר המתחיל ר' טרפון אומר הוא בפרד"א שם באמצע פ"י, והמאמר ביום החמישי ברה יונה מפני אלהיו הוא בפרד"א בריש פ"י, ובתנחומא שם נמצא נוספות במאמר: כמו

שעשה

מבוא

שעשה בימי סנחריב, ועל זה העיר גם הרד"ל בפרד"א כי בתנחומא יש ערבוב וחסרון בלשון שמתחיל בסנחריב שרצה להקריב בניו ומסיים וכן עשה ומביא מקרא דמישע מלך מואב ע"ש, וכן אמר יונה אני בורה מלפניו שאין שם כבודי, עד סופו המסיים ועליהם הוא אומר את הגרים גרי הצדק, כולו הוא לקוח מפרד"א פ"י. גם בפ' צו אות י"ג במאמר אשר נרשם עליו, כבר היה לעולמים" הוא מן מאסף מאוחר כמו שתראה: ומנין שבדק הסכין שנאמר ויקח את המאכלת השוב אותיות ויקח את המאכלת ותמצא י"ב כמעין הבריקות שעושים לסכין אבשרא ואמפורא ואתלת רוחתא, וזה מן דרשן מאוחר, ועיין במרן ב"י הל' שחיטה סי' י"ח שאין זה מסקנא דגמרא ע"ש. ונמצא ג"כ שם מאמר לקוח מן פירש"י לישעיה (ו' א' ב' ג' ד') מן המאמר בשנת מות המלך בשתים יכסה פניו שלא יראה ויביט לצד שכינה, בשתים יכסה רגליו שלא יראה גופו לפני בוראו (כן יש לתקן בתנחומא) הוא מרש"י שם, ורש"י לקח דבריו מפסיקתא פסקא שור או כשב (ע"ה ע"ב) וי"ר פכ"ז אות ג' פרד"א פ"ד. עוד שם בתנחומא כתוב: ותנחומא אמר כסוי רגלים שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר עון העגל את ישראל, גם זה לקח המאסף הזה מדברי רש"י שם שכתב ובתנחומא ראיתי כסוי רגלים לפי שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר לישראל עון העגל ע"כ. והוא בתנחומא כ"י אמור אות י"א, והמאסף הזה הביא, ותנחומא אמר. גם עוד שם במאמר הזה, ובשתים יעופף וכי בכנפים מעופף אלא מכאן תקנו וזכרונם לברכה לעוף אדם על רגליו בשעה שאומר שליח צבור קק"ק ה' צבאות" וזה לא נמצא לא בירושלמי ולא בבבלי. והמור או"ח הל' תפלה סי' קכ"ה כתב ונושאים גופן כלפי מעלה וסמך למנהגם מס' היכלות ע"ש, ומרן הבי' הביא שם בשם שבלי הלקט מה שנהגים בני העולם לנענע עצמם בקדושה מצאתי המעם בשם רש"י דכתוב וינועו וינעו אמות הספים מקול הקורא וכו'. ועוד תמצא בתנחומא שם במאמר ההוא וקרא זה אל זה נוטלין רשות זה מזה שלא להקדים האחד ויתחיל ויתחייב שריפה, וכל הדברים אחר זה הוא לשון רש"י בישעיה שם ראה ותמצא. וכן עוד שם: וכן אתה מוצא במרים שנאמר צאו שלשתכם לא היה צריך משה לצאת כו', כל המאמר שם הוא לשון רש"י במדבר י"ב ה' ושם שם א' ובספרי בהעלותך הוא בשנויים קצת, רק העתיק לשון רש"י מלה במלה, וגם כי אשה כושית לקח, כושית בגימטריא יפת מראה הוא לשון רש"י, וכן מה שמביא אחר זה הוא לשון רש"י, וכן עוד שם הביא והאיש משה ענו מאד ענו שפל וסבלן הוא לשון רש"י, וכן עוד שם ויאמר ה' פתאום שנגלה עליהם פתאום והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים להודיעם שיפה עשה משה שפירש מאשתו אחר שנגלית שכינה עליו ואין עת קבוע לדבור, הוא לשון רש"י, וכן עוד שם: פה אל פה אמרתי לו לפרוש מן האשה, וכן כל המאמר שלאחריו הוא לשון רש"י, עוד שם ולפי משמעו נראה לי, כן הוא לשון רש"י שם, וכן ואחר תאסף אומר אני כי כל האסיפות כו' הוא לשון רש"י, וכל המאמר שם עד בשביל שעה אחת שנתעכבה למשה כשהושלך ליאור שנאמר ותתצב אחרתו מרחוק, הוא לקוח מרש"י. וראיתי בבית תלמוד ח"ג צד קפ"ד שהרב החוקר מהר"י רייפמאן הביא את דברי ירדני הרב החכם מהר"א בערלינער שהביא בספרו וזכור לאברהם (בהעלותך י"ב) בשם אות אמת שהדבור בתנחומא פ' צו המתחיל למה קראם וענב למשה לפי שאומרים עד ותתצב אחותו מרחוק הוא לשון רש"י בסוף סדר בהעלותך, ובא הרב רייפמאן וכתב וז"ל ואני הנני מוסיף עוד כי גם הבתוב בתנחומא פ' ויקרא נוסח כבר היה לעולמים מן בשנת מות המלך עוויה עד אף הצרעת ורחה במצחו הוא לשון רש"י בישעיה (ו' א' ב' ג' ד') עכ"ל. ובאמת זה איננו בפ' ויקרא רק בפ' צו באות י"ג והוא ג"כ במאמר שהביא האות אמת, רק המאמר שהביא האות אמת אחר זה.

ועוד תראה כי גם בתנחומא פ' שמיני (אות ט') רשום, כבר היה לעולמים" וגם זה הוא מאת מסדר אחרון, ועיין בהערות שלי הערה א' לפרשת שמיני, ואין ספק אצלי שהיה חסר לפני הסופר הזה ג' פרשיות ויקרא צו שמיני והוסיפם למלאות החסרון.

גם בפ' מצורע אות ה' נמצא הוספה ורשם בראשה, פי' לרבינו שרירא גאון ז"ל" והוא פירוש על המאמר מאות ד' אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני, ועל זה כתב פי' ההלכה המסורה למשה מסיני כך היא כו'. וזה איננו מבעל מסדר התנחומא רק נוסף מהמדרשים הראשון, וליתא בכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד.

גם בפ' קרח אות י"ב נוסף מאמר אחד המתחיל, מנצפ"ך אותיות כפולות צופים אמרום" עד סוף הפרשה היא הוספה אשר הוסיף המדרשים הראשון מן מדרש במ"ר קרח פי"ח אות כ"א.

זכר התעורר המדפים דפוס מנמונה וכתב ח"ל מכאן ועד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד, והנה ראה שאיננו ממחבר ז"ל, ע"כ. וההוספה היא נמצאת בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנמינא דפוס וויניציא וליתא בכ"י ב' וכ"י ה' של אקספארד. וראיתי בתנחומא דפוס פראנקפורט שרשם ח"ל מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו הראשונים הנדפסים בוויניציא אך בדפוס פראג דפוס וירונא נמצא זה עב"ל, וזה אינו אמת כי נמצא גם בדפוס וויניציא. והנה אתן לפני הקוראים רשימה מן המאמרים בנדפס אשר נמצאים גם בכ"י שלנו ובאיוזה מקום נמצאים, וכן רשימה מן המאמרים אשר אינם נמצאים בכ"י שלנו, ומכל זה תראה כי התנחומא הנדפס איננו התנחומא שלנו גם איננו הילמדנו רק הם ספרים שונים זה מזה ונתחברו בזמנים שונים, ואקוה כי המעיינים יחזו וישפטו משרים כי דברי נכונים וראיות רבות יתנו עידיהן כי שלשה מדרשים האלה הם שונים ונפרדים ומובדלים זה מזה ולא ממחבר אחד ולא ממסדר אחד ולא בזמן אחד יצאו. ויען כי לתכלית אשר לפנינו ולהעצים דברינו אשר יסדנו עד כה נתוץ לנו מאד לעמוד בדקדוק גמור על כל אלה החילופים בין התנחומא הנדפס ובין כ"י שלנו, על כן יעדנו לזה פרק מיוחד והוא פרק שלאחר זה לדעת ולהודיע כי לא מהשערה היצאתי מלים כי אם הראיה הנכונה תתמכני ומשפט צדק יסעדני.

(ד) המאמרים מתנחומא הנדפס הנמצאים ואשר אינם נמצאים בכ"י שלנו.

בפרק ב' ובפרק ג' דברתי מן התנחומא כ"י שלנו ותנחומא הנדפס, ועתה אביא לפני הקוראים רשימה מהמדרשים אשר מסדר התנחומא הנדפס, לקחם מתנחומא כ"י שלנו והעלם על ספרו, אולם רובם הם עם שונים ונוספות ובהרחבת דברים, מהם אשר הוסיף מתלמוד בבלי וירושלמי כאשר העירוני עליהם, וגם נמצא השמטות אשר השמיט מאמרים שלמים, גם ארשום המאמרים הנמצאים בנדפס אשר אינם נמצאים בכ"י כלל וכלל.

בראשית. בנדפס מתחלתו ועד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י מלבד אות ו' עד סופו הוא בכ"י אות י"ח עם איוזה שונים גם עם נוספות כמו: מהו שכל חדש וחדש יבכר בכורים חדשים זה נוסף מירושלמי תענית פ"א ה"ב, עיין הערה ק"ט, גם נוסף שם וכתוב ואוהביו בצאת השמש בגבורתו ומתרגמין ורחמוהי וכו', עיין הערה קמ"ג, גם נשמט שם מאמר אחד, עיין הערה קמ"ד. באמצע אות י"ב מן המה הנבורים שהיו קשין ומורדין ומכשפין עד סוף אות י"ב, גם התחלת אות י"ג המתהיל מעשה בתלמיד אחד הוא לקוח מכ"י שלנו אות מ', ובנדפס שם נוסף מאמר אחד המתחיל ותו ר' יוחנן בן עכמאי עד סוף אות י"ג מממרא מ"ק ט' ע"א, עיין הערה שט"ז.

נח. אות א' הוא לקוח מכ"י אות א', אולם בנדפס קצר המדפים והציג, וכו"ו ובכ"י הוא מפורש, עיין הערה ג', גם נוסף בנדפס, וא"ת לישב בחושך אין זה עונג שאין יורדי גיהנם נדונין אלא בחושך שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל" וזה הוסיף המסדר שכל זה אין לו ענין לכאן והוא כמו הפסק באמצע הענין אלא שכונן נגד הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחושך, עיין הערה ו', גם בלקת טוב בשלח ט"ז ח' ובהערה מ"ט ובמבוא שם צד 34. גם נמצא בנדפס הוספת דברים, עיין הערה ט', וכן חסר בנדפס סיום המאמר עיין הערה ט"ז וט"ז. אות ב' כך פתח ר' תנחומא הוא בכ"י אות ב', ובנדפס בטעות א"ר יהודה הלוי בשעה שהאדם שמתק צ"ל א"ר יהודה הלוי, כמו שהוא בכ"י, והשמיט המלות "בר שלום" עיין הערה כ', גם נוסף שם איוזה מאמרים ולקוחים מן מדרש ב"י, עיין הערה כ"ג, ועיין גם בהערה כ"ו שהמסדר כ"ו בלשונו והציג, וכן כלם" אולם בכ"י הוא מפורש, ע"ש. אות ג' ד' ה' אינם בכ"י, אות ה' נמצא מאמר אחד לקוח מכ"י שלנו, ויש שם ערוב דברים, עיין הערה ט"ז, גם נשתנה הגי', כי איתא שם שבעה מחולים נולדו, ובכ"י הגי' עשרה, ובמקום אחר נמצא י"ג מחולים, עיין הערה מ"ט. אות ו' ילמדנו רבינו הוא בכ"י אות ז', ועל השניים העירוני בהערות, ובסוף השמיט בעל מסדר מהנדפס מאמר אחד, עיין הערה ס"ג. אות ז' וש"ה יודע צדיק הוא בכ"י אות י', ובנדפס נוסף מאמר אחד ולקוח מן ב"ר, עיין הערה צ"ב, ומה שנמצא בכ"י ד"א ויוזור (אות י"א) לא העתיק המסדר את הנדפס. אות ח' וידבר ילמדנו רבינו מהו ליתן רוק תפל, הוא בכ"י אות י"ג, ובנדפס נוסף שם "בשם ד' לוי" עיין הערה ק"ט, והסיום מן המאמר חסר בנדפס, עיין הערה קי"ב. אות ט' הוא בכ"י אות

אות י"ד, ועל השניים עיין בהערות, וחסר בנדפס הסיום, עיין הערה קכ"ה. אות י' זש"ה
 אני פי מלך שמור הוא בכ"י אות ט"ו, ועיין בהערות על השניים, ובנדפס נוסף מאמרים בגמ'
 סנהדרין צ"ב ע"ב, עיין הערה ק"מ והערה קמ"ב, ועוד נמצא שם נוספות, עיין הערה ק"מ.
 גם נוסף בנדפס המלות "כל אותו ענין" ור"ל גם שאר פסוקים בתהלים שם. אות י' בסוף המאמר
 בפשע שפתיים הוא בכ"י אות ט"ז, ובנדפס חסרים המלות "זש"ה" ומזכיר למאמר שלפניו,
 עיין הערה קנ"ד, וגם הלשון שם משובש, ויש שם הוספה, עיין הערה קנ"ו. אות י"א אמר דוד
 הוציאה ממסגר נפשי, הוא בכ"י אות י"ז, ובשניים עיין בהערות, ונמצא שם בנדפס הוספות,
 עיין הערה ק"ס וקס"ב, והוספה אחרונה היא מן ב"ר, וע"ש הערה קס"ג, ועוד נוסף שם מאמר
 כגמרא ברכות, עיין הערה קע"ה. אות י"ב ילמדנו רבינו הוא בכ"י אות י"ח, ובנדפס נמצא
 שניים, עיין בהערות, וגם נמצא הוספה כגמרא יבמות, עיין הערה קפ"ד, וגם מגמ' סנהדרין,
 עיין הערה קצ"א, ובהערה קצ"ט, וגם יש לתקן הלשון בנדפס ע"פ כ"י שלנו, עיין הערה ק"צ,
 ונמצא כי בנדפס הלשון משונה מאשר הוא בכ"י עיין הערה ק"צ וקצ"א. אות י"ג התחלת
 המאמר נמצא בכ"י אות כ' בשניים, עיין הערה ר', וגם חסר בנדפס, עיין הערה ר"ג, ואח"כ
 נמצא בנדפס מאמר גדול המתחיל ושלשה נוסקו לאדמה ונעשה חולין עד סוף אות י"ג לא נמצא
 בכ"י שלנו, ונוסף מן ב"ר, גם מן מדרש אבכיר, עיין הערה ר"ג. אות י"ד זה אחד מארבעה
 הוא בכ"י אות כ', ובנדפס הוא בהוספת דברים, עיין הערה ר"ט, וכן נמצא בנדפס גי' אחרת,
 עיין הערה ר"י, ונשתבש שם הלשון, עיין הערה רי"ב רי"ג רי"ד. אות ט"ז הוא בכ"י אות כ' כ"א,
 ובנדפס שם חסרים מאמרים, עיין הערה רי"ח רי"ט רכ"א רל"ד ר"מ, וגם נמצאים שם שניים,
 עיין הערה רכ"א רכ"ב רכ"ז רל"ו ותראה כי המסדר הזה הביא במגנון אחר ממה שהוא בכ"י
 לפנינו, והביא ע"פ מאמרם בבבלי ע"ש, גם יש לתקן שם ע"פ הכ"י, עיין הערה רל"ז.
 אות ט"ז הוא בכ"י אות כ"ב, ועל השניים העירותי בהערות, וחסר שם מאמר אחד הכתוב
 לפנינו בכ"י, עיין הערה רמ"ח. אות י"ז זש"ה אל תהרגם, הוא בכ"י אות כ"ג בקצת שניים.
 אות י"ח מה כתוב למעלה הוא בכ"י אות כ"ד כ"ה כ"ז, ועל השניים העירותי בהערות
 ונמצא כי חסר הרבה בנדפס. עיין הערה רס"ח רפ"ב. ובנדפס נמצא הוספה מ"ד וגמרא
 סנהדרין, עיין הערה רע"פג, ועיין גם הערה ש"ה ותראה שנוסף שם מאמר שלם, גם
 משונה הלשון ויש הבדל בין הנדפס להכ"י כאשר יראה המעיין, וגם נמצאו חסרונות הרבה
 אשר העירותי עליהן בהערות, ודוגמא עיין הערה רצ"ד והערה ש"א שם, וגם נמצא הרחבת
 דברים, עיין הערה ש"ח.

לך. כל הפרשה היא כמו בכ"י שלנו, אות א' ב' ג' הוא בכ"י אות א' ב' ג', (בנדפס
 באמצע אות ג' לך לך, מהו לך, הוא בכ"י אות ד' ומתחיל בכ"י ד"א לך לך א"ר לוי).
 אות ד' הוא בכ"י אות ה'. אות ה' המתחיל ויהי רעב הוא בכ"י אות ח' ט', המאמר הזה
 הוא בכ"י שלנו גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ראשון ושני של רומי ובדפוס קאנשטאטניא
 ודפוס וויניציא אחר המאמר מאות ז', רק המדפיס ממטובה הציגו אחר אות ד' והוסיף המלות
 ויהי רעב בארץ מה כתיב למעלה מן הענין, ויען כי הכתוב הזה מוקדם לפני ויהי בימי אמרפל
 לכן הציגו מלפניו, עיין הערה ס"ה, ונמצא בנדפס הוספה כגמרא ב"ב, עיין הערה ע'.
 אות ו' ז' הוא בכ"י אות ו' ז'. אות ח' ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו עד סופו לא נמצא בכ"י
 ולא בכ"י רומי א', ונמצא בכ"י רומי ב' השוה עם הנדפס, ובכ"י שלנו אות י' נמצא מאמר
 אחד המתחיל מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס אשר ליתא בנדפס. אות ט' הוא בכ"י אות
 י"א י"ב. אות י' הוא בכ"י אות י"ג. אות י"א הוא בכ"י אות י"ד, ובנדפס נמצא הוספה
 ונובעת מ"ד, עיין הערה קנ"ב. אות י"ב הוא בכ"י אות ט"ו, ובנדפס הוא בהרחבת דברים,
 ונמצא שם הוספה, עיין הערה קנ"ה. אות י"ג הוא בכ"י אות ט"ז וי"ז. אות י"ד הוא בכ"י אות
 י"ח. אות ט"ז הוא בכ"י אות י"ט. אות ט"ז הוא בכ"י אות כ'. (ובאמצע נוסף בנדפס מאמר
 אחד המש ערלות הן, ולקוח מפרד"א פכ"ט, עיין הערה קצ"ה). אות י"ז זש"ה האל תמים
 דרכו ליתא בכ"י. (ובמקום זה נמצא בכ"י שלנו באות כ"א דרשה המתחלת זש"ה כענבים
 במדבר, והמסדר מהנדפס הוסיף מאיזה מדרש ואולי ממדרש אבכיר כמו שמוכח מהמאמר רמז
 לו הקב"ה לאותו מקום ונמצא מהול, וזה מובא בילקום בשם מדרש אבכיר. ובנדפס שם סוף
 אות י"ז למה לא נמול אלא בן צ"ט עד סופו נוסף מאת המדפיס ממטובה, וזה מוסב לכתש על
 התחלת אות י"ח ויהי אברהם בן תשעים שנה ותשע שנים, ועל זה הוסיף ולמה לא נימול אלא

מבוא

יב

עד סוף אות י"א השמיט). אות י"ב הוא בכ"י אות י"ב. (והסר בנדרפס מאמר גדול, עיין הערה ק"ט). אות י"ג הוא בכ"י אות י"ד ואות ט"ז. אות י"ד לא נמצא בכ"י. אות ט"ו הוא בכ"י אות י"ט. אות ט"ז י"ז הוא בכ"י אות כ' כ"א כ"ב. (ועל השנויים הנמצאים ומה שהסר בנדרפס העירותי בהערות).

בא. אות א' ב' ג' הוא בכ"י אות א' ב' ג'. אות ד' הוא בכ"י אות ד' ה' ו' (רק בקצת שנויים, והעירותי עליהם בהערות שלי ומן אות ה' עד סוף אות י"ד (סוף הפרשה) נוסף בנדרפס ולא נמצא בכ"י שלנו).

בשלח. כל הפרשה לא נמצאת בכ"י.

יתרו. אות א' נמצא בכ"י אות א'. אות ב' ליתא בכ"י. אות ג' הוא בכ"י אות ב' ג' ד'. (בנדרפס סוף אות ג' סיים הרי הכלב נושך אתכם, אבל בכ"י שלנו נוסף עוד א"י ברכיה למה נקרא עמלק וכו'). אות ד' ה' ו' ליתא בכ"י. אות ז' הוא בכ"י אות ה'. אות ח' עד סוף יתרו ליתא בכ"י.

משפטים. אות א' הוא בכ"י אות א', (רק בהרחבת דברים). אות ב' מתחיל ג"כ על הכתוב מלך יעמיד ארץ רק דרשה אחרת היא מאשר היא בכ"י. אות ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א י"ב י"ג י"ד לא נמצא בכ"י. והתחלת אות ה' עד א"ד אלעזר בן פדת הוסיף המדפיס ממנו. והיו גם לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, והתנחומא מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות שהיה לפני בעל הערוך. אות י"ד ט"ו ט"ז י"ז י"ח הוא בכ"י אות ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א י"ב.

תרומה. אות א' ליתא בכ"י. אות ב' הוא בכ"י אות א'. אות ג' התחלת המאמר ליתא בכ"י ומתחיל מן בנוהג שבעולם אדם שהוא לזה כמו בכ"י אות ב' והתחלת אות ג'. אות ד' ה' ו' ז' ט' הוא בכ"י אות ג' ד' ה' ו' ז'. (ואות ח' ואות י' ואות י"א ליתא בכ"י).

תצוה. אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"ד ט"ז ליתא בכ"י. אות ה' ו' הוא בכ"י אות א' ב' ג' ד'. (ובנדרפס אות ו' נוסף באמצע שנו רבותינו שלשה זיתים, מנמרא מנות פ"ו בהרבה שנויים). אות ז' ח' הוא בכ"י אות ה' ו'. (בנדרפס אות ח' נוסף מאמר המתחיל זוכת תורה יכבדני מן וי"ד פ"ט, עיין הערה ל"ב). אות י"א י"ב י"ג הוא בכ"י אות ז' ח' ט' י'.

כי תשא. אות א' ואות ג' ליתא בכ"י. אות ב' הוא בכ"י אות א' ואות ב'. (בנדרפס מן המאמר סוגה בשושנים וכי יש אדם סג שדהו בשושנים עד סוף אות ב' וכל אות ג' ליתא בכ"י). אות ד' הוא בכ"י אות ג'. (בנדרפס סוף אות ד' מן ר' יעקב בר יוחאי בשם ר' יונתן פתח וכל אות ה' עד סוף אות י"א נוסף מן פסיקתא פסקא כי תשא, ונמצא רק קצתו בתנחומא כ"י). אות י"ב עד סוף אות ל"ו נוסף.

ויקהל. כל הפרשה לא נמצאת בכ"י.

פקודי. כל הפרשה לא נמצאת בכ"י, ועל ההוספות מהמדפיס ממנוטובה עיין לקמן בפ' י"ד. ויקרא. אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' נוסף מן המדפיס ממנוטובה ונרשם עליו, ראה כי חדש הוא" ובסוף סיים, חסלת פ' ויקרא חדש" עיין בפרק י"ד כי שם הרחבתי לדבר מזה מהוספות המדפיס המנוטובי שהוסיף על התנחומא הוצאת הדפוסים הקודמים. אות ח' עד סופו ורשום עליו, כבר היה לעולמים" הוא ג"כ הוספה ודברתי מזה כבר למעלה בפרק ג'.

צו. מאות א' עד סוף אות י"ב אשר נרשם עליהם, ראה כי חדש" ה' הוספת המדפיס ממנוטובה, עיין בפרק י"ד שדברתי מזה. אות י"ג עד סוף אות י"ד ונרשם עליהם, כבר היו לעולמים" הם ג"כ הוספה עיין לעיל פרק ג'.

שמיני. אות א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' נוספו מן המדפיס ממנוטובה. אות ט' עד סוף אות י"ב ונרשם שם, כבר היו לעולמים" וגם זה מאת מאסף מאוחר.

תזריע. כל הפרשה היא שוה עם הכ"י. (בנדרפס אות ב' נמצא הוספה מלך בשר ודם צר צורה על הכותל אינו יכול לצור בה רוח ונשמה. עד ד"א אין צור כאלהינו, הוא לקוח מן גמרא מגילה, עיין הערה י"ג. וכן באות ה' המאמר תביבה המילה עד שלא ידיו בשלומין חלל בריתו הוא נוסף ולא נמצא בדפוס קאנשטאנטינא וויניציא מאנוטובה ויורונה פראנקפורט אמשטערדאם, עיין הערה ל"ד. וכן באות ח' נוסף ואף המשיח שעתיד ליפרע מגוג כו',

עיין

מבוא

עיין הערה ס"ה. וכן בסוף אות ח' נוסף מאמר במעות, עיין הערה ע"ו. וכן באות ט' נמצא הוספה, עיין הערה פ"ט. ובאות י"א נוסף שהיתה מבתרת על ישראל כו'. עיין הערה צ"ח). מצורע. הוא שוה ג"כ עם הכ"י. (באות ב' חסר בנדרם מאמר אחד, עיין הערה ט"ו ובהערה י"ח, וכן חסר בסופו, עיין הערה ל'. באות ג' בתחלתו חסר ראייה מהכתוב, עיין הערה ל' שם. גם באות ג' שם באמצע נשמט שורה, עיין הערה ל"ז. וכן בסופו הובא אל הכהן חסר מאמר שלם ונמצא בכ"י אות ט', עיין הערה ל"ח. באות ד' באמצע חסר מאמר שלם, עיין הערה נ"ה. וכן נוסף שם בנדרם, עיין הערה נ"א והערה ס"א).

אחרי. הוא שוה עם הכ"י. (אות א' באמצע אחר ובניו של אהרן נכנסו להקרב ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם חסר איזה שורות, עיין הערה י'. ובאות א' שם נמצא הוספה י"א קנה בידו כו' עיין שם הערה כ"ה, והוסף המסדר ע"פ הירושלמי. באות ג' נמצא הוספה ואחר כל השבחה הזו וכו' עיין הערה ע"ב. עוד שם אמר איוב נוסף, עיין הערה פ"א. באות ו' נמצא הוספה תאני ר' חייא, עיין הערה צ"ז).

קדושים. שוה עם הכ"י. (באות ו' ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו נמצא בנדרם הוספה, עיין הערה כ"ד, וכן נמצא הוספה באות ט', עיין הערה ס"ט). אמור. הוא שוה עם הכ"י. (באות ב' אחר הסיום „שאר בני אדם על אחת כמה וכמה" נמצא הוספה בנדרם „רבי כי היה מטי להאי קרא וכו" עיין הערה כ"ט. באות י"א בהתחלתו נמצא הוספה הן אתם מאין ד"א הן אתם מאין, עיין הערה קל"ה, וכן נמצא עוד הוספה עיין הערה קמ"ד).

בהר. שוה עם הכ"י. (ונמצא הרהבת לשון, עיין הערה י"א, וגם נמצא השמטה, עיין הערה ל"א).

בתקותי. שוה עם הכ"י. (ונמצא שם הוספה, עיין הערה נ').

ספר במדבר. הוא כולו שוה עם הכ"י. ועל ההוספות והשנויים העיוותי בהערות שלי. ופה המקום להעיר כי בתנחומא הנדרם נמצאו הרבה הוספות אשר אינם נמצאים בכ"י שלנו, ולדעתי נוספו מן הילמדנו הנאבד, כמו לדוגמא פ' מסעי אות ב' אלה מסעי זש"ה נחית לשון נוטריקון כו' וסיים שם מה הצאן אתה מכניסו לצל הקורה כו'. הסיום הזה מובא בילקוט ריש מסעי בשם הילמדנו. עוד שם באות ג' מן ד"א למה זכו לכתוב בתורה כל המסעות עד סוף אות ג' נוסף וליתא בכ"י שלנו ולא בכ"י רומי ורה"ם, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד וכן בכ"י ספרדי, ונעתק גם במדרש במדבר רבה ע"פ תנחומא הנדרם. עוד שם אות ד' נמצא נוסף מאמר גדול מלמד שהראה גיהנם עד סוף אות ד', ונמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד וכן בכ"י ספרדי ונעתק גם במדרש במ"ר ע"פ התנחומא אשר כעת בדפוס, עוד שם אות ז' נוסף המאמר המתהיל זש"ה לא איש אל ויכוב, וכן העתיק בעל מדרש במ"ר פכ"ג אות ח', ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי. עוד שם סוף אות י' ד"א זאת הארץ זש"ה כח מעשיו נוסף ונעתק גם במדרש במ"ר אות י"ב. עוד שם התהלת אות י"ג עד את מוצא שסנתריב הגלה את ישראל שלש גליות הוא הוספה ונעתק גם במדרש במ"ר אות י"ד. גם בפ' פנחס נמצא הוספה, עיין בתנחומא שלנו הערה נ"ב.

ספר דברים. הוא שוה ג"כ עם הכ"י, מלבד איזה הוספות, לדוגמא עיין האיזונו הערה י"ב, וגם נמצאו בו הרבה הוספות מאת המדפיס ממנומובה, והוסף גם פרשת וילך (עיין האיזונו הערה א'). ועל פרטי השנויים העיוותי בהערות במקומותם למושבותם.

ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו.

ענין המדרש הזה כענין כל המדרשים, גם הוא כולל קבוצי דרשות ופירושים על הכתובים ונסדר על סדר התורה, וע"פ הרוב מתחיל במלות (א) „זה שאמר הכתוב" ולפעמים במלת

(א) בראשית אות ד יג טו כג כג כג לו לז לח : נח ח ט יד טו יז יט כג : לך ג יא יד טו יז יט כג כג : וירא ב יז יח כג כד לא לג לט מ מא מנ : חיי א ב ג ד ז ח ט : תולדות א ה ס כא : ויצא א ב ג יג יד יז יח כב : וישלח א ב ג יג יד טו כג כד כה כו כז : וישב א ב ג ד יא יב טו יז יט : מקץ א ב ח ט טו יז : ויגש א ב ג ד ט יא : ויהי ב ג ד יג יט : שמונת א ב ט יד כב כד כה : וארא א ב יא יב יט : ז יט : בא א ח ט יז : בשלח א ב ג יא יב טו : יתרו א ב ג ד ז ט יד טו : משפטים א ב ג ד : תרומה א ב ג ד : תצוה א ב ג ד :

במלת (ב) "כתיב", ולפעמים קובע דרשותיו על כתוב אחד ובתחיל ב'זלות (ג) "מה כתיב למעלה מן הענין" ודורש על הכתוב שלמעלה, ואח"כ מסיים בכתוב שהתחיל ומחברם יחד, ולפעמים מתחיל במלות (ד) "מה כתיב אתיו" או "מה כתיב אחר הענין", וג' על דרך הזכר שקובע דרשה על כתוב המאוחר ומחברו למעלה. והרבה דרשות (מלבד ספר שמות וספר דברים) מתחילים במלות (ה) "ולמרנו רבינו", והיא שאלה בהלכה, ולשון התשובה תמיד "וכך שנו רבותינו" או למשנה או לברייתא, והשאלה מתייחסת תמיד לענין הפרשה (ו) ובאזיה מקובלת קשה על המעיין למצוא קישור והתייחסות השאלה בהלכה אל ענין הפרשה, אבל אחר ההתבוננות ימצא כי יש לה חבור וקשור עם הפרשה ודרשותיו עליה, כאשר תראה כל זה בהערותי למקומותם המושבותם. גם נמצא לפעמים הלשון (ז) "ר' פלוני פתח", ובאזיה מקומות נמצא ג"כ (ח) "כך פתח ר' תנחומא" או "כך דרש ר' תנחומא", והמעין יבין על נקלה כי לשון זה כתבו תלמידיו, או דרשו המאמר בשם רבם. ופעמים נמצא שמתחיל הדורש תיכף ומיד לפרש הכתוב שלפניו ולא הביא פסוק אחר מן הכתובים. הפסוקים שפתח בהם הם לרוב מן כתובים ומעוטם מן נביאים, והשערה הנכונה היא, כי בעבור שעד זמן מנחה לא היו רשאים לקרות בכתובים, עיין שבת קמ"ו ע"א וברש"י שם ד"ה בין שאין קורין בהן, שכתב: ורבינו הלוי אמר דאפילו יחידים אין קורין בהן כדקתני מעמא מפני בטול בית המדרש דמשכי לבא, ובשבת היו דורשים דרשה לבעלי בתים שעוסקין במלאכה כל ימות החול, ובתוך הדרשה היו מורין להם הלכות איסור והיתר, וטוב להן לשמוע מלקרות בכתובים ע"כ. ולכן היו מכבדים את ספרי כתובים לפתוח רק במקראות מהם בדרשות מן המנחה ולמעלה, תחת אשר קודם חצות היו דורשים בנביאים ר"ל בתרגומי ההפטרות, כאשר העיר על זה בצדק הרב הגאון בעל ערך מלים ערך אפטרוא.

ומדרך

תשא אבט"ו ויקהל אב הזמ: פקודי אב ז: ויקרא אב ד: יג יג: צו א הו יא יג: שמיני א ג ד: תזריע אב ג מ י"א: מצורע ד י"א: אחרי א ג י"א ע"ו: קדושים א ג י"א י"ב: אמור א ב ז יג יד ע"ו י"א כז כח כט ל: נשא ג ו מ ט כ כ"א ע"ל ל: בהעלתך ה ט יג י"ד כ"א כ"ב ט: שלח ד ו מ כ"א: הוסיפה א ג מ: קרח א: הוסיפה ב: חוקת ד לו ל"ג לט לא נג נס: בלק א ח י"א: פנחס יד: מטות ט: מסעי ז: דברים ג ד: הוסיפה א ב ג ד: ואתהנן א ג ד: הוסיפה ב ג: עקב א ב ג: ראה א ב ג ד: שופטים א: תצא כד: תבא א: נציבים א: ברכה א: ס:

(ב) בראשית א: נח י: לך ט: וירא ז מ כ: תולדות י"ב: ויצא ס כ: וירא ו: תשא יד: צו י:

(ג) בראשית כד לט: נח ד כד: לך מ ט: וירא כ לו: חיי ט: תולדות טו: ויצא י"ב כד: וישלח ז: וישב ד י"ח כ"א: מקץ ג י"ג: שמות י"א טו: יתרו ג י"א: תשא ד טו: ויקהל י: אמור ג: בהעלתך ו: הוסיפה ל' שלח ז' י"ג: קרח ד: מסעי ו: עקב ד: ראה טו: תבא ז: נציבים ג: (ד) אמור ד ו: חוקת מ: כ:

(ה) בראשית י"ב כ"א יג: נח א ז יג י"ב כ: לך א ו י"ג: וירא א ו י"ד ט"ו ל: תולדות י"ב: ויצא ו, עוד ט, טז כ"א: וישלח ח ט י"ג: וישב ח: מקץ י"א י"ד: ויקרא ג מ: מצורע א י"ג: במדבר י"א טו י"ב כ"א ע"ל: וישא א ד י"ג: בהעלתך א ב י"ב: שלח א טו: קרח ב הוסיפה א: חוקת ג: בלק כד כ: פנחס א י"א י"ג: מטות א ב ז: מסעי א: ס:

(ו) ועיין של"ה בכללי המדע, והכללים ההם חיצנים הרב החכם השלם כמוה"ר אברהם עקנא ונדפסים בס' ארזי לבנין הסדרם בוויניציא שנת שס"ח והוא כולל משענה תכונים קטנים, ובהם הלכות הכללים ההם הביא וז"ל: אעמיק קונטרס קטן מתכס אחד, ולא גלה לנו מיו הוא המכס הזה. כן מלאכתו כי אל המכס הזה כוון בעל השל"ה ז"ל, עיין מה שכתבתי בפתח דבר ללקושים ממדע אבדיר, ושם הביא וז"ל: עוד לרוב לבנין כשחומר המדע בקלת מקומות זה על הכוב במשנה תורה, וקבלתי מפי גדולים ז"ל כי משנה תורה רובו ממדע ילמדנו, כי דרכו להביא תמיד הלכה אדם מושגל בו. לרוב להביא הישג מה המתקנות וקשר י"ג לזה הדיון עם ה' כמו צ"ל עקב הלכה אדם מושגל שיש לו מנוחה שעשית פרוקים פרוקים מאלו לעלמלה בשבת בו, והל"ה כי אחר הדיון מביא ר' יוסי בר מנינא לענין שבת ארמתי למדו ישרא"ל וכו', ומזה הענין נמשך לתם קשר ל'פ, וז"ל כי גלגל הדיון הזה יכול לעשות עם כ"ל.

(ז) ב' דרכים שבת פתח (ב), ר' יצחק נפתח פתח (ויחד ל'), ר' אבה בר כהנא פתח (אחרי ב) ל' יודן פתח (שם ד), ר' רבנאי פתח (שם ה), ר' יעקב פתח (אמור י'), ר' אחא הגדול פתח (שלח ג), ר' תנחום בר חיילא פתח (מוקט ה, תל"ה), ר' יצחק פתח (מוקט י), ר' יודן פתח (תל"ו), ר' בנאה פתח (שם ז), ר' רבנאי בשם ר' אבה בר כהנא פתח (שם ח), ר' לוי פתח (שם ט).

(ח) כך פתח ר' תנחומא בר אבה (נח ב לך ז שלח כז), פתח ר' תנחומא (לך ט), פתח זה ר' תנחומא (משפטים י), ר' תנחומא פתח (אמור י), כך דרש רבי תנחומא (תולדות ז, נא ז), כך דרש ר' תנחומא בר אבה (בשלמך י"ג, שלח ה).

מ ב ו א

ומדרך לשונו גם שעל השאלה בהלכה בכתוב שהוא עומד בו סיים בסוף במלות (ט) „מנין ממה שקרינו בענין“ או „מנין כסה שקראו בענין“, או „מנין ממה שכתוב בענין“ ור"ל בענין הכתוב שקראו בו בפרשת היום. (ודוגמה סגנון זה הוא גם בפסיקתא רבתי רק ששם נמצא נ"ב הלשון „מנין ממה שהשלים בנביא“ או „מנין ממה שקראו בנביא“, לפי ששם נמצאו גם כן דרשות על הפטרות מה שאינו כן בספר הזה שכל דרשותיו הן רק על פרשות התורה (לבר).

גם מדרכו לסיים באיזה מקומות (י) בנחמות ובתקוה טובה בעתידות אומה הישראלית, ובהבדל אשר ישתנה לשוב בין מצב האומה בעולם הזה ובין מצבם בעתיד. גם נמצאו בו (יא) משלים יפים ונעימים. (יב) ומאמרי מוסר טובים ומושכלים. (יג) ומשלי הדיוט על דרך מרגלא בפומי דאינישי. (יד) וגם הרבה מעשיות אשר יש בהן תועלויות לחוקרי קורות האומה וקדמוניותיה.

ומלבר

(ט) ואלה הם המקומות: בראשית ג (ע"ט הערה יא), שם יב (ע"ט הערה פג), שם כא (ע"ט הערה קפא), שם כו, שם לג. נח א ז יג (ע"ט הערה קיג), שם יח (ע"ט הערה קכג), שם כז (ע"ט הערה רנא). ד א (ע"ט הערה י), שם י. וירא א (ע"ט הערה יג), שם ו (ע"ט), יד עז (ע"ט). תולדות יב. ויצא עז כא. וישלח ע. וישב מ. מצורע א (ע"ט הערה נד). במדבר ע. בהעלתך כ, (ע"ט). שלח א (ע"ט הערה יד), שם כסופס ז. קרח כסופס א. חוקת ג. פנחס א יג. מוסע א (ע"ט), שם ה (ע"ט). ככל המקומות ההם הקיום הוא בסוף התשובה בהלכה, מוץ בנאשית ג שחקמתי ג, ונכל המקומות אשר נשמתי „ע"ט“ קמתי כן נפסתי כי נשתבש מהמתקין מחסרון הנגמו. ולדעתי יש לתקן ולהוסיף כן צפ' לך יג כ, וירא ל לב, ויאלו, וישלח יב כא, מקץ יא יד, ויקרא ג ה, מוארע יג, שלח כו, בלק כד כה, פנחס א. (י) כמו אמר הקב"ה בטולם הזה: ... אכל עולמם הנה בראשית מ: נח כא כח: לך ס: ויצא מ: וישלח ל: ויגש י: ויחיי י: שמות כ: בשלח כד: יתרו יז: מושפטים יג: פקודי ח: מצורע יח: אחרי יח: קדושים עו: אמור לב: בחקתי ח: נשא יג לד: בהעלתך כח: שלח לא: חוקת נה: בלק ל: מוסעי י: סופס לפ' ראה: (יא) או אפשר לפורעם כי רבים הם:

(יב) נמדה שאדם מודד מודדין (ג) (בנאשית לג), אין הקלה שוכנת במקום דרכה (נח כא), כל מקום שאדם מואל יין אחת מואל שילוני (שם עס), מי שהוא מכה את האויל עם שהוא מעלה את השבע להיות שונה לו הוא שוכה את המואל עם שהוא מעלה את הכהאון ככר נשכח (שם כד), ללמד דך ארץ לבניות שלא לגמור את הדיון ושלא לומר דבר מה שלא הואין (שם כח), דיו לעבד להיות שזה לקוטו (לך כג), נעשה שאמה רואה השעה חלופה לא תפמוד כעדה אלא מן לה מקום (ויאלה ה), כל מי שפומד נגד השעה טפל בידו וכל מי שטמן מקום לשעה השעה טפלה בידו (שם), תוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר (שם ס), כיון שאין האשה יולדת חרפה מנזיה בזמן נימה (שם יט), אין נותנין פורע ל לפני הכשר וביומר לפני הגנב (ויאלה יג), גודרין את הגדור ופולטין את הפרוץ (שם יד), יש לך אדם שהוא אוהב מבירו כרומה, הגיע לו לנס עשה כאילו אינו יודעו (ויש עז), ישמע ארץ מה שאמה מואל מפיו (תקן יא), כהן אתה מבקש צדים הקבירות (ואלכ ג), כבאדם מלמד לבנו מורה חייב ללמדו ביורה (יתרו י), רחק ממקומך שיהיה משלש מקומות שיאמרו לך עלה ואל העלה שלא יאמרו לך רד (ויקרא ג), כל מי שזוכה מן השכרה הכשרה לודפת אחריו (שם ד), אין אחה גורר אחר הרעה אין הרעה גוררת אחרין ואינה דרה אלך (מזריע יא), החושד בכשרים לוקה בזופ (מאורע י), שכן התגרים עושין מנאין הספולת מתלה (שלח ג), דרכן של מספרים לשון הרע פותחין בטובה ומשלימין נכעה (שם יז), לימדך חוכה דרך ארץ שהאולך לארץ שאינה שלו ויש בירו זכריו, שלא ישמה בלש עניו אלא שלו יאה מונח ויקנה מן המטווי שבביל להסתמו (מוקם לה), הדיקים אומרים מעט ועושין הרבה (שם יז).

(יג) משל הדיוט אומר מה צריה לדרמחן עטון מה רחמך פרוק (ויחי ה), אוכל דג מבאש ולוקה וטמן את דמיו (בשלח ח) התשל אומר במוקם שהליקטים מקפה שם הוא נתלה (מזריע ז), נכנס יין יאל סוד (שמייז), מתלה אחר עב לביש לא תעבדו וביש לא מטי לך (מוקם א), (זה נמצא גם באלפא ביהא דבן סויה סוף י"ג), משל אמרי ייה ללירעה לא מן דובשך ולא מן עוקשך (בלק ע), ממלה אמרה גיורא במאורין ומפלגה לבישיא (כאהו). (יד) מעשה ששאלה מערובותא אחת את ר' יוסי בן הלפתא כו' (בנאשית ב), שאלה מערובותא אחת את ר' יוסי כו' (שם כ) מעשה נחשד אחד שזממה לו שיהיה (שם כז), פעם אחת באו לפני ר' מאיר שני תלמידים והיה שם האחד כידור כו' (שם ל) מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא כו' (שם מ), מעשה בר' יושע בן לוי ששלה לרומי כו' (נח ח), מעשה באונקלס אבד שאל לרן אחד כו' (לך ו), מעשה בר' אלעזר בן הוקטוס שהיה בן פלוס כו' (לך י), מעשה בנחש שעמד לקרות בתורה כו' (ויאלה ט), ר' אלעזר בנו של רשב"י ראה אותו ר' יוסי בן הלפתא כו' (שם לה), מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים כו' (חיה ח), אנטונינוס היה מצד את רביו מה שאין סוף כו' (ויאלה ט), מעשה בתלמיד אחד שהיה וסיק ור' אלעזר בן עקיב שמו ב' (מוקם ג), שאל אנטונינוס את רביו הקדוש כו' (שם יא), מעשה בנחש אחד מין שהיה רבו שונה ואומר כו' (שם עו), ר' יוחנן כשהיה מתחלק מן העולם אמר לתלמידיו כו' (ויחי ו), הדברים ששניו רבותיו לתלמי מלך נשכחנו לו את הטורה ויית (שמות יג), ביום פרוצטרה על פרעה היו כל המלכים באים ומספרין אותו (וארז ג), כשעלה דקדוקי להעלות דריו לנבוכדנצר אמר לו סוד עמי בכשרים כו' (שם יח), מעשה בזמני המעגל שהיה מתפלל שירדו בשמי (וארז כג), מעשה בר' חייא הגדול כו' (נח ח), אמרו עליו עז יוחנן כהן גדול כו' (בשלח ג), מעשה בשזור מלכא כו' (שם יז),

ומלבד ההלכות המבוררות בשאלות הרשומות במלות "למדנו רבינו" נמצאו בו (טו) גם פסק' דינים ועניני הלכה במקומות מפורזים. (טז) ויש בו ג' טעמים על שנוי קרי וכתוב ומלא והסר. (יז) וגם גיכטריאות ונופריקון. (יח) ותשובות נגד המינים. (יט) ונמצאו בו הרבה באורי

אדם אחד היה בארץ ישראל הרוקע שמו בו' (שם שם) מעשה בשפחה של רבן גמליאל בו' (ימרו ז), עקיילן בן אחותו של אנדריטוס היה מפקד להבגיר בו' (משפטים ג), אמרו עליו על ל' תמחו בן גמליאל כשהיה לוקח לבימו בשר בו' (שם ח), מעשה בספינה שהיו בה פרגמטונין בו' (תרומה א), מעשה בר' יוחנן בן אלעזר שהיה יושב תחת תלמידי אהרן בו' (תלמוד ז), מעשה בכוסף אחד שהיה עולה לירושלים (שם שם), מעשה היה בר' זמנן שהלך מעבריה לירושלם בו' (כי תשא יב), מעשה בר' אבהו כשהיה מחלוק מן העולם בו' (פקודי ז), מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון זילא למוך לארץ (שם שם), מעשה בר' תמון בן חלפתא בו' (שם שם), מעשה היה בפרנקטמיטוס אחד שהלך לארץ ישראל (שם ז), אחאב בן קוליא ולדקדוקו בן משהיה מה היו עושים בירושלים ט' (ויקרא י), מעשה בכר המלך שהיו שם בני אלפים טיירות בו' (שם עז), מעשה היה ברבינו הקדוש בו' (זו ז), אלישבע בת עמינדב ראהה בעלה כי' א' משתה בכבודה גדולה ט' (שמיני ג), מעשה בחדד מגדולי בגל שהיה משיא את בנו בו' (שם), שאל טוטרסטרופוס הכהן את ר' עקיבא (תורע ז), מעשה בבסן אחד שהיה רואה את הנגעים בו' (שם ח), מעשה ברובל אחד שהיה מקנב בעיירות בו' (תורע ה), ל' נחום בר רבמיס הוה בחבר בו' (אשרוי), מעשה בשמעון בן קמחית זילא לדבר עם מלך הפרגיים (שם ט), מעשה בגלדריטוס המלך שהיה עובד למלחמה בו' (קדושים ח), מעשה היה ברובל אחד שהיה שרוי על המעיין בו' (קדושים ט), אלכסנדרוס מוקדון חל לבני מלכא קיאל לאחרי הרי טושך בו' (אמור ט), שאל מלך הפרגיים את רבי עקיבא בו' (גי א'), מעשה בקיאל אחד שהיה עומד וקולר בבקעת בית טופח בו' (מוקה א), ל' יואה היה יושב וטופע בשפת טויו (שם), מעשה בחדד בנחש בו' (שם), מעשה היה ברוך מארץ ישראל לבבל (שם), מעשה בשימון בחדד קומא בו' (שם), טיטוס הרבע נכנס לבית קודש הקדשים בו' (שם), מעשה שהיו מחזירין שנה אחת בו' (שם ג), שאל גוי אחד את ר' יוחנן בן זכאי בו' (שם טו), מעשה היה בשעת השמד בתנווני ישראל בו' (בלק כד), מעשה בחדד שהיה כונס יין ושמו בו' (כרטי ט), כותי אחד נח ושלל את ר' מאיר (שם יב), מעשה בחדד שהיה לו דין עם אחד ממלכי בית הגמנוני בו' (שופטים ו), פעם אחת נח אדם אחד בו' (שם ז), פעם אחת גזרו שמו של יעקבן בתורה הלא ר' עקיבא י' (תבא ד).

(טו) כמו התלמידים מלביים ואחר כך הרב (בראשית ד), בכל מקום אחת מולא טיבוד האב קודם לטיבוד האם (שם די), טעם בלשם ממות לאהש (מח א), הניבת הרב (לך ו), נחמה משמרים שבת (ויאל כב), כל מי שמתחיל במזון ואינו גומרה בו' (וישב ג), דיני ממונות מתחילין מן הגדול (שם יז), לריך אדם להשכים לתפלה שאלו לך גדולה מן התפלל (מקץ יא), לריך אדם שיהא מתפלל על יצואת נפש שאון לך דבר קשה מציאת נפש (שם טו) בעינין בחדד ברא"ל (ויחיו י), שלשה משקין אכזרין מבוס גילוי בו' (שם יב), הטעם לאבילת שבעת ימים (שם יח) גזירת שבויה ומשומרת לא יבארו ולא ירכשו עד שלשה חדשים (יתרו יא), עני שנשוק ועני נחלר שך שנחלר קודם עני קרובך ודר עניי אחרת עני קרובך קודם (משפטים ח), כל עניי כשרים לתעבדה חוץ מגפן ומזית, למה עמני שהן עושין פירות משבויות (ויקרא ו), חביתי כי' ל' ישתן ויעריכתו הפנים ודמותו את השבת עתהן והרקקו אינן דומות את השבת בו' (שם ז), אכסר לתלמוד להכותו בפני רבו עד שיתקח ממנו י"ב מיל (אחרי ו), ודומים ו

(טז) תבואתה כתיב ולמה אנו קורין תבואתו (בראשית י), כל מולדות שנחמרה חסרון ו' מוז משנים שכן מלאין (שם יח), לתרעמים כתיב (תקן ד), ולאומי ולאמי כתיב (פקודי ח), בטום עיש כמים כתיב (שמיני ז), עפרון מלא (בכר א), אמור להם מלא (בש יח), הקרב חסר יו"ד (שם כב), כלת כתיב (שם כז), עפרן הניחא חסר (שם ד).

(יז) בראשית יח : לך ד : שם יא, שם עז, שם כ, שם כג, ויחי יב, ויחל לה, חיי ו, ויאל ז :

בשלה טו כב, יתרו טו, תלוי י, תשא ה, שם ח, שמיני ז, בלק יד.

(יח) בלא יתמונו המינים (בראשית א), שאלו המינים בו' (שם ז), שאל מין אחד בו' (וישב ח), מעשה בחדד אחד מין (מקץ טו) אף יתמונו לך המינים (שם ל).

(יט) אינן לשון מוליא אלא בדבר שהיה מוכן בתבואתים (בראשית א), אין יוספף אלא התלכבים (שם), אין ראשית אלא תורה (שם א), אין תבונה אלא טיבל (שם ג), אין קודש אלא ישראל (שם כב), אין רחב אלא תורה (נח ב), אך לשון מייטוס הוא (שם ג), אין הלשון היה וגשמה לנו שם אלא ע"י (שם כח), אין ויקר אלא שמיפף אומן בכסף (שם עז), אין ויקר אלא טבוריקון בדבכים (שם), אין זינה אלא מגן (מיי א), אין חק אלא מילה (שם ג), אין שדה אלא טפרס (תולדות ז), אין עוף אלא טוגב (שם), אין לשון הלעטס אלא לשון פקודים (שם ד), אין מלחח אלא תריים (שם א), אין הדכה אלא זקנה (שם ז), אין מהטעם אלא ע"י (שם יח), אין פגיש אלא תפלה (ויאל ד), אין זר אלא בית המקדש (שם ט), אין יושן אלא לשון נשואה (ישלח כג), אין ויקר אלא לשון טומאה (שם כד), אין אשפים אלא לשון דומק (תקן ד), אין סורומיקר אלא לשון יוש (שמות יח), אין לשון וידבר אלא לשון קשיב (וארא ג), אין לשון וילפת אלא לשון תפיסה (נח טו), שכן בלשון ארמי קורין לתהוין פגזים (בשלח יב), אין התקרה אלא תריים (אמרי י), אכני לשון מזלי הוא (שם עז), אין אשיחך אלא לשון הבדלה (משפטים י), אין אבן אלא לשון פתרון (כי תשא א), שקורין לית סירבה (שם), מרו טפת קלוגיפ לשון יוני הוא (שם ט), אין ארזים אלא אברהם (פקודי ה), אין שמינים אלא ישאל (זו ד), אין קח אלא לשון פיתוי (שם ג), אין זר אלא ע"י (שמיני ז), בלשון עכני שמו יין ובלשון ארמי שמו חמר (שם שם), אין שונך אלא לשון תשובה (תורע יא), אין השנך אלא בגדי כוונה (מאורע ד), אין ארזים אלא לשון תפיסה (שם ז), אין כפה אלא נעטת (שם ט), אין ארזים אלא לשון מלחמה (אמרי כ), אין לשון יעכוך אלא לשון פרנסה (שם), אין לשון יעכוך אלא לשון אורח (שם), אין לשון יעכוך אלא לשון כמות (שם), אין ויקח אלא לשון משיכה (קרח א), אין ויקח אלא לשון פגזיבא (שם ט), אין ויגר

מבוא

באורי מלות ע"ד הדרש בלשון "אין זה אלא זה". (כ) וכן בלשון "מהו". ונמצא כי השתמש באיזה מקומות במלות זרות, וכולן בארתי בהערות, כמו שתמצא ברשימה אשר ערכתי ע"פ סדר א"ב מכל המלות הזרות ואגה מבוארות בהערות, עיין לקמן בפרק ח'. ואשר נמצא בננוף הספר בהכ"י אשר נתתי לפניכם (כא) הוראת איזה מלות זרות, הן מן הסופר והמעתיק ולא נמצאו בכתבי יד אחרים, והסגרתו כלם במסגרת, ובהרבה פעמים לא ירד המפרש הזה לעומק הוראת המלה, כאשר תמצא בהערותי.

ונמצא באיזה מקומות שקצר בדרשה ולא גמר כל הענין כמו שתראה (נח אות כ"ד) "והדרבים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם". (לך, ע"ש הערה קכ"ח) "כל אותו הענין שיש בראש הפרשה". (וירא אות ט"ו) "והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם". (אמור אות ו') "ובן (כב) שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח". (במדבר אות כ"ט) "מדבר הכתוב בשיטין הרבה אלא למה שאנו צריכין". (חוקת אות ט"ו, ע"ש הערה קפ"ו) "שיטין הרבה יש במקרא אלא שלא להטריח בפני רבותינו נפתח ענין צורכינו". (חוקת אות ל"ד, ע"ש הערה ש') "ובל אותו הענין". (פנחס ג' ע"ש הערה ט"ו) "נחזור על תחלת הסדר".

ובמקומות רבים ימצא הקורא הרבה פירושים יפים הרבה פשוטי המקראות, והמתבונן בהם ימצא עונג נלפשו, והמפרשים הקרומים הביאו אצלנו ממנו ממה שנאות לפשט המקרא והבנתו. (כג) ובכלל לשוננו צח וקל, ודבריו נכנסים ללב, והוא מדרש יפה אף נעים ורב כח בו להמשיך לבות הקוראים בו מכל המדרשים אשר כנילו, יתענג עליו הקורא המבין לחבב ולהוקיר דברי קרמוניו ז"ל.

ו) הלכות ופסקי דינים המובאים בתנחומא כ"י המתחילים "ילמדנו רבינו"

במדרש הזה נמצאים בהרבה פרשיות מאמרים המתחילים במלות "ילמדנו רבינו" והוא שאלה

אלה לשון אפיסה (גלג ג), אין לכן אלה לשון שבועה (שופטים ב), אין אביד אלה לשון אב בית דין (שם), אין זאת אלה טורח (שם ע), אין יסכון אלה הניגה (כאזינו ג).
 (ב) מהו כתנות עור (בנצחית כד), מהו שבט אפיס (שם ט), מהו וינחס (נח ד), מהו אמתה (שם) מהו דבורותיו (שם ו) מהו וימח (שם ט), מהו ויסגור (שם י), מהו נבלות (שם יב), מהו ויחל (שם כ), מהו ענוס ויסקף (שם כא), מהו שפה אמת (שם כד), מהו גבולות ישיבו (שם לו), מהו אשכיך (לך ד), מהו ויהי בכנסה (שם ה), מהו ויפון (שם יד), מהו וינק (שם מז), מהו כן תפסך (שם כב), מהו האספו (ויח ו), ודומיהם הדבם.

(כא) בראשית ב כד לג: נח יד כ כד: לך זי עו"ש: וירא יד כ עו"ש לג: ויצא א ג יע כב: וישלח י: וישב ב עו"ש טז: מן קן ט עו"ש יז עו"ש: ויחי ח ט: שמואל ז: וארא זיד: בא ב: בשלח ו: יתרו ו: ב: מצורע ז: אחרי ז: ראה ז: תצא דו: גם נמלא בלמנע חספה מן הסופר הזה ויאל אות ד' וזה דורש ט'.

(כב) ובנדפס שם בקוף אות ה' שבועות שיטין הדבם. אולם בדפוס קהנשאטאניניאל ודפוס וויניציאל נאמר לנטון 'שיטין הדבם', רק המדפיס מנמנעוזה הליג שטיין במקום שיטין. ולא ידעתי כי גם בילמדנו המוצא בילקוט גלג נחח מספ' ד"ה מי מנה נמלא ג"כ לשון כזה 'נחשבון הוא אלה טלה נעירי'. וכן בנדפס לט' שמות שאלה הילמדנו שמות נמלאים ג"כ איזה מקומות שקלד המסדר כמו (שמות אות ב) 'ובענין זה אהה פומח את כלם'. וכן (שמות בלמנע אות כז) 'כולה כתובה בנחמות' כ"ה בדפוס קהנשאטאניניאל ודפוס וויניציאל, וכוון המסדר לפסקיטתא פסקתא נחמו, עיין הערה קכ"ו, וכן (ואלה סוף אות ו) 'כולה כדמניס בריש פרשתא' כ"ה בדפוס קהנשאטאניניאל ודפוס וויניציאל ומאנעוזה, אולם בדפוסים אחרונים הליגו 'כו' כדכמניס בריש הפרשה'. וכן (ימרו אות עו) 'במס' ע"ז פרק י' שמעאל ועשרת הדברות כתובים בפ' של שבועות' הליגו 'מס' ע"ז' הוא שם דף כ"ד ע"ז וזה ט"ל, והליגו השני כוונתו לפסקיטתא רבמי פ"ב פכ"ד, ובפסקתא כ"ה כתבתי שם נחשם 'פסקתא עשר דברים' ובסוף פסקתא כ"ד נחשם 'פסקיט עשרת דברים' ואין ספק שהוא מדרש מסודר בפני עצמו והיה מכוונה מדרש עשרת הדברות, וכן נמלא בלמנע הגדה של שבועות ומכוונה מדרש עשרת הדברות ונדפס ג"כ ביות המדפוס ח"א, ובמדרש שמי"ד פכ"ז השמיני המסדר ורמזו כמו שכתוב בטפרס הדברות. וכן (משפטים סוף אות ו) בדפוס קהנשאטאניניאל ודפוס וויניציאל 'כדמניבנל בנסהדרין בסיניקין צברק ואלו הן הנמקין; והוא בנדף פ"ז ע"ז פ"ז ע"ז' (והמדפיס מנמנעוזה הליג: 'כו' בנסהדרין פ"ח' ולפניו הוא פ"י, וכשם לפי סדר היחוסלמי שסדר פרק הנמקין אחר פרק חלק, והא"כ הנמקין הוא פ"ח, וכן הסדר ברי"ף דפוס קונושאטאניניאל וויניציאל, וכן הוא העיקר, וכן היה לפני כש"ו ובמנח"ס, ועיין במדפיס ל"פ חלק, וכן מן הבמח"ר רפ"ח דמכות כמו שפירש"ט שם). גם נמלאים בנדפס חוספות המסופר, לדוגמא (בפ' שמות סוף אות כ"ו) ויאמר ה' אל משה במדין מאחר שדיבר עמו בסינה חזר ודיבר עמו במדין השנין לריך היה משלפניו, המלות האלה בקוף המאמר אין להם מוכן כלל ומה שייכות יש למו לכאן, ובעל עין יוסף נדחק מאד לפדשם ולא עלמה בידו, ולדעתני המלות האלה הם לדברי הסופר 'הענין לריך היה משלפניו' היטי כי הדרשה על הכתוב ומשה היה רועה (אות ו) היתה לריכה להיות לפני הדרשה שלפניה למטן היות לכן סדר כסדר המקראות. וכלאוי ככ"י שני על אקספולד כמובן 'הענין היה משלפניו' והוא יותר נכון.

(כג) ומה שאלה ביושגלמי בשלון ארמי הביא הוא בשלון עבני גח, עיין לדוגמא פ' נח הערה כמ"ח.

שאלה בהלכה, והתשובה עליה מתחלת תמיד במלות "כך שנו רבותינו" ואח"כ מתחיל דרשותיו באגדה, והדרוש באגדה יש לו תמיד חבור ושייכות להלכה ההיא, ונוכל לשער כי השואל היה המתורגמן כמו שמצאנו בתלמוד בכמה מקומות, אוקי רב אמרא עליו ודרש, והיה הדרוש לוחש באוזני המתורגמן והמתורגמן השמיע דבריו ברבים, והתחיל המתורגמן לשאול באחת ההלכות ילמדנו רבינו מהו הדין, והדרוש לחש באוזני הדין, ואח"כ דברי דרשותיו באגדה, או מה שקרוב יותר שהתלמידים בעצמם שאלו שאלה זו והוא השיב להם הדין, ואח"כ חבר אליה הדרוש באגדה אשר יש לו חבור ושייכות להלכה זו, והוא ע"ד הנמצא בבבלי (שבת ל" ע"א) שאיל שאילה זו לעילא מר' תנחום דמן נוי מהו לכבות בוצינא דנורא מקמי באישא בשבתא פתח ואמר את שלמה וכו'. ופירש"י ד"ל כך היו רגילין לפתוח באגדה תחלה והיא דומה לשאלה ידרש ובסוף הדרש סיים ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון נר קרויה נר נשמתו של אדם קרוי נר מוטב תכבה נר של בשר ודם מפני נרו של הקב"ה ע"כ. רק המדרש הזה הוא להיפך שמתחלה אומר פסק הדין ואח"כ התחיל הדרשה באגדה שיש לה איזה דמיון וחבור אל השאלה.

המדרש הזה הוא חבור הראשון אשר נאספו ובאו בו שאלות ותשובות בהלכות ודינים אחר חבור המשנה, (כי חבור השאלות וה"ג הם מאוחרים הרבה ונתחברו בזמן הגאונים), וכל התשובות בעיניי ההלכה הן רק כפי המבואר במשנה או בתוספתא לא כאשר נמצא לפנינו בגמרא בבבלי כפי השקלא וטריא ומ"מ של הלכה שם, כי התלמוד בבלי לא היה עוד מסודר לפני המסדר מדרש תנחומא כ"י שלנו (אולם לפני מסדר תנחומא הנדפס היה כבר מסודר והביא דברים הרבה מהבבלי) ומפני זה לא תמצא בכל התשובות איזה פסק דין אליבא גמרא בבבלי, וגם לפעמים נמצא בו פסקים סותרים למסקנת הגמרא, כאשר תראה כל זה באסיפה הכוללת כל ההלכות הדין אשר אני נותן לפניך הקורא בזה אשר מספרם ס"א, ושמה תמצא בהערותי מקור כל ההלכה והלכה אנה נמצאת במשנה בתוספתא ובברייתא, ועוד ביתר ביאור בהערותי לגוף התנחומא במקומות המושבותם. ואף אם נמצא איזה תשובות אשר הם נמצאים בבבלי ואינם לפנינו במשנה או בתוספתא, אין ספק שהיו כן גם בתוספתא שהיתה לפני המסדר ונאבדו, כי הרבה מן התוספתא נאבד לנו, כגון מתניתא דבר קפרא ור' הושעיה, עיין תשובת הגאונים שערי תשובה סי' קי"ט, ותוס' זבחים ז' ע"ב, כסף משנה פ"ד מהל' תשובה ה"א. גם נראה כי לפעמים היו לפנינו נוסחאות אחרות במשנה לא כאשר הם לפנינו היום, וגם היה לפנינו המשנה כנוסחת המשנה שבירושלמי.

המדרש הזה היה מקור נאמן לפני הקדמונים לשאוב ממנו פסקי דינים והלכות, כמו שתראה לקמן בפרק י"ד, שמה הבאתי כל המקובות שמוצא ממנו בספרי הקדמונים גם לפסק הלכה.

אקוה כי האסיפה הזאת לא תהיה למותר בעיני כל קורא מבין, אבל עוד ימצא בה תועלת. א) באשר היא האסיפה הראשונה מן ההלכות מפוזרות בזמן רב לפני הגאונים. ב) הדרך והסגנון אשר נשאו ונתנו או בדבר הלכה ופסק דין. ג) שיהיו לפנינו כל הפסקים והדינים מחוברים יחד, וינעם לנפשו לראותם מסודרים יחד זה אחר זה, וישפוט שפוט באיזה מקומות הלכה בידנו היום כפי התנחומא, ובאיזה מקומות אין אנו פוסקין כמותו. והחובב דברי קדמוניותינו והתפשטות ההלכה בכל דור ודור ימצא נחת בכל אלה הענינים, ונפשו תרוה עונג בהביא לפניו סגנון ההלכות הקדומות וקצור לשונם, ואשר בדרך זה הלכו עוד הגאונים הקדמונים, בטרם נפרצו החבורים ואריכות שקלא וטריא בהן.

ובדרך זה הלך גם המסדר ממדרש ילמדנו, וספר שמות מן תנחומא הנדפס הוא לקוח כולו מן ילמדנו מס' שמות, וגם כל השאלות בהלכה שם מילמדנו לוקחו 1).

בראשית

1) ונצל הילקוט בלק רמז משע"א ה"ב בשם ילמדנו: ילמדנו רבינו על כמה דברים נשמים נעלים וכו'. דברים רמז תש"ג ה"ב בשם הילמדנו שאלה בהלכה ז"ל ילמדנו רבינו מי שהיה מחלק נכסיו בשעת מיתתו וכו' שהיה דבריו קיימין ע"ש. ובשמהל רמז קמ"ו ילמדנו רבינו אדם משתאל שקלא לו התון לעמוד לקרות בתורה או לעמוד לפני הסיני ולא המקין עלמו וכו' שהיה מותר לעמוד ולקרות. גם בקידוש אחרון שהיה הילקוט נדפס שאלוקינו ונדפס צ"ח מהדכ"ח ח"ו ז' 79 ה"ב ג"כ ילמדנו רבינו בשעת שקינין בתורה בשבת העבד טולה ממנין שבעה כו'. ומלאי השאלה ה"ב והשאלה מוצא בערוך ערך עבד בשם הילמדנו מס' לך :

- א. (בראשית אות י"ב). ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים וברקים כיצד מברך עליהן? כך שנו רבותינו (א) על הויקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים (ב) אומר ברוך שכחו מלא עולם:
- ב. (בראשית אות כ"א). ילמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת? כך שנו רבותינו (ג) מצילין תיק הספר עם הספר ותיק התפלין עם התפלין, הרי שנו רבותינו (ד) כל כתיבי הקדש מצילין מפני הדליקה, למה כדי שלא ישרפו דברי תורה (ה), ותיק הספר מפני מה מצילין אותו, כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו, אלא בשביל שהורו דבוק לספר ובה להציל עמו:
- ג. (שם כ"ו). ילמדנו רבינו מהו שיבטל אדם מפו"ר בזמן שאין לו בנים? כך שנו רבותינו. (ו) לא יבטל אדם מפו"ר אלא א"כ יש לו בנים, ב"ש אומרים שנים זכרים, וב"ה אומרים זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראש, מ"ש רב"ש (ו), כנגד קין והבל, מ"ש רב"ה כנגד אדם והוה:
- ד. (שם ל"ג). ילמדנו רבינו כמה דינים של רשעים בגיהנם? כך שנו רבותינו (ח) משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, זה מן המשנה, מן המקרא מנין, דכתיב והיה מדי חדש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג) מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים, שנאמר מיום ומחדש לחדש שנים עשר (אסתר ג' ז'), ובמה הם נדונים, באש (ט) ובשגל כו':
- ה. (נח א'). ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות בשעת לדתן? כך שנו רבותינו (י) על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה בחלה ובהדלקת הנר:
- ו. (שם ז'). ילמדנו רבינו מי שהוא רואה את הקשת בענן מהו צריך לברך? כך שנו רבותינו (יא) מי שהוא רואה את הקשת בענן צריך לברך, מאי מברך? וזכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו:
- ז. (שם י"ג). ילמדנו רבינו מהו ליתן רוק תפל על העין בשבת? (יב) אמר ר' הייא בר אבא אסור ליתן רוק תפל על גב העין בשבת, שהוא כמרפא בשבת:
- ח. (שם י"ח). ילמדנו רבינו מי הוא המצווה על פו"ר האישי או האשה? כך שנו רבותינו (יג) האישי מצווה על פו"ר אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו (בראשית א' כ"ח), (יד) אלא שהאישי מצווה יותר מן האשה:
- ט. (שם כ"ב). ילמדנו רבינו בית שנותנין בו עירוב מהו שיהא צריכה עירוב (טו) או לא? ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו (טז) א"ל ב"ש אומרים צריך, וב"ה אומרים אינו צריך, והלכה כב"ה (יז), אמר ר' יהושע בן לוי לא התקינו עירובי הצרות אלא מפני דרכי שלום כו':
- י. (לך א'). ילמדנו רבינו מהו לאדם שיקבל עול מלכות שמים כשהוא מהלך? (יח) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי ב"ר יהודה בשם ר' שמאל אמרו אסור לאדם לקבל עליו עול מלכות שמים

(א) נכרות כ"ד ע"א. (ב) לפי גי' המשנה שצירושלמי ונבלי על הכעמים ועל הכוחות וכו', ואין לדון מהו שלח היתה לפניו הגוי' על הכוחות אלא השמיע ועל הכוחות שלח נשאל ע"י, ואולי השמיע בטוהה מפני כשצריך נמת מנכך עושה תפסה כנאשית, עיין ירושלמי שם. (ג) שבת קמ"ז ע"ב. (ד) שם קמ"ז ע"א. (ה) זה דברי ג' על התנחומא מעלמו. (ו) יבמות ס"א ע"ב. (ז) נגמרה שם ע"ש אחר דילפינן ממשא דכתיב בני נגמרו ואלישור, אכל כל דגה מלבו אלה נגמרה טעמא דר"י אליבא דר"ש דכ"ב זכרים וז' נקבות מקין והכל שגולס תו'מחם עם מנה נמי אליבא דתנא דתמני' וכל ללמוד מקין והכל המפורשים נקרא. (ח) עדיות פ"ב מ"י. (ט) עיין פסיקתא פסקא עשר תפסר (ל"ז ע"ב) חזקיה אמר משפט רשעים נביאים י"ב חודש עשה חדשים נחמה וששה חדשים נזנה, ועיין בתנחומא הערה נ"ח. (י) שבת ל"א ע"ב. (יא) אלא נמלא נחמה, רק נגמרה נבלי כרכוב דף ל"ב ע"א, והוא ע"פ מסקנת רב פפא שם, ועיין בתנחומא (שם הערה כ"א) ור"ש חודש עשה חדשים נחמה הכי"ף והסרוך והכנז"ם כמו שהוא לפנינו. (יב) שבת ק"ח ע"ב, (יג) איתא אבוב דשמואל ולוי חד אמר יין בתוך העין חסור על גב העין מותר, וכו"ל חוק תפל אפילו על גב העין חסור, והסיוס בתנחומא שהוא כמרפא בשבת ליתא נגמרה שם, והוא כפירש"י שם וז"ל דמוכה מלתא דלרפואה דאילו לרמיזה מאיס, להכי נקיס רוק תפל על פה ליתא חוק ומרפא, ועיין בתנחומא הערה ק"ו. (יד) משנה יבמות ס"ה ע"ב. (טו) ליתא נחמה, והם דברי ג' על התנחומא, ועיין מ"ב ב"ז בעברה קפ"ג ובעה עשר דברים על זה. (טז) הכוונה אם גם נפל הכית הזה לריך ליתן פת לשותפות, ועיין מירובין מ"ט ע"ב בית שמיתין זו עירוב חין לריך ליתן את הפת. (טז) הוא מיושלמי דעירובין פ"ז ה"ז ע"ב. (יז) הוא בירושלמי מירובין פ"ג דף כ' ע"ד, ופ"י דף כ"ד סוף ע"ב, ועיין ספרא למ"ה. (יח) ירושלמי נכרות פ"ב ה"א (דף ד' ע"א).

שמים כשהוא סהלך, אלא יעמוד על רגליו ויקרא ק"ש, וכשיגיע לבשכמל"ו יחזיל ואהבת מיד קורא (י"ט) מהלך (כ) ואינו חושש :

יא. (שם י'). ילמדנו רבינו גר שנתנייר ערב פסח כיצד אוכל את פסחו? (כא) כך שנו רבותינו בש"א טובל ואוכל פסחו לערב, ובה"א הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר :

יב. (שם י"ג). ילמדנו רבינו העולה על מה הייתה באה? (כב) ר' ישמעאל אומר על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, רשב"י אומר על הרהור הלב (כג) שנאמר ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם וגו' (איוב א' ה') :

יג. (שם כ'). ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם מותר להיפאות בשבת? (כד) כך שנו רבותינו ספק נפשות דוחה את השבת (כה), ואם ספק מתרפא, ספק אין מתרפא, אין דוחין, אבל בשביל המילה דוחין את השבת :

יד. (וירא א'). ילמדנו רבינו כמה ברכות אדם מתפלל בכל יום? (כו) כך שנו רבותינו צריך אדם שיתפלל י"ח, ולמה י"ח? (כז) כנגד י"ח אוזרות שכתוב בהבו לה' בני אלים (תהלים כט), (כה) משיבין לר' לוי והא בבבל אומרים י"ט? אמר להם אף הוא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים (שם שם ג'), אמר ר' סימון כנגד י"ח הוליות שבשדרה שבשעה שאדם עומד ומתפלל צריך לישות בכולו, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים ל"ה י') :

טו. (שם יו'). ילמדנו רבינו מי שהוא מתרגם לקורא בתורה מהו שיסתכל בכתב? כך שנו רבותינו (כט) המתרגם אסור להסתכל בכתב והקורא אסור ליתן עינו חוץ מן התורה, שלא ניתנה התורה אלא בכתב, שנאמר וכתבתי על הלוחות (שמות ל"ד א'), ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פוי מקרא מלא הוא כתב לך את הדברים האלה (שם שם כ"ו), הרי המקרא שניתנה בכתב, כי על פי הדברים האלה (שם שם), הרי התרגום שניתן בעל פה (ל), אמר ר' יהודה בר סימון כרתי איתך ברית ואת ישראל (שם), ע"י כתב וע"י

(יט) דעמו שרק פסוק ראשון צריך לעמוד, אבל השאר קורא והוא מהלך, והוא כנגד גמרא בבבלי ברכות י"ג ט"ז, דשם איתא אר"ב עד על לבך נפשה טובה צעמידה, ור"א כל הפסכה טובה צעמידה, אבל רה"ף ברכות י"ט פ"ג פסק דלית לכתבא לא כר"ל ולא כר"ב כדכ"ל דק"ל כדכ"ל דהוא גמרא ופסק הלכה כר"מ ולא לר"י כוונה אלא פסוק ראשון בלבד הלכך א"ל לעמוד אלא בפסוק ראשון בלבד עכ"ל, וכן כתבו התוס' ברכות שם ד"ה על לבך והביאו דברי הירושלמי וכתבו וכן הלכה דמלוה לעמוד בפסוק ראשון לבד וסיימו וכן איתא בגמרא, וכונתם למתרגם התנאומא שלפניו. ועיין בחילוקים שבין בני בבל ובין בני א"י שנסקף י"ט ל"ק ס"א ה' ומבוא בשמרי לךק ס"א י"א ונסקדור רב עמרם גאון ז"ל. (כ) השעם שכן כתוב ובלכתך בדרך, וכן כתב הרמב"ם והא דלא בעי עמידה בכל הפסכה משום דפסוק דמתרגם כתיב ובלכתך בדרך אלמא דקורא כמהלך. (כא) משנה פסחים ל"ב ט"א. (כב) לא נמצא במשנה רק בתוספתא ומתכות פ"י ושם הוא בשם ר"ט וכן הוא בגמרא וימא ל"ו ט"א. (כג) עיין וי"ל פ"א אות ג' טעם אחר שנתאמר והעולה על דוחה (ויחזקאל כ לב), ועיין ירושלמי יומא פ"ח ה"ז, ועיין הענה קמ"ג. (כד) משנה יומא פ"ו ט"א. (כה) בלתי מוכן והטעם כגויקס בגמרא הגדפס וכן איתא בש"ל כל ספק נפשות דוחה את השבת, ומלה ורפואה דוחה את השבת. (כו) הוא לא לשון המשנה ברכות כ"ח ט"ז. (כז) ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג ד"ח ט"א ועמית פ"ב ה"ב (ס"א ט"ג) ובבבלי ברכות כ"ח ט"ז, ובגדפס נוסף עוד עמיתם כנגד י"ח פעמים שהאבות כתיבין בתורה וכנגד י"ח טוים שמתלכת המשכן, וטעמים מהירושלמי, ועיין בהערה ג' בגמרא שם תמלא דברי טעם. (בח) סכונה והרי י"ג ברכות היינו שש חשע עשרה ברכות בתפלה שם ברכת המינים, והאזכרות במזמור הטו לה' בני אלים אינם אלא י"ח? ומשני ודבריו הכבוד הרעים אף הוא מן האזכרות ששם אף הוא ג"ל אזכרה, ור"א י"ג במזמור היל"י י"ג אזכרות, וזירושלמי שם הג"י אמר ר' חונה אם יאמר לך י"א חטין אמור לו של מינים כבר קבעו חכמים ציננה. התיב ר"א כר"ל קומי ל' ויסי והא כתיב אל הכבוד הרעים? א"ל והטני כולל של מינים ושל הרעשים במכניע זדים ושל זקנים ושל גרים במצנח לזדוקים ושל דוד בבוניה ירושלים, אית כל מספקא לכל מלא ומדלא אזכרה וירודנו שמיים, אמנש עיניו פירושו צריכות הקבר לירושלמי, (ופירושו טובע שם מצנח יפה מרחא לאגדת ירושלמי) וגרס כך אם יאמר לך ארס י"ג חטין, והיינו דכרני ידע המקשה מהך דאל הכבוד הרעים, ואנשי כנה"ג לא תקני רק י"ח, ומשני של מינים כבר קבעו חכמים ציננה, ור"א י"ג י"ג ברכות, ומקשה ובכתיב אל הכבוד הרעים, היינו דהוה לכו לאנשי כנה"ג לתקן י"ג ברכות, ומקום שכללו ג' דברים ציננה אחת היה להם לתקן לב' ברכות, ומשני והטני כולל של מינים במכניע זדים וכו', היינו ששם היו מולקס צרכה לכל דבר היו לריכס חלקם צרכה לזקנים וכן לגרים וכן לזוד ואז היו כ"ל ברכות ואין כולל ב"ל אזכרות, ומפני זה הצריכו לכלול בציננה אחת כל הדמויות לט. אמנש האחת היא כנ"י התנאומא היא הכטונה וכו"ל, ועיין בירושלמי ע"פ מוה"ל פולחא ובפ"ח ובפ"ח מצעמ"ס חרדים הגדפס שם, ועוד עיין בענין כלול הברכות בש"ע בחולדות הקליר הערה ל"ג ובנוספות שם, ובסקדור הביין לב, ועיין במבוא למדרש לקח טוב אות ה' שהבאתי בשם הילקוט שמעוני בשם הילמדנו כי מהה התפללה י"ח מעין י"ח ברכות. וכן כתב ר' עובדיב גפ' ואחמקן, ודבריו נכונים מנה"ל ה' ברכות פ"א, ובס' האשכול ב"ל תפלה ס"א י"ג מנחה זה בשם הירושלמי ובאמת לא נמצא לפנינו בירושלמי. (כט) ליתא במשנה אבל בבבלי מגילה ל"ב ט"א אמר עולא מפני מה לאומים הקורא בתורה לא יסויע למתורגמן כדי שלא יאמרו מרגום כחוב בתורה ע"כ, ומשעס אז אסור למתרגם ג"ל לתת פניו בתורה כדי שלא יאמרו מרגום כחוב בתורה, וכן מפורש בגמרא הגדפס המתרגם אסור לו להסתכל בספר תורה ולהתרגם כדי שלא יאמרו מרגום כחוב בתורה, עיין ב"ל בפסקתא דכתי. (ל) בירושלמי מגילה פ"ד

מבוא

- וע"י פה, כי על פי הדברים האלה אם קיימת מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה, כרתי אתך ואת שנתנה מה שעל פה בכתב ומה שבכתב בעל פה לא כרתי אתך :
- מז. (שם ט'). ילמדנו רבינו מרו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש? כך שנו רבותינו (לא) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (לב), אמר דוד עברו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב' י"א) :
- יז. (שם יד). ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לב"ד? ארבעה, (ג) ואלו הן סקילה שריפה הרג וחנק, ואיזו היא החמורה? (ד) רבותינו אמרו סקילה, (ה) רשב"י אומר שריפה, שניתנה לבת כהן שזינתה :
- יח. (שם ט"ז). ילמדנו רבינו ב"ד שגזרו תענית על הצבור שירדו גשמים וירדו בו ביום, מהו שישלימו? כך שנו רבותינו (ז) היו מתעניין וירדו גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו, דברי ר' מאיר, ור"י אומר קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הצות ישלימו. (ז) ומנין סמכו הדורות שיהו מתעניין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותו מעשה, עלה משה בחמישי וירד בשני, מנין אמר ר' לוי עלה בחמישי ובחמישי לשבת להמישי הרי ט"ו, ומערב שבת לערב שבת ולערב שבת ט"ז הרי ל', ומשבת לשבת ה' הרי ל"ח, ואחד בשבת ושני בשבת הרי מ', לכן התקינו חכמים שיהו מתעניין בשני ובחמישי בעלייתו של משה ובריירתו, ובסוף מ' ימים נתענו והיו בוכים כנגד משה ונתמלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו' (ויקרא ט"ז ל') :
- יט. (שם ל'). ילמדנו רבינו אם היתה קטטה בין אדם לחבירו, כך שנו רבותינו (ח) עבירות שבין אדם למקום יו"כ מכפר שבינו ובין חבירו אין יו"כ מכפר עד שירצה את חבירו, אם הלך לרצות תלוי קיבל מה יעשה, א"ר יוס' בן דורמסקית זה סימן יהא בידך כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם, ואם אין מרחם על חבירך אין לך מנחם, מה יעשה? ארשב"ג יביא (ט) עשרה בני אדם ויעמידם שורה אחת ויאמר לפניהם אחי קטטה היה ביני ובין פלוני זה, והלכתי לרצותו ולא קיבל, מיד הקב"ה ראה שהשפיל עצמו לפניו, והוא מרחם עליו, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חמאתי וישר העייתי (איוב ל"ג כ"ז), מהו כתיב שם פרד נפשי מעבור בשחת (שם שם כ"ח), וכתוב ומודה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח י"ג) :
- כ. (שם ל"ב). ילמדנו רבינו איזו היא האונאה? כך שנו רבותינו אסור לאדם שיונה את חבירו, (ט) ולא יאמר לו בכמה חפץ זה, והוא אינו צריך ליקח, (מא) ואם היה בעל תשובה אל יונה אותו ויאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, (מב) שהרי חזיר נשוד בין שניהם :
- כא. (תולדות י"ב). ילמדנו רבינו מהו שיקפל אדם את כליו בשבת? כך שנו רבותינו (מג) מקפלין את הכלים אפילו ד' וה' פעמים ומציעין הבטות מלילי שבת לשבת, אבל לא משבת למוצאי שבת, (מד) ובאלו כלים אמרו שמקפלין את הכלים כל שהוא ללבוש בשבת, אבל ללבוש אחר השבת אסור לקפלן בשבת, (מה) וכלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור, יהידי מותר לקפלו
- ה"א (דף ע"ד פ"ד) ופ"א פ"ב ה"ו (דף י"ז ע"א) אם שמת מה צפפה ושמת מה שכתב אני כורת אתך נדית ואם לאו אני כורת אתך נדית. ויש כאן ע"ג שמתח ואת שמתה ל"ג, ופ"א ע"ה"א. (לא) משנה נכונה לו ע"ב. (לב) נכדלי שם מנה"מ ארנ"ב מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה, במקום גילה שם מהא רעדה, וכן הוא בירושלמי שם (דף ט' ע"ז). (ג) משנה סנהדרין מ"ט ע"ב. (ד) גמרא שם סקילה תמורה שכן נתנה למגדף ולעובדי פ"ו. (ה) משנה סנהדרין דף ע"ט ע"ב אמר להם ר"ש אינו לא הייתה עריפת תמורה לא יתנה לבת כהן שזינתה. (ו) משנה עניתי י"ט ע"א, הכוס דברי ר' תנאי לא נמלא שם, גם במקום ר' יהודה לא נמלא שם ור' אליעזר אומר, אבל נמנחם שם כ"ה ע"ב בברייתא הגירסא כמו שהיא לפינו. (ז) תמנח זה מונח כספר היסוד לר"ם ובשגלי הלקט כ"ה ערונה החשיטית ס' רע"ו. ובגמרא כלל ל"ב ובתנאי ס' ס"ב ובדוקא ס' ל"ג וכלם הביאו בשם התנאים, וכן בתוס' ב"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי ועיין הערה ק"א. (ח) משנה יומא פ"ח מ"ע דף פ"א ע"ב. (ט) בירושלמי יומא פ"ח ט"ט (דף מ"ה ע"ג) שמואל אמר הוה דתנא על חכיה לרין מימנ ליה נכחית עתך ואם קטליה הא עבדית ואין לא מיתית בני טע מפייס ליה ברייתא ס' ה"ד יסור על אנשים וכו'. ובשגלי יומא פ"ח ע"א ואמר רב חסדא ולרין לפייסו. בשלש ערות של שלש בני אדם, ועיין שם בפס"י: (ז) משנה ג"מ ל"ח ע"ב. (מא) משנה שם. (מב) משנה שם המלות האלה איננם, רק בברייתא שם, ואם היה גר ובא ללמוד מורה, אל יאמר לו פה שאכל נבלות וערפות שקלים וכמשיך בא ללמוד מורה שנאמר מפי הגבורה. (מג) משנה שבת ק"ג ע"א. (מד) הוא הוספה מנכח התנאים ויתחא פס"ה: ועיין בפס"י שם שכתב אפילו ד' וה' פעמים כדי לחזור וללבוש בו ביום. (מה) כן הוא בירושלמי שנת פס"ו ה"ג ובשגלי שם בשם דני ר' ינאי שמתו לא שם חלף בחדם אחד אבל בשני בני

לקפלו ואינו חושש, שצריך אדם להיות מכבד את השבת (מו) בכסותו, שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נ"ח י"ג), ובמה ישראל מכבדין את השבת, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שמתחלה כך עשה הקב"ה, שנאמר ויעש (לו) [ה'] אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם (בראשית ג' כ"א), מהו כתנות עור? בגדי כהונה גדולה שהלבישן הקב"ה שהיה בכבודו של עולם. (מו) ועוד שנו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות, (מח) לכך הלביש הקב"ה לאדם בגדי כהונה גדולה שהיה בכבודו של עולם:

בב. (ויצא ו'). (טט) ילמדנו רבינו מה בין מיתתן של צדיקים למיתתן של רשעים? אמר ר' יוסמא בר שונם בשם ר' יחשע דסכנני מיתתן של רשעים לא בארץ ולא בשמים כו' אבל מיתתן של צדיקים בשמים ובארץ כו':

בג. (ש). ילמדנו רבינו מה בין הלומות הצדיקים לחלומות הרשעים? הלומות הרשעים לא בשמים ולא בארץ כו', אבל הלומות של הצדיקים בשמים ובארץ:

כד. (שם ט"ו). ילמדנו רבינו מהו שיקנה אדם שלחן בשבת בספוג? כך שנו רבותינו (ג) ספוג אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, (גא) שאם אין עליו עור תפור לו הוא בא לקנה בשבת והמים נכנסין והוא כובש והמים יוצאין ונמצא סוחט בשבת, לפיכך אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, שלא יהא עוצר והמים יוצאין:

כה. (שם כ"א). ילמדנו רבינו חצר של ישראל ונכרים דרין בתוכו מהו שיהא עירובו עירוב? כך שנו רבותינו (גב) חצר של ישראל ונכרים דרין בתוכו אסור לישראל להשתמש בתוכה עד שיקח רשותו של נכרי למה שכתוב בכל המקום אשר אוכיר את שמי וגו' (שמות כ' כ"ד), ואין הקב"ה מיהר שמו בתוך עובדי ע"ז, אלא ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ב ל"ב), שלא לתחבר בתוך הרשעים:

כו. (וישלח ח'). (נג) ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו שהיו משיילין בטבריא כו':

כז. (שם ט"ז). ילמדנו רבינו מהו לדבר דבר יתר בשבת? כך שנו רבותינו (נד) נשאלין נדרים שהן לצורך השבת, הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין, (נה) ואין צורך לומר שאסור להרבות דברים בשבת:

כח. (שם י"ב). ילמדנו רבינו מהו שתצא אשה בתכשיטה בשבת לרשות הרבים? כך שנו רבותינו (נו) לא תצא אשה לרשות הרבים בשבת בתכשיטה, ולא בכבול ולא בעיר של זהב, ולא בקמלא, ולא בנוזמים ולא בטבעות שאין עליה חותם, ולא במחט שאינה נקובה, ואם יצתה אינה חייבת הטאת, (נז) בזמן שיצתה בהן בתוך הבית, אבל לא תצא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים, (נח) רבותינו אומרים אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים, למה? שהעם מסתכלין בה:

כט. (שם כ"א). ילמדנו רבינו המתפלל איכן הוא צריך שיכוין את לבו? כך שנו רבותינו (נט) המתפלל צריך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, (ס) ר' אליעזר בן יעקב אומר המתפלל חוצה לארץ יכוין את לבו לארץ ישראל, המתפלל בא"י יכוין את לבו כנגד ירושלים, המתפלל בירושלים יכוין את לבו לבית המקדש, היה מתפלל בבית המקדש יכוין את לבו לבית קדשי הקדשים כו':

וישב

אדם לא, וכן פסק הרמב"ם בה"ש שבת פכ"ג הכ"ג. (מו) עיין שבת קי"ג ע"א ועיין ירושלמי פאה פ"ח ס"ה (דף כ"א ע"ג), אמר ר' חנינא לרין אדם שיהא לו שני טעופין אחד לחול ואחד לשבת. (מו) משנה זבחים קי"ב ע"ג. (מז) עיין במדרש ב"ר פס"ג א"ר א"ר אדם הראשון היה כבדו של עולם שלבש בגדי כהונה גדולה שנאמר ויעש ה' אלקים לאדם וגו' בגדי שבת היה כו'. (מט) שלום זו וכן שלאחיה אינם מענין הלכה לדון, בכל זאת לא השתמתי אומן מפני שהן המחילות צמלות ילמדנו רבינו. (ג) משנה שבת קמ"ג ע"א. (גא) הוא הוספת התגומת לבהר טעם המשנה. (גב) משנה עירובין ס"א ע"ג ועיין פס"י שם. (גג) עיין בבבלי סנהדרין ל"ח ע"א, שם מנאל כל המתאמר הוה בשלימות, ואף כי גם אז חינו מענין הלכה ודין בכל מקום הלגתיו משום שמתחיל בלשון ילמדנו רבינו. (גד) משנה שבת קמ"ז ע"א. (גה) גממא שם קי"ג סוף ע"א ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול. והיינו כפירוש כ"ט שם ל"ח שלא דליתו לפיכ"י אין כגלל הוא אלא דבר של חול כגון מקח וממכר והשגנות. (גו) משנה שבת מ"ז ע"א. (גז) אין לה מונח, כי אע"פ שלא נלשנו הכבים אינה חייבת מטאת, ועיין פירוש בהרבה לא בתגומתא שם. (גח) עיין בתגומתא הפנה כ"ג. (גט) משנה נככות כ"ח ע"ג. (ס) עיין מוספתא ברכות

ל. (וישג' ה'). ילמדנו רבינו אם נפלה מפולת בשבת ואין ידוע אם יש שם ישראל אם לא, מהו לפקח עליהן בשבת? כך שנו רבותינו (סא) מי שנפלה עליו מפולת בשבת ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נברי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל, מצאוהו חי מפקחין עליו, ואם מת יניחורו, (סב) כתיב בשבת מחלליה מות יומת (שמות ל"א ד'), שנו רבותינו מפקחין על החי בשבת, (סג) אמר ראב"ע ומה המילה שאינה אלא אחת מרמ"ח איברים דוחה את השבת, רמ"ח אברים תחת האבן אינו דין שדוחין עליו שבת, (סד) ר"ש בן מנסיא אומר הלל עליו שבת אחת כדי שישמר שבתות הרבה: לא. (סה) אין מתפללין יותר מצ' תפלות חייב אדם להתפלל ביום? כך שנו רבותינו (סו) שנתקנו אבות העולם, אברהם תיקן תפלת שחרית שנאמר וישכנס אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם (בראשית י"ט כ"ו), יצחק תיקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוב בשדה לפנות ערב (שם כ"ד ס"ג), יעקב תיקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום (שם כ"ח י"א), (סז) ואף דניאל כתיב ביה וזמנן תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהו (דניאל ו' י"א), ולא פירש באיזה שעה, בא דוד ופירש, ערב ובוקר וצהריים וגו' (תהלים נ"ה י"ח), לפיכך אין אדם רשאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום, (סח) ור' יוחנן אמר ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כלו:

לב. (שם י"ד). ילמדנו רבינו מנין התקינו לברך על המזון, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת (ברבים ח' י'), הרי לאחריו, לפני המזון מנין? (סט) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קדש הלולים לה' (ויקרא י"ט כ"ד), מלמד שהוא מעון ברכה לפניו ולאחריו:

לג. (ויקרא ג'). ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה ומעיה ולא אמר ברכת קללת המינין, מהו שמתוירין אותו? כך שנו רבותינו (ע) העובר לפני התיבה ומעיה בכל הברכות כולן אין מתוירין אותו, בברכת המינין מתוירין אותו בעל כרחו, חיישינן שמא מין הוא, (עא) ולכך מתוירין אותו שאם יהיה בו צד מינות יהיה מקלל את עצמו והקהל עונין אמן, (עב) וכן מי שלא אמר בונה ירושלים מתוירין אותו, דחיישינן (עג) שמא כותי הוא, (עד) אמר ר' יוסי גר שקיבל עליו דברי תורה חוץ מדבר אחד, אין מקבלין אותו, ולא עוד אלא אפילו דקדוק אחד מדקדוקי תורה או מדקדוקי סופרים:

לד. (שם ח'). ילמדנו רבינו מהו שיכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו? כך שנו רבותינו (עה) לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו ובאבק שברגלו, שלא ינהג בו קלות ראש אפילו בתרבנו:

לה. (מצורע א'). ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעוה"ב? כך שנו רבותינו (עו) אלו שאין להם חלק לעוה"ב, שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעוה"ב, שלשה מלכים ירבעם אחאב ומנשה, (עז) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בקשו חכמי המשנה לשנוה

פ"ג ובידועלמי פ"ד ה"ה (דף ח' ס"ג) ובבבלי נכרות ל' ע"א. (סא) משנה יומא פ"ג ע"א. (סב) הסיים מההכחז ליתא במשנה שם. (סג) יומא פ"ה ע"א בבבליה. (סד) שם ובגמרא עוד שם ח"כ יהודה אמר שמואל חי הואי הסם ה"א לדודי עדיפה מדידרו וחי כסם ולא סימנת כסם. (סה) אין זה לשון משנה כסום מקום: (סו) בירושלמי נכרות פ"ד ה"א (דף ז' ע"א), כ' יושע בן נוי אומר תפלות מאבות למדוס, תפלת השמר מאברהם וכו', ובבבלי נכרות כ"ו ע"א איתמר ל' יוסי כ"ה אמר תפלות אבות תקבוס. (סז) בירושלמי נכרות שם יכול יהא מתפלל שלשמן כאלת פירש דניאל וזמנין תלתה ביומא וגו', וכן הוא בבבלי נכרות ל"א ע"א ועיין שם דף כ' ע"ב. (סח) בירושלמי נכרות פ"ד ה"ב (דף ח' ע"א) ובבבלי נכרות כ"א ע"א, ויש להטיר כי צנני המקומות האלו לה נזכר כך דל' ויסקן רק לעינין אמר הייט ספק אם התפללו אז לא אם נזיך עוד הפעם להשפיל. (סט) בח"כ קדושים פ"ג ובבבלי נכרות ל"ה ע"א מובא זה בשם חנו רבנן, ועיין מה שכתבנו בהספד ק"ד. (ע) מיתמא דרב יהודה אמר רב בבבלי נכרות כ"ט ע"א עשה בכל הנכרות טיבין אין מעלין אורו, נכרכת המינים מעלין אורו, חיישינן שמא מין הוא, ואף שלא נזכר במשנה אי בבבליה מ"מ הוא מהלכות הקדומות המקובלות לכך. (עא) פו' חיישינן שמא מין מין ואינו חלף לקבל את עצמו, כי כשהקביל יענה אמן על הקללה יהיה מקולל מהם לכך אינו חלף לאומרה, טיבין מתנמנמא הפכה כ"ד. (עב) בבבלי שם לא נזכר רק אם עשה נכרכת המינין מתקלין אורו, אבל לא נזכר שם אם עשה נכונה ידועשים, רק בירושלמי סוף פ"ה נכרות נזכר גם כך דאם עשה נכונה ידועשים דמתקלין אורו, אבל איתא שד שם דגם אם עשה בתמייה התמים שמתקלין אורו, והב"י באו"ח ס' קכ"ו העיר על דברי הסוד שמתביא חז"ל דיושעלמי עב"ג נכרות אלו אם עשה מתקלין אורו, והוא נגד בבבלי, ועי' מה שכתבנו בשם רבינו יוסף דבר מושעל. (עג) כי הנותים אינם מתפללים על בנין אבות בירושלים לפי שבנו להם מקדש שם בבבלי נכרות כ"ב ע"ב. (עד) מוספתא דמאי פ"ב ס' ו' וכן בבבלי נכרות ל' פ"ב. (עה) מוספתא נכרות פ"ו ובבבלי נכרות כ"ב ע"ב, ועל הסטים טיבין הענה ל'. (עו) משנה סנהדרין ל' ע"א. (עז) עיין בתנחומא הענה ב' ליינמי שם המקומות שמוצא מאמר זה בלויז שטיים.

לשנות ארבעה מלכים ולמנות עמקן שלמה, אלא שיצתה ב"ק ואמרה אל תגעו במשחתי (ההלים ק"ה ט"ו) :

לז. (שם י'). ילמדנו רבינו על כמה דברים הצרעת באה? כך שנו רבותינו (עח) על אחת עשרה דברים הנגעים באים, על ע"ז, ברכת השם, גילוי עריות, גנבות, לשון הרע, עדות שקר, ועל הדין המקלקל את הדין, שבועת שוא, הנכנס בתחום שאינו שלו, החושב מחשבות של שקר, המשלח מרגלים בין אחים, וי"א אף על עין רעה כו' :

לז. (שם י"ג). ילמדנו רבינו מהו לנדה שתישן עם בעלה הוא בבגדו והיא בבגדה במטה אחת זה לצד אחד וזה לצד אחד? כך שנו רבותינו (עט) אסור לשכב, שאין נותנין פירצה לפני הבשר וכ"ש לפני הנגב, שמשלו הכמים את הדבר כאש בנעורת, ואומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ט) :

לח. (במדבר ט'), ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות מותר לאדם להלך בשבת? כך שנו רבותינו (פ) השובת בדרך עושה לו עגולות עד ארבע אמות, דברי ר' חנינא בן אנטיגנס, ומטלשל בתוך ארבע אמות בשבת ואומר שביתתי במקומי, וזכה לו מקומו אלפים אמה לכל רוח ורוח, וכמה הן ד' אמות, (פא) ר"י אומר כדי שיטול חבית מן מרגלותיו ויתננה במראשותיו,

(פב) השובת במדינה אפילו היא גדולה כאנטוכיא מהלך את כולה, ועיבורה וחיוץ מעיבורה אלפים אמה, ומהו עיבורה החנויות והפונדקיות שחיוץ למדינה על הדרך, והשובת במערה אפילו היא גדולה כמערה שברח בה צדקיה מלך יהודה שהיה בה שנים עשר מיל מהלך את כולה, וחיוץ ממנה אלפים אמה לכל רוח שירצה, ומנון סמכו הכמים? מדברי תורה, שנאמר ומדותם מחוץ לעיר את פתה קרמה אלפים באמה וגו' (במדבר ל"ה ה') :

למ. (שם כ"א). ילמדנו רבינו תינוק שנולד לשמונה חדשים מהללין עליו את השבת? כך שנו רבותינו (פג) תינוק שנולד לשמונה חדשים אין מחללין עליו את השבת, ואין הותכין את סבורו, ואין מומנין את שלייתו, ואין מטלשלין אותו ממקום למקום, אבל אמו גוחה עליו ומניקתו, והמטלשל בשבת כאילו מטלשל את האבן, ספק בן שמונה ספק בן שבעה אין מחללין עליו את השבת ואין הותכין את סבורו ואין מומנין את שלייתו, ואין מטלשלין אותו ממקום למקום, ואם דבר ברור הוא שהוא בן שבעה מחללין עליו את השבת והותכין את סבורו ומומנין את שלייתו, ומטלשלין אותו ממקום למקום, ולמה מחללין את השבת על ילוד שנולד לשבעה, לפי שהוא של חיים, אבל הנולד לשמונה אינו לחדשיו ואינו של חיים, לכך אין מחללין עליו את השבת :

מ. (שם כ"ב). ילמדנו רבינו העובר על כריתות שבתורה במה הם מתכפרים ויוצאין מידי כריתתן? כך שנו רבותינו (פד) כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר והפילו השופט וגו' ארבעים יכנו לא יוסף וגו' ונקלה אחיך (דברים ל"ה ב' ג'), כיון שלקה הרי הוא אחיך, (פה) ולמה ארבעים, אלא האדם הזה נוצר לארבעים יום, ועבר על התורה שניתנה לארבעים יום, ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו :

מא. (נשא א'). ילמדנו רבינו מי שהיה מבקש לקנאות לאשתו כיצד הוא מקנא לה? כך שנו רבותינו (פו) המקנא לאשתו היה מוליכה לב"ד הגדול שבירושלים ומאיימין עליה על דרך שמאיימין על עדי נפשות, ואח"כ מעלין אותה (פז) לשער המזרח לשער נקנור, (פח) ששם משרדין את המצורעים, ומשקנין את הסושות, (פט) כהן היה מביא פיילי של תרם ונותנין לתוכה חצי לוג מים מן הכיור, נכנס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה, וטבלא של שיש שם, ופצעת קבועה בה, מגביה ונוטל עפר מתחתיה ונותן על המים, שנאמר

(יח) בערכין מ"ו ע"א איתא על שפטה דכרים וכו' פ"ח אמת ג' על שפטה דכרים, ואולי יש לתקן גס בוי"ד שם על אמת שפטה דכרים, ועיין בתלמודא שם שפטה מ"ג. (עט) אין זה משנה רק ברייתא מובא בבבלי שבת י"ב ע"א, ואל אשה נדה לא יקנב (יחזקאל י"ח ו'), מקיש אשה נדה לאשת רעבו, מה אשת רעבו הוא בנגדו והיא בנגדה אסור אף לאשתו נדה הוא בנגדו והיא בנגדה אסור, וזהו מן הכרייתות שהיו לפני חכמי התלמוד ואינם מלאים לפינו, ועיין בערוך י"ד הל' נדה ס' קל"ה הבאת דכריו בתלמודא בהערה ס"ט, ועיין בתוס' שבת שם ד"ה בימי. (פ) משנה עירובין מ"ט ע"ב. (פא) תוספתא עירובין פ"ג ובייטלמי שם דף כ"א ע"ג. (פב) ברייתא בבבלי עירובין ס"א ע"ב. (פג) תוספתא שבת פ"ח בבלי שבת קל"ה ע"א. (פד) משנה מכות כ"ג ע"א. (פה) עטס זה לא נזכר במשנה רק הוא ממסדר התלמודא מדפנטיה. (פו) משנה סוטה ז' ע"א. (פז) וכן גיטתא הב"ל במשנה שם, ופ"ה"י לשער מזרח שעב החיונין שבו נכנסין להכר הבית ומשם לשער נקנור. (פח) במשנה שם נאמר ג"כ ומשקנין את היולדות. (פט) משנה סוטה מ"ו ע"ב.

מבוא

שנאמר ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן ונתן אל המים (בסדרו ה' י"ז), והיה כותב את המלה ואם לא שכב איש אותך וגו' (שם שם י"ט), מכאן שנו רבותינו שפותחין בדיני נפשות מתחלה לזכות כו', (צ) ואם הייתה ממאה לא היתה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות ועיניה בולמות וכו', (צא) כשם שהמים בודקין את האשה, כך המים בודקין את האיש, (צב) שנאמר ובאו ובאו, (צג) כשם שאסורה לבעל, כך אסורה לבעול, שנאמר ונמטמה ונמטמה, אבל אם שחת ונמצאת טהורה, (צד) אם היתה עקרה נפקדת וכו':

מב. (שם י"ד). ילמדנו רבינו כהן בעל מום מהו שישא את כפיו? כך שנו רבותינו (צה) כהן שיש בידו מומין לא ישא את כפיו, (צו) ודבי היה שונה כהן שיש מומין בכלול לא ישא את כפיו, (צז) ר' יהודה אומר אף מי שהיו ידיו צבועים פסים או קוצה או פואה, לא ישא את כפיו, למה שדרך בני אדם להיות מסתכלין בו, (צח) ר' יהושע הגדול שונה אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר לו לישא את כפיו:

מג. (שם י"ט). ילמדנו רבינו כמה דברים קדמו למעשה בראשית? כך שנו רבותינו (צט) שבעה דברים קדמו לעולם ואלו הן כמה הכבוד והתורה ובית המקדש ואבות העולם וישראל ושמו של משיח והתשובה, וי"א אף ג"ע וגיהנם וכו':

מד. (בהעלות א'). ילמדנו רבינו מהו להדליק בשמן שריפה ביו"ט? כך שנו רבותינו (ק) אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט, ר' ישמעאל אומר אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת, והכמים מתירין בכל השמנים בשמן שומשמן בשמן אגוזים בשמן צננות בשמן גנים בשמן פקועות ובעיטור ובנפט, ר' טרפון אומר אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד, (קא) עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר מה יעשו אנשי בבל שאני להם אלא בשמן שומשמן, ומה יעשו אנשי מדי שאני להם אלא בשמן אגוזין, ומה יעשו אנשי אלכסנדריא שאני להם אלא בשמן צננות, ומה יעשו אנשי קפומקראי שאני להם לא זה ולא זה אלא נפט, (קב) אמר להם ר' טרפון הרי מצינו שחיוב הקב"ה שמן זית מכל השמנים בנר וכו', לכך אמר ר' טרפון אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד:

מה. (שם י"ב). ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכניור שהיו הלויים מנגנין בו? (קג) כך שנה ר' יהודה שבע נימין היה באותו כינור, שנאמר שובע שמחות את פניך (תהלים ס"ו י'), אל תקרי שובע אלא שבע כו':

מז. (שם כ'). ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות אדם חייב לעמוד מפני הוקן כשהוא רואה אותו? כך שנו רבותינו (קד) בתוך ארבע אמות חייב אדם לעמוד מפני הוקן, שנאמר מפני שיבה תקום (ויקרא י"ט י"ב), וכורע לפניו ושואל בשלומו בתוך ארבע אמות, (קה) ואיזהו הידור שאמרה תורה והדרת פני זקן (שם), שלא יעמד במקומו ולא ישב במקומו, ולא יהא סותר את דבריו, וכשהוא שואל הלכה שואל ביראה, ולא יקפוץ להשיב, ולא יהא נכנס לתוך דבריו, שכל מי שאינו נודח ברבו כל המדות האלו נקרא רשע לפני המקום ותלמדו משכתב ושנתו מתקצרות ולסוף הוא בא לידי עניות, שנאמר וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים וגו' (קהל ח' י"ג), מורא זה אינו יודע מה הוא, כשהוא אומר מפני שיבה תקום ויראת מאלהיך, הוי אומר זו מוראת תלמידי חכמים, ואימא זו מוראת רבית ומוראת משקלות, אלא אמר ר' אלעזר נאמר כאן פני זקן ויראת מאלהיך, ונאמר להלן איננו ירא מלפני אלהים (קהל ח' שם), וחייב להקדים לכל אדם בכניסה וביציאה ולנהג בו מורא וכיבוד, שנאמר את ה' אלהיך תירא (דברים י' י"ג), (קי) לרבות בעלי תורה:

מח. (שלא א'). ילמדנו רבינו מהו לפרוש לים הגדול קודם לשבת שלשה ימים? כך שנו רבותינו (קי) אין מפליגין בספינה לים הגדול שלשה ימים קודם לשבת, בזמן שהוא רוצה להלך במקום רחוק, אבל אם מבקש לפרוש כגון מצור לצידון מותר לו לפרוש אפילו בערב שבת, שהדבר ידוע

(צ) תשנה סוזה כ' ע"א. (צא) תשנה סס כז ע"א. (צב) נגמחא סס כ"ח ס"א תפרס אי וי"ז יתיבא קדריע או ובאו ובאו. (צג) תשנה סס. (צד) תוספתא סוזה ריש פ"ה וצבלי סס כ"ז ע"א. (צה) תשנה תגילה כ"ד ע"ב. (צו) זה ליתא בתשנה. (צז) תשנה סס, והמלות או קולה או פולח ליתא סס. (צח) נגמחא תגילה סס מנח זה צתתס תני אס רוב אנשי העיר תלאתכן כןך מותר. (צט) ספני עקב פסקא ל"ז, מכלהא בשלח ספ"ע, פסקים כ"ד ע"א, גדרים ל"ג ע"ב, ועיין בהנחתא הערה ל"ה. (ק) תשנה שבת ק"ד ע"ב. (קא) תוספתא שבת פ"ב, וצבלי סס כ"ז ע"א. (קב) זה ליתא בתוספתא. (קג) תוספתא ערכין פ"ב ונגמחא סס י"ג ע"ב, התלמי אל תקרי שובע אלא שבע ליתא בתוספתא וזוהי מהמחל. (קד) תימנח דלי אבדימי דמן חיפה בקדושין ל"ג ע"ב וצביטלמי נכורים פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ג). (קה) קדושין סס. (קי) פסקים דף כ"ב. (קי) כנייתא שבת י"ט ע"א.

ידוע שהוא יכול לילך מבעוד יום, והני מילי בשלוחי הרשות, אבל בשלוחי מצוה מותר לו לפרוש באויה יום שרצוה, למה? שהוא שלוח מצוה, (קף) ושלוח מצוה דוחה את השבת, וכן אתה מוצא במוכה (קפ) שנינו שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה:
 מח. (שם כ"ו). ילמדנו רבינו כמה דברים האב חייב לעשות לבן? כך שנו רבותינו (קי) חמשה דברים האב חייב לעשות לבן, למול וללמדו תורה ולפרותו מפדיון הבן וללמדו מצוה ולהשיאו אשה:

ממ. (שם כהוספה אות ז'). ילמדנו רבינו תינוק שיש בידו אבן בשבת מהו ליטול בשבת? כך שנו רבותינו (קיא) נוטל אדם את בנו והאבן בידו כלכלה ואבן בתוכה כו':
 נ. (קיד) כהוספה אות א'). ילמדנו רבינו מהו להציל כתבי הקדש בשבת? כך שנו רבותינו (קיה) כל כתבי קדש מצילין אותן מפני הדליקה בשבת בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן, אבל ספרי מינין אין מצילין אותן בשבת מפני הדליקה, (קיג) ר' יוסי הגלילי אומר אם מוצא אני ספרי מינין אני (קיד) קורט אוכרותיהן ושורף את השאר, (קטז) א"ל ר' טרפון אקפת את בני שאם יפלו ספרי מינין לתוך ידו שאני שורפן עם אוכרותיהן וכו'.
 (עיון לעיל אות ב'):

נד. (חוקת ג'). ילמדנו רבינו פרה שקרניה ושלפיה שחורים מהו שתהא כשרה? כך שנו רבותינו (קטז) פרה שקרניה ושלפיה שחורים כשרה, אבל כולה צריכה שתהא אדומה:
 נב. (בלק כ"ד). ילמדנו רבינו מי שאכל ולא נטל ידיו מה יהא חייב? כך שנו רבותינו (קיו) נטילת ידים לפני המזון רשות, לאחר המזון חובה:
 נג. (שם כ"ה). ילמדנו רבינו בזכות כמה דברים נגאלו ישראל ממצרים? כך שנו רבותינו (קיה) בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו שמם ולא שינו לשונם ולא גלו מסתורין שלהם ולא נפרצו בעריות כו':

נד. (פנחס א'). ילמדנו רבינו הרואה בני אדם משונים כיצד מברך? כך שנו רבותינו (קיש) הרואה הכושי ואת הגיתור ואת הלזקן ואת הקיפח (קכ) ואת הבהוקנים ואת הנגס (קכא) ואת הדרקנוס אומר ברוך משנה את הבריות, הרואה את הקטוע את הסומא ואת מוכה שחין אומר ברוך משנה את הבריות דיין האמת, (קכב) אימתי בזמן שהיו שלימין ונשתנו, אבל אם היו כן ממעי אמן, אומר ברוך משנה הבריות, (קכג) הרואה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך אתה ה' אמי'ה שככה ברא לו בעולמו, (קכד) אבל אם ראה אוכלוסין של בני אדם (קכה) אומר ברוך הכם הרעים:

נה. (שם י"א). ילמדנו רבינו המנחות שהיו נקרבות על גבי המזבה כיצד היו נקרבות? כך שנו רבותינו (קכז) כל המנחות באות מצוה חוץ מחמץ שבתורה ושתי הלחם שהן באות חמץ, ר' מאיר אומר השאור (קכז) בודה להן מתוכן ומחמצן, ר' יהודה אומר אף היא אינה מן המבותר אלא מביא את השאור ונותן לתוך המדה וממלא את המדה, אמרו לו אף היא היתה

(קח) לא תלחט בשום מקום שיחיה שלוח מטעם דומה את העם, ומתכווין כחך במדעת גמלי' ריש' פ' שלח, שלפנימין שלוחי מטעם דומה להם להלל שבת כגון בעדות קדוש החדש, ובחדושי הדל' שם כחך שלשון דומה שבת לזו דוקא אלא כיומר לה גזרו רבנן בדבר מטעם כו' ע"ש. ומלחתי בכל' יומי שכתוב שלוח מטעם דומה את הישביח, ומתם העשית היום עם מנוקדת, וזו רחמי לפי' הדל'. (קט) סוכה כ"ה ע"א. (קי) מוספתא קדושין פ"א, מלילתא פ' בה, בבלי קדושין כ"ט ע"א, ושם במקום ללמדו מלות בגי' ללמדו אומנות, וביבוסלמי קדושין פ"א ה"ז (דף ט"ז ע"א). (קיא) משנה שבת פ"א ע"ב, והשאלה ממלח בגי' במדעת פ"א ע"א. אומ' כ"ו. (קיב) משנה שבת קפ"ו ע"א. (קיג) מוספתא שבת פ"ד ר' יוסי הגלילי אומר אף במול קודר את אחיכותיך ונוגין ושורף את השאר. (קיד) רש"י פ"י קודר חוסיך חמיכת הקלף מקום השם, ולדעתו יש לתקן של"ץ קודר שענינו נקיבה ומתיכה, עיין ערוך השלם ערך אזכר שסעיר שגלשון ערבי וסורי כד ענינו חימוך וכריסה. (קטז) מוספתא שם ובגמרא בבלי שם בחינה שנים. (קטז) במשנה פרה פ"ב מ"ב איתא פרה שקרניה ושלפיה שחורים יגוד, פי' יחמוך, ור"ש הביא שם שמוספתא הניח נעלה קרניה ושלפיה פסוקה, והוא שמוספתא פרה פ"א, והג"א הביא שם של"ץ כשרה, וע"ש בזר זבח ומנחת בטורים, ולפני בעל התנחומא היחה הגימטרא במשנה כשרה. (קיו) בבבלי חולין ק"ה ע"א אמר רב אריי בר אבין אמר ר' יתחק בר אשיין מים הכאשונים מטעם, אחיכותי טובה, ובלי ספק הוא בחינה כרייתא אף שלח נמלא לפניו. (קיח) עיין פסיקתא ויהי בשלח ובהערה ס"ו ע"ס. (קיש) מוספתא ברכות פ"י ירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (דף י"ב ע"ב) ובבלי שם ב"ח ע"ב. (קכ) יבואה ציבוסלמי ובגמייחא בבבלי שם הכרחה הבהוקנים אומר ברוך דיין האמת, רק לדעת ריב"ז שם אומר ברוך משנה הבריות. (קכא) עיקר בגי' הדרכיקס ופי' ארוך ביותר, עיין הערה ח' בתנחומא. (קכב) ציבוסלמי ובבלי שם. (קכג) ירושלמי ובבלי שם. (קכד) מוספתא ברכות פ"ו וביבוסלמי שם דף י"ב ע"ב, ועיין בבבלי ל"ח ע"א. (קכה) עיין בתנחומא הערה י"א שהכחתי שם מתחלקת הפוסקים אם ברכה זו היא בשם ומלכות או לא. (קכו) משנה מנחות כ"ב ע"ב. (קכז) פי' מוטיא.

היתה חסירה או יתירה, (קב"ח) כל המנחות נילשות בפושרין ומשמרין שלא יחמיצו, ואם החמיצו שיריה, עובר בלא תעשה, שנאמר כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ (ויקרא ב' י"א), וחייב על לישתה ועל עריכתה ועל אפייתה, ואין לך חביב מכל הקרבנות יותר מן התורה :

נ. ילמדנו רבינו מהו לאכול בתג חוץ לסוכה? כך שנו רבותינו (קב"ט) ר' אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה, וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מליילי יו"ט הראשון של תג לבר, (קל) ולמה תתירו חכמים להפטר מן הסוכה ביו"ט האחרון, אלא כל שבעת ימי החג היו מתפללים למללים, ויו"ט האחרון מתפללין על הגשמים, לכך נפטרין מן הסוכה כדי שיתפללו בלב שלם על הגשמים, ואעפ"כ יו"ט האחרון עולה לימות החג :

נד. ילמדנו רבינו כיצד קונמות ונדרים? כך שנו רבותינו (קלא) קונם שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך האומר לאשתו קונם שאני משמשך, ה"ו בלא יחל דברו, שבועה שאיני ישן, קונם שאיני מדבר, שאיני מהלך, אסור, (קלב) חומר בשבועות מבנדרים, ובנדרים מבשבועות, כיצד קונם סוכה שאיני עושה, לולב שאיני נוטל, תפלין שאיני מניח, בנדרים אסור להניח ולעשותן, אע"פ שהן מצות, ובשבועות מותר, לפי שאין נשבעין לעבור על המצות :

נה. ילמדנו רבינו כמה תקיעות תוקעין ערב שבת להבריל את העם מהמלאכה? כך שנו רבותינו (קלג) שלש תקיעות תוקעין להבריל את העם מהמלאכה, כיצד חזן הכנסת נוטל את החצוצרות ועולה לגג גבוה של עיר ותוקע, (קלד) כל מי שהיה רחוק מן העיר נפטר ממלאכתו, וחוזר ובה ותוקע שניה, (קלה) הקרובים נכנסים לעיר, שלישית תוקע והיו כסמינין את החמין ומדליקין את הנרות, גמר לתקוע הייתה קדירה על גבי כירה היו מניחין אותה בארץ, ואם היה נר ביד אשה היו מניחין אותו בארץ :

נו. ילמדנו רבינו כמה מתנות טובות נבראו בעולם? כך שנו רבותינו (קלו) שלשה מתנות ברא הקב"ה בעולם חכמה גבורה ועושר, וזה אדם לאחת מהן נצל חמדת כל העולם בו :

ס. ילמדנו רבינו מי שנדרף מן הגיים ומן הלכסין מהו שיחלל את השבת? כך שנו רבותינו (קלז) מי שהיה נדרף מן הגיים ומן הלכסין מחלל את השבת ומציל את נפשו :

סא. ילמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון? כך שנו רבותינו (קלח) עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו היו מברכין על הארץ ועל המזון, כיון שחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים, משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורות, ואין לך חביב מכלם יותר מברכת הארץ בו :

והנה גם בתנחומא הנדפס נמצאים שאלות ותשובות בהלכה, ועולים למספר פ"ב, ואמנם חמשה מהם הם הוספת המדפים ממנוטובה, וארבעה מהם נובעים מכ"י שלנו, וסך שבעה ושלישים הם ממסדר התנחומא הנדפס, ואהשוב פה אחת לאחת : החמשה אשר הוסיף המדפים ממנוטובה הם : פקודי אות י', ילמדנו רבינו כמה דברים מתוקנים מפני דרכי שלום, זה הוסיף מכ"י מהילמדנו, ונמצא גם במדרש דברים רבה שופטים אות י"ב, ובתנחומא שם בסיום התשובה כתב המדפים ממנוטובה „כתובה באלה הדברים". ויקרא אות ב' הוסיף מכ"י שלנו
אות

(קבח) משנה שם נ"ה ע"א. (קבט) משנה סוכה כ"ו ע"א. (קל) עיין סוכה כ"ז ע"א שמיני ספק שנימי נזכרי כ"ט לא פליגי דלא מברכינן, כי פליגי למיטב למ"ד שמיני לזה ולזה מיטב נמי לא יתביין, ועיין פסיקתא פסקא ביום השמיני ובהמרה ס"ג סבבתי דברי רש"י ז"ל בפירוש הגדול מאמר אלוך. (קלא) משנה נדרים י"ד ע"ב ועיין כ"ד ע"ג נכלהו גרסינן שאני בלא יו"ד ובשטות גרסינן שאני ביו"ד. (קלב) משנה נדרים י"ג ע"ב ומוספתא נדרים פ"א. (קלג) משנה סוכה נ"ב ע"ב, בפ"ט היו מוסיפין שש, שלש להבטיל את העם ממלאכה ושלש להכדיל בין קדש לחול, ועיין בגמרא שבת נ"ה ע"ב בנייתא שם. (קלד) היינו אותם שהם בשדות כמו שאמרו בגמרא שם ומקום הראשונה נמנעו הסומדים בשדה מלפזרו ומלמרוט וכו'. (קלה) כי אין הקדושים כשאין לכוונם עד שינואו לתקום ויכנסו כלם בחדש. (קלו) נדפס וגם בכ"י רח"ס ובילקוט יומיה רמז רפ"ד ליטא להמלות ילמדו נדביו, וגם ליטא המלות כך שנו רשמי, והגיטא זו ישנה כי אין זה לשון משנה או בנייתא, ועיין בתנחומא שם בהפסד ל"ו. (קלז) אין זה לשון משנה, אבל עיין במשנה ר"ה דף כ"ג ע"ב הבא להביל מן הדליקה מן הגיים מן הסוד ומן המסולת כדי אלו כחשי העיר ויש להם אלפים לכל רוח, ועיין בתנחומא שם בהפסד ג'. (קלח) עיין בהפסד הפסד כ"ב.

מבוא

אות ג'. שם בויקרא אות ו' הוסיף מכ"י אות ח'. במדבר אות י"ח הוא מן כ"י אות י"א .
 נשא אות כ"ט הוסיף מן פסיקתא רבתי פסקא ג' סי' א' ופסקא ו' סי' א' אן מן הילמדנו תאבד ,
 כי במדרכי שבת פ"ב סי' רס"ו הביא זה בשם הילמדנו ופסיקתא רבתי :
 והארבעים מהם אשר הם נובעים מהכ"י שלנו הם : נח אות א' ובכ"י שלנו אות א' .
 שם אות ו' ובכ"י אות ו' . שם ח' ובכ"י ג' . שם י"ב ובכ"י י"ח . שם ט"ז ובכ"י כ"ב . שם לך א'
 בכ"י א' . שם ו' בכ"י ו' . שם י' בכ"י י"ג . שם ט"ז בכ"י כ' . וירא א' בכ"י א' . שם ה' בכ"י ו' .
 שם ט' בכ"י י"ד . שם י"ד בכ"י ל"ב . חיי ה' בכ"י מקץ י"א . ויצא ו' בכ"י פנחס אות א' .
 וישלח ה' בכ"י י"ב . מקץ ט' בכ"י י"א . מצורע א' בכ"י א' . שם ד' בכ"י י' . שם ה' בכ"י י"ג .
 במדבר ט' בכ"י י"ט . שם כ"ג בכ"י י"ח . נשא א' בכ"י א' . שם ח' בכ"י י"ד . שם י"א בכ"י
 י"ט . בהעלתך א' בכ"י א' . שם ז' בכ"י י"ב . שם י"א בכ"י כ' . שלח א' בכ"י א' . שם י"ד
 בכ"י כ"ו . בלק ט"ז בכ"י כ"ד . שם ט"ז בכ"י כ"ה . פנחס ו' בכ"י א' . שם י"ב בכ"י י"א .
 שם ט"ו בכ"י י"ג . ממות א' בכ"י א' . שם ב' בכ"י ב' . שם ה' בכ"י ז' . מסעי א' בכ"י א' .
 שם ו' בכ"י ה' :

ושבעה ושלשים שאלות בהלכה הנותרים הם : (בראשית אות ד') ילמדנו רבינו הבונה
 בית חדש כיצד צריך לברך ? (שם אות ח') ילמדנו רבינו המספר לשון הרע מה עונשו ? (לך ח')
 ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו לעבדו מהו שיצא לחירות ? (ויירא ו') ילמדנו רבינו מי שגולדו
 לו שני בנים כו' . (חיי א') ילמדנו רבינו היה רוכב על חמור והגיע עונת הפלה כיצד יעשה ?
 (תולדות א') ילמדנו רבינו על מה השלמים באים ? (שם ז') ילמדנו רבינו סומא מהו שיעבור
 לפני התיבה להוציא את הצבור ? כך שנו רבותינו סומא פורס את שמע ומתרגם אבל אינו
 עובר לפני התיבה ואינו קורא בתורה ואינו נושא את כפיו , ר' יהודה אומר כל מי שלא ראה
 כאורות מימיו לא יפרוס על שמע כו' (2) . (שם י') ילמדנו רבינו מי שמעם מעם שכן כיצד צריך
 לברך ? (ויצא א') ילמדנו רבינו ההורג את הגנש בשגנה להיכן היה גולה ? (שם ד') ילמדנו
 רבינו מהו שיברך אדם על ריח בשמים של עכו"ם ? (שם ח') ילמדנו רבינו אם היה אשתו
 מעוברת מהו שיתפלל יה"ר שתלד אשתו זכר ? (שם י') ילמדנו רבינו נר שיש עליו צורת
 עכו"ם מהו שידליק ישראל ממנו את הנר ? (וישלח ח') ילמדנו רבינו בכמה מקומות פנקסו של
 אדם נפתח ? (שם י') ילמדנו רבינו מי שאינו מניח את העני ללקוט בתוך שדהו מהו עונשו ?
 (וישב ג') ילמדנו רבינו מהו להבדיל על נר של עכו"ם במוצאי שבת ? (שם ה') ילמדנו רבינו
 גדול שכנאמנים אי זה הוא ? (מקץ א') ילמדנו רבינו הרואה את הנשמים יורדין בזמן שהבריות
 צריכין להן כיצד הוא מברך ? (שם ד') ילמדנו רבינו אבל עד כמה ימים הוא אסור בעשיית
 מלאכה ? (ויגש א') ילמדנו רבינו איזהו ערב שהוא חייב לשלם ? (שם ו') ילמדנו רבינו אימתי
 מברכין על הנר במוצאי שבת ? (ויחי ד') ילמדנו רבינו מהו לברך על הנר ועל הבשמים של
 מתים ? (שם ז') ילמדנו רבינו העומד לפני התיבה מהו שיענה אחר הבהנים אמן ? (וארא א')
 ילמדנו רבינו מהו שיקרא אדם את השם באותיותיו ? (שם ד') ילמדנו רבינו מי שעמד להתפלל
 ובא נחש ונשכו מהו שיפסיק ? (בשלח כ"ד) ילמדנו רבינו מהו ליתן אספגלנית על גבי הכמה
 בשבת ? (יהיו ח') ילמדנו רבינו התושש בפיו מה לרפאותו בשבת ? (שם י"ד) ילמדנו רבינו
 כמה דברים שכתב לעוה"ב ? (שם ט"ז) אם נפלה דליקה בשבת בבית שיש שם ס"ת וספרים
 אחרים מהו להצילן מפני הדליקה בשבת ? (עיון בכ"י בראשית אות כ"א) . (תרומה א') ילמדנו רבינו
 מותר תרומה מהו עושין בה ? (תצוה א') קטן לכמה נימול ? (3) . (תשא א') ילמדנו רבינו כמה
 תרומות היו תורמין ישראל בכל שנה ? (שם כ"ג) ילמדנו רבינו עד היכן שיעור לתפלה ? (שם כ"ה)
 ילמדנו רבינו השולח ערובו ביד חריש שוטף וקטן מהו שיהא ערובו ערוב ? (שם כ"ה) ילמדנו
 רבינו

(2) העמקתי כל המשובה למען הכאות לך דבר חדש שנתקשו בו מן הכ"י והכדכ"י (בשולח המדעות סי'
 ל"ט) על דעת רבינו יוחס שפסק דסומא אינו עובר לפני התיבה , עיון בכ"י אר"ח סי' ל"ג שכתב שם ורבינו יוחס
 כתב שאינו עובר לפני התיבה , נראה שהיה מפרש מתני' פורס על שמע דזקא מן , אבל הכתובים כתב בפ"ח
 מהל' תפלה הסומא פורס על שמע ונעשה שליח זכור , נראה דמפרש דה"ל דיועד לפני התיבה , ופורס על שמע
 אצטריכא ליה לאפוקי מדל' יהודה עכ"ל , וכך פסקו הרא"ש והטור . ובבבב"י יוסף אר"ח סי' ל"ג אות ו' כתב
 עיון המשובות הכדכ"י שכתב שלא מלא מנח לרבינו יוחס פ"ב . אמנם כבוד שרבינו יוחס שאז דרכו מדכני
 הסומאמהל' עשה לו ג' בתשכ"ה , סומא פורס על שמע ומתרגם אבל אינו יודע לפני התיבה וכו' . ופי"ע במשובות
 הגאונים שערי משובה סימן כמ"ה לרב עכוונא גאון ז"ל שכתב מאזר עינים מותר לירד לפני הסיפה והוא ג"כ
 עגד המאמא . (3) פי"ע בצע יוסף .

רבינו הקורא בתורה ער כמה חייב לקרות? (שם ל"ג) ילמדנו רבינו הכותב שתי אותיות בהעלף אחד בשבת מהו שיהא חייב? (ויקהל א') ילמדנו רבינו עד כמה חייב אדם המספיל בכלאים? (שמיני ז') ילמדנו רבינו כמה בהמות טהורות יש בעולם? ובכ"י ב' מאקספארד מצאתי בריש פ' פקודי עוד שאלה בהלכה ומתחלת ילמדנו רבינו כמה דברים אדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקין קיימת לעוה"ב? כך שנו רבותינו אלו דברים שאדם אוכל וכו' :

גם במדרש במדבר רבה נמצאים שאלות בהלכה. וזע כי מן בהעלתך פמ"ו עד סוף הספר כל המדרש נעתק מן התנחומא מהקובץ אשר קעת לפנינו בדפוס כלשונו ממש, ויען כי תנחומא הגדפס מן במדבר שוה אל הכ"י שלנו, לכן תמצא כי גם השאלות בהלכה נמצאים ג"כ כלם לפנינו בכ"י, ובמקום "ילמדנו רבינו" הציג המסדר הזה "הלכה". ומספר השאלות הם אחת עשרה (4) ואלה הם: (בהעלתך פמ"ו אות י"א) הלכה כמה נימין היו בכנור שהלויים מנגנים? נמצא בכ"י אות י"ב ובגדפס אות ז': (שם שם אות י"ז) הלכה בתוך כמה אמות חייב אדם לקטר בפני הוקן? בכ"י י"ט ובגדפס י"א: (שם פמ"ו אות א') הלכה מהו לפרוש לים הגדול קודם ששבת שלשה ימים? הוא כ"ז ובגדפס אות א': (שם פ"ב אות א') הלכה כמה דברים חייב אדם לעשות לבנו? בכ"י אות כ"ו ובגדפס י"ד: (בלק פ"ב אות כ"א) הלכה מי שאכל ולא נמל ידיו מה יהא חייב? בכ"י כ"ד ובגדפס ט"ו: (שם אות כ"ב) הלכה בזכות כמה דברים נגאלו ישראל ממצרים? הוא בכ"י אות כ"ה ובגדפס ט"ז: (שם אות כ"ו) הלכה תינזק שיש בידו אבן בשבת מהו לשלמלו? הוא בכ"י בהוספה אות ז': (פנחס פכ"א אות א') הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין של בני אדם. הוא בכ"י אות א' ובגדפס אות י': (מסות פכ"ב אות ז') הלכה ג' מתנות נברא בעולם. הוא בכ"י אות ז' ובגדפס אות ה', (ושם מתחיל ילמדנו רבינו כמה מתנות נבראו בעולם? כך שנו רבותינו שלשה מתנות כו', והמסדר את המדרש במ"ד קצר בלשונו: (מסעי פכ"ג אות א') הלכה מי שהיה נדרף מן הגוים או מן הלססים מהו שיתחיל את השבת? בכ"י ובגדפס אות א': (שם שם אות ז') הלכה עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון? כ"י אות ה' ובגדפס אות ו' :

גם במדרש דברים רבה נמצאו שאלות בהלכה, ומספרם כ"ז, ובמקום ילמדנו רבינו הציג המסדר שם "הלכה", ואתר מלת הלכה מתחיל "אדם מישראל". ואלה המקומות הם: (דברים פ"א אות א') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכתוב ס"ת בכל לשון. (שם אות י') הלכה אדם מישראל שנתמנה חכם או דיין על הצבור מהו שיהא מותר לו לזון לעצמו. (שם שם אות ט"ו) הלכה אדם מישראל שהוא זהיר בכיבוד אב ואם מהו שכרו? (שם שם אות כ"א) הלכה אדם מישראל שהיה מהלך בדרך ע"ש וחשבה לו והיו בידיו מעות או דבר אחר היאך צריך לעשות. (ואתחנן פ"ב אות א') הלכה אדם מישראל שהיה עומר ומתפלל מהו שיהא מותר לו להתפלל בקול גדול. (שם אות י') הלכה אדם מישראל שהיה קורא את שמע מהו שיהא לו מותר להמתין אחר ק"ש ואח"כ יתפלל. (שם אות י"ח) הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו להקיף פאת ראשו. (שם שם אות כ"ה) הלכה על כמה דברים נצטווה אדם הראשון. (שם שם אות ל"א) הלכה אדם מישראל שקרא ק"ש ולא דקדק באותיותיה מהו שיצא ידי חובתו. (עקב פ"ג אות א') הלכה אדם מישראל שיש לו מגורה שעשויה פרקים פרקים מהו לשלמה בשבת? (שם שם אות ח') הלכה אדם מישראל ששוחה חיים לצמא אומר ברוך שהכל נהיה בדרבו. (שם שם אות י"ב) הלכה אדם מישראל שקורש אשה מי צריך ליתן שכר כתב קידושין. (ראה פ"ד אות א') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לקרוא התוכחות בקריות הרבה. (שם שם אות ו') הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכסות דם שחיטה ביו"ט. (שופטים פ"ה אות א') הלכה קרובו של אדם מהו שיהא מותר לו לישב בדינו. (שם שם אות ח') הלכה מלך ישראל שהיה לו עסק מהו שיהא מותר לו לזון לפני ב"ד. (שם שם אות י"ב) הלכה אלו הן דברים

(4) בכ"י ובגדפס בתדבר נמצאים עוד עשר שאלות בהלכה אשר לא הניחא, בעל בת"ר ואלה הם: בפ' במדבר ז' שאלות (הראשונה בכ"י ובגדפס אות ט', השנייה בכ"י אות כ"ח ובגדפס אות כ"ג). בפ' נשא ג' שאלות (הראשונה בכ"י ובגדפס אות א', השנייה בכ"י אות י"ד ובגדפס אות ח', והשלישית בכ"י אות י"ג ובגדפס אות י"א). בפ' בהעלתך שאלה אחת (והיא בכ"י ובגדפס אות א'), והמסדר היה קצר בלשונו ומתחיל אנו מואלין בהכרה מקומות לוח הקב"ה על הנחות, והמעיין בתנחומא יראה כי העיקר חסר מן הספר, וכונסו ביחד על השאלה בהלכה הנחלצת שמה. בפ' פנחס ז' שאלות (הראשונה בכ"י אות י"א ובגדפס אות י"ב, השנייה בכ"י אות י"ג ובגדפס אות ט"ו). ובפ' מעות שאלה אחת (בכ"י ובגדפס אות ב').

דברים שאמרו מפני דרכי שלום (5). (תצא פ"ו אות א') הלכה תינוק שנולד כשהוא מהול מה שיהא מותר למול אותו (6). (שם אות ח') הלכה אדם שיש בו נגע והיה הכהן קרובו מהו שיהא מותר לו לראותו. (תבא פ"ז אות א') הלכה אדם מישראל שהיה עובר לפני התיבה מהו שיהא מותר לו לקרות פחות מג' פסוקים. (נצבים פ"ח אות א') הלכה אדם מישראל שלא התפלל תפלת השחר או תפלת מוסף או תפלת המנחה כו' כיצד הוא צריך לעשות. (שם אות ב') הלכה אדם מישראל שעומד לקרות בתורה כיצד מברך. (וילך פ"ט אות א') הלכה אדם מישראל שמתו מוטל לפניו מהו שיהא מותר לו להתפלל. (האזינו פ"י אות א') הלכה אדם מישראל שהיה חושש באזנו מהו שיהא מותר לרפאותו בשבת. (ברכה פ"א אות א') הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה וטעה כיצד הוא צריך לעשות. (שם אות ו') הלכה אדם מישראל שעלה לקרות בתורה אין מותר לו לקרות עד שלא יברך. והנה עולה ס"ה בסמפר ז"ך, וחמשה מהם כבר נמצאים, כמו שתראה (שופטים אות י"ב) הלכה אלו הן הדברים, נמצא בתנחומא הנדרס פקודי אות י' שהוסף שם המדפוס מהילמדנו, או אולי לקח מן דב"ר. (תבא אות א') שהיה עובר לפני התיבה הוא בנדרס ויחי אות ז'. (שם אות ח') שעמד לקרות בתורה הוא בנדרס תצא אות כ"ח. (האזינו אות א') החושש באזנו הוא בנדרס יתרו אות ח'. (ברכה אות א') העובר לפני התיבה וטעה, הוא מכ"י שלנו ונמצא גם בנדרס אות ב' שהוסף שם המדפוס ממנוטובה, ואולי כל השאלות ההם היו נמצאים בילמדנו:

גם בפסיקתא רבתי נמצאים שאלות בהלכה המתחילים ילמדנו רבינו. והם ל"א במספר, ומהם נמצאים ב' שאלות בד' פסקות הנוספים שמה אשר שלשתים לירידי הרב הגדול מהר"ם פרידמאן נ"י ליתן להם מקום ברבתי, ובתוך השאלות האלה נמצאים ד' שאלות בהלכה אשר מקורן בתנחומא כ"י, והם בפסקא ה' פסקא ל"ג פסקא ל"ח פסקא י"ב. ועתה אסדר כל השאלות אנה נמצאים שמה: (פסקא א') ילמדנו רבינו אדם מישראל שבירך על המזון בר"ח ושכח ולא הזכיר של ר"ח כיצד הוא צריך לעשות. (פסקא ב') ילמדנו רבינו נר של חנוכה מאימתי הוא מצותו. (פסקא ג') ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו. (פסקא ד') ילמדנו רבינו ר"ח שחל להיות בחנוכה הואיל שאין תפלת המוספין בחנוכה מי שהוא מתפלל תפלת המוספין מהו שיהא צריך להזכיר של חנוכה. (פסקא ה') ילמדנו רבינו מהו שיהא המתרגם קורא בתורה מהו שיתרגם ויסתכל בכתב (הוא נמצא בתנחומא כ"י לך אות ו'). (פסקא ו') ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותר שמן מהו צריך לעשות לו (היא היא השאלה בפסקא ג'). (פסקא ז') ילמדנו רבינו העולה למזבח להיכן הוא הופך פניו. (פסקא ח') ילמדנו רבינו מהו שידליק אדם נר שישתמש בו מן הגר של חנוכה. (פסקא ט') אדם מישראל מהו שיהא רשאי לברך על הכוס כשאינו מודה. (פסקא י') ילמדנו רבינו כמה פעמים בשנה תורמין את הלשכה, (נמצא בנדרס ריש כי תשא). (פסקא י"א) ילמדנו רבינו מאימתי משמיעין על השקלים. (פסקא י"ב) ילמדנו רבינו העובר בין הקברות כיצד הוא חייב לברך. (פסקא י"ג) ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם צריך לברך בשעה שהוא קורא מגלת אסתר. (פסקא י"ד) ילמדנו רבינו פרה אדומה כשהיתה נעשית אם היה מותר לישראל ליקח מן הגוי. (שם שם) ילמדנו רבינו קודם לכמה ימים היו מפרישין בהן השורף אותה מביתו ללשכה שעל פני הבירה. (פסקא י"ט) ילמדנו רבינו השולח יד בפקדונו של תבירו כיצד הוא נגבה. (פסקא כ"ה) ילמדנו רבינו מהו לטמלל קופה שיש בה מעשה בשבת. (פסקא כ"ט) ילמדנו רבינו הבהנים מהו שיהא מותר להם לטמלל לתרומתם בתעשה באב. (פסקא ל"א) ילמדנו רבינו כיון שישא מ"ב מהו שיהא מותר בכל. (פסקא ל"ג) ילמדנו רבינו המתפלל להיכן הוא צריך לבין את לבו (הוא בתנחומא כ"י וישלח אות כ"א). (פסקא ל"ח) ילמדנו רבינו אם היתה קטשה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביו"כ (הוא מתנחומא כ"י וירא אות ל'). (פסקא ל"ט) ילמדנו רבינו שופר שניקב וסתמו מהו שיהא כשר לתקוע בו. (פסקא מ') ילמדנו רבינו כמה ברכות צריך אדם להתפלל בר"ה. (פסקא מ"א) ילמדנו רבינו ב"ד שלא קידשו החודש בעיו"ט בעדים מהו אם נתקדש. (פסקא מ"ב) ילמדנו רבינו איזה היא ההוניה שאמרו שלא יונה אדם לחבירו (נמצא בתנחומא כ"י וירא אות ל"ב). (פסקא מ"ג) ילמדנו רבינו

(5) במדרש שם יש לתקן וכו' הלכה כמה דברים מתוקנים מפני דרכי שלום, כמו שנמלא לנכון בתנחומא פקודי אות י' שהוסף שם המדפוס מנוטובה:

(6) הלשון מנוטובה ק"ט והכוונה אם מותר למולו בשבת, ועיין ב"י סוף פמ"ו:

רבינו עד כמה ימים מברכים על החודש. (פסקא מ"ד) ילמדנו רבינו מי שהוא חוטא לומר שתתכפר לו ע"י תשובה מהו. (פסקא מ"ה) ילמדנו רבינו מי שהוא קרי ביו"כ מהו שירחץ כדרכו ביו"כ. (פסקא מ"ז) ילמדנו רבינו אי זו גדולה מזו התפלה או התשובה. (בהוספה א') ילמדנו רבינו גוי שהביא קרבן מהו לקבל ממנו. (הוספה ג') ילמדנו רבינו תפלת הערב עד כמה היא:

גם בפסיקתא דרב כהנא בנוסחא אחרת מפסקא ביום השמיני עצרת (קצ"ד ע"ב) ע"פ כ"י אקספארד נמצא שאלה בהלכה ומתחלת הלכה אדם מישראל מהו שיהא לו מותר לאכול בסוכתו ביום השמיני, והתשובה כך שזו חכמים כו', וע"ש בהערה ב' בפסקא ל' שהעירותי שהמעתיק מב"י אקספארד מצא הנוסחא הזאת בילמדנו הנאמר או בפסיקתא רבתי, ולפנינו חסר ברכתי פסקא דשמיני עצרת, והמסדר הזה מנוסחא הזאת המתחלת הלכה, בטר לו דרך בעל מאסף מדרש דברים רבה. וגם בילקוט פנחס רמז תשפ"ב הביא הנוסחא הזאת בשם הפסיקתא כאשר היא בכ"י אקספארד. ובמבוא לפסיקתא דרב כהנא אות י"א הבאתי כי בכ"י כרמולי בפסקא כ"ט בזאת הברכה נמצאים עוד שתי פעמים ילמדנו רבינו והם בתחלת הפסקא ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה וטעה כיצד צריך לעשות? כך שנו רבותינו כו' ואח"כ עוד ילמדנו רבינו מי שעלה לקרות בתורה מותר לו לקרות עד שלא יברך או לא? כך שנו רבותינו כו'. וברור שהמעתיק הוסיף את השאלות בהלכה ממדרש דברים רבה כי נמצאו שם השאלה הראשונה בראש וזאת הברכה והשניה באמצע שם. רק במקום הלכה אדם מישראל המצוי במדרש שם הציג מלות "ילמדנו רבינו":

והנה היה ברעתי להעיר ג"כ על כל השאלות והתשובות בהלכות הנמצאים בתנחומא הנדפס ובמדרש דב"ר ובפסיקתא רבתי אנה הם נמצאים כמשנה או בברייתא או בנמרא ולבאר דבריהם כאשר עשיתי בשאלות ותשובות בהלכה של כ"י שלנו, אולם ראיתי כי יתרחב המאמר יותר מראי, בפרט כי מגמתי רק להעיר ולבאר דברי התנחומא כ"י שלנו, כי זה עיקר מלאכתי בעת, לכן אמרתי לקצר ולהביא לפני הקוראים רק השאלות בסתם למען התיינה כלם יחד באסיפה אחת יתלכדו ולא יתפרדו:

ז) שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא כ"י ע"פ סדר אלפא ביתא.

ראיתי לתת לפני הקוראים שמות התנאים והאמוראים המובאים בתנחומא שלנו ע"פ סדר א"ב, מה שאמרו בשם עצמם, ומה שאמרו בשם אחרים, רבותיהם או חבריהם, וגם מה שאמרו אחרים בשמם, ובכלם ציינתי הפרשה מהתנחומא ובאיוזה אות נמצא, כדי שימצא הקורא בנקל מאמריו בגוף התנחומא, ועל כלם רשמתי הערות קצרות אנה נמצא מוזכר בירושלמי בבלי ומדרשים, ולפעמים העירותי גם על זמנם ומקומם, ומי היו רבותיהם וחביריהם ותלמידיהם, ועוד איזה דברים מעולים הנוגעים לענין זה, ואחשוב כי יצמח מזה איזה תועלת לדעת היטב כל מאמר ומאמר מכל אחד מהם המפורזים במקומות שונות, וכתבתי בתכלית הקיצור, כי אין פה המקום להאריך הרבה בענינים האלה, כי לזה נדרש ספר שלם, וכבר ערך בשוב טעם ודעת ירידי הרב החוקר הגדול מהר"ן ד"ר גרעמין נ"י חלק מיוחד בספריו: קורות היהודים והוא ח"ד לדבר באריכות אודותם, ידרשם הקורא בשם וימצא מבוקשו.

א. את א'

אבא. ר' נחום הלבלר בשם ר' מייאשא, שקיבל מאבא, שקיבל מן הזוגות, שקבלו מן הזוגים, הלכה למשה מסיני. במדבר כ"ז (א).

ר' אבא. כמות ט', תצא ב'. ר' ברכיה בשמו, קדושים ד'. בשם ר' יוחנן דבית גוברין, תולדות כ"ג. הוא ור' הונא בשם רב, ראה ט"ז (ב).

ר' אבא האדמוני. ר' ברכיה בשמו, בראשית ז' (ג).

ד

(א) וכן מובא במשנה פאה פ"ב מ"ו, וסיה דזור האחרון של בית שני, וקיבל מן הזוגות. (ב) יש כמה ד' אבא ואין להכניס מי הוא, ובספ"ד ערך ל' אבא כז ממלכת כי סתם ל' אבא הוא ל' אבא כז ממל. והוא מן היוחסין אף שאינו מזכירו בשמו, כי כן יסד בעל ספ"ד כל ערכיו על היוחסין, אבל בספ"ד לפנחנו שם ובס"ג ל' אבא מכניס שר"א סתם אינו כ"א כז ממל, וכן עיקר. (ג) לדעמי הוא אחד עם ל' אבא סמוקה סמוכ

ר' אבא בר אבינא. אחרי י' (ד).

ר' אבא בר אחא. בראשית ד' (ה).

ר' אבא בר כהנא. בראשית ד', י', י"ג, נח י"ד, ויצא כ"ד, שמות ז', ט"ו, וארא י"ח, תצוה ז', תוריע ה', ו', אחרי ב', נשא ל"א, עקב ג', שם, ראה י"ב, הוספה ל'פ' ראה א', תצא י', י"א. ר' אחא בשמו, עקב ג'. ר' ברכיה בשמו, תצא ח', י"ח. ר' אבין הלוי בשמו, תוריע ח'. בשם ר' יוחנן, שמיני י', במדבר ז'. בשם ר' לוי, ויגשח'. בשם ר' שמעון בן יוחי, עקב ג' (ו).

ר' אבא הבהן בר פפא. בהעלתך כ' (ז).

ר' אבדימי דמן חיפה. יתרו י"ד, צו ט"ז (ח).

ר' אבהו. נח ד', כ"ה, לך כ"ה, וירא ד', חיי ב', תולדות ב', ויצא כ"ב, וישלח כ', שם, וישב ט"ז, וארא י"ז, משפטים ב', השא י"ב, פקודי ז', תוריע א', אחרי י"ג, י"ח, במדבר כ"א, נשא ו', חקת י"ט, ואתחנן ו', שופטים ז', ברכה ג', ו'. ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי בשמו, נח כ"א. ר' יעקב בר זבדי בשמו, אמור י"א. בשם ר' יוחנן, בראשית ט"ז. בשם ר' יוסי בן זימרא, שמות ג'. בשם ר' יוסי בר תנינא, תבא ב'. בשם ר' יצחק, בראשית כ"ד (ט).

ר' אבין. נח כ', לך ג', שמות ב', יתרו י"ב, אמור ה', בחקותי ו', שם, שם, חוקת ה'. בשם ר' אחא, תולדות כ"ד. בשם ר' אלעזר, חוקת כ"ה. בשם ר' שמואל קפוטקיא, חוקת ט"ו. יחד עם ר' סימון בשם ר' אחא ור' פנחס הבהן בר חמא בשמם, וירא ט' (י).

ר' אבין הלוי, ר' אבין הלוי ברבי. וירא ט"ו, חיי ב', וישלח כ"א, שמות א', ז', וארא י"ד, בא ג', ט', בשלח י"ג, תצוה ד', תשא ד', תוריע ד', אמור כ', בחקורי ו', נשא ל"ד, שם. בשם ר' אבא בר כהנא, תוריע ח' (יא).

ר' אבין הלוי בר חמא. וישב ט"ו (יב).

אבין בר רב חסדא. תשא א' (יג).

אונקלוס

בירושלמי נכטס פ"ט ה"א (דף י"ג ע"א) ושם ח"ה חמר' ר' נככיה ור' גלבו בשם ר' אבה סמוקה, וקמטק גלשוך חרמי הוא ארוס, וילא כהאשוך חרמינו, כהנס ונפק קדמאה סומק, ונחגוס ירושלמי שם סומוקיי, וזה שמראה במדרש במ"ד פ"ג ארז ז', ר' נככיה בשם ר' גלבו [ז"ל ור' חלבו] בשם ר' אבה סמוקיד, אין ספק שז"ל סמוק. (ד) ר' אבה בר זבדא שלח ממנו (שבת ס' ע"ג). ובירושלמי יומא פ"א ה"א (ל"ח ע"ב) ח"ה חמר רבי בא בר זבדא והוא המאמר שלפנינו בהגומא. ועיין בהגומא שם הערה קל"ח, ובירושלמי בא כמו ר' אבה, וכן בר זבדא הוא כמו בר אבינה. (ה) ה"א ר' בא בר אבה בירושלמי נכטס פ"א (ג' ע"ד) ועיין בבבלי נכטס מ"ט ע"א ועיין ספ"ד ערך ר' אבה בר אבה. (ו) ומלא הכנה פעמים במדרשים והיא מגדולי רבנן דאגדתא חבדו של ר' לוי, עיין בירושלמי מעשיות פ"ג ה"ו והוכיזה בסופו ובקפ"פ א' ח"ט אשר יתן, וע"כ היה דודו של ר' יוחנן ואחיו, ועיין דור דור ודושיו ח"ג דף 133. (ז) אמר לפני ר' יוסי בר זבדא, בהגומא שם, ומובא גם בקפ"ד. (ח) נזכר הכנה פעמים בירושלמי והג' ר' אבהוה דמן חיפה, והוא מן האמוראים הקדמונים של דור השלישי, והוא ג"כ פ"ד ה"ד והוא הוא. (ט) הוא ר' אבהו בר' דודור השלישי ממלמדי ר' יוחנן, ועיין אודותיו במבוא הירושלמי (דף ל"ח ע"ג) ובס' דור דור ודושיו ח"ג דף 103, ונזכר הכנה פעמים בירושלמי, מושגו היה בקיסרין, והכ"ן לדרוס ולגלגה ולאלכסנדריאה, בימי יוליאנוס היה בעצריא, כי למד שם אצל ר' יוחנן, ולפעמים הלך חמ"ל לעצריא אחר שקבע דיחתו בקיסרין. ר' יוליאנוס היה טוגג בו צנוד כחלמיד לרבו, עיין נכטס פ"ח ה"ח, אצל לא היה חלמידו ממש, עיין בבבלי (נכטס מ"ו ע"א) דקרי ליה מר. והיו לו שני זעירא ור' זעירא ור' הנינא, והיה דרכו להתוכח עם המינים, עיין ירושלמי חגיגות פ"ג ה"א ובר' פכ"ה. (י) נזכר ג"כ הכנה פעמים בירושלמי, והיה דודור הכניעו ודודור המימיני ואמר כמה זכרים בשם רבנן דמנן, עיין במבוא הירושלמי, והביא שם כי זה ר' אבין היה רגיל לילך לבבל ככר קודם זמן השמד גלגלוס, ועיין בבבלי (פסחים פ"ד ע"א) ח"ל ר' ירמיה לר' אבין כי חלית לקמיה דר' אבהו רמי ליה ט', נראה שלמד ג"כ אצל ר' אבהו, ובבבלי נזכר ג"כ בהכנה מקומות ונקרא רבין, כלומר ר' אבין. ושי' ר' אבין היו הראשון היה מן האמוראים הראשונים ור' אלעזר אמר בשמו, עיין ירושלמי פסחים פ"ד ה"א חכונות פ"ג ה"ד גסין פ"ג ה"א שבעות פ"א ה"א ור"ה ובכ"ח. (יא) נזכר בבבלי (נכטס ס"ד ע"א). והיוחסין הביא וז"ל אבין הלוי נסוף נכטס אבין הלוי נככי דר' אבה בר כהנא, ועי' חכב צנל ספ"ד ביוחסין יש כן איה עטיות, אולם עטות און כן, כי במלאה הביא אבין הלוי נסוף נכטס, וחמ"ל הביא אבין הלוי נככי דר' [ז"ל עיין ב' אבה בר כהנא, והוא המאמר שלפנינו בהגומא מריע ארז ח'. (יב) לא נזכר ביוחסין ובקפ"ד, וחלוי ז"ל כן ח"י"א וממחברו האומות יי ונעשית בו, ור' אבין בר חייה הוא ר' בון בר חייה המוזכר בירושלמי הכנה פעמים וכן בבבלי (זבחים ט' ע"א), והיה דודור הכניעו, והוא חלמניו של רבי זעירא ור' כולא, והיה חבדו של ר' ירמיה, עיין מבוא הירושלמי ס"ו ע"ג. (יג) בימי ר' יוחנן, ובגמ' (גיטין ה' ע"ג) ר' אבין בר חסדא חיימי גימא קמיה דר' יוחנן, ונמדכש חזית

אונקלוס הנר. לך ו' (י).

ר' ארשעיא או ר' הרשעיא. נח כ', תולדות ו', ויצא כ"ד, שש, וישלח ב', שש, י"א, בא י"ג, אחרי ז', י"ג, במדבר כ"ב, ראה י"ג. רבותינו בשמו והוא בשם ר' חייא הגדול, יתרו י"א (טו).

ר' אחא. בראשית י"א, וירא ד', כ"ז, מ', תולדות ד' כ"ב, ויצא כ"ב, וישלח ט"ז, כ"א, מקץ ט"ז, שש, שמות י', בא א', יתרו ט"ז, ויקהל ה', שמיני י', מצורע ג', אחרי ב', י"ג, שש, אמר י"ג, בחקותי ד', הוספה לפ' קרח ה', חוקת כ"ד. ר' אבין בשמו, תולדות כ"ד. ר' הונא בשמו, ויקרא א'. ר' יעקב בר אבוי בשמו, אחרי ט'. נתן החבר בשמו ובשם ר' יהודה בר שלום שאמרו שניהם בשם ר' יוחנן, תולדות כ"ב. ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' סימון ור' אבין שאמרו בשמו, וירא ט'. בשם ר' אבא בר כהנא, עקב ג'. בשם ר' אלכסנדרו ור' שמואל בר נחמני שאמרו בשם ר' יונתן, לך א'. בשם ר' תנינא, לך ד', חוקת כ"ה, בראשית י"א. בשם ר' יוסי בר תנינא, חוקת כ"ד. בשם ר' שמואל בר נחמן, אמר י"ב (טז).

ר' אחא הגדול. שלח ג' (יז).

ר' אחא בר זעירא או ר' אחווא בר זעירא. נח ה', אחרי ה' (יח).

ר' אחא בר חנינא. בראשית ז', נח ד', קדושים ד' (יט).

ר' אחא בר עולא. ראה י"ב (כ).

רב אידי או ר' אידי. השא ב'. רב הונא בשמו, בראשית ל"ג. יחד עם רב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה שאמר בשם ר' שמואל, לך א'. יחד עם ר' הונא בשם ר' שמואל בר נחמן, אמר ט"ז (כא).

ר' אייבו. וירא כ"ב. וישב מ"ג, תזריע ד', חוקת כ"ו. ר' יהודה הלוי בר שלום בשמו, תולדות כ"ג. ר' יודן בשמו, אחרי ז'. בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, נח כ"ד (כב).

ר' אליעזר. בראשית כ"ה, נח י"ג, ויחי י"ב, י"ח, בחקותי ה', בהעלתך כ"ה, הוספה לפ' שלח ט"ו, חוקת כ"ד, שש, בלך ט"ז, פנחס י"ג, תצא י"ח. ר' יהודה בר שלום בשמו, נח י"ג. ר' יהושע הכהן בשמו, נשא כ"ה. ר' מני בשמו, תצוה ט' (כג).

ר' אליעזר הקפר. לך ה', צו י', שמיני ז', בהר ב'. ר' שמעון בן לקיש בשמו, חיי י'. ריש לקיש בשמו, ויצא כ"ג (כד).

ר' אליעזר בן הורקנוס. לך י' (כה).

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. בשלח ב', משפטים ג', אחרי ו', הוספה לפ' שלח א'. ר' אייבו בשמו, נח כ"ד. ר' הונא בשמו, בראשית ט'. ר' יוחנן בשמו, נח ג', י"ד. ר' פנחס בשם ר' יוחנן שאמר בשמו, ואתחנן א'. ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' יוחנן שאמר בשמו, וארא ט'. תני בשמו, אחרי ו' (כו).

ר'

פ"ז פסוק שרנך אגן הסהר מונח המאמר מתחומתא כי תשא, ושם הגי' אגון בר הסדי. וזכור עוד הפסס בחזית פ' אמרתי אמלכ בהמר וגם פס איתא אגון בר הסדי. (יד) עיין בהערות שלי על פס הכפרה פ"ג. (טו) הוא דני הרשעיא רבה, ובבבלי ר' חושעיא, והוא היה תלמיד מר' חייא, עיין ירושלמי שבה פ"ג ה"א, ולמד ג"כ אצל בר קפרא (מ"ק כ"ד פ"א כרימות ח' ע"א), מושבו היה בדנוס עם אביו, עיין בבלי (ב"ב ל"ט ע"א) וירושלמי שבוטות פ"ז ה"ז, ואח"כ בקיסרין, מגדולי תלמידיו הוא ר' יוחנן, עיין ירושלמי סנהדרין פ"א (דף ל' ע"ב), ועיין בבלי עירובין ר"ע פ"ה, ועיין במנחה הירושלמי ע"ד ע"א, ובס' דור דור ודושטוי ח"ג ז' ט"ז. (טז) גדול הרבני, והיה תלוד, ומכר בכרבה מתקומות בירושלמי ובבלי. (יז) נראה כי הוא ר' אחא רובא בירושלמי בכרוב פ"ב (דף ה' ע"א). (יח) שנים אחד הם, ובירושלמי לפעמים ר' חמווא ולפעמים ר' אחי"א. והוא כמו אהבה, כי חמווא הוא אהבה, והוא הוא ר' אהבה בכיה דר' זירא. עיין סה"ד ערך אהבה בכיה דר' זירא. (יט) נמלח הרבה פעמים בבבלי, עיין סדר הדעות, והוא ר' אחא בר חיננא בירושלמי, וכן נמלח ר' לוי שאמר בשמו בכרות פ"ב (דף ה' ע"א) ר' לוי בשם ר' אחא בר חיננא. (כ) מוזכר שבת (ל"ד ב' וס"ז ע"א), וכן ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ה עירובין פ"ה ה"א. (כא) מונח הרבה פעמים בש"ס. (כב) מונח הרבה פעמים בבבלי, עיין סה"ד ומנחה הירושלמי. (כג) ר' אליעזר קתם מונח בירושלמי ביה פ"א ה"ו והיה מדורות האהובים של האמוראים במנחם שם. (כד) הוא כמו בן הקפר (פ"ז מ"ג ע"א), והוא שם מקום, ולדעת נבל סה"ד שנים היו, ואין הכרח שתאומיו שם אינן מכריעות שכלן ר"א הקפר הוא ע"ס. (כה) ידוע, הוא ר' אליעזר הגדול בר פלוגמא דר' יובע, עיין סדר הדעות. (כו) ידוע.

ר' אליעזר בן יעקב או ר' אלעזר. וישלח כ"א, מקץ ב', צו ט"ז, תבא ד' (כו).
 ר' אליעזר בן פדת. וירא ל"ד, שמות י', שם, וארא ט"ו, בא י"ז, יתרו י"ד,
 שם, משפטים ד', י', תוריע ב', שופטים ג', ברכה א'. רבותינו בשמו, וירא ג'. ר' ברכיה
 בשמו, וירא כ"ה. בשם ר' יוחנן, תוריע י"ב. בשם ר' יוסי בן קיסמא [זימרא] ויצא כ"א (כח).

ר' אליעזר בן פרטא. מסעי א' (כט).

ר' אלכסנדר. וירא כ'. מקץ ט"ז, משפטים א', תשא י"ד. ר' יהושע בן לוי בשמו,
 תצא י"ז. ר' שמואל בר נחמן בשמו, בהר ג'. יחד עם ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יוחנן
 ור' אחא בשמם, לך א' (ל).

ר' אלעזר. בראשית ט', חיי ו', תולדות כ"ד, ויהי ו', שמות י"ז, וארא ט"ו,
 בא ו', בשלח י"ט, יתרו ה', משפטים ד', תשא ט', קדושים ט"ו, בחקותי ה', נשא י"א,
 בהעלתך כ', ראה ט"ו, שופטים ג', ז', נצבים ה'. ר' אבין בשמו, חוקת כ"ה. תני בשמו,
 תצא י"ח (לא).

ר' אלעזר המודעי. בשלח ט"ז, י"ח, יתרו י"ד, אחרי ז' (לב).

ר' אלעזר בר יוסי. ויקהל י', פקודי ח', חוקת כ"א (לג).

ר' אלעזר בר מנחם. אמור ט' (לד).

ר' אלעזר בן עזריה. ויצא ז', וישב ה', יתרו י"ד, תצוה א', אחרי י"ז. ר' אלעזר
 ב"ד שמעון בשמו, ויגש ז' (לה).

ר' אלעזר בן פנחס. נשא י"א (לו).

ר' אלעזר בן שמוע. אחרי י"ז (לז).

ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחי. וירא ל"ח, ויצא ז'. בשם ר' אלעזר בן
 עזריה, ויגש ז' (לח).

ר' אמי. אחרי י"ד, ראה ה' (לט).

אפרים מקשאה. בשם ר' מאיר, וישב י"ז (מ).

ר' אריסטו, רב אריסטו. וירא כ"ג. בשם ר' ברכיה, תולדות י"ט (מא).

ר'

ונמיתם לו כדכיתא הטללת ל"ב מדות הנקראים בשמו, וסיה בזמן תלמידי ר"ע, עיין דוכ דוכ ודוגשין ח"ב
 ז' 167. (כו) ידוע שמשנתו קב ונקי, עיין יומטין וספ"ד באריות אודותיו. (כח) ר' אליעזר [ז"ל אלעזר]
 בן פדת הוא תלמיד חבר מנ' יוחנן, ונקרא מניה דארעא דישכאל (יומא ט' ע"ג), עיין בספ"ד, ובירושלמי מובא
 ר' לעזר וכן ר' אלעזר, והוא ר' אלעזר בן פדת, והוא מגדולי האמוראים, ועלה מבבל לא"י, ובבבל היה תלמיד
 חבר ושמואל. ובאגרת רב שכיחא גאון כתוב: ונשתתח"ץ אופטר ר' יוחנן ור' אלעזר בשתחא חדא. ועיין אודותיו
 מצבא הירושלמי (דף ק"א ע"ג). (כט) הוא רבי לעזר בר פרטא. בירושלמי מגילה פ"ד ס"ד כתובות פ"א דף ג' ל"ד
 ע"ג ושם אימא ר' לעזר בן פרטא בן בנו של ר' לעזר בן פרטא. ועיין בבלי כתובות (ק' ע"א) ושם אימא פרטא בנו
 של ר' אלעזר בן פרטא בן בנו של ר' פרטא הגדול, ועיין בספ"ד. (ל) הוא מן האמוראים היותר קדומים, וזכר
 בירושלמי ברכות פ"ג (דף ד' ע"ד) וריב"ל מביא בשמו ר"ה פ"ד ס"ח (דף נ"ט ע"ג) ועוד בהרבה מקומות, וכן
 נזכר הרבה פעמים בבבלי, ועיין בסדר הדורות. (לא) הוא ר' אלעזר בן פדת, עיין לעיל הערה כ"ח. (לב) מי
 בזמן מלחמת בר כוכבא ונכבד מרב כוכבא, עיין תענית פ"ד ובאיפה רבתי, ונקרא המודעי יפן כי היה מהל המודעי
 (כש"י ז"ב ע"ג). (לג) נזכר הרבה פעמים בירושלמי ר' לעזר בן ר' יוסי, עיין מצבא הירושלמי (דף ק"ג ע"ג).
 (לד) ז"ל היוחסין. ר' אלעזר בר מנחם אמר לר' אבהו, במדרש. עכ"ל. ונזכר בירושלמי ברכות פ"א ס"א (דף ב'
 ע"ג) ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר מנחם, וכן מובא המאמר הזה בפסיקתא פסקא ויהי בחמי הלילה. וע"ש בהערה
 ט"ו. ובמדרש וי"כ פ"א אות י"ג אימא אמר ר' אלעזר בר מנחם סולי ז"ל אמר ר' אלעזר בר מנחם. (לה) ידוע
 ונזכר הרבה פעמים במשנה ובגמרא, ועיין בספ"ד בערכו, והוא בן דורו של רבן גמליאל דיבנה. (לו) נזכר
 בירושלמי סוטה פ"א ס"ב, ובגמרא בבלי יומא י"ח ע"א אמר ר' אלעזר ב"ר פנחס משום ריב"ז. (לז) הוא סהס
 ר' אלעזר המוזכר במשנה ובבבלי, עיין רש"י שבת (י"ט ר"ע ע"ג) ועיין ספ"ד. (לח) ידוע. ועיין בזכרות (י"א)
 ט"ב) ר' אלעזר ב"ר שמעון סתימאה, פירש"י שם במנה ובכיתא הרבה שאמר ר' אלעזר ב"ר שמעון וכדכיתא התגלים
 לקדון בששון סהס. (ט"א) עיין מצבא הירושלמי רבי אומי והוא תלמידו של רבי הושעיה ור' יוחנן. (מ) מנא דכרייתא
 תלמיד של ר' מאיר ב"מ (פ"ז ע"א), ופי' מקשה מקשה קשיות או שומר קשואים, עיין בפ' המיוחס לרש"י ובמ"כ
 ב"ר וישב פ"ה אות י'. (מא) אולי ז"ל אריסטון (ומלמ' ר' יש למחוק) והוא המוזכר בירושלמי וימות סוף פט"ו
 מד אריסטון גבי קומי ר' מנא, וכן סוף חלה אריסטון הביא בזכרותי מהפמיא וקבלו. ועיין מצבא הירושלמי (ס"ה ע"א).

ב ב ו א

אות ב' .

ר' ביסנא . מקץ ט"ז . בשם ר' חייא , שמיני י"ב (מב) .

ר' בנאה או ר' בנייה . בראשית י"ז , נח י"ט , תצא ד' (מג) .

בן זומא . עיין אות ז' .

בן זכאי . עיין אות ז' .

ר' בנימן בר יפת . בשם ר' יוחנן , לך י"א (מד) .

ר' בנימן בר לוי . וארא ח' , נשא ח' (מה) .

בן מאכא . עיין אות מ' .

בן עזאי . עיין אות ע' .

ר' ברכיה . בראשית א' , ט' , נח ד' , י' , וירא י"ט , תולדות כ"ד , ויצא י' , כ"ד ,

שם , וארא ח' , בשלח ב' , ג' , ט"ו , יתרו ב' , ג' , ד' , משפטים י"ב , תשא כ' , אחרי ה' ,

ז' , קדושים ט' , אמור י"ג , ל"א , קרח ו' , חוקת כ"ז , תצא ד' , י"א . ר' אריסטו בשמו ,

תולדות י"ט . ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי בשמו שאמר בשם ר' חייא בר אבא , אחרי ד' .

ר' תנחומא בן חנילאי בשמו שאמר בשם ר' יוחנן , תוריע י"א . בשם ר' אבא האדמוני ,

בראשית ז' . בשם ר' אבא , קדושים ד' . בשם ר' אבא בר כהנא , תצא ח' , י"ח . בשם ר'

אליעזר בן פרז , וירא כ"ה . בשם ר' חלבו , אמור ט"ז . בשם ר' יהושע בן קרחה , חוקת כ"א .

בשם ר' לוי , בא י"ז , תוריע י"א , תצא ט"ז . בשם ר' סימון , חוקת כ"א . בשם ריש לקיש ,

תשא ז' . בשם ר' שמואל בר נחמן , בראשית י"ח (מו) .

ר' ברכיה הכהן . נח כ"ד , לך ב' , וירא ל"ז , וישלח י' , שם , מקץ ג' , יתרו ד' ,

י"ד , ט"ו , משפטים י' , תצוה ח' , צו ט"ז : בשם ר' חייא אביו בשם רב יהודה בר יוחנן בר יוחנן

ורבותיו משום רבותינו שבגולה , חיי ו' . בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן , וארא כ"ב .

בשם ר' לוי , תולדות ב' , במדבר ב' . בשם ר' לוי בר סוסי , בשלח י"א (מו) .

ר' ברכיה הכהן ברבי . לך ד' , ויצא ט"ו , אחרי י"ח , במדבר י"ט , נשא כ"ז ,

שם , כ"ז , ל"א , בהעלתך ז' , שלח י"א , הוספה לפ' שלח ט"ו . בשם ר' חלבו , בהעלתך י"ז (מח) .

בר פרא . עיין אות פ' .

בר קפרא . עיין אות ק' .

בית הלל . עיין אות ה' .

בית שמאי . עיין אות ש' .

אות ג' .

רבן גמליאל . יתרו י' (מט) .

אות ה' .

רב הונא או ר' הונא . נח ג' , וישלח ט' , שמות ד' , בא ט"ז , חוקת ב' , כ"ד ,

תצא ד' , י"ג . בשם ר' אחא , ויקרא א' . בשם ר' אידי , בראשית ל"ג . בשם ר' אליעזר בנו

של

(מב) נזכר גם בירושלמי פסקים פ"ד ה"ג (דף ל"א ע"א) מעשרות פ"ה (דף ל"ב ע"א), ונמנא ג"כ שאמר בשם ר'

מארי כ"ד פ"ד ובשם ר' אחא דבבית רבה פ' ראה . (מג) לדעת היוחסין רבו של ר' יוחנן , ואין כאן על זה רק

תפני שהביא כמה מאמרים על שמו , והוא ר' בנייה המוזכר בירושלמי ובבבלי הרבה פעמים , ובית מדרשו היה נקרא

על שמו גם אחרי מותו , עיין ירושלמי שבת פ"ג ה"ג (י"ג ע"ג) ואוריים סוף פ"ג , ועיין ספ"ד ערך ר' בנאה ,

ובדור דור ודורשו ח"ג לד 51 . (מד) הוא תלמידו של ר' יוחנן , ונזכר גם בירושלמי , עיין סדר הדעות .

(מה) מוזכר בירושלמי , ור' אבין אמר בשמו , ועיין מנחם בירושלמי , והיה תלמיד מתלמידי ר' יוחנן . (מו) מוזכר

פעמים אין מספר במדרשים , ויש שני ר' ברכיה בדור השני ובדור התמימי , ועיין בסדר הדעות , ובכנדות מדובר

בו בספר דור דור ודורשו ח"ג 141 . (מז) היוחסין הביא ר' ברכיה אמר ר' ברכיה הכהן בר חמא , וכן הסתיק

חשמו בעל ספ"ד ר' ברכיה בר חמא הכהן , ולא ליינו המקום , ובתנחומא חיי ו' אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא

אביו , ויחוסין הביא עוד הפעם בנחם ח' ר' חמא הכהן אביהם של ר' פנחס ור' ברכיה הנזכרים בכל המדרשות ,

לכן יש לתקן פ"פ היוחסין בתנחומא אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חמא אביו , ומן אות ב' נעשו אותיות יי' , או

להיפך שיש לתקן בירושלמי בר חייא . (מח) הוא הוא ר' ברכיה הכהן שלפניו , והיוחסין הביא ר' ברכיה בשם ר' חלבו ,

ולא ליינו מקומו , והוא בתנחומא בהעלתך אות י"ז . (מט) הוא הנקרא ר' גמליאל דינבה , ועיין בשה"ד בארטיט

של ר' יוסי הגלילי, בראשית מ'. בשם ר' חייא בר אבא, ויצא י"ז. בשם ר' יוסי, נח י"ד. בשם ר' יוסף, אמר י"ב. יחד עם ר' אבא בשם רב, ראה מ"ז. יחד עם רב אידי בשם ר' יהודה בר יוסי. בשם ר' שמואל, לך א'. יחד עם ר' אידי. בשם ר' שמואל בר נחמן, אמר מ"ו. בשם ריש לקיש, תשא י"א (ג).

ר' הונא בר יוסי. נה י"ג (גא).

ר' הונא דשאב. בשם ר' יהושע בן לוי, מצורע ז' (גב).

ר' הונא הכהן בר אבין. וישלח י"א, שמות א' (גג).

רב הונא מציפורין. וארא ח', שמיני י'. ועיין עוד לקמן אות ח' ר' הונא דציפורין, ור' חנן מציפורי (גד).

הורקנוס. (רבי אליעזר בן הורקנוס) לך י' (נה).

בית הלל. בראשית י"ז, י"ט, כ"ו, נח כ"ב, לך ו', בהעלתך כ"ה, שלח ל' (נו).

ר' הושעיא. עיין לעיל אות א', ערך ר' אושעיא.

אות ז'

זבדי בן לוי. וירא ל"ו, מקץ מ"ו, וארא כ', בשלח כ"א, פקודי ז' (נד).

רב זביד. חוקת ב' (נח).

בן זומא. יתרו ז' (נט).

בן זכאי. שופטים א' (פ).

ר' זכאי דכבול. שמיני ג' (סא).

ר' זכאי דשאב. הוספה לפ' שלח י"ה. בשם ר' שמואל בר נחמן, חוקת י"ח (סב).

ר' זכאי רבה. תצא ד' (סג).

אות ח'

ר' חגי. חוקת מ"ז, שם. בשם ר' יצחק, ראה ח' (סד).

ר' חונא דציפורין. הוספה לפ' שלח א'. עיין לקמן ר' חנן דציפורי (סה).

ר' חונייא. במדבר י' (סו).

חוקיה.

אודותיו (ג) ידוע, והיה תלמיד מובהק של רב, ותכירו של שמואל, ועיין אודותיו באריכות ביוחסין ובספ"ד, וזכר במקומות אין מספר ביבוסלמי ובבבלי. (גא) הוא ר' הונא בר רב יוסף, כמו שמונה בבב"ר פמ"ד אות י"ב, והוא המאמר שלפנינו בהנחומא. ודלמי בסדר הדורות הביא ז"ל. רב הונא בר יוסף ירושלמי מתינו פ"ד ה"ח [הוא דף ס"ט ע"ג] ועיניו הוא בקוף פתיחתא דליכא רבמי רב הונא בשם ר' יוסי עכ"ל. ולפינו ביבוסלמי שם הגי' ר' חונה בר יוסף, והמאמר נשנה ג"כ בפסיקתא פסקא דבני ירמיהו (דף ק"ד ע"ג) וגם שם הגירסא ר' הונא בשם ר' יוסי. ואולי היה כתוב ר' הונא בר יוסף, ומן מלת "בר" עשו המעתיקים "בש"ר" (בשם ר'). (גב) הוא שם מקום, ולא זכר ביוחסין ובספ"ד. (גג) נזכר ג"כ במדרש במ"ג פ"ג וע"ז ובפסיקתא רבתי פ"א, ועוד שם פ"ה א"ד הונא הכהן בן אבין וז"ל בן אבין, והוא רבו של רבי תנחומא. (גד) נזכר גם ביבוסלמי בברית סוף פ"ד ור"ה סוף פ"ד, ר' הונא רובא דציפורין בשם ר' יוחנן, וכן בהעניית פ"ד ה"ב ר' חונא רבה דציפורין בשם ר' יוחנן, ועוד בהרבה מקומות, וכן בפסיקתא רבתי פסקה כ"ה, ובקרא רב הונא רובה להבדילו מן רבי הונא לפרכאה בבבלי יומא (פ"ו ע"ג), עיניו מרובה בירושלמי (דף ע"ד ע"א). (גה) עיין ספ"ד ערך רבי הורקנוס. (גו) תלמודיפסס של שמואל והלל נקראים בית שמואל ובית הלל. ועיין אודותם במבוא המכילתא ליודית דרס"ג מהר"א ווייס ג"י דברים הראויים למי שאומרים. (גז) היה דבור הראשון, וזכר ביבוסלמי דמאי ריש פ"ו וע"ז פ"ג ה"א ובבבלי זמרים (כ"ח ע"ב), אמר רב יוחנן תני זבדי בן לוי, וכן מובא ברבתי פ"ו פסקא וחשלים כל המלאכה, ועוד במדרשים, ומדברי בירושלמי דמאי שהבאתי מראה שהיה חשוב בשני ר' הושעיא. (גח) הוא רבי זבדא או ר' זבדי ביבוסלמי עכ"ל פ"ה (דף ס"א ע"ג) סופים פ"ז ה"ד (כ"א ע"ד). (גט) הוא ר' שמעון בן זומא, ועליו אמרו סופים (מ"ט ע"א) משמת בן זומא בטלו הדקשנים, והוא אחד מד' שנכתבו לפרסם (הגיגה י"ד ע"ג). (פ) הוא רבן יוחנן בן זכאי, עיין בהנחומא שם הערה ג'. (פא) נזכר ביבוסלמי דמנינה פ"ד ה"א (ע"ה ע"ג), וע"ש שקדם לר' זעורה ור' ירמיה, וכן נזכר במדרש וי"ב פ"כ ר' זכאי דמן כבול. (פב) לא נזכר ביוחסין, ובטל ספ"ד מביאו שמונה במדרש במ"ג פ' שלח פ"ז, ע"ג. וכן מובא בפסיקתא רבתי פכ"א. (פג) מובא בספ"ד, ויש להוסיף שמונה בהאמר שהוא בפסיקתא זכור (כ"ג ע"א), ואולי הוא ר' זכאי שתלמודיו עלו במה האריך ימים, בבבלי מתינו (כ"ז ע"ב), ויקרא רבה לפי שהאריך ימים. (פד) הוא תלמיד חכם של ר' זעורה, וירושלמי דמאי פ"ג (דף כ"ג ע"ג) כ' חגי סו מסמן לר' זעורה, ועיין מבוא בירושלמי ובס' דור דור וזכשו ח"ג דף 107. (פה) עיין לעיל ר' הונא דציפורין. (פו) אולי הוא רבי

חזקיה. בא ב', ראה י' (פו).

ר' חזקיה, יחד עם ר' ירמיה בר אבא בשם ר' יוחנן, במדבר כ"ז (פח).
חזקיה בר חייא או חזקיה בריה דרב חי'א. בר אשית כ"ה, ל"ג, וירא ט'
ל"ז, בשלח כ"ד, נצבים ב' (פט).

ר' חייא. וירא מ"ה, ויצא י', וישלח י"ד, מקץ ד', הוספה לפ' שלח ט"ו, חוקת י"ט,
עקב ג'. ר' ביסנא בשמו, שמיני י"ב. בנו ר' ברכיה הבקן בשמו והוא בשם רב יהודה בר
יחזקאל ורבותיו משום רבותינו שבגולה, חיי ו'. תני בשמו, אמור כ"ו. בשם ר' לוי, שלח
כ"ה. בשם ר' עקיבא, מקץ י"ד (ע).

ר' חייא הגדול. ויחי ו', בא ח', בשלח י"ז, ויקרא ח', נשא י"ח. רבותינו בשם
ר' אושעיא שאמר בשמו, יתרו י"א (עא).
ר' חייא רבה. ראה י"ג (עב).

ר' חייא בר אבא. נה י"ג, כ', כ"ה, וירא כ"ב, תולדות י"ח, וישלח י"ח, מקץ ג',
וארא ב', שם, בשלח י"ג, יתרו ט"ז, משפטים י"ב, תצוה י', שם, תשא י"ט, פקודי ג',
תוריע ד', אחרי ט', י', אמור כ', ל"ב, חוקת כ"ז. רב הונא בשמו, ויצא י"ז. ר' יודן בשם
ר' ברכיה בשם ר' יהושע בן לוי שאמר בשמו, אחרי ד'. בשם ר' יוחנן, וישב י"ג (עג).

חייא בר אבא בר אחתיה דבר קפרא. ראה ט' (עד).
ר' חייא בן נחמיה. חיי ז' (עה).

חכמים: אמרו חכמים. וישלח כ"ט, נכנסו חכמים אצלה (לקימחית) ואמרו לה,
אחרי ט'. כששמעו חכמים בדבר אמרו, קדושים ט'. עוד אמור כ"ט, בהעלתך כ"ה, קרח
ה', בלק כ"ד, פנחס ד', מסעי ה', הוספה לפ' דברים ח'. וחכמים אומרים: וירא ט"ז,
בשלח ט"ו, י"ח, פנחס י"ג, מסעי ט'. וחכמים מתירין. בהעלתך א'. חכמים משלו. מצורע
י"ג. חכמים סמכו. במדבר ט'. שנו חכמים. כמות ח'. כך שנו חכמים. תוריע י"ב,
מצורע ט"ו. חכמים התקינו, וירא ט"ז.

חכמים האחרונים. גזרו חכמים (הראשונים) [האחרונים], אמור ל'.
חכמינו. (אמרו חכמינו) נה א'.

ר' חלבו. מצורע ז', הוספה לפ' דברים ג'. ר' ברכיה בשמו, אמור ט"ז. ר' ברכיה
הבן ברבי בשמו, בהעלתך י"ז. ר' ברכיה בשמו והוא בשם ר' שמואל בר נחמן, וארא כ"ב.
ר' יהודה הלוי בר' שלום בשמו, תולדות ט"ו. רבותינו בשמו, ויחי ו'. בשם ר' שמואל בר
נחמן, בראשית י"ח, בשלח י"ג (עו).

ר' חלקיה. ר' פנחס הבקן בר חמא בשמו, וירא ל"ז (עז).

ר' חלקיה הדרומי. ר' פנחס בשמו והוא בשם ר' ראובן, קדושים א' (עה).
ר' חלפתא בר כהנא. חיי ו' (עט).

ר'

חוייא דבית חוון קטלים פ"א (מ"ו ע"א). (כז) הוא נטו של ר' חייא וכנו של ר' יוחנן ועלה עם אביו מבבל, עיין
מנצח היבולשמי. (סח) תלמידו של ר' ירמיה (נחום ע"ה ע"ג) כזי הונא ור' חזקיה מלמידי דר' ירמיה. (פט) הוא
חזקיה ססם שהבאתי למעלה. (ע) הוא ר' חייא הידוע בעל מסדר המוספתא עם ר' אושעיא דדוה של רב שהיה בן
אמיו וכן אמרנו. (עא) הוא ר' חייא ססם. (עב) הוא ר' חייא הגדול, עיין ט'ודותיו כספר דוכ דוכ ודוכסיו מ"ג
ד' 43. (עג) הוא ר' חייא בר בא זירושלמי או בר ווא, ועלה מבבל ולמד אלל ר' יהושע בן לוי, ועיקר למודו
היה מר' יוחנן, והיה כהן, עיין מנצח היבולשמי, ובס' דוכ דוכ ודוכסיו מ"ג ד' 94. (עד) ז"ל ר' חייא בר
דאח, ונזכר זירושלמי מעשרות פ"א ה"א (דף מ"ח ע"ד), וזירושלמי נדרות פ"ב (ה' ע"ג) כד דמך רבי חייא בר
דאח בר אחמיה דבר קפרא קביל ל' עילוי דהוה רביה, ע"ש. ועמה רלחמי נפסיקתא פסקא עשר מעשר מונח
המאמר מהסתמומא והגיה שם לנכון חייא בר דאח בר אחמיה דבר קפרא, וכן מונח כן גם במשנות הבאונים
שפרי משנה סו' קע"ח, ועיין נפסיקתא שם הערה ס"ח, ועיין בהערתנו למהתמומא פ' ראה הערה ל"ז.
(עה) נזכר גם במדרש קבלת פ' ביום מיוצו שומרי הבית, אולי הוא ר' חייא בר נחמן המוזכר (בב"ב מ"ז ע"א),
או ר' חייא בר נחמני תלמידו של ר' ישמעאל. (עו) היה גדול הרביעי בימי רב הונא ואמר בשמו וגם בשם שאר
חכמים, עיין סו' ה"ד בערכו, ועיין מנצח היבולשמי. (עז) אמר לרוב בשם ר' סימון ובשם ר' אחא, עיין סו' ה"ד.
(עח) אולי הוא ר' חזקיה ססם שלפני זה, כי גם ככהן מונח ער' פנחס אמר בשמו. (עט) לא נזכר זירושלמי

ר' חמא . פקודי ד' . (פ)

ר' חמא בר אושעיא . שופטים ז' . (פא)

ר' חמא בר חנינא . ויחי ו' . וארא ח' , בשלח כ"ג , משפטים י' , שופטים ו' , ט' . ר' לוי בשמו , בראשית י"ז , חיי ב' , תולדות כ"ב , אחרי ג' , חוקת י"ז , תצא י"ח (פב) .

ר' חנינא . בראשית א' , י"ב , י"ט , כ"ג , חיי ו' , וישב ד' , וארא כ' , פקודי ה' , ו' , בדר א' , ח' , בהעלתך ו' , שלח כ"ז , עקב ב' , ראה ד' , שופטים ח' , שם , תצא י"ג , ברכה ה' . ר' אחא בשמו , בראשית י"ח , לך ד' , חוקת כ"ה . ר' יהודה ב"ד סימון בשמו שאמר בשם ר' שמואל בר יצחק , נח כ' . תני בשמו , ראה ט"ו (פג) .

ר' חנינא הוקן . שופטים ח' (פד) .

ר' חנינא בר אחא . נח י"ד (פה) .

ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא . רבותינו בשמו , נשא ד' , ר' תנחומא בר אבא בשמו , שלח כ"ז (פו) .

ר' חנינא בר יצחק . וישלח ב' (פז) .

ר' חנינא בן פזי . לך כ"ו , וירא י"ח . ועיין לקמן ר' תנן בר פזי (פח) .

ר' חנינא בר פפא . יתרו י"ז , תבא ד' , נצבים א' (פט) .

ר' חנינא בר שלקא . תצא י"ד . יחד עם ר' יהושע דסכנני ועם ר' לוי בשם ר' יהונן , תצא י' (צ) .

ר' חנינה . תולדות י"ג (צא) .

ר' חנינה בן חמא . ר' לוי בשמו , תולדות ד' (צב) .

חנן . נשא י"א (צג) .

ר' חנן . שלח כ"ז . בשם ר' שמואל בר יצחק , תולדות ו' (צד) .

אבא חנן . אחרי ז' (צה) .

ר' חנן בר פזי . חוקת ט' (צו) .

ר' חנן דציפורי . חוקת א' (צז) .

ולא בסקה"ד . (פ) אפשר שהיה אביו של ר' הושעיא זימי רבי ור' חייה ובר קפרא , וז"ל הרב בעל דור דור ודורסיו ח"ג ד' 54 . ל' חייה אביו של ר' הושעיה היה וישב יחד צבית דין עם בר קפרא (שנבטו פ"ו ה"ג) ושלחו שאלותיהם לרבי ורבי השיב להם תשובות (גדה פ"ג ה"ב) , זימי ר' ישמעאל בר יוסי נמשב כבר בין החכמים וספר רבי בשנחו גדה י"ד ע"ג וירושלמי גדה פ"ג ה"א . (פא) הוא נכד של ר' חמא הג"ל , ובעל סה"ד הביאו ולא רשם באיזה מקום נזכר במדרשים , והוא בתנחומא ששמשו . (פב) נזכר בירושלמי שקיים סוף פ"ה ועוד בהרבה מקומות , וזכר דבריו באגדה . עיין סה"ד בערכו . (פג) מנדולי האמוראים הראשונים מהלמדיו של רבינו הקדוש , וכדי טע לבנו שימנה ל' חנינה בראש , והיה רופא , עיין מולין ז' ע"ג , ועיין ארזותיו במנוח בירושלמי ובס' דור דור ודורסיו ח"ג ד' 45 . (פד) לא נמצא בשום מקום , רק מלאכו ל"ח הגדול , עיין יבמות מ"ג ע"א והעניות כ"ה ע"ב , והיוחסין כתב שהוא זקט של ר' חנינה סתם , ואין נראה כלל על זה , ובסקה"ד ערך ל"ח הוקן כתב אולי הוא ל"ח הגדול . (פה) אולי ז"ל ל' אחא בר חנינא . (פו) לא נזכר ביוחסין ובסקה"ד . (פי) מובא ביוחסין ולא רשם מקומו , ובעל סה"ד כתב כי הוא אחד עם ר' חנינא בר יצחק הנזכר בירושלמי ברכות פ"ו ה"א , ובמדרש מגילה פ' והשתייה גדה נמצא אמר ל' הוגא בשמו . (פח) בירושלמי סוף פ' כולד מעבדין נזכר ל' חנינא בר פזי . ולדעת בעל סה"ד הוא אחד עם ר' חנינא בן פזי , ועיין סה"ד בערך ל' חנינא בן פזאי שהביא היוחסין הביאו ולא מלאמי , אולם היוחסין כוון אל ל' חנינא בן פזי . (פט) בעל היוחסין חשב כי הוא אחד עם ר' חנינא בר פפי ולכן לא הביא את ל' חנינא בר פפא , אלא לא כן הוא ושנים הם , ונזכר בירושלמי סוף פאה , עיין ארזותיו בסקה"ד , והוא היה הלמד ל' שמואל בר נחמני כמנבאר בירושלמי שבעים ספ"ה ושם קראו חנינא ואחד הם . (צ) מובא בסדר הדורות , ומה שהביא שם בתנחומא פ' תל"ח ל' חמא בר שילקא וריב"ל ו"ו ויחנן , כ"ה בנדפס אות ט' , וז"ל ל' חנינא בר שלקא ור' יהושע דסכנני ור' לוי . (צא) הוא כמו ל' חנינא . (צב) הוא סתם ר' חנינא הנזכר לעיל . (צג) אולי הוא חנן מנופתא או חנן חייטא . (צד) אין לזכר מי הוא , ואולי הוא ל' חנן אמר רבי הנזכר בסוכה ע"ו ע"ג . (צה) היוחסין כתב שהיה בזמן ר' נחמן , וכתב בעל סה"ד ויאל לו זה מהסנהדרין י"ז ע"א ויהנבאו במתנה מה ההנבאו , אלא חנן אומר משום ל' אלעזר על עסקיו שליו , ל' נחמן אמר על עסקיו גוג ומגוג , והבין בעל היוחסין שהיה בדור ל' נחמן , וזה אינו , כי קדמוני היה , ור' אלעזר שחבר בשמו הוא ל' אליעזר בן הורקנוס ע"כ . ור' חמאי ביוחסין השלם (ד' 143) הביא וז"ל אלא חנן אומר ובר נחמן אומר בעל"ל . ומזה תראה שלא כתב שהיה בזמנו , רק בדפוס קלאסיקי הציגו אלא חנן בזמן רב נחמן . (צו) עיין לעיל ערך ל' חנינא בר פפא . (צז) עיין לעיל ל' מונא דציפורין וערך ל' הוגא

ז ב ו א

- ר' חנניא בן אנטינוס. במדרב ט' (צח).
- ר' חנניה. ויחי ו', וארא כ"א (צט).
- ר' חנניה ב"ר יצחק. תולדות כ"ג (ק).

אות ט'

- ר' טרפון. בהעלתך א', הוספה לפ' קרח א' (קא).

אות י'

- רב יהודה. בשם רב, מסעי ט' (קב).

ר' יהודה. בראשית א', י"ח, כ"ה, נח ד', כ"א, וירא ט"ז, ל', וישלח ה', כ"ז, וישב ו', י', ויחי ו', שמות י"א, וארא י"ד, י"ז, שם, בא ב', שם, שם ח', בשלח כ"ד, יתרו ג', תרומה ה', ט', תשא ז', י"ב, ויקהל ז', תוריע י', אמר י"ב, במדרב ט', י', כ"ה, נשא י"א, י"ד, בהעלתך י"ב, כ"ב, הוספה לפ' שלח א', הוספה לפ' קרח ד', פנחס י"א, כמות ג', מסעי ט', הוספה לפ' ואתחנן א', תצא ד', י"ג, ט"ו, שם (קג).

- ר' יהודה תלוי. וירא ז', וישלח כ"א, וארא ד', הוספה לפ' ואתחנן ב' (קד).

ר' יהודה ברבי. ראה י'. (קה)

- ר' יהודה בר אבא. תשא ט' (קו).

ר' יהודה בר אידי. בראשית כ"א (קי).

ר' יהודה בר אלעאי. בראשית ה', י"ט, נח י"ד, תולדות י', תשא ו', חוקת י"ט, ראה י"ד. ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון שאמר בשמו, תצא י"ז (קכ).

- ר' יהודה בר אמי. וארא ח', אמר ז' (קט).

ר' יהודה בן בתירה. הוספה לפ' קרח ד' (קי).

ר' יהודה בן גדיא. צו ט' (קיא).

ר' יהודה בר חמא. נח ח' (קיב).

רב יהודה בר יחזקאל. ר' ברכיה הכהן בשם אביו ר' חייא שאמר בשמו ובשם

רבתינו בשם רבותינו שבגולה, חיי ו' (קיג).

ר'

מזיפורין. (צח) ז"ל ר' חנינא בן אנטינוס, ומוזכר במשנה שביעית פ"ג מ"ג עירובין פ"ד מ"ח וטו' דכמה תקומות, ועיין בטוה"ש ל' פ"ב, ובש"ס שם שהיה כהן. (צט) הכנה מלמדים נמלכו בשם ר' חנניה, והמאמר ממנומחה ויחי נמלא בירושלמי בשם ר' חנינא, עיין מנומחה שם הערה כ"א. (ק) הוא ר' חנינא בר יצחק המובהק לשל ויהוה המובהק בב"ר פ"ד אות ג' ר' יוסעף בר נחמיה בשם ר' חנינא בר יצחק, ועיין סה"ד רב חנינא בר רב יצחק (הולאת משכיל לאימן ד' 144) והוא הוא. (קא) ידוע והיה כהן ועשיר, רבו של ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא, והיה מביט שמאי לדעת רש"י ביבמות ע"ו ע"א, עיין סה"ד בבביתא. (קב) הוא תלמיד רב והוא ר' יהודה בר יחזקאל, והאמר מיתת רב למד לפני שמואל והיה קורא אותו שינגא לא תימר הכי לאביך. (קג) הוא ר' יהודה הכהן צימרי ר' מאיר ר' יוסי ור' שמעון ור' נחמיה ור' אליעזר בן יעקב ור' יוחנן הסנדלר. (קד) הוא ר' יהודה הלוי בר שלום שהבאתי להלן. (קה) הוא ר' יודן דבבי, קדושין כ"א ע"ב, וביבולטמי פ"ג פ"ב ה"א ר' יודן דבבי דרבי ז"ל ר' יודן דבבי, והכוונה אליו גדול ומשוב. (קו) הוא חביוני של ר' יהודה הכהן וחביוני של ר' יהודה בן צבא בדור הראשון אמר המורכב, זה הוא לדעת היוחסין ומתן על משנה דעדות פ"ו מ"א שהיה לפניו הגירסא ר' יהודה בן אבה, אבל גי' משושבת היא וז"ל בן צבא כמו שהוא בכל המקומות שבהם. (קז) הוא ר' יהודה בן אבה, ויהי צבאל צניצין בזמן הבית והאריך שהאבא במנחות ל"א ע"ב. (קח) צבאל היוחסין הביא יהודה בר אריז אמר ר' אשעיה, ולא הראה תקומו, אבל נמלא שאמר בשם ר' יוחנן ר' ל"א ע"א, ועיין במנומחה בראשית שם בהערה קי"ט טוסהארות שוות בשם צבאל המאמר. (קט) הוא ר' יהודה קסם, ומובא עמיס חזון מספר בש"ס. (קט) נזכר בירושלמי מרומות סוף פ"ב שאלר בשם ריש לקיש. (קי) צבאל קסם אשר נזכר בן צמיר, הוא ר' יהודה בן צמיר, והיה צבאל צניצין בזמן הבית והאריך ימים רבים עד זמן רב ושמואל, עיין מדרש שמואל פ"י שר' יהודה בן צמיר ציך לאבה אבה דשמואל שיכס לבן כשמואל הכהן. בן דעת היוחסין, ומעוט הוא מתלה ועד סוף, שכבר נזכר הדבר מכל פסוקי סדרי הדורות כי שני ר' יהודה בן צמיר היו, והדבר מן המפורסמות שאין לזכר רש"י. (קיא) עיין להלן בערך ר' יודן בן גדליה. (קיב) הוא ר' יודן דבבי דר' חמא המוזכר בירושלמי פעמים סוף פ"א מכות פ"ב ה"ו. (קיג) הוא רב יהודה קסם,

ר' יהודה בן לוי. פקודי ז' (קיד).

ר' יהודה בר נחמיה או יהודה בר נחמיה. תשא כ'. בשש ר' יוחנן בן זכאי, תשא ו' (קפו).

ר' יהודה בר סימון. נתח', ויראו', וישלח א', וישב י"ג, שמות י"ח, וארא י"ח, יתרו י"ד, משפטים י', תרומה ד', תשא ו', תוריעה ה', אמור ח', י"ג, במדבר כ"ז, נשא כ"ה, הוספה לפ' שלח י"ט, פנתם י"ב, ראה י"ד, י"ז. ר' עזריה בשמו שאמר בשם ר' יהודה בר אלעאי, תצא י"ז. בשש ר' חנינא בשש ר' שמואל בר יצחק, נת כ'. בשש ר' יוחנן, נשא י"ט. בשש ר' יוסי בר נהוראי, אמור י"ב (קפז).

יהודה בן פרייה או ר' יהודה בן פרייה. וארא ב', שמיני י"ג, שש (קיו).

ר' יהודה בן פזי. וירא ו' (קיח).

ר' יהודה בן פלמא. וירא מ"ה (קיס).

ר' יהודה בר שלום. בראשית ג', וירא י"ג, וישלח י"א, וארא כ"ב, ויקרא ג', במדבר י"ט. בשש ר' אליעזר, נח י"ג. בשש ר' יעקב בר זכרי בשש ר' אבהו, נח כ"א (קכ).

ר' יהודה הלוי בר שלום. בראשית ד', י"ח, נח ב', ו', לך ח', וירא ו', כ"א, מ"ה, חיי ו', וישב י"ז, שש, ויחי י"א, שש, שמות א', וארא א', ד', י"ז, י"ט, בא מ"ז, בשלח ב', כ"א, יתרו י"ב, מ"ט, שמיני ז', מצורע א', בהר א', במדבר י"ט, בהעלתך י"ט. נתן החבר בשמו ובשם ר' אחא שאמרו יחד בשם ר' יוחנן, תולדות כ"ב. בשש ר' אייבו, תולדות כ"ג. בשש ר' חלבו, תולדות מ"ז. בשש ר' יוחנן [בר נחמן] וירא ח' (קכא).

ר' יהודה בר שמעון. בא י"א (קכב).

ר' יהושע. בראשית ט', כ"ח, ל', נח ב', וירא מ"ז, חיי ח', תולדות מ"ז, מקץ ז', מ"ו, מ"ז, בשלח מ"ו, מ"ז, י"ח, שש, משפטים ג', תשא י"ח, בחקותי ה', במדבר ב', נשא י"א, בהעלתך כ"ה, שלח ז', בלק מ"ז, תצא י"ח (קכג).

ר' יהושע הגדול. נשא י"ד (קכד).

ר' יהושע הכהן. בשש ר' אליעזר נשא כ"ה (קכה).

ר' יהושע הכהן בר נחמני. תשא ה' (קכו).

ר' יהושע הלוי. הוספה לפ' שלח מ"ז (קכז).

ר' יהושע בן לוי. בראשית כ"ד, נח ח', כ"ב, לך ד', וירא מ"ה, תולדות ו', י"ז, וישב י"ז, מקץ מ"ז, ויחי י', וארא ב', שש, עוד שש, בא ב', י"ב, בשלח ג', משפטים י',

עיון לפי. (קיד) היה בזמן רבי ונזכר בירושלמי תגילה פ"א ה"א. (קפו) הוא בר נחמן או בר נחמני, והוא תסוכמנייה דריש לקיש כהונת ח' ע"ב והוא ר' יודן בר נחמיה; עיון מדגש איכה פסוק ומרוב עבודה וכן מונח בפסיקתא פסקא החדש (דף מ"ה ע"ב) כ' יסודו בר נחמיה בשם ר' לקיש, ובפסיקתא רבתי החדש בגי' יהודה בר נחמן, ועיון בפסיקתא שם הערה מ"ה. (קפז) ידוע במדרשים והיה אחד מרבני דלגדמא התלמידיים, אביו ר' סימון היה תלמיד רבי'ל שאחר הכנה דברים בשמו ומכרו על ר' אבא, עיון ירושלמי שבת פ"ו ה"ב, ור' יהודה בנו בן זמנו על ר' ירמיה תלמיד ר"ז, ותימה על היוחסין שכתב שהיה בזמן רבי'ל, עיון דור דור ודורשו ח"ג לד' 140. (קיו) הוא בן אחומו של בר קפרא. ופעם אחת כשנזעזע בר קפרא מה שדגש אמר יפה דגש בן אחומו (ב"ר פכ"א ויק"פ פכ"ה). (קיח) כפי התוספתא בתוס' ב"ב קמ"ט ע"א פ"ז שם אשה, ועיון בשמות הגאונים (ליק) העובד י"ב ובשמות שלי למשנות הגאונים זד' ו', ועיון משא' בירושלמי דף ל"ד ע"ב. (קיט) לא מנאל זכרו בשום מקום, ואולי ל"ב בן פרייה, עיון מנחמתא וירא שם ובהפנה רמ"ז. (קכ) הוא ר' יודן ב' ר' שלום בירושלמי בהרבה מקומות, ומנאל הכנה ממלכתיים שלו בהגדה. בעל סדר הדורות מביא בשם היוחסין שהיה בזמן ר' אבא וכתב עליו לא מנאלתי שהיה בזמן ר' אבא, ויש להעביר שזה כתב ע"פ היוחסין דפוס קראקי שכתוב שם ר' יהודה בר שלום בזמן ר' אבא, אבל ראיתי ביוחסין השלם שהביא ח"ל: ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יסחק בר זבדי אמר בשם ר' אבא, והוא המלמד מתנחומא פ' נח. (קכא) הוא ר' יהודה בר שלום שלפניו. (קכב) נזכר במילין (מ"ח מ"א), ור' יוחנן שלח שאלה לפניו ע"ש. (קכג) הוא ר' יהושע בן מנייה בימי רבן גמליאל דיבנה הנשיא והבינו של ר' אלעזר בן הורקנוס. (קכד) הוא ר' יהושע שלמעלה. (קכה) הוא ר' יהושע בר נחמני או בר נחמיה המובא בסמוך ונזכר בירושלמי שקיים (פ"ב) שאמר בשם ר' יוחנן בן זבדי, והיוחסין הביא ר' יהושע בר נחמיה בשם ר' מישל בר יצחק, זה מנאל כ"ר ריש פ"ה, ועוד הביא היוחסין ר' יהושע בר נחמן אחיו של ר' שמואל בר נחמני, וכתב על זה בעל סדר הדורות לא מנאלתי אף שמהלכו ר' יהושע הכהן בר נחמני, כוננו לא מנאלתי שהוא אחיו של רשב"ל כי לא מנאלו שרשב"ל היה כהן. (קכו) עיון בערך שלפניו. (קכז) הוא ר' יהושע הלוי בר שלום שאמר בשם ר'

י', תרומה ח', מצורע ז', אמור ח', בתקותי ג', במדבר ג', תוקתו ח', תצא י', תבא ד', האוינו ג', ברכה ז'. ר' הונא דשאב בשמו, מצורע ז'. ר' חנניה בשמו, ויחי ו'. ר' יודן בשמו שאמר בשם ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא, אחרי ד'. בשם ר' אלכסנדר, תצא י"ז. משום בר קפרא, וירא י"ד (קב). .

ר' יהושע בר חנינא. ר' מנחמא בשמו, אחרי ז' (קנט).

ר' יהושע בר נחמיה. וירא י"ד, ראה מ"ו (קל).

ר' יהושע בן קרתה. לך ד', שמות י"ב, מ"ז, נשא ל"ג. ר' ברכיה בשמו, חוקת כ"א (קלא).

ר' יהושע דסבנין. ר' יוסטא בר שונם בשמו, ויצא ו'. בשם ר' לוי, נח כ', לך י"ב, היי ז', ויחי ג', שמות ה', בשלח כ"ד, תזריע ח', אחרי ז', אמור ד', ה', י"ז, נשא ל"ב, בהעלתך י"ח, חוקת ז', כ', כ"ג, ראה ח'. עם ר' מני בשם ר' לוי, אמור ל'. עם ר' מני דשאב בשם ר' לוי, אחרי ז'. יחד עם ר' חנינא בר שלקא ועם ר' לוי בשם ר' יוחנן, תצא י' (קלב).

ר' יודן. אחרי י'. חוקת ו', בלק כ"ח, ראה י"ד, שם. בשם ר' איבו או ר' אייבו, אחרי ז', תצא ו'. בשם ר' יוסי בר יהודה, חוקת כ"א, בשם ר' מרי בר יעקב, חוקת כ"ב. בשם ר' יהושע בן לוי שאמר בשם ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא, אחרי ד' (קלג).

ר' יודן בר גדיא. תצא י' (קלד).

ר' יודן דמן גלייא. אחרי ד' (קלה).

ר' יוחנן. בראשית א', י"ב, י"ג, כ"ג, כ"ד, מ', נח כ"א, לך כ"ו, שם, חיי ו', שם, תולדות ד', י', מ"ו, כ"ב, ויצא מ"ז, כ', כ"ב, וישב י"א, י"ג, י"ז, שם, מקץ י"א, מ"ו, י"ז, שם, ויחי ו', מ"ז, שמות ו', שם, י"א, י"ג, י"ז, וארא מ', בא ז', שם, בשלח מ"ו, משפטים י', תרומה ג', תצוה ד', ז', תשא ב', ו', מ', י"ה, י"ט, פקודי ב', תזריע ב', מ', י"א, אחרי ז', אמור ג', ה', נשא כ"ז, כ"ט, ל"ג, הוספה לפ' שלח א', חוקת י"ט, גמדות ה', הוספה לפ' דברים ג', ז', תבא ג', ברכה ג'. ר' אבא בר כהנא בשמו, שמיני י', במדבר ז'. ר' אבהו בשמו, בראשית מ"ז. ר' אלעזר בן פדת בשמו, תזריע י"ב. ר' בנימן בר יפת בשמו, לך י"א. ר' חוקיה ור' ירמיה בר אבא בשמו, במדבר כ"ז. ר' חייא בר אבא בשמו, וישב י"ג. ר' חנינא בר שלקא ור' יהושע דסבנין ור' לוי בשמו, תצא י'. ר' יהודה בר' סימון בשמו, נשא י"ט. שהוא מרבנן ר' יעקב בשמו, חוקת ב'. ר' לוי בשמו, וישב ה'. נתן החבר בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי בר' שלום שאמרו בשמו, תולדות כ"ב. ר' פנחס בשמו והוא שאמר בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ואתחנן א'. ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, וארא מ'. ר' פרנך בשמו, הוספה לפ' שלח מ"ז. ר' תנחומא בן חנילאי בשם ר' ברכיה בשמו, תזריע י"א. בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, נח ג', י"ד. יחד עם ר' פנחס ור' לוי בשם ר' מנחם דנגיל, אמור י"ט. בשם ר' שמעון בן יוחי, תזריע י"ב, חוקת מ"ז (קלו).

ר' יוחנן בן ברוקה. נח י"ח (קלי).

ר'

יונה המובא ביוחסין. (קבח) הוא מהאמוראים הגדולים, עיין רש"י נדה דף י"ח ע"ב, ומזכר במשנה סוף עוקצין, ועיין ארזותיו במבוא הירושלמי ל"א ע"ב ובס' דור דור ודוכסיו ח"ג דל 59. (קכט) ר' יוסעבז נחמיה ב"ר חנינא ל"ל בן נחמיה, עיין לעיל. (קל) הוא ר' יוסעבז הכהן, עיין לעיל. 'ואולי ל"ל ר' יוסעבז ור' נחמיה כמו שהוא בתיב מדתש אביה, ובתנחומא ויחזק שם הכהן פ"ט העיוותי בנדרפס הגי' ר' יהודה בן נחמיה, ועיין בספ"ד שהביא ר' יוסעבז הכהן בן נחמיה בהכנה מקומות, וכן הבאתי לעיל ר' יוסעבז הכהן בן נחמיה, ונדלתי הוא הוא. (קלא) לדעת קצת הוא בנו של ר' עקיבא, אבל דעת המוס' שבת ק"ג ע"א אינו כן, והיה רבו של רבינו הקדוש, ועיין יוחסין השלם דל ס"ח. (קלב) אחד מרבני דאגדתא הטודעים ואמר הכנה בשם ריב"ל, רובו דכתיב בשם ר' לוי, עיין ארזותיו בס' דור דור ודוכסיו ח"ג דל 141. (קלג) מזכר הכנה פעמים בכל מקפתא, ומזינו הכנה פעמים של' מנה צבי קומי רבי יודן, עיין מבוא הירושלמי דף ל"א ע"א. (קלד) הוא ר' יהודה בן גדיא, עיין לעיל. (קלה) מובא ג"כ בסדר הדוכות ר' יוחנן בן יודן דמן גלייא ילמדנו פ' אחרי. (קלו) גדול האמוראים, והוא בעל מסדר תלמוד ירושלמי, ור"ל המחיל לסדרו, ונקרא ג"כ בן הנפח או בן נפחא, עיין רש"י קטשרין ל"ז ע"א ד"ה טבא, ועיין ארזותיו במבוא הירושלמי באריות ובס' דור דור ודוכסיו ח"ג דל 69. (קלי) הוא מנה וחזיבו של ר' אלעזר חממא

ר' יוחנן דבית גוברין . ר' אבא בשמו , תולדות כ"ג (קלח) .
רבן יוחנן בן זכאי . לך י' , חוקת כ"ז , כ"ח , הוספה לפ' דברים ו' , שופטים ו' . ד'
יהודה בר נחמיה בשמו , תשא ז' (קלט) .

יוחנן כהן גדול . בשלח ג' (קמ) .

ר' יוחנן בן גוריו . בהעלתך א' (קמא) .

ר' יוחנן [בר נחמן] . ר' יהודה הלוי בר שלום בשמו , וירא ח' (קמב) .

ר' יונתן . ר' אחא בשם ר' אלכסנדר ור' שמואל בר נחמני בשמו , לך א' . ר' שמואל
בר נחמני בשמו , לך י"ד , ואתחנן ו' (קמג) .

ר' יונתן בן אלעזר . וישלח כ"ו , בשלח ה' , תצוה י' , פקודי ח' , בתקוה ד' (קמד) .

ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה . ר' שמואל בר נחמן בשמו , ויגש י"ב (קמה) .

ר' יונתן בן חגי . יחד עם ר' עזריה ור' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי ב"ר חנינא ,
דאיה ט"ז (קמו) .

ר' יוסטא בר שונם או ר' יוסי בן שונם , בשלח י"א . בשם ר' יהושע דסבכין ,
יציא ו' (קמז) .

ר' יוסי . בראשית כ' , לך כ' , תולדות י"ח , וישלח כ"א , מקץ ד' , וארא א' , בשלח י"ז ,
ויקרא ג' , תצא א' , שם י"ח . ר' הונא בשמו , נח י"ד . מתורגמניה של ר' יוסי , ויציא כ' (קמח) .

ר' יוסי הגלילי . ויצא ז' , קדושים א' , נשא ג' , הוספה לפ' קרח א' (קמט) .

ר' יוסי בן דורמסקית . וירא ל' (קנ) .

ר' יוסי בר זבידא . בהעלתך ב' (קנא) .

ר' יוסי בן זימרא . ר' אבהו בשבו , שמות ג' . ר' אלעזר בן פדת בשמו , ויצא
כ"א (קנב) .

ר' יוסי בן חלפתא . בראשית ב' , וירא ל"ח , מקץ ט' , י"א , תשא ט"ז , י"ז ,
במדבר י"ח , שמות ט' (קנג) .

ר' יוסי בר חנינא . בראשית כ"ד , מקץ ד' , שמות א' , כ"ב , שם , וארא כ"ב ,
בשלח י"ז , כ"ב , יתרו ה' , י"ז , אתרי ב' , הוספה לפ' שלח ט"ו , חוקת כ"ד , שם , תצא ד' ;

ר'

והוא אביו של ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה מבינו של רבי . (קלח) אולי ז"ל ל' יונתן דבית גוברין , מובא
בירושלמי וימא פ"ו ה"ס . (קלט) נודע למכיר ויהי כהן וקיבל מהלל ומשמאי , וחו ק"ב שנה , ונקרא קופת
היובלים . (קמ) הוא שטעה מקומו רבות , עיין יוחסין דף ס"ט . (קמא) היה בימי ר' גמליאל ור' יהושע ור"ע
והיה צניח שפטים . (קמב) כ"ה זכ"י רומי , עיין בפ' וירא הערה ס"ב . (קמג) מאמרו דביש וגמלאים בחרבה
מקומות , ור' שמואל בר נחמני הוא תלמידו ואמר בשמו במקומות אין מספר , עיין מבוא בירושלמי ז"ע פ"א ,
והיה בדור הראשון ודבור השני , ועיין אודותיו בס' דור דור ודוכונו ה"ג דף 52 . (קמד) ז"ל היוחסין . אמר ל'
יונתן בן אלעזר אמר ל' יונתן בן עמרם , והיה בזמן רבי ור' מתיבא בר חמא ור' יצחק . (קמה) הוא המובא למעלה .
(קמו) נזכר ג"כ במדרש קלח פסוק כי גם לא ידע האדם את עמו , ונכר פ"ב ליתא בר מריון , רק קתם בשם
ל' יצחק , וראינו ביוחסין השלם שהבוא ל' יונתן בן מני ור' זכריה בשם ל' יצחק בר מריון , לדעמי יש למקן בדכריו
ור' עזריה ור' יצחק בר מריון בשם ל' יוסי בר חנינא , והוא המאמר מתנחומא פ' תראה אות ט"ז שהבאתי .
(קמז) נזכר בירושלמי ברכות פ"ח ה"ח , והוא תלמידו של ל' תנא , תנחומא פ"א (דף מ"ח ע"א) , ועיין
מבוא בירושלמי . (קמח) הערה ממלאים בשם זה , ועיין במבוא בירושלמי אודותיהם . (קמט) הוא תנא , עיין
יוחסין השלם דף ס"ט . (קנ) הוא שם מקום כמו דמשק , והיה תלמידו של ר' תנא , תנחומא פ"א (דף מ"ח ע"א) , ועיין
(קנא) ז"ל היוחסין ל' יוסי בן זבידא ור' יוסי בר אבהו בר מחלוקתו בירושלים בזמן ר' רימיה , ור' אבהו הכהן בר
פפא בל לפניו שהיה יושב בסתר כדי שלא יעמדו מפניו , ואמר לו שלא יסתר כדי שיקומו מפניו , כל זה בירושלמי
פ"ב . וכוננו להמאמר מתנחומא כ"ה בהעלתך אות כ' וכן בנדפס אות י"א , אולם לפנינו חיתא כך אמר ל' אבהו
הכהן בר פפא שהיה יושב סתם על בני אדם הייתי הולך בדך אחרת שלא להערים עליהם שלא יבו ויחיו אותי
ועומדיו מלפני , וכשהמרתיה אלו הדברים לפני רבי יוסף בר זבידא אמר לי נריך חמה לעבור לפניו וישו רחוק
אותך ועומדיו לפניך כו' . (קנב) כתב בעל היוחסין כמו שפואה לבן כניו הקדוש [פ' אע"פ דף ס"ב ע"ב] ואמר
ל' יצחק בן חלקיה שהיה ר' יצחק נפתח אני ראיתי לר' יוסי בן זימרא זקן ויושב בשיעור וגמול רשות להסיר כבודו
[וימא פ"ח ע"א] ועיין בסדר הדוכות . (קנג) הוא ל' יוסי סתם , והיה בא"י אחר המורבן , והוא נפל סל"ט ,
עיין יוחסין דף פ"א ובס"ד , והיה תלמיד מ"ע , וחבירו ל' עמנון ל' יהודה ל' מאיר ור' אלעזר בן עמוס .

מבוא

ר' אברה בשמו, תבא ב'. ר' אחא בשמו, חוקת כ"ד. ר' עזריה ור' יונתן בן חגי ור' יצחק בר שריון בשמו, ראה ט"ז. בשם ר' ישמעאל, הוספה לפ' שלח י"ט (קנד).

ר' יוסי בר יהודה. רב אידי ורב הונא בשמו שאמר בשם ר' שמואל, לך א'. ר' יודן בשמו, חוקת כ"א (קנה).

ר' יוסי בר נהוראי. ר' יהודה ב"ר סימון בשמו, אמר י"ב (קנו).

ר' יוסי בר סימון. וארא א' (קנו).

ר' יוסי בן פימלס. מקץ ט"ו (קנה).

ר' יוסי בן קיסמא. וישלח ח' (קנט).

ר' יוסי בן קצרתא. נח א', משפטים ב', מצורע י"ז (קס).

ר' יוסי בן שונם (קסא).

ר' יוסי איש צייתור. קדושים ט' (קסב).

רב יוסף. ברכה ד' (קסג).

ר' יוסף. ר' הונא בשמו, אמר י"ב (קסד).

ר' ינאי. או ר' יניי. וירא מ"ה, מקץ ד', שמות י', שם, יהרו ב', צו ט"ז, מצורע ה', קדושים י', חוקת א', ב' (קסה).

ר' ינאי הכהן. מסעי ה' (קסו).

ר' יעקב. תרומה ז'. בשם ר' יוחנן חוקת ב' (קסז).

ר' יעקב בר אבבי. בשם ר' אחא, אחרי ט' (קסח).

ר' יעקב בר אחא. נח כ"ב, וירא ל"ג (קסט).

ר' יעקב בר זברי. ר' יהודה ב"ר שלום בשמו שאמר בשם ר' אבהו, נח כ"א. בשם ר' אבהו, אמר י"א (קע).

ר' יעקב בר יוסי. בהעלתך י"א (קעא).

ר' יעקב מן כפר חנה. בראשית י"ג (קעב).

יעקב איש כפר נבוריא. חוקת ט"ו, שם (קעג).

ר' יצחק. בראשית י'. י"א, מ', לך י"ג, וירא מ"ו, חיי ז', תולדות כ"ג, וישלח י"א, וישב י"ג, ויגש ח', שמות י', וארא י"ז, בשלח כ"ד, משפטים י', תצוה א', תשא ב', י', פקודי ד', ח', תוריע י', מצורע י', אחרי ט', אמור ד', ט', י"ז, בהר ז', במדבר ט"ז, נשא ו', בהעלתך י"ח, הוספה לפ' שלח י"ז, חוקת י', ואתחנן א', ראה ה', ט"ז, תצא י', י"ח. ר' אבהו בשמו, בראשית כ"ד. ר' חגי בשמו, ראה ח'. ר' לולייני בר טבריני בשמו, בראשית ד'. בשם רבותינו, נשא ו' (קעד).

ר

(קנד) עיין אודותיו גלריכות נכס"ד. (קנה) הוא חזינו של רבי, וזנו של ר' יהודה בר אלפאי, עיין פירושין ג"ח ע"ב כ' יוסי בר יהודה קמיתאי, פירש"ש טראה רבי דבריו בתקומות הכנה ושנאה סתם, ועיין גלריכות נכס"ד. (קנו) הוא רבו של ר' יוחנן, עיין נ"ש ב"מ מ"א ע"ב. (קנז) עיין בקשר הדעות כי הוא כ' יוסטא או כ' יוסטי בר סימון. (קנה) חותם של ריב"ל ויזעלמי מ"ק פ"ג ה"ה (דף פ"ב ע"א) פ"ז פ"ג ה"א, וזכר גם בו"ר פ"ז, וזכו דבריו בגלגה, ועיין סה"ד. (קנט) מוזכר סוף פ"ו דלכות, ועיין יוחסין השלם לד ע"א ובספ"ד. (קס) עיין סה"ד. (קסא) עיין לפיל ערך ל' יוסטא בר שונם. (קסב) הוחסין הביא יוסי איש צייתור איש חסיד ונגלה רוח אחד שהיה שולט על המעייני ופסקו כו', בו"ר ובמדרש תהלים וזילמדנו פ' קדושים, והוא המאמר מתקומתא שהבאתי. (קסג) רב יוסף ור' יוסף המנובא בתמוך אחד הם, עיין מנובא הירושלמי לד ק"ג ע"א. (קסד) עיין בערה שלפניה. (קסה) עיין אודותיו מנובא הירושלמי ק"ג ע"א וזכו דוכ ודושי ח"ג לד 50. (קסו) הוא כ' ינאי ה"ל ע"ש. (קסז) כתב בעל סה"ד ר' יעקב סתם בתמנה ובדייתא הוא תנא והיה רבו של רבי, ור' יעקב סתם שבגמרא הוא תלמיד ר' יוחנן. (קסח) זכר גם בירושלמי, עיין מנובא הירושלמי ק"ד ע"ב. (קסט) ציני כ' חזקיה, וירושלמי נכסות פ"ב (דף ה' ספ"א) ועיין מנובא הירושלמי דף ק"ד ע"ב ובספ"ד. (קע) היה גדול הכניעו ומנובא הכנה פעמים בירושלמי ומנאל שאמר קומי ל' אבכו וקומי ל' ימיה ובשם ל' יוסי, ועיין נכס"ד ומנובא הירושלמי. (קעא) גם בעל סה"ד הביאו ח"ל ל' יעקב בר יוסי ילמדנו בהעלתך והוא נכדפס בהעלתך. (קעב) ל"ל דכפר חניי כמו שהעיינו בתקומתא שם פ"ב גלגלית בערה ל"ב, וכן מוזכר בירושלמי נכסות פ"ה (דף פ' ע"ב) ועוד נחזיקה מקומות. (קעג) מוזכר גם בירושלמי יבמות פ"ב (דף ע"א) קדושין פ"ג (ס"ה ע"ד) וכן בפסיקתא פרה (ג"ה ע"ב) ובב"ר י"ט פ"ו, ועיין בפסיקתא שם הטהר ג"ה. (קעד) כ' ינאי סתם דשמעתא הוא

ר' יצחק נפחא . וירא ד' , תולדות י' , ויקרא א' (קעה) .

ר' יצחק בר אלעזר דקיסרין . בהעלתך ט"ז (קעו) .

ר' יצחק בר זעירא . אחרי ה' (קעז) .

ר' יצחק בן מבלי . נצבים ה' (קעה) .

רב יצחק בר יוסף . חוקת ב' (קעט) .

ר' יצחק בר מריון . הוא ור' עזריה ור' יונתן בן חגי אמרו בשמו של ר' יוסי ב"ד

חנינא , ראה ט"ז (קפ) .

ר' יצחק בר שמואל בר מרתא . ויקרא י' (קפא) .

ר' ירמיה . וישב א' , שם י"ד , ויהי י"ב (קפב) .

ר' ירמיה בר אבא . יחד עם ר' חזקיה בשם ר' יוחנן , במדבר כ"ז (קפג) .

ר' ירמיה בר אלעזר . בר קפרא בשמו , אחרי ז' (קפד) .

ר' ירמיה בר יצחק . ר' שמואל בשמו , תשא י"ח (קפה) .

ר' ירמיה בן שמעיה . ויגש ו' (קפו) .

יש אומרים . בראשית י"ז , ויגש ה' , בשלה י"ח , שם , מצורע י' , שם , אמר ד' ,

נשא י"ט , שלח ט"ז , קרח י"ג , כ"א , כ"ג , חוקת ח' , נ"ד , בלק ה' , שם , י"ג , כ"ז ,

ממות ד' , שם , מסעי ט' , תצא ד' , ו' .

יש דורשין . נח ו' , תולדות כ"ב .

ר' ישמעאל . בראשית ז' , ח' , לך י"ג , מקץ ט"ו , פקודי ב' , אחרי י"ז , אמר ז' ,

בהעלתך א' . ר' יוסי ב"ד חנינא בשמו , הוספה לפ' שלח אות י"ט (קפז) .

ר' ישמעאל בן אלישע . שופטים ז' (קפח) .

ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה . בשלה י"ח (קפט) .

ר' יששכר . וישלח כ"ד , במדבר י' (קצ) .

אות ל' .

ר' לוי . נה י"ד , י"ט , לך ד' , י"ג , וירא א' , ז' , שם , ט"ז , חיי ח' , שם , תולדות

כ"א , ויצא כ"ב , וישלח ג' , י"א , כ"ב , כ"ו , ויגש ח' , שמות י"א , וארא ב' , י"ב , בשלה

י"א , י"ב , י"ג , יתרו י"ד , י"ז , סשפטים ד' , י"ב , תרומה ז' , תצוה ב' . ז' , תשא י"א ,

ויקרא א' , ט' , פקודי ח' , ויקרא ד' , צו' , אחרי ג' , ז' , אמור י"ד , ט"ז , י"ז , שם , ל"א ,

ל"ב

ר' יצחק בר אחא , ור' יצחק ססא דאגדתא הוא בן פנחס , כן פי' רשב"ט בפסחים ק"ג ע"ג . ויש ר' יצחק ססא שסוה מנא דבביתא , עיין יוחסין וספ"ד ומבוא הירושלמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג דל 98 ופה אין המקום להאריך . (קעה) עיין אודותיו בחריכות בספ"ד . (קעו) מובא בקלמ' מקומות בירושלמי , עיין מבוא הירושלמי דף ק"ז ע"א . (קעז) מובא בספ"ד בערך ר' יצחק בר זינא , ובכל המקומות שהביא שם חיטא בר זעירא , ומנא ר' הושעיא בר שמלאי שאמר בשמו וכן ר' הושע בשמו , ועיין בפסיקתא פסקא את קבני הערה מ"ז . (קעה) היה דבור הכבשי ומזכר בירושלמי , עיין מבוא הירושלמי ועיין סדר הדורות ר' יצחק בן עזרא שהביא הכנה מקומות אשר נזכר בש"ס . (קעט) עיין ספ"ד בערך ר' יצחק בר יוסף שהאריך שם אודותיו ולא מובא בירושלמי ומדגשים , רק צבנלי נזכר הכנה וגם במאמר התחומות מוקם אור' ב' נוסף הוא מהשאלות . (קפ) עיין לעיל ערך ר' יונתן בן חגי ועיין סדר הדורות ר' יצחק בר מנחם שהביא המקומות אשר נזכר במדגשים . (קפא) מוזכר הכנה פעמים צבנלי , ועיין ספ"ד ערך ר' יצחק בר שמואל בר מרתא . ור"ל היוחסין השלם רב יצחק בר שמואל בר מרתא תשמיש דרב ויחיד מרב וקבניו היה , כי מרתא זקנה אחיו של ר' חייא ודודו של רב . (קפב) תלמידו של ר' זינא ועלה לא"י ומאמריו רב בירושלמי , עיין אודותיו במבוא הירושלמי ועיין גם בס' דור דור ודורשיו ח"ג דל 107 . (קפג) תלמיד מרב של רב , ועיין יוחסין השלם דף ק"ע ע"א , והוא ר' ירמיה בר וזה המובא בירושלמי , עיין מבוא הירושלמי דף ק"ח ע"א . (קפד) הוא הנה . ויש גם אמורא בשמו נכוחים ל"ח ע"א , ועיין יוחסין וספ"ד . (קפה) לא נזכר ביוחסין ובסדר הדורות , ובמבואות שם הערה ק"ל העיוותי כי במדרש שם"ל שאף פמ"ז אור' ג' הגירסא אמר ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק , ועיין להלן ערך ר' שמואל בר יצחק . (קפו) נזכר במאמר שהוא גם צב"ד פל"ג אור' , והיוחסין ובסגל סדר הדורות לא הביארו . (קפז) בר פלוגתא לד"ע וידוע , ועיין אודותיו ספ"ד בחריכות . (קפח) הוא ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול , וסיה מעשרה הרובי מלכות , עיין יוחסין . (קפט) חנינו של רבינו הקדוש נזכר במתנה . (קצ) הוא ר' יששכר דכפר מנדי בזמן רבי ור' חמא בר חנינא ונזכר במדגשים וירושלמי .

ל"ב, בדר' ז', בחקותי ו', במדבר י"ג, כ', בהעלתך י"א, קרחו', חקתי', בלק כ"ז, הוספה לפ' דברים ג', ח', עקב ג', ראהו', תצא ד', ח', מ', י', י"א, י"ב. ר' אבא בר כהנא בשמו, יוגש ח', ר' ברכיה בשמו, בא י"ז, תודיע י"א, תצא מ"ו. ר' ברכיה הבהן בשמו, תולדות ב', במדבר ב'. ר' חייא בשמו, שלח כ"ה. ר' יהושע דסכנין בשמו, נח כ', לך י"ב, חיי' ז', ויחי ג', שמות ה', בשלח כ"ד, תוריע ח', אחרי ז', אמור ד', ה', י"ז, נשא ל"ב, בהעלתך י"ה, חוקת ז', כ', כ"ג, ראה ח'. ר' מני ור' יהושע דסכנין בשמו, אמור ל'. ר' מני דשאב ור' יהושע דסכנין בשמו, אחרי ז'. ר' תנחומא בר אבא בשמו, במדבר כ"ז. בשם ר' חמא בר חנינא, בראשית י"ז, חיי' ב', תולדות כ"ב, אחרי ג', חוקת י"ז, תצא י"ח. בשם ר' חנינא בר חמא, תולדות ד'. בשם ר' יוחנן, וישב ה'. יחד עם ר' פנחס ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליל, אמור י"ט. יחד עם ר' חנינא בר שלקא ועם ר' יהושע דסכנין בשם ר' יוחנן, תצא י'. בשם ר' שמואל בר נחמן, במדבר י"ט. בשם ר' שמעון בן חלפתא, תצא י"ב. בשם ר' שמעון בן מנסיא, אחרי ג', חוקת י"ז (קצא).

ר' לוי בן ברכיה. בחקותי ז' (קצב).

ר' לוי בן חמא. לך ד' (קצג).

ר' לוי הבהן בר חלפתא. וירא כ"ה (קצד).

ר' לוי בר סוסי. ר' ברכיה הבהן בשמו, בשלח י"א (קצה).

ר' לוי בר סימון. צו ז' (קצו).

לוי בן פייטס. פקודי ז' (קצז).

ר' לוי בר שלום. חיי ז' (קצח).

ר' לולייני בר מברני. בשם ר' יצחק, בראשית ז' (קצט).

ריש לקיש (ר).

אות מ'

ר' מאיר. בראשית כ"ד, וירא ח', מ"ו, וישב ו', שמות ח', בא ו', תשא ז', תוריע ה', מצורע מ"ו, אחרי ח', י"ג, י"ה, שם, אמור ז', במדבר א', נשא ב', י"ט, ל"ג, שלח כ"ט, פנחס י"א, הוספה לפ' דברים ו', ראה י"ב. אפרים מקשאה בשמו, וישב י"ז. רבותינו בשמו, בראשית ל' (רא).

בן מאמא. בהר א' (רב).

ר' מייאשה. ר' נחום הלבלר בשמו שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הזקנים הלכה למשה מסיני, במדבר כ"ז (רג).

ר' מייאשא. וירא מ' (רד).

ר' מישא. וירא כ"ט (רה).

ר' מנחמא. בשם ר' יהושע בר חנינא, אחרי ז' (רו).

ר'

(קצא) הוא חד מרבנן דלגמלא, ואיננו לוי חבירו של שמואל וזכר שמו כנחם הלכות, והכחנתי לדבר מזה במ"ט המגיל. ועיין דור דור ודורשו ח"ג ד' 135. (קצב) מובא גם בסדר הדורות ע"פ היוחסין דפוס קראקו, ולא נרשם מקומו, אלא ביוחסין השלם מובא ר' לוי בר זכריה, וב"כ בלי זיון מקום, ויש לתקן ר' לוי בר זכריה. (קצג) עיין סה"ד ערך ר' לוי בר לחמא, ובתנחומא הנדפס לך שם הגירסא ור' לוי אמר, ור' לוי בר חמא הוא ר' לוי סה"ס. (קצד) לא נזכר ביוחסין ובסה"ד. (קצה) י"ל לוי בר סוסי, והוא סידוס מבידו של שמואל, עיין מבוא הירושלמי וסה"ד. (קצו) י"ל בר סימון, וזכור חולין דף קמ"א ע"ב, ומובא ביוחסין ובסה"ד. (קצז) ביוחסין הביא ר' לוי בר פייטס, וזכריה בן לוי, ולא זיון המקום. וגם בעל סדר הדורות הביא ר' לוי בן פייטס בלי זיון, והוא כמו שראה ביוחסין, והיוחסין טון למחמר שלפנינו בתנחומא פקודי טס. (קצה) מובא ביוחסין ובסה"ד בלי זיון המקום, והוא בתנחומא חיי אות ז' כמו שכתמתי. (קצט) אולי הוא אהיי של ר' חייא, ועיין סדר הדורות בערכו. יש מדרשים הגורסא בר עבדין, ויש בן ערוין, ויש בן עבדי. (ר) עיין לקטן בלחות ש"י ערך ר' שמעון בן לקיש. (רא) ידוע, וזכור הכנה פעמים, עיין בסה"ד בערכו. (רב) נדפס אצל הוסיף המדפיס ממנוטובה שם הגירסא בן מלחא, וראיתי בסה"ד אות ב' הביא בן מלחא תנחומא ריש בדר, אין ספק שיש לתקן בדבריו בן מלחא, ואולי הוא רב מני או רב מארי. (רג) ר' מייאשא ור' מיישא ור' מישא הכל אחד, עיין מבוא הירושלמי דף קי"ד ע"א. (רד) עיין הכנה שלפניו. (רה) עיין הערה ל"ג. (רו) הוא ר' מנחם בירושלמי, עיין מבוא

- ר' מנחם דגליל. ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשמו, אמור י"ט (רו).
- ר' מנחם בר חמא. לך ר' (רח).
- ר' מני. אחרי ו', קדושים ו', חוקת ב', י"ט. בשם ר' אליעזר, תצוה ט'. עם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, אמור ל' (רט).
- ר' מני דשאב. עם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, אחרי ז' (רי).
- רב מרי. בראשית י"ב (ריא).
- ר' מרי בר יעקב. ר' יודן בשמו, חוקת כ"ב (ריב).
- מרימר. חוקת ב' (ריג).
- מתורגמניה של ר' יוסי. ויצא ב' (ריד).

אות נ'

- ר' נחום הלבילר. בשם ר' מייאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הזקנים הלכה למשה מסיני, במדבר כ"ז (רטו).
- ר' נחום בר ירמיה. אחרי ו' (רטז).
- ר' נחמיה. בראשית א', נח ד', כ"א, וירא ט"ז, וישלח ה', וישב י', ויגש י"ב, וארא י"ד, י"ז, שם, בא ב', ח', בשלח י"א, י"ח, יתרוג', ט"ז, תרומה ה', ט', תשא ז', י"ב, אמור י"ב, במדבר כ"ה, בהעלתך כ"ב, הוספה לפ' שלח א', הוספה לפ' קרח ד', בלק כ"ה, הוספה לפ' ואתחנן א', ג', תצא ד', י"ג, ט"ו, שם (ריז).
- ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן. נח כ"ד (ריח).
- ר' נחמן או רב נחמן. משפטים ח', תצוה ז'. בשם רבה בר אבוח, חוקת ב' (ריט).
- ר' נחמן דיפו. בשם ר' פנחס בשם ר' סימון, אחרי ח' (ריכ).
- ר' נתן. ויחי י"ב, קרח ו'. תני בשמו, אמור ד', תצא י"ב (ריכא).
- ר' נתן בן אלעזר. בראשית י' (ריכב).
- נתן החבר. בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום שאמרו בשם ר' יוחנן, תולדות כ"ב (ריג).

אות ס'

- ר' סימאי או ר' סימיו. וירא ה', וארא ט', הוספה לפ' שלח א' (ריכד).
- ר' סימון. בראשית ד', כ"ה, כ"ו, וירא א', ויצא כ"ד, מקץ ד', ויחי ו', שמות א', וארא כ', יתרו א', תצוה ז'. ר' ברכיה בשמו, חוקת כ"א. ר' נחמן דיפו בשם ר' פנחס בשמו, אחרי ח'. ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו ובשם ר' אבין שאמרו יחד בשם ר' אחא, וירא ט' (ריכה).

ר'

הירושלמי. (רו) הוא ר' מנחם דמן גאלי המובא בספ"ד. (רח) ז"ל ר' פנחס בר חמא, ועיין בתנחומא סס לך הערה מ"א. (רט) ז' נקראים בשם זה, עיין מנזח הירושלמי דף קי"ד פ"ב ועיין דוד דוד ודוכשו ח"ג לד 115. (רי) עיין בהערה שלפניה. (ריא) שני רב מני היו, אחד הקדמון שהיה תלמיד ל' יוחנן, ור' מני השני זימני רב פפי ורב זביד שהיו תלמידי רבא, ובודאי הוא הקדמון, עיין סדר הדוכות ערך רב מני. (ריב) לא נזכר ביומסין ובסדר הדוכות. (ריג) מרימר נזכר באחד זימני רב חסדא ואחד זימני רבינא. (ריד) פי' מתורגמן, ויש טעמא אחרת בכ"י רומי וכו"י פארמא: תרגם אמורא של ר' יוסי. ופי' מתורגמן עיין בתנחומא וי"א שם הערה קכ"ז. (רטו) הוא תלמיד מר' מייאשא גדור החתן נמיה שני לערך מ' שנה קודם תורכן הביט, והלגבל פירוש סופר. (רטז) רבו ר' מני, כן הביא היומסין ולא זיין המקום שהיה לו למקור והוא במדרש ארצה פ' הכשיל כחי, והוא אחד עם ר' תנחום בר ירמיה. (ריז) עיין ספ"ד בערכו. (ריח) הוא רב נחמן בר שמואל בר נחמן, נזכר בירושלמי מגילה פ"א סוף ה"א וכו"פ פ"ט ה"ו. ובתנחומא הנדפס פ' לך הגירסא נחמן בנו של ר' שמואל בר נחמן, ועיין ספ"ד ערך רב נחמן בר שמואל בר נחמן. (ריט) לדעת המוס' ז"ל מ"ז ע"ב סתם ל' נחמן הוא בר יעקב, והוא חזר לרב הוא ולרב יסודה, וזה שלא כדעת רש"י ז"ל, כי סתם רב נחמן הוא רב נחמן בר יצחק, עיין יוחסין וסדר הדוכות שהאריכו בזה. (ריכ) הוא כמו ל' נחמן דמן יפו, וגם בעל ספ"ד הביאו שאמר בשם ר' יעקב דקיסרין כ"ר פ"ג. (ריכא) הוא מכינוי של ר' מנחם, עיין אודוסיו בספ"ד באריות. (ריכב) לא נזכר ביומסין ולא בספ"ד, ואולי ז"ל ר' יוחנן בן אלעזר, והוא המובא בתגינה דף ק' ע"א. וכן מאלףתן כן בכ"י רומי, עיין בתנחומא שם הערה מ"ט. (ריג) לא נזכר ביומסין ובספ"ד. (ריד) רוב דרכיו בהגדה, ומנוכר הערה פעמים בירושלמי, ועיין ספ"ד ערך ל' סימאי. (ריכה) עיין

ר' סימון בן פזי. תצוה א' (רכו).

אות ע.

רב עוקבא. חוקת ב' (רכז).

בן עזאי. בראשית ד', פקודי ז', נשא י"א (רכח).

ר' עזריה. נשא ל"ב. בשם ר' יהודה בר סימון שאמר בשם ר' יהודה בר אלעאי, תצא י"ז. הוא ור' יונתן בן חני ור' יצחק בר מריון אמרו יחד בשם ר' יוסי בר' חנינא, ראה מ"ז. בשם ריש לקיש, בראשית מ"ו (רכט).

עקביא בן מהללאל. חיי ז' (רל).

ר' עקיבא. בראשית ח', מ', נח ב', ח', וירא כ"א, חיי ח', שמות י"ד, בא ז', תצוה א', תוריע ז', מ"ז, אחרי י"ז, שם, קדושים א', אמור ז', נשא י"א, י"ג, חוקת כ"ד, מ"ד, פנחס י"ז, ראה י"ז, תבא ד', האזינו ב'. ר' חייא בשמו, מקץ י"ד (רלא).

אות פ.

בר פדא. חוקת י"ט (רלג).

ר' פדת. מצורע א' (רלג).

פלימו. נשא י"א (רלד).

ר' פנחס. וישלח ה', וארא י"ט, אחרי ב', ז', אמור ה'. ר' נחמן דיפו בשמו והוא שאמר בשם ר' סימון, אחרי ח'. בשם ר' חלקיה הדרומי בשם ר' ראובן, קדושים א'. בשם ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ואתתני א'. עם ר' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם גדליל, אמור י"ט. בשם ר' ראובן, בראשית י"ח. בשם ר' שמואל בר נחמני, תצא מ"ז (רלה). ר' פנחס הכהן בר חייא. נח ה' (רלו).

ר' פנחס בן חמא או ר' פנחס הכהן בר חמא. נח י"ח, לך ד', וירא כ"א, ל"ז, מ"ה, תולדות י"ט, ויהי י"א, וארא א', שש, י"א, כ"ב, בשלח י"ב, י"ג, יתרו מ"ו, שם, משפטים ד', ו', בהעלתך י"ט. בשם ר' חלקיה, וירא ל"ז. בשם ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, וארא מ'. בשם ר' סימון ור' אבין בשם ר' אחא, וירא מ'. בשם ר' ראובן, תולדות י"א, קדושים ו' (רלו).

פנחס הסתת. אמור ו' (רלח).

פפוס בן יהודה. תבא ד' (רלט).

ר' פפיים. וירא כ"א, שמות י"ד (רמ).

ר' פרנך. בשם ר' יוחנן, הוספה לפ' שלח מ"ז (רמא).

אות ק.

בר קפרא. לך כ"ז, בשלח י"ד, כ"ב, חוקת ב', מ"ו, ראה מ'. ר' יהושע אר' שמעון] בן לוי משמו, וירא י"ד. בשם ר' ירמיה בר אלעזר, אחרי ז' (רמב).

ר

באריכות נסק"ד אודותיו, כי סופר ומונה שם את המקומות אלה מוכר. (רכז) הוא כמו ר' שמעון בן פזי, עיין סה"ד ערך ר' שמעון בן פזי. (רכז) עיין מצוה הידועה לז' ק"ב ע"ב בערך מצ עוקבא. (רכח) עיין סדר הדורות ערך שמעון בן עזאי. (רכט) מובא נסק"ד בערך ר' עזריה, והביא שם ממוזכר בילמדנו פ' נח א' ופ' חלא, וכוון לתנחומא הגדפס. (רל) היה בזמן הלל, עיין נסק"ד. (רלא) ידוע ומלאו הכנה מאמרים ממנו. (רלב) כז פדה ור' יוחנן מולקין (תולין קכ"ד ע"ב), ועיין סה"ד ערך כז פדה, וטונו במלות כז פדה על ר' יהודה שהיה בן מר פדייה. ועיין דז דזק ודוקשיו מ"ג ז' 64 ובהערה שם. (רלג) עיין סדר הדורות כי היה ל' פדת הוקן, וגם היה נכדו ר' פדת בן ר' אלעזר. (רלד) נזכר גם בבבלי, עיין סה"ד. (רלה) עיין אודותיו במצוה הידועה לז' קכ"א ע"ב, ונסק"ד ערך ר' פנחס סה"ס. (רלו) ל"ז כז חמא במקום כז חייא, וכן הוא לנכון כ"ל רומי, עיין בתנחומא נח שם הנהגה מ"ג. וסוף הוא המובא בקמחן חמ"ז. (רלז) הוא ל' פנחס הכהן כז חמא, עיין בסדר הדורות שם. וז"ל היוחסין השלם: דעך ר' פנחס כז חמא, ובתנחומא ובכתוב חמ"ז ל' פנחס הכהן כז חמא. (רלח) עיין סה"ד ערך חמ"ז פסקו והכהן הגדול מאחיו. (רלט) עיין סה"ד ערך פפוס בן יהודה. (רמ) היה אחד המורכב, עיין סה"ד. (רמא) מוכר בבבלי וידועה למי, עיין סה"ד. (רמב) עיין יוחסין וסה"ד במצוה הידועה לז' קכ"א.

ר' קצרא . ויחי ו' (רמג) .

אות ר' .

ר' ראובן . בראשית י"ה , נשא ל"ד , בהעלתך ט"ז . ר' פנחס בשמו , בראשית י"ה , ר' פנחס הכהן בר חמא בשמו , תולדות י"א , קדושים ו' . ר' פנחס בשם ר' חלקיה הדרומי בשמו , קדושים א' (רמד) .

רב . קרח כ"ד . ר' אבא ור' הונא בשמו , ראה ט"ז . רב יהודה בשמו , מסעי ט' . ר' שמואל בר יצחק בשמו , קרח כ"ה (רמה) .

רבא . קרח כ"ו , כ"ז , חוקת ב' , שם (רמו) .

רבה בר אבונה . רב נחמן בשמו , חוקת ב' (רמו) .

רבה בר בר חנה . קרח כ"ז (רמח) .

רבותינו . אמרו רבותינו . בראשית ל' , נח ב' , שם , י' , כ"א , לך ח' , שם , י' , י"ז , וירא כ"ה , ל"ח , מ' , חיי ב' , תולדות ט"ז , ויצא ח' , י"ט , שם , וישלח ו' , ח' , וישב י"ג , י"ז , מקץ ב' , ויגש ח' , ויחי ד' , שם , וארא י"ח , כ' , כ"ב , שם , בא ט"ז , בשלח י"ז , משפטים ח' , תרומה א' , ו' , ז' , ט' , תצוה א' , תשא כ' , ויקהל י' , ויקרא ט"ז , צו ז' , שמיני ה' , תזריע ו' , י' , מצורע ב' , ה' , י"ח , קדושים ט"ו , אמור ד' , כ"ט , במדבר ג' , נשא י"ג , בהעלתך י"ט , שלח כ"ו , הוספה לפ' שלח י"ט , חקת א' , מסעי א' , דברים ה' , שם , הוספה לפ' דברים ח' : רבותינו אומרים . נח י"ז , תולדות ד' , תשא כ' , ויקהל ה' , אתרי י"ג : ורבותינו אומרים או אומרים . חיי ט' , וישלח ג' , י"ב , ויחי י"ה , וארא כ"ב , תשא י"ב , במדבר כ"ז , הוספה לפ' שלח א' , הוספה לפ' קרח ד' : רבותינו אמרו . לך ו' , וירא ד' , וישלח ב' , בא א' , ב' , יתרו ט"ו , תשא י"ג , תזריע ד' : ילמדנו רבותינו . תולדות י"ב . ילפינו רבותינו . מקץ י"א : רבותינו פרשו מקצתן . נח כ"ד : רבותינו שינו . (ששינו לתלמי המלך) . שמות י"ט : שנו רבותינו . נח י"ג , לך א' , י"ז , תולדות י"ב , י"ג , וישב ח' , ויחי י"ב , יתרו י' , תצוה ו' , תשא א' , פקודי ב' , ויקרא א' , י' , ט"ז , קדושים י"ד , במדבר ו' , כ"ז , נשא א' , ז' , ל"ד , שלח א' , כ"ו , הוספה לפ' שלח י"ט , קרח כ"א , תצא א' : כך שנו רבותינו . (לתשובה על שאלת ילמדנו רבינו) , בראשית י"ב , כ"א , כ"ו , ל"ג , נח א' , ז' , י"ח , לך ו' , כ' , וירא א' , ט' , ט"ז , ל' , ל"ב , תולדות י"ב , ויצא ט"ז , כ"א , וישלח ט' , י"ב , כ"א , וישב ח' , מקץ י"א , ויקרא ג' , ח' , מצורע א' , י' , י"ג , במדבר ט' , כ"א , כ"ה , נשא א' , י"ד , י"ט , בהעלתך א' , כ' , שלח א' , הוספה לפ' שלח ז' , הוספה לפ' קרח א' , חוקת ג' , בלק כ"ד , כ"ה , פנחס א' , י"א , י"ג , משות א' , ב' , ז' , מסעי א' , ה' : כך שנו רבותינו (בלא שאלת ילמדנו) . וירא מ' , תולדות ד' , ז' , מקץ ט"ו , תרומה ב' (באן אמר ריש לקיש בשם כן שנו רבותינו) , ויקרא ד' , מצורע י"ז , נשא ו' , (באן אמר ר' יצחק בשם כן שנו רבותינו וכו') : אמרו רבותינו בשם . בשם ר' אושעיא שאמר בשם ר' חייא הגדול , יתרו י"א . בשם ר' אליעזר בן פדת , וירא ג' . בשם ר' הלבו , ויחי ו' . בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא , נשא ד' . בשם ר' מאיר , בראשית ל' :

רבותינו שבגולה . ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו שאמר בשם רב יהודה בר יחזקאל ורבתי משום רבותינו שבגולה , חיי ו' (רמט) .

רבי . וירא ל"ח , חיי ט' , וישלח י"ד , תצוה א' , צו ז' , נשא י"ד , כ"ד (רנ) .

רבינו . וישלח ה' , י"ד , וישב ח' , ויחי ו' , צו ז' . תנא משום רבינו , קרח כ"ז (רנא) .

רבינו הקדוש . ויחי ו' , צו ז' (רנב) .

רבנין

(רמג) עיין מנחומא ויחי טס הערה כ"ז . (רמד) מזכר גם ביושעלמי ובעא קומי ר' מנא , וכו' ביני אמר בשמו , עיין בסק"ד ומבוא ביושעלמי דף קכ"ב ע"ב . (רמה) הוא ראש האמוראים , ולמד אלל רבי ור' חייא בנא" וירד לנגב ומזכר לנא" בימי רבי ושכ לנגב ויסר טס ישיבה בכורא , עיין אודותיו במבוא ביושעלמי קס"ב ע"ב ומתמר יקב בס' דור דור ודושי ח"ג דל 147 וסלסה . (רמו) עיין בחריות בסק"ד . (רמז) עיין אודותיו בסק"ד בחריכות . (רמח) עיין בחריכות בסק"ד ערך כהן בר נחא . (רמט) מזכיר הס גם ביושעלמי שנת סוף פ"ה , ביאה פ"ב ה"ח , ובבבלי קסאדקינ' ע"ב ושבעות ח"י ע"א אמרו רבתיטו שבבבל רב ושמואל רבתיטו שבלק יתלל ר' אבה . (רנ) בשמות הלסה "רבי" , "רבינו" , "רבינו הקדוש" נקרא רבי יהודה מקדר המשנה . (רנא) עיין הערה הקודמת . (רנב) עיין

מבוא

רבנין או רבנן. רבנין אמרין. לך י"א, שמות י"א, חוקת י': ורבנין אמרין. נח ב', קדושים א', חוקת ח', שש י"ד, י"ז תצא ד', י', י"ג, ט"ז, שש. תנו רבנן. מצורע י"ז, אמור ד' (רנב).

רבנן בדרום. אחרי ד' (רנד).

רבנן דקיסרין. אחרי ד' (רנה).

אות ש'

אבא שאול. חוקת כ"ה, הוספה לפ' דברים ו' (רטו).

בית שמאי. בראשית י"ז, י"ט, כ"ז, נח כ"ב, לך ו', בהעלתך כ"ה, שלח ל' (רנו). ר' שילה. משפטים ח' (רנח).

ר' שמואל. בראשית י', וארא י"ח, בא י"ט, תצוה ו', פקודי ב', הוספה לפ' דברים ו'. רב אידי ורב הונא בשש ר' יוסי בר יהודה שאמר בשמו, לך א'. בשש ר' ירמיה בר יצחק, תשא י"ח (רנש).

ר' שמואל בר אבא. בא י', בחקותי ה', נשא ל"ג (רס).

ר' שמואל בר אבדימי. תצא ו' (רסא).

ר' שמואל בר אמי. בראשית ט' (רסב).

ר' שמואל בן גדליה. בהר ב' (רסג).

ר' שמואל בר יצחק. ויצא ג', חוקת כ"ז. ר' חנן בשמו, תולדות ו'. ר' יהודה בר סימון בשש ר' חנינא שאמר בשמו, נח כ'. בשש רב, קרח כ"ה (רסד).

ר' שמואל בר נחמיה. שמות כ', ויקהל ו' (רסה).

ר' שמואל בר נחמן או ר' שמואל בר נחמני. בראשית כ"ד, כ"ה, נח י"ז, וירא ט', כ"ג, ל', ל"ז, מ"ה, ויצא ט"ז, כ', וישלח ו', ח', כ"ז, שש, כ"ט, ויהי י"ג, י"ח, שמות י', בא י"ט, בשלח ג', תרומה ח', ט', ויקהל ו', תזריע ב', אחרי י"ד, אמור י"ג, בחקותי ד', בהעלותך י"ח, י"ט, הוספה לפ' קרח ד', חקת ח', י"ד, ברכה ו'. ר' אחא בשמו ובשש ר' אלכסנדרו שאמרו בשש ר' יונתן, לך א'. ר' אחא בשמו, אמור ו' ברכיה ור' חלבו בשמו, בראשית י"ח. ר' ברכיה בשש ר' חלבו בשמו, וארא כ"ב. ר' הונא ור' אידי בשמו, אמור ט"ז. ר' זכאי דשאב בשמו, חוקת י"ח. ר' חלבו בשמו, בשלח י"ג. ר' לוי בשמו, במדבר י"ט. ר' פנחס בשמו, תצא ט"ז. בשש ר' אלכסנדרא, בהר ג'. בשש ר' יונתן, לך י"ד, ואתחנן ו'. בשש ר' יונתן בן אלעזר, ויגש י"ב (רסו).

ר' שמואל קפוטקיא. ר' אבין בשמו, חוקת ט"ז (רסו).

ר' שמלאי. בראשית ו', וירא א', קדושים ד', ואתחנן ו', שופטים י' (רסח).

ר' שמעון. תולדות כ"א, וארא ט', יתרו ט"ז, תשא ט"ז, י"ח, ויקהל ו', פקודי ב', ו', נשא ב', בהעלותך כ"ז, פנחס ד', הוספה לפ' ואתחנן ה' (רסט).

ר'

הערה ר"ג. (רנב) שם "רבנן" נאמר לרוב על התלמידים בני הישיבה, עיין רש"י נדרות כ"ח ע"א, ת"ז ע"ב, כ"ט ע"א, כ"ב כ"ב ע"א, ולאשר מניין בירושלמי רבנן דתמן הם החכמים דבבל. (רנד) הם קצלת החכמים אשר יסבו נדרות, וממלא בירושלמי לדומאי אמרו, ועיין מבוא בירושלמי דף ע"ג ע"א. (רנה) בן נקבאית הישיבה אשר מושבה היה בקיסרין וזמנתה הכנה בירושלמי, עיין מבוא בירושלמי קכ"ג ע"א. (רנו) עיין בטה"ד. (רנד) תלמידי בירושלמי, עיין מבוא בירושלמי. (רנש) עיין מבוא בירושלמי וסה"ד. (רס) הוא שמואל נח בא לו נח אבא, נזכר הכנה פעמים בירושלמי, עיין מבוא בירושלמי. (רסא) נזכר ג"כ הכנה פעמים בירושלמי, עיין מבוא בירושלמי, ונראה כי היה תלמידו של ר' מנא. (רסב) הוא ר' שמואל נח אימי בירושלמי, עיין ג"כ במבוא בירושלמי. (רסג) בתנחומא בהערה ז' הבאטי כי נבדפס גוי' בן גוריא, וזכאטי בסדר הדורות הביא ר' שמואל נח גדליה דבבאי רבא פ"א [אות י"ז] ושם בטה"ד נבדפס ר' שמואל בן גוריא הביא שמו כמו שמואל נחמני וסיים לא תלמידי, ובתנחומא הוא בתנחומא הנדפס שם. (רסד) הוא מגדולי האמוראים של הדור השלישי ומתארכיז גאון בהכנה מקומות, עיין מבוא בירושלמי קכ"ז ע"א. (רסה) הוא ר' שמואל נח נחמן הנזכר אחריו. (רסו) ר' שמואל נח נחמן הוא ר' שמואל נח נחמני ומכנה הכנה פעמים בירושלמי, עיין סה"ד ומבוא בירושלמי קכ"ז ע"א. (רסח) נזכר בטה"ד. (רסט) נזכר גם בירושלמי, עיין סה"ד ר' שמואל קפוטקיא ומבוא בירושלמי קכ"ז ע"א. (רסה) נזכר הכנה בירושלמי ובבבלי, עיין סה"ד ומבוא בירושלמי קכ"ז ע"א. (רסט) הוא ר' שמואל נח אבא המובא להלן ומכנה

- ר' שמעון איש קימרון. נשא ל"ד (רע).
- שמעון הצדיק. חוקת כ"ה, שם כ"ז (רעא).
- ר' שמעון בר אבא. וישלח כ"ג, בהעלתך כ"ז (רעב).
- ר' שמעון בן אלעזר. בשלח י"ט, מצורע ח' (רעג).
- רבן שמעון בן גמליאל. ויצא כ"ד, תצוה י', צו' י', שם, במדבר כ"א, נשא כ"ו, חוקת י"א, הוספה לפ' דברים ד', ה'. בשם ר' שמעון בן הסגן, אמור ל"א (רעד).
- ר' שמעון בן הסגן. רבן שמעון בן גמליאל בשמו, אמור ל"א (רעה).
- ר' שמעון בן זירא. בראשית ד' (רעו).
- ר' שמעון בן חלפתא. ויצא ז', וישב י"א, פקודי ז', קרושים ו', ראה י"ג. ר' לוי בשמו, יחצא י"ב (רעז).
- ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו. בשם ר' שמעון בן יוחי, בראשית כ"ה (רעה).
- ר' שמעון בן יחזקאל. ויקהל ז' (רעט).
- ר' שמעון בן יוחי אור' שמעון בן יוחאי. בראשית ו', י"ח, י"ט, נח ח', כ"ח, לך י"ג, וירא י"ד, ל"ח, מ"ה, חיי ז', ויצא ז', ויגש י"ב, שמות כ"ד, וארא ב', ג', כ', בשלח י"ח, תצוה ז', תשא י"ג, פקודי ח', שמיני ה', י', אחרי ב', בהר ח', במדבר ל"ב, נשא כ"ד, שם, שלח כ"ז, הוספה לפ' שלח א', עקב ג'. ר' אבא בר כהנא בשמו, עקב ג'.
- ר' יוחנן בשמו, תוריע י"ב, חוקת מ"ז. ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו בשמו. בראשית כ"ה (רפ).
- ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא. שמות י"ב (רפא).
- ר' שמעון בן לוי. בהר ז', נשא כ"ה, כ"ז. בשם בר קפרא, וירא י"ד (רפב).
- ר' שמעון בן לקיש ולרוב בשם ריש לקיש. בראשית י"א, כ"ד, כ"ה, מ', נח כ"א, לך ו', כ"ו, תולדות כ"ד, ויצא ט', כ', כ"ב, כ"ד, מקץ א', ויחי ד', ו', שמות י"ג, בא י"ז, בשלח ו', יהרו י"ד, משפטים י', תרומה ב', ו', תשא ב', ו', י"ד, מ"ו, שם, תוריע ב', שם, אמור ג', (בשם ר' לקיש), שם ד', שם, שם, כ', בהר ג', במדבר י"ט, נשא כ"ה, כ"ו, כ"ז, ל', שלח י"א, הוספה לפ' שלח ו', חוקת ח', י"א, פנחס ט', ראה י"ז, תבא ב', ברכה ב'. ר' ברכיה בשמו, תשא ז'. רב הונא בשמו, תשא י"א. ר' עזריה בשמו, בראשית מ"ו, בשם ר' אלעזר הקפר, חיי י', ויצא כ"ג (רפג).
- ר' שמעון בן מנסיא. וישב ח', בהעלתך כ"ז. ר' לוי בשמו, אחרי ג', חוקת י"ז (רפד).
- שמעון בן קמחית. אחרי ט' (רפה).
- שמעון בן שמח. שופטים ו' (רפז).
- רב ששת. חוקת ב' (רפז).

אות ת'

ר' תחליפא. בראשית מ"ז, לך ד' (רפח).

ר'

הכנה פעמים ביבולשמי, עיין סה"ד ומצוא תיבולשמי. (רע) מזכר במכילתא בשלח פ"ג וז"ל פ"פ"ז וגם בעל סה"ד הביאו ומצאו שזכר גם בילמדנו נשא וכוון לתגומא הגדפס. (רעא) היה משיכי כנסת הגדולה. (רעב) מזכר הכנה פעמים ביבולשמי וואל ל' שמעון סתם שהבאטי למעלה. (רעג) הוא תנא, עיין אודותיו בסה"ד באריות. (רעד) ידוע ומפורסם, עיין ממנו סה"ד באריות. (רעה) ראה הבית ומרכבו, עיין סה"ד. (רעו) לדעת בעל סה"ד הוא רב שמעון בר יוצא, אולם בהפסד י"ח בתגומא שם הבאטי כי בילקוט הגי' ל' שמעון בן יוצא, ונמצא ג"כ ביבולשמי בשם פ"ב (דף ה' ע"א) ל' סימן בשם ר' שמעון יוצא. (רעז) אחד מן הסקנים שבדור, וזכר סמוך לנבואה או לפזרי, עיין סה"ד ומצוא תיבולשמי קל"ח ע"ב. (רעה) עיין באריות בסה"ד. (רעט) עיין סה"ד. (רפ) ידוע, עיין אודותיו בסה"ד באריות. (רפא) עיין סדר הדורות ומצוא תיבולשמי. (רפב) בעל סדר הדורות הביא ל' שמעון בן לוי קדושן ל' ע"ב, ובתגומא נשא בהפסד קל"ג התיבולשמי שם כי רש"י הוא ר"ח ל' שמעון בן לקיש. (רפג) תלמיד ל' יוחנן, עיין אודותיו בסה"ד ובמצוא תיבולשמי ובס' דור דור ודורשיו ח"ג ד' 80. (רפד) עיין סה"ד. (רפה) גממא יוחא מ"ז ע"א הניכסא ישמעאל בן קמחית. (רפז) הוא שמעון בן שמח הנשיא, ומיבוי יודע בן נבואה א"ד, וחממו נאשא לינא המלך מהתשמונחיס, עיין סה"ד. (רפז) הוא אמורא בגלגלי ידוע, ומזכר באיזה מקומות ביבולשמי, עיין מצוא תיבולשמי.

מבוא

ר' תנחום. ויקרא ב' (רפס).

ר' תנחום בן חנילאי. משפטים ח', ויקרא א', שמיני י', חוקת ה', תצא ה' .
בשם ר' ברכיה בשם ר' יותנן, תוריע י"א (רצ).

ר' תנחום ב"ר יודן. חוקת כ"א (רצא).

ר' תנחום ב"ר זיסי. ויצא כ"ב (רצב).

ר' תנחומא. לך ט', וירא כ"א, תולדות ו', כ"ג, ויצא כ"ד, סקץ י', וארא ט"ו ,
בא ו', משפטים ו', ויקרא ב', אחרי ו', אמור י' (רצג).

ר' תנחומא בר אבא. בראשית י', י"ט, נח ב', לך ו', ויצא כ"ד, בא ב' ,
תוריע ט', בהעלתך י"ט, שלח א'. בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא, שלח כ"ו .
בשם ר' לוי, במדבר כ"ז (רצד).

ר' תנחומא ברבי. בתקתי ה' (רצה).

(ח) רשימה ממלות זרות הנמצאים בתנחומא כ"י ע"פ סדר א"ב ואנה הם

מבוארות בהערות .

בתנחומא נמצאים הרבה מלות זרות. ובארתי כולם בהערות שלי באר היטב מקורם ומחצבתם, הרבה מהם לא הביאם העורך כלל, כי לא ראה את התנחומא שלנו, וגם לא הנדפס, רק הביא המלות הזרות מהילמדנו (כמו שתראה בפרק י"ז ברשימה), ואמרתי להציגם פה כולם ברשימה אשר ערכתי ע"פ סדר א"ב שיהיו ערוכים לפני הקוראים, ורשמתי אנה הם נמצאים בתנחומא, באיזה פרשה, ובאיזה אות, וגם באיזה הערה נמצא באורם, ואקוה כי יהיה תועלת בזה אל הדורשים אחרי באורי מלות זרות בדברי חז"ל, בפרט כי הרבה מלות נמצאים גם בספרי מדרשים אחרים, ועל ידי הרשימה ימצא בנקל מקום תחתם בתנחומא ובאורם בהערותי.

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
א.				אדריאנוס	משפטים	—	יב
אבגין	אמור	—	קצ	אדריאנוס	פקודי	—	כא
אבן שתיה	אחרי	ד	סא	אדרינוס	קדושים	ח	לו
אנו	אמור	—	קצ	אדרינוס	פקודי	ג	יש
אגודי	במדבר	—	קפא	"	"	—	כא
אגילון	שלח	כב	פט	אדורות	בשלח	—	צב
אגמקסין	בא	יא	צג	אודרותא	"	—	"
אגון	אמור	—	קצ	אדרופיקוס	תוריע	ח	יש
אגין	"	—	"	אהליות	תרומה	ח	מה
אנוסמה	קדושים	ה	יש	אוונטיא	וישלח	ה	יב
"	בתקוטי	ו	כח	אוונטיות	תשא	—	לא
אנוסמוס	וארא	ז	סא	אוונטיאי	וישלח	ה	יב
אניסטרון	ויצא	—	ד	אזגין	חקת	—	קסג
אגודי	במדבר	—	קפא	איזמל	ויקהל	ס	לד
אדמא	אחרי	ד	עג	איחוי	לך	—	יב

ק"ל פ"א. (רפס) מזכר בידועלמי ועיין מבוא הירושלמי. (רצ) מזכר בירושלמי בבלי ומדקשים, עיין סדר הדוכות .
(רצא) מזכר בירושלמי ברכות סוף פ"ו, יומא פ"ב ה"א. (רצב) בעל סדר הדוכות לא הביאו, ובתנחומא וילא סס
הערה קמ"ט כהנ"ז גי'קת הילקוט ר' אונא בבב"י יוסי. (רצג) ל' תנחומא סתם, ל' תנחומא נכ אבא, ו' תנחומא
בבב"י הוא אחד, וסוף כ"י תנחומא הדקדק אשר מיוחס אליו המדקדק תנחומא, עיין אודותיו באריתוס לפיל פרק ה' .
(רצד) עיין הערה שלפניו. (רצה) עיין הערה ר"ג :

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
קכז	כ	ויצא	אמורא	קע	—	במדבר	אימא
צ	ה	תקת	אמת המים	סב	יב	הוספה שלא	אימימסיאה
קמז	—	במדבר	אנבונין	סה	יג	ראה	אמלז
סג	—	יתרו	אננימירק	פח	—	בלק	אמליו
צג	יח	נשא	אננריא	עד	יש	וישלה	אמלין
לט	ט	שופטים	"	פח	טו	בלק	אמלם
כד	ד	בא	אנדרולומסיא	מה	ח	מסעי	"
רכא	לב	במדבר	"	עד	יש	וישלה	אמלים
עא	יש	קרח	"	סה	יג	ראה	"
יב	ג	משפטים	אנדריונס	מה	ח	מסעי	אמלסיות
יש	ג	פקודי	"	קע	—	במדבר	אכמו
סה	ו	הוספה שלא	אנמוכיא	ג	—	לך	אכלוסין
קלה	—	נח	אנטוס	פב	יד	יתרו	"
—	יא	מקץ	אנטונינס	פט	טו	בלק	"
קז	יש	ויצא	אנטידיסר	נו	יב	שלה	אוכלוסין
"	—	"	אנטיקיסר	ד	א	ויצא	אכסימורין
"	—	"	אנטיטר	קה	ל	וישלה	אכסיום
סז	—	ויחי	אוני	קמו	—	במדבר	אלבנין
סה	יג	וישב	אוניות	סב	ט	תרומה	אלטין
ג	ב	"	אנפמי	ו	א	בהעלותך	אלכסנדריא
—	כד	שמות	"	פג	ט	אמור	אלכסנדרון
—	יא	בשלה	"	"	"	"	אלכסנדרוס
רה	ל	אמור	"	ק	כו	וישלה	אלון
קמא	—	שלה	אנפריות	לד	ד	תצא	"
לז	ז	תזריע	אנוצי	צב	יש	הוספה שלא	אלינוסתי
קכז	יד	נח	אונקיא	ק	כו	וישלה	אלנכמי
נו	ט	תזריע	אנקליטין	ל	—	צו	אלנכני
קה	ל	וישלה	אנקום	"	ד	"	אלנכתי
קנב	כב	ויצא	אכטאטיבא	כה	—	ויחי	אילסים
פז	יח	מצורע	אכטווא	ד	א	תרומה	אולוסירקא
לה	—	משפטים	אכטונית	כה	—	ויחי	אילפים
"	ה	"	איכטושין	קעז	—	אתרי	"
מה	—	מסעי	אסל	"	"	"	אילפם
"	—	"	אסטליות	קא	טו	מקץ	אלופסין
צד	י	לך	איסטלמיוסין	כא	ד	תזריע	אככטי
מש	ח	תזריע	אכטנים	פז	יא	תצא	"
יח	ב	תשא	אכטרוכלין	כד	—	צו	אככירם
קמ	—	תקת	אכטרולוג	מה, כו	יא	בשלה	אכנה
סו	ה	ויקהל	איכטרולנין	נז	יג	"	אימנון
י	—	תשא	אכטרונגילין	מה	—	"	אמנס
פט	טו	תולדות	איסמריא	טו	ג	בהעלתך	אמניות
לט	—	קדושים	אסטרון	צב	יש	הוספה שלא	אימיסו
כה	—	ויחי	איסמדין	עג	יא	מקץ	אמפרמור
"	—	"	איסמדין	קמד	—	נח	אימקסירוס
ג	ב	האיזני	איסמדיגון	כד	—	צו	אימקסירוס

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
—	טו	"	"	לה	—	משפטים	איסטרטיון
סא	י	שמיני	"	ג	—	האזינו	אסטרטיומן
קט	ז	אחרי	איפופסין	לה	—	משפטים	איסטרטיוטין
סז	ז	במדבר	"	רעז	כז	חוקת	אסטרטלימיה
ד	א	קדושים	אפיפורין	צד	—	לך	איסטרטליטין
נב	ה	במדבר	אפרכיאי	ל	ז	בשלה	אוסיא
רעז	כז	חוקת	אפרכיה	ט	ז	מסעי	"
נו	ט	הזרוע	אפרכוס	קלה	יט	תשא	אוסיה
צט	כ	בהעלותך	"	לג	ב	חוקת	אסכלה
כג	—	לך	אפופילסמון	רלג	—	לך	אספטמיא
קמט	כז	נשא	אפרסיין	קיא	—	וארא	אספמיא
מז*	ו	נה	אפרסמון	סג	ט	תרומה	אספנרמון
כג	ג	לך	"	"	—	"	אספנרמין
פה	—	הוספה שלח	אפריקא	שג	—	חוקת	אספקלמור
פט	ט	אמור	אפריקי	סג	—	תרומה	אספרנמין
פז	יה	מצורע	אצטבא	צא	—	בשלה	אסקולסטיכא
רטט	לא	בראשית	איצטבלאות	"	—	"	אסקלסטיקין
קמד	יא	חוקת	איצטרולוג	"	יז	"	אסקולסקיטין
קע	כא	במדבר	אקמו	קי	טז	בא	איסקופיא סהטא
כא	—	צו	אוקי	"	—	"	איסקופיכטא
קה	ל	וישלה	אקיום	ס	—	חיי	אסתוררי
צג	י	במדבר	איקונים	כג	—	לך	אפובלסמון
קעה	כב	"	איקונין	קע	כא	במדבר	איפטא
ט	ז	שמות	"	—	יא	בא	איפמיא
קה	—	וישלה	אקנוס	ט	א	במדבר	איפמיאי
מו	ט	מקץ	אוקנוס	קמט	—	נשא	אפטין
נה	ח	נשא	ארביטטקון	קמא	—	שלה	אפכיות
סב	י	הצוה	ארבל	עב	—	בראשית	אפליון
יא	ב	הוספה קרה	ארגמיס	עב	—	בראשית	אפילון
סג	—	יתרו	ארגנטיין	קיא	—	וארא	אפמיא
"	יב	"	ארגיטירין	—	כד	שמות	אפנטי
צב	—	בשלה	אורוותא	—	יא	בשלה	"
פא	יב	הצא	ארכיון	ג	—	וישב	"
נה	—	נשא	ארכיטטמון	רו	—	אמור	"
סב	—	הצוה	ארכלים	נב	ד	ויקרא	אפונדא
צא	—	בשלה	ארכלסטוסין	לב	ה	ויגש	אפונים
מ	ז	שמות	אורכסיניא	קמט	—	נשא	אפסיין
קפג	—	במדבר	ארנון	ט	א	צו	אופסנין
שנח	טט	חוקת	ארנונא	סה	—	וישב	אפסנטיין
קלה	טו	נה	ארנונית	"	—	"	אפסנתין
קמא	—	שלה	ארנוניות	ד	ב	וישב	אפסיקין
ז	ב	בראשית	אריסטון	ד	א	קדושים	אפיפורין
			ב.	כ	ד	בשלה	אפופסין
			בבא	לה	ז	הצוה	"
צג	כד	קרה	בבא	סה	יא	ויקרא	"

מלה	פרשה	אות	הערה	מלה	פרשה	אות	הערה
ביבי	מקץ	—	עב	בריוני	אמור	ל	רי
ביבין	וארא	ב	יד	בוריריקא	ויחי	—	כז
בבליקן	משפטים	—	עב	בשטרנה	לך	—	קכא
באגיו	אמור	—	קצ				
באגן	"	—	"	ג.			
בדוכסין	אמור	—	צב	גבבא	קרה	כז	קיא
בוהק	פנחס	א	ו	גבוריא	חוקת	—	קעג
ביוע	קרה	כז	קט	גגית	וארא	יד	קכג
בויתא	תצא	ד	לב	גדנפא	חוקת	ב	מז
בויא	שמיני	ה	כז	גזא	תצא	ו	מה
"	הוספה דברים	א	ב	גיחו	פנחס	א	ג
בייה	ויגש	—	יב	גיי	אמור	—	פב
באיין	אמור	כז	קצ	גייס	מסעי	א	ב
בית אודיין	וירא	—	קכד	גיפא	ראה	—	כא
בית אוריין	"	—	"	גיית	נח	—	עד
בית שופח	חוקת	א	טז	"	אמור	—	פב
בי טרפא	"	—	"	גלבטינון	בראשית	—	קפה
בית כוזבא	"	—	"	גלובקא	לך	—	עב
בית שאן	בראשית	כד	—	גיל	אמור	ז	סב
"	תוריע	ז	לו	גליא	אחרי	ד	נה
בית שופרי	חוקת	—	טז	"	אמור	יש	קסב
בלדר	"	—	כא	גלגוי	חוקת	ה	קכה
בולם	תצא	ו	מד	גלגלוי	"	"	"
בולים	נח	יז	קעא	גולגלית	נח	טז	קלה
בלנין	בא	ה	מז	גלוותא	וישב	טז	סב
בלניום	בלק	—	קכז	גלכטינון	בראשית	—	קפה
בולם	חוקת	—	רמד	גלכטינון	"	—	"
בלסטרא	בא	ד	כז	גלוסקאות	תוריע	ז	לו
בלסמיא	תולדות	כא	קמח	גוליאד	משפטים	—	יה
בלספימיא	"	—	"	גוליוד	"	ג	"
בלורית	נח	כ	ריז	גילורד	"	—	"
בימה	שלח	כב	פה	גילורר	"	—	"
בנייתא	וירא	ד	לא	גמיטום	השא	יז	קכה
בניפיקין	קרה	—	פג	גמיקון	"	—	"
בניפיקין	הוספה קרה	כ	יב	גמיסקין	"	—	"
בסילוואוס	וארא	ז	סא	גמיסקון	בראשית	—	רעב
בסיליון	אחרי	ב	כד	"	בא	—	צג
בסלמן	לך	ג	כג	גמיסקוס	בראשית	—	קס
בסס	בהעלתך	כא	קה	גמיסקוסין	"	—	רעב
בסר	אמור	כט	קצה	גמיקין	בא	—	צג
בעל	הוספה שלח	ה	לב	גמיקסין	"	—	"
בורגן	מסעי	—	מה	גמיקוסוס	בראשית	כא	קס
בורדלן	כשלח	ה	לב	גמיקוסוס	"	"	"
ברדיקיא	ויחי	—	ז	גונדה	אחרי	—	כה
ברדניקוס	פנחס	—	ח	גונה	נח	יד	—

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
כז	ג	נשא	"	צו	כד	קרח	גני
ל	ד	ואתחק	"	סג	י	תצוה	גנונים
			ה.	טז	—	שמות	גינסיא
			הגמון	עג	ד	אחרי	גענעץ
צז	יא	במדבר	הגנונים	רמה	—	נח	גפף
טז	—	שמות	הגרינומוס	ה, ט	—	וישב	גץ
כז	—	ראה	הפיומא	כא	—	ראה	גיורא
לה	ו	בראשית	המוניה	יט	ד	בשלה	גרון
קכ	יב	לך	הימון	יב	ב	כא	גרדינן
נז	יג	בשלה	הנדון	"	"	"	גורדיצן
לז	ה	ואתחקן	הרדופני	מט	ז	תשא	גרמוסקן
קא	יה	בשלה	הרפותא	מה	ז	בחקותי	גרופית
קסח	—	חוקת					ד.
			ו.	כז	—	ויחי	דברימא
מה	י	ראה	וה	פא	ח	לך	דוגמא
רסד	לג	בראשית	וזה	מה	ב	חוקת	דודא
—	—	"	ווי	קלה	—	מקץ	דשנמא
מה	י	ראה	"	קכד	כג	שמות	דיו
ט	ב	מקץ	ותיק	ט	—	"	דוכוס
			ז.	רעז	כז	חוקת	"
			זג	צו	יא	במדבר	דוכס
מה	—	תצא	זוג	צב	—	אמור	דכסן
נה	—	חוקת	זוגא	קו	ז	חוקת	דלטר
לז	ג	אחרי	זהוניא	כו	—	וארא	דלוסקא
נה	—	חוקת	זווא	"	—	"	דלוסקמא
"	—	"	זווא	צא	יג	ויצא	דימוס
רד	יט	חוקת	זחלין	פט	ה	חוקת	דימוסאות
קע	—	במדבר	זימא	לז	ה	משפטים	דימוסיות
קכא	—	אחרי	זימייא	קכב	כב	ויצא	דואנטיבא
פט	—	נשא	זימייא	קצד	יז	חוקת	דיסקר
קכא	—	אחרי	זימיון	מב	ג	אחרי	דיסקרין
"	—	"	זינומייא	קו	יז	תולדות	דיסקוס
רכב	—	לך	זוני	מה	ו	הוספה שלה	דפני
לז	—	תצוה	"	ע	י	תצוה	דופריאות
ח	א	הוספה שלה	"	כו	ב	וארא	דפתרא
י	"	"	"	—	יט	ממות	דיקי
לב	—	לך	זיין	עט	—	בלק	דקיון
ח	א	הוספה שלה	זייני	כד	ד	כא	דורכסיות
רכב	—	לך	"	ח	—	פנתס	דריניקוס
קעפ	כב	במדבר	זונין	"	—	"	דרקונים
—	ט	וארא	זוניאות	"	א	"	דרקונוס
כט	ד	תצא	זרתיה	יא	ג	ויצא	דיתיקי
נש	י	"	זתים	מג	ח	ויחי	דייתיקי
				קט	—	במדבר	"

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
							ה.
קז	—	וירא	שרינס	לט	ט	ראה	חזוית
מה	יא	בשלה	שורוס	צ	ט	אמור	חזורין
קצא	כה	במדבר	שרף	כב	ו	ראה	חיוורין
			כ.	קצ	—	נח	הכינה
ר	—	לך	כאר	קכה	יש	וארא	חלוון
פב	—	ראה	כובה	פו	יב	משפטים	חולחול
כב	ב	וארא	כוזמוקרטור	לה	ג	אתרי	חלחולת
קכו	—	בלק	כלבוס	צב	ה	חקת	חנין
עו	—	יתרו	כילי כיליאדון	סה	—	"	חספנתא
קכז	—	בלק	כליגוס	"	—	"	"
כד	—	אתרי	כסיליון	ע	טז	צו	חיפה
מא	ב	חקת	כספן	צד	ז	אתרי	חפר
פב	טז	ראה	כופה	צב	יז	ראה	חפריות
מה	ח	תזריע	כפישה	קעד	—	בלק	חקרנים
עב	יא	מקץ	כרא	קצ	—	נח	חרדון
רטו	כ	חקת	כרכוס	טז	ד	ראה	חרוותא
מד	—	תצא	כשכש	נח	יב	שלה	חרסית
				קכה	—	חקת	חרספותיה
			ל.	"	—	"	חרפותא
			לבטינון	"	טו	"	חרצפיתיה
קפח	—	בראשית	לגא				מ.
קפט	—	"	ליגשא				טבלא
רה	כ	נח	ליגשא	פו	יד	יתרו	הטוימא
"	—	"	ליגטון	לה	ו	בראשית	טימי
קכא	—	אתרי	לוגמיא	כב	ד	מקץ	טימוס
יט	ד	בא	לגיון	פכ	יא	תצא	טייעא
קי	טו	תשא	"	קח	כז	קרח	טייר
קע	יז	לך	"	קמד	יא	חקת	טכסוס
קמט	יז	במדבר	"	יה	ד	בא	"
ע	יש	קרח	"	מה	י	ויקהל	"
קט	יה	בלק	"	קי	יב	במדבר	"
קפח	כד	בראשית	ליגנון	צג	—	נח	טלאין
ח	א	צו	לוגכטוס	רכד	כא	"	טלית
ריז	כ	נח	לודים	כא	—	צו	טלנס
ד	א	פנחס	לזוקן	קכא	כב	שמות	טיסני
יז	ד	ראה	ליטרין	עא	ח	נח	טפיטאות
נו	—	מסעי	לולביאות	פ	—	אמור	טיפיטאות
"	ט	"	לולביאות	קפה	—	"	טיפיטוס
"	—	"	לולביאות	עא	—	נח	טיפיסין
"	—	"	לונביאות	לג	ג	וארא	טרניה
"	—	"	לונביאות	י	—	תשא	טריגונין
עז	יב	תצא	ליסטים	לג	ו	שמות	טרטיאות
מת	—	חיי	לסתות	יב	ב	אתרי	"
קפח	כד	בראשית	לפיטטו	כז	ג	ברכה	טרונגיא
רו	ל	אמור	ליפס				

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
טז	—	משפטים	סקנדרוס	יב	—	במדבר	סיגמטין
קעד	ז	לך	סיקרא	קיב	יז	תשא	סיגנון
צט	ח	בהעלהך	סרדיוט	לט	ח	קדושים	סרדיוטין
לט	—	קדושים	סרדיוטין	ח	א	חוקת	סיט
עג	יח	שלה	סרח	סט	יד	נשא	כמים
ה	ב	תולדות	סורנא	לט	—	קדושים	סטרטיוטין
מד	—	מטות	סרונגיא	קבא	י	לך	סטרנה
ד	א	הצא	סריקון	קי	ז	אחריו	סייתין
נד	ו	אמור	סתת	קמ	—	במדבר	סילון
				כב	א	חוקת	סולמה רצור
			ע.	סד	טז	בהעלהך	סוליים
עג	—	אחריו	ענענין	רנט	כה	חוקת	סילכול
קכט	ה	חוקת	עדה	קסב	כד	ויצא	סימא
טו	—	הצא	עצבוני	מב	ו	הוספה שלח	סבכטיון
ו	—	תולדות	עצבונית	מ	ז	צו	סימוניא
"	ב	"	עצמונית	קיא	—	בא	סברטוטין
רכד	כו	חוקת	עיקרין	ע	ט	וירא	סניגוריא
קכט	ה	"	ערה	—	ב	שמות	"
ב	ז	שופטים	ערבאות	מה	ד	וארא	"
לב	—	ויגש	עששית	קעו	—	במדבר	"
				מד	—	מטות	"
			פ.	ד	א	צו	סניגורין
סט	יד	נשא	פואה	—	ב	ויצא	סניגורין
נב	—	וירא	פג	קעו	—	במדבר	סינוריא
קכה	יג	אמור	פנג	טז	ג	משפטים	סונדוקרוס
קכד	כא	וירא	פנן	מ	ה	ברכה	סנטר
עט	כ	בהעלהך	"	פז	ח	וארא	סנפירינן
יד	—	אמור	פגניקא	כג	י	תזריע	סנפירינין
סה	יא	הצא	פגר	קצה	לד	וירא	סנקליטין
מג	ה	בא	פדגוג	קעז	כ	וארא	סנקליטין
יב	—	במדבר	"	נו	—	תזריע	"
ה	ב	הוספה דברים	"	שטו	—	חוקת	"
נד	ט	מסעי	פדרגס	נט	יד	קרח	"
סכ	—	וישלה	פדרנית	"	—	"	סנקליטיקוס
רכד	כא	נח	פיוולא	טז	—	משפטים	סונקדרוס
צב	—	בשלח	פהלץ	"	—	"	סונקרות
טז	ד	ראה	פחותיה	"	—	"	סונקתדרוס
מד	יג	וישב	פטומות	קצ	כד	בראשית	טיסטון
לא	ח	שופטים	פיטומין	"	—	"	סוסנין
סד	טז	וישב	פוטיון	"	—	"	ססרינן
"	"	"	פוטיוס	טז	ד	ראה	סעותיה
"	"	"	פוטיוס	עו	—	יתרו	ספוכמים
פז	יב	תזריע	פטסין	קטו	—	חוקת	ספקלטור
קצ	כה	במדבר	פטקין	שנ	מה	"	"
קטז	טו	מקץ	פיטורי	סז	יב	בלק	"

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
קיש	—	שלה	פסג	—	א	וארא	פטרון
סז	—	תשא	פסמלון	צג	טו	יתרו	"
קלה	—	נח	פסין	פו	יב	תזריע	"
פט	יד	נשא	"	קס	יה	אמור	"
קנה	כג	תולדות	פיסאנון	צב	י	לך	פילוט
סד	טז	וישב	פוסינון	כא	ג	צו	פלטיא
סז	—	תשא	פיצמלין	—	ה	לך	פלטיין
סד	—	תרומה	פקמנין	מז	—	נה	פליישון
קב	יא	וארא	פקלוינא	כג	—	לך	פליישין
קב	טז	בלק	פקס	סט	ה	"	פולי
סד	—	תרומה	פקסנון	נא	י	מקץ	"
קמד	יא	אתרי	פקפק	—	ו	ויחי	"
טו	ג	משפטים	פרגמטיא	סט	—	לך	פילי
סד	יא	תצא	"	פה	ט	אמור	"
ג	א	תרומה	פרגמטין	רכד	כא	נה	פיוולא
פו	—	ראה	פרגטוטיין	ו	א	נשא	פיולי
"	—	"	פרגטוטיין	קמז	יד	נה	פילין
ג	א	תרומה	"	עב	ה	לך	פולין
מב	ה	כא	פרגממטיס	רכד	—	נה	פלוניא
קפג	כג	במדבר	פרגמטיטיס	כא	—	צו	פלנייה
רפא	כד	נח	פרגוסין	"	—	"	פלנטיא
ס	ז	לך	פרדינגמא	קב	—	וארא	פלקוניא
סב	—	וישלח	פרדנית	"	—	"	פלינקיא
ג	א	הוספה דברים	פרוזבט	נג	—	תזריע	פילונקיא
כב	ב	וארא	פרוזבוטיא	קב	יא	וארא	פלינקרא
קלא	יג	אמור	פרוזדוגמא	כה	ד	כא	פלקיות
"	—	"	פרושמא	קב	י	לך	פלסטין
לא	—	שופטים	פרטומין	כב	—	"	פלסטון
צב	—	אמור	פרוכסין	קסח	—	חקת	פלהא
לא	—	שופטים	פרמוטין	כו	ח	וישלח	פמיס
כב	ב	וארא	פרוסביסרא	סט	—	ראה	"
קלא	—	אמור	פרסממא	קעז	כב	במדבר	פמליא
קלד	יז	מקץ	פרוסממיות	רכד	—	נה	פימנליא
קס	—	נח	פרוסממטיא	פט	—	נשא	פניאס
כג	—	לך	פרסמון	כו	ה	תזריע	פונדיה
עב	י	משפטים	פורפירא	—	כ	נה	פונדק
—	טז	הוספה שלה	"	—	י	לך	"
יב	א	"	פורפירה	עו	ט	במדבר	"
—	ט	וארא	פורפירין	סט	יא	תצא	פנון
לג	ד	תשא	פורפירון	ס	יא	הוספה שלה	פנס
לז	ז	תצוה	פורפיראות	כו	ו	בחקותי	"
קסח	—	חקת	פרצופיה	כו	ח	וישלח	פנייס
קכד	כג	שמות	פרצופין	יד	—	אמור	פניקא
פ	י	ויחי	פרוקפאות	מש	—	תרומה	פנוקמיהון
קצ	כה	במדבר	פתק	שגד	מח	חקת	פיסא

הערה	אות	פרשה	מלה	הערה	אות	פרשה	מלה
שטו	לח	חוקת	קלנליקין	קי	כב	בהעלתך	פתק
צ	יד	וירא	קלווסין	קנג	יג	חקת	פתקין
כו	ד	מקץ	קלווסין	ה	א	תשא	פתרון
קס	כו	בלק	קלעים				
לא	—	וירא	קלעתא				צ.
קסז	כח	בלק	קלף	נז	יב	שלח	צונמא
קצב	כה	במדבר	קלפי	קכט	ס	אחרי	צנורא
קמט	—	נשא	קליפין	רסב	—	וירא	צף
עג	טו	קרושים	קולר	ע	—	תצוה	צופריאות
עט	יח	וישב	קולרין	קכח	כ	ויצא	צירניות
מג	י	שופטים	"	קסב	כו	בלק	צרצור
ס	יב	קרושים	קלארין				
קיב	ז	אחרי	קלורין				ק.
כג	ב	תשא	קמין	ריז	כ	נח	קוביא
יט	ד	תזריע	"	לח	ז	תרומה	קבע
נו	ט	"	קומום	קמג	לא	שלח	קברניש
צט	כ	בהעלתך	"	ה	—	הוספה קרח	קודר
לט	ב	חוקת	קומיסין	כה	—	אחרי	קודה
רעב	לג	בראשית	קומיסמסין	ה	—	הוספה קרח	קודר
פ	יד	יתרו	קמפון	מו	ט	מקץ	קוזמין
לח	—	קרושים	קומפנדור	כג	ב	וארא	קוזמקטור
לט	ב	חוקת	קומקמסין	נח	י	תזריע	קוזמקרטור
ס	"	"	קוניא	סז	—	מסעי	"
עא	—	נח	קניות	פ	ח	אמור	קיטאות
פ	ח	אמור	"	ל	ד	צו	קטבא
עג	ו	"	קינטיא	לב	ה	בראשית	קטינמא
סה	—	וישב	קונדישין	נה	—	נשא	קטאדיקום
לט	ב	חוקת	קומקומין	לח	ו	בראשית	קטומא
סב	י	הצא	קונדסין	לכ	ה	"	קטומה
יד	ד	ראה	קינטרין	עא	—	נח	קטיות
ה	ב	{הוספה וואתחנן}	קנקל	נ	יב	וישלח	קטלא
קס	—	בלק	קנקילין	יב	ג	ויצא	קטליות
לט	ב	חוקת	קונקומסין	פה	—	בלק	קטליו
מח	ח	תרומה	קכטריות	"	—	"	קטלים
לח	ג	במדבר	"	לב	ה	בראשית	קטומה
סא	ז	וארא	קיסר	לה	—	בשלח	קטפרם
סה	ד	אחרי	קיסרין	קי	כו	קרח	קטרא
ה	א	פנחס	קיפח	רמ	—	חקת	קטריקי
ז	א	בהעלתך	קפוטקיא	מה	ח	נשא	קטאריקום
לה	ד	תשא	קופל	ס	יב	קרושים	קלארין
לח	ח	קרושים	קופנדור	קכד	—	וירא	קלמין
פד	ט	אמור	קציא	כא	ד	בא	קלנים
סט	יד	נשא	קיצה	מר	ז	תצוה	קלאנן
כג	ה	בשלח	קצצה	לט	ד	נשא	קולנית
				סכ	ט	תשא	קלונניפי

מ) המדרשים אשר השתמשו בתנחומא .

א) מדרש בראשית רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר נסודר לפני רב האי גאון (עיין רש"י סוכה ג"פ ע"ב) וגם הבה"ג הביאו הל' וי"מ (והוא בכ"ד פ"כ אות י'), ובמדרש הזה מובאים הרבה מאמרים בשם רבי תנחומא (א), והמאמרים ההם אינם נמצאים בתנחומא לא בכ"י ולא בנדפס, אבל נמצאים בו ג"כ מאמרים השווים אל מאמרי התנחומא רק בקצת שנוים, ובכ"ר הם באריכות וברחבה ובהוספת דברים, והעיוותי עליהם בהערותי, ופה קצר המצע לפורטס, ולדוגמא עיין תנחומא בראשית הערה מ"ה, ק', קל"א, קל"ו, קל"ט, קע"ג, קע"ד, קע"ה, קע"ה, קפ"ג, רצ"ה, ש"ד. לך הערה מ"ג, מ"ד, רל"ג, רל"ד. וירא הערה קט"ו. וישלח הערה מ"ה. וכן מתוקן הלשון יותר בכ"ר, עיין בראשית הערה ה', לך הערה ר"ל, וברור כי המדרש בכ"ר נסדר אחר התנחומא הישן והקדום ולקח דברים מהתנחומא עיין עוד בראשית הערה קל"א, נח הערה קפ"ד, וירא הערה נ"ה. ובעבור זה תמצא בכ"ר פ"ג אות מ' ור' תנחומא הוה מפיך לישנא קלה, כוון בזה להתנחומא, עיין תנחומא וירא הערה ק"ל. וכן תשוב תראה כי המסדר מב"ר השתמש בהפתחות של התנחומא ועשאם לדרוש על פי סגנונו, עיין לדוגמא בכ"ר פכ"א אות ב' וז"ה על שדה עצל, ועיין בתנחומא בראשית ובהערה קע"ב. וכן בכ"ר פנ"ג אות א' ג' ד' ובתנחומא וירא ודומיהם הרבה, ובעבור זה תמצא בהערות שלי שתקנתי הרבה נוסהאות ע"פ התנחומא, עיין לדוגמא בראשית הערה צ"ג ק"ג ק"ח ש"ד, לך הערה ז' פ"ו רכ"א רל"ב ודומיהם. גם נמצא במדרש בראשית הערה רבה שנוספו בו מאמרים שלמים מן התנחומא, עיין לדוגמא בראשית הערה צ"ה, מקץ הערה נ"א, ויגש הערה נ' ונ"ג, ויחי הערה א' ל"ג, וגם הגאון הרד"ל ז"ל העיר בפ' וישלח פע"ה הערה ח' וז"ל: בכל הפרשה ערבובי דברים והוספות שכדומה אינו מן הב"ר כי אם מהלומינו, עוד שם בהערה מ' כתב נראה שאינו מן הב"ר שהוא אגדה דיושלמית אלא הוא הוספה מהלומדנו שנסדר אחר סידור הבבלי (כוונתו להתנחומא הנדפס), וכן בפצ"א הערה ו' כתב מן ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים (אות ה') עד סוף המאמר היינו עד וירא יוסף את אחיו (התחלה אות ז') הוא שיטה אחרת בפסוקים ומאמרים שכבר נדרשו והוא הוספה מלשון התנחומא תוך דברי הב"ר, וראיתי שהעיר על זה גם הרב בעל יפה תואר וז"ל: ד"א וירא יעקב נראה דאגדה זו עד וירא יוסף את אחיו איננו ממדרשנו, וכן האגדה הקודמת, אלא ממדרש רבי תנחומא העתיקו פה כי כל זה נמצאים גם שם, כי מאחר שכבר פירש המדרש הוה עד ויוסף הוא השליש אך השיב אחר זמינו לפרש וירא יעקב כי יש שבר במצרים, גם מסדר הלשון יראה הרואה שאינה מעיקר מדרשנו עכ"ל. ועיין שם גם בפ' מרר"ו שגם הוא התעורר בסוף אות ה' וכתב ובאמת שהדרש זה העתק מתנחומא ע"ש. גם תראה כי כל פרישה צ"ה נוסף מתנחומא, ע"ש בהערות שלי ובהערה מ"ו. והמאמר בכ"ר שם על וסרה קנאת אפרים (אות ב') העתיק רק ההתחלה ולא העתיק כל הדרשה כמו שהיא באריכות בתנחומא. וכן פרישה ויחי הועתקה מתנחומא כמו שהתעורר גם הגאון הרד"ל ז"ל בריש פ' ויחי וכתב שכל הפרשה זו הועתקה מתנחומא ואינה מן ב"ר כאשר הלשון ניכר, ועיין מה שהעיוותי במדרש לקח טוב בפ' ויחי הערה י"ח, ובתנחומא ויחי

א) כמו שכתבתי (בכ"ר פ"א אות ג') ל' תנחומא פתח כי גדול אמה (פה המקום להעיר בתחלה הציא ל' תנחומא פתח וחס"י הציא עוד הפעם ח"ר תנחומא, אולי תמלות ל' תנחומא פתח מקומם בתאמר שלחתי ויחתי נכחו והמלכתיס וכניו ה"ד המקרה בנימי עליותיו, וכן פתח בלחמ ל' תנחומא נספוק זה בתנחומא של"ו) עוד שם (פ"א אות י"ד) ל' תנחומא משום ל' הונג ובללאל בן אורי ט', וכן מובא בשמו בידיעמי פאה פ"א. פ"ג אות ו' ופ"ד אות ג') ח"ר תנחומא אנה אמתי עעמא. (פ"ו אות ב') ל' תנחומא אמר אף חסן ישראל. פ"ח אות ג') ל' תנחומא בשם ל' בנייה. (פ"ט אות ב') ל' תנחומא פתח. (פ"ח אות ד') ח"ר תנחומא עובדא סוה בנזווי. (פ"ח אות ג') ח"ר תנחומא שנה אנה מקיבוטווי. (פ"ח אות ד') ח"ר תנחומא השלח הוא שלגוני בלנעוביא. (פכ"ג אות ו') ל' תנחומא בשם ל' שמואל נסתכלה אומי זע. (פכ"ד אות ז') ל' תנחומא בשם ר"א. (פכ"ג אות ב') ל' תנחומא בשם ל' יסודה כר סימון. (פל"ג אות ג') ל' תנחומא וכלכ"א כר אטון בשם ל' אחא. (שם שם) יזווי דל' תנחומא היו לריכין ישראל לתעית. (פמ"ב אות ג') ל' תנחומא בשם ל' חייא רבה. (פמ"ג אות ג') ח"ר תנחומא הית דמפקין ליגנא חמרינא. (פמ"ה אות ג') ח"ר תנחומא שלנו בעלמן. (פמ"ט אות ח') ח"ר תנחומא למה הטקינו בכות חמש עשרה עד שזומע פתלה. (פ"ג אות ב') ח"ר תנחומא ח"ר לוי. (שם שם) ח"ר תנחומא לאחד שנטע הגמנויא. (פנ"א אות ח') ל' תנחומא בשם ל' שמואל ונחיה מאביט זע. (שם אות ט') אמר ל' תנחומא שלנו בעלמן. (פס"ו אות ה') ח"ר תנחומא אס כדכך בו. (פכ"ג אות ה') תה לעמיס ל' תנחומא אמר לקורכסין. (פכ"ג אות י') ל' תנחומא אמר שטף של גשמיס. (פכ"ג אות ה') ל' תנחומא פתח אדם אחד מאלף מלתיא. (פכ"ד אות ג'). ל' תנחומא בשם ל' בכיסי נגס בו ככדור.

ויחי הערה א', וכן עיין גם אודות שיטת חרשה מה שהעירותי בתנחומא ויחי הערה ל"ח :

(ב) מדרש שמות רבה. הוא מן המדרשים המאוחרים (ב), ושאינו מן התנחומא ל"ח שמות אשר כעת בדפוס, וכבר אמרתי כי התנחומא הנדפס ל"ח שמות הוא הילמדנו מ"ח שמות, ובעל המסדר ממדרש שמ"ר העתיק מאמרים שלמים ממנו, ובהערות שלי לתנחומא העירותי על כל המקומות אשר הוא שוה עם התנחומא הנדפס, ולפעמים הוא בשמ"ר בהרחבת דברים כדרך המדרשים המאוחרים. ועיין תנחומא שמות הערה כ"ג, פ"ג, ק', ולפעמים חסרים. בתנחומא הנדפס איזה שורות וגם מסדר משמ"ר העתיק כמו שהיה לפניו בקובץ התנחומא. עיין וארא הערה ק'. גם תמצא שסיים במדרש שמ"ר פ"א אות ה' "וכל הענין" וכוונתו וכל הענין הוא בתנחומא שמות, וכן בשמ"ר פ"א רבנן פתחין פתחא להאי קרא בה' בגדו וכוונתו לרברי התנחומא, כי כן מתחיל בתנחומא הדרשה בפסוק הזה, ובעל שמ"ר מכנה דברי התנחומא בשם "רבנן" והם היו פותחים הפתיחה בפסוק זה, עיין תנחומא שמות הערה ל"ח. ולא לבד התנחומא מ"ח שמות אשר כעת בדפוס (הוא הילמדנו מ"ח שמות) היה לו למקור רק גם מהתנחומא כ"י שלנו שאינה הרבה דברים, עיין לדוגמא תנחומא שמות הערה פ"ג, פ"ה, בשלח הערה ס"ב ע' ודומיהם והעירותי עליהם בהערות. וכן תראה בשמ"ר ריש פקודי כך פתח ר' תנחומא בר אבא איש אמונים רב ברכות כו', והדרוש נמצא בתנחומא כ"י, ובעל שמ"ר הציב בראש "כך פתח ר' תנחומא" וכוונתו למדרש תנחומא. ועוד תראה כי לפעמים כשהביא דברי התנחומא שלנו כתב "ורבנן אמרו" גם "ורבותינו אמרו", כמו שמ"ר פ"א אות ל"ב ורבנן אמרי מלמד שהשליכו אותן למים והוציאן משה ואין ויושיען אלא לשון הצלת מים כו', לקוח מן התנחומא כ"י שמות אות י"א ובנדפס ליתא, עיין הערה נ"ו. וכן עוד שם פ"א אות ל"ג ורבתינו ז"ל אמרו כו' כוון אל התנחומא כ"י עיין הערה ס"ב. וכן פ"ד אות ד' אמרו רבותינו בתחלה הלך אצל פרעה כוון לתנחומא כ"י עיין הערה צ"ב. וכן פ"ה אות י' אמרו רבותינו הלכו עמהם הוקנים כוון לדברי התנחומא עיין הערה ק"ט. וכן פ"ה אות כ' אמרו רבותינו הוא בכ"י וארא אות ד' גם בנדפס אות ו'. וכן בשמ"ר ריש וארא אמרו רבותינו באותה שעה עלתה יו"ד כוון לתנחומא עיין וארא הערה י"ח, וכן פי"ד אות ג' רבותינו אמרו, כוון אל התנחומא עיין בא הערה י"ד. ועיין גם בתנחומא פ' בשלח הערה ס"ב והערה ע' ותראה כי בעל שמ"ר שאינה מהתנחומא שלנו :

ודרך אנב אעיר כי בעל שמ"ר שאינה גם מפר"א, כמו שתראה שמ"ר פ"ג אות י"ב והרי אמרנו למה היה הנחש כנגד משה אלא מה אות היה לישראל בכך אמר ר' אליעזר לכך נהפך המטה לנחש, כוונתו במלות "א"ר אליעזר" לפר"א פ"מ, ור"ל ר' אליעזר אמר בפרקיו. גם מה שסיים שם באות י"ג כך הקב"ה עתיד לטהר לישראל כמו שכתוב, כוונתו כמו שכתוב בפרקי דר' אליעזר כי שם מפורש זה, עיין בתנחומא שמות הערה ק"ב. וכן לקח דברים ממדרש שה"ש, עיין שמ"ר פ"ג אות ד' והיכן פירושו של דבר זה, בשיר השירים, שנאמר הגידה לי שאהבה נפשי, צ"ל בפסוק הגידה לי שאהבה נפשי, ומלת "שנאמר" הוא בטעות, וזה הוסיף המסדר שהדבר נתפרש במדרש שה"ש בפ' הגידה, ובעבור זה הוסיף אחר המעתיקים או המדפיסים גם תוך מדרש שה"ש שם "איבן פירושו של דבר זה, כאן, הגידה לי שאהבה נפשי", וסעד לזה תראה הי הוספה חיצונית היא כי בילקוט שה"ש רמז לתק"פ הביא אתהאמר ממדרש שה"ש, והמלות "איבן פירושו של דבר זה כאן" ליתא שם, וכן ליתא בתנחומא הנדפס אות י"ד אשר דברי השמ"ר לקוחים משם, גם ליתא בתנחומא כ"י שלפנינו, רק הם דברי המסדר משמ"ר. גם עוד שם בפרק ד' אות ג' הביא דרש מר פנחס וסיים כמו שכתוב במדרש שה"ש והוא שם פרשה א' פסוק ט' :

גם שאינה בעל שמ"ר מהפסיקתא, עיין תנחומא שמות הערה כ"ט, וכן שאינה מפסיקתא רבתי, כמו שתראה שמ"ר ריש פי"א רשם: "כדכתיב בפ' ותשלם כל המלאכה" כוונתו לפסוק ותשלם

(ב) הערך וכפי"ל לא הביאנו, וגם בעל הילקוט אינו מביא תאמרים ממנו, ומה שמתאבד בילקוט רמז קס"ב על וישימו עליו שני מסים שנכסס בלדו "ש"ר פ"א" הוא בטעות מאיזה מגיה שוגג, כי בלתי המאמר הזה הוא ג"כ בטעות שם, כמו שכתב במאמר שלפניו, עוד שם רמז קע"ב עד שלא זכר משם לחוסר מניין: "ואלה שמות רבה" לא נמצא בשמות רבה וזכרן לתקן שם לומר "אלה הדברים רבה" והוא במדע דברים רבה פ"א אות א' ואת ז', ומובא לנכון בילקוט דברים רמז תש"ד בשם אלה הדברים רבה, גם בילקוט מהילים רמז תתק"א על יצאם אל בקונו מניין "ואלה שמות רבה" ובאמת צ"ל "תתמונא שמות" והוא בכ"י שלנו אות כ"ג, ויומר לא נמצא בכל הילקוט הניין "שמות רבה".

ותשלם כל המלאכה, וכן בשמ"ר פכ"ט ד"א אנכי ר' אחא בר הנינא פתח בו שמעה עמי ואברהם כמו שכתב בעשרת הדברות, כוונתו על פסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ה ע"ב), ע"ש בהערה קס"ד, ונמצא גם בתנחומא שלנו על הפסוק אנכי ה' אלהיך, עיין תנחומא שם הערה פ"ו. וכן לקח הרבה דברים ממדרש ב"ר, עיין תנחומא שמות הערה קל"ג. גם לקח הרבה דברים מגמרא בבלי. עיין וארא הערה קי"א. וזה הכוונה בשמ"ר פ"ג אות י"ב, "כמו שכתוב במעשה ר' הנינא בן דוסא" הוא בגמרא ברכות ל"ג ע"א. וכן לקח דברים מן מדרש תהלים ותמצא בשמ"ר פ"ב אות ד' נרשם, "במדרש תהלים" (ג).

ג) מדרש ויקרא רבה. הוא מן המדרשים הקדומים, והיה כבר מסודר לפני הרב בעל הערוך ורש"י ז"ל, ונזכר בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' מ"ב (ד), באגדה דויקרא רבה. וראיתי באגרת בקורת מהגאון מהר"ץ חיות ז"ל שהביא שמן רש"י סנהדרין כ' ע"ב משמע שגם לפני רב האי גאון היה כבר ויקרא רבה מסודר שהרי הגאון הזה מביא ראיה לדבריו מן מדרש זה עכ"ל. אולם המעיין ברש"י שם יראה כי הצייון, "ויקרא רבה" הוא מן מגיה אחד כי ז"ל רש"י גונדו מליתו ובס' טהרות (כלים פ"י) פ' רב האי גאון מקורה הוא בקורה היה הרש והומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו, ועל זה ציין מגיה אחד "וי"ר פ' אחרי"י אולם הדברים נובעים מפ' רב"רנו הוא גאון לטהרות ושם כתב בעצמו כדגרסין לענין גיטיין וזה היה חלקי מכל עמלי חד אמר קודו וחד אמר מקלו עכ"ל, וכונן למאמרם גיטיין ס"ה ע"ב.

המדרש הזה השתמש בתנחומא והמסדר ראה את התנחומא והעתיק מאמרים ממנו והוסיף עליהם והרחיבם והציגם בסגנון אחר כמו שתמצא שהעירותי על זה בהערות שלי לתנחומא במקומות הרבה, עיין לדוגמא ויקרא הערה ב', י"ז, י"ט, נ"ה, שמיני הערה נ', תזריע הערה נ"ו, מצורע הערה נ"ח, אמור הערה י"ד, ס"ד, וכל פרשה כ"ו לקוח מתנחומא פ' אמור, וכן תמצא בו"ר פל"ב אות ג', כדאיחא בתנחומא. עיין בתנחומא אמור הערה ר"ז.

ד) מדרש במדבר רבה. המדרש הזה הוא מדרש מאוחר וכמעט כולו לקוח מן התנחומא. מהתחלתו ועד סוף פ' נשא העתיק מן תנחומא כ"י שלנו עם הוספות רבות, והעתיק עפ"י הגוסס כמו שהוא בכ"י רומי כמו שתמצא בהערות שלי, והעירותי גם כן על השנויים שביניהם, ומן פ' בהעלותך (פס"ו) עד סוף הספר העתיק מן תנחומא ע"פ הקובץ אשר כעת בדפוס בלשונו ממש, ונראה ברור שהמדרש הזה נסדר מן שני מסדרים, האחד סידר עד סוף פ' נשא מן כ"י שלנו עם הוספות רבות, והשני השלים את הספר וסידר מן ריש בהעלותך ע"פ תנחומא הנדפס. וראיתי באות אמת שכתב בהקדמתו וז"ל: ובמדרש ר' תנחומא מפרשת בהעלותך עד ספר אלה הדברים מי שמספק באיזה ענין יוכל לבקשו במדרש רבה משום שכפרשה זו הנזכרת עד סוף ספר דבמדבר סיני שני מדרשים אלה הם שוים במעט מועיר שני, וכו', עכ"ל.

והנה בתחלה ארבר מן פ"א עד סוף נשא (סוף פ"ד) איזה מאמרים לקח מן התנחומא ואיזה מאמרים הוסיף המסדר בעצמו, ואחר כך ארבר מהתחלת בהעלותך (ריש פס"ו) עד סוף הספר.

פ"א

ג) עשיו נא לידי מאת יידי הכה"ג המוקד המהולל מהכ"ה ווייס כ"י ספרו דור דור ודורשיו ח"ג ודאימי כי בספרו ל"ד 265 כתב כי המדרש שמ"ר קדום לתנחומא. אבל לא נצדק פעל כן רק לסיפק הוא, ושם הכהה הביא ראיות לחוק דבריו שהתנחומא תקן הלשון והסגנון ומפרש על לשון השמ"ר, כי בריש שמ"ר ובי משלה על דעתך וכו' בלא כמות ובלא ממים, ובתנחומא ריש שמות מוסף בלא כסף ובלא בהמה. אולם אין מזה ראיה כלל, כי המלות "ובלא בהמה" הם הוספת המדפוס ממנוסחה וליחא דדפוס קאנשטאנטינאל ודפוס זוויריאל, ובעל שמ"ר מיקן הלשון, ובמקום בלא מנון בלא כסף היצו בלא ממים. והכאיה השיגה בשמ"ר אלא ללמדך כיון שיאל לתכונת דעה לא נפסה אליו, ובתנחומא ח"ב מהו יורע הדבר מאד נעטיי אהבה, גם כה"ה אין לשפוט כלל, כי בעל מסדר שמ"ר השמיט איה מלות. עוד שם בשמ"ר תחם עבירות וכו' ובה אה הכבירה, ובתנחומא נמלא וכולן מן הכתוב ומג"ש, גם מזה אין ראיה כלל אה הארבעה מלות חסרים בשמ"ר מסדר התנחומא כוון בה לתחמס כ"ב ע"ז ע"ב שילוף אותם מג"ש ובעל שמ"ר לא העתיק המלות האלה או לא היו בקובץ בלפניו, והמסתיק האלשון הוסיף זה ע"פ הבבלי, ויודע אה כי אחד העתיק מהשני בכל זאת יש שטיס קלם בלשון ולא העתיק מלה במלה, כי גם המעתיקים בעלמם הוסיפו איה מלות. ועוד שם בשמ"ר תחם עבירות וכו' ובה אה הכבירה, הוסיף הכהה מלות ומחמיהם שגלימם בתנחומא.

ד) לא נודע למי התכוונה האמת, וגם הערוך ערך שם הביא נ"כ סוף התשובה בלי הזכרת התשובה שמתם שאב דבריו, ומביא נ"כ לראיה ממנוסד ויקרא דב. ועיין אודות התשובה האמת בס' איי הים להרב הגאון מהר"ר ישכאל משה מן ז"ל.

(פ"א). מן אות א' עד סוף אות ח' המסיימת ונתנדח ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ הוא שזה עם התנחומא מלה במלה, (ועל קצת שנוים העירותי בהערות). ומן אות י' וכל אות י"ב והתחלת פ"ב אות א' הוא הוספה וליתא בתנחומא. (שם פ"ב). אות ב' ג' הוא מתנחומא שלנו אות י', ובאות ג' נמצא הוספה א"ר יהודה וכו' עד ד"א הביאנו אל בית היין בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני עד סוף אות ג' הוא מתנחומא סוף אות ט"ו. אות ד' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ה' הוא מתנחומא סוף אות י"ג. אות ו' הוא מתנחומא אות י"ד. אות ז' הוא מתנחומא אות י"ג בהוספת דברים ובהרחבת לשון. אות ח' הוא מתנחומא אות י"ב רק בהיפך הסדר ע"ש ובהערה ק"א. ובסוף אות ח' נמצא במדרש במ"ר הוספה מאת המסדר אשא דעי למרוק שמועקב היה בהם דעה כו', עיין הערה ק"ט. אות ט' המתחיל תנינן תמן השוכת בדרך כו' הוא מתנחומא אות ט' המתחיל ילמדנו רבינו, ובעל מסדר מדרש במ"ר הציג תנינן תמן, ובסוף אות ט' נמצא במדרש שם הרהבת דברים מהו מנגד א"ר יצחק כו', עיין הערה פ'. אות י' עד אות כ"ו (סוף פ"ב) נוסף מן המסדר וליתא בתנחומא. (שם פ"ג). אות א' הוא מתנחומא אות י"ו, ומן ד"א מה תמרה זו אין בה פסולת עד ד"א צדיק כתמר מדבר בשבטו של לוי, כל המאמר נוסף מן מדרש שו"ט מזמור צ"ב, עיין הערה קמ"ג. אות ב' ג' ד' ה' ו' ח' הוא הוספה מן המסדר, ובסוף אות ה' מן ואף שבט לוי אמר הקב"ה למשה שימנה אותם מבין חודש הוא מתנחומא אות י"ט כו'. אות ט' הוא מתנחומא אות י"ט. אות י' י"א י"ב י"ג י"ד הם הוספה מאת המסדר. (שם פ"ד). אות א' הוא מתנחומא אות כ"ב. אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ג. אות ג' הוא מתנחומא אות כ"א, ובמקום ילמדנו רבינו הציג תנינן תמן. אות ד' והתחלת אות ה' הוא הוספה. אות ה' מן אמר הקב"ה הוא מתנחומא אות כ"ד. אות ו' הוא הוספה. אות ז' התחלת המאמר הוא בתנחומא אות כ"ה. אות ח' וט' הוא הוספה. אות י' בהתחלתו הוא הוספה ומן כיצד עשה להם הוא מתנחומא אות כ"ה. אות י"א עד סוף אות כ' (סוף הפרשה) הוא הוספה, ובאות כ' נוסף מאמר גדול כתנא דבי אליהו רבא פי"ג, ובעל מסדר הזה הביא אליהו אומר, וגם מה שהביא שם מעשה באיש אחד הוא מתדב"א רבא פי"ג. (שם פ"ה). אות א' ההתחלה הוא בתנחומא אות כ"ט, ומן א"ר אלעזר בן פרדד עד סוף אות א' הוא הוספה. אות ב' ההתחלה הוא הוספה, ומן ד"א אל הנזול דל מדבר בשבטו של לוי הוא מתנחומא סוף אות כ"ו בהרחבת דברים. אות ג' הוא בתנחומא אות ל"א ל"ב. אות ד' ה' ו' ח' ט' הכל נוסף מן המסדר, רק בסוף אות ט' מן אמר הקב"ה עד סוף הפרשה הוא מתנחומא סוף פ' במדבר, ובמדרש שם בסוף פ' במדבר אליהו אומר נתקבצו ויצאו כו' הוא ג"כ מתדב"א פי"א.

(נשא פ"ו פ"ז פ"ח) נוסף מן המסדר ולקח הרבה דברים מספרי זוטא המובא בילקוט. (שם פ"ט) נוסף ג"כ מן המסדר, רק באות א' נמצא מאמר המתחיל מהו וסתר פנים ישים הקב"ה שהוא יושב סתר כו', הוא מתנחומא נשא אות ו', עיין הערה מ"ה, וכן עוד שם משל לארכיטקטון הוא מתנחומא אות ח'. אות ב' עד אות ט' נוסף מן המסדר, באות ט' נמצאים מאמרים מן התנחומא אות ח' ט' י', עיין הערה נ"ב נ"ג ס'. אות י' נמצא מאמר אחד המתחיל ד"א ונסתרה, הוא מתנחומא אות י"א והשאר נוסף מן המסדר. שם באות י' ד"א ועד אין בה אע"פ שאין לה עכשיו, הוא מתנחומא אות י"ב, עיין הערה ס"ד. אות י"א ר' יוסי הגלילי אומר ז' דברים בסופה, הוא מתנחומא אות ג', עיין הערה כ"א. אות י"ב באמצע, שאלו תלמידיו לרב הונא עד אבל האשה צדה במים וצדה ביבשה, הוא מתנחומא אות ד'. אות י"ג באמצע המאמר, מן ד"א לא יציק שמן למה שהשמן אורה לעולם עד כי מנחת קנאות היא (כי המאמר על הכתוב הזה הוא מספרי) הוא מתנחומא אות ה'. אות י"ד עד אות מ"ט (סוף פ"ט) נוסף מן המסדר. (שם פ"י) מהתחלה ועד סוף נוסף מן המסדר. (שם פ"יא) אות א' נוסף. אות ב' באמצע המאמר אמרו ישראל לפני הקב"ה כו' הוא מתנחומא אות ט"ו בקצת שנוים, עיין הערה ע"ד וע"ה. אות ג' באמצע, הנה כיתרו זה בית המקדש, הוא מתנחומא אות ט"ז, עיין הערה ע"ז. אות ד' נוסף מן המסדר. אות ה' בהתחלתו עד יברכך בברכה המפורשת בתורה, הוא מתנחומא באמצע אות י"ח. אות ו' המאמר ד"א יאר זה מאור תורה הוא מתנחומא אות י"ח. אות ז' מן המאמר כתוב אחד אומר יישא ה' פניו עד ודכותיה כתוב אחד אומר שומע תפלה, הוא מתנחומא אות י"ח, ומן כתוב אחד אומר שומע תפלה (אמצע אות ז') עד סוף פ"יא הוא הוספה. (שם פ"יב) אות א' באמצע, א"ר יהודה בר

סימון הוא מתנחומא אות כ"ה. אות ב' הוא מתנחומא אות כ"ו, ובמדרש הוא בהרחבת לשון. אות ג' באמצע א"ר יהודה בר סימון ג' דברים שמע משה עד איני מבקש לפי כחי אלא לפי כתי, הוא בתנחומא אמצע אות י"ט, עיני הערה צ"ו, ומן סוף המאמר הנ"ל שרשמתי עד סוף אות ג', ומאות ד' עד סוף אות כ"א (סוף פי"ב) נוסף מן המסדר, ורק התחלת אות י"ד לקוח מן התנחומא אות כ"א, עיני הערה ק"ח. (שם פי"ג) אות א' הוא מתנחומא אות כ"ג. אות ב' עד אות כ' (סוף פי"ג) נוסף מהמסדר. (שם פי"ד) אות א' נוסף מן המסדר ונמצאים שם באמצע מאמרים הנובעים מתנחומא, כמו מאמר המתחיל ד"א לי גלעד אמר סומה בר כתבה בשם רשב"ל אמר הקב"ה אם יאמר לך ארם, וזה נמצא בתנחומא אות ל' בשם ריש לקיש, והמסדר הוסיף, "אמר סומה בר כתבה", ורק התחלת המאמר הוא מתנחומא ובשנויים. וגם המאמר שם א"ר אבא בר כהנא ז' עבירות עבר גדעון, הוא בתנחומא אות ל"א. וכן עוד שם ד"א אפרים מעון ראשי מדבר ביהושע הוא עשה מלחמה בשבת, הוא בתנחומא אות ל"א. אבל כל המאמרים נשנו בסגנון אחר ובהרחבת דברים. אות כ' נוסף מהמסדר. אות ג' נוסף ג"כ ונמצא באמצע מאמר אחר הנובע מתנחומא, ד"א ויבא מלך הכבוד א"ר אבין מלך שהוא חולק מכבודו ליראיו, באיזה שנויים. ובסוף אות ג' א"ר אבין הלוי ב"ר [צ"ל ברבי] יוסף מברך להקב"ה, הוא מתנחומא אות ל"ד. אות ד' ה' ו' נוסף מהמסדר, ובאמצע אות ו' נמצא מאמר קטן מתנחומא אות ל"ה. הוא לא נתן עיניו בה ולא במצרותיו כו', ובאיזה שנויים, ועוד שם מאמר קטן א"ר עזריה הוא מתנחומא אות ל"ב, וכל השאר נוסף אות ז' עד אות כ"ב (סוף פי"ד) הוספה המסדר.

(בהעלאתך פט"ו). מכאן עד סוף הספר נעתק מתנחומא אשר כעת בדפוס, וכאשר אמרתי לעיל שמכאן עד סוף הספר הוא נסדר מן מסדר אחר והשלים ע"פ התנחומא הנדפס, לכן כל מה שחסר בתנחומא הנדפס-חסר גם במדרש במדבר רבה, לדוגמא עיין בהעלותך הערה ס' והערה קב"ח. שלח הערה כ"ח, קל"א. חוקת הערה פ"ו, קפ"ז, רט"ז, רמ"ט, רס"ז. גם מה שנוסף בתנחומא הנדפס על התנחומא שלנו נוסף גם במדרש במ"ד, עיין בהעלותך הערה ס"א, קל"ב, קל"ה, קרח הערה מ', ק"ד, קי"ג. וכל המאמר במדרש במ"ד קרח אות כ"א ובנדפס אות י"ב מנצפ"ך האותיות כפולות, הוא נוסף, עיין קרח הערה קט"ו, חוקת הערה כ', רפ"ב, רפ"ד, רפ"ו, רפ"ז, רצ"ב, רצ"ה, רצ"ה, ש"א, ש"ג, ש"י, ש"ב, ש"ב, ש"ה, ש"ה, ש"ח, ש"ט, ש"ט, ש"ע, בלק הערה ה', י"א, ט"ז, כ"ב, י"א, נ', נ"ו, ס"ה, ס"ט, ע"ז, קכ"ד, קכ"ח, פנחס הערה י"ז, כ"ז, ל"ג, ל"ה, נ"א, נ"ד. מטות הערה כ"ד, ל"ג, ל"ז, מסעי הערה י"ב, ט"ז, כ"ז, מ"א, מ"ט, ס', ס"ו.

והמסדר הזה או המעתיק במקום אשר בתנחומא מתחיל השאלה בהלכה, ילמדנו רבינו" הציג הוא, "הלכה" כמו שתראה פט"ו אות י"א הלכה כמה נימין היו בכנור שהיו הלויים סגננים, ובתנחומא בהעלותך אות י"ב ובנדפס אות ז' מתחיל ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכנור כו'. וכן במדרש אות י"ז הלכה בתוך כמה אמות, במקום בתנחומא אות כ' ובנדפס אות י"א ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות כו'. וכן ריש שלח במדרש "הלכה" ובתנחומא ריש שלח ילמדנו רבינו. במדרש פי"ז הלכה כמה דברים, ובתנחומא אות כ"ו ובנדפס אות י"ד ילמדנו רבינו. במדרש פט"ו אות כ' הלכה, ובתנחומא בתוספה אות ז' ילמדנו רבינו. שם פ"ב אות כ"א הלכה מי שאכל ובתנחומא בלק אות ט"ו ובנדפס אות ט' ילמדנו רבינו וכן פ"ב אות כ"ב הלכה בזכות כמה דברים, ובתנחומא בלק אות ט"ו וגם בנדפס אות ט"ז ילמדנו רבינו. בפ' פנחס פכ"א אות ב' הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין, ובתנחומא פנחס אות י' ובנדפס אות י' ילמדנו רבינו. את השאלה בהלכה הנמצאת בתנחומא ריש מטות אות א', וכן השאלה בהלכה אות ב', השמיט, ובתנחומא פ' מטות אות ז' ובנדפס אות ה' ילמדנו רבינו כמה מתנות נבראו בעולם ובמדרש במ"ד מטות אות ז' הציג הלכה ג' מתנות, ובאמת אין כאן הלכה כלל, וכן בפ' מסעי פכ"ג, אות א' הלכה, ובתנחומא אות א' ובנדפס מתחיל ילמדנו רבינו, וכן שם אות ז' הלכה, ובתנחומא אות ה' ובנדפס אות ו' ילמדנו רבינו.

והנה אף שבתתי כי מן פ' בהעלתך עד סוף הספר נעתק מן התנחומא אשר כעת בדפוס, מכל מקום בפ' שלח פט"ז מן אות כ"ד המתחיל ויאמר ה' עד אנה הה"ד ותפרעו כל עצתי עד סוף פט"ז נוסף במדרש במ"ד וליתא בתנחומא, וההוספה היא נמצאת בכ"ר רומי, לכן הוספתי כל זה בסוף פ' שלח, וכן נוסף בפ"ז באות ב' המתחיל ד"א לך אכול בשמחה

עד סוף אות ב', וכל אות ג' ואות ד', עיין הערה ק"ט, ועיין מה שהעירותי בזה באריכות בהערה א' להוספה אשר הוספתי בפנים בסוף פ' שלח. גם בפ' קרח נמצא בפ"ה סוף אות י"ב פתח משה ואמר, הגי' משונה מאשר הוא בתנחומא, ולקוח מן הילמדנו, עיין הערה פ"ג, וגם המאמר זה אחד מג' נביאים שאמרו בלשון הזה, הוא מן הילמדנו שהוספתי בסוף פ' קרח ע"ש. וכן כל אות י"ג י"ד הוא מילמדנו, וכל אות ט"ו ט"ז י"ז י"ח נוסף, ומן אות י"ט ויהי ככלותו לדבר ללמדך כו' הוא מן התנחומא, וכל אות כ"א מנצפ"ך האותיות כפולות הוא הוספה במדרש, ומן המדרש נוסף אחר כך אל התנחומא הנדפס ע"י המדפיס הראשון דפוס קאנשטאטניא, ובכל כתבי יד מהתנחומא הנדפס לא נמצא. גם יש להעיר כי במדרש קרח שם אות כ"ב המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הוא לקוח מן תנחומא פ' חוקת, והמעתיקים או המדפיסים החבירו המאמר הזה אל פ' קרח, ובאמת שייך לפ' חוקת, וזה הקדמה למ"ש בפסוק ו' ולקח הכהן עץ ארו ואזוב ושני תולעת שע"י דברים קטנים כאלו עשה הקב"ה דברים גדולים שמתרתן של ישראל תלוי בהן. מזה תראה מה שנרשם במדרש שמ"ר ריש פ"י, וכל המדרש כמו שכתוב בויקרא רבה ובזאת חוקת התורה" מה שציין ב"וי"ר" כוונתו לריש פכ"ב אות ב' ויתרון ארץ אפילו דברים שאתם רואים בעולם שהם מותרין אף הן בכלל ברייתו של עולם, וכן עוד שם באות ג' בכל הקב"ה עושה שליחותו כו', ומה שציין, ובזאת חוקת התורה" כוונתו למאמר הזה באות כ"ב אשר נספת במעות לפ' קרח והוא המאמר ללמדך שבכל מקום הקב"ה עושה שליחותו ולא ברא דבר אחד לבטלה, וא"כ היה לנכון גם לפני המאמר הזה בפ' חוקת, רק המעתיק או המדפיס הציגו במעות בסוף פ' קרח. ובמדרש שם גם אות כ"ג נוסף וליתא בתנחומא הנדפס ונמצא גם בכ"ה ה' מאקספארד.

(פ' חוקת) הוא ג"כ כמו בתנחומא הנדפס, רק בסוף חוקת נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא מן אות ל"ג עד סופו, עיין הערה שפ"א.

(פ' בלק) הוא ג"כ כמו תנחומא הנדפס, רק במדרש נמצא הוספה אשר ליתא בתנחומא, והוא כל אות ה' המתחיל וישלח מלאכים הקב"ה עשה להם נסים, וכן אות ו' וירא בלק כיון שבא שלוחיו עד סופו הוא הוספה, ומן אות ז' הוא כמו בתנחומא, וכן הרגיש בזה הגאון הרד"ל וכתב שם בהערה י"א כל המאמר אינו בתנחומא והוא הוספה מאיוז מדרש אחר בקצרה וחסר לשון הרבה עכ"ל. וכן נמצא ג"כ בפ' בלק באות כ"ג הוספה והוא אומר לע"ז איני משתחוה ואומרים לו אין אתה אלא כמגלה עצמך והוא נשטה אחריה ועושה כן זו שאמרו חכמים הפוער עצמו לבעל זו היא עבודתו עיין הערה קי"ז. ועוד שם אות כ"ה וקנא לשמו של הקב"ה ועשה לו י"ב נסים הוא הוספה, ומן המדרש הוסיף המדפיס מנצטובה אל התנחומא, עיין הערה קכ"ח.

(בפ' פנחס) משונה הסדר מאשר הוא בתנחומא דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, והמדפיס מנצטובה הציג בנדפס כמו שהוא במדרש, עיין הערה א' והערה י"א. במדרש אות ב' הלכה, ובתנחומא שלנו באות א' ילמדנו רבינו, ובנדפס שינה המדפיס מנצטובה והציג באות י'. אות ח' וט' במדרש העתק מן הנדפס ולא נמצא בכ"י שלנו, עיין הערה ל"ד, וכן במדרש אות י"ב נוסף ע"פ התנחומא הנדפס, עיין הערה ל"ו. ובמדרש אות ט"ו ד"ה יפקד משל למלך שראה אשה, ליתא בנדפס ונמצא בכ"י ה' מאקספארד, עיין הערה מ"ה. והמאמר ועשה משה בשוב עין משל למלך שאמר לבן ביתו, הוא ג"כ הוספה וליתא בנדפס, ונמצא בילקוט משלי רכו תתק"ס, עיין הערה מ"ו. במדרש שם אות ט"ז, י"ח, י"ט, כ', נמצא הוספה מן פסיקתא פסקא את קרבני וליתא בתנחומא כ"י שלנו, ולקח המסדר זה מן התנחומא הנדפס, עיין הערה נ"ב באריכות. וכן במדרש שם אות כ"ב וי"ה שדי לא מצאנוהו, ואות כ"ג וי"ה יספת לגוי, נוסף מן תנחומא הנדפס, וכל אות ט"ו מהנדפס המתחיל ילמדנו רבינו לא העתיק, עיין הערה נ"ה.

(פ' מטות) פכ"ב מן סוף אות ד' ד"ה ויקחו, עד פרשו לו מצודה (אות ה') ליתא בנדפס והוסיף אה"כ המדפיס מנצטובה ע"פ מדרש במ"ר, והמאמר שלאחריו ואותו רשע אם תראו אותו עד סוף אות ו' ליתא בכ"י שלנו, ונמצא בנדפס, ועוד בפ' מטות פכ"ב באות ח' מן מהו ולא ממדבר הרים א"ר אבא מרובנאי, זה הוסיף מן ילמדנו, עיין ערך ערך רר. וכן אות ט' ד"א ובקנה רב ליתא בכ"י שלפנינו, ונמצא בנדפס, וזה לקוח מן הילמדנו, כמו שמוכא בילקוט כטות רמי תשפ"ו ד"ה כתיב לב חכם לימינו בשם הילמדנו, גם בילקוט קהלת רמי תתקפ"ט ד"ה ר"א לב חכם.

ופה המקום להעיר כי בעל הילקוט לא ראה את המדרש במ"ד כי לא היה עוד אז מסודר לפניו, והנה בכל המקומות בילקוט בספר במדבר לא ציין רק „תנחומא“, אולם המדפיסים הוסיפו לציין בפ' נשא רמז תשי"ד ד"ה וקרבו „תנחומא במדבר רבה“ (ומן התחלת פ' נשא לא ציינו רק תנחומא לבד), אולם במקומות שלפני זה ולאחר זה ובל' פרישה בהעלתך והתחלת שלח לא ציינו כלל „במדבר רבה“, רק בפ' שלח שם רמז תשמ"ב על עלו זה בנגב רשמו „במדבר רבה“, והוא בטעות כי הוא ג"כ מאמר התנחומא אות י"ב, והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, וכמו כן ציינו בילקוט בפ' שלח שם על ויאמר אליהם כל העדה לו מהנו „במדבר רבה“ הוא ג"כ מאיזה מגיה, כי הוא נמצא ג"כ בתנחומא שלח אות כ"ב, וברמז הזה ציין הילקוט בכל המקומות „תנחומא“, רק במקום הזה הוסיף אחד הציון הזה במקום „תנחומא“. בפ' קרח חקת לא הוסיף הזה המגיה הזה לציין כלל רק הנה כל הציונים „תנחומא“ כמו שהם. רק מפ' בלק רמז תשס"ה ד"ה וירא בלק עד פ' מסעי רמז תשפ"ו הוסיף לציין חוץ הציון התנחומא עוד הציון „במדבר רבה“ ובאיזה מקומות שכתב והנה הציון התנחומא ולא הוסיף הציון במ"ד, והמגיה הזה לא שם עינו לעיין במדרש במקומו לראות כי במדרש הוא באופן ובסגנון אחר, ובעל הילקוט כוון תמיד רק להתנחומא בכ"י שלנו, לא אל הנדפס. והמדרש במ"ד העתיק כמו שהוא בנדפס, להוגמא בלק רמז תשע"ד ד"ה ויקרב משה הוסיף לציין גם „במ"ד“, אולם במדרש במ"ד שם פכ"א אות י"ב נמצא הוספה ע"פ התנחומא הנדפס, וזה לא העתיק הילקוט כלל כי ליתא בכ"י שלנו, ותנחומא הנדפס לא ראה בעל הילקוט כלל, עיין הערה לו". וכמו כן בפ' נישות רמז תשפ"ד אמר להם הקב"ה, ציין גם „במ"ד“, אולם הדתחלה לא נמצאת כלל במדרש במ"ד, וכמו כן עוד שם ד"ה ההלצו, במדרש שם הלשון משובש והילקוט הביא רק כמו שהוא בתנחומא כ"י. ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב נרשם „במדבר רבה“ הוא בטעות וצ"ל „ב"ד“ והוא בפל"ג, ואילו ראה בעל הילקוט את המדרש במ"ד היה מביא בילקוטו לנ"ך איזה מאמר ממנו, רק הציון „במ"ד“ נוסף מאיזה מגיה, והוא לא ראהו.

(ה) מדרש דברים רבה. המדרש הזה הוא ג"כ מן מדרשים המאוחרים וערך ורש"י לא הביאו (ה) ובעל הילקוט ראה את המדרש הזה והשתמש בו בהרבה מקומות, ובכל מקום אשר ציין „אלה הדברים רבה“ נמצאים המאמרים לפנינו במדרש, אולם עוד מרש אחד היה לפני בעל הילקוט על ספר דברים ויכנהו „אלה הדברים זוטא“, והמאמרים שהביא בשמו לא נמצאים לפנינו, והמדרש זה נאבד ואיננו. ואי"ה אדרב ברחבה מן השני מדרשים ההם ואנה מובאים בקדמונים, ופה קצר המצע מהשתרע. המדרש הזה השתמש בתנחומא, גם הלך בסגנון התנחומא, כי נמצא גם בו שאלות בהלכה, רק במקום ילמדנו רבינו הציון „הלכה“, ואשר אמרתי כסגנון התנחומא מונתי במקומות אחרים מתנחומא, כי בתנחומא בס' דברים לא נמצא כלל שאלות בהלכה, ואיזה שאלות בהלכה במדרש דברים רבה נמצאים גם בתנחומא באיזה מקומות אחרים, כמו מדרש שופטים פ"ה אות י"ב הלכה אלו הם דברים שאמרו לפני דרכי שלום כו', וזה נמצא בתנחומא הנדפס פקדי אות י', ויש לתקן במדרש כמו שהוא בתנחומא והלשון במדרש משובש, ובתנחומא שם סיים מעתיק אחד „כתוב באלה הדברים“ כוונתו למדרש אלה הדברים. וכן ריש כי תבא הלכה אדם מישראל שהוא עובר לפני התיבה הוא בתנחומא הנדפס ויהי אות ז', וכן כי תבא אות ח' הלכה אדם מישראל שעמד לקרות בתורה כו' הוא בתנחומא כי תשא אות כ"ח, וכן ריש האיזו הלכה אדם מישראל שהיה חושש באזנו הוא בתנחומא יתרו אות ח', וכן ריש ברכה הלכה אדם מישראל שעבר לפני התיבה, הוא בתנחומא ויקרא אות ב', והוא במאמר „ראה כי חדש הוא“ מה שהוסיף המדפיס ממנו משובה מן כ"י שלנו. גם שאב בעל מדרש דברים רבה איזה מדרשים מן התנחומא, ותמצא אשר העירותי עליהם בהערות שלי. וגם תראה שרמז אל הפסיקתא כי בסוף ואתחנן סיים ד"א שוש אישיש בה' למה הדבר דומה לאשה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים וכו' בכתבי בפסיקתא דשוש אישיש ע"כ. צ"ל כדכתיב בפסיקתא דשוש אישיש והוא בפסיקתא דרב כהנא פסקא שוש אישיש (דף קמ"ז ע"א), ועיין שם בהערה כ'.

(ו) פסיקתא דרב כהנא. גם בה נמצאים הרבה מאמרים, גם פסקות שלמות השוים

עם

(ה) מה שכתבתי ז"ל וילך כ"ע ולא תבוא את המדרש אלה הדברים רבה כוון למדרש אלה הדברים רבה (הנאבד), וכמה קדמונים מביאים מאמרים בשם אלה הדברים רבה ולא נמצאים לפנינו, ויש צידי פסוק דברים מהמדרש הם אבן העמקתי מכ"י הנמצא באלזר הספרים במינכטן ואלזרס לאור ואלזר שם בנמצא חודות המדרש הזה.

עם התנחומא . בתהלה חשבתי כי התנחומא השתמש בפסיקתא ולקח את כל זה מן הפסיקתא (עיינ מה שכתבתי במבוא להפסיקתא אות מ' סי' ה'), אבל כעת ראיתי כי להיפך הוא, כי הפסיקתא לקחה מן התנחומא, מלבד פסקא שקלים (כי תשא) העתיק התנחומא אשר בעת בדפוס מן הפסיקתא. וכאשר העירותי התנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן הילמדנו מפ' כי תשא לקח דבריו מן הפסיקתא, כאשר הילמדנו מאוחר בזמן מן התנחומא שלנו. ומער לדברי אשר בעל מסדר את הפסיקתא כבר ראה את התנחומא והשתמש בו, תראה בפסיקתא פסקא זכור במאמר מה חטא חטא על אמו ר' תנחום בר אבא א"ר יהודה זר' נחמיה ורבנן כו'. אולם בתנחומא תצא כתוב מה חטא חטא על אמו ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן כו' אבל המלות „ר' תנחום בר אבא" ליתא שם, מזה תראה כי בעל מסדר הפסיקתא הוסיף המלות האלה וכוון אל בעל התנחומא, שהוא ר' תנחומא בר אבא. וכן בפסיקתא פסקא החדש (רף ג' ע"א) א"ר תנחומא עיקר מרחותא מטרא, וזה מובא סתמי בתנחומא בא אות ז', אין מרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, וברור שבעל הפסיקתא כוון בזה מה שהביא „א"ר תנחומא" למדרש תנחומא שהבאתי, עיין בתנחומא שם הערה ע'. וכן עוד שם בפסיקתא א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות, כוון בזה ג"כ אל התנחומא, עיין תנחומא שם הערה ע"ו. וכן בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה אמר ר' תנחומא אביכם יצא עמי בחצות, הוא בתנחומא פ' לך, עיין שם הערה קל"ג. וכן היה דרכם בקודש במדרשים אחרים כמו שתראה גם ברבתי פמ"ו פסקא אחרי מות א"ר תנחומא וכוון אל התנחומא פ' אחרי מות, עיין הערה ג"ו. וגם במדרש שמות רבה ריש פקודי כך פתח ר' תנחומא בר אבא איש אמונים רב ברכות כו' והדרוש נמצא בתנחומא כ"י שלנו, ובעל מסדר משמ"ר הציג בתנחומא כך פתח ר' תנחומא, וכוונתו למדרש תנחומא. ועיין מה שהעירותי באריכות בהערות שלי לתנחומא פ' תצא הערה כ"ו. וכן במ"ד פ"ד אות ד' ד"א דברי תכמים כררבונות א"ר תנחומא בר אבא מה הדרבן הזה כו', כוון לתנחומא בהעלותך אות מ"ו כי שם מובא המאמר הזה, ובעל מדרש במ"ד כוון בזה אל בעל התנחומא.

ועתה אביא הפסקות אשר נובעים מתנחומא.

פסקא ג' זכור (רף כ"ב ע"א) נובע מתנחומא תצא (אות ד') המתחיל זכור את אשר עשה לך עמלק זשה"ה יזכר עון אבותיו, ועל מרבית השנוים תמצא בהערות שלי (1), ופה אעיר רק על איזה מהם, בתנחומא שם אות ד' והלא צדיקים היו בפסיקתא כ"ב ע"ב והלא צדיקים גבורים היו. בתנחומא שם ר' לוי אמר, ובפסיקתא שם ר' יודן בשם ר' אייבו זר' פנחס בשם ר' לוי, הוסיף ותיקן שמות האומרים. וכן הוא בב"ר סוף פס"ג, וכן תראה בהערה ג"ה כי בפסיקתא הלשון מתוקן יותר מאשר הוא בתנחומא. בתנחומא מה ברכה ברכו, ברכו ברכת אבליים, ובפסיקתא מובא זה בשם ר' אחא בשם ר' יונתן, כמו שהוא ג"כ בב"ר פפ"א. בתנחומא אות ה' אמר הקב"ה לישראל אותם שתי זכרונות, הלשון משובש ומתוקן בפסיקתא (רף כד ע"א), עיין הערה ל"ט. בפסיקתא (כ"ד ע"ב) למיגזי טבא למכתיה [צ"ל למיגזי

(1) בהערות לפסיקתא העיוותי על איזה שנוים, אבל כאלה הערכתי אז בהערות, היסח טונתי ממיד אל התנחומא הנדפס, ובכ"ל לא נמלאים השנוים. גם מראה בפסיקתא פסקא זכור הערה ל"א העיוותי כי בתנחומא נוספו דברים ונמלאו כהוספה חילונים, ומלבד כי אינם בפסיקתא אינם (כן יע לתקן שם) גם בילקוה רמז תפס"ח בשם התנחומא, וכאלה שערתי כן הוא כי בכ"ל שלפנינו ליתא כלל ונבדלם נוספו הדברים מן המדפיס ממנועבה מפ"ה מתחם צ"ל פס"ג אות א'. וכן עוד שם בהערה ל"ב העיוותי בתנחומא ריש שמות איזה מהם עבירות שבו, ובתנחומא מלא נאמר שתי עבירות, והאמנתי כי המתאר הראשון בתנחומא שמות לקוח מתנחומא צ"ב ע"ג ע"ב, והמתאר השני מפ' מלא לקוח מהפסיקתא. אולם כעת נגלה לי כי המתאר הראשון נבדלם הוא לקוח מהילמדנו, כי התנחומא מפ' שמות הוא הילמדנו, והמתאר מפ' מלא הוא מבעל התנחומא, והם ספרים שונים, ומסקר הפסיקתא שם לקח דבריו מהתנחומא. וכן מראה בפסיקתא שם הערה ל"ב העיוותי כי בתנחומא (הנדפס) נמלא דברים אשר אינם מנוף הספר, ובנחת ליתא צ"ב שלטו רק נבדלם הוא הוספה המדפיס ממנועבה. וכן העיוותי שם בהערה ל"ח כי בילקוה תהלים מובא בשם התנחומא בני שום חוספת כמו שהוא גם בפסיקתא. ובתנחומא (הנדפס) נוספו דברים אשר אינם מנוף הספר ע"כ. ובנחת הוא כן שנוספו בתנחומא הנדפס מן המדפיס ממנועבה. וכן מראה בהערה ס"א שהעיוותי שנוסף בתנחומא הנדפס ד"א זכרונות, והוא הוספה שהוסיף אחד מהמדפיס בתנחומא ריש פ' זכור, ובעת ראיתי כי נחתה כן הוא כי נוסף מלא המדפיס ממנועבה. ועוד זאת עשה כי אח"כ מתחיל בתנחומא ר' יודן בשם ר' אייבו והציג כך פתח ר' תנחומא בשם ר' אייבו, עיין הערה ס"ב. וכן תשוב מראה בהערה ס"ו מה שהעיוותי על נוסחת הנדפס, ונחתה זה עשה המדפיס ממנועבה. גם בהערה קל"ג תצנתי כי מסרין ים בפסיקתא ומלא בתנחומא הנדפס, ובעת ראיתי כי הוא הוספה המדפיס ממנועבה.

למנינו לשבא שבתיה] לא תתעב אדומי, ולמנינו לבישיא בישותיה זכור את אשר עשה לך עמלק, זה חסר בתנחומא, והמדפוס ממטובה תיקן והוסיף זה ע"פ הילקוט שמביא בן בשם הפסיקתא. בתנחומא (אות ז') ר' בנאה אמר, ומפסיקתא (כ"ד ע"ב) ר' בנאי בשם ר' הונא, עיין תנחומא הערה מ"ז. בתנחומא שם דע שהמלכות מתגרה באותו הדור, ובפסיקתא נוסף ונוסלת מה שבידם. בתנחומא (אות י') בחיקו של אדם, אולם בפסיקתא (כ"ה ע"ב) נוסף של אדם, "הראשון", ובאמת מלת "הראשון" מיותרת. בתנחומא שם דאמר ר' חנינא בר שלקא, ובפסיקתא (כ"ז ע"ב) נוסף עוד ור' יהושע דסכננין ור' לוי בשם ר' יוחנן. בתנחומא (אות י"ח) בן איש גר עמלקי אנכי אמר ר"י בנו של דואג האדומי היה, ובפסיקתא (כ"ח ע"ב) כתוב דואג האדומי היה. בתנחומא (שם) ור' יוסי, ובפסיקתא (כ"ט ע"א) ור' יוסי הגלילי.

פסקא ד' פרה. הפסקא הזאת כולה לקוהה מן התנחומא חוקת (אות ד') המתחיל זש"ה מי יתן שהור, בתנחומא ר' יהושע בן לוי אמר, ובפסיקתא (דף ל' ע"ב) ר' יודן בשם ר' יוחנן זר' ברכיה בשם ר' אלעאי ור' יעקב דכפר הנין, ואמרי לה בשם ר' יהושע בן לוי, לכן מה שהביא מסדר הפסיקתא, ואמרי לה בשם ריב"ל" כוון להתנחומא. עוד שם א"ר יוסי בר חנינא, ובפסיקתא (ל"ט ע"א) ר' לולאני בר שזורי' בשם ר' יצחק קטדיקי ור' עזריה, ואמרי לה ר' יוסי בר חנינא, וגם פה כוון מסדר הפסיקתא במלות "ואמרי לה" אל התנחומא. בתנחומא אמר ר' יודן, ובפסיקתא (ל"א ע"א) נוסף "ב"ד מנשה". בתנחומא ר' יהושע דסכננין, ובפסיקתא נוסף ר' יוסי מכלהי"א. בפסיקתא (ל"ו ע"א) ד"א מי כהחכם זה אדם הראשון, ובתנחומא חסר מאמר גדול עד ר' מני ור' יהושע דסכננין בשם ר' לוי (ל"ח ע"א), עיין בפסיקתא שם הערה קמ"ז ק"מ. וכן עוד שם בפסיקתא (ל"ח ע"א) משה ואהרן בכהניו, חסר בתנחומא, והוספתי בתנחומא בפנים את כ"א עד סוף אות כ"ג. בפסיקתא (מ' ע"א) תמן תנינן אבא שאול אומר, ובתנחומא חסר זה עד גוי אחד. בפסיקתא (מ' ע"ב) פרה זו מצרים עד סוף הפסקא, ובתנחומא ליתא זה, והוספתי אל התנחומא את כ"ו כ"ח ע"פ הפסיקתא.

פסקא מ' שור או כשב לקוח מן התנחומא פ' אמור, וגם בויק"ד פכ"ז לקוח מן התנחומא, והם תמיד בנוסחאות שוות, ובעל הילקוט כשהביא המאמרים משור או כשב ציין תמיד תנחומא או וי"ר, ואודות השנוים העיוותי בהערות.

פסקא י"א עשר תעשר לקוח מתנחומא פ' ראה, ומזה תראה מה שהוא בתנחומא בלשון ארמי תמצא בפסיקתא בלשון עברי, כמו בתנחומא ארבע מאון, בפסיקתא ארבע מאות. בתנחומא דביתך, בפסיקתא של ביתך. בתנחומא קטוע מאמר גדול, ונמצא לנכון בפסיקתא, עיין הערה כ"ח. בתנחומא חסר מאמר שלם ומתוקן לנכון בפסיקתא, עיין הערה ל"ז, בתנחומא באות י"א חסר א"ר יצחק, עיין הערה נ', ונמצא לנכון בפסיקתא. בתנחומא חסרים המלות א"ר הונא ונמצאים בפסיקתא, עיין הערה נ"ד. בתנחומא חסרים המלות הא טבאות, עיין הערה נ"ח. וכן חסר יצא מהם ארבע בכורות, עיין הערה נ"ט. בתנחומא חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בפסיקתא עיין הערה ע"א והערה פ"א. וכן חסרים בתנחומא איזה מלות ומתוקן בפסיקתא, עיין הערה פ"ה פ"ו צ"א. בתנחומא ר' יהודה בר סימון אמר, ובפסיקתא נוסף אמר ר' לוליאנוס דרומיה בשם ר' יהודה בר סימון. בתנחומא הלשון בקצרה, ובפסיקתא בהרחבת דברים, עיין הערה צ"א.

פסקא כ"ז אחרי מות הוא לקוח מן התנחומא אחרי, ובפסיקתא נמצא הוספת דברים, עיין בתנחומא אחרי הערה ז' ח' כ"א כ"ד כ"ו, וכן בפסיקתא הוא קצת בסגנון אחר, עיין תנחומא הערה ט'. בפסיקתא מתוקן הלשון עיין הערה ק"ג, ועוד העיוותי הרבה על השנוים בהערות שלי. ויש להעיר כי הויק"ד מן אחרי מתאים עם הפסיקתא.

פסקא ל"א וזאת הברכה. (דף קצ"ו ע"ב) מן ד"א וזאת הברכה ר' ברכיה פתח רבות בנות עשו חיל עד דף ר' ע"ב תורה צוה לנו משה כו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך לקוח מן התנחומא ברכה, וכאשר הקורא ישים המאמרים זה מול זה יתברר לו כי מסדר הפסיקתא שאב כל זה מתנחומא בהוספת דברים ובהרחבת לשון עם הקונים. והעיוותי על כל אלה בהערות שלי להתנחומא.

ובלבד פסקות שלמות נמצאים הרבה מאמרים הנובעים מן התנחומא כ"י שלנו, כמו שתראה לדוגמא תנחומא פ' נח את ח' הוא בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"א), עיין בתנחומא הערה ס"ד והלאה. תנחומא לך את י"א הוא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת,

עין הערה ק"ל והערה קל"ב, תנחומא תולדות אות ג' הוא בפסיקתא זכור כ"ב ע"ב, עיין בתנחומא הערה פ"ז. תנחומא תולדות אני ישנה הוא בפסיקתא פסקא הורדש, עיין תנחומא הערה ק"י. תנחומא בשלה נמצא מאמר אחר אשר הפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פ"ד ע"א) שאב ממנו, עיין בתנחומא הערה ל"ח, ודומיהם. וכן בפסיקתא הורדש (ג' ע"א) וז"ה ענה דודי הוא מתנחומא בא עיין שם הערה ס"ב. אולם לפני מסדר התנחומא הנדפס כבר היתה הפסיקתא מסודרת לפניו ושאב ממנה דרשותיו, כמו לדוגמא בתנחומא פתחם אות י"ב וי"ג במאמר המתחיל אמר ר' סימון י"ג מדות רחמים כתיב בהקב"ה לקח מהפסיקתא, עיין באריכות בתנחומא פתחם הערה נ"ב, וכן בתנחומא הנדפס פ' האזינו אות ד' המתחיל הצור תמים פעלו ישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו לקוח מן פסיקתא פסקא דרשו.

ז) פסיקתא רבתי. נסדרה בסגנון התנחומא והילמדנו, באשר דרשותיה רובן ככולן מתחילות ג"כ בשאלה בהלכה, ילמדנו רבינו" ועולה מספרם י"ט. וידידי הרה"ג מהר"ם פרידמאן בפסיקתא רבתי שהוציא לאור הוסיף ד' פרשיות אשר שללתים אליו ונמצא בהם ג"כ ב' פסקות המתחילות בהלכה, לכן עולה מספרם ס"ה ל"א, ותמצאם בפרטם במבוא פרק ו', ומסיימת ג"כ כסגנון התנחומא אשר השאלה בהלכה, מנין ממה שקראו בענין" או "מנין ממה שקרינן בענין" (ז). ויען כי הרבתי נתיסדה ג"כ על הפזרות מסיימת ג"כ, מנין ממה שהשלים בנביא" וזה הסיום לא נמצא בתנחומא וילמדנו. והנה השאלות בהלכה נמצא איוה מהם אשר לקוחים מן התנחומא, כמו פסקא ה' מהו שיהא המתרגם כו' הוא מתנחומא כ"י וירא אות ו'. וכן פסקא י' כמה פעמים בשנה תורמין, לקוח מהילמדנו, ונמצא בתנחומא הנדפס ריש כי תשא (ותנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות), וכן פסקא ל"ג המתפלל להיכן צריך לכוון את לבו הוא מתנחומא כ"י וישלח אות כ"א. וכן פסקא ל"ה אם היתה קמטה הוא מתנחומא וירא אות ל', וכן פסקא מ"ב איוה היא ההננייה היא בתנחומא וירא אות ל"ב ובנדפס את י"ד.

ואחר הסיום בסגנון שהבאתי תמצא בכל פסקא ופסקא על התחלת הדרשה באגדה "כך פתח רבי תנחומא" (ח), ונראה כי המסדר מהפסיקתא רבתי תלה באילן גדול והציג שם ר' תנחומא על הדרשות מאשר כי הוא היה נודע לדרשן ובעל אגדה גדול, ולא יתכן לומר שר' תנחומא בעצמו היה המסדר מהפסיקתא רבתי, כי הוא לא יציג שמו בכל דרשה ודרשה מהפרשיות

(ז) פסקא א' פ"ב פ"ג (חסר לפנינו נרדכי ומונח לנכון בתנחומא נא), פ"ד פ"ה פ"ז פ"ח פ"ט פ"י פ"יא (בסוף פסקא שלפניה נבאמר ד"ח כי תשא נעשרה מקומות כו' סיים ממה שקראו בענין וכו' תנחומא זו רבי פוחר אל ניחא אגוז, כל זה יש לתמוך מן הספר ונשתכח מן הפסקא יסודה וישאל): פ"יב פ"יג פ"יד (ב' פעמים), (הפסקות שלאחריה היינו פ"טו הודש, פ"טז את קרבני, פ"יז ויהי בחגי הלילה, פ"יח העומר, בחלו ד' פסקות לא נמצא ששאלה בהלכה ולא הסיום מנין ממה שקראו בענין, גם הסתלה ר' תנחומא פתח, וזה מעטם כי הפרשיות האלה נוספו אל הפסיקתא רבתי מן הפסיקתא דרב כהנא, ראש הערה ס"ו לפסקא פרה, לא כמו שחשב ידידי הרב החכם הגדול מהר"ם פרידמאן בעל מאיר עין שמן הפסיקתא רבתי הועתקו הפסקות האלה אל הפסיקתא הישנה). פסקא י"ד פ"ט פ"י (פסקא ב' כ"א כ"ב כ"ג כ"ד יא"ו מן הכלל כי הם נוספו אל הרבתי) פסקא כ"ה ל"א ל"ב ל"ט מ' מ"ב מ"ג מ"ד מ"ז וגם בהוספה ב' פרשיות, אולם בפסקא כ"ז כ"ח כ"ט ל' ל"ב (פסקא ל"ב לקוחה מן הפסיקתא הישנה) פסקא ל"ד ל"ה (פסקא ל"ה מתחלת ילמדנו רבינו וחסר הסיום וגם ליתא הסתלה כך פתח ר' תנחומא, אין ספק שזו מחקרן המעתיק) פסקא ל"ז ל"ח מ"ה מ"ז ככל אלה חסרים השאלה בהלכה וחסרים הסיום ממה שקראו בענין או מנין ממה שהשלים בנביא, גם ליתא כך פתח ר' תנחומא.

(ח) כמו פסקא א' פ"ב, גם צ"ב פרשיות בסוף בהוספה היינו שור או כשב ויהי בחגי הלילה ועוד הפסס שם, ונמצא ג"כ "כך פתח ר' תנחומא צבידי בני ר' רבי או ר' ר"ח כמו פ"ד (לפניו בפסקא ד' נעשות כך פתח ר' תנחומא בירושלמי, אולם בדפוס ראשון דפוס פראג כתוב כך פתח ר' תנחומא ביר' והמדפיס שלאחריו עשה וזל"ג בירושלמי), פ"ו, פ"ח, (לפניו בפ"ח פסקא ויהי ביום הוא כתוב בר', ובגיה הרב האלון בעל זרע אפרים שז"ל בר' אבא. אולם אין לזכר לוסיף רק היה כתוב בר' ונעשית בר'"). עוד שם בפ"ט, פ"י (לפניו בפ"י פסקא כי השאך ר' תנחומא זו רבי יונה מנזורה ל"ז (בגס ר') יונה מנזורה) עוד שם פ"י (גם שם נעשות ר' תנחומא זו רבי ינחם בן יעקב ל"ז (בגס ר') ינחם בן יעקב), עוד שם פ"יב (במאמר ד"ח זכור), עוד שם, פ"יג, עוד שם, פ"יט, פכ"ה, (ועוד הפסס נמצא שם כך פתח ר' תנחומא והאלך מנהם תחת יושביה, ל"ז כך פתח ר' תנחומא זו רבי), פכ"ט, פ"ל, עוד שם, (ועוד נעשה אחת נמצא בפסקא זו ר' תנחומא פתחו תחמו מנין איון הרעתה הו' (או און הדעתה הו') עיין במפרשים) ובסוף הפסקא סיים כך דלש רבי תנחומא). וכן נמצא כך פתח ר' תנחומא בר אבא פסקא י' פ"ד, פ"ח, פ"ח, פ"ח, פ"ח, פ"ח, פ"ח, פ"ח פ"ח ר' תנחומא בר רבי אבא פסקא ב' פ"ה פ"ט פ"מ". (בפסקא זו לפנינו נר מיוח ל"ז בר אבא או המלות ב"ר הם כ"ח וכטובה בגס כ' מיה). עוד שם (ברבי אבא), גם נמצא כך פתח ר' תנחומא זו ר' אבא או ר' רבי אבא, פסקא ז' פ"י פ"ח, ועוד פעם אחת שם בנמצא א"ר תנחומא זו ר' אבא. פ"יב פ"ח. ולפעמים הביא ר' תנחומא סתמי.

מהפשוטות ולומר בפתיחה כל דרשה „כך פתח ר' תנחומא“, רק קרוב יותר שנתייחסה אליו מאת מסדר אחר, וזוה יובן על נכון אשר הרבה מאמרים הנמצאים בפסיקתא רבתי ואשר עליהם רשום כך פתח ר' תנחומא בשם ר' פלוני ופלוני, הם נמצאים בפסיקתא דרב כהנא בשנים, ומובאים רק בשם פלוני ופלוני הדורשים לבד, ושם ר' תנחומא לא נזכר עליהם כלל, רק המסדר מהרבתי לקח מאמרים ההם הנמצאים כבר בפסיקתא דרב כהנא הישנה והקדומה ודרש אותם בשם הדורשים הנזכרים שמה והציג עליהם בראשם כך פתח ר' תנחומא בשם אותו פלוני, כמו שהבאתי דוגמאות לזה לעיל בפרק ג' ע"ש, ואין להכפיל הדברים. וזוה תראה שהמסדר הזה תלה באילן גדול והוא ר' תנחומא הדרשן הנודע לבעל אגדה (ט). וידידי הרב החכם החוקר הגדול מהר"ם פרידמאן רצה לשער כי התנחומא מאוחר מהפסיקתא רבתי, אבל במח"כ אינו כן, כי לא לבד שהתנחומא כ"י שלנו אשר לא היה לפני הרב החכם הנ"ל ולכן החליף באיזה מקומות התנחומא הישן בתנחומא הנדפס (עיין רבתי פסקא כי תשא הערה י"ח, אולם באמת כוונת הילקוט לתנחומא כ"י שלנו, ועיין עוד שם בהערה ל', וגו' הילקוט היא ג"כ ע"פ תנחומא שלנו) היה כבר מסודר לפני הפסיקתא רבתי, אבל גם תנחומא הנדפס היה כבר מסודר לפני בעל הרבתי, והרב החכם הזה בהערותיו הביא ראיות להשערתו כי התנחומא (הנדפס) שאב מהפסיקתא רבתי מסגנון הלשון אשר מצא במאמרים עצמם. אולם נעלם ממנו כי המאמרים ההם שהביא סעד לדבריו רובם ככולם הם הוספת המדפים ממנו, אשר הוסיף אל התנחומא והוסיף גם מן הפסיקתא רבתי אל התנחומא, כמו לדוגמא בפסיקתא רבתי פ"ג נמצא שאלה בהלכה ילמדנו רבינו נר של תנוכה שהותר שמן, ונמצא גם כן בתנחומא הנדפס פ' נשא, והרב החכם הנ"ל כתב בהערה ה' כשתשוה סגנון התנחומא עם סגנון הפסיקתא הנמצא שסגנון התנחומא הוא מאוחר מסגנון הפסיקתא ע"כ. ובאמת בתנחומא הנדפס הוא הוספה מן המדפים ממנו, שהוסיף כל זה מהפסיקתא רבתי ושינה קצת הלשון כרצונו. וכן בפ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה הביא החכם הנ"ל נוסחאות התנחומא לעומת הרבתי, ובהערה כ"א סיים סגנון הלשון מוכיח שהתנחומא הועתק מהפסיקתא רבתי, ובאמת התנחומא לא העתיק מהרבתי רק המדפים ממנו, הוסיף זה אל הרבתי מן כך פתח ר' תנחומא עד בני בבורי ישראל. וכן מה שהעיר עוד שם בהערה ס' על התנחומא הוא ג"כ מן המאמרים שהוסיף המדפים המנומרה. וכן עוד שם בפסקא היא (דף כ"א ע"א) ד"א מי אכר ווי והעיר שם בהערה צ"ה בתנחומא הועתקו הדברים מרבתי אלא שכבר שינו סגנון הלשון וקיטעו הדברים, ובאמת גם זה נוסף בתנחומא. וכן עוד שם ד"א ויהי ביום כלות משה מה כתיב למעלה מן הענין, והעיר שם בהערה ק"ב שיטה זו הועתקה בתנחומא. ובאמת גם זה היא הוספת המדפים ממנו. ועוד העיר שם בהערות על מאמרים מתנחומא אשר שונים יש בנוסחא וכאשר תראה הם רק מאשר הוסיף המדפים ממנו, ועיין בפרק י"ד שהבאתי ורשמתי הנוספות בתנחומא הנדפס דפים מנומרה בפ' נשא ועיין שם מה שהעירותי עליהם. וכן שוב תראה בפסקא זכור הערה צ"ט שכתב החכם הנ"ל בתנחומא כי תצא ע"פ הפסיקתא הועתקו אלא שהוסיף בהם דברים וקצת מה שהוסיף הוא ע"פ הפסיקתא רבתי, גם פה לא הוסיף המסדר רק המדפים ממנו. וכן פ"ד פסקא פרה כתב בהערה כ"ה זה הועתק בתנחומא פ' הוקת וקיטעוהו קצת, ובאמת גם זה הוא הוספת המדפים ממנו. וכן עוד שם הערה מ"ו כתב כי התנחומא העתיק הדרוש מהרבתי ושינה והרחיב ותיקן סגנון הלשון מהרבתי. ובאמת גם המאמר שם בתנחומא הוא הוספת המדפים ממנו, שהוסיף ע"פ הרבתי. ועיין עוד שם כ"ה בהערה מ"ו והערה מ"ט הביא נוסחת התנחומא, וגם זה הוא הוספת המדפים ממנו. וכמו כן נמצא בהרבה מקומות, ועיין בפ"ב פסקא מהן הורה שהביא בהערה י"א בתנחומא פ' האוינו הביא דאיתא בפסיקתא ארם נמשל ל"ב מולות כו'. גם זה הוא הוספת המדפים ממנו. גם מה שהעיר בפכ"ג הערה פ"ג מאמר התנחומא בפ' כי תשא הועתק מהרבתי אלא שקיטע

ושינה

(ט) גם תראה דמיון שנתנו על התנחומא כמו פסקא ז' פסקא ויהי המקריב (דף כ"ז ע"א) „ד"ה ג' ג' אדם תשפילנו שכיב גדול הוא אלה נכח לענינו“. אין ספק שנתנו אל התנחומא שלנו פ' ויקרא אות ד', והוא אשר נוסף נדפס תחת המדפים ממנו (אות ג') וכשם עליו „כ"ה כי מדת הוא“. ושם נדפס המקרא כדמה אופנים. וכן בפסקא זכור (דף ל"ג ע"א) ר' תנחומא כי רבי אומר כן חמט פנים כוונתו ז"ל להתנחומא פ' תלך, עיין שם בערך ק"י. וכן בפסקא ביום שמעתי וכן פתח ר' תנחומא כ"ה אלה דבני חמטם כדכונות, כוון לתנחומא כדכונות. אות ע"ו הממחיל ארם, וגם בעל מדרש נתיב מ"ד מייחס המאמר לר' תנחומא, כי בפ' נשא פ"ד אות ד' ד"ה דבני חמטם א"ר תנחומא כ"ה אלה מה הדבדן כו' כוון להתנחומא.

מבוא

ושינה אותו המסדר, וסיים שם וענין זה דצלמות ולא סדרים העתיק הערוך ערך צלמות בשם מדרש ילמדנו דבי תשא ע"ב. כבר העירותי שתנחומא הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, לכן גם המאמר מפורסם ורפומים הוא נובע מילמדנו הנאבד, ובעבור זה הביא הערוך ערך צלמות המאמר מילמדנו, כי הפסיקתא רבתי לא היתה לפניו, לכן בעל הרבתי שאב ממדרש ילמדנו (שהוא התנחומא הנדפס מס' שמות) לא להיפך הילמדנו מן הרבתי. ושם בסוף הערה פ"ח סיים ומסדר התנחומא אפשר שהעתיק כמה שהוא לפנינו אלא ששינה קצת בסגנונו, ואפשר שהוא העתיק מהילמדנו שרמו עליו הערוך בערך צלמות, ומאשר בררתי לא העתיק מילמדנו כי המאמר בפ' כי תשא הוא בעצמו הוא הילמדנו. וכן בפ"מ פסקא בחודש השביעי בהערה נ"ח וגם בהערות שלא הרייהם הביא גי' התנחומא, ובאמת בתנחומא (באמצע אות כ"ב) מן אמר אברהם מה אעשה אם אנלה לשרה עד סוף אות כ"ב הוסיף המדפיס מנמוכה ע"פ הילקוט רמז צ"ח וצ"ט בשם מדרש, עיין בתנחומא שלנו הערה רכ"ג, לכן מה שסיים ההכס הנ"ל בהערה פ"ז נראה שסמדר התנחומא כבר נשתמש בפסיקתא רבתי אינו נכון, מכל זה תראה כי לא קלע אל השערה במה שהחליט כי התנחומא הנדפס שאב מן הרבתי, רק הוא להיפך, ופה אין המקום להשוות כל המאמרים מערכה מול מערכה ולהעיר על השונים בין התנחומא הנדפס והרבתי, כי לזה נדרש מאמר גדול ועוד חזון למועד לדבר מזה, ומן פסיקתא רבתי בכלל ופרט, ועיין מה שהעירותי במבוא להפסיקתא אות ג'.

ח) מדרש אגדת בראשית. השתמש בתנחומא כ"י שלנו, ובמעט רוב הספר נובע מתנחומא. והנה אני נותן בזה רשימה מכל המאמרים אשר המסדר הזה שאב מהתנחומא ואנה הם נמצאים בתנחומא (י), ועל השונים אשר ביניהם העירותי בהערות שלי במקומותם.

נמצא בתנחומא		המתחיל		אגדת בראשית		נמצא בתנחומא		המתחיל		אגדת בראשית	
אות	פרשת			אות	פרק	אות	פרשת	אות	פרק	אות	פרק
יד	"	ד"א צא	ב	ז		לו	בראשית	א		א	
יד	לך	אחר הרברים	א	יג		לז	"	ב		"	
טו	"	ד"א אחר	ב	"		לח	"	ד		"	
טז	"	ד"א אחר	ג	"		ה	נח	ד		"	
יז	"	וידרף עד דן	"	"				ה		"	
כב	"	ויהי אברם	"	טז		ט	"	ב		"	
כג	"	ד"א ואתנה	ב	"		י	"	ג		"	
כד	"	ומי מל	ג	"		טו	"	ז		"	

(י) המדרש הזה ילא נאסנה לאור פ"י סבכ ר' מנחם די לונגאו ז"ל נספרו שמי ידוע (ווינא"ה ס"ה שפ"ה) ואח"כ נדפס שנית בווינא"ה שנת תקס"ב עם הקדמה ועם קלת בלור במקומות הסמוכים ע"י סבכ ר' אברהם בן הגאון בן נפתלי סינך ז"ל מבראדי, והדפיס שנית את ההקדמה מה"ר אברהם בן הגאון מווינא"ה והסביר את שם סבכ ב"א"ה גם השמיים מההקדמה כל מקום שחזרתי את שם חזרתי בנ"ל. וגם נשער הספר מזכיר רק הסולאה משנת שפ"ה ואת הסולאה מווינא"ה משנת תקס"ב לא זכר כלל, וכן לא יעשה, בהקדמה הלזו גלה פני הטוב של דבר מחבור ולדעתו רב מיצר והאסף המדרש הזה. ובמכ"ש בית מלמוד שנה רביעית ד' 56 דברתי אודות מדרש אגדת בראשית. וכחתי כי היא השפעה תלויה בשערה, רק המדרש הוא מן המדרשים המאוחרים והשתתש בכמה בתנחומא, וכמעט כי רוב הספר נובע מהתנחומא. וגם העתיק מאלמרים מן הפסיקתא דרב כהנא כמו בפרק ת"ג אות ד' שני דברים שאלו ישראל שלא כהוגן, וקצר בלשונו ורשם, וכבר נכתב בפסיקתא עד אחיה כעל לישאל, והוא בפסיקתא פסקא ותחלת יוון (דף קל"ג פ"ב), ומן המאמר למת שהכל סימן יפה לתחית המתים וכו' הוא מהתנחומא כ"י מולדות אום ט'. הראשון אשר הביא מאלמר גדול ממדרש אגדת בראשית הוא ס"ד ישראל בר יוסף גלנקווא בספרו מטרת זכב כולה בפרק גדול בנים (נדפס בקרקווי סי"ב) ודח"כ נדפס בסוף בראשית המטה מן פרק המוות עד סוף הספר נובע מהתנחומא (והוא מן ר' ישראל ה"ל), ובפ' גידול בנים הוא ח"ל זה והסדר נחבש בתנא דבי אליהו ז"ל ויהי כי זקן יתכן זש"ה יתלה אל עבדיך פעליך אמרו חז"ל עשרים דורות וכו' וסיים 'סליק פ' תורה' ואח"כ ממחיל 'פ' נביאים' ועלי זקן מחד לו, כעס עמך בשבטך לזון נחלתך וכחש שם 'פ' מלאמי ועם היות שיש מקלט עמיות בלשון, הענין מוזן, ולזה מלאמי ספר להגיו כראוי. והנה בתנא דבי אליהו לא נמלא זכר מזה, רק כל המאמרים שהיו הם באגדת בראשית פסק מ' (מורה) ואח"כ פסק מ"א (נביאים), והספק מן כתובים לא הביא, כי חסר גם באגדת בראשית לפניו. ויען כי ס"ד ישראל ה"ל לא ידע את שם הספר כי היה אז בכתובים,

נמצא בתנחומא		המתחיל	אגרת בראשית		נמצא בתנחומא		המתחיל	אגרת בראשית	
פרשה	אות		אות	פרק	אות	פרשה		אות	פרק
ב	ויצא	ד"א ויצא	ב	מה	ב	וירא	א	יש	
ג	"	ד"א ויצא	ג	"	ד	"	ב	"	
שכ	"	ד"א רגלי	ד	"	שם	"	ב	כא	
ה	"	ויברה	א	מו	יב	"	ג	"	
ו	"	וירא	א	מח	כג	"	א	כה	
שם	"	ד"א וירא	ב	"	כה	"	א	כו	
יג	"	ד"א וירא	ג	"	"	"	א	לא	
יד	"	ד"א וירא	ד	"	לש	"	ב	"	
יא	"	ד"א וירא	ה	"	מג	"	ב	לב	
א	וישב	וישב	א	נז	ג	חיי	א	לד	
ב	"	ד"א וישב	ב	"	ד	"	ב	"	
ג	"	ד"א וישב	ג	"	תולדות	ז	א	ט	
ד	"	הזון	א	נח	יב	"	א	זב	
ה	מקץ	וירא	א	סט	יד	"	ג	"	
ו	"	ד"א וירא	ב	"	טז	"	ד	"	
א	ויגש	ד"א עיר	ב	עה	יט	"	ב	מג	
שם	"	ד"א	ג	"	יט	"	ד	"	
שם	"	ד"א	ד	"	כ	"	א	מד	
					ויצא		א	מה	

(ט) מדרש לקח טוב שאב הרבה מתנחומא כ"י דילן, והביא הרבה פעמים פאמרים בשמו, ואין מספר לכל המאמרים אשר לקח מתנחומא ולפעמים לא קרא שמו עליהם, ועיין להלן בפרק שאחר זה פרק י' ס' י"ב ובהערה ה' שם הרחבתי לדבר מזה.

(י) ספר והזוהיר שאב הרבה מתנחומא שלנו. וידידי הרב הגדול מוה"ר ישראל מאיר פרייאמאן נ"י בענפי יהודה העיר לפעמים שלא נמצא בתנחומא לפנינו, לדמיון דף ה' ע"א הערה ד' כתב ליתא בתנחומא שלנו. אמנם בילקוט רמז ר"ח הובא בשם התנחומא עכ"ל. ובאמת מה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו, וכן בשלח דף י"ט ע"א זש"ה חכם לבב ואמין כת העיר בהערה א' ילקוט ריש בשלח הביא דרשה זו בשם תנחומא ע"כ. ומה שהביא הילקוט הוא בתנחומא שלנו. וכן המאמרים שלאחריהם לקוחים מכ"י שלנו, וכזה תראה בדף י"ט ע"ב הערה א' כתב להבין דברי המחבר שום תשים לפניך דברי הילקוט בשם תנחומא ע"כ, ובאמת המחבר הביא כמו שהוא בכ"י, וגם הילקוט הביא תמיד לפי התנחומא כ"י. וכן יתרו דף ל"ה ע"א בהערה ב' כתב משמע דדרשה הקודמת לא לקח מהמכילתא ומקורה נעלם ממני ע"כ. ובאמת לקח המחבר מתנחומא כ"י יתרו אות ו'. שם ל"ה ע"ב משבט לוי שהוא משולש באחיו ליתא בתנחומא ע"כ. ונמצא בכ"י שלי. וכן תרומה ע"ו ע"א הביא בהערה א' ב' ג' ה' ו' גירסת הילקוט בשם התנחומא כמו שהביא המחבר, וכל הנוסחאות הוא ע"פ כ"י דילן. וכן תשא קי"ד העיר בהערה ה' בתנחומא שלנו חסר קצת מדרשה זו ע"כ. והאמת שהדרשה שהביא המחבר היא כמו בכ"י שלנו. וכן פקודי דף ק"ל ע"א ויביא את המשכן זש"ה ע"ו והדר לבושה כו' אמרו רבותינו מעשה בתלמיד אחד כו' הוא לפנינו בכ"י אות ז' ומובא גם בלקח טוב פקודי, וע"ש הערה י"ב, ולא נודע לי אז כי נמצא בתנחומא כ"י אשר בעל לקח טוב ובעל והזוהיר שאבו משם. וכן המאמר צאינה וראינה (ע"ש בלקח טוב הערה י"ד) הוא בתנחומא כ"י, ובהערות שלי להתנחומא העירתי על הרבה מאמרים אשר בעל

רשם הנא דני אליכו. או היה נקבץ אחד עם הנא דני אליכו ותשנ כי אחד הם. והמחבר הזה העתיק את דבריו יחד עם פסוקים, להם נהגות עלי לתנחומא כפ' מולדות מהפכה י"ג והלאה, ועיין עוד מה שהעתיקו ממכ"ע בית גלמוד סנה לביעות 56 ד'.

בעל ס' והזהיר הביאם, ועל ס' והזהיר נדפס ממני מאמר גדול בכבוד הלבנון שנה עשירית.
 (יא) מדרש חסר ויתיר שאב מהתנחומא שלנו. ברף ל"ט הביא ו"ל. קדש ישראל לה'
 ראשית תבואתה בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעולם הזה והקדן קיימת לעולם הבא. והרב
 המו"ל את המדרש הזה הוא ירדי הרב החכם הגדול מוהר"א בערלינגר הציג סימן השאלה?
 להורות שלא מצא מקור הבאמר, והעיוותי בהשחר שנה רביעית הוכרת ששית צד שנ"ב
 שמוכא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא. ועתה תמצא לפנינו בתנחומא כ"י בראשית
 אות י', עיין לקח טוב בראשית ובהערה ל"ב, ובלקח טוב יש לתקן וכצ"ל למה בתהלה לשון
 ראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קודש ישראל לה' ראשית] תבואתו תבואתה כתיב
 [שאנו אוכלים אלא מן התבואה] אבל הקדן קיים לעתיד לבוא.

והנה רצייתי לדבר גם ממדרשי חמש מגלות וממדרש שמואל תהלים משלי שגם בהם
 נמצאים מאמרים שיוורו שהשתמשו בתנחומא, אולם ראיתי כי יתארכו הדברים, ולכן אשמור
 לעת מצוא לדבר גם מהם בהרחבה, וביחוד ממדרש תהלים אשר בדעתי לערוך עליו הערות
 ותקונים ולהוציאו לאור אי"ה, ע"פ ששה כתבי יד אשר השגתי ממנו.

(י) הקדמונים אשר הביאו את התנחומא והילמדנו.

כבר אמרנו כי מדרשי תנחומא וילמדנו היו לפני הגאונים והקדמונים, והשתמשו בהם
 הרבה, אם בעניני הלכה, ואם בעניני אגדה, ויביאו מאמרים רבים מהם, ולפעמים בשם
 תנחומא סתם, ולפעמים בשם ילמדנו. רבים כווננו בשם „תנחומא“ לתנחומא כ"י שלנו,
 ורבים לתנחומא הנדפס שהיה אז לפנינו ג"כ בכתב יד, ומהם למדרש ילמדנו הנאבד, כי
 המאמרים שהביאו אינם לא בתנחומא כ"י שלנו ולא בתנחומא הנדפס, בעל כרחנו נאמר
 שהכוונה על הילמדנו, אשר היה נקרא אצלם ג"כ בשם תנחומא, ומהם שהביאו מפורש
 בשם „ילמדנו“. אולם המחברים המאוחרים שכתבו חבוריהם אחר שנת ה'א רפ"ב, כשמוכירים
 מדרש תנחומא, הכוונה אצלם רק על הנדפס, אשר היה כבר ערוך לפניו בדפוס, (כי
 התנחומא נדפס ראשונה בקאנשטאטמינא שנת רפ"ב), רק בעבור שעל שער הספר כתוב:
 „תנחומא הנקרא ילמדנו“ היו אווה מהמחברים אשר נקבחו גם בשם ילמדנו, אכן כוונתם
 באמת אל התנחומא הנדפס, מלבד אלה אשר כתבו מפורש תנחומא או ילמדנו כתב יד,
 אשר כווננו או על התנחומא כתב יד שלנו, או על הילמדנו הנאבד, ולכן אחשוב שלא לכוותר
 יהיה לפני הקוראים להביא לפניו רשימה מהמקומות אשר הגאונים והקדמונים הזכירו אותם
 המדרשים בשם, הן תנחומא, והן ילמדנו, ואנה הם נמצאים במדרשים הנזכרים, למען
 ידעו אל מי כווננו.

(א) ספר הראשון אשר נשאר לנו לפליטה אתר חתימת התלמוד הוא השאילתות
 לרב אחאי גאון (הי בחצי השניה ממאה החמישית לאלף החמישי היינו אחר ד"א ת"ן, ובין
 שנת ד"א תקכ"א עלה לארץ ישראל) הגאון הזה השתמש בתנחומא ושאב ממנו מאמרים
 שלמים, כמו בראשית סי' א' (דף ב' ע"ג) אמר ר' שמעון בן פוי אמר ר' יהושע בן לוי אמר
 יקב"ה ישראל היו משמרין את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה כו', נובע מתנחומא,
 כאשר התעורר הגאון מוהר"א מרגליות ז"ל במכתבו להגאון הרי"ב בעל שאילת שלום הבאתי
 לעיל בפרק ב'. גם מה שהובא עוד שם ברף ב' ע"ד א"ר חמא בר לקיש כל מי שהוא עונה
 אמן בעולם הזה זוכה לענות אמן בעולם הבא, שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד
 העולם אמן ואמן, אמן בעוה"ז, ואמן לעוה"ב, הוא בתנחומא שלנו פ' צו אות ט', ונמצא
 :כ' בנדפס צו אות ז', רק שם הוא הוספת המדפים ממנוכה. וכן עוד בשאילתות פ' צו
 (כ"ה ע"ב) בטמכים של מלכים בא הקב"ה על המצרים כו', הוא מתנחומא כ"י בא אות ד'.
 ובתנחומא הנדפס נמצא באיזה מקומות מאמרים מהשאילתות שהוסיף המסדר אל גוף הספר.
 ועיין לעיל בפרק ג'. ובבית תלמוד שנה שלישית הארכתי לדבר אודות השאילתות, ועיין
 שם דף רי"א.

(ב) הלכות גדולות לרב יהודאי גאון. (היה לגאון בסוריא בשנת ד"א תקי"ז, ומלך
 י"ג שנים ומהצה, עד שנת תקכ"ט ומחצה) הביא את הילמדנו, אבל לא בשמו, כי בה'
 ברכות פ"ה הביא ו"ל: אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין שמונה עשרה, כנגד מן
 אברהם, רמה קרני בה', כנגד מחיה כתיים, ה' ממות ומחיה וכו'. וזה מוכא בילקוט שמואל
 רמז

דכו פ' בשם הילמדנו. והרוקח הל' תפלה סי' ש"כ מביא המאמר הזה בשם מדרש ויכולו (אשר בעל המדרש הזה שאב מהילמדנו). ובפרסם הגדול סי' כ"ט מובא כלשון הבה"ג, ובס' האשכול הל' תפלה סי' י' מובא זה בשם ירושלמי, ולא נמצא לפנינו בירושלמי, רק יען כי ראה הבה"ג שהביא אמרין במערבא, חשב שהוא נמצא בירושלמי, ובה"ג כתב אמרין במערבא, יען כי הילמדנו הוא אגרת ארץ ישראל, כמו שרש"י (בראשית מ"ז ב') יכנה את המדרש ב"ד, אגרת ארץ ישראל". ור' טוביה בלקח טוב ח"ב פ' ואתחנן הביא דברי הבה"ג, וכתב וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח כו', תקתי שצ"ל וחכמי ארץ ישראל אמרו, ור' טוביה כדרכו להעתיק מאמרים בלשון ק"ק כתב אמרו חכמי ארץ ישראל במקום אמרין במערבא. עיין במבוא למדרש לקח טוב אות ה' (דף י' ע"ב). ובעל הלכות גדולות בהל' יו"ט הביא גם את מדרש ב"ד ח"ל תאני בבראשית דרבי אושעיא וקוץ זה קוננים ודרדר אלו ערביות, והוא בב"ד פ"כ אות י', וגם בהל' הספר מזכיר ג"כ את הבה"ר, ועוד שם בהל' הספר מביא מאמר גדול מן מדרש משלי פט"ו המתחיל פלם ומאוני משפט לה', וכמו כן כוון בהנאמר „אמרין במערבא” אל הילמדנו.

ג) רבינו סעדיה גאון. (נולד ד"א תרכ"ב ונפטר תש"ב) (א). הביא את הילמדנו. בתשובת הגאונים שערי תשובה סי' נ"ט, מובא תשובה בשמו, וכתב ואסור הקורא שיתן עיניו חוץ לתורה שלא ניתנה התורה אלא בכתב כו', והביא הרב הגאון בעל איי הים שראה בתשובת הגאונים כתב יד שהנוסחא שם ובילמדנו הקורא בתורה אסור שיתן עיניו חוץ לתורה כו'. והוא בתנחומא כ"י וירא אות ו', ונמצא גם בנדפס אות ה', ועיין בתנחומא וירא הערה מ"ד מה שהעירותי שם.

ד) רב האי גאון. (נולד ד"א תשכ"ט ונפטר ד"א תשצ"ח). בתשובה אחת ממנו (נדפסת גם בתשובת הגאונים ח"ב צד כ"ז שהוציא לאור הרב החכם ר' חיים מאיר הורוויץ) הביא ח"ל ובאגדה דויקרא ובתנחומא באשה כי תזריע אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות, ואולי הן האמרוין בספר אדם הראשון, זה ספר תולדות אדם ע"כ. ונמצא לנכון בו"ד פט"ו אות א', אבל לא נמצא בתנחומא, ואין ספק שכוון אל הילמדנו.

ה) רבינו נסים גאון. (חי במאה השמינית לאלף החמישי לערך ד"א תש"ן—ד"א ת"ת) הביא בספרו המפתח על מס' ברכות פ"ט (דף כ"ה ע"א), ח"ל במדרש ילמדנו רבינו שהתורה סולמה [צ"ל סוליסה] ענוה, דכתיב עקב ענוה יראת ה', ובתרה [צ"ל וכתרה] יראה, דכתיב ראשית חכמה יראת ה', ע"כ. בודאי כוון לילמדנו הנאבד, ונמצא ג"כ בתנחומא הגדפס בראשית אות א'. ובתנחומא שלנו בהעלתך אות מ"ו מובא מאמר הדומה לזה מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה סוליסה לרגלה, שנאמר ראשית חכמה יראת ה', וכתיב עקב ענוה יראת ה', ומובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, והמאמר נמצא גם בירושלמי שבת פ"א (דף ג' ע"ג) ושם הגי' עשת ענוה עקב לסוליסה, וכן נשנה המאמר בריש הוית, ועיין בתנחומא שם הערה ס"ג. עוד שם שבת פ"ט (דף מא ע"ב) הביא וכגון זה יש במדרש ילמדנו הלא כתבתי לך שלישים אמר ר' יהושע בר נחמיה הן תורה שאותיותיה משולשות כו' (ב), והוא בתנחומא הגדפס יתרו אות י'. וכבר כתבתי כי ס' שמות מתנחומא הגדפס הוא הילמדנו, לכן הביא לנכון בשם הילמדנו (ג).

ו) רבינו נתן בעל הערוך. (חי במאה התשיעית לאלף החמישי והשלים ספרו בשנת ד"א תתס"א) השתמש הרבה במדרש ילמדנו (הנאבד), ומביא ממנו הרבה מאמרים מכל סודא וסודא, חוץ מ'פ' מסעי מס' במדבר, וחוץ מן ז' סדרות האחרונות מס' דברים, היינו: שופטים, תצא, תבא, נצבים, וילך, האוינו, ברכה, ואין ספק אצלי שהיו סתמים בב"י מהילמדנו שהיה לפניו. את התנחומא שלנו ואת התנחומא הגדפס, לא הביא כלל, כי לא ראם, והמוספי ואחריו הרמ"ל כתב לפעמים לא נמצא בתנחומא לפנינו, ונעלם ממנם כי הערוך לא

(א) כל דוכשי דוכות סגנינו את ימיו לתמיס סנה והסמידו זמן סולדו לשנת ד"א תרנ"ב, אולם אנכי ברכתי בהכחלת שנת תל"ב לך תקס"ה כי נולד לפחות שלשים שנים מלפניו היינו בשנת תרכ"ב.
 (ב) ומה שהביא גם וסופיה סגרה בדבר זה אומותים מנולגים כלומר ססמורה נקרים אמר טו', כוונתו למדע משלי פ"כ.
 (ג) רבינו נסים השתמש סנה במדעים, עיין בפסיקתא פסקה המועד הערה קי"א הגהתי כי נפסקי נקצפי מובא בשמו סמן למה סהכניס פותמים אכנעוטיס כשין מנכסי, מדכני הפסיקתא סס.

לא כוון אל התנחומא, רק להילמדנו הנאבד מאתנו. במבוא להפסיקתא הערה ג' העירותי כי לפעמים כשהביא את הילמדנו יציין בלשון פסקא, כמו בערך אפופסין, כבד, ישן א', יען בלי ספק מדרש ילמדנו היה מאמריו נחלקים פסקא פסקא. ולפעמים יש לתקן בדבריו, כמו בערך אלולוגין בהגדת ילמדנו בולקתתם לבם ובפ' שלח בפסיקתא לא תונו, וכן בערך נקר א', בריש ילמדנו כו', ובפסיקתא ויקהלו משה ואהרן, צ"ל בפסקא. והנני נותן לפני הקוראים בפרק י"ז וי"ח שתי רשימות, האחת לפי סדר הערכים שמוכא בהם מאמרים או מלות מילמדנו. וטרחתי לרשום באר היטב המקומות אל איוה סדרא ציין וכוון, כי לרוב ציין רק הפסוקים, (עיי' לכתן פרק י"ז). רשימה השנית לפי סדר פרשיות התורה, (עיי' פרק י"ח), כי שערתי שיהיה בזה תועלת, ואולי יואל אלוה וימצא המטמון היקר הזה, יהיה מובן להקראת בנקל כי הוא הוא הילמדנו, כפי אשר מובא בערך לפי סדר פרשיות התורה, כי ע"פ הערכת סדר הזה באתי בעזרת ההונן לאדם דעה, להתבונן כי כל ספר שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו מס' שמות, כי כל מה שמוכא בערך מילמדנו ס' שמות נמצא הכל בתנחומא הנדפס אחד לא נעדר, ולכן נתתי ג"כ (בפרק י"ט) עוד רשימה שלישית מכל הערכים שהביא מס' שמות אנה נמצא המאמר בתנחומא הנדפס ע"פ דפוסי תנחומא המאוחרים שנפרדו המאמרים לפרקים, כל ענין בפני עצמו, ונסמנו באותיות הא"ב, וכל מבקשי המאמר בס' שמות מהתנחומא לא ייעפו במקומו ימצאוהו. מלבד מה שהביא הערך בערך אסטרשיגוס, גליון, סנקתדרון, חסר בנדפס, והוסיף המדפיס ממנו ע"פ כ"י, עיי' ברשימה הערה ח'. גם חסר לפנינו בנדפס פ' ויקהל פקודי, את פ' ויקהל הביא בחמשה מקומות, (עיי' רשימה) ולא נמצא לפנינו. וכן את פ' פקודי הביא ג"כ בחמשה מקומות, והיה חסר ג"כ, והשלים המדפיס ממנו עיי' ברשימה הערה י"ח.

(ז) הנשר הגדול רש"י ז"ל (נולד ד"א ת"ת ונפטר ד"א תת"ס) מביא את התנחומא במקומות רבים, והרבה פעמים מפרש הכתובים ע"פ התנחומא, אף שלא הזכירו בשם, ולא ארשים כל המקומות ההם אשר התנחומא הוא המקור לפירושו, כי קצר המצע מהשתרע, ולזה נדרש מאמר שלם. ובכל המקומות האלה גם במקומות שהזכירו בשם כוון לרוב להתנחומא כ"י שלנו, ובמקומות מועטים אל התנחומא אשר כעת בדפוס. והנה ירדתי הרב החוקר הגדול מהר"א ד"ר בערלינר בספרו זכור לאברהם (בערלין תרכ"ז) הציג מראה מקומות לפירוש רש"י ז"ל על התורה, וחשב שרש"י כוון להתנחומא הנדפס, וציין בהרבה מקומות „תנחומא“, אולם רובם הם בנדפס בסגנון אחר, ואשר נמצא בנדפס כלשון רש"י, הם מן המאמרים בנדפס הלקוחים מן תנחומא כ"י שלנו, וכאשר נגלה כעת בחסד אל התנחומא הישן והקדום ימצא הקורא שם המאמרים בצביונם אשר עליהם כוון רש"י, והיו לו למקור לפירושו, ועל הרבה מהם העירותי בהערות שלי להתנחומא (ד), ואלה הם המקומות מפירושו רתנ"ך שהביאו ומזכירו בפירוש. (בראשית ג' ז') מדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י וירא אות ל"ב (ומובא גם בנדפס

(ד) הכה הכהס החוקר הגדול כאשר חפץ בנדפס ולא מלא, רק ראה כי הילקוט הביא המאמר הטוב בשם התנחומא, ציין על איוה מקומות כדל"ה „ילקוט בשם התנחומא“ אולם המקומות הסס מהילקוט, מקורם בהתנחומא כ"י שלנו, כי גם צעל הילקוט הביא רק מהתנחומא כ"י לא מהתנחומא אשר כעת בדפוס. וכל המאמרים שהביא נמלאים לפניו כד"ה (כמו שנתראה להלן בדפוס) אשר נחתי לפני הקוראים מכל המקומות בילקוט שהביא את התנחומא אנה נמלאים כד"ה. (עיי' בפרק י"ז). וצרכים אציה המקומות שנתאל הכהס היל"ל, מובאים בילקוט בשם התנחומא, ואנה הם כד"ה שלנו, אציה בנתלה דבריו אשר כתב בלקוטים בקוף שטייטס לנתינו. „לתנחומא אשר רש"י הביא בשם רבי תנחומא, או מדרש תנחומא, או רק תנחומא סתם, על מילופי נוסחאותיו אשר נלאו מן פירוש רש"י, העירותי כמה מקומות, גם ציינתי בכל מקום, אשר לא מלאתי המאמר בתנחומא שלפנינו, וכן הראיתי הדכה פעמים לעיין בילקוט מיה שהביא בשם התנחומא, מה שנתאל גם צבירוש רש"י, ואם נלרפס יחד נראה לנו שלפני רש"י היה התנחומא מיה שלפניו, ועיין גם בראו"ה ח"ב שטייטס בשם התנחומא על פ' רש"י בשמות מ"ז כ"ב ויגידו למשה, ואותו שם בתנחומא שלפנינו, כי אם בנדפס עמ"ל. עכ"ל. על זה הוא מפעם שאמרתי כי נעלם גם המחוקק הזה כי רש"י והילקוט וגם צעל אור זרוע כוונתו ממיד רק להתנחומא כ"י שלנו. והתאמר מרש"י שמות ע"ז כ"ב שהביא הוא כד"ה בשלח אות כ"ד, וגם התאמר על ויגידו למשה הוא כד"ה שם. ומה שטייטס ע"ה ועיין בראו"ה שהביא בשם התנחומא את דברי רש"י" הוא בראו"ה ח"ב ע"ג אות א', והמעיין שם יראה כי הביא שם התאמר בשם רש"י, וזה אשר הביא אח"כ בשם התנחומא הוא מאמר אחר ומלא ג"כ כד"ה בשלח אות כ"ד. גם עוד תראה שם בלקוטים אות א' שהביא את דברי רש"י בראשית א' א' אמר ר' ילקוט כו', וכתב לא מלאה במדעשים רק בילקוט שמות י"ב א' (הוא בנרמ קפ"ה) בשם התנחומא, וגם בתהלים קי"ח הביא רש"י המאמר התנחומא, ונראה שגילי כי המאמר טולו היה כתוב בתנחומא, וכמו כן המאמר כדל"ה בראשית שם, ובשגילי ישאל שנתקראת בראשית תנחומא, ומובא בילקוט ירמיהו ז' (הוא בנרמ קס"ד) בשם התנחומא, ע"כ. וגם בלאו מראה כי התאמר

תולדות אות ד'. (ויגש מ"ז י'). תנחומא. הוא בכ"י נשא אות כ' גם בנדפס שם. (וידי מ"ס ה') תנחומא. הוא ויחי אות י"ב, ע"ש מה שכתבתי בהערה ס'. (וארא ח' י"ז) כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' בא אות ד'. (שם ט' ל"ב) ובמדרש רבי תנחומא כו', הוא סוף וארא. (משפטים כ"ד י"א) כך מדרש תנחומא, ליתא בכ"י ולא בנדפס, וצ"ל ברש"י כך דרש בפסיקתא, ותא בפסקא אחרי מות (קע"ג ע"א). (תרומה כ"ה ה') פירש רבי תנחומא כו' הוא בתנחומא תרומה אות ט'. (ויקרא ל"ח ח') כך דרש רבי תנחומא. לא מצאתי בכ"י הדרשה על במרות הצובאות, ובנדפס פקודי אות ט' שהוסיף המדפיס ממנומובה נמצא דברים אחרים אבל במגנון אתר מזה הדרוש. (פקודי ל"ט ל"ג) מדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י סוף פ' פקודי, ועיין גם בנדפס אות י"א. (שמיני י"א ב') כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י אות י'. (במדבר ב' ב') כדאיתא בתנחומא בפרשה זו, הוא בכ"י אות י"ב. (שלא י"ד מ"ד) ומדרש תנחומא, הוא בהוספה לפ' שלה אות י"ט. (קרח ט"ז א') פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא. הוא בכ"י קרח. (שם שז ז') תנחומא, הוא בפ' קרח אות י"ב. (חוקת כ"א כ') כך דרש רבי תנחומא. הוא בכ"י חוקת אות נ', ונמצא גם בנדפס אות כ"א. (בלק כ"ב כ"ה) ומדרש אגדה יש בתנחומא הוא באות י"ב. (פנחס כ"ו י"ג) ליתא בכ"י, רק בנדפס פ' פנחס אות ה', וכן במדרש במ"ד פנחס פכ"א אות ח' שגם שם נוספו הדברים כמו שהוא בנדפס, ואין ספק כי היה כן בקובץ התנחומא כ"י שלנו, וגם היה כן לפני רש"י, כי תנחומא הנדפס מס' במדבר לקוח מן הכ"י שלנו. (עוד שם פנחס כ"ט ל"ז) ובמדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י סוף פ' פנחס. (מסעי ל"ג א') ורבי תנחומא דרש בו דרשה אחרת, הוא בכ"י ריש מסעי.

גם ברש"י (שה"ש ו' י"ג) כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י במדבר אות י"א וכן בנדפס. (קהלת א' ד') ומדרש תנחומא כו' עוד לא מצאתי המאמר, וגם בילקוט רמז תתק"ז אתר שהביא מאמר גדול ממדרש קהלת סיים והארץ לעולם עומדת אלו ישראל, והוא המאמר שהביא רש"י בשם התנחומא, והסר שם הציון, וברש"י ובילקוט מובא הכתוב ואתם תהיו לי ארץ חפץ, צ"ל כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג' מ"ב). (קהלת ב' ה') הוא בכ"י פ' קדושים אות י'. (שם שם כ"א) ומדרש אגדה בתנחומא, הוא בכ"י חוקת אות ט"ז, ע"ש בהערה קפ"ו. (יהושע ב' ד') ומדרש אגדה רבי תנחומא, הוא בתנחומא שלה אות א' וגם בנדפס. (שם ג' ד') במדרש תנחומא. הוא במדבר אות ט'. (שם י"א י"ח) במדרש תנחומא. בכ"י שלנו כעת לא מצאתי עוד, רק נוסף בנדפס כמות אות ד', ובמדרש במ"ד פכ"ב אות ו', ועיין בתנחומא כמות הערה ל"ג שהעיוותי שבנדפס נמצא הוספה. (שופטים ג' י') דרש רבי תנחומא, הוא בנדפס שמות אות כ', ובמגנון אחר בנדפס תשא אות כ"א ושם"ר פ"ג אות ב', ואולי ראה רש"י כן בילמדנו, כי התנחומא הנדפס לס' שמות הוא הילמדנו. (שם ד' ג') דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י פ' צו אות ד', ובנדפס נוסף מן המדפיס בדרום מאנטובה. (שם ו' י"ד) כך דרש רבי תנחומא, לא מצאתי לפנינו, ומובא בילקוט שופטים רמז ס"ב בשם הילמדנו. (שם י"א ל"ז) ומדרש אגדה דורש רבי תנחומא, הוא בכ"י פ' בחקותי אות ז', וע"ש בהערה מ"ד. (שמואל א' י' כ"ב) ומדרש אגדה רבי תנחומא, הוא בכ"י ויקרא אות ד' (ובנדפס אות ג') הוא הוספת המדפיס ממאנטובה). (שם י"א ח') בילמדנו. בפעם הזה הביא רש"י את שם הילמדנו על שפתו, והוא בתנחומא הנדפס כי תשא אות ט', ותנחומא מס' שמות הוא הילמדנו, וכן מובא בערוך ערך בוק בשם הילמדנו, ונשנה גם בפסיקתא שקלים (י"ו ע"א) ובמדרש במ"ד פ"ב. (שם כ"ב ד') כדאיתא במדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י וירא אות כ"ה. (שם כ"ח ח') כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י אמור אות ד'. (ש"ב י' ב') במדרש רבי תנחומא, הוא בכ"י וירא אות כ"ה. (מ"א א' ג') כך דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י מסעי אות ט'. (שם ב' ה') במדרש רבי תנחומא, הוא ג"כ מסעי שם. (מ"ב ג' כ') במדרש רבי תנחומא, הוא ג"כ בנדפס תשא אות כ"ט, והוא הוא הילמדנו. (שם ד' א') במדרש רבי תנחומא. הוא בנדפס משפטים אות ט', ומובא בשמ"ר פל"א אות ד', ופ' משפטים מן הנדפס הוא הילמדנו. (שם כ' י"ד) כדאיתא בתנחומא, יש לתקן ברש"י שצ"ל כדאיתא בב"ר, והוא בפ"ט אות י"א, ולפנינו הגי' ד' שהקיש הקב"ה, ובמדרש במ"ד פ"ב אות ו' (ואות ה' ואות ו' הם נוספו מן המסדר את המדרש במ"ד) הגי' זה אחד מנ' בני אדם כו'. (ישעיה ג' י"א) תנחומא הוא בפ' אמור אות ז' ע"ש בהערה ס'. (שם ו' ב') ובתנחומא ראיתי. הוא בפ' אמור אות י"א. (שם ח' ח') ראיתי בתנחומא, הוא בפ' מצורע אות י'. (שם כ"ה כ"ד) במדרש רבי תנחומא, כעת עוד לא מצאתי. (שם ל"ט א')

בראייתו בתנחומא ובפסיקתא, המאמר מהפסיקתא הוא בפסקא כי תשא (דף י"ג ע"ב) וע"ש בהערה ס"ט. ובתנחומא שהביא הוא כן בנדפס כי תשא אות ה', ורש"י ראה בילמדנו, וס' שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וגם הערוך ערך צל ג' הביא זה בשם הילמדנו. (שם שם ג') כראייתא בתנחומא, עיין לעיל שהבאתי מרש"י מלכים ב' י"ד. (שם מ"ח ח') כך דרש רבי תנחומא, הוא בנדפס שמות אות כ'. (שם מ"ח ט"ז) ומדרש אגדה רבי תנחומא, עוד לא מצאתי קצת בתנחומא כ"י אבל נמצא בנדפס יתרו אות ו"א. (ירמיה ב' ל"א) כך במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' במדבר אות ב'. (שם ט"ו ט') ובמדרש רבי תנחומא, הוא בפ' ויצא אות י"ד. (שם כ"ח ז') כך דרש רבי תנחומא, נמצא בנדפס וירא אות י"ג. (יחזקאל ט"ז י"ט) כך דרש רבי תנחומא, הוא פ' ראה אות י"ד, ע"ש בהערה ע'. (שם שם כ') במדרש רבי תנחומא, לא מצאתי רק במדרש איכה פ"א בפ' טומאתה בשוליה הוה כומריא אתי לגבי בר נש כו', וכן הוא בפסיקתא רבתי פכ"ט אות ד' והמאמר קטוע שם. ואולי הביא רש"י כן בשם הילמדנו, עיין ערוך ערך הן, וערך קנקל, שהביא מאמר אחד בשם הילמדנו ואיכה רבתי, והוא שם באיכה רבתי במאמר שלפניו לכן אפשר שגם המאמר השני היה ג"כ בילמדנו. (שם שם ס"א) ומדרש אגדה דרבי תנחומא. ולא מבריתך ולא מפטרמוניא שלך כו', ורש"י סיים וזה הלשון קרוב ללשון לע"ז שכן קורין עתה לקרבות פטראמוניה בלע"ז, וכן קורין כל דבר שיש לו לאדם מנחלת אבותיו ע"כ. והיא Patremoine, Paltimoine (מין טרינגוט, פמילינגוט), ולא מצאתי לא המאמר ולא המלה בתנחומא, וגם הערוך לא הביאו. (שם כ' ג') מדרש תנחומא, המאמר הוא מה שהביא לעיל בירמיה כ"ח ז', וזהו בנדפס וירא אות י"ג. (שם ל"ה י"ה) ומדרש אגדה רבי תנחומא. לא מצאתי בתנחומא רק במדרש ב"ד פס"ו אות ה', וש"ט מזמור י"ד. (שם ס' כ"ה) דרש רבי תנחומא, הוא בפ' בהעלותך אות ז' ע"ש בהערה ל"ב. (הושע ד' י"ט) מדרש תנחומא מצאתי, לפנינו לא מצאתי. (שם י"א ג') במדרש רבי תנחומא. נמצא בנדפס ויחי אות ו', ובפסיקתא רבתי פ"ג, ובאגדת בראשית פ"ה אות ב'. (תהלים צ"ט ד') תנחומא. הוא בכ"י ובנדפס ריש משפטים, וגם בשמ"ד ריש פ"ל. (שם קי"א ו') ומדרש תנחומא, זה מובא ג"כ ברש"י ריש בראשית. ונמצא גם בנדפס קצת בסגנון אחר בפ' מסעי אות י'. (שם קי"ט ק"ל) תנחומא, הוא בפ' ויקהל אות ז', גם בנדפס, וברש"י שם במקום ויפתחו בדברי תורה, צ"ל ויפתחו באורה. (משלי א' כ') כך דרש רבי תנחומא, הוא בפ' בתקותי אות ד'. (שם ד' כ"ג) הוא בפ' כי תצא אות ב'. (שם א' כ') ומדרש רבי תנחומא, נמצא בנדפס כי תשא אות ו', ויותר נכון כי צ"ל ברש"י, ובפסיקתא, והוא בפסקא כי תשא (דף י"ד ע"ב), ועיין שם בהערה פ"ג מה שתקנתי בדברי רש"י. (שם כ' כ"א) ובמדרש רבי תנחומא, לא מצאתי. (שם כ"ז י"ד) במדרש רבי תנחומא, הוא בפ' בלק אות כ"ד. (שם כ"ח כ"ה) כך פירש רבי תנחומא, הוא בפ' בראשית אות ל"ו. (שם שם ח') כך דרש תנחומא, הוא בפ' משפטים אות ה', גם בנדפס אות י"ד. (שם שם כ"ג) בתנחומא, הוא בהוספה לפ' דברים, ע"ש בהערה ד'. (שם ל"א כ"א) כך הוא נדרש בתנחומא, הוא בפ' ראה אות י'. (איוב ד' י"ב) במדרש תנחומא. ואחרי המלות האלה נמצא ברש"י שם, "מצאתי מונה ול"ש" וזה הוספת המעתיק או המדפיס שהוסף מצאתי מונה, ר"ל כ"י מונה מתנחומא או רש"י מונה, וליתא שם. או שברש"י היה כתוב במדרש תנחומא מצאתי ולא יותר, ואחד רשם בצדו "מונה וליתא שם" הכוונה שהמעתיק הגיה, וליתא שם" שלא נמצא במדרש תנחומא. והמאמר הזה לא נמצא בתנחומא רק בב"ד פנ"ב אות ה', ופע"ד אות ז', וי"ד פ"א אות י"ג, ומובא בילקוט וירא רמז פ"ח, וילקוט משלי רמז תתקנ"ג בשם ב"ד, וילקוט איוב רמז תתצ"ג בשם וי"ד. (שם כ' כ"ו) כן מצאתי במדרש רבי תנחומא, הוא וירא אות ח'. (שם כ"ד כ') דרש ר' תנחום צ"ל רבי תנחומא, והוא בפ' נה אות י', וגם בנדפס שם אות ז'. (שם ל' י"ט) במדרש רבי תנחומא. עיין תנחומא תצא אות ה', ובנדפס תצא אות ו', ובפסיקתא דרב כהנא פסקא זכור דף כ"ד ע"א ובפסיקתא רבתי זכור דף מ"ז ע"א. (שם ל"ו כ"א) וכן מפורש במדרש רבי תנחומא, הוא בנדפס פ' משפטים אות ו"א, וס' שמות מתנחומא הנדפס הוא הילמדנו, וכן מובא בערוך ערך ברתח בשם הילמדנו. (דניאל א' כ') כך מפורש בתנחומא, הוא בכ"י מקץ אות ד' ובנדפס אות ב'. (שם ד' כ"ה) כך דרש רבי תנחומא. הוא בנדפס משפטים אות ד'.

ח) רש"י בפירושו להתלמוד. (קדושין ל"ג ע"ב) מפורש במדרש תנחומא, הוא בתנחומא כ"י פקודי אות ד' עיין שם הערה ל'. (מוטה ז' ע"ב) דרש רבי תנחומא, הוא בכ"י

(יד) רבינו שמואל בן רבינו מאיר (הרשב"ם). (נפטר ד"א התקל"ה, ולדעת ידירי הרב החכם הגדול הר"ד ראזין נפטר אחרי שנת תקי"ח) הביא את התנחומא. (בראשית י' כ"ד) וה' המטיר, המלאך גבריאל, מאת ה', שכניה ממש, וכן הוא בב"ד ובתנחומא. וכן הביא זה בשם ס' הגדה סתם. (שם י"ה י"ד) וזה נמצא בב"ד פנ"א אות ב', ומובא גם בלקח טוב, ולא נמצא בתנחומא, ואולי היה לפניו בילמדנו. ועוד הביא בריש ואתחנן בילמדנו פ' שלח לך ואל תשאל לו בשעת נדרו כו', הם דברי הכותב הראשון שהכניס לתוך פ' הרשב"ם. עיין בהערת ידירי הרב החכם הגדול מהר"ד ראזין בפ' הרשב"ם שהוציא לאור. עוד שם בסוף ואתחנן הביא בהגרת ילמדנו בענין כי מי גוי גדול כו'. גם זה הוספת הכותב ולקח דבריו מהערוך ערך אפי'. עוד שם הביא בילמדנו פ' אם שמר תשמרון רמ"ח תיבות יש בק"ש שמשמרת רמ"ח אברים (נמצא גם בכ"י שלנו פ' קדושים אות ו'). ועוד בילמדנו ובפסיקתא דשור או כשב משל למלך ששלח פרוזדגמא, גם זה הם דברי הכותב, ואשר הביא בילמדנו ובפסיקתא טעה בדברי הערוך, כי בערך פרוזדגמא הביא בשם ילמדנו מאמר אחר, ע"ש. ובפירוש הרשב"ם ב"ב קל"ד ע"א הביא וז"ל. מדרש פסוק כגון תנחומא ובראשית רבה ויקרא רבה עכ"ל:

טו) רבינו יעקב מרומרוג (Ramerú) הנקרא רבינו תם, אחי הרשב"ם (נפטר ד"א התקל"א), מוכיר התנחומא בס' הישר סי' תקל"ו וזה לשונו. בתנחומא בפ' וירא מה שנהגו העולם להתענות בשני ובתמישי כו' הוא בכ"י וירא אות מ"ו, וע"ש בהערה ק'.

טז) רבינו משה בר מיימון (הרמב"ם). (נולד ד"א תתצ"א נפטר ד"א תתקס"ה) במורה נבוכים (ח"ב פ"י) הביא וז"ל ומספר הארבעה הוה נפלא ומקום התבוננות במדרש ר' תנחומא אמר כמה מעלות היו בסולם שבע כו' עכ"ל. והנה לא נמצא מאמר זה לא בתנחומא שלנו ולא בנדפס, רק שם איתא וכן בויק"ר פכ"ט אות ב' שו"ט מומר ע"ה מלמד שהראה הקב"ה ליעקב ד' מלכויות עולים כו'. ועיין בס' אגרת בקורת להגאון מהר"ן חיות ז"ל שכתב בתנחומא הוא מדרש קדום ורש"י הביאו פעמים הרבה, וכן הרמב"ם במורה פ"ב לשני [צ"ל פ"י לשני] כמה מעלות היו בסולם אמרו בתנחומא ארבעה. אמנם אין זה לשון רבינו שם רק כמו שהבאתי במדרש ר' תנחומא אמר כמה מעלות היו בסולם ארבעה. ואפשר לפרש כוונתו כך. במדרש, ר' תנחומא אמר, והיינו כי נמצא במדרש שר' תנחומא אמר שארבע מעלות היו בסולם, וכוונתו לאיזה מדרש שכובא בו מאמר ר' תנחומא הנוכר, ובאמת לא נמצא זה גם במדרש רבה, ובהכרח כוונתו לאיזה מדרש שלא נמצא בירינו היום, או כוונתו במדרש ר' תנחומא אל הילמדנו הנאבד. אמנם מ"ש עוד שם אבל הנוסחאות כלם לכל המדרשים מסכימים שמלאכי אלהים אשר ראם עולים ויורדים אמנם פ' ארבעה ולא יותר וכו' עד שהם למדו מזה שרוחב הסולם היה עולם ושליש עולם, זה נמצא בב"ד פס"ח ר' ברכיה אמר עולם ושליש עולם הראה לו, עולים אין פחות משנים, ויורדים שנים, וע"ע שם ואמנם אמרם שהמלאך שלישי העולם והוא אמרם בבראשית רבה בזה הלשון שהמלאך שלישי של עולם הוא מבואר מאד ע"כ. ועיין בחיי פ' יוצא שהאריך בביאור כוונת רבינו ז"ל.

גם בהקדמת הרמב"ם לס' המצות הביא וז"ל ואמרו ג"כ על דרך הדרש כי היות מצות עשה מספר כל האברים כלומר כל אבר ואבר אומר לו עשה בי מצוה והיות מצות לא תעשה מספר ימי השנה, כלומר כל יום ויום אומר לו לאדם אל תעשה בי עבירה, והוא מתנחומא כי תצא אות ב'.

עוד שם בס' המצות שורש שמיני כתב וז"ל. וכן אמרו ולא יהיה בקרה וכערתו הוא שלילה ובארו הכמים שהוא שלילה ופרשו ענינה, ואמרו בתנחומא שהוא יתעלה ספר לנו שכל מי שיהלוק על הכהונה ויערער בה לא יחול בו בקרה וכערתו מן הבליעה והשריפה, אבל עונשו כאשר דבר ה' ביד משה ר"ל הצרעת כו'. והביאו ראיה כמה שקרה לעוויהו מלך יהודה ע"כ. אין פה כוונת רבינו ז"ל למה שנאמר בתנחומא הנדפס על פסוק זה (קרה אות י'), כי לשון תנחומא הנדפס שם לקוח מנמרא סנהדרין דף ק"י וליתא בכ"י שלנו. ורבינו בעצמו הביא שם בסמוך נמרא בסנהדרין שם, ובלי ספק כוון להילמדנו. וראיתי כי הרמב"ן על התורה פ' קרח בפסוק זה מביא בשם רש"י כל הפירוש הנ"ל שהביא הרמב"ם, וליתא ברש"י לפנינו. והרב החכם מהר"א בערלינר בזכור לאברהם העיר כי כן הוא ברש"י בכ"י אחד. וראיתי כי רבינו בחיי הביא ג"כ הפירוש הזה ובלי ספק לקח דבריו מהרמב"ם בס' המצות.

גם הרבה דברים בספר היד נובעים מתנחומא, ולדוגמא בהל' תשובה פ"ט ה"ב שמלך המשיח יהיה נביא גדול קרוב למשה רבינו, נובע מתנחומא תולדות אות כ', עיין שם בהערה קל"ד. גם מה שהביא בס' המצות ל"ח שם"ב ובפי' המשוניות בבאור עיקר ביאת משיח וכן באגרת תימן שכתב עיקר גדול שמישיח יהיה מבית דוד ומזרע שלמה דוקא, נובע ג"כ מתנחומא תולדות ושם שכתוב שם ממי הוא יוצא מדוד שנאמר וכן שלמה וגו', עיין שם בהערה קל"ה ועיין באגרת בקורת דף ה' ובהערה שם.

זו רבינו משה בר נחמן (הרמב"ן). (חי בסוף אלף החמישי ובהתהלל אלף השישי, ובשנת ה"א כ"ו עלה לירושלים). בפירושו לתורה. (פ' בא בפסוק אעשה שפטים) ובילמדנו וישמע בלק כי בא בלעם ששלח כמטרון לפניו, עוד שם ראה החילותי אי אכפת לך אני כמטרון שלך, זה לקח מהערוך ערך כמטר. (פ' בשלח בפ' ויורוהו ה' עץ) כתב ושזוב מצאתי בילמדנו ויראהו לא נאמר אלא ויורוהו הורוהו דרכו. הוא בנדרפס בשלח אות כ"ד שהוא הילמדנו, כי התנחומא הנדרפס מס' שמות לקח כלו מן הילמדנו, ולפנינו הגירסא הורוהו בדרכיו. (פ' יתרו בפ' שונאי בצע) ושזוב ראיתי בילמדנו שונאי בצע ששונאים ממון עצמן כו', לא נמצא לפנינו, גם לא בנדרפס. (פ' משפטים בפ' הנה אנכי שולח מלאך לפניך) וכך אמר בתנחומא אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי, הוא בכ"י משפטים אות י'. (פ' בחקותי בפ' כל תרם אשר יתם) ועוד מצאתי באגדה בילמדנו תניא ר"ע אומר החרם הוא השבועה וכו', הוא בנדרפס וישב אות ב', ובדאי נובע מהילמדנו. (דברים בפ' ה' אלהינו דבר אלינו בחורב) וראיתי בילמדנו לא ידעת בסוני כו', לא נמצא לפנינו, אבל נמצא בעין זה בתרגום יונתן בישעיה מ"ח ה'. (ויש ואתחנן) וכן אמרו בילמדנו אמר לו רבון כל העולמים אי מתבעי לי בדין הב לי, ואי לא תתבעי לי בדין רחם עלי כשם שאמר אברהם ה' אלהים מה תתן לי. (ואתחנן ו' י"ג) ובשמו השבע וראיתי בתנחומא אמר להן הקב"ה לישראל לא תהיו סבורין שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתם רשאין להשבע בשמי אלא אם יהיו כך כל המדות הללו, את ה' אלהיך תירא שתהיה כאותן שנקראו יראי ה' אלהים, אברהם יוסף איוב, ואותו תעבוד שתהא מפנה עצמך לתורה ולמצות ולא יהיה לך עבודה אחרת לכך נאמר ואותו תעבוד וכו' תדבק וכו' לאפשר לאדם להדבק בשכינה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא לומר לה כל המשיח ברו התלמיד שקורא ושונה והעושה לו פונגטיא והבנהו נכנסיו זהו שאמר וכו' תדבק, אם יש לך כל מדות אלו, אתה רשאי להשבע, ואם לאו אי אתה רשאי להשבע, ע"כ לשון אגדה זו. (עקב פ' ועשית לך ארון עץ) אתרי שהביא דברי רש"י עקב י' א' ולא זה הארון כו' סיים ודברי הגדה הם שמצא כתוב בתנחומא, אולם בתנחומא לא מצאתי. (פ' שופטים בפ' כי תקרב אל עיר להלחם עליה) וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי אמר רשב"ג יהושע בן נון קיים הפרשה הווי מה עשה יהושע היה שולח פרוסדיטנמא כו'. נמצא בדברים רבה פ"ה אות י"ד (ט), והירושלמי שהביא הוא שביעית פ"ו, וכן נשנה גם בוי"ר סוף פ"ו, ובתנחומא לא מצאתי זה, ובדאי כוון להילמדנו. (פ' נצבים) ריש נצבים כתב. וכן מצאו במדרש תנחומא, עיין תנחומא נצבים אות ה' בכ"י גם בנדרפס.

עוד בספרו תורת האדם (סי' ד' ענין ההודאה) הביא ושזוב מצאתי במדרש ר' תנחומא בפ' פנחס הרואה בריות טובות ואילנים טובים אומר בא"י אמ"ה שככה לו בעולמו כו'. הוא בכ"י פנחס אות א' ובנדרפס אות י'.

עוד בספרו מלחמות (תולין פ"א) הביא וז"ל ובילמדנו בענין אגדה אמרו כן א"ר יהודה בן פדיה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון וכו' וכו', וביותר אדם מישראל לוקח בהמה שה או עז או כבש או שור ושוהט ומפשיט רוחץ ובודק בריאה וכו' (וכוזב בשמו ברבינו נסים באלפסי תולין פ"א (דף ג' ע"ב) וכן במדן הב"י בטור יו"ד הל' מריפות בריש סי' ל"ט) נמצא בתנחומא כ"י סוף שמיני אות י"ג, וגם בנדרפס סוף שמיני אות ה', ומלשון הרמב"ן נראה כי לקח מכ"י שלנו.

וכן בהשגות הרמב"ן לס' המצות (שורש ראשון), וכן במדרש רבי התנחומא ובמדרשי אגדה אחרים תורגלו להזכיר הסכום הזה (ר"ל רמ"ח ושס"ה). (שם מצות ל"ח קצ"ב) ובמדרש ר' תנחומא בארו עוד זה ואמרו אין אתם רוצים לאכול מזבחתינו ומכשולנו הרי לכם עגלים ותרגולין שרמו כמצותיכם ואכלו מיד משקרו היין וכו'ער בו השמן והיה נעטה אחריה, הוא בכ"י

בכ"י בלק אות ט"ז ובנדרפס בלק אות י"ח. גם במשפטי החרם שלו הביא האגדה שמצא בילמדנו ר"ע אומר וכו', הוא מה שהביא בפירושו בפ' בחקותי שהבאתי למעלה.

יח) בעלי התוספות. (ברכות יג ע"ב ד"ה על לבנד) וכן איתא בתנחומא ר"י בשם שמואל אמר אסור לקבל עליו כו', הוא בפ' לך אות א' וגם בנדרפס לך אות א', עיין בתנחומא מ"ש בהערה ג'. (ברכות ס' ע"ב ד"ה אשר) בתנחומא ויברא אלהים את האדם א"ר בון בחכמה, שהתקין מונותיו ואח"כ בראו, וזה לא נמצא בתנחומא, רק בב"ר פ"ה אות ו', ושם הגי' ר' הונא בשם ר' איבו אמר. (שבת מ"ז ע"א ד"ה ואתה) משמע במדרש שלא ידעו כו', זה מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ח ד"ה ותדבר מרים בשם הילמדנו. (מגילה ל"א ע"ב ד"ה משה) ילמדנו של פ' יתרו אין אדם רשאי לקרות בתורה כו', הוא בנדרפס יתרו אות ט"ו. (מ"ק כ"ח ע"א ד"ה ספין) ובמדרש ילמדנו אין הגונים ספונים כלום כו', זה לקוח מהערך ערך ספן ג'. ומה שהוסיפו שם שנאמר כל הגונים כאין נגדו הוא בערך שם במאמר אחר מהילמדנו ע"ש. (תגינה כ"ז סע"א ד"ה ושפן) בתנחומא יש שהיה משה תמיה כו' כך דרכי באש כו', כעין זה בנדרפס שמות אות ט"ו. (כתובות ק"ב ע"א ד"ה רבי חנינא) וכן מפורש בתנחומא פ' שלח לך כשעלה ר' חנינא הגדול מבבל ביקש לידע אם נכנס לא"י והיה שוקל אבנים כו'. וזה לא נמצא לפנינו, גם לא בנדרפס, ואיתא בירושלמי שביעית פ"ד ה"ט (דף ל"ה ע"ב) ר' חייא רבה מתקל כפי, ר' חנינא מתקל גושייא, לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יהוננו. והמפרש הקצר שם כתב מתקל כפי פי' שהיה שוקל אבני סלע משל א"י כי הם כבדים משל הוצה לארץ, וכן הוא מפורש בתנחומא כשעלה ר' חנינא הגדול מבבל ביקש לידע אם נכנס לארץ ישראל והיה שוקל אבנים כו'. וע"פ הירושלמי יש לתקן בנמרא בבלי כתובות שם במקום ר' חנינא מתקן מתקליה, ופירש"י משהו ומתקן מכשול העיר כו' צ"ל מתקל מתקלה פי' שהיה שוקל משקלה, כמו שגורס התוס'. רק בירושלמי הוא מסופר שר' חייא רבה עשה כן, ור' חנינא היה שוקל גושי עפרה, ובבבלי הוא כי ר' חנינא היה שוקל אבנים. וגם בתנחומא שהביא התוס' הוא מסופר מר' חנינא הגדול, ואולי צ"ל בתנחומא ר' חייא הגדול, והיה כתוב בר"ת ר"ח הגדול, והמעתיקים הציגו ר' חנינא הגדול במקום ר' חייא הגדול, ובאמת ר' חייא רובה (פי' הגדול) עלה מבבל ולמד אצל רבי. (ב"ב קכ"א ע"א ד"ה יום) כדאשכחן גבי יעקב תנחומא פ' וישב שכל אותן ימים שנאבל על יוסף לא שרתה עליו שכניה, הוא בתנחומא כ"י מקץ אות ו' ולא בפ' וישב. (ב"ב ק"ב ע"א ד"ה כרי) דאמר במדרש משה רבינו עלה בחמישי כו' ויורד בשני כו', ולכך נהנו להתענות בשני וחמישי כו', נרשם שם בצדו, במדרש תנחומא בפ' וה' המסיר כ"כ הרוקח, הוא בכ"י שלנו וירא אות ט"ז, והוא המאמר שהבאתי לעיל בס' ט"ו' בשם רבינו תם בפ' הישר. (שם שם) אבל לפי מדרש תנחומא שאומר דבי"ז בתמוז ירד כו', הוא בפ' תשא אות ל"א, ולפנינו בשניים, ועיין בעץ יוסף שם. (שנועות ט"ז ע"ב ד"ה אין) יש לומר דהיינו בית המקדש דלעתיד שהוא עשוי מאילני כו', וכן מפרש במדרש תנחומא עיין מכלתא בשלח פ' י' ועיין ברש"י על התורה בשלח ט"ז י"ז. (מנחות ל"ה ע"ב ד"ה וכמה) הביאו את הילמדנו בשם הערך ערך צרדה, והוא בנדרפס בא אות י"ד, וס' שמות מהנדרפס לקוח מהילמדנו. (חולין ע"ה ע"א ד"ה מאי) בילמדנו פ' בהעלותך וכיון שהוא יוצא כו' ועומד ומקטרת, הביאו כמו שהוא בערך, ועיין מה שהעירותי על דברי התוס' בפסיקתא פסקא רני עקרה הערה כ"א.

יט) תוספות על התורה (נדרפס בס' דעת זקנים) מוכירים את התנחומא בהרבה מקומות, לדוגמא. (לך פ' ואיכרה מברכיך) מדרש תנחומא אמר לו הקב"ה לאברהם ממך יצא שבט כו', הוא בתנחומא כ"י פ' לך אות ה', גם בנדרפס אות ד'. (שם) ויכנס וירדפס תנחומא וכי יש אדם רודף אחר הרגלים כו'. אין זה בתנחומא רק מובא בב"ר פמ"ג אות ג', רק יען כו' בב"ר שם מתחיל א"ר תנחומא, לכן יש לתקן בדבריהם שצ"ל א"ר תנחומא. (ריש ויקרא) מדרש תנחומא לפי שהיה משה עומד כו', הוא בכ"י ויקרא אות א'. (בהעלותך בפ' ירוץ הנער) וי"א אלדר הוא אלידר בן סלסון, מידר הוא קמואל בן שפטן, ואיתמר במדרש ר' תנחומא כו', הוא לפנינו בכ"י בפ' בהעלותך אות כ"ב. (שלח בפ' ויקרא משה להושע בן נון יהושע) מדרש תנחומא מה ראה לקרותו יהושע כו', הוא בכ"י פ' שלח אות ט', ודומיהם. וכן תמצא בהרבה מקומות שהביאו מאמרי התנחומא בלי הזכרת שמו, והביאו מאמרים שלמים ממנו כמו לדוגמא. (ריש נח) פתח ר' תנחומא פרי צדיק עץ חיים בשעה שיסתלק אדם מן העולם כו', הוא בתנחומא

כ"י פ' נח אות ב' גם בנדפס אות ב'. (מצורע פ' ונתתי נגע צרעה) אמר להם הקב"ה כו', הוא מב"י שלנו מצורע אות י'. עוד שם בכאמר הזה וכי מה חטאו העצום והאבנים עד סוף המאמר, הוא בכ"י שם אות י"ב. (ריש אחרי מות) זש"ה כמובן כחוטא אלו שני בני אהרן, הוא בכ"י ריש אחרי. (שם) אמר ר' אהא בר זעירא זה שאמר איוב אף לזאת יתדר לבי כו', הוא בכ"י אות ה'. עוד (שם) זש"ה בהורויו אכלה אש כמה בתולות וישבות עגנות כו', הוא בכ"י שם אות ז'. (אמור פ' ולקחתם לכם) משלכם להוציא את השאול ואת הגזול משל למלך ששלח שלוחו לגבות בעיר עד סופו הוא בכ"י אמור אות כ"ז. (שם כפ' ביום הראשון) זש"ה אז ירננו עצי היער, הוא בכ"י שם אות כ"ז. (ובסיום המאמר אלא מי שהוא יוצא במקל לבן או תפוח בידו או יודעין שהוא יוצא זכאי, וזה רגהה מאיזה מציה שונה, כי צ"ל מי שהוא יוצא ובא"יין בידו, עיין בתנחומא שם הערה קפ"ה). (בהר פ' וכי תשיג יד גר) גר זה מלכות מדי, הוא בכ"י בהר אות ב'. (נשא פ' ולזבח השלמים) ומ"ט לא הקריבו אלא דבר מועט פר אחד משל למלך שיצא לדרך כו' עד סופו, הוא בכ"י נשא אות כ"ג. (שם פ' ביום השביעי נשיא לפני אפרים) כל המאמר שם הוא בכ"י אות ל"א. (בהעלותך פ' ואצלתו סן הרוח) משל למלך שהיה לו פרדס כו', הוא בכ"י בהעלותך אות כ"ה. (ריש דברים) זש"ה מוכיח אדם אחרי הן ימצא מוכיח אדם זה משה כו', כל המאמר נמצא בכ"י בהוספה לפ' דברים אות ב' ע"ש ובהערה שם. ובדרך אגב אעיר עוד בסוף ברכה נמצא ג"כ מדרש מפמירת משה שזה קצת למדרש דברים רבה, ע"ש.

(כ) רבינו יהודה ב"ר אליעזר ז"ל בספרו מנחת יהודה (הגרפס יחד עם פ' בעלי התוס' על התורה, והספר ככלל נקרא דעת זקנים. המחבר הזה חי במאה הראשונה לאלף השישי, והכבר ספרו בשליש האחרון למאה ההיא, שכן כתב הוא בעצמו בהקדמת הספר אני יהודה ב"ר אליעזר יסרתיו שנת ע"ג לפרט האלף השישי) הביא את התנחומא. (בראשית פ' אשר ברא אלהים) סיים כדמוכה במדרש תנחומא. (נח פ' אך נח) אך לשון מיעוט, כך כפודרש בתנחומא. והוא בפ' נח אות י"ד. (וישב פ' וימשכו ויעלו את יוסף) והר"ר אליקים (י) מצא ראייה לדבריו במדרש תנחומא ויעברו אנשים מדינים סודרים וגו' והישמעאלים מכרו אותו למדינים, והמדינים לפושפר, נעשו עליו ג' אניות כו', הוא בכ"י וישב אות י"ג, ע"ש הערה מ"ג. (שם) עוד יש בתנחומא שאמר יוסף לאחיו איני רוצה אלא לידע לבנימין זה מי נתן לו עצה לגנוב הגביע כו' הוא בכ"י ויגש אות ז'. (וארא פ' ויעשו כן חרטומי מצרים) והר"ר אליקים תירץ שבמימי ישראל היו עושין כן כי הם לא נהפכו לדם, ומעד לדבריו מצאתי במדרש תנחומא למתי אעתיר לך כו' כונותו לפ' וארא אות י"ד ע"ש. ובמקום למתי אעתיר יש להביא הכתוב ונשה ידך על מימי מצרים על נהרותם וגו'.

(כא) רבינו משה מקוצי בעל הסמ"ג (חי במאה האחרונה לאלף החמישי, ובספרו הביא שנת ד"א התקצ"ה ותקצ"ו) מביא בספרו דף ק"ה ע"א את הילמדנו, וז"ל. משפט אורך הרצועה אמרין בפרק הקומץ רבה (מנחות ל"ה ע"ב) עד אצבע צרדה, ובילמדנו פרשת בא משמע דהיינו דוקא בשל יד ונרשם בצדו על הילמדנו, דף ל"א ע"ב) וזה הוסיף המדפיס בדפוס וויניציא שנת ש"ז ע"פ התנחומא דפוס וויניציא שנדפס בשנת ש"ה. ודבריו נמצאים בנדפס בא אות י"ד, והגרפס מס' שמות הוא הילמדנו מס' שמות, וזה מובא ג"כ בתוס' מנחות ל"ה ע"ב ד"ה וכמה בשם הערוך וכן מובא בהרא"ש הל' תפלן ג"כ בשם הערוך.

(כב) רבינו אליעזר ב"ר יהודה מנארמיזא בעל הרוקח (חי בסוף אלף החמישי) הביא (בהל' חסידות) ובתנחומא ר"א בנו אומר פרה בת שתים, הוא בכ"י הוקת אות כ"ד, ובנדפס הוקת אות ח'. (הל' עירובין ס' קצ"ז) וכן תמצא בתנחומא פ' שלח ילמדנו רבינו מהו לפרוש לים הגדול כו'. הוא בכ"י ובנדפס שלח אות א'. (הל' עשרת י"ה ס' ר"ט) ומה שמתענין יום ב' ויום ה' אומר בתנחומא בפ' וה' המטיר כו', וכן במדרש ויכלו פ' בהעלותך (יא), הוא בכ"י וירא אות ט"ז, והוא אשר הביא ר"ת, עיין לעיל אות מ"ו. (הלכות ברכות ס' שכ"ג) רמ"ה תיבות כנגד רמ"ה איברים כדאיתא בתנחומא כו', הוא בכ"י ובנדפס קדושים אות ו'. (הל' או"ה ס' הג"ב) בתנחומא אדם כי יהיה בעור בשרו כו' והיה מוטות כנפיו המוטה הוא של הרנגול אהר כס' בכנפיו, הוא בכ"י מצורע אות י' ומובא ברש"י ישעיה ח' ח' בשם התנחומא.

רבינו

(י) הוא סכך ר' אליקים בן סכך ר' מנחם והיה רבו של צעל מנחת יוסדס, עיין סס הגדולים ח"ב שכן חזקני. (יא) את המדעט ויכלו הביא עוד בס' מ"ש ק"ח ק"ב ל"ט סכ"ג (ב' פעמים) סכ"ו.

(ג) רבינו ברוך מגארמיוא בספר התרומה (חי בסוף אלף החמישי) הביא בהל' תפלין ס' ר"א מאמר הילמדנו שיעור רצועה של יד אר"ל עד אצבע צרדה כו', והוא אשר הביא הערוך בשם הילמדנו.

(ד) רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי בספרו הגקרא ראב"ה (יב). (חי בסוף אלף החמישי ונפטר ה"א כ"ד). בס' קמ"ה הביא ח"ל. מדרש תנחומא פ' וישא משלו ויאמר אמרינן שמים אתרונים מעונין ברכה אע"פ שהתובה היא כו', הוא בתנחומא כ"י קרה אות כ"ד ובגדפס אות ט"ו. ס' תקכ"ח דאמרינן במדרש תנחומא בסוף פ' ואתחנן שמע ישראל וגו' רבנן אמרי כו' עד אבל ביום הכפורים שהם נקיים כמלאכים אומר אותו בפרהסיא ולובשיים לבנים ע"כ. המאמר הזה הביא גם תלמידו הרב בעל אור זרוע הל' עיו"כ ס' רע"ז. ובתנחומא ליתא, ואולי היה לפניו בילמדנו, ונמצא לפנינו במדרש דב"ר פ' ואתחנן פ"ב אות ל"ו, וכן הביא הטור או"ח ס' תרי"ד בשם דברים רבה. וראיתי ברוקח ס' שכ"ג שהביא זה בשם מדרש סתם. עוד שם בס' תק"ל הביא ח"ל. אנדה דר' תנחומא שגרסנן בפ' ואתחנן אמר משה לפני הקב"ה כל הכעס הזה עלי למה כו', הוא בכ"י ובגדפס אות ו'.

(ה) רבינו ישעיה מאמראני (חי במאה האחרונה לאלף החמישי) בתוספות רי"ד (ר"ת רבינו ישעיה דמראני). קדושין ל"ג הביא בשם הילמדנו המאמר שצריך אדם לעבור לפניו ויהיו רואין אותו ועומדים לפניו, והוא בכ"י בהעלותך אות כ', עיין הערה ק"ו.

(ו) רבינו יצחק בר' משה מזוינא בספרו אור זרוע (חי בסוף אלף החמישי ובתחלת אלף השישי) הביא את התנחומא והילמדנו. (באלפא ביתא אות י"ב) בילמדנו פרשת כי תאמר בלבבך (פ' עקב) מעשה בגוי אחד שהיה מחלק צדקה לעניים כו', וזה ליתא לא בכ"י שלנו ולא בגדפס, ובודאי הוא בילמדנו, והמאמר הזה הביא ג"כ ידידי הרב החוקר הגדול מוהר"א יעלינעק בבית המדרש ח"ה דף קס"ב בשם או"ז. (שם אות י"ט) כדאמרינן בילמדנו ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא ור'א אומר אם נעשים כל הימים דיו כו', וזה ליתא ג"כ, ובודאי היה לפניו בילמדנו. (שם) ואמר בתנחומא פ' נצבים לא נפלאת היא מלך כו' אף כי הביא בשם התנחומא כו' ג"כ להילמדנו ויכנהו בשם תנחומא. (שם אות כ') ואמרו בילמדנו פ' שמע ישראל רבינו הקדוש כשהיה כותב לאנמונינוס כו', וזה לא נמצא ג"כ. (שם אות כ"א) כדאיתא בילמדנו בפ' כי לא יהיה בך אביון (פ' ראה) ר' טרפון יהיב ליה שתי קנטרינין דכסף אמר לו לך וקנה לי אופיא (יג) כו', וגם זה ליתא ונמצא בודאי בילמדנו. (הל' ק"ש ס' ס"ו) ותיבא על ר' אליעזר בן הורקנוס שהיה אוכל עפר שלא ליהנות כדאיתא בתנחומא, הוא בכ"י שלנו פ' לך אות י'. (הל' בעל קרי ס' קכ"ד) דאמר בתנחומא פ' זה ספר [תולדות אדם] שכל אותן השנים שפירש אדם מתוה כו' מעשה שאירע לאותו חסיד שנודמן לו שידה כו'. הוא בכ"י בראשית אות כ"ז וכ"ז. (הל' חלה ס' רכ"ה) בתנחומא בילמדנו ריש פ' אלה תולדות נח ולמה נצטוו נשים על מצות הללו, הוא בכ"י ריש נח, ויען כי מתחיל שם ילמדנו רבינו לכן ציון בתנחומא בילמדנו, או אולי היה גם לפניו בילמדנו, וצ"ל בתנחומא ובילמדנו. (הל' נדה ס' ש"ט) ואמר בתנחומא פ' ואת תהיה תורת המצורע אל תתן את פיך לחטאי את בשרך כו', הוא בכ"י מצורע אות ב'. (הל' תפלין ס' תקל"א) דאמר בילמדנו פ' אני פי מלך שמור א"ר ינאי תפלין צריכון גוף נקי כו', וגם זה הוא מהילמדנו, ומובא גם בפסיקתא רבתי פכ"ב (ד). (שם ס' חקל"ב) במדרש ילמדנו פ' אני פי מלך שמור ר' ינאי היה לובשן אחר הלוי שלשה ימים כו'. גם זה מובא ברבתי שם. (שם ס' תקס"ה) הביא הילמדנו בסוף בא ושיעור רצועה של יד אמר רשב"ל עד אצבע צרדה כו', מובא גם בערוך ערך צרדה כמו שהביא, והוא לפניו בגדפס אות י"ד, וס' שמות הגדפס הוא הילמדנו. (בח"ב ה' ע"ש ס' א') ואמרינן בתנחומא מהו ראו

בי

(יב) ספרו נכתב יד המלא ציד ידידי הכב המוקד והמכס הגדול מהמסמ"ס נ"י הוה אגלי רק על ימים אחדים, ושמתי לי רק איזה מקומות אשר מלאתי הסנחומא מובא בו. וידידי הכ"ג הכני הפלא מוסל"כ חיים נמן דעמני"ל הו"א למור מל"א' ממנו, ולגדנן נפשו לא זכינו לברות בדפוס המלכים האחרים. (יג) יש לתקן ט"ל ארכיא פי' שדה גל"י, עיין ערך ערך אסיה, ומלא מלמד הדומה קמ"ל לזה בוי"ד פל"ד אות ט"ז ושם נאמר לנכון ארכיא, ומזה גם בפסיקתא רבתי פכ"ב פסקא עשר חמש מעשה כל' ערפון שנתן לך עקיבא מזה ושמונים קנענים של רב אמר לו קנה לו ארכיא. (יד) וגם המכדי הל' תפלין הביא זה בשם הילמדנו פ' אני פי מלך שמור, וכשנלי הל'קט כ"י עיין מפלין הביא בפסיקתא פרשת אני פי מלך שמור.

כי ה' נתן לכם השבת א"ר יצחק ראו היאך אתם משיבין לאו"ה כו', הוא בכ"ו בשלה אות כ"ד. (שם סי' י"א) ואמר בתנחומא ריש פ' אלה תולדות נח, ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות כו' הוא בכ"ו נח אות א' וכן בנדפס. (הל' מו"ש סי' פ"ט) והאי דכתב שמשח רבינו מת בשבת ה"נ משמע ספ"ק דסוטה (דף י"ג ע"ב), וה"נ משמע בתנחומא, ליתא לפנינו, ועיין שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' ר"ב שאין עוסקים בתורה במנחה בשבת מפני כבודו של משה רבינו שנפטר באותו זמן בשבת, וכן הביא רע"ג בסידור שלו (ל' ע"א), ודבר זה משום כבודו של משה רבינו שנפטר באותה שעה בשבת, והכי אמר רב שר שלום גאון ע"כ. וזה נזכר גם בס' הפרדס לרש"י דף נ"ז ע"ג ובתוס' פסחים (שבמרדכי) דף קס"ד ע"א ד"ה רבנן דבי ר"א לא קפדי אמאי ובתוס' מנחות דף ל' ע"א ד"ה מכאן ואילך. והרב בעל שבלי הלקט כתב מסורת היא בידינו מאבותינו שמשח רבינו ע"ה נפטר בשבת במנחה, ומה שהביא ה"נ משמע ספ"ק דסוטה, עיין ברש"י שם ד"ה דיווגי ובערוך ערך דיווגי, ועיין בשו"ת מהר"ם מרוטנבערג סי' י"א. (הל' עיו"ב סי' רע"ז) מדאמר במדרש ר' תנחומא סוף פ' ואתחנן שמע ישראל וגו' רבנן אמרי אבל ביו"ב שהן נקיים כמלאכים אומרים אותו בפרהסיא ע"כ. זה הביא גם מורו הראב"ה בס' תקב"ח בשם התנחומא. (שם שם) בתנחומא פ' וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו אם יהיה קטטה בין אדם לחבירו, הוא בכ"ו וירא אות ל'. (שם שם) הביא בשם מורו הראב"ה שהביא מאמר התנחומא פ' ואתחנן אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כל הכעס הזה למה כו', הוא בראב"ה סי' תק"ל שהבאתי לעיל.

כז) ספר האסופות (כתב יד) מצאתי שהביא את התנחומא. (בסי' שע"ו) הביא בשם הראב"ה אשר הבאתי לעיל מסי' תקכ"ח, ואשר הביא האו"ה הל' עיו"ב סי' רע"ז. (ברף קס"ו ע"א) בתנחומא שנים שהיו ישנים בטלית אחת אינן רשאים לקרוא ק"ש, אלא זה מתבסס בכסותו וזה מתבסס בכסותו וקראין וכו'.

כח) הרב ר' משה בה"ר מאיר כהן (טו) מובא בשמו בהגהות מיימוניות הל' ברכות פ"א ס"ה שכתב אומר בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים כו'. והוא בכ"ו ובנדפס קדושים אות ו'.

כט) רבינו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא (חי בראש האלף הששי) בספרו ש ב ל י ה ל ק ט ה ש ל ם אשר נשאר בכתובים ונמצא בידי העתקה ממנו, הביא את התנחומא. (ערוגה הראשונה סי' ג') בדאמרינן בתנחומא פרשת נגעים שאם בראו רובו דם וסיעומו מים כו', הוא בכ"ו תוריע אות ה'. (שם סי' ט"ו) בתנחומא פרשת שמע א"ר מנא ב"ר לא תהא ק"ש קלה בעיניך שהרי רמ"ח תיבות יש בה כו', הוא בכ"ו קדושים אות ו' ובנדפס ו'. (שם) ובתנחומא מפרש מעם אחר בשעה שעלה משה למרום כו' ולמה אין אומרים אותו בפרהסיא כו', הוא המאמר אשר הבאתי לעיל בשם הראב"ה והאו"ה, והוא נמצא בדברים רבה פ' ואתחנן פ"ב אות ל"ו. (שם סי' ט') ובתנחומא כפ' וירא מצאתי מעשה באחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל והחזירו רב שמואל בר רב יצחק כו'. זה לא מצאתי, רק נמצא בכגון אחר בירושלמי מגילה פ"ד ה"א (ע"ד ע"ד) ר' שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא המא חד בר נש קאים מתרגם סמך לעבודא א"ל אסור לך כשם שניתנה באימה ויראה כך אנו צריכין לנהוג באימה וביראה, ובתוס' ובחים י"ט ע"ב ד"ה עמידה הביאו המאמר בשם ירושלמי וכוננו אל הירושלמי שהבאתי. (שם) בתנחומא פ' כי תשא הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקין כנגד ג' אבות כו', וזה נמצא בנדפס אות כ"ח, ויען כי ס' שמות מהנדפס לקוח כלו מן הילמדנו לכן כוון בעל שבה"ל אל הילמדנו ויכנהו בשם תנחומא. (שם סי' מ"ב) בתנחומא פ' יתרו וידבר אלהים וז"ה או ראה ויפסרה וגו' למדתך תורה דרך ארץ כו' לומר דבר בפני הצבור עד שתפשוט בינך לבין עצמך שנים שלש פעמים, מעשה בר' עקיבא כו' הוא בנדפס יתרו אות ט"ו שהוא הילמדנו מס' שמות, והילקוט שמואל רמז קמ"ו הביא זה בשם הילמדנו, ומובא גם בתוס' מגילה, עיין לעיל באות י"ח. (ערוגה השניה סי' נ"ה) תנחומא, אמר רב הכדא מנין שכל המוציא הוצאת שבת מצוה שישכים ויוציא משהרית כו' ליתא לפנינו. (שם סי' נ"ה) ובתנחומא קח את אהרן ואת בניו ואת הבגדים, למה הבגדים אלא שהן כבודו של אדם, וכן בן סירא אומר הדר אלהים בני אדם הדר בני אדם כסותן. זה ליתא לפנינו ונמצא בקונטרס אחרון ממדרש ילמדנו הנדפס בילקוט דפוס שאלוניקא (נדפסו בבית המדרש ח"ו צד ע"ט—צ') ושם בס' א' מובא זה המאמר, לכן כוון בעל שבה"ל אל הילמדנו, ובמס' ד"א זוטא פ"י מובא זה כתם ולא בשם בן סירא.

שם

מ ב ו א

(שם סי' צ"ו) ובתנחומא מפרש ולא פליגי מאן דאמר ר' ברכיה לא נתנו שבתות ויו"ט אלא לתלמוד תורה כו' זה ליתא לפנינו גם לא בנדרפס, ובוראי היה לפניו בילמדנו. ונמצא זה בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ג ושם נחלפו האמוראים, ויש לתקן שם כמו שהוא בירושלמי פט"ז ה"ג, וכמו שהביא הרב בעל שבה"ל בשם התנחומא היינו ר' ברכיה בשם ר' חייא בר' אבא לא ניתנו השבת אלא לתלמוד תורה ור' הגי אמר אלא לתענוג והיו הדברים מתאימים וע"פ שני עדים יקום דבר. וראיתי במרן ב"י או"ח סי' רפ"ח הביא התנחומא כמו שהובא בשבה"ל. (שם) תנחומא ויקהל משה בעלי הגדה היו אומרים מתחילת התורה ועד סופה אין פרשה שנאמרה בה קהילה בראשה אלא פרשה זו בלבד, ולמה כך, אמר הקב"ה למשה לך רד ועשה לי קהלות גדולות על דבר שבת כדי שילמדו כל הדורות להקהל קהלות בכל שבת וליכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמוד בהן תורה ברבים כו'. המאמר הזה לא נמצא לפנינו בכ"י, רק הרב בעל שבה"ל לקח המדרש הזה מהרוקח הל' שבת סי' נ"ה, אבל ברוקח לא הביא שהוא בתנחומא. ומצאתי בילקוט ריש ויקהל הביא זה בשם מדרש אבכיר. (שם סי' קכ"ו) ובמדרש ר' תנחומא ראו כי ה' נתן לכם את השבת ראה היא לכם כנגד או"ה מן המן שאינו יורד בשבת, הוא בתנחומא כ"י בשלח אות כ"ד, ועיין בנדרפס פ' כי תשא אות ל"ג אבלו המן מעידין עליו שבכל ימות השבת היה יורד כו'. (שם סי' קכ"ט) ומפורש בתנחומא במוצ"ש בת קול יוצאת ואומרת להם לרשעים צאו לגיהנם שכבר השלימו ישראל סדריהן. קצת בסגנון אחר בנדרפס כי תשא אות ל"ג, וכן בפסיקתא רבתי פכ"ד, ומובא גם בשאלתות פ' בראשית, ובסידור רע"ג דף ל"א ע"א. (ערוגה השלישית סי' קל"א) תנחומא פ' בלק מעשה בשעת השבד בתנוני ישראל שהיה מבשל בשר חזיר ובשר שהור כו', הוא בכ"י בלק אות כ"ד. (שם סי' קמ"ט) בתנחומא פ' בלק שני הכמים מים ראשונים האכילו בשר חזיר כו' מעשה באדם אהרן שאכל קמניות כו', הוא שם אות כ"ד. (ערוגה החמישית סי' קפ"ט) תנחומא מהו מאד עמקן מחשבותיך א"ר תנינא בכ"ה ימים כסליו נגמרה מלאכת המשכן ונעשה מקופל עד אחד בניסן כו', זה ליתא בתנחומא רק בפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה, והרב המחבר ראה בפרדס הגדול ברש"י בהל' חנוכה (דף ס"ו ע"ג דפוס קאנשאטאניא) שהביא בתנחומא ובפסיקתא אמרינן מאד עמקן מחשבותיך אר"ה כו', וחשב כי נמצא בתנחומא, אולם לעיל באות ט' כאשר הבאתי שם דברי רש"י מס' הפרדס הראיתי לדעת כי הצינן תנחומא מוסב אל המאמר שלפניו ע"ש. (ערוגה השביעית סי' רי"ח) בתנחומא הנה מקום אתי הנה אני במקום פלוני לא נאמר אלא הנה מקום אתי, שהוא מקום לעולמו ואין עולמו מקומו. הוא בנדרפס כי תשא אות כ"ז (שהוא הילמדנו) ומובא גם בשמ"ד פכ"ה אות ו', ושם הגי' מקומו מפלה לי ואין אני מפל למקומו, אולם בב"ד פס"ה אות ט' ובפסיקתא רבתי פסקא כ"א ושול"ט מוזכר צ' הגירסא כמו שהביא הרב המחבר. (ערוגה התשיעית סי' רע"ז) בתנחומא פ' וירא מנין סמכו הדורות שיהא מתעננין בשני ובחמישי כו', הוא בתנחומא כ"י וירא אות ט"ז, ושאל דבריו מס' הישר לרבינו תם סי' תקל"ז, עיין לעיל באות מ"ו.

ל) בשבלי הלקט הנדרפס אשר הוא קיצור מהשבלי הלקט השלם אשר נשאר בכתובים, הביא את התנחומא רק בששה מקומות. (בסי' ו') תנחומא פ' שמע א"ר מני לא תהא ק"ש קלה בעיניך, הבאתי לעיל באות הקודם ככ"י סי' ט"ז. (שם) ובתנחומא מפרש טעם אחר, הוא בכ"י בסי' הנ"ל. (סי' י"ד) ובילמדנו פ' וירא מעשה באחד שעמד לקרות בתורה כו', הוא בכ"י סי' מ', ושם הביא בתנחומא במקום בילמדנו. (שם) ובתנחומא פ' יתרו ומעשה בר' עקיבא הוא בכ"י סי' מ"ב. (סי' י"ז) תנחומא א"ר חסדא מנין שכל המוציא תוצאת שבת מצוה שישכים ויוציא משחרית כו', הוא בכ"י סי' נ"ה ולא נמצא בתנחומא. (סי' צ"ב) בתנחומא פ' וירא מנין סמכו הדורות שהיו מתעננין בשני ובחמישי כו', הוא בכ"י סי' רע"ז.

ל"א) תניא רבתי שהוא קיצור משבלי הלקט כ"י הביא את התנחומא כמו שמצא מובא בשבלי הלקט. סי' א' הוא בכ"י סי' ג'. סי' ב' בכ"י סי' מ"ד. סי' ד' בכ"י סי' מ"ו. סי' ו' בכ"י סי' מ'. עוד שם בכ"י סי' מ"ב. סי' י' בכ"י סי' נ"ה. סי' י"ח בכ"י סי' צ"ז. עוד יש הוא בכ"י בסי' צ"ז. סי' כ' הוא בכ"י סי' קכ"ז. סי' כ"א הוא בכ"י סי' קכ"ט. סי' ל"ז הוא בכ"י סי' קפ"ט. סי' מ"ח הוא בכ"י סי' רי"ח. סי' ס"ב הוא בכ"י סי' רע"ז.

ל"ב) הרב ר' אברהם בר נתן הירחי בעל המנהיג (חי בשנת ה"א ס"ד כמו שהביא בהקדמתו

בהקדמתו, ובשער הספר כתב המדפיס שהי ס"ד שנים קודם אלף הששי (טז). והוא בעצמו כתב בהקדמתו שהספר מיוסד על אדני התלמוד ירושלמי ובבלי ספרא ספרי תוספתא ב"ר וי"ד פד"א מכילתא שו"ט וסד"ע וילמדנו ופסיקתא (יז). (בהל' תפלה סי' כ"ה) צור עולמים העולם הזה נברא בה"א בתנומא וב"ר ובאין דורשין ירושלמי. הוא בתנומא כ"י פ' ויקרא אות י"ג, ב"ר פי"ב אות ב', וירושלמי חגיגה דף ע"ז ע"ג ע"ש. (הל' העניית סי' ב') ובילמדנו ואהרן וחור תמכו בידיו מכאן אמרו אין פותחין משלישה בני אדם כו', הוא בנדפס בשלה אות כ"ז, וס' שמות הוא הילמדנו ועיין פסיקתא פסקא זכור הערה י"ז. (שם סי' י"ד) אך אפים אף לרשעים בשבת פרק ר"ע ובתנומא. (הל' ר"ה סי' א') מנהג להתענות ערב ר"ה ויש לי סמך בתנומא באמור ולקחתם לכם ביום הראשון כו' הוא בכ"י אמור אות ל' ובנדפס אות כ"ב. (שם סי' י"א) ומצאתי סמך לדבר בפ' אמור בילמדנו זש"ה הן אתם מאין מליחה סרוחה ופעלכם מאפע במאה פעיות כו', זה נמצא בנדפס אמור אות י"א, ועיין בתנומא אמור הערה קל"א. (הל' פסח סי' ג"ד) ובריש ילמדנו ובב"ר מצאתי סמך לדבר להסיבה מן התורה ויסב אלהים את העם וגו', מלמד שהושיב בהסיבה כבני מלכים. (ובדפוס לבוב נשמט מן להסיבה עד בהסיבה משגת המדפיס, ונמצא לנכון בדפוס בערלין דף פ"ב ע"א). ולדעתי יש לתקן בדבריו בריש ילמדנו בבמדבר, והוא בריש במדבר אות ב' בנדפס, ועיין בתנומא פ' במדבר הערה י"ב. (הל' חנוכה סי' קמ"ז) מצאתי בירושלמי ובילמדנו למה נסמכה פ' בהעלותך לחנוכה המוזכר כו', עיין בתנומא פ' בהעלותך אות ו' וברש"י עה"ת, ונראה שכוון להילמדנו הנאבד. (הל' תפלין) ואמרינן בב"ר ובתנומא ובשבת פ' ר' עקיבא כשעלה משה למרום מצאו לדקב"ה שהיה קושר קשרים כו', בשבת דף פ"ט ע"א נמצא רק התחלת המאמר, וגוף המאמר כמו שהביא הוא במנחות כ"ט ע"ב. ובתנומא לא נמצא רק בהתחלת בראשית בנדפס מהו קווצותיו תלתלים על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. (שם) ובילמדנו שמות תייתר כל הנשמה תהלל יה אות אחת שיעשה מן ה"א ח"ה" כו', הוא ג"כ בריש בראשית שם בנדפס.

לג) רבינו אשר בן הרב יחיאל אשכנזי (הרא"ש) ז"ל. (נפטר ה"א פ"ח), בהל' תפלין הביא המאמר מילמדנו בשם הערוך, דשיעור רצועה של יד עד אצבע צרדה. וגם בשו"ת הרא"ש כלל שביעי סי' ט' הביא ותניא בילמדנו וכי שבועה היתה אלא ללמדך שהחרם הוא השבועה כו', הוא המאמר שהביא הרמב"ן בפירושו בפ' בתקוה, הבאתי לעיל סי' י"ז ע"ש.

לד) רבינו יעקב ב"ר אשר (המור), (הי בסוף מאה הראשונה לאלף הששי) הביא בטור או"ח סי' כ"ד וז"ל גדולה מצות ציצית ששקולה כנגד כל המצות דכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ציצית עולה ת"ר, וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג, אע"פ שהוא חסר יו"ד, מפרש בתנומא ג' פעמים כתיב ציצית בפרשה ציצית וחד מנייהו, ל"ציצית" שדי ל' לכולהו והיא משלמת המנין עכ"ל. וכן מצאתי אח"כ שהביא כן אביו הרא"ש ז"ל בהל' ציצית סי' ט"ו, וכן הביא כן האבודרהם סדר שהרית של חול בענין דיני ציצית, והמאמר הזה לא מצאתי בתנומא לא בכ"י שלנו ולא בנדפס. ובתנומא הנדפס סוף קרח נמצא רק המאמר כי ציצית עולה ת"ר וח' חוטין וה' קשרים הרי תרי"ג, וזה אינו מנוף התנומא, וכל המאמר המתחיל מנצפ"ך הוא תוספה מהמדפיס הראשון דפוס קאנשטאטניא ולא נמצא בכתיב יד מן התנומא אשר כעת בדפוס. וגם המדפיס ממנוטובה העיר וכתב מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י. והמדפיס הזה לקח זה מן מדרש במ"ד קרח פי"ח אות כ"א ושם נמצא התוספה היא. ואין ספק שכל המאמר הוא לקוח במדרש של רבי משה הדרשן, כאשר ניכר לכל מעין, וגם רש"י בפ"י על התורה שלח מ"ו ל"ט וכן בפ"י לנדרים מנחות מ"ג ע"ב הביא זה הדרש. וכן מצאתי במדרש לקח טוב בפ' שלח בפסוק והיה לכם לציצית. והמאמר השני שהביא המור בשם התנומא ג' פעמים כתיב ציצית מובא ג"כ בלקח טוב על הפסוק למען תזכרו, וז"ל: שלש פעמים [ציצית] כתיב ועשו להם ציצית, ונתנו על ציצת, והיה לכם לציצית, כשהחלק ל', י' לאחד, י' לאחד, י' לאחד יהיו כלם מלאים, כי כלם ציצת חסר יו"ד כתובים עכ"ל. א"כ ברור לדעתי ששאב רבינו טוביה זה ממדרש רבי משה הדרשן. וראיתי בתו' מנחות ל"ט ע"א ד"ה לא יפחות שהביאו זה בסתם ולא בשם המדרש כלל, כי כשהביאו

(טז) ועיין בקובץ הדעות (דף כ' פ"א) ולא להוכיח שטומו נהקדמתו לד"ה מתקס"ד פ"ט.
 (יז) עיין מנהג להפסיקתא סי' ס' גומ' כ"ז, ופס' ית להעיר כי כהנ' תפלין הביא ונמלך עלי פסוק כ"ז נכנס נכס כ' אה"כ [כך] כהנא כתיב כה אמר כ' [אלהי] נזלות [אדני] כמו כו', כוון לפסיקתא דכתי פכ"א המתחלת עלי פסוק.

כשהביאו את דברי רש"י שציצית עולה ת"ר וח' תומין וחמשה קשרים עולים תרי"ג כתבו וז"ל ומיהו כל ציצית האמורין בפרשה חסרים יו"ד, וי"ל שיש פסוק והיה לכם לציצית וג' ציצית כתובים בפרשה ולמ"ד זו משלימתן עב"ל. ועיין ברמב"ן על התורה פ' שלח שהשיג על רש"י ובאמת דברי רש"י נובעים מאיזה מדרש. ועוד הביא באו"ח סי' קל"ט הקורא הפרשה צריך לסדר אותה תחלה כו' כהוא דר' עקיבא שקראו אותו לתורה כו'. וכתב מרן ב"י שם כהוא דר"ע במדרש תנחומא יתרו ומדרש רבה פ' תצוה עב"ל. כוונתו לתנחומא הנדפס יתרו אות ט"ו, ומזה שכתב ומדרש רבה תצוה יש לתקן פ' תשא והוא פ"מ, רק שם הוא בסגנון אחר, ועיין באות י"ח מה שהבאתי מתוס' מגילה, ועיין באות כ"ט מה שהבאתי משבלי הלקט סי' מ"ב.

(לח) רבינו מרדכי ב"ר הלל (נפטר ה"א ע'). במרדכי שבת פ"ב בענין חנוכה סיים כי הנותר מן השמן אסור בהנאה, וכן שנינו בילמדנו ובפסיקתא רבתי, וזה ליתא בכ"י ובנדפס, רק המדפיס ממנובה הוסיף זה ע"פ פסיקתא רבתי בסוף פ' תשא אות כ"ט, ובודאי היה לפני המרדכי בילמדנו הנאמר, ואולי כי בפסיקתא רבתי מתחיל ביום השמיני ושיא ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' והשם שהוא ג"כ בילמדנו. ועיין בשאלות שלום וישלח אות ל"ד. במרדכי יומא הביא בתנחומא וה' פקד ילמדנו רבינו אם היתה קמטה, הוא בכ"י וירא אות ל'. במרדכי הל' תפלין ואמרינן בילמדנו פ' בא אל פרעה דשיעור רצועה של יד עד אצבע צרדה והוא בנדפס מובא בערוך, עיין לעיל אות ב"א. עוד שם ובמדרש ילמדנו פ' אני פי מלך שמור ר' ינאי היה מניח שלשה ימים אחר הלוי כו', הוא המובא גם באו"ח הל' תפלין סי' תקל"א ותקל"ב, עיין לעיל אות כ"ו.

(לו) רבינו ירוחם ב"ר משולם תלמיד הרא"ש (חי בסוף המאה הראשונה לאלף השישי) כתב בספרו אדם וחוה נתיב יו"ט חלק ה' ק"צ ע"ד. ובשמושא רבה ובלקה טוב ובילמדנו ובספר השכם ורב עמרם ורוב הגאונים כתבו כר"ת.

(לז) ה"ר שמשון בר צדוק (הי ג"כ במאה ה"ל, והיה תלמידו של מהר"ם מרוטנבורק), בספרו ת ש ב "ץ הביא בס' רמ"ז וז"ל בתנחומא פ' צו א"ר יהודה בן גוריון כל העונה אמן בעולם הזה כו' הוא בכ"י צו אות ט', ובנדפס אות ז' נוסף מן המדפיס ממנובה ע"פ כ"י שלנו.

(לח) רבינו מנחם ב"ר שלמה מפרפינגאן (השלים את ספרו בשנת ה"א ס'). כתב בספרו בית החירה על פרקי אבות בפתיה (ט"ו ע"ב) ונתחברו שאר חבורים שלא הוכירו גנון מכילתא ופסיקתא ומדרש השכם וספרי המדרשות כגון רבה ותנחומא ומדרש תהלים ומדרש חוית ומדרש נחמות ומדרש תמורות וס' הבהיר ושיעור קומה ופרקי היכלות ע"כ. ועוד שם פ"ה מכ"א ותמצא סעד במדרש ר' תנחומא פ' קדושים כו'. הוא בכ"י ובנדפס פ' קדושים אות י"ד.

(לט) רבינו בחיי בר אשר מסרקוסטא אשר בספרד (יח) בפירושו עה"ת (חיברו בשנת ה"א נ"א) הביא הרבה מאמרים אשר שאב מהתנחומא, ולרוב לא ישא את שמו עליהם, רק הביא סתם, דרשו חו"ל" או "ובמדרש" כמו לדוגמא. (פ' וישב דפוס אמסטערדאם דף ג"ו ע"ב) ובמדרש ויוסף הורד מצרימה מעשה באנטונוניוס המלך כו' הוא בנדפס וישב אות ג' (ובמקום שהביא לקיפטילירין צ"ל לקיפליורין, עיין ערוך ערך קפל ב') ונמצא ג"כ אשר הביא מפורש בשם התנחומא כמו שמת' (דף ע"ב ע"ב) וכן דרשו בתנחומא נגלה עליו בקולו של אביו עמרם שמת

(יח) הוא תלמיד הכה"ק ז"ל והביאו איזה פעמים כמו לדוגמא פ' ויחי, פסוק לא יסור שכנו מיהודה. ויקרא (קמ"ד ע"ג) והכ גדולו מורי שלמה ז"ל, וכן בסוף חוקק כמו שפירס הכה גדולו מורי ל"ט נ"ד צפירס הגדול שחיבר. והוא לאה את ספר הזכר והביאו ומכנהו מדרש של רש"י, וכן הביא את ספר הכיכר, ובפ' נח (כ"ג ע"א) הביא מדרש עשרת הדברות. גם הביא המדפיס עמ"ל, במ"ל, וד"כ, וכן הביא את מדרש מדשא (שמות ע"ג ע"ג) וכן מדרש אלפס (בעלגת קפ"ח ע"ג) גם הביא הפסיקתא צפ' תרומה וכוונתו לרבותי כמו שהבאתי במבוא להפסיקתא סי' ז' אות כ'. גם הביא מס' גן עדן או פקדין גן עדן (ימחו ק"ה ע"ב) וז"ל ממלא במדרש כל השומה מים בערב שנת בין השמשות הכי זה גזל את הממס, ומדרש זה לא ידעמי היכן הוא, אבל שמעתי כי נמצא לרז"ל בס' הקראת מס' גן עדן או פקדין גן עדן, כעין פרקי היכלות ופנקי מרכבס ופנקי דרך חרץ, וכן כתוב שם צנוסא אחר כל השומה מים בשנת בין מנחה לערבית מוך שנה שמת לו מת הכי זה גזל את ממנו, וגם מפקס העפעס כחות פקדיס לפי שהממס יולאים בשנת ושומים מים מן הנהר היוולא מעדן, ולכן אין רלווי לו לגזול את ממנו, אבל לאחר שנה כבר קיבל את דינו עב"ל. המדרש הזה הביא בעל שבלי הלקט כתב יד בערוגה קכ"ז, ובמניח סי' כ' העמיק דבניו. ועיין תוס' פסחים ק"ה ע"א ד"ה והנ"ל שהביא ג"כ המדרש הזה, וכן ראויה בס' הישר סי' תכ"ב הביא ג"כ זה בשם מדרש אנדה. ובדרך אנג אעיר כי דבניו כמיי בעל שלח ק"ה פ"ג הביא פי' שיר השירים להחכם ר' עזריאל ז"ל.

שמח משה אמר עמרם אבי חי כו'. הוא בנדרפס שמות אות י"ם. וכן בפ' תרומה (ק"ט ע"א) במדרש תנחומא ר' יהושע דסכנין אמר משל למערה שהיא [נתונה] על שפת הים געש הים כו' זה ליתא בתנחומא, ותמצא בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה (ב' ע"ב) וברבתי פ"ה, ובמ"ד פ"ב אות ד'. עוד שם בפ' תרומה (ק"ב ע"ג) ובמדרש תנחומא שמונה ועשרים באמה היתה גדולה היריעה ונס גדול היה שם. היכן מצינו יריעה אתת כ"ה אמה, רבי תנחומא אומר מעשה נסים היה ולשעה נבראת ונגנוה, תרע לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים באמה מהיכן אתה מביאה ולא האמר ביריעות אלא אף בקרשים היה מעשה נסים ע"כ. מה שהביא בשם התנחומא שמונה ועשרים באמה כו' ליתא בתנחומא והמאמר מופעה הוא. ובתנחומא הנדרפס אות ו' איתא ועורות תחשים למה דכתיב אורך היריעה האחת שלשים באמה, מי מביא לך יריעה של שלשים אמה אלא מעשה נס כו'. גם איתא שם בתנחומא אות ט' ר' נחמיה אמר מעשה נסים היתה תרע לך שכתוב אורך היריעה האחת שלשים מהיכן אתה מביא יריעות של שלשים אמה מכאן אתה למד כדברי ר' נחמיה. וע"ש בפ' עין יוסף דקאי על עורות תחשים לא על יריעות עזים שהיו מטצה של עזים א"כ היו יכולים לעשות יריעות גדולות כמה שירצה. ודברי רבינו בחיי הם תמוהים. וברוך אנכי אעיר כי בררבה מקומות נמצאו בדבריו שמיביא דברי חז"ל בשנויים ממה שהם לפנינו וראוי לעמוד עליהם ולתקנם. עוד שם בפ' תרומה (ק"א ע"א) הביא שכן אמרו במדרש תנחומא הבריה התיכון ירד עם יעקב למצרים כו', הוא בנדרפס אות ט'. בפ' אמור (ק"ג ע"ד) הביא במדרש תנחומא ד' הם קמני ארץ אלו ד' מינין שבלולב, והם חכמים מחוכמים שהם מתחכמים ומלמדים זכות לחובה כו', הוא בנדרפס אות כ' וכן בכ"י שלנו. חקת (ר"ד ע"ג) הביא וכן במדרש תנחומא כיון שמת אהרן נתחלקו ענני כבוד ונראו כאשרה ראשה פרוע, הוא באות י"ח. בלק (ר"ע ע"א) כך דרשו בתנחומא, הוא באות י"ז. מסעי (ר"ש ע"א) ובמדרש מפני מה זכו לכתוב בתורה כל המסעות הללו כו', וסיים ע"כ מדרש תנחומא, הוא באות ג'. עוד שם (ר"ש ע"ג) ואמרו במדרש תנחומא בסדר בעהלתך אלידך בן כסלון זה אלדר תבירו של מידר כו', הוא באות י"ב. ואתחנן (ר"ג ע"ג) ובמדרש תנחומא רב לך אל תוקף כיון שאמר לו הקב"ה למשה רב לך אל תוקף דבר, אמר לו משה רבש"ע יוכבר אמי שקרו שנייה בשני בניה יקרו עוד שנייה במיתתי, א"ל כך עלה במחשבה וכך מנהגו של עולם, הוא בנדרפס אות ו'. סוף וילך (ר"ג ע"ג) ובמדרש תנחומא מפני מה כל שירה האמורה לשעבר היא בלשון נקבה ושירה האמורה לעתיד בלשון זכר כו', זה ליתא בתנחומא רק במכילתא בשלח פרשת השירה.

מ) רבינו חזקיה ב"ר מנחם בעל חזקוני על התורה (חי במאה הראשונה לאלף הששי, עיין אודותיו בשה"ג ערך חזקוני, ועיין בסוף סדר ויחי בחזקוני הנדרפס בוילנא תרל"ה) כתב בהקדמתו לספרו. ואביא ב"ר מכילתין וסיפרא ספרי תנחומא פסיקתא פירושי התורה. ובפ' בראשית ב' ד' הביא ארץ ושמים ולמעלה הוא אומר את השמים ואת הארץ בתנחומא אמרו בבריאה קדמו שמים לארץ אבל בעשיה ותיקון קדמה ארץ לשמים, הוא בכ"י בראשית אות י"ט. (שם ה' ב') ויקרא את שם אדם, בתנחומא ובש"ס א"ל הקב"ה אתה מה שמך א"ל נראה לי שאקרא אדם כו'. (וירא י"ש כ"ד) מאת ה' נמצא בב"ר ובתנחומא הראשון הוא גבריאל כו' הוא בב"ר פנ"א אות ב', ובתנחומא ליתא. (פ' בא י"א ד') הביא את הילמדנו. והרבה פעמים מביא מאמרים מתנחומא בלי הזכרת שמו, לדוגמא יתרו ב' א' אנכי ה' וש"ה או ראה ויספרה למרתך תורה ד"א כו' שלא תאמר דבר לפני הצבור עד שתפשיט אותו בינך לבין עצמך ב' או ג' פעמים, מעשה בר"ע כו', וזה הוא מתנחומא הנדרפס יתרו אות ט"ז. ועוד הרבה מאמרים כאלה.

מא) רבינו נסים בעל הדרשות (תלמיד הרמב"ן, נפטר לדעת היוחסין ה"א כ"ח, ולדעת שה"ג ה"א כ"ד, ונס ספרו יש מיחסים אותו להרב רבינו נסים ב"ר ראובן ז"ל תלמיד ה"שב"א ז"ל ומפרש ה"ר"ף). בספרו שנים עשר דרושים סוף דרוש השביעי הביא זה מוזכר בב"ר ובילמדנו, אמרו שם לא יסור שבט מיהודה זה כסא מלכות, שנאמר כסאך אלהים עולם ועד, ומחוקק מבין רגליו כשיבוא אותו שכתוב בו ברגלים תרסמנה עמרת גאות וגו' עד כי יבוא שילה כשיבא מי שרמלכות שלו, ולו יקתה עמים כשיבא מי שמקרה שני כל או"ה כו', נמצא בנדרפס ויחי אות י'.

מב) רבינו אהרן הכהן מלונל (בסוף המאה הראשונה לאלף הששי, עיין שה"ג

ח"א). הביא בספרו ארחות חיים (ריני בית הכנסת סי' ה') ומצאתי בילמדנו בפ' בהעלותך אע"פ שהקרבנות במלו הנרות לא במלו, הוא בכ"י בהעלותך אות ו' ובגדפס אות ה'. (סדר ליל הפכה סי' ה') בב"ר וכרא"ש ילמדנו סמך להסבה מן התורה דכתיב ויסב אלהים את העם מלמד שהושיבן בהיסבה דרך בני מלכים. מסובין רבוצין על מכותיהן. זה הבאתי לעיל באות ל"ב בשם המנהיג. (הל' ערב ר"ה) ובתנחומא בסדר אמור יש סמך לזה התענית משל למדינה שחייבת מס גדול כו', גם זה הבאתי לעיל מהמנהיג.

מג) ה"ר דוד ב"ר יוסף בספרו אבודרהם (השלימו בשנת ה"א ק') הביא בסדר שררית של חול (דפוס פראג דף י"ג ע"א) ואמרינן בב"ר ר' תנחום פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות א"ר תנחומא בשם ר' חייא הנוד הזה אם יש בו נקב כהודה של מחט כל רוחו יוצא ממנו והאדם הזה עשוי מחילים מחילים נקבים נקבים כו' והכי איתא בתנחומא ע"כ. בב"ר הוא פ"א אות ג'; ובתנחומא מצאתי בגדפס פ' שמיני אות ח' ולכך אנו אומרים בכל יום ברוך אתה ה' א"מ"ה אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים חלולים חלולים בגימטריא רמ"ח כמנין אברים שבאדם ע"כ. ועיין במור או"ח סי' ו' שכתב חלולים חלולים ולא יאמר חלולים חלולים, רמז לדבר חלולים עולים רמ"ח כחשבון אברי האדם ע"כ. ונראה כי המור כוון למאמר התנחומא, או בעל התנחומא הגדפס שאב זה מאיזה ספר מתגאונים ודברי המור נובעים משם. (שם דף ט"ו ע"ב) ועוד תמצא כי ציצית עולים למנין ת"ר וח' הוסיף וה' קשרים הרי תרי"ג, ואפילו שהוא כתוב חסר יו"ד מפרש בתנחומא ג' פעמים [ציצית] כתיב בפרשה ואחד מהם לציצית חלק הלמ"ד לשלשתן והיא משלמת המנין ע"כ. זה לקח מהרא"ש בהל' ציצית ולא נמצא בתנחומא, עיין לעיל מה שהעירותי באות ל"ד על דברי המור. (שם ל"ה ע"א) ובתנחומא מפרש דברים רבים שהם משולשים אבות משולשים אברהם יצחק ויעקב כו' הוא בגדפס פ' יתרו אות י', ובהערות שלי להפסיקתא פסקא בחודש השלישי הערה ק"ג הבאתי דברי האבודרהם. (שם ל"ט ע"ב) ומה שנהגו לקרות בתורה בשני ובחמישי וגם להתענות אומר בתנחומא שבארבעים יום אחרונים שעלה משה למרום עלה בחמישי ויורד בשני ונתרצה לו הקב"ה, הוא בכ"י וירא אות ט"ז, ולקח דבריו מדברי רבינו תם בס' הישר, עיין לעיל אות ט"ו בשם ר"ת. (שם מ' ע"א) ואמרינן בתנחומא מעשה ברבי עקיבא שקראו החון ברבים בבית הכנסת לקרוא בספר תורה ולא רצה לעלות כו' לפי שלא סררתי הפרשה שנים ושלושה פעמים, הוא בגדפס יתרו אות ט"ו, ומובא בתוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה משה. (סדר תפלת ר"ה דף פ"א ע"א) מדאמרינן בו"ר ובתנחומא ולקחתם לכם ביום הראשון כו' הוא בסוף אמור. (שם דף פ"ד ע"ג) דאמרינן בתנחומא כשאמר משה ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם אמר לו הקב"ה משה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא כו', הוא בגדפס שמות אות כ'.

מד) ה"ר יצחק אברהם הספרדי (חי בסוף המאה הראשונה לאלף השישי) בספרו מנורת המאור (גדפס פעם ראשונה בקאנשטאטניא שנת רע"ד) מביא את התנחומא. בהקדמתו הביא וז"ל. כתב רב שרירא גאון ז"ל במגלת סתרים ועל ענין האגדות הני מלי דנפקי מפסוקי מקרא מדרש ואגדה אומדנא ניהו. ואמרו עליו כי דיבר זה על קצת המדרשות שאמרו האחרונים כגון רבי תנחומא ורבי אושעיא ועל דברים מעטים מדברי אגדה שבתלמוד שכתובים באומד כו'. (בהקדמה לנר ראשון) אגדות הוא תנחומא וב"ר וי"ר. (שם סי' ט') במדרש רבי תנחומא פ' תולדות נח מעשה בר"ע שהיה מהלך בבית הקברות ופגע בפחם אחד שהיה שעון עצים על כתפיו כו'. זה לא נמצא בכ"י גם בגדפס, ובודאי היה לפניו שילמדנו ונמצא בסדר כלה רבתי פ"ב הגדפס בישי' החדש בוויילנא ומובא באו"ח הלכות שבת סי' נ'. ועיין בסדר הדורות אות ע' ערך ר' עקיבא שהביא זה בשם ספר קמן והוא ספר המעשיות. (סי' כ"ג) כגורסינן במדרש התנחומא ולא שמע אליה לשכב בצלה בעוה"ז להיות עמה בעוה"ב, נמצא בתנחומא הגדפס וישב אות ח' ובב"ר פפ"ז אות ו' ובגמרא יומא ל"ה ע"ב וסוטה ג' ע"ב. (סי' מ"א) וגרסינן במדרש תנחומא כל המועיל בשבועה כופר בהקב"ה ואין לו מחילה לעולם, הוא בכ"י ובגדפס ריש נשות. (סי' ס"ז) ומצינו במדרש תנחומא מעשה בר"ע כו', הוא המאמר שהביא לעיל בס' מ' ע"ש. (סי' צ"ו) וגרסינן במדרש תנחומא א"ד מנאי לא תהא ק"ש קלה בעיניך מפני שיש בה רמ"ח תיבות כו', הוא בכ"י ובגדפס קדושים אות ו'. (סי' ק"ז) וגרסינן במדרש תנחומא ילמדנו רבינו כמה תפלות מתפלל אדם בכל יום כו', הוא בכ"י ובגדפס ריש פ' וירא. (סי' קכ"ג) מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית כו' וסיים ומעשה זה כתוב ג"כ במדרש

תנחומא. (ס' ק"ל) וגרסינן במדרש תנחומא א"ל הקב"ה לישראל היו קוראים את הפרשה בזמנה בכל שנה ושנה כו'. (ס' קל"ג) וכתוב בתנחומא א"ל הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אל תתירא לגדולה מזו אתה מוכן כו', הוא בכ"י בהעלותך אות' ו' ובגדפס אות' ה' ולפנינו במקום מוכן הגי' מתוקן. (ס' ק"מ) כתוב במדרש תנחומא בפרשת וארא רבנן אמרי במכסיו של מלכים הביא הקב"ה את המכות, צ"ל בפ' בא, והוא שם בגדפס אות' ד', והתנחומא הגדפס כס' שמות הוא הילמדנו, ואף כי נמצא גם בכ"י פ' בא אות' ד', אבל ממה שהחל "רבנן אמרי" נראה שהעתיק מן הילמדנו כמו שהוא גם בגדפס עיין בהערותינו לתנחומא שם הערה י"ח. (ס' קמ"ב) כדאיתא בתנחומא פ' בשלח על פסוק ואתה הרם את כנף עשרה נסים נעשה להם על הים כו', הוא בגדפס בשלח אות' י' וליתא בכ"י, והגדפס מן ס' שמות הוא הילמדנו. (ס' קצ"ב) מצינו במדרש תנחומא פ' ראה מעשה בחסיד אחד שהיתה לו שדה שמעלה אלף מדות בכל שנה כו', הוא בכ"י אות' ז' ובגדפס אות' י'. (ס' י"ז) כדגרסינן במדרש תנחומא מעשה בחסיד אחד שהיה מתיחד במקום אחד ולמד בו כמכתב הגינה כו' באת דמות אשה כו', זה ליתא בכ"י ולא בגדפס ואין ספק שהיה לפניו בילמדנו. (ס' י"ח) וגרסינן במדרש תנחומא רתבה מצותך מאד ואומר ארובה מארץ מרה והיא היתה אומנות לכל מעשה בראשית כו', הוא בגדפס ריש בראשית אות' א' וליתא בכ"י שלנו. (ס' י"ג) וגרסינן במדרש תנחומא ר' אליעזר אומר אם שמעו תשמע יכול לרשות ת"ל לקול ה' אלהיך אלו עשרת הדברות האמורות בעשרה קולות כו', צ"ל במכילתא, והוא מכילתא בשלח פרשת ויסע משה פ"א פסוק ויאמר אם שמעו תשמע. (ס' י"ד) וגרסינן במדרש תנחומא עין חיים היא לחמיוקים בה אלו נאמר לעמלים בה לא היתה תקומה לאהרים כו', זה נמצא בוי"ר ריש פכ"ה, ובודאי היה לפניו גם בילמדנו. (ס' י"ז) מדרש תנחומא על פסוק ולקחתם לכם ביום הראשון וכו' ראשון הוא כו' משל למדינה כו', הוא בפ' אמור בכ"י אות' ל' ובגדפס אות' כ"ב.

מזו ה"ר יצחק המכונה אישטורי ב"ר משה הפרחי בעל כפתור ופרה (חיבר ספר בשנת ה"א פ"ב כמו שהביא בפנ"א דף קי"ב ע"ב וקי"ג ע"ב) הביא את התנחומא (ט). (פ"י דף ל"א ע"א) תנחומא פרשת זאת תהיה הפסולת של ארץ ישראל טובה ממטרופלין של מלכים. זה לא נמצא לפנינו, רק לקח דבריו מהערך ערך ממטרופלין שהביא כן בשם הילמדנו, גם הפי' שהביא בעל כו"פ אם של עיירות לקח מהערך. (שם שם דף ל"ד ע"ב) תנחומא פקוד את בני לוי השבט הזה הביב מכל השבטים ברא הקב"ה ימים וביורר לו השבת כו', הוא בכ"י במדבר אות' כ' ובגדפס אות' י"ז. (שם שם ל"ה ע"ב) תנחומא פ' ויהי ולכה מחבבין האבות קבורת ארץ ישראל שמתו א"י היין תחלה לימות המשיח כו', הוא בכ"י אות' ו' ובגדפס אות' ג'. (שם שם) תנחומא פ' בהעלתך כתיב ותעברו את הירדן ותבואו אל יריחו כו' וכי שבע אומות היו בעלי יריחו אמר רשב"ג יריחו נגרא של א"י כו', הוא בכ"י אות' י"ה, ועיין בגדפס אות' י' ובהערות שלי הערה פ"ו. (פ"ם דף קכ"ז ע"א בסוף הספר) תנחומא גר גרוד יגודנו שהגואל הבא בעקב הוא כגד שהוא אליהו שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וכו', הוא בגדפס ויהי אות' י"ב גם בב"ר פצ"ט אות' י"א.

מזו פ"י אחד כ"י על פ"י הרמב"ן על התורה (מובא בבית המדרש ח"ה צד קנ"ה) הביא את התנחומא וז"ל. אמרו במדרש ר' תנחומא הלוקים ר' יהודה ור' נחמיה בברייתא העולם כו', הוא בכ"י ריש בראשית, והמאמר שהביא שם הרב החוקר וההחכם הכולל מדר"א יעללינעק וציין מדרש ילמדנו כ"י פ' בראשית, כוונתו להמדרש תנחומא כ"י שלנו, ועיין בתנחומא שם בהערה ו'.

מזו הגהות מיימוני (מיוחס לר' מאיר הכהן תלמיד מהר"ם בר ברוך) בהל' דעות פ"ו ס' ה' הביא בתנחומא פ' תוריע אמרה מרת הדין רבש"ע מה נשתנו אלו מאלו כו', הוא בכ"י אות' י"ג ובגדפס אות' ט'. (הל' ס"ח פ"ח ס' ג') וכן איתא בב"ר בויהי יעקב מפני מה פרשה זו סתומה כו' וכן איתא במדרש תנחומא כו', הוא בכ"י ובגדפס ריש ויחי. (הל' נביכות פ"א ס' ח') הביא בשם ה"ר משה בה"ר מאיר כהן וז"ל מה שאומר בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים כו', עיין לעיל באות כ"ח.

מזו רבינו שמעון ב"ר צמח דוראן הנקרא הרשב"ן (נולד ה"א ק"כ נפטר ה"א ר') בספרו מגן אבות פ"י על מס' אבות (פ"א דף ד' ע"ב) ובילמדנו נשאר מיתר הרפאים

עשה

עשה אותו שיריים, לפנינו בתנחומא ליתא ובודאי כונתו להילמדנו הנאמר. (שם ה' כ"ב) ואשים דברי בפיך זו תורה כו' וכן נזכר מזה בילמדנו פ' ראה, עיין בכ"י ראה אות ב' ובנדפס אות א'. (שם ח' ע"ב) ומתלוקת דתן ואכירם הוא מפני שהיו שכנים לקרה כי דגל ראובן היה תימנה ושם היו בני קרת כו' כמו שנזכר בילמדנו, נמצא בכ"י קרה אות ח' ובנדפס אות ד'. (שם ט' ע"א) ולזה נאמר ביהושפט בהתחברו עם אחויה פרץ ה' מעשיך כו' ולא מצא הקב"ה דופי ביצחק אבינו שהיה עולה תמימה אלא על שאהב את שונאיו כמו שנזכר במדרש חוה ובילמדנו פ' קדושים, התחלת המאמר נמצא בכ"י חוקת אות ל"ז, ובנדפס אות י"ד. (שם ט' ע"ב) יהושע בן פרחיה ברח מפני ינאי המלך כו' כמו שנזכר בילמדנו פ' שופטים, בכ"י שופטים אות ו' ובנדפס אות ז' מובא מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי בא ועמד לפני שמעון בן שטח כו' ע"ש. (שם י"ב ע"א) בילמדנו פ' חוקת בקש שלום ורדפתו בקשהו במקומך ורדוף אחריו במקום אחר, הוא נמצא גם בכ"י חוקת אות נ"א ובנדפס אות כ"ב. (שם י"ג ע"א) הקב"ה אמר דן אנכי שהן שתי אותיות דן והביא עליהם כמה מכות וגאלם בכ"ה תיבות שהן ע"ב אותיות שהם בפסוק הנסה אלהים עד מוראים גדולים כמו שאמרנו בילמדנו פ' וירא, הוא בנדפס וירא אות ד' (ב). (שם י"ג ע"ב) בכל הפרשה כתיב עפרון מלא ובפסוק וישקול אברהם לעפרן כתיב חסר כו' בילמדנו פ' ראה, הוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות י' (כא). (שם שם) ובאדר"נ אמרו כי בלק אמר הרבה שנאמר כי ככר אכבדך ולא עשה אלא מעט בקר וצאן הפחות שבתן וכן בתנחומא פ' בלק. נמצא בכ"י בלק אות ט"ו ובנדפס אות י"א. (שם י"ז ע"א) ואמרו במדרש תהלים ובילמדנו כי ר' ינאי נתן לו זוז אחד בשכר שהוכירו הפסוק אע"פ שכבר היה יודע אותו. הוא בכ"י מצורע אות ה' ולא נמצא בנדפס. (שם י"ח ע"ב) בילמדנו פ' צו אפילו ישראל עובדים ע"ו ויש שלום ביניהם כו' הוא בכ"י צו אות י', ואף כי נמצא גם בנדפס אות ז' אבל בנדפס הוסיף המדפיס ממנובזה כל המאמרים שם ונרשם עליהם, ראה כי חדש". (פ"ב דף כ' ע"א) בילמדנו פ' עקב אורח חיים פן תפלס שלא תהא יושב ושקל מצותיה של תורה כו', הוא בכ"י אות ג' ובנדפס אות ב'. (שם כ"ב ע"א) בילמדנו בשלה לא ניתנה תורה [לדרוש] אלא לאוכלי המן, הוא בנדפס סוף אות כ' שהוא הילמדנו, כי ספר שמות מתנדפס הוא הילמדנו. (שם כ"ד ע"א) והרי שלמה נכשל בשלשה דברים כו' ואמר אני ארכה ולא יסוד לבבי כו' הוא בנדפס וארא אות ה' (והוא הילמדנו). (שם כ"ו ע"א) כמו שאמר ר' יוחנן לר' הייא שהיה בוכה כו', כמו שנזכר במדרש ילמדנו בפ' כי תשא. בנדפס ליתא רק בכ"י אות י"ט, ועיין בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם ובהערה י"א. (שם כ"ז ע"א) וכן עקילס כשנתגייר מצאו אדריינוס בפנים חולניות ואמר לו שלמד תורה כמו שנזכר בילמדנו. הוא בנדפס משפטים אות ה' (והוא הילמדנו). (דף ל"ג ע"א) ובילמדנו פ' במדבר סמכו זה לצדיק כתרמר יפרח. הוא בכ"י אות י"ו ובנדפס אות ט"ז. (דף ל"ד ע"א) בילמדנו פ' אמור ארשב"ל למה שאול דומה, לאשה כו', הוא בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב'. (שם פ"ג מ"א ע"א) ובילמדנו פ' תצוה א"ר חנניה סגן הכהנים אני הייתי משמש בבית המקדש. לא מצאתי מאמר זה לפנינו. (שם שם) בילמדנו פ' יתרו רכב אלהים אלפי שנאן, נמצא בכ"י אות י"ד. (דף מ"ג ע"א) ובילמדנו פ' תזריע הביא מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנענים כו', הוא בכ"י אות ח' ובנדפס אות ו'. (דף מ"ד ע"ב) וכן בילמדנו רבי אבין הלוי ברבי רבי תנחומא ברבי. עיין ברשימה שהבאתי משמות התנאים והאמוראים הנמצאים בתנחומא. (דף מ"ה ע"א) בילמדנו אותן דברים שקדמו לעולם. (דף מ"ט ע"ב) בילמדנו עשר תעשר עשר כדו שתתעשר כו', בכ"י אות ז' ובנדפס אות י'. (דף נ"א ע"ב) בילמדנו פ' תרוסה נקראת התורה לקח טוב כו' שאם יודע מסכתא אחת וחבירו מסכתא אחרת ומלמד זה לחבירו מה שהוא יודע יהיה ביד כל אחד שתי מסכתות כו'. הוא בנדפס אות ג' וקצת בלשון אחר בכ"י אות א', והמחבר כוון להילמדנו, וס' שמות הנדפס הוא הילמדנו. (דף נ"ב ע"ב) במדרש רבי תנחומא כשנתן הקב"ה התורה לישראל אמר להם תנו לי ערבים שתקיימו אותה כו' הוא בתנחומא הנדפס ויגש אות ב', ויכנה את הנדפס בשם מדרש

(ב) בנדפס שם נוסף מן המדפיס ממנובזה, "א"ל יודן תלכז לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"כ אותיות הו"ל ולא נמצא בכ"י ה' מהקספאלד ולא נדפס קאטענעלענינל דופוס וויניולל ויכענע"ן הביא זה בשם מדעס חזית ע"פ. והוא בחזית פ"ב פ' כשוכס, וטיין גם בנ"ל פמ"ד חזית י"ע, וי"ל פכ"ג חזית ב', דברים נכס פ"ח חזית י"א, פסיקתא דרב כהנא פסקא כהנא (דף נ"ב ע"ב), וכנכתי פני"ו, ובאדר"ל פ"ג. (כא) מה שהביא שם ובפסיקתא בפ' ראה, ל"ל ובפסיקתא פסקא עש' מעטעל.

מדרש תנחומא (כב). (דף ג"ג ע"ב) כמו שאמרו בילמדנו הקב"ה הוא מאריך אפים ולבסוף גבי דיליה, הוא ב' כי תשא בנדפס אות כ"ו. (דף ג"ד ע"ב) במדרש תנחומא לא נתנה תורה אלא לרוח המדבר, הוא המאמר שהביא לעיל ברף כ"ב ע"א. (דף ג"ז ע"ב) ובויקרא בילמדנו גבורי כח אלו שומרי שביעית שרואה כרמו וגנתו לפניו מפורצים כו', זה הוא בכ"י ויקרא אות א' ונמצא בנדפס בהוספת המנטובה ונרשם עליו „ראה כי חדש הוא“. (דף ג"ח ע"ב) ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה לא יצר אדם על עבירה שעשה בשוגג כו' הוא בכ"י אות י' ובנדפס אות ו' שהוסיף המדפיס ממנטובה מן הכ"י שלנו. (דף ג"ט ע"א) ובילמדנו אמר שהנגעים באים על גסות הרוח כו'. (שם ע"ב) בילמדנו פ' וירא בשבעה מקומות הקב"ה עושה עצמו עם חבורת הנמוכים, הוא בכ"י וירא אות ג' ובנדפס אות ב', ועיין שם בהערה ט"ו. (דף ס"ג ע"ב) ובילמדנו פ' תרומה מעשה בחבר אחד שהיה בספינה עם פרנמטוטין כו', הוא בנדפס אות ב', ובכ"י הוא בשנויים. (שם שם) וכן בילמדנו תצוה מעשה בחבר אחד שהיה עולה לירושלים כו', הוא בכ"י אות י', ובנדפס אות י"ג. (דף ס"ה ע"א) וכן נדרש בילמדנו על דעת ר' עקיבא החולק על ר' פפיים, הוא בכ"י וירא אות כ"א. (דף ס"ו ע"ב) במדרש תנחומא אם יש עליו מלאך מליץ אחד וגו' העושה מצוה אחת מוסרין לו מלאך אחד, הוא בנדפס משפטים אות י"ט. (דף ס"ז ע"ב) ובילמדנו אמרו שנו רבותינו שגגת תלמוד עולה זדון לפיכך כתיב נפש כי תחטא כו'. הוא בכ"י ויקרא אות י"א, ובנדפס אות ו' הוסיף זה המדפיס ממנטובה. (דף ס"ט ע"א) ואמרו בתנחומא כל כהן שהוא עם הארץ מותר לשרוף תרומה על קברו, עוד לא מצאתי. (שם שם) שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה כו' כן נדרש במדרש תנחומא. הוא ב' ויקרא אות א' בנדפס. (דף ע"א ע"א) חסיד גדול היה ולא רצה להתחבול לעולם באשת איש והשמן עובר עליו תמיד ורצה להחמיאו וכשראה אחר שמסמרים של ברזל והעכרים באש וסימא את עינו והקב"ה שלח לו רפאל ורפאהו וכן שהבטיחהו שלא ישלוש בו יצר הרע בתנחומא פ' חוקת. לא נמצא לא בכ"י שלנו ולא בנדפס רק מצאתי בכ"י ב' מאקספארד, ואולי הוא לקוח מילמדנו. ועי' מ"ש בלקוטים ממדרש אבכיר הנדפס בוויין תרמ"ג דף 11 ס' ל' ובהערה כ"ו. וזה מובא במדרש עשרת הדברות דבור לא תנאף ונדפס בבית המדרש ח"א דף ע"ט כמו שהעיר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינקעק בבית המדרש ח"ה צד ר"ז. (דף ע"ג ע"ב) כמו שאירע לקרה עם משה שנתקנא על נשיאותו של אליצפן כמו שנוכר בילמדנו, הוא בכ"י קרה אות ג' ובנדפס אות א'. (דף ע"ה ע"א) ובילמדנו דרשו כי לישראל נושא פנים לפי שגם הם נושאים לו פנים להחמיר על עצמן יותר ממה שצוה אותם כו'. הוא ב' נשא בכ"י אות י"ח ובנדפס אות י'. (דף ע"ה ע"ב) והבל מושלים בו ואפי' יתוש בשליחתו של מקום כו' ובילמדנו פ' חוקת. הוא בכ"י ובנדפס אות א'. (דף ע"ו ע"ב) ועל זה אמרו בילמדנו א"ר הניגא כל האומר רחמנא ורתין הוא יתורתין חיטויה כו'. הוא ב' כי תשא בנדפס אות כ"ו. (דף ע"ז ע"ב) ודף ע"ח ע"א) ועשרה נסים שנעשה על הים הם מפורשים במדרש רבי תנחומא. (דף ע"ה ע"ב) ואלו עשר מכות פירשו בילמדנו כי היו שלש על יד אהרן כו' ושלש על יד משה כו' ושלשה על ידי הקב"ה כו'. הוא בתנחומא הנדפס וארא אות י"ד. (דף ע"ט ע"ב) במדרש תנחומא אמרו בענין דברים שאדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה כו' הוא ב' מצורע בכ"י אות ד' ובנדפס אות ב'. (דף פ' ע"ב) בילמדנו פ' צו בהרבה מקומות החיוק המועט את המרובה דרך נס. הוא בכ"י צו אות ט"ז ובנדפס הוא בהוספת המדפיס ממנטובה אות י"א ורשם עליו „ראה כי חדש“. (דף פ"ב ע"ב) כמו שנוכר בילמדנו הלחות של סנפירינן היו, הוא בנדפס ב' תשא אות כ"ו. (דף פ"ה ע"ב) בילמדנו פ' ויקרא ינאי המלך היה לו אלפים עיירות בתר המלך כו'. הוא בכ"י אות ט"ז ובנדפס שהוסיף המנטובי אות ו'. (דף פ"ט ע"א) מחלוקת נוסריקון מכה תרון לקוי תכלית כלייה, לא מצאתי לפנינו. (דף צ' ע"א) בילמדנו פ' בלק ושם פירשו ג' דברים אלו בבלעם, הוא בכ"י באות ט' ובנדפס אות ו'. (דף צ"ח ע"ב) ודבר זה (בן חמש שנים למקרא וכו') נלמד מן הניגלה שהיא אסורה לשלש שנים כו'. הוא ב' קדושים בכ"י ובנדפס אות ג'. (דף צ"ג ע"א) בילמדנו על הכתוב שאמר בואלה שמות בימים הרבים ההם שהיו ימים של צער כו'. הוא ב' מצורע בכ"י אות י"ד ובנדפס אות ו'. (שם שם) ובמדרש תנחומא רמזו שמשא רבינו ע"ה לא היה מרגיש בזמן וזהו שאמרו מנין היה משה יודע אימתי יום ואימתי לילה אלא שהקב"ה מלמדו תורה שבכתב ידע שהוא יום כו'. הוא בנדפס ב' כי תשא אות כ"ה.

ה"ד

(כב) ומה שהביא שם מדרש חזית הוא בפ"א פסוק ד'. ומדגש משני שהביא הוא בפ"ו. ומדגש מהסגס הוא במזמור ח'. ועיין גם בילקוט משני כמו תמקל"ח וילקוט מה"ש כמו תמקפ"ב.

מט) ה"ר יוסף קלוין (מהר"ק) רב מפורסם באיטליא (חי בחצי הראשונה ממאה השלישית, ובשורש קנ"ז הביא ששאל על גט אחד שנתן בשנת ה"א רל"א) הביא בתשובה קי"ז (דפוס וויניציא משנת רע"ט דף קכ"ד ע"ב) ו"ל. וסעד גדול מצאתי במדרש רבי תנחומא ו"ל אמר רבי אחא בא וראה בא מעלות היו לכסא של שלמה דכתיב שש מעלות לכסא, ובפרשה זו כתיב ששה דברים, לא תטה משפט, ולא תכיר פנים, לא תקח שוחד, לא תטע לך, לא תקים לך, לא תזבח, היה הכרוז (אומר) [עומד] לפני כסא שלמה, כיון שעלה מעלה ראשונה היה הכרוז [כרוז] לא תטה, מעלה שניה לא תכיר פנים, שלישית לא תקח שוחד, וכן כלם כאשר מצאתיו בספר אחד מיוחס למדרש תנחומא, אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדרש רבי תנחומא לא נמצא בו עכ"ל. המאמר הזה לא נמצא לא בכ"י ולא בנדרפס רק במדרש דב"ר פ"ה אות ו', ומהר"ק מכנהו בשם תנחומא, יען כי מתחיל בשאלה בהלכה "הלכה אדם מישראל". ועל זה כוון באמרו "אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדרש רבי תנחומא לא נמצא בו", ר"ל בתנחומא עצמו.

נ) ה"ר יעקב ן' חביב מעיר סמורה בספרד (חי באמצע המאה השלישית, בזמן גרוש ספרד) בספרו הגדול עין יעקב והוא אסיפת אגדות עם חרושי הידועים בשם אמר הכותב. הביא במס' ע"ז פ"א בסו' תקנ"ד ו"ל מגיד דבריו ליעקב הקו ומשפטיו לישראל אונקלס הגר כו' והביא שם מאמר גדול מהילמדנו, והוא מילמדנו הנאבד, והמאמר הזה הוא הוספה אשר הוסיף המדפיס ממנוכבה אל התנחומא פ' משפטים (אות ה'), ולקח כל המאמר מהעין יעקב שהביא שם את הילמדנו והיה כבר בדפוס, כי נדפס פעם ראשונה בקושטא שנת רע"ו. ואף שנמצא המאמר ג"כ בתנחומא בכ"י שלפנינו בכל זאת נמצאו קצת שנויים בלשון, והמדפיס ממנוכבה העתיק את המאמר כלשון שהביא הרב בן חביב ז"ל. והמאמר הזה הובא גם בערך בשם הילמדנו בערך גוליויר ובערך סנקטרוס ע"ש.

נא) הרב ר' יצחק אברבנאל (נולד ה"א קצ"ו ונפטר ה"א רס"ח) טביא את התנחומא בכמה מקומות, בכל זאת לא היה למראה עיניו, אך כל דבריו שמביא לקח מהילקוט (שהיה לפניו בכ"י כי לא נדפס אז), לכן הטעוהו לפעמים הציונים בילקוט (כג). ועיין מבוא להפסיקתא סו' ח' אות י"ה שםביא דברים בשם הפסיקתא ולא נמצא שם ג"כ מטעם הנ"ל. והנה בהתחלת בראשית שאלה חמ"י הביא וכן אמרו במדרש תנחומא ר"י אומר ביששה ימים נברא העולם וכותב במעשה יום ויום, ור' נתמן אמר ביום הראשון נברא כל העולם. הוא בתנחומא שלנו אות א' מובא בילקוט בראשית רמז ו' בשם התנחומא. פ' שמות בהתחלתו הביא ובתנחומא אמרו אצטרוגלין אמרו לפרעה ביום הזה הגואל של ישראל יולד ואין אנו יודעים אם הוא מצרי אם לאו כו'. לקח מהילקוט רמז קס"ה שהביא בשם התנחומא והוא בפ' ויקהל אות ה'. בפ' יתרו וידבר אלהים את כל הדברים האלה ומה שאמרו במדרש תנחומא שבסיני קבל כל אחד לפי כחו כו', אין זה מאמר התנחומא, רק מובא בילקוט יתרו רמז רפ"ז וחסר הציון פסיקתא, והוא בפסקא בחדש השלישי (דף ק"ו ע"ב). פ' משפטים הנה אנכי שולח מלאך במדרש תנחומא אמרו שהמלאך הנזכר כאן הוא אשר בא ליהושע בדירתו על יריתו כו', הוא בתנחומא שלנו אות י', ומובא בילקוט משפטים רמז שנ"ט בשם התנחומא. בפ' תצא כי תהיון לאיש במדרש תנחומא שנו רבותינו מצוה גורת מצוה ועבירה גורת עבירה וראית בשביה אשת יפת הואר מה כתיב בתריה כי תהיון לאיש שתי נשים כו', מובא

(כג) צפ' נראה לין המגיה על איזו מאמרים שהם נמצאים בילקוט. כמו על המאמר שהביא וכן אמרו צ"ל טעם נכנסו נחייסם בנן ערך לין, מ"י סו' מ"ב" וכוונתו במל"מ מ"י מדרש ילקוט רמז מ"ב, ובילקוט שם מובא זה בשם חס' ד"א. עוד שם מתועלת אמרו רז"ל שיה לדיק גמור, לין מ"י סו' מ"ב" ובילקוט שם נכחו מ"ב הביא בן בשם מדרש אבכיר מתושבת חסם גדול סו'. עוד שם הביא צ"ל אמרו וכי נביא סו' לנך אמר ר' שמעון בן יואזק מסור סו' לחדם כשנאמר לו אלוכה האדמה כעטור, לין מ"י ח' מ"ב" (יש לתקן טעות הדפוס וצ"ל בו"י סו' מ"ב), וגם זה מובא בילקוט שם בשם מדרש אבכיר. עוד שם ובמדרש אמרו מנין שנזכר שם משה קודם שטולד שנאמר בשם סו' צבר מושבניה דבשנם כחושבניה על משה ולין, מ"י סו' מ"ד" והוא בילקוט שם בשם צ"ל פכ"ו. עוד שם אמרו ר"ל ויחמרו איש לרעהו הנה נלכנה לבנים מ"י אמר טי אמר למלכים כו' לין מ"י סו' ס"ב" והוא בילקוט שם בשם צ"ל פל"ג. ומכאן ואלך פסק המגיה ללין, ועל הכנה מקומות אשר הביא הכז האברבנאל "ארז"ל" לא חש להפסיק המקור רק לין, כש"ש וש"ס" ולפעמים טעה המגיה סו' צלוינו כמו לדוגמא סוף נראה שם הביא הכז האברבנאל וכן אמרו צ"ל מג"ל למנך שששה חופס לבט סייס וייסר וייסר כעס אמלך ט', לין מדרש איכה דף פ"ה, ונטלס מתטט שהוא צ"ל פכ"ה אות ו' ומונח בילקוט נכחו מ"י בשם צ"ל.

מוכא בילקוט שופטים רמז תהקב"ה בשם התנחומא, והוא בכ"י אות א'. בפ' נצבים הביא וז"ל ובמדרש תנחומא בפרשה זו שכל הרוחות שהיו עתידין להמצא עד מופך כל הדורות כולם היו באותו מעמד וכלם קיימו וקבלו הברית הזאת באלה ובשבעה. נמצא בתנחומא נצבים אות ח' ומוכא בנדרפס אות ג'. וכמו כן מה שמביא עוד שם במדרש תנחומא בפרשה זו באמרם שהיו הנשמות כלם בשעת הברית כו', הוא ג"כ שם. בפ' ברכת אמרו במדרש תנחומא אמר ר' יונה אמרו מלאכי השרת באו נראה לשור ולארי מתוכחים זה עם זה, מצאתי זה בתנחומא הנדרפס ויגש אות ד', ובוראי מצא כן בילקוט באיזה מקום.

והנה בפירושו לנביאים ראשונים הביא הרבה מקומות בשם התנחומא ג"כ כמו שמצא בילקוט, והמגיה העיר בכמה מקומות על דברי הרב האברבנאל שהפש ולא מצא מה שהביא בשם התנחומא. וכמו כן על איזה מקומות שמביא הרב האברבנאל מעמרא העיר שלא מצא במקום שהביא, ובאמת נעלם ממנו כי הרב לקח דבריו מהילקוט, ובעל הילקוט כוון תמיד לתנחומא שלנו, לא אל התנחומא הנדרפס. (ש"א א' דף צ"ט ע"ב בדפוס משנת תמ"ו) הביא וז"ל ומדרש תנחומא ושה' גאות אדם הנשפלו ושפל רוח יתמוך כבוד כל מי שדודף אחר השררה שררה בורת ממנו כו', שאול ברת מן השררה כו', ועל זה הכיור המגיה שם חפשי בכל התנחומא ולא מצאתי מדרש זה שם ע"כ. ובאמת הוא בתנחומא כ"י שלנו ויקרא אות ד' ומוכא בילקוט שמואל רמז קי"א בשם התנחומא. (ש"א י"ו דף ק"ב ע"ג) אמרו בתנחומא ה' צדיק יבחן ובמה בוהנו אמר ר' יצחק במרעה דוד נבחן במרעה כו' וכתב המגיה אע"פ שהילקוט בפ' שמות בפ' ומשה היה רועה מביא מדרש זה בשם התנחומא הנה בקשתיהו בכל הספר ולא מצאתיו שם ע"כ. אולם באמת נמצא בתנחומא שלנו שמות אות י' ומוכא בילקוט שמות רמז קס"ט בשם התנחומא, והרב לקח דבריו מהילקוט. (ש"א כ"ב דף ק"ד ע"ב) ואהו"ל בתנחומא שאז הרג מלך מואב לאביו ואהיו כו', הוא בכ"י וירא אות כ"ה, ולקח מרשי"י ש"א כ"ב ד', והמגיה שתק בזה. (שם דף ק"ב ע"ד) וכמו שאמרו חז"ל במדרש תנחומא שארבעה הדיוטות אין להם הלך לעוה"ב בלעם ודואג ואחיותפל וגחוי, וציין המגיה ריש פ' מצורע, ושכח שהוא משנה סנהדרין צ' ע"א. (שם כ"ו דף ק"ל ע"א) ואהו"ל במדרש תהלים ובתנחומא למה זכר ב' פעמים ה', לומר חי' ה' שלא תהרגנו כו', הוא במדרש תהלים מומור נ"ח, ובתנחומא כ"י פ' בהעלותך אות י"ט, גם בנדרפס אות י' הוא בסגנון אחר, והרד"ק הביא סתם בדרש לכן לדעתי היה כתוב "במ"ת" וכוון להמדרש תהלים, והמדרפס הראשון הוסיף ג"כ ובתנחומא, כי חשב אולי כוון בר"ת "במ"ת" למדרש תנחומא. (שם כ"ח דף קל"ב ע"א) כדברי חז"ל במס' תענית שכל העולים באוב עולים ראשונים למטה ורגליהם למעלה כו'. יפה העיר המגיה שצ"ל במדרש תנחומא, והיה כתוב בר"ת "במ"ת" והציגו המדרפסים במס' תענית. והנה המחבר כוון למדרש תנחומא פ' אמור שהוא בכ"י אות ד' ובנדרפס אות ב', ולקח דבריו מהילקוט שמואל רמז קל"ט שהביא זה בשם התנחומא. (שם דף קל"ג ע"ד) אמרו בתנחומא והוא עוטה מעיל, ולהלן הוא אומר ומעיל קטן, תנאם המעיל בו גדל בו נקבר בו עלה. הוא המאמר שהבאתי בהערה שלפניה שלקח מהילקוט. (שם דף קל"ד ע"א) ובמדרש תנחומא אמר ר' יהושע דסכנין בשם ריב"ל מלמד שהראה הקב"ה למשה דור דור ומלכיו כו', הוא בילקוט רמז הנ"ל. (ש"ב א' דף קל"ח ע"ד) ובמדרש תנחומא אהו"ל אהוני השבץ עון הכתנים שהרגתי ע"כ מוכא בילקוט שמואל רמז קמ"א בשם התנחומא, והוא בתנחומא פרשת מצורע אות ד'. (שם דף קל"ט ע"א) ובפסיקתא אמר ר' יצחק אותו נער דואג האדומי היה כו' וכן הביאו בתנחומא ע"כ. מה שהביא בשם הפסיקתא לקח מרשי"י ש"ב א' ב', ומה שסיים וכן הביאו בתנחומא לקח מהילקוט שמואל רמז קמ"א. והוא בפ' כי תצא אות י"ח, ובתנחומא איתא בנו של דואג האדומי היה, עיין בתנחומא שם בהערה שלי. (שם ב' דף קמ"ב ע"ב) ובמדרש תנחומא אמרו שכתב אבנר לדוד בהקדים שמו כו', הוא ג"כ בילקוט שם. (שם ז' דף קמ"ח ע"ב) במדרש תנחומא ארשב"ג משנבנה בית המקדש נתנו יסודות לעולם, הוא בתנחומא תרומה אות ח', ולקח דבריו מהילקוט. (שם דף קמ"ח ע"ג) וחז"ל דרשו בתנחומא בשבט אנשים זה הדר האדומי ורוון בן אלידע ובנגעי בני אדם אלו המזיקים כו', וכתב שם המגיה חפשי המדרש הזה בכל התנחומא ולא מצאתיו שם בשום מקום, ולכן לא ידעתי כנ"ל שהוא מתנחומא, והילקוט דף כ"א ע"ד מביאו מב"ד פכ"ד, אבל גם הוא משה בזה כי שם לא נזכר מהדר ומרוון וממוזיקין ששרדו את שלמה כו' עכ"ל. הרב האברבנאל לקח דבריו מהילקוט שם הוא בילקוט שמואל רמז קמ"ז, ויען כי בראש הרמז

ציין ילמדנו השב האברבנאל כי גם המאמר על אשר בהענותו זה הדרד הוא ג"כ מילמדנו , והציג תנחומא במקום ילמדנו . ומה שכתב המגיה כי הילקוט טעה שציין ב"ר פ"כ , טעות אין כאן , כי הציין מוסב על דאמר ר' סימון , ואולי היה בכ"י אשר ראה רשום על אשר בהענותו „תנחומא“ והוא באמת בכ"י בראשית אות כ"ו . (שם ה' דף קנ"א ע"ד) ואמרו חז"ל במדרש תנחומא שהחסד היה שהיה את אחיו כשברח מאת מלך מואב כאשר הרגו שם אביו ואמו ואחיו אשר השאירם דוד במואב , ועל זה העיר המגיה תמהתי מאד במהתי על הרב המחבר , וביותר אפלא על רש"י שהביא המדרש הזה מתנחומא , כי רש"י מביאו במקום זה בפ"י מהתנחומא פירשת וירא אליו מה שלא רגיל בכך בשאר מקומות , ולא היו דברים מעולם , כי לא נמצא מדרש זה בשום מקום בתנחומא , ואף כי בוירא אליו , וגם הרב האברבנאל טעה אחריו , וגם הילקוט מביאו מתנחומא , ולא ידעתי מה היה להם , כי לא אוכל להמליץ בעדם אם לא שאומר שאולי היה להם או נוסחא אחרת מהתנחומא כמה שיש בידינו היום , וזה קשה להאמין , ולכן אחשוב אני בזה שהרבנים האלה נהגו לכתוב המדרשים כפי אומד דעתם וסמכו על הזכרון , או על איזה מחבר שמצאו בו אותו המדרש ולא חששו בדבר ולא רצו להטריח עצמם לבקש על המדרש במקומו הראוי לו , ולכן טעו לפעמים , גם בסכת זה שנו לשון המדרשים אם בתוספות ואם בהכרון מה כו' , עכ"ל . מי יגלה עפר מעיניך מגיה כי אז לא הרהבת עוז בנפשך לדבר דברים כאלה על הנשר הגדול רש"י ז"ל , כי באמת נמצא המאמר בכ"י שלנו פ' וירא אות כ"ה , ובעל הילקוט הביא ג"כ כמו שהוא בתנחומא שלנו לא בנדרפס , ועפ"י הילקוט הביא כן הרב האברבנאל . (שם כ' דף קנ"א ע"א) במדרש תנחומא אמרו שהאשה החכמה הנזכרת כאן היתה בת אשר , ופירשו בתנחומא האתה יואב אתה הוא השר של ישראל כו' , הוא בתנחומא וירא אות י"ב , מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ב . והמגיה ציין שם „תנחומא פ' ויגש“ אולם בקשתי בנדרפס ויגש ולא מצאתי . (שם כ"ג דף קפ"א ע"ב) ודרשוהו במדרש תנחומא על יואב , הוא בתנחומא כ"י מסעי אות ט' וגם בנדרפס , והמחבר לקח בודאי דבריו מהילקוט . (מ"א ג' דף ר"י ע"ב) בפסיקתא רבתי ובתנחומא אמרו וידבר על העצים , וכי אפשר לאדם לדבר על העצים כו' , הוא בפסקא פרה ובתנחומא פ' חוקת , ומובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט . (שם ה' דף רל"ג ע"ד) אמרו בתנחומא כשחוקם המשכן הקריבו הנשיאים דרון כו' , הוא בתנחומא נשא אות כ"ג , מובא בילקוט נשא רמז תשי"ד בשם התנחומא . (שם ט' דף רל"ה ע"ב) אמרו בתנחומא אמר רשב"ג עד שלא חרב בית המקדש היתה הישגינה נתונה בהיכל כו' , על זה כתב המגיה לא יכולתי למצוא מדרש זה בתנחומא עם היות שהשגשגתי חפוש אחר חפוש אבל במדרש תהלים מומזר י"א מצאתיו , ואולי טעו המגיהים הראשונים כי היה כתוב בר"ת „במ"ת ר"ל במדרש תהלים והם חשבו שהוא במדרש תנחומא ע"כ . אולם באמת הוא בתנחומא שלנו שמות אות י' , ומובא בילקוט מלכים רמז קצ"ה בשם התנחומא , ומשם לקח האברבנאל . (שם י"ח דף רנ"ו ע"ב) ובתנחומא אמרו וירפא מוצת ה' החרוס אשר היה החרוס מלכותם של ישראל כו' , הוא בתנחומא כ"י וישלח אות ל' , מובא בילקוט מלכים רמז רי"ד בשם התנחומא . (שם דף רנ"ו ע"ג) וכן אמרו בתנחומא שאליהו מה שעשה לשמו של הקב"ה עשה כו' , הוא בתנחומא נשא אות ל"א מובא בילקוט רמז רמ"ו בשם התנחומא . (מ"ב ג' דף רע"א ע"ד) ואחז"ל בתנחומא שהנה אמר מלך ישראל ומלך אדום ולא אמר ביהושע מלך יהודה כ"א קרא בשמו לביד . הוא בתנחומא פנחס אות ה' , ומובא בילקוט מלכים רמז רכ"ו בשם התנחומא . (שם דף רע"ב ע"א) וחז"ל במדרש תנחומא אמרו כשאמר להם הנביא וכל עין טוב תפילו אמרו לו המלכים כו' . הוא בתנחומא פנחס אות ה' ומובא שם בשם התנחומא . (שם ד' דף רע"ב ע"ג) ואמרו חז"ל במדרש תנחומא ואשה ארת היא היתה אשת עובדיה , והנושה היה יהורם בן אחזב שהיה מלוה לו מעות ברבית כו' . התהלת המאמר שהיתה אשת עובדיה לקח מילקוט רמז רכ"ח , אבל בילקוט שם הציין מדרש תנחומא אינו מוסב על התהלת המאמר רק על ויעמוד השמן , ובטעות נרשם תנחומא , וצ"ל ב"ר , והוא שם בב"ר פל"ה אות ג' . והמאמר השני והנושה היה יהורם שהביא הרב האברבנאל הוא בתנחומא משפטים אות ט' , ולקח מרש"י מלכים שם . גם הביא שם האברבנאל חז"ל , ובפרקי דר"א אמרו חז"ל ויעמוד השמן שהוקיר השמן כו' , העיר המגיה בב"ר פל"ה מצאתי זה ע"כ . גם פה לקח האברבנאל דבריו מהילקוט מלכים שם שציין על ויהי היום „פרד"א“ והשב הרב האברבנאל שהמאמר שלפניו הוא ג"כ מפרד"א . (מ"ב ח' דף רע"ח ע"ב) אמרו חמנינו ז"ל בתנחומא על הנני מנטייר לכם לחם מן השמים משל

לנתתום שהיה עומד על הכבשן בו, ועל זה כתב המגיה עיין ילקוט פ' בשלח כי בתנחומא לא תמצאנו ע"כ. ובאמת הוא בתנחומא שלנו בשלח אות כ', מובא בילקוט בשלח רבו רנ"ח. (שם שם) אמרו חז"ל בתנחומא כל אשר חפץ ה' עשה, דרבו של שמים להוריד טל ומטר בו, הוא ג"כ בתנחומא בשלח אות כ', ומובא בילקוט בשלח רמו רנ"ח (כד).

וכן

(כד) והמגיה הזה העיר על דברי הרב האברבנאל גם על איזה מקומות שהביא מגמרא ומדרשים אחרים שלא נמצא שמה, והלוי עליו, אבל נעלם ממנו כי עשב הדברים מהילקוט ועטה לפעמים בהזיונים כמו שהראה. (ש"א ג' דף פ"ב ע"ד) על כזה כהן ועובד מצפנים ושמואל היה לוי ועובד במזבח וקפץ הקול דרך עני לשמואל במס' תמיד, ועל זה כתב המגיה במס' תמיד ולא מצאתי דבר ממנו כי וראוי עשה שם בהוספתא פ"א, ונצמח האברבנאל העתיק ממס' ש"א ג' דף פ"ב ע"ד. ויש לתקן גם בדמ"י במקום שכתב 'תמיד' ל"ל במס' עשות, וכוון לדברי המעשה שם פ"א מ"ט נעל הכהן מצפנים וכן לוי ישן לו מצחוץ. ובמדרש שמואל פ"טס מתן טינין נעל הכהן מצפנים וכן לוי ישן לו מצחוץ קפץ הדבור על עני ודבר אל שמואל בחוץ. וכן עוד שם (ש"א ח' ל"ז ע"ג) ואמרו חז"ל במס' קוטה וכי היכן מלינו שנקברה רחל בלילה בבבל בימין בו' העיר המגיה הפסתי במס' קוטה ולא מצאתי בו'. ונצמח הרב הביא כמו שהיה בילקוט שמואל רמז ק"ט שהביא כן מן הוספתא דקוטה והוא שם בהוספתא פ"א, ויש לתקן בדברי האברבנאל בהוספתא דקוטה. (ש"א ח' ק' ע"א) ובמ"ל אמרו כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור המעשר בו, ועל זה כתב המגיה נראה שטעות הוא אבל מצאתי במס' יומא כ"ב ע"ב ע"ל. הרב לקח דבריו מילקוט שמואל רמז ק"ט ושם הביא זה מגמרא יומא, והמלות 'ובמ"ל' הם טעות המעתיק. (ש"א כ"ח ק"ג ע"ב) ואמרו במדרש שמואל שזו האשה היזה רחמי עליו ולא אכנן, ועל זה כתב המגיה לא מצאתי במדרש שמואל, רק בפדר"א פ"א ע"ב. העשירי בל' להרב כך כי רחמי בילקוט רמז ק"מ שהביא מאמר שלפניו מאגדת שמואל וח"ל הביא המאמר שהביא המאמר בשם פדר"א והמאמר חשב שגם המאמר השני הוא מאגדת שמואל. (ש"א כ"ח ק"ג ע"ד) ובדרש אמרו במס' המגיה נפשו של משה העלה שמואל עמו לבקש רחמים בו, והעיר המגיה שלא נמצא בהעשרת רק בהגיגה ד' ע"ב. המאמר הלך בזה אחר רש"י ש"א כ"ח י"ב שסיים כדאיתא בהעשרת, ויש לתקן כדאיתא בהגיגה. (ש"א ג' קמ"א ע"ג) ואמרו חז"ל ברכות מקרא לבלב לפי שהיה דומה קלסתר פניו לדוד בו' והעיר המגיה לא נמצא במס' ברכות עם היות דף ד' ע"א מביא טעם ופי' מה דדרך אחר לאורו שם בו' ע"ב. אבל לדעמי בכור כי הרב האברבנאל הלך גם בזה אחר הילקוט, כי בשמואל רמז קמ"א הביא המאמר בשם גמרא ברכות למה נקרא לבלב שהיה מליים פני מצינפתה בלבה בו'. וח"ל הביא נעלמד שהמאמר שהביא האברבנאל, לכן מצאתי כי הרב האברבנאל חשב כי בזה המאמר שהוא הוא בגמרא ברכות טס. (שם קמ"ג ע"ג) ובמס' קוטה אמרו במס' דברים היו קדושים ומעולים וכסודין בני אדם שהם קשים ורעים בו' ואלו הן קטרת ורחיו ומטה בו', על זה העיר המגיה לא מצאתי במס' קוטה רק במדרש במ"ל סוף פ"ד ובתנחומא בשלח בפ' ויאתר משה אל אהרן קח לללנת אחת עם היות שהוא שביעין לשון מה, וי"ל שהוא טעות המגיה עכ"ל. ולדעמי לא טעה המגיה רק הרב המאמר ראה בילקוט שמואל רמז קמ"ב שהביא מאמר מקוטה וח"ל הביא המאמר שהעתיק הרב המאמר מן המכילתא, והרב טעה והשם שתיין סוטה מושב גם על זה. (ש"א ז' קמ"ט ע"ג) ובמדרש שמואל אמרו גוים ואלוהי שביעיל שפדו עמהם בו'. והעיר המגיה לא מצאתי במדרש שמואל רק במכילתא פ"ד מתלמוד ע"ב. גם כנאן הסביר בזה שהיה בילקוט שמואל רמז קמ"ו שהביא מאמר בשם מדרש והוא במדרש שמואל, וח"ל הביא המאמר שהביא האברבנאל בשם מכילתא והרב לא שם עינו על הליון השני והשם שגם הוא במדרש שמואל. (שם קמ"א קמ"ד ע"ג) אמרו בלבה הדברים רבה עזרים לנרקע עזרים, והעיר המגיה לא מצאתי מאמר זה שם, והמגיה בתנחומא ריש פ' כי מלא מצאתיו ע"כ. המאמר נדברו מילקוט חלל רמז תתקכ"ה בשם התנחומא, והמאמר הלוי דב"כ במקום התנחומא, או אולי היה כן לפניו במדרש אלף הדברים אשר לא נמצאו אלוהי. (שם כ"ד קפ"ג ע"ג) ובבבא קמא אמרו ויהי אחרי המגפה תמל לרוביה שניכסו וזכרים להוך עדרו בו'. פה טעה בפ' רש"י כי בפ' פנחס כ"ה י"ח סיים כדאמרינן ב"ב והוא דף ל"ח ע"ב, וח"ל בפסוק י"ט ויהי אחרי המגפה הביא תמל לרוביה שניכסו וזכרים וכו', וזה המאמר אשר נבבב בתנחומא שלנו אות ו' ונמצא גם בנדרש אות ד', והשם הרב האברבנאל כי הליון ב"ב מושב גם על זה, וכן העיר המגיה. (מלכים א' ב' ל"ח ע"א) ואמרו רז"ל במס' סנהדרין אמר ר"ל אמר רב שמי עשית עשה ויחב בו', והעיר המגיה שג"ל מכות י"ב ע"א ע"ב. רוב כנאן עשה הרב על פי הילקוט כי ראה בילקוט מליים רמז ק"ט שהביא התנחומא הזה ומליין לנכון מכות י"ב ובסמוך (ריש רמז קפ"א) הביא המאמר אחר וליין סנהדרין מ"א והשם שתיין סנהדרין מושב גם על המאמר הרשון. (מ"א ט' נ"ח ע"ג) ובפסוקי חז"ל כתבו אהרן ואמר אלכה ואשובה אל מקומי ותבוא אהרן ואמר והיה עיני ולבי שם כל הוימים, הא כו"ל פניו למעלה ועיניו ולבו למטה. וכזה המגיה לא מצאתי מדרש זה בספרי אבל בירושלמי ברכות פ"ד (דף ח' ע"ג) מצאתיו ע"כ. גם כנאן לקח האברבנאל דבריו מהילקוט מליים רמז קל"ז כי הביא שם מאמר אחד מספרי (הוא בפ' עקב פסקא מ') וגם המאמר שהביא האברבנאל כתוב אחד אמר הוא בילקוט שם בשם הספרי, ובכור שפילקוט שם הליון יושלמי ברכות פ"ד ברש רמז קמ"ב מושב על המאמר ההוא שבפרק רמז קל"ד על כתוב אחד אמר רמז בו'. (מ"א י"ד קמ"ד רמ"א ע"א) וכבר דרשו חז"ל בפרק המוכר את הספיה למה נאמר גדוד שביעה וזינאב מימיה, ותיקן המגיה שג"ל בפרק יש נותנין ק"ו פ"א [ל"ג ק"ו ע"א]. אולם גם כנאן העתיק כמו שהביא הילקוט במזמ קל"ו ושם הביא בעשות, ג"כ בפרק המוכר את הספיה. (שם י"ב דף רמ"ג ע"ג) ובפרק כהן גדול אמרו אין לנו חלק גדול זה מלכות שמים ולא נחלה בני ישי ארנובט ביום דוד, והללו ישראל ע"ז בית המקדש בו'. אמר ר' סימון אין מביאה אין שחל רואים סימן גאולה עד שיחזרו ויבקשו שלשתן בו'. ועל זה כתב המגיה תמיה נשגבה ונפלאה בעיני שהרב שגה וטעה כל כך פעמים הרבה עם היות שלא יזכרו ולא יפקדו שמה, אוך לא נקטה כלומה פניו לנבוי מסכתא או פרק או ספר שאין בו שום דבר מהמאמר אשר מצינו, אין זה כי אם בעתו על טוב זכריו ואומד דעתו, והוא כמעט גאה וגבוה ומנבט רע על שקר וכזה הוא המאמר הזה הוא בפרק כהן גדול או בשום מקום ממס' סנהדרין, ואני חודש ולא אנוש

וכן בפירושו לנביאים אחרונים הביא בקצת מקומות בשם התנחומא, כמו. (ישעיה א' דף ו' ע"א) במדרש תנחומא שאל גוי את ר' עקיבא. הוא ב' פנחס אות י"ז, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ה בשם התנחומא. (שם כ"ב דף מ' ע"ג) בב"ר פס"ב ובילמדנו על ויהי הושך אשלה ובפסיקתא על ויהי בחצי הלילה אמר ר' אלעזר כל צור שכתוב בתורה שלם בצור המרינה הכתוב מדבר בו' הוא בנדרש וארא אות י"ג ותנחומא הנדרש על פיה שמות הוא הילמדנו. (ישעיה כ"ו דף מ"ד ע"א) וכן דרשו בתנחומא ד' רמה יודך כל יוחיון ספר הנביא מבקש שלא יראו האומות בהישיב הקב"ה את ישראל בו' זה לקח מרש"י ישעיה כ"ו י"א בשם מדרש אגדה, ומובא גם בילקוט ישעיה רמז ש"ם וחסר הציון. (ישעיה נ"ב דף נ"ח ע"א) ובתנחומא אמרו בעות"ז מי שרואה פני שבינה היה מתמעט הוא בתנחומא במדבר אות כ', מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ז וילקוט ישעיה רמז רצ"ה בשם התנחומא. (עמוס ד' דף רנ"ג ע"ג) וכן אמרו בתנחומא אל תשמחי אויבתי לי כל זמן שהקב"ה מסתכל בו' הוא בתנחומא נצבים אות א' מובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ז בשם התנחומא. (זכריה י"ד דף רצ"ו ע"ב) ופרשו בתנחומא מהו ענין המק בשרו הוא הצרעת בו', הוא בתנחומא תוריע אות מ"ו, מובא בילקוט סוף זכריה רמז תקפ"ו בשם התנחומא

שם היה בהשפטי חוש אחר חוש נמנות ומדרשים לא מלאכי איה איה מקום המאמר הזה, ונסתרה ממני דכתי, וחלוי מלאך הקודש המשיל פתאים ויחוק המעוה כפי שלכו המבז ועליו תבא ברכת ה' ככל'. והנה אפי"פ שהרשע המנוה שמע ולא מלא בשום מקום ושפך דמו וקולן על הכז ז"ל, ככל זאת נוכל לקרוא עליו הפסוק גולל ארץ אליו תשוב, והמאמר הזה מלא בלחם במדרש שמואל פ"ג ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ו בשם מדרש סתם, והנה האברבנאל ז"ל דכרזו שמהי המאמר הזה מהילקוט, ובילקוט שם במאמר שלפניו (סוף רמז ק"ה) ועזה שינה לנו מתוך ר' אלעזר ב"ר יוסי אומר זקנים שבהו הדור כהוגן שלטו בו' ומתוין כסנהדרין דף ג', וזה עשה, כי המאמר הוא כסנהדרין דף ק' ע"ב, והילקוט יוין תמיד רק הפרק, כי לפניו לא היו עוד הדפים נרשמים בנמרה והיה הכתוב בילקוט כסנהדרין פרק כהן גדול, ואח"כ השמיטו המדפיסים המלות „כסן גדול" והציגו דף ג' לנד, והנה האברבנאל חשב על המאמר שלאחריו שהוא ג"כ פרק כהן גדול, לכן הביא „ובפרק כהן גדול אמרו" ובחלת הוא במדרש שמואל. (מ"א דף רמז ע"ג) ובפרק חלק אמרו כל המעמיד בן או תלמיד שאינו טעון עניו כמות כו'. ועל זה כתב המגיה במדומה לי שם עיני הרב היו כמות בזה כי הלך אחר אומד דעמו או אחר דעת אחרים כמות ולא השתדל לראות איזה דרך יטעון אור מאמרי רז"ל כי זה כמה פעמים שגו בזה והלך אחר המהנים וכן עשה בזה המקום, כי המאמר היה לא נמלא בשום מקום בפרק חלק, אבל בב"ר פס"ה מתאלמו כע"ל, גם פה הלך הרב האברבנאל אחר הילקוט, והלוינים בילקוט יעשו אומד, כי בילקוט מלכים רמז ל"ב הביא מאמר אחד ומתוין כסנהדרין חלק ק"ב, ואח"כ הביא המאמר ואמרי לא יוכל לראות, מבואר אמרו כל המעמיד בן רשע וכו', ויוין „וכ" ועשה הרב ותשג שגם המאמר השני הוא כסנהדרין פרק חלק. (שם י"ט דף ר"ט ע"א) וכמו שאמרנו חז"ל בספרי עשה נקראו איש האלוהים, ועל זה כתב המגיה לא מלאכי בספרי אמנם בסדר עולם סוף פ"ב מלאכי מעט ממנו כע"ל. ובחמת האברבנאל לקח דבריו מהילקוט ברכה רמז תתקנ"א שהביא זה בשם הספרי, והוא בספרי ברכה פסקא ש"ב, וגם בסדר עולם לא נמלא יותר מאשר הוא בספרי.

ר"ש להעיר כי לפעמים הביא את הילמדנו ג"כ כמו שחלה בילקוט. (ישעיה ח' דף ל"ב ע"ד) הביא וכן דרשו בילמדנו והשפך נחליה לזפת זו מיערות וטארקניטש שנותנים על שפת רומי בו' הוא בילקוט ישעיה רמז ש"ד. וכן הביא (בידועים ל"ח דף קנ"א ע"ב) בילמדנו אמרו בעולם היה לומדים תורה מבשר ודם כי אבל לעמיד לבוא אין ישראל לומדים אלא מפי הקב"ה בו', הוא המוצא בילקוט ישעיה רמז ש"ט בשם הילמדנו, והנה מוצא הפסיקתא סי' ח' אות י"ח הבאת ג"כ בזה המאמר שהביא בשם הפסיקתא ע"פ הילקוט ועשה ג"כ ע"ט, וערה לרסוף עוד בפ' אמרו הביא רז"ל אמרו בפסיקתא ר' יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח עלה אלהים בחרושה בשעה שהקב"ה עולם בו'. זה לקח מהילקוט אמרו רמז תתמ"ה ושם נרשם „פסיקתא" והוא בפסקא ר"ה, ולא חשב ברכתי. בפ' דברים במאמר הספק ה"ד הביא רז"ל, והנה רש"י ז"ל דרש הפסוק בדרך רז"ל „פסיקתא ממדבר קדמות מאלוהי ומבשר שקודם שכן תורה ישראל חזר על בני עשו בו' ע"כ רש"י דברים ב' כ"ו לא הביא זה בשם הפסיקתא ולא נמלא בפסיקתא. וכן בפ' ברכה הביא רז"ל ומה נמלנו דברי המדרש בפסיקתא שזכר רש"י בפ' הכבוד היה חף מוצב עמים והוא שישאל היו רחמים לברכה לפי שהם סובלים לרות הגלות ורואים שהקב"ה טוהא פנים שמוקמת אל העמים ומסר ארצם בידיהם בו'. גם זה לא הביא רש"י בשם הפסיקתא, ולא נמלא בפסיקתא. ועיין במשני ברכה פסקא ש"מ. עוד שם בפ' ברכה וכמו שאמרנו חכמינו ז"ל בפסיקתא שדרשו ויקר אלהים אל בלעם מפניו קרי, כן הביא רש"י ב"ד ב"ד ב"ד ד' אבל לא בשם הפסיקתא, וכן משז בתנחומא בפירושו מלכים רמז ר"ט ע"א ע"א ואמרנו חז"ל בפסיקתא שכל לומר מוצה מוצה בו'. והנה בילקוט מלכים רמז קנ"ב בשם הפסיקתא, והוא בפסקא כי השא. עוד שם דף רמז ע"ב ואמרנו חז"ל בפסיקתא חס הקב"ה על כבודם של דיוקים יותר מכושרו סי'. והנה בילקוט רמז ר"א בשם הפסיקתא, והוא ג"כ בפסקא כי תשא. עוד שם (מ"א י"ט דף רנ"ט ע"ג) חז"ל אמרו בפסיקתא רבתי ונבזיה נמנה זה תשג ובנבזיה נמנה זה אלוהי ש"א. מוצא בילקוט בפירושו מלכים רמז ר"ט ע"ב בשם רבתי, והוא בפסקא ד'. וכן במלכים ב' דף רע"ב ע"ג אמרו בפסיקתא שחלק מוצב לקח את בנו והעלה עולה על המזבח לפי ששאל אומה זו בו'. לקח מרש"י מלכים ג' כ"ז שהביא זה בשם הפסיקתא. עוד שם (מלכים ב' דף רע"ג ע"ג) כמו שאמרנו בפסיקתא אמר ר' יוחנן שמוע ומבזל היה ושמתו אין כתיב כאן בו'. זה מוצא בילקוט מלכים רמז רנ"א על הכבוד ויארר המלך, ומסר שם ה"יון „פסיקתא רבתי" כי הוא בפסיקתא רבתי פס"ב פסקא בכה בתבא, לפני הרב האברבנאל ז"ל היה מלא לנטון ה"יון „פסיקתא רבתי".

התנחומא. (מלאכי א' דף ת"ח ע"א) אמרו בתנחומא משה שהשמש זורחת במזרח עד ששוקעת במערב אין קלוסו של הקב"ה סר מפיו. הוא בתנחומא פ' אחרי אות י"ד ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז בשם התנחומא.

גם הביא את התנחומא או בשם ילמדנו בספרו ישועות משיחו (השלימו בשנת רנ"ח). העיון הראשון פ"ו הביא וז"ל ויש דרך אחר בב"ר ובילמדנו על לא יסור שבט מיהודה כו' כי לא יסור שבט מיהודה זה משיח בן חוד כו' ע"כ, עיון בנדרפס ויחי אות י'. העיון השני פ"ג הביא ובילמדנו פ' במדבר זכרו שבעה דברים נבראו קודם בריאת העולם ולא זכרו בכללם ג"ע וגייהם, וזכרו במקומם אבות העולם וישראל ע"כ. הוא בפ' נשא בכ"י אות י"ט ובנדרפס אות י"א. ובתנחומא כתוב מפורש וי"א אף גן עדן וגייהם. העיון השלישי ריש פ"א אמרו בתנחומא מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור זה משיח ולמה נקרא שמו גדול לפי שהיה גדול מהאבות כו' הוא בתנחומא כ"י תולדות אות כ' ומובא בילקוט ישעיה רמז של"ח בשם התנחומא. ובתנחומא הנדרפס אות י"ד נוסף מן המדפיס כמנוסחה. עוד שם פ"ד הביא מאמר בשם מדרש שה"ש על פסוק בעטרה שעמרה לו אמו אמר ר' חנינא חורנו על כל המקרא ולא מצאנו שעשתה בת שבע עטרה לשלמה, וסיים והנה התגדה הזאת באה ג"כ במדרש תנחומא ע"כ. הוא בכ"י פ' פקודי אות ח' ומובא בילקוט שה"ש רמז תקפ"ו בשם התנחומא. עוד שם קול דודי דופק פתחי לי אחרתי רעיתי וגו' שדרשו בו ג"כ בתנחומא על בית שני אמרו אחרתי בבבל רעיתי במדי וינתי ביון כו'. זה לא נמצא בתנחומא רק לקח מהילקוט שה"ש רמז התקפ"ח ושם על אני ישנה הביא מאמר אחד בשם התנחומא וחשב שגם המאמר הזה הוא מתנחומא. עוד שם פ"ט הביא ובמדרש תנחומא אמר ר' אמי משה מקלס את ישראל מי כמך עם נושע בה', לה' אין כתיב כאן אלא בה' לאדם שהיה לו סאה מעשר שני מה הוא עושה נותן מעות ופודה אותן כו'. זה מצאתי בתנחומא סוף אחרי בכ"י אות י"ח ובנדרפס אות י"ב. עוד שם הביא וז"ל וכן אמרו בילמדנו אם תעשו מצותי הרי אתה פוצה בי, עוד לא מצאתי המאמר. עוד שם וכן אמרו במדרש תנחומא הוא ינהגנו על מות בעוה"ז מי שהוא רואה פני שכינה מתמעט והולך שנאמר כי לא יראני האדם וחי, וכן אתה מוצא בשבטו של לוי לפי שהיו רואים את השכינה היו מועטים באוהל מועד ואפילו כשהיו ישראל עולים מן הגולה בקשו מהם ולא מצאו כו'. הוא בתנחומא במדבר אות כ', מובא בילקוט תהלים רמז השנ"ז בשם התנחומא, והרב האברבנאל הדל מן הכתוב הוא ינהגנו על מות, ובאמת הוא מוסב בילקוט שם אל המאמר שלפניו שהביא מן וי"ד פ"א (וחסר שם הציון). העיון הרביעי פ"א בילמדנו לא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו וגו' ואומר וכל בניך למודי ה' בעוה"ז ישראל למדים תורה מב' לפיכך משכחים אותה שניתנה ע"י משה שהיה ב"ו וכשם שב"ו עובר כך תלמודו עובר כו' אבל לעתיד לבוא ישראל לומדים תורה מפיו כו', ע"כ. זה מובא בילקוט ירמיה רמז שי"ז בשם הילמדנו.

נב) ה"ר אברהם זכות בספרו היוחסין (כתב ספרו בשנת ה"א רס"ב) היה לפניו הילמדנו בכ"י, ובספרו יוהסין השלם צד כ"ב ע"א הביא כי בין הספרים אשר היו לו בתונים היה גם הילמדנו. ובדף ז' ע"ב הביא כדאיתא בתנחומא פרשת ויחי שעובד חי יותר מת' שנה. הוא בכ"י אות ד' ובנדרפס אות ב'. (דף ח' ע"ב) ובילמדנו פ' כי תשא אליהו משבט בנימין היה ומושביו לשכת הגזית כו', הוא בנדרפס אות י"ג. (דף ס"ב ע"א) ובילמדנו פ' וישב כי סנחריב שלח לכתובים לשומרון לרבי דוסתאי בר ינאי ללמדו תורה, הוא בנדרפס אות ב' רק קצת בסגנון אחר ע"ש. (דף ע"ש ע"ב) ובפרשת קדושים בילמדנו ולא שמעון גדול מעזויה אלא שנותן בפי שמעון נקראת ההלכה על שמו, לא מצאתי לא בכ"י ולא בנדרפס, ובדואי היה כן כתוב בילמדנו שלפניו. (דף פ"ה ע"ב) ובילמדנו פ' ויחי רבינו הקדוש הוה ענותן סגי והוא אמר כל דיימר לי בר נש אנא עביד חוץ ממה שעשו בני בתירה לזקני כו'. לא נמצא לא בכ"י ולא בנדרפס באות ג', ונמצא בכ"ר פל"ג ובירושלמי כלאים פ"ט וכתובות פ"ב. (דף פ"ח ע"ב) בילמדנו פ' וארא אמר ר' אלעזר בן פדת כאשר שמע למצרים יחלו לשמע צור הוא רומי כל צר שבמקרא חסר במלכות הרשעה הכתוב מדבר וכל צור מלא ברומי הכתוב מדבר, ובפרשת כל אל פרעה צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר וחסר במלכות הרשעה. המאמר הראשון נמצא בנדרפס שם באות י"ג. והמדפיסים הציגו מלכות ארום במקום מלכות הרשעה, גם הציגו בקופיטקייא במקום ברומי. ובכ"י ה' מאקפארד הוא לנכון. והמאמר השני הוא בנדרפס בא אות ד', וגם שם הציגו המדפיסים מלכות ארום במקום מלכות הרשעה.

(דף קנ"ג ע"א) ר' יוסי בר זבירא ר' אבא בר פפא בא לפניו שהיה יושב בסתר כדי שלא יעמדו בפניו ואמר לו שלא יכתר כדי שיקיימו מפניו, כל זה בילמדנו ע"כ. ולא העיר באיזה מקום, ועיין בתנחומא הגדפס בהעלותך אות י"א, ובכ"י אות כ' מובא זה בסגנון אחר שר' אבא הכתן בר פפא כשהיה רואה סיעה של בני אדם היה הולך בדרך אחרת שלא להשמיר ור' יוסי בר זבירא אמר לו שצריך לעבור לפניו והיה רואין אותו ועוקרין לפניו, ובודאי ראה הרב בעל היוחסין כן בילמדנו שהיה לפניו. (דף קנ"ד ע"א) יוסי איש צייתור איש חסיד ונגלה רוח אחד שהיה שולש על המעיין בילמדנו פ' קרושים. הוא בכ"י אות פ' ובגדפס אות פ'. (דף קנ"ז ע"א) ר' יעקב איש כפר נוברייא הורה בצור על דגים שטעונון שחיטה ועל כן הנכרית שניכול בשבת כו' בפ' זאת הוקת בילמדנו, הוא בגדפס אות ו' ובכ"י אות ט"ו. (דף קע"ז ע"ב) דרש ר' פנחס בר חמא ובתנחומא וברבות אומר ר' פנחס הכתן בר חמא. עיין לעיל בפרק ז' שהבאתי רשימה משמות התנאים והאמוראים שמוכא כאמריהם בתנחומא על סדר א"ב בערך ר' פנחס. (דף קצ"ו ע"ב) ר' תנחום בר חנילאי היה נוהן חצי מאכלו לעניים בילמדנו פ' משפטים ע"כ. הוא בגדפס אות ט"ז ובכ"י אות ח'.

נג' ה"ר אברהם כב"ע הספרדי בספרו צרור המור (כה), (נולד בליסבונה (Lissabon) בתחלת המאה השלישית ובשנת רנ"ח בא בגלות פורטוגאל לאנדרינופול בטורקין), ובפ'

(כה) ספרו גרור המור נדפס לראשונה בקושטאנטניוקא שנת רע"ד, והוא החליף ש"מ"ט עם רבינו אליהו מזרחי, עיין שו"ת הרא"ם ח"א סי' כ"ב. והביא בפרט גרור המור בפ' לך את ה"ל יחמך קלנפנוון ז"ל הוא בעל פחד יחמך. ובפ' יורח הביא את ה"ל יחמך די לילון ח"ה תלמיד מנעל פחד יחמך וחזינו של מהר"ל אבוטב (עיין ספר"ג ח"א סי' של"ג). וגם הביא בפ' יורח פי' המורה מרבינו נסים, והביא את ספר הזכר, ובפ' וילא הביא כי נגזל ממנו גבירות פורטוגאל. ובריש ז' ופ' וחקת הביא את מדרש ששם. ובצוף וישלח הביא כי דרש בדיבור בקאשטיליא, ובפ' בחקותי הביא דברים הנוגעים לקרובים ישראל פורטוגאל לכן אטקוס פה, וז"ל. ומה שאמר והבאתי אותם בארץ אויביכם (ויקרא כ"ו מ"ח) כו' כמו שראינו שנהגונו היהודים מקשטייליא (astilien) לפי שהיו גם כמלכים, ובאו לפורטוגאל מלכות זון העקב ועשו מה שטעו לנו ולהורגונו, ואח"כ הגדפסו הכיז מלכותו ששמאל ונגליות אחרים יותר בפרט ממנו אף שנשאר פורטוגאל שירים של מלוא המעבדים הם הפורטוגיות שקדשו שם שמים צברהקיה ומסרו עולמם על קדוש הכס ועמדו עם צבית האקוסים ימים חסדם השלם וקדוה ל' שמתון זמיו ז"ל ואתו לוקחי בנותיו אנשים לדיקים ואשתו הלדקה, ואנשים אחרים לדיקים גמורים ואע"פ שטעו להם שימיו דהם בעל כרחם עמדו על משמרתם וזמירי מורה ומלאת על אפס וממחם מהמלך ומחשבים עד שציו וציוי נפטר לבית עולמו הלא"ר שמתון ז"ל היכר בזמן שלא היה יודי בכל המלכות וזאת הני והיודים שהיו אקוסים צבית האקוסים עמי, ובשנילו זאת הלדוק מזמן שם אב וצנו שהיו אטוסים והיו משמשים צבית האקוסים ולהם נתן השופט הגדול ושר צבית הסוקר רשות שיוניטור חוץ לעיר ויקברוהו שם, ויוניטורו ויניטורו ממון לעיר ובהם להם מנגד ומתמכו יותר ממ' אנשים לדיקים מהאטוסים שהמירו דהם בעל כרחם וקברוהו צבית הקבנות של היהודים והספיזוהו שם כלאוי וביטוחו נתן לו המלך רשות והצואות לארזיליא (Arzilla) אבל היהודים שהיו עם המכס לא נלה המלך לשלחם שאמר שכבר קבלו. . . . ושאריו צבית האקוסים לעגדים. והכ"י נתנם לרחמים צעיוי שר צבית הסוקר והיו שם בכבוד גדול, אח"כ שלחם המלך לארזיליא ליד האלוף הדר הליור שיענה אותם בעבודת פרך, לפי שראה שלא נעשה עולמו, והלך הליור מענה אותם וימירכר אותם צביתו כדי שיחללו השבת וילכו לבנותו שימין ומערות, וכל זה בענותותי כי הם לדיקים גמורים וקדשו שם שמים צביתו כו'. ובפ' ואתחנן הביא וז"ל כמו שקרה בגירוש פורטוגאל שבזנו שלא ירדשו צביתם ושלא ילמדו לניטוקות ולקחו כל הקפריים אצותי כקסיות בחזקתן על הפסל ולא יעסקו בחורה על שכתפט שנתהכה תורה שישאלו פי איך ילמדו לבנייהו אפי' ספר וצגלי מלמד ולא נשאר להם חלה שילמדו שמת שישאל וידעו איך ה' אחי ושלא להלכו ולמסור נפש על קדושתו. והנה מלמדנו בפרט גרור המור חייב עוד פי' על אבות והזכירו צפ' חז"ל ושם הארכתי צפ' חס' אצות ואוי אצותי כי מנגליות עוונה הימה צדי ונאכדה ממני בפורטוגאל בענותי. וכן חייב פי' על חמט מגילות וקראו גרור הכסף. וראשיתו צבית הגדולים ח"ב שכתב וחייב ק' גרור הכסף על דייט. ומלאחתי בפרט גרור המור צפ' ויבש שהיה חז"ל ובספר גרור הכסף הארכתי צבית צבית אצות עכ"ל. ופה התקום להביא את דבריו שכתב בהקדמתו לכפר גרור הכסף פי' על אצות כפי שהעתיקם ידיו הרב המורק הגדול מהר"ל יעליניעק (במכ"ש על הרב פרחנקל משנת 1853) וז"ל. והנה בדיבורי בפורטוגאל מנגדו קאשטיליא והנה פלה צדעתי לפרש חמט מגילות ופירשתי אותם ואף סרה ח"ה צעמי צביתו שני של פורטוגאל והנחתי כל הקפריים בפורטוגאל ובמתי עתה להביא עמי ללישאטון פירוש המורה שחברתי בפורטוגאל עם פירוש המגילות ופירוש חס' אצות עם חזק הכסף שחברתי צימי נעורי, ובהקדמה ללישאטון באו אלי אנשי יודא ואמרו לי שצב קול בתנחה, שמת שמוציא אפס חמד, אחת דלו להמית, ומייד הלכתי ופמנתי אותם חמט יודא אחד, זית רטקן יבש פרי עומר, ואמנתי שחזו מן כלענה, וקראתי לו אילון צבות, לפי ששם קצבתי כל מתמד עימי, לפי שפירושיהם ההורה והמלאת הכתמים מזהב ומפי, לפי שבהם הייתי מתנחם על שני צני שהיו קירות לבי, שלקחום בעל כרחם להמיר דהם, ובייתי ואמר הלא זה עוב לי מצניס ומבנות, ולא ראיתי יותר, לפי שמיד השליטום צבית הסוקר, ופמנתי שם קרוב לשש חמט, ואחר שזכני ה' בעבור זאת אצותי והביאתי מלכות פאס, פלה צדעתי להמיר עסקה להמיר קלמ מהמית סביב כמוז שם. ובגור ה' אפס ציני לחזור ולפוש פירוש ההורה ופי' חס' אצות, ופי' מגלת רות ומגלת איכה, ומה' ימפלה אשאל עזר לגמור שאר מגילות, ושאר ספרים שדפתי עליהם, ובימיים הראשונים קראתי את התגלות אשכול הכופר, ולפי שהקפריים הראשונים הם גרורות כספי, בהשפון

ובפ' ויצא הביא ו"ל אמרו בילמדנו וישמנהו בחול שטמן זה הסוד בין ישראל שנדמו להול שנאמר וכחול אשר על שפת הים, עיין בנדרפס שמות אות מ'. בסוף וארא הביא ובמדרש הגלוי בילמדנו (וקראו הגלוי נגד מדרש הנעלם שהביא) אמרו טעם לעשר מכות אמר הקב"ה בדבר שנחנאו בו אני מתחיל להכותו והוא אמר לי יאורי, לפיכך קח כטף ונטה ירך על מימי מצרים כו'. ובפ' שלח הביא והוה שאמרו בילמדנו על פסוק לכן לא תביאו א"ל הקב"ה למשה באיזה פנים אתה מבקש לכנוס לארץ משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך, הוא בכ"י הוקת אות ל"ב ובנדרפס אות י'. עוד שם בפ' חקת הביא בילמדנו מי כהחכם זה הקב"ה ומי יודע פשר דבר זה הקב"ה כו', הוא בכ"י אות מ"ו.

נד' הרב ר' אליהו מזרחי (חי בקאנעשטאטניאנא בהתחלת המאה השלישית לאלף הששי) הביא את התנחומא בפירושו שחיבר על-פירש"י עה"ת (כו), כמו (בראשית ד' כ"ד) אבל לפי האגדה של תנחומא כו', כוון לדברי התנחומא שהביא רש"י בעצמו. (וישלח ל"ב ז) וירא שמא יהרג ב"ר ותנחומא, הוא בב"ר פע"ו אות א' ובתנחומא הנדרפס. עוד שם ויצר לו שמא יהרוג אחרים ב"ר, י"מ שמא יהרוג את עשו ויקללנו אביו וכן מצאתי בתנחומא ע"כ. וראיתי בעץ יוסף בתנחומא אות ד' שכתב ו"ל המזרחי הביא בשם התנחומא ובתנחומא שלפנינו ליתא עכ"ל. אולם אין ספק שהמלות „וכן מצאתי בתנחומא“ צ"ל אחר הציון ב"ר וסיום וכן מצאתי בתנחומא, וכוון להנדרפס באות ד', וכן מאמר י"מ הוא מאמר אחר. (שם ל"ה א') קום עלה לפי שאיחרת בדרך נענשת התנחומא. הוא בנדרפס אות ח'. (סוף וישלח) יש לומר מפני שנתהרן עמו שנשא את אהליבמה והוליד ממנה בנים כו' כך מצאתי בתנחומא. הוא בנדרפס פ' וישב אות א'. (וישב ל"ז י"ד) ויבא שכמה מקום מוכן לפרוענות תנחומא, היא ג"כ בנדרפס וישב אות ב'. (שם שם ט"ו) וימצאוהו איש ובתנחומא אין איש האמור כאן אלא גבריאל, הוא ג"כ שם באות ב'. (שם שם ל"ג) ושתפו להקב"ה עמהם תנחומא. הוא ג"כ שם, והוא מפרד"א פל"ח. (שם ל"ט ז) בתנחומא אמרו בהדיא שכשראוהו פומיפר מתפלל אומר לו מה אתה כלחש, הוא שם באות ח'. (שם שם) להיות עמה לעוה"ב בתנחומא, הוא ג"כ שם. (שם שם) כהיום הזה כאשר הגיע יום מיוחד תנחומא, הוא באות מ' שם (ומה שהביא בשם התנחומא מפורש גם בב"ר פפ"ז, סוטה ל"ו ובריש שה"ש וברבתי פ"ו). (מקץ מ' ב') וכן אמרו בתנחומא אל תצאו וכיכנס פרוסת מפני התרעומות, עיין בתנחומא שם. (שם מ"ג ל"ד) חמש ידות הלקן עם אחיו וכישאת יוסף ואכנת ומנשה ואפרים תנחומא, הוא בתנחומא הנדרפס ויגש אות ד'. (ויגש ט"ז י') ומה ברכה ברכו הביא רש"י בשם התנחומא, הוא בנדרפס אות כ"ו וגם בכ"י שלנו, והמזרחי הביא דברי רש"י ז"ל. (ויחי מ"ט י"ג) לפיכך קדם זבולון ליששכר אע"פ שיששכר גדול ממנו מפני שגדול המעשה יותר מן העושה תנחומא. הוא בנדרפס אות י"א. (בא י"ב ב') הראהו לבנה בחרושה כו' במדרש רבי תנחומא. הוא בנדרפס אות ו'. (שם י"ג ה') ובמדרש תנחומא חמשה עממין שהן שבעה כו'. הוא באות י"ב. (ריש פ' בשלח) וכך שנו במכילתא ומדרש רבי תנחומא כי קרוב הוא קרוב הדרך לחזור למצרים, הוא באות א'. (שם י"ז י"ג) הביא ג' פעמים בשם התנחומא, והוא באות כ"ח. (יתרו י"ח כ"א) שונאי בצע ששונאים את ממונם ברין ומפרש בתנחומא שיהא אומר אפילו שורף נדישו כו'. הוא באות ב'. (משפטים כ"ג כ') ואמר בתנחומא עתה באתי אני הוא שבאתי בימי משה רבך כו'. הוא באות י"ה. (הרומה כ"ה ה') תחשים מדברי רבי תנחומא שאמר משום רבי נחמיה מעשה נסים היתה כו'. הוא באות ו'. (שם) ומאין היה להם במדבר פירש רבי תנחומא יעקב אבינו צפה ברוח הקודש כו'. הוא לשון רש"י בעצמו שהביא בשם התנחומא, ועיין בנדרפס אות מ'. שם

קדחתו לרוח הכסף, ופ"ה הסוכה קדחתו לרוח המור, ופ"ה מס' חנוכה קדחתו לרוח החיים. ולפי שכבר נטלו סלמיות קדחתי שמש אשכול הכופר, לפי שסם דומה קלם ללבויות כספי ע"כ. וכן ביזא זה יודיו לרוב החסם סכולל מוכרס"ד ק"י קייטלינג נכספו קודם היסודים נפאקטוגאל דף קל"ה, ט"ש עוד דניסם הונגסיס אל הרב המתנדב ה"ר אהרנס כסע ז"ל.

(כו) את ספרו זה לא הספיק להוציאו לאור והוציאו חלקיו נטו ה"ר ישראל מזרחי שווייטל צננת רפ"י, לכן אין ספק שלא ראה את התנחומא אשר נדפס בפעם ראשונה בשנת רפ"ב, וסיוס לפניו התנחומא ככתב ד'. ואת תשובותיו חיבר אחר שכבר הגלים את פירושו על רש"י, וז"ל בתשובותיו סי' פ"ח, אני מתעסק בכל יום על דברי החמור כגדול צפי' הומתם כגדול והמופלג אשר אין שם כוס דצור מנצטוי סאליו לריך חקיקה רבם וסיוס נפלא בכל המקומות אשר לוקח משם בתמנה ובצנייהתא במכילתא ובספרא וספני ונכילם תלמודא צננת ובתנחומא ובכל מדרש ההגדום ט'.

(שם שם י"א) מבית ומחוץ תצפנו ג' ארונות עשה בצלאל שנים של זהב ואחד של עץ ביומא פ' בא לו ובתנחומא . הוא ביומא ע"ב ע"ב , אבל בתנחומא ליתא . וגם מה שסיים שם וכבר נתנו רז"ל הטעם בזה בתנחומא נאמרו שרמו לנו המקום כו' , ג"כ ליתא בתנחומא . (שם שם ל"א) וכך אמרו בתנחומא שנתקשה משה במעשה המנורה . הוא בנדפס שמיני אות ח' וגם בכ"י שמיני אות י"א . (שמיני ט' ב') , קח לך עגל להודיע שמכפר לו הקב"ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה ת"כ ובתנחומא , הוא בנדפס אות ד' בהוספה שהוסיף המדפיס ממנוטובה ובכ"י שמיני אות ו' . ואולי המלה „בתנחומא" הוא הוספה מן המדפיס , כי לפניו לא היה בתנחומא המאמר שהוסיף המדפיס המנוטובי . (קח ט"ו א') פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא . הוא לשון רש"י שם . (שם שם) בן יצהר בתנחומא אמרו למה לא כתיב בן יעקב . הוא ג"כ בתנחומא שם . (שם) ומה ראה קרה לחלוק עם משה כו' בתנחומא . הוא ג"כ בתנחומא שם שהביא רש"י ז"ל . (שם) כמו שאמר גבי ודתן ואבירים בשביל שהיו שכניו נשתתפו עם קרה . הוא ג"כ ברש"י שם . ועוד שם בשישה מקומות הביא את התנחומא , והכל הוא בנדפס שם . (נצנים כ"ט ב') מלמד שבאו כנענים כו' הוא לשון רש"י וסיים המורחי תנחומא , ועיין בעץ יוסף פ' נצבים אות ב' .

גה) בין הקדמונים אשר הביאו את התנחומא יש לחשוב גם את הרב בעל הילקוט , והוא השתמש רק בתנחומא כ"י שלנו לא בתנחומא הנדפס , וכל הדרשות שהביא בשם התנחומא כלם נמצאים בכתב יד שלנו . והנה ברשימה אשר נתתי רשמתי כל המקומות ההם שמביא בשם תנחומא מראשית ספרו הילקוט עד סופו בכל רמו ורמו ואנה הם נמצאים בתנחומא שלנו באיזה פרשה ובאיזה אות , כי בעל הילקוט רשם תנחומא סתם ולא ציין מקומו . גם בהערות שלי לתנחומא העירוני על מכוונם ומקומם בכל מאמר ומאמר אנה נמצא בילקוט . גם השתמש הילקוט בילמדנו הנאבד שהיה גם לפני הרב בעל הערוך ושאוּב ממנו דרשות למכביר ורשם על המאמרים שהעתיק „ילמדנו" . וגם זוהי נתתי רשימה מכל הבקומות שמביא בשם הילמדנו . והנה במבוא להפסיקתא רשמתי שתי רשימות מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקתא דרב כהנא דילן ואת הפסיקתא רבתי , ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים לפניו , ואחשוב שיצטמח תועלת להקוראים גם משתי רשימות מהתנחומא והילמדנו באשר ידעו כל מקום ומקום שהביא הילקוט אנה נמצא לפניו בתנחומא שלנו ולעיין בגוף המקור , וגם המדפיסים יוכלו אחר כך להציג בילקוט גם הסדרא ובאיזה סימן נמצאו המאמרים .

וכן יש עוד הרבה ספרים מקדמונים אשר שאבו ממעיני התנחומא והילמדנו והביאו דברים מהם בספריהם , אבל ראיתי כי הפרק הזה יגדל מאד בכמותו , לכן אמרתי לפרק הזה די , והבאתי רק הספרים המצויינים ביותר מגדולי קדמונינו ז"ל , להראות כמה יקרו דברי המדרשים ההם בעיניהם לשאוב מהם דברים , הן בעניני הלכה , הן בעניני אגדה , ואקוה כי תיקר מלאכתי בעיני הקוראים הישרים , כי באמונה עבדתי את העבודה הזאת .

יא) תכונת תשעה כתבי יד אשר היו לפני .

כבר ידעת קורא נעים! כי התנחומא אשר היה לפני הקדמונים נשאר בכתובים ולא שזפתו עין קורא , ואיננו התנחומא אשר לפנינו בדפוס . וכאשר נודע לי כי נמצא כתב יד מהתנחומא באוצר הספרים באקספארד (עיין מכתבי אשר נדפס בהמגיד שנת העשרים והמש גליון ד' מן כ"ז שבט תרמ"א) ערכתי מכתב בקשה אל שרי המלוכה (המיניסטעריום) לעשות עמדי גם כעת חסד ואמת (כאשר מכבר עשו עמי אות לטובה ושלחו לי הכ"י מהלח טוב מאוצר הספרים של פלארענץ) , וויאילו בחסדם לשלוח אלי הכ"י מהתנחומא לפחות אל האוניווערזיטעטס בבליאטהעק דפה , ועוד זאת הרהבתי בנפשי עוז לבקש גם לשלוח לי ביהד את מדרש שכל טוב מרבינו מנחם ב"ר שלמה הנמצא ג"כ באקספארד בין הספרים של הגאון מהר"ד אפפענהיים ז"ל (אשר כבר התעורר הגאון הרש"ל ראפאפארט על הכ"י הזה אשר ראוי להוציאו לאור עולם , ראה תולדות רבינו חננאל הערה כ"ט , וראה מה שכתבתי במבוא למדרש לקח טוב הערה ל') , המיניסטער הואיל בפוזבו לעשות זאת למען הרחיב גבול ספרות ישראל ושלח בעדי ב' קובצים (התנחומא ומדרש שכל טוב) אל בית האוצר מהאוניווערזיטעט להשתמש בהם כרצוני , ועשיתי לי העתקה מהם (ע"י שני מעתיקים אשר העתיקו לי הקובצים במשך שלשה

ש'לשה ירחים), אבל כאשר הודיע לי ידידי החכם הגדול מהר"א נייבויער כי נמצא באקספארד בבית האוצר עוד ארבעה קובצים מהתנחומא בכתב יד, לא נהתי ולא שקמתי עד אשר נשלחו אלי בהשתדלות המיניסטעריום עוד ב' קובצים מן הארבעה, וכאשר שלחתי אותם בחזרה, נשלחו אלי השנים הגוהרים, והיו לפני חמשה קובצים מאקספארד. גם נודע לי כי כתב יד אחד גנוז ברומי בוואטיקאן, התאמצתי להשיג העתקה ממנו. אשר העתיק למעני הר"ר מרדכי קאפוי נ"י.

גם נמצא במינכען באוצר הספרים קובץ 224 והוא ההוקוני בכתב יד, ובסוף הרבה פרשיות נמצא הוספות מהתנחומא אשר דוגמאות מן הוציא לאור ידידנו הרב הגדול החכם הכולל מהר"א יעליניעק בבית המדרש חלק ו', גם מהקובץ הזה השגתי העתקה מדברי התנחומא אשר נמצא שם.

וכן נודע לי כי נמצא ביד ידידי הרב החכם המופלג הר"ר יעקב כהנא כתב יד מתנחומא מס' במדבר דברים אשר קנה מעובון החוקר המנוח מהר"ר אליקים כרמולי ז"ל ויואל גם הוא לעשות בקשתי לשלוח אלי גוף הכ"י.

וכאשר הודעתי במבוא להפסיקתא דרב כהנא צד י' הערה ב' כי נמצא בפארמא באוצר הספרים של די ראססי קובץ 1240 התנחומא בכ"י השתדלתי להשיג העתקה מקובץ הזה, אבל לדאבון נפשי לא יכולתי להשיגו כלו מסבות שונות, ובא לידי רק על ספר בראשית לבד. והנה עולים כל הכ"י אשר היו לפני תשעה בכספר, ובהרתי את הכ"י הראשון שהשגתי מאקספארד לתת לו משפט הבכורה ולשימו לפנים הספר, ומשמונה כתבי יד האחרים הוצאתי השנים ורשמתיים אחד לאחד בהערותי, גם השלמתי את החסרון. ואומר להציג לפני הקוראים היקרים הכונת תשעה כתבי יד האלה, ובמה נבדלים זה מזה בכלל, ואיזה מהם שוים אל התנחומא אשר לפנינו בדפוס.

כתב יד א.

הכתב יד הראשון הוא קובץ 20 OPP. היה בתחלה באוצר הספרים של הגאון הר"ר דוד אפענהיים ז"ל ואח"כ נמכר כל האוצר לאקספארד (ביבליאטעקא בודליאנא). בראש הכ"י לפני הדף הראשון נדבק שער אחד עם ציורים פתוחי לוחות עץ וכתוב על השער הזה באותיות מרובעות "מדרש תנחומא" הספר כולו מכורך בשתי טבלאות עץ מכוסות בקלף וכל הספר נכתב ג"כ על קלף בתבנית פאליא קטן מחויק רכ"ב (222) דפים, סדר בראשית עד צד ע"ב, ספר שמות מן צד 70 ע"ג עד צד 111 ע"ד, ספר יקרא מן צד 112 ע"א עד צד 152 ע"ג, ספר במדבר מן צד 152 ע"ד עד 205 ע"א, ספר דברים מן 205 ע"ב עד 222 ע"ד. כל דף הוא מארבעה עמודים, שנים לפניו על צד הראשון ושנים מאחוריו בצד השני, ורווח על כל צד בין עמוד לעמוד בשני קוי שרמטופן לאורך מלמעלה לכמה, ומרחק בין עמוד לעמוד מלוא רווח ד' או ה' אותיות. כל עמוד יש לו ל"ד שורות כתובות בכתובה תמה יפה וברה על שרמטוס כמעשה מכתב הס"ת שלנו, והכתב כתב אשורית בלי תגיין, הדיו שחור ומזהיר, והאותיות בכלל יפות הן וממוצעות לא גדולות יוהר מדאי ולא קטנות ביותר.

הספר נסמן בסימני הדפים כחמש לחמש יריעות (כפי הנראה מידי הכוכן אשר על בית האוצר) והסימנים הם סימני המספר 5, 10, 15, ועל דף האחרון נסמן 222. בסוף כל סדרא וסדרא נכתב מידי הסופר הראשון "חסלת פ' פלונית" מלבד בסוף פ' חיי נכתב מידי סופר מאוחר "פ' ואלה תולדות" ובסוף פ' במדבר נכתב מידי סופר מאוחר בצד הגליון "פ' נשא" יען כי שכה הסופר הראשון לתת רווח בין הדבקים ולכתוב "חסלת פ' במדבר".

בהכתב יד הזה חסרו באמצע איזה דפים, אם כי נאבד איזה דפים או המעתיק הזה מצא כן בכ"י שלפניו. ואלה הם המאמרים החסרים. (פרשת לך, בכ"י דף י"ז) חסר בצד ימין מחצה השנית מעמוד ב', וכן כנגדו מעבר השני בצד שמאל מחצה השנית מעמוד ג' ועל מקום החסר נדבק פסת נייר וכתוב עליו מכותב מאוחר את כל הנחסר היינו בצד ימין מתחיל והרגן שנאמר ויחלק עליהם לילה (הוא סוף אות ז') ומסיים. אמרו לו המוכסין מה אתה טוען בתיבה (הוא באמצע אות ה'). ובצד שמאל בעמוד ג' מתחיל "להם עלי ליתן כל מה שאתם מבקשים" (הוא באות ח'), ומסיים. בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו (באות ח'). וכן ברף י"ח בכ"י נדבק פסת קלף ולא נייר ומתחיל ברף הזה צד א' ע"ב. והיה אוכל ושותה יפה עד שנתרפו

שנתפרו (לפנינו אות י'), ומסיים. ומשאתה מת בודאי הוא בא, והוא (שם אות י'), ובצד השני ע"ז מתחיל אינו מרחקו אלא בבית המדרש (סוף אות י') ומסיים. הרי עשרים ושנים בכ"ב אותיות שבתורה (ריש אות י"א), וזה נוסף מכ"י אחר מתנחומא.

בפ' וירא צד 28 מיים בכ"י, ולפני כבוד ענוה זה גדעון אביו" ואחר הדף ההוא חסר דף אחד או שנים, ובמקומו באו שני דפים מנייר, האחד נראה וניכר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני צד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחדות ומתחיל עליו מאמר, וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזה היא האונאה" ומסיים. מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה זש"ה וידעו . . . כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמוך אליו. ואני השלמתי את הנחسر ע"פ כ"י רומי, היינו אחר הסיום זה גדעון אביו (לפנינו אות כ"ט, ע"ש בהערה ק"ח) הוספתי כל המאמר מן, כשאמרו לו משול בנו" עד סוף אות ל"א שנאמר וה' פקד את שרה. והמאמר אשר נמצא בכ"י שהוסיף הסופר הזה מן התנחומא הנדפס המתחיל וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזהו האונאה (אות ל"ב) עד סוף האות הזה מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה, הנחתי ולא סלקתי המאמר הזה, יען כי כבר קבע לו מקום בכ"י אקספארד רק ידע הקורא כי הוספה היא, ובכ"י רומי מתחיל זש"ה וידעו כל עצי היער (אות ל"ג).

פ' וירא צד 32 חסר ונדבק דף של נייר ועליו כתוב כפשוט הנקרא מעשים"א מירי כותב מאוחר כל הנחסר ומתחיל אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלו (הוא לפנינו סוף אות מ"ג) ומסיים קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו (הוא באמצע אות מ"ה), וראיתי כי הסופר הזה הוסיף את הנחסר מן, "אנו נעשה" עד, "אמר לו" מן התנחומא אשר כעת בדפוס. התחלת המאמר שהעתיק אנו נעשה את שלנו הוא בתנחומא הנדפס אות כ"א מתחיל והאלהים נסה את אברהם בא וראה מה בין ראשונים לאחרונים, וסוף המאמר קח נא את בנך הקב"ה בעצמו אמר לו הוא בנדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק, וכל הלשון הוא מלה במלה כמו בתנחומא אשר כעת בדפוס. ואנכי הוספתי את הנחסר עד כשאמר לי הקב"ה להקריבו ע"פ כ"י רומי, והוצאתי חוץ את כל המאמר שהעתיק הסופר הזה מן התנחומא אשר מכבר בדפוס. ובתנחומא הנדפס נמצא הוספה שהוסיף המדפיס ממנו, וזה ליתא בהעתקת הוצאת מאת הסופר, ואין ספק שהוסיף זה הסופר את כל ההוספה שלו עפ"י דפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא. עיין מה שהעירוני בזה בהערה רכ"ג שם.

בפ' חיי חסרים תמשה דפים דף ל"ה ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט, ונדבקו ג"כ במקומם תמשה דפים נייר, וכתוב עליהם בכתב פשוט מידי סופר מאוחר את הנחסר, אבל השלים את החסרון מתוך התנחומא אשר לפנינו בדפוס. בדף ל"ד מסיים בכ"י בסופו מה המושל שהיה. ומציין בסוף העמוד במלת שולמ, ר"ל לרף שלאחריו הצריך לבוא, (עיין בפ' חיי שם הערה ל"ה). ובדף ל"ה הנכתב מחדש מהסופר החדש מתחיל במאמר ואברהם זקן ילמדנו רבינו היה רוכב על החמור, החל להעתיק כל פרשת חיי מן הנדפס מהתחלה וסובב הולך עד סופו, וכן העתיק פ' תולדות, ובדף מ' מגוף הכ"י מתחיל באמצע המאמר מן מלת, "ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו" והוא בכ"י סוף פ' תולדות במאמר ויאמר הלא אצלת לי, "ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו" כמו שתראה בפנים הספר בכ"י דילן אות כ"ד, ועיין שם בהערה קנ"ז. ומה שהוסיף זה הסופר האחרון לא נמצא בהעתקתו בפ' חיי כל המאמר ואברהם זקן זש"ה אשת חיל, עד כי אחד קראתיו ואברכתו, כי הוא הוספת המדפיס ממנוטובה (דף י"ג ע"א) ולפנינו בדפוסים האחרונים אות ד'. גם לא נמצא כל המאמר ויוסף אברהם זש"ה בבקר זרע את זרעך, עד ויוסף אברהם זש"ה ואני תמיד איהל (לפנינו באמצע אות ו' עד סופו, כי הוא ג"כ מהוספות המדפיס ממנוטובה), וכן סוף הפרשה מן אמר יצחק אני לקחתי אשה (סוף אות ה') לא העתיק כי הוא ג"כ מהוספות של המדפיס ממנוטובה. וכמו כן בפ' תולדות אות ב' המתחיל זש"ה גיל יגיל, וכן אות ג' המתחיל למה חזר ואמר, לא העתיק כי הם גם כן הוספות של המדפיס המנוטובי. וכן בסוף פ' תולדות אות י"ג שיר המעלות לא העתיק כי הוא ג"כ הוספת המנוטובי, והסופר הזה בסוף החמשה דפים החדשים (דף ל"ט בכ"י) כתב בדף האחרון בצד א' תמשה שורות השייכים לתשלום המאמר שהוסיף ומתחיל שזו גדולה אמר לך הקב"ה כו' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר כן יהי רצון מליק (הוא בנדפס סוף אות י"ג) ואנכי השלמתי כל הנחסר עפ"י כ"י רומי ואת המאמרים שהוסיף הסופר השני הזה מן התנחומא הנדפס הסירותי מן הספר.

בפ' בחקוטי מן אמצע אות ד' וכל אות ה' חסר, עיין הערה י"ב, וכן עוד שם באות ז', ע"ש בהערה כ"ח, והשלמתי מב"י רומי.

בפ' במדבר בין צד 153 וצד 154 חסר דף שלם ונרשם בסוף צד 153 "חסר". בצד 153 מסיים במלות "הוא נאה שאהיה מדבר מפנים שנאמר" (הוא באות ג'), וברף שלאחריו צד 154 מתחיל במלות "בשמותינו והוא עשה אותנו דגלים" (הוא באות י'), והרף החסר לא בא במספר הדפים, והשלמתי הנחסר עפ"י כ"י רומי.

בפ' וזאת הברכה בצד 222 מצד השני עמוד א' מתחיל פ' וזאת הברכה ומסיים בסוף הרף, כי הנה ברכת ברוך זה" ובסוף העמוד ציין מלת "שלש" וזה יורה כי הרף שלאחריו מתחיל במלת שלש, אבל חסר הרף האחרון וחבל על דאברין כי בודאי היה כתוב שנת ההעתקה ושם הסופר, ואני השלמתי את החסרון עפ"י כ"י רח"ם, והוא לפנינו אמצע אות א' עד סוף. עיין שם בהערה י"ד.

והסופר הזה הוסיף בנוף הב"י בהרבה מקומות ביאורי מלות זרות, ולא נמצאים בב"י אחרים. ואנכי הנחתי את באוריו רק הסגרתו כלם בתוך שני חצאי עגולה, וברוב לא ירד לעומק הוראת המלה, ובפעם אחת (שמות אות כ"ב) הביא בלע"פ פאנקוב, הסופר הזה הביא את הפסיקתא בפ' יתרו, עיין הערה ע"ג שם.

והנה בתרתי בכ"י הזה לתת לעיקר ולפנים הספר, והוספתי בו מאמרים שלמים ומלות רבות עפ"י כ"י אחרים אשר נחסרו מידי המעתיקים, וכלם הצנתי בין שני חצאי מרובע לתורות כי נוסף הוא, ואת אשר מיותר הסגרתו בין שני חצאי עגולה לתורות כי יתיר הוא, ותקנתי וצרפתי דברי הספר כצרוף כסף, גם רשמתי התחלות כל מאמר ומאמר באותיות, והצבתי ציונים להפסוקים, ונתתי ריוח בין הדבקים, כאשר יראה הקורא וישפוט מישרים, כי נוף התנחומא בעצמו התחדש עתה כנשר נעוריו, ועיני ההוגים תחוינה בו מישרים.

כתב יד ב.

הוא הקובץ השני הנשלח אלי מאוצר הספרים באקספארד ומצוין.

Hund Donat 20 Uri Hebr CXVI № 153

ומחזיק 189 דפים. בכל דף שני עמודים, קצתו נכתב על נייר וקצתו על קלף, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, רק נמצאו בו הוספות רבות אשר הוסיף הסופר הזה מן התנחומא כ"י שלנו. ועל הריבה מאמרים שהוסיף רשם "תנחומא". ובצדו על הגליון נמצא כתוב מסופר מאוחר "אינו בדפוס", מכאן עד... אינו בדפוס".

והנה אתן לפני הקוראים רשימה מכל המאמרים שהוסיף זה הסופר ואנה הם נמצאים בב"י שלנו. ובהערות שלי העירויות על השנויים שיש ביניהם כי הקובץ מתנחומא שלנו בב"י אשר היה לפני הסופר הזה משונה קצת בנוסחאותיו מב"י שלנו קובץ א' מאקספארד גם מב"י רומי ומב"י רח"ם.

בסוף הספר נמצא שנת ההעתקה מן ידי הסופר בכתב משונה קצת.

נשלמה כתיבת זה הספר בירח שלשה עשר

בשנים ועשרים יום בו, שנת צ"ב לפ"ק האלף השישי,

שבת והודאה לצור מגני ומרים ראשי.

אחר ספר בראשית כתב הסופר. ספר בראשית נשלם שבת לאלהים חיים ומלך עולם חזקנו ואמצינו אל המרומות, לכתוב ספר אלה שמות.

אחר ספר שמות כתב. חסלת ספר ואלה שמות, שבת לשוכן כרומות, רם ונשא רוב תעצמות, אהל ספר ויקרא, בעזרת איום ונורא.

אחר ספר ויקרא כתב. חסלת ספר ויקרא, תהלה למעו ביום צרה, ברוך נתן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, בעזרת אל אלהים ה', אתחיל ספר במדבר סיני.

אחר ספר במדבר כתב. חסלת ספר במדבר סיני, תהלה לאל אלהים ה', ברוך נתן ליעף כח, ולאין אונים עצמה ירבה, אתחיל ספר אלה הדברים, בעזרת משפיל ומרים.

אחר

אחר ספר דברים כתב. חסלת סדרא וחסלת תנחומא, שבה ותהלה לדר במרומא, ברוך נתן ליעף בה, ולאין אונים עצמה ירבה.

בהתחלת הספר מתחיל ילמדנו רבינו ה' בתכמה יסד ארץ, וכן הוא בכ"י פארמא קובץ 261, גם בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, ואף כי המלות ילמדנו רבינו מורגלים רק בשאלה בהלכה, הציגו כן המעתיקים גם בראש שיהיה נקרא הספר על שם התהלהו "ילמדנו". ובדפוס מאנטובה ואחריו בכל הדפוסים השמימו המלות "ילמדנו רבינו" והציגו במקומם "זה שאמר הכתוב ה' בתכמה יסד ארץ".

פרשת נח מתחיל בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) יתברך שמו של מלך כלכי המלכים כו', ולפנינו בדפוס הוא אות ג', ואח"כ מובא שאילתא וכו', כמו לפנינו אות ד' ואח"כ מתחיל אלה תולדות נח ילמדנו רבינו על כמה עבירות כו', אשר לפנינו בדפוס הוא בהתחלת המאמר אות א'. והמאמר מאות ב' שלפנינו בדפוס המתחיל כך פתח ר' תנחומא בר אבא פרי צדיק עד סופו חסר בכ"י הזה (וכן בכ"י ה' מאקספארד) ונמצא בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא. עוד בפ' נח אחר אות ט' שלפנינו נמצא הוספה צא מן התיבה אמר ר' יהודה אלו הייתי שם כו' עד לכך אמר הקב"ה צא, וזה הוא בכ"י שלנו סוף אות י"ד. עוד שם אחר אות ט"ו בנדפס נמצא הוספה וכל הדברים האלו ע"י יין כו' עד יטפו הדרים עמים. ונרשם בצדו, אינו בדפוס" והוא מן כ"י שלנו סוף אות כ"א. עוד שם בסוף פ' נח אות י"ט ויבטל שעבוד ע"ז (בדפוסים ראשונים שעבוד האומות) מישראל והיו עובדים אותי בשמחה שנאמר עבדו את ה' בשמחה, ובכ"י הגי' ואבטל שעבוד האומות מישראל והיו עובדין אותו ביראה שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה אמן וכן יהי רצון. ובנדפס נמצא הוספה אבל עובדי עבודת כוכבים היו עובדין אותו ברעדה, כגון אדם שבנו משרת לפניו כו' עד סופו לא נמצא בכ"י, גם לא בכ"י ה' מאקספארד, ונוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא.

בפ' לך. המאמר מאות ה' המתחיל ויהי רעב בארץ מה כתיב למעלה מן הענין הוא מאוחר בכ"י אחר סיום המאמר מאות ו', וכן הוא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממנומנה הפך הסדר. עוד שם לפני אות י"ח נמצא בכ"י הוספה זש"ה כענבים במדבר מצאתי ישראל עד כשתחרר מכנה העוקץ היא תמימה, והסופר לא רשם אינו בדפוס. והוא לקוח מכ"י שלנו אות כ"א, עיני הערה קצ"ה.

בפ' ויצא אחר אות ב' נמצא בכ"י מאמר המתחיל ויצא יעקב זש"ה לך עמי בא בתדריך בשעה שרואה השעה הצופה תן לה מקום ואל תעמוד כנגדה כו' עד אלא יעבור זעם, ונרשם בצדו, כל זה הרף אינו בנדפס". והוא מכ"י שלנו אות ה'. ואחר זה מתחיל "תנחומא" ויחלום והנה שלם הראה לו הקב"ה ליעקב מנשה עומד כו' עד ונאמר בסיני אנכי ה' אלהיך הוא בכ"י שלנו אות א'. ואחר זה נמצא שם ויצא יעקב זה אחד מארבעה שקפצה להם הארץ כו' עד כי עין בעין יראו בשבש"ה ציון, הוא בכ"י שלנו אות ה'. שם בסוף הפרשה אות י"ג המתחיל השמר לך פן תדבר עם יעקב משוב ועד רע מכאן אנו למדין שזכות מלאכה עומדת במקום כו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ולא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא ואח"כ בדפוס וויניציא, והוא הוספת המדפיס הראשון.

וכן התחלת פ' וישלח כל אות א' המתחיל עם לבנגרתי עד תחת כנפי השכינה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד, ונמצא כבר בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטניא.

בפ' שמות (בין אות ו' ואת ז') נמצא בכ"י (צד 42 ע"א) הוספה ומשה היה רועה זש"ה ה' בהיכל קדשו כו', ונרשם שם בצדו מכאן עד ומשה היה רועה (הוא בנדפס לפנינו התחלת אות ז') לא נמצא בדפוס. וזה לקוח מכ"י שלנו אות י' עד סוף האות ואח"כ מתחיל בכ"י ומשה היה רועה זש"ה כל אמרת אלוה צרופה כו', כמו לפנינו אות ז'. ובצד הב"י כתוב על הגליון "מכאן ואילך בדפוס". עוד שם לפנינו אות י"א ויאמר אל בנותיו ואיו. אחר זה נוסף מיד רצתה צפורה כצפור כו' עד שטתרת בית אביה בדם הצפור, לקוח מכ"י דילן אות י"א. שם אחר הסיום מאות כ"ג נמצא בכ"י (צד 45 ע"א) הוספה, כפרקי דר' אליעזר כתוב המש אותיות שנכפלו בתורה כולן לסוד הגאולה . . . ובסוף סיים עם אס כן גואל הוא שתתיר לגאול את ישראל ממצרים שכך שמעתי מנבא מיד ויאמר העם וישמעו כי פקד ה'". שם לפנינו אות כ"ז אחר המלות כל האחים שנאים זה לזה נמצא כתוב בפנים, כולה כתוב בתנחומא" וכן ראיתי בכ"י ה' מאקספארד כתוב כן כולה כתובה בתנחומא. וכוון הסופר אל התנחומא כ"י

דילן אות כ"ד . והמדפים ממנובה השמים שלשה המלות האלה והשלים המאמר שהשמיט המעתיק עפ"י כ"י דילן אות כ"ד .

בפ' וארא בסוף אות ד' נוסף בנדפס גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא המלות „לפיכך עשה מקלו נחש כלומר שפרעה הרשע כשם שהנחש מעוקם כך פרעה יתעקם” . וזה ליתא בכ"י וכן ליתא בכ"י ה' מאקספארד . שם באות ו' לפנינו במקום אשר כתוב בנדפס „וכו' כדכתבתי בריש הפרשה” כתוב בכ"י גם בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא „כולה כדכתבתי בריש פרשתא” . שם אחר סיום המאמר מאות ה' (בכ"י צד 48 ע"ב) נמצא בכ"י מאמר אחד המתחיל „תנחומא” ראה נתתיך אלהים לפרעה אמר לו הקב"ה בשביל שעשיתי אותך אלוה לא תהא רוחך גסה כו' עד ואין אתה אלהים אלא על פרעה לקוח מן כ"י שלנו אות ט' , ובכ"י נרשם בצדו „אינו בדפוס” . שם באות י"ב אחר הסיום שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן את מטותם , נמצא בכ"י (צד 49 ע"א) הוספה „ר"א מגיד מראשית אהרית הגיד הקב"ה למשה מה שפרעה הרשע עתיד לרתעקם עליכם הוי מגיד מראשית אחרית כשיבוא ויאמר לכם תנו לכם מופת עשה האותות לפניו הוי כי ידבר” ונרשם בצדו „אינו בדפוס” והוא לקוח מכ"י דילן אות י"א . שם באות י"ב אחר המאמר תנו לנו מופת כו' ואתה תהיה לו לאלהים מתחיל בכ"י ר"א כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה כו' עד הלשון הזה אלא לשון קושי שנאמר דבר האיש אדוני הארץ קשות , ונרשם בצדו על הגליון „מכאן עד ויבא משה ואהרן אינו בדפוס” והוא לקוח מכ"י דילן אות י"ב ואות י"ג , ואחר סיום ההוספה נמצא כמו בנדפס ויבא משה ואהרן הויה לו ליכנס תחלה עד סופו כמו באות י"ב . עוד שם בין אות י"ג ואות י"ד נמצא בכ"י (צד 49 ע"ב) הוספה ומתחיל ויאמר ה' אל משה השכם בבקר זש"ה שיתה ה' מורא להם כו' עד שנאמר ובתחפנחם השך היום , ונרשם בצדו עד „ובתחפנחם השך אינו בדפוס” והוא לקוח מכ"י שלנו אות ט"ז עד סוף אות י"ז . ועל השניים העירותי בהערות , עיין מן הערה קל"ח ולאחריהם .

פ' בא בהתלהת אות ה' נמצא גם בכ"י רשום „ממכילתא דרבי ישמעאל” וכן הוא בכ"י ה' מאקספארד . עוד שם אחר סיום המאמר מאות ו' נמצא בכ"י (צד 52 ע"ב) מאמר גדול ומתחיל „תנחומא” החודש הזה לכם זש"ה ענה דודי ואמר לי , והסיום הוא (צד 53 ע"א) שנאמר כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה ונרשם בראש המאמר „מכאן ועד ויהי כחצי הלילה אינו בדפוס” ובסוף נרשם „עד כאן אינו בדפוס” . וכל אשר הוסיף לקח מכ"י אות ז' עד סוף אות ט"ו . עוד שם בסוף אות ה' סיים . פרשתא י"ד כ"ו הלכות ובסוף אות ט' „פרשתא כ"ה הלכות ט"ו” (צ"ל להיפך פרשתא ט"ו הלכות כ"ה כמו שהוא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא) , ובסוף אות י' סיים „פרשתא י"ז הלכות ט"ד” ובסוף אות י"א פרק י"ז הלכה ט"ג (ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא פרשת י"ז הלכות ט"ג) ואחר אות י"ד (ובכ"י מחובר יחד אות י"ב י"ג י"ד לכן נמצא בכ"י בסוף אות י"ד) כתוב . „י"ח פרשיות של פסח וסמינדהון מצריא הדין ולא מנטרא למנטר מכילתא לשבע יומי קודם לארבע עשר קדש ותיעול בלילה מיכל פסחא ותקדש עלנא חזק” . וכוונת הסיומן הויה בארתי לעיל בפרק ג' בהערה ו' שם .

פ' בשלח מתחיל בכ"י (צד 55 ע"א) „תנחומא” וזש"ה חכם לב ואמיץ כח מי הקשה אליו זה הקב"ה כו' עד שנאמר לא ימיש עמוד הענן יומם ונרשם בצדו „מכאן עד ויהי בשלח שילוח לויה (הוא בנדפס אות א') אינו בדפוס , ובסוף סיים „מכאן ואילך בדפוס” וכל זה לקח מכ"י מן אות א' עד קרוב לסוף אות ט"ו , עיין הערה ג' והערה פ"ג . שם אות ד' נמצא גם בכ"י „וכו' כדכתוב בסדר וירא אליו” . שם אות י' באמצע אחר „ואומר : ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו” כתוב בכ"י (וכ"ה גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא) „חסלת מסכת ויהי בשלח שבעה סימן והוה ומלול ורדף ואמר חוטרא איתא בידך הלכתא קצ"ב שידתא פרשתא קמיתא” . וכוונת הסיומן בארתי לעיל בפרק השלישי הנזכר בהערה ו' שם . עוד שם בסוף אות י"א סיים „הלכות ל"ד פרשה” ובסוף אות י"ז „הכלת פרשתא” . עוד שם אחר אות י"ט נמצא בכ"י (צד 61 ע"ב) מאמר גדול (עד צד 62 ע"ב) ומתחיל „תנחומא” ויאמר ה' אל משה הנני ממסיר זש"ה כי במ ידן עמים כו' עד שנאמר יכרו עליו חברים . ומסיים עד כאן תנחומא . ובצדו על הגליון כתוב . „מכאן עד ויאמר ה' אל משה הנני מכשיר לכם לחם מן השמים אינו בדפוס” . וזה לקח מן כ"י שלנו . אות כ' עד סוף פ' בשלח .

פ' יתרו סוף אות ד' נמצא הוספה ויאמר משה אל יהושע, אמר יהושע כמה גדולים יש כאן בו, עד ופתי יערים זה יתרו, הוא מב"י שלנו אות ד'. עוד שם אתר אות ח' נמצא בכ"י (צד 66 ע"א עד 67 סוף ע"א) הוספה ומתחיל בחדש השלישי וז"ה הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת אם תצטרך לעצה היה נועץ בתורה בו. עד שנאמר ישראל נושע בה תשועת עולמים. ונרשם בצדו „מכאן עד בחודש השלישי וז"ה יצפון לישראל נושע בה” (הוא התחלת אות ט' לפנינו) ובסוף ההוספה כתוב בגליון „עד כאן אינו ברפום” וכל זה לקח הסופר מן כ"י שלנו מאות ז' עד סוף פ' יתרו. ובכ"י שהיה לפני הסופר הוה נמצא קצת שנוים, עיין הערה ל"ז.

בפ' משפטים באות ג' אתר הסיום שנאמר שם שם לו הק ומשפט נמצא בכ"י. ואם תאמר אלה הדברים פסל שלפניו אמרו לו פסל המסעות והמקראות יעידו שבכולם ויסעו ויחננו כאלו הם מוכרחים ובכמה לבבות חוץ מהר סיני שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר ע"כ. ומסגנון הלשון יורה שהוא הוספה מאוזה מפרש אחרון. ועיין תנחומא כ"י שלנו אות ט'.

בפ' כי תשא בין אות י"ז ואות י"ח נמצא בכ"י (צד 88) הוספה ויתן אל משה וז"ה כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גדולה היא החכמה וגדולה ממנה הדעת והתבונה בו' עד הוי מפיו דעת ותבונה, והוא לקוח מב"י אות י'. עוד שם בהתחלת אות י"ט נוסף בכ"י (צד 89) מאמר גדול והוא. וירא העם כי בשש משה בא שש שעות ולא ירד בו' עד כי אסלה לעונם ולחטאתם לא אובר עוד. והוא מב"י שלנו מהתחלת אות י"ג עד סוף אות י"ג. עוד שם באמצע אות כ"ז אחרי המלות ואם לאו ומשרתו יהושע בן נון הרי יהושע בן נון משרת תחתך (והמלות אמר לפניו רבש"ע ראה שאפילו בכעסך עד א"ל הקב"ה למשה דברים גדולים בו' ליתא בכ"י ונמצא גם ברפום ראשון רפום קאנשטאנטינא) נוסף מאמר אחד (צד 91) למה הדבר דומה למטרונה שקצפה על המלך ויצאה לה חוץ מפלטרין בו' עד שנאמר רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, התחלת המאמר הוא לפנינו בכ"י בסוף אות ט"ו, ומן כתיב חשבתי ימים מקדם עד סוף המאמר שנאמר רחוק יהיה וגו' כאלפים אמה במדה הוא מאות י"ד ואות ט"ו. עוד שם בפ' כי תשא בין אות ל"ג ואות ל"ד נמצא בכ"י (צד 93) הוספה ונרשם בצדו מכאן עד וז"ה אכתוב לו רובי תורתני (הוא באות ל"ד) אינו ברפום. וההוספה מתחלת ויאמר ה' אל משה כתב לך הלוחות הראשונים כתובים באצבע אלהים בו' עד המשה על לוח זה והמשה על לוח זה שנאמר עשרת הדברים, וזה לקוח מב"י שלנו מן אות י"ז עד התחלת אות כ'. עוד שם בסוף אות ל"ז נוסף בכ"י „ושני לוחות העדות ביד משה הנה הכתב שהיה עליהן היה טוען אותן והיה נראין כלו על ידי משה”.

בפ' ויקהל באמצע אות י' לפני המלות ובצלאל עצמו עשה הכל שכל פעם ופעם בו' נוסף המאמר. וממכותך ארפאך את מוצא באלישע שהיו המים רעים והארץ משכלת ויאמר אלישע קחו צלוהית חדשה ושימו שם מלה ויצא אל מוצא המים וישלך וירפא המים, ואף ישראל כשהגלם בלאדן בן בלאדן הוא מחויק ועושק אותם כבתולה לכן אנכי מפתיה, ואין מפתיה אלא בתולה שנאמר כי יפתה איש הוי וממכותך ארפאך אף ישראל כשהטאו בשמים אמר להם במה שהטאתם אתם מתרפאין ויעש בצלאל את הארון עצי שטים, ע"כ. ואח"כ מתחיל ובצלאל לעצמו עשה הכל שכל פעם ופעם הוא אומר ויעש בצלאל כמו לפנינו. ונמצא בכ"י שלנו אות ט' קצת במסגנון אחר.

בפ' פקודי כל אות א' שלפנינו בנדרפם לא נמצא בכ"י, אך שם נמצא שאלה בתלכה ילמרנו רבינו כמה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הוה והקין קיימת לעולם הבא ואלו הן כיבוד אב ואם וגמילות הסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם, ואח"כ מתחיל אלה פקודי המשכן וז"ה ה' אלהים אהבתי מעון ביתך זה ההיכל בו' כמו אות ב'. והמאמר (מאות ד') אשר הוסיף המדרפם ורשם „קנקן חדש מלא ישן” וכל המאמרים מאות ה' ו' ז' ה' ט' י' י"א עד סוף הפרשה שהוסיף המדרפם ממנוטובה נמצאים בכ"י ההוא, אך באמצע אות ו' נוסף המאמר אלה פקודי המשכן ראה כמה חבב המשכן לפני הקב"ה אמר ריב"ל אפילו לאומות העולם היה יפה כיצד אלו היו יודעין האומות מה היה המקדש והמשכן יפה להם אהלויות וקסטריות היו מקפין אותו למה עד שלא הוקם המשכן היו האומות שומעים קול הדבור והיו (נדרשין) [נתרוין] שנאמר השיב קול אלהים, ומשהוקם המשכן היו שומעין את הקול ולא היו ניווקין למה שהיה הדבור יוצא במשכן שנאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל

באוהל מועד ובזכות ישראל נעשה המשכן ע"כ. ועיין בתנחומא הנדפס תרומה אות ט', ויקרא רבה פ"א, מדרש חוית פ"ב פ' כתפוח.

פ' ויקרא מה שהוסיף המדרשים ממנוכה אות א' עד סוף אות ו' ורשם עליו "ראה כי הדש הוא" נמצא בכ"י הזה. וכל אות ח' אשר נדפס כבר בדפוס קאנשטאנטינא ורשם עליו "כבר היה לעולמים" לא נמצא בכ"י הזה, כי באמת הוא נוסף מאוזה רישן מאוחר. גם בפ' צו כל הוספה שהוסיף המדרשים ממנוכה היינו אות א' עד סוף אות י"ב אשר רשם עליו "ראה כי הדש" נמצא ג"כ בכ"י ההוא. אולם אות י"ג ואות י"ד עד סוף הפרשה אשר נדפס בדפוס קאנשטאנטינא ונרשם עליו "כבר היה לעולמים" לא נמצא בכ"י ההוא. גם בפ' שמיני מה שהוסיף המדרשים ממנוכה והוא אות א' עד סוף אות ו' נמצא בכ"י ההוא. ומן אות ו' עד סוף אות י"ב אשר נדפס גם בדפוס קאנשטאנטינא אינו בכ"י. ובאמצע אות ו' שהוסיף המדרשים ממנוכה נמצא בכ"י המאמר המתחיל אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן דמס התיר שנאמר והגויס תרוב יתרכו כו' עד המאמר מר' תנחומא בן חנלאי כמו שהוא לנכון בכ"י שלנו. עיין פ' שמיני הערה ס'. ואה"כ הוא כמו בש"פ שלנו עד סוף פ' שמיני הערה א'.

בפ' מצורע אות ח' שנוסף פי' לרבינו שריא גאון ז"ל ליתא בכ"י ולא נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדרשים הראשון דפוס קאנשטאנטינא. בפ' שלח באות ו' אחר הסיום ויאמר אליהם עלו זה בנגב עלו שהם עולים מתחיל בכ"י הזה גם בכ"י ה' מאקספארד גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא המאמר אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק (הוא לפנינו באמצע אות ז') וסובב הולך עד ופתאום יבא אל היכלו (סוף אות ז') ואח"כ מתחיל בכ"י וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען כו' למה בנגב כו' עד שנאמר אשר אתה ידעת ואתה שמעת וגו'. אולם המדרשים ממנוכה מהפך הסדר והמאמר מן וישלח אותם משה הציג לכאמר שלפניו בסוף אות ו' והתחלת אות ז' בין ויאמר אליהם עלו זה בנגב עלו שהם עולים ובין אמר ר' ברכיה הכהן ברבי מצאו שלשה בני ענק, עיין בפ' שלח בהערה מ' שם.

בפ' קרח אות ג' המתחיל מנצפ"ך האותיות כפולות כו' עד סוף הפרשה לא נמצא בכ"י ההוא גם לא בכ"י ה' מאקספארד, רק נוסף בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ואח"כ בכל הדפוסים.

בפ' הקת באות ב' המאמר שאלתא רמחייבם כל בית ישראל נמצא בכ"י רק עד וחיני בר קפרא ממשמע שנאמר כו' עד סוף אות ב' חסר ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. ובסוף פ' הקת נמצא הוספה ב' מאמרים והוספתים בגוף התנחומא בסוף פ' הקת, מאמר הראשון הביא גם הרשב"ץ בפירושו לאבות דף ע' ע"א בשם התנחומא ונמצא בליקוט ויחי רמז קס"א בשם מדרש אבכיר, וראה בליקוטים ממדרש אבכיר שהוצאתי לאור (ווינץ תרמ"ג) סי' ל' ורשם בהערה כ"ז. וכן נמצא כל המאמר בקצת שנויים במדרש עשרת הדברות, ונדפס בבית המדרש ח"א צד ע"פ, והסיום משונה שם מאשר הוא לפנינו. ומאמר השני העתקתי ג"כ ובודאי לקוח מהילמדנו, ועיין קצת בענין זה במדרש פטירת אהרן, נדפס ג"כ בבית המדרש ח"א צד צ"א.

בפ' פנחס מתחיל במאמר ילמדנו רבינו הרואה בני אדם כו', והמדרשים ממנוכה הציגו באות י', עיין בפ' פנחס הערה א'.

בפ' ראה באות י' אחר המלות הה"ד וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן עפרן תנינא חסר כתיב, נמצא בכ"י נוסף מאמר אחד ובצדו כתיב "מכאן עד ר' יצחק אינו בדפוס". ולפי הנראה אין שייכות כלל למאמר הזה על הכתוב עשר תעשר (ראה י"ד כ"ב) רק מקומו להלן על כי פתוח תפתה (ראה ט"ו ח') וחסר התחלת המאמר, וברור כי הדף נשמש ממקומו הראוי. וה"ל המאמר הנוסף. ור' יונתן בר יוסי אומר העושה מצוה אחת מתוך הרחק סופה לקיימה מתוך הריעות, והמכבלה מתוך הריעות, סופה לבטלה מתוך הרחק, וכן הנותן צדקה מתוך הרחק נותנה מתוך הריעות, והמכבלה מעושר לסוף מבטלה מעוני שנאמר כי פתוח תפתה וגו' (דברים ט"ו ח') אם פתוח מתוך הרחק תפתח מתוך העושר, שתי ידות בראתי בצדקה אחת בראתי למתן ואחת לקבל מה בין זו לזו, לפיכך הנותן צריך ליתן שבח ותודאה לפני הקב"ה שעשאו מן הנותנים ולא מן הלוקחים, ושתי מדות הללו הוא בראן יתברך שמו שעשה יד העני למטה ויד העשיר למעלה, ראה כמה הוא צריך להודות שנעשית ידו עליונה ולא תחתונה. ר"א כי פתוח תפתח כל הנותן צדקה לא לעצמו בלבד הוא מטיב אלא לכל הכריות

מסוף העולם ועד סופו לכן נאמר פתוח פתחה . ד"א פתוח פתחה אמר הקב"ה אם פתחה ירך לעני ותרחמנו אני אפתח השמים ואוריד הגשם וארחם על כל הבריות בשבילך שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב) לך ולכל העולם כולו, ואם יאמר אדם הריני מהסר ממוני אם אתן צדקה זו לעניים יסתכל אדם בעצמו שכל דבר שאינו חסר אינו כוסיף וכל דבר החסר כוסיף שהרי שער הראש והשפם על שמתחסרין ומסתפרין הן גדלין והגבנונים שאין מתחסרין אין גדלין ואין כוסיפין לכן נמשלו ישראל ברחל שגוזזין אותה ומגדלת צמר בכל שנה ושנה, אבל הבהמות שאין נגזזות אין כוסיפות כמו כן ישראל והאומות ומכאן ילמוד אדם שכל המגזז נכסיו בצדקה כוסיף ואם הוא נותן בעין יפה יש לו שכר טוב אע"פ שאינו נותן משלו אלא משל הקב"ה שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאום ה' (חגי ב' ה') ע"כ . ואח"כ מתחיל ר' יצחק פתח קרא בזה שהוא מלוה ישראל ברבית כמו לפנינו בנדפס. שם בפי ראה סוף אות י"ב דאמר ר' לוי מעשה באדם אחד כו' חסר עד סוף אות י"ב, גם חסר כל אות י"ג .

בפ' שופטים אות ב' ואות ג' ליתא מכ"י כי הוא הוספת המדפים ממנוטובה, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד . עוד בפ' שופטים מן אות י' עד סוף פרישת שופטים ליתא בכ"י, וכן חסר בכ"י ה' מאקספארד, וזה הוסיף המדפים ממנוטובה, ובכ"י ה' מאקספארד נשאר רק סוף הפרשה וקראתי אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן כו' .

בפ' תצא אות ג' חסר בכ"י כי היא הוספת המדפים ממנוטובה ונמצא בכ"י ה' מאקספארד .
בפ' תבא חסרים אות ג' ואות ד' כי הוסיפם המדפים ממנוטובה ונמצאים גם בכ"י ה' מאקספארד .

בפ' וילך אות ד' ליתא כי הוא הוספת המדפים ממנוטובה, וכן כל פ' וילך ליתא כי הוא ג"כ הוספה של המדפים ממנוטובה. וכן בפ' האזינו אות א' ואות ה' ו' ז' ה' ליתא כי זה ג"כ הוסיף המדפים ממנוטובה .

בפ' ברכה אות ב' ואות ג' חסרים רק מאמרים מקוטעים מסוף אות ב' והתחלת אות ג' מן אמר ר' שמעון בן לקיש אלמלא מקרא כתוב עד שלא ימסרני בידך נמצא בכ"י ה' מאקספארד . כל אות ז' הוא סוף פ' ברכה חסר בכ"י .

ויש עוד להעיר כי בפ' תבא בין אות א' לאות ב' נמצא בכ"י הוספה לקוח מפירש"י כ"ז א' עד סוף הפרשה כלשונו ממש . גם בהתחלת פ' נצבים נמצא מאמר גדול מפירש"י ריש נצבים עד והרי אתם קיימים לפניו היום . ואח"כ מתחיל כמו לפנינו בדפוס אתם נצבים וזש"ה הפוך רשעים ואינם, ונרשם בהתחלת המאמר בצדו על הגליון "מכאן עד אתם נצבים וזש"ה הפוך רשעים, אינו בדפוס" . ומוזה המרשים נעלם כי לקוח מפירש"י .

כתב יד ג.

הכתב יד הזה הוא השלישי אשר השגתי מאוצר הספרים מאקספארד מסומן מלמעלה נומר 183 ומלמטה 187 ועל הרף אצל השער נרשם 156, ומחזיק 119 דפים, בכל צד יש ב' עמודים ובכל דף ד' עמודים, נכתב על קלף בתמונת פאליא קמן, והכתב דומה לכתב אשורית ונוטה מעט לכתב רש"י וחסר בראשו ובסופו כי נאבד הרבה ונשאר רק מקצת, ומתחיל בפ' ויצא במאמר להיכן היה גולה כך שנו רבותינו, והוא בנדפס ויצא אות א', וסיים ויקח האבן אבן אחת (סוף אות א') וכל אות ב' חסר ומתחיל ויצא יעקב וזש"ה כי מלאכיו (אות ג') והכ"י נשלם באמצע כי תשא כל מי שאינו משמר את השבת בתיוקונו בא לכאן ומשמר בע"כ, והוא בנדפס כי תשא אות ל"ג . וחזן מה שחסר הרבה נחתכו כמה גליונות מהקלף לארכו, והכ"י ישן נושן מאד, והרבה תיבות נשטמשו ונמחקו מרוב זוקן ואי אפשר לקרותן . הקובץ דזה הוא שוה עם תנחומא הנדפס רק באיזה שונים . אבל נמצאים מאמרים לקוחים מכ"י לנו וכן מאמרים מחדש ב"ר . ועוד נמצאים מאמרים אשר אינם נמצאים לא בתנחומא הנדפס ולא בכ"י שלנו, לכן אמרתי להעתיקם אותם המאמרים . גם נמצא בגליונות איזה חידושים ופירושים ודרשות וגיבורות נכתבים מסופר אחר ג"כ בכתב ישן נושן וג"כ מוטושטש מאד וקשה מאד הקריאה, בכל זאת העתקתי בסוף ההוספות גם איזה גרגרים מהגליונות .

(א) ויקח מאבני המקום כל אותו הלילה הרגיש אותו צדיק אמר אבי זקני היו לו שתי

נשים, והעמיד מהם שני בנים. אחד צדיק ואחד רשע, ויצחק לא היה לו אלא אשה אחת, והעמיד ממנה שני אנשים, אחד צדיק ואחד רשע, אני שעתיד לישא ארבעה נשים, ועתיד אני להעמיד מהן הרבה בנים, כמה מהם יהיו צדיקים, והיה מצמצער, מה עשה הקב"ה, הפך כל האבנים ששם סביבותיו לאחת, ואמר לו, אל תצמצער מזה, ראה האבנים ששמת סביבותיך כולם נתפכו לאחת, כשם שכולן אחת כך משהך אחת היא, שכל בניך כולן צדיקים, וזש"ה כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ר' ז'), והוא שאמר הכתוב עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), שכרת הקב"ה ברית עם יעקב באבנים. וכן שלש שנים ערלים יהיו לכם (ויקרא י"ט כ"ג) זה אברהם. . . . עמו הקב"ה עם יצחק ישמעאל עם יעקב עשו, הרי שלש שנים ערלים, וברביעי יהיה כל פרוי קודש (שם), אלו בני יעקב שהם דור רביעי, וכן כל שלש שנים ראשונים של תינוק לא הווקק אביו לא לחנכו במצות, ולא ללמדו תורה ולשון הקודש, אבל ברביעי יהיה כל פרוי קודש הלולים לה' ומבניו במצות ומביאו עמו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ולענות קדיש וקדושה. וללמדו שמע ישראל והברכות ואמן, ובשנה החמישית יהיה כל תרומות לאכול (שם), שצריך להכניסו למקרא להושב, וזה ששנו הכמים בן חמש למקרא, וכן הוא ואמר כרם היה לידידי בפרך בן שמן (ישעיה ה' א'), כרם זה אברהם, ויעקבו מישמעאל, ויסקלו מעשו, וימעהו שורק אלו בני יעקב, וכה"א ולשרקה בני אתונו (בראשית מ"ט י"א), לכך כתיב דבר אל בני ישראל (שמות י"ד ב') אלו בני יעקב, ולא בני אברהם ויצחק, מפני ישמעאל ועשו.

וא"ת מדרש עם אבני השדה בריתך (איוב ה' כ"ג), אדמי כתיב, ומהו אדמי, מעשה בזקן אחד שנתארח בהיה מקום בבית הסיד, ועשה לו כבוד גדול, לצהרים אמרה לו אשתו של בעל הבית לבעלה אדוני מה נאכל הלילה לכבוד האורח, אמר לה אדם שלנו, שמע הוקן הרגיש ואמר בלבו שמא במקום הזה אוכלין זה את זה, כשם שיאכלו האדם שאמר לכבודי, כך שמא יבא אחר אחרי שיאכלוני לכבודי, מה עשה אותו הוקן, יצא מאותו בית והלך ובא לבית אחר, לעת האוכל הלך הבעל הבית הראשון ושאל לכל שכניו ראייתם הוקן שבא היום לביתי, אמר אחד ראייתו נכנס בבית פלוני, הלך לשם ונמצא שהיה על השלחן, אמר לו אדוני למה ככה עשית להניח את ביתי, עלה מכאן ובא אלי, אמר לו לא אלק, ובקשו פעמיים ושלוש ולא אבה, הלך לו, כשהלך בעל הבית הראשון אמר לו האחרון, למה עשית ככה לבייש זה החסיד והוא איש אלהים, אמר לו כזה וזה שמעתי ותרנו במני מתוך היראה ברחתי ובאתי הנה. התחיל אותו בעל הבית שוחק ואמר לו כלום קרית בספר איוב, אמר לו כן, אמר לו כתיב כי אם אדני השדה בריתך, אדמי כתיב, במקומינו מין ירק הוא זה יוצא מן האדמה כשאר עשב (א), והוא כדמות אדם ונשרש בארץ, וכשיוצא מן הארץ יוצא ראשו תהלה עד שיוצא חוץ לארץ כולו, ובאמצע. . . . מקום שאר בני אדם יש כמין מעיין שקרוין. . . . מראשו אחד. . . . האחד נשרש ניטין והוא כשאר הפרי נתון בזמן שלו כן הוא באותו מעיין עד שהוא מתבשל כל צרכו, ואז הוא שמן ביותר ונוסם, וזהו כי עם אדמי השדה בריתך והית השדה השלמה לך (איוב שם), שאין רשות לחיה להיזק אותו אדם.

(ב) והנה סולם מוצב ארצה. (ב) סולם זה סיני בגימטריא כו'. (ג) עולים ויורדים אלו משה ואהרן כו'. ד"א עולים ויורדים, עולים תרי ויורדים תרי הרי ארבע, אלו ארבע שרי מלכויות, (ד) הוא שיסד הפייט שרי ארבע ועולים להשמיד יזכור.

(ג) והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, וכי בכל מקום שרואה מלאכים אומר שהוא בית אלהים, אלא ראה והבין שאותן שאין להן רשות לצאת מארץ ישראל עולין והאחרים שיוצאין מארץ לחוץ לארץ ויורדים, אמר ודאי זה פתחו של שמים, ואותן מלאכים שראה עולים הם אותן שבאו לסרום להפכן, ועל שגילו מסתרין של מלך יצאו ממחיצתן קל"ד שנה וכאן עלו (ה).

(ד) אם יהיה אלהים עמדי וגו', ואם לאו לא היה מאמין, אלא אמר יעקב איני יודע

אם

(א) עיין שפתי תכמים קדושים י"ט ל"ח בענין אדמי הסדה.

(ב) המאמר הזה נמלא בתכונות כ"י אות ו'.

(ג) מוצב כ"ל פס"ח אות י"ד.

(ד) הוא כמותף ציוס ח' ד"ל"ה התחמול זכר תמלת כל מעט, ולפנינו בו כמאלו יזכור.

(ה) נמלא קל"ח תנוס בתכונת כ"ל פס"ח אות י"ב, ושם הגי' הכונס ילאו ממחיצתן קל"ח שנה.

אם חלום הוא ואין חלום בלא דברים בטלים, ואם חיון הוא, לכן אמר כה יעשה לי. וי"א לשון שבועה, כמו כה יעשה לי אלהים (מ"ב ו' ל"א).

(ה) עשר אעשרנו לך. כפל מלה היא, כמו עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב), אלא אמרו רבותינו ז"ל עשר בשביל שתתעשר שכל המעשר בעין יפה נכסיו מצליחין. וז"ה ואיש את קדשיו לו יהיו (במדבר ה' י'). שכל המעבט מעשרותיו סוף הוא לקבל מעשרות משל אחרים. ומעשה בחסדו קרא לבנו ושנה שבכל שנה ושנה היה מפריש ממנה אלף כורין למעשר, לעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו בני השדה שאני מורישך הוזהר שלא תעבב ממעשרותיו, ואם תעשרהו כראוי בכל שנה ושנה יעשה תבואה כמשפטו, ואם לא תפריש כל מעשרותיו גם הוא יעבב כל פירותיו, לאחר שצוהו מת החסיד, וקברוהו בכבוד, ויורד הבן לתוך שדהו ועדרו ונכשו כראוי וזרעו כשהגיע עונת הזמן וראה רוב התבואה נכנסה בו עין הרע ועיבב לו מעשר מן אלף כורין, לשנה אחרת השדה נתמעט אלף כורין בשביל שעיבב המעשר, וכן כל שנה ושנה נתמעט השדה עד אלף כורין, כשראה כך קרע בגדיו וילבש שהורים ונתאבל, ומה עשו קרוביו ובני משפחתו, לבשו בגדים לבנים ובאו אצלו ועשו בביתו משתיות גדולות ומשתות כשראה כך התחיל צועק אמר להם אני יושב כאבל ואתם מרבים שמחות ומשתיות, אמרו לו יש לנו לשמוח בתחילה נעשית בעל הבית והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן הרי שנתגדלת ולכן אנו שמחים (ו).

(ו) על כן קראה שמו יהודה. לפי שעתיד לצאת ממנו דוד שעתיד להודות לה', על כן קראה שמו יהודה וזה הפעם אודה את ה'.

(ז) נפתולי אלהים נפתלי עם אחותי. העמיד יהודה שעתיד לצאת ממנו בצלאל שיעשה מלאכת המשכן, לא על ידי נולד הן שיצא ממנו אחיסמך, גם הוא יעשה במשכן. גם יכלתי יתר מאחותי, שעל ידי נולד נפתלי שיצא ממנו (חירה) [חירם] שיבנה בית העולמים, שנאמר (והוא בן אשה אלמנה ושמו חירה מבני נפתלי) [בן אשה אלמנה הוא ממשה נפתלי] (מ"א ז' י"ב).

(ח) ויאבק איש עמו. אמר ר' פנחס (ז) כל אותו הלילה היו פוגעין זה בזה מגני' דדין כל קביל דין "פי' באין בתחבולת זה כנגד זה" (ח), אקר לו המלאך שמא זה מלאך כמותי אראה אם הוא מלאך אם לא, מיד ממשש בארכבותיו אם היה לו קפיצת כף, שהרי אין למלאך לא כף (ט) ולא חוליות, לפי שאין להם ישיבה, כד"א ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה (זכריה ג' ז'), ראה שהיה לו קפיצת כף, אמר ודאי אדם אלך ואתקע בכתף ירכו.

(ט) ויאמר שלחני כי עלה השחר. (י) א"ל וכי גנב או קביוטמום אתה שאתה ירא מן היום, א"ל לא גנב ולא קביוטמום אלא מלאך ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו. אמר ר' יהושע בן הנינא אין כח של מעלה כקלסת ושונה, וזה המעס לפי שאינה יודעת לאותו הקילום ולכוין ולבסס בטכסיסי השיר על שאר חבריו שלא יקדמוהו ושלא יאחרו, שבכל יום ויום מתחדשים ונבראים, כמו שאמרו חכמים (יא) במס' שבת שנאמר חדשים לבקרים (איכה ג' כ"ג), ולפי שאינם מכוונים להיות פה אחד שמקדימים זה לזה או מאחרים ואינם משוים אותם להתחיל קדוש כשמתחיל חברו מיד נשרפים, גם כשיאמרו ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לחשוב ולהרהר בלב שהיה והוה ויהיה. ואיכא דאמרי מיכאל וגבריאל מלכהון דמלכיא (יב) דאמרינן גדול כח של קרני הוד של משה ואפילו מלכהון דמלכיא לא מסתכלין ביה ומסתפי מיניה

(ו) נחלם כשינוי לשון בפסיקתא עשר חמש (דף ט"ו ע"ה) וצטנמומא ראה, ומונח גם כמסופת פטנית דף ט' ע"א ד"ה עשר כסגנון אחר.

(ז) נתחלה מונח שם תאמר גדול מז"ל פט"ז אות ב' דמה לו בדמות רועס, ועל המלה פרקמוס נוסף צחמלע "פי' מתקף אחס שהיה סבור ועקב שהוא מתקף" עיין בערוך ערך פקרוי כי פירושו כיוני גזת אמר. ועל המתאמר נעל אכינו ועקב פוקרין ונמן לו בתוך פוקרין ונארו, הגימטרא שם ונמן לו סביב לנארו על מלאך ופי' צחמלע "פי' נגד דק שטמנין השכיז על כלשן לגדולה וקרינן אותו ללקוחה קייג. והמתאמר שהעסקתי אחר ר' פנחס המתאמר עד כל קבל דין הוא במדע ב"ש שם כסוף פט"ז גסס ר' מנינא בני יתכן. ומה שהביא הפי' צחמלע, פי' באין בתחבולות, מה שיהא המלה מנוטן. עיין ערוך בערכו.

(ח) מתאן ליתא במדעס.

(ט) שאין לגמלגמס קפיצת הכנף, יושלמי כרעס פ"א ומדעס שו"ע ריש מנזמר ח'.

(י) וכי גנב. מלויין ל"א ע"ב.

(יא) ל"ל במס' תגיגה י"ד ע"א.

(יב) דאמרינן בפסיקתא החדש (דף מ"ה ע"ב) מלכי כבאום יודוון יודוון ר' יודן כסס ר' אייבו אמר מלכאי כבאום אין כמיב כהן אלא מלכי כבאום מלכיהון דמלכיא טאפילו מיכאל וגבריאל לא היו יטלין להסככל בפניו של משה.

מינה, לכך כתיב מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג), בלא אל"ף שהם כמלכי שאינם מתחלפות, והרבה מן המלאכים מתחלפין בכל יום גם כל הישנים היודעים בטכסיסי השיר אינם מתחלפין, ובכל יום ויום קול יוצא אליהם ניוונו יחד, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש (ישעיה ו' ג'), וכן מסדרים את קדושתם קורין זה לזה ואמר קדוש וחביריו אומרים הן קדוש ומכוונים ואומרים יחד ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו (ישעיה שם), בפסוק זה יש תשעה תיבות מן קדוש עד סופו, ובנגדן תשעה חדשים עיבורה של אשה, ובזכות שעונה קדושה ניצלת ויולדת, ובנגדן אותן תשעה תיבות יש תשעה כתי מחנות של מלאכים, ואלו הן: טפסרים, אופנים, חיות, שרפים, אראלים, עירין, קדישין, הרשישים, חשמלים. ובנגדן יסד דוד ט' פסוקים בויענה ה' ביום צרה (תהלים כ'). אמר המלאך ליעקב עתה הגיע

זמני לומר שירה אמר המלאך ליעקב ליה (יג) סייכת. . . . סייכת לא אשלחך כי אם ברכתני, הלא המלאכים באו אל אברהם ויברכהו, אמר לו לכך נשלחו אבל אני לא נשלחתי לכך אמר ליה שייצ'ת סייכ'ת לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומה הוא על השיר שכבר הגיע הזמן, אמר ליה תבירך יקלם, אמר ליה והא הגיע זמני לקלם, אמר ליה תקלם למחר אם לא היום, אמר ליה אם אבוא אל חבירי ויאמר בזמנך לא קלסת שלא בזמנך לא תקלם, אמר ליה שייצת סייכית לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה המתן עד שיהיה בבית אל והקב"ה שם יהיה גם אני אחיה שם, ואם הברכות שלקחת בברכה מאביך בהסמכת הקב"ה שם אף אני אסכים שיהיה שם לך, ולא יוכל עשו עוד להרהר ולערער עליהם, שנאמר בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י"ב ה'), עמך לא נאמר אלא עמנו, לימד ששם הסכים על הברכות, אמר ליה שייצת סייכית לא אשלחך כי אם ברכתני, אמר ליה ומוי יאמר השיר, אמר ליה אני אשיר תחתך, שנאמר וישר אל מלאך (שם) לשון שירה, זש"ה אוי לי כי נדמיתי (ישעיה ו' ה') בשעה שקלסו חבירי ולא קלסתי, כי איש טמא שפתים אנכי וגו' (שם), (יג) שעיצב יעקב והויין לו חיצת המלאכים.

(י) ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם (בראשית ל"ה ה') כשהרגו שמעון ולוי את שכם נקראו ונקבצו שכיני סביבות העיר ובאו לעיר ומצאו שמעון ולוי נלחמים בבני העיר והרגו תילי תילים, הרגיש יהודה שהיו שמעון ולוי נלחמים עם אנשי סביבות שכם, וכשנכנסו לעיר סגרו שערי העיר, כדי שלא יכנסו אחיהם לבוא ולסייעם, כשראה יהודה השער סגור לקח חרבו וקפץ על החומה כנשר ובא עליהם כארי התהויל להרוג למאות ולאפים שמעו שאר אחיו והרגישו שהיו שמעון ולוי ויהודה נלחמים בשכם, לקחו כלם כלי זינים ובאו עד השער, מצאו סגור קפצו על החומה ושברו השער, נכנסו ומצאו אחיהם מתלחמים בעומק המלחמה, וקפצו והורגים אנה ואנה עד שיצאו הדם כנחל, מיד נתקבצו כל העיירות עליהם, שמעו יעקב לקח חרבו כאיש מלחמה ובא אל בניו ומצאום נלחמים, קפץ יעקב בנייהם והרג מאויביהם כעמיר לפני הקוצר עד שהרגום כלם, אמר יעקב עכרתם אותי ביושבי הארץ, כיד ויהי חרתת אלהים וגו' (יד).

(יא) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, כיצד צדיקים עשו את הרבר הזה, ויש לומר הם שינו את התנאי, שהרי התנו חמור ושכם את בני יעקב את בנותיהם תתנו לנו, אם תרצו, ואת בנותינו תקחו לכם, על כרחנו, והם שינו תנאים שכן כתיב בנותינו נתן להם ואת בנותיהם נקח לנו, על כרחם, ועוד עברו שהרי התנו יחד לפרוש מע"ז, שנאמר להיות כמונו שלא תעברו עוד לע"ז, והם לא עמדו על דבריהם, שנאמר בהיותם כואבים, ואין כאב אלא עצב, ואין עצב אלא ע"ז, שנאמר עצביהם כסף וזהב (תהלים קט"ד ד'). מפי ר' יצחק ארנפיירא זצ"ל. ועוד כי היו מתחרטים על המילה, כי כאב כמו מתחרט שנאמר (עני אני וכואב) [ואני עני וכואב] (תהלים ס"ה).

(יב) ותמת דבורה מינתק רבקה. זש"ה טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה (קהלת ז' ב') נתן אלהים את הכלה ואת המת, אם באו שתיקן לידך יחד ואין אתה יודע לאיזה הזויק מהן, בא שלמה ופירש טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו. מצינו אותן שהלכו אל בית המשתה של אברהם שלא נתפרשו שמתם, ואותם שהלכו אל בית אבלם של איוב נתפרשו שמתם, גם שרתה עליהם שכינה,

ואותם

ואותם שהלכו למשתה לא שרתה עליהם שכניה, ואותם דאיוב היו אליפו התימני ובלרד השוחי וצופר הנעמתי, ומי הראה פנים תהלה הוא אומר הקב"ה, ותמת דבורה מינקת רבקה והיה יעקב אבל, מיד וירא אלהים אל יעקב.

(ג) ד"א וישב יעקב. אמר יעקב ראיתי צרת עשו צרת לבן צרת דינה צרת רחל, לא נחתי מימי, מעתה אני אניח ואני יושב, אמר הקב"ה ליעקב בקשת לישב עצמך לא דיין לצדיקים לעולם הבא, בעולם הזה אינן ראויין לישובה, מיד קפצה עליו צרת יוסף, אמר לו הקב"ה לישראל כשאתם בגלות על תתיישבו במקום אחד, כשהפורענות בא אינו בא אלא על היושבים שנאמר כי אתם עוברים בגבול אחיכם [בני עשו] היושבים בשעיר (דברים ב' ד'), פחד (ערוך) [ופחת ופח עליך] יושב הארץ (ישעיה כ"ד ז'), וכתוב [כי] הנה ה' יוצא ממקומו לפקוד עון יושב הארץ (ישעיה כ"ו כ"א).

(ד) והנה השמש והירח. הוא השמש שעתיד להעמיד יהושע, שנאמר שמש בגבעון דום (יהושע י' י"ב), לא כתיב עמוד אלא דום אמר לו שתוק מלומר שירה, כי השמש כל היום שהילוכו אומר שירה, שנאמר ממורה שבש עמבואו מהלל שם ה' (תהלים ע"ג ג'), מהלל כתיב שהשמש מהלל כל היום והוא שותק אינו הולך לכך אמר דום. אמר ליה וכי קמן אומר לגדול הימנו כך, אני גדול שנבראתי ברביעי ואתה ביששי, א"ל יהושע. . . . דבר זה וכי לא עבדו של אבי אתה, שהרי הקב"ה הקנה את השמים ואת הארץ לאברהם אבי שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט), הרי ישמעאל. . . . כתיב ויתן את כל אשר לו ליצחק (בראשית כ"ה ה'), ואם תאמר הרי עשו בנו ויורשו, הרי גביר שם יצחק יעקב לעשו, ומה שקנה עבד קנה רבו, וכתוב והנה השמש והירח משתחווים לי, נמצא אתה עבד ליוסף, ואני מבני בניו של יוסף, שנאמר למטה אפרים הושע בן נון (במדבר י"ג ח'), א"ל ומה תהיה על השירה, א"ל אני אומר (יד) שנאמר אז ידבר יהושע את השירה.

(ה) ואביו שמר את הדבר, סבור היה אותו צדיק שיבא בימיו משיח שתהיה רחל, והדבר הגיע לבדה שאומנתו ליוסף. ד"א למה האמין לחלום שני יותר מן הראשון, שבשני כתיב ואביו שמר את הדבר ובראשון אין כתיב אלא אמר יעקב ודאי אין זה חלום אלא חזיון, דאם לא כן מי הגיד ליוסף ששמו שמש (ט) כי כשבא יעקב לבית אל אתו מלאכיא ואמרו אתא שמשא אתא שמשא.

וימצאוהו איש והנה תעה בשדה. רמז לו ד' גליות. ר' ד' מאות של מצרים, ע' של בבל, ה' ה' אלפים של כלם, ויאמר נסעו מזה. כלומר נסעו ממנין ז"ה.

(ז) ויעברו אנשים מדינים סותרים. המדינים לקתוהו וימשכוהו מן הבור, ומכרוהו למותרים ישמעאלים, והם מכרוהו לפוטיפר, דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים. וקשה דכתיב והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר, ו"ל כי כך היה המכירה בתהלה, דכתיב ויעברו אנשים מדינים ולא רצו לקנותו מפני שהיה בבור, אין זה בא מחלק טוב, באו אחי יוסף וימשכו אותו ומכרוהו למדינים, והמדינים ירדו למצרים ומכרו לפוטיפר, ראה אותו יפה ביותר אמר פוטיפר למדינים (טז) בנוהג גרמני מוכר כושי ואין כושי מוכר גרמני, כי המדינים הם שתורים יותר מן הישמעאלים, ובודאי גנבתם אותו, או הוא אדוניכם ואתם עבדיו, הביאו עדים שלא גנבתם אותו, הביאו הישמעאלים ואמרו שקנה אותו מהם ואז קנה אותו פוטיפר מיד המדינים, ומהו מה דכתיב ויקנהו מיד הישמעאלים, על ידי עדות הישמעאלים, והו שאמרו רבותינו (יז) הרבה מכירות נמכר יוסף.

(י) וימכרו אותו בעשרים כסף. עשרים כסף לכל אחד מהם הרי מאתים, שדרי עשרה היו והוא עולה בגימטריא כמנין נעליים, וז"ה על מחרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים (עמוס ב' ו'). וקשה כי הם לא היו אלא תשעה כי ראובן לא היה שם, וי"ל כי הם לקחו חלק ראובן, וכשבא להעלותו מן הבור ספרו לו המכירה ונתנו לו חלקו מן הכסף.

(יח) ויאמר הבה נא אבוא אליך (בראשית ל"ח ס"ו). אפשר צדיק נמור כיהודה הכי עביד, שעל ידי עובעלה משה לכרום פגע בו מיכאל שר הגדול בא לשורפו בהבל פיהו, ואמר מה לילוד

(יד) אין זה לשון הכתוב. וכתיב אז ידבר יהושע לה' (יוסף י' י"ג).

(טז) ב"ר פס"ח אות י' פ"ט.

(טז) ב"ר פפ"ו אות ג' בכל מקום גרמני מוכר כושי וכלן כושי מוכר גרמני, ופי' גרמני לכן ביומנו.

(יז) ב"ר פפ"ד אות כ"ב, ופי"ט צפ"י מהכ"ו.

לילוד אשה לבוא בקהל קרושים, עמד משה וא"ל מי אתה ומה חשיבותך, א"ל שקול אני כיהודה בן יעקב, מכלל שהיה צדיק גמור, ואיך הכי אמר ח"ו כשראה אותה בפתח עינים העלים עיניו מעליה ופנה לצד אחר, כשראתה היא שאין דעתו עליה, תלתה עיניה למרום ואמרה רבש"ע איפטר מתחת צדיק זה בלא זרע (יח) מיד רמו הקב"ה לממנה על התאווה להוסיף לו תאוה ולרוממו, מיד נטה אליה אל הדרך, וזה ויש אליה הדרך, שהטת מן הדרך שהיה חפץ ללכת.

(יט) היא מוצת והיא שלחה אל חמיה וגו'. למה המתינה עד שהוצת בה האש, אלא בא גבריאל ולקח הערבון מאצלה ולא היה בידיה עד שהוצתה תלה עיניה למרום, אמרה לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך כי לטובה נתכוונתי ולהעמיד מלכים מאותו צדיק, אם רצונך הצילני, מיד רמו הקב"ה לגבריאל והחזיר לה הערבון.

(כ) ויאמר צדקה ממני. אפשר וכי יהודה דן יחיד, וא"ת מלך היה כבר הורידוהו מגדולתו, אלא ודאי יצחק ויעקב היו באותו דין, ובדיני נפשות מתחילין מן הצד, לכך פסק יהודה את הדין. ד"א צדקה ממני, לפי הפשט אמר יהודה הואיל וממני היה הדבר אין עלי לרון עוד, ולפי התלמוד צדקה ממני ידעתי שאין עליה משפט מות שהרי מצאתיה חתומה, (יש) ובמס' כתובות איתא והיא בעולת בעל, בעולת בעל יש להם לבני נח נכנסה לחופה ולא נבעלת היתה. ד"א צדקה ממני היא זכאה שהרי קבלתי מבית דינו של שם שלא גזרו אלא על גוי שבא על בת ישראל, אבל ישראל הבא על הבתית לא גזרו, ממני היא מעוברת, וכן נמי איתא (כ) בפרק אין מעמידין זנות דגוי בבית דינו של שם גזרו עליו.

(כא) ויהי שם בבית הסוהר ויהי ה' את יוסף. כשאדם יש לו אוהב כל זמן שהוא בריוח אוהב אותו, ובעת צרה מתרחק ממנו, אבל הקב"ה אינו כן, תמיד הוא עם אוהב כשהוא בצרה כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו), ובריוח כתיב (וששתי בציון וגלתי בירושלים) [וגלתי בציון וששתי בעמי] (ישעיה ס"ה י"ט), וז"ש שוש אישוי בה' (שם ס"א י'), אמר להם הקב"ה אתם שמחים בי, גם אני אשמח בכם, וגלתי בציון וששתי בעמי (ישעיה ס"ה י"ט).

(כב) בעוד שלשה ימים. מה ראה יוסף להעמיד הפתרון בשלישה, ולשר המשקים פתר לטובה, ולשר האופים לרעה, אחרי שהחלומות הולכין אחר הפה, אלא כשסופר שר המשקים הלוחו ושמעו יוסף ואמר טובה הבשורה, אמר הנה גפן לפני זה ישראל שנאמר גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע א'), וכן שלשת השריגים, אלו משה ואהרן ומרים, או כהנים לויים וישראלים. . . . בשורה הגאולה באה, שנאמר הנצנים נראו בארץ (שה"ש ב' י"ב) הבשילו אישכולותיה ענבים, כמה שנאמר עת הזמיר הגיע (שה"ש שם), ואשרת אותם על כוס, זו התורה שנמשלת ליון, שנאמר וחכך כיון הטוב (שם ז' י') אמר לו יוסף בשרתני טובות אפתור לך לטובה. בא לפניו שר האופים ואמר אף אני בחלומי, א"ל יוסף פתחת באף באף תספה (כא) והוא אחד משלישה שפתחו באף ונפלו, וכן נחש שנאמר אף כי אמר אלהים (בראשית ג' א') והמן שנאמר אף לא הביאה אסתר וגו' (אסתר ה' י"ב). והנה שלשה סלי חורי, א"ל יוסף אוי לך וחלומך ישוב עליך לרעה, ועוד מה ראה יוסף למהר הדבר כל כך שלא אמר שלשה חדשים או שלש שנים, אלא אמר יוסף מאד הדבר נחוץ ראה שבעוד הנפן פורחת שעדיין לא נגמרה הפריחה, בעוד שהנצנים נכרים בה, מיד הבשילו הענבים, אמר כמו הדלום הזה כמחר לבוא אין הזמן רחוק.

(כג) וידבר שר המשקים את פרעה את חטאי אני מזכיר היום. תימה וכי שר המשקים יאמר לפרעה שחטא, והלא הסכימו כל הדיינים כשדנו אותו שלא פשע בדבר (כב) כדאיתא במס' סוטה, אלא כך אמר את חטאי שהמאתי עם אותו שהיה עמי בבית הסוהר שפתר לי חלומי לטובה והבטחתיהו להוכיחו לפניך ולא הזכרתיהו עד עתה אני מזכיר היום. ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח. ותחלונה שבע שני רעב, עינים חולניות, כתיב האומר לחרם ולא

יורח

(יח) תפיין זה כ"ד פפ"ח אות ח'
 (יט) לא ידעתי מקומו נחמ' כתובות וז"ל מס' סנהדרין דף ק"ו פ"ב וז"ל כגמ' מס דמני ל"ח בעולם נטל ים לכן נכנסה לחופה ולא נבעלה מין לנס וכז"ל כחן.
 (כ) הוא בדף ל"ו פ"ב.
 (כא) עיין כ"ד פפ"ח אות ו'.
 (כב) לא ידעתי מקומו נחמ"ח סוטה.

יזרח (איוב ט' ז') זה יעקב שנקרא שמש, שנאמר כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א), ובעד כוכבים יתתום (איוב שם) אלו השבטים שנקראו כוכבים, ומה יתתום, שהיו יוצאין ונכנסים למצרים ולא היו יודעין את יוסף. וירדו אחי יוסף עשרה. ולמה עשרה לפי שיש בהן כח לבלות את הפורעניות, כשכא הקב"ה להחרים את סדום והיה אברהם מבקש עליהם רחמים מן השמים עד עשרה, שנאמר אולי ימצאון שם עשרה (בראשית י"ח ל"ב), כי העשרה הם עדה, שנאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד כ"ו), וכן אלהים צב בעדת אל (תהלים פ"ב א'), לכך נאמר וירדו אחי יוסף עשרה. ויבואו בני ישראל לשבור בר ויכירם, ויאסוף אותם אל משכר שלשת ימים. לעולם אין הקב"ה מניח הצדיקים בצרה יותר משלשה ימים אם לא עון הדור גורם, הרי יונה לא היה במעי הדג אלא ג' ימים, וכן יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה (הושע ו' ב'). ויקח את שמעון ויאסור אותו לעיניהם. אמרו כשנתנו את יוסף לתוך הבור והיה שמעון משלך עליו אבנים גדולות להרנו, אבל יוסף כשנפל שמעון בידו וורק עליו פטויות.

(כד) אשר ראינו צרת נפשו. (נג) אמר ר' לוי בשם ר' יוחנן, אפשר בן י"ז שנה היה יוסף ורואה אחיו כוכרין אותו ושותק, אלא מלמד שהיה משהחם לפני אחיו ויבקש ככל אחד ואחד ממו ואומר להם הלא בן אחיות אנחנו התמלא עלי רחמים, וזהו בהתחננו אלינו. על כן באה עלינו הצרה הזאת. מלמד שפשפשו במעשיהם ולא מצאו אלא אותו עון. וז"ש (כד) חכמים ז"ל בנימין מת בעטיו של נחש, לפי שלא היה בכח יוסף. ויראו את צרות כספיהם המה ואביהם ויראו. (כה) כד דמך ר' סימון איתבקר ליה ר' לוי ככי על ר' סימון, אמר ליה למה את בכי, אמר ליה בני יעקב מצאו מצויה ויצאו לבם, אנו שמאברין איש כמורו על ארת כמה וכמה, ואף יעקב נמי חשדן שמא גנבוהו. ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא (כו) א"ר בשם רב תני אוי לי שגרכתו לאבי מי איפוא הוא הצד ציד עד שעל ידי כן גרמה לי זאת. קחו מזמרת הארץ (כז) דברים שהם מזמרים. ומעט צרי (כח) קמף שמן זית. מעט רבש (כט) בריא כאבן. פי' קשה כאבן. ולש (ל) וראשגם בלע"ז. במנים (לא) משה לודים, כך מתרגם בתרגום ירושלמי, (לב) אמר להם הרי כסף הרי דורון הרי אחיכם מה אתם מבקשים עוד, אמרו לו תפלהך, מיד התחיל לברכם והתפלל ואל עשדי יתן לכם רחמים.

(כה) ואת חמורינו. אמרו אדם המזמין את חבירו לאכול אינו מכניס את בהמתו עמו, אבל הבא הובאו לבית עם חמורינו, ודאי אנחנו נתפסים על עלילות הבסק המושב באמתות שלנו. וישאל להם לשלום וגו' (לג) ר' חייא רבה שאל ליה בבלי מאי עביד אבא, א"ל אמך שאלה בכך, א"ל אמניא לך כדון ואת השיבת לי כדון, א"ל שואלים בשלום החיים ואין שואלים בשלום המתים, כך יוסף שאל להם השלום לאביכם זה יעקב הזקן זה יצחק ששאל על אביו ויאמרו לו שלום לעבודך אבינו, ולא השיבו לו על יצחק, שהרי הוא כבר מת.

(כו) הלא זה אשר ישטה אדוני בו והוא נחש ינחש בו והוא ינחש בו ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו וגו' אשר ימצא אתו מעברך וגו' ויאמרו גם עתה כדברכם כן הוא וגו' וימחרו ויורידו וגו' מיד ויחפש בגדול וגו'. וכשהיו מכין אותו היה מנשה אמר להם בבקשה מכם הניחו לו שמא עשה את הגניבה לנחש בגביע היכן ימצא את אחיו, אבל אתם גנבים כולכם, הרי גנבתם אחיכם ומכרתם אותו. ובנימין נשבע בחיי אביו

(ג) עיין ב"ר פ"א אות ח' קלת נטיית לשון.

(כד) שבת נ"ה.

(כה) עיין ב"ר פ"א אות ה' כד דמך רבי סימון בר זבדא פאל ר' פלטא ופסח עלוהי כו', אמר ר' לוי נשמים תליה מלאו ט'. והוא בירושלמי נכוח פ"ב דף ה' פ"ג.

(כו) ב"ר פ"א אות י"א בשם ר' לוי בשם ר' תנחום בן חננאי, פ"ג.

(כז) עיין ב"ר פ"א אות י"א.

(כח) במדע שם ומעט לוי בלסק קמף, והמסדר הזה השמיט מלת בלסק והלוי כפי' על קמף שמן זית.

(כט) ב"ר שם בשם ר' יהודה בר רבי.

(ל) ז"ל מקטינה, והיא המלה Mastix, Mastice, ומהו במדע שם ולום מולמנה ז"ל מולמנה.

(לא) משה לודים ז"ל משה לודים, וכן מרגם בירושלמי על וסקדים. ובמדע ב"ר שם משה דנטיים משה דסקדים, הוא מיקון אחיה מנה, כי היתה הגניבה משה לודים כמו שהביא הסוחר בערך לוח בשם ב"ר, וסיים וכן במרגום ירושלמי, ומה נראה כי היה לפניו המרגום ירושלמי על המורה יומר בחתימת מאכל לפניו, כי לפניו לא נמלא במרגום ירושלמי מאמתה רק בחי"ש, וזה המרגום המכונה בחי"ש לא ראה הסוחר כלל.

(לב) ב"ר שם.

(לג) ב"ר פ"א אות ט'.

אביו ובחיי אחיו יוסף שלא נגבה, אמרו אכן נודע הדבר, מיד ויקרע שמלותם, אבל בנימין לא קרע, ונשלם לו בימי המן, שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד' א'). שיצא מבנימין, ולפי שע"י מגשה נקרע, נקרע שבטו ונחלק בחלוקת הארץ, שנאמר וחצי שבט המגשה (יהושע ד' י"ב), אמר הקב"ה הם נגרמו לאביהם לקרוע את בגדיו על שאין קודעין על הדי אף אני אקריעם בחנם, אשריהם הצדיקים שבעוד שהם חיים הקב"ה נפרע מהן. ואוי להן לרשעים שאין נפרעין מהם אלא לאתר מותן שנאמר ואתה תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה וגו' (תהלים נ"ה כ"ד).

כז) ויגש אליו יהודה. וש"ה אחד באחד יגשו (איוב מ"א ח') אמר הקב"ה באו ונראו מלחמות הארי והישור, משל לישור שהיה מנגח אנה ואנה והיו הבהמות והחיות מתפחדין זה לזה ממנו, נודמן לו הארי ונלחמו זה עם זה, ולא היה לישור יכולת לעמוד לפני הארי, כך בא יהודה והכין עצמו לז' דברים (לד) מצאנו הגשה למלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר אתו למלחמה (ש"א י"ג), לתפלה ויגש אליהו (מ"א י"ח ל"ו) לפיוס (לה) ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני. ולכן התקין יהודה את עצמו למלחמה כי כמוך כפרעה. לתפלה מה נדבר ומה נצטרק, לפיוס בי אדוני. (לו) אמר ר' יוחנן בשעה שתפשו לבנימין אמר יהודה לאחיו בנימין תפוס ואיך יהיה שלום בבית אביו, מיד צעק בקול גדול והיה קולו הולך ארבע מאות פרסה, שמע חושים בן דן ואמר ודאי מלחמה במצרים וקפץ למצרים, שלח יוסף לפרעה שישלח לו מגברויו, כשבא חושים צעק שניהם חושים ויהודה ובקשו להפוך את מצרים, ועליהם אמר הכתוב שאנת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (איוב ד' י'), שאנת אריה זה יהודה שנקרא גור אריה, וקול שחל זה חושים בן דן, שנאמר דן גור אריה יונק מן הבשן (דברים ל"ג כ"ב) ושיני כפירים זה פרעה וגבוריו שנפלו מכסאם ונשתכרו שיניהם מן הקול, באותה שעה במלך כל אחד ואחד מהם ועשו אותה תלמים תלמים, אמר יהודה לאחיו התאזרו והייתם לאנשים והראו איש את גבורתו כי השעה צריכה מיד לבשו כלם ונתיעצו יחד להחריב את מצרים, אמר יהודה ארים את קולי ואחריב את מצרים, ראובן אמר ארים או זרועותי לחרבה, שמעון אמר ארים ידי ואשים מירוחם נשמה, לוי אמר אשלוף חרבי ואמית כל מצרים, יששכר אמר כמו סרוס, ובלוין אמר אשימם עלמורה, דן אמר אשימם לשמה, וכן כלם. (לז) אמרו יהודה היה לבוש עשרה מלבושין זו על גב זו (לח) ושלוש נימות היו לו על לבו, וכשהיה כועס זוקפים ובוזעים את כל המלבושים ויוציאים. (לט) רבנן אמרי עששיות של ברזל היה נותן לתוך פיו ומנפצו בשיניו ומוציאן כאבק דק. (מ) כשראה יוסף בן אמר מסתפינא שמא יקמלני, מיד אמר למגשה הק' על האבן הזה, בעט מגשה בשיש שלפניו ועשאו גל של צרורות, ראה יהודה ואמר זה גבור חיל הוא כמותי, ובכל שעה היה מגשה מפיים את יהודה, מגשה נותן ידו על לב יהודה לרעת אם יהיה חמטין נתייראו מאד, אמר ליוסף אביו כולנו מתים, מיד דבר עמו לשון רכה, ועליו נאמר חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי ט"ז י"ד) והו יוסף שנאמר איש נבון והכם כמוך (בראשית מ"א ל"ג), כיון שראה יוסף שעלתה חמתו של יהודה אמר עכשיו תאבד מצרים (מא).

כח) אחר המלות בנדפס (ויגש אות ה') אמר להם יוסף לא כך אמרתם שאחיו של זה מת. ובכ"י איתא כך אמר להם יוסף אתם אמרתם שאחיו של זה מת, אמרו לו הן, הדרה אל לבו שמא הם שקרנים, אמר להם ראיתם אותו מת, אמרו לו הן, אמר להם עמדתם על קברו, אמרו לו הן, נתתם עפר על פיו, אמרו לו לאו, אמר בלבו עדיין הם עומדים בצדקתם, שכל דבריהם אמת שהניחו אותי עני, ועני חשוב כמת, ועמדו על קברי כשהייתי בבור, אבל לא נתנו עפר על פי, אמר להם אתם מכזבים שאתם אומרים שהוא מת, אינו מת

(לד) כ"כ פל"ג אות ו'.
 (לה) כ"כ שם מנחם הכהן ויגשו בני יוסף אל יוסף (יוסף י"ד ו').
 (לו) כ"כ פל"ג אות ז' בשמים.
 (לז) כ"כ שם ותמטה לנזבים היה לנבט.
 (לח) כ"כ שם ונימה אחת הימה לו לבט.
 (לט) כ"כ פל"ג אות ו' והיה נותן פששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק.
 (מ) כ"כ שם אות ז' הו' מה עשה יוסף בראותה עפה ארצו עמוד של אבן שהיה עליו בעט בו ושמרו גל של לכוזים.
 (מא) תלכו וליכר כוח כמז נדפס ויגש אות ג' אמר כש"ל משל לשי אפליקין וכו'.

מת שהרי מכרתם אותו, אני אקראנו ואביאנו לפניכם ונראה אם יהיו דבריכם אמת, התחיל קורא יוסף בן יעקב. מכאן ואילך הוא כמו בנרפס. ועוד נמצא שם בכ"י ולמה לא הודיע תיבא אל אביו שהוא חי במצרים כל עשרים ושנים שנה שהיה שם, אלא כשהתחילו אביו שלא לגלות גזרו גם על יוסף שאף הוא לא יגלה, ואף שתפו להקב"ה עמהם, וזה מקים דבר עבדו (ישעיה מ"ד כ"ז), שהקב"ה מקיים גורת עבדיו, וזה ולא עמד איש בביתו בהתודע.

כמ"ו וירא את העגלות אשר שלח יוסף. מהו וירא, הכי קמנות היו שאינן נראות, והלא גדולות היו, אלא כל אותן הימים שנפרד יוסף מאביו היה יעקב מצטער ואמר מה הגיע אלי הלא אין בתורה פלסתר כי היא כולה אמת, ונמירי אחד המלוה ואחד המתלוה (מב) אינן ניווקין כל היום, המלוה מפני שעסק במצוה שמלווה והמצוה משמרו, ואמרינן גדולה לוויה מן הצדקה בג' דברים, כי הצדקה בממנו, והמלוה בגופו, ועוד כי הצדקה אינה ראויה אלא לעניים ולוויה אף לעשירים, ועוד צדקה אינה אלא לחיים ולוויה אף למתים, ואמרינן בכתובות (ג) דילוה ילווניה, מכלל גדולה, ואף המתלווה אינו ניווק, לפי שאין אדם נפטר מחבירו אלא מתוך דברי הלכה, (מד) כשנפטר ממנו היו עוסקים בעגלה ערופה, שנאמר וישלחו מעמק חברון (בראשית ל"ז י"ד), והלא חברון בדר היא, שנאמר ויעלו (ויבואו) [בנגב ויבא] עד חברון (במדבר י"ג כ"ב) ש"מ שבהר היה אלא י"ל שעשה יעקב לו לוויה מההר עד העמק, וו"ש וישלחתו לשון לוויה, ושאל לו יוסף מצות לוויה, אז הגיד לו ענין עגלה ערופה שיאמרו על החלל שלא פטרנהו בלא לוויה, שלח לו יוסף והודיעו הרי לא נענשתי כי למחיה שלחני ה', וזהו וירא את העגלות, נתיישבה דעתו בדבר הלכה, וזהו ותחי רוח יעקב.

ל) ימי שני מגורי מעט ורעים. (מה) באותה שעה אמר הקב"ה ליעקב יעקב הצלתיך מעשו ומלבן והחזרתי לך יוסף, וגם מניתי מלך ומושל, ואתה אמרת מעט ורעים, סוף שלא תבוא לימי אבותיך (מו) כמנין תיבות שני פסוקין אלו, והן ל"ב, הוא שאמרו הכמים ז"ל (מו) מלמד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים אפילו כחוש השערה, וכן מצינו בשאמר יעקב נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ' כ"ז), למה אמר יעקב נסתרה דרכי מה' גו', וכתוב ותאמר ציון עובני ה' וה' שחנני (ישעיה נ"י י"ד), באותה שעה אמר הקב"ה תורענים בני תורענים, בני אדם הראשון שאמר האשה אשר נתתה עמדי (בראשית ג' י"ב) וכפה בטובה שעשיתי לו. בני יעקב שאמר נסתרה דרכי מה', ואמר ימי שני מגורי מעט ורעים, אחרי שעשיתי לו טובות שהצלתיו מלבן ועשו, ועשיתיו עשיר, והחזרתי לו יוסף מלך ומושל, וכפה בטובה, בני דוד המדבר שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'), ואני נתתי להם לחם אבירים וכפו בטובה, אף אתם אמרתם ששבתתי אתכם, התשכח אשה עולה (ישעיה מ"ט ט'), אמרה כנסת ישראל א"כ ארבה וזכרן כל כך לא תשכח מעשה העגל שאמרנו אלה אלהיך (שמות ל"ב ד') ואין זה לנו טובה, אמר הקב"ה אל תחושו אלה אשכח, שנאמר גם אלה תשבתנה (ישעיה מ"ט ט'), אמרה רבון העולם א"כ אתה שכתן שמא נשכח מה שקבלנו אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), אמר להם אנכי לא אשכח מה שקבלת בסיני אנכי לא אשכח, כלומר הרעות אשכח הטובות לא אשכח.

לא) לכולם נתן לאיש הליפות שמלות. שנים אחד לשבת ואחד לחול, לפי שקרעו בגדיהם כשנתפס בנימין ולא היה נאה להם ללכת קרועי בגדים, ולבנימין נתן שלש מאות כסף (מה) אמרו ראוי הוא ליוסף ליתן לשאר אחיו כמו שנתן לבנימין, ולמה לא נתן להם, אלא אמר יוסף

(מב) עיין קוזה ת"ז ע"ב.

(מג) כמובת ע"ב ע"א.

(מד) עיין בתוס' על המורה פ' ויגש נפסוק וידברו אליו את כל דבני יוסף ונפסוק את כל דבני יוסף.

(מה) המאמר הזה מובא בתוס' על המורה פ' ויגש שם נפסוק כמה ימי שני חייך בשם מדע.

(מו) ל"ל וכן ל"ג. וז"ל התוס' על המורה שם שכתבתי המצוה שיש מן ויחלם עד שימי מנוייהס [סוף

ויגש ת"ז ח' ע"ג] כך יספרו משניתך שלח ממים כתי יתקן אכ"ך וסל ל"ב מצוה, ובמנין זה נסמנו ממיו, שהכי יתקן מי ק"פ שנה ויעקב לא חי אלא קמ"ז.

(מז) יצמות קל"ח ע"ב.

(מח) כפי' נמחת יסורה (נלפס כס' דעת זקנים נידוד פס פ' בעלי המוס' על המורה) הביא זה בשם

י"ש מדע"ש. וגם שבמי הביא וז"ל. עפע שלש תאוות כנגד מה שהיו האחים מייבס במיכרוהו, כי י' פעמים שלשים שקלים שסס דמי עבד הם שלש תאוות. וזה מה שאמרו המוכר עבדו לגוי קונסין אותו עד עשרה דמיו כלומר דמיו העבד שסס שלשים.

יוסף חנן התם (מט) המוכר עברו לגוי קונסין אותו עשרה זהובים, והם שוים שלשים שקלים, וכ"ש המוכר ישראל, ואלו מכרו אותי דין הוא שאקנום אותם כך, לכך לא נתן להם הממון, ושלשים שקלים לכל אחד ואחד מעשרה שבמים הם שלש מאות כסף, כי ראובן לא היה במכירה למה קנסו מ"מ היה שם כשהורידוהו בבור, והירידה גרמה למכירה, ונתנם לבנימין שלא היה במכירה.

(לב) בסוף אות ה' בנדפס אמרו כולן בפה אחד שמע ישראל מתחיל בכ"י אמר להם כתיב בתורתו אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), אמרו מודים שה' אלהינו, כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שם שם ג') אמרו מעידים שהוא אחד, כתיב לא תישא (שם שם ז') כנגד ואהבת (דברים ו' ד'), כמד"א מאן דמוקיר לבריה לא משתבע בשמיה לשקר. כבר את אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) כנגד למען ירבו ימוכם וימי בניכם וגו' (דברים י"א כ"א), זכור את יום הישבת (שמות כ' ה') כנגד למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי (במדבר ט"ו מ') שישקולה שבת כנגד כל המצות, על נפשכם (דברים י"א י"ח) כנגד לא תרצח (שמות כ' ג') כמה שנאמר ואך את דמכם לנפשותיכם (ממכם) אדרוש (בראשית ט' ה'), לא תנאף (שמות כ' י"ד) כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר ט"ו ט"ז) כדאמרינן ליבא ועינא תרי סרסורי עבירה נינהו. לא תגנוב (שמות כ' ט"ו) כנגד על כנפי בגדיכם (במדבר ט"ו ל"ח) ולא גנובים. כימי השמים (דברים י"א כ"א) כנגד לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' ט"ז) כד"א ואעידה בם את השמים ואת הארץ (דברים ל"א כ"ח), על מוזוות ביתך (דברים ו' ח') כנגד לא תחמוד בית רעך (שמות כ' י"ז).

(לג) ד"א חכלילי עינים מיון (ויחי מ"ט י"ב). צריך לאכסנאי לכבד אורח ביון, לפי שיותר שהאכסנאי עושה עם האורח, האורח עושה עם האכסנאי, שנאמר שם האישי אשר עשיתי עמו היום בועז (רות ב' י"ט), והיא לא עשתה עמו דבר אלא שנתארתה אצלו. ד"א חכלילי עינים מיון כשארם צוחק עיניו מאדימים וזה פי' הפסוק טוב הכרת פנים שאדם עושה להאורח הבא אצלו מיון שהוא נותן לו לשתות, ולבן שינים מחלב כשהוא צוחק שיניו נראין כלומר גם טוב לו לאורח הפנים יפות שהאכסנאי עושה לו מחלב שהוא נותן לו, לפי שהאורח בוש וירא הוא לאכול כשמראין פנים עומות, וכך אמרו בירושלמי מאן דאכיל מחבריה כסתכל ביה בייש וזה פירושו כל מי שיאכל משל חבריו אינו מסתכל בו לפי שבוש ממנו. . . . בניקת האילנות מראין בעלין האילן כל העלין גבו כלפי תוך של אחותה מפני שהיא יונקת מאחותה. מאשר שמנה לחמו. כלומר מאשר לחמו של גד, שהרי כתיב על אשר טובל בשמן רגלו, נמצא גד שהוא סמוך לו לחמו ירא שמן. עלי עין. עלי עמלק. בעלי חצים, זה מלחמות גוג. מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל, רמו בכה יעקב וברעיית רחל, שנאמר ורחל רועה. הוא שכתוב והנה שלשה עדרי צאן (בראשית כ"ט ב'), זה גלות מצרים ובבל ואדום, וכנגדן ז' זכויות משלשה אבות, וכן משה ואהרן ומרים. ונאספו כל העדרים, אלו ג' קבוץ גלויות. לא עת האסף המקנה, ראה גלות אדום שעתידי וימשך ויגל את האבן זה הוצאת הגלות שבזכותו יבא משיח בן יוסף בנה של רחל, וכה"א רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), וכתיב כי יש [שכר לפעולתך וגו' ויש] תקוה לאחריך (שם שם ט"ו וט"ז).

(לד) בפ' שמות אות ו' אחר סיום המאמר קומה עזרתה לנו ופרדנו למען הסדר נמצא בכ"י הוספה בחמשה עשר (ב) מקומות הקימו דוד להקב"ה בספר אחד, אמר הקב"ה דוד אם אתה תקימני איזה פעמים אין אני קם עד שיהיו עניים נשדרים ואביונים אונקים, הה"ד משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום (תהלים י"ב ו'), אמרו ישראל כישל לאדם שהיה עובר מעיר לעיר משייל עמו בנו הגיע לחצי הדרך נתייגע הנער היה צועק אבי אבי מתי נבוא לעיר, אמר לו אביו המתן תבוא השעה שנכנס לעיר, הלך מעט וצעק מתי נבוא לעיר נתייעתי יותר מדאי אמר בנו, אמר לו המתן עוד מעט ונבוא לעיר, וכן כל הדרך אמר לו בני זה לך האות שהרע מתי תבוא לעיר, כשתגיע לבית הקברות יודע לך שקרובה העיר, כך ישראל בגלות צועקים להקב"ה מתי יבוא תגאולה, אמר להם בני כשתגיעו לצרות משונות תהיו במרחם שהישועה קרובה לבוא, וז"ה עת צרה ליעקב וכמנה יושע.

בסוף

(מט) גיטין ת"ד ט"א

(ב) ל"ל נחמטה מקומות. פיין ב"ר פפ"ה ריש ושלח ונשו"ט מנוול י"י ונכנתי פסקא ותאמר ליון ושם נגי' כספר לחשון של מהלים לכן נבדל שמים כמוז לפנינו כספר ח' וכוונתו כספר לחשון של מהלים, וכממתיק העמיק נעטות כספר אחד נמקוס כספר ח'.

ל(ה) בסוף אות ט' בגרסא אחר ויטמנהו בחול נוסף בכ"י ויטמנהו בחול מלמד שהשליכו בן היהודים שנמשלו לחול שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול היום (הושע ב' א'), למה מה חול אתה נותנו בחמין ובצונן ואינו משתנה, כך ישראל אפילו הם באים באש ובמים אינם זזין מיראתם, (נא) ומה חול זה אתה נוטלו ממקום זה ונותנו למקום אחר ואינו מוציא קול, כך ישראל הולכים ממקום למקום ומגלות לגלות ואינם מוציאין קול, לכך נאמר ויטמנהו בחול.

ל(ו) באמצע אות י"א, וכי ברמות מצרי היה משה אלא אלולי איש מצרי לא היה נכנס למדין. ונמצא אחר זה בכ"י. ד"א ותאמרנה איש מצרי הצילנו מלמד שנתנבר משה והעלים כי הוא עברי ולכך לא נכנס לארץ ישראל, כשהתפלל לפני הקב"ה והרבה בתפלה אמר לפניו רבש"ע אם לא אכנס חי הניכטי מת כשם שהכנסת יוסף, אמר הקב"ה משה אתה רואה את הנכנסות ואין אתה רואה את היוצאות, כשבא יוסף למצרים לא נתנבר עצמו אלא אמר שהוא עברי, שנאמר ושם אתנו נער עברי (בראשית מ"א י"ב) ולכך נכנס מת, אבל אתה כשבאת למדין נתנברת, שנאמר איש מצרי הצילנו (שמות שם) לכך לא נכנסו עצמותיו שם.

ל(ז) בפ' וארא סוף אות א' כתוב בכ"י וארא אל אברהם ואל יצחק ואל יעקב באל שדי, למה נאמר אל שדי יותר משאר השמות, אלא אל בנימטריא שלשים ואחד, זה א' מאברהם, יו"ד ריצחק, יו"ד רישאל, יו"ד ריעקב, אלו שלשים ואחד כמנין א"ל. שדי יו"ד משדי הוא המ"ם מאברהם בא"ת ב"ש, הדל"ת הוא הקו"ף ריצחק בא"ת ב"ש. השי"ן היא הבי"ת ריעקב בא"ת ב"ש.

ל(ח) בפ' בא בסוף אות ו' מתחיל בכ"י. החודש הזה לכם יתברך שמו של מלך מלכי המלכים שגילה סודו לעמו ישראל, אמר להם יהי ברשותכם החדשים והמועדות אם אמרתם הן הן ואם אמרתם לאו לאו, אמר להם סוד העיבור מסוד בידכם. אמר ר' יוחנן משל למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה ומעולה והיו בו נסיעות של כל מיני פירות טובות ונאות המלך לא מסרו לעולם לשמרו אלא הוא בעצמו שומרו, לימים ראה המלך אחד מעבריו שהוא נאמן גדול ומסר לו הפרדס, כך כשראה הקב"ה שרבו בניו אמר להם עד שלא באתם הייתי יושב ושומר החדשים והמועדות, והיה בידי סוד העיבור, שנאמר והיו לאותות ולמועדים ולימים ולשנים (בראשית א' י"ד), מכאן ואילך יהיו בידכם לעבר שנים ולקבוע חדשים ולמניינכם אני מסכים, אם תעברו את השנה תהא מעוברת, שנאמר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם (במועדיכם) [במועדים] [ויקרא כ"ג ד'] וכתוב (ובראשי חרשיכם ובמועדיכם) [וביום שמתתכם ובמועדיכם ובראשי חרשיכם] [במדבר י' י'), עד עתה היו שלי כמאן ואילך יהיו שלכם הרי החודש הזה לכם ראש חדשים. ד"א החודש הזה לכם. וז"ה עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו (תהלים ק"ד י"ט) אמר ר' יהודה בן פוי מלמד שלא ברא הקב"ה חמה ולבנה אלא בשביל ישראל שבנין בהם, וכן אתה אומר שהם משולים ללבנה כשם שהחודש שלשים יום והלבנה שהיא עולה קמנה ומתגדלת עד ט"ו יום ועומרת בט"ו יום מלאה ואז שלמת ומאירה לכל העולם כולה ומבהקת אורה מסוף העולם עד סופו מכאן ואילך הולכת ומתמעטת עד ט"ו יום שאינה מאירה כלום, כך ישראל. החודש הזה לכם ראש חדשים, זה אברהם שהוא ראש ואחד לכל ישראל שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד), יצחק יעקב יהודה פריץ חצרן רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד הרי יו"ד, וכן עולה דוד בגימטריא ארבעה עשר לדרות ושלמה היה ט"ו לדרות, וכשם שהלבנה בט"ו היא מקפת אורה מסוף העולם עד סוף, כך שלמה שהיה חמשה עשר לדרות מלכותו היה מסוף העולם עד סוף, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך תחת דוד אביו (דה"א כ"ט כ"ג), וכשם שהלבנה מתמעטת והולכת בט"ו יום, כך ישראל בט"ו דורות ואילך מתמעטין והולכין אחר שלמה, ואלו הן רחבעם אביה אסא יהושפט יורם אחזיה אמציה עוזיהו יתם אחז יהזקיה מנשה יאשיה צדקיהו, וכשם שהלבנה לאחר ט"ו יום מכבה, כך ישראל לאתר שלשים דורות שנאמר ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז'), ואומות העולם היו אומרים כבר כבתה אורם של ישראל, שאין להם עוד גאולה ומלכות, והיו האומות שמחים כשגלו לבבל, וכשם שהלבנה עולה ומתחדשת לאחר שני ימים, כך ישראל, עלה עורא לאחר שני דורות, וישראל אומרים אל תשמחי אויבתי לי כי נפלת קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי (מיכה ז' ח').

ויהי

למך) ויהי בשלח פרעה. (ג) משל למלך שהיה לו רופא מומחה, כל זמן שהרופא אצל היה המלך אוכל כל מה שלבו חפץ שהרופא מרפאו, הלך לו הרופא לארצו אמר המלך ווי ווי כל זמן שהיה הרופא אצלי הייתי אוכל כל מה שאני חפץ, מעתה לא אוכל מה שלבי חפץ, כך פרעה אמר כל זמן שמשנה היה אצלי אומר לו משה התפלל בעדי והוא מתפלל והייתי מתרפא, מעתה מי ירפא לי הוי ויהי בשלח פרעה, אמר פרעה ווי ווי היה לי אתר שהלך משה מאצלי. ד"א ויהי בשלח פרעה. (ג) משל לאדם שהיו לו חתיכות של עצים והיו לפני ביתו מושלכים בשיט, וכל באי שם עוברים עליהם, ראה אותן חכם אחד והבין שהן טובים לעשות כלים, בא אותו חכם לבעל החתיכות אמר ליה מכור לי חתיכות אלו, א"ל הן, מכרן בדמים קלים, נטל אותו חכם החתיכות ועשה מהם כלים נאים ומשובחין וראויים להביאן לפני מלכים, כשראה אותם המוכר היה מצטער ואמר ווי ווי לי כשהיו שלי בזיתי אותם ועתה הרי הם כלים נאים, כך פרעה כל זמן שהיו ישראל במצרים היו מלוכלכים בשיט ומנוולים בלבנים ובעבודה, ראה אותם הקב"ה וגאלם והולכים בדגלים והיו שש מאות אלף רגלי ללם גבורי חיל אנשי מלחמה, וראה אותם פרעה נאים ואומר ווי לי אילו הייתי מכבדם היו עוברים אותי כי אין עם נאה כזה, וזה ויהי בשלח ווי היה לו בשלח את העם. ד"א ויהי בשלח פרעה כביכול הקב"ה אמר ווי ווי, משל למלך שהיה לו שונא מה עשה המלך, נתן ארצו בידו כדי לבקש עליו עליה, שכל זמן שאינו עושה כשורה היה המלך מלקהו ומיסרו ביסורים קשים, הלך הפקיד לארצו אמר המלך ווי ווי מעתה לא אנקם משונאי, כך הקב"ה כל זמן שישאל היו תחת יד פרעה היה פרעה לוקה ע"י ישראל, הלכו ישראל אמר הקב"ה ווי ווי ע"י מי אנקם מפרעה ככאן ואילך. ד"א ויהי בשלח פרעה מי אמרו ווי הבנעניים, (ג) משל למלך שהיה לו בן קטן והיה לו (ג) אריסין הרבה ורצה המלך ללכת למדינת הים, אמר לאריס אחד שמור את הארץ ואכול פירותיה עד שיעמוד בני על פרקו ואח"כ נותנה לו, לימים גדל בן המלך ובקש הארץ מן האריס אמר האריס ווי ווי, כך כשהיו ישראל במצרים הכנעניים שומרים את הארץ, כששמעו שיצאו ממצרים אמרו ווי ווי.

(ז) אנכי ה' אלהיך. בחמשה דברות הראשונות כתוב שמו ובחמשה האחרונות אין כתוב שמו, משל למלך שמוסר חותמו למי הוא מוסר הרי הוא מוסר לנאמנים, כך חמשה הראשונות כתוב שמו מפני הראשונות אינם מדברים אלא מסחירות ומיראה, אבל החמשה האחרונות הנה מדברים מרצונם וממנאפים וממגנבים וממעדי עדי שקר ומחמדינים, אמר הקב"ה לא יתייחד שמי עם אלו.

(ח) בפ' משפטים אות ה' כתוב בכ"י ולא התלמוד עיקר אלא המעשה, ומעשה בר' שמעון שבקש רחמים מן השמים שיראה לו הקב"ה מקומו בנן ערן והראה לו שיהיה אצל טבח אחד, הרהר בלבו ותמה מאד ואמר כל מה שעסקתי בתורה יום ולילה ומקומי אצל טבח, אמר אלך ואבקשה ואשאל לו ואפשפש במעשיו, הלך ומצאו עשיר גדול נתארה בביתו ושהה עמו ח' ימים והטבח עשה לו כבוד גדול, קראו ר' שמעון השדה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי במה עסקת כל ימך, אמר לו בעונותיו לא עסקתי בתורה כי אם מעט, אכן כל ימי הייתי טבח, ומתחלה הייתי עני ונתעשרתי, ובכל ערב שבת מעורר הלקתי בשר לעניי מקומי ולעניי מקומות אשר אצלי, ומאד אני מפור צדקות הרבה, אמר לו בבקשה ממך הגידה לי אם עשית דבר גדול מזה, אמר לו אומר לך דבר אחד שעשיתי, המכס של העיר הזאת שלי הוא, וכשבא הספינה אני נוטל איזה חפץ שאני חפץ בה, פעם אחת בא הספינה לכאן ולקחתי המכס, לאחר שנביתו המכס בא אלי רב החובל ואמר לי אם אתה חפץ לקנות דבר צנוע שיש לי אמכור לך, אמרתי לו אמור לי מה החפץ, אמר לי לא אומר לך עד שתקנה אותו ותתן לי הדמים, ואם לא תקנהו עתה לא אמכרנו עוד, אמרתי לו אם כן תפסוק דמים ואשמע, אמר לי עשרת אלפים זהב, ואמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו אם לא תתן לי עשרים אלפי זהב, אמרתי לו הראה לי החפץ ואתן, אמר לי לא אתננו כי אם בארבעים אלפי זהב, כשראיתי שהוא עולה ומייקר הדבר, הרהרתי בלבי שדבר גדול הוא, ופסקתי לו

הזהב

- (ג) כגמולת כ"י אות ו' הוא כסגנון אחד.
 (ג) פיין שס אות ה' כסגנון אחד.
 (ג) פיין שס אות ז' כסגנון אחד.
 (ג) ל' לופייס סכס, פיין שס כגמולת.

הזהב, אמר לי תן לי קודם שאראה לך, נתתי לו, מיד הוציא מתחת הספינה מאתים נפשות מישראל ששבה, ואמר לי אילו לא קנית אותה היום הייתי הורגם וזורקם לים, מיד נתנם לי והכנסתים לביתי, והאכלתי אותם, והשקיתם וסכתי אותם והלבשתים, וזוגתים הפנויים עם הפנויות, והיותה בניניהם בתולה יפה מאד, ורחמתי עליה ונתתיה לבני לאשה, וקידשה והזמנתי כל אנשי מקומי למשתה החופה, וכשישבו בני הסעודה לאכול, הייתי עומד עליהם, וראיתי בחור אחד מן השבויים שהיה בוכה, אמרתי לו מפני מה אתה בוכה, ולא רצה לגלות לי, עד שהבאתי אותו להדר, ואמר לי שאותו היום שנשבו נועד היום להבנים אותה כלה, ואמרתי לו חפץ אתה לגרשה ואני אתן לך מאה כסף, אמר לי אדני מאד הפצתי בה מכל כסף וזהב שבעולם, אבל מה אעשה שהרי בנך הבניסה, באתי לבני ואמרתי לו הדברים האלה, גירשה והכנסתי אותה לאותו בחור, והעשרתי אותם, וזה הדבר שעשיתי. אמר לו ר' שמעון ברוך המקום שיוכני להיות אצלך בן עדן, לכך בכל עת יעסק אדם בתורה ובמעשים טובים ויטפל בצדקה, שהממון אינו שלו כי אם להקב"ה, שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' (הג' ב' ח') וכתוב כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע"ה ח').

מב' בפ' תשא באמצע אות ה' אהרי המלות ומביאו מסוף העולם ומזוגו לזו בסוף העולם, כתוב בכ"י. ומעשה בשלמה המלך שהיתה לו בת יפיפה אין כמותה בכל ארץ ישראל, הביט במלות מי בן זוגה ומי ישאנה, וראה שהוא עני אחד ואין בישראל עני כמותו, סת עשה, בנה מגדל גבוה בים, והיה מסביבו בכל עברים מסביב, לקח בתו ושם אותה באותו מגדל הגבוה, ושם עמה שבועים סריסים מזקני ישראל, ובמגדול לא עשה פתח שלא יכנס אדם בו, ושם בו צידה הרבה, אמר אראה פועל השם ומעשהו, לימים היה אותו עני שהוא בן זוגה והיה יוצא בדרך בלילה, היה ערום ויחף רעב וצמא ולא היה לו כמה ישכב, ראה נבלת שור מושלכת בשדה, נכנס בה בין הצלעות הנבלה להפיג צינתו היה ישן בא עוף גדול ונטל אותה הנבלה ונשאה על גג אותו מגדל על חדר הבחורה, ושם היה אוכל העוף את בשר הנבלה, וישב שם על הגג כשהאיר השחר. יצתה הבחורה מחדרה ללכת אנה כמשפטה בכל יום וראתה אותו בחור, אמרה לו כי אתה ומי הביאך הנה, אמר לה יהודי אני מבני עכו אני, אמנם עוף הביאני הנה, מה עשתה לקרתו והביאתו בחדרה והלבישוהו והרחיצוהו וכבתו ונתיפה מאד עד שאין כמותו בכל נבול ישראל, ואהבתו הבחורה בלבה ובנפשה, ונפשה קשורה בנפשו, והיה הבחור חריף ומפולפל וממולח וסופר, יום אחד אמרה לו רוצה אתה לקדשני, אמר לה ומי יתן, מה עשה הקיז דם וכתב לה כתובה ומוהר מדמו, וקידשה ואמר עד ה' היום ועדים מיכאל ונבריא. בא עליה בדרך כל אדם ונתעברה ממנו, כשראו אותה הזקנים מעוברת אמרו לה כמדומה לנו שאת מעוברת, אמרה להם הן, אמרו לה וממי נתעברתה, אמרה להם מה לכם לדעת, נפלו פני הזקנים שהיו כתייראין משלמה המלך פן ישים עליהם עלילות דברים, ושלחו אליו לבוא לדבר אליהם, נכנס שלמה בספינה ובא אליהם ואמרו לו אדונינו המלך כך הדבר ואל ישים אדונינו בעבדיו עון, כששמע קרא לבתו ושאל לה על הדבר, אמרה לו בחור אחד הביא לי הקב"ה יפה וטוב תלמודי וסופר וקדשני, קראה לבחור ובא לפני המלך והראה לו הכתובה שעשה לבתו, ושאל לו המלך על אביו ועל אמו ועל משפחתו ומאיוה עיר הוא והבין מתוך דבריו שהוא אותו שראה במול ושבת שמחה גדולה ואמר ברוך המקום שנתן לאיש זהו מושיב יחידים ביתה. מוציא אסירים כמושרות כו' כמו בנדרם.

מג' שם שם אחר מלות אילו קרבי' וגמרי' על אהת ככה וכמה, כתוב בכ"י. נמצא שאפילו עונות של ישראל גורמין מצוה, והוא שעשו תשובה, כי מאד הביבה תשובה וגורמת זכות, כי בשוב הרשע מרשעו ועשה תשובה נהפכו העונות לזכות שנאמר מור ואהלות. כל בגדותיך (תהלים מ"ה ט'), אל תקרי בגדותיך אלא בגידותיך, אלו הבגידות יהיה מור ואהלות לאחר ששב. אמנם שלא יאמר אחמא ואשוב שאם אין מספיקין בידו לעשות תשובה. ויאמר הקב"ה מהאזה לתשובת ישראל, אתה מוצא שבאמר הקב"ה לירמיה לך אמרו לישראל שיעשו תשובה, הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו ירמיה רבינו היאוך נעשה תשובה כי פישענו והסאנו עלינו ובה אנו נמוקים ואיך נחיה, אמר ליה הקב"ה לך אמור להם חי אני נאם ה' אם אחפץ במות המת כי אם בשובו כדרכו וחיה (יחזקאל ל"ג ט"ו), הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו היאך נעשה תשובה וכי לא הקניטוהו ולא הכעיסוהו באלו הפנים בהרועבותינו עד

כי בושנו במעשיתנו, שנאמר נשככה בבשתינו (ונכסה בכלימתינו) [ותכסנו כלמתנו] (כי חטאנו לה' אלהינו) [כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו] מנעורינו ועד היום הזה (ירמיה ג' ב"ה), ואמר לו הקב"ה לך אמור להם עד מתי תתחמקין הבת השובבה (שם ל"א ב"ב) ויאמר לו אל תיראי כי לא תבושי (ולא) [ואל] תכלמי כי לא תחפירי כי בושת עלומך תשכחי ותרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישעיה נ"ד ד') הלך ירמיה ואמר להם, אמרו לו איך נעשה תשובה, כתיב ונתתי את פני באיש ההוא ובמשפחתו (ויקרא כ' ה'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם חייכם שאני אבטל נזירתי שנאמר לא אפיל פני בכס כי חסיד אני נאום ה' ולא אמור לעולם (ירמיה ג' ב"ב), הלך ירמיה ואמר להם אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשיעבור הקב"ה על ההרים והגבעות שעברתן שם ע"י יזכור וינקום ממנו, שנאמר על ההרים יקמירו ועל הגבעות יזבחו, אמר לו הקב"ה לך אמור להם כשעבור עליהם אדלג אותם ולא אראה אותם שנאמר מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ח' ח') אמרו לו היאך נעשה תשובה כי כשנבוא עליהם ונראה אותם נפשינו קצה עליהם, שנאמר [ואמרנו] הדרים כסונו ולגבעות נפלו עלינו (הושע י' ח'), אמר לו הקב"ה לירמיה לך אמור להם אעקם מן העולם, שנאמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוצינה (ישעיה נ"ד י'), ויאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה (שם ס' ב"ב) לא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (שם ס"ה י"ז) גם כתיב למעלה שאין ישראל נגאלין עד אשר יעשו תשובה, שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע (שם נ"ס כ').

מד) שם שם אחר מלות צעקה אל אלישע לאמר, כתוב בכ"י. הלכה לבית הקברות וצועקת לתת אותו צוחה אמרו לה מאן את בעית אמרה להן דחלא דה', פי' את שכתוב ירא את ה', אמרה דין לא בעינן אייתי לקמה יוסף דכתיב ביה את אלהים אני ירא (בראשית מ"ב י"ח), אמרה דין לא בעינא, אייתי לקמה איוב דכתיב וירא אלהים (איוב א' א'), אמרה להם דחלא דה' לחדא לחדא אנא בעינא, אול לעובדיה דכתיב ביה [ועובדיה היה] ירא את ה' מאד (מאד) (מ"א י"ח ג'), אמר לה מה בעית למאי אתת, ואמרה ליה והנושה בא לקחת (מ"ב ד' א') שלוית ממנו לתת מוזן לנביאים במערה בא לקחת את בני מפני המעות שלוית ממנו, אמר לה לכי אל אלישע והוא יאמר לך מה תעשי, מיד ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע וגו' ויאמר לה מה בבית. אמרה לו אין [לשפחתך] כל בכית כי אם אסוך שמן (מ"ב ד' ב'), אמר לה תנוח דעתך שהנחת את דעתי, שאין הברכה מצויה אלא ע"י שמן.

מה) שם באות י' אחר מלות יתן כל אחד ואחד כשבוע, כתוב בכ"י. זה ירנו והם מחצית השקל והם כנגד עשרת אלפים המן בימי מרדכי ואסתר ואותן שקלים עמדו להן לישראל שבאותו הדור, וזה לך החשבון שעשרת אלפים של המן עולים כשקלים של יוצאי מצרים, מחצית השקל הוא שני דינרין שהמנה על קודש כפול, היה נמצא שכל אחד ואחד עולה מחצית השקל שני דינרנים א"כ לחמשים איש עולה מנה והוא ככר, למאה איש שני ככרים לאלף איש עשרים ככרים למאה אלף איש אלפים ככרים לשש מאות אלף שנים עשר אלף ככרים, ובימי עולי מצרים לא היה הככר גדול כל כך שהרי הוסיפו עליהם לאחר זמן שנות, הוצא מהם מאתים שקלים של יוצאי מצרים שנות ותמצאו שגשאו עשרת אלפים ככר כסף, אמר המן אתן כנגד כלם שהרי הוסיפו הווין יתר על שקליהם.

מו) לך רד כי שחת עמך. אמר לו עמי ולא עמך, והכתיב והוצאתי את צבאותיכם את עמי בני ישראל (שמות י"ב י"ז) א"ל הקב"ה העגל יוכיח, באו אצל השור א"ל הקב"ה שור מי עשאך א"ל חמור הם ערב רב שנקראו חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כ"ג ב'), וז"ש ידע שור קונוהו (ישעיה א' ג') השור ידע מי עשאו, וחמור אבוס בעליו (שם) הוא עושהו, אמר לו הקב"ה למושה לא כך אמרתי לך לך רד כי שחת עמך אשר העלית כממצרים אותן שגויחת הם עשו את העגל אבל ישראל לא עשו ישראל לא ידע עמי לא התבונן (שם שם). ד"א לך רד כי שחת עמך. א"ל והלא עמך הם, שנאמר את עמי בני ישראל (שמות י' ד') ולמה אתה קוראם עמי, (נו) משל למלך שהיה לו כרם ונתנו לארזים, כד עבד חמר טוב אמר מלכא כרמא דידי עבד חמר טוב, כד עביר חמר ביש אמר כרמא דידך עביר חמר ביש, כך כשישראל מקלקלין מעשהו אתה קורא להם עמי, שנאמר כי שחת עמך, וכשנמטיבין מעשהו אתה קורא להם עמך שנאמר את עמי בני ישראל בין חבים ובין זכים שלך הם. ד"א

ד"א לך רד כו' משל למלך שהיה לו בן חביב עליו נתנו לפדגת סרח הבן ושלחו מעליו גירש הפדגת אם אין הבן אין הפדגת, כך אמר הקב"ה בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב), ועתה נענשה נפשי בהם משה למה והווי לך רד.

מזו ויחל משה מלמד שנתחלחל מן העגל. ד"א ויחל עשה עצמו חולין אמר לפניו רבש"ע לסדום אמרת לא (אעשה) [אשחית] בעבור העשרה (בראשית י"ח ל"ב) וכאן יש עשרה צדיקים אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר יהושע וכלב הרי שבעה והשלשה זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

מח) שם אות כ"ו בסוף. ועתה הורד את עדיך מעליך, והכתיב ולא שתו איש עדיו עליו, ועוד כתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, ומיחין היה להם עדי, ולמה אמר הקב"ה הורד עדיך, אלא כך אמר למשה אם אתה חס על כבודם הורד אתה את עדיך הואיל והם פרועים ומי שיראה הם פרועים ועליך עדיך יאמר שפרועים הם על מעשה העגל ויהיה להם לשמצה, אבל כשתורד את עדיך לא ידברו עליהם כשיראו אותך כמותם.

ואומר לתת עוד לפני הקוראים דוגמאות מגליונות הכ"י שכתובים בהם חדושים, ובוראי הם מרד מקדמאי, ובמקום אחד מובא ששמע מספררי ושמו ר' אברהם חיון. ובצפיתי אצפה שגם אלה הדוגמאות יהיו לשעשוע לקצת מהקוראים.

ויצא יעקב מבאר שבע, ר"ת וימ"ש וס"ת ערב, מלמד שיצא בערב ובלילה בסתר מפני עשו ולכן נסתם הפרשה.

וילך חרנה, וילך בגימטריא בו ביום, מלמד שקפצה לו הארץ.

והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, סולם בגימטריא עשו סמ"ך ושו"ן מתחלפין, והנה מלאכי אלהים עולים זה משיח בן דוד ומשיח בן אפרים שנאמר ועלו מושיעים [בהר ציון] לשפוט את הר עשו (עובדיה א' כ"א), ויורדים ר"ל שהיו יורדים לעשו כמו שנאמר ודון לבך השיאך וגו' משם אוריך נאום ה' (שם א' ג').

עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך. דזה משמע דא אחר שעשיתי לך אעזבך, וי"ל עד פי' עולמות כמו לעולמי עד, ובכך מיושב גבי עד כי יבא שילה.

הידעתם את לבן בן נחור, מכאן שקורין לס"ת בן משומר אחר זקנו ולא אחר אביו המשומר.

ויגל את האבן, ויגל לשון שמחה כמו יגל לבי כיון שראה את רחל שמה בלבו ויגל את האבן בקל.

מלא שבעו זאת. שנשבענו במקומינו שלא לתת הצעירה לפני הבכירה, ונתתי לך גם את זאת ואז אקיים ואמלא השבועה זאת שלא לתת הצעירה לפני הבכירה.

חותמך ופתילך ומטך. למה שאלה ג' אלו אלא רמזה לו שאר כמות ועונה, הותמך זה העונה, החותם הוא המילה. ופתילך זה כמות ומטך זה הלחם שנאמר ומטה לחם.

אנכי אערבנו וגו' וחטאתי וגו' קשה וכי יהודה נתערב להעלימו ממלאך המות, אלא וי"ל שאמון אינה אותה בדרך כל הארץ אלא על ידי מתלוקת שנאמר כי ינצו אנשים וגו' ולא יהיה אסון (שמות כ"א כ"ב), ויעקב אמר שהוא מעונג ואינו סבלן שלא יתקוטט ויהרג על זה נעשה יהודה ערב שיניח גופו תחתיו.

השמר לך מדבר עם יעקב וגו' לבן בקש לעקור את הכל משו"ה בא אליו מלאך אלהים להזהירו על יעקב שנאמר השמר לך, אבל בעשו לא היתה כוונתו כל כך לרעה לכך לא הוצרך מלאך להזהירו על יעקב.

ויבא יעקב שלם פירש"י שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו, מנלן לרש"י, וי"ל שכתוב שלם פי' האות הבאה אחר השי"ן זהו ת' וזהו תורתו, והאות הבאה אחר הל' זהו מ' וזה ממונו, והאות הבאה אחר המ"ם זהו נ' וזהו נפשו.

שלם ר"ת מעשו זה שעיר לבן מלאך.

וילך ראובן וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל. תימה מאי וילך ראובן וישמע ישראל אלא הלך ראובן מבית אביו בכעס שאביו שכב עם בלהה ויאמר אחות אמי היחת צרתה שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי ולכן נאמר וישמע ישראל שהלך ראובן ממנו אז נודר יעקב להחזירו שלא לשכב עם בלהה וכאשר חזר ראובן אז היו שנים עשר כי קדם שחזר היו

היו רק י"א, ולפי' הוזה יש לפרש אז הללת יצועי עלה כלומר כעסק גרם לי שבלבלת יצועי מבלהה .

ויקדוהו וישלכו בנימ' ושמעון אחיו היה ששמעון דתפו לבור .
 מה בצע . ר"ת בוקר צהרים ערבית כלומר אם נהרגהו מה מועיל לנו תפלותינו שנאמר גם כי תרבו תפלה אינני שומע (כי) ידיכם המים מלאו (ישעיה א' ט"ו) . ד"א מה בצע אותיות שניות מאברהם יצחק ועקב כלומר אם נהרג את אחינו מה בצע אין לנו זכות אבות .
 ולמה נענשו עד ואונן והלא לא היו בר עונשין , וי"ל דכך דין שמים לפי חכמת הקמן אם שיהכם כמו בן כ' דינו כמו בן כ', וראיה משמואל שעלי רצה להענישו בעבור שהורה הלכה לפניו אע"פ שהיה קמן .

ויקרא שמו זרה . זה זריתה השמש מרמו על עשו , וזהו ויתן יד , והידים ידי עשו , שמניין להמה וישראל ללבנה , וזהו מלכות דוד שבא מפרץ , וכן הלבנה הולכת וגדול עד מ"ו ימים לחידושה , וכן מ"ו דורות מאברהם עד שלמה , אברהם , יצחק , יעקב , יהודה , פרץ , הצרון , רם , עמינדב , נחשון , שלמון , בועז , עובד , ישי , דוד , שלמה . שהיתה מלכותו שלמה ובשלום , ומשלמה ואילך עד צדקיהו עד התורבן ג"כ מ"ו דורות היתה המלכות מתמעטת , רחבעם , אביה , אסא , יהושפט , יורם , יהואש , אמציה , עזריה , יותם , אחז , יחזקיהו , מנשה , יאשיהו , יהויקים , צדקיהו , שנאמר ואת עיני צדקיהו עור , וכן אור הלבנה בהה בסוף התודש , ודוד בני' י"ד שהוא היה בדור י"ד ויתן יד מרמו על דוד (נז) .

וכל יש לו נתן בידו , ס"ה לשונ"ג , מלמד שידע ע' לשונות שבא גבריאל ולמדו .
 ועל השנות החלום וגו' , תימה שררי חלום יוסף היה ג"כ פעמים ולא מיהר לבוא , וי"ל שאני חלום פרעה שהיה בלילה אחת מה שאין כן של יוסף .

ויגש . ר"ת וירא יוסף ג' שערות .

ונפשו קשור"ה בנפשו בנימטריא תורה .

יעקב יעקב בנימטריא עשו בגלות עשו שולט בנו ששמו כפל ממנין יעקב אבל לעתיד שיהיה שמו ישראל לבד ולא יעקב או אנו שולטין בעשו שמניינו פחות ממנין ישראל .
 ויוצאי ירכו ששים ושש . קשה למ"ד תאומות נולדו עם השבטים א"כ היו יותר מע' , וי"ל שכבר מתו , א"נ נשאום השבטים וכתוב מלבד נשי בני יעקב .

ויבואו כל מצרים אל יוסף ויאמרו הבה לנו לתם כי תם הכסף משמע שבאו כלם עניים ועשירים , ותימה היאך תם הכסף העני והעשיר יחד , וי"ל שכל מי שקנה תבואה מיוסף היה צריך להביא כתב כמה מיפול ביתו , והיה נותן לעני בפרוטה כמו לעשיר בדינר וזכה תם הכסף בשוה .

ויגד ליוסף ויאמר וגו' , פירש"י זה אפרים , ויאמר אותיות אפרים , ו' פ' בא"ת ב"ש .

קחם נא אלי , ר"ת קדושין חופה מילה .

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו , אפרים מנשה בנימטריא ראובן שמעון .

והרעו יהיה מלוא הגוים , בנימטריא יהושע .

שכם אחד על אחיך , שגילה לו הקץ של מצרים שלא גילה לשאר בניו שנאמר ויאמר ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והאלהים פקוד יפקוד אתכם וגו' , וכן יוסף אמר אותו סימן לאחיו שנאמר פקוד פקוד אלהים אתכם וגו' ולכן כשבא משה ואמר שאמר לו הקב"ה פקד פקרתו וגו' לבך נאמר ויאמן העם וישמע כי פקד ה' את בני ישראל .

וירבו מאד וסמך ליה ויחי יעקב , מלמד שלא נפטר יעקב עד שלא ראה מורעו שלשים רבוא , דכתיב לקמן במאד מאד והם ס' רבוא הרי שמאד א' ל' רבוא .

כלי חמס מכרותיהם , ר"ת חונים מלמדים סופרים .

עד כי יבא שילה זה אחיה השילוני אשר לקח המלכות מבית דוד ונתן לירבעם .

ד"א עד כי יבא שילה , עד שיבוא שמואל הנביא לשילה והעמיד שואל מבנימין .

בפ'

(נז) עיין מאתח כפיך זה באריכות על הפסוק המודש הזה לגיל בהוספה ל"ח על כ"י הסלישי הזה .

בפ' שמורת. שבעים נפש, ג"פ שבעים נפש נאמר גי' רד"ו. נפש בני' ת"ל כנגד מושב בני ישראל וגו'.

ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק וגו' קשה למה לא אמר אלהי אבותיכם כדלקמן, אלא י"ל זה מרמז על אברהם דסמיק ליה אל תתמה מדוע לא יבער הסנה אנכי אלהי אברהם אביך שג"כ הצלתי אותו מאור כשדים שלא שלטה בו האש.

ויאמר משה התפאר עלי וגו' ויאמר למחר. תימה וכי שוטה היה שלא אמר מיד כמו בשאר המכות, אלא כך אמר משה לפרעה התפאר עלי למתי וגו' למתי תשלח את העם והתפאר עלי שאעשה מיד, אבל אתה למתי תעשה כאשר אמרת לשלח את העם ויאמר למחר, ותדע שכן הוא דהא איכא פסיק בין למתי ובין אעתיר.

ויקרא פרעה למשה ולאהרן לילה. תימה ולמה לא אמר בלילה, וי"ל כשקרא פרעה למשה אמר משה לפרעה לא אוכל ליצא שתראני כי אמרת ביום ראותך פני תמות לכך קרא פרעה לילה כלומר עתה לילה ולא יום ואני אמרתי ביום ראותך פני תמות אבל לא אמרתי בלילה לכך קרא פרעה לילה, ר"ל עתה לילה ולא יום לכן אל תירא.

ובני ישראל יוצאים ביד רמה. גימטריא פסל מיכה.

ולא נשאר בהם עד אחד. בגי' ז' פ' זה פרעה שנמלט ונעשה מלך בנינוה.

כי יד על כס יה, יד בגימטריא דוד, י"ד ר"ת יוסף דוד.

כתוב זאת זכרון בספר כי מחה אמה. זאת משמע לעתיד לבא, וכן מלחמה לה' בעמלק מחור דוד, משום שפשומו ידיהם ליחרב בית שני וכן מה שעשה לנו בגלותינו, לכן לעתיד כל המועדים יבטלו וימי הפורים לא יבטל, וכן רמז י"ד על כס י"ה זהו ימי הפורים שהוא י"ד וט"ו לחודש אדר.

ואהרן וחור תמכו בידיו פי' לסייעו בתפלה, ולא הועיל עד שהזכיר האבות דכתיב ויהי ידיו אמונה זה אברהם דכתיב ביה והאמין בה', עד בא זה יצחק דכתיב ויצחק בא, השמש זה יעקב דכתיב והנה השמש והירח.

מרצע בני' ד' מאות כנגד ד' מאות שנה שהיו במצרים (גה).

ועבדו לעלם חסר ו' שהוא להעלים ולא לגלות יחוס של עבדים כדאיתא בפרק יוחסין. וכי ימכור איש את בתו ולא כתיב וכי ימכור אב את בתו, י"ל המוכר בתו לאמה אינו רחמן כאב לכך נאמר איש.

עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל ר"ת עשיר, מי שיש לו ראשי אברים אלו הוא עשיר.

אם לא ימצא תגב ונקרב. ר"ת אליהו, רמז שאליהו עתיד לגלות הגנבות זה שאומרים בגמ' יהא מונח עד שיבא אליהו.

ג"פ מחצית בפ' שקלים, לכך נותנין ג' מחצית למעות פורים.

ולמה אמר הקב"ה מחצית השקל לכפר על הנפש, שקל בגימטריא נפש.

לפי הטעם שנתנו מחצית השקל משום לכפר על מעשה העגל, ולפיכך לא נתנו ליום ונשים שהם לא חטאו, ולכך היו נותנים הדל והעשיר כי כלם חטאו, עשירים בגימטריא עשיר ודל.

עשירים גרה אותיות הרג להיפך, ותרגומו מעה, זה העם להיפך, לכך צוה אותם הקב"ה להביא גרה לכפרה שלא יהיה הרג בעם.

במעשה העגל. שמעתי מספרדי אחד ושמו ר' אברהם חיון כוונת של אהרן הכהן הגדול אשר נאמר עליו תומך ואורוץ לאיש חסידך ח"ו שיעשה ע"ז להחטיא כל ישראל, אלא כוונתו היה לשם שמים, כי אמרו חכמינו שכל עבירות אין הקב"ה מצרף מחשבה למעשה חוץ מע"ז שמצרף מעשה למחשבה, כיון שעמדו על אהרן ואמרו עשה לנו אלהים מיד היה אהרן הכהן יודע אם לא יעשה להם העגל אי אפשר שלא ימנעו ויחדלו מע"ז כי המעשה מצטרף למחשבה ואמר בלבו כשאמר עשה לנו אלהים שהן חייבין כלייה והיה ירא שמה יתחלל שם שמים שיאמרו אומות העולם מבלתי יכולת להביא אותם לארץ ישראל הבאתים במדבר, לכן היה

(דף קט"ו) נחתכו הקלפים מהגליונות מצדו ומלמטה, ומה היה כתוב על הגליונות לא נודע לי.
בסוף התחומא (דף קט"ו) רשם הסופר.

סליק תחומא, יקרב השם יום הנחמה, ויבנה אש חומה,
ובאדום יתן נקמה, תולה ארץ על בלימה, עד כה
עזרני לסיימה, בגלך ואע"י חוק הסופר יעקב חלפן.

ואחר היום מהתחומא (מוף קט"ו ע"ב) מתחיל „אגדתא דמגילתא" והוא מדרש אבא גריון, ומתחיל אבא גריון אומר כו' (ב) גם נמצא שם מדרש אחר על מגילת אסתר ורשום עליו „פנים אחרים" (ג), ובסוף כתוב „סליקו מדרש מגילה, שבח לשוכן מעלה" ומשם ואילך מן דף ק"ח עד דף קל"ב נחתכו הקלפים מהגליונות מצדו ומלמטה, ובסוף סיים הסופר.

הנני צעיר הסופרים יעקב חלפן כתבתי ספר התחומא הזה
אל הר"ד יצחק בהר"ד יעקב הלוי שיחי, מי אשר זיכני לסיימו
יזכהו להגות בו הוא ובניו ובניו בניו עד סוף כל הדורות.
וסיימתי בעזרת צורי היום יום א' בי"א לחדש תמוז
שנת ר"ל לפ"ק.

ואחר זה בצד קל"ג נמצא מדרש קטן לאיכה בפנים הספר (ד), וכן בגליון נמצא קצת דרשות על איכה עד פסוק בלה בשרי, ומשם ואילך חסר ולא נכתב יותר על הגליון, ומשם עד סוף הספר נחתכו הקלפים מהגליונות, ואחר מדרש קינות נמצא מדרש קטן על רות וגם פנים אחרים מן מדרש רות (ה) ואח"כ מדרש על חזון ישעיה (ו), ואח"כ מתחיל מדרש קטן על קהלת (ז) ולא נמצא רק ב' דפים והסיום הוא בפסוק כנסתי לי כסף וזהב, ומשם ואילך חסר.

הכ"י הזה מהתחומא הוא שוה עם הכ"י שלנו (ואיננו תחומא הנדפס) והעתקתיו כלו. ועל השגות וחלופי נוסחאות שבין הכ"י הזה לכ"י שלנו מאקספארד העירותי בהערות שלי במקומותם.

הכתב

(ב) המדרש הזה היה לפני צלל הילקום והכניס כמה מאמרים ממנו בילקומו. ונדפס צבית המדרש ח"א אשר אסף והוציא לאור ידידי הרב החכם הטוב מוהר"א יעלינעק עפ"י כ"י מאוצר הספרים מהאמטורג, והוא חסר, ויש ח"י עוד איזה עתהקות ממדרש הזה בשלמותו, ואוליאו לאור בעז"ה עם הערות ומקומים.

(ג) גם מאמר קטן מהמדרש היה הוציא לאור הרב החכם הגדול היל"ל בעיה המדרש היל"ל בשם „מדרש אחר על מגילת אסתר" מלד 19 עד 24. ובקובץ האמטורג אשר נעמק בעד הרב החכם היל"ל לא נמצא יותר אולם המדרש הזה נמצא בשלמותו בכ"י אקספארד היל"ל. והוא אשר היה לפני הרב צלל הילקום וכשם על המאמרים „מדרש" ועל הרבה מאמרים חסר היל"ל וכל המאמרים נמצאים במדרש הזה, ואח"כ הוציא גם המדרש הזה לאור טולם עם הערות ומקומים ביחד עם מדרש אבא גריון. ויש לתקן צבית המדרש שם כפי אשר נמצא לנכון. בכ"י שצוי. סיינו בדף י"ט ומתקן את הפעויה צ"ל הכעויה והוא לנכון בכ"י. שם עד שלא הביא הסכה, בכ"י עד שלא הביא המגול. דל 20 שנתפקד מן הקב"ה חסר מלת „לכבדני". עוד שם אמר לו הקב"ה כלום מבקש מציותיו צ"ל או כלום הקב"ה מבקש מציותיו. דל 21 אמר לו אם צווי צ"ל עם צווי. עוד שם העבד קנה אדון אחר בכ"י העבד קנה לו אדון אחר. עוד שם יש לך בן אחד ואחיה אוהב אותו, בכ"י יש לי בן אחד ואחיה אוהב אותו. וכן שם מבקשים ומרדמה אותו והולאחם אותו ויביתך וקבעת לו זמן בכ"י ומרדמי אותו והולאחם אותו מציותי וקבעתי לו זמן. דל 22 אמר לו ר' מאיר כבר כתיב נבלתי יקומו, פה חסר ונמצא לנכון בכ"י וכצ"ל אמר לו ר' מאיר כבר כתיב [ימיו מתוך נבלתי יקומו הקילו וכננו שוכני עפר, א"ל ההגמון שמה ממים יקומו נפלים לא יקומו א"ל ר' מאיר כבר כתיב] נבילתי יקומו. דל 23 חסר ושמו מרדכי ששמו מתקבל ונחה על הכיות. עוד שם בן קיש שהקיש על דלתי רחמים. עוד שם איש ימיני בכ"י סיים איש ימיני שהגביה ימינו של הקב"ה בשעה שפשה נקמה בהמן הרשע.

(ד) המדרש הוא מאיזה מאסף אחרון ויש בו הרבה גימטריות ואולי הוא ממדרש רבי משה הדרשן, ומנבא בו פ' רב סעדיה על הכתוב בנה עלי יוקף וז"ל. בנה עלי יוקף פ' בנה עלי בית בלא ויקף אותי מכל עבר, ושמה מאמר נמוך אותו בית בלא ואחיה יכול לדגל עליו ולאלח ולבכותו ממנו לכך נאמר ראש ותלמה פ' שהגביה למעלה מראש פ' רב סעדיה למעלה מראש והלאה.

(ה)

(ה) זה הוא מאיזה מדרש מלאחר.

(ו) כפי הנראה היה מדרש זה על הפסוקים ונאמר רק על חזון ישעיה צבית הפסוקים לשנת חזון.
(ז) הוא כעין מדרש ימן ומכל על שהוא חסר ולא נמצא ממנו יותר על כל המגילים, ובנלות ה' אולי את כל המדרשים הקטנים האלה יחד באסיפה אחת לאור עולם.

הכתב יד הזה הוא הקובץ החמישי אשר נשלח אלי מהאוצר הספרים אשר באקספארד , והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס. ואכנהו תמיד בהערות שלי "ב"י ה". הכ"י הזה מסומן Hunt 74 Uri Heb X C № 2337 ומכיל 250 דפים שלמים בעלי ב' עמודים, כל צד ועמוד מכיל כ"ח שורות (ובסוף הספר מן פ' עקב עד תומך מכיל מן ל"א עד ל"ג שורות). ורובו כתוב על נייר עב וחזק, ומעט מן המעט ממנו (ט"ו דפים) נכתב על קלף, הקלף ישן נחשן מאד, הכתב כתיבטמש מעט, ומן פרשת עקב עד סוף הספר הנייר חדש מעט והכתב משונה מעט מהכתב הקודם. עד פ' עקב (סוף צד 233) הכתב הוא מרובע, ומשם ואילך נוסה הכתב מעט לכתיבה מעורבת עם אותיות אשוריות, ונכתב מידי סופר מאוחר, ולא נמצא זמן הכתיבה ולא שם הסופר, ובעד מי נכתב. בהכ"י הזה חסר באמצע כמה סדרות, היינו פ' בשלח אות' י' סיים באמצע המאמר מכאן למרנו תחיית המתים מן התורה, ואחר זה מן המאמר משה ובני ישראל משה שקול כו' עד סוף אות' י' וכל המאמרים שלאחריהם עד סוף אות' כ"ג חסר, כי נשבתו איזה דפים. ואח"כ מתחיל המאמר מאות כ"ד ילמדנו רבינו מהו ליתן אספלטית כו' עד אמצע המאמר נתן דבר המחבל לתוך דבר, והוא בכ"י צד 103, ומכאן ואילך חסרים כל הסדרות שלאחריהם עד סוף ספר שמות גם פ' ויקרא צו שמיני ותוריע, ומתחיל בצד 104 בהמאמר שאין שמו של הקב"ה חל על הרעה אבל על הטובה חל, והוא באמצע פ' תוריע אות' ט', ובסוף הגליון צד 103 כתב סופר אחד מאוחר "מה שחסר כאן תמצא במדרש תנחומא הנדפס בוויניציה. 0 pp. 145 f". גם חסרים הרבה מאמרים כמו בפ' נח חסר כל אות' ב' (וכן חסר בכ"י ב' מאקספארד) ומתחיל עם המאמר מאות ג', ואות' א' הוא שם אחר אות' ד'. בפ' לך חסרים המאמרים מאות י"ג י"ד ט"ו, ואין ספק שהסדר דף שלם. וכן פ' ויצא סוף הפרשה אות' י"ג והתחלת וישלח אות' א' חסר, וגם בכאן בודאי נשכח דף שלם, ונמצא לנכון בכ"י ב' מאקספארד גם בדפוס ראשון של קאנשטאטניא.

בפ' מצורע החוספה "פירוש לרבינו שרירא גאון ז"ל" ליתא בכ"י הזה, וכן ליתא בכ"י ב', ונמצא בדפוס ראשון.

בפ' בחקותי אות' ב' חסר מאמר שלם מן ואכלתם להמכם לשובע אתם לא עשיתם כן, עד ד"א אם בחקותי הלכו. ונמצא בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציה.

בפ' במדבר מן אמצע אות' כ"ד מן המאמר המתחיל אל הכריתו זש"ה למען שמי אאריך אפי עד סוף אות' כ"ד השמיט המעתיק, ונמצא גם בדפוס ראשון.

סוף קרח (אות' י"ב) מנצפ"ך האותיות כפולות עד סוף הפרשה הוא חוספה וליהא בכ"י, ונמצא בדפוס ראשון של קאנשטאטניא ודפוס וויניציה.

בפ' כמזרות אות' ג' מן וכן בנפול תרדמה על אנשים חסר עד סוף אות' ד' ונמצא בדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציה, ובכ"י נמצא תמורתו מאמר אחר מעורב קצת עם המאמר שלפניו.

בסוף פ' דברים אות' ד' חסר בכ"י, ולעומת זה נמצא מאמר אחר, והוספתו את המאמר הזה בחוספה בסוף פ' דברים. בסוף הפרשה נמצא בכ"י מאמרים שלמים אשר אינם בנדפס והוספתים בסוף פ' ואתהנן בחוספה אות' ב' ג' ד' והתחלת אות' ה', והסיום חסר, כי בסוף דף 233 נשלם הכ"י הישן הנכתב על קלף, ומירי כותב מאוחר מתחיל בצד 234 בראשו פ' עקב כמו בנדפס עד סוף הספר, ונראה לעין כי הכתב משונה מעט מהכתב הקודם וגם הנייר חדש.

פ' ראה באמצע אות' א' מן כשבא אסף התחיל לומר האוינה חסר עד סוף אות' א', וכל אות' ב'; ואף כי כל אות' ב' עד סוף אות' ח' הוסיף המדפיס מכנטובה. נראה כי היה לנכון בכ"י הזה (ואפשר שהעתיק הסופר מדפוס מאנטובה, כי מפ' עקב עד סופו הוא מיד סופר מאוחר) כי מאות ג' נמצא ההתחלה עד הכלות בדור הפלגה, ומשם הנייר חלק בדף 236 חצי עמוד וכל העמוד ב', ודף 237 מתחיל בכלות ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות' ה', וכפי הנראה היה לפני המעתיק שהוא בקובץ שלפניו שהעתיק ממנו את הכ"י הוא חסר דף אחד או יותר, ומן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות' ה' וכן כל אות' ו' ז' והתחלת אות' ח', ומן ירמיה הנביא צוות ואמר כו' חסר.

עוד שם בפ' ראה חסרים מאמרים שלמים, ואין ספק כי קובץ מקומע היה לפני המעתיק

מכ"י ההוא. אות י"א חסר והתחלת אות י"ב גם באמצע אות י"ב מן כבר ה' מהונך מעשה באחד עד שלא הוציא מעשרותיו כראוי גם חסר התחלת אות י"ד עד נצור בני מצות אביך, גם סוף המאמר פ' אות י"ד מן לכך כתיב עד סופו, ומאמר גדול מן אות ט"ז עד תני ר' הושעיא למדך תורה דרך ארץ עד סופו, וכל אות ט"ז והתחלת אות י"ז עד א"ר יצחק בשלשה מקומות.

בפ' שופטים יש ערבוב בסדר הפרשיות באות א' מן והלא אות א' נצמזו על הדינין עד סוף אות א' חסר, אות ג' וד' הוסיף המדפיס ממנומבה אבל נמצא גם בכ"י הזה. אות ה' ואות ו' חסר בכ"י. מן אות ח' חסרים בסופו ב' מאמרים, מאמר אחד אמר ר' חמא בר אושעיא אדם חושש בעיניו עד ואם לאו לא תירוש, ואח"כ המאמר ד"א צדק צדק תרדוף עד למען תחיה. מאות ט' חסר מאמר גדול מהתחלתו עד והשלישית יותר בה אלו ישראל שהן משלישיתו של עולם (בכ"י משתייתו של עולם), ונמצא עד סוף אות ט'. והמדפיס ממנומבה הוסיף באמצע אות ט' מאמר גדול מזה אשר חסר גם בכ"י ההוא מן המאמר ולא רצו לקבלה אמרו לפניו כלום כפית ההר עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף מגמרא ע"ז דף ב' ע"ב, ואח"כ מן המאמר אמרו לפניו רבש"ע תנה לנו מראש ונעשנה, נמצא גם בדפוס ראשון, ובכ"י חסר. מן אות י' חסר ההתחלה ומתחיל זש"ה וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות עד צרכי החיים במתים, ואח"כ חסר מאמר שלם מן המהגים שאין עושין להם צרכי ראשיהם עד נתן לך ה' אלהיך, ואח"כ נמצא מן מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י', ואות י"א י"ב חסר כולו, ואות י"ג נמצא, מן אות י"ד חסר רק ההתחלה עד ויגבה ה' צבאות במשפט, ואח"כ חסר מן רש"ג אומר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן אות ט"ז י"ז י"ח והתחלת אות י"ט, ונמצא רק הסיום מאות י"ט מן וקראת אליהם לשלום בשלום אין כתיב כאן עד סוף הפרשה. והמדפיס ממנומבה הוסיף כל אות י' עד סוף אות י"ט שהיה חסר בדפוס ראשון, וכן חסר בכ"י שלנו ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, ונראה כי היה לפניו באיזה קובץ. ובכ"י הזה היו חסרים לפני הסופר איזה דפים והיה נמצא גם שם כל המאמרים שהוסיף המדפיס ממנומבה, או כי המעתיק הזה הוסיף מן דפוס מאנומבה כנ"ל, שמן פ' עקב נעתק מיד סופר מאוחר אל תוך הכ"י, אבל נמצא בהעתקתו מפ' עקב הרבה חסרונות ושניים וערבובים, ואין לברר מאיזה מקור היתיק כל זאת.

ונמצא בכ"י הזה הוספות מפוררות על פני כל הספר, מהן מאמרים קטנים ומהן מאמרים גדולים, גם מלות רבות. והנה אביא פה רק המאמרים אשר נוספו, ואלה הם. (בראשית אות ב') כהא דר' יוחנן קרי למאניה מכבודתיה, ונמצא הוספה בכ"י. „וכנלן שהבגדים הם הנקראים כבוד ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעיה י' ט"ז) שנשרף חיל סנהריב תחת בגדיהם שריפת נשמה וגוף קיים, אם כן אתה רואה מן הפסוק שהמלבוש נקרא כבוד” (א).

(בראשית אות ז') אחרי המלות הדין ערקא מן הדין משכא נמצא הוספה. „כלומר כפוי טובה באדם הראשון שכפה בטובה שעשה לו הקב"ה אשה, שנאמר האשה אשר נתנה עמרי וגו' הקב"ה נתנה לו לעזר שנאמר אעשה לו עזר כנגדו כך אלו" משל למלך כו'. (בראשית אות ט') ורבנן אמרי זרע פשתן היה, נוסף: קוף רי"ש ביי"ת נו"ץ סופי תיבות פשתן (ב).

(נח אות ט') אחרי המלות אך שלא היה שלם נמצא בכ"י. ר' הונא בשם ר' יוסי אמר יצא גונח ממכת הארי ולפירוש זה נעשה שם כהן והקריב על גבי המזבח קרבן, לפי שנה היה בעל מום, והוא שכתוב ומלכי צדק וגו' ושוב מעלין בקודש ולא מורידין, שוב לא ירד כהן נעשה לעולם.

(נח אות י') אחרי המלות אמר להן הקב"ה הואיל ולשמי ירדו אני יורד ומצילן ומתירן שנאמר עושה משפט וגו' נוסף בכ"י. מי ירד להצילן גבריאל כמה דאמרן כשהטיל נמרוד הרשע לאברהם אבינו בתוך הכבשן בא גבריאל ואמר רבש"ע ארד ואציל לצדיק מן כבשן האש אמר לו הקב"ה אני בכבודי ארד להצילו לפי שאני יחיד בעולמי והוא יחיד נאה ליהודי שיציל את היחיד שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו', ולפי שלמדת סניגוריא על בני תוכה

(א) זה הוסיף עפ"י נמלה שנת דף ק"ג ט"ז ועיין שם פנימ"י.
(ב) המזכיר סגול זה נלשון עמיתי.

הזכה להציל ג' מבניך ואיזה הם חנניה מישאל ועזריה באו שרו של אש ושרו של מים וצנין את הכבשן והקדוים אותו מבחוץ וזה נס בתוך נס, אמר לו הקב"ה רד ועשה כמו שהתנית לי בימי אברהם מיד הוותר והציף להם את הכבשן כו' כמו לפנינו בנדרפס.

(לך אות ד') הרינו מניחו לבעל הברכה עד שיעשה הקב"ה מה שיחפוץ, נמצא בכ"י הוספה. בא הקב"ה וברך את יצחק שנאמר והיו אחרי כות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, ויצחק ברך ליעקב, ועל תרעומת עשו ברך הקב"ה ליעקב לדורות עולם, שלא לקח יעקב הברכות בערמה כי מאת ה' היו לו והיינו דכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפרן ארם ויברך אותו, ואח"כ הוא כמו בנדרפס.

(שם סוף אות ו') נמצא בצד על הגליון מאמר והוא מגמרא סוטה דף כ"א ע"א עבירה נכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה בהרחבת לשון ותוספת ביאור.

(שם ריש אות ט') אחרי המלות שבהם נתנה התורה נוסף בכ"י. שכל מי שעוסק בתורה אויביו נופלין לפניו, וכן מצינו כדוד שאמר לו אויב אתה תהיה לנו מעיר לעוזר (ש"ב י"ח ג'), כלומר בזכות תורתך שאתה עוסק בה יהו נוצחין במלחמה.

(חיי סוף אות ד') נוסף בכ"י. ד"א וה' ברך את אברהם בכל אמר ה' שמעון כד אתילידיה ליה בת אמר לו אביו רביא נולדה לך כו' כו' שהוסיף אחד מגמרא ב"ב דף ט"ז ע"ב ע"ש.

(שם אות ו') זש"ה בבקר זרע את זרעך כו' למה כי אינך יודע וגו' נוסף אחר זה בכ"י. ועל מה אמר שלמה הפסוק הזה כנגד זקני בועז כי בועז היו לו ששים בנים וכלם קברם בהיוו כמו שאמרו ז"ל במס' סוטה (ג) מאה ועשרים סעודות עשה בועז לבניו ובכולן לא קרא למנוח אלא אמר האי כורנייתא במאי פרע לי כלומר זה עקר ואין לו בנים במה יעשה משהתה וינמול לי במה שזמנתי אותו ובעון זה מתו בניו ולאחר שהזקין נשא רות ואמרו רבותינו ז"ל באותה לילה שנשאה נתעברה ובאותו לילה מת בועז וזכה שיצא ממנו עובד, שיצא ממנו דוד, ויצא ממנו מלך המשיח, ועל זה אמר שלמה בבקר זרע את זרעך וגו', וכמו כן בשביל אותו עלבון שעשה בועז למנוח ראה הקב"ה עלבונו ויצא ממנו שמשון.

(ויצא אות ג') אחרי המלות ואבוא היום אל העין נמצא שם מאמר המתחיל. במסכת סנהדרין שאף לאבישי קפצה הארץ כו'. הוא מאמר גדול מגמרא סנהדרין דף צ"ה ע"א.

(וישב אות ב') ויבואו שכמה. בכ"י נמצא הוספה. זש"ה וישלחתי מעמך חברון ויבא שכמה אמרו במדרש (ד) וישלחתי מלשון ליה אמר לו יוסף אבא למה תטריה עצמך כל כך, אמר לו בני עתיד הקב"ה ליתן תורה לישראל וכתיב בה אחד הלוח ואחד המלוה שאינו ניווקין ועל זה אני מלוה אותך שלא ניווק, כי עתיד הוא בתורה שיכתב בה וערפו שם את העגלה בנחל (דברים כ"א ד') וכתיב ירינו לא שפכה את הדם הזה (שם שם ז'), כתובה בה"א שעשינו יכלתנו עם האיש הזה. ה' דברים אכילה שתיה לינה ליה וארוחה, ואם תאמר וארוחה למה, שנאמר ועל פת לחם ופשע גבר, ומי היה זה זה יהונתן בן שאול שלא נתן לחם לדוד, שאילו נתן לו, לא נהרגו הכהנים בגוב, וכשראה אחימלך שאחוזו בולמוס לדוד נתן לו לחם הפנים, בא דואג והלשינו לשאול, ועל זה נהרגו, וכזה יאמרו זקני העיר הקרובים אל החלל, ועל זה שלח יוסף לאביו ואמר לו אבא תאמין שאני חי שהקב"ה אינו עושה תורתו פלסתר, שכך אמרת לי על דברי עגלה ערופה, כששמע יעקב הסימנין האמין, והוה ותחי רוח יעקב אביהם. ד"א ויבא שכמה מקום מוכן לפורענות כו' כמו לפנינו בנדרפס.

(מקץ אות ו') אחרי המלות שנאמר קום לך צרפתה אשר לצידון [ויישבת שם והנה ציותי שם האלמנה לבלבלך] (מ"א י"ז ט') נמצא הוספה. והיאך ידע איזו אלמנה היא בדק בה סימנין כמו שברק אליעזר לרבקה, אמר בלבו אותה שאשאל לה לשתות והיא תתן לי, היא האלמנה שאמר לי הקב"ה, הלך ומצאה מקוששת עצים, אמר לה השקיני מעט מים, אמרה לו הן, אמר לה כשתביאי לי לשתות תביאי לי מעט לחם, אמרה לו השם יודע כי אין לי לחם כי אם מלוא כף קמה ומעט שמן, ועל זה אני מלקטת עצים לאפות אותו ואחר כך נמות, אמר לה לך ועשה בראשונה אלי, ולך ולבנך באחרונה, כי כה אמר ה' כד הקמח לא תכלה וגו' עד תתי מים על פני האדמה, והוה סימן שתעשה לי בראשונה שאני אבשר את ישראל קודם הישועה

(ג) לא נתלץ בסומס רק בגמרא ב"ב דף ז"א ע"א ע"ש.

(ד) סיון לפעל מה שפסקאמי בסוספות מכ"י ג' אות כ"ט.

הישועה ואח"כ יבוא בנך משיח בן יוסף, וכן אתה מוצא שאמר לו לך מזה ופנית קדמה וגו' כמו בנדרפס.

(ויגש סוף אות ב') אחר הסיום לא עמד מכל השבטים כנגד יוסף אלא יהודה שנאמר ויגש אליו יהודה נמצא בצדו על הגליון כתוב ו"ל. והנה יהודה בן יעקב החיוק במדה הזאת שידבר ליוסף בלשון רכה ועל כן השיב חמה, שהיה מראה להם שהוא כועס על דבר הגביע וידוע כי לא היה ראוי הבעס ליוסף המעליל אותם בענין הגביע כי אם ליהודה ויתר אחיו הנקיים שהיו מתנצלים ולא שוה להם, ואף על פי כן היה יהודה חכם גדול וגבור בגבורת הגוף ובגבורת הנפש שכבש את יצרו ולא כעס, אע"פ שהיה ראוי להם לכעוס, ראה יהודה כי עתה לא היה מקום לכעוס, אבל היה צריך למענה רך כדי להשיב המת הארון יוסף, וע"כ נגש אליו להתווכח עמו ורצה לגלגל הענינים כולן שאירעו להם עד עתה, וכונן לג' דברים לדין לפיוס ולמלחמה, וזהו שכתוב ויגש אליו יהודה, מצינו לשון הגשה משמשת לג' דברים דין ופיוס ומלחמה, דין הוא שכתוב ונגשו אל המשפט ושפטום (דברים כ"ה א'), פיוס הוא שכתוב ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע י"ד ו'), למלחמה שנאמר ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (ש"ב י' ז'), והנה יהודה כון לשלשתם, ומה אמר בי אדוני, כמי שבא וכלי מלחמתו בידו והוא ערוך מלחמה, ואומר בי תמצא כל מה שתרצה, אם לדין אם לפיוס אם למלחמה או בי אדוני העון בי מפני שנמצא עון הגביע לבנימין ואין ליהודה ואחיו בזה עון אשר חטא וזלתי לבנימין לבדו, ע"כ יחלה פניו לאמר לו שלא ישם העון בבנימין כי אם בו, ושיעבב אותו כאילו נמצא הגביע בידו, ושיפמור לבנימין כי זאת שאלתו של יהודה בכל ספור דבריו, והוא הדבר אשר היה מבקש עליו, אמר ידבר נא עבדך דבר כי הדבר הזה הוא חליפי בנימין בו, ואל יחר אפך כלומר כשאני אומר לפמור לבנימין החשוד ולתפוש אותי שאני נקי, מענה יש לי בזה כי איש כמוך נגיד ומצוה לאומים כפרעה ראוי לך שתשמע מענותי, והסבה שאני אומר לך כזאת לתפוס הנקי ולפמור החשוד, ומספר מענותיו והולך כי זאת לו בסבת הערבות שעשה אליו, ומתחיל להזכיר ראשונות, אדוני שאל את עבדיו, ידבר נא עבדך דבר, נטל רשות ממנו שיוכל לדבר לפניו, והתחיל לדבר בלשון רכה כענין שכתוב בארך אפים יפותה קצין ולשון רכה תשבר גרם (משלי כ"ה ט"ו), וכתוב מענה רך ישיב חמה (שם ט"ו א'). ודברי יהודה בפרשה זו הם דברי ויכוּחין שנתווכח עם יוסף, ומתוך חכמתו של יהודה רצה לגלגל עתה קצת מן הענינים שאירעו להם עמו כדי להעיר רחמיו וכדי שיתפייס אליו בדברי התחנוני, כי חשב שהיה ירא אלהים כמו שהזכיר להם את האלהים אני ירא, וע"כ אמר אדוני שאל את עבדיו לאמר, כלומר לא מעצמיו רק מאונס הגדנו באחינו זה מפני שאלת אדוני ולא הודינו גם להורידו לפניך במצותיך הראשונה, רק אמרנו כי לא יוכל הנער לעזוב את אביו, אבל לפי שאמרת לא תוסיפו לראות פני הוצרכנו להביאו בנפשינו מפני זלפות רעב, והוצרך אבינו לשלחו עמנו על כרחו בדאגה גדולה, ועתה כראותו כי אין הנער ימות בנפש מרה, והורידו עבדך שהיה לו לומר והורדת או והורידו כי הם הגורמים ולכן תפול נא תחנתי לפניך שתתחסד עמנו ותרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער עבד עולם, כי טוב אני ממנו לכל דבר, ולך תהיה צדקה, ונמצא אהה עושה כמה תקנות, תקנה עבד טוב ממנו ותקיים נפש הזקן ותציל אותי מן החטא כי אין תקנה בלא זאת, ועתה ישב נא עבדך. ע"כ כתוב על הגליון, ובודאי הוא מאיזה מפרש קדמון.

(מצודת אות ב') אחרי המלות לך נאמר מות ותיים ביד לשון נמצא בכ"י מאמר אחר אמרו רבותינו ז"ל מעשה ברוכל כו'. הוא המאמר הנמצא בכ"י שלנו מצודת אות ה'.

(אחרי סוף אות ג') נוסף בכ"י. והיה אהרן מתרעם אמר מה חטא אירע לבני שכך נעשה להם מיד נגלה הקב"ה אל משה אמר לו לך לנחמו מנין שכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן, ומה אמר לו דבר אל אהרן אחיך, ואין דבר אלא נחומין שנאמר דברו על לב ירושלים וקראו אליה (ישעיה ט' ב') לך כתיב אחרי מות שני בני אהרן.

(אמור אות ב') אחרי המלות אלהים תרי ומי היו שמואל ומשה נוסף בכ"י. שבשעה שעלה שמואל בקש ממשה שיעלה עמו שהיה מתיירא מיום הדין אמר למשה בא והעד לי שקיימתי כל מה שכתוב בתורתך, ועלה עמו, ולבקש רחמים לישראל, שנאמר אם יעמוד משה ושמואל לפני (ישיה ט"ו א') כששמע שאל כך נתיירא שאמר לה להעלות אחד ועלו שנים. (במדבר אות י"ב) והיו שבעה ענני כבוד מקיפין אותך; נוסף בכ"י. ד' מארבע רוחות

ואחד הולך לפניו דרך ג' ימים וענן שכינה שהיה ביניהם ואחד מסך על גביהם שנאמר וענן ה' עליהם יומם, והענן שהיה הולך לפניו היה הורג נחשים ועקרבים ומשווה להם את הדרך ומשווה ומשפיל את הגבוה ומנביה את השפל והענן שהיה מסך היה מסך עליהם שלא יהיה עליהם לא שרב ולא שמש ולא צנה, וכן היה מ' שנה, ובדרך שהיו חונים בשמטה זו היו נוסעים דכתיב כאשר יחנו כן יסעו, וכן היה נסיעתו כו' כמו שנדרפס לפנינו.

(קרח סוף אות ח') נמצא בכ"י הוספה. פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על ממוותיהם כדרך כל האדם כו', וכן בעל מדרש במ"ר קרח הוסיף המאמר הזה (אות י"ב כאמצע ואות י"ג), עיין בתנחומא שם בהערה פ"ג.

(שם סוף אות י"א) נמצא בכ"י הוספה. ומטה אהרן בתוך מותם יש אומרים הוא המטה שהיה ביד יהודה כו' ובסוף סיים וכן יהי רצון, כי בהוספה זו נשלם פרשת קרח, כי כל אות י"ב מנצפ"ך האותיות כפולות ליתא בכ"י, והמאמר אשר נוסף בכ"י נמצא גם במדרש במ"ר פ"ח אות כ"ג, עיין בתנחומא קרח הערה קמ"ו.

(חוקת אות א') נכנס יתוש בחוטמו ועמד בחוטמו ג' שנים, נמצא הוספה בכ"י. כיון ששמע היתוש קול בקורנם שתק כו'. הבאתי כל ההוספה בתנחומא פ' חוקת הערה כ"ז. (שם אות ח') אחרי המלות ושם אותו המיוחד אליעזר, נמצא בכ"י הוספה. וכן תנינן אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין אותו משל עצמן, והוספתי המאמר בפנים התנחומא שלנו, עיין הערה רמ"ט.

(שם סוף אות ח') נמצא הוספה. ויבואו בני ישראל כל העדה מדבר צין וגו' מה כתיב בתריה ולא היה מים לעדה וז"ה ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד כו', הוא הוספה פגמרא בבבלי תענית דף ט' ע"א, עיין בתנחומא שלנו הערה רס"ו שם.

(שם סוף אות כ"ב) נמצא הוספה. והוה אחד משלשה שאמר הקב"ה למשה למדתני כו'. כל המאמר הוסיף גם מסדר מבמ"ר והציג בסוף חוקת אות ל"ג, עיין הערה שפ"א.

(פנחס סוף אות ט') נמצא הוספה יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר משל למלך כו', ונמצא נוסף גם במדרש במ"ר פכ"א אות ט"ו.

(דברים בסוף אות ב') נמצא בכ"י הוספה. אלה הדברים וז"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא וגו' (משלי כ"ח כ"ג) מוכיח אדם זה משה וכו'. ותוספתי המאמר הזה אל התנחומא בהוספה לסוף פרשת דברים, ונמצא גם בכ"י ספרדי, והוא הוספה מן הילמדנו, וע"ש בהערה א'.

(שם אות ד') נמצא בכ"י הוספה והוספתיה ג"כ אל התנחומא בסוף פ' דברים בהוספה. (ואתהנן אות ו') וקבל תורה מידו של הקב"ה, ואחר זה נמצא הוספה וקבל תורה מידו של הקב"ה כו' והוספתי המאמר הזה בתנחומא סוף ואתהנן בהוספה אות א'.

(שם סוף הפרשה) נמצא בכ"י מאמרים שלמים, והוספתים בסוף פ' ואתהנן שם בהוספה אות ב' ג' ד', וסיום המאמר מאות ה' חסר. עיין לעיל שהעירותי כי בסוף הדרך 233 נשלם הכ"י הישן הנכתב על קלף, ומידי כותב מאוחר מתחיל בדרך 234 בראשו פרשת עקב כמו בנדרפס.

(סוף פ' ראה) נמצא בכ"י הוספה מאמר המתחיל: עשר תעשר אמר משה רבש"ע מכמה מוציאין מעשר, והוספתי בהוספה בסוף פ' ראה.

(בפ' תבא באות ג') כל מי שהוא נוגע (בכ"י מייגע) בה הוא משוכח לבעליה, אחר זה נמצא הוספה, והעתקתי כל המאמר בתנחומא הערה י"ד.

(נצבים סוף אות ג') נמצא הוספה, והעתקתי כל המאמר בתנחומא הערה ט"ו שם. והרזין לכל זה נמצאו הרבה שנוים וחילופי נוסחאות וגיורסאות וגם הוספות קמנות, והעירותי עליהם בהערות שלי וביחוד על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים במקומותם.

כתב יד ו.

הכתב יד הזה הוא קובץ 34 הנמצא ברומי בוואקטיקאן ואכנהו תמיד כ"י רומי" סביל 233 דפים ובכל דף ודף ד' עמודים, כתוב כולו על קלף בכתב מרובע אשכנזי, ומתחיל בראשו. רבי תנחומא על התורה הנקרא ילמדנו" וזה דברי המופר כי אין זה הילמדנו

רק הוא שזה עם כ"י שלנו מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר. בכ"י הזה מן התחלתו עד סוף דף י"ח הכתב מוטושטש מאד, ואח"כ מרף י"ש עד סוף הספר נכתב מן סופר אחר וג"כ בכתב מרובע אשכנזי אבל יותר מיושר, ובכל עמוד ועמוד ל"ו שורות, ונמצא בכ"י הזה הגהות והוספות בגליון, ומסיים בפ' נצבים במלות לעצמה אינה יכולה להציל מן הגנבה, לאחרים אך יכולה להציל, והוא בסוף אות ה', ע"ש הערה פ"ז, ובסוף חסר. ולא נמצא שום רושם לא זמן הכתיבה ולא שם המספר. ועל השנויים בין כ"י זה לכ"י מאקספארד אשר שמתי לפנים הספר תמצא בהערות שלי.

בכ"י הזה נמצא הוספה בפ' מקץ אשר הוספתי בפנים אות י"א י"ב י"ג. עיין בתנחומא מקץ הערה נ"ט. וכן בפ' שלח נמצא הוספה והוספתיה בסוף פ' שלח בנגוף הספר, עיין שם בהוספה הערה א', והעירותי שההוספה נובעת מן הילמדנו הנאבד. וכן בפ' קרח נמצא ג"כ הוספה, והוספתיה ג"כ לפנים הספר, ועיין שם בהערה א' שהעירותי כי נובע מהילמדנו. ולעומת זה נמצא כי נלקה בחסר, כי בפ' מצורע מאות י"ב עד סופו חסרים איזה דפים, ע"ש הערה ס'. וכן חסר באמצע פ' אחרי אחר הסיום מאות א' דברו על לב ירושלים עד התחלת אות י"א המתחיל ד"א אחרי מות זש"ה אף לזאת יחרד לבי, חסר ונרשם בכ"י, כאן חסר הרבה" ע"ש הערה י"א. וכן בפ' קדושים סיים באות ה' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, ואחר זה חסר כל אות ו' ומתחיל כי תבואו זש"ה ועתה לא כימים הראשונים אות ז' עיין שם הערה כ"ב. גם חסר עוד שם בפ' קדושים כל אות ח' וט' מן כי תבואו אמר להם הקב"ה לישראל עד התחלת אות י' המתחיל כי תבואו זש"ה עשיתי לי גנת ע"ש הערה ל"ה. ועוד בפ' קדושים חסר כל אות מ"ז עד סוף קדושים, וסיים באות י"ד בסוף ותו לא. עיין שם הערה ס"ז. בפ' אמור באמצע אות ז' אחר מה ההרים האלה כובשים על התהום שלא יעלה ויצוף את העולם, חסרים איזה דפים עד התחלת אות כ' ד"א ומיום השמיני והלאה שלא יטעך יצרך ע"ש הערה ס"ז והערה קס"ה. וכן עוד בפ' אמור מן אות ל"א עד סוף הפרשה חסר בכ"י, עיין הערה רי"ז.

גם בפ' במדבר חסר כל אות כ"ה מן אל תכריתו ילמדנו רבינו עד התחלת אות כ"ט אל תכריתו זש"ה הנה עין ה' אל יראוי, ע"ש הערה ר"ד. וכן בפ' נשא סוף אות ד' מן ד"א ומוציא אני לא קולנית, עד סוף אות ד' וכל אות ה' חסר ומתחיל באות ו' בכאמר ד"א זש"ה ועין נואף, ע"ש הערה ל"ה. וכן בפ' בהעלותך חסר כל אות כ"ג אספה לי שבעים איש, וכי לא היו להם זקנים, ונמצא במקומו מאמר אחר, עיין הערה קכ"א. בפ' שלח חסר מן אות י"ב וישלח אותם משה למה בנגב עד סוף פ' שלח, עיין שם הערה נ"ב.

כתב יד ז.

הוא קובץ 224 באוצר הספרים במינכען, והכ"י הזה הוא החזקוני על התורה, ושם נמצא איזה פרשיות מהתנחומא כ"י, וחלק מהם על פרשת מקץ ויגש וארא ויקהל פקודי, נדפסו בבית המדרש חלק ו' צד 91 עד 185 לידירי הרב התוקף הגדול מהר"א יעליניעק נ"י, ושם בהקדמתו הביא כי בכ"י הזה נמצאו עוד מאמרים מקוטעים על פ' צו, מצורע, אחרי, במדבר, נשא, פנחס, מסעי, דברים, ואתחנן. אולם באמת נמצא גם לפ' קרח, ועל פ' דברים לא נמצא כלל, ולעומת זה נמצאו מאמרים מפ' עקב תבא נצבים, וכל המאמרים ההם מהפרשיות אשר לא נדפסו בבית המדרש נעתקו למעני. והנה המעתיק הזה אשר העתיק מהתנחומא אל תוך הכ"י הזה לא העתיק בשלמות רק מאמרים מקוטעים, והרבה פעמים קצר בלשונו וכתב, "וכו' כדאיתא בתנחומא עד " כמו בפ' מקץ (בית המדרש צד 91) כדאיתא בתנחומא עד חלה ושכח תלמודו, כונתו ששקצז עד במלות הלה ושכח תלמודו (עיין תנחומא מקץ בהערה ט') וכן בסוף וארא (בית המדרש צד 103) כשם שיש ראש לאשה כך יש לארץ כו' עד כולם נקבצו בך, קצר בלשונו ורשם וכו' עד המאמר כולם נקבצו, והוא בתנחומא בכ"י שלנו בסוף אות י"ח. ולפעמים קצר וכתב, "כדאיתא בתנחומא" (בית המדרש צד 98, 99, 101) ולפעמים רשם המעתיק בראש המאמר "תנחומא" כמו בפ' וארא (ביה"ט צד 100, ויקהל שם צד 104), וכן בפרשיות שנעתקו למעני נמצא ג"כ בפ' צו שקצר וכתב, "ועוד מדרשי אנדה על תיבה זו בתנחומא עד אמר לו הקב"ה לבלעם". עוד שם כדאיתא

כדאיתא בתנחומא עד כאן שעשו יורד לשאלו. וכן בפ' במדבר ד"א צדיק כחמר יפרח כדאיתא בתנחומא. שם ד"א פקוד את בני לוי כדאיתא בתנחומא. בפ' פנחס זש"ה האותיות שאלוני כו' כדאיתא בתנחומא. עוד שם ויקרב משה את משפטן כדאיתא בתנחומא. בפ' ואתתן משל למה הדבר דומה כדאיתא בתנחומא. עוד שם סיים בסוף פרשה ואתתן כדאיתא בתנחומא.

והנה הפרשיות שהעתיק המעתיק לא העתיק שם כל הפרשה רק במירונון, לדוגמא מפ' מקץ העתיק אות א' ב' ג' עד סופו, וכל אות ד' לא העתיק, ואח"כ החל להעתיק אות ה' ו' ז' ח' ט' והשמיט אות י' י"א י"ב י"ג, והחל להעתיק באות י"ד ואל שדי מנין התקינו לברך על המזון עד סוף אות ט"ו, וכל אות ט"ז י"ז עד סוף הפרשה לא העתיק כלל.

פ' ויגש לא העתיק מן אות א' רק סוף המאמר ד"א עיר קטנה זה מצרים עד סוף אות א', ולא העתיק אות ב' והחל באות ג' ואח"כ השמיט אות ד' והחל באות ה' והעתיק כל אות ה' ו' ז' והתחלת אות ח' עד אימתי פרע יהודה, והשמיט כל המאמר עד סוף אות ח' ורשם "כדאיתא בתנחומא", עיין ויגש הערה ל"ד. ואח"כ החל להעתיק המאמר מאות ט' כולו והשמיט מתצה הראשונה מן אות י' (המתחיל אמר הכתוב) והחל באמצע ויבך אותו אביו, ואח"כ החל להעתיק התחלת אות י"א עד ובציון כתב אוהב ה' שערי ציון וסיים וכו', "כדאיתא בתנחומא" ואח"כ החל באות י"ב והעתיק עד סופו.

פ' וארא אחר ויהי לעת זקנת שלמה (ביה"מ צד 101) השמיט המעתיק מאמר שלם מן אמר ר' חייא בר אבא עד הסיום הוי כי העושק יהולל חכם (לפנינו באות ב') ורשם המעתיק, "כדאיתא בתנחומא". עוד שם (ביה"מ צד 101) התחיל מחרק בשינוי כנגדם, ואמר שפשים אתם וגו' [צ"ל נרפים אתם] השמיט מאמר שלם מן א"ר יהודה הלוי אות ג' עד ויפגעו את משה ואהרן (באמצע אות ד'), ורשם, "כדאיתא בתנחומא" וכן אחרי שסיים (ביה"מ צד 102) שנאמר לכן ידע עמי שמי וגו' חסר אשר השמיט כל אות ו' אות ז' אות ח' וסיים מסוף אות ח' ואת המטה הזה תקח בידך אמר ר' יהודה בר אמי הכמה משקלו ארבעים סאה. וכן אחר שסיים במאמר הנ"ל אמר הקב"ה המטה הזה יביא עליו המכות מתחיל ר' אלעזר בן פדת אמר כל צור שכתוב במקרא משון [צ"ל מלא] על אומה הרשעה הוא מדבר, לא העתיק מאמר גדול והשמיט כל אות ט' אות י' אות י"א, והחל להעתיק מן ר' אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא כו' הוא לפנינו באות ט"ו. ואח"כ חזר להעתיק מסוף אות י"א באמצע המאמר ויאמר ה' אל משה שלח ואחוז בזנבו, וגם מאות י"ב י"ג וסיים באמצע המאמר מאות י"ג ויאמר עומד כנשיא גזור על הזקנים והן עושין והשמיט כל אות י"ד, והמאמר מן אות ט"ו העתיק לפני סוף אות י"א, לכן יש להציג המאמר ר' אלעזר בן פדת אומר כל צור שכתוב במקרא (ביה"מ צד 102) אחר הסיום ואתה עומד כנשיא שהוא גזור על הזקנים והן עושין (ביה"מ צד 103), ובודאי ביד המעתיק נחלפו או נהפכו העלים, ואחר הסיום הנ"ל כנשיא שהוא גזור על הזקנים והן עושין (שהוא באמצע המאמר מאות י"ג) החל להעתיק כי נרפים אתם אמר ר' יהודה בר סימון מרו נרפים (ביה"מ צד 103) והוא מן התנחומא שלנו באמצע אות י"ח המתחיל אף פרעה היה מחרק בשינוי כנגד משה ואמר להם נרפים אתם נרפים. ובסוף וארא קצר בלשונו והציג, וכו' עד כלם נקבצו לך".

פ' ויקהל (ביה"מ צד 104) העתיק רק התחלת המאמר.

והנה הבאתי להראות כי המאמרים בקובץ הזה מקוטעים הם והמעתיק השמיט הרבה ואין להמאמרים סדר כלל, וכמו כן בפרשיות אשר נעתקו למעני. ובהערות שלי העירותי על השינויים שיש ביניהם ובין כ"י שלנו. ובבית המדרש שם אשר מחמשה פרשיות נדפסו המאמרים המקוטעים ההם נמצאו ג"כ איזה שבוישים אשר ראויים לתקנם. כמו צד 92 אמר ר' חייא הלם כל בהמת חלום, צ"ל חלם כלב המת חלום. צד 94 כיון שסילקו איוב צ"ל שסילקן. שם וכתב יהב הכמתא צ"ל דכתיב יהב הכמתא. צד 95 בשעת הרוחה ובוזה את התפלה צ"ל לבוזה את התפלה. שם שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך, והיה חולק על דברי רבו. פה נשכח שורה שלמה וכצ"ל. שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך [מעשה באדם אחד שהיה רבו שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך] והיה חולק על דברי רבו. עוד שם אמר לה מקובלני אחר זה נשכח, אמרה לו כהנת אני אמר לה מקובל אמרה לו נדה

אני אמר לה מקובל". עוד שם הלך וישב לו בביתו, אתר זה הניח מקום פנוי, ובאמת יש להציג שם המלה "אלופסין", עיין בגוף התנחומא שלנו ובהערה שלי שם. שם צד 96 ורוח הקדש אני, המלה "הקדש" יש לחתוק מן הספר. שם וכך לעת מצוא, צ"ל לכך אמר לעת מצוא. עוד שם ובסוף הודיעו שיוסף חי, חסר, ולא עוד אלא שבשרו פיו שהוא חי". צד 97 סלע כאן אין אני נפש כאן (?), הציג סימן השאלה באשר להמאמר אין שחר, ובאמת יש לתקן כמו שהוא בתנחומא שלנו לנכון, ואנו כלנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משארים נפש כאן". עוד שם נאה לשנים צ"ל נאה לשניהם. צד 98 שהיה בחור לאמו צ"ל בכור לאמו. עוד שם שהיו דבריו נעמנים, צ"ל שהיו דבריו נעימים. שם שהוריד את בלע כאן צ"ל שהוריד את כלנו כאן. עוד שם מה שכתוב צ"ל כמה שכתוב. צד 99 שם היה לבוש, צ"ל שכך היה לבוש. עוד שם ולאח"כ אני מרפא, חסר וכצ"ל אני מרפא אותם שצאמר לפני לא נוצר אל. צד 100 ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, צ"ל בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבריה. שם המלות "ר' אלעזר אומר אלהים" מיותרות הן. עוד שם ור' יהודה בר שלום צ"ל ור' יהודה הלוי בר שלום. עוד שם הו' יודעים על גביכם, צ"ל שאור על גביכם. עוד שם כי העושק יהולל, חסר לפני זה ר"א וידבר אלהים. עוד שם ויאבד לה מתנה צ"ל ויאבד לב מתנה. עוד שם בשעת שנקראת מתנה היא ומאבד מלבו, צ"ל מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו. עוד שם ובשנים שהייתי צ"ל ובשביל שהייתי. צד 101 שלא היה צ"ל שלא היה. עוד שם אמר לו ה' אלהי העברים צ"ל אמרו לו. עוד שם שלחני צ"ל שלחנו. עוד שם ואמר מפשים אתם צ"ל נרפים אתם. שם מבין העדר צ"ל מבין הרועה. עוד שם הגיע השה בסנה צ"ל בסכנה. עוד שם רבש"ע, חסרים המלות "בין ובנינו". צד 102 ויאמר ה' אל משה עתה תראה, חסר מה אני עושה לפרעה ולמצרים אבל מה שאני עושה לשלשים ואחד מלכים אין אתה רואה. עוד שם אמר הקב"ה בעולם הזה גליתי את שמי, צ"ל ליחידים גליתי את שמי. שם ושל סנפיר היה, צ"ל ושל סנפירינן היה. שם במקרא משון צ"ל במקרא מלא. שם שהם נותנין צ"ל שהם נתונין. שם אלי קול מהיכל צ"ל אלא קול מהיכל, והמלה "בא" יש לחתוק. שם ואמיתי צ"ל ואימתי. צד 103 כל רוחו יוציא כסיל, פה חסר וכצ"ל, "מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ומציא דברים שיש לו וכיון שהוא חכם באחרונה הוא מסלקו, ד"א כל רוחו יוציא כסיל". עוד שם ביום שהלכו, צ"ל כיון שהלכו. עוד שם אלא הוא (?), הציג סימן השאלה כי הדברים סתומים, וצ"ל הו' זהירין ואמרת אל אהרן. עוד שם יש מליכין תרין כתם לרקים, צ"ל יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקם. שם ואף גם כן צ"ל ואף גם כאן. שם כמה דאיתא צ"ל כמה דאת אמר. עוד שם כי נרפים אתם, מלת "כי" מיותרת. עוד שם לאלהינו, צ"ל לה'. עוד שם הנה יוצא המימה, מותר. עוד שם מי כמוהו מורה, חסר אתר זה המלה שמורה. צד 104 ואלה שבטי בני ישראל, צ"ל ואלה שמות בני ישראל. ועל השבושים אשר נמצאים בפרשיות האחרות אשר נעתקו למעני לא מצאתי נחוץ לתקנם רק את המאמרים הנרפסים בבית המדרש למען יתקנם הקורא.

כתב יד ה.

הב"י הזה מכיל רק ב' ספרים האחרונים במדבר דברים, ומן פ' נצבים עד סוף הספר חסר, ומסיים במלות דוחו ולא יוכלו קום. ומחזיק פ"ב דפים בתבנית רביעית באגען. והב"י הזה קנה ידידי הרב החכם המופלג מוהר"י כהנא מעזבון המנוח החוקר הגדול ה"ר אליקים כרמולי ז"ל. הב"י מסומן בנומרו 123 ונכתב בכתב ספרדי, לכן אכנהו תמיד בהערות שלי "ב"י ספרדי" ודומה עם תנחומא הנרפס, ועל השנויים וההוספות וההסרונות אשר בו העיירותי בהערות במקומותם. ב'פ' דברים נמצא נוסף מאמר גדול המתחיל זש"ה או ירלג כאל פסה, עד נעתרות נשיות שונא, ובסופו כתב המעתיק, "עד כאן מצאתי בגליון" וזה נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד, והוספתי זה המאמר בהוספה בסוף פ' דברים. וכן אחר אות א' בנרפס נמצא בכ"י שהוא מאמר אחד המתחיל וזו שאמר הכתוב השבעתי אתכם, ובסוף סיים, "ע"כ מצאתי" וגם זה הוספתי בהוספה וכן ב'פ' שופטים נמצא מאמר אחד המתחיל מעשה בינאי המלך שעבדו הרג את הנפש עד בא גבריאל המלאך וחבטן בקרקע, הוא גוסף כצמרא סנהררין.

הכ"י הזה הוא קובץ 1240 באוצר הספרים של די ראסי בפארמא, והוא שוה עם הכ"י שלנו מאקספארד כ"י א' אשר נתתי לפניו הספר, ושוה עם כ"י רומי וכ"י רח"ם, וחסר בראשו עד פ' וירא ומתחיל באמצע פ' וירא מן ד"א בערב שהגיע ערבה של סדום (הוא באות ט"ו ע"ש בהערה צ"ד), ובסוף פ' וירא סיים ולפני כבוד ענה זה גרעון (הוא באות כ"ט), ומשם עד סוף הפרשה חסר, ואין ספק שחסר איזה דפים, ואח"כ מתחיל בהתחלת פ' חיי. ובסוף התנחומא כתב הסופר.

„חזק ונתחזק הסופר לא יזק אני מנחם בר יעקב
כתבתי זה התנחומא להח' ר' יצחק בן ה"ר נתנאל
וסיימתי אותו כ"ב בחודש תמוז שנת ל' לפרט“

הקובץ הזה מביל י"ג ספרים וכלם מסופר אחד. הספר הראשון הוא התנחומא. (ב פסיקתא רבתי, ואחר פסקא י"ח נמצא שמה מדרש שה"ש (ראה אודות הפסיקתא רבתי בהערה ב' במבוא שלי להפסיקתא). (ג מדרש משלי. (ד אמירות לעתיד, מדבר על העתידות מתנאולה, ולא נודע למי, ומכיל ג' וחצי דפים. (ה פרק ר' יאשיהו, (שלחתי העתקה מזה הפרק אל ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק והדפיסו בבית המדרש חלק ששי). (ו יצירת הולד. (ז מאמר ארבעה מלכים. (ח אליהו זוטא מפרק ב' והלאה, ומכיל שבעה פרקים. (ט פרקי דר"א פרק ל"ט, מ', מ"א. (י אותיות דר"ע. (יא דברים רבה. (יב פסיקות לבין המצרים. (יג מדרש איכה רבתי וחסר מפ' ב' והלאה. מאד השתדלתי להשיג גם הכ"י הזה לכאן אבל בקשתי אשר ערכתיו אל המיניסטעריום שבה ריקס, כי הסוכן העומד בראש בית האוצר לא הסכים לשלוח הכ"י חוץ למדינה באשר הוא נגד חוקי בית האוצר, ומה גם באמרו כי הכ"י יקר הוא מאד באשר הוא יחיד בעולם ואין זולתו, והיה קשה עלי מאד להשיג מעתיק להעתיק התנחומא עבורי, ובקושי מצאתי שמה בעיר פארמא מעתיק אחד והעתיק למעני ספר בראשית, אבל ראיתי כי העתקתו מלאה שבושים וחלופי אותיות בעבור כי איננו מורגל במלאכת העתקה, לכן לא צייתי להעתיק יותר. ובגוף הכ"י קצר הסופר הראשון כמו לדוגמא למה הדבר דומה הציג למ' הד' דו' ודומיהם. גם חסדים הרבה שורות ומלות ונלקה בחסר, כמו לדוגמא ריש חיי אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' הציג מלת „וגו“ במקום „וכו“ והשמים הסיום, ונמצא מפורש בכ"י שלנו ע"ש בהערה ז', וכן עיין עוד שם בהערה ל"ז, ועל השנוים הנמצאים בכ"י הזה בס' בראשית העירותי בהערות שלי.

ולא אחדיל מלהביא אשר מצאתי בגוף הכ"י הוספה אחת מאת הסופר, והוא בריש פ' וישלח אתר המאמר א"ר יהודה ב"ר סימון כמעין נרפש וכמקור משחת כך צדיק מט לפני רשע, נמצא שבה.

„ושוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה בדיפתרא כך פעם אחרת
ודבר אחר ופתחה שאדם ברוב עיניך וראי יבל“.

והדברים סתומים כחידה בלי פתרון. ולדעתי אולי יש לתקן במקום שאדם ברוב עיניך וראי יבל צ"ל שאי סביב עיניך וראי כלם [נקבצו באו לך] והוא פסוק בישיעה מ"ט י"ח, והכוונה שוב יש למעלה פרשה אחרת כתובה על קלף שהיא כמו פרשה זו, ועוד דבר אחר ר"ל עוד עיני אחר למעלה ומתחיל בכתוב שאי סביב עיניך.

את כל זה חזיתי לדבר על תשעה כתבי יד אשר היו לפני מתכונתם ומרותם, ועתה נדבר בפרק שלאחר זה איזה כ"י נמצאים עוד מהתנחומא והם באוצרות הספרים.

(ב) עוד איזה כתבי יד נמצאים מהתנחומא.

מלבד התשעה קובצים אשר דברתי מהם בפרק שלפניו, נמצאים עוד איזה כ"י מהתנחומא הנודעים לי ואלה הם (א).

כ"י

(א) החוקר הגדול ז"ל נפטר ג'פ"ט 238 הענה ג' הביא כ"י אחד בפאלמא קובץ 405 שזא

(א) כ"י באוצר הספרים של די ראססי קובץ 261. בקובץ הזה נמצא גם הפסיקתא מי"ב הפטורת (עיין מבוא להפסיקתא אות י"א סי' ד'), והתנחומא הזה שזה עם התנחומא הגדפס. בהתחלתו נמצא מאמר אחד והוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ואולי הוא נובע ממדרש רבי משה הדרשן, כפי הנראה מסגנון לשונו, ומוכיח בזה את לשון הפייטן לר"פ, גם הביא את הרב ר' נתן ולא נודע לי מי הוא, גם נמצא "כדאיאת במסכת פלוני". ויש בו איזה דבורים קשי הבהגה באשר הכ"י ממושטשטש וקשה בו הקריאה. גם נמצא איזה מלות זרות, והמאמר הזה נעתק למעני ואמרתו לתתו פה לפני הקוראים החביבים עליהם דברי קדמונינו, ואולי יתברר מי הוא המתבר ומי הוליד הדברים האלה. ואחר סיום המאמר מתחיל כמו בגדפס זש"ה ה' בחכמה יסד ארץ. ונעתק למעני כל פרשת בראשית, ושוה עם הגדפס. וכן כל הכ"י טובב הולך כמו בגדפס, וח"ל המאמר הנמצא בהתחלתו.

בראשית ברא אלהים את השמים. יתברך ויתעלה שמו וזכרו של מלך מלכי המלכים שחתם שמו. . . . (ב) תחלת מעשיו ברא אלהים את אמת שבסופי התיבות הוא אמת, וכן בתכלית מעשיו כתיב אשר ברא אלהים לעשות, להודיע שהוא קודם שנברא העולם, ואחר שיכלה העולם, וזהו שיסד הפיוט (ג) אמת חותמו להודיע כי הוא אחד, ולא יאמרו שהיה לו שותף במעשה בראשית, וזהו בחכמה יסד ארץ, ביום שני. . . . (ד) ברביעי נבראו מלאכים, בחמישי נבראו בהמות, אמר הקב"ה אין נחת רוח באלו, אם מלאכים עושים רצוני אין בכך כלום, שאין להם יצר הרע, ואינו זקוק לחזיון להם טובה, שאין להם אלא יצר טוב, שנאמר וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה'), לבכם אין כתיב אלא לבכם, לומר שאין להם אלא לב אחד, גם בהמות אין נחת רוח, שאין להם אלא יצר הרע, ואינן מקבלות עונש, אברא בריה שיכנס בו יצר טוב ויצר רע ולחמים יחד, אם יכריע הטוב את הרע, או טוב לו, ואם יכריע הרע את הטוב, או רע לו, לכן יתן החי את לבו לכוף את יצרו, שהרי לעתיד לבוא עתיד הקב"ה לשחוט יצר הרע לפני הצדיקים ובפני הרשעים, לרשעים נרמה יצר הרע כחוט השערה, לצדיקים דומה להר גדול, אלו בוכים ואלו בוכים, צדיקים בוכים מתוך שמחה, ורשעים בוכים ואומרים אוי לנו כי הכריענו זה ההבל והמנוול, ובפסוק יש בו ז' תיבות, כנגד ז' ימות העולם, ואם אדם ייטיב מעשיו, גדול הוא ממלאכי השרת, שאין להם יצה"ר, וזה שנלחם על יצרו גדול הוא ממלאכים, ואם ח"ו יסלף ארחו מנואל הוא מהבהמה, שהרי נבלתו מושלכה באשפה, ונשמתו נדונה בניהגם, וזה שאמר דוד. אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו ז'), כך פירושו אדם ובהמה משריף הקב"ה כמו במה אושיעך המן הגורן וגו' (מ"ב ו' כ"ז), וכמות אדם מות בהמה, כלומר דברים שבאדם יש בבהמה, אדם מוליד וכן בבהמה, בבהמה (אדם אוכל ושותה וכן הבהמה, אדם מוציא רעי וכן הבהמה, אדם מת וכן בהמה, ומותר האדם מן הבהמה אין (קהלת ג' י"ט), כלומר יתרון אדם מן הבהמה הקבר, שכן קורין בלשון יוני קבר (ה) אניא. ד"א אדם ובהמה תושיע ה' (ו) מעשה באלכסנדרוס מוקדון שהלך לארץ אתת מעבר להרי חושך, הושיבו מלך הארץ אצלו, באו שני אנשים למשפט לפני המלך, אמר האחד אדוני המלך קניתי בית מחבירי זה וכשנכנסתי בו חפרתי ומצאתי בו ממון, באתי לחבירי ואמרת לי בא וטול ממנוך שמצאתי בבית ואינו רוצה להוציא מן הבית שקניתי ממנו, כי לא קניתי כי אם הבית והקרקעית, ענה חבירו ואמר אדוני המלך הממון שלו ואין לי בו חלק כי כשמכרתי לו הבית מכרתי לו מקרקעיתו עד תהום, ומגנו עד צית שמיא, אמר המלך יש לך בן, אמר לו הן, אמר גם לחבירי יש לך בת, אמר לו הן, וידונו יחד ויהיה הממון שלהם, ראה אלכסנדרוס ואמר למלך אלו אירע בארצנו היה הממון למלך, שאומר אבידתא למלכא, אמר לו המלך כלום זורעים וקוצרים במלכותכם, כלום גשמים יורדין בארצכם, כלום שמש זורח בה, אמר לו הן, אמר לו כלום יש בהמות בארצכם, א"ל הן, אמר לו ודאי בזכות הבהמות אתם חיון, שאין בידכם זכות, אבל אנו בהמתנו חיות בזכותנו. וזהו אדם ובהמה תושיע ה', פעמים אדם בזכות בהמה, כגון אתם, ופעמים בהמה בזכות אדם, כגון אנו ששמינים את הדין.

תדלו ובהו וחושך על פני תרום. אלו ד' מלכויות, (ז) תהו זה מדי, כד"א ראיתי את הארץ

התנחומא, וזה עמית כי הוא תחזק פס פירוש קנינו. (ב) תלה אחת מעוטסת. (ג) נמוסף לר"ס פיוט ועמך מלוויס. (ד) פה חסר. (ה) לא תלחתי מתלה פיוט, כי קצר כל"ו אינו איה כי אם איהו קפוס. (ו) עיין זה בפסיקתא פסקא טז לא כשז וכו"ל פכ"ו. (ז) הלשון משוכס ומתלל לנטן ככ"ל פ"ב את ד' תהו

הארץ והנה תהו (ימייה ר' כ"ג), ובהו והו בבל, שבלבל את כל העולם כולו, והוא נבוכדנצר, גם כתיב בהמן ויבהלו [להביא] את המן (אסרו ו' י"ד), וחושך זה יון שהחשיך עיניהם של ישראל באכזריות חמה, תהום זה מלכות הרשעה שפוערת פיה לבלי חוק, כתהום שאין חכלית וסוף ואין חקר לארכו ולרחבו.

ורוח אלהים מרחפת. זה שאמרו רבותינו ז"ל עתידה מלכות הרשעה שתהא מולכת על כל העולם כולו תשעה חדשים, ואח"כ יבא מלך המשיח וירחם על ישראל שמקיים את התורה שנמשלת למים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה ג"ה א') ויאבד עשו הרשע, שנאמר וברחו (פיו) [שפתיו] ימית רשע (שם י"א ד'). ד"א מרחפת על פני המים, על ידי תשובתן של ישראל ירחף ויחון הקב"ה על ישראל. (ח) ומים נקראין תשובה, שנאמר שפכי מים לבך (איכה ב' י"ט).

ויאמר אלהים יהי אור, ויהי אור, (ט) המשה פעמים כתיב אור, (י) [כנגד הבישה חומשי תורה], ראשון כנגד (מעשה) [ספר] בראשית (יא) שנברא והאיר העולם, שני כנגד [ספר] ואלה שמות, שבו כתיב יציאת ישראל מצרים מאפילה לאורה, שלישי כנגד ס' ויקרא שבו תורת כהנים שמאירה עיני לומדיה, רביעי שכתוב בו ויבדל אלהים בין האור כנגד ס' במדבר שמבדיל יצאי ארץ מצרים לכאי הארץ, חמישי שכתוב בו ויקרא אלהים לאור לאור יום כנגד משנה תורה שבו עיקר מצות, לכך קורא לאור יום. ד"א ויקרא אלהים לאור זה כלל גדול כל קריאה שבמעשה בראשית אינו אלא קריאת תנאי, אף כאן התנה הקב"ה לאור לשמש ביום ולחושך לשמש בלילה, ופעמים שישתמשו יחד, כענין שנאמר ויהי הענן והחשיך ויאר (שמות י"ד ב'), וזהו שכתוב הנה החשיך וכסה ארץ וערפל לאומים (ישעיה ס' ב') לדגום, ועל ישראל כתיב ועליך יורח (שמש) [ה'] (שם שם), וכענין זה ישתמשו לעתיד לבוא, וראו גוים צדקך (ישעיה ס"ב ב'), וכתיב בימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז' ט"ו).

יקוו המים אל מקום אחד. בשעה שאמר הקב"ה יקוו המים אמר שרו של מים איזה מקום מימי, השיבו הקב"ה אוקיינוס בעט רהב להחזיקם שם בא הקב"ה ומחצו וזש"ה ותבונתו מחץ רהב (איוב ל"ו י"ב). יקוו המים, (יב) ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי יבא היום שיחזרו המים ויקוו אל מקומן הראשון, משל למלך שיש לו עיר אחת שכולהן אילמים, והיו מקלסין ומשבחין למלך, אמר המלך ואם אלמים כך, פקחים ומדברים לא כל שכן, מה עשה גירש האילמים והושיב פקחין במקומן, מה עשו הפקחים נתנאו ואמרו לנו העיר, ומה לנו במלך ומרדו בו, אמר המלך גירשתי ראשונים שהיו מקלסים לי לפי דעתם בשבילכם, ואתם הוספתם לחטוא בי, יחזרו הראשונים ואגרש אתכם, כך מתחלה היו המים מקלסין ליוצרם, שנאמר מקולות מים רבים אדירים משבריים אדיר במרום ה' (תהלים צ"ג ד'), אמר הקב"ה אלו שאין להם לא פה ולא לשון מקלסין כך, וכשנברא אדם שיש לו דעת פה ולשון על אחת כמה וכמה שיקלסוני, מה עשה, ברא את האדם, עמד דור המבול ודור הפלגה, ומרדו בו, אמר הקב"ה יחזרו הראשונים וידחו את אלו, הוא שכתוב ותמים (היו) [גברו מאד מאד] על הארץ. ד"א יקוו המים אל מקום אחד, ובאותו מקום יבא הים שתראה היבשה ליוצאי מצרים, וזה דכתיב ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות י"ד ט"ז), (יג) מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, לשמים (שהיו נשמעים) [שישתקן] לפני משה, זהו [שנאמר] האזינו השמים ואדברה (דברים ל"ב א') לים שנקרע לפניו, שנאמר וישב הים לפניו בוקר לאיתנו (שם י"ד כ"ז), (יד) אל תקרי לאיתנו אלא לתנאו, ולשמש שידום לפני יהושע, הוא דכתיב (טו) [שמש בגבעון דום] [יהושע י' י"ב].

ולמשול ביום ובלילה. (טז) אמר ר' חלבו מהו למשול ביום אם לענין תיקונן דרי כבר נאמר את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה, [אלא] אין למשול כי אם לצדיקים שמושלים במעשה בראשית, כגון משה (יז) כמו שכתבתי, וכגון יהושע, שנאמר

זה גלות צבל שנאמר רחמי את הארץ והנה חסו וצטו זה גלות מדי שנאמר ויבטלו לבינה את המן. (ח) עיין צב"ל שם בזכות הסעודה שנמשלה כמים שנאמר שפכי מים לנך. (ט) צ"ל פ"ג אות ה'. (י) הוספתו ט"פ צ"ל. (יא) צב"ל הגי' שט נפסק הקב"ה ונראה את עולמו. (יב) עיין צ"ל פ"ה אות ג' מה שמונה בשם ל' לוי ובס' ל' אלה נב' כהנא. (יג) עיין צ"ל פ"ה אות ה' אמר ר' יוחנן תנאין סהנה הקב"ה נ'. (יד) צב"ל שם איתא כך, וישב הים לאיתנו לתנאו שסתה עמו. (טו) הוספתו הכתוב שמש בגבעון דום ותנונא לניון צב"ל שם. (טז) צב"ל פ"ו אות ע' הגי' אמר ר' חילפא. (יז) כמו שכתבתי כונתו התאמר לתנאו שלפניו שגביה סהנה לשמים שיתקו

מ ב ר א

שנאמר וידום השמש וירח עמד לו (יהושע י' י"ג), כשנלחם בנבעון וראה השמש נוטה לערב אמר לשמש דום מלומד שירה, שהרי השמש כל כמה שהוא הולך מהלל ליצרו, שנאמר סמורת שמש עד מבואו מהלל שם ה' (תהלים קי"ג ג'), מהלל כתיב בלא וי"ו כלומר שהוא מהלל תמיד בלכתו, וכשאמר לו יהושע שמש בנבעון דום (יהושע י' י"ב) ולא אבה השמש, ולא השגיח לדבריו, אמר יהושע כ"כ עדי פנים ברקיע, אמרה השמש כלום יש אדם שיפיה דברים לקשיש מציה, אמר קשיש מינך הלתא יומא, דאתבריתי ברביעי ואת בששי, א"ל יהושע כלום יש עבד שמורד ברבו, אתה עברי, שהרי כתיב ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט) נמצא שקנה אברהם שמים וכל צבאם, וכתיב ביוסף אבא והנה השמש והירח משתחווים לי (שם ל"ז ט'), ואי נעשית עבד לאבא, ואנא מורעו של יוסף, וזהו למשול ביום ובלילה.

יהי מאורות ברקיע השמים. (יח) לא נברא לגלגל חמה אלא להאיר, ולבנה למועדים. אשר ברא אלהים לעשות. כל מה שברא אלהים במעשה בראשית הוא לעשות פרי אדם ובהמה חיה ועוף וכל בריה ההוליד אחרים, שמים להוריד מטר, ארץ להעמיד אילנות ועשבים, מים לגדל דגים, וזהו לעשות.

ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, מהו בצלמנו כדמותנו, אם בצלם דיוקנינו, והכתיב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ' י"ח), ואם בצלם אחר שיש כאן עמנו, כשהוא אמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' י') ומה בכך הלא הוא צלם בפני עצמו ככהמה, אלא מה בצלמנו כדמותנו בנוונינו שיהא שולט למטה כמו אני למעלה. נעשה אדם. בשעה שעלה משה למרום וכתב את התורה והגיע לנעשה אדם, פשט ידו לאחוריו, ואמר רבש"ע דבר שעתידי להבשיל בני אדם אתה כותב בתורה, א"ל הקב"ה משה כתוב, והרוצה למעות ישעה, והטועה ידחה לבאר שחת. בשעה שאמר הקב"ה נעשה אדם, אמר למלאכי השרת איברייהיה (יש) (דעביד קשומ) [שלום] אמר ליה לא ליברי' דכולי' קטמ, [צדק] א"ל ליברי' דעביד מיבו, זה שאמר הכתוב (צדק ומשפט) [חסד ואמת] נפגשו (אמת) [צדק] ושלום נשקו (תהלים ס"ה י"א), עד דהו מדיינין זה עם זה בראו הקב"ה, אמר להם הקב"ה מה את מדיינין, כבר נעשה, וזה נעשה אדם, והמינים פוקרין בו ואומרים שהיה לו שותף ירקב שמים שמתעים הם (ב) דוראי דוחה מן התשובה.

ד' יסודות נבראו בעולם, ואלו הן. אור ורוח ומים ועפר, שנים מהם מתולדות השמים, ושנים מהם מתולדות הארץ, אור ורוח מתולדות השמים, וראה והבן אמיתית הרבר איך תעמוד ברבר האור הוא בכל ענין שתהפוך הגר או האור הלהב עולה למעלה, לפי שהולך לתולדתו, גם הרוח עולה, וזה לך האות, קח נאד ומלאהו רוח, והשליכהו במים, הוא צף למעלה, ועפר ומים למטה, קח המים ושים אותם במקום מדרון יבואו למטה, וכן העפר מתולדות הארץ, וכן כל מעשה יום ויום, אחד מתולדות הארץ ואחד מתולדות השמים, בא לבראות האדם, אמר למלאכי השרת אם אברא אותו מן העליונים התחתונים מתקנאים, ואם אברא אותו-מן התחתונים, יתקנאו בו המלאכים, אברא אותו משניהם, הנשמה משלנו והגוף משלהם וימשול בעליונים ובתחתונים, והוא משה שכתבתי (כא) למעלה, וזהו תמשילוהו במעשה ידך וגו' (תהלים ח' י'), וכתיב ותחסרהו מעט מאלהים (שם שם י'), והרב ר' נתן מושל בו משל ואומר אם שני בני אדם בנוין בית יכול האחד למתורו בלא רשות חבירו, בתמיה, לא, א"כ שאמר לשושות לעשות אדם, למה לא לקח רשות כמנו למחותו שהרי לא נאמר נמחה אלא אמחה, ואם האמר למי אמר למלאכים, שכן מקום דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלום (ישעיה מ"ד כ"ו), וכן מצינו במלאכים (וארא) [ראיתי] את ה' יושב (על כסא רם ונשא) [כסאו] וכל צבא השמים [עומד עליו] מימינו ומשכאלו ויאמר ה' מי (יך ויפתה) [יפתה] את אחאב וגו' (מ"א כ"ב י"ט כ') הא למדת שנושא עצה עם המלאכים.

וירא את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מהו מאד זהו יצר הרע, שאמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים שלא יודונו יחד ונמצא העולם כלה. ד"א והנה טוב מאד זה יצה"ר שהוא

לפני משה. (יח) ככ"כ פ"ו אות ה' גלגון ממוקן ר' יוחנן פתח פסח יח למועדים לא נכדו לפסח אלא לגלגל חמה כנגד אש כן למה נכדחת כנגד למועדים, כדי לחדש כהפסחה רחמי חקשים וטנים. (יש) מתקמי כי הוא כפסוח ומתקמי שלום אמר ליה, וכן מקמי דק"א ח"ג, פיין ב"ר פ"ח אות ה'. (ב) אין להמנות שמר. (כא) כוונתו

שהוא טוב יותר מדאי והוא רע, והוא משל הדימוס (כב) אנסריא ביין נא טיא אל נון. הוא שאמר הכתוב מציל עני מחוק ממנו (ההלים ל"ה י'), עני זה יצר טוב הנקרא מסכן, חוק ממנו זה יצר הרע שהוא מלך, וכן הוא אומר טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן. וכסיל (קהלת ד' י"ג), טוב ילד מסכן זה יצר טוב, ממלך זקן זה יצר הרע, אשר לא ידע להזהר עוד (שם שם), כלומר שאין יודעים להזהר ממנו שהלכו אחרי מחשבותם שליש הרע להכשיל האדם השומעים לו תחלת מעשיו לדבר קטן, ואם מוצאו שומע לו עולה במעלותיו המקולקלים עד שמורדו מן העולם, כך איתא במסכת נדה (כד) אין קץ לפורענותם, ושמא תאמר מקבלין פורענותם בעולם הזה אבל לא לעולם הבא, לכך נאמר גם האחרונים לא ישמרו בו (קהלת ד' ט"ו), שאף לאחר מיתה מקבלין פורענות, וכן עמי ואביון מגזולו (ההלים ל"ה י') אין לך גזול יותר ממנו.

ויברא אלהים את האדם. דד ברייתו (?) וייצר ה' אלהים את האדם אלו מנותו (?) לימד דרך ארץ שלא יזמין אדם את חברו אלא אם כן התקין כל הסעודה תחלה. (בה) ר' יהושע דסבנין אומר בנפשותן של צדיקים נמלך להבראו אדם שהם נטעים של הקב"ה שנאמר המה היוצרים ויושבי נטעים (דה"א ד' כ"ג). (כו) אמר ר' הונא בשם ר' אייבו (בדמך) [בדעת] בוראו, כלומר לאחר שברא המונות בראו.

ויפך באפיו. אמר ר' יוחנן בשם ר' מאיר הנשמה ממלאת את כל הגוף וכשהוא ישן עולה למעלה ושואבת חיים מן מעלה. ר' לוי בשם ר' חנינא אמר כשהוא ישן נשימה שהוא נוטל הנשמה הוורת ואלמלא כן מת, הה"ד אם ישים אליו לבו רוחו ונשבתו אליו (תאסף) [יאסף] (איוב ל"ד י"ד), ותדע כי הנשמה מפוזרת בכל האברים, שאילו דרה באבר אחד מיד פוזרת ממנו. ד"א ויפח באפיו מעשה בחד מינא שהיה בשבכותיה דר' יהושע בן לוי, תלה אותו המין מן ר' יהושע בן לוי לשיולי ביה הוא דהווי בכי, א"ל אמאי קא בכית, א"ל להאי שופרא דקא בלי בעפרא, א"ל ולא חיי קא בכינא, א"ל מאי תרועם בשבט ברזל ככלי יוצר הנפצם (ההלים ב' ט'), למה לא כתיב ככלי זכוכית, א"ל שהרי זכוכית יש להם תקנה, אבל כלי יוצר אין להם תקנה, מאי טעמא כלי זכוכית נעשה בנפיחה, לכך יש בשבריו תקנה. אבל כלי יוצר שאינו נעשה בנפיחה אין לו תקנה, א"ל השמע לאונך מה שאתה מוציא מפך, ומה נפיתו של אדם יש לו תקנה שנברא מעפר, נפיתו של הקב"ה לא כל שכן, ואדם נברא בנפיתו של הקב"ה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים, מה נשמת, מלמד על כל נשימה שאדם עושה חייב לקלם לבוראו שנאמר כל הנשמה תהלל יה (ההלים ק"גו).

ויקח אלהים את האדם ויניחהו בגן. אמר ר' יוחנן הגינו ועדנו מבל עץ הגן. לעברה, להיות עוסק בתורה, כמד"א תעבדון את האלהים על הדר הוה (שמות ג' י"ב) שתקבלו את התורה. ולשומרה, זו שמירת שבת, דכתיב ביה שמור את יום השבת (דברים ה' י"ב), שהרי שבת אחד מעדי ישראל שבכל יום ויום אדם נידון לפני הקב"ה, ובאין המצות שהוא עושה להעיד עליו ולהמליץ בעדו, וצריך שיהיו העדים שנים, שנאמר על פי שנים עדים יקום דבר (שם ט"ט ט'), לכך צריך להיות זהיר וזריו להניח תפלין בכל יום ואומר יש לאדם שתי אותות לעדות, תפלין שכתוב בה אות, ומילה שהיא אות, אבל בשבת ויו"ט אין צריך תפלין, שהרי שבת ויו"ט אות ויש לו שני עדים שבת או יו"ט ומילה ראוי להם לבריות בלי טהור (?) במילה גם היא מעדיו ללכת אחר מחשבתו לבר מאשתו המצווה עליה.

והרתיג גם לאישה. אמר ר' שלמאי אמרה לו מדוע אינך אוכל כמני, וכי סבור אתה שאני מתה ואתה תחיה ויברא לך חוה חדשה, והכתיב אין כל חדש תחת השמש (קהלת א' ט'). ואם אמית אתה יושב (כו) איצטלם כי בטל, הכתיב לא תחו בראה לשבת יצרה (ישעיה מ"ה י"ח), אז אכל, (כח) גם לבהמה ולחיה ולכל בריה האכילה חוץ מעוף אחד וחול שמו, שנאמר וכחול ארבה ימים (איוב כ"ט י"ח). (כט) דבי ר' ינאי אמרי אלף שנים חי, ולבסוף אלף עובר באש ונתחדש בשרו ונוצחו (ומתמעט לכבוה) [מתמרטין ומשתיר בו כביצה] וחורר לילדותו וגדל מדי יום ביום עד אלף והוור לקדמותו, וכן כל ימות עולם ואינו טועם מעם מיתה.

והפקחנה

עכתה לפיל תלמד סהתס סקב"ה עם מעשה בראשית שישתקו לפני משה, ועיין גם בערכו י"ז. (כב) המלות מן המשל אין להם פתרון, ושלמתי את ידידי רכב הגדול הנגלה מהכ"ה ד"ר קלבוט והסביו לי יעפתי ולא נלמתי פשר דכך בטנין משל הדיוט. אולי וולוי ענינו מלשון אטלקוס (כד) דף י"ג ע"ג. (כה) ב"ל פ"ח אות קוב ביותר הוא רע. (כג) עיין קהלת רבה פ"ד בפסוק קוב ילד מסכן. (כד) דף י"ג ע"ג. (כה) ב"ל פ"ח אות ז' ע"ש. (כו) ב"ל ס' סג' (כו) ג"ל סג' (כו) ו"ס ג"ל לנטון ב"ל פ"ט אות ט', וכמלה ויזית, עיין ענין, ופס' סיה כחוב פ"י בע"ל, ונטעית בעצמות כ"י בע"ל. (כח) ב"ל ס' ומדקש שמואל פ"ג. (כט) ב"ל ס'.

ותפקחנה עיני שניהם. (ז) (ר' סומין) [וכי סומין היו] ר' יוחנן בשם ר' ינאי ויוהנן בן זכאי אומרים משל (זב) לסומא שהיה עובר לפני תנותו של (זג) זוג, והיו לפניו שורות שורות של (לד) כלים נאים, נמל הסומא מקלו והפשילו לאחוריו, ושיבר את הכלים, תפשו הזוג, (לה) א"ל לא אתה יודע שאיני נפנה ממך, בא וראה כמה כלים נאים איבדת, כך הראה להם הקב"ה כמה דורות איבדו.

ויאמר אל הנחש. (לו) תני ר' חייא בגדולה מתחילים מן הגדול שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר (ויקרא י' י"ב), ובקללה מן הקמן, שנאמר ויאמר אל הנחש. (לז) תני ר' חייא עיבורה של בהמה גסה מהורה תשעה חדשים, והממאה שנים עשר חודש, ובדקה המהורה חמשה חדשים, הכלב חמישים יום, התולד נ"ב יום, החזיר ס' יום, (הנמר) [הנמיה לשבעים יום], הצבי והשועל ששה חדשים, ושאר כל השרצים [לששה חדשים], הארי והנמר והדוב והפיל הקוף והקיפוד שלש שנים, הנחש לשבע שנים, האפעה לשבעים שנה, נמצא גדול צער עיבור הבהמה משל היה שבע ידות, שהרי התולד היא היה ואין עיבורה אלא נ"ב יום, ועיבור הבהמה שנה אחת הרי שבע ידות מן היתה, (לח) כדאמרינן במנחות.

ואף כי אמר אלהים מכל עץ וגו' מכאן מעולם אל יתחיל בקלקול, (לט) דאמרינן שלשה פתחו באף (דנפלו) [ונאבדו באף], ואלו הן. נחש אף כי אמר אלהים, ושר האופים דכתיב אף אני בחלומי (בראשית מ' ט"ו), והמן אף לא הביאה אסתר (אסתר ה' י"ב).

ויתחבא האדם ואשתו. (מ) תני ר' ישמעאל עד שחטא אימתו מוטלת על הבריות, כיון שחטא אימת הבריות מוטלת עליו. מצינו קודם שסרה אדם הראשון היה שומע הקול בנחת, ועומד על רגליו, שנאמר וישמע את הקול מתהלך בנן לרוח היום, אמר ר' אבא בר כהנא מהלך אין כתיב אלא מתהלך, קפיץ וסליק, לאחר שסרה שומע את הקול בזעף ומתחבא שנאמר ויתחבא האדם ואשתו. הנא באותה שעה הקמינו והעמידו על מקוה אמה, וזהו שאמרו חכמים אדם היה גדול מארץ עד לשמים וכסרה הקמינו הקב"ה, שנאמר ותשת עלי כפיתך (תהלים קל"ט ה'), וכן אתה מוצא בישראל, עד שלא חטאו כתיב ואראה כבוד ה' כאשר אוכלת בראש החר (שמות כ"ד י"ז), אמר ר' אבא בר כהנא שבע מחיצות (מא) מתנוססות (וכבוד) דהיו ישראל רואין ומסתכלין בתוך כולן ולא היו מתייראין ולא מתפחדין, כיון שחטאו אפילו בסרסור לא היו יכולין להסתכל, שנאמר ויראו מגשת אליו (שמות ל"ד ל'). (מב) אמר ר' תנחום בר אבין בשם ר' הונן אף הסרסור שהיה סרסור בין ישראל לקונם הרגיש, דכתיב מלכי צבאות יודוון יודוון (תהלים ס"ה י"ג), מלאכי אין כתיב כאן אלא מלכי דמלאכי הרגישו, ואף משה שנצחם למיכאל ולגבריאל כשעלה לרקיע שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (שם שם י"ט), (מג) כדאיתא התם, נתיירא מן הגולגולת, שנאמר יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט' י"ט).

ואכלת את עשב השדה. ופסוק אחר אומר ומכל עץ הגן אכול תאכל, וכו' מכל עץ הגן, לא וכו' עשב השדה.

חודה כי היא היתה אם כל חי. (מד) אמר ר' אחא חיוויא חויד (מה) (ואם כל חי חוייא דארם) [ואת חוייא דארם, כי היא היתה אם כל חי] כי נחש שמן של חוה, וחווה היא שמן של אדם.

כתנות עור. (מו) כתנות אור, והיא מאותיות המתחלפות זו בזו שהיו דומין (מז) לפנים, פירוש

(ל) חקמי כמו שהו לנכון צ"ל עם אות ו'. (לא) צ"ל עם ר' יודן בשם ר' יוחנן בן זכאי ור' זכבי בשם ר"ע. (לב) צ"ל משל לפירושי. (לג) פי' אומן עושה כלי זכוכית. (לד) צ"ל קופה מלאה כוסות ודיעוועין. (לה) צ"ל גי' אחת אל' ידע אה' דלית אה' מהני ממך כלום. (לו) צ"ל פ"כ אות ג' וכן בספרא פי' שמיני, ובמלות מני ר' חייא טוון אל הספרא או כיון על הגמרא דנכרות דף ס"א ע"א. (לז) המלות ה"י, חיי"א וספ"ו נטעות ונשתכחו מתמלך שלפניו, והתמלך נכנס צ"ל עם, ועיין בזכרות דף ט' ע"א. (לח) אולי ל"ל כדאמרינן בצבורות וטוה המתמלך שהכחתי נהפכה שלפניו. (לט) צ"ל פי"ו אות ז' הניח ארבעה הן שפתחו באף וחושב גם ועדת קמ. (מ) זה לקוח מן פסיקתא דכתי פט"ו פסקא החדש, גם מלאה כי השמיים המלות הזכות אימרו אנגון, והיח' ספי' בנחת, בזעף, שהם טוספו נרמתי עם, ועיין בפסיקתא החדש ובהערה מ"ח. (מא) נכנתי עם הגי' נוסקות, ועיין בפסיקתא בהערה כ"ה, ופי' מהטוסקות מלשון רוח ה' טוסקה זו. (מב) עיין בפסיקתא דכז כהנא פסקא ה"ל הפכה ס'. (מג) ר"ל בפסיקתא דכתי. (מד) א"ל אחא צ"ל פ"כ אות י"א. (מה) בהנתי כמז שהיה צ"ל, ופי' ציפ"ה המיוחס לו. (מו) צ"ל עם אות י"ב. (מז) עיין צ"ל עם ונפוסת".

מ ב ו א

עט

פירוש נר מאירין כעששויות (מח) קרישיל בלע"ז, (מט) וכמרגלויות דחלקין בצפורן, והן בגדי התמורות שבאו לידי עשו.

ויתפרו עלה תאנה. בתאנה סרחו ובעליו נתכסו, משל לגנב שנתפס תולין הגנב על כתיפו, כך בתאנה סרחו ובתאנה נתכסו. (ג) אמר ר' לוי סב חוט חייט משל הריוש, כלומר כל שעה החוט תלוי בצוארו של חייט.

ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך. אמרה לא אודקך לו ולא יהיה לי צער הריון, לכך נאמר ואל אישך תשוקתך, אמרה אבוק יצרי, הוא ימשול בך, אם יתבע לך לא יהא לך פתחון פה לעכב על ידו.

הוא יושפך ראש ואתה תשופנו עקב, מעשה באדם אחד שהיה הולך בשדה ובידו כד של חלב, פגע בנחש שהיה צועק מרוב צמא, אמר לו האיש מה אתה צועק, אמר לו כי צמאתי, ומה בידך, אמר לו חלב, א"ל תן לי את החלב לשתות ואראך כמון גדול עד שתתעשר, נתן לו ושתה. לאחר ששתה, א"ל הראיני הממון שאמרת לי, אמר לו בא אחרי, הלך אחריו עד שכאו לאבן גדול, א"ל תחת האבן הוה הוא הממון, הקים האיש האבן והפר ומצא הממון, לקחו והביאו לביתו, מה עשה אורו הנחש קפץ ונשתלשל סביב צוארו, אמר לו האיש מאי האי. אמר לו ממות אותך על אשר לקחת את כל ממוני, א"ל בא עמי לבית דינו לפני שלמה, הלכו ובאו לפני שלמה, ועוד הנחש עליו, צעק האיש לפני המלך, אמר המלך לנחש מה תבקש, אמר לו הנחש אני רוצה להורגו, שהרי כתיב אתה תשופנו עקב, א"ל רד מעל צוארו, שאין נכון שתהא מוחזק בו יותר ממני, אחרי אשר אתם בבית דין, ירד מעל צוארו לארץ, א"ל המלך מעתה אמור דבריך, התחיל לדבר ואמר אהרגנו, כמו שאמר לי הקב"ה אתה תשופנו עקב, א"ל המלך לאיש ולך צוה הקב"ה הוא יושפך ראש, מיד קפץ ורציץ מוחו, מכאן אמרו חכמים טוב שבנחשים רציץ את מוחו.

וישלחנה ה' מן הגן. (נא) אמר ר' נחמיה גרשהו מעולם הזה אבל לא לעולם הבא, וזה שאמר דוד אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים י"ו ט"ו), אותו שנברא ברמותך הוא אדם, בצדק אתוה פניך (שם), (נג) אותו שהצדיק מאותה גזירה.

הכרובים. (נג) מוששת ימי כרובים נבראו, הה"ד הוא תחיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יתחקאל י' כ'), פעמים מתהפכים לאנשים, פעמים לרוחות, ולפעמים למלאכים.

להט החרב המתהפכת. (נד) אש לוהט מראשו ועד רגליו, אמר אדם מי מציל אותי מן האש הזה הלוהטת, (נה) אמר הקב"ה חרב המילה יצילם, שנאמר חרבות צורים (יהושע ה' ב') ומתרגמינין אומלין חרפין. רבנן אמרין חרב התורה שנאמר בה חרב פיפיות בידם (תהלים קמ"ט ו'), (נו) פירש מאשתו וכשראה שישאל עתידין לקבל תורה לכ"ו דורות מיד החזירה והעמיד תולדות הרבה, היינו דכתיב והאדם ידע את חוה אשתו.

גדול עוני מנשוא. (נז) אמר קין לפני הקב"ה אתה נושא עליונים, אתה נושא תחתונים, אתה הוא שנקראת נושא עון, ולי אין אתה נושא.

הן גרשתי. (נח) אתמול גירשת את אבא שנאמר ויגרש את האדם ועכשיו אתה מגרשני, ואמרו הוחזק הוא גרשך, שמא מפניך אסתר (נט) אמר ר' יהודה באו בהמה וחיה ועוף לתבוע (ס) דיוקנו של הבל לפני הקב"ה, (סא) אמר הקב"ה לא כדון רוצחים דינו של קין שהרי לא שמע פרשת רוצחים, אלא דינו בגלות שהוא שוגג, ולכך נע ונד יהיה בארץ. ד"א גדול עוני מנשוא, בנייתוהא כלומר גדול עוני שאינו יכול לנשוא, כענין שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי המאה (תהלים ל"ב א'), אשרי מי שיכול לישא פשעיו, אוי לו למי שפשעיו נושאים לו, כענין שנאמר ועונינו כרוח ישאנו (ישעיה ס"ד ו'), וכן הוא אומר נלאיתי נשוא (שם א' י"ד), כביכול תשש כחו מלישא.

כי

(מח) ז"ל קריעי"ט וכו' לשון חסידות *chiaritate chiarita*. (מט) עיין ז"ל סס. (נ) זכ"ל פ"ט א"ט. (נא) ז"ל פ"א אות ז'. (נב) עיין זכ"ל סס. (נג) עיין ז"ל סס אות ט'. (נד) עיין ז"ל סס. (נה) זכ"ל סס כ'. הוה נש' ל' אנה אמר חכ מילה. (נו) עיין ז"ל סס ובמדותי הכד"ל. (נז) עיין ז"ל פ"ב אות י"א ובתנחומא כ"י ע"ג. (נח) עיין ז"ל סס. (נט) ז"ל סס אות י"ב. (ס) דקינו הוא גיכסא יסכה, וזכ"ל השמיטו המלה והלגו דמו של הבל, ועיין ערוך ערך דקין. (סא) עיין ז"ל סס עמוכא זה נש' ל' נמטי.

כי שה לוי (בן) [אלהים זרע] אחר. בשעה שהרג קין להבל לקו כל מיני אילנות שבעולם ושכרם בחלקו של הבל, וכל מיני זרעים, וישבו באבילות מלהוציא פירות אלא מאכל אחד, וכיון שעגולד שת נמלו לחלקו והשאר נגזו בגפן, שנאמר ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי (שופטים ט"ג), כדו את תירושי, מלמד שבשעה שנהרג הבל הדל הגפן תשע מאות ועשרים ושש מיני פירות ולא נשתייר אלא יין והשאר נגזו לעתיד לבא, וכן כל אילן ואילן וכל עשב ועשב עתיד להחזיר לעתיד לבא, שנאמר כי עץ נשא פרוי תאנה וגפן נתנו הילם (ויאל ב' כ"ג), החדלתי את תירושי עולה בגימטריא תשע מאות ועשרים ושש.

עד כאן נמצא בכ"י הלזה בהתחלתו, ואח"כ מתחיל כמו בתנחומא הגדפס.

(ב) כ"י שני הנמצא בוואמיקאן והוא קובץ 44. (העתקה אשר נתקן למעני הוא מקובץ 24). הקובץ הזה הוא שני חלקים בתמונת פאליע קמן על נייר נכתב בכתב רש"י, ומחזיקים ב' החלקים יחד שפ"ד דפים. מן דף א' עד דף ר"צ הוא התנחומא. מן דף רצ"א מתחיל קטעאת אל תורה (פי' בלשון ערבי פרשיות של תורה) בראשית. כנחה יום אחד, יום שני, יום שלישי. שבת כהן יום שלישי, לוי אשר ברא אלהים לעשות, שלישי נפש היה הוא שמו, רביעי את דרך עץ החיים, חמישי לקרא בשם ה', ששי כי לקח אותו אלהים. משלים באקי אל סדר (פי' בל"ע שאריות הסדר) מפמיר וירא ה' כי רבה רעת. אח"כ נרשם גם בפי' אלה תולדות נח. ובסוף פ' ברכה סיים גמלת קטעאת אל סדרים (פי' בל"ע סך הפרשיות של סדרים) והיא רשיבת הפרשיות שקורין במנחה בשבת וכשבת שחרית. ואח"כ מן דף רצ"ה מתחילים ד' פרקים, פרק א' מתחיל ארץ ישראל שהן דומין להולין שנאמר וישבי הושך וצלמות אלו וישבי כרכין שהן דומין לאסורין, יורדי הים באניות, זו גלות רומי, הוא היה אומר העולה במטה צריך להיות מתיירא על עצמו שאינו יודע שמא יצא עליו גזירה של מות, שאין אדם רואה את החיה אלא אם כן נתחייב שימות בהיה, ואין אדם רואה את הנחש כו'. פרק ב' היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד לפני מותך א"ל ר' עקיבא ר' למדני וכי אדם יודע אימתי באיזה יום ימות שיעשה תשובה אלא בכל יום יאמר אדם אעשה היום תשובה שמא אמות למחר נמצא כל ימיו באין תשובה איכן הוא פירושו של דבר שנאמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים כו'. פרק ג' כל באי העולם באין בבכיה ויוצאין בבכיה, באין בקולות ויוצאין בקולי קולות, באין מליחה סרוחה והולכין לליחה סרוחה, באין מחשיכה והולכין למקום חשיכה, באין ממקום לחוץ והולכין למקום לחוץ, באין ממקום שאין ברירה יכולה לראות כו'. פרק ד' ר' יוחנן בן זכאי כיון שבא להפטר מן העולם היה בוכה אמרו לו [תלמידיו] רבינו כמותך חכם גדול שהרבה תורה ריבצת בישראל וראית תלמידך ותלמידי תלמידך וישבין לפניך ואת בוכה, אמר להן אמשול לכם משל למה הדבר דומה לאחד שהלך להקביל פני אנגמן וכו'. ומשלים אשריהם הצדיקים שמקיימין את דבריהם נשלם.

בדף רצ"ה ע"ב נמצא מעשה תורה שנאמרה ע"י רבינו הקדוש ז"ל, שער ראשון ג' פעמים בכל יום הכרוז יוצא ואומר נוח לו לאדם שלא נברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו וכו' עד תחלת שער שבעה, ואח"כ חסר דף א'. דף ש"ג מעשה דריב"ל וחסר התחלתו, ומתחיל להם לכו ובדקו אחריי אם נשבע קודם וכו', וסיים ושלחתי לרבן גמליאל ולקוני ישראל והודעתי אותם אליכם. דף ש"ד מתחיל ספר בן סירא כתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר בא וראה כמה גדולים מעשיו של הקב"ה אם נלמד עושה גדולות עד אין חקר למה נאמר ונפלאות עד אין מספר ואם נאמר עד אין מספר נאמר עד אין חקר כו', ומסיים בדף שכ"ב סוף ע"ג והנשר כשילדה באו כל העופות להרוג אותה ואת בניה, פרש הקב"ה עני עליך עד שגדלו בניה ופרחו ולפיכך נקרא נשר ששרתה שבינה עליה, ועל כן היא פורחת באויר קרוב מן הרקיע שלא יבוא עליה העופות, אמר לו נבוכדנצר יישר כרך נשלם ספר בן סירא.

דף שכ"ג אחר איזה משלים מדרך ארץ מתחיל בצורת הולד האיש מוריע לובן והאשה מורעת אדום, ומתערבין זה עם זה ומהם הולד נוצר, אוס של אשה לעולם היא כלאה דם וכו' ומסיים יצר הרע הוא מלך אבריו של אדם, ונקרא ז' שמות ואלו הן יצר הרע וערל ופמא ושונא ואבן מכשול וצפוני שנאמר כי יצר לב האדם. (נראה כי זה כבר נדפס בקאנשטאטמינא רע"ט, עיין אוצר הספרים אות ב' סי' 456). בדף שכ"ד מתחיל מדרש משלי עד דף שנה"ה ע"ב.

דף שנו" מתחיל מעשה הגמרא ר' מאיר הוה יתיב ודריש והיה אלישע בן אבויה עבר, ומסיים אלולי אריכות שהאריך יהושע עם אנקלוס הגר היה חוזר לסורו. דף שנו" ע"ב פירוש אבות מתחיל משה נתבה בתוך הענן וקובל תורה מסיני וכו', והוא אדר"נ פ"א, והוא שם ז' פרקים ומשלים. בדף שע"א ע"ב הא למדת שבקש מרע"ה מיתה כמיתתו של אהרן וישמע המקום לחייתו, ויש פרק אחר על אבות המתחיל יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך וכו' ולמד את בני ביתך ענוה, אל תרבה שחיה עם האשה, יהי ביתך פתוח לרוחה, כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום וכו', הוא פ"ז מאדר"נ. ומשלים יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות אמן. דף שע"ה עד סוף הספר שהוא דף שפ"ד, הם דיוקים ופירושים על המסרה בלשון ערבית.

והנה מן התנחומא הנמצא בקובץ הזה נשלחו אלי דוגמאות מאיזה פרשיות, וראיתי כי הוא שוה עם הגרפס, רק בהתחלת בראשית הוסיף מאמר גדול מכ"י שלנו ומתחיל בראשית ברא אלהים וזש"ה המקרה במים עליותיו כו', ונמצא שמה בקובץ הזה עד סוף אות י"א המסיימת אמר דוד וברכך ה' מציון עושה שמים וארץ, ואח"כ מתחיל ד"א בראשית ברא אלהים וזש"ה ה' בחכמה יסד ארץ כשברא הקב"ה את עולמו נתייעץ בתורה, כמו שהוא בגרפס, עד ואומר רחבה מצותך מאד ואומר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (הוא באמצע אות א' בגרפס), ואח"כ מתחיל ילמדנו רבינו הבונה בית חדש, והוא בגרפס אות ד'. ואין ספק שחסר בכ"י איזה דפים, כי השיטת סוף אות א' וכל אות ב' ואות ג' ומתחיל באות ד'. ואין נמצא שנים בין הכ"י הזה ובין הגרפס, לדוגמא באות ד' אמר ר' הנינא בן גמליאל בנוהג שבועולם. ובכ"י אמר ר' שמעון בן גמליאל. בסוף אות ה' ואשרי למי שעתידי ליתן שכרו שנאמר הנה ה' באש יבוא וכסופה מרכבותיו (ישעיה ס"ו ט"ז). והנה איך הביא ראייה מהכתוב הזה שאשרי למי שעתידי ליתן שכרו. ובכ"י הגי' נכונה שנאמר הנה ה' אלהים בחוק יבוא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (שם ס' י'). גם בדוגמאות מפ' ויגש ראיתי במקום לפנינו בגרפס באמצע אות ד' מתחיל והחכמה תעוז להכנס אלם בכ"י מתחיל בזה מאמר חדש ד"א ויגש אליו יהודה וזש"ה התכמה תעוז וכו'. גם בגרפס בראשית אות י"ב חסר מאמר שלם ונמצא לנכון בכ"י ההוא, עיין הערה רי"ז. וכן אחר אות י"ב נמצא שם מאמר גדול אשר חסר לפנינו בגרפס, עיין הערה רכ"א. ואולי הסופר מדקובץ הזה הוסיף כל אלה מן הכ"י שלנו.

ג) עוד כ"י אחד נמצא ברומי באוצר הספרים אנגליקוי (Biblioteka Angelika) מסומן A. 3. 2. כתב בכתב רש"י וחסר הרבה פרשיות, נכתב על נייר בתבנית שמינית גדול ולא נמצא שם הסופר וזמן הכתיבה. וכאשר נשלח אלי דוגמאות מפ' וישלה פ' וישב ראיתי כי הוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס. אות א' מן פ' וישלה חסר שם, וליתא גם בכ"י ה' מאקספארד ומיד נראה כי אות א' היא הוספה מאוחרת.

ד) כ"י באוצר הספרים בקאמבריש, והוא קובץ 1212 נכתב על קלף מחזיק רס"ז עלים, וחסר בסופו, ושני עמודים לכל דף ודף, ובכל עמוד שלשים עד שלשים וארבע שורות, והוא שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס, ומתחיל מהסופר „עמ"י עיש"ו אתהל לכתוב מדרשי ילמדנו בעזה"י. וכן בסוף ס' שמות כתב חסלת ס' בראשית ואלה שמות מדרש ילמדנו. הב"י נשלם במלות ולא קם נביא עוד ואעפ"כ לא היתה ספיקה. (הוא כפ' ברכה בהתחלת אות ו'). את כל זה הודיעני ידידי הרב הגדול והחכם הכולל מוה"ר שלמה בן מאיר, המכונה

פראפעסטאר Dr. S. M. Schiller Szinessy

ה) כ"י באוצר הספרים להממשלה בעיר פעטערסבורג קובץ 250, והוא באסיפה הראשונה מכתבי יד אב"ן רש"ף. וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול החוקר הנפלא מוהר"א ד"ר הרבני מכל הכ"י רק ששה דפים מהתנחומא פ' לך וירא.

ו) עוד נמצא כ"י אחד באוצר הספרים באקספארד, אשר נקנה זה לא כביר מאת נוסע אחד מירושלים, וכאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול מהר"א ד"ר נייבויער נמצאו רק עלים מקומעים מהתנחומא, וכמעט כולו מס' שמות, וחלק גדול על בראשית ויקרא וכמה סדרות שונות, ומסומן כעת ms. opp. add. fol. 66.

גם ביד הרב בעל אות אמת היה התנחומא בכ"י, עיין בהקדמה דף ב' ע"ב, וכן בדף

ס"ג ע"ב. גם ביד הרב ר' עזרא מפאנו המדפיס מהתנחומא במאנשובה שנת שכ"ג היו ב' כתבי יד. עיין בפרק י"ד הבא בסמוך שהעתקתי שם את דבריו בהקדמתו. והשני כ"י האלה ראה גם הרב בעל מאור עינים (השלים ספרו בשנת של"ג), וכתב באמרי בינה פי"ט נאמן עלי האמת כי יש ויש אתי שני מדרשי ילמדנו שהם קדמונים יתר על שלש מאות שנים והנה אין בהם מן המאמר ההוא כו' ע"ש. וגם ביד החכם הגדול המנוח מוה' אליקים כרמולי היה כ"י מהתנחומא קובץ 278 ורק על ספר בראשית לבד, ונמכר ולא אדע מי קנה אותו.

יג) כל הוצאות מהתנחומא הנדפס.

א) נדפס בפעם ראשונה בקושטאנטינא בשנת ה"א רפ"ב בתבנית פאליא קטן, והוא יקר במציאות. וקניתי מירושלים על ידי הרה"ג מוה"ר נחמן נתן קורנול נ"י. בשער הספר כתוב.

„מדרש תנחומא הנקרא ילמדנו, נחקק ונדפס בקושטאנטינא רבתי אשר הוא תחת ממשלת ארוננו המלך הגדול שולמן שלום ירום הודו יתנשא מלכותו בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח על יד מושך שבט ועט ברזל ועופרת שלמה בחבר מול טוב ולה"ה בשבע לאר שנת פרה ורבה בפרט קטן“.

ובסוף כתוב אלה הדברים :

עד הנה עזרנו השם ותשלם מלאכת המדרש הנכבד הלז, היקר מזהב ומפז, בהשתדלות אשר התרה החזיק ידי עושה המלאכה הנכבד והמעולה כ"ר יוסף שושן בעובי קורת סמונו, ירצה כקרבן לפני קונו, בתדוש אדר הראשון בכ"א בו שנת הרפ"ב ליצירה פה קושטאנטינא רבתי אשר היא תחת ממשלת הארון הגדול שולמן שולימן המלך י"ל. בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח אמן כן יהי רצון“.

נאם הצעיר במשכי שבט ועט ברזל ועופרת שלמה בן החכם ה"ר מול טוב ז"ל.

מזה אשר סיים בסוף נשלם כ"א אדר שנת הרפ"ב נראה ברור מה שרשום בשער

הספר ז' אייר שנת פרה הכונה היא ה"א רפ"פ (1520), (והמסדר הציג פרה יען שרצה להביא הלשון פרה ורבה) ואז החל להדפיסו, ונשלם בשנת הרפ"ב ר"ל ה"א רפ"ב (1522). והחכם פירסט בספרו בבליאטעקא יודאיקא צד ת"מ טעה במה שכתב שנדפס ראשונה ע"י ה"ר יוסף בן שושן קושטאנטינא 1520 (ר"פ) פאלי ועוד שם פעם שנית 1522 (רפ"ב). רק נדפס פעם אחת, וההתחלה היתה בשנת ר"פ בהודש אייר ונשלם בשנת רפ"ב בהודש אדר ונתעכב ההדפסה כ"ג חדשים.

וראיתי בשפתי ישנים שהביא בערך תנחומא אות קמ"ב, תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ח" וזה טעות, ואין ספק שהציג רפ"ה ואח"כ נעשית רפ"ח, והוא חשב יען שכתוב על

השער שנת פרה הכונה שנת רפ"ה, אולם באמת אות ה' מורה על האלפים, ונשלם הדפסת הספר בשנת רפ"ב. וגם החכם הגדול בעל אוצר הספרים טעה אחר בעל שפתי ישנים, וכתב באות מ' ס' 672 תנחומא נדפס קושטאנטינא רפ"ב 4⁰ עוד שם רפ"ח 20, ובאמת לא נדפס בקושטאנטינא רק פעם אחת, כמו שהבאתי. ובאוצרות חיים רשימה מן ספרי המנוח ה"ר חיים מיכל ז"ל הביא בס' 2299 מדרש תנחומא קושטאנטינא רפ"ב 20, הווא הנכון, כי אז נשלמה ההדפסה.

(ב) נדפס פעם שניה בוויניציא שנת ה"א ש"ה (1545), ועל השער כתוב .
 „תנחומא הנקרא ילמדנו והוא מדרש על המשה תומשי תורה
 נדפס בבית דניאל בומבירני בשנת חמשת אלפים
 ושלוש מאות וחמשה ליצירה וויניציא“ .

ובסוף הספר כתוב :

„תם ונשלם ספר התנחומא על המשה תומשי תורה בבית
 דניאל בומבירני מונה ומסודר על ידי צעיר המתקיים
 קורניליו' אדילקנד בשנת חמשת אלפים ש"ה ליצירה .
 בוויניציאה רבתי“ .

ההדפסה היא מהודרת מאד , ומחויק צ"ח דפים . (א) והחכם פירסם בספרו הנ"ל-
 כתב . נדפס בוויניציא עם תוס' כמה מדרשים וקצת פי' כלות הזרות בקצרה . וכן הלך
 אחריו בעל אוצר הספרים אות מ' סי' 673 , והעתיקו כן כמו שמצאו בשפתי ישנים (אחת
 סי' קמ"ב) שכתב עוד עם תוספת כמה מדרשים וקצת פי' המלות ד"ו ש"ה . וזה שגגה . כי
 בדפוס וויניציא לא נוסף מאומה אף מלה אחת מדפוס קאנטשאטינא ונדפס ע"פ הדפוס הנ"ל
 בלי תוספת כלל , גם לא נמצא ביאור קצר להמלות הזרות , רק בעל שפתי ישנים רצה לרשום
 כן מדפוס מאנטובה שב"ג , ויש לתקן בדבריו „ד"ו ש"ה" ועוד בדפוס מאנטובה שב"ג עם
 תוספת כמה מדרשים וכו' .

(ג) נדפס פעם שלישית במאנטובה שנת ה"א שב"ג (1563) , והמדפיסים היו ר'
 מאיר ב"ר אברהם ז"ל מפרובה וה"ר עזרא בה"ר יצחק מפאנו . וזה האחרון כתב הקדמה
 אל התנחומא והוסיף הרבה מאמרים ותיקן הרבה שגיאות . ויען כי נתוץ לרשום כל ההוספות
 אשר הוסיף , לכן יעדתי לזה פרק בפני עצמו (באות הסמוך פרק י"ד) , שמה ימצא הקורא
 רשימה מכל המאמרים שהוסיף והמקור אשר הוציא משם את ההוספות . וגם אדבר שם
 ברחבה מן ההוצאה הזאת .

(ד) ההוצאה הרביעית היא דפוס שאלוניקא בשנת ה"א של"ח (1578) . ההוצאה
 הזאת לא ראיתי ולא הביאה בעל שפתי ישנים ולא בעל אוצר הספרים , רק הוכיחה החכם
 הגדול צונץ בספרו גא"ל , והחכם ד"ר פירסם בספרו הנ"ל .

(ה) ההוצאה החמישית היא דפוס ווירונא בשנת ה"א שג"ה (1595) מחויק צ"ז
 דפים , והיו ראשית בלאכת הדפסתו כ"ב טבת שג"ה ונשלם בשנה הזאת י"א אב בדפוס
 של Francesco delle Donne , גם רשום על השער . „בשם היקר והנחמד כמ"ר יעקב בר
 גרשום ב"ק ז"ל“ . והמדפיס הזה הוסיף הכל בלי מגרעת עפ"י דפוס מאנטובה , ועוד זאת
 עשה כי הדפים את הקדמה מדפוס מאנטובה מאת ה"ר עזרא מפאנו ותתם את שז ה"ר
 עזרא עליה . ובעבור זה טעה החכם הגדול צונץ בספרו גר"פ (צד 238) והחכם פירסם בספרו
 ביבליאטעקא יוראיקא כי חשבו שכל ההוספות בתנחומא באו בראשונה ע"י המדפיס מווירונא ,
 ובאמת ה"ר עזרא מפאנו הוסיף ההוספות והדפיסם עוד ל"ב שנים מקודם בהוצאת התנחומא
 שלו בבית דפוסו במאנטובה עם הקדמתו . והנה בדפוס מאנטובה הציג ר"ע מפאנו על כל
 מאמר חדש שהביא יד פושטת להורות כי נוסף הוא כעת מחדש , אבל המדפיס מווירונא
 עשה כן רק באיזה פרשיות , ואח"כ חזר מזה . והציג יד פושטת רק על המשלים והמעשיות
 אשר

(א) על ההולא הזאת עשה הרב ר' מאיר בן שמואל בן גאון נפת , נספרו אות אמת הגאות , ורשם
 הדפים עפ"י הדפוס ההוא . והדפיס ספרו בשאלוניקא בשנת ה'שכ"ה (כ"ל ה' אלפים שכ"ה) , שיון הוספה לקונטס
 המגיד מירידי הרב החוקר הגדול מהר"א ופליניטק שלא ישר נטינוי מה שחשבתי כי שנת ההדפסה הימה בשנת
 שג"ה , כי בדפוס ההוא רשם על השער שנת השל"ה והאמתיות ב' נ' הס זומים שבגניטס , ולדעתי הפסע הוה
 השל"ה כ"ף) , והיה גם לפניו דפוס קאנטשאטינא , וההולא מן מאנטובה שנתם של"ג לא ראה עוד . והמדפיס
 מתנינובה חוקן בעלמנו בגוף הספר הנהה שפתיים אשר העיר עליהם הרב בעל אות אמת , ולפני בעל אות אמת
 לא היה כ"י המתנחומא שהגיה ממנו , רק ה"ר יודא גלילא טעשה הגאות לרבה , הוה בעל אות אמת שהיה
 לו תנחומא כ"י , שיון בספרו דף מ"ה ע"א ודף ק"ג ע"ב .

אשר אין שום תועלת בזה. ובסוף הספר התנצל המגיה ר' אברהם בן הח"ד שב מתתיה וכתב וז"ל: אמר המגיה אין כל חדש תחת השמש, ראה זה אשר כבר היה לעולמים בימי קדם מיום המצא מלאכת הדפוס בדורות שהיו לפנינו, וגם בזמננו כל איש שורר בביתו להקריב לפני אורחים תתיכה ראויה להתכבד בה, להמציא המצאת ולהראות נפלאות חדשות אשר כבר נדפסו מלפנים, כדי ליתן כבוד לשמם וישתבחו בעיר אשר כן עשו, ואנכי לא כן אתי, כי הגני מודה לפני כל רואה תתימת ידי דלכטה כי האמת כן הוא שלא חדשתי דבר ראוי להשתבח ולהתפאר בספר הזה על אשר כבר היה לפנינו, כי אם כדקאי קאי, רק ראה זה חדש הוא כי הצבתי לי יד על כל מעשה או משל אשר מצאתי בו, את אשר לפנינו היה הנגרשם בידו על כוונה אחרת, וגם בערתי הרבה קוצים מן הברם אשר היו בדפוס הראשונים, כי לא מפני חכמתא יתירתא דאית בי נוסף על הראשונים, אלא דקדמונים אנב חורפא לא דק, ומקום הניחו לי להתגדר בו. וגם אינני מתפאר כי הבא אחרי לא ימצא דבר מעות, כי אדם אין צדיק בארץ אשר לא יחטא במלאכת הדפוס, מכל מקום ימצאו יותר מעטים מאשר היו לפנינו, ואם מעשי מעטים כוונתי רצויה. ואם מצער היא ותח' נפשי, עכ"ל. מזה תראה בעליל שבקש להשפיל כבוד הרב ר"ע מפאנו, אבל מלבד שהעלים את שם הר"ע עזרא מפאנו, וההקדמה שלו אשר כבר נדפסה בהוצאה שלו במאנוטובה הדפים שנית, ואשר רשם המדפים ממאנוטובה בפ' פקודי על ואף בצלאל שכנה אותו ושתבח לפני הקב"ה, וכתב שם. "אמר המדפים וכו'" העתיק כלשונו ממש, ובמקום "אמר המדפים" הציג "אמר המגיה". והוסיף רק באמצע, "כאשר אמר המדפים בישנים", ואת שמו לא רצה להזכיר. וגם מה שכתב המדפים ממאנוטובה בסוף פ' פקודי העתיק ככתבו וכלשונו ממש כאולי הוא הוא כתב כן. גם מה שכתב המדפים ממאנוטובה בפ' חוקת על המאמר מנצפ"ך האותיות כפולים, "מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד והנה ראייה שאיננו מהמתכבד ז"ל" הציג ג"כ כלשונו כאלו הם דבריו, וזה מלבד כי הוא חטא עצום להיות כפוי טובה נגד עושה טוב בעמו, עוד נראה מדבריו כי לא ישרה מלאכתו של הרב ר"ע מפאנו הנ"ל בעיניו, תחת אשר באמת החכם הנ"ל הועיל לנו הרבה בהוספותיו, ודי לנו שהודה המגיה הזה בפה מלא שלא חידש מאומה. רק כי עשה גדולות שהציג יד פושטת על כל מעשה או משל. מזה נראה כי גם בדורות הראשונים היו אנשים אשר בקשו להשפיל אנשי מעשה אשר הועילו במעשיהם, ולרומם כבוד עצמם על לא דבר, אמנם לא הועיל מאומה בזה וכבוד חכמים יתחלו לעולם. ועוד זאת תראה כי בהרבה מקומות קצר המדפים ממאנוטובה והציג, "כו' לעיל דף . . .". והמדפים הווא בוורונא הלך אתריו קעור באפלה והציג עצם הרף הדוא שהביא המדפים הכמובי, אף כי בדפוס ווירונא הוא כדף אחר.

(ו) ההוצאה הששית היא דפוס פראג (ב) בשנת ה"א שע"ב (1612—1613), וההוצאה הזאת איננה בידי ולא אבל לדבר עליה, והחכם פירסט בספרו הנ"ל כתב "פראג 1613 נדפס אצל יעקב ב"ק בן גרשום 99 דפים". אולם כאשר הבאתי כתוב כן בדפוס ווירונא על השער. "בשם היקר והנחמד כמ"ר יעקב בר גרשום ב"ק ז"ל".

(ז) ההוצאה השביעית היא דפוס פראנקפורט דאדר בשנת ה"א תס"א (1701) נדפס אצל מיכל גאמשלק בהוצאת ר' יוסף יוחל בן משולם פיווש חון ור' מנחם מענדל בן ר' שמואל כהנא ש"ץ, מחוז פ"ס דפים. והמדפיסים הוסיפו מראה מקומות מהפסוקים מן פרשת לך ואילך. ובראשה הספר בהתנצלות המדפיסים כתבו שהדפיסו כאשר נדפס בוורונא ובפראג עם כל הווספת שהוסיפו על הראשונים דהיינו פ' ויקרא ופ' צו ופ' שמעני ורוב פרשת פקודי ופ' עקב ופ' שופטים ופ' נצבים וכל פרשת וילך ופ' האזינו, ולא ציינו ציונים כתמונת יד על הגליון כבראשונים, והוסיפו מראה מקומות על הפסוקים וגם פ' המלות ולפעמים לפי הענין פ' מספיק, והתנצלו שם שלא כתבו אף אות אחת מלבם רק כאשר מצאו בערוך ובמ"כ כן כתבו על הגליונות, ופעמים ברש"י ז"ל פ' על המלות הזרות והוגהו בעיקר רב ע"י הר"ר אייווק איש מבית לוי אשר יגע לסקל המסילה ולהסיר הככשולות ולתקן המעוות. ובעבור זה נתנו שני רבני הדור מעיר פוזנן ועיר בערלין הסכתםם (ג). אולם במראה מקומות מהפסוקים נמצאים

(ב) החכם פירסט הביא בספרו שם לפני דפוס פולא סנדפס בקרקאוי 1595 וזה טעות, ויש לנתק .
 פ נדפס בוורונא 1595 (שנ"ה) ולא בקרקאוי.
 (ג) האחד הוא רבני מוה"ל נפתלי הכהן אב"ד מפוזנן, והשני הוא רבני ר' שמש"ס אב"ד מבערלין:

נמצאים הרבה שגיאות וטעויות אין מספר. גם כאשר עשה המדפיס מוירונוא ובכל מקום אשר קצר המדפיס ממנויבה והציג "כו' לעיל דף פלוני" הציג גם הוא הדף שהוא כמו שהביא המדפיס המנויבו, אף כי ברפוס ההוא הוא בדף אחר, כי לא נדפס דף על דף כחוצאת תנחומא המנויבות.

ה) הוציאה השמינית היא רפוס אמשטרדאם בשנת ה"א תצ"ג (1733) ג"כ עם פי' מלות ורות וקצת באור במקומות סתומים ע"י ה"ר מנחם מן ב"ר שלמה הלוי, ונדפס ברפוס של ר' שלמה כ"ץ פרופס בתבנית פאליא גם בתבנית שמינית.

ז) עוד הפעם נדפס בפראנקפורט דאדר בשנת ה"א תקנ"ב (1792).

י) נדפס בשקלאוו שנת ה"א תקס"ב (1802).

יא) נדפס בקראקוי שנת ה"א תקס"ג (1803).

יב) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תקס"ה (1805).

יג) נדפס בזאלקווא שנת ה"א תקע"א (1811).

יד) נדפס בוולנא שנת ה"א תקצ"ג (1833) עם פי' עץ יוסף וענף יוסף מאת הרה"ג מוה"ר חנוך זונדל מביאליסטאק, וטרת ויגע הרבה להגיה ולציין הפסוקים וחלק המדרש לפרקים והציג לו ציונים באותיות. ובפירושו אשר ערך עליו הוא רק כמאסף פירושים ממקומות שונים.

טו) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרי"א (1851).

טז) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תרי"ג (1853).

יז) נדפס בשטעטמין שנת ה"א תרכ"א (1861).

יח) נדפס בוויען שנת ה"א תרכ"ג (1863).

יט) נדפס ביוועפאך שנת ה"א תרכ"ז (1866).

כ) נדפס בלעמבערג שנת ה"א תרל"ל (1870).

כא) נדפס בווארשוי שנת ה"א תרל"ג (1873).

כב) נדפס בלובלין שנת ה"א תרל"ט (1879).

יד) נוספות בתנחומא הנדפס רפוס מאנמויבה מאת ה"ר עזרא מפאנו ז"ל. (וממנו אח"כ בכל הדפוסים).

בפרק הקודם אמרתי כי רפוס השלישי מהתנחומא הנדפס הוא רפוס מאנמויבה אשר הדפיס (א) ה"ר עזרא בב"ר יצחק מפאנו ז"ל בסיוע שותפו ר' מאיר ב"ר אפרים מפדובה בשנת

וזמן ההסכמות הוא משנת ה"א תק"א. ועיין בתולדות אנשי שם מאת הכב המוקד מוה"ר אליעזר לאנדסהוט אור ג' נכדמות מדובר בו אודות הכב ר' שמעיה אב"ד מנעלין.

א) למען ידע הקורא מעלת נכד המנויין הזה, אמרתי להעתיק מה שכתב אודותיו הכב המוקד הגדול מוה"ר ריב"ל טיץ בכ"ח ח"ו ז' קכ"ז וז"ל. ר' עזרא מפאנו נב יצחק היה ממושביו מנעויה ומק"ק לוועזים, ובשנת קכ"ג הדפיס עם שותפו ר' מאיר מפדובה מדרש גמולות והגיוו וכתב הקדמה הגונה בראשו עם ששה חזוים, גם סזן בליונים כל המאמרים הטוספוס, והוסוף שלש לוחות על הפסקים המעשים והמעשים. והוא פודנו מי בשנת ה"א תק"ב, ויחי לו ספרים נחמדים, ואזיה כ"ו בניהם אשר ראה בעל מאור עינים (ל"ו ע"ב, קל"ז ע"א). [וז"ל בפ' כ"ה]. גם בין קגולת ספרי המשביל ר' עזרא מפאנו מושב מנעויה ראיתי פירוש הנכב"ש ז"ל על מס' ר"ה וכן הביא במלך לנכף לנכף מאמר ב' פרק ד'. וכן הביא בפרק מ"ב שראה אלנו חנונה אלפראגאני הערבי העתקת לנכון הקדש], גם כתב בעצמו והעתיק ספרים, כמו ס' האורה לר' יוסף גיקעיליא המונח היום בפארתא די רחסיי טומר 122, וס' מידוסים המונח במינכטן טומר 30, אף האגרות אשר הביאו לו ר' יוסף חזק ור' מרדכי דהטו, עודכן בין ספרי די חוסין טומר 130. מגניו נדפסו בווייניא ספ"ב בדייהא דמלאכת המשכן, ושפה חדשה לזכרת יעקב נספר משפטי טעויות. פסקיו על עיני מקוה ב' פלגי חיס (כ"ח ע"ב) וכן משניות מלחמות (ל"ב ע"ב). הוא ר' עזרא אב"ד הקבלה אה ר' מנחם עזריה מפאנו, ואלחיו אה ר' יעקב מן הלויס בעל נחלת יעקב (ארי כהס פ' א'), ובעל ערוגת הנשם (פ' י"ב) שמת גם הוא מפיו מאמר בדקדוק על דרך המקובלים, וממנו ידענו מהבדי פלח הכתוב ונאב בעט בהקדמותיוס, פכ"ל. וגם הכב הגדול מוה"ר מרדכי שמואל

בשנת ה"א שב"ג, וזה ה"ר עזרא הוסיף על דפוסי קאנשאנמינא וויניציא הוספות רבות מאמרים גדולים גם פרשיות שלמות משני כתבי יד אשר היו לפניו, גם הרבה תקונים וקצת פירושי מלות אשר הכניס בפנים התנחומא. באותיות קטנות, וגם ערך בסוף הספר שלשה מפתחות מכללי הפסקים, והמעשים, והמשלים, שבספר תנחומא. והנה הוא הציג על כל הוספה יד פושטת להראות כי זה חדש (ב), והמדפיסים שלאחריו השמיטו היד הזאת ובאו המאמרים בערבוביא מבלי דעת איוה היא ההוספה, לכן אמרתי לרשום לפני הקוראים כל המאמרים שהוסיף מתחלת המדרש תנחומא עד סופו עפ"י אותיות סימני דפוסים החדשים, למען יראה הקורא מה נוסף וידע להבדיל בין קודש לקודש, גם אציין המקור אשר מהם הוציאם, כי לפעמים הוסיף גם מאמרים המובאים בילקוט ופסיקתא רבתי. וגם מה שכתוב בפ' האוינו "כמו שמצינו בפרקי דר' אליעזר" עוד שם, "וכן נמצא בספר הרב רבי משה הדרשן" הוא הוספת המדפים ההוא, כי כל המאמר מן הצור תמים פעלו (את ה') עד סופו הוסיף הוא אל התנחומא. ובעבור שדפוס מאנזובה הוא יקר במציאות, לכן ראיתי נכון להעתיק השער והסיום והקדמת ר' עזרא הנ"ל, כלשונם וככתבם. כי השבתי שיהיה בזה תועלת להקורא שידע היטב מה שכתב בעצמו על מה שהוסיף, כי זה נעלם מהרבה חכמים, ואח"כ ארשום כל ההוספות שהוסיף.

בשער הספר כתב המדפים ההוא :

"ספר תנחומא הנקרא ילמדנו והוא מדרש על המשנה חומשי תורה הובא אל תכלית שלמותו די מחסורו אשר חסרו הראשונים כי רב הוא, ובתוספת כמה פרשיות, ובפרט כל פרשת ויקרא, צו, שמיני, וילך, ורוב פקודי, ועקב וראה ושופטים, ומדרשים יפים מהמחבר ז"ל כגראה בגליוני הספר מצוינים, אשר כל רואיהם יכירום, ונוסף על זה קצת באור המלות הזרות, נדפס פה מנזובה ותחי ראשית מלאכתו יום ו' ז' אייר שנת י"ב בשם השותפים ה"ה הסופר כמ"ר מאיר ב"ד אפרים ז"ל מפדובה, והמרוז עזרא יצ"ו בכמ"ד י צחק ז"ל מפאנו".

ובסוף הספר כתב כדברים האלה .

"השבח והודאה לאל יתברך שזכנו להשלים ספר תנחומא זה בתכלית היופי והשלמות ועם תוספת אלה השלש לוחות מהדינים, והמעשים, והמשלים, מה שלא היה בראשונים, כדי לזכות בו את הרבים. ותחי השלמתו בימי נחמו שב"ג לפ"ק. כן יזכנו להדפיס שאר ספר קודש ויגדיל תורה ויאדיר אמן כן יהי רצון".

וזה לשון הקדמתו בראש הספר .

העיר ה' רוחי בקרבי לראות במסחרי הספר הזה, וארא כי כמו פניו הרולי ההערר מדרבה ממדרשי רבי תנחומא ז"ל תפוחי זהב במשכיכות כסף דבר דבור על אופניו, ויפקדו ממנו פרשיות שלמות, נוסף כי המעט אשר המה לפנינו אין בית אשר אין שם חסרונות, ואחרי אשר הצדקתי הראשונים היושבים בראשונה במלאכת הדפוס העיר רבתי עם, לאמר כי

גירונדי בספרו תולדות גדולי ישראל לזכרם הביאו ז"ל כמוהו"כ עזרה מפאנו ז"ל" חכם חסיד ומקובל גדול קבל סלם נקים מתלמידי הא"י ז"ל, ובפרט מהמקובל האלשי כמנה"ל ישאל סקוד ז"ל שנה מארץ ישאל ללמד חכמת החמת לרנני אינעלואה וכבינו עזרה הכ"ל היה תלמידו ואיש סקוד, ומסר החכמה הקדושה הזאת להרב החסיד בעל מעבד יבק, ולהרב הגדול בעל גאר שצב על התלמוד כמו שכתב בהקדמת ספרו, ולהרב הגאון הכ"ל מנחם עזריה מפאנו ז"ל, כאשר הזכירו לבצח בכל חטרי, והתומים גאולרתי כ"ל הקדמות יקרות מהרב ז"ל, והגהות נחמדות על ספרי המקובלים ראשונים ואחרונים, שפליטס רחוי לבק. ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. עכ"ל.

(ב) במקומות רבות שנה להעמיד הליון הכ"ל, ואחרי החיפוש והבדיקה מלאחי מאמרים רבים אשר נפקד מקומם בדפוסים ראשונים, וחס נטפו מן המדפיס זה. גם אותם המלאח מצוינים ברשימה שלי. ובפסע אחת נפשת פנחס (דף פ"ט ע"ד דפוס מאנזובה) אלל המלאח המתחיל משל לשולחני, הינו המונח יד פושטת מורה בלצב לאמר ראה כי חדש הוא, ובחמת היד תתקן, כי מלאח המלאח הלזו בדפוסים הראשונים דפוס קאנשאנמינא וויניציא. גם מלאח שהסמיט מאמר שלם בפ' ויקהל, כמו שמראה ברשימה במקומה

כי הוציא לאור את אשר נמצא אתם, כי זכות היתה להם, חם לבי בקרבי לאמר עת לעשות לה' בפרט כו' ספר שאינו מגנה אסור להשהותו, ואפן כה וכה להפשו כתוב יד כו', בקשתיו ולא מצאתי תועלת כי אם מעט מזעיר וכו', עד שמצאתי את שאהבה נפשי, והזמין ה' לפני שנים מהם כתובי יד, ואחותים במקנת כסף בדמים יקרים עובר לסוחר כו', ויהי כי התעו אותי קורות הזמן ימים מה, אח"כ גמרתי ואמרתי להדפיסו לזכות את הרבים וכו', אלמען יתאמת לכל הבא אל הספר הקדוש הזה פנימה כי לא לדיק יעתי. וכי כנים דברי, אמרתי אעלה לפניכם וזכרון קצת החסרונות אשר נמצאו בראשונים ומתוכם יבינו לאחריהם.

הלא תדעו הלא תבינו כי הוספנו בו על הראשונים מן המחבר ז"ל כל פרשת ויקרא, ופרשת צו, ושמיני, אשר חסרו הראשונים והביאו תמורתם מדרשים הלוקים מפרקי ר' אליעזר ודומיהם, אשר לא מבני תנחומא המה, כאשר ארמזו בהם, ורוב פרשיות אלה פקודי, ופרשת עקב ופרשת ראה ופרשת שופטים, ותשלום פרשת נצבים, וכל פרשת וילך, וראשית פרשת האזינו. שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה ומי ימלל כל תהלתם. זאת ועוד אחרת למען ידעו דורותיכם כי לא נכנס זר בתוכו. וכי כלם הם מחוברים מן המחבר ז"ל, ידיע להוי לכל אשר יקרב אליו כי רבים מדרשי הילמדנו ואינם בראשונים, כי לקח אותם האפס המוחלט, ולקיים מה שנאמר על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר, אביא שלשה מופתים הותבים, ועליהם ילמדו המעיינים סתום מן המפורש. הביטו וראו בערוך ערך סנקטדרון שמביא דרוש אחד בשם הילמדנו בפ' משפטים אשר בתוכו המלה הנזכרת, ובראשונים לא תמצאוהו כלל, גם כן בערוך ערך גליון מביא דרוש אחד מן המחבר ז"ל בפרשה הנזכרת אשר בו המלה הזאת ואיננו בראשונים, והחוט המשולש עוד מביא הערוך בערך דוגמא אין הקב"ה מונע מן הצדיק הדוגמטיון שלו השנויה בפ' פקודי מאמר ארוך ויפה לא יערכנו זהב וזוכיית, והראשונים לא זכו בו כלל. גם מצאתי איזה מדרשים אחרים מביאים הילקוט בשם הילמדנו במקומות הלוקים ואחרים כמוהו, ויפקד מושבם כנובר, א"כ מה הראשונים מסיני אף האחרונים כן. והנה הוספתי עוד על הראשונים באור המלות זרות כפי אשר תמצא את ידי הצעירה למען ירוץ כל קורא בו, ולהיות שאין התורה נקנית אלא בסימניו כו'. על כן אסמן אציון כל מאמר שלם אשר נתוסף בו על הראשונים, ולא אחוש על שתי שורות או שלש לציינם כי רב מאד מתנהו, ובכל מקום אשר תראו בגליון יד פושטת שם תמצאו את אשר כבר אמרתי תוספת ויתורים על הראשונים כו'. עזרא יצ"ו מפאנו בכמ"ד יצהק מפאנו זצ"ל.

ואחר זה נמצא שיר קטן, ובראשי החרוזים חתם עזרא, וזה תוארו.

(ב"ת ויהי ב"ת ויהי וב"ת)

עֲזֹגֵב וְגַם כְּנֹר שְׂאוּ עִמִּי	זְמַרְהוּ בְּרֵן יַהֲד בְּרוּכֵי אֵל.
רְתַתּוּ וְלֹא דַמּוּ סַעִיפֵי עַד	אֶסְפוּ דְרָשׁוֹת רַב בְּתוֹרַת אֵל
מִדְרָשׁ מֵאֵד שְׁלֵם לְתַנְחֻמָּא	לֹא קָם כְּמוֹתוֹ עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל:

והנה מאשר הבאתי לפניך את הקדמתו, תראה כי המדפיס הרב מוהר"ר עזרא מפאנו ז"ל הוסיף על התנחומא הוספות רבות ותיקן תקונים הרבה, ואשר הוסיף הוא עפ"י שני כתבי יד שהיו למראה עיניו.

ואלה הם המאמרים שהוסיף עפ"י סדר פרשיות התורה.

פרשת לך

(דף ז' ע"ד ברפוס מאנומבה) החליף הסדר והדפיס המאמר המתחיל ויהי רעב בארץ (אשר ברפוסים האחרונים הוא באות ב') לפני המאמר ילמדנו רבינו גר שנתגיר (לפנינו אות ו'), אולם בכ"י ב' מאקספארד גם ברפוס קאנשטאמניא ודפוס וויניציא נדפס המאמר "ילמדנו רבינו" קודם ויהי רעב בארץ, ויען הוא מוקדם בקרא לפני ויהי בימי אמרפל הפך הסדר. ועיין מה שהעירוני בפ' לך הערה ס"ד. (שם דף ט' ע"א, הוא ברפוסים שלפנינו סוף

סוף אות י"ו) הוסיף בצדו על הגליון (וזה לבר נרפס בגליון, אבל אח"כ ראה כי קצר המצע מהשתרע הדפים ההוספות בפנים), וז"ל: „ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה ללמד לגרים שאם בקש להתגייר לא יהא אומר זקן אני והאיך אני סתגייר ילמד מאברהם שכל בן צ"ט שנה לכך לא מל אלא בן תשעים ותשע שנה". ע"כ. וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו (אות כ"ד), וזה מוסב שם למטה על התהלת אות י"ח בנדרפס שם ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנים, ועל זה הוסיף ולמה לא נימול אלא בן צ"ט שנה, והמדפיסים האחרונים הציגו ההוספה בסוף אות י"ז אישר אין שם מקומה כלל, ועיין תנחומא לך הערה ר"ד.

וירא.

(דף ט' ע"ד, לפנינו אות ג'). נוסף המאמר באלוני ממרא ולמה באלוני ממרא, עד אמר הקב"ה איני נגלה אליו אלא בתומוך. וזה לא נמצא בכ"י ב' מאקספארד, ולא נודע לי עוד המקום אשר לקח זה, ובב"ר סוף פמ"ב ומובא בילקוט לך רמז ע"ג הוא בסגנון אחר ובקצרה. רק ראה זה מצאתי, כי נמצא כלה במלה באגדת בראשית פי"ט אות ג', ועיין כי האגדת בראשית נדפסה בפעם ראשונה בוויניציא שנת שע"ו, ומדרש תנחומא נדפס במאנמובה שנת שב"ג אין ספק אצלי שבעל אגדת בראשית לקח ההוספה מן תנחומא דפוס מאנמובה, פי המדרש אנ"ב הוא מאסף אחרון. או אולי שהמדפיס ממנמובה ראה את האנ"ב בכ"י והוסיף אלה הדברים אל התנחומא. ועיין בפ' וירא הערה כ"ד מה שהעירותי שם בענין זה. (דף י' ע"א, לפנינו באות ד') הוסיף המלות אמר ר' יודן מלבוא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות הוא. ועיין ב"ר פמ"ד אות י"ט, ויק"ר פכ"ג אות ב', דב"ר פ"א אות י"א, מדרש הוית פ"ב פסוק כשושנה, פסיקתא דרב כתנא פסקא החדש (ג"ב ע"ב), ובברתי פמ"ז, ובאדר"ג פי"ג. (שם דף י"א ע"ג, לפנינו אות ט"ז) הוסיף המדפיס המאמרים וה' פקד את שרה ושרה דבר עבדו, גם אות י"ז וה' פקד ושרה וידעו הגוים, גם אות י"ח ויהי אחר הדברים ומה דברים היו שם, עד סוף אות י"ח, והבן נשהט על קדושת שמי. ודנה אות י"ז לקח מן פסיקתא רבתי פמ"ב, והמאמר בר"ה נפקדה שרה הוסיף מן גמרא ר"ה דף י"א ע"א, והמאמר האחרון על ויהי אחר הדברים הוא מן ב"ר פנה"ע ע"ש, ועיין תנחומא וירא הערה רט"ו. (שם דף י"א ע"ד) נוסף המאמר וירא את המקום מרתק אמר אברהם, עד דף י"ב ע"א לפיכך נקרא הר המוריה, והוא לפנינו באמצע אות כ"ב, עד סופו, וזה הוסיף מילקוט רמז צ"ח ורמז צ"ט ורמז ק' שהביא בשם מדרש. עיין בתנחומא וירא הערה רכ"ג שם הרחבתי לדבר מזה, וכל הדברים נמצאו בכתב יד אשר בידי, והוא העתקה מכ"י אשר היה ביד הרב הגאון מדרש"ל ראפאפארט וכעת הוא מונח באוצר הספרים אשר להעדה הנכבדה בק"ק פראג. ודברתי אודות הכ"י הזה בהמבני שנת שמונה עשרה גליון ט"ז י"ז י"ח. (דף י"ב ע"ב) נוסף המאמר מיד בנו שניהם את המובת ועקרו על המובת ונמל את הכמין כו' עד מהיכן בא מר המוריה, הוא לפנינו באמצע אות כ"ג, התהלת המאמר לקוח מאיזה מדרש, ומן המאמר אמר לה נמלתי אבי והעלני הרים הוא לקוח מן ילקוט וירא רמז קי"ט ד"ה אברהם אברהם. והוא מן פסיקתא אחרי מות, עיין בפסיקתא שם הערה ס'. (בסוף פ' וירא) הוסיף ואשבור עול מלכות מעליהן ואנחם אותם בתוך ציון שנאמר כי נתם ה' ציון וגו'.

חיי.

(דף י"ג ע"א) נוסף המאמר (לפנינו אות ד') המתחיל ואברהם זקן ושרה אשת חיל עמרת בעלה זה אברהם, עד וה' ברח את אברהם למה כי אהר קראתיו, כל המאמר הזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלפנינו אות ג' ואות ד' עם איזה שנוים, ועל השנוים העירותי בהערותי. וכן נמצא באגדת בראשית פל"ד, ועיין בתנחומא פ' היי ובהערה י"ב ובהערה כ"ה. (שם י"ג ע"ב) נוסף המאמר ויסקף אברהם ושרה בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנה ירך ר"א אומר בזוועים כו' כל זה הוסיף מתנחומא כ"י שלנו אות ג' ע"ש בהערה נ"ה. (שם דף י"ג ע"ב) נוסף המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה, עד וכן יתי רצון, והוא מאמצע אות ח' עד סופו. המאמר אמר יצחק אני לקחתי אשה הוסיף מכ"י שלנו אות ט', ומן ד"א למה נקרא שמה קמורה שנאים מעשיה קמורת

בקטרת הוא מן ב'ר פס"א, והסיום הוי אומר והיה ראשיתך מצער אמר הקב"ה כו' לא נודע לי המקור. וככ"י מובא על הכתוב הזה דרשה אחרת, עיין בתנחומא שם הערה ע'.

תולדות.

(דף י"ג ע"ג) נוסף המאמר אלה תולדות יצחק וזש"ה גיל יגיל אבי צדיק עד אלה תולדות יצחק וזש"ה עטרת זקנים בני בנים. המאמר הראשון שהוא לפנינו אות ב' הוסיף בודאי מהילמדנו, ועיין ב"ר ריש פפ"ג וילקוט ריש תולדות בסגנון אחר. והמאמר השני למה חזר ואמר אברהם הוליד את יצחק אלא שהיו מרגנין אתריהם, שהוא לפנינו אות ג', לקח מגמרא בבלי ב"מ פ"ו ע"א ומובא בילקוט וירא רמו צ"ג. (שם דף י"ד ע"ד) נוסף המאמר שיר למעלות אשא עיני אל ההרים עד אמן וכן יהי רצון, והוא לפנינו אות י"ד לקוח מן תנחומא כ"י שלנו תולדות אות כ', ומובא גם באגדת בראשית פמ"ד ובילקוט זכריה רמו תקע"א בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעיה רמו של"ח וילקוט תהלים רמו תתע"ח ג"כ בשם התנחומא. ועיין בתנחומא תולדות הערה ק"ל.

וישלה.

(דף ט"ו ע"ב) נוספו אלה הדברים. אמר להם הגיחוני שאני בן בנו של אברהם עד שבא מפקד ארם והוא לפנינו באמצע אות ג', ולקוח מן ב"ר פע"ח אות י"א, ומובא בלקח טוב ל"ג ח' וברש"י על התורה, ועיין תנחומא וישלה אות ז' ובהערה כ"ג. (שם שם) בראש המאמר (אות ה') מהו שתצא אשה בעיר של זהב בשבת כו' ואם יצאה בהן לר"ה חייבת הטאת, הוסיף המלות „בשבת קא מיירי שאינה חייבת" ועיין מה שהעירוני על זה במקומו בהערה נ"א. (שם) אחרי המלות האיש כובש האשה ואין האשה כובשת האיש (סוף אות ה') הוסיף „האיש כובש את הארץ ואין האשה כובשת את הארץ", וזה הוסיף מן תנחומא נח אות י"ב, ועיין בתנחומא כ"י שלפנינו פרשת נח ובהערה קפ"ב שם. (דף י"ז ע"ב) בסוף וישלה (אות י') נוסף המאמר אף אתם תלכו אחר מדותיו של הקב"ה אמר הקב"ה בעולם הזה וכו' עד סוף הפרשה, אולי הוסיף הסיום הזה מן הילמדנו.

וישב.

(דף י"ט ע"א) הוסיף וארו"ל כיון ששמע רבו כך כו' אמרה לו אשתו כו', עד שמא יתרצה בה, (הוא באמצע אות ט'). אולי גם זה הוסיף מהילמדנו, ועיין ילקוט וישב רמו קמ"ו הביא בשם מדרש אבכיר מאמר דומה קצת לזה.

מקץ.

- (דף י"ט ע"ג) לפנינו ריש אות ג', נוסף המאמר ושם אתנו נער עברי ארורים הרשעים, עד וישלה פרעה ויקרא את יוסף, וזה לקח מן ב"ר פפ"ט אות ז', ומובא בילקוט רמו קמ"ז בשם ב"ר, ובמקום שלפנינו במדרש שכך מוכתב בסקרידן (עיין עיוד עיד סקרידן) הביא המדפיס ההוא שכך כתיב בהפריז של פרעה, והמלות ולא לובש כלידים השמיט. (שם שם) לפנינו באמצע אות ג') א"ל פרעה חלום חלמתי אמר בלעדי אלהים, עד תעלה לגדולה ולמלוכה, זה הוסיף מן ב"ר פפ"ח אות ד', ופפ"ט אות ט', וילקוט מקץ רמו קמ"ז. (שם) בסוף אות ג' סיים „וכו' לעיל דף ר' ע"ב" וברפוסים האחרונים הציגו וכו' כראתא לעיל, אולם בכ"י ב' מאקספארד וכן ברפוסים הראשונים דפוס קאנשטאמינא ודפוס וויניציא כתוב פה את כל אשר השמיט, ואשר נמצא בפ' בראשית סי' י"ב, ובעבור זה השמיט המדפיס מנמטובה. (דף כ' ע"ב) לפנינו אמצע אות י') הוסיף המאמר ר"א לעת מצוא זו מיתה, עד וטובה שבכלן נשיקה, ולקח זה מגמרא ברכות דף ה' ע"ב.

ויגש.

(דף כ"א ע"א) לפנינו אמצע אות ד') הוסיף המאמר א"ל יש לך בנים, עד ושהיו פניו דומים לו, וזה הוסיף מן ב"ר פצ"ד אות ח'.

מ ב ו א

ויחי .

(דף כ"ד ע"א) בסוף פרשה ויחי (לפנינו סוף אות י"ז) הוסיף המאמר המתחיל ויראו אחי יוסף כי מת אביהם עד סוף הפרשה. וכן בכ"י שלישי מאקספארד נמצא ג"כ ההוספה הזאת ובודאי נלקחה מן הילמרנו. ועיין ב"ד פ"ק אות ח' קצת מזה, ועיין בתנחומא כ"י סוף ויחי ובהערה ק"ג.

שמות .

(דף כ"ד ע"א) בריש פ' שמות (אות א') על המלות יורד עמו עד לחייו הוסיף המלות „פירש"י שונא אותו וממעט פרנסתו ויורד לאומנותו" אולם בדפוסים האחרונים השמיטו זה. (שם דף כ"ה ע"ב) הוסיף המאמר (הוא באמצע אות י"א) משל לאחד שנשכו ערוך, עד מי גרם לזה שבא אצלינו איש מצרי שהרג, וליתא בכ"י ב' ובכ"י ה' מאקספארד, גם לא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף מן מדרש שמ"ד פ"א אות ל"ב ד"א איש מצרי משל לאחד שנשכו הערוך והיה רץ לתת רגליו לתוך המים (עיין בירושלמי ברכות פ"ה ה"א דף ט' ע"א ומובא ברש"י ברכות ל"ג ע"א בשם בה"ג ע"ש). (דף כ"ו ע"א, לפנינו אמצע אות י"ט) הוסיף נגלה עליו בקולו של עמרם עד אנכי אלהי אביך אלהי אברהם, וזה הוסיף מן תנחומא כ"י שלנו אות ט"ו. (שם דף כ"ו ע"א, לפנינו אות כ"ב) זה אחד מעשרה דברים ששנו רבותינו לתלמי המלך, ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' זה אחד משמונה דברים, ובכ"י ב' מאקספארד זה אחד משמונה עשרה דברים. עיין מה שהעירותי בזה בתנחומא שם הערה צ"ב. (שם דף כ"ו ע"ג, לפנינו באמצע אות כ"ז) אחר המאמר זש"ה מי יתנך כאח לי כו' את מוצא כל האחים שונאים זה לזה הוסיף קין שונא להבל כו' ישמעאל שונא כו', עשו שונא כו' עד שנאמר וישנאו אותו. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב „כולה כתובא בנחמות", בתחלה חשבתי כי הכוונה בצינן הזה אל הפסיקתא פסקא נתמו דף קכ"ו ע"א ושם מפורש הדרשה, אולם אח"כ ראיתי כי בכ"י ב' מאקספארד וגם בכ"י ה' מאקספארד הגי' „כולה כתובא בתנחומא" א"כ כוון בזה אל הכ"י דילן אות כ"ב. והמדפים ממנחומא השמיט השלש מלות האלה והביא כל מאמר שקצר הסופר הזה כמו שהוא בכ"י שלנו אות כ"ד.

וארא .

(דף כ"ח ע"ג, לפנינו באמצע אות י"ג), אחרי המלות וישראל שותה מים ומצרי דם, נוספו המלות „מתוך הגנית והמצרי אומר כו' והמצרי שותה דם". וזה לקח משמ"ד פ"ט אות י', ונובע מתנחומא כ"י שלנו. (דף כ"ח ע"ג, לפנינו ג"כ באות י"ג) כל צר חסר כו', עיין מה שהעירותי בזה בתנחומא וארא הערה קכ"ח. (שם דף כ"ט ע"א) בסוף אות ט"ז אחר הסיום והשאר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג, סיים „לימות המשיח והקולות היו תלויון, ואימתי ירדו, בימי אלישע על מלחמה ארם, שנאמר וה' השמיע את מלחמה ארם קול רכב וקול סוס", זה הוסיף המדפים, וליתא בכ"י ב' מאקספארד, גם ליתא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא.

יתרו .

(דף ל"ד ע"ד, לפנינו באות ז') הוסיף המלות „אל תקרי ויחד אלא ויהד".

משפטים .

(דף ל"ו ע"ב) בסוף אות ד' הסיום א"ל הקב"ה רשע מי גרם עד סופו והתחלת אות ה' זש"ה מגיד דבריו ליעקב עד דור המבול לא אברו מן העולם אלא על שעברו על המשפטים, הוסיף המדפים הוא, ומן התחלת אות ה' שהבאתי לקח מן תנחומא כ"י אות ג', ועיין שם בהערה י' ובהערה י"א שאחר השם עקילס הוסיף „אונקלס הגר".

תצוה .

(דף מ' ע"ד) הוסיף המדפים ממנחומא לפרש מלת פנאם (בריש אות ד') וכתב „כלי שנותנין בו הנר מפני הדוח שלא תכבה, ולדעתי הוא הנקרא לאמירנה" עכ"ל, ולקח דבריו מהערך

מהערוך ערך פנס. (דף מ"ב ע"א, והוא לפנינו אות י"ג) אמר ר' מנא ברבי בשם ר' אליעזר כל מקום שנאמר לי לעולמי עולמים ורשם, "לעיל דף ל"ט ע"ב". פה השמיט מאמר שלם, ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאנטינא דרפוס וויניציא, רק יען כי נמצא כבר בפ' תרומה דף ל"ט ע"ב (הוא באות ג'), וכן נמצא פה בפ' תצוה בכ"י באות מ'. ובדפוס ווירונא רשם המדפיס ג"כ, "לעיל דף ל"ט ע"ב" וכן בדפוס פראנקפורט עשה המדפיס כן, והלכו כעורים באפלה, כי בדפוס ווירונא הוא ברף ל"ז ע"ב, ובדפוס פראנקפורט הוא ברף ל"ג ע"ג, וכן עשו המדפיסים כן הרבה פעמים והציגו הדף כמו שהציג המדפיס ממנסיכה, ובדפוסים אחרונים השמיטו הציגו, "לעיל דף ל"ט" רק הסגירו כל המאמר.

ויקהל.

(דף מ"ו ע"ד ודף מ"ה ע"א) הוסיף מאמר גדול, והוא באמצע אות ה' עד אמצע אות ו' המתחיל ואמלא אותו רוח אלהים כל החכמה הזאת מנין מרוח אלהים, עד ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, ופה הוסיף מולמדנו כ"י שהיה לפניו, ובכ"י שלנו הוא בשנויים. והתחלת המאמר נמצא גם במדרש שמ"ר פמ"ח אות ד' אבל ג"כ בשנויים, וזה לאות כי בעל מדרש שמ"ר לקח גם הוא דבריו מהילמדנו. ויש לתקן בתחומא הנדפס במקום זה יהושע שבא משבט אפרים, צ"ל אף יהושע. ובשמ"ר הגי' נכונה וכן את מוצא ביהושע כו', ובמקום שבא משבט אפרים בכ"י שלנו ובשמ"ר הגי' שבא מיוסף, ובמקום כשהיו נכנסין לצרה תהא מסור להם, בשמ"ר הגי' בשעה שנכנסים לצרה ועור מצריו תהיה, ובמקום שתהא נותן בו רוח הקודש לגדולה והן מתגברין בשמ"ר שנתן בו רוח הקודש לגדולה ומתגבר בה. ובשמ"ר שם סיים אמר ר' חנינא הה"ד אכן רוח היא באנוש [ונשמט שדי תבינם], בתחומא נאמר לפני זה לפיכך כל השבח הזה של בצלאל מישל הקב"ה. ואח"כ במקום אמר ר' חנינא כתוב שם אמר אליהוא אמרתי ימים ידברו וגו' אכן רוח היא באנוש ונשמט שדי תבינם. והמאמר השני שהוסיף (ריש אות ו') ויעש בצלאל את הארון עצי שטים וז"ה פתח דברך יאיר מבין פתאים נמצא בקצת שנויים בכ"י שלנו. והמדפיס ממנסיכה לקח דבריו משמ"ר פ"ג. ויען כי בשמ"ר הוא גם בהרחבת דברים מאשר הוא לפנינו בכ"י שלנו כאשר תראה בהערות שלי, אין ספק כי גם בעל שמ"ר שאב דבריו מהילמדנו הנאבד. ולעומת המאמר הנוכח השמיט המדפיס ממנסיכה מאמר שלם בדפוס קאנשטאנטינא דרפוס וויניציא ולא נמצא ג"כ בכל הדפוסים שלאחריו, כי כלם הדפיסו ע"פ דפוס ממנסיכה, וע"כ נעתיקוה בזה.

אחר המלות וברעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים, מתחיל שם.

וכן לעתיד לבוא בשלשתן יבנה בית הנקדש יהי רצון שיבנה במהרה בימינו, והקב"ה הוא מוכיר לו זכות אבות ואמהות, וישראל אין אומרין כן אלא כשירד משה ואמר ראו קרא ה' בשם בצלאל התחילו מרננין על משה והיו אומרין לא אמר הקב"ה אלא אמר משה מעצמו ממנה אותו על ידי שהוא קרובו, משה מלך, אהרן אחיו כהן גדול, בניו כגני כהונה, אליעזר נשיאי הלוי בני קרת נושאי המשכן, עכשיו השלים לבצלאל על מלאכת המשכן שהוא קרובו כל הגדולה מבקש משה ומגיד לעיני העדה וכל הקהל, אמר להם משה לא עשיתי כלום מרעתי אלא מה שהקב"ה מצונו, אמר הקב"ה אל מי תרמוני ואשוה יאמר קרוש, בשר דם אם יהיה מהלך בחשיכה ובא ארם ומאיר לו אינו צריך להחזיק לו טובה, אלא שאתם ישנים בלילה על מטתכם ואני משמר אתכם שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ואני מעלה אתכם עוד את האורה אין אתם צריכין להחזיק לי טובה יאמר "קדוש" ע"כ. ואח"כ מתחיל בדפוס קאנשטאנטינא דרפוס וויניציא ויעש בצלאל את הארון עצי שטים וז"ה פתח פ"ך ויאירו דברך [צ"ל פתח דברך יאיר מבין פתאים] והקב"ה נותן דעת בצדיקים שיהיו הצדיקים מתחילים באורה תחלה, כיצד בשעה שאמר משה לבצלאל מאמרו של הקב"ה שאמר ועשו לי מקדש כו' והמדפיס במאמרו שהוסיף סיים הוי פתח דברך יאיר מבין פתאים, ומהקב"ה למדו הצדיקים שיהיו מתחילים תחלה באורה, והוא בסוף המאמר שהוסיף, ואח"כ מתחיל כיצד בשעה שאמר משה כו' כמו שהוא בדפוס קאנשטאנטינא דרפוס וויניציא.

(שם דף מ"ח ע"א) אחר המלות הוי הודע לצדיק ויוסף לקח, הוסיף המאמר, תן להכם ויהכם עוד זה בצלאל, עד נעשה את הארון תחלה ואח"כ נעשה משכן ויעש בצלאל את הארון,

והוא בנדפסים שלפנינו סוף אות ו', ואח"כ מתחיל אין אתה מוצא באחד מכל כלי המשכן כו', וזה לקח מכ"י שלנו. (שם דף מ"ח ע"ב) והוא לפנינו באמצע אות ו', אחר המלות נתונין מזה ומזה ומגדלין לישראל, הוסיף המאמר המקוטע „בלוחות שנאמר בהם מזה ומזה הם כתובים מכוונים זה אל זה שנאמר ופניהם איש אל אחיו, עד לפי שהשכינה לתוכו". (שם דף מ"ח ע"ג, הוא לפנינו ריש אות ח') הוסיף המאמר ויעש בצלאל את הארון עצי שטים לפי שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שישראל תומאים בשטים, לכך תקן להם הקב"ה שטים לכפר על מעשה שטים. והוא לקוח מן כ"י שלנו. (שם דף מ"ח ע"ג וע"ד) באמצע אות ח' וכל אות ט' עד אמצע אות י' הוסיף מאמר גדול המתחיל ראה מה כתיב בבני יתרו וממשפחת סופרים וישובי יעבץ עד עשיתם לפני כפורת חייכם ע"י כפורת אני מכפר לכם שנאמר בכפרי לך לכל אשר עשיתי, ואח"כ מתחיל עשיתם לפני ארון כו'. ובדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא מתחיל ואמר הקב"ה אתם עשיתם לפני ארון כו', והשמים המלות „ואמר הקב"ה אתם" והתחיל במלה עשיתם, ואולי הוסיף כל זה מהילמדנו. וכל אות י' המתחיל ויעש בצלאל את הארון כל מה שהיה במשכן על הסדר היה עשוי, נמצא גם במדרש שמ"ר סוף פ' ויקהל פ"ג אות ד' בקצת שנוים. ואין ספק שגם מסדר מדרש שמ"ר לקח זה מהילמדנו. ובמדרש שם ואח"כ עשה את המנורה שהיתה למעלה מן השלחן, ובתנאומא שהוסיף המדרשים הגי' שהתא מאירה על השלחן, והמאמר ובצלאל עצמו עשה הכל מובא ג"כ במדרש שמ"ר שם אות ה'.

פקודי .

(דף מ"ט ע"א) ריש אות ב' הוסיף המאמר אלה פקודי המשכן ושה"ה' אהבתי מעון ביתך, עד מקדש ה' כוננו ירך, ובדפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא מתחיל מן אמר ר' יעקב בר אמי. (שם שם) במאמר הנ"ל המתחיל בשביעי ויכולו השמים והארץ יש שנוים רבים בין דפוס קאנשטאטניא גם וויניציא ובין דפוס מאנטובה ויש הוספות ושנוים כמו שניצין פה ההוספות והשנוים למראה עיני הקורא .

דפוס מאנטובה .

בשביעי ויכולו השמים והארץ ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, בכריאת עולם כתיב ויברך אלהים, ובמשכן כתיב ויברך אותם משה, בכריאת העולם כתיב ויכל אלהים ובמשכן כתיב ויהי ביום כלות, בכריאת עולם כתיב ויקדש אותו, ובמשכן כתיב וימשח אותו ויקדש אותו, ולמה המשכן שקול כנגד שמים וארץ, אלא מה שמים וארץ הם עדים על ישראל דכתיב העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ, אף משכן עדות לישראל, שנאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות, לכך נאמר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך וגו', ולמה משכן משכן שתי פעמים אמר ר' שמואל שביהמ"ק עתיד להתמשכן ב' פעמי' הרבים. ד"א משכן העדות עתה אמר משכן שתי פעמים. ד"א משכן העדות עתה לכל האומות שנתרצה הקב"ה לישראל על מעשה העגל כיצד כשעשו אותו מעשה עמד משה ולמד עליהם סניגוריא עד שנתרצה להם הקב"ה, אמר משה רבש"ע ומי מודיע לאומות שנתרצית א"ל לך אמור להם ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, לכך כתיב' משכן העדות שהמשכן מעיד שהשכינה בישראל. ד"א משכן העדות שהעיד להם לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב' פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשווה עשיית המשכן לבריית שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכס היום כו'.

דפוס קאנשטאטניא ודפוס וויניציא .

בשביעי כילה מעשיו שנאמר ויכל אלהים, ובמשכן כתיב ותכל כל עבודת, וככריאת העולם כתיב ויברך אלהים את יום השביעי, ובמשכן כתיב וימשח ויקדש אותו, ולמה אמר אלה פקודי המשכן משכן העדות בשביל שהוא שקול כנגד שמים וארץ כמו השמים והארץ שהם עדים על כל ישראל דכתיב האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי, שהעידן הקדוש ברוך הוא על ישראל כדי שלא ימירו ישראל בהקב"ה, ואם ימירו בו ולא יעשו מצותיו וחקותיו כמו שצום שיעשו השמים והארץ כמו שכתוב יד העדים תהיה כן בראשונה וגו', כן השמים והארץ שהעת שימירו לא יתנו כמר והארץ לא תתן את יבולה כמו שנאמר יד העדים, כן העיד המשכן שאם ימירו שיתמשכן שתי פעמים בית ראשון ובית שני, ולפיכך אמר משכן שתי פעמים, העדות שהוא עדות לישראל שאם יהיו כופרין בו ולא ישמרו מצותיו וחקותיו שיתמשכן ב' פעמים כמו שפירשנו לעיל שהשווה עשיית המשכן לבריית שמים וארץ, וכמו משכן העדות כן אמר העידותי בכס היום כו'.

(שם דף מ"ט ע"ב) הוסיף המנטיבי מאמר גדול אשר רשם עליו "קנקן חדש מלא ישן" אין ספק שלקח מהילמדנו, וסעד לזה כי הערוך הביא בחמשה ערכים את הילמדנו מפ' פקודי, וכל המאמרים נמצאים כמה שהוסיף. מה שהביא בערך ארדינטיים הוא בהתחומא שהוסיף אות ד', ערך נמצא באות י"א, ערך דע נמצא באות ו', ערך חבל נמצא בסוף אות ה', ערך צפורן נמצא באות ד'. ואת אשר הוסיף הוא אות ו' ה' ו' ח' מ' ו' והתחלת אות י"א עד בשעה שבא משה ואמר לישראל קחו מאתכם, כי מכאן מתחיל בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ואין ספק כי בקובץ מהתחומא אשר נדפס ממנו נשמטו איזה דפים, כי כל ספר שמות מהנדפס הוא הילמדנו, ובה המדפים ממנוטובה והשלים את הנחסר מקובץ כ"י אחר, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא הציגו במקום העלים החסרים מאמר אחר והוא כל אות ג' המתחיל ואף בצלאל שבנה אותו נשתבה לפני הקב"ה אשר נרשם עליו, כבר היה לעולמים". ואם כי היה כבר בדפוס קאנשטאנטינא, הוא הוספה מאוחרת, ויפה העיר הרב ר"ע מפאנו המדפים ממנוטובה בצדו על הגליון וז"ל: אמר המדפים הביטו וראו שזה אינו מהמתבר וז"ל (ר"ל המאמר המתחיל ואף בצלאל באות ג'), כי אם אשר לנגדו (ר"ל המאמרים שהוסיף המתחילים ד"א משכן העדות וכו'). ויען כי בדפוס מאנוטובה נדפס התחומא על שני עמודים זו מול זו על דף אחד וריוח מעט ביניהם באמצע לכן כתב אשר לנגדו) והחליפו השמה המדפוסים ראשונה, אך למען לא יחשב חסר מהראשונים הבאתיו גם הוא למען תדעו כי לכותבים נתכוונתי, ע"כ (ג).

ויקרא צו שמיני .

(דף נ"א ע"ב) גם לשלשת הפרשיות ויקרא צו שמיני הוסיף פרשיות שלמות על אשר מצא לפניו בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. ואשר מצא הדפים באותיות רש"י ורשם עליהם, וישן מפני" ועל אשר הוסיף הציג באותיות מרובעות זו מול זו ורשם עליהם, חדש תוציא" ועל דף השני הציג על אשר הוסיף, ומפני חדש" ועל שמצא מקודם שהדפים באותיות רש"י, תוציא הישן" ואח"כ אחר שגשם המאמרים שמצא והדפים רק אשר הוסיף הציג, ראה זה החדש הוא". ובפ' זו הציג על אשר הוסיף, ראה זה החדש הוא" ועל אשר מצא בדפוסים הראשונים רשם, כבר היה לעולמים". ובהתחלת ס' ויקרא כתב המדפים וז"ל: אמר המדפים הלא הגד מראש לומר כי להוסיף על הראשונים באתי ולא לחסר, למען יגדיל תורה ויאדיר, אכן יוכל המעיין לידע ולהודיע כי השלש פרשיות ויקרא צו ושמיני שנדפסו בראשונים אינם תולדות הילמדנו, (כאשר אמרתי בהקדמתי לספר הזה), ואם כי דברי אמת הם, עכ"ז ראיתי להביאם גם הם למען לא יפקדו מכם שניהם כאחד, ותדעו כי כנים דברי ותקבלו האמת ממי שאמרו ע"כ. והנה המדפים הוה הציג בצד אחד המאמרים שהיו מלפנים, ומצד השני המאמרים שהוסיף, והמדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, היינו אות א' ב' ג' ד' ה' ו' המתחלת וזש"ה ברכו ה' כל מלאכיו ומסיימת כי תולעתם לא תמות וגו', ורשמו עליהם, ראה כי חדש הוא", ואח"כ הדפיסו את אשר נמצא בדפוסים הראשונים. בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אשר הציג המדפים ממנוטובה בצדו הדפיסו אח"כ היינו אות ח' עד סופו ורשמו עליו, כבר היה לעולמים" ומתחיל ויקרא ה' אל משה למה אמר ויקרא, ומסיים את הגרים גרי צדק, ואח"כ הוא ג"כ כמו כן בפ' צו הדפים בצד אחד אשר מצא בדפוסים הראשונים ולנגדו הדפים את אשר הוסיף. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף ורשמו על הוספתיו, ראה כי חדש" והוא אות א' עד אות י"ב ועד בכלל, המתחלת זאת תורת העולה וזש"ה כי מי בשחק יערך לה', ומסיימת כי זה אלהים אלהינו. ואח"כ הדפיסו אשר היה נמצא בדפוסים הראשונים ורשמו, כבר היה לעולמים" והוא אות י"ג י"ד עד סופו המסיימת כי זה כל האדם. ואח"כ הוא כן בפ' שמיני המדפים הדפיסו את אשר הוסיף לנגד המאמרים שמצא כבר, זו מול זו. ובדפוסים האחרונים הדפיסו בתחלה את אשר הוסיף, והוא אות א' ב'

(ג) זה העיניו גם המדפוסים אחריו רק לא נשמו, כמו שמלה בדפוס פלנאקופטע הביא וז"ל אמר המניה שם זה הוא מהמתבר וז"ל (בנקום שהמדפים ממנוטובה אמר שזה אינו מהמתבר וז"ל) כאשר אמר המדפוס דפוס פלאג (משם שם דברי המדפוסים מפלאג), מכל מקום למען לא יחשב חסר הכלבטונים הנדפוסים בוויניציא (פס עטס דדברי המדפוסים ממנוטובה כי הוא אמר שגא יחשב חסר מהכלבטונים הם יתקפו זה יסו חסר הדפוס וז מן דפוסים הכלבטונים אבל בדפוס וויניציא נמצא כל זה) הכלמיו גם כן בסוף הפרשה למען תדעו כי לכותבים נתכוונתי ע"כ.

ב' ג' ד' ה' ו', ובסוף סיים המדפיס ממנטובה, כאן נשלמו הדושים מפנינים יקרים מה שמצאונוספ על הראשונים" ואח"כ הדפיסו אות ז' ח' המתחלת ילמדנו רבינו ומסיימת יבא ויטול שכרה, ואחר זה הדפיסו אות ט' עד אות י"ב ורשמו "כבר היה לעולמים" ובאמת גם אותיות ז' ח' הם מהמאמרים הנמצאים בדפוס קאנשמאנטינא ודפוס וויניציא ואין זה אשר הוסיף המדפיס ממנטובה רק הם כתובים באחרונה אחר המאמרים שהוסיף, והם מתנחומא הקדום ונמצאו לנכון בדפוסים הראשונים. ודע כל המאמרים שהוסיף בג' פרשיות הם לקוחים כלם מכ"י שלנו. והמאמרים אשר נמצאים בדפוסים הראשונים והניחם ג"כ והדפיסם, הם מאמרים מאוחרים, ואף כי כבר היו לעולמים, אבל באמת חדש הוא, ואין ספק שהיה חסר הרבה דפים וזא אחד והשלימים.

עוד בסוף פ' שמיני (סוף אות ח') השמיט המדפיס שהוא מאמר קטן, כל מי שלא אכל בשר הוויר ושקצים ורמשים יבוא ויטול שכרן, באותה שעה הם נוטלין אפופסין שלהם שנאמר אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר יחדו יסופו נאום ה'.

מצורע

(דף ס"א ע"א) באמצע אות א' הוסיף מאמר קטן, אמר ר' אלעזר כל שנעשה רחמן על האכזרי לסוף נעשה אכזר על הרהמנים, עד הכה לפי חרב", וגם ליתא בכ"י שלנו ולא בכ"י כ' וה' מאקספארד. (שם ס"ב ע"א) באמצע אות ד' הוסיף ב' שורות, "חור בו מוטב ואם לאו לוקה בשחין שנאמר ובשר כי יהיה בעורו שחין ונרפא, שחין גדול ממריטת הראש". וזה נשמט בשגגה בדפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן חור בו עד חור בו, ונמצא לנכון בכ"י שלנו. (שם דף ס"ב ע"ב, לפנינו בנדפסים באות ח') "פירוש לרבינו שרירא גאון" כל המאמר הזה לא נמצא בכ"י שלנו ולא בכתבי יד אחרים, רק זה נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנשמאנטינא וכן דפוס וויניציא, לכן אין זה הוספת המדפיס ממאנטובה.

קדושים

(דף ס"ד ע"ב) באות א' נוסף מאמר קטן מהו כורסוין, עד והפכתי כסא ממלכות. ונמצא לנכון בכ"י שלנו. (שם דף ס"ד ע"ג) אמצע אות ד' הוסיף שורה אחת, אחר מלות דבורו בקדושה שנאמר, "אלהים דבר בקדשו דרכו בקדושה שנאמר אלהים בקדש דרכך הלוכו בקדושה שנאמר" הליכות אלי מלכי בקדש. שהשמיט המעתיק בדפוס הראשון מן שנאמר עד שנאמר, והוא לנכון בכ"י שלנו אות ד', עיין שם הערה י"ז. (שם שם) באמצע אות ה' הוסיף, וקרא לישראל חסידים וכו', עד וקרא לישראל קדושים, שהשמיט המעתיק מן וקרא עד וקרא, ונמצא לנכון בכ"י שלנו אות ה', עיין שם הערה כ"ב. (דף ס"ה ע"ב) באמצע אות י"ב אחר המלות איך אשיתך בבנים, הוסיף אהבה גדולה היתה וכו' עד איך אציתך בבנים שהשמיט ג"כ המעתיק הראשון, ונמצא לנכון בתנחומא כ"י שלנו אות י"ב, ע"ש הערה ס"ב.

אמור

(דף ס"ז ע"ב) סוף אות ג' הוסיף לפי שבעולם הזה כהן מטמא וכו' עד סוף אות ג', אף כי הציג יד פושטת נוסף הוא מן איכה רבתי ואגדת שמואל, עיין הערה מ"ו. (שם דף ס"ז ע"ד) באמצע אות ח' הוסיף המלות, "שלא יביט פני שכינה ובשתים יכסה רגליו" שהשמיט המעתיק הראשון. (שם דף ס"ז ע"א) באמצע אות י"א משל למה הדבר דומה לאשה שהיתה קובלת על בנה כו' הציג המשל קצת בסגנון אחר, עיין מה שהעירוני על זה בהערה קכ"ב. (שם דף ס"ז ע"ד) באמצע אות ט"ז אחר המלות וכל כך למה אלא לכפר על ישראל הוסיף והו המלח לכל עוניכי עד ונעשה פנים לחיה, והוא לקוח מכ"י שלנו אות כ"ג, עיין הערה קס"ז.

בהר

(דף ס"ח ע"ג) הוא ריש אות א' הוסיף בראש הפרשה המאמר וכי תמכרו ומכר זש"ה נבהל להון, עד וישקול אברהם לעפרן חסר וי"ז כתיב, וזה הוסיף מכ"י שלנו, עיין הערה א'. (דף ס"ח ע"ד) באמצע אות א' אחרי המלות ולא ידע כי חסר יבואנו, הוסיף ד"א נבהל להון, עד חייך הסרון יש בדבר, וזה הוסיף ג"כ מכ"י שלנו, עיין הערה א'. (דף ס"ט ע"ב) באמצע אות ג' אחרי המלות ואם לאו הקב"ה מביא עליו צרה, הוסיף המאמר המתחיל ודעו מה הקב"ה

הקב"ה מנסה את ישראל, עד ותקדים בעדנו הרעה, וזה לא נמצא בתנחומא כ"י שלנו גם לא בכתבי יד אחרים שלפנינו, עיין הערה כ"ב.

במדבר.

(דף ע' ע"ד) באמצע אות ב' הוסיף המאמר שבעה עננים היו מלמעלה, עד מי זאת עולה מן המדבר, וזה לקוח מכ"י שלנו אות ב', וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד, עיין הערה י"ד. (שם דף ע"א ע"ג) ריש אות י' על המאמר ובשם אלהינו נגדול הקב"ה שמו בשמותינו, רשם בצדו על הגליון וז"ל: אמר המדפיס פשם הדרש הזה מובן אך אמרתי לפרשו בדרך אחרת שפי' שמו בשמותינו הוא שהקב"ה נקרא אהר וישראל נקראו גוי אחד וע"כ אמר בסמוך ודגלו עלי אהב"ה שבג' עולה אחד, וזש"ה כי לא יסוּש ה' את עמו בעבור שמו הגדול, כי אחד ואחד בני' כ"ו, וכביכול אין שמו של הקב"ה שלם עד שיתיהד השכינה בישראל ובוים ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, עכ"ל. (דף ע"ב ע"א) בריש אות י"ד אחרי המלות והיו עושים דגלים דגלים, הוסיף „לכך נאמר גדול מרבבה כיון שראו אותן ישראל שהיו עשויין דגלים" והוא לקוח מכ"י שלנו, עיין במדבר הערה קל"א. (שם דף ע"ב ע"ב) ריש אות ט"ו הוסיף המלות „ועושה נובלות כד ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה תמרה הו יש בהן נובלות שאין נכנסין לאוצר ועושה תמרים" וזה נשכט ברפוס ראשון שהשמיט המעתיק מן עושה תמרים עד ועושה תמרים, ונמצא לנכון בכ"י שלנו, עיין שם הערה קל"ז, וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד. (שם דף ע"ב ע"ב) באמצע אות ט"ו אחרי המלות שהפרישו הקב"ה במעשהם הטובים, הוסיף ולמה נמשלה לתמר עד ויאספו אליו כל בני לוי, עיין מה שהעירוני בהערה קמ"ד. (דף ע"ב ע"ג) באמצע אות י"ו עד סוף אות י"ט הוסיף מאמר גדול המתחיל ברא שבועים ולו אחד, עד כמה מדות פקוד כל בכור וזכר, ולקח זה מכ"י שלנו, וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא במדבר הערה קס"ג שהעירוני שהיה חסר דף שלם בכ"י שהיה לפני המדפיס הראשון. (שם דף ע"ג ע"ג) באמצע אות כ"ו אחר המלות ועשה בו כתורה וכמצוה, הוסיף „שנאמר ויהלוש יהושע את עמלק ואת עמו אל הקב"ה משבטך אני מעמיד שפירע בעמלק" וזה נשכט ע"י המעתיק הראשון מן שנאמר עד שנאמר. עיין בהערה רכ"א שם.

נשא.

(דף ע"ה ע"ב) כל אות י"ב המתחיל ויהי ביום כלות משה כלומר ווי בוים כלת משה משל למלך כו' עד סוף אות י"ב (וזה ליתא בכל כתבי יד אשר לפנינו) הוסיף מפסיקתא רבתי פ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה אות ט', וגם בעל מדרש במ"ר פי"ב אות ז' לקח דבריו מהרבתי. (ויש להעיר כי המדפיס ממשנוכה על שהיה לו אשה ראגנית הוסיף באמצע „פי' אשת מרנים" ולפנינו ברבתי הגי' רונגנית וברבה הגי' רוסנגנית, ולפני המוספי היתה הגי' רוסנגנית ע"ש). (דף ע"ה ע"ג) הוסיף מאמר גדול, כל אות י"ז י"ח י"ט כ' כ"ב עד סופו. אות י"ז ויהי ביום כלות משה מה כתיב למעלה מן הענין לקח מהפסיקתא רבתי פ"ה אות י', ואח"כ השמיט מאמר גדול מסוף אות י' מדרבתי, והוא המאמר ד"א ויהי בוים אמר ר' יהודה בר שלום אין רובע בארץ שאין בו תשעה קבין מויקין כו' עד סוף אות י', והחל באמצע אות י"א מן אמר ר' סימון, והוא בתנחומא אות י"ח, והביא כל המאמר מהפסיקתא עד סוף פ"ה, ואח"כ באות י"ט התחיל שנו רבותינו, הוא מדרבתי שם באמצע אות ג', ואח"כ אות כ' המתחיל זש"ה עורי צפון הוא מרבתי שם אות ד'. והשמיט מאמר גדול וסיים בסוף אות ד'. עוד שם בתנחומא ד"א באתי לגני משל למלך כו' הוא ברבתי אות ה'. עוד שם בתנחומא אות כ"א, הוא מרבתי אות ו', ואות כ"ב בתנחומא הוא מרבתי בהתחלת אות ז'. (שם דף ע"ו ע"א) כל אות כ"ד הוסיף, והוא מן ויהי ביום כלות משה כד פתח ר' תנחומא, עד בכורי ישראל, והוא לקוח ג"כ מן הרבתי שם אות ג'. (ויש להעיר על איזה שניים בהעתקתו המאמרים מדרבתי. בתנחומא אות י"ט אמר ר' אחא בשם ר' הונא, ובפסיקתא אמר ר' הונא הכהן בן אבין בשם ר' אחא, לכן יש לתקן בתנחומא אמר ר' הונא בשם ר' אחא. עוד שם באות י"ט הוסיף המלות „שאמר עם זו שתי פעמים" שנאמר נחית בחסדך עם זו גאלת. „וכתיב עד יעבור עם זו קניית" ור"ל מלת ד"ו בנימטריא י"ג ושתי פעמים י"ג

י"ג הוא כ"ו. בתנחומא אות כ' נכנס בסתר וברבתי נכנס בפשפש. בתנחומא אות כ' אמר ר' שמעון בן אסית, וברבתי בר יוסני. גם באות כ"ד מבאין לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, אולם ברבתי מביאין סלפירין ותוקעין לפניו. ובהערות שלי להפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה הערה פ"ט השבתי אז כי הוא דברי התנחומא, ולא נודע לי אז כי הוא הוספת המדפים ממאנטובי, וכתבתי שם על דברי הרבתי מביאים סלפירין ותוקעין לפניו שבתנחומא נשא הנוסחא מביאים לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו בחצוצרות ובשופרות, והעיר הגאון בעל זרע אפרים בפסיקתא רבתי שם ז"ל. בתנחומא איתא לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו, וצ"ע מה ענין לפידים ואבוקות להך קרא דעלה אלהים בתרועה עכ"ל, וכתבתי שם לדעתי בתחלה היה כתוב בתנחומא "סלפירין", ברל"ת במקום סלפירין ברי"ש כמו שהוא בפסיקתא רבתי, אבל אח"כ נשכחה אות ס' ונעשית לפידין, והוסיף המעתיק האחרון לפרש מלת לפידין פי' אבוקות ונעשית לפידין ואבוקות, ובוה קושית הגאון בעל זרע אפרים מתורצת. ובארתי שם הוראת המלה ותקנתי שצ"ל סלפנגס ע"ש, אולם כעת נגלה לי עזה הוסיף המדפים שלקח מרהרתי ומעה בהעתקתו, ובמקום מביאים סלפירין הציג הוא מביאים לפידין ואבוקות. (שם דף ע"ו ע"ד) הוסיף מאמר שלם והוא אות כ"ט המתחיל ביום השמיני נשיא לבני מנשה ילמדנו רבינו נר חנוכה כו' עד מנין ממה שקראו בענין נשיא לבני מנשה, וזה ליתא בכל כ"י, והוסיף זה מפסיקתא רבתי פ"ג אות א', עיין הערה קפ"ט.

בהעלותך.

(דף ע"ו ע"ג) באות ז' הוסיף שורה אשר השמיט המעתיק הראשון, היינו אחרי מלות כמה נימין היו באותו כנור, הוסיף, שהיו הלויים מנגנין בו כך אמר ר' יהודה ז' נימין היו בכנור. (שם דף ע"ח ע"ג) בסוף אות י"ב אחרי המלות ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, הוסיף אבל אילו היתה נכואתם מן הקב"ה עד שמא חסר מנבואתו כלום. ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו גם בכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא בהעלתך הערה קכ"ח. (שם דף ע"ח ע"ד) בסוף אות י"ד הוסיף תחת אותן שבעים שנהרנו על קדושת שמי היו ירוע כבירים לא חקר ויעמוד אחרים תחתם, ונמצא לנכון בכ"י שלפנינו, גם בכ"י ה' מאקספארד, עיין הערה קל"ט. (דף ע"ט ע"א) באמצע אות ט"ו אחרי המלות ת"ל כמסמרות נמועים הוסיף המאמר, בעלי אסופות מהו בעלי אסופות אימתי הן נמועין באדם, עד אף ספרי תורה כ"ד, וזה לקח כולו מפסיקתא רבתי פ"ג אות ב', ועיין הערה קמ"ד, והמדפים ממנטובה שכח להציג פה תמונת יד פושטת להורות באצבע כי נוסף הוא. (שם שם) בסוף אות ט"ו אחרי המלות אעפ"כ כלם נתנו מרועה אחד, הוסיף זה משה נאמר בו ומשה היה רועה, עד כולם נתנו מרועה אחד (סוף אות ט"ו) והוסיף זה מרהרתי פ"ג אות ב', וגם כאן נשמט תמונת היד לסימן, עיין הערה קמ"ו, וחסר גם בכ"י ה' מאקספארד.

שלה.

(דף פ' ע"א) באמצע אות ו' וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען וגו' למה נבגב עד סופו, והתחלת אות ז' ויעלו ויתורו את הארץ כיצד כו', עד ואהי שמעת וגו', בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד הוא בסוף אות ז', והמדפים ממנטובה הקדימו, עיין תנחומא שמיני הערה מ'. (שם דף פ' ע"ג) התחלת אות י"ג המתחיל ויאמר ה' אל משה וז"ה ותפרעו כל עצתי עד את אומר אכנו בדבר ואורישנו ואני אומר מלח נא, וזה לקח מן מדרש במ"ר פט"ו אות כ"ד, עיין בהערה צ"א, והתחלת המאמר נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד.

קרח.

(דף פ"ב ע"ד) אות י"ב המתחיל מנצפ"ך האותיות כפולות צופים אמרום עד סופו נמצא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאטינא וכן בדפוס וויניציא, ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"י ה' מאקספארד, והמדפים ממנטובה הציג המאמר הזה באותיות רש"י וכתב בצדו על הגליון ז"ל. "מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד והנה ראייה שאיננו מהמחבר ז"ל".

חוקת.

(דף פ"ג ע"ג) באמצע אות א' הוסיף המאמר המתחיל נכנס יתוש בחופיכו ועמד בחוטמו

ג' שנים, עד ומת כמותה משונה, וזה נמצא גם בכ"י רומי ובכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא פ' חוקת הערה כ"ו. (שם דף פ"ג ע"ד) בריש אות ד' הוסיף המאמר זאת חוקת התורה ר' תנחום בן הנילאי פתח, עד אמרות ה' אמרות מהורות, הוסיף כמו שהוא בכ"י רומי וכן בכ"י ה' מאקספארד גם בפסיקתא, עיין הערה פ"ו. (שם דף פ"ד ע"א) בריש אות ו' הוסיף מן אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהודק משל למלך שהיה לו אוהב, עד בפני יצרו שלא יהא, וזה לקח מפסיקתא רבתי פ"ד אות ז'. ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אחר הסיום במאמר שלפניו ורוחב לב, סיים שם ורבנן אמרי נתן לו הכמה כנגד כל ישראל אמר ר' לוי מה חול גדר לים כך הייתה חכמה גדרה לשלמה, ואח"ז מתחיל מתלא אמרי כו', והוא כמו שהוא לפנינו בכ"י, אולם המדפיס ממנוטובה השיטתו זה והציג כלשון הרבתי. (שם דף פ"ד ע"ב) באמצע אות ו' הוסיף המלות, וכדי שאבוא עליו בתרעמות ואומר לו תן לי דמיהם מהאומנים שהרגת וזה הוסיף מן הרבתי פ"ד סי' ט', עיין הערה קמ"ב. (דף פ"ו ע"א) בסוף אות כ"א הוסיף ונשקפה על פני הישימון שמשש יצא התורה לכל ישראל, עד כי מעשה ידיו כלם, ולקח מן מדרש במ"ד סוף חוקת, עיין הערה שס"א.

בלק.

(דף פ"ו ע"א) באמצע אות ו' הוסיף עין רעה דכתיב וישא בלעם את עיניו, עד אם יתן לי בלק, וזה לקח מכ"י שלנו, וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד, עיין תנחומא פ' בלק הערה מ"ט. (שם דף פ"ו ע"ג) באמצע אות ט' הוסיף. וי"א שאמרו לו שרי מואב מאי מעמא לא רכבת אמוסיה אמר להם אינה שלי השיבתהו הלא אנכי אחונך למעינא בעלמא אשר רכבת עלי אקראי בעלמא. הרכיב לשון התנחומא עם מאמרם סנהדרין ק"ה ע"ב, עיין הערה ע"א. (שם שם) באמצע אות י' הוסיף כי ירש הדרך נוטריקון יראה ראתה נטתה, ד"א ירש בגי' בא"ת ב"ש מגן, זה הוסיף עפ"י כ"י שלנו ועפ"י הילקוט עיין הערה ע"ט. (דף פ"ח ע"ג) באמצע אות ט"ו הוסיף המאמר אמר הקב"ה לישראל אם שמרתם מצותי אני מפיל שונאיכם לפניכם, עד הופך למשלים, ונמצא לנכון בכ"י שלנו אות כ"ד, וכן במ"ד בלק פ"כ אות כ"א, ונשמט רק בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא גם אח"כ בדפוס וויניציא, ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. (דף פ"ח ע"ד) בסוף אות י"ז הוסיף המאמר שנאמר ויחל העם לזנות בא וראה מה כתיב ביציאתן, עד שנאמר ויחל העם לזנות את בנות מואב. וזה הוסיף מן המדרש במ"ד בלק פ"כ אות כ"ג, והיה בתחלה גם בתנחומא, כי משש לקח בעל מסדר מדרש במ"ד, ובאמת נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי. (דף פ"ט ע"א) באמצע אות כ"א הוסיף המאמר המתחיל וקנא לשמו של הקב"ה ונעשו לו י"ב נסים, עד ונגף אותו לפניו, וזה הוסיף מן מדרש במ"ד סוף בלק אות כ"ה, ונובע מן הספרי סוף בלק, והיה כן בקובץ התנחומא שהיה לפני מסדר מדרש במ"ד כי נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד גם בכ"י ספרדי. (דף פ"ט ע"ב) סוף אות כ"א הוסיף המאמר וז"ה חמת מלך מלאכי מות עד ואיש חכם יכפרנה, והוסיף זה מן מדרש במ"ד סוף בלק, וגם זה היה בקובץ התנחומא שהיה לפני בעל מסדר המדרש במ"ד כי נמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי.

פנחס.

ערבוב גדול בזה הסדר בין כ"י ה' מאקספארד ודפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנטינא וגם דפוס וויניציא, ובין דפוס מאנוטובה, כי הפך הסדר מה לפנינו הציג לאחור וכן להיפך כמו שתמצא בהערות שלי, אך לרגל המלאכה אשר לפנינו נציין רק ההוספות לבד. (דף פ"ט ע"ב) בריש אות א' הוסיף המאמר לכן אמר הנני נותן לו גדול השלום כו' עד המבקר את ישראל בשלום, וזה הוסיף מן מדרש במ"ד ריש פנחס אות א', ונמצא גם בכ"י ה' מאקספארד. (דף פ"ט ע"ד) באמצע אות ח' בכאמר המתחיל משל לשולחני הציב המדפיס תמונת יד להורות כי בוסף הוא, אולם נמצא גם בכ"י ה' מאקספארד גם בכ"י ספרדי ובדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, לכן תמונת יד אשר הציג הוא בטעות. (דף צ' ע"ג) בריש אות י"ד הוסיף המאמר וכשהוא מבקש מהן אין מבקש אלא לפי כהן, וכשהוא נותן להם לפי כהן. וזה הוסיף מן מדרש במ"ד פכ"ב אות ה', ונמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד.

ממות.

(דף צ"א ע"ב) בסוף אות ג' הוסיף משל להווא גמלא דהוה אויל למיסב ולכתבע קרני ואורני דהוה ליה גזו מיניה . וזה לקח כצמרא סנהדרין דף ק"ו ע"א . (שם שם) בסוף אות ג' והתחלת אות ד' ויקחו את כל השלל וגו' להודיעך שבתן , עד פרשו לו המצודה , וזה לקח מן מדרש במ"ר פכ"ב סוף אות ד' והתחלת אות ה' . (דף צ"א ע"ג) באמצע אות ה' הוסיף המאמר שזו חכמים ב' חכמים עמדו בעולם , עד ושניהם אבדו מן העולם , ונמצא לנכון במדרש במ"ר ובכ"י שלפנינו ובכ"י ה' מאקספארד . ואין ספק שהמדפים הראשון דפוס קאנשטאנמינא השמיט זה בשגנה . (שם שם) כל אות ו' הוסיף , המתחיל מהו ולא במדבר היום אמר ר' אבא סנגוריא כל הרים שבמקרא כו' עד כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים , ולקח דבריו מן מדרש במ"ר פכ"ב אות ח' , ואולי לקח בעל מדרש במ"ר מן הילמדנו , עיין הערה מ"ג , וראיתי כי נמצא ג"כ בכ"י ה' מאקספארד .

מסעי .

(דף צ"א ע"ד) באמצע אות א' הוסיף המאמר לא הנחתי אתכם אפילו שעה אחת , עד נחש שרף ועקרב , וזה נשמט בשגנה בדפוס ראשון מן לא הנחתי עד לא הנחתי , ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם במ"ר ובכ"י ה' מאקספארד . (שם שם) באמצע אות ב' הוסיף ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם עד ביד משה ואהרן , והוסיף כן כמו שנמצא במדרש במ"ר ריש מסעי , וחסר גם בכ"י ה' מאקספארד .

דברים .

(דף צ"ג ע"ב) אות ב' המתחיל אלה הרברים אשר דבר משה אמרו ישראל אתמול אמרת כו' עד לכך נאמר אלה הרברים , ובכ"י ה' מאקספארד חסר ההתחלה ונמצא מן זש"ה או יולג כאיל פסח עד סופו , עיין בהוספה לפ' דברים בתחומא שלנו הערה א' . (שם דף צ"ג ע"ג) באמצע אות ד' הוסיף ומה שהוא אומר ואשמיד פרוי ממעל , עד לפיכך כתיב ואשמיד פרוי ממעל ושרשיו מתחת , וזה הוסיף עפ"י כ"י שלנו אות ה' . ובכ"י ה' מאקספארד חסר כל אות ד' .

ואתחנן .

(דף צ"ד ע"א) כל אות ב' המתחיל ד"א ואתחנן זש"ה שבתו וראיתי עד סופו , הוסיף המדפים ממנוכבה , ונמצא לנכון בכ"י שלנו גם בכ"י ה' מאקספארד . וכל המאמר נמצא בקה"ר פ"ט פ' שבתו וראו , ועיין תנחומא ואתחנן בהערה כ"ג . (דף צ"ד ע"ב) ריש אות ה' , המאמר המתחיל ה' אלהים אתה החילות מלה"ד למלך ישרואה אשה כו' עד אשר יצא לפניהם ואשר יביאם (קרוב לסוף אות ה') , וזה הוסיף מהילמדנו המובא בילקוט רמז תתפ"ו בשם הילמדנו , עיין הערה ל"ג . ולא נמצא בכ"י ב' ולא בכ"י ה' מאקספארד .

עקב .

(דף צ"ה ע"ב) באמצע אות ב' עד סופו הוסיף המאמר ר' לוי אמר גדולה מואת אמרו גדול דבר שהוא פריעת חוב מדבר שהוא חסרון כיס , עד מושב יכנס החץ בי ולא בבני , וזה לקח מכ"י שלפנינו אות ג' עיין הערה ט' . (דף צ"ה ע"ג) כל אות ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א מן המאמר המתחיל כל המצוה אשר אנכי מצוך זש"ה שמור מצותי וחיה עד סוף הפרשה , ולא נמצא בכ"י שלנו , והיה לפנינו באיזה כתב יד אשר משם הוסיפם להתנחומא . ובכ"י ה' מאקספארד נמצאו רק מאמרים מקומעים , אות ד' לא נמצא כלל , מן אות ה' נמצא רק ההתחלה עד ד"א כי חיים הם , מן אות ו' נמצא ההתחלה עד אמר ר' ינאי כל המתחיל במצוה ומן אמר ר' ינאי ליתא עד אמר ר' אחא , אות ז' נמצא ג"כ , רק באמצע חסר מאמר מ' הייא בר יעקב , ומ' עקיבא , כל אות ח' חסר , מן אות ט' נמצא רק התחלת המאמר עד אמר שלמה , וסוף המאמר מן ד"א פסל לך , ואות י' וי"א עד סוף הפרשה נמצא בשלמות .

ראה .

(דף צ"ו ע"ב) הוסיף אות ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' , מן ראה אנכי זש"ה ויגל אונס למוסר , עד והוריישה לישראל לכך כתיב כי יכרית ה' אלהיך . ובדואי היה לפניו באיזה קובץ אחד , עיין

עיין בהערותינו לתחומא ראה הערה ד'. ובכ"י ה' מאקספארד חסר גם מאות א' מאמר גדול מן כשבא אסף עד סוף אות א', וגם חסר כל אות ב', ובוראי נשמט דף שלם. ומאות ג' נמצא ההתחלה עד המלות בדור הפלגה, ומשם הנייר חלק בדרך 236 חצי עמוד וכל העמוד ב' ודף 237 מתחיל במלות. ומבקשים פרנסה, והוא קרוב להתחלת אות ה', וכפי הנראה לפני המעתיק הוזה הדף בקובץ שלפניו חסרים איזה דפים, ומן ומבקשים פרנסה נמצא עד סוף אות ה', וכן נמצא כל אות ו' ו' והתחלת אות ה', ומן מאמר ירמיה הנביא צוזה ואמר כו' חסר גם שם.

שופטים.

(דף צ"ח ע"ב) כל אות ג' ואות ד' המתחיל שופטים ושופרים צריך שיהיו השופטים בעלי זרוע במעשים טובים, עד שיהיו מלמדין זכות על הדור, ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. (דף צ"ח ע"ד) באמצע אות ט' הוסיף המלות אף הקב"ה מגין על בניו באותה שעה אמר ר' חנינא בשעה שהקב"ה ידן את העולם תופשן לדין, ונמצא ג"כ בכ"י שלנו. (שם שם) באמצע אות ט' הוסיף המאמר ולא רצו לקבל אמרו לפניו כלום כפית עלינו הר כניעית כו' עד והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע, וזה הוסיף מגמרא ע"ו דף ב' ע"ב, עיין תחומא שופטים הערה ט'. ובכ"י ה' מאקספארד חסר כל אות ט' עד אילו האומרין שתי רשויות בשמים. (דף צ"ח ע"ד) אחר הסיום שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, שבוה נשלם פ' שופטים בכ"י שלפנינו, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, הוסיף מאמר גדול והוא אות י' ו"א י"ב י"ג י"ד ט"ז י"ז י"ח י"ט. ובכ"י ה' מאקספארד נמצאים קצת מהם והמאמרים הנמצאים קטועים, אות י' חסר שם בהתחלה ומתחיל ושה' וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות עד עושין צרכי החיים במתים, ואח"כ חסר מאמר אחד, המהנים שאין עושין להם צרכי ראשיהם, עד נתן לך ה' אלהיך, ואח"כ מתחיל מעשה היה ברבי ינאי עד סוף אות י', וחסר אות י"א ואות י"ב, ונמצא כל אות י"ג, ומן אות י"ד חסר רק ההתחלה, ומתחיל אמר ר' יהושע בן לוי משל למה הדבר דומה, רק בקצת שנים, ונמצא עד סוף אות י"ד, וכן התחלת אות ט"ז עד ויגבה ה' צבאות במשפט, ואח"כ חסר מן רבן שמעון בן גמליאל ואמר על שלשה דברים העולם קיים עד סופו, וכן חסר כל אות ט"ז י"ז י"ח והתחלת אות י"ט, עד וקראת אליה לשלום, ומתחיל באמצע וקראת אליה לשלום בשלום אין כתיב כאן, ונמצא עד סוף הפרשה. ומזה נראה כי לפני הסופר הוזה היו חסרים איזה דפים בקובץ שהיה לפניו.

תנא.

(דף ק' ע"ב) באמצע אות ב' הוסיף המאמר מעשה באחד שעלה לראש האילן עד בשכר מצוה זו אני נותן לך בנים, וזה נמצא באמת בכ"י ה' מאקספארד, ושם בכ"י ה' חסר מן ד"א שלח תשלח עד סוף אות ב'. (דף ק' ע"ג) כל אות ג' המתחיל כי תצא מתנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע, עד סופו ונמצא בכ"י ה' מאקספארד. (שם שם) באמצע אות ד' הוסיף המאמר ולמה בן שלא יראה חרפתו של עשו, עד והיו בני אדם מאררין אותו, הוסיף מן ב"ר פס"ג אות י', עיין תחומא פ' תצא בהערה ט"ו. וזה חסר גם בכ"י ה' מאקספארד, וחסר שם גם מאמר גדול אחר זה. (שם שם) ג"כ באמצע אות ד' הוסיף המלות והוא מהרהר ואומר אלו הן התנאים שהתנה עמי הקב"ה וקורא תגר ואין זו שיבה טובה מה אני עושה לו אוספו מן העולם, וזה נוסף מהמדפים ממנוטובה, עיין הערה כ"ג, וראיתי כי נמצא בכ"י ה' מאקספארד. (דף ק' ע"ד) באמצע אות ד' הוסיף המלות "שלא יהא עשו יוצא לפניו והיה הכל אומרים ארורים שדים שהניקו רשע זה" וזה הוסיף לפרש יפוק עשו רשיעיא קמיה ויימרון לייטין בריאתה [צ"ל ויימרון בריאתה לייטין] כדון ינקון. ובהערות שלי להפסיקתא פסקא דזכור הערה נ"ג כתבתי כי בתחומא הנדפס נוספו הדברים שהבאתי שלא יהא עשו יוצא לפניו כו', וזה איננו מגוף הספר כי אם פירוש המאמר הארמי אשר כתב איזה מעתיק בצדו ואח"כ הביאותו פנימה לכן איננו לא בפסיקתא ולא בילקוט תהלים רמז תתס"ה בשם התנחומא, ועתה נגלה לנו כי באמת היא הוספת המדפים ממנוטובה אשר הוסיף לפרש המאמר הנ"ל, וליתא בדפוסים ראשונים לא בדפוס קאנשטאטניא ולא בדפוס וויניציא. (שם שם) באמצע אות ד' קרוב לסופו הוסיף המאמר שהתריבו בניו את ביתי אני ואתם נקום עליו, עד אומר להם הקב"ה, ובפסיקתא פ' שרת זכור הערה נ"ח העירותי כי בתחומא הנדפס נוספו פה דברים אשר אינם מגוף הספר,

ועתה

ועתה נודע לי כי הוא באמת הוספת המנטובי. (שם שם) בסוף אות ה' הוסיף המלות „ס"א לשעבוד שנאמר על גבי הרשו הורשים" ואחר זה הוסיף המאמר המתחיל ד"א זכרונכם משל אפר איוב אמר פסוק זה כנגד חבריו, עד והחמר היה להם לחומר, וזה לקח מפסיקתא רבתי פ"ב, עיין בתנחומא תצא הערה מ', ובפסיקתא זכור הערה ס"א שהעירותי שם שבתנחומא הוא הוספה שהוסיף אחד מהרבתי, וכן הוא באמת שהוא הוספת המדפים ממנטובה. (שם שם) בריש אות ו' אחר שסיים המאמר שהוסיף מן הרבתי, הוסיף בהתחלת המאמר שלאחריו המלות „בך פתח רבי תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' איבו" אולם בכל כתבי יד ובדפוס ראשון מתחיל ר' יודן בשם ר' איבו פתח, רק הוסיף כצו עראה ברבתי כי שם מתחיל כן, עיין בפסיקתא הערה ס"ב. (שם שם) באמצע אות ו' השמיט דרש אחד והציג תמורתו דרש אחר כאשר מצא בפסיקתא רבתי המתחיל אמר הקב"ה לישראל אל תהיו כפס כפרד שאין בהם בינה, ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ו, ובתנחומא הערה מ"ד. (שם שם) בסוף אות ו' הוסיף המלות „לטבא סיבותיה לא תתעב אדומי כי ארוך הוא, לבישתא בישתיה זכור את אשר עשה לך עמלק" הוסיף כמו שהוא בפסיקתא וטובא בילקוט תצא בשם הפסיקתא, עיין בתנחומא הערה מ"ו. (שם שם) כל אות ו' הוסיף, המתחיל זכור וגו' כתיב זכור ובשבת כתיב זכור בו' עד סופו, ולא נודע לי באיזה מקום שאב זה, עיין בתנחומא הערה מ"ח. (דף ק"א ע"א) באמצע אות מ' הוסיף המאמר עד שיצאו ישראל ממצרים שמע שנאלו ובא עליהם על הים והוכיר עליו שם המפורש ומיד נבהל שנאמר או נבהלו אלופי אדום, גם זה לקח מאיזה מדרש, עיין תנחומא תצא הערה ע"ד. (דף ק"א ע"ב) באמצע אות ו' אחר המלות לפי שהן קמניהן של שבטים הוסיף. „ולכך אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים מפני שהוא משבט יוסף שנאמר בו את האלהים אני ירא, ובעשו כתיב ולא ירא אלהים". עיין בתנחומא הערה ק"ו, ובפסיקתא זכור הערה קל"ג השבתי שזה הוא מנגוף התנחומא, ובאמת זה הוסיף המדפים ממנטובה. (שם שם) באמצע אות ו' הוסיף המאמר זה קבל בכורה ממעשיו הטובים בו' עד סוף אות ו', וזה הוסיף מן פסיקתא רבתי פ"ב פסקא זכור סו' ה', עיין בתנחומא הערה ק"י. ויודי הרב החכם הגדול בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי שם הערה ק' השב שמסדר התנחומא הוסיף זה ולקח מהרבתי, ובאמת הוא הוספת המדפים ממנטובה שהוסיף אל התנחומא עפ"י הרבתי, והרבתי הוא מדרש מאוחר להתנחומא, ולא התנחומא שאב מהרבתי רק להיפך. (דף ק"א ע"ג) באמצע אות י"א. אחר המלות ולפני ירה דור דורים הוסיף הערות האלה אל התנחומא. „דור חד דורים שנים הרי תלת" ואחר המלות ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר כל זמן שזרעו של עמלק קיים הוסיף המלות „כאילו כנף מכסה את הפנים אבד זרעו לא יכנף עוד מוריק, ר' לוי בשם ר' אחא בר הגינא אומר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם" ואח"כ מתחיל לא השם שלם וכו'. וזה הוסיף המדפים ממנטובה הג"ל עפ"י הפסיקתא או תנחומא כ"י. גם הסיום „הרי השם שלם והכסא שלם" הוא מרוספות שלו.

תבא

(דף ק"ב ע"א) כל אות ג' ואת ד' מן והיה אם שמוע תשמע וז"ה לריח שמניך טובים עד סופו, הוא הוספה בדפוס מאנטובה, ואין ספק כי היה נשמט דף שלם בקובץ התנחומא אשר היה לפני המעתיק הראשון, לכן חסר בדפוס קאנשטאטניטא ודפוס וויניציא, ונמצא באמת בכ"י ההמישו מאקספארד. עיין תנחומא כי תבא הערה י"ד.

נצבים

(דף ק"ב ע"ב) באמצע אות א' הוסיף הערות „אף ישראל כל זמן שהיסורין באין עליהן היסורין כלין והן במקומן עומדין ואינן כלין לכך נאמר הפוך רשעים ואינם" זה הוסיף מכ"י שלנו. (דף ק"ב ע"ד) באמצע אות ג' הוסיף. „בא וראה מעשה או"ה, עד שנאמר ותראו את שקציהם" ועיין בתנחומא נצבים הערה י"ג. (שם שם) כל אות ד' מן אתם נצבים היום כלכם אתם קיומו של עולם, עד סופו, הוסיף, ונרשם „מכאן עד סוף הפרשה הדרש הוא וגם כל פרשת וילך" וההוספה הזאת נמצאת גם בכ"י ה' מאקספארד, עיין בהערותי לתנחומא נצבים הערה ט"ו. רק הסיום „בך דרש רבי תנחומא" ליתא בכ"י.

וילך

(דף ק"ג ע"א) כל הפרשה מהלחלה ועד סופה (אות א' ב' ג') הוסיף ולא נמצא גם בכ"י

בב"י ה' מאקספארד, וכן ליהא בכ"י שלנו דרשות לפרשת וילך. ומסגנון הלשון נראה כי הדרשות הן שהוסיף המדפיס ממנובה לקוחים ממדרש אחר מאוחר, וכן תמצא באמצע אות ב' כתוב. "כמו שפירשתי בפרשת וישמע יתרו" ובתנחומא פרשת יתרו לא נמצא מאומה, רק המסדר הזה כוון אל אשר כתב בפ' יתרו, ואולי התוספה הזאת נובעת ממדרשו של רבי משה הדרשן. ועיין בתנחומא האזינו הערה א', וגם נמצא שם המאמר "אמר אליהו וזכרנו לברכה פעם אחת הייתי מהלך בדרך" והוא מתנא דבי אליהו זוטא.

האזינו.

(דף ק"ג ע"ב) כל אות א' הוסיף המאנזובי, ונרשם שם בסוף אות א' "עד כאן חדש הוא, ומכאן ואילך מן הישן" והתוספה הזאת היא מעורבת ממאמרים שונים, ובאמצע תמצא בראיתא בפסיקתא אדם נמשל לשנים עשר מזלות, בתחלה כשגולד נרמה למלה שהוא רך ומתגבר כשור כשגולד וכו'. וכוון בזה אל הפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מתן תורה, ובמבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ז' סי' ז' הבאתי המאמר הזה מהתנחומא בין אלה אשר מביאים לפעמים פסיקתא וכוונתם לפסיקתא רבתי, ואף כי העיוותי שם כי הוא תוספה, אבל לא נודע לי אז כי הוא מהמדפיס ממנובה, וכן תראה שם שהעיוותי, כי במנתגים הנדפסים במחזוריים (מנהג של שבת סי' מ') הביא וז'ל. בפסיקתא דורש סמך למוכיר נשמות כשעמי המזלות שגבראו זה אחר זה וכו'. כוון בזה למאמר התנחומא מריש פרשת האזינו שהוסיף המדפיס ממאנזובה שהביאו בשם הפסיקתא, ולא ידע כי המאמר בתנחומא לכך רגילין להוכיר נשמות כו' הוא תוספת המדפיס ממאנזובה שהוסיף אל התנחומא על הוצאת התנחומא הקודמת בדפוסים ראשונים של קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ובהערה שם (במבוא להפסיקתא) העיוותי עוד שהמאמר שם באמצע לכך רגילין להוכיר נשמות, עד מוציאין ומעלין אותן כחץ מן הקשת, הוא תוספה טובא פנימא באמצע המאמר, אולם כעת נגלה לי כי כל אות א' הוא תוספה מן המדפיס ממאנזובה, גם הבאתי שם כי בספר אהרות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל הל' י"ב אות ל"ד הביא וז'ל. ומה שנהגו לזכור המתים מצאנו סמך בירושלמי כשם שתחין יורה הקשת כך מעלים צדיקים מדינו של גיהנם כשאומר זכר צדיק לברכה, ולכן נהגו לזכור אותן בבית הכנסת כו' ע"ש. ולא מצאתי בירושלמי, ואולי כוון (בהערה שם בטעות כאן וצ"ל כוון) ג"כ להפסיקתא רבתי, באשר מבואר שם, ואחריו מה אתה בורא קשת שמא תאמר כיון שיריד לגיהנם אין לו תעלה כיון שמבקשין עליו רחמים זורק אותו מן הגיהנם כחץ מן הקשת, ע"כ. ועיין עוד שם במבוא אות ה' סי' י'. גם בתנחומא במאמר הזה לכך רגילין להוכיר המתים בשבת שלא ישיבו לגיהנם שכן איתא בת"כ כפר לעמך ישראל אלו החיים, אשר פדית אלו המתים, יש לתקן שצ"ל "בספרי" במקום בת"כ, והיה כתוב לפני המדפיס ממאנזובה ספרא במקום ספרי בטעות, והשימיט המלה והציג במקומה ת"כ". ובמבוא להפסיקתא שם (אות ז' סי' ז') הבאתי ג"כ כי מן הבי" (הל' שבת סי' רפ"ג) הביא בשם שבלי הלקט שכתב וז'ל מצאתי בשם ה"ר שניאור שמעתי שיש בדרש כפר לעמך ישראל אלו החיים וכו' ע"כ והתימה הלא מפורש הוא בספרי כמו שציניתי, ומן הבי" הל' י"ב סוף סי' תרכ"א הביא בעצמו דברי הכפרי בשם המרדכי ע"ש. (שם דף ק"ג ע"ג) באמצע אות ג' הוסיף מאמר שלם, ולמה נמשלה תורה למטר, עד ואח"כ עומד על התורה ודקדוקיה. ובאמצע המאמר הזה נמצא עוד תוספה מיוחדת "כך התורה תחלה קורא אבג"ד במנין קטן ולבסוף עולה למנין גדול קרש"ת" וזה חסר גם בב"י ה' מאקספארד, והוא תוספת המדפיס ממאנזובה, עיין בתנחומא האזינו הערה י"א. (דף ק"ד ע"א) הוסיף מאמר ארוך אות ה' ו' ח' מתחלתם ועד סופם, המתחיל הצור תמים פעלו עד סוף הפרשה, ונרשם בהתחלת אות ה' "מכאן ואילך עד סוף הפרשה החדש הוא" ומסגנון הלשון נראה כי הוא לקוח מאיזה מדרש מאוחר, ונמצא שם באות ו' "כמו שמצינו בפרקי רבי אליעזר" וכן בסוף אות ז' "וכך נמצא בספר רבי משה הדרשן".

ברכה.

(דף ק"ד ע"ג) מן אמצע אות א' עד אמצע אות ב' מן איש אלהים אם אמר איש למה אמר אלהים, עד סוף אות א', וכן מאמר גדול באות ב' ד"א וזאת הברכה עד לא במהרה ינתק

ינתק, וזה לא נמצא גם בכ"ה ה' מאקספארד, והוסיף זה מן מדרש דברים רבה פי"א אות ד', עיין בתחומא ברכה הערה ט"ו. ויש לתקן הדברים שהוסיף עפ"י המדרש דברים רבה, וכן נשנה בשונים במדרש שוחר טוב מומר צ', והמדרש ממאנמובה שכת ולא הציג תמונת יד פושטת בפ' ברכה. (דף ק"ד ע"ד) מן אמצע אות ג' קרוב להתחלתו עד סוף אות ג', היינו מן א"ל הקב"ה שלחני אליך, עד האותות והמופתים הוסיף המדרש ממאנמובה ג"כ מתוך מדרש דברים רבה פי"א אות ה', הפתחיל שם אמר ר' מאיר הלך מלאך המת אצל משה ואמר לו הקב"ה שלחני אצלך שאתה מסתלק ביום הזה, עיין בתחומא ברכה הערה י"א.

את כל זה חזיתי לרשום לפני הקוראים למען תת להם תמונה ברורה מהתחומא אשר יצא לאור בדפוסים הראשונים דפוס קאנשטאנמינא דפוס וויניציא, ומתבניתו אשר נתן לו המדרש ממאנמובה בהוספותיו אשר הוסיף עליו מתוך כ"י ומדרשים ויצא אה"כ כמו כן בכל הדפוסים. וזאת גם זאת כי מלבד כל אלה הוספות המאנמובי שרשמתי פה כסדר הפרשיות שהם מאמרים שלמים, יש עוד בדפוס מאנמובה ההיא הוספות קטנות כמו הרבה מלות ותקונים, ואיזה באורי מלות, ובדפוסים שלאחריו נתערבו ההוספות בגוף הספר ואין להכירם לדעת מבטן מי יצאו, כי חסרו המדרשים את תמונת היד המורה באצבע על כל הוספה חדשה והשמיטוה מכל וכל, בפרט כי המדרש ממאנמובה בעצמו לא רשם המקום שבו כלתה ההוספה אשר הביא אל התחומא פנימה, ובעבור זה טעו רבים וכן שלמים וחשבו כי ההוספות האלה הן מגוף הספר ולא ידעו להבדיל ביניהם, ועל ידי הרשימה הזאת ימצא הקורא הכל על נכון.

ועוד זאת אעיר כי המדרש הזה ממאנמובה השמיט גם לפעמים מאמרים שלמים מן הספר, לדוגמא בפ' תשא אות ה' וש"ה צדקה תרומם גוי ר' יהושע אומר צדקה וגו' הנייה לאומות העולם בשעה שישאל חומאין שהם חוזרין ומשעבדים בהם. אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנמינא וכן בדפוס וויניציא איתא כך [וש"ה] צדקה תרומם גוי רבי אליעזר ור' יהושע ורבנן, ר' אליעזר אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים הטאת חסודים הן הטאים הן לאומים מהעולם שהיו מתידיים [צ"ל מתידיים] בחסד שעושוין. ור' יהושע אומר כו' (כמו שהביא) ורבן גמליאל אומר חסד שאומות העולם עושוין חטא הוא להם שכן דניאל אמר לנבוכדנצר (וחטאתך) [וחטודך] בצדקה פרוק [דניאל ד' כ"ד]. והשמיט מאמר מר' אליעזר והמאמר מרבן גמליאל, ונמצא גם כן לנכון בפסיקתא דרב כהנא פסקא שקלים (דף כ' ע"ב). ובהערות שלי להפסיקתא בהערה ל"ד והערה ל"ט שם העירוותי כי חסר ב' מאמרים בתחומא, ולא נודע לי אז כי נמצאו לנכון בדפוסים ראשונים של התחומא בדפוס קאנשטאנמינא ודפוס וויניציא ורק בשגת המדרש ממאנמובה נשכחו. וכן המאמר שלאחר זה ר' אלעזר בן ערך אומר צדקה תרומם גוי [אלו ישראל] וחסד לאומים הטאת [אבל הטאת לאו"ה] אמר להם ר' יוחנן בן זכאי להכמים נראים דברי ר' אליעזר מדברי ומדבריים, לפי שנתון צדקה וחסד לישראל ולאומים הטאת ע"כ, זה נשמט ג"כ בדפוס מאנמובה ונמצא לנכון בדפוס קאנשטאנמינא ודפוס וויניציא וכן בפסיקתא פסקא דשקלים שם. ואולם אף כי לא נוכל לחדד כי המאנמובי הוסיף ותיקן הרבה הן במאמרים שלמים והן בהרבה שורות ומלות בגוף התחומא, בכל זאת מצאתי כי לפעמים לא קלע אל השערה במה שהוסיף, כמו לדוגמא בפ' תשא (דפוס מאנמובה דף מ"ד ע"א, לפנינו באות י') עשרים קרש בצפון ועשרים בדרום ושמונה במערב, כן הוא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנמינא ודפוס וויניציא גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא דשקלים (דף כ' ע"א), אולם המדרש ממאנמובה הוסיף המלות "ושמונה במזרח" וכאשר ראיתי או כי כתוב כן בתחומא העירוותי שם בפסיקתא בהערות שלי הערה קס"א. ובתחומא נוסף עוד וח' במזרח והוא טעוה דמובו כי במזרח לא היו קרשים כי אם מסך, לכן איננו פה לפנינו. וכן מפורש בבבוייתא דמלאכת המשכן, אבל במזרח לא היה שם קרש". וכעת ראיתי כי ליתא זה בדפוס ראשון של קאנשטאנמינא גם ליתא בדפוס וויניציא, רק כן הוסיף המדרש הזה ממאנמובה. אולם בכל זאת לא נוכל להעלים בנפשינו כי הרבה פעל ועשה בהוספותיו ועד דור אחרון יגון שמו.

(מו) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא בשם תנחומא סתם, ואנה המאמרים נמצאים לפנינו.

רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות	רמז	המתחיל	נמצא בתנחומא	אות
	בראשית				וישלה		
ב	א"ר יהודה בר שלום (ה)	בראשית	ג	ק	ארצה שעיר	וישלה	ד
ו	ר' יהודה אומר	"	א	קלא	ויחץ את העם	"	ו
טז	האיש כובש (ג)	וישלה	יב	"	א"ר לוי אילו היית מחור (ט)	"	יא
לב	למה נמסרו לאשה	מצורע	יו	קלג	כל י"ב חודש שהיה אצלו (י)	"	"
לח	שמעון קולי לפי שהיו פורשות (ג)	"	"	קלה	ותמת דבורה	"	כו
מג	נסחכל נח (ד)	בראשית	לט	קמא	ולא יכלו דברו	וישב	ז
נז	אדם עולה בספינה (ס)	נח	ז	קמג	וימאן להתנחם	"	ח
סג	ד"א לך לך	לך	ד	קמה	וגם הגה הרה לזנונים (יא)	"	יז
עו	אתה אמרת אם מחוט	"	יו	קמח	ויאמריעקב לבניו למה התראו	מקץ	ה
פב	ויקח נא מעט מים	וירא	ה	קנא	א"ל יוסף איני רוצה לירע	ויגש	ז
"	אמר הקב"ה לאברהם בזכות	"	"	קנד	ובקהלם אל תהר כבודי	ויחי	יב
"	למה גלה לו	"	"	קסב	ויראו אחי יוסף (יג)	שמות	ב
צא	וה' פקר את שרה	לך, לו	"	"	שמות	"	א
צב	ותהרתולד שרה הקיש עבודה	לז	"	"	ואלה שמות בני ישראל (יג)	שמות	א
צו	ויאמר קח נא מלה"ד (ו)	ט	"	"	כל השבטים	"	ה
קא	ויעקד את יצחק בנו	מא	"	"	וימת יוסף	"	ו
קו	וה' ברך את אברהם	חיי	ו	"	ויאמר אל עמו	"	ח
"	ד"א למה היו מחבבין המילה	"	"	קסג	בשעה שאמר הבה נתחכמה	בהעלתך	כג
קי	יש בנים שנתגנו באביהם	תולדות	א	קסד	ד"א יוכבד נטלה כהונה	ויקהל	ה
"	שני גוים דומה את לשרה (י)	בראשית	לא	קסז	והנה שני אנשים	וארא	יז
קטו	הקול קול יעקב	תולדות	טו	קסח	ויברח משה	ויצא	ה
שם	ויבא לו יין	"	טז	קסט	ולכהן מדין שבע בנות	שמות	יא
"	ג' דמעות הוריד	"	כד	"	ותאמרנה איש מצרי	"	"
קל	ויזכור אלהים אסף אלהים את חרפתי (ח)	ויצא	כ	קעא	ר"י אומר אין ויואל (יד)	"	"
				"	ומשה היה רועה	"	י
				"	ויאמר אנכי אלהי אביך	"	טז
				"	ועתה הנה צעקת	"	יז
				"	ועתה לך ואשלחך	"	יג, יח

(ה) הליון תנחומא נשמש על א"ר יואדס. (ב) הליון תנחומא חיו מוסב על ר' יוסף אומר כי הוא מתאמר בגמרא שם ויבמות כ"ה ע"ב ר' ר' הליון מוסב על האיש כובש. (ג) התאמר הזה נשמש מתנחומא בראשית, וגם כש"ל בראשית ד' כ"ג הביא הדרכ וסוים כך דרש רבי תנחומא, וכן מובא בפי' המיוחס לרש"י על ז"ר פכ"ג בשם מדרש רבי תנחומא, ומלאך בסגנון אחר בתנחומא הנדפס. (ד) הליון נשמש מתקומו. (ה) הליון תנחומא מוסב על אדם עולה ונעשות נכסם על יודע לדיקו של עולם, והתאמר חיו להם לרשעים הוא מצ"ל פנ"ג אוח ג' וחסרי הליון. (ו) מובא גם בילקוט תהלים רמז תת"ס. (ז) עד שני גוים שזוהי גוים הוא מתנחומא שם וחסרי הליון. (ח) הביא שם יחד ג' מתאמרים מאות כ' כ"ג כ"ד. (ט) וגם התאמר שם ויקח מן הכא בידו אבנים טובות ומרגליות הוא מתנחומא, והליון ז"ל פט"ו מוסב על ולמה הוא נותן נתיים. (י) עד התאמר חד עם דלרעה שהוא מצ"ל פט"ח אות י"ב, והליון ז"ל מתאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובלמעט הפסוק בתנחומא הנחומא. (יא) ונעשות נכסם שם מדרש. (יב) חסרי הליון תנחומא. (יג) בילקוט תהלים רמז תשנ"ה ד"ה כשמך אלהים מובא שם התחלת התאמר ונכסם בלדו "מדרש" וז"ל "תנחומא". (יד) התלות וירף ממט מוסבם למעלה. לתאמר המכילתא המובא בילקוט שם.

רמז	המתחיל	נמצא	אות	רמז	המתחיל	נמצא	אות
		בתנחומא				בתנחומא	
קעב	א"ל לשון הרע אחת אומר (טו)	שמות	כ	רמא	ויאמרו לאמר מהו לאמר	בשלה	יג
"	שלה נא ביד תשלה	"	כד	רמג	ארבע גאים הם בעולם	"	יד
קעג	וילך משה וישב אל יתר	"	יח	רנד	ויסע משה את ישראל	"	טו
קעד	ויאמר ה' אל אהרן	"	כב	רנה	א"י יוסי מדבר שור היו שם	"	יז
"	וילך משה (טז)	"	כא	רנה	נחשים (כז)	"	
קעה	א"ר תייר בר אבא (יז)	וארא	ב	רנה	ויאמרה אל משה הנני ממטיר	"	כ
"	מי ה' אשר אשמע בקולו	"	ג	רסח	יתרו	"	
קעו	אמר ר' יהודה הלוי	"	ד	רסח	זש"ה לרית שמנך	יתרו	א
"	ויפגעו את משה ואהרן	"	"	"	ויהר יתרו	"	ו
"	וארא	"	"	רסט	ר' בני אדם	"	"
"	וידבר אלהים אל משה	"	א	רעא	וישלה משה את חותנו	"	יא
קפ	וידבר ה' אל משה	"	ו	רצח	כתיב אורח חיים פן תפלו	עקב	ג
קפא	כי ידבר אליכם פרעה (יח)	"	יב	רש	משפטים	משפטים	א
קפב	בטבטס ב'ו הביא הקב"ה (יט)	בא	ד	שו	ואלה המשפטים	"	ח
"	למה הביא עליהם מכת דם	וארא	יד	שג	את העני עמך	"	ט
"	חחלה (כ)	"	"	"	אם חבול תחבול (כח)	"	י
קפה	כיצד היה הברד	"	יט	שגט	הנה אנכי שולח	"	יא
קפו	הירא את דבר ה' (כא)	"	"	"	השמר מפניו (כט)	"	"
"	החטה והכוסמת	"	כב	שסג	תרומה	תרומה	א
"	ויחדלו הקולות והברד	"	"	"	וידבר ה' אל משה	"	ד
"	בא	"	"	"	וזאת התרומה	"	ה
"	וכסה את עין הארץ	"	יח	שסט	וזאת המשכן	"	ה
"	ויאמרה אל משה נטה ירך (כב)	בא	א	שעה	תצוה	תצוה	א
קפז	התודש הזה לכב א"ר יצחק	בראשית	יא	שעה	ואתה תצוה	"	ג
קפא	התודש הזה ר' שמואל בר	בא	י	שעה	ויקחו אליך שמן זית	"	ה
"	אבא (כג)	"	"	"	ד"א אמרו ישראל לפני	בהעלתך	
"	התודש הזה לכב הוא מסור	"	ח	שעט	הקב"ה רבש"ע (ל)	צו	יא
"	בידכם (כד)	"	"	שעט	ואתה הקרב אליך	"	
רח	ויקרא למשה ולאהרן	"	יט	שפו	כי תשא	כי תשא	ב
"	בשלח	"	"	שפז	כי תשא את ראש בני ישראל	"	יא
רכה	זש"ה חכם לב (כה)	בשלה	א	שצא	ויתן אל משה ככלותו	"	טו
רכו	ד"א ולא נחם אלהים	"	"	שצד	ומשה יקח את האהל	"	טז
רלז	וישב הים לפנות ערב	"	"	שצה	ויאמר הנה מקום אתי	"	טז
"	לאיתנו (כו)	"	"	חה	כשבא הקב"ה ליתן את	"	יז
רמא	אז ישיר משה	"	יג	חה	התורה	"	

(טו) עד וישליכנו ארצה. (טז) הליון הנחומא מוסב גם על זה. (יז) חסר הליון הנחומא. (יח) חסר הליון הנחומא, והליון בזמן שלפניו מוסב גם על זה. (יט) בילקוט נשמע שלשה מכות ויש לתקן ע"פ התנחומא. (כ) חסר הליון והליון במחמר שלפניו מוסב גם על זה, רק זה מוקדם למחמר שלפניו. (כא) הליון הנחומא במחמר שלפניו מוסב גם על זה, ומן ויסי כדל וזש מתלקחת הוא מפסיקתה פסקא ח'. (כב) בעשות רשם המדעים "ב"ר פ"ד" ורלה לרשם "שמ"ר פ"ד" חלום בלחמ חסר הליון "הנחומא" וכן בילקוט תהלים כמו תת"ג ד"ה שלח חושך וימשיך הביא זה בשם התנחומא. (כג) כמו קל"ה הוא מהפסיקתה והמחמר הוא מן ל' שמואל בן אבא עד ל' אחא בשם ר' שמואל הוא מהתנחומא, ובפסיקתה הוא בסגנון אחר, עיין בהערות לתנחומא ז' וז"ל. (כד) הליון מגילה הוא עד המחמר הוא, ומן ח"ל הקב"ה ליתחל במודש הזה אחס נגאלים הוא מן הפסיקתה, והליון פסיקתה במחמר שלחמיו מוסב על זה. (כה) ונדבס שם גם פסיקתה והליון פסיקתה מוסב על המחמר אמרו ללואים. (כו) בעשות נכסם הנחומא וז"ל "מכילתא" והוא במכילתא בשלח תתקם דויהי בשלח פ"ו פסקו ויע משה את ידו. (כז) הליון הנחומא יש להציג על ח"ל יוסי. (כח) הליון שלפניו מוסב גם על זה. (כט) גם בכאן הליון שלפניו מוסב גם על זה. (ל) עד ומשך לא ימשך ממך הוא מפ' בהשלחך.

רמז	המתחיל	נמצא בהנהומא	אות	רמז	המתחיל	נמצא בתנהומא	אות
הו	ויהי שם עם ה' (ב)	כיתשא	יט	תרד	קדושים	קדושים	א, ב
הו	ויהי בררת	"	"	"	קדושים יהוה כי קדוש אני (ג)	"	ה
הז	ר' יהודה בר נחמן אמר	"	"	תרטו	לישנא אחריונא ל' אדריינוס	"	ח
תיא	ויאמר משה אל בני ישראל	ויקהל	א	"	ונטעתם וערלחם (גח)	"	שם
תיב	וכל השבחה זוה (גג)	"	ה	אמור	אמור	אמור	א
חיד	ויעש בצלאל את הארון	"	ז	תרכו	כל מה שהקב"ה מזהיר את ישראל	"	ה
תיד	פקודי	פקודי	א	"	א"ר יותנלמקום שהוא אמר	"	ה
תטו	ואלה פקודי כל מה שהיה	"	ד	הרלא	למה נקרא שמו כהן גדול	"	ו
תיז	משה עושה (ג)	"	ו	הרמג	כתיבה האלהים יבקש את נדרף	"	יב
תיז	ויבאו את המשכן	"	ו	"	וכי תזבחו	"	יט
תסד	מלה"ד לשני בני אדם	ויקרא	יא	תרנה	וידבר ה' אל משה בהר סיני (גט)	בהר	ב
תעט	וידבר ה'	צו	א	הרעא	זש"ה אם תרוצים ימיו	בחקותי	א
תפ	מה כתיב למעלה מן הענין	"	ב	תרפג	וידבר ה' אל משה	במדבר	א, ב
תצג	וזאת תורת זבח השלמים	"	ו	הרפד	שאו את ראש	"	ה
תקיד	למה נאמר כאן כך (צ"ג קה)	"	יב	תרפה	ד"א כמחולח המהנים (מ)	"	יא
תקב	זש"ה שומר מצוה	שמיני	א	תרפו	כיעד היו שרויים	"	יג
תקבה	ר' יהודה ברבי שלום	"	ז	תרפו	זש"ה ימצאהו	"	יד
תקלו	זאת החיה	"	יא	תרצ	פקוד את בני לוי	"	יז
תקמו	זש"ה מי יהגני כיהיה קדם	תזריע	א	תרצא	א"ר יהודה הלוי בר שלום (מח)	"	כ
"	וביום השמיני ימול	"	ז	תרצב	וידבר ה' אל משה	כא, כב	"
תקנו	אדם כי יהיה בעור בשרו	"	ט	תרצג	ר' נחמיה אומר (מג)	"	כה
תקנו	ד"א אל תתן את פיך (גד)	מצורע	ג	תרצה	אל תכריתו את שבט	"	כז
תקנט	וכן אתה מוצא בעזויהו (ה)	"	ח	תשד	איש כי תשטה אשתו	נשא	א
תקסג	על הגניבות ועל השבועות	"	י	תשה	והביא את קרבנה (מג)	"	ה
תקסז	ילמדנו רבינו מהו לגדה	"	יג	"	איש איש כי תשטה אשתו	"	יז
תקעא	כיוזב זבדמה ימים רבי(ג)	"	טו	תשו	ועד אין בה	"	יב

(לא) ה'עיון מנחם ת"ס מוסב גם על ויהי שם, ויהי בררת, ועל ר' יהודה בר נחמן. (גב) ה'עיון מנחם שלפניו מוסב גם על זה, ומנה שנישם שם גדלו על ר' קרל ה' בשם ר'א חכמה שנתן בלבו "ש"ר פמ"ח" הוא רשמים מלח"ס מרפ"ס כי הוא ג"כ בתנחומא, והילוקט לא הביא את מדרש מר"ל. (גג) ה'עיון שלפניו מוסב גם על זה. (גד) ה'עיון מנחומא ברית רמז תקל"ח המהמיל א"ר אחא לר' יהודה על ד"א אל תתן את פיך וגם שם יש ל'עיון המהמיל רמז, אולם המרשים הפריד המאמר וה'עיון המהמיל רמז על אמר ר' אחא ובאמת זה מוסב למעלה ומאמר אחד הוא. (גה) ה'עיון מנחומא מוסב על וכן אתה מולא כי משם ממחיל המאמר בתנחומא. (גו) חסר ה'עיון מנחומא וליחא זיק"ר ש'עיון במאמר שלפניו. (גז) ה'עיון מנחומא ברע"ש רמז מוסב גם על זה. (גח) ה'עיון מנחומא מוסב גם על זה. (גט) צטעות נרשם שם "מדרש" ו"ל" "מנחומא" וכן מוצא לכתוב זילקוט שה"ט רמז תקל"ח בשם המנחומא. (מ) גם רמז מרפ"ס מרפ"ו הוא מנחומא. (מא) המאמר א"ר יהודה הלוי הוא ג"כ מנחומא וצטעות ז'עיון המדפיסים על המאמר הזה "רמז מרפ"ח" כי הוא ממוכר עם המאמר שלפניו, ויש להציג רע"ש רמז על השבט הזה הוא חביב להקב"ה. (מב) הילוקט הביא שם המאמר מסנהדרין, ובגמרא שם הוא בלי שם האומר רק מוצא שם יודע אל לא משמו ובעל הילוקט קיים מאמרם מסנהדרין "אלו דברי ר' יהודה" ואח"כ פתח ר' נחמיה אומר ו'עיון מנחומא. (מג) ה'עיון מנחם שלפניו מוסב גם על זה גם על איש איש כי תשטה ועל ועד אין בה.

אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז
ל	שלח	אתה אומר פרט לכפות לילה	השג	טו	נשא	וידבר ה' אל משה לאמר	השי
לא	"	ולא תתורו	"	יה	"	ד"א יברכך וישמרך עם	"
		קרה				הברכה שמרה	
א	קרה	ויקה קרה זש"ה אח נפשע	"	כ	"	זש"ה נוצר תאנה	תשיא
ח	"	ודתן ואבירם מכאן אמר	"	כג	"	וקרבנו קערת כסף	תשיד
ו	"	ויקדלו על משה	"	כב	"	הקרב את קרבנו	תשטו
ט	"	כי כל העדה (כא)	"	לג	"	ביום השביעי נשיא (מד)	"
כא	"	שנו רבותינו (כג)	השנא			בהעלתך	תשיט
כב	"	ויעלו מעל משכן	השנב	ג	בהעלתך	ד"א בהעלתך אתה מוצא	"
כג	"	והבקע הארץ	"			י"ב שבטים	"
שם	"	וכל ישראל	"	ו	"	מה כתיב למעלה מן הענין (מס)	"
		חוקת		ח	"	זש"ה גם חושך לא יחשיך	"
כט	חוקת	קה את המטה	תשסג	יג	"	קה את הלויים	"
לב	"	אמר [ז"ל אם] משה [חטא]	תשסד	יד	"	עשה לך שתי חצוצרות	חשכר
		אהרן מה הטא		יח	"	עשה לך משלך (מו)	"
לג	"	וישלח משה מלאכים	"	כב	"	אספה לי בשעה שאמר הקב"ה	תשלו
לה	"	נעברה נא בארצך (נז)	"	כד	"	והיכן היו הראשונים	"
לז	"	ויסעו מקדש	"	כו	"	ד"א כמתאננים נשרפו	"
לח	"	ויאמר ה' אל משה	"	כה	"	וירדתי ודברתי	"
לט	"	על אשר מעלתם	"	כב	"	אלרד ומירד מי היו	תשלו
ס	"	קה את אהרן	"			שלח	
מא	"	ויראו כל העדה	"	א	שלח	שלח לך אנשים (מו)	חשמב
מב	"	וישמע הכנעני	"	ט	"	ויקרא משה ליהושע	"
מג	"	ויסעו מהר ההר (נד)	"	יב	"	עלו זה בנגב (מח)	"
מד	"	וידבר העם	"	יג	"	ויעלו ויתורו	חשמג
מה	"	וישלח ה' בעם	"	טו	"	ויבואו עד נחל אשכול	"
מו	"	ויסעו בני ישראל	"	יה	"	עמלק יושב	"
מז	"	אז ישיר ישראל	"	יא	"	זנתי בעינינו כחגבים	"
מח	"	אז ישיר ישראל (סא)	"	כ	"	וישא [ז"ל ותשא] כל	"
שם	"	באר הפרוה שרים	"			העדה (מט)	"
נ	"	וממתנה נחליאל	"	כב	"	ויאמרו אליהם כל העדה (י)	"
נא	"	וישלח ישראל מלאכים	"	שם	"	ויאמרו כל העדה לרגום אותם	"
נד	"	על כן יאמרו המושלים	חשסה	כג	"	ויאמר ה' אל משה	"
"	"	ויפנו ויעלו	"	כד	"	אכנו בדבר	"
"	"	ויאמר ה' למשה	"	כה	"	דבר אל בני ישראל	חשג

(מד) ה'יון תנחומא בנחמך שלפניו תוסב גם על ז', רק הוא בנחמך שלחמיו ב'לו' בתנחומא .
 (מה) ה'יון בנחמך שלפניו תוסב גם על ז' גם על מאמר זש"ה גם חושך לא יחשיך . (מו) ה'יון בנחש המאמר
 מוסב גם על ז' . (מז) שם בילקוט זש"ה אשתוללו הוא מתנחומא אות ז' , שם כ' אחא בגדול פסח הוא מ'אום ז' ,
 שם שלח לך אנשים זש"ה כחמון לשינים הוא ב'אות ד' , שם כל מקום שכתוב אנשים הוא ב'אות ה' , שם זש"ה לא
 ידעו ולא ידעו הוא ב'אות ו' , שם ד"ה שלח לך הוא ב'אות ז' . (מח) בנעשת נכשם שם , במדבר רכס" והוא ג"כ
 בתנחומא שם . (מט) ה'יון שלפניו תוסב גם על ז' . (נ) ה'יון , במדבר רכס" וז"ל , בתנחומא" . (נא) וכן המאמרים
 שלחמריסם כי כל העדה הוא ב'אות ט' , וידבר אל קרה ב'אות י' , ויאמר משה ב'אות י"ג , לכן אחס וכל עמך ב'אות
 י"ד , ויאמרו לא נעלה ב'אות י"ד , המעט כי העליהנו ב'אות ט"ז , ויחר למשה שם אות י"ח , ויאמר ה' אל חפן
 שם אות י"ח , דבר אל העדה שם אות כ' . (נב) גם על המאמר היה תוסב ה'יון שלפניו . (נג) ה'יון בתנחומא
 על וישלח משה תוסב גם על החמשה מאמרים שלחמריסם שהבאתי . (נד) חקר ה'יון תנחומא , וגם בנחמך שלחמריסם
 וידבר העם חקר ג"כ ה'יון . (נז) ה'יון בנחמך שלפניו תוסב גם על ז' ועל ז' מאמרים שלחמריסם , באר הפרוה ,
 וממתנה נחליאל .

אות	נמצא בתנ"ך	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתנ"ך	המתחיל	רמז
ג	פינחס	ושם איש ישראל	תשעב	גד	חוקת	ויכו אותו	תשסה
ד	"	צרוור את המרינים	תשעג	ה	דברים	אמרו הכמים קשין היו סיתון ועוג	"
ו	"	ויהי אחרי המגפה (סס)	"	"	"	"	"
ז	"	והקרבנה בנות צלפחד	"	"	"	בלק	"
ט	"	ויקרב משה את משפטן	תשעד	א	בלק	וירא בלק זש"ה הצור	"
י	"	נתון תתן להם	"	ב	"	וירא בלק ראה כפורענותם	"
א	מטות	מטות	תשפד	ג	"	ויגר מואב	"
ג	"	זש"ה טוב אשר לא תדור	תשפה	ד	"	ובלק בן צפור	"
ה	"	ההלצו מאחכם אנשים	"	ה	"	וישלח מלאכים	"
ה	"	וישלח אותם משה	"	ז	"	וילכו זקני מואב (טו)	"
ט	"	ומקנה רב	תשפו	ח	"	ויבא אלהים אל בלעם	"
ז, ח	"	אמר שלמה שבתו וראה תחת השמש (טו)	"	ט	"	ויאמר אלהים לא תלך (טז)	"
א	מסעי	מסעי	אלה מסעי	שם	"	ויקם בלעם בבוקר	"
ז	"	זאת הארץ	תשפז	יא	"	ויבא אלהים אל בלעם (נח)	"
ג	דברים	דברים	ויאמר ה' אלי רב לכם	יג	"	קום לך אתם	"
א	ואתחנן	ואתחנן	ואתחנן	יד	"	וילך עם שרי מואב	"
ב	"	אמר משה מרגלים הכעיסו	תתה	שם	"	ההסכן הסכנתי	"
ג	"	ד"א ואתחנן (סו)	תתיב	יז	"	ויגל ה' (נע)	"
ה	"	ד"א רב לך	תתבא	שם	"	ויאמר בלעם (ס)	"
ו	"	אמר לפניו רבש"ע לשוא	"	שם	"	וישמע בלק	"
ח	תרומה	תרומה	דשו רגלי	טז	"	ויאמר בלק	"
א	עקב	עקב	דשו רגלי	יז	"	מן ארם ינחני בלק (סג)	"
טז	מקץ	מקץ	דשו רגלי	יח	"	מה אקוב לא קבה אל	תשסו
ג	ראה	ראה	דשו רגלי	יט	"	כי מראש צורים (סד)	"
ג	שופטים	שופטים	דשו רגלי	כ	"	מי מנה עפר יעקב	"
ה	"	שופטים	דשו רגלי	כא	"	המות נפשי מות ישירים	תשסה
ו	"	שופטים	דשו רגלי	כב	"	לא איש אל (סד)	"
א	תצא	תצא	דשו רגלי	כג	"	לא הביט און ביעקב	"
א	תצא	תצא	דשו רגלי	כד	"	כי לא נחש ביעקב	תשסט
			דשו רגלי	כה	"	וישב ישראל בשמים	תשעא
			דשו רגלי	כז	"	קח את כל ראשי העם	"
			דשו רגלי	כח	"	והנה איש מבני ישראל	"
			דשו רגלי	כט	"	פנחס	"
			דשו רגלי	ג	פנחס	לכן אמור הגני נותן לו	תשעב

(טו) הליון בתמזר שלפניו מוסב גם על זס. (נז) הליון בתמזר הקודם מוסב גם על תמזר זס. (נח) הליון על ויקם בלעם מוסב על זס ועל ב' תמזרים שלאחריו שהבאתי. (נע) במקום "ילמדנו" ל"ל "תנחומא". (ס) התמזר הזה וב' תמזרים שלאחריו שזיינתי הוא תנחומא. (סא) התמזר התמזר ל' אלעזר אמר הוא מנהגדיון ק"ה ע"ב, ומן ד"ה עיקר את פיו הוא תנחומא, ומן אמר הקב"ה לישאל עד ואין הקב"ה מניחו ליתא בתנחומא ואין ספק שהוא מילמדנו וחסד הליון. (סב) הליון בתמזר שלפניו מוסב גם על זס. (סג) הליון ילמדנו נשמע מתקומו ויש להציגו על ד"ה כי מנחש לורים והתמזר הלאשון להודיעך שנחמו של אותו רשע הוא תנחומא ארת י"ט וחסד הליון "תנחומא". (סד) הליון שלפניו מוסב גם על זס ועל ג' הבט און. (סה) בלקוט שם חסד הליון. (סו) הליון על ומקנה רב מוסב גם על זס, ובעל הילקוט מהפך הסדר כי התמזר הלאשון הוא בתנחומא אחר זס. (סז) הליון בתנחומא בתמזר שלפניו מוסב גם על זס.

אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז
יט	תולדות	זש"ה ויהי שארית יעקב (עד)	סב			תבוא	תתקלח
כט	וירא	לא אמשול בכם	סג	ב	תבוא	השקיפה ממעון קדש	
כה	"	זש"ה טוב שכן קרוב	סה			נצבים	
ז	בתקותי	ולפי שלא היה בן תורה	סז	א	נצבים	אתם נצבים	תתקמ
יד	ראה	והמה לקחו	עד	ו	"	לעברך בברית	"
		שמואל א				האזינו	
יח	אחרי	רחב פי על אויבי	פא	א	האזינו	מה ראה משה	תתקמב
"	"	אמר ר' כתיב ויושע ה' (עס)	פב	ג	"	יערוף כמטר	"
ט	מטות	ה' מוריש ומעשיר	פה			ברכה	
ג	ויצא	רגלי חסדיו ישמרו	פו	ג	ברכה	ויאמר ה' מסיני בא	תתקנא
כו	במדבר	כי פקד ה' את חנה	פח	ד	"	אף חובב עמים	"
יא	צו	ובחור אותו	צג			יהו'שע	
ד	ויקרא	וישאלו עוד בה'	קא	ט	שלח	ד"א מה ראה משה להוסיף	ב
ח	כי תשא	את מוצא י' פעמים נמנו	קב			על הושע י'	ד
		ישראל				אתה וכל העם הזה (סח)	ד
י	תצא	ויססף שמואל	קכג	ב	"	וישלח יהושע בן נון	ז
"	"	ויהי בכואם וירא את	קכד	א	"	ותקף האשה	ח
		אליאב (עו)				אך רחוק יהיה	יג
ח	ויגש	אמר ישי לדוד (עו)	קכו	י	משפטים	ויאמר לו הלנו אתה	טו
ו	אמור	וילבש שאול	קכז	לא	נשא	כתיב אפרים מעוז ראשי (עט)	"
ח	תוקף	מפני מה נענש אבנר	קכז	יה	בהעלתך	ויריעו העם	"
ד	אמור	ויאמר שאול אל עבדיו	קלז	י	ויחי	זש"ה אקרא לאלהים עליון	יח
		שמואל ב				(ע)	
ד	מצורע	עמוד נא עלי	קמא	ד	מסעי	אמר לו עכן ליהושע	"
יח	תצא	א"ר יצחק בנו של דואג	"	"	"	וארא בשלל	"
ז	תולדות	אל ברת מבית יואב	קמב	כד	נח	ויתקצו יחדו	יט
ג	שופטים	שופטים ושופרים	קמז	"	"	ואתם ארוכים אתם (עא)	"
כה	וירא	ויאמר דוד	"	יד	אחרי	זש"ה ממורת שמש	כב
ט	מסעי	הבו את אוריה	קמח	יה	בהעלתך	ותעברו את הירדן	לב
"	"	תניא אידך ר' יהודה הנשיא	קמט			שופטים	
		אומר (עח)				ויעל מלאך ה' (עב)	מ
יז	ויצא	אלכה נא	"	"	"	ואלה הגוים (עג)	מא
יב	וירא	וכל העם אשר את יואב	קנב	יד	ויחי	ויעש לו אהוד	מב
י	אחרי	ויקברו את עצמות	קנה	ד	צו	והוא לחץ את ישראל	"
ג	צו	ירעם מן השמים	קסא	ו	במדבר	ה' בצאתך משעיר	מח
ד	בראשית	ותתן לי מגן ישעך	"	טו	ויצא	זש"ה אם לא יסתכום	נא
ד	וירא	ד"א ותתן לי מגן ישעך	קסב	ג	במדבר	אשרי הצדיק	נב
לב	נשא	ד"א מושל באדם	קסה	ה	מסעי	זבולון עם חרף נפשו	"

(סח) בעטות נרעם שם מנחומא וז"ל ספרי וסוף כפ' ואמחנן פסקא כ"ע כפ' כי הוא יעצור לפני העם .
 (עט) חסר הליון . (ע) חסר הליון . (עא) בעטות נרעם שם מנחומא וז"ל ינושלמי והוא בינושלמי קדושין פ"ד
 ה"א דף כ"ה ע"ג) ותוכה במדרש נתי"ר פ"ה בשנינוס . (עב) הליון מנחומא הוא בעטות וז"ל ויר' , והוא כפ"א
 אות ה' . (עג) הליון מדרש וז"ל מנחומא וסוף כפ' ראה אות ג' , ומן נחמ ליראין נס להטוסס הוא מנחומא
 וירא אות מ"ב . (עד) חסר שם הליון . (עה) הליון מנחמ שלפניו מוסב גם על תלמך זס . (עו) נראה ש"ל
 ילמדנו , עיין ילקוט מהלכו רמז ט"ל שסביב שם בשם הילמדנו וקיים למד מדוד דכתיב ויחי צבואס וירא את
 אליאב , ובדולף נמלא בילמדנו שם כל התלמך זס . (עז) לא כמו ש"יין שם על אמר ר' יהודה . (עח) במתוס
 מנחומא ז"ל מוספתא , והוא במוספתא קוטה פ"ג .

אות	נמצא בהתחומא	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתחומא	המתחיל	רמז
						מלכים א	
ג	אמור	ד"א הלא עם אל אלהיו ידרוש	דפא	ד	חיי	והמלך דוד	קפו
ט	תולדות	היינו האדאמרנין כסף סיגים	רפו	ט	מסעי	וגם אתה ידעת	קע
כא	שלח	ביום נשעך תשגשגי (פג)	רפז	א	בחקותי	אם תלך בדרבי	קעה
ג	במדבר	וסכרתי את מצרים	רפה	י	חוקת	ויתן אלהים חכמה	קעז
ו	בא	כאשר שמע למצרים	רצא	"	"	ויהכם מכל האדם (פט)	קעה
יא	ראה	והארץ חנפה	רצב	ד	תצוה	ויעש לבית חלוני שקופים	קפב
כ	במדבר	בעולם הזה מי שרואה פני השכינה	רצה	יז	נח	ובשנת אחת עשרה	קפד
יג	ויקרא	זש"ה אל תבהל על פיך	רצו	ט	תולדות	אמר ר' שמואל בר נחמני	קצה
יט	תולדות	נבלתי יקמוון	רצה	ו	מסעי	ויאמר ירבעם בלבו	קצח
ה	ויצא	לך עמי בא בחדריך	רצט			והעורבים ד"א משלהגו של יהושפט	רש
ד	משפטים	ד"א חמה אין לי	שא	ז	חוקת	הלא הוגד לאדוני	ריג
"	"	בסאסאה בשלחה תריבנה (פג)	שב	ו	מסעי	בחרו לכם הפר (פ)	ריד
טו	וארא	ונהפכו נחליה לזפת	שד	ל	וישלח	וירפא את מזבח	"
ב	דברים	ישוושו מדבר וציה (פד)	שה	לא	נשא	ובדברך עשיתי	רטו
ג	שלח	ר' אחא הגדול אומר	שט	כו	שמות	כה אמר בן הדרד	ריט
ג	ראה	כל הגוים כאין נגדו	"	ה	אמור	ויגש איש האלהים	רכ
ב	ויקהל	ואל מי תדמינו ואשזה	שי	ה	פנחס	מלכים ב	רכז
טז	בראשית	לא ייעף ולא ייגע	שיא	"	"	וילך יהושפט	"
ל	"	ד"א מי פעל	שיג	"	"	והכתים את כל עיר	"
ט	תרומה	אתן במדבר ארו שטה	שיד	"	"	ויעמוד השמן שהוקד ובאת לשאול לו (פא)	רכח
יד	אמור	הן אתם מאין	"	טז	תזריע	והאיש היה גבור חיל	רכט
"	"	ד"א הן אתם מאין (פב)	"	א	מצורע	חי ה' כי אם רצתי	"
יא	שמיני	אני ה' הוא שמי (פג)	שטו	יב	תזריע	ומלך ארם	רל
כב	במדבר	מאשר יקרת בעיני נכבדת	שטז	יא	"	ויאמר אלישע	רלא
ו	שלח	כי טח מראות עיניהם	שכא	לא	במדבר	ולא דבר ה'	רלד
ג	בלק	מפר אותות בדים	שכב	כ	ויצא	כיון שראו הנביאים	רמג
יז	בא	ד"א מקים דבר עבדו	שכג			ישעיה	
ב	פנחס	האותיות שאלוני	שכד	יז	פנחס	שאל גוי אחד	רנה
יא	וארא	אומר עצתי תקום	שכו	יב	"	ד"א צדק ילין בה	רנז
טז	תזריע	לעתיד לבא הקב"ה יושב בדין	שכז	א	קדושים	זש"ה עד די כורסוון	רסד
ל	במדבר	למען שמי אאריך	שכה	כז	לך	אתה מוצא אברהם עד שלא מל	רסט
יז	נח	לאמר לאסורים (פד)	של	א	קדושים	ד"א אימתי הקב"ה נעשה גבוה	"
י	בראשית	בזכות התורה נבראו שמים וארץ	שלו	יד	ויצא	שאל לך אות	רעו
כ	תולדות	הנה ישכיל עבדי	שלח	י	תזריע	והיה מוטות כנפיו	רעט

(פג) הליון ממאמר שלפניו מוסב גם על זה. (פ) בטעות נקטש שם "מדקש" וז"ל "מנחומא". (פא) בטעות נקטש "מנחומא" וז"ל "ב"ר" והוא צ"ל "הוא צ"ל א"ה", וגם רש"י בפירושו מלכים שם הביא וז"ל ומדקש אגדה בג"ר. (פב) הליון מוסב על הסתלמט המאמר ביום נשעך עד כתיב לדורות. (פג) בטעות מליון "מנחומא" וז"ל "פסיקתא" והוא בפסקא דזיבי בשלח (דף פ"א ע"ב), וכן מונח בילקוט בשלח רמז רכ"ו בשם הפסיקתא. (פד) חסר שם הליון. (פה) לפניו היה כן במנחומא אמור, עיין שם בהערה ק"ל. (פו) ומנח ג"כ נקטת א"ה י"ב. (פז) הליון נשמע שם ממקומו.

מבוא

רמו	המתחיל	נמצא	אות	רמו	המתחיל	נמצא	אות
רמו	המתחיל	בתחומא	אות	רמו	המתחיל	בתחומא	אות
שמג	כילא מחשבותי מחשבותיכם (פח)	וישב	יא	שנו	ד"א השפלי עץ גבוה זה נבוכדנצר (15)	וירא	לג
שם	כי הנה החשב יכסה ארץ (פט)	תצוה	ד, ה	שסב	הנה נשיאי ישראל	שופטים	ז
שסב	ד"א מי אלה כעב תעופינה	בלק	כב	שסז	בלדות אתנד	נח	יט
שסו	סולו סולו המסלה	בהעלתך	יט	שסט	ולא יהיה עוד לישראל	אמור	יא
שעא	ואת כל אלה ידי עשתה	וירא	ב	"	ראה מה כתיב	"	כג
שעג	שאלה מטרונה (5)	בראשית	כ	שעב	בן אדם נהה	בשלח	ט
שעד	ילמדנו רבינו כמה הוא דינם	"	לג	שעג	מה הצאן מתפרדת	"	טו
	ירמיה			שעד	ד"א למה כצאן (15)	"	יז
רסד	ראשית תבואתה	"	י	"	כטומאת הנדה היה ה דרכה	מצורע	יז, יח
רסז	המדבר הייתי לישראל	במדבר	ב	תקח	ונתתי לה את כרמיה	וירא	כב
רסה	הנני נשפט אותך (65)	וישב	יא	תקב	ד"א מדבר במצרים	שמות	ז
רע	ואנכי אמרתי איך אשיחך	משפטים	י	תקד	כענבים במדבר	לך	כא
"	א"ד אלעזר בן פרת (65)	קדושים	יב	תקז	ימאסם אלה	בחקודי	ב
רעא	אכן בגדה אשה	משפטים	י	תקל	ד"א ללמדך שגדולים צדיקים	ויקרא	א
רפ	מי יתנני במדבר	במדבר	ב	תקלו	השמש יהפך להשך	בראשית	יב
רפד	אל יתהלל הכם	מטות	ז	תקלח	ומעין מבית ה' יצא	בלק	כו
רצא	כי כאשר ידבק	קדושים	ה	תקלט	ואנכי השמדתי את האמורי	דברים	ה
"	שנו רבותינו תיק הספר (75)	בראשית	כא		עובדיה		
רצג	ד"א אומללה יולדת השבעה	ויצא	יד	תקמט	הזון עובדיה	וישלח	ח
רצז	קורא דגר	תצא	ג	"	כה אמר ה' אלי למלכות	"	"
שה	אם יסתר איש במסתרים	נשא	ח		רביעית		
שט	יען אשר עשו נבלה בישראל	ויקרא	י	"	אם תגביה כנשר	צו	ד
שיב	כה אמר ה' הנני שב את שבות	תולדות	ב	תקנא	ד"א עלה הפורץ (75)	ויצא	בסוף
של	הנני נוהן את פרעה הפרע	וארא	ח	תקנב	והיה שארית יעקב	תולדות	יט
שלא	מדוע נסחף אבירך	בא	יט	תקנד	ועשיתי כאף ובחמה	ברכה	ג
שלא	אם תגביה כנשר	צו	ד	"	עמי מה עשיתי (75)	אמור	יג
שלז	יהזקאל	אמור	יא	תקנה	הירצה ה' באלפי אילים	צו	א
"	וארבעה פנים לאחד	"	כג	תקז	אל תשמחי אויבתי לי	נצבים	א
שמא	אמר הקב"ה יתכסו רגליהם (75)	קדושים	ו	תקס	טוב ה' למעוז ביום צרה	נח	י
שמח	ואשמע אחרי קול	הצא	יד	תקסא	הנה על ההרים רגלי מכשר	במדבר	טז
שנה	והנה שולחים הזמורה ואלבישך רקמה	הרומה	ד	"	חבקוק	תזריע	י

(פח) במקום הליון "מלכת" 5"ל "מנחומא", וכן מנבא בילקוט ירמיה רמז רס"ח בשם המנחומא, והליון שם מוסב על הנני נשפט אותך. (פט) ומן אמר ר' אבה בר כהנא חושך ואפלה שמשו בעולם הזה הוא מפסיקתה ויחי בחי' הילוכ (77 ס"ח ע"ה) והסך הליון פסיקתה. (5) הוא עד ר' יחי' אמר. (65) הליון נשמש ומוסב על הנני נשפט אותך. (75) בילקוט שמש הליון ו5"ל על ואנכי אמרתי איך אשיחך. (75) הליון מנחומא מוסב גם על זה, רק המאמר הנלשון הוא צפ' משפטים והמאמר הזה הוא צפ' קדושים. (75) הליון מנחומא ממאמר שלפניו מוסב גם על זה. (75) הליון המנחומא מוסב גם על זה. (75) הליון מנחומא מוסב על ד"ל השפלי. (75) הליון מקור רמז שלפניו מוסב גם על זה. (75) חסר הליון מנחומא. (75) בעשות נדבש שם צ"ר ו5"ל מנחומא.

רמז	המתחיל	אות	נמצא בתנחומא	רמז	המתחיל	אות	נמצא בתנחומא
תקסב	ד"א איום ונורא	י	תזריע	תשיט	אל יהיו כסוס כפרד	ו	תצא
"	הנה עופלה לא ישרה	ג	תרומה	תשכ	נותן באוצרות תהומות	א	חוקת
תקסג	ד"א עמד וימורד ארץ	י	שמיני	"	ד"א הנה עין ה' אל יראיו	ה	תולדות
תקסה	ד"א כי תאנה לא תפרח	י	תצוה	"	יראו את ה' קדושו	ו	בהעלתך
	צפניה			תשל	חרב פתחו רשעים	ז	לך
תקסז	אהה מוצא כשהטאו ישראל	יב	מצורע	תשלא	כי ה' אוהב משפט	יד	וישב
"	חגי			תשלו	ילמדנו רבינו (ק)	לג	בראשית
"	אכול ואין לשבעה (ק)	ז	קדושים	תשלט	ד"א אמר דוד רבש"ע	לב	"
"	על כן עליכם כלאו שמים מטל	ג	בחקוטי	"	לעשות רצונך אלהי חפצתי	יב	אה
	זכריה			תשמא	ברוך ה' אלהי ישראל (ק)	ט	צו
תקעא	מי אתה הר הגדול	כ	תולדות	תשמט	יפיית מבני אדם	כב	לך
תקעב	הוצאתיה נאם ה'	י	מצורע	תשנ	כל כבודה בת מלך	יב	וישלח
תקעז	גילי מאד בת ציון	יח	אחרי	תשנה	כשמך אלהים (ק)	א	שמות
תקפא	והיה כיום ההוא	י	שופטים	תשנז	וכן אתה מוצא	כ	במדבר
תקפג	ויצא ה' ונלחם בגוים	יח	אמור	תשנה	למה אירא כימי רע	א	עקב
תקפו	וזאת היתה המגפה	טז	תזריע	תשס	ד"א שמעה עמי (ק)	א	וארא
	מלאכי			תשסג	את מוצא	ט	צו
תקפז	אהבתי אתכם	ז	תרומה	תשסז	אז תחפזי זכחי צדק	טו	אחרי
"	כי ממורה שמש	יד	אחרי	תשעו	כמו שבלול תמס יהלוך	יז	וירא
תקפט	הכני שולח מלאכי	יא	ויגש	"	ד"א ישמח צדיק	ו	מטות
	תהלים			תשעז	ד"א נתת ליראיך נס (קט)	מג	וירא
תרלב	ד"א כי אתה תברך צדיק(ק)	א	חיי	תשעט	ד"א לי גלעד (ק)	ל	נשא
תרמו	ד"א לפי שהם עושים	טז	וארא	תשפו	יגידוהו על ידי חרב	יש	בא
	עצמם (ק)			תשפח	אשרי תבחר ותקרב (קיא)	יא	צו
תרנה	ומנת כוסתם היתה המנה	יח, יט	וירא	תשצ	אמרו לאלהים מה נורא	א	בשלח
	מתוקנת				מעשיך		
תרנז	אמרות ה' אמרות שהורות	א	אמור	תשצה	מושיב יחידים	יה	במדבר
תרסו	ד"א תרפה לא נשא	לג	חוקת	תשצו	הר אלהים	ז	"
תרעה	תורת ה' תמימה	יב	יהרו	תשצז	עליית למרום	ג	האזינו
תרעו	כא וראה היאך דוד משבח	ב	עקב	תשצט	קדמו שרים	יג	בשלח
תרפ	ומציון יסעידך אמר ר'	ט	קדושים	תתב	תחשכנה עיניהם מראות(קיב)	ב	בלק
	ברכיה (ק)			תתח	אך טוב לישראל	יא	מצורע
תרצט	ד"א שאו שערים ראשיכם	ו	וארא	"	ה' בעיר צלמם תבוה	ז	תצוה
תש	ד"א מי זה מלך הכבוד (קד)	ז	"	תתיא	אמרתיו להוללים	ג	אחרי
תשג	לא ישבתי עם מתי שוא	כד	וירא	תתיב	ד"א כי לא ממוצא וממערב	ט	מטות
תשז	ועתה ירום ראשי	כב	אמור		(קיג)		
תשיח	על ואת יהפלל	טו	מקץ	תתסו	אשתוללו אבירי לב (קיד)	ב	שלח

(ק) בעשות מציון עם מדרש וז"ל ג"כ תנחומא . (קה) חסר הליון . (קכ) נכסם בלדו מדרש וז"ל תנחומא . (קכ) חסר הליון . (קד) הליון מדרש הוא בעשות וז"ל תנחומא . (קה) הליון מוסב על ילמדנו רבינו . (קו) הליון תנחומא מוסב על ברוך ה' וכד שנאמר אמן ואמן הוא מהתנחומא עם . (קי) בעשות נכסם עם מדרש וז"ל תנחומא . (קכ) חסר הליון ובתנחומא שלפניו מציון מכללתו הוא במכללתו משפטים פרשה כ' ד"ס שלש פעמים בנשה והוא עם עד כיום התנחומא ייחד שמו ביונה ומן ד"ל שזמנה הוא מהתנחומא . (קט) חסר הליון וגם התנחומא שאתריו מפני קושע קלה הוא מהתנחומא עם . (קו) חסר הליון . (קיא) בעשות נכסם עם מכללתו וז"ל תנחומא , ומנחם בילקוט שמואל רמז ל"ג בשם התנחומא . (קיב) הליון תנחומא מוסב על המלך שציוניו . (קיג) הליון תנחומא מוסב על ד"א כי לא ממוצא , ובתנחומא הלא שון הוא במדרש שורר טוב מזמור ט"ה בקצת שניונים ועיין מדרש חזית כסוף כמטע שפנרמי . (קיד) חסר עם הליון תנחומא .

רמז	המתהיל	נמצא	אות	רמז	המתהיל	נמצא	אות
תתיו	ד"א חשבתו ימים מקדם	תשא	יד	תתפה	ועל ספרך כלם יכתבו (קפה)	בראשית	כח
"	אתה האל עושה פלא	ברכה	ג	"	משכיל לדור	ויצא	כנ
תתיה	נחית כצאן	בשלח	טו	"	סוכך ה' א"ר היא שלא	"	י
תתיש	הן הכה צור	חוקת	כט	"	כמדת הקב"ה	"	י
תתלד	אשמעה מה ידבר האל	צו	ו	"	הללויה כי טוב ארשב"ב	נח	יז
"	ד"א הסד ואמת נפגשו	שמות	כה	"	מסורת אגדה	שופטים	א
"	אמת מארץ הצמח בזמן	שופטים	ה	"	מגיד דבריו ליעקב	משפטים	ג
	שהן אמת				מעשה בעקילס (קנב)		
תתמ	כי מי בשחק	אמור	כ	תתקל	משלי		
"	אמור הקב"ה כל מי שהוא	בחקותי	ו	תתקלב	חכמות בחוג הרונה	בחקותי	ד
"	מעשה (קטו)			תתקלד	מפיו דעת ותבונה (קנב)	תשא	י
"	אז דברת בחזון	לך	יח	תתקלה	דרכיה דרכי נועם	יתרו	ט
"	לא אחלל בריתי	וירא	מ	"	ה' בחכמה יסד ארץ	בראשית	טו
תתמב	יושב בסתר עליון	נשא	כז	"	כבוד חכמים ינהלו (קנד)	צו	יב
תתמג	ר' אליעזר ב"ר יוסי הגלילי	"	"	"	ד"א כבוד חכמים ינהלו אלו	הצוה	ז
	אומר (קנז)				ישראל (קנה)		
"	עמו אנכי בצרה א"ר	"	"	"	ד"א כי לקח טוב בנוהג	הרומה	א
	יודן (קיו)				שבעולם (קנו)		
תתמו	ד"א צדק כתמר יפרח	שמיני	ד	תתקלז	ד"א מכל משמר נצור לכך	תשא	ב
תתנ	א"ר בזנא אין אדם בעולם	מקץ	טז	"	א"ר אחא (קנז)		
	בלא יסורין				ד"א אורח חיים (קנה)	עקב	ג
תתנט	יודיע דרכיו למשה	שמות	ט	תתקלח	שש הנה שנה ה'	נשא	ג
תתסב	תסחיר פניך	נח	יב	תתקמד	בן חכם ישמח אב	תולדות	א
תתסג	שלה חשך	בא	א	תתקמו	מאזני מרמה	תצא	ז
תתסד	ויקנאו למשה (קה)	קרח	כה	"	בו לרעהו חסר לב	וישלה	יג
תתסה	וי"א במעשה מרגלים (קט)	שלח	כא	"	ד"א פרי צדיק	וירא	לח
תתסח	יזכר עון אבותיו	תשא	ד	"	הן צדיק בארץ ישולם	ברכה	ה
תתעג	השמים שמים לה'	וירא	יט	תתקמה	הפוך רשעים ואינם	נצבים	א
תתעו	חצות לילה אקום	בא	טז	"	דבר אהר יודע צדיק נפש	נח	י
תתעז	לעולם ה' בדרך נצב בשמים	הצוה	ח		בהמתו		
תתעה	ד"א אשא עיני אל ההרים	תולדות	כ	"	רוחמי רשעים אכזרי (קנט)	"	"
תתפ	א"ר אין ירושלים נבנית	וישלה	כא	תתקמט	יש בוטה	ויצא	א
תתפג	למכה מצרים בכבוריהם	בא	יח	תתקנ	הולך אחר חכמים (קל)	בראשית	כא
תתפד	למכה מלכים גדולים (קכ)	דברים	ה	"	לב יודע מרת נפשו (קלא)	יתרו	יא
תתפו	זכור ה' לבני אדם	תצא	יא	"	ד"א מדבר בעומלי תורה	מקץ	ב

(קנו) ה'עיון תנומתא במתמר שלפניו מוסב גם על המאמר הזה. (קנז) ה'עיון תנומתא הוא בעטות, וז"ל ילמדנו ומלאה נדפסם וישלח אות ה', וז"ן ספק כי נובע מילמדנו. (קיו) לא מלאתי עוד בתנומתא רק מן המאמר וכן אתה מולא והוא בתנומתא שמות אות י"ב, ומן אמר ר' אבהו הוא בתנומתא אחרי מות אות י"ח. (קיא) עד ר' שמעון בן ינאי אומר. (קיט) ה'עיון נשמתו והמאמר א"ר הונא הוא בשו"ע מזמור ק"ו. (קכ) ה'עיון תנומתא נשמתו ומוסב על זה ש'עיינתי. (קכא) בעטות ה'עיון "מדכש" וז"ל "תנומתא". (קכב) ה'עיון תנומתא במתמר שלפניו מוסב גם על זה. (קכג) בעטות נשמתו שם "מדכש" וז"ל "תנומתא". (קכד) בעטות נשמתו שם "מדכש" וז"ל "תנומתא". (קכה) חסך שם ה'עיון. (קכו) חסך ג"כ ה'עיון. (קכז) המאמר שלפניו עד ד"א הוא מפסיקתה רבתי פכ"ג ומן ד"א הוא מתנומתא וחסך ה'עיון. (קכח) על המאמר הראשון חסך ה'עיון מ"ק דף ע' וה'עיון תנומתא מוסב על ד"א אורח חיים. (קכט) ה'עיון שלפניו מוסב גם על זה. (קל) חסך ה'עיון. (קלא) ה'עיון תנומתא נשמתו ממקומו ומוסב על לב יודע עד וישלח את מותו.

אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתנחומא	המתחיל	רמז
יב	וארא	כל רוחו יוציא כסיל	תתקטב	ד	מצורע	ד"א אם נתפש ללשון הרע (קלב)	תתקנב
ב	"	דברי אגור	"	"	"	"	"
ג	עקב	עין תלעג לאב	תתקטב	"	"	ר' יהושע בשם ר"ח לפי שבליעס אמר לבלק (קלג)	"
ג	חיי	אשת חיל	תתקטב	"	"	"	"
א	ברכה	ד"א רבות בנות איו"ב	"	טז	בלק	טוב ארוחת ירק	"
ח	וישלח	הנסה דבר אליך הלאה	תתצו	ג	בשלח	ד"א ברצות ה' דרכי איש	תתקנר
כו	נשא	האנוש מאלוה עקב כשהלך אצל פרעה (קמ)	"	טו	בלק	טוב פת הרבה	תתקנו
כט	חוקת	לוכד חכמים בערמה	תתצט	כב	תולדות	בבא רשע בא גם כזו	"
ד	ויצא	כי עם אבני השרה ברידת	"	ו	קרח	ד"א אלו דתן ואבירם	"
לג	בראשית	לפי שנאמר ויראו בני האלהים	תתק	י	ויקרא	ד"א גם בלא דעת (קלד)	תתקנט
ה	עקב	והיה ראשיתך מצער	תתקד	משפטים	ו	מלוה ה' א"ד תנחומא	"
א	בשלח	חכם לב ואמין כח	"	ג	יתרו	ל"ג תכה	"
ו	מקץ	האומר להרים (קמא)	"	יב	מצורע	נכוננו ללצים שפטים (קלה)	"
ח	תזריע	מי פלג לשטף	"	י	חוקת	יש זהב ורב פנינים	"
טו	קרושים	ואולם מי יתן אלוה דבר	תתקו	טו	קרושים	מקלל אביו ואמו	"
ה	חיי	ישליו אהלים לשודדים	"	ה	מצורע	ד"א שומר פיו ולשונו	"
טז	ויצא	הן יעצור במים ויבשו	"	טז	בהעלתך	עקב עגוה	תתקס
ט	ויחי	מסיר שפה לנאמנים	"	טו	וירא	ד"א זה לוט (קלו)	"
ה	תצא	זכרוניכם משלוי אפר	"	א	ברכה	ד"א את מוציא יעקב קבל חמש ברכות	"
א	בהקותי	אם חרוצים ימיו (קמב)	"	ה	יתרו	הלא כתבתי לך שלישים	"
יא	מצורע	כל ימי רשע	תתקז	ה	בהר	אל תגול דל וכי יש לו כלום	"
ו	ואתחנן	ד"א אם יעלה לשמים שיאו (קמג)	"	כז	במדבר	ד"א אל תגול דל (קלז)	"
ח	וירא	דבר אחר כל חשך טמון לצפוניו	תתקה	יז	וארא	ד"א הזית איש	"
כא	"	דרש רבי פייס	"	ז	שמוני	ד"א אל תהי בכובאי יין	"
כו	נח	גבולות ישיגו	תתקט	"	"	למי אוי למי אבוי	"
ו	נשא	ועין נואף שמרה נשף (קמד)	"	טז	בהעלתך	ד"א ירא את ה'	תתקסא
יג	בראשית	המשל ופחד עמו	תתקיב	יז	"	ד"א ומהו ומלך	"
א	מקץ	ד"א קץ נתן ליסורים	תתקטו	ב	ויקרא	כי טוב אמור לך עלה	"
יג	תולדות	ד"א שרשי פתוח אלי מים	תתקיו	ח	תולדות	כי שבע תועבות בלבו (קמז)	"
ל	וירא	ועתה שקו עלי צעירים	"	כד	בלק	ד"א סברך רעהו בקול גדול	"
יב	וישלח	ברית כרתי לעיני	תתקיה	לז	בראשית	אנשי רע לא יבינו משפט	"
יג	ראה	אם עלי אדמתי תזעק	"	ה	בלק	מושגה ישרים בדרך רע	"
ט	מקץ	לא רבים יחכמו	תתקיש	א	פקודי	איש אמונות רב ברכות	תתקסב
ו	מטות	ד"א לא יגרע מצדיק עינו	תתקיב	א	בהר	ד"א נבהל להון	"
				ה	ראה	ר' ויהנן פתר קרייה בשואל (קנט)	"

(קלב) כמעות הליגו הליגון הנחומא על שפטי חכמים יזכו דעת והוא מן מדגש שו"ע מזמור ה' והליגון הנחומא מוסב על מתאמר שלפניו ד"א אם נתפש כו'. (קלג) לא מלאמי טוד ואלו לי"ע למדנו. (קלד) במקום הליגון מדגש לי"ע תנחומא. (קלה) הליגון במתאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קלז) הליגון נשמע ממקומו. (קלז) הליגון הנחומא במתאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קלח) חסר הליגון ומתאמר שלפניו חסר נכסם עליו כ"ל הוא כ"ל פס"ה חות י"א. (קלט) הליגון במתאמר שלפניו מוסב גם על זה. (קמ) המתאמר מהתנחומא מתחיל מן יעקב כשהיה חלל פרכס. (קמא) חסר הליגון. (קמב) כמעות נכסם שם "מדגש" ולי"ע "תנחומא". (קמג) חסר הליגון. (קמד) חסר הליגון.

מבוא

אות	נמצא בתנ"ך	המתחיל	רמז	אות	נמצא בתנ"ך	המתחיל	רמז
יה	תולדות	אני ישנה	תתקפה	יד	מקץ	וכל מאמצי כח (קמס)	תתקב
ב	בהר	שוקיו עמודי שש	תתקצ	כ	בשלח	כי בם ידיו עמים	תתקבא
כב	ויצא	חנו ממחקים (קט)	תתקצא	כב	שמות	ירעם אל בקולו (קמט)	"
יג	במדבר	יפה את רעיתי	תתקצב	כט	בראשית	וביד כל אדם יחתום	תתקבב
"	"	ראוה בנות ויאשרוה עתידין ישראל (קני)	"	ד	אחרי	אם על פיך יגביה	תתקבו
א	תשא	ד"א בטנך ערמת הטוים	"	י	אמור	מי הקדימיני ואשלם	תתקבו
ב	תצוה	מלך אסור ברהשים	"	י	וירא	לא אחריש בדיו	"
כד	שמות	מי יתנך כאח לי	תתקצג	"	"	ירתיה כסיר מצולה (קמז)	"
יש	וישב	כי עוזה כמות אהבה	"	ח	ואדא	את כל גבוה יראה	תתקבה
יב	אמור	מה שהיה כבר היה	תתקצז	ד	מקץ	דניאל ומילתא די מלכא שאיל (קמח)	אלף ס
ב	אחרי	לשחוק אמרתי מהולל	"	א	קדושים	חזה הוית עד די כורסוון רמיו (קמט)	אלף סד
ה	יתרו	ארבעה בני אדם אמרו ד' דברים	תתקצה	כג	בראשית	ד"א ואשמעה אחר קדוש מדבר (קנ)	אלף סו
ח	קדושים	ד"א אלולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה (קנה)	תתקצט	יט	במדבר	עזרא מספר בגוואי א"ר יהודה הלוי (קנא)	אלף סז
כא	אמור	כי מקרה בני האדם	"	יט	במדבר	נחמיה אמר אברהם להקב"ה דה"ו	אלף עא
יג	ויקרא	אל תבהל על פיך	תתקעא	יב	ויחי	בן אסיר	אלף עז
ב	מצורע	אל תהן את פיך לחטיא	"	ז	קרח	רות יתן ה' את האשה שה"ש	תרו
כג	וישלח	טוב ללכת א"ר שמעון בראבא	תתקעג	טו	ויצא	תתקבא ד"א עלמות אהבוך	תתקבא
ב	וארא	כי העושק יהולל חכם	"	ב	יתרו	תתקבד הנך יפה	תתקבד
"	"	חמשה תלמידים היו לו לר' יוחנן (קנט)	"	ד	וירא	ד"א עד שיפוח היום (קנב)	תתקבו
ח	משפטים	ביום טובה היה בטוב	תתקעה	טז	נשא	ד"א הנה מטתו (קנג)	"
ד	נשא	את האשה אשר היא מצורים	תתקעו	ח	פקודי	צאינה וראינה (קנד)	"
טו	נח	אני פי מלך שמור (קס)	תתקעה	יא	בשלח	ד"א אתי מלבנון	תתקפה
א	שמיני	ד"א שומר מצוה	"	ט	תשא	ד"א נופת תמוננה	"
א	יתרו	ד"א ובכן ראיתי רשעים קבורים	תתקעט	יא	"	רב הונא אמר (קנה)	"
א	אחרי	הכל כאשר לכל	"				
א	ויגש	ד"א עיר קטנה	"				
טו	וישב	ראיתי עבדים על סוסים	"				
ח	מצורע	כי עוף השמים יוליך את הקול	"				

(קמס) הליון נשמע ממקומו ומוסב על וכל מאמצי כח, וכל סך אל יגביז בכמו חקר הליון בפסיקתא וואו בפסיקתא דרב כהנא בפסיקתא טובה (דף קנא ע"ב). (קנט) חקר הליון הנחומא, ואחד המנוסים הליון ואלה שמות רבס, ואף כי נחלא בש"כ פ"א חבל בעל הילקוט טוון להנחומא. (קמז) עוד לא מלאה זס המאמר בהנחומא ואולי ל"ל ילמדנו. (קמח) עד ר' יוחנן אמר. (קמט) נכסם כלדו "הדרש" ו"ל"ג "הנחומא". (קנ) הליון הנחומא הליון בטעות על וואמר חלי ולריך להליון על תאמר ד"א ואשמעה. (קנא) חקר הליון. (קנב) הליון הנחומא נשמע ומוסב על ד"א עד שיפוח. (קנג) חקר הליון. (קנד) בתחלה חשבתי כי במקום הנחומא הנכסם שם ל"ל פסיקתא וואו בפסיקתא ויהי ביום כנות (ב ע"ב), חבל אח"כ מלאתי המאמר בהנחומא פקודי. (קנט) הליון נשמע ממקומו, ויש להליון על רב הונא אמר בהמאמר שלפניו. (קט) הליון הנחומא נשמע ממקומו ויש להליון על הסמלת רמז התקנ"א. (קנז) המאמר בהליון ראוה בנות ויאשרוה הוא על ראוה בנות עמידין ישראל חק נמוקס הנחומא ל"ל ילמדנו, וכן הויה הילקוט במלאכי רמז תקנ"ג בשם הילמדנו. (קנח) חקר הליון. (קנה) הליון הנחומא הוא בטעות מאת המדפוסים, וואו במדרש קטלת פ"ז פ' ב' הטעוק יוכל. (קס) עד ד"א פני מי מנך שמור.

מזן רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט הביא מאמרים בשם הילמדנו.

רמז	פמתחיל	רמז	המתחיל	רמז	המתחיל
מז	בראשית דרש רבי ישמעאל	תשמג	עד אנה ינאצוני	תשצג	ד"א אלה הדברים
סב	נח את האלהים התהלך נח	תשמד	ד"א ויאחז צדיק	תתי	התחיל משה מתירא
סב	וירא והכחש שרה	תשמה	כי תבואו (ג)	ותיג	ואתהנן
פו	ד"א ותהרין	תשנב	לא ה' שלחני	תתשו	אמר שלמה לכל זמן
קל	ויצא אסף אלהים	"	ותפתח הארץ	תתמו	ה' אלהים א"ל משה
"	וישלח אמר ר' חמא	תשסג	הקת	תתכז	אעברה נא ואראה
קמ	וישב ויבא יוסף את דבתם	"	קה את המטה	תתכז	ויתעבר ה'
קמז	מקץ בחלומי	"	אמר ר' סימון	תתכז	שנו רבותינו
קמח	כי יש שבר ויאמר יעקב לבניו	תשסד	יען לא האמנתם	תתכז	ד"א ומי גוי גדול
"	ויגש כי כמוד כפרעה	"	זש"ה יקר בעיני ה'	תתכט	יתברך שמו
קנ	ויחי ויקרא יעקב אל בניו	"	אמר עשו לעמלק	"	אמר ר' יוסי בר חנינא
קנז	גד גודר קח את אהרן	תשסה	אמר ר' אבין הלוי	תתמו	עקב
קסא	צו קח את אהרן	"	זש"ה תן לחכם	תתמו	זש"ה יד ליר לא ינקה
תקג	מצורע קח את אהרן	תשסו	בלק	תתנא	והיה אם שכח תשכח
תקנט	נשא ויהי המקריב	"	זש"ה והרשעים כים נגרש	תתנד	בעת ההיא (ג)
תשיר	בהעלתך וביום הקים	"	ויגל ה' את עיני בלעם	תתסג	והיה אם שמע תשמעו
תשכג	תשכט תשלב	תשסז	מהררי קדם	תתנא	מעשה באשה אחת
תשלב	תשלו תשלח	"	כי מראש צורים	"	כתיב למען ירבו ימיכם
תשמב	תשמב תשלח	"	מי מנה עפר יעקב	תתסא	ראה
"	"	תשסח	ד"א אמר לו	תתסא	כי יכירת
"	"	"	ד"א כי מראש צורים	תתצ	ראה שחיבי הקב"ה
"	"	"	הן עם לבדר ישכון	תתצא	לא תתגודדו
"	"	תשעא	ילמדנו רבינו	תתקל	תצא
"	"	"	ד"א כנחלים	תתקל	העושה מצוה אחת
"	"	"	אראנו ולא עתה	תתקסא	ברכה
"	"	"	וישב ישראל כשבידך	תתקסב	ומרף זרוע
"	"	"	בלעם	תתקסב	וירא ראשית לו
"	"	תשעב	פנחם	ב	יהושע
"	"	תשעג	על פי הגורל	טו	ד"א למה נמשלה תורה
"	"	תשעו	ד"א ותקרבנה	"	ויעמדו המים
"	"	"	יפקוד ה' אמר לו	מה	ולעתיד לבוא
"	"	"	לעיני כל ישראל	מז	שופטים
"	"	תשפד	ממות	מז	שלושה משקים
"	"	תשסה	הווי זהירין	מז	אנכי לה'
"	"	תשסז	וידבר נקום נקמת	סב	אמר רבי יהודה
"	"	תשסז	ומקנה רב, את מוצא	סך	ולא זכרו בני ישראל
"	"	"	מסעי	סס	ויאמר מלאך
"	"	"	זש"ה נחית לצאן	עח	שמואל
"	"	תשסז	עלו משה ואהרן	עח	ותנה היא מדברת
"	"	"	עלו משה ואהרן	"	"

(א) חסר הליון, 'ילמדנו' פיין עולך ערך אסטולא. (ב) חסר הליון. (ג) נעטות מליון סס 'מדכס' ו'ל' 'ילמדנו' והפוך ערך יקמיון, פומני, קוס, בינא המתאמר עמונא סס בילקוט בשם הילמדנו.

רמז	המתחיל	רמז	המתחיל	רמז	המתחיל
ס	ותתפלל חנה	הו ש ע	הו ש ע	ט	ותתפלל חנה
פז	שלא כמדת הקב"ה	כי חסד הפצתי	כי חסד הפצתי	פז	שלא כמדת הקב"ה
פח	כי פקד	את מוצא כשעמדו	את מוצא כשעמדו	פח	כי פקד
קל	אין לחם תול	ד"א מי חכם	ד"א מי חכם	קל	אין לחם תול
קלא	אמר ר' לוי	ע מ ו ס	ע מ ו ס	קלא	אמר ר' לוי
קלו	למה זה אדוני	שמעו דבר ה'	שמעו דבר ה'	קלו	למה זה אדוני
קמא	ד"א למה נקרא שמו כלאב	ע ו ב ד י ה	ע ו ב ד י ה	קמא	ד"א למה נקרא שמו כלאב
קמו	ילמדנו רבינו	כיום עמדך מנגד	כיום עמדך מנגד	קמו	ילמדנו רבינו
ריט	מלכים	מ י כ ה	מ י כ ה	ריט	מלכים
"	רבי ברכיה	כי עתה תצאי	כי עתה תצאי	"	רבי ברכיה
רמג	אל יתהלל	ואשלח לפניך	ואשלח לפניך	רמג	אל יתהלל
רסא	חזקיה לוח ישן	יראו גוים	יראו גוים	רסא	חזקיה לוח ישן
רעא	ישעיה	נ ח ו ט	נ ח ו ט	רעא	ישעיה
רפו	כי יום לה'	ד"א אם שלמים	ד"א אם שלמים	רפו	כי יום לה'
רפח	בשנת מות המלך	ז ב ר י ה	ז ב ר י ה	רפח	בשנת מות המלך
רש	משא מואב	ואכחיד לעתיד לבא	ואכחיד לעתיד לבא	רש	משא מואב
רשא	הוי המון עמים	מ ל א כ ו	מ ל א כ ו	רשא	הוי המון עמים
רשז	כי רותה שמים חרבי	ואשרו אתכם	ואשרו אתכם	רשז	כי רותה שמים חרבי
שז	שלש מעיות עתיד שר של	ושבתם וראיתם	ושבתם וראיתם	שז	שלש מעיות עתיד שר של
שיא	רומי	ת ה ל י מ	ת ה ל י מ	שיא	רומי
שכב	אלהים להושיעני	אמר הקב"ה	אמר הקב"ה	שכב	אלהים להושיעני
"	וקוי ה'	קול ה' על המים	קול ה' על המים	"	וקוי ה'
שמו	ד"א מסר אותות בדים	אשכילך ואורך	אשכילך ואורך	שמו	ד"א מסר אותות בדים
שנ	אמר הקב"ה	טעמו וראו	טעמו וראו	שנ	אמר הקב"ה
שסג	צופיו עורים	יהי דרכם חשך	יהי דרכם חשך	שסג	צופיו עורים
שסד	ד"א נמשלו ישראל לחול	דוב לה'	דוב לה'	שסד	ד"א נמשלו ישראל לחול
שסח	תחת הנתושת	לוח רשע	לוח רשע	שסח	תחת הנתושת
רעז	חיל גוים	חשלא	חשלא	רעז	חיל גוים
רעט	עין לא ראתה	חשלב	חשלב	רעט	עין לא ראתה
רפה	ירמיה	קוה אל ה'	קוה אל ה'	רפה	ירמיה
רפט	ובנו את כמות	שמן ששון	שמן ששון	רפט	ובנו את כמות
רצב	כי הנני משלח	מות וחיים	מות וחיים	רצב	כי הנני משלח
רצו	על מצרים ועל יהודה	גם אל יחצך	גם אל יחצך	רצו	על מצרים ועל יהודה
שיז	נמשלו ישראל לזית	אל תבטחו	אל תבטחו	שיז	נמשלו ישראל לזית
שכא	ולמה הוא מעלה	וגם עד זקנה	וגם עד זקנה	שכא	ולמה הוא מעלה
"	והיה כעץ שתול	וישמחו באלהים	וישמחו באלהים	"	והיה כעץ שתול
שנא	לא ילמדו עוד	עדות ביהוסף הפסוק הזה	עדות ביהוסף הפסוק הזה	שנא	לא ילמדו עוד
שנז	ולכננים הלויים	יפול מצדך אלף	יפול מצדך אלף	שנז	ולכננים הלויים
שנח	אתה מוצא	טוב להודות	טוב להודות	שנח	אתה מוצא
שנב	יחזקאל	תפלה לעני א"ר פנחס	תפלה לעני א"ר פנחס	שנב	יחזקאל
שנכ	והסידורתי את לב האבן	תפלה לעני תפלה למשה	תפלה לעני תפלה למשה	שנכ	והסידורתי את לב האבן
שנז	ואתן נזם על אפך	מטה עווד	מטה עווד	שנז	ואתן נזם על אפך
שנח	חי ה' אם אדרש	יריין בגוים	יריין בגוים	שנח	חי ה' אם אדרש
שנב	בן אדם	לא המתים	לא המתים	שנב	בן אדם

מבוא

מקום	ערך	מקום	ערך	מקום	ערך
	מ.	ריש וארא	דפתר	ויזכור אלהים את רהל	גלעד
בריש שלח לך	טכני	פרשת ותדבר מרים	דרגון	בסוף פ' בראשית	גמס
וה' המסיר (וירא)	טמיון	(בהעלתך)	"	והיה עקב תשמעון	גן ו'
וכי ימוך אחיך (בהר)	"	פ' כי אם שמור (עקב)	דריה	פרשת ואתה תצוה	גנן
בריש כי תשא	טון א'	והכתה הגדול מאתיו	"	פרשת שלח לך	גנסר
קח את המטה (חקת)	טרקלר	(אמור)	"	לאלה תחלק הארץ	"
בסוף אם בתקותי	טרש	כי תבואו אל הארץ	דרלמס	(פנחס)	גנת
בפ' וישב ממנו שבי	"	(שלח)	רש ה'	כאהלים נטע ה' (בלק)	גף ח'
(חקת)	י.	ויהי חשך אפלה (בא)	הגמון	פרשת קח את המטה	גרמס
	יד ב'	ריש זאת חקת	הג' ה'	(חקת)	גרף
ירכה (בא)	"	פרשת וישמע יתרו	הר	פרשת כי תשא	ד.
יפקוד ה' (פנחס)	"	הן עסלכרד ישכון(בלק)	הרפני	ויהי כל הארץ שפה	דבר ב'
בריש והיה עקב	יפגענו	ומקנה רב (מטות)	ו.	אחת (נח)	דבר ו'
פן יפגענו בדבר(וירא)	יקנטון	ויורוהו ה' עץ (בשלח)	ז.		"
והיה עקב תשמעון	כ.		זמיון	פרשת שלח לך	דגמא
	כבר א'	סוף פרשת בראשית	זמר ה'	שלומית בת דברי	דדנים
בפסקא וברוב גאונך	"	אתה עובר היום(דברים)	זן א'	(אמור)	דשנמא
(בשלח)	"		"	וירא איש מצרי (שמות)	דיומן
בפסקא ראה החילתי	"	בסוף אחרי מות	זקן ב'	אלה פקודי	דיוותק
(דברים)	"	זמרי בן סלוא (פנחס)	זרע ב'	פ' וישמע יתרו	דכנסן
בפסקא ראה החילתי	"	ואתה תצוה	ז.	בסוף ויהי מקץ	דכסן
(דברים)	"	ואתחנן	ח.	כנחלים נטיו (בלק)	דס
פ' את קרבני (פנחס)	כבש ד'	בן זקונים הוא(ווישב)	חבל	ויהי בימי אמרפל (לך)	"
שני גוים (תולדות)	ככלא	ריש פנחס	חבד	בריש ואלה שמות	רמס ז'
בריש ואלה תולדות	כלמוס	כירי	חבד ד'	קח את המטה (חקת)	רנטיב
פ' שני גוים (תולדות)	כלנס	פרשת אלה פקודי	חמד	ואברהם זקן (חיי)	"
וישם ה' דבר (בלק)	כירי	פרשת קדושים	חמה	ויאמר משה לחובב	דנסס
פרשת ויהי מקץ (ד)	כס ד'	לך לקראת משה(שמות)	חמס	(בהעלתך)	"
ויהי ביום השמיני	כסל	ריש כי תשא	חמש	פ' נקום נקמת (מטות)	רמס ז'
בריש שלח לך	כרבל	(ותדבר מרים)(בהעלתך)	"	ריש אלה הרבירים	רנטיב
פ' הן הארם(בראשית)	כרבל	ריש אמור	"	ריש פ' ואתחנן	"
את עוז בכורו (וירא)	כרבא	ריש תרומה	"	מה אקוב (בלק)	"
בריש וארא	כרכס	ריש כי תשא	"	סוף כי תזרע	דנסס
ויקח קרח (ס)	כרס ה'	אם כסף תלוה	חן ג'	אל תצר (דברים)	"
ויחי יעקב	כרת	(משפטים)	חסד	בצר לך (ואתחנן)	"
ויקרא יעקב (ויחי)	ל.	כי ימוך (ברר)	חפאטיקון	ריש אחרי	רסקס
בלבת אש (שמות)	לב ב'	ריש ואלה תולדות(ג)	חפרע	סוף ויקרא	רסקופלן
בלטיהם (וארא)	להס	וארא	חרס	ריש ילמדנו (בראשית)	רסקר
וישא משלו (בלק)	לווטין	ריש שלח	חשך א'	ריש אלה פקודי	דע
שני לוחות (עקב)	לחת	קח את המטה (חקת)		פ' ויקרא יעקב (ויחי)	רפלמטר
עיין להם (וארא)	לט ג'				
אמור	למר				

(ג) הנה"ל הוסיף לה מנחמי המלה הזאת בתלמוד הגמורה ועלמנו כי העורך טון להילמדנו . (ד) הוספת המוספי . (ה) העיריני יודי רכב הסמס הגדול מוהכ"ר מ"י דר' קאהוט עיש למקן בילמדנו חוקס פ' קח את המטה , וכן מונח בילקוט חוקת רמז תשס"ג .

מקום	ערך	מקום	ערך	מקום	ערך
ריש בראשית	סרבל	למה משה ואהרן(שמות)	נ.	למה ב'	
ואתם הדברים (ואתחנן)	"	בריש אלה שמות	נכר	לעם	
ויהי בשלה (ח)	סרד	אם כסף תלוה(משפטים)	נמפיון	לק ב'	
קח את המטה (חקת)	סרטנא	בריש ויקח קח	נפק ג'	מ.	
כאהלים נטע ה' (בלק)	סרק ו'	ריש כי תשא	נקד	מאה	
	ע.	ריש בראשית	נקד א'	מגלב	
ושרי אשת אכרם (לך)	עבד א'	ובפסיק' [ל'ל ובפסקא]	"	מגרם	
בריש וידבר (במדבר)	עבר ה'	ויקהלו משה ואהרן		מגרף	
ויהי כי זקן יצחק	עטש	(חקת)		טה	
(תולדות) (ט)		ויאמר משה לחובב	נורא	מזבח	
מלאכי אלהים עולים	על א'	(בהעלתך)		מוג	
(ויצא)		בריש ואתחנן	"	מחט	
וה' הולך לפניהם	עמק א'	ותכחש שרה (וירא)	נשים	משטר	
(בשלה)			ס.	"	
מי מנה עפר יעקב(בלק)	עפר	ריש במדבר (ו)	סגמטין	"	
אספה ל' (בהעלתך)	עצב	בריש וידבר (במדבר)	סגמוס	מטרפלין	
ויהי ברד (וארא)	עששית	שתי חוצרות	סגנס	"	
	פ.	(בהעלתך)		מכסר	
סוף ויקרא נפש כי	פגן ב'	ותן שמה מלוא העומר	סגנון	מכר ג'	
תחטא		(בשלה)		מל ו	
הנה אביך תולה(ויחי) (י)	פגש ב'	אם בחקותי	סדר	מלייר	
וישמע הכנעני (חקת)	פחם א'	שלא לך	סטטינור	מלן	
ויאמר משה לחובב	פט ב'	בריש וישב יעקב	סטטימה	מלפפון	
(בהעלתך)		ואלה המשפטים	סטר	מן ב'	
מראש צורים (בלק)	פטרא	בריש ויקהל	סם ב'	מן א'	
וישמע הכנעני (חקת)	פטריקון	לך עלה מזה (תשא)	סמפרינון	מנגנון	
וישלח משה מלאכים	"	קח את הלויים (במדבר)	סמרטין	"	
(חקת)		או בהעלתך)		מנייק	
הן הארם (בראשית)	פסש	פקוד כלבכור(במדבר)	סנודיא	מנמכוס	
אם כסף (משפטים)	פלג ב'	אלה המשפטים	סנקטריון	מס ב'	
בדברות אחרונות	פלגוג	קח את המטה (חקת)	ספן	מסא	
(ואתחנן)		הן עם לבדד ישכון	"	מסכן	
והיה עקב פ' כי תאמר	פלה ב'	(בלק)		מקום	
כי יכרית (ראה)	"	ריש ואתחנן	"	מר ב'	
וישא משלו (בלק) (יא)	פלט ג'	וכי תאמר כלבבך	"	מר ג'	
ויקחו אליך פרה (חקת)	פליא	(עקב)		מריב	
כי התעללת בי (בלק)	פלייתא	בריש וישב	ספף	משטה	
כאהלים נטע ה' (בלק)	פלייטון	ריש אחרי מות	ספקל	משכן	
ויהי ברד (וארא)	פלכין	ואלה שמות	ספקלטר	"	
בריש ואתחנן	פלמנטר	שלא לך	ספר ד'	מת ב'	
צו (יב)	פלנים	ויקהל (ז)	סקלט	מתק	

(1) הוספת המוספי . (2) מסך צערוך מלת צילמטו . (3) הוספת המוספי . (ע) הנמ"ל כתב יצפתי ולה מלחמי בנחומות ונעלם ממני כי הערוך כוון לציילמטו . (י) המוספי כתב צנוקחאות נמטמו דכרים אלו , ונעלם ממני כי הערוך כוון לציילמטו הנאבד . (יא) גם על זה כתב המוספי חקרה גירכא זו צנוקחאות . (יב) הוא דכני המוספי .

מקום	ערך	מקום	ערך	מקום	ערך
והיה עקב פרשת כי תאמר	קפל	סוף כי תשא ואת יהודה (ויגש)	צלמות צמח	כי ירכב אליכם פרעה (וארא)	פלנק
פרשת וישב (טו)	"	כי תשא בדברות אחרונות (ואתחנן)	צנן צף ה'	בריש ויקח קרה ויקח קרה ויהי חשך (בא)	פלסטר פלפל פלק
ריש ויהי ביום השמיני (טז)	קפלא דגיא	ריש אלה פקודי ריש צו ויהי חשך (בא)	צפרון צר ג' צר ז'	סוף כי תשא והיה עקב תשמעון כי תשא	פסבי "
ריש קדושים בריש ואלה שמות עקב (יז)	קפנדר קר ד'	אל תצר את מואב (דברים)	צרצר קי	בריש ויצא רב לכם (דברים) אספה לי (בהעלתך)	פסריות פסטל פפיליון
כחורך השור (בלק)	קרדקיס קרסם א'	סוף ויקהל ויורדו ה' עץ (בשלח) ויהי העם כמתאוננים (בהעלתך)	קביססם קבלנא קדרון קום	וישם ה' רכר (בלק) ויקחו לי תרומה שלח לך ריש כי תשא ואתם הרבקים (ואתחנן)	פקם א' פקסן פקר ב' פרכטא פרוויים פרוכס
ריש בהעלתך ריש בהעלתך	קרפסא קרקר א'	והיה עקב צו (יג)	" קטבא קטריוק	ריש ורא ריש אלה הדברים כי תשא	" פרודגמא פרט ח'
ויהי חשך (בא)	קתליכום קתר	ויצא בןאשה ישראלית (אמור)	" קטריוק	ויהי ברד (וארא) לכה ארה (בלק)	פרוכימטוס פרמא ג'
ויקרא יעקב (ויחי) ונתנה הארץ יכולה (בחקותי)	ר. רא	אל תצר את מואב (דברים)	" קטה קטר ד'	הנה אנכי שולח מלאך (משפטים) אם שמור תשמרון (עקב)	"
סוף פ' אלה תולדות קדושים תהיו (נח)	רא ב' ראה רב א'	בסוטה (נשא) (יד) ריש בהעלתך ריש ואלה תולדות אל תצר את מואב (דברים)	" קטבא קטריוק	ראה החילותי (דברים) ותצא דינה (וישלח) עיין גם ערך בלשן (וישב)	פרסה פטרסוף
קדושים תהיו כי תשא ריש וישלח הנה אביך תולה (ויחי) ויאמר משה לחובב (בהעלתך) ברישילמדנו (בראשית) ריש ילמדנו (בראשית) ומטר לא נתך ארצה (וארא)	ר. רב א' רוח רחק	סוף כי תשא ואתה תצוה סוף וארא [ז'ל בס' בא] ואל שרי (מקץ) ריש בהעלתך קדושים וארבע מאות איש (וישלח) ריש קדושים הן האדם (בראשית) ריש אלה הדברים ריש תרומה ראה נתתיך (וארא)	קליאם קלן ב' קלן ג' קלן ד' קנבי קנקל קנשברון קנת קסד קסטינר קסטר קסר	ואתם הרבקים (ואתחנן) חצוצרות כסף (בהעלתך) סוף משפטים שלח לך בציצית (שלח) ריש כי תשא ויהי ברד (וארא) ריש כי תשא ואתה תצוה	פרספיה פרפסט פרפירא " פרקופי ז' צדק צהב ג' צל ג' צלב
ריש אלה שמות	שם ב'				

(יג) ג"כ אוספת המוספי. (יד) עס הביא בסוטה ובילמדנו, ז'ל בסוטה בילמדנו וכוונתו נפ' קוסיה: (טו) הוא דכתי המוספי: (טז) המוספי כחצו בנוסמאות אין דברים אלו נמלאים ושכתו שחמומח הנדפס אינו בילמדנו שהביא העורך: (יז) בעצותו במעות ילמדנו והיס עקב פ' כי יכית וז'ל ילמדנו ראה פ' כי יכית, ועל זה העיטו ידיו הכב הגדול המוקר המהולל ד"ר קאהוט בשלמי אליו הרשימו, גם הוסיף איזס ערכים אשר עברתי עליהם:

מבוא

ק

מקום	ערך	מקום	ערך	מקום	ערך
או יבדיל משה (ואתחנן)	חסס	בפסקא רב לבם סב (דברים)	ששן א'	ואלה שמות ריש ילמדנו (בראשית)	שמאל שמים שני
סוף ויקהל הרומה	תפי	ריש אחרי מות	ת.	ויאמר משה לחונב (בהעלך)	
ריש וישמע יתרו ובסוף ויקהל ואתחנן	תרע	ופרעה הקריב (בשלה)	תהא	ריש כי תשא	שרר
	"	מראש צורים (בלק)	תלע	ויהי ה' את יוסף (וישב)	שרתוע
	תרת	ריש ואתחנן (יח)	תמלויס תסוור		

(יח) ונדפוס פלגא חקר .

(יח) רשימה מהמקומות מילמדנו כפי סדר התורה אנה הם מובאים בערוך .

ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך
צנן	תצוה	מלפפון	קסר	חמד	סטסימה	וירא	בראשית
קליאס	גנן	תרע	רפיון	לב ב'	ספף	אסטרט	אמר ד'
ראיה	זן	משפטים	שטה ב'	מגרף	פרסוף	טמיון	אפלוין
שרר	צלם	אסטרטיגוס	בא	נכר	*קפל	כרבל	אפוספין
ויקהל	קלן ב'	בחרת	בלסטר	ספקלטור	שרתוע	נשים	ארם א'
סב ב'	כי תשא	גליור	גגית	קד ד'	מקץ	חיי	ביאה
סקלם (ג)	אבא	חן ג'	דרלמס	שד ב'	דגמא	דכסן	*ברקין (ה)
קבלנא	אסטריביל	מן ג'	יד ב'	שם ב'	*כירי	תולדות	גמס
תפי	בזק	טר ב'	מגלב	שמאל	קלן	חפאטיקון	רסקר
תרע	בכורות	משכן	פלק	וארא	ויגש	ככלא	וה
פקודי	גרמס	נמפיון	צר ז'	אגר ב'	ביאה	כלאב	כרבל
אורניסים	חמה	סטר	קלן ג' (ב)	אנסטלא	צמה	כלמוס	מחש
דגמא	חמש	סנקטרוון	קרקר א'	בחנמל	ויחי	עשש	סס ב'
דע	טרן א'	פלג ב'	בשלה	גגית	דפלמטר	קטר	נקר א'
חבל	מזג	פרמא ג'	אדר ב'	דפתר	כרם	*ויצא	סרבל
צפון	מסטר	פרפירא	אז	חפרע	כרת	*גליא	פטש
ויקרא	מקום	שדון	בריוני	יפגענו	מכר ג'	גלעד	קסר
גל ה'	מתק	תרומה	הדרפני	כרך א'	מנמכוס	על א'	רשע
דסקופלן	מקד	אלטין	ככר א'	להט	פגש	פסדיות	יכס
פנן ב'	סמפרינון	אנקוס	סגניות	לט ג'	קתליכוס	וישלה	שמים
צו	פמבי	אספנדמון	*סרד	למה ב'	רוח	אסטסיאנות	נח
*פלנים	פנייס	חמש	עמק א'	עששית	שמות	פרסה	גרה
צר ג'	פרכטא	מזבח	קדרון	פלכין	אפוספין	קנשרון	רא א'
*קטבא	פרודגמא	פקסן	תלע	פלגק	במה ב'	רוב א'	לך
שמיני	צדק	קסטר	יתרו	פרובט	בר כסני	וישב	דיותק
כס ד'	צל ג'	חרנוס	דרניס	פרט ח'	דבר ו'	בלשין	עבד א'
קפלא דגיא	צלמות		הגמון	צהב ג'	דכוס	זקן	שכט ב'

(ה) בכל מקום אשר הלגמי סימן כוכב כזה * הם הוספת המספיקי . (ב) בעשות בערוך כסוף והלא ולי נפרשת בל . (ג) חסר בערוך מלת ילמדנו .

ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך	ערך
תוריע	חמש	בהעלתך	אלולוגין	מה ב'	מח ב'	פמרא	דנסטס
ביאה	למר	אבלניא	אנפרות	נקר א'	פלט ג'	פלט ג'	וו
דנסטס	מל ו'	אלף ב'	אסיא ב'	ספן	פלייתא	פלייתא	כבד
מצורע	מנייק	אמכטי	אפכיות	סרטנא	פלויטון	פלויטון	לעס
מטרפלין	קטריק	אמתנשין	בדד	פתא א'	פקם	פקם	מטטר
אחרי	בדר	אם	גנסר	פטריוקון	פרוכימטוס	פסטל	מטטר
כבואה	חסר	אסטסיאנות	דבר ב'	"	קרטם א'	קרטם א'	פרזבט
דסקס	טמיון	אסכולא	דריה	פליא	תמליוס	תמליוס	פרמא ג'
זמיון	בתקתי	אפנתי	חרס	שלוש	פנחס	פנחס	צרצר א'
לק ב'	אם ג'	ארגליא	טכני	"	אפופסין	אפופסין	קטריק
ספקל	אפרכיות	ארך	כסל	בלק	בלספימיסון	בלספימיסון	קטר ד'
תהא	טרש	דם	סטטיונר	אסטרוליג	גנסר	גנסר	קטטינר
קדושים	מגרס	דרגון	ספר ד'	אפקלין	זמר ה'	זמר ה'	ששן א'
אסרש	סדר	חמס	פקר ב'	בלשין	זרע ב'	זרע ב'	ואתחנן
גיאי	קתר	מה	פרפירא	גאל	יד ב'	יד ב'	ואתחנן
חד ד'	במדבר	מרוז	פרקופי	גנת	כבש ד'	כבש ד'	אחר ג'
קנקל	אפופסין	נורא	קרח	דיומן	ממות	ממות	אנטפתא
קנת	אפרכיא	סגנס	אנגרכטיס	דנטיב	אשש	אשש	אסטולי
קפנדר	אקונין	עצב	ארגטיס	הן ג'	גריגור	גריגור	אפי ב'
רא ב'	ארנון	פט ב'	כרכס	כלנס	דם	דם	אפנתי
אכור	מסא	פפליון	נפק ג'	לוטשין	הר	הר	אקלישא
אגון	*סגמטין	פרפטט	פלסטר	מטטר	דברים	דברים	ברך א'
אלולוגין	סגמוס	קום	פלפל	מטרפלין	אחר ג'	אחר ג'	גלבטין
אסטריטיגוס	סמרטין	קטה	חקת	מכסר	אילה	אילה	דנטיב
"	סנודיא	קנבי	אפופסין	מלייר	אלם	אלם	דנסטס
"	עבר ה'	קרטע	גף ה'	מלן	אסטולי	אסטולי	זן
ארה	נשא	קרפטא	דכסמן	מנגנון	אפופסין	אפופסין	נורא
אתלישין	ארך ד'	רחק	דש ד'	מסכן	ארך ד'	ארך ד'	ספן
ביין	משמח	שני	חשך א'	ספן ג'	בריוני	בריוני	סרביל
דבר ו'	משכן	שלח	טרקלר	סרק ו'	ברך א'	ברך א'	פלגוג
דריה	קטריק	אטימוס	טרש	עפר	דימוס ז'	דימוס ז'	פלמנטר

(ד) לעיל דנטימה הראשונה הנאמתי כי במקום פ' והיה עקב פ' כי יכרית פ' ראה פ' כי יכרית :

מ ב ו א

קא

(ט) רשימה מהערכים מהערוך שהביא הילמדנו מספר שמות, באיזה אות נמצאים בפרשה הזיא בתנחומא הנדרפס מספר שמות.

ע ר ך	נמצא באות	ע ר ך	נמצא באות	ע ר ך	נמצא באות	ע ר ך	נמצא באות
שמות	פליכין	יד	קדרון	כד	קסטר	ט	
אפוסטין	פליניק	יא	הלע	ט	הינס	"	
במה ב'	פרזבט	ה	יתרו	ה	תצוה		
בר בטני	פרט ח'	יד	דרנים	ה	גגן	יג	
דבר ו'	צהב ג'	"	הגמון	"	זן	יא	
דכוס	צר ז'	יג (ה)	מלפפון	ז (ז)	צלם	"	
חמד	קסר	ח	תרע	ד	קלן ב'	"	
לב ב'	רפיון	טו	משפטים		כי תשא	כד	
מגרף	שטה ב'	ב	אסטרטיגוס	ה	אבא		
נכר	בא		בהרת	יא	אסטריוול	ב	
ספקלטור	בלסטר	ד	גליור	ט	בוק	ט	
קר ד'	גגית	ב (ג)	הן ג'	יד	בכושרות	ה	
שד ב'	דרלמס	ד	מן י'	י	גרמס	י	
שם ב'	יד ב'	יד	מר ב'	ד	חמה	ה	
שמאל	מגלב	א	משכן	יא	חמש	ח	
וארא	פלק	ד (ג)	נמפיון	ח (יא)	טרן	א (טז)	
אגר ב'	צר ז'	"	סטר	ז	מזג	ב	
אגסטלא	קלן ג'	" (ד)	סנקטדרון	יז	מטטר	לה	
הבמל	קרקר א'	"	פלג ג'	ז (יג)	מקום	כז	
גגית	בשלח		ספריא	יז	מתק	ג	
דפתר	אדר ב'	יה	שדון	ד	נקד	ה	
חפרע	אז	י	תרומה		סמפריגון	כו	
יפגענו	בריוני	כה	אלטין	ט	פמבי	לא	
כרך א'	הרדפני	כד	אנקוס	יא	פנייס	יד	
להם	כבד א'	טז	אספנדמון	ט (יד)	פרכמא	ה	
לט ג'	סגניות	כג (ה)	חמש	ג	פרודגמא	טו	
למה	סרד	יח (ו)	מזבח	י	צדק	ה	
עשית	עמק א'	ה	פקסן	ט (טו)	צל ג'	"	

(ה) הערוך לין וזילמדנו ויהי חשך חלפה וז"ל לך אל פרטה בטוקר. (ג) הערוך הביא בתחלה ויהי חשך ואח"כ ובפסקו ונהפכו לדם חף כי הפסקו האחרון שהביא הוא מוקדם בקרא, רק וכן שהביא בתחלה מאמר מן ז"ל קיים על המאמר הזה וכן זילמדנו כ"ל המאמר הוא ג"כ זילמדנו. (ג) לפנינו נדרפס לא חזרו חשבון בבית האקרויס, וזה שהביא הערוך ס"א לא חזרו חשבון בבית האקרויס. (ד) בעשות בערוך סוף ואח"כ ז"ל סוף בא. (ה) הערוך הביא זילמדנו ותן שמה מלוא העומר מן, כוון אל התחלת הכתוב שנדרפס שם בלות כ"א. (ו) האספת המוספי, ובעשות לפניו סקירות, אולם נדרפוס לא שונים כחם סקירות, עיין מה שכתבתי בהערה ז"ל בהנחומא בשלח. (ז) בעשות ומלפפון יש לתקן ומלפפון, עיין בהערוחתי הנחומא יהוה הערה ל"א. (ח) הנחומא הנדרפס נשמט מאמר גדול שהגדל מן הכ"י שהיה לפני המדפיס הראשון והיה לנכון לפני הכד בעל הערוך זילמדנו, והביא עמך אסטרטיגוס ובערך גליור ובערך סנקטדרון. והמאמר הוא ז"ש מגיד דבריו ליעקב עקילס בן אחותו של אדריטוס היה מנקה להתגייס אשר הוסף המדפיס ממנוטובה אל הנחומא הנדרפס (אות ה') וכל המאמר מוצא בעין יעקב בפ"י ה"י יעקב בן חביב בעש זילמדנו. ובהנחומא כ"י אות ג' המאמר הזה נקלה שטייטס. (ט) עיין הערה ח'. (י) נשמט זה מן הנדרפס בלות י"א או אות י"ב כי שם מקומו. (יא) בעשות לפנינו למחסינן וזלפוסים האשונים דפוס קאנשאמאניאל ווייליא וגם מאנוטובה כתוב לנכון למפיון. (יב) עיין הערה ח'. (יג) הערוך הביא שם זילמדנו אם כסף, והוא במאמר שלפניו לפני הכרעה על אם כסף תלוי ונמצא לפנינו בלות ז'. (יד) לפנינו בעשות אספנדמון וז"ל אכפנדמון. (טו) לפנינו בעשות פקסנין וז"ל פקסנין. (טז) לפנינו בעשות מופיון וז"ל מיווין, עיין פסיקתא כי משא הערה ק"א.

הוא נקרא ילמדנו, ומובא גם בדברי כמה קדמונים, וא"כ אין מהנמנע לחשוב שהמרדש ילמדנו
 וברדש תנחומא אחד הם. ומה שמחזיק יותר השערה זו, הוא שכמה מאמרים המובאים ברש"י
 בשם תנחומא הם בערך בשם ילמדנו (בצד רכ"ז הערה ה' הביא ב' דוגמאות מרש"י וערוך (ה),
 וכן נמצא לפעמים מה שמובא בערך משם ילמדנו, מובא בילקוט בשם התנחומא (שם בהערה
 ו' מביא ב' דוגמאות לזה (ה), גם הרבה מאמרים אשר הקדמונים הביאו בשם ילמדנו,
 נמצאים בתנחומא הנדפס שלפנינו (שם בהערה ו' מביא דוגמאות (ו), וכן כמה שיורי מאמרים
 שמובאים בערך בשם הילמדנו, הם נמצאים בתנחומא הנדפס, (שם צד רכ"ח הערה א'
 מביא ערכים מהערוך ואנה הם נמצאים לפנינו בתנחומא הנדפס) (ז), ומזה שהביא הערוך
 בענין

(ד) ראיינו הראשונה כי מה שמובא ברש"י שמות ח' י"ז בשם תנחומא מובא בערך ערך נלפסנא בשם ילמדנו
 אינה רחוק כלל, כי רש"י לא כוון אל תנחומא הנדפס, רק לתנחומא תכני יד שלנו פ' נח אית ד', גם התאמת
 מובא בערך שם בשו"ט, וראיינו שהשנים עשר"ל ארוב ל"ו כ"ח הביא בשם תנחומא מה שמובא בערך ערך נכחם
 בשם ילמדנו, גם מזה אין להסתייג כי אחד המה, כי תמי' לרוב בתדרשים שונים מתארים שוים, ואין לשפוט
 מזה כי הם אחד: (ה) הראיה הא' שהביא מערוך ערך נבואה שהביא בשם ילמדנו מה שנתאל בילקוט שופטים
 דף פ"ד (הוא שם רמז כ"ב) בשם תנחומא, אינה רחוק כלל, כי בערוך שם הוא מתאר אחר, והוא תילמדנו
 פ' אחרי מוס, ובילקוט מובא רק דרוו של נדעון הוה משתחוה הוא לבנואח, אך גוף המתאר משוייב הוא צנינו,
 וגם ליתא בנדפס כלל, רק בכ"ל שלנו מולדות אות י"ט. והראיה השנייה מה שמובא בערוך ערך ארז ג' בשם
 ילמדנו נתאל בילקוט דף פ"ג ע"א (הוא בשלה רמז רנ"ה) בשם תנחומא, גם רחוק זו און לה יקוד, כי בשל
 הילקוט כוון להתנחומא כ"ל בשלה אות י"ז, ויש שיזוים בתאמר הזה כמו שהפירוש שם, ואף אם היה נתאל המתאר
 בנדפס אין להביא רחוק ממנו, כי בכר העירויי שספר שמות התנחומא הנדפס לקוח כולו מן הילמדנו על ספר
 שמות: (ו) הראיה שהביא כי רש"י ע"א י"ח ח' תביא בשם ילמדנו מה שנתאל בתנחומא דף ל"ה (הוא צפ'
 תשא אות ע'), ונפלא בנקל כי קרוב שרש"י לקח תאמר זה מערוך ערך זקק שהביאו בשם ילמדנו, ורש"י אינו
 מזכיר בשום מקום את הילמדנו, מנגד כי בכר מלח' אחרונה שהתנחומא הנדפס מספר שמות לקוח מן הילמדנו,
 ובוז נכתר גם מה שהביא שם בבערה היא שהביא"ג דף ק"ה הביא בשם ילמדנו מה שנתאל בתנחומא בא דף
 כ"ד ע"ב (הוא שם אות י"ח), כי תאמר זו מובא בערוך בשם ילמדנו בערך נרדס, והסקמ"ג לקוח משם, ומובא
 לנטון בשם הערוך בסוס' נמחוס ל"ה ע"ב ד"ה וכמה, ומה שנתאל גם לפניו בתנחומא הנדפס, הוא כי התנחומא
 הנדפס מן' שמות הוא הילמדנו מן' שמות. ומה שהביא עוד שם כי בהל"מ נכרות פ"א ה"ח מזכר תאמר הילמדנו, והוא
 בתנחומא דף ל"ב ע"ב (הוא צפ' קדושה אות ו'), גם מזה אין לשפוט, כי אפשר שבעל התנחומא הנדפס העתיק את
 התאמר הילמדנו האחד, גם נתאל זה התאמר בתנחומא כ"ל קדושה אות ו', או אפשר כי קורא להתנחומא הנדפס
 בשם ילמדנו, אבל אין עוד מזה רחוק כי התנחומא הנדפס הוא בתאמר הילמדנו. וכן מה שהביא עוד שם כי
 הילקוט בתדרס דף רכ"ה ע"א (הוא פ' שלח רמז תשמ"ה) הביא בשם ילמדנו (המתאמר כי תבוא אל ארץ מששחמכס
 הכב חייב צנן בתמחה דברים טו'), וזה נמצא בתנחומא דף ק"ו ע"ד (הוא פ' שלח אות י"ד), וכן ליקוט נביאים
 דף קל"ג ע"ב (הוא תמיני רמז תתקל"ב ד"ה כבד את ה' מהיגן), תביא מה שאבא בתנחומא דף פ"ב ע"ב (הוא
 תנחומא אות י"ב) ג"כ בשם ילמדנו, ואין תכלל זה רחוק כלל, כי התאמרים הבס נתאלים בתנחומא כ"ל שלח
 אות כ"ו, ובפ' ראה אות ט', ומסדר התנחומא העתיקם התנחומא כ"ל, וכמו כן הביאם בעל מסדר הילמדנו,
 ובעל הילקוט נתאלם בילמדנו לכן הביאם בשמו, ובעל הילקוט ראה את הילמדנו ואת התנחומא שלנו. ומה שהביא
 עוד כי הרמב"ן לרי"ף חלוין דף רנ"ו ע"ב הביא בשם ילמדנו, ונמצא בתנחומא דף ת"פ (הוא פ' שמיני אות ח'),
 כל התאמר בנדפס הוא לקוח מתנחומא כ"ל שלנו, וכל לשון הרמב"ן הוא הרמב"ן כ"ל, ואולי היה כן ג"כ
 בילמדנו שלקחו התנחומא שלנו, או הרמב"ן יבנה את התנחומא בשם ילמדנו. וכן מה שהביא בשם הרא"ש שהביא
 תאמר בשם הילמדנו ונמצא בתנחומא, ברור שהרא"ש העתיק זה מהרמב"ן, וכבר כתבתי בדיש הערה זו שהסקמ"ג
 אין רחוק, יטן כי לקח דבריו מהערוך: (ז) מה שביא מערוך ערך דייקת שנתאל המתאר בתנחומא ח' ע"ד
 (הוא בתנחומא ח' אות ח'), גם בכאן טוב לומר כי מסדר התנחומא הנדפס העתיק את הילמדנו, ומה שהביא
 מערוך ערך קסר ד' שדבריו נמצאים בתנחומא דף י' ע"ג (הוא פ' תולדות ארות ו'), וכן מ"ש בערוך ערך פסס
 ב' נתאל בתנחומא דף י"ב ע"ג (הוא פ' וישלח אות ה'), אין תכלל זה רחוק כלל, כי בשני מקומות הל"ל הם
 בתנחומא כסגנון אחר ממה שהביא הערוך בשם הילמדנו. וכן מ"ש מערוך ערך קטליקון שהוא בתנחומא דף י"ז
 ע"ד (הוא פ' ויחי אות ח'), גם בזה אין להשנות שוות, ובנדפס הוא כסגנון אחר, וגם המלה קטליקוס אין
 תבדור. וגם מה שהביא מערב גליון סקתודרין שמובא בתנחומא כ"ל פ"א (הוא צפ' משפטים אות ה'), מזה
 אין להביא רחוק כלל, כי כל המתאמר בתנחומא שם הוא הוספת המדפיים מתאגזיבוס שסופין אל התנחומא מכל' שהיו
 לפניו (עיין בפסק י"ד). ומה שסופר ומונה עוד שם ל"ה ערכים, מן ערך דטס עד ערך דוגמא, אשר המתארים
 נתאלים בתנחומא הנדפס דף י"ט עד דף מ"ב, טונמו לתנחומא שמו, וכבר כתבתי כי ספר שמות
 מתנחומא הנדפס עתה טונו מהילמדנו, ובשמייה ס' י"ט אשר נתתי לפני הקוראים תשמתי הערכים מספר הערוך
 שמוזכר גם מתאמרים הילמדנו מן' שמות, וכולם אחד לא נעדר נתאלים בתנחומא הנדפס מן' שמות. ות"ל
 עוד שם מערוך ערך פגן וערך דסקפ"ן בשם ילמדנו ונמצא בתנחומא דף 24 (נתהפכו סימני המספר
 ופ"ל 42 והוא דף מ"ב ברפוס פלנקפורט) הוא ריש פ' ויקרא אות ו', אינה רחוק, כי הוא שם בתאמר שסופין
 המדפיים מתאגזיבוס, ורשם עליו ראה כי חדש הוא, וגם כל המתאמר הוא כסגנון אחר, כי בערוך מובא לפולת
 זפגן שהכתיבו את המלך טו', ובנדפס למח"ל לשני בני אדם אחד קרמני ואחד בן פלטינין טו' ע"ש ומלאה כי

בענין ההלכה ונמצאים ג"כ בתנחומא הגדפס (שם בהערה ב' מביא ג' דוגמאות) (ח).
 והנה יען כי בילמדנו נמצאים לרוב בתהלתם דרוש שדרש ר' תנחומא בר אבא,
 ולכן כנו למדרש ילמדנו ג"כ מדרש תנחומא, או תנחומא סתם. ומה גם כי המלות כך דרוש
 רבי תנחומא לא נמצאים ברש"י לבר (בהערה ג' מביא ג' מקומות מרש"י) (ט), רק נמצאים
 גם בתנחומא עצמו (בהערה ד' ציין ה' מקומות מהתנחומא) (י), ומלבד זה אי אפשר לחשוב
 כלל שבעל הערוך לא ידע כלל מהתנחומא אשר בן דורו הוא רש"י ז"ל הביאו הרבה פעמים,
 וכן בהפך שרש"י ז"ל לא ידע מן הילמדנו המובא מבעל הערוך (יא), אם לא שנאמר כי
 המה באמת ספר אחד בעצמם (יב). אולם בכל זאת השערה זו (שהם ספר אחד) אין לה
 יסוד קיים מכמה טעמים חזקים, והיותר גדול שבהם הוא, שבעל הילקוט מביא מאמרים
 מהילמדנו וכמעט כלם לא נמצאים בתנחומא שלפנינו בדפוס, וכנגד זה הביא הרבה מאמרים
 מהתנחומא, והם כמעט כלם במדרש תנחומא שלפנינו בדפוס (יג), ומוכרחים אנתנו לומר
 שהיו לפני בעל הילקוט שני מדרשים שונים, אחד בשם ילמדנו, ואחד בשם תנחומא,
 ולקטו בילקוטו מאמרים משניהם, ובמקום אחד מצאנו שרשם שני המקורות תנחומא וילמדנו
 יחד (יד), וגם תראה מעד לזה כי באיזה מקומות הביא בעל הילקוט מאמרים מילמדנו
 ותנחומא אשר האחד משלים את חבירו (טו), ורק הבאמרים שהביא הילקוט מהתנחומא
 נמצאים

משונים הם זה מזה, וכן מה שמוצא בערוך ערך דסקפן הוא כנדפס בסגנון אחר, וכן מ"ש מערך לר' ג' שמיא
 בשם ילמדנו מה שנמצא בתנחומא דף מ"ה ע"ג (כוח ב' או אות ז'), תלכד כי בעל הערוך מביא מילמדנו
 ריש לו, ובתנחומא אינו ברש לו, הוא ג"כ בסגנון אחר ממה שמוצא בערוך, גם כבר העיר המדפיס מתאכזבה
 בנדפס דבריו לפ' פקודי, כי שלש פרשיות יוקרה לו שמיני שנדפסו אינם בתנחומא בעלם רק נוספות סוף. וכן מה
 שהביא בערוך ערך כס' ג' שנמצא בתנחומא דף מ"ו ע"ג (שמיני אות ה') הוא ג"כ מן המאמרים שמוכרחים
 מתאכזבה, גם הלשון משונה, גם מה שהביא בערוך שם המטני נותן עיניו בדים כו' ליתא כנדפס. ומ"ש
 ערוך ערך מנגנון מילמדנו והוא בתנחומא כ"ו ע"ג, כוונתו לתנחומא בדר אות ב', אם הוכך אני מנגנון שלי,
 כל מעיין יראה כי הערוך לא הביא כלל את המאמר הזה ולא הביא הילמדנו מפ' בבה, רק מאמר אחר
 מילמדנו פ' עקב, ובעטו פלטה קולמקו. עוד שם הערוך ערך אפרכיא מביא מילמדנו ומוצא בתנחומא דף
 מ"ה ע"א, כוונתו לתנחומא ריש במדבר, הנה בילמדנו הבי' נחיוס אפרכיא, ובתנחומא הבי' נחיוס אפרכיא, ומ"ש
 מערך קטדוק שנמצא בתנחומא ס"ג ע"א (הוא שם נשא אות ב'), פה עטה במח"כ, כי המאמר שהביא הערוך
 בסוף הערך ח"ל: בקוטה וצילמדנו (צ"ל בקוטה בילמדנו ור"ל ב' סוטה בילמדנו) ואח"כ ילא קטדוקי על אותה
 מדינה, אינו המאמר שבתנחומא נחא שם, כי שם איתא תשל לארטיקיאון שהיה קאטיקיאון (צ"ל קאטיקיאון)
 על מדינה, כי הוא עלה אחרת ומאמר אחר, והוא אשר הביא המוספי בערך שאלחמי בשם מדרש במח"כ ע"ג.
 עוד שם בערוך ערך פקר ב' מביא הילמדנו והוא בתנחומא ס"ז ע"ג (הוא פ' שלח אות ע'), אולם הלשון
 בתנחומא הוא כסגנון אחר ממה שהוא בילמדנו. ומ"ש מערך אפכיות שהוא בתנחומא דף מ"ו ע"ג (שם סוף
 קרת), לפנינו הבי' בתנחומא אפרכיות. וגם מ"ש מערוך ערך פרמא שהוא בתנחומא דף ע"ג ע"ג (שם עקב
 אות ז'), לפנינו בתנחומא המאמר בשיימי עיי"ש: (ח) מ"ש שם בסערה מערוך ערך עבר מביא בשם ילמדנו
 מה שהוא בתנחומא דף ע"ג ע"ג (כוח ב' במדבר אות ט'), אין מזה ראייה כי כל המאמר לקוח מתנחומא כ"י.
 וגם בעל הילמדנו העתיקו מהם. עוד שם בערך אשש, נמצא בתנחומא ריש מעות, כל קורא יראה שאין זכר מן
 המאמר שהביא הערוך ת"ר הנודר מן העדשים וכו' בתנחומא שלפנינו. ומ"ש מערוך ערך כך ח' שנמצא בתנחומא
 דף כ"א ע"ג (כוח ב' וארז אות ד'), מה אין לשפוט, כמש"ל כי ספר שמוס' מהתנחומא הגדפס לקוח כלו מן
 הילמדנו. (ט) משב כי רש"י טון אל תנחומא כנדפס, ולא הוא, כי כוונת רש"י אל התנחומא כ"י. (י) בסערה
 שם זיין חמשה מקוונות בתנחומא, דף ג' ע"א, ס"ד ע"ג, ס"ה ע"ג, פ"ג ע"א, פ"ה ע"ג, וכוון בזה לתנחומא
 ריש פ' מה אות ב', בהסלוקן סוף אות ו', שם סוף אות ט"ו, (בב' מקומות הסם לא נמצא בב"י ה' מהקאפארד
 הקיום כך דבר רבי תנחומא ב' אבא), שפועים אות י"ח, נלכיס אות ד', אולם נעלם ממנו כי בשני המקומות
 שפועים ונלכיס הם הוספת המדפיס בדפוס המאנוביה (כמו שהלכה בפרק י"ד ששמתי כל הסופות המאנוביהם
 ס"ג). (יא) דבריו בלחמי נודקם, כי בן הוא באמת, בעל הערוך לא ראה את התנחומא כ"י שלנו ולא סב"ל
 מהתנחומא אשר כעת בדפוס בנשר לא היו לפניו, ורש"י לא ראה את הילמדנו. (יב) השערה רחוקה, כי בפתח הם
 שני מדרשים נפרדים, והיו יקרים בתלמוד, ורש"י ז"ל היה בידו קובץ מהתנחומא, ולבעל הערוך היה קובץ
 הילמדנו: (יג) זה אין לו יסוד, כי רוב המאמרים שהביא בעל הילקוט אינם נמצאים כנדפס כלל, ומה שנמצאים
 הם בשינויים, כי בעל הילקוט טון תמיד לתנחומא כ"י שלנו, ושם נמצאים באמת המאמרים טולם כדמומה ונלחם,
 כאשר יראה כל מעיין בהערותי, ובכשומה (ס' ע"ו) במטא רשמתי כל מאמרי הילקוט אשר מנשים עליהם תנחומא
 ואנה הם נמצאים בתנחומא כ"י שלנו אחד לא נעדר. (יד) בסערה ב' זיין ויקוט במדבר דף כ"ד ע"א, וכוון
 לילקוט שלח רמז תשמ"ג ד"ה וילמדנו כל הערוך, וגם בנאן טון אל התנחומא כ"י, אף כי נמצא זה גם כנדפס.
 (טו) בסערה ג' הביא רש"י לא מזהים מילקוט המדבר דף רמ"ב ע"א, רמ"א ע"א, רמ"א ע"א, רמ"א
 ע"ד, רמ"ב ע"א, רמ"ג ע"א, רמ"ד ע"א, רמ"ה ע"א, וכוון לילקוט חוקק רמז תמס"ד, ובגל רמז תמס"ה,
 תמס"ו, תמס"ז, ומלבד כי אין האחד משלים חבירו, אין מזה ראייה אל כנדפס, כי בעל הילקוט טון לכ"י,
 ובכ

נמצאים בתנחומא הנדרפס (טז), אבל לא המאמרים מילמדנו (יז), מזה נראה בעליל כי הם מדרשים שונים, ומה שבזה אינו בזה. נוסף לזה כי כמה מאמרים המובאים בקדמונים משם ילמדנו ואינם בתנחומא הנדרפס (בהערה א' צד ר"ל הביא כמו הרשב"ם דברים ג' כ"ג) (יח), וביחוד בספר הערוך שהביא מאמרים בשם הילמדנו מספר גדול מהם אינם נמצאים בתנחומא הנדרפס (בהערה ב' הביא דוגמאות מהערכים אשר המאמרים ההם היובאים בהם אינם נמצאים בתנחומא), והלך מהם בעצמם נמצאים במאמרים אשר המאמרים ההם היובאים בהם אינם נמצאים ג' מביא י"ב דוגמאות ממאמרים שמובאים בערוך מילמדנו ומובאים גם בילקוט בשם הילמדנו (יט), נתברר איפוא כי שני המדרשים ההם שונים הם. וכל אלה הקושיות יהיישבו אם נאמר שלא לכך מה שהביא בשם הילמדנו, רק גם מאמרים אשר הביאו הקדמונים מהתנחומא חסרים לפנינו בתנחומא הנדרפס (בהערה ד' הביא דוגמאות מה שהביאו בשם התנחומא וחסר לפנינו) (כ), לכן אין לשפוט מהתנחומא שבידינו היום על הכוונה שהיה לו בזה קרום, וזה לא נשתנה לכך בזמן הזה, רק גם כתבי יד ישנים מהתנחומא ראינו בהם כמה וכמה שהם שונים זה מזה אם בכתבי יד עצמם ואם מאשר לפנינו ברפוס (כא), והילמדנו האמיתי אשר הוא בכ"מ מביאה אחד עשר למספרם (כב), או גם עוד כלפנים והנקרא גם בשם תנחומא, איננו שווה עם המסודר לפנינו אשר הוציא הרבה מאמרים מילמדנו הקדמון (כג), ובעל הילקוט הביא את שניהם, על שם ספרים שונים (כד), והתנחומא הנדרפס שבידינו הוא קיצור מהילמדנו הזה (כה), ומעט מקומות אשר נשאר כלו, והכתבי יד נותנים בלי ספק את הסידור איך היה מלפנים.

ועתה נבוא אל התנחומא שבידינו היום (הנקרא תנחומא—ילמדנו) יש בו פ"ב מקומות המתחילים "ילמדנו רבינו" ורובם הם בהספרים בראשית שמות במדבר, ומיעוטם בפרשיות ויקרא

וספר במדבר מתחומא הנדרפס לקוח כמעט כולו מהכ"ט שלו. (טז) כבר מלתי אמרה כי הילקוט טון רק לתחומא כ"י, וספר ויקרא במדבר דברים מהנדרפס לקוח כמעט כלו מן התחומא כ"י שלו. (יז) כי מה שהביא מן הילמדנו הוא מדרש בפ"ב הנאכלד ואינו. (יח) אין זה לשון הנדרפס, רק על דברי המעתיק הראשון, עיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מוה"ר"ל דוד לאוין בהערה להשג"ס שהוליא לאור ל"ד קל"א, והמאמר הזה שמונח בשם ילמדנו הוא הוספס ששנים שהוסף המעתיק גם. (יט) בין הדוגמאות הביא מנעל הערוך ערך אפניו שמוציא בשם ילמדנו, וגם הילקוט במדבר דף רמ"ח ע"א הביא זה בשם הילמדנו ע"כ. אינו כן כי הערוך שם הביא ד' מאמרים מילמדנו שפ' בהעלוקת ומפ' ואמתקן, אבל הילקוט (הוא שם בפ' חקת רמז חספ"ד) שהביא שם בשם הילמדנו לא נאספי ערך [ל' לאפניו], הוא מאמר אחד ואינו ענין כלל אל המאמר שמונח בערוך. וכן מה שהביא עוד שם מערוך ערך ל' ב' שהביא בשם הילמדנו, וכן הילקוט יהושע דף י' ע"ד (הוא ברמז ס"ב) הביא זה בשם הילמדנו, פה עטס בתמ"כ, כי מה שהביא הילקוט שם הביא בשם התחומא לא בשם הילמדנו, והוא בתחומא חולדות כ"י אות י"ט, רק במאמר שלפניו הביא הילקוט מאמר אחר בשם הילמדנו חשב בשם המאמר הזה הוא מילמדנו. (כ) בהערה שם מביא ד' דוגמאות מרש"י וזוקפ"ל ס"ו ס"א, ואיוב ל"ו כ"א. תמתיי מדוע הביא רק שני מקומות אלו בשם ילמדנו, הלא בהנהגת מקומות מביא שנים מן התחומא ואינם בתחומא הנדרפס (עיין פסוקי"ל בראשית כ"ה ומה שהערה אשכ"ר ש"י הביא התחומא), והנהגה אלו כש"י ז"ל טון כמעט בכל מקום רק על התחומא כ"י שלו, ולא בראשית ונאמרים כל המאמרים. גם יש לתמוה על מה שכתב כי מה שהביא רש"י איוב ל"ו כ"א לא נמצא בנדרפס, ונאמרה הוא שם משפטים אות י"א. גם מה שהביא בהערה הביא משני מקומות בילקוט שיעיה דף כט ע"א וההילים דף ק"ג ע"ב שהביא בשם תחומא ולא נמצא לפניו בנדרפס, בנחמ"ל הראשון שהביא בילקוט שיעיה הוא שם רמז שפ"ג ורמז שפ"ד בשני רמזים אלו מביא את התחומא, המאמר הראשון שאלה מנומרים נמצא בתחומא כ"י בראשית אות כ', והמאמר השני ילמדנו רבינו כמה הוא דינים של רשעים בגיהנם הוא כ"י בראשית אות ל"ג. וכן מה שהביא בילקוט מהלים שהוא ברמז משל"ו והלוי' המיוחדת שם מוסב על המאמר ילמדנו רבינו, והוא הוא המאמר מכל"י בראשית אות ל"ג שהנאכלד. וגם פה לפלא בשני מה שהביא רק ב' מקומות האלה, הלא הילקוט הביא בהנהגה תקומות בשם התחומא (עיין רש"י מהילקוט בתמוז ס' ט"ו), וכולם נאמרים בתחומא כ"י שלו, ואת הקדמון התחומא אשר כעת נדרפס לא ראה בעל הילקוט כלל. וכן מה שהביא עוד שם בהערה משבלי הלקט הנדרפס דף מ' פ"ד בשם התחומא וירא מנין סמתי הדורות שהיו מתעניין שני ומתיש, גם השבלי הלקט טון אל התחומא כ"י שלו ושם נמצא המאמר (עיין בתמוז פסוקי"ל בראשית כ"ה שהביא כל המאמרים שהביא השבלי התחומא), ומה שהביא ממדני ויחא שהביא ונתחומא ש"ו ו' פקד את שרה ילמדנו רבינו אם יהיה קטטה ולא נמצא בנדרפס, גם זה נמצא כ"י שלו וירא אות ל'. עוד הביא שם בהערה בילקוט שמות דף נז ע"ד (הוא רמז קפ"ו) מובא בשם התחומא אמר ר' ינאק לא היה לרבי להתחיל הבורה אלא מהמודש הזה לכם, וזה לא נמצא בתחומא, ובאמת גם זה הוא בתחומא כ"י בראשית אות י"א, והילקוט טון להכ"מ שלו. (כא) כתבי יד הנמצאים ממש הם שונים עם התחומא אשר כעת נדרפס, ומתם אשר הנהגת התחומא הישן והקדום כמו כ"י שלו ושנים הם. עיין פסוקי"ל תמוז כ"י. (כב) הוא ממה שהשמיים לאף השמימי, ונמת"כ שנה בהשערה זו, וכלתלנו לא נמצא כלל בערוס, והכל על דאבדין ולא משתכחין. (כג) התחומא אינו קלור הילמדנו, רק אסיפה אמרה ממסדר אחר. (כד) את התחומא אשר כעת נדרפס לא ראה בעל הילקוט כלל, רק את התחומא כ"י שלו, וגם את הילמדנו הנאכלד. (כה) עיין

ויקרא שמיני מצורע (כו), ואחר השאלה בהלכה מלבד ט' פרשיות (בהערה ג') צד רל"א ציין הפ' מקומות) מתחיל המאמר באגדה "וש"ה" ועוד מתחילים במלות וז"ה כ"ו סדרים בהתחלת הפרשיות (בהערה ד' ציין המקומות הרק) (כו), וכ"ה פעמים באמצע הפרשיות (בהערה ה' ציין המקומות הרק) (כח), וחמשה פעמים מתחילין כך פתח רבי תנחומא בר אבא (בהערה ו' ציין המקומות) (כט), וחמשה פעמים אשר אין להם פתיחה כלל (בהערה ז' ציין המקומות) (ל), כסום הכולל כל פרקי התנחומא עולה ק"מ (לא), וחזין תוכן האגדה נמצא גם ענינים מספרים אחרים, כמו מאמרים קצרים מהמכילתא (בהערה א' צד רל"ב ציין המקומות מתנחומא שהביא את המכילתא ואנה הם נמצאים במכילתא) (לב), גם מאמרים שלמים מהשאלות (בהערה ב' ציין המקומות) (לג) גם מאמרים מפרקי דר"א (בהערה ג' ציין ב' מקומות) (לד), וכמו כן מאמרים מקוטעים מויקרא רבה ופסיקתא (בהערה ד' ציין ב' מקומות) (לה), גם נמצא הוספות מינים שונים (לו), גם נמצא השכטות וצינונים (בהערה

א

הערה כ"ו. (כו) לא רשם הפרשיות הנמלא כפן ילמדנו וארזום אותם כאן, כפ' בראשית נמלא כ' פעמים ילמדנו רבינו, נח כ' פעמים, ק"ה פעמים, וירא כ', מ"ז, מולדות ג', וירא ה', ויעלה ג', וישב ב', מקץ ג', ויגש ב', ויחי ז', וארז ב', בשלח א', יתרו ב', מרומה א', מלוא א', משא ה', ויקהל א', פקודי א', ויקרא ב', שמי ח', מטרב ג', מדבר ג', כשד ל', כהעלותך ב', שלח ב', בלק ב', פניחס ב', מטות ב', מסעי ז', עולם ס"ה פ"ב, אולם בעלם ממנו כי כפ' פקודי אות י' נוסף מאמר ילמדנו רבינו מהמדפים מתנחומא, וכמו כן ויקרא אות ב' ואות ו', במדבר אות י"ח, נשא אות כ"ט, ס"ה חמשה מקומות כן הוספת המדפים מתנחומא: (כז) מה שהביא בעברה שם כי כפ' וישלח מתחיל בהמלאים הפרשה במלות "וש"ה" בלמח אות כן רק במחלה שפסגה לפניו בלתי ב' מתחיל במלות "וש"ה". (כח) כפי אשר כתב נמלאים מה' ועשרים ואחד פעמים המתחילים במלות "וש"ה", אבל בלמח נמלאים בנדפס ערך ב' מלוח ושבעים פעמים המתחילים במלות "וש"ה", רק לפני דפוס פראנקפורט מטרביים המתמרים יחד ובלתי נפרדים זה מזה באותיות, לכן היה הקל לעשות במקרה. (כט) היינו דף ל' פ"ב, ל"ד פ"ב, ל"ה פ"ב, ל"ז פ"ב, ל"ח פ"ב, ל"ט פ"ב, והיינו כפ' משפיעים אות ט"ו, משא אות ג', שם אות י"ח, שם אות כ', נשא אות כ"ד, אולם מאמר האחרון הוא הוספת המדפים מתנחומא (פיין בפרק י"ד) ושם נמלאים כפ' נח אות ב' כך פתח רבי תנחומא בר אבא, וכן כפ' לך בלמח אות ה', ועל בהמחלה אות ז'. (ל) מאמרים האלה נמלאים בנדפס הרבה פעמים ולא אדם מדוע חבר באלה. (לא) בתנחומא אשר היה לפניו לא היה עוד המתמרים מתחילים כאשר עשה בכל עין יוסף, והוא חלק התנחומא לשבע מאות ועשרים וארבע עינים אבל גם הוא עוד הכי הרבה המתמרים אשר לא הפרידם וכתבנו מחזירים יחד בלמח, לגדג זה נמלאו הרבה מהממרים אשר הם הוספת המדפים מתנחומא והמספר ק"ח לא נכון. (לב) לעיל בפרק ז' הערה ז' הבאתי כי ככ' מתנחומא ודפוס קאנשאטאנינה ווייליא מטיינים הפרשיות ממכילתא ומנין הבלכות שכלל פרשה, רק המדפים מתנחומא הבעים כל זה ושמתו אח"כ בכל הדפוסים פ"ט. (לג) בעברה שם ציין תנחומא דף א' ע"ב, ג' ע"ב, כ"ט ע"ב, וזה בלמח בראשית אות ב', שם אות ג', נח אות ד', משפיעים אות ו', חקת אות ז', אולם אין חזק במעלה התנחומא, רק נוספו בזמן תמורה אל התנחומא הנדפס, אף כי נמלאים גם ככ' מתנחומא אשר כעת בדפוס, בכל זאת כן הוספות מה' המענין הראשון אשר ספח אותו אל התנחומא ואינם מעלה התנחומא עלמו. (לד) בעברה שם הביא ב' מקומות, הראשון הוא דף י"ג ע"ד במאמר המתחיל הכותים, והוא מפרד"א פ"ח, וכוונתו לתנחומא פ' וישב בלמח אות ב' המתחיל הכותים לא נחשבו משפיעים לשון אלה מיחר חמשה גי' טו', ויש להעיר שלא לבד המאמר הזה נוסף מפרד"א, רק גם מאמר גדול שלפניו המתחיל חנה עשה לרובן הלך וישב בלמח פ"ח ההרים וירד בלינה להעלות את יוסף ותשבע אחיו וישיבים במקום אחר טו' ע"ד סוף אות ב' כל הענין הוא שם בפרד"א פ"ח עם הרבה טיפוסים. ומאמר השני הביא מתנחומא דף ת"ג ע"א, והוא כפ' ויקרא אות ח', אמנם איננו מגוף הספר, ואף שנדפס עליו כבר היה לשולמים, ומן ביום המהישי כח וינה פתני אלתי ל"ן המדפים מתנחומא בלתי "המק"י מפרקי דר"א" עד ויקרא הקב"ה על ישראל, וגם על המאמר שאחר זה "לפיכך אמר יונה הגויים מיד ישאו תשובה" ל"ן "מכאן עד סוף הפרשה פ"ח מפרד"א" ואם כן אין להביא ראיה כי התנחומא אשר כעת בדפוס. ויש להוסיף כי גם כפ' שמיני אות ט' נמלא מאמר אחד ובשנילו זה היה מתיירא וינה להנבא דלמח ל' ערפון ממונה היה הדג וכו', והלינו המדפיסים מלג "ובו". גם בדפוס קאנשאטאנינה ודפוס ווייליא כי ל"ו לקב, וסיק המאמר הוא בפרקי דר"א פ"ח שמוצא כבר כפ' ויקרא כ"ל. (לה) שם בעברה הביא שמיני דף ת"ז ע"ג ובפ' ז' דף ת"ד ע"ד, הראשון הוא שמיני אות ט' כ"מ שאחרת וי' טו', וזה נמלא גם בו"ר פ"ח אות ז' וגם בפיסקתא רבה פ"ה, אבל המאמר הזה נמלא גם ב"ר פמ"ז, ובמ"ר פ"ג ובדפי מדרש אסתר, ורות רבה פ"א ובבלי מגילה י' ע"ב בשינויים, ומאמר השני הוא כפ' לו אות י"ב אמר ל' אנדימי דמן חיפה אני שמיני במשנה כשנגלה הקב"ה על הר סיני, והוא נבדתי פ"ח, ובפיסקתא דרב כהנא פסקא בתורה השלישי, אולם זה הוא הוספת המדפים מתנחומא עפ"י תנחומא כ"ל. (לו) שם בעברה הביא התקומות שנוספו בתנחומא הוסף דף ז' ע"ב עד וישלח, וכוונתו להחלת פ' וישלח אות א' המתחיל לה ע"ב גרתי עד התחלת אות ב', ובבלמח מתקבץ לשון נבלה פ"ה, ובן רחמי ככ"ה ה' מתקבצת לה נמלא המאמר הזה, ומתחיל שם פ' וישלח מן אות ב' ז"ש ו"ה נתן קולו. גם במאמר שהביא מן המכילתא, בתנחומא בל נמלא איזה הוספות מאשר הוא במכילתא. עוד הביא דף ל"ט ע"ג התחלת פקודי ומרבו וישלמי מוצא שם, אין זה מתמרים הוספים ומה שמוצא שם ירושלים הכנייה כעיר שהכנה לה יחדו (התלים קכ"ב) תרגום ירושלמי לתנחומא בריקיעתא בקרחתא [ז']

ב

מבוא

שרש"י לא הביא את התנחומא בספר דברים (לח), המאמרים מהמכילתא כפי הנראה היה כבר לפניו במדרש ילמדנו כאשר יראה הרואה במ' הערוך שהביא משם ילמדנו ונמצאים במכילתא (בהערה ג' הביא ג' ערכים לראיה ערך או הרדפני כבר א') (לש), אבל מלבד הוספות וחטרונות אלה רוח אחד לכל יתר מאמרי התנחומא עם מה שמביאים הקדמונים ממנו ועם מאמרי הילמדנו אשר זה יורה כי מלפנים היה רק מדרש אחד (מ). נמשך מהאמור כי הילמדנו והתנחומא היא אגדה ראשונה על התורה ונראה בו דרך והכונה מדרש ויקרא רבה ששניהם קובעים דרשותיהם על נושא מיוחד, ואחר כך יפרדו לענפים וסעיפים שונים, אבל מתוברים הם בענינם, ומסיים דרשותיו כמו בויקרא רבה ובפסקתא בתקוה על הגאולה וביאת משיח (צד רל"ד הערה א' הביא איזה דוגמאות), ועל הרוב מסיימים בסגנון לשון אחד (שם בהערה ב' הביא איזה דוגמאות). והתחלה "ילמדנו רבינו" בודאי לא הציג המסדר בכל הפרשיות, כי לא נוכל לומר שנחסרו בהרבה מקומות מהתנחומא שבידינו השאלות מהלכה, אבל בכל זה היו נמצאות לפני הקדמונים שאלות הרבה בהלכה שאינן לפנינו היום כאשר יזורו על זה הרבה ציונים מהקדמונים מהילמדנו והתנחומא (בהערה ג' הביא דוגמאות המובאות בשם הילמדנו (מא) ובהערה ד' הביא דוגמאות המובאות בשם התנחומא (מב). סגנון דרושי אגדה

ממאנטיבוס ונמלא בשלימות ככ"ה ה' מהקספארד וגם דפוס קאנשאטניג'א וויניציא, ומדפיסי ופרלאקפורט הליגו גם פה דף י"ז. עוד שם דף ס"ב ע"ב (כווננו פ' נשא אות ע"ז) שכתוב שם "כו' לעיל דף מ"ט ע"ד", הוא כ"פ. פקדי רומ'ו, גם זה קצור המדפיס מהאנטיבוס, ונמלא בשלימות ככ"ה ה' מהקספארד ודפוס קאנשאטניג'א וויניציא, וגם שם הליגו מדפיסי ווינונא פראקפורט הדף ה"ל בעטות. ובמאמר הזה נמלא עוד הפעם מלת "כו" ודפוסים הרשונים נמלא המאמר במלואו (*). עוד בדף ס"ג ע"ב וע"ד (כווננו לפ' כהנא קצור אות ג') שכתוב שם "וכו' לעיל דף ל"ה ע"ד" הוא קצור המדפיס מהאנטיבוס וכווננו לפ' עמיני אות ח', ונמלא המאמר בשלימות ככ"ה ה' מהקספארד ודפוס קאנשאטניג'א וויניציא, ומדפיסי ווינונא פראקפורט הליגו גם ככהן דף ל"ה שהוא שם פ' במדבר. ואשר הביא דף ס"ב ע"ד כווננו ג"כ לפ' כהנא קצור אות ד' ששם כתוב "וכו' לעיל פ' תהוה" גם ככהן הם דברי המדפיס מהאנטיבוס, ונמלא בשלימות ככ"ה ה' מהקספארד ודפוס קאנשאטניג'א וויניציא, ומדפיסי ווינונא פראקפורט עטו גם ככהן. עוד הביא דף מ"א ע"א (כווננו לפ' מוקת אות י"ט) שם נמלא המאמר בעל שמואל' מאמרו כי עברנו וכו', והשב כי קצר המאמר, ובאמת מ"ס הוא ו"ל ו"גו' והוא קצור כדרך המדפיס ככ"ה ומתוקן לטוב דפוסים אחרונים. עוד הביא דף פ"ב ע"ג (הוא פ' שופטים אות י"ב) כתוב שם "לעיל פ' וארה דף כ"ה ע"א" והוא כפ' ארנה אות ט', ואלס כל המאמר הוא הוספה מדפיסי מהאנטיבוס. עוד הביא שם דף פ"ב ע"ג מוצא קרד עולם, כווננו לקוף פ' פקודי, שם כתוב "כדריאה קבדר עולם" דבייתה זו דל' וקפי מוצאת הדבר שפטים שם כבבלי. עוד הביא שם פ' התמונה לין את התלמוד כמו בדף מ"ה ע"ב (כווננו לפ' יתרו אות ע"ז) שם מוצא גטור מתקנה גטור. חכם כהנס עשיר בעשיר כו' בתם' פ"ח פ' ר' ישמעאל, פשרת הדבורה כתיבים פסק שם בעטות, וכן הוא ככ"ה ב' וכו"ה ה' מהקספארד ודפוס קאנשאטניג'א וויניציא, בזיון מ"ז הכוונה מ"ז דף ג' ע"ג ו"ל ע"א, והליון השני פשרת הדבורה וכו' הכוונה לפסקתא רבתי, והיה כתוב עשרת הדבורה שם של עשונות (לא כפסקתא בפסקתא או בפסקתא) והוא שם בפסקתא רבתי פסקא ל"א שששם ע"ז, משך דברים" ובקוף פסקא כ"ד נכס שם "סליק עשרת דבריה" ואולי היה מדרש מקודר בפני עצמו והיה מטובה מדרש עשרת הדבורה, וכן נמלא אגדה של עשונות המטובה מדרש עשרת הדבורה ודפס גם בביית המדרש ח"א. עוד שם דף כ"ט ע"ג (כווננו לפ' משפטים סוף אות י') מ"ד כי יפלא ממך דבר למשפט וכו' כדכתיבנה כסאדריין בזיון פסקתא ואלו הן הנמקין, וכן הוא גם בכתבי יד דפוס קאנשאטניג'א וויניציא, והמדפיס מהאנטיבוס ואחריו גם המדפיסי הליגו רק, ובכסאדריין פ"א", והוא באמת בכתבי יד בדף פ"ו ע"ב פ"ז ע"א. עוד שם דף פ"א ע"ג (הוא כפ' שופטים אות ח') כדאמרינן בתם' סהדריין" וכן הוא גם דפוס קאנשאטניג'א וויניציא, והוא ככסאדריין דף מ' ע"א. עוד שם הביא דף פ"ו ע"א (כווננו פ' ברכה אות ז') כתוב שם "כו' גנמלא דברכות" וכן הוא דפוס קאנשאטניג'א וויניציא, והוא בברכות דף מ"ח ע"א, וזכור עטקפו מאת מעמיק אחד בגליון הספר קצור אחר כך והוא פטמה. עוד שם דף כ"ו ע"ב רש"י יתיר חספתי"א הוא כפ' בשלה ריש אות כ"ד, עוד בדף ל"ב ע"ב (הוא כפ' חלוס סוף אות ט') כתוב "ובמה עמיים הגריבים להדס כפ' אחרי מות" וכ"ה דפוס קאנשאטניג'א וויניציא, והכוונה בתחומה אחרי אות ו', גם זה הוא הוספה המעמיק. (לה) אף שלא יצא את התחומה על שפתיו כפ' דברים בכל זאת היא מאמרים ממנו, כמו דברים ב' כ"ו על הכתוב וממדרש קדמות, הוא בתחומה כ"ו שלטו באוספה לפ' דברים, גם שם מ"א הוא התחומה קודם דברים, וכן עמק ח' ח' מ"ש ומדרש אגדה כ"ו הוא בתחומה עקב. וכן ראה ח"ד כ"ב, הלא כ"א ע"ב, כ"ה י"ח, תפוא כ"ו א', ודוקי ח' א' (לש) המאמרים האלה הם מערך או הכדפיס כפ' הגמלאים לפנינו בתחומה והערוך הביאם בשם הילמדט, והם נופטים מהמכילתא, הם בתחומה הגדפס כפ' שמוה, בא אות י', בשלה אות כ"ד, ויוראה ה' ע"ז ל' נתן אותך הכדפיס מר היה, שם אות ע"ז וזכור גאוקן כי הנוגע בכס כנוגע בבית עינו. (מ) כבר כתבתי למעלה כי תחומה כ"ו לחוד, ותחומה הגדפס לחוד, וילמדנו הגאדל לחוד, ומדרשים הליגו הם. (מא) הכל לפי שפערתי לה ילמדנו והתחומה הם אחד, אבל כבר הוכחתי כי הכדפיס כפ' הגמלאים והילמדט נאכד תחתו, אם כן אין לדברים האלה שחר. (מב) אין לשפות כלל מאשר הקדמונים הביאו בשם

(* גם נמלא כפ' קדוים אות ז', וכו' כדריאה לעיל" זה קצר המדפיס מהאנטיבוס והליגו "כו' לעיל דף מ"ב ע"ב" וכווננו לפ' תהוה, והמדפיסיים מהאנטיבוס גם מווינונא הליגו גם כן הדף הזה, ובאמת דפוסים האלה הרפים מבוטאים, וככ"ה ב' וככ"ה פ' מהקספארד גם דפוסים הרשונים של קאנשאטניג'א וויניציא נמלא המאמר במלואו.

מבוא

פ' נה דף ג' ע"ג) (ט), וכמה פעמים נמצא בו המשך מאמר גדול ולא נמצא בו שם האומר או הדורש, וגם קצת בהשמות אשר נמצאו בהם משונים במעות (בהערה א' צד רל"ו כתב לעיין בספרו פ"ט), גם הלשון הוא ארוך ורחב ודומה אל לשון הפירושים שנתחברו במאה ה'א למספרם, (בהערה ב' מביא ב' דוגמאות) (ז), ונמצא בו דברים נגד הקראים (בהערה ג' מביא מאמר אחד בפ' נח) (זא), ולכן נראה כי זמן הכור של הילמדנו (ג) הוא במחצה הראשונה של מאה התשיעית למספרם (הוא ערך ד"א ת"ר), (בהערה ד' הביא כי הרב בעל מגורת המאור בהקדמתו מכנה את ר' תנחומא ור' אושעיה אחרונים לעומת הכור התלמוד) (ג) אולם יותר מהנבלת זמן התכור כבוד הנבלת המקום והארץ שבו חובר. והנה כמה שנמצאים בו מאמרים מאגדות ירושלמיות וגם שמות תנאים ואמוראים ירושלמיים וגם מלות יוניות ורומיות (בהערה ה' הביא איזה מלות זרות מן הערוך בשם ילמדנו) (ג), הנה נראה לשער שמחברו היה בארץ ישראל או בארץ סוריא, אבל משייוו לשונו בקצת מאמרים אל ספרים שהוברו בזמן הגאונים, וגם לספרי גאונים בעצמם, גם המאמר משתי ישיבות בבל, נראה שמחברו היה בארץ בבל, ולמען נצא מהמבוכה נאמר כי מחברו היה בארץ יון או איטליא, כי בארצות ה'ל"ב כבר היה נודע תלמוד ירושלמי, והיו הגונים בו, (בהערה א' צד רל"ו עיין לעיין בספרו פ"ט וכו"א), וגם הרבה מספרי הגאונים היו שמה, ובל"ה ספק היו נושאים ונותנים בשאלות ותשובות הנמצאות בו, וגם כל דרשותיו הן כעין פירושים ושיום אל לשון רבינו משולם (בהערה ב' כתב לעיין בערוך ערך כרד) (נה), וכן מליצות חדשות (בהערה ג' הביא לדוגמא כמו היים טובים, ים המת), וגם השתמשות המחבר בהפסיקתא (נו), וכן בשאליות (ז), ובעל השאליות נודע שנפטר בארץ ישראל, ואשר יתן להשערה זאת מקום

אוי לרשע אוי לשכנו, כן הוא לשון המדפיס מתהנחמה, אבל דפוסים לשון כבוד "מכאן אמרו חכמים", ודפוסים אחרונים "מכאן אמרו חז"ל". עוד שם גם לשון "כך פתח רבי... לא נמלא בגאונות הקדומים", וזמיר מובא כפי פלוני פתח, הנה גם מזה אין להוכיח כלל, וכן מ"ש עוד שם כי במקום חיים טובים בילמדנו, (ערוך ערך עט"ש), נמלא בתוספתא מוסף, (בערוך ערך דפ"ה מלאי"ה שהביא התוספתא), ובהתמוד נמלא ממיד אסותא, גם מזה אין ראיה, כי הכונה פעמים מלינו מובא בלשון הקודש במקום לשון חז"ר, גם נמלא בתנחומא (כוננו פ' ח' אות י"ג) הלשון "וס המע"*, גם נמלא הלשון "אלא שלא נעתי". בילמדנו מובא בילקוט דף רמ"ג ע"ג (הוא ילקוט ב"ק רמז טס"ו) כי כתוב שם והשני הוא אלא שלא נעתי, וכן בהתנחומא עלמו אחרי דף כ"ד ע"ג (יש לחקן בדברו בהתנחומא אמרו והוא שם בפרק אות ה') ושם כתוב "שני הכונה יש למקרא הזה אלא שלא להערי" וכל זה לקוח מן התנחומא כ"ל שנו, ושם נמלא הכונה כאלה. גם נמלא הלשון "מכאן אמרו חכמים" והלשון הוא מורגל במק" דרך ארץ ובהד"כ, ובמדענים קדומים ג"כ מעט, מכל זה אין לראות כלל, ובפרט הלשון "מכאן אמרו חכמים" נמלא בספרי נשא פסקא י"ג מהלך אמרו חכמים ארבעים ארבע בלה, ונמלא בספרי ג"ל הלשון "מכאן אמרו עוד שם כתב גם נמלא הלשון "כך שנו רבותינו" מובא בערוך ערך א"ל וערך ארנגליה בשם הילמדנו, ולא אדם מדוע הביא זה בשם הערוך הלא לשון זה נמלא הכונה פעמים בנוף התנחומא אחר שהאלה בהלכה. גם נמלא הלשון "כך שנו חכמים" וכמו כן בנור אפי"ה מובא בילקוט דף רמ"ג ע"ד בשם הילמדנו (הוא ב"ק רמז טס"ח) ובערוך ערך כן, גם נמלא בילקוט שמואל דף י"ג ע"ג (הוא שם רמז פ') דמיון תפלת הנה אל השלם שמונה עשרה וכן המצה של משה מובא בילקוט דף רל"ה ע"ד (הוא חוקת רמז טס"ג בשם הילמדנו) והוא דומה לפד"א פ"מ, וכן תפלת משה בהתנחומא דף ק"ח ע"א, (הוא בפ' קנה אות ז') אשה יודע מתקנותיו של אדם ומה שגבצות והכליות יועצות ויחי בריווקת אשה מנין ואשה יודע מי תצא ומי לא תצא, מי מרד ומי לא מרד, אשה יודע רוח של כל אחד ואחד מהם. גם נמלא איפור מיהת ארנן בילקוט דף רל"ה ע"ג וע"ד (מקשי רמז טס"ו), אבל בהמת מלבד שאלתו כי הילמדנו לומר והתנחומא לנדה טו"ב כי כל אלה התאחדים הם בילמדנו, הנה גם נמלא הלשון אין להביא כרוח על החורס, כי היו מורגלים עוד בזמן קדמון מאד. (מ"ט) הוא בפ' נח אות ג' שכתוב שם ולפיכך קצת הקב"ה שתי ישיבות וכו' ומתקלפין שתי פעמים בשנה בחדר ובאלול מכל המקומות וכו', עיין מה שכתבתי הידות זה לפיל בפרק ג'. (ג) כהערה הביא דוגמאות מתנחומא דף ע"א ע"ד ויגר מואב (הוא ב"ק ב"ק אות ב') וכן ריש וישב. אולם לא נמלאים בזה אות אשר יודע כי הם מזמן מאוזה, כי הם כדרך כהנן לשון המדענים. (גא) הוא ריש ר' נח אות א' וקראת לנדה טו"ב זה הדלקת נר בשבת, עיין בהצוה למדרש לקח טוב אות ח' ס' ב' דף כ"ח. (גב) פה הביא זמן חזר הילמדנו אף שטיקך דבריו סובבים על התנחומא. (גג) הגבולת זמן זה נוכל לשער רק אל התנחומא הנדפס, אבל לא על התנחומא שלי, כי הוא מתוודע עוד לפני זמן התלמוד בבלי. (גד) בהערה שם מביא איזה מלות בערוך בשם הילמדנו הגבתי נמלאים בגאונות ישות, גם פה הביא ראויה על הילמדנו, וכבר "הפניתי" הוא נמלאה ג"כ במדפס חיות פסוק עד שהתלך במקמי, גם בפסיקתא דרב כהנא ובפסיקתא דבתי. (גה) נעלמה ממני כוונתו, כי התענין בערוך ערך סעד לא ימלא את אשר הוא מתקן. (גי) מוסד התנחומא הקדום כ"ל שנו לא השתמש בפסיקתא רק להיפך, ובגלל גבתי לפיל בנצוה פ"ק ע' (גו) התאחדים המסאלייתות הם תוספות

פרד"א, ותוספות הפרשיות בסוף ספר דברים מן הכתבי יד הג"ל (פו), על השינויים והוספות הנמצאים בילמדנו כבר העירו עליהם מהר"ק (סה), ור' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים פי"ט, ור' עזרא בר יצחק מפאנו (טט), ומהר"ם די לונאנו בספר המעריך ערך תהומא, וגם מחברים חדשים בעל שם הגדולים בח"א וח"ב (ע), ובעל תולדות רבינו נתן בהערה י"פ.

אלה הדברים אשר ראיתי להקדים ולשיינם בראש הספר, והרבה יגעתי ועמלתי למדד הדברים בסדר נכון, ולתתם ערוכים ומסודרים לפני הקוראים, לרוות תשוקתם לדעת כל דבר על בוריו בררשיות קרמוניותו. ואקוה כי לא לריק יגעתי, ואם ימצאו דברי חן בעיני המשכילים, המבינים כל דבר לאשורו, והיה זה שכר לעמלי אשר עבדתי בניעות רבות בכרם ה' צבאות, רק למען כבוד חז"ל הקדמונים, אשר לשמם ולזכרם תאות נפש כל אוהב תורה ותושיה.

שלמה באבער.

עד הניח קצנץ מאולד הספרים בהאמטוב (Hamburger Stadtbibliothek), שם לא נמצא ההנחמה, ובודאי כיון לכ"י של ה"כ היום מיכל ז"ל אשר אז היה נמצא בהאמטוב, וגם הכ"י הזה נשלח אלי מאקספארד, כי האולד הזה נמצא כעת בלקספארד בעקד הספרים שם, אבל בעקד הספרים של האמטוב לא נמצא כ"י מההנחמה. (פו) חינו כן כי קונאים שטים הם, מהם כמו הכ"י שלנו ומהם כמו הדפס, ואודות המאמרים משאלות ופד"א דברתי לעיל שם רק גנדפס, והפגשיות האחרונות מ"ס דברים בן הוספת המדפוס מאלעטוב. (כה) נמהי"ק סי' קי"ח כתב כאשר מלאהו בספר אחד מיוחס למדעס מהנחמה, אמנם בספר אחר מיוחס ג"כ למדעס מהנחמה לא מלאהו בו פ"כ. שיון לעיל מה שהעירוני על זה נפקס' אות מ"ט. (טט) בהערה ו' הניח כי הוא בעל ההקדמה, ואשר הוסיף מאמרים נדפוס ווינונא משנת 1595, והניח קלמ דברים אשר כתב בהקדמתו שם. אולם נעלם ממנו כי המדפוס מווינונא הדפוס את ההקדמה שכתב' עזרא מפלגו המדפוס נדפוס מאלעטוב אשר הו"א לאור שם את ההנחמה בשנת ש"ג, והמדפוס מווינונא הדפוס עפ"י דפוס מאלעטוב, וגם את ההקדמה הדפוס מבלי להזכיר כי העתיקה מדפוס מאלעטוב. (ע) בח"א אות' סי' כ"ג וח"ב אות' סי' ס"ח.

לוח התקונים

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
1	פתח דבר	ג נלמטה	ג נלמטה	ובפסיקתא רבתי	ובפסיקתא רבתי
	מד	מבוא	י"ד	ערביות	עכביות
	מו	בהערה	א	בוואטיקא	בוואטיקאן
	נא	מבוא	כא	ובילמדנו שמות תייתר	ובילמדנו שאם תייתר
104		"	ג	בב"ד וברא"ש ילמדנו	ובראש ילמדנו
	נד	"	יז נלמטה	רחמנא ווהרן יתותרון היטוהי	יתותרון מעוהי
108		הערה כג	ב	וכוונתו במלה "כו"	וכוונתו במלה מ"י
	נו	הערה כד	ב	והציג עליו	והשיג עליו
112		בהערה	טז	וציין "בר"	וציין "ב"ד"
	"	"	כה	אמרו בפסיקתא	אמרו בפסיקתא רבתי
116		מבוא	ז נלמטה	כבליאטהעק	כביליאטהעק
124		"	יג	ליהא מב"	ליהא בכ"
	"	"	ו נלמטה	לקוחים מב"לנו	לקוחים מב"י שלנו
126		הערה ז	ב	"עי" בערוך ע' פקרון כי פירושו ביוני גיזת צמר"	המלות האלו נשמטו ממקומם וצ"ל בשורה ד' אהרי המלות כלקורא קייג ואח"ו צ"ל עי' בערוך ע' פקרון כי פירושו ביוני גיזת צמר. ואהרי המלות כלקורא קייג צ"ל שני קוויים כזו "
	הערה יב	שם	ב	דאמרינן בפסקא החדש	דאמרינן בפסקא המסכתא
130		הערה כה		אמר מלאכי	אמר מלאכי
	הערה א	ב		עאל ר' עלעא	ר' אלעאי
	הערה א	ב		מוהר"ר ריפ"ל צונץ	מוהר"ר יפ"ל צונץ

מדרש תנחומא

הקדום והישן

מיוחס

לרבי תנחומא ברבי אבא

על

המשה חומשי תורה

אשר היה טמון וספון בכתב יד באוצרות הספרים עד כה.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי כתב יד ישן נושן, הנמצא באוצר הספרים באקספארד, אשר היה מקדם בנגזר הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל, ועל ידי השואה עם עוד שמונה כתבי יד אחרים: (א) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ב, ג, ד, ה) כ"י גם כן מאוצר הספרים באקספארד, ואחד מהם היה לפניו בבית עקד הספרים של הרב החכם הגדול ה"ר חיים מיכל ז"ל. ו) כ"י מאוצר הספרים במונכען. ז) כ"י ספרדי. ח) כ"י מאוצר הספרים של די ראססי בפארמא.

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר ומאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, משני החלמודים, תוספתא ספרא ספרי מכילתא, פסיקתא מדרשים וילקוט, ויתר ספרי הקדמונים, ובאור להכנת דבריו, וגם פירושי המלות הזרות הנאים בתוכו,

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על מדרש התנחומא בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

בראשית שמות

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראָם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים וחמש לבי"ע

שלא תאמר למדתי הלכות די לי, ת"ל כי אם שמור תשמרון
את כל המצוה הזאת (דברים יא כב), כל המצוה למוד מדרש
הלכות ואגדות, וכן הוא אומר למען הודיעך כי לא על הלחט
לבדו יחיה האדם (שם ח ג) זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה
האדם (שם), אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב ט"קא מ"ח).

מדרש תנחומא

סדר בראשית

[א] בראשית

ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א ה). כתיב המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו וגו' (תהלים קד ג), (א) ר' יוחנן אמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון, ובשני ברא הקב"ה את הרקיע ואת המלאכים, (ב) ומנין שנבראו ביום שני, שנאמר המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המחלך על כנפי רוח, ומה כתיב אחריו, עשה מלאכיו רוחות (שם ס ד). ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים, שכן כתיב בחמישי יעוף יעופף על הארץ (בראשית א כ), (ג) ואין יעופף אלא המלאכים, שנאמר ובשתים יעופף (ישעי' ו ז), (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון, שלא יאמרו המינים (ה) מיכאל היה עומד בצפון, וגבריאל בדרום, ומותחיים עם הקב"ה בשמים ובארץ, ומי בראן, הקב"ה בעצמו, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו'. (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין, ר' יהודה אומר לששת

הערות ותקונים

(א) ר' יוחנן אמר כו'. במדרש ז"ר סוף פ"ג הובא מאמר של ר' יוחנן שאמר בשני נבראו המלאכים, ומובא גם בז"ר פ"א אות ג', ושנה גם במדרש שו"ס מוזמר כ"ד, ושם נטעות ריש לקיש אמר בחמישי, ז"ל ור' חנינא אמר בחמישי. ובשו"ס מוזמר פ"ו ק"ר המעתיק, ואחר שסיים אבל הקב"ה אין אדם נושא עמו במשאו, הביא "תדע לך שכן ר' חנינא ור' יוחנן אמרי בשני נבראו המלאכים במוזמר למעלה". ז"ל ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים ור' חנינא אמר בחמישי. וכוונת הדורש על מאמר ר' לוליאני שמובא במוזמר כ"ד שם, ר"ל אמר מפני מה לא נבראו המלאכים ביום ראשון שלא יאמרו מיכאל היה מותח מן המזרח וגבריאל מן המערב וכו'. אלא אנכי ה' עושה כל נוסע שמים לבדי רוקע הארץ מאתי, מי אחי, מי היה שוקף עמי בזרייתו של עולם, וברור שבתחלה היה כל המאמר מפורש במדרש שו"ס כמו שהוא בז"ר פ"א, ואח"כ קאזרו המעתיקים, ובעל הילקוט כשהגיע למאמר הזה מן מדרש שו"ס מוזמר פ"ו ברמו תתל"ה ורמו תתל"ו (והוא רמו אחד, ובטעות הפריזו והליגו רמו תתל"ו) העתיק מאמר המדרש בז"ר פ"א אמר ר' תנחום וכו'. ולא הביא לשון המדרש שו"ס כלל. וגם יש לתקן את גירסת הב"ד שפ"ו הילקוט לגרוס אימתי נבראו המלאכים בחר אייך דרשה ד"א כי גדול אתה, ועפ"י שני מאמרים האלה מוכן היסב המאמר בשו"ס מוזמר פ"ו היל"ג, ועיין בפי"ח ובפי' המיוחס לרש"י ובהגהות הרד"ל ובפי' מהר"ז או במדרש ז"ר פ"א. וע"ע במדרש שו"ס מוזמר ק"ד איתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במוזמר של מעלה. גם פה ק"ר המעתיק ויהא במלת "וכו" ודי האבתי, וכוונתו למוזמר כ"ד. והנה במדרש ז"ר מובא בשם ר' יוחנן רק שהמלאכים נבראו ביום שני, אבל המאמר שמים וארץ נבראו ביום ראשון ובשני ברא הרקיע לא מובא כלל, ועיין בפסד"א פ"ד, ומובא בילקוט בראשית רמו ה', בשני ברא הקב"ה את הרקיע והמלאכים, והלא השמים נבראו ביום ראשון שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים, ואיזה רקיע ברא ביום שני, ר"ל אומר רקיע שעל ראשי ד' חיות כו'. וע"ע בזיבאור הרד"ל, ועיין ברמב"ן ע"ה"ט על הכתוב ויקרא אלהים לרקיע שמים: (ב) ומנין שנבראו ביום שני. ר"ל הרקיע והמלאכים, ועל זה מביא את הכתוב המקרה במים עליותיו שהוא הרקיע שנתוך המים שנבראו ביום שני, וסמך ליה עושה מלאכיו רוחות, וזה ראייה שגם המלאכים נבראו בשני: (ג) ואין יעופף אלא המלאכים. זה ליתא בז"ר פ"א רק פ"ג, שנאמר ועוף יעופף, וכתיב ובשתים יעופף: (ד) ולמה לא נבראו המלאכים ביום ראשון. בז"ר פ"א ופ"ג איתא כך: ר' לוליאני בר עבדין אמר בשם ר' יחזקאל בן עזריהו דר' חנינא בין על דעתיה דר' יוחנן הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו וגבריאל בצפנו כו' (ה) מיכאל בצפון וגבריאל בדרום. וכן הוא בז"ר רומי, וז"ל ליהיבך, מיכאל בדרום וגבריאל בצפון, כמו שהוא בז"ר שם מיכאל בדרומו וגבריאל בצפנו, וכן תראה בפסד"א פ"ד מיכאל מימינו וגבריאל משמאלנו, וכן יסד הפייסן מיכאל מימין מהלל וגבריאל משמאל ממלל, וכן בק"ש שעל המסה מימיני מיכאל ומשמאלו גבריאל, ועיין במדרש זמ"ר פ"ב ז' מלאכים סבבו לכסא מיכאל בימינו גבריאל במזרח, ובמדרש כונו גי' אחרת בזה, וכן בפסיקתא רבתי פמ"ו הגי' נשמית ע"ש. ועיין גם בפסיקתא דרב כהנא ספקא ויהי ביום כלות משה ובהערה מ"ז שם: (ו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין ר' יהודה אומר. מובא בילקוט בראשית סוף רפ"ו בשם התנחומא, והוא

ימים נברא העולם, שכתוב במעשה כל יום ויום ויהי כן, הרי שיטתו של ר' יהודה, ור' נחמיה אומר ביום הראשון נברא כל העולם, א"ל ר' יהודה מהו שכתוב במעשה כל יום ויום [ויהי כן], אמר ר' ברכיה בשיטתו של ר' נחמיה ויאמר אלהים תוצא הארץ (נבאש) א (כד), אין לשון תוצא, אלא בדבר שהיה מוכן מבראשית, שנאמר בראשית :

[ב] מעשה ששאלה מטרוניתא אחת את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו, אמר לה מיום הראשון, אמרה לו מנין אתה מלמדני, אמר לה עשית מימך (ז) (את משקה) אריסמון, אמרה לו הן, (ח) וכמה מיסון (פ' מינין) היה לך, אמרה לו כך וכך, אמר לה וכולם בבת אחת נתת לפניכם, אמרה לו לאו, אלא בישלתו כל התבשילין כאחת, אבל לא הכנסתי לפניכם (ט) אלא מיסון מיסון, וכולם ממקרא אחד, שנאמר כי יוצר הכל הוא וגו' (יכמס י טו) :

[ג] (י) אמר ר' יהודה בר שלום בוכות ישראל נברא העולם, מקדם ברא אלהים אין כתיב כאן, ומתחילה אין כתיב כאן, אלא בראשית, מהו בראשית, אלו ישראל שנקראו ראשית, שנא' קדש ישראל לה' ראשית תבואתה וגו' (יכמס י ג), (יא) (ממה שנקראו ראשית בענין שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] בראשית ברא אלהים וגו' : [ד] (בראשית ברא אלהים). (יב) זה שאמר הכתוב ותתן לי מנן ישעך (תהליס יח לו),

ה ערות ותקונים

והוא המאמר שבתנחומא כ"ו שלפניו, ובתנחומא הגדפס אין זכר מזה, כי צעל הילקוט בכל המקומות שהביא מאמרים בשם התנחומא כוון תמיד אל התנחומא כ"ו ולא אל הגדפס. וכן מובא המאמר הזה בבית המדרש ח"ה לד ק"ה בין ליקומי מדרשים בשם ילמדנו כ"ו, והוא הקובץ שלפניו מאקספארד, ושם הביא ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעלניענק בשם פירוש כ"ו על הרמב"ן ח"ו : אמרו במדרש ר' תנחומא חלוקים ר' יהודה ור' נחמיה צבדיאל הטובס, ר' יהודה אומר בששה ימים נברא העולם שהרי מעשה כל יום ויום כחוב ציומו ונאמר ויהי כן, ור' נחמיה אומר ביום ראשון נברא הכל כדאיתא התם. וזריך אתה לדעת מחלוקת אלו החכמים, כי דעת ר' יהודה כי כל כח וכן נברא ציומו, ודעת ר' נחמיה כי כולם נבראו ביום ראשון מקובלים עכ"ל : (ז) את משקה אריסמון. הסגרתו המלות "את משקה" כי הן הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי, רק שם (י) עשית אריסמון, וכן ליתא צילקוט, ובאמת טעה המעתיק שפרש משקה, כי אריסמון היא מלה יונית αριστον ופ' סעודה : (ח) וכמה מיסון פ' מינין היו לך. המלות "פ' מינין" הסגרתו, לפי שהן הוספה מן המעתיק לפרש מלת מיסון, וליתא בכ"י רומי, ובעל הילקוט (בעלמא או המעתיקים) השמיט המלה הזרה, והליג הפ' כמה מינין היו לך. וראיתי במעריך מהרב ר' מנחם די לונזאו שהביא בערך מיסון ח"ו : צריש ילמדנו תחינת ד' לא הכנסתי לפניכם אלא מיסון מיסון, (הוא המאמר שלאחריו) פ' תשביל תשביל לבדו ולא כמנהג ערביא שמכניסין כל התבשילין יחד ע"כ. וכוון להתנחומא שלפניו. ובגדפס לא נמצא לא המאמר ולא המלה, והנה הרב צעל המעריך לא צאר גזע המלה, וראיתי בערוך ערך מסא הביא מילמדנו במדבר, כמה מיסא יש, וכחז פ' בנע"ז קורין לתבשיל מיסא. והמוספי כתב בלשון רומי Missus פ' מיני תבשילים שונים (געריפט) : (ט) אלא מיסון מיסון. עיין הערה הקודמת, ובעל הילקוט השמיט גם פה המלה הזרה, והביא והכנסתי לפניכם אחד ואחד : (י) אמר ר' יהודה בר שלום. מובא צילקוט רמו צ' ומליון שם "בראשית רבה", אולם לא מלאתי המאמר הזה בצ"ר, אלא הליון "צ"ר" מוסב על משל למה"ד, והליון תנחומא במאמר שלפניו שייך לכאן, כמו שפיערותי במדרש לקח טוב בראשית הערה ל"א, ומובא גם צילקוט יומיה רמו רפ"ד, ושם מליון לנכון תנחומא, ובפיער"ש ע"ה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרבו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה. ודבריו נובעים מתנחומא כ"י שלפניו : (יא) ממה שנקרא ראשית בענין שנאמר. בלשון קשה הבנה, ובכ"י רומי הלשון משושב בשגגת המעתיק, וכן איתא שם ממשך בענין צעל בראשית ברא אלהים, ובזרז של"ז מנין ממה שקרינו בענין בראשית ברא אלהים. וכן דרך ההורש הזה שעל הקריאה בתורה ככתוב שהוא עומד בו, כסיס "מתין ממה שקרינו בענין" ר"ל בענין הכתוב שזמנתו עומדים בו, או כסיס "מתין ממה שקראו בענין" כמו שפיער"ש הרבה פעמים, והוא תמיד ביותר אשר תמצא בהתחלתו שאלה לענין הלכה, וכן דרך הפסיקתא רבתי שמסיים כן, לדוגמא עיין פסקא ויהי ביום כלות משה, מנין ממה שקרינו בענין ויהי ביום כלות משה, וכן פסקא כי תשא, ממה שקראו בענין כי תשא, וכן פסקא זכור, ממה שקראו בענין זכור את אשר עשה וגו'. וכן נמצא כמו כן גם בתנחומא הגדפס : ובכ"י רומי היה כתוב מ"ב שקר' בענין צעל בראשית ברא אלהים, ונעשית מלה אחת ממשקר, וכן מלה בענין נעשית צעל : (יב) זש"ה ותתן לי מנן ישעך. נענה בתנחומא כי תשא אות פ"ו, ומובא צילקוט שמואל רמו קס"א בשם התנחומא, וכן מובא במדרש ש"ס מזמור י"ח באיזה שטייטס, ומובא ג"כ במדרש ש"מ רמ"א אות ד', ושם קאר המעתיק וביא מלאך של ר' אבא בר אחא צבטיג, שצעלם התלמיד יושב לפני רבו, וקאר בלשונו וסיים וכל הענין כמו שכתוב בצבטיג רבא ע"ד וישא עיניו

(יג) [מדבר בישראל, מהו כתיב, מנן הוא לכל החוסים בו (ש"צ כג לא)], וימינך תסעדני (תנ"ס יח לו), זו תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וענותך תרבני (תנ"ס שס), ויש עניו מן הקב"ה. (יד) אמר ר' אבא בר אחא (טו) התלמיד יושב לפני רבו, (טז) כשגומר התלמיד אומר לרב כמה יגעתיך, אבל ישראל היו למדין מן הקב"ה, כשהן נפטרין אומר להם כמה יגעתי אתכם, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר וגו' (דברים א ו), הוי וענותך תרבני: (יז) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (יח) אמר ר' שמעון בן זירא מו עניו כהקב"ה, התלמיד אומר (יט) לרבו, רבי (כ) למדני פרק אחד, והוא אומר לו לך וקדמני במקום פלוני, אבל הקב"ה אמר ליחזקאל קום צא אל הבקעה (ישם אדבר אותך) [יחזקאל ג כג], ויצא יחזקאל ומצאו להקב"ה שקדמו לשם, שנאמר וראקום וראצא אל הבקעה והגה שם כבוד ה' עומד (שס טג), הוי וענותך תרבני: (כא) (ר' אמר) [ד"א] וענותך תרבני, (כב) אמר ר' לולייני בר סבריני בשם ר' יצחק, (כג) ראה ענותו של הקב"ה, ראה מה כתיב, משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות יט ט), לא היה צריך לומר אלא האלהים ידבר ומשה יעננו בקול, לא עשה כן, אלא משה ידבר וגו', הוי וענותך תרבני: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא בא וראה ענותו של הקב"ה, מה כתיב ויאמר (ה' אלי) [אלי ה']

הערות ותקונים

עניו וירא והנה שלשה אנשים יש עניו גדול מזה. וכל משכיל יראה שכונת הדורש פה בזה אל מאמר התחומא שלפניו, ובפסות הליו בצדאשית רבה, וז"ל בתחומא בראשית או בתחומא סהס, כי נשנה גס בתחומא הדפס השא אות ט"ו, ושם כתוב הכל במקומו. ומדברי התחומא שאב צעל מסדר משמות רבה, גס במדרש שמ"ר במאמר שלאחריו על מאמר בן עזאי כתוב: „כמו שכתוב שם וכו"ו" הוא דברי המעתיק, ומנאל ג"כ בתחומא הדפס כפי כי השא. וראיתי בעקף יוסף שהעיר שכונת המדרש שמ"ר למדרש שו"ס ממזור י"ה, ואינו כן, כמו שיראה הקורא מסגנון הלשון (יג) מדבר בישראל. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן הוא לכוון בילקוט שם בשם התחומא. ובמדרש שמ"ר פמ"א יש הוספת דברים, מדבר בישראל שם בסוהים בהקב"ה והוא מנן להס, כדכתיב מנן הוא לכל החוסים בו: (יד) אמר ר' אבא בר אחא. עיין בתחומא הדפס כי השא ותראה כי חסר שם מאמר שלם וז"ל: אמר ר' אבא בר אחא בטיבא שבעולס תלמיד יושב לפני רבו וממתין לרבו, והקב"ה אומר ליחזקאל כו', ההל במאמר ר' אבא בר אחא וסיים במאמר ר' שמעון, ויש לתקן, וז"ל: אמר ר' אבא בר אחא בטיבא שבעולס תלמיד יושב לפני רבו [כשגומר התלמיד אומר לרב כו' כו', והא"כ מתחיל אמר ר' שמעון בן זירא (ובמדרש שו"ס ממזור י"ה אמר ר' שמעון) בטיבא שבעולס הזלמיד והרב עומדין הרב אומר לתלמיד לך והמתן לי במקום פלוני והתלמיד הולך] וממתין לרבו, והקב"ה אומר וכו' כמו שהוא במדרש שו"ס שם. ולפניו יש שינויים במאמר של ר' שמעון: ולפני המאמר מר' אבא נמאל הוספה בילקוט „הרס אומר לחזירו בא לקטש כלות לבקר חולים לבקור מתים לנחם אבנים, והוא אומר אני גדול ועשיר ואני הולך? אבל הקב"ה ויבן את הלעל, וירא אליו ה', ויקבור אותו בני, וירא אליו אל יעקב". ע"כ: (טו) התלמיד יושב לפני רבו. בילקוט התלמיד יושב ללמוד לפני רבו: (טז) כשגומר התלמיד אומר לרב כמה יגעתיך. בכ"י רומי ובילקוט יתאל מלת „כמה". והנה במדרש שו"ס שם הלשון נשתנה ומובא בסגנון אחר וז"ל: אמר ר' אבא [בר אחא] ראיית מימיך הרב והתלמיד עסוקין בתורה והרב אומר לתלמיד ה' ונעתיך רב לך, והקב"ה לימד תורה בישראל ארבעים יום ובסוף אמר להם הועתי אתכם ועשרתי, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר [וגו'] (יז) ר' אומר. הסגרתו ותקתי שלי"ד ד"א, והמעתיק חשב על אות ד' שהיא ר' והליו ר' אומר, ובאמת שלי"ד ד"א, וכמו שהוא לכוון בכ"י רומי, ובעל בילקוט השיים המלות „ד"א" (יח) אמר ר' שמעון בן זירא. בכ"י רומי כן נוריא, ובילקוט ר' שמעון בן זירא, וכן יש לתקן לפניו, וכן מנאל בירושלמי שבה פ"ב [סוף הל' גו'] (דף ע"א) ר' אחא ר' סימון בשם ר' שמעון מירא, ואלי שלי"ד שם בן זירא. ובמדרש שו"ס שם מובא ר' שמעון סהס ובוזיוה שיטויים, ובתחומא כי השא חסר מאמר שלם, כמו שהעירתי בהערה י"ד: (יט) לרבו. בכ"י רומי ובילקוט לרב: (כ) למדני פרק אחד. בכ"י רומי ובילקוט בא ושונה לי פרק אחד: (כא) ר"ה. תקתי שלי"ד ד"א, עיין הערה י"ז: (כב) אמר ר' לולייני בר סבריני בשם ר' יצחק. בילקוט שמואל רמז קס"ב מתחיל בזה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם מה שלפניו, גם הביא לולייני בר סברי, שלי"ד ר' לולייני בר סבריני, ומנאלו ג"כ מאמר בשמו בפסיקתא פסקא פרה (דף ג"ס ע"א) ע"ש בהערה קס"ו, גם אמר שם ג"כ בשם ר' יצחק קרטיניו, והוא ר' יצחק שלפניו, רק שם נזכר גם מקומו, והוא עיר קארטאגא, ע"ש בהערה קס"ח, ובפסקא שור או כזה הערה כ"ו. ובמדרש שו"ס ממזור י"ה בפסות ר' לוליאני בשם ר' ישמעאל, שלי"ד ר' לוליאני בר סבריני בשם ר' יצחק, והיה כתוב לפני המעתיק או המדפיס בר"ה, ר"ה וז"ל ר' ישמעאל במקום ר' יצחק. ובתחומא כי השא השיים המסדר שמות האומרים, ובכל מאמר ומאמר התחיל „כיואל בו": (כג) ראה ענותו של הקב"ה. בכ"י רומי ובילקוט ראה ענה שבד הקב"ה: (כד) אמר ר' אבא בר כהנא. ילקוט שם, ובכ"י רומי הגי' אמר ר' אחא בר כהנא ובילקוט

השער הזה סגור יהיה (ולא) [לא] יפתח (יחזקאל מד ב), מלך בשר ודם כבודו ליכנס בשער גדול (כה) ולא בקטן, אבל הקב"ה נכנס בכבודו בשער קטן, (כו) הוי (אומר) וענותך תרביני : (כו) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום (כח) התלמידין מהלכין ואחר כך הרב, אבל הקב"ה לא עשה כן, אלא בשביל אברהם שהיה יושב ומצטער, אמר הקב"ה למלאכים נלך ונבקר את אברהם, כשהם הולכין נגלה עליו האלהים, ואחר כך המלאכים, שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא (גנאשית יח 6), ואחר כך וישא עיניו וירא (שם שם 3), הוי וענותך תרביני : (כט) אמר ר' סימון ראה מה כתיב, ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עתנו עומד לפני ה' (שם שם כג), לא היה צריך לומר אלא והאלהים עודנו עומד, אלא תיקון סופרים הוא, (ל) הוי (אומר) וענותך תרביני : (לא) אמר בן עזאי בא וראה ענותגורו של הקב"ה, מלך בשר ודם (לב) מי שמזכיר את שמו, אחר כך מזכיר (קטומה) [קטיומא] שלו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשהזכיר מעשיו, מזכיר אחר כך שמו, שנאמר בראשית ברא אלהים :

[ה] [בראשית ברא אלהים]. וזש"ה ואהיה אצלו אמן (משלי ח ל), (לג) מהו אמן, אמר ר' יהודה בר אלעאי אמן בתורה, (לד) היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, (לה) הוי ואהיה אצלו אמן, מה כתיב בראשית ברא אלהים, אין ראשית אלא תורה, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו וגו' (שם שם כג), הוי בראשית ברא אלהים :

הערות ותקונים

ובילקום הגי' אמר ר' אבה בר כהנא בשם ר' שמואל, ובכ"י רומי איתא קן : ויש אומרים אותה בשם רבי שמואל, ר"ל לא בשם ר' אחא בר כהנא רק בשם רבי שמואל. ובמדרש שו"ס שם חסר המאמר מר' אבה בר כהנא, ובתנחומא הגדפס פ' כי תשא השמים שם האומר והלוי "כיואל" (כה) ולא בקטן. בכ"י רומי ובילקום שמה בשער קטן : (כו) הוי אומר. מלת אומר הסגרת, והיא הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ובילקום, ודרך הדורש לסיים צמלת "הוי" : (כו) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. זה חסר בילקום, ובכ"י רומי חסרים המלות "בר שלום" : (כח) התלמידים מהלכים ואח"כ הרב. בתנחומא הגדפס כי תשא יש הרחבת דברים : בעוגו שבעולם כשהתלמיד מולה, והרב הולך לבקרו, התלמידים מהלכים תחלה ואח"כ הרב, והקב"ה בשלם אברהם היה מנטער מן המילה, אמר למלאכים לילך לבקרו, עם שהמלאכים מהלכין, קדמן הקב"ה שנאמר וירא אליו, ואח"כ וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים : (כט) אמר ר' סימון. גם זה ליתא בילקום, ושגגה במדרש שו"ס שם בהתחלת המאמר, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות י' אמר ר' סימון תיקון סופרים הוא זה שהשגיגה היתה ממתנת לאברהם, ומנבא בילקום וירא רמו פ"ג, ועיין במילתא בשלם פ"ו, ספרי בהעלותך פסקא פ"ד, ותנחומא בשלם פ"י פ"ו, ושם"ר פמ"א סי' ד', וי"ר פ"א, ועיין ברש"י עה"ת וירא שם, ובמ"ב בב"ר ויפ"ת שם, ובמתנת שי בפי' בהעלתך ובמ"א י"ב ובאריה ב', ובמאור עינים פ"ט, ובמדות סופרים לידידי הרה"ט מהר"א"ה ווייס במילתא שם : (ל) הוי אומר. גם פה הסגרת מלת אומר : (לא) אמר בן עזאי. במדרש ב"ר פ"א סי' י"ב הגי' שמטון בן עזאי, ובמדרש שו"ס מזמור י"ח איתא ג"כ כמו בתנחומא שלפנינו, וכן בתנחומא הגדפס, פ' כי תשא איתא ג"כ בן עזאי, ובמדרש שם"ר פמ"א נמלא התחלת המאמר, ואקר המעתיק וכתב "כמו שכתוב שם וכו'" : (לב) מי שמזכיר את שמו אח"כ מזכיר קטומה שלו. בכ"י רומי מלך בשר ודם מי שהוא מזכיר שמו ואח"כ הוא קטומה שלו, ובמדרש שו"ס קטומה שלו, ובילקום שמואל בר רמון קט"ב קטיומא, וזכולם בעשות, וז"ל מלך בשר ודם מזכיר את שמו, וגם ז"ל קטיומא, והמלה יונית καταστα פ' בנין ופעל, וזכר הילקום שמואל ברמון קט"ב נרשם "פי' יחס שלו" מפרש לפי הענין. והנה במדרש ב"ר שם הגי' וענותך תרביני מלך בשר ודם מזכיר שמו ואחר כך שבו, המלות האלה הוי' אספה חיונית, והגי' האמתית נשמטה ממקומה אל המאמר שלפניו בדברי ר' יודן אשר אין שם מקומם כלל, לכן יש לתקן להביאם אל מקומם בשלום, וכז"ל מלך בשר ודם בהחלה מזכיר שמו ובכסף קטיומא שלו, ואחד רשם גדלו מלך בשר ודם מזכיר שמו ואחר כך שבו, ומנבא אח"כ פינימה, וקעד לזה תראה בערך ערך קטומא שהביא לנכון גי' המדרש ב"ר וסיים "ס"א ואח"כ מזכיר שבו". וכן בערך אנפסלא הביא דברי הב"ר וכתב ג"כ "ס"א שבו". והטעם של ס"א שהביא הובא פינימה ומנבא ב' נוסחאות יחד. ובתנחומא הגדפס כי תשא הלשון משונה ובתוספת דברים : (לג) מהו אמן אמר ר' יהודה בר אלעאי אמן בתורה. ככ"י רומי חסרים המלות "אמר ר' יהודה בר אלעאי", ושם הגי' מהו אמן אמן בתורה, והגי' שלפנינו נכונה, וכונת הדורש אל חקרי אמן אלה אמן, וכן מפורש בתנחומא הגדפס אל חקרי אמן אלה אמן, וז"ל בתדב"א פרק ג"א, וזה ג"כ כונת הב"ר פ"א ד"א אמן אמן, ועיין בפי' מהר"זו בב"ר שם שהביא קן גם בשם הובר : (לד) היה הקב"ה מביט בתורה. וכן מנבא בב"ר ריש פ"א ובלקח טוב ברשית אי' אי' (דף ב' פ"א) בתורה נסתכל הקב"ה וברא את עולמו כו' : (לה) הוי ואהיה אצלו אמן מה כתיב בראשית ברא אלהים. המלות האלה ליתא בב"ר, והטעם שם היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, אין ראשית אלא תורה, ועיין בלקח טוב

[ו] (לו) אמר ר' שמעון בן יוחי אוי להם לגדפנין שהם נושאים שמו של הקב"ה על חנם, (לו) שלא יהא אדם אומר לה' קרבן, לה' עולה, אלא אדם כי יקריב מכם קרבן לה', המאת לה', עולה לה', מנחה לה'. למוד, בראשית ברא, ואחר כך אלהים, משמוזכר (לח) (המיומא) [קמיומא] שלו, ואחר כך מזכיר שמו:

[ז] (לט) שאלו המינין את (ר' ישמעאל) [ר' שמלאי], אמרו לו כמה אלהות בראו את העולם, אמר להם אני ואתם נשאל לתורה, אמרו לו הרי כתיב כי אלהים קדושים (יטע כד יט), (מ) אמר להם קראו סוף הפסוק, הם לא נאמר אלא הוא. (מא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני, מהו קדושים, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמר ר' אחא בר הנינא הקב"ה (מב) דרכו בקדושה, הלוכו בקדושה, נראה בקדושה, דבורו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, (מג) [נאה ואדיר בקדושה]. דרכו בקדושה מנין, שנאמר אלהים בקדש דרך (תהליס עו יד). הליכתו בקדושה מנין, שנאמר הליכות אלי בלבי בקדש (סס פה כה). נראה בקדושה, שנאמר כן בקדש הויתוך (סס כג ג). דבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (סס ח). חסיפת זרועו בקדושה מנין, שנאמר (חקף) [חשף] ה' [את] זרוע קדשו (ישעי כג י). נאה ואדיר בקדושה מנין, שנאמר (מד) מי כמוכה באלים ה' וגו' (שמות עו יא). הוי כי אלהים קדושים הוא, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, אמרו לו והכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להן בראו לא כתיב כאן, אלא ברא:

[ח] (מה) ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא, שהיה ר' עקיבא דורש אבין ורקין מיעומין, אתין וגמין ריבויין, (מו) א"ל ר' ישמעאל בראשית ברא אלהים שמים וארץ

הערות ותקונים

טוב שס, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קניי ראשית דרכו, ועיין שם בעטרה ל"ד: (לו) אמר ר' שמעון בן יוחי. עיין ב"ר פ"א סי' י"ג, תני רשב"י, ועיין בלקח טוב בראשית א' א' ובעטרה כ"ד וכו"ה שם: (לו) שלא יהא אדם אומר. עיין בלקח טוב שם בעטרה כ"ד: (לח) הסימוא שלו. יש לתקן ש"ל קמיומא. ובכ"י רומי נפרדה המלה קמין מה ל"ל קמיומא, מן אות ו' נעשית ו, ועיין לעיל הערה ל"ג: (לט) שאלו המינין את ר' ישמעאל. תקתינו ש"ל את ר' שמלאי, כמו שהוא בכ"י רומי, וכן תמנא זירושלמי ברכות פ"ט ה"א, ב"ר פ"ח, וילקוט בראשית רמז י"ד, דבריה רבה פ"ב סי' י"ג, ותנחומא קדושים סי' ד, והלשק משונה שם מאשר הוא לפנינו: (מ) אמר להם קראו סוף הפסוק. מכלן עד קראו סוף הפסוק במאמר שלאחריו, הסר בכ"י רומי, שהשמיים המעתיקו מפסוק לפסוק: (מא) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא האדמוני. בכ"י רומי בשם ר' אבא הארמי כי, ל"ל ג"כ האדמוני, כמו שהוא לפנינו, ובאמת לא מלאתי שם כזה ר' אבא האדמוני, ואולי ל"ל ר' אבא בן מינא, או זמינא, עיין פסיקתא רבתי פ"א בעערות הרב בעל מאור עין אות מ"ד. ובתנחומא קדושים אמר ר' ברכיה סתם, ואולי הוא אחד עם ר' אבא סמוקה, עיין מנזח פרק ז' ובעטרה שלי עקר ר' אבא האדמוני. וזירושלמי שם הנירסא אמר ר' יתחק קדוש בכל מיני קדושות, דלאמר ר' יודן בשם ר' אחא הקב"ה דרכו בקדושה כו'. ובב"ר חסר הסיס, ושמש ע"י המעתיקים, ויש להשלימו ע"י זירושלמי: (מב) דרכו בקדושה. זירושלמי דרכו בקדושה, ליצורו בקדושה, ישונו בקדושה, חסיפת זרועו בקדושה, גורא ואדיר בקדושה, לכן יש להוסיף לפנינו ישונו בקדושה, ומוצא שם לראיה אלהים יש על כסא קדשו: (מג) גורא ואדיר בקדושה. הוספתי כי חסר יצואנו: (מד) מי כמוכה באלים ה'. הכוונה לסיפא דקרא מי כמוכה נאדר בקדש: (מה) ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא. ב"ר פ"א אות י"ד, וילקוט רמז ג' בשם ב"ר, ובב"ר נוסף על דברי התנחומא, אמרו לו בשביל ששמשת את נחום איש גס ו עשרים ושתים שנה, אבין ורקין מיעומין, אתין וגמין ריבויין. וכ"ה גם בב"ר פכ"ב ופכ"א, ולדעתי נוספו המלות, בשביל ששמשת את נחום איש גס ו עשרים ושתים שנה"ג מנמרה חגיגה דף י"ב סע"ג: (מו) א"ל ר' ישמעאל. בכ"י רומי הגי' אמר לו ר' עקיבא אמור שלך אמר ר' ישמעאל בראשית בראו אלהים אין כתיב כאן כו'. והנה בב"ר גי' אחרת בזה, דברי ר' ישמעאל יתא' שם, והמאמר כי לא דבר רק הוא מכס הוא מאמר מר' ישמעאל, וגם בב"ר שם הוא באריכות, ומדברי הב"ר יש לתקן כאן שכ"ל א"ל ר' עקיבא אילו נאמר שמים וארץ וכו', א"ל ר' ישמעאל כהו כי לא דבר רק הוא אלא את השמים ואת הארץ הם ומה שנברא עמהם, והכוונה של ר' ישמעאל אין אנו נריכים לכל זה רק האת לרבות השמים ומה שנברא עמהם והארץ ומה שנברא עמה. גם מפורש בב"ר שם הדרשה על הכתוב הוה כי לא דבר רק הוא מכס ואס רק הוא מכס למה שאין אדם יודעים לדרוש בשעה שאתם יגיעין צו כו'. ומקור המאמר הוא זירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ס"ו ע"ב), שבועית פ"א ה"ו (דף ל"ג ע"ב), שבת פ"א (דף ג' ע"ד), סוכה פ"ד ה"א (דף י"ד ע"ב), כתובות סוף פ"ח (דף ל"ב ע"ג), ובכל המקומות איתא ואתייהא כ"י דמר ר' מנא כי לא דבר רק הוא מכס, ואס דבר רק הוא מכס למה הוא שאין אתם יגיעין צו, כי הוא חייכם, אימתי הוא חייכם בשעה שאתם יגיעין צו:

אין כתיב כאן, אלא את השמים ואת הארץ, ישובו של מקרא הוא. א"ל ר' עקיבא כתיב כי לא דבר רק הוא מכס (דברים לב מו), אילו נאמר שמים וארץ, היינו אומרים שתי אלהות הן, אלא את השמים ואת הארץ, הם ומה שנברא עמהם: [ט] (מו) ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר השמים החדשים והארץ החדשה הקדים וברא אותם, שנאמר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה (ישעיה סו כג), (מח) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מקלם אני לפניך על פלאים שעשית בעולם, שנאמר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת (תהלים קד ה), (מט) מה דרשו גדולי עולם, ר' אלעזר ור' יהושע גדול היית עד שלא בראת, ונתגדלת מאד משבראת עולמך, והוד והדר לבשת:

[י] (ג) **שאל** ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל, א"ל (גא) היאך ברא הקב"ה את העולם, (גב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה [לברוא] את העולם נתעטף באורה, שנאמר עוטה אור כשלמה (שם סג ז), אמר לו בלחיישה אמרת לי, למה בלחיישה, [א"ל] כשם שקיבלתי בלחיישה, כך מסרתי לך בלחיישה. (גג) א"ל ר' תנחומא בר אבא והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים: מאימתי נתגדל הקב"ה, משברא שמים וארץ, (גד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' [ראשית תבואתה] (ירמיה ג ג). (גה) אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב, ולמה אנו קורין תבואתו, שאין אנו

הערות ותקונים

(מו) ר' הונא. גב"ר פ"א סו' י"ג נמצא המאמר הזה במאמר שלפניו, וכן מובא בילקוט בראשית רמז ג', וילקוט ישעיה רמז ט"ז, ובילקוט ישעיה שם בטעות ר' יהודה, וז"ל ר' הונא, ובילקוט בראשית הביא הגי' כמו גב"ר, אבל בילקוט ישעיה הגי' יותר מתוקפת, שמים חדשה וארץ חדשה אין כתיב כן, אלא השמים החדשים והארץ החדשה, אפילו שמים וארץ העתידיים להנצרות כבר הם ברואים מששת ימי בראשית: (מח) אמר דוד. גכ"ו רומי חסר מלת דוד, ונראה כי חסר פה התחלת המאמר, וזה ענין בפני עלמו, ומתחיל בזה מאמר חדש, וכז"ל ד"א בראשית ברא זש"ה ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד, אמר דוד לפני הקב"ה, והסיוס שנאמר ברכי נפשי הוא מיותר, ומלתאי המאמר במדרש ש"ס מזמור ק"ד, ומתחיל שם ד"א ברכי נפשי אמר ר' זכריה בשם ר' אליעזר ור' יהושע עד שלא בראת כו', והוא המאמר שלפניו, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם מדרש ש"ס, ושם ליתא המלות "אמר ר' זכריה בשם" רק מתחיל אמר ר' אליעזר ור' יהושע כמו שלפניו בתנחומא. גם טספ בילקוט שם עד שלא יבאו ישראל מומרים גדול היית מאד, ומשיבאו נתגדלת מאד. גם יש להוסיף לפניו בתנחומא כמו שהוא במדרש ש"ס ובילקוט גדול היית עד שלא קילכו אותך הניבים, ומשקלסו אותך נתגדלת מאד: (בט) מה דרשו גדולי עולם. גכ"י רומי מה שדרשו גדולי הדור: (ג) שאל ר' נתן בן אלעזר את ר' שמואל. גכ"י רומי שאל ר' יוחנן בר אלעזר את ר' שמואל, ואולי ז"ל שאל ר' שמעון בן יהודה את ר' שמואל בר חמון, כמו שהוא בגב"ר פ"ג אות ד', ובתנחומא הגרסם ויקבל ס' ו', שמי" פ"ג, ו"ר פ"א אות ז', וש"ס מזמור ק"ד, ובילקוט בראשית רמז ד', וילקוט יחזקאל רמז טפ"ג, וילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם ז"ר: (גא) היאך ברא הקב"ה את העולם. וכ"ה גם בתנחומא ויקבל שם, אבל במדרשים שרשמתי גי' אחרת מהיכן נברא האורה: (גב) א"ל ר' שמואל כשביקש הקב"ה לברוא את העולם כו'. כ"ה גם בתנחומא ויקבל, אולם במדרשים הל' הגי' א"ל מלמד שנתעטף הקב"ה כשלמה והבזיק זיו הדור מסוף העולם ועד סופו: (גג) א"ל ר' תנחומא ב"ד אבא והלא כבר שמענו את ר' יצחק דורשה ברבים. עיין ז"ר אמר ר' זכריה אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים לא היה אפשר לאומרה, ועיין גי' אחרת בש"ס: (גד) ובזכות מי בראו בזכות ישראל. בלקה טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) הביא ח"ל ד"א למה [לא נאמר] בתחלה [אלא] לשון בראשית בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנאמר קדש ישראל לה' ראשית] תבואתו, תבואתה כתיב, שהקין קיימת לעתיד לבא. המלות, שנאמר קדש ישראל לה' ראשית" בשמנו בדרום, והעיריות שם בעתה ל"א כי המאמר הזה מובא בילקוט בראשית רמז ז' אמר ר' יהודה ב"ר שלום מפקד ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית בזכות ישראל שנקרא ראשית כו', ומוזין שם "ב"ר", אלנס לא מנלתי המאמר בגב"ר, והליון בג"ר מוסב על משל למה"ד, וההתאמר הוא בתנחומא כ"י ומנאל בדוגמאות אשר בידי מתנחומא הגנוז בוואטיקאן ברומי, והליון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובילקוט ירמיה רמז רס"ד רשום לנכון על המאמר הזה "תנחומא". ובפי' רש"י עה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותיו בשביל האורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה, והעיר על זה ירדו סרב החכם הגדול מהר"א צערלינער בלקוים בסוף זכור לאברהם שלא נמצא בגב"ר, אולם מאשר הבאתי תראה פי דברי רש"י מובעים מהתנחומא כ"י שלפניו: (גה) אמר ר' אבא בר כהנא תבואתה כתיב. מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא והשמים שם האומר, וכן מובא בלקה טוב בראשית א' א' (דף ב' ע"א) וז"ל: בזכות ישראל שנקראו ראשית [שנא' קודש ישראל לה' ראשית] תבואתו, תבואתה כתיב שהקין קיים לפיכך

אוכלין אלא מן התבואה ולא מן הקרן, שהוא קיימת לנו לעולם הבא : (גו) ד"א בזכות התורה נבראו שמים וארץ, (נז) שנאמר ואשים דברי בפיך [ובצל ידי כסיתך לנמוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נא טו)]: (נח) ד"א בזכות ציון, שנאמר ולאמר לציון עמי אתה (סס ט): [יא] (נט) אמר ר' יצחק (ס) לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחדש הזה לכם, ולמה כתב מבראשית, להודיע כח גבורתו, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נהלת גוים (תהלים קיא ו): (סא) אמר ריש לקיש (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה, בדבר ה' שמים נעשו (סג לו ו), וכתוב בו ברא, (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעמל ביגיעה, וליתן שכר טוב לבידקים שמקיימין את העולם שנברא בדבר ה', (סד) הוי (אומר) בראשית ברא אלהים: (סה) אמר ר' אחא דיבר הקב"ה לשמים שיבראו והיו נמתחין והולכין, שאלמלא לאם די, היו נמתחין

הערות ותקונים

לזא, עכ"ל. ושם בעברה ל"ב העירותי לפניו הקרי והכתיב תנאחה, רק כהוז בה"א בסוף והתי"ו נקוד בחולם תבואה, ובמסורה נמנה ז' אשר כתיב ה' בסוף, וזה אחד, והשני יחזקאל מ"ה י"ג, והרד"ק בירמיה שם כתב תבואתה כתיב בה"א במקום וי"ו עכ"ל. וראיתי במדרש חסר ויתיר לז' ה"א ה"א וי"ל קדש ישראל לה' ראשית תבואתה בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא. והרב המו"ל הוא ידידי הרב החכם הגדול מהר"א צערלינער הציג סומן השאלה, להורות שלא מלא המקור, והעירותי בשהער שנה רביעות חוברת ששית ז' ע"כ שמוצא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא כ"י, ועיין גם בזכר האיובו דף רל"ו: (גו) ד"א בזכות התורה. מוצא בילקוט ישעיה רמז של"ג בשם התנחומא, ולזה המאמר מהתנחומא כוון הראב"ע בהקדמתו הדרך ה', דרש בראשית תורה שנאמר ה' קני ראשית דרכו, ובמדרש לקח עוב בראשית שם הביא וי"ל ד"א בראשית ברא בזכות התורה שנקראת ראשית נבראו שמים וארץ, שנאמר וראשים דברי צפוך וצלל ידו כסותיו לנמוע שמים וליסוד ארץ, כי התורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קני ראשית דרכו, ע"כ. וכן הביא רש"י עה"ת בשביל התורה שנקראת ראשית, ובמדרש ז"ר פ"א ובחיות ז"ר ראשו כהם פו איתא העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה, שנאמר ה' בחכמה (בתורה שהיא החכמה) יסד ארץ, ועיין ברמב"ן עה"ת ז"ר פ"א בראשית שכתב ורמז לספירה הנקראת חכמה שנה יסוד כל הענין, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ: (גז) שנאמר וראשים דברי צפוך. אלו דברי תורה, וסיפא דקרא לנמוע שמים וליסוד ארץ, ועיין בירושלמי תענית פ"ד ה"ב (דף ס"ה ע"א) וראשים דברי צפוך זו תורה. ועיין פסקתא פסקא אכזי (דף ק"מ ע"ב), ובהערה ב"ב, ושם הבאתי ראיה מהכתוב שנאמר ואני זאת בריתי איתם אמר ה' רומי אשר עליך ודברי אשר שמתו בפיך וגו': (נח) ד"א בזכות ציון שנאמר ולאמר לציון עמי אתה. או ה' סיפא דקרא מן וראשים דברי צפוך. ובירושלמי תענית שם ופסקתא פסקא אכזי אכזי שם ולאמר לציון עמי אתה אלו ישראל אמר ר' חיינא בר פפא חזרונו על כל המקרא אלה מלאנו שנקראו ישראל ציון אלא זה ולאמר לציון עמי אתה: (נח) אמר ר' יתחק. מוצא בילקוט ז"ר רמז קפ"ו בשם התנחומא, וכן בלקח עוב בראשית א' א' (דף ז' ע"א), וכן פתח רש"י ז"ל את פירושו על התורה במאמר הזה. ועיין בסדר הדורות (ד"א תתס"ה) הביא בשם ספר אחד שכתב וי"ל: ראיתי כ"י ישן טען מ"א מה שפתח רש"י אמר ר' יתחק לא היה צריך להתחיל בו אינו מזכירו בשום מקום אלא מ"ש מה טעם שהצבראשית הוא מדרש ולא דברי ר' יתחק, אלא שרצה רש"י לכבד אביו ולהזכירו בתחלת תבואו וא"ל שאל אחי קישא וכתבתנו על שמך, והקשה לו מהם למה התחילה התורה בצראשית ע"כ. ובס' נפתלי שפע רגון הקשה ע"ז הא בילקוט מביא זה אמר ר' יתחק לא היה צריך להתחיל בו וכו' במכילתא ע"כ. בסיום ה"כ"ה במכילתא" הוא מיותר, ואולי ז"ל וכן הוא בתנחומא, ועיין בנחל קדומים להגאון חיד"א ז"ל, ועיין גם בילקוט דף קפ"ב בזכור לאברהם לידיו הרב החכם הגדול מהר"א צערלינער כ"י. וכן בתולדות רש"י הערה כ"א הביא ראיות שהמדרש תנחומא שבידנו אינו מדרש תנחומא שהיה לראשונים מדברי רש"י בהתחלת התורה אמר ר' יתחק בו, אינו נמצא בשום מדרש וזאת בילקוט פ' ז' בשם התנחומא, ובתנחומא שבידנו אינו ע"כ. וכן מוצא המאמר הזה ברש"י תהלים קיא ו' בשם התנחומא. ועיין מה שהבאתי במוצא בשם ספר נחלת יעקב: (ס) לא היה צריך לכתוב. כן הביא גם בעל לקח עוב, וברש"י ובילקוט הגי' לתחיל, ובהערה כ"ז למדרש לקח עוב יש להקטין ע"כ"ל כן הוא בתנחומא כ"י: (סא) אמר ריש לקיש. ככ"ל רומי א' וז' אמר ר' שמעון בן לקיש: (סב) כביכול דבר היה מפי הקב"ה. ככ"ל רומי א' וז' כביכול היה הקב"ה מוטיא דבר מפיו ומיד נעשה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו: (סג) אלא ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם. דרשה הדומה לזה דרשו בנצבות פ"ה מ"א ששברה מאמרות נברא העולם ומה ת"ל והלא במאמר אחד היה יכול להבראות, אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בשברה מאמרות, וליתן שכר טוב לבידקים שמקיימין את העולם שנברא בעברה מאמרות: (סד) הוי אומר. מלת אומר מיותר וליתא גם ככ"ל רומי א' ז' לכן הסבירתי: (סה) אמר ר' אחא. עד שיחיו המתים ליתא ככ"ל רומי א', ומלא לנכון גם ככ"ל רומי ז': שמים

והולכין עד שיחיו המתים: בראשית ברא אלהים את השמים, (טו) שמים הללו מהיכן נבראת, מגוש של שלג, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לו), וברכם הקב"ה והיו פרים ורבים, אמר דוד יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ (תהלים קלג ז):

[יב] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ז). (טז) ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים וברקים כיצד מברך עליהן, (סח) כך שנו רבותינו על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים אומר ברוך שכתו מלא עולם, הרי זה מן המשנה, מן המקרא מנין, שנאמר המביט לארץ ותרעד (תהלים קד לב), ומה כתיב אחריו, יהי כבוד ה' לעולם (שם סג ז). (סט) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי מפני מה הזועות באות לעולם, א"ל בשעה שהקב"ה רואה את ישראל שאינן מפרשישין מעשרותן בתיקנן, הזועות באות לעולם, (ע) א"ל אליהו ז"ל חייך, כן הוא סיבה של דבר, אלא כך הוא עיקרו של דבר, בשעה שהקב"ה מביט בעולמו (עא) ורואה בתו עבודת כוכבים יושבים על תלם במח שלוח ושאנן, ובית מקדשו חרב, (עב) באותה שעה רוצה להפיל את העולם

הערות ותקונים

(טו) שמים הללו מהיכן נבראת. זכ"י רומי בראשית ברא אלהים השמים האלו מהיכן נבראת, הלשון משוכם וכל"ל בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ הארץ מהיכן נבראת, כי הדרשה היא על הארץ ולא על השמים, ועל זה כתב מגוש של שלג, והביא ראיה כי לשלג יאמר הוי ארץ, וכן תראה בב"ר פ"א אמר ר' יהודה בר סימון את הארץ כו' ולא פירש והיכן פירש להלן כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לו ו), בנזקת עפר למוזק (שם לח לח), ועיין בירושלמי תגינה פ"ב ה"א בתחלה היה העולם מים במים כו', חזר ועשאו שלג חזר ועשאו ארץ כי לשלג יאמר הוי ארץ. וכן תראה בפרקי דר"א פ"ג הארץ מאיזה מקום נבראת משלג שחתת כסא הכבוד לקח וזרק על המים ונעשה ארץ, שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ בנזקת עפר למוזק: (טז) ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים. מובא בילקוט יואל רמז תקל"ז בשם התנחומא וזילקוט תהלים רמז תתס"ב על הכתוב המביט לארץ ותרעד הביא רק התהלת המאמר מי שהוא רואה זיקים וברקים היאך מברך עליהם, והסר סיום המאמר, ונרשע בלדו "ילמדנו": (סח) כך שנו רבותינו. ברכות דף כ"ד ע"א, והיא לפי גירסת המשנה שבירושלמי, ובמשנה כצבצלי הגי' על הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים אומר ברוך שכתו וגבורתו מלא עולם: (סט) שאל אליהו זכור לטוב את רב מרי. זכ"י רומי את ר', וז"ל את ר' נוראי כמו שמובא בילקוט יואל שם, וכמו שהוא בירושלמי ברכות פ"ט (דף י"ג ע"ב), ובמדרש שו"ס מומר י"ח בפסוק ותנעש ותרעש, ובמומר ק"ד, וכן מובא בילקוט ש"ב רמז קכ"ה בשם מדרש שו"ס, והמאמר היה מובא במאור עינים (קול אלהים דף י"ב) בשם ירושלמי פ' היראה והתחומא פ' אלה תולדות השמים, ומדרש תהלים. ע"ש מה שכתוב על זה, וסיים ובידה שם בשם התנחומא זה אומר למוזק אני פולח, וזה אומר לשמש או לירח, והוא מאמר התנחומא שלפניו זכ"י, כי היו לפניו ז' כתבי יד מהתנחומא: (ע) א"ל אליהו ז"ל חייך כן הוא סיבה של דבר. זכ"י רומי כך סברך של דבר, וזילקוט יואל שם חייך כך הוא סברו של דבר, וכן בירושלמי שם חייך כך הוא סברא דמילתא אבל כך עיקרו של דבר, וכן הוא במדרש שו"ס מומר י"ח, אולם במומר ק"ד הלשון שנתית מאת המעתיק וכבז "נראין הדברים כדבריו אבל אינו כן". והנה בירושלמי לפני הסיום א"ל אליהו חייך כך הוא סברא דמילתא מובא מאמר אחד החסר לפניו, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אליהך זה, וכתוב אחד אומר המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו, הא כיצד יתקיימו שני כתובין הללו, בשעה שישראל עושין רעו של מקום ומוציאין מעשרותיהן בתיקן, תמיד עיני ה' אליהך זה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואינם ניוקוס כלום, ובשעה שאין ישראל עושין רעו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן בתיקן המביט לארץ ותרעד, ועל זה סיים א"ל בני חייך כך הוא סברא דמילתא: (עא) ורואה בתי ע"ז. וז"ל זכ"י רומי וזילקוט יואל שם, אולם בירושלמי הגי' בשעה שהקב"ה מביט בתי תסיריות ובתי קרקסיות יושבים בשם ושאנן, וכן במדרש שומר טוב ורואה בתי טרעסיות [ל' טאטראות] ובתי קרקסאות ואומות ואומות יושבים בהשק ובשפחה. ובמומר ק"ד הלשון משוכם ויש לתקנה עפ"י מומר י"ח. גם במאור עינים שם הגי' משושבת, כשהקב"ה מביט ורואה בתים רבים יושבין, חסר הסיום בהשק ובשפחה, ובמקום בתי ע"ז או בתי קרקסיות הגיג הוא מלת "רבים": (עב) באותה שעה רואה להפיל את העולם ומוזעזע. זכ"י רומי באותה שעה הוא אפילו לעולם והוא מוזעזע, זילקוט יואל באותה שעה מאפיל העולם ומוזעזע, בשו"ס מומר י"ח מתרה אפו בעולמו להחריבו, ובמומר ק"ד הוא מביט בעולמו ומבקש להחריבו. ראינו פה טסחאות שונות, ובאמת הגי' הנכונה כמו שהוא זכ"י רומי וז"ל אפילו לעולם. ובאשר לא הבינו המלה הזרה הגיג המעתיק שלפניו "רואה להפיל את העולם" ובשו"ס "מתרה אפו בעולמו" ובמומר ק"ד "מביט בעולמו". ובמדרש שו"ס שנבשע עפ"י ילקוט ש"ב רמז קכ"ה שהביט דברי המדרש שו"ס חרה אפו בעולמו להחריבו, ואלהינו המדפיסים אה"כ כן במדרש. וראינו בירושלמי שם הגי' נכונה הוא אפילו לעולמו להחריבו. וכן תראה בערך. ערך פלגין שהביא מאמר הילמדנו (ואיננו התנחומא שלפנינו) וז"ל כשהקב"ה רואה בתי ע"ז יושבין שלוין וביתו שמש ועשוי דים לערלים ולשועלים, שנאמר שועלים הלכו בו

(עג) ומועז, (עד) אמר הקב"ה (עה) כל הרעש הזה בשביל לקדש את שמי, שנאמר כל הנקרא בשמי [ולכבודי בראתי יצרתיו אף עשיתיו] (ישעי' מג ז). ובמה שאני ראוי להתקלם, האומות מבעיסין אותי, (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך, וזה אומר לפלה למולות, וזה אומר לחמה ולשמש אני פולה, לפיכך אני מביא את הרעש בעולם, אעפ"י שלא הטאו המולות, בשביל שמבעיסין אותי בהן, אף הם לוקין עמהם, שנאמר השמש יהפך לחשך והירח לדם (ויאל ג ד), ומה איכפת להם, אלא להודיע שלא ברא אלה אחר את עולמי עמי, (עז) תדע לך שכך הוא, (עה) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, שנאמר יהי רקיע בתוך המים (בראשית א ו), ובתוב אחר אומר המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), ומה כתיב אחריו, עשר מלאכיו רוחות (סס סס ד), (עט) הוי אומר בשני נבראו המלאכים. (פ) ור' חנינא אמר בחמישי נבראו (את) המלאכים, מניין, (פא) שנאמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א כ), אלו המלאכים, שנאמר ובשמים יעופף (ישעי' ו ג), (פב) הוי אומר בחמישי נבראו, בין כדברי ר' יוחנן ובין כדברי ר' חנינא הא למדת שלא נבראו המלאכים אלא משברא הקב"ה את עולמו, ולמה כן, אלא אמר הקב"ה, אם אני בורא אותם תחילה, הבריות אומרות הם סייעו אותי בעולמי, אמר הקב"ה אני בעצמי בראתי את עולמי, שנאמר (את) [ואת] כל אלה ידי עשתה (ישעי' סו ב), בריות שמים וארץ מנין, (פג) [ממה שקראו בענין] (שנאמר) אלה תולדות השמים והארץ וגו' :

[יג] ד"א אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. (פד) זש"ה המשל ופחד עמו (איוב כה ב), לפי שאיוב אמר מי יתן ידעתי ואמצאהו [אבוא עד תבונתו] (סס גג ג), אמר ר' אבא בר כהנא אם בהיכל של מעלה הוא אבוא עד תבונתו, ואם בהיכל של מטה אבוא עד תבונתו, ואין תבונתו אלא היכל, (פה) שנאמר ויכינו המזבח על מכונתו (שולח ג א), (פו) הוי אומר זה היכל. אערכה לפניו משפט (איוב גג ד), אבירו לו חביריו אי אתה יודע שהוא נקרא אלחי המשפט, שנא' כי אלחי משפט ה' (ישעי' ל ח), ופי' אבולא תוכחות (איוב סס), (פז) אמר לו אם סותם פיו של אותו האיש, אדעה (ביה) מלים יענני [ואבינה מה יאמר לי]

הערות ותקונים

(איכה ה יח) אותה שעה מסתכל חפליין של עולם והוא מזדעזע, שנאמר המביט לארץ ותרעד עכ"ל. בעל הערוך לא מנאר המלה, ודברי הנוספי נשטעו מערך שלפניו ואין כאן מקומם, הרמ"ל הביא המלה היונית $\alpha\pi\sigma\lambda\epsilon\iota\alpha$ אפסולת פי' כליון והסתחה (מונטערגאנג), הרב הנלשן הגדול ד"ר לשווי בספרו מדרש מלין צעדק חפליין רלה לפרש מן חפליין שפי' עורה וחזר, ע"ש (נטה אחר המוספי צטעות), והכסס הזה הביא דברי הירושלמי שערך חפליין ומציה שיהא המלה היונית $\alpha\pi\sigma\lambda\epsilon\iota\alpha$ ועביוני עטאלעפי ופי' גוער (דעהטערד), והכוונה הוא גוער לעולמו להחריבו (זו דרמחט ער זיייער וועט זי יום ז' לערטשערטן). וכן הוא דרשתי ידי הרב הגדול הכסס הכולל מזה"ר ח"י ד"ר קאהוט צערוך השלם והביא ב' ערכים מאמר הילמדנו ומאמר הירושלמי ומפרש את המלה צילמדנו כפי' הרמ"ל, ובאמת הוא מאמר אחד רק בנוסחאות שונות. ואולי יש לתקן גם צילמדנו שהביא הערוך אותה שעה הוא חפליין לעולם והוא מזדעזע. ובמדרש חזית פסוק צרח דודי אחת בשעה שאו"ה אולכין ושותין ומחרפין ומנאליין להקב"ה צעריות שמזכירין אותה שעה חושב הקב"ה חפלינו להחריבו לעולמו. הוא מאמר הדומה למאמר שלפניו, ואין ספק שז"ל אותה שעה הוא חפליין לעולמו להחריבו, כמו שהוא בירושלמי, רק המעתיקים שחתו ושצטו הלשון מצלי דעת: (עג) ומועזע. זכ"ל רומי וצילקוט וצילמדנו מזדעזע, וצירושלמי ובמדרש שו"ס מסיים הה"ד [שאן] ישאל על נטו (ירמיה כג ל) בשביל נטו, וצילמדנו אשר הביא הערוך סיים שנאמר המביט לארץ ותרעד (תהלים קד לב): (עד) אמר הקב"ה כל הרעש הזה. זה ליתא בשו"ס, והכוונה כל הרעש הזה ר"ל הזועות: (עה) כל הרעש הזה. זכ"ל רומי וצילקוט יואל סיים, שאני מציה לעולם": (עו) זה אומר ה' עושה כך וכך וזה אומר לפלה למולות. זכ"ל רומי זה אומר ה' עושה וזה אומר למולות אני פולה, והשאר ליתא שם: (עז) תדע לך שכך הוא. זכ"ל רומי תדע לך שהוא כן: (עה) ר' יוחנן אמר. עיין לעיל ובהערה א': (עט) הוי אומר. זכ"ל רומי הרי בשני נבראו המלאכים: (פ) ור' חנינא אמר. עיין לעיל הערה א': (פא) שנאמר ועוף יעופף. זכ"ל רומי שנאמר בחמישי ועוף יעופף: (פב) הוי אומר. גם פה זכ"ל רומי הרי בחמישי נבראו: (פג) ממה שקראו צענין. הוספתי מלת צענין, והסגרתי מלת שנאמר כי מיותרת היא, וז"ל ממה שקראו צענין אלה תולדות השמים והארץ, וכן הוא לנכון זכ"ל רומי, והוא סיום הדורש על הקריאה צבורה, עיין לעיל הערה י"א: (פד) זש"ה המשל ופחד עמו. מוצא צילקוט איוב רמז תתקי"ב בשם התנחומא: (פה) שנאמר ויכינו המזבח על מכונתו. צילקוט שם צטעות על תבונתו, וזכ"ל רומי ויכינו את המזבח מתכוונתיו ז"ל ויכינו המזבח על מכונתו (עפ"י הקרי'): (פו) הוי אומר זה היכל. זכ"ל רומי הוי זה היכל וצילקוט השמיטו: (פז) אמר לו. צילקוט אמר להם:

הלכתי

(איוב כג פ), אם יהא משיבני על כל דבר ודבר, אם חטאתי אם לא חטאתי, הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו (שס ט ט), אמר ר' יוחנן מכאן אתה למד שהשכינה במערב, (פח) הלכתי לדרום ולצפון ולא מוצאתי, למה כי ידע דרך עמדי בחנני כזהב אצא (שס ט י), אמרו לו חבריו אויב (פט) עד מתי אתה מטריח בדברים, אין אנו אומרים לך שאין אתה יכול להקביל פניו, (צ) ולהטיח דברים עמו, אמרו לו יכול אתה (צא) להטיח עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר הנה אומר [המשל ופחד עמו (שס ט כ)], (צג) המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, עושה שלום במרומיו (שס), (צד) אפילו העליונים צריכין שלום, המזלות עולין, שור אומר (צה) אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, תאומים אומר אני תחילה, ואינו רואה מה שלפניו, וכך כל אחד ואחד אומר אני ראשון, (צו) הוי אומר העליונים צריכין שלום:

[יד] [אלה תולדות השמים והארץ]. (צו) בכל מקום אתה מוצא קודם לאהרן, ומנין (צה) ששניהם שקולים, שנאמר הוא אהרן ומשה (שמות ו טו). בכל מקום אתה מוצא יהושע קודם לכלב, ומנין ששניהם שקולים, (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקניז ויהושע בן נון (במדבר יג ב). (ק) בכל מקום אתה מוצא כבוד האב קודם לכבוד האם, ומנין ששניהן שוין, שנאמר איש אמו ואביו תיראו (ויקרא יג א). בכל מקום

הערות ותקונים

(פח) הלכתי לדרום ולצפון. זילקוט לפסוק ולדרום: (פט) עד מתי אתה מטריח בדברים. כן הוא גם בכ"י רומי, וזילקוט מטיח דברים, וכ"ל גם לפניו, והוא מלשון רז"ל לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה (תענית כ"ה): (צ) ולהטיח דברים עמו. בכ"י רומי וזילקוט או להסיח עמו: (צא) להטיח עם מיכאל. גם פה בכ"י רומי וזילקוט להסיח עם מיכאל: (צב) ר' יעקב מן כפר חנה. ובכ"י רומי ר' יעקב של כפר חמר, וזילקוט דצי' יעקב חמר, והשמיט עם המקום. ו"ל ר' יעקב דכפר חנין, כמו שהו' לנכון בפסיקתא פסקא ויהי ציוס כלות משה (דף ג' ע"א), וכן במדרש חזית צפ' אלנה ורלנה, ועיין סדר הדורות בערך ר' יעקב דכפר חנין: (צג) המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל. זה הדרוש מוסב על הכתוב המשל ופחד עמו שהוצא בראש המאמר, וכן חקתי בפנים, והמאמר הזה נשנה גם בפסיקתא שס. ובמדרש צמ"ר פ"ב, וכן במדרש חזית שס, המשל זה מיכאל והוא של שלג, ופחד זה גבריאל והוא של אש. וכן במדרש דברים רבה סוף שופטים פ"ה מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש. ובהתחומא הנדפס ויגש צפ' ואת יהודה שלח המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן האים וגבריאל מן האש. ובמדרש צ"ר פ"ב הנוסחא בטעות המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל ו"ל ליהיב. ובהתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגם מיכאל מימינא והוא דלשא [ו"ל והוא דלשא] וגבריאל משמאלא והוא דמיה [ו"ל והוא דלשא], וגם בפסיקתא דק"ח סע"א איתא בהדיא שמיכאל הוא ר' הכהן וגבריאל שר של אש, לכן תראה ש"ס נפל בהתרגום ו"ל כמו שתקתי: (צד) אפילו העליונים צריכין שלום. בפסיקתא שס, עמו (ר"ל המשל ופחד עמו, ודרש מלת עמו) ומשלימים עמו ולא זה מויק את זה, ועיין שם בהערה מ"ו מה שהעירונו על זה. וזילקוט אחר סיום המאמר וכל אחד ואחד אומר אני ראשון, הביא הוא ומשלימין זה לזה ולא זה מויק את זה ע"כ. ולקח דבריו מהפסיקתא: (צה) אני תחלה ואינו רואה מה שלפניו. בכ"י רומי ואני רואה מה שלפניו, וכן תאומים אומר אני תחלה ואני רואה מה שלפניו, וכן יש לתקן גם לפניו: (צו) הוי אומר. מלת אומר יש למחוק, ויתא גם בכ"י רומי וזילקוט: (צז) בכל מקום אתה מוצא משה קודם לאהרן. זילקוט איוב שס רמו תוקי"ב הוצא רק התחלה המאמר סיים צבלת וכו', ושגה במכילתא ריש צא ובשניונים בתחומא הנדפס ב"א ורשע בראשו, ממכילתא דר' שמעאל, וכן נשנה ג"כ בשניונים צב"ר פ"א, וילקוט רמו ז', וי"ר פל"ו, ושם נוסף בכל מקום הוא מקדים אברהם ליתאק ויעקב. ובצ"ר נוסף עוד בכל מקום הוא מקדים תורין לבני יונים, והיא הוספה מאוחרת מנגמרא כריתות דף כ"ח ע"ב, וזילקוט אשר הביא המאמר הצ"ר לא נמצא זה, גם נוסף אח"כ למדרש וי"ר והוצא פנימה בראש המאמר, והמאמר הזה הביא הילקוט גם בשיעיה רמו שע"א בשם צ"ר, וגם זילקוט שס לא נמצא ההוספה הזו: (צח) ששניהם שקולים. כן הוא גם במכילתא ובצ"ר, אולם בכ"י רומי הגי' ששניהם שוים. ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מהרא"ה ווייס כ"י צמדות סופרים במכילתא שס: (צט) שנאמר בלתי כלב בן יפונה הקניז ויהושע בן נון. הוא לשון הכתוב שמדבר ו"ד ל'. ויש למחוק שם מלת הקניז, כי יתא בקרא, ובכ"י רומי מוצא לנכון כי אש כלב בן יפונה ויהושע בן נון, ואחר סיום הכתוב נוסף בכ"י רומי שם הרי לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה: (ק) בכל מקום אתה מוצא כיבוד האב קודם לכיבוד האם. בצ"ר נוסף, אבל אמרו החמים האב קודם לאם מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו והיא הוספה מנגמרא קדושין דף ל"א. וגם כל המאמר בצ"ר בכל מקום הוא מקדים, הוא הוספה מהתחומא שלפניו, וככל מאמר של שמים וארץ עוד הפעם, ופעד לזה כי כל המאמר שלפניו מקורו בירושלמי תניגה פ"ב, ושם יתא זה, רק הוא נוסף

אתה מוצא השמים קודם לארץ, ומנין ששניהם שוין, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ז ד) : (קא) (וכתיב) :

[מז] אלה תולדות השמים והארץ. זהו שאמר הכתוב ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט), (קב) אתה מוצא בחכמה ברא הקב"ה שמיסווארץ. (קג) אמר ר' עזריה (קד) בשם ריש לקיש ביום הראשון ברא שמים וארץ, נשתיירו המשה ימים, ברא אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ברא בשני רקיע מלמעלן, בשלישי יקוו המים מלמטן, ברביעי יהי מאורות מלמעלן, בחמישי ישרצו המים מלמטן, נשתייר יום הששי מלהבראות, אמר הקב"ה אם אני בורא מלמעלן, הארץ מתרונת, ואם אני בורא מלמטן, השמים מתרונזין, (קה) מה עשה הקב"ה, ברא אדם מלמטן ונשמה מלמעלן, (קו) הוי אומר ה' בחכמה יסד ארץ :

[מז] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה"י בראם, ומה עסקו של ה"י כאן, אלא כל האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, אבל ה"י אדם מוציא מתוך פיו בלא קומץ את פיו, כך ברא הקב"ה את עולמו בלא יגיעה, שנאמר לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ כח) : ד"א. בהבראם, (קח) אמר ר' תחליפא באברהם, הן הן האותיות בהבראם, (קט) בזכותו של אברהם : (קי) (שנאמר)

[יז] ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ז ד). (קיא) בית שמאי אומרים מחשבה בלילה ועשיה ביום, ובית הלל אומרים (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה,

הערות ותקונים

מן התנחומא כ"י שלפנינו. ולא נכון שהשמים נעל הילקוט הסיוס הזה שנסוף המאמר של שמים וארץ : (קא) וכתיב. מלת וכתיב הסגרת, כי מן אלה תולדות השמים הוא התחלת המאמר : (קב) אתה מוצא בחכמה ברא הקב"ה שמים וארץ. עיין רמב"ן עה"ת בפ' בראשית שכתב רמזו לפסוק הנקראת חכמה שבה יסד כל העיני, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ, וזהו כוונת תרגום יב"ע בחומא ברא ה' : (קג) אמר ר' עזריה. מוצא בילקוט משלי רמז תתקנ"ה בשם התנחומא ע"ש, ושם הגירסא אמר ר' אלעזר בשם רשב"ל ונ"ל אמר ר' עזריה, וכן בכ"י רומי הגי' כמו שלפנינו אמר ר' עזריה, ומוצא בקצת שוויים במדרש ז"ר פי"ג אות ח', ומוצא בילקוט רמז י"ח, וכן בלקט טוב (דף ס' ע"ג), ובמדרש ז"ר שם ר' עזריה בשם רבי, ויש לתקן שז"ל בשם רשב"ל. והמדפיסים הלינו במדרש שם ס' ח' אחר המלות ר' עזריה בשם ר' אמר כלפי מעלה הדבר אמר, ובאמת זה מוסב למטה והוא מאמר אחד ואין להפרידו, ולזה המאמר כוון רש"י בראשית ז' ז' : (קד) בשם ריש לקיש. בכ"י רומי ובילקוט ובלקט טוב בשם ר' שמעון בן לקיש : (קה) מה עשה הקב"ה ברא אדם מלמטן ושמה מלמעלה. זה ששם בכ"י רומי, ובילקוט שם הגי' יותר נכונה, ברא גופו מלמטן ושמתו מלמעלן, ועיין ז"ר שם ובשרש"י עה"ת בראשית ז' ז' : (קו) הוי אומר. גם פה מלת "אומר" יש לחוקק, והוספת המעתיק היא, וליתא בכ"י רומי ובילקוט : (קז) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן בה' בראם. מוצא בכ"י רומי פי"ג אות י', ואותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג נד כ"ג). ועיין בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ובפסיקתא רבתי פכ"א תמנ"א מאמר ארוך בשני אותיות נבראו שני עולמים. והדרש שלפנינו כל האותיות מוציא אדם מתוך פיו והוא קומץ את פיו, וה"א אדם מוציא מתוך פיו בלא קומץ, זה ליתא בירושלמי ובפסיקתא רבתי. ומוצא בילקוט ישעיה רמז ש"א בשם התנחומא. ובז"ל הלשון משוגה כל האותיות תופשין את הלשון, וזה אינו תופש את הלשון, וכן מוצא בילקוט רמז י"ח. ובמדרש שו"ט מומור כ"ג תמנ"א ג"כ הדרש בלשון אחר, מה ה"א כשאלם מוציא מתוך פיו אין בה לא ריחוש שפתים ולא חריגות לשון, ובלקט טוב בראשית א' ד' (דף י' ע"א) בהבראם בה"א בראם כלומר בלא יגיעה, כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקימת הפה ונעוטה לשון ושפתים. אבל ה"א אין בה נעוטה כלל לכן נאמר בהבראם ע"כ. ועיין מנחות דף כ"ט ע"ג : (קה) אמר ר' תחליפא. וכן להלן פי"ג אות ח' מוצא בכ"י בשם ר' תחליפא. ובז"ר פי"ג אמר ר' יהושע בן קרחה בהבראם בהבראם צנכותו של אברהם, יש לתקן שם הן הן האותיות בהבראם בזכותו של אברהם. ובמדרש שו"ט מומור ק"ד בפסוק ישבעו עלי ה' אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר השמים והארץ בהבראם, הן הן האותיות של אברהם. ובלקט טוב בראשית שם אמר ר' יהושע בן קרחה צנכות אברהם כי בהבראם ואברהם שקולין הם, ור"ל ששייחם שקולים זה כזה ואותיותיהם שוים : (קט) בזכותו של אברהם. בכ"י רומי הגי' בזכותו של אברהם בראתי את העולם : (קי) שנאמר ביום עשות. מלת שנאמר הסגרת, כי מן ביום עשות הוא התחלת הדרש ואינו מוסב למעלה, בתחלה החל הדרש על אלה תולדות השמים, ואח"כ תסב הדרשה על סיפא דקרא. וכן נשנה בכ"י רומי פי"ג אות י"ד, ומוצא בילקוט רמז י"ט : (קיא) בית שמאי אומרים. עיין במ"ז : (קיב) מחשבה בין ביום ובין בלילה. בז"ר הגי' מהשנה ומעשה ביום אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה אני א"כ ומלאך

וגמר מלאכה עם המדומי חמה. (ק"ג) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, בכל יום היה הקב"ה בורא שלש בריות, ביום ראשון ברא שמים וארץ והאור, (ק"ד) בשני ברא רקיע וגינהם ומלאכי השרת, בשלישי אילנות ודשאים (ק"ה) ונהרות, ברביעי חמה ולבנה (ק"ו) וכוכבים, בחמישי דגים (ק"ז) ולויתן ועופות, ובששי היו לבראות ששה של ערב שבת ושל שבת, (ק"ח) ואלו הן, תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ, ואדם וחוה, נגמרה מלאכת אדם וחוה ושל בהמה, ומשגמר את אלו ביקש לבראות את השאר, וקדש השבת, שנאמר ויכלו השמים וגו', ויכל אלהים, ויברך אלהים וגו', אשר ברא אלהים וגו' (בראשית ב א ג): (ק"ט) ד"א אשר ברא ועשה אין כתיב כאן, אלא לעשות, שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתו, (ק"ב) ר' בנייא אמר אלו המזיקין, שברא נפשותיהם עם שהוא בורא גופן קדש יום השבת, והניחן ונשארו רוח בלא גוף, עד הגה פרים ורבים כבני אדם, ומתין כבני אדם, והבא על השירה הוויין ליה בנין שדין, וממי אתה למד, מאדם הראשון, שהיו לו בנים מרוחות, וכל מי שבא עליה אין עליו כלום, שהן דומין לאיש מקרה. ויש אומרים אשר ברא אלהים לעשות, זו בית המקדש העתיד להיות: [יח] אלה תולדות השמים והארץ בהבראם: (קכ"א) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר כל תולדות שבתורה חסרין ו', הוי' משנים שהן מלאין, אלה תולדות פרי' (יח ד יט), אלה תולדות השמים, שניהן מלאים. (קכ"ב) אמר ר' יהודה הלוי

הערות ותקונים

נחלקן אבות העולם ב"ש וז"ב על ברית שמים וארץ, אלא משעבד בין ביום ובין בלילה, ומעשה עם מדומי חמה: (ק"ג) אמר ר' לוי. ב"ר פי"א סי' ט', וילקוט רמז ט"ו, ובספיקתא רבתי פמ"ז מובא רק התחלת המאמר והשאר קטום: (ק"ד) בשני ברא רקיע וגינהם ומלאכי השרת. רקיע מפורש בתורה, גינהם עיין ב"ר פ"ד סי' ט"ו, שמ"ר פט"ו, וי"ר פל"א, ופסחים דף כ"ד, ועל מלאכים עיין לעיל בהתחלת התנחומא, וגם בב"ר פ"א לדעת ר' יוחנן, וכן בב"ר סוף פ"ג, ושמ"ר פט"ו, ותנחומא חיי, ופ"ט מזמור כ"ד, פד"ר"א ריש פ"ד, וע"ש בבב"ר הדר"ל והביא בשם מדרש כוון ביום שני נבראו ארכלים ומלאכים ואופנים ותרפים ותשמלים, וכן הביא מס' י"ירה, וכן תראה ביב"ע בראשית א' כ"ו: (קכ"א) ונהרות. בב"ר וילקוט הגי' וכן ע"ן: (קכ"ב) וכוכבים. בב"ר וילקוט הגי' ומולות: (ק"ז) ולויתן. את התנינים הגדולים, דרשו זה לויתן, ב"ב דף ע"ד ע"ב, ב"ר פ"ז, ויב"ע בראשית שס, ורש"י עה"ט בשם מדרש אגדה, וכן מובא בללק טוב (דף ז' ע"ב): (ק"ח) ואלו הן. בב"ר איתא גי' אחרת, בששי אדם וחוה ורמשים, אמר ר' פנחס ב"ר אבהו ששה אדם וחוה ורמש ובהמה וחי' ומריאים, ואח"כ הובא מאמר ר' בנייא אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן, אלא אשר ברא אלהים לעשות, כל מה שהיה עתיד הקב"ה לבראות ב'ו' הקדים וברא אותו ב'ו', וכל המעין יחזה כי טעמת הב"ר קשה מאד, ומה בא ר' בנייא לשמעינו, אולם לפנינו בתנחומא מובא בשם ר' בנייא מאמר אחר אלו המזיקים, ולדעתו היה כתוב גם בב"ר כן בשמו, רק היה הגי' אלו המריאים, והכוונה אלו המזיקים, ומלת מריאים נשתרבו מכאן למעלה בדברי ר' פנחס, וכנ"ל ר' פנחס אמר בוי"ז ברא אדם וחוה ורמש ובהמה וחי', ומלת "ששה" מיותרת, ור' בנייא אמר אשר ברא ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות אלו המריאים ר"ל מזיקים שקודם השבת ושאריו בלא גוף. וכן תראה בב"ר פ"ז סי' ה' ר' אומר אלו השדים שברא הקב"ה את גשמתן וברא לבראות את גופן וקודם השבת ולא בראן, וגם ככאן היתה הגי' לפני רבינו בעל הערוך בערך מריא אלו המריאים, ופי' שדים, והביא שם גם מאמר הב"ר מפ"ב, והיה לפניו כבר המאמר משובש כמו שהוא לפנינו בב"ר, ואולי צ"ל אלו הרמשים, עפ"י מאמרו ראש אלו השדים גיטין דף ס"ח ע"ב: (ק"ט) ד"א אשר ברא. הוא בב"ר מאמר של ר' בנייא: (ק"ב) ר' בנייא. עיין בב"ר פ"ז סי' ה', וילקוט רמז י"ב: (קכ"א) ר' ברכיה. כל המאמר הזה מובא בתנחומא הנדפס בראשית סי' ו', וכן נשנה בשו"ת בב"ר פ"ב אות ו', ושם מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, והסכים המלות "אמר ר' ברכיה ור' חלבו" וכן נשנה במאמר בשמ"ר פ"ל, ומובא במדרש הסרות ויתרות לד ל"ו, ובלקח טוב (בראשית ב' ד' דף ט' ע"ב), ועיין שם בהערה ח' שהעירתי ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן בב"ר מתחיל אמר ר' שמואל בר נחמן, ובתנחומא (הנדפס) פ' בראשית הוא כמו שהביא רבינו, ועיין השחר שנה רביעית חוברת ששית לד שנ"א מה שהעירתי שם, ובס' ישועות משיחו העיין השני פ' ששי הביא דברי המפקד שהוכיח מאגדה זאת כל תולדות שנמקרא חסר, וע"ש מה שכתב הרב האברבנאל על דבריו: (קכ"ב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום וכן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שחסר את אדם הראשון. וכן הוא בכ"י רומי, ובמקום וכן ששה שם נפטות, וכן ששר". וכמו שהוא לפנינו אין לה שחר, כי מה הכוונה וכן ששה? הלא תולדת החסרים ו' הם יותר ממשש, רק ברור כי היה בתחלה הגי' "מהו וי"ו", ר"ל למה חסר וי"ו? נמלת תולדת, וברא מעתיק השני ולא הבין הכוונה והציג וכן ששה, מן מהו עשה ודן, וזכרין כי כוונת אות ו' למספר ששה, והציג ששה במקום ו'. ובתנחומא

בר שלום והן ששה, אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים שהישר את אדם הראשון, ואלו הן, זיו פניו וקומתו, וחיוו, ופירות הארץ, (קבג) וגן עדן, (קבד) וחמה ולבנה, זיו פניו מנין, (קכה) שנאמר משנה פניו ותשלחהו (איוב יד ט). קומתו מנין, (קכו) שנאמר אהור וקדם צרתני (תהלים קלט ט). חיוו מנין, (קכז) שנגזר עליו מיתה [שאלו זכה] היה חי וקיים לעולם. (קכח) ופירות הארץ מנין, שנאמר ארורה (הארץ) [האדמה] בעבורך (בראשית ג י). (קכט) וגן עדן מנין, שנאמר ויגרש את האדם (שם טו כד). (קל) וחמה ולבנה מנין, שנאמר השך השמש בצאתו וירח לא יגיח אורו (ישעיה יג י), (קלא) אבל לעולם הבא הקב"ה (מחזיר לו) [מחזירין], זיו פניו [מנין], (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירום וגו' (שם טו ט). (קלג) וקומתו מנין, שנא' ואולך אתכם קוממיות (ויקרא טו יג), (קלד) ר' יהודה

הערות ותקונים

הנדפס אוח ו' הגי' אמר ר' יודא הלוי זר שלום וא"ו זו כנגד ששה דברים, והמלות אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן הכר שם. וצ"ב ר' פי"ב הגי' ומפני מה אינון חסרין ר' יודן בשם רבי אינן אמר כנגד ו' דברים טו'. וכן הוא זילקט בראשית רמז י"ז בשם צ"ר, והשמיט שם האומר, וזילקט רות רמז תר"ט הגי' ר' יודן בשם ר' ראובן. ונלקח טוב בראשית א' ד' אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כנגד ששה דברים השמיט המלות, אמר ר' יהודה הלוי זר שלום והן ששה" והביא רק אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י. וראיתי במדרש צ"ב אות י"ב ד"א וקרננו [עתודים] למה ו"ו יתירה, ר' צבי בשם ר' ראובן שיתא כנגד ו' דברים שנטלו מאדם הראשון כו', והוא המאמר שלפנינו, רק בשם הלוי הדורש הדרשה על וקרננו עתאים. ויש להעיר כי גם שם המלה "שיתא" הוא טעות המעתיק, וז"ל ו' כנגד ו' דברים. והמעתיק תחת ו' הראשון הלוי מלת "שיתא". ובמדרש שמ"ר פ"ל אות ג' תמאל דרשה אחרת וכן איתא שם: אתה מואל כל תולדות שבמקרא חסרים הוץ משיס, אלה תולדות השמים, ואלה תולדות פרץ, ופעם גדול יש להם למה אמר אלה תולדות השמים מלא, מפני שבאר הקב"ה את עולמו ולא היה מלאך המות בעולם ובשביל כך הוא מלא, וכיון שחטא אדם וחווה חסר הקב"ה כל תולדות שבמקרא, וכיון שמד פרץ נעשה תולדות שלו מלא שמשחית עומד הימנו, וצימיו הקב"ה מצליע המות, שנאמר בלע המות ולללח, לפיכך תולדות השמים ותולדות פרץ מלא: (קבג) וגן עדן. וכן בתנחומא הנדפס ונטרד מ"ע, אולם צ"ב ר' פי"ב ובמדרש צ"ב ר' פי"ב אות י"ב לא חשב ג"ע, רק הביא במקומו ופירות האילן. וגם זילקוט בראשית רמז י"ז וילקוט רות רמז תר"ט מובא כמו שהוא צ"ב: (קבד) וחמה ולבנה. צ"ב ר' ובמדרש צ"ב ר' הגי' ומאורות: (קכה) שנאמר משה פניו ותשלחהו. נדרש על אדם הראשון, עיין צ"ב ר' פי"א אות ז' וריש פס"ז, ועיין בעץ יוסף בשם יפ"ת: (קכו) שנאמר אהור וקדם צרתני. וכן הוא בתנחומא הנדפס, וכן בגמרא חגיגה י"ב כיון שסרח הניח הקב"ה ידיו עליו ומיעטו שגאמר אהור וקדם צרתני ותשת עלי כפך, ועיין רש"י סנהדרין דף ק"ו ע"א שכתב כפך צנימטריא הכי הוה, עיין פסיקתא פסקא ויהי ציוס כלות משה וצבערה י"א. ולרעתו מה שכתב רש"י בחגיגה שם אהור וקדם צרתני שתי פעמים צרתני חללה נשותו ולנסוף שכל הוא הוספה מאיזה מגיה. וצ"ב ר' פי"ב איתא כך: קומתו מנין שנאמר ויתחבא האדם ונבשו, אמר ר' אבא צאותה שעה נרעה קומתו של אדם הראשון ונעשית של מאה אמה, והוא הוא המאמר בפסיקתא פסקא ויהי ציוס כלות משה, וכן בפסקא החודש (דף מ"ה ע"א), ור"ל כי אדם הראשון קודם שנתמעט היה מסוף העולם ועד סופו, ואין התחבא בנן, ועל כרחק שנגדעה קומתו. והנה בפסיקתא שם הגי' אמר ר' אייבו, וכן צ"ב ר' פי"ט הגי' ר' אייבו, לכן יש להקין כן צ"ב ר' פי"ב, ובמדרש צ"ב ר' שם המאמר קסוע והשמיט שם הדורש. וזילקוט בראשית רמז י"ז קומתו נעשה של מאה אמה, המאמר קסוע ויש לתקנו עפ"י הצ"ר. וגם זילקוט רות רמז תר"ט איתא קומתו מנין ויתחבא האדם ואשתו שפעם קומתו של ק' אמה. וזה מתוקן יותר מדבריו צ"ב ר' שם: (קכז) שנגזר עליו מיתה שאליו וזה כו'. תקנתי עפ"י כ"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס חיוו מנין דאילו זכה היה חי וקיים לעולם. וצ"ב ר' ובמדרש צ"ב ר' הגי' חיוו מנין, דלתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב: (קכח) ופירות הארץ מנין שנאמר ארורה האדמה צעבורך. וצ"ב ר' הגירסא ופרי האילן ופרי הארץ מנין, צ"ל פירות הארץ ופירות האילן מנין, כמו שהוא לכתוב במדרש צ"ב ר' שם: (קכט) וגן עדן מנין שנאמר ויגרש את האדם. זה ליתא צ"ב ר', עיין לעיל הערה קכ"ג: (קל) וחמה ולבנה מנין. צ"ב ר' הגירסא נשתנית מאורות מנין ר' שמעון וכו'. ובמדרש צ"ב ר' שם קטע המסדר את המאמר צ"ב ר': (קלא) אבל לעולם הבא הקב"ה מחזירין. כן תקנתי, וכן הוא לכתוב צ"ב רומי. וצ"ב ר' פי"ב נוסף לפני זה מאמר גדול אשר אינו מענינו, ואח"כ מתחיל בשביל ו' דברים שיחזרו, ומזה תראה שצ"ב ר' הוא מאוחר להנחומא: (קלב) שנאמר כל רואיהם יכירום. צ"ב ר' ובמדרש צ"ב ר' הביאו הכתוב וואהביז כללח ששם בנבורתו (שפטיים ה לא): (קלג) וקומתו מנין שנאמר ואולך אתכם קוממיות. צ"ב ר' כתוב קומתו אחר חיוו, וכאשר פייס שם חיוו מנין, והביא ראייה שנאמר כי כימי העץ ימי עמי. ואח"כ הביא מאמר גדול תני ר' שמעון בן יוחי אומר אין עץ אלא תורה: (קלד) ר' יהודה אומר מאי קוממיות עתיד שיהיו כו'. המלות האלה נשמעו בתנחומא

אומר כואי קוממיות, (קלה) עתיד שיהיו כל אחד ואחד (מישר) [מישראל] גובהו מאה אמה. (קלו) ר' שמעון בן יוחי אומר מאתים אמה, שנאמר קוממיות, (קלו) קום מאה, מיות מאה, הרי מאתים. (קלה) (ויחיו לעולם) [וחיוו מנין], (קלמ) שנאמר כימי העין ימי עמי וגו' (ישעי סה כג). (קמ) ופירות הארץ מנין, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה [כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פרוו לחדשיו יבכר] (יחוקא מו יב). (קמא) וגן עדן מנין, שנאמר ישובו יושבי בצלו יהיו דגן ויפרהו כנפן (ישעי יד ח). (קמב) חמה ולבנה מנין, שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים (קמג) כאור שבעת הימים (ישעי ל ט). (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' הנינא מוחין מכתו של עולם ירפא :

הערות ותקונים

בתנחומא הגדפס. וזילקוס בראשית רמז ו' מתחיל רמז י"ח ר' יודא בראשית רמז י"ח נחמיה אומר מאתים אמה. וזה משגגת המעתיקים או המדפיסים שהציגו רמז י"ח במאמר מר' יודא, ובאמת הוא מוסב למעלה למאמר שלפניו, והמלות בקומה זקופה ולא יראון מכל צריה. מוצא במדרש ז"ר ובמדרש זמ"ר שם בשם ר' חייא, תני ר' חייא בקומה זקופה ואין יראים מכל צריה. והוא מאמר הספרא ריש פ' בחקותי. וטווח המדרש תני ר' חייא אל הספרא. ובגמרא סנהדרין דף ק' ע"א איתא ד"ל קוממיות בקומה זקופה ולא יראון מכל אדם: (קלה) עתיד שיהיו. ז"ר ובמדרש זמ"ר שם מוצא מאמר ר' יודא בקלרה ר' יודא אומר ק' אמה כאלה הראשון. ובמדרש זמ"ר מאמרו מאוחר למאמר ר' שמעון בן יוחי ויש להקדימו כי ר' יודא אומר מאה ור' שמעון בן יוחי מאתים, וכן סובב הולך שכל אחד מוסיף על דברי שלפניו, וממלא גם לכוון ז"ר: (קלו) ר' שמעון בן יוחי. במדרש ז"ר ובזמ"ר ר' שמעון אומר, ויש לחקק ר' שמעון בן יוחי אומר, ובתנחומא הגדפס בטעות ר' שמעון בן יוחי, כי היה לפני המעתיק בר"ת רש"ז, והציג בטעות ר' שמעון בן יוחי במקום בן יוחי או בן יוחאי: (קלז) קום מאה, מיות מאה. במדרש זמ"ר ר' שמעון אומר קוממיות קומה של מיות, יש לתקן לפיטו כמו שהוא במדרש זמ"ר שם. והכוונה כי מיעוט רבים שנים מיות היינו מאות. ובז"ר חסר ה, ויש להשלמה, ועיין במדרש ז"ר ובזמ"ר שם שנמצא שם הוספה ר' אלעזר ז"ר שמעון אומר ג' מאות, ר' אבהו אומר ט' מאות, ע"ש, ומזה תראה כי המסדר מן ז"ר הוכיח דברים על התנחומא: (קלח) ויחיו לעולם. כ"ה גם בז"ר רומי, ותקתי שז"ל וחייו מנין, כמו שהוא לכוון בתנחומא הגדפס ובז"ר ובזמ"ר: (קלט) שנאמר כימי העץ ימי עמי. ז"ר ובזמ"ר נוסף תני רש"ז אין עץ אלא הורה דכתיב עץ חיים הוא למחויקים זה, והוא הוספה מן מסדר הז"ר, וליתא בתנחומא: (קמ) ופירות הארץ מנין שנאמר ועל הנחל. במדרש ז"ר ובזמ"ר הביא פירות הארץ ופירות האילן מנין דכתיב כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו' (זכריה ח יב), ובתנחומא הגדפס בראשית אות ו' נמצא פה הוספה אחר שסיים הכתוב להדשיו יבכר וכו' הוא: מהו שכל חדש וחדש יבכר צבורים חדשים אלא בצבורי חדש זה צבורי חדש אחר אלא מהלש. וזה הוסף מסדר התנחומא הגדפס יבן ירושלמי תענית פ"א ה"ב (דף ק"ב ע"ב), שקלים פ"א ה"ב (דף נ' ע"א), להדשיו יבכר ימי עמי. וזהו הוסף מסדר התנחומא הגדפס כי שבעולם הזה תבואה עושה לנשמה חדשים כו' אבל לעתיד לבא התבואה עושה לחדש אחד, מה שעמא לחדשיו יבכר: (קמא) וגן עדן מנין. זה ליתא בז"ר ובזמ"ר, כי חושב שם במקום גן עדן פירות האילן, עיין לעיל הערה קכ"ג: (קמב) חמה ולבנה מנין. וכו"ה בתנחומא הגדפס. ובז"ר הג' במקומו מאורות מנין, ומוצא מאמר ר' אבהו, ע"ש. ובעל זילקוס בראשית רמז י"ח השמיט כל המאמר מז"ר והביא רק מאורות לקו במונחי שבת, ואולי היה חסר לפניו כל המאמר במדרש ז"ר שם וכתוסף אחר ממאמרו בז"ר פ"א אות ז' עיין שם. וגם זילקוס רות רמז הר"ט האמור קטוע: (קמג) כאור שבעת הימים. גם בזהו נמצא בתנחומא הגדפס בראשית סי' ו' הוספה, אחר שסיים לשון הכתוב הביא וז"ל: „ותכין ואורביו כאלה השמש בגבורתו (שופטים ב) (שקלים ב) (דף ק"ב ע"ב), שקלים פ"א ה"ב להאברה [לפניו לאזכרה], וכן מוצא בז"ר ה' של הקספארד] כזיכור יקריה על חד תלת מאה וארבעין ותלתא כמיסך [לפניו בטעות במקום] שמשא בגבוריה“. ועיין רש"י בשופטים שם שכתב לעתיד לבא שבעתים כאור שבעת הימים שהיא על אחת שלש מאות וארבעים ושלש כמספר ארבעים ותשע שביעות, וכוון לדברי התרגום, וכוונתו כי שבעתים דקרא פירושו ז' פעמים ז' נמצא אור ז' ימי בראשית היה מ"ט פעמים כמו אור החמה של עכשיו, לעתיד יהיו שבעתים מאור החמה של שבעת ימי בראשית הרי ז' פעמים מ"ט עולה שזמ"ל. ועיין בחוס' ז"ר דף ה' ע"ב שכתבו וז"ל ואורביו כאלה השמש בגבורתו היינו שמש של עתיד לבא דהוא שבעתים כאור שבעת הימים, ואור שבעת ימי בראשית היה שבעתים מאור החמה של עכשיו כדמפרש תרגום של רבי ושמוחי ע"ל. והנה בתרגום על ימי ושמוי (זכריה ז יד) לא נמצא דבר מאומה ב"ה תרגום, רק החוס' כוונו לתרגום של שופטים ה' (ל"א) על הכתוב ואורביו כאלה השמש בגבורתו. וכן ראינו בחוס' בעין יעקב מוצא בשם הריטב"א וז"ל כאלה השמש בגבורתו פי' כמו שנאמר עליו ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ותרגם יצ"ע על חד תלת מאה וארבעין ותלת וההשגחן ידוע הוא, ע"ל: (קמד) אמר ר' אחא בשם ר' הנינא מוחין

[יט] (קמה) כתוב אחד אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, וכתוב אחד אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית 1 ד), (קמו) בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחילה, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. (קמז) אמר ר' יהודה בר' אילעי, המקרא עוזר לבית הלל, שנאמר לפנינו הארץ יסדת (תהלים קכ טו), (קמח) ור' חנינא אמר ממקומך אתה למד, שנאמר בראשית ברא אלהים וגו', ומה כתיב אחריו והארץ היתה תהו וגו'. (קמט) אמר ר' שמעון בן יוחי תמיה אני איך נחלקו אבות העולם בבריאת שמים וארץ, והיך נבראו (קנ) כאלפס וככיוסוייה, כך ברא הקב"ה השמים והארץ, שנאמר אף ידי יסדה ארץ [וימינו מפחה שמים] (ישעיה מה יג). (קנא) למה הקדים הקב"ה שמים לארץ, וארץ לשמים, ללכודך ששניהם שקולין כאחת. (קנב) ר' תנחומא בר אבא אמר בבריאה שמים קדמו לארץ, אבל בעשייה ארץ קדמה לשמים: [כ] (קנג) שאלה מפרוהא אחת את ר' יוסי, (קנד) כתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' כימי השמים על הארץ (דברים יא כא), אין אתם קיימים אלא כל זמן שמים וארץ קיימים, (קנה) ועתידין שמים וארץ להתבלות, שכך אמר ישעיה שאו מרום עיניכם וראו וגו' (ישעיה מ טו), וכתוב שאו לשמים עיניכם והביטו וגו' (שם נא ו), (קנו) אמר לה מאותו נביא שהוכחתי, מזמנו אני משיבך, שנאמר כאשר השמים החדשים [והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאום ה', כן יעמוד זרעכם ושמכם (שם כו טו)]: [כא] ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית 1 כב). ולמדנו רבינו מהו להציל תיק הספר עם הספר מפני הדליקה בשבת, (קנז) כך שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר, ותיק התפלין עם התפלין, (קנח) הרי שנו רבותינו כל כתיבי הקדש

הערות ותקונים

מחץ מכתו של עולם ירפא. כ"ה גס בכ"ו רומי, וחסר שס מלת "אחא" ובתנחומא הגדפס הגי' ואימתי ציוב כזוב ה' את שבר ענו ומחץ מכתו ירפא, מחץ מכתו של עולם ירפא ע"כ. והוא סיפא דקרא והיה אור הלכנה (ישעיה ל טו) וחסר שס שס האומר ששמש מן המסדר, ובלקח טוב הגי' ותר ישרה, כי הביא כל הכתוב בשלימות והיה אור הלכנה כלאור החמה ואור החמה יהיה שצעתים כלאור שצעת הימים ציוב כזוב ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא, אמר ר' אחא בשס ר' חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא, ודברי ר' טוביה טובעים מהתנחומא כ"י שלפנינו. ומדי דברי במדרש לקח טוב אשרי כי משגגת המעתיק שמש ממאמר שלב מן קומתו מנין הראשון (קומתו מנין שלאמר אחר וקדם לרתני) עד קומתו מנין השני (קומתו מנין שלאמר ואולך אתכם קוממיות) ששמש הסופר, ודבריו טובעים מתנחומא שלפנינו ככתב יד, וכן יש לתקן ולהסופק אל המדרש לקח טוב: (קמב) כתוב אחד אומר. ר"ל פה מקדים בריאת שמים לארץ, ובפסוק ציוב עשות מקדים הארץ לשמים, והס שני כתובים מנחיסים זה את זה. ועיין מכלתא ריש זא, כיזא צו אתה אומר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, שומע אני כל הקודם במקרא קודם במעשה, כשהוא אומר ציוב עשות ה' אלהים ארץ ושמים מניד שרביס שקולין כאחד: (קמו) צית שמאי אומרים. תגינה יצ"ע א"א, תמיד ל"צ ע"א, ירושלמי תגינה פ"ב ה"א (דף ע"ז ע"ג), ב"ד פ"א סי' ט"ז, ויקרא רבה פל"ו, פדר"א ריש פ"ח, מדרש שמואל פ"ה, ובלקח טוב דף ג' ע"ב, ילקוט סוף רמז א', ובטעות הציגו המדפיסים רמז ב' באמצע המאמר, וכן מוצא בילקוט ישעיה רמז שט"א, וגם פה הציגו בטעות הרמז באמצע המאמר, כי הוא מאמר אחד עם מאמר שלפניו: (קמז) אמר ר' יהודה בר אילעאי. צירושלמי תגינה שס הגי' אמר ר' יודא בר פוי: (קמח) ור' חנינא אמר. עיין צירושלמי וצ"ר: (קמט) אמר ר' שמעון בן יוחי. צ"ר ירושלמי ומדרש שמואל שס, וילקוט בראשית וישעיה שס: (קנ) כאלפס וככיוסוייה. כ"ה צ"ד, וצירושלמי הגי' כלפס, והכל אחד, עיין ערוך ערך אלפס, ובפי' מהר"ו אלפס, (קנא) למה שקדים. עיין לעיל הערה א"א, (קנב) ר' תנחומא בר אבא אמר. צ"ד הוא בשס ר' יוחנן, ור' תנחומא אמר טעמא לדברי ר' יוחנן, וצ"ר שס חסרים המלות "בר אבא" ובלקח טוב דף ג' ע"ב הביא כמו שהוא לפנינו בתנחומא, ויש להעיר צירושלמי תגינה פ"ב (דף ע"ז ע"ד שורה ו) חסרים המלות אמר ר' תנחומא אנה אמרי טעמא. וצ"ד פל"ו שמשו ממקומם, ע"ש: (קנג) שאלה מפרוהא אחת את ר' יוסי. צ"ד רומי את ר' יוסף בר חילפתא, וצ"ל את ר' יוסי. והמאמר מוצא בילקוט רמז שט"ג בשס התנחומא, ושס הגי' את ר' יוסי בר חילפתא. וצ"ל שס מן ר' ינאי אומר הוא מאמר אחר מן מדרש אחר: (קנד) כתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם כתיב בתורה: (קנה) ומתידין שמים וארץ להתבלות. צ"ד רומי כתיב בתורה: (קנז) שאלה מפרוהא אחת את ר' יוסי. צ"ד רומי את ר' יוסף בר חילפתא, וצ"ל שס מן ר' ינאי אומר הוא מאמר אחר מן מדרש אחר: (קנח) הרי שנו רבותינו מצילין תיק הספר עם הספר, שבת דף קט"ו ע"ב: (קנח) הרי שנו רבותינו. שבת דף קט"ו ע"א, וצ"ד רומי חסר שורה וכל"ל שנו רבותינו מצילין תיק

מצילין אותן מפני הדליקה, למה כדי שלא ישרפו דברי תורה, ותיק הספר מפני מה מצילין אותו, כדי שלא ישרף, וכי דברי תורה כתובין בתוכו, אלא בשביל שהוא דבוק לספר וכה להנצל עמו, אמר שלמה הולך את חכמים וגו' (משלי י"ג), אוי להם לרשעים ולדבוקים עמהם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, מה כתיב בהם בדור המבול וימה את כל היקום (בראשית י"ג), אם אדם חטא בהמה מה חטאת, אלא אוי להם לרשעים ולדבוקים שהם מדייבין עצמן ודובקיהם, (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי לא נחתם גזר דינם של דור המבול, עד שכתבו (קס) גמיקוסים (קסא) לזכר ולבהמה, לפיכך מאדם ועד בהמה (שס) אוי להם לרשעים ודובקיהם, ואשריהם לצדיקים ולדובקיהם, (קסב) שנאמר וגם ללוט וגו' (שם י"ג), הוי אשריהם הצדיקים ואשריהם דובקיהם, ואוי להם לרשעים ואוי לדובקיהם, אתה מוצא כשהלק קרה הלכו עמו במחלוקת מאתים וחמישים ראשי סנהדריות, (קסג) הלך עמהם אף המזון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ וגו' (במדבר טו ל"ג), אם הם חטאו רכושם מה חטאו, אלא אוי לרשעים ואוי לדובקיהם, ואשריהם לצדיקים ואשריהם דובקיהם. ראה מה כתיב בהנניה מישאל ועזריה, באדין (קסד) גבריאל אילן כפיתו בסרבליהון (קסה) פמישיהון וכרבלתהון ולבושיהון ורמיו לנו אתן נורא יקידתא (דמאל ג' כ"ג), וכיון שיצאו מבגשן האש כתיב בהן (קסו) (חויין) [חזין] לגובריא (אילן) [אלך] די לא שלט נורא בגשמהון (קסז) [ושער ראשהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו (שס ט"ו), למה סרבליהון לא שנו, בשביל שהיו דבוקין בהן, (קסח) הוי אשריהם הצדיקים ואשרי דביקיהם. אמר הקב"ה אדם שמע לאשתו ונדבק בה ונתגרש, שנאמר ויגרש את האדם (בראשית ג' כ"ד), (קס"ט) ואם שמע ונדבק לי, היה כמוני, (קע) מה אני הוי וקיים, כך הוא הוי וקיים לעולם, מנין (קע"א) (ממה שאמור בענין) [ממה שקרינו בענין], ויאמר ה' אלהים הן האדם:

[כב] [הן האדם]. (קע"ב) זהו שאמר הכתוב על שדה איש עצל עברתי ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כ"ג), על שדה איש עצל עברתי, זה אדם שהיה עצל מלעשות

הערות ותקונים

[תיק הספר עם הספר ותיק התפילין עם התפילין הרי שנו רבותיו כל כתבי הקודש מצילין] אותן מפני הדליקה למה צביל שלא ישרפו דברי תורה. והמאמר הזה מוצא צילקוט משלי רמז תתק"ג, וחסר ה"יון תחומא, גם נמצא שם איזה שינויים. ואולי דבריו נובעים מן הילמדנו הנאצל. ועיין צילקוט ואתחן רמז תתכ"ד מאמר גדול בשם הילמדנו המתחיל שנו רבותיו מצילין תיק הספר וכו': (קנט) אמר ר' יהודה בר אידי. מוצא צערוך ערך גמס בשם הילמדנו, וח"ל צילמדנו צפוף פרשת בראשית אמר הונא בר אבין לא נתחם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו גמיסקון לזכר ולנקבה ע"כ. ולהלן בתחומא צפסוק וירא ה' כי רבה רעת האדם מוצא אמר ר' הונא בשם ר' אידי. ובצ"ר פכ"ו אמר ר' הונא בשם רב. ונוסחת הערוך בשם צ"ר רב הונא בשם רב יוסף. ונו"ר פכ"ג רב הונא בשם רבי יוסי, וכן יש לתקן גם בצ"ר בשם רב יוסי: (קס) גמיקוסוס. ו"ל גמיסקוס. ועיין פסיקתא פסקא החודש מ"ש בעברה קע"ט, ועיין צערוך השלם לידידי הרב הגדול מוה"ר ח"י דר' קאהוט ערך גמס כי המלה יונית $\chi\alpha\mu\alpha\iota$ ופי' ספר נשואין וכל מה ששייך לנשואין (זור היירחטה, החצנייט געהפריגטס, טהפפאקט), וגמיסקוס או גמיסקון נגזר מפעל יומי $\chi\alpha\mu\alpha\iota$ ועיין להלן הטירה רע"ג: (קסא) לזכר ולנקבה. צילמדנו שצביל הערוך היה בני' לזכר ולנקבה: (קסב) שנאמר וגם ללוט וגו'. הכוונה לפיפא דקרא ההולך את הצבס היה זאן וצקר והאילים: (קסג) והלך עמם אף המזון שלהם, שנאמר ותפתח הארץ את פיה, אם הם חטאו כו'. הסיוס הזה משמע צילקוט משלי שס, ועיקר חסר מן הספר: (קסד) גצריא אילן. צקרא אלן. (קסה) פמשיהון. הוספתי סיפא דקרא, ועיין צערוך ערך כרבל וערך סרבל וערך קיד שהביא מאמר הילמדנו על הכתוב הן האדם: (קסו) חויין לגובריא אילן. ז"ל חזין לגובריא אלך, ומוצא לנכון בכ"י רומי: (קסז) ושער ראשהון. הוספתי: (קסח) הוי אשריהם הצדיקים. צילקוט משלי נמצא הוספה, ומה המלבושים שהם דבוקים לצדיקים ירדו לאש ולא ניזוקו, ישראל שהם דבוקים לצדיק של עולם שהוא הוי וקיים, שנאמר ואתם הדבקים וגו', וכתיב כי כאשר ידבק האזור אל מתני אדם וגו', על אחת כמה וכמה שיצללו מדינתו של גיהנם, למה שאני עמם, שנאמר כי תעבור במים אתך אני. ועיין צילקוט ואתחן רמז תתכ"ד שהביא מאמר גדול מן הילמדנו ואתחן: (קס"ט) ואם שמע ונדבק לי. בכ"י רומי ואם וזכר ושמע ונדבק צי: (קע) מה אני. בכ"י רומי כשם שאני: (קע"א) ממה שאמר צענין. הכגרתו ותקנתו ש"ל ממה שקרינו בענין. ונאמר לנכון בכ"י רומי: (קע"ב) על שדה איש עצל. בשנה צב"ר פכ"א אות ב', וצילקוט משלי רמז תתקס"א ונרשם שם "מדרש" צעטות וז"ל "צ"ר", כי לא נמצא שמן דבר במדרש משלי, ולדעתי המלות אמר ר' הונא עד מה הנייה

השובה, ועל כרם [אדם] חסר לב (משלי כד ז) (קעג) זה חוה, ששמעה לדברי נחש. והנה עלה בלו קמשונים (שם שם נב), (קעד) שמלאו כל העולם פורענות. כמו פניו הרולים (ש), שנאמר וקין ודרדר (בראשית ג יח), וגדר אבניו נהרסה (משלי כד נב), (קעה) שפרץ גידרו של עולם, כיון שנגזרו עליו גזירות רעות התחיל מקונן הן האדם:

[כג] [הן האדם]. (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר (דניאל ח יג), (קעז) מהו פלמוני, ר' יוחנן אמר זה מיכאל, (קעה) שהוא עומד לפנים, ר' חנינא אמר זה גבריאל, המדבר בישראל, שהיה אומר עד מתי החזון התמיד (שם שם), (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל, והפשע שומם (שם), (קפ) זה בית המקדש, ששכנם בעונותינו. תת (קדש) [וקדש] (שם), (קפא) אין קדוש אלא ישראל, שנאמר קדש ישראל לה' (יחזקאל ג ב). וצבא מרמס (דניאל ט), (קפב) עד מתי הן מרמס לאומות העולם. ויאמר אלי [עד] ערב בקר (שם שם יד), עד מתי גזירות הרעות (קפג) עד שיעשה ערבן של ישראל בקר, באותה שעה ונצדק קדש (שם): (קפד) ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר וגו', א"ל כל גזירות הרעות של מי הן, א"ל [לאדם] [של אדם] הראשון, עד מתי החזון התמיד והפשע שומם, את משיבו מן הגזירות, שכתוב בו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג ט). תת (קדש) [וקדש] וצבא מרמס, אלו בניו של אדם הראשון שנגזרה עליהם מיתה. ויאמר אלי עד ערב בקר, עד שיבא בקרו של עולם הבא. וכשנגזרה עליו מיתה וגזירות רעות, התחיל עליו הקב"ה מקונן הן האדם:

[כד] [הן האדם]. מה כתיב למעלה מן הענין, ויעש ה' אלהים לאדם [ולאשרו] כתנות עור [בראשית ג כה], מהו כתנות עור, (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים

הערות ותקונים

הייה לו, נוסף עפ"י הילקוט, ובאמת מיותרים הם ואין להם הבנה כלל, והיה מתחיל כמו בתנחומא על שדה איש עלל זה אדם הראשון. ובתנחומא לפנינו נוסף שהיה עלל מלשעות תשובה, וזה ליתא כב"ר, וראיתי כב"ר צפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל ה"ד על שדה איש עלל ענתי [זה אדם הראשון] במדרש רבי תנחומא שנתעלל מלשעות תשובה. וכיון למאמר התנחומא שלפנינו ככ"י: (קעג) זה חוה ששמעה לדברי נחש. הוא ג"כ מהתנחומא. ובמדרש כ"ר שם נוסף אמר ר' הונא היך מלינו שנקראת חוה אדם שנאמר כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד): (קעד) שמלאו כל העולם פורענות כמו פניו חרולים שנאמר וקין ודרדר. וכ"ה ככ"י רומי. ובכ"ר הגי' והנה עלה כולו קמשונים, וקין ודרדר תלמיה לך כמו פניו חרולים בועת אפיך תאכל לחם, על קמשונים הביא הכתוב וקין ודרדר, ועל כסו פניו הביא הכתוב בועת אפיך. ובפי' רש"י המיוחס לו כב"ר שם הביא כולו קמשונים שמלאו את כל העולם טלו פורענות. הוא ג"כ מהתנחומא: (קעה) שפרץ גדרו של עולם. כב"ר שם הביא על וגדר אבניו נהרסה וישלחוהו ה' מגן עין. ובפי' רש"י שם וגדר אבניו נהרסה גדרו של עולם, ז"ל פרץ גדרו של עולם, והוא ג"כ מן התנחומא, גם הסיוס ועל גזרות הללו התחיל מקונן כו' הוא מתנחומא: (קעו) זש"ה ואשמעה אחד קדוש מדבר. המאמר הזה מובא בליקוט דניאל רמז אלף ס"ו, והליקוט תנחומא ששם מתקומו, ויש להבינו על ד"א ואשמעה אחד קדוש מדבר, כי המאמר על ויאמר אלי הוא סוף המאמר שלפניו מב"ר פכ"א, ובמדרש כ"ר שם נמלא דרשה אחרת על הכתוב הזה ע"ש: (קעז) מהו פלמוני אמר ר' יוחנן זה מיכאל. ילקוט שם בשם התנחומא, וכן כב"ר צפי' המיוחס לרש"י הביא וז"ל ובתנחומא מפרש קמשונים שיהיה לפנים, שהיה יכול לומר לפלמוני מהו פלמוני לפלמוני שהיה מדבר על עסק הפנימי. ועוד שם ובמדרש רבי תנחומא מפרש מה פלמוני ר' יוחנן אמר זה מיכאל שהוא עומד לפנים, רב חנינא אמר זה גבריאל המדבר בישראל עכ"ל. והסיוס הזה המדבר בישראל אינו מוסב למעלה ול זה גבריאל רק מתחיל: המדבר (דניאל ט) בישראל: (קעח) שהוא עומד לפנים. דרש נוסריקון לפנימי. ועיין כ"ר שם ר' הונא אמר לפלמוני הר' עקי"ם לפנימי זה אדם הראשון שהיה מחולתו לפנים ממלאכי השרת. ולדעתי ז"ל במדרש כ"ר לפלמוני ר' הונא אמר לפנימי: (קעט) עד מתי הנבואה מסתלקת מישראל. כן הביא ג"כ רש"י צפי' המיוחס לו כב"ר שם והוא מתנחומא, והמ"כ הביא ובתנחומא מפרש כו'. לקח דבריו מפי'רש"י: (קפ) זה בית המקדש. מובא בפי'רש"י המיוחס לו, והוא מתנחומא: (קפא) אין קדוש אלא ישראל. מובא בדרש"י שם ובמ"כ והוא מתנחומא: (קפב) עד מתי הן מרמס. רש"י ומ"כ שם, והוא מתנחומא: (קפג) עד שיעשה ערבן של ישראל בוקר. עיין כ"ר פכ"א ר' עזריה ור' יוחנן בשם ר' יחזקאל בכל מקום שיש ערב אין בוקר ובכל מקום שיש בוקר אין ערב, אלא לכשיעשה בוקר של א"ה ערב וערבן של ישראל בוקר כנראה שעה ונלדק קודש: (קפד) ד"א ואשמעה. זה לא הביא הילקוט שם: (קפה) ר' מאיר ור' יוחנן אומרים כבגדים חקיס. חקתיו שז"ל הדקיס כמו שהוא לנכון ככ"י רומי. ובכ"ר פ"כ אות י"ב ליתא אמר ר' יחזקאל ככ"י פתח הדקין הבאים מנית שאן, אין ספק שהיה כתוב ברת"א אמר ר"י והכוונה אמר ר' יוחנן וכמתקין

(חזקים) [הדקים] הבאים מבית שאן, (קפו) שהן דבוקים על בשרו של אדם, (קפו) ואינו (מרגיו) [מרגיש]. ר' שמואל בר נחמני אמר (קפה) לפיטמו (פי' מיני בגדים), (קפט) ר' יהושע בן לוי אמר ליגנון, (קצ) ר' יוסי ב"ר חנינא אמר סיסטין, (קצא) ר' אבהו אמר היה ר' יצחק אומר חלקין כצפרין ונאין כמרגלית. (קצב) ריש לקיש אמר כמעשה השמים, (קצג) וכשהיתה העבודה בבכורות, היו מקריבין בהן, כיון שחטא התחיל הקב"ה מקונן הן האדם: (קצד) (מהו הן האדם),

[כה] [ויגרש את האדם] (גלאשית ג כד). (קצה) אמר ר' יהודה שעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כינס עפרו, ברביעית גבלו, בחמישית רקמו, בששית עשאו גולם, בשביעית נפח בו נשמת חיים, בשמינית הכניסו לגן עדן, בתשיעית צדו, בעשירית חטא, באחד עשר נידון, בשתים עשר גרשו, שנאמר ויגרש את האדם, מהו ויגרש, שניגרשו ביסורים: (קצו) ד"א ויגרש; שבשבילו חרב בית המקדש, שנאמר ויגרם בחצי שני הכפישני באפר (אויס ג טו): (קצז) וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים (גלאשית ג כד) (קצה) לפיכך נקראו כרובים שהן רבים. אמר ריש לקיש לא יצא אדם מן עדן עד שחרף גידף, נאמר כאן כרובים, ונאמר בסנהריב ה' (צבאות) [אלהי ישראל] יושב הכרובים (מ"ב י"ט טו), מה כרובים האמור כאן חרופים וגיודפים, אף כאן חרופים וגדופים: ואת להט החרב המתהפכת (גלאשית טו), (קצח) זו גיהנם המתהפכת מחמין לצונן, ומצונן לחמין על הרשעים. (ר) חזקיה בריה דר' חייא אמר (רא) והיכן משלימין את נפשותיהן בצונן, שנאמר תשלג בצלמון (תהלים סח טו),

הערות ותקונים

והמעתיק הציג אמר ר' יצחק: (קפו) שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש. צב"ר פ"ב כתות עור שהן דבוקין לעור. וכחזר רש"י צפ"י המיוחס לו מפרש צמדרש רבי תנחומא שהן דבוקין על בשרו של אדם ואינו מרגיש, שכל כך הם דקים עכ"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפניו: (קפו) ואינו מרגיש. תקתי מרגיש, ומנאל לנכון בכ"י רומי, ומונא לנכון גם צב"ר סס: (קפה) לפיטמו פי' מיני בגדים. המלות סססרתה סס הסוספה מומעתיק, וליתא צכ"י רומי. ובכ"י רומי הגי' לבטינון. וכל הטססחלות משונשות, וז"ל גלבטינון או גלבטיטון. וצב"ר ספ"כ כתות עור ר"ל אומר קלא קסיון. ובירוסלמי שבת פ"ב [הל' ג'] (דף ע"ד) וערות תחשים ר' נחמיה אומר גלקטיטון, עיין צערוך השלם לירידי הרב החכם הצלנן הגדול מוהר"ר ח"י ב"ר קאהו ערך גלא קסיון ותמנא סס סוראלה המלה בל"ז הרע, והביא סס גם מאמר מקה"ר פ' מ"ה שהיה עמיד זכא להיות גוזז מילתן והכלב גלבטיטין שז"ל גלבטיטון. וצב"ר סס סמקוס מה שהובא לפניו צסס ר' שמואל בר נחמני גלבטיטון הובא סס צסמו למר גמליס ומר ארנציס היו: (קפט) ר' יהושע בן לוי אמר ליגטון. צב"ר מונא צסמו לגאי, ומונא צערוך ערך לגא, והוא צלשון יונית λαγωα פי' עור של ארנבת: (קצ) ר' יוסי בר חנינא אמר סיסטון. בכ"י רומי ססיטון, וצב"ר סס מונא צסמו ססרטון, ומונא צערוך ערך ססרטון צסס צ"ר, וכחז' המוספי' פי' צלשון יוני ססססססס צבוס של עור צעוד הצמר עליו: (קצא) ר' אבהו אומר היה ר' יצחק אומר חלקין כצפרין וגלאס כמרגליות. וכן צב"ר סס מונא בן צסס ר' יצחק רביא. ובכ"י רומי חלקין צביסורן וצעים כמרגליות, ז"ל חלקין צביסורן וגלאס כמרגליות. ועיין צפרקי דר"א פ"ד עור של צפורן ועין צבד ממוסס עליו. וע"ש צביאור הרד"ל אות י"א וצפנדר"א פ"ב וצפנדר"ל אות י', ועיין זוהר ויקהל דף ר"ח ע"ב: (קצב) ריש לקיש אמר כמעשה השמים. ובכ"י רומי ר' שמעון בן לקיש אומר כמעשה השמים. וצב"ר הגי' ר' שמעון בן לקיש אמר גלי קסיון וצסס היו צבורות משתמשין, לדעתיה המלות גלי קסיון שצברצבו ממאמר שלפניו, עיין הערה קפ"ח. ופה ז"ל גם צב"ר ר' שמעון בן לקיש אמר כמעשה השמים וכן הסיוס סס וצסס היו צבורות משתמסיס הוא כמו שלפניו בתנחומא, עיין הערה שלאחריה: (קצג) וכשהיתה העבודה בצבורות היו מקריבין בהן. צב"ר הגי' וצסס היו צבורות משתמשין, כי עד המשכן היו צבורות מקריבין קרבנות, עיין צ"ר פס"ב אות ג': (קצד) מהו הן האדם. הסגרתיה והלגתי ויגרס את האדם, כי הוא מאמר חדש, ובכ"י רומי המלות מהו את האדם ליתא סס: (קצה) אמר ר' יהודה. בכ"י רומי אמר ר' יהודה סן פדייה, והמאמר שנהה צפסיקתא ספקא צחדס (דף ק"ג ע"ב) וצתנחומא הגדפס שמיני, וצו"ר פכ"ס, ועיין אדר"ג פ"א, וצפנדר"א פ"א, וצפנדר"ן דף ל"ח ע"ב, ע"ש, וצבו"ש מומור ז"ב, וצפסיקתא רבתי פמ"ו, ותראסה סיטויס וחלופסיס רביס. ועיין צערהר י' לפסיקתא סס, וצתנחומא שמיני סס ראינו ג"כ הגי' ר' יהודה בן פדייה: (קצו) ד"א ויגרש. צב"ר פכ"א איתא כך ד"א ויגרס הראה לו חורבן בית המקדש כמד"א ויגרס צחלץ שני: (קצז) וישכן מקדם לנן עדן את הכרובים. הוספתי: (קצח) לפיכך. בכ"י רומי מתחיל ולמה נקרא כרובים: (קצט) זו גיהנס. דרש חיבת להס זו גיהנס, כדכתיב הנה יוס צא צוער כתגור וסיה זדיס וכל עוסה דרשעקס וליהס אותס היוס הבא: (ר) חזקיה בריה דר' חייא. בכ"י רומי אמר ר' חזקיה בר חייא: (רא) והיכן משלימין את נפשותיהן בצונן. צפסיקתא ספקא עשר

(רב) ומי ינצל מדינה של גיהנם, מי שעוסק בתורה. ואת להט החרב, אין חרב אלא תורה, שנא' וחרב פיפיות בידם (הכלים קמט ו): לשמר את דרך (ג) [עץ החיים (בנלשית ג כד). אמר ר' שמואל בר נחמן לשמור את דרך] ואחר כך עץ חיים, א"ל הקב"ה אני הנחתוך בגן עדן, שתהא ינע בתורה, ותאכל מעץ החיים, ועכשיו שחמאת מה אתה עושה כאן, צא, ויגרש את האדם, א"ל הקב"ה היית צריך לומר לפני שירות על מה שבראתי אותך, ועל מה שעשית עמך, ולא אמרת, הרי אני אומר לעצמי, שנאמר אשירה נא לידידי וגו' (ישעי' ה ב), מה עשה הקב"ה, (רד) מרדו מן העולם הזה, שנאמר תשטף ספיחיה עפר ארץ (איוב יד ט). (רה) אמר ר' סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. אמר ר' שמעון בן יהודה (רו) איש כפר עכו משום ר' שמעון בן יוחי, לא נשתנה זיו פניו של אדם הראשון, ולא לקן המאורות, עד שיצא השבת, (רו) ועם שהוא דנו, קדש את השבת, (רח) לפיכך הוא אומר מזמור שיר ליום השבת (הכלים ג ב). אתה מוצא בשעה שהרג קין להבל, נגלה עליו הקב"ה, ואמר לו אי הבל אחיך (בנלשית ד ט), בקש לנגוב דעת של מעלה, אמר הקב"ה מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (ס ס ט), כיון ששמע קין התהיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא (ס ס יג), (רז) אמר לפניו רבונו של עולם אתה מוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול למעון עוני: ד"א אמר לפניו רבונו של עולם (רי) אתה נקראת מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מכיל' ז יח), וגדול עוני מנשוא, (ריא) א"ל הקב"ה עשית תשובה, (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת, שנאמר ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד (בנלשית ד טו), (ריג) עד שהוא יוצא פנע בו אדם הראשון, א"ל מה נעשה בדינך, אמר (ריד) אילולי שהודיתי כבר הייתי אבוד מן העולם, (רטו) באותה שעה אמר אדם הראשון טוב להודות לה' (הכלים ג ב), (רטז) בעולם הזה יחידים מודים להקב"ה, אבל לעולם הבא הכל מודים ואומרים לו הודאה, שנאמר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעי' י ב):

[כז] זה ספר תולדות אדם (בנלשית ה ב). ילמדנו רבינו מהו שיבטל אדם מפריה ורביה בזמן שאין לו בנים, (ריו) כך שנו רבותינו, לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים, בית שמאי אומרים שנים זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם (ס ס ג), (ריח) נזאי טעמייהו דבית שמאי, כנגד קין והבל, מאי

הערות ותקונים

עשר תעשר (דף ע"ג ע"ב) והיכן הן משלימין את נפשותיהן יהודה צ"ר אמר בשלג, הו"ד צפרש שדי מלכיס צב תשלג בשלגון, השלג הוא ללמונה שלהם, וע"ש בהערה ל"ט: (רב) ומי ינצל מדינה של גיהנם מי שעוסק בתורה. ככ"י רומי ומי ינצל ממנה ישראל שס עוסקים בתורה: (רג) עץ חיים אמר ר' שמואל כו. הוספתו עפ"י כ"י רומי: (רד) ערדו מהעולם הזה. ככ"י רומי גודדו מן העולם הזה: (רה) אמר ר' סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. ככ"י פל"ח אות ג' ויאמר ה' אמתה את האדם, ר' יהודה בר סימון צבס ר' וטס יותקן אמר אפילו עפרו של אדם הראשון נמחה: (רו) איש כפר עכו. ככ"י רומי איש כפר איכוס: (רי) ועם שהוא דנו. ככ"י רומי לפיכך עם שהוא דנו: (ריא) לפיכך הוא אומר 'מזמור שיר ליום השבת. עיין פסיקתא פסקא טובה (דף ק"ט ע"ב) אמר ר' לוי המזמור הזה אדם הראשון אמרו, ועיין שם בהערה ע"א: (ריב) אמר לפניו רבש"ע אתה טוען העליונים. ככ"י פל"ח אות י"א לעליונים ותחתונים אתה סובל ולפשי אין אתה סובל. ורש"י ע"ה (בנלשית ד יג) גדול עוני מנשוא בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוניו אי אפשר לטעון, הוא לשון התנחומא שלפנינו: (ריג) אתה נקראת מי אל כמוך. ככ"י רש"י המיוחס לו ככ"ר שם גדול עוני מנשוא אתה נקראת נושא עון וגדול עוני מנשוא בתמיה, הוא לשון התנחומא: (ריא) אמר לו הקב"ה עשית תשובה. עיין פסיקתא פסקא דטובה שם (דף ק"ט ע"א) ומנין טעמה תשובה ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא: (ריב) חייך שאני מבטל ממך גזירה אחת. ככ"י רומי אמר ר' סימון אפילו אדם הראשון נמחה במים. עיין פסיקתא פסקא דטובה שם (דף ק"ט ע"א) ודורש גוד מלשון נע ונד: (ריג) עד שהוא יוצא. פסיקתא שם דף ק"ט ע"ב וצ"ר סוף פל"ח: (ריד) אילולי שהודיתי. עיין ככ"י רומי. עיין פסיקתא וצ"ר שם א"ל עשית תשובה ופישרתי: (רטו) באותה שעה אמר אדם הראשון. פסיקתא שם, ועיין מדרש שו"ע מזמור ז' א', ומונח בהערה ע"א ככ"י רומי: (רטז) בעולם הזה. עד הכיום ישבו אפך ותנחמני ליתא ככ"י רומי: (ריו) כך שנו רבותינו. כנמרא בבלי שם מונח ראיח אחרת לבית שמאי, מאי טעמייהו דב"ש לפיכך ממשא דכתיב בני משה גרשום ואלעזר

מעמיהו דבית הלל כנגד אדם וחוה. (ריט) אמר ר' סימון מאה ושלושים שנה נפרש אדם מוחו אשתו, כיון שנהרג הבל, אמר אדם מה אני מוליד בנים והם הולכים למאירה, מה היה עושה, (רכ) אמר ר' סימון (רכא) רוחות נקבות באות אצלו ומתחממות ממנו, שכן אמר הקב"ה לדוד, הנה בן נולד לך (והוא) [הוא] יהיה איש מנחה (ויסא כנ"ת), (רכב) אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (ש"נ י"ד), אימתי כשיעסק בתורה, אבל בהניה אותי והלך בדרכי לבו אשר בהענותו והזכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (ס), (רכג) מאי בשבט אנשים, זה הדד ורוון בן אלידע, שנאמר (רכד) [ויקם שמן לשלמה] [ויקם אלהים לו שמן את רוון בן אלידע (מ"א יא כג)], [ובנגעי בני אדם] ואין נגעי אלא המזיקין, שנאמר ונגע לא יקרב באהלך (תהלים נ"א י'), (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מחוה, היה הרוחות באות אצלו ומתחממות ממנו, ומוליד מזיקין, באותה שעה אמר הקב"ה אני לא בראתי את עולמי אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיהו ס"ג י'), מה עשה הקב"ה, נתן תארתה של חוה בלבו של אדם, ושימש עמה וילדה שת, שנאמר ויחי אדם מאה ושלושים שנה ויולד בדמותו (בצלמו) [בצלמו] (בראשית ה' ג'), כיון שנולד שת, אמר אדם לבניי הראשונים לא הייתי מיחס, למה שהיו למאירה, אבל לזה אני מיחס, מפני שהוא ראש תולדות, מנין כמה שקראו בענין, זה ספר תולדות וגו': [כז] [זה ספר תולדות אדם וגו', ויחי אדם וגו', ויולד בדמותו כצלמו]. (רכו) מכאן אמרו הבא על הרוחות אין לו עליו כלום ואינו זנות, אע"פ שהוציא שכבת זרע, כמקרה לילה דמיא, ומה שכתוב לא תגאף (שמות כ"ג), עם בני אדם ועם בהמה, ולא תגאף (רכז) ביד וברגל, אבל הרוחות אין זו זנות. (רכח) ועוד מעשה בחסיד אחד שנודמנה לו שידה בדמות אשה, ופיתה אותו (רכט) ונודווגה לו, ויום הכפורים היה, ואח"כ נצטער אותו חסיד עד מאד, עד שנודמן לו אליהו זכור לטוב, א"ל מפני מה אתה מיצר, הגיד לו כל אותו המעשה שאירע לו, א"ל פמור אתה (רל) שידה היתה, ואילו היה חיוב, [לא היה] אליהו זכור לטוב נראה לו ומדבר עמו ופוסר אותו, [אלא] מכאן אתה למד שאינו זנות ופסור הוא :

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

ואליעזר, אולם פעמיהו דבית הלל הוא כמו שנתחומא, ובית הלל ליפין מזרייתו של עולם, ופיס"י אדם וחוה: (ריט) אמר ר' סימון. מיותר ושתרבו ממאמר שלאחריו המונח בשמו, או אמר ר' סימון שטי מיותר: (רכ) אמר ר' סימון. מונח גם כז"ר פ"ב אות י"א, וז"ר פכ"ד אות ו', וילקוט שמואל רמז קמ"ז, ושם הג' אמר ר' סימון כל מאה ושלושים שנה שפירשה חוה מאדם: (רכא) רוחות נקבות באות אצלו. כז"ר הג' היו רוחות הזכרים מתחממין ממנה והיא יולדת מהם, ורוחות נקבות מתחממות מאדם ומולידות ממנו: (רכב) ואני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן. כז"ר שם כתוב והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב, וכמו שהביא כאן הוא לשון הכתוב ש"ז ו' י"ד: (רכג) מאי בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע. כז"ר פ"ב אות י"א כתב רש"י צ"ל המיוחס לו בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע שזדורש רבי תנחומא עכ"ל. גרסינו בילקוט שמואל רמז קמ"ו בהתחלת המאמר אשר בשמותו והזכחתו בשבט אנשים זה הדד ורוון בן אלידע שנאמר ויקם ה' לו שמן את רוון בן אלידע (מ"א יא כג), ונגע אצלו הרשון, וגרש כלדו כז"ר פ"ב, אולם זה יתא' כז"ר, רק המאמר שהביא בשם ר' סימון, לכן חסר ה'יוון תנחומא: (רכד) שנאמר ויקם שמן לשלמה. תקנתי שצ"ל ויקם אלהים לו שמן את רוון בן אלידע (מ"א יא כג): (רכה) להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מחוה. בקרא כתוב ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כללמו (בראשית ה' ג'), עיין עירובין דף י"ח ע"ב, וז"ר פ"ב סי' י"א ופכ"ד, ובלקח טוב בראשית ה' ב', והמאמר הוא מונח כחור זרוע סי' קכ"ד בשם התנחומא: (רכו) מכאן אמרו הבא על הרוחות. היא הוכחה בעל התנחומא בעלמו, וכן מונח כחור זרוע שם: (רכז) ביד וברגל. עיין נדה י"ג ע"ב: (רכח) ועוד מעשה בחסיד. זה גם מונח כחור זרוע שם בשם התנחומא, ומעשה הדומה קת' לזה מונח בירושלמי שבת פ"א ה"ב (דף ג' ע"ב) תמן תנין אל תאמן בעמך עד יום מותך, ומעשה בחסיד אחד שהיה יושב וטובה אל תאמן בעמך עד יום זקנתך, כגון אני, אחת חדה רוחא ונסיתיה, ושרי תהי ביה, אמרה ליה לא תלוק רוח אנה, אזיל ואישתוי לחנך. והמעשה מונח בלשון עברי כמעריך בסוף שהביא הרבה מעשיות, ובלאות פ"ה הביא חז"ל מעשה בחסיד אחד שלא היה רוצה לומר במשנה אל תאמן בעמך עד יום מותך והיה אומר עד יום זקנתך לאסוקי כגון אני שנקנתי ויכול להאמין בעממי, בזה לפיו שידה אחת בדמות אשה יפה לנשותו, תבעה וזכב עמה, אח"כ נצטער מאד עד שבהה השידה ואמרה לו אל תצטער כי לא חסאת, כי איני אשה אלא רוח, אבל מכאן ואילך היה שזה לחנךך ואל תאמן בעמך ע"כ: (רכט) ונודווגה לו. כז"ר רומי ומדווגה לה: (רל) שידה היתה. כז"ר רומי

[כח] זה ספר תולדות אדם. זהו שאמר הכתוב גלמי ראו עיניך (תהלים קלט טו), (רלא) עד שאדם היה מוטל גולם הראהו הקב"ה (רלב) דור דור ודורשיו, דור דור וצדיקיו, דור דור ורשעיו, עד שיחיו המתים, א"ל כל מה שראו עיניך, ועל ספרך כלם יכתבו (סע) ומהו לא אחד בהם (סז), ר' אליעזר ור' יהושע, (ר' אליעזר אומר) ימים יוצרו ולא אחד בהם, אמר הקב"ה היום הזה אני גואל את בני מצרים, וביום הזה אני קורע את הים ומפיל שונאיהם, ביום הזה אני נותן את התורה, ולא נשתנה יום אחד ולא נתחלף, הוי (אומר) ולא אחד בהם. (רלג) ר' יהושע אומר (ולא) [ולו] אחד בהם, מימם שברא הקב"ה בחר לו אחד מהם, ואיזה הוא (רלד) זה יום הכפורים, שנאמר הלא זה צום אבחרו (ישעיה נח ו): ד"א (ולא) [ולו] אחד בהם, זה יום השבת, שנאמר על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ"א י"ב): (רלה) ד"א גלמי ראו עיניך. שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון כל הדורות ונתנם בספרו, שנאמר זה ספר תולדות אדם:

[כט] (רלו) ביד כל אדם יחתום (איוב לו ו). מהו, אלא כשברא הקב"ה את האדם העביר לפניו כל הדורות עד שיחיו המתים, הצדיקים והרשעים, א"ל ראה על מה הבאת מיתה על הצדיקים, כיון ששמע אדם כך, התחיל מיצר, אמר לפניו רבונך של עולם וכך עשיתי בעולמך, (רלז) אי איכפת לי על הרשעים שהן מתים, אלא על הצדיקים שלא ירו מתרעמין עלי, אלא בבקשה ממך שלא תכתוב עלי שאני הבאתי מיתה עליהם, א"ל הקב"ה כך אני עושה, כיון שבא אדם ליפטר מן העולם, נגלה עליו הקב"ה, א"ל כתוב מעשיך שעשית שאתה מת על מעשיך שעשית והוא כותב, כיון שכתב אומר לו חתום, והוא חותם, שנאמר ביד כל אדם יחתום, ולעתיד לבא כשיושב הקב"ה לדון עם בריותיו, מביא כל הספרים של בני אדם, (רלח) ומגלה להם מעשיהם, לכך נאמר ביד כל אדם יחתום וגו':

[ל] (רלט) ד"א זה ספר. (רמ) אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (ישעיה מא ד), ואילו זכו הדורות היה הקב"ה קורא שמותם כשם שקרא לאדם ולחווה, שנאמר ויברך אותם ויקרא את שמם אדם (בראשית ב ג), וכן אתה מוצא כשהיה הקב"ה רואה צדיק נולד, הוא בכבודו קורא אותו שמו, (רמא) קרא לנח שהיה צדיק, שנאמר ויקרא את שמו נח (ש"ס ב ט), קרא לאברהם, שנאמר והיה שמך אברהם (ש"ס ז י"א), (רמב) וכן יצחק, וכן יעקב, וכן שלמה, וכן יאשיהו, שנאמר הנה בן גולד

הערות ותקונים

סיים ונתקרה דעתו: (רלא) עד שאדם היה מוטל גולם כו'. צ"ר פכ"ד אות ז' אמר ר' יהודה בר סימון עד שאדם מוטל גולם כו'. ועיין שו"ט מזור קל"ט בסוף המזמור, ועיין בגמרא סנהדרין דף ל"ח ע"ב, ואלר"ל פנ"א, ופסיקתא רבתי פכ"ג, וע"ט במאיר עין: (רלב) דור דור ודורשיו. צ"ר דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור דור וסופריו דור דור ומנהגיו שנאמר גלמי ראו עיניך, גולם שראו עיניך כבר הם כתובים על ספרו של אדם הראשון. והמאמר הזה מוצא בזיקוק תהלים רמז תתפ"ח וירשם צלדו "מדרש" בטעות, וז"ל "תנחומא". והמלות "ר' אליעזר ור' יהושע" ר' אליעזר אומר יוצרו ולא אחד בהם" השמיים בעל הזיקוק והתחיל אמר הקב"ה, וראיתי שהרב בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי הערה ו' הביא דברי הזיקוק וכתב הוא מדרש מאוחר עפ"י הרבני, אולם תראה שהוא מאמר התנחומא שלפנינו: (רלג) ר' יהושע אומר ולא אחד בהם. תקתי ולו וכן לקמן, כי דרש עפ"י הקרי: (רלד) זה יום הכפורים. כז"ל רומי איתא ואיזה הוא אמר ר' יצחק זה יום הכפורים. ובפסיקתא רבתי פכ"ג מוצא בשם ר' אליעזר ור' יהושע מאמרים אחרים, ואח"כ מוצא שם (ולא) [ולו] אחד בהם ר' לוי ור' יצחק ר' לוי אמר זה יום הכפורים, ר' יצחק אמר זה יום השבת: (רלה) ד"א גלמי ראו עיניך. אין מוצא ג"כ בזיקוק תהלים שם רמז תתפ"ח: (רלו) ביד כל אדם יחתום. כז"ל רומי הגי' פתח בו ביד כל אדם יחתום, אין ספק שחסר שם בעל הנאמר, וז"ל רבי . . . פתח בו. והמאמר הזה מוצא בזיקוק איוב רמז תתקכ"ב בשם התנחומא, ושם מתחיל וביד כל אדם יחתום לפי שהראה לו הקב"ה לאדם כל הדורות ונתנם בספרו של אדם, שנאמר זה ספר תולדות אדם, א"ל ראה על מה שהבאת מיתה לצדיקים כו'. חסר בזיקוק שם שורה שלמה, ויש לתקן עפ"י התנחומא: (רלז) אי איכפת לי. בזיקוק מה איכפת לי: (רלח) ומגלה להם מעשיהם. כז"ל רומי ובזיקוק ומראה להם מעשיהם: (רלט) ד"א זה ספר אמר ר' יהושע זש"ה מי פעל ועשה. מוצא בזיקוק ישעיה רמז שי"ג בשם התנחומא: (רמ) אמר ר' יהושע. המלות האלה ליתא כז"ל רומי וכן ליתא בזיקוק: (רמא) קרא לנח. עד קרא לאברהם שמם זיקוק, שהשמיים המעתיק מן מלת קרא עד מלת קרא: (רמב) וכן יצחק וכן יעקב וכן שלמה. פה קצר בהעתיק, וכז"ל רומי ובזיקוק

לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב), ואילו זכו הדורות, היה קורא שם לכל אחד ואחד, (רמנ) ומשמו היה מודיע מעשיו. (רמד) אמרו רבותינו כשהיה ר' מאיר רואה אדם היה למד שמו, ומשמו היה יודע מעשיו, פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה שם האחד כידור, אמר ר' מאיר לתלמידיו הזהרו מכידור זה, אמרו לו בן תורה הוא, אמר להם [אעפ"כ] הזהרו עצמיכם ממנו, לאחר ימים הלכו לבית המרחץ, והפקידו בגדיהם אצל כידור, נטל בגדיהם והלך לו, יצאו ולא מצאו, הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים, באו לפני ר' מאיר, אמר להם ר' מאיר למה הלפתם בגדיכם, אמרו לו הלכנו לבית המרחץ והפקדנו בגדינו אצל כידור ונטלן, אמר להן והלא אמרתי לכם הזהרו בכידור זה, אמרו לו רבינו בבקשה ממך מנין היית יודע, אמר להם משמו, דכתיב כי דוד תהפוכות הכה וגו' (דניס לב כ). וכן אתה מוצא במצרים, משפחת הלבני (נמדנר ג כה), לפי השעה קרא שמותם, כשעמד פרעה ושיעבד אותם במים ובלבנים, לפיכך משפחת הלבני ומשפחת השמעוי (ס), כיון שזעקו מן השעבוד (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. ומשפחת החברוני (סס סס כז), שנתחברה להם שכינה, ללמדך (רמו) שאילו זכו הדורות (רמו) היה הקב"ה קורא שמותם, שנאמר קורא הדורות וגו' :

[לא] ד"א מי פעל ועשה [קורא הדורות מראש]. אף לרבקה אמר הקב"ה מה עתיד לעשות, שנאמר ותלך לדרוש את ה', ויאמר ה' לה שני גוים בבטןך (בראשית כה כג כג), אמר לה לעשו אני שונא, וליעקב אני אוהב, שנאמר ורב יעבוד צעיר (סס סס), הודיע לה הקב"ה כל הדברים עד שלא נולדו, (רמה) אמר לה דומה את לשרה שנורעה והצליחה, ומלאו האוצרות בר, (רמט) והאיצטבלאות קש, (רנ) אמר תהא (אותה) [ברוכה כאותה] השרה שמלאה האוצרות בר, והאיצטבלאות קש, אמר הקב"ה לרבקה הוי שלום בכרם הזה, שהוא עתיד למלאות גן עדן צדיקים, וגיהנם רשעים, שנאמר שני גוים בבטןך, לכך נאמר מי פעל ועשה :

[לב] זך ספר וגו'. מה עשה הקב"ה לאדם, הפיל עליו שינה והראה לו נח וכל התמימים, אברהם וכל הגרים, יצחק וכל מקריבי עולה, יעקב וכל יושבי אוהלים, משה וכל העניים, אהרן וכל הכהנים, יהושע וכל הפרנסים, דוד וכל המלכים, (רנא) [שלמה וכל השופטים], וכיון שראה את כולם, הקיץ משנתו, א"ל הקב"ה (רנב) ראתי [אותם, חייד] כל הצדיקים הללו (רנג) ויצאין ממך, כיון שאמר לו כך, (רנד) נחה רוחו, (רנה) אמר דוד רבונו של עולם כתבת אותי בספרו של אדם הראשון, (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי (תהלים מ ט), לפיכך אני צריך לומר לפניך שירה, שנאמר אז אמרתי ואין אז אלא שירה, (רנז) [שנאמר אז ישיר משה (שמות טו ח)], לפיכך

הערות ותקונים

ובילקוט כתוב מפורש ראיות מהכתובים וכן לנחק וקראת את שמו יצחק. (בראשית יז ט), וכן ליעקב (ויקה שמך ישראל) [כי אס ישראל יהיה שמך] (בראשית לה י), וכן לשלמה כי שלמה יהיה שמו (דה"א כב ח): (רמג) ומשמו היה מודיע מעשיו. בילקוט הנ"ל ומשמו היו יודעים את סיבו ואת מעשיו: (רמד) אמרו רבותינו. גם זה מוצא בילקוט ישעיה רמז שי"ז בציפי שטיס: (רמה) ושמע הקב"ה תפלתם. ככ"י רומי סיים שנאמר ויהי זימים הרבים ההם וגו' וישמע אליהם את נאקתם: (רמו) שאילו זכו הדורות. מוצא בילקוט ישעיה רמז שי"ג בשם התנחומא: (רמז) היה הקב"ה קורא שמותם. ככ"י רומי היה הקב"ה קורא שם כל אחד ואחד: (רמח) אמר לה דומה את לשרה. מוצא בילקוט תולדות רמז ק"ב במאמר המתחיל שני גוים ומלון בלדו "ב"ר פס"ג" אולם הציין הזה מוסב על התחלת המאמר אדרייטוס באומות ושלמה בישראל, והח"כ מתחיל שם, שני גוים בבטןך א"ל דומה את לשרה "ל"ג לשרה [שזרעה הלליחה כו' עד שני גוים שטאי גוים הוא מצ"ג פס"ג אות ג', והמאמר באמצע הוא מתנחומא: (רמט) והאיצטבלאות. היא מלה יונית ורומית *stabilum* ופי' ארוות סוסים: (רנ) אמר תהא אותה השדה. תקנתה תהא ברובה כמותה השדה עפ"י כ"י רומי, ובילקוט שם הגירסא תהא ברובה השדה ששלמה האוצרות בר, והוא גי' ישרה, ומלת אמר ליתא שם: (רנא) שלמה וכל השופטים. הוספתי עפ"י כ"י רומי: (רנב) ראתי, "אותם חיד". הוספתי עפ"י כ"י רומי: (רנג) יוצאים ומלך. ככ"י רומי ועדים ממך: (רנד) נחה רוחו. ככ"י רומי באח דעסו: (רנה) אמר דוד. מוצא בילקוט תהלים רמז תשל"ט בשם התנחומא: (רנו) שנאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. בילקוט שם הביא הכתוב גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קלג פז): (רנז) שנאמר אז ישיר

מקלמו רבות עשית אתה ה' אלהי (הג'ס ו מו), (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה, לעולם הבא, שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש (סס נח א):

[לג] וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (נח'ס'ט ו ס), (רנמ) ילמדנו רבינו כמה דינם של רשעים בגיהנם, (רס) כך שנו רבותינו, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, (רסא) זה מן המשנה, מן המקרא מנין, (רסב) דכתיב והיה מדי החדש בחדשו (ישע'ס סו כג), מאותו הודש לאותו הודש הרי י"ב חדשים, שנאמר מיום היום ומחדש לחדש [שנים עשר] (אמ'ג ז), (רסג) וכמה הם נידונין, באש ובשגל, שנאמר לא תירא לביטתה משלג (מש'י לא כה), זהו ניהנם, ונוטלין אותו מן השלג ומקלעין אותו לתוך האש. אמר דוד ויעלני מבור שאון מים היון (הג'ס מ ג), ולמה נקרא שמו מים היון, שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש, (רסד) והן צווחין ווי, ואחר כך הן מקלעין אותם לשלג, והן צווחין ווי, לכך נקרא שמו היון, מקום שאומרים שם ווי ווי. (רסה) והיכן משלימין את נפשותיהם, (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא בתוך השלג, (רסז) שנאמר תשלג בצלמון (הג'ס סח טו), (רסח) ומה ראית להקיש משפט רשעים בגיהנם למשפט דור המבול, שכשם שדינם של אלו באש ובשגל, (רסט) [כך דינם של אלו באש ובשגל, באש מנין], שנאמר בחומו נדעבו ממקומם (אי' ו י'), ובשלג מנין, שנאמר ויהי הגשם על הארץ (נח'ס'ט ז יב), ולמה כך, אלא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, ראה מה כתיב ויראו בני האלהים את (ער) בנות האדם (ס' ו ז), אלו הבתולות, כי מבת הנה (ס),

הערות ותקונים

משה. הוספתי עפ"י כ"י רומי וילקוט סס: (רנח) אימתי אנו צריכין לומר לפניך שירה לעולם הבא. צילקוט סס הגי' אימתי לעתיד לצוא שנאמר שירו לה' שיר חדש: (רנמ) ילמדנו רבינו. מוצא צילקוט ישעיה רמז סע"ד בשם התנחומא וכן צילקוט הג'ס'ס רמז תש"ז, והציון התנחומא ששם ממקומו, ויש להנינו על המאמר ילמדנו רבינו, וראש הרמז ילאו רבים מוסב למטה לרמז שלפניו, והוא מן מדרש שו"ט: (רס) כך שנו רבותינו. משנה עדיות פ"ב מ"ו. ועיין ירושלמי סנהדרין פ"ה ה"ג (דף כ"ט ע"ב) יהודה בי רבי חזקיה ורבי אמרין חזקיה דן את הרשעים צניהם שנים עשר חודש. ובפסיקתא דרב כהנא פסקא עשר העשר (דף ס"ז ע"ב) חזקיה אמר משפט הרשעים צניהם שנים עשר חודש, ששה חדשים צניהם וששה חדשים צניהם: (רסא) זה מן המשנה מן המקרא מנין. בכ"י רומי בטעות זה מן המקרא ומן המשנה מנין וז"ל להיפך: (רסב) דכתיב והיה מדי החדש בחדשו. צמשה עדיות סס סופר ומונה חמשה דברים של י"ב חודש, ועל משפט הרשעים צניהם הביא ראייה שנאמר והיה מדי חודש בחדשו. וראיתי כסדר עולם דבא פ"ג הביא ראיות מן הכתובים גם על מכות מזרים, ומכת איוב, וגוג ומגוג, וכן סיים גם על משפט הרשעים צניהם י"ב חודש שנאמר והיה מדי חודש בחדשו. ועיין בפ"י הראב"ד צמשה סס שדחק לפרש סוגת הראיה מן הכתוב הזה, אולם מוצא רב בתנחומא דכתיב והיה מדי חודש בחדשו מאותו חודש לאותו חודש הרי י"ב חדשים שנאמר מיום ויזכור חודש שנים עשר: (רסג) וצמה הן נידונין בלש וצמל שנאמר לא תירא לביטתה משלג. עיין פסיקתא סס, וזירושלמי סנהדרין סס, וצמרה ל"ו הפסיקתא סס, ושם תמצא הכל על מקומו: (רסד) והן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג והן צווחין ווי. ז"ל והן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותם לשלג והן צווחין ווי. עיין בפסיקתא סס צמרה ל"ג הרצחתי להעיר צמח כי ווי פי' (vái) לשון לער, וה (vái) לשון שמחה: ובעל הערוך הביא צערך זה המאמר הזה בשם הילמדנו ח"ל, בפסיקתא עשר העשר וזילמדנו בסוף פרשת בראשית ויעלני מבור שאון מים היון מקום שם האומרים ווי זה כשהן משליכין אותן בלש הן אומרים ווי, וכשהן משליכין אותן לשלג הן אומרים זה עכ"ל. היה לפניו המאמר הזה גם צילמדנו. ובכ"י רומי ראיתי כי חסר שורה שלימה, והגי' סס שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש והן צווחין ווי. ז"ל שהן נוטלין אותן ומשליכין אותן לאש [ובן צווחין ווי ואח"כ הן מקלעין אותן לשלג] והן צווחין ווי: (רסה) והיכן משלימין את נפשותיהן. מוצא בפסיקתא סס: (רסו) אמר חזקיה בריה דר' חייא. בכ"י רומי אמר ל' חזקיהו צר חייא, עיין לעיל הערה ר' ר"א. ובפסיקתא ובתנחומא אמור יהודה צ"ד אמר, וזירושלמי יהודה בי רבי חזקיה: (רסז) שנאמר תשלג בצלמון. בפסיקתא סיים השלג הוא ללמונה שלהם, וע"ש צמרה ל"ט כחצתי כ"ה צמדרש משלי פ"א, אבל בתנחומא פ' ראה הגי' ללמונה שלהם. ועיין ערוך ערך ללמונה מה שביא בשם הילמדנו: (רסח) ומה ראית להקיש משפט רשעים צניהם. ז"ל ומה ראה, כמו שהוא לנכון בכ"י רומי, והכוונה על המשנה עדיות סס שם משפט דור המבול שנים עשר חודש. וכן הוא בצ"ר פכ"ח סי' ס', אוכה דבתי פ"א פסוק י"ב, סדר עולם דבא פ"ד, שו"ט ממור ע"ה, ובצ"ר סוף פ"ג מסרס החשבוני, והוא מן סדר עולם סס. ועיין בפירוש ר"י ורמב"ם: (רסט) כך דינם של אלו. הוספתי, והוא לנכון בכ"י רומי: (ער) צמרת האדם אלו הבתולות כי סבת הנה אלו הפמיות. מוצא צילקוט איוב רמז תת"ק בשם התנחומא. ובצ"ר פכ"ו אות ה' כי

אלו הפניות. ויקחו להם נשים (בראשית ט), אלו נשי אנשים. מכל אשר בחרו (ט), אף על הזכר ועל הבתמה. (רע"א) אמר ר' הונא בשם ר' אידי לא נתחתם גזר דינם של דור המבול עד שכתבו (רע"ב) קמיסמסין (פ' כתובות) (רע"ג) לזכר ולבהמה, לפיכך באו עליהן המים כמין אשה, שנאמר וילפתו ארצות דרכם (אי"ו י), ואין ילפתו אלא אשה, שנאמר ויחרד האיש וילפת והנה אשה (פ"ג ח), ואין ארצות אלא (אשה) [נשים], שנאמר אורח כנשים (בראשית י"ח), וכן דרכם, שנאמר כי דרך נשים לי (ט"ג ל"ג), (רע"ד) הוי אומר כמה שחטאו בו נפרע מהם. תדע לך שכן הוא, ראה מה כתיב, ביום ההוא נבקעו כל מעינות תהום רבה (ט"ו י"ח), מהו רבה, אלא אמר הקב"ה כמה שחטאו ברבה, כך אני נפרע מהם ברבה, מנין ממה שקראו בענין וירא ה' כי רבה וגו' :

[לד] [וירא ה' כי רבה וגו']. זש"ה כי יש אדם שעמלו וגו' (ק"ל"ג כ"ה), (ע"ה) מדבר בהקב"ה, ומנין שנקרא אדם, שנאמר [ועל דמות הכסא] דמות כמראה אדם עליו מלמעלה (י"ח ק"א א טו), שעמלו בהכמה (ק"ל"ג ט), שנאמר ה' בהקמה יסד ארץ (מש"י ג יט), וברעת מנין, שנא' ברעתו תהומות נבקעו (ט"ג ט"ג), ובכשרון (ק"ל"ג ט), (רע"ו) שהיו המעשים מתבשרין מעצמן, ולאדם שלא עמל בו (ט"ג), (רע"ז) אלו הבריות. (רע"ח) יתגנו חלקו, גם זה הבל (ט"ג), כי כל ימיו מכאובים (ט"ג ט"ג), (רע"ט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה במעשיהם הרעים, (ר"פ) וכעס ענינו (ט"ג), שהיו מקעיסין לפני הקב"ה, גם בלילה לא שכב לבו (ט"ג), שהיו עושין (רע"א) [מעשים רעים] בלילה, ומנין (ר"פ) שאפילו (בלילה) ביום, שנאמר רק רע כל היום (בראשית י"ט) :

[ל"ה] ד"א וירא ה'. והו שאמר הכתוב בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (מש"י טו ג), (ר"פ) וכתיב (כל מקום עיני ה' משוטפות) (כי ה' עיניו משוטפות בכל הארץ) [ד"ב טו ט], צופות מעשיהם של צדיקים ומעשיהם של רשעים, טובים זה נח ובניו, ורעים אלו דור המבול :

[ל"ו] (ר"פ) ד"א וירא ה'. זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט (ק"ל"ג ח י), אלא לפי שהרשעים מקעיסין להקב"ה (ר"פ) (והקב"ה) [ואומרים הקב"ה] נשבע שאיני מביא מבול לעולם, ואנו עושים כל מה שאנו מבקשין, (ר"פ) ומנין שנשבע הקב"ה, שכן

הערות ותקונים

פ"ב הנה אלו הבתולות ויקחו להם נשים אלו נשי אנשים מכל אשר בחרו אלו זכר ובהמה. וזילקום בראשית סוף רמז מ"ג כי טבת הנה אלו הפניות, ברור שיש לתקן שם עפ"י התחומא: (רע"א) אמר ר' הונא בשם ר' אידי. עיין לעיל הערה ק"ט: (רע"ב) קמיסמסין. ככ"י רומי קמיסמסין. וז"ל גמיסמסין. ובז"ר הגי' גממסיות, וזילקום גממסיות, ובז"ר פכ"ג גומסיות, והערך הביא נוסחת הז"ר גממסיות, וטוסחת הילמדנו גמיסמסין, ועיין לעיל הערה ק"ט. והמלות שלפניו, פ"י כתובות" נתוספו מן המעתיק וליחא ככ"י רומי: (רע"ג) לזכר ולבהמה. גירסת הערוך בשם הילמדנו לזכר ולנקבה, וכ"ה בז"ר שם: (רע"ד) הוי אומר. ככ"י רומי הוי כמה [ז"ל כמה] שחטאו כן נפרע מהם, וזילקום חיוב שם הוי כמה שחטאו בו נפרע מהם: (רע"ה) מדבר בהקב"ה. בז"ר ריש פכ"ו ובקב"ר פכ"ו וזילקום קבלת רמז תתקס"ח המאמר בלתיכות ק"ת אמר ר' יודן בר סימון גדול כחן של נביאים שמדמים את הבורא ליוצא הכ"ד ואשמע את קול אדם מדבר ואמר ר' יודן בר סימון אית לן קרייה חורן דחא מחור יתיר מן דין ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם: (רע"ו) שהיו המעשים מתבשרין מעצמן. במדרש קב"ר נוסף ובכשרון ר' זכריה בשם ר' יהודה בר ר' סימון לא נעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו דכתיב דבר ה' שמים נעשו. והוא נוסף מן ז"ר פ"ג. ובז"ר פכ"ו שם פ"י המיוחס לרש"י הביא ח"ל בתחמה ובדעת ובכשרון, בתחומא שהיו המעשים מתבשרין מעצמן בלא עמל ויגיעה עכ"ל. הוא דברי התחומא שלפניו: (רע"ז) אלו הבריות. זה חסר בז"ר ובקב"ר: (רע"ח) יתגנו חלקו. בז"ר ובקב"ר הגי' יתגנו חלקו זה דור אגוס, גם זה הבל ורעה רבה, דכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בחרץ, וכן יש לתקן גם לפניו: (רע"ט) שהיו מכאובים לפני הקב"ה. בז"ר ובקב"ר הגי' זה דור המבול שם מלאוין להקב"ה: (ר"פ) וכעס ענינו. ככ"י רומי הביא לשון הכתוב וכעס עינו, וזילקום כשעות וכעס שניה, וז"ל וכעס ענינו: (ר"פ) מעשים רעים. כן תקנתי, וכ"ה לנכון ככ"י רומי: (ר"פ) שאפילו בלילה. מלת בלילה הסגרה, וליחא גם ככ"י רומי: (ר"פ) וכתיב כל מקום עיני ה' משוטפות. אין זה לשון הכתוב, ותקנתי שז"ל כי ה' עיניו משוטפות (ד"ב טו ט) או עיני ה' המה משוטפים בכל הארץ (זכריה ד י): (ר"פ) ד"ל וירא ה' זש"ה כי לכל חפץ יש עת ומשפט. התחלת המאמר מובא בגדת בראשית פ"א אות א', ולקוח מן התחומא שלפניו: (ר"פ) והקב"ה נשבע. תקנתי עפ"י כ"י רומי ואומרים הקב"ה נשבע, ובאג"ב שם ג"ב הנוסחה כן: (ר"פ) ומנין שנשבע הקב"ה שכן ישיהו אמר כי מי נח. ככ"י רומי ומנין שנשבע הקב"ה שנאמר כי מי נח

ישעיהו אמר כי מן נח זאת לי [אשר נשבעתי מעבור מן נח עוד על הארץ (ישעיה נד ט)], הקב"ה רואה את הרשעים היאך מכעיסין לפניו, כביכול תוהא שנשבע, והוא אומר מה אעשה שנשבעתי, מנין, שנאמר ותהי האמת נעדרת [וגו' וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט (ישעיה ע ט)], למה אמר הקב"ה וירא ה' וירע בעיניו, כביכול למה כי אין משפט, אמר הקב"ה הרשעים שבעולם כך אומרים שאני נשבעתי שאיני מביא מבול לעולם, [חייכם] יש לי שפטים אחרים ליפרע מכם, ומהו עושה לרשעים, משקען במים או בנהר (רפז) או לתוך הבור, לכך אמר כי לכל הפיץ יש עת ומשפט, לכך נאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ:

[לז] ד"א וירא ה'. (רפח) זש"ה אנשי רע לא יבינו משפט (משלי כח ט), אילו דור המבול, שהיו חוטאין ולא היו מסתבלין שהפורענות באה עליהן, ומבקשי ה' יבינו כל (ס), זה נח ובניו, ששמעו מהקב"ה שהוא מביא מבול ונתיראו מהקב"ה, (רפט) בא וראה למה אמר הקב"ה לנח שיעשה תיבה, כדי שיראו אותו שהוא עוסק בה ויעשו תשובה, (רצ) ואלמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים, אחרי שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר (בראשית ו יד). צהר תעשה לתבה (ס ט טו), ולמה כך, אמר הקב"ה מתוך כך שאני אומר לו עשה תבה והוא עוסק בה, והם מתכנסים אצלו ואומרים לו נח מה אתה עושה, והוא אומר להם תבה, שאמר לי הקב"ה שהוא מביא מבול לעולם שהן מכעיסין אותי, ומתוך כך עושין תשובה, כך הקב"ה מהשב, אבל הן לא היו מושגיחין עליו, (רצא) הוי אומר אנשי רע לא יבינו משפט:

[לח] ד"א וירא ה'. זש"ה יש רעה ראיתי תחת השמש (קמ"ג ט), אמר הקב"ה ראו מה עשו הרשעים הללו, שתי בריות אני עשיתי באדם, יצר טוב ויצר הרע, שנא' עיר קמנה ואנשים בה מעט (ס ט יז), (רצב) עיר קמנה זה הנוף, ואנשים בה מעט, אילו אברים, ובא אליה מלך גדול (ע), (רצג) זה יצר הרע, ובנה עליה מצודים גדולים (ע), (רצד) אלו חטאות, ומצא בה איש מסכן (רצה) (והכס) [חכס] (ע טו), (רצו) זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו (ע טז), (רצז) שהוא מביא את האדם להיות, ואדם לא זכר וגו' (ע), (רצח) זה דור המבול, שלא קבלו עליהם יצר טוב:

[לט] ד"א וירא ה'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי נח בן חמש מאות שנה (בראשית ט לב), (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני נח היו מולידים

הערות ותקונים

זאת לי, ובפנים הוספתי סיפא דקרא: (רפז) או לתוך הבור. בכ"י רומי או נוכל בתוך הבור: (רפח) זש"ה אנשי רע לא יבינו משפט. מוצא בילקוט משלי רמז תתקס"א וחסר ה'יון תנחומא. והמאמר ולאמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל, עד אצל הן לא היו מושגיחין השמים הילקוט. ומוצא בגדת ברשית פ"א אות ב', וילקוט מן התנחומא שלפניו: (רפט) בא וראה. עיין סנהדרין דף קה ע"ב, וברש"י עה"ת נח ו' י"ד: (רצ) ולאמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל את נח בשמים או בדברים. בכ"י רומי ולאמלא כך לא היה יכול להציל נח ובניו ולהעלותו לשמים או להצילו בדברו שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר. ובגדת ברשית סס (פ"א אות ב') וכי לא היה יכול הקב"ה להציל את נח בצמנתו ובדברו או להעלותו לשמים עד שאמר לו עשה לך תבת עצי גופר: (רצא) הוי אומר. גם פה מלת אומר יש למחוק, וליחא בכ"י רומי ובילקוט. ובגדת ברשית סס סיים שנאמר אנשי רע לא יבינו משפט, גם נוסף באג"ב שם אחר זה (אות ג') ד"ה וירא ה' לפי שהרשעים אומרים אין הקב"ה רואה כו', זה ליתא בתנחומא: (רצב) עיר קמנה זה הנוף. נשנה בקבלת רבה ט' בפסוק עיר קמנה, ובילקוט קבלת רמז תתקע"ט ועיין נדרים דף ל"ב ע"ב. ומן ד"ל זש"ה יש רעה ראיתי מוצא גם בגדת ברשית פ"א אות ד': (רצג) זה יצר הרע. בקצ"ר נוסף ולמה הוא קורא ליער הרע גדול גדול שזאם גדול מיער הטוב שלש עשרה שנה ע"כ. וזה נוסף עפ"י מאמרים בקצ"ר פ"ד בפסוק טוב ילד נוסכן זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מנחן י"ג שנה ולמעלה: (רצד) אלו חטאות. וכן תראה בגמרא נדרים שם ובנה עליה מולדים וחרמים אלו עונות ומלת "וחרמים" יש למחוק ולהציג במקומה "גדולים". ובקצ"ר גרסין כמנין ועקמן, הוא הוספה ונובע מן הב"ר פל"ג אות ב' ובנה עליה מולדים גדולים עקמן וכמנין ובילקוט שם, וכן בקצ"ר במאמר שלפניו: (רצה) והכס. בקרא חכס בלא וי"ו, אכן בגמרא ובמדרש ב"ר שם וקצ"ר פ"ט וילקוט שם ובגדת ברשית מוצא והכס: (רצו) זה יצר טוב. בקצ"ר נוסף למה נקרא שמו מסכן כו': (רצז) שהוא מביא את האדם לחיים. בקצ"ר שם חכס השומע לומר טוב ממלט, ועיין בגמרא שם זו תשובה ומעשים טובים. ובילקוט קבלת רמז תתקע"ט אלו חסדים ומעשים טובים: (רצח) זה דור המבול. עיין בקצ"ר שם ובגמרא שם: (רצט) בא וראה כל הרשעים שלפני

(ש) בן שבעים, ובן שמונים שנה, ובן מאה, ונח בן חמש מאות שנה הוליד, ולמה כן, (שא) נסתכל נח בבני אדם שהן עתידין עומדין ומכעיסין להקב"ה, ואמר למה לי לחזק לפריה ורביה, לכך לא הוליד עד חמש מאה שנה, ואחר כן אמר וכי ימות אותו האיש בלא בנים, והקב"ה צוה לאדם על (ידי) פריה ורביה, שנאמר ויברך אותם אלהים (ויאמר להם אלהים פרו ורבו) [בראשית א כח], ואני מת בלא בנים, מה עשה נח, נזקק לפריה ורביה לאחר חמש מאות שנה, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה [ויולד נח את שם את חם ואת יפת] [שם ה יג]:

[מ] ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם (ס"ג ו ג). אמר ר"ל אמר הקב"ה איני בורא עוד נפש לאדם, שנאמר לא ידון רוחי באדם, ר' יוחנן אמר כוורו לא ידון, (שב) כשיעלו נפשותיהם אצלי, איני מחזירן להם, כענין שנאמר ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה (ה'א כ"ג), אמר להם הקב"ה לעצמיכם אתם עושים רעה שאתם נפלים מן העולם, שנאמר הנפלים היו בארץ וגו' [בראשית ו ד]. (שג) למה נקרא שמים נפילים, שהפילו את העולם. וגם אחרי כן וגו' וילדו להם (ס"ג), (שד) אמר ר' ברכיה אין כתיב וילדו מהם, אלא וילדו להם, אלא מלמד שהיתה אשה רואה אחד מהם, ומיד מתייחמת כנגדו ויולדת, כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת וגו' [יחזקאל ע"ג יג]: המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם [בראשית ו ד]. (שה) אנשים שנתפרשו שמותן למעלה, (שו) מחויאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם, ומתושאל שנתשו אל. (שז) אנשי השם, שהיו קשים ומורדים בהקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו וגו' [ויג' כ"א יד]. (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, והיה עושה תבואה (שט) לארבעים שנה. (שי) אמר ר' שמואל בר אבמי מורדים היו מורדים, שהיו רואים בנים ובני בנים ולא היו מתים,

הערות ותקונים

נח היו מולידים בן שבעים ובן שמונים ובן מאה. עיין צ"ר פכ"ו אות ז' אמר ר' יודן מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד לחמש מאות שנה, ומוצא שם טעם אחר מנאמר הוא בתנחומא לפנינו. ורש"י עה"ת הביא כמו שהוא צ"ר: (ש) בן שבעים ובן שמונים. לא מצינו בכל עשרה דורות שהולידו בן שבעים או בן שמונים, ועיין צפ"י מהר"ו צ"ר ס: (שא) נסתכל נח. מוצא צילקוט בראשית רמז מ"ג בשם התנחומא בציור סיגוים והליין תנחומא נשמע ממקומו ויש להניחו על המאמר נסתכל נח: (שב) כשיעלו נפשותיהם אלני איני מחזירן כענין שנאמר ויש חרבו אל נדנה, דורש ידון מלשון נדנה, ועיין צ"ר פכ"ו בשם שאני מחזיר הרוח לנדנה איני מחזיר רוחן לנדין, ועיין שם צפ"י מהר"ו: (שג) למה נקרא שמים נפילים שהפילו את העולם. צ"ר פכ"ו אות ז', נפילים שהפילו את העולם ושנפלו מן העולם ושנאלו את העולם נפלים בזנות שלהם. וכן בלקח טוב [בראשית ו ד] נפילים שנפלו מן העולם ושנאלו את העולם נפלים בזנות. וכן הביא רש"י בפירושו על התורה: (שד) אמר ר' ברכיה. צ"ר פכ"ו מוצא בשם מ: אמר ר' ברכיה היתה אשה יולדת בשוק והיתה רואה בחור ומתאהב לו והיתה הולכת ומשמשת את מפתח והיתה מעמדת בחור כיוצא בו. מכל זה תראה שהמדרש צ"ר מזהיר מן התנחומא, והביא את דברי התנחומא בוספת דברים. ולדעתי המלות פיוצא בו מוסב למטה וחסר צ"ר הסיוס וצ"ל כמו שהוא בתנחומא כיוצא בו אמר יחזקאל האשה המנאפת. ורש"י צפ"ר המיוחס לו צ"ר שם הביא ח"ל במדרש דבי תנחומא מפרש וילדו מהם אין כתיב כאן אלא וילדו להם מלמד שהיתה האשה רואה אחד מן מתייחדת [צ"ל מתייחמת] כנגדו ויולדת על"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו צ"י: (שה) אנשים שנתפרשו שמותם למעלה. צ"ר פכ"ו ופכ"ו, לקח טוב בראשית ו' ד': (שז) מחויאל שמיחה הקב"ה שמותן מן העולם. צ"ר ובלקח טוב מחויאל מוחן איני מן העולם, מתושאל מתישן איני מן העולם: (שח) אשני השם סבור קשים ומורדים בהקב"ה. המאמר הזה עד סוף הפרשה מוצא בתנחומא הגדפס [בראשית אות י"ג] בתנחומא המתחיל המה הגבורים [אשני שם] שהיו קשין ומורדין [ומכשפין] [שנאמר] ויאמרו לאל סור ממנו, המלה ומכשפין הסגרתי, וצ"ר שם ובלקח טוב איתא צ"ר ר' אחא אשני השם שהשימו את העולם ושהשמו מן העולם. דרש השם לשון שממה, וזה כוונת רש"י עה"ת אשני השם אשני שממון ששממו את העולם: (שח) אמר ר' יצחק למה היו מורדים. צ"י רומי חסר מן למה היו מורדים הראשון עד למה היו מורדים השני. ובתנחומא הגדפס אר"י הכונה בר"ת אמר ר' יצחק. והמעתיקים אצינו רוב שמות התנאים והאמוראים בר"ת אשר אין לידע אח"כ שמותם. והמאמר מר' יצחק נמצא גם צ"ר פכ"ד ר"ק שם נשתבש ומאמרו וכן צ"ל אמר ר' יצחק מי גרם להם שימרדו בי לא על שנה זורעים שנה אחת והיה עושים תבואה לארבעים שנה. ועיין צ"ל מ"ג וצ"ל מהר"ו, וכאשר תקתי הכל על שנה פס' (שט) לארבעים שנה. אחר זה נמצא הסופה בתנחומא הגדפס א"ל הקב"ה וכן אתם עושים עוד כל ימי הארץ וזע וק"ר: (שי) אמר ר' שמואל בר אמי. בתנחומא הגדפס ור' שמואל בר אבמי אמר: (שיא) שהיו רואים בנים ובני

אמר הקב"ה מכאן ואילך עוד כל ימי הארץ רע וקציר (בבש"ט ה כג), שהיו מולידים וקוברים, וקור וחום (ס), (שיב) שלא היו יסורין באים עליהם, מכאן ואילך היו מתייסרין באש ובשלג. (שיג) מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא שאמרו לו בחלום באדר אתה מת, וניסן אי אתה רואה, מה שזרעת לא תקצר, בא לו לפני ר' עקיבא, א"ל (שיד) באדירות אתה מת, (שמו) ואי אתה בא לידי נסיון, ומה שהולדת אי אתה קובר. (שמו) אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי שיצר הרע מצוי, היסורין מצויין בבני אדם, (שיו) אבל לעולם הבא אני עוקרן מכם, שנאמר והיסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו ט), (שיח) ומחדש אני אביכם, שכן אמר ישעיה וקוי ה' יחליפו כח [יעלו אבר כנשרים] (ישעיה מ לא): חסלת בראשית

פרשת נח

[א] אלה תולדות נח (בבש"ט ו ט). (א) [ילמדנו רבינו על כמה עבירות נשים מתות בשעת לדתן, (ב) כך] שנו רבותינו, (ג) על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן, [על שאינן זחירות בנדה בחלה ובהדלקת הנר, (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן]. נדה מנין, שנאמר (ה) ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא טו כב), וחלה מנין, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ), נר השבת מנין, (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג). (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו, (ח) אלא אמרו חכמינו

הערות ותקונים

בנים. בתנחומא הנדפס נוסף "חמשה וששה דורות": (שיב) שלא היו יסורים באים עליהם מכאן ואילך הי' מתייסרים בלש ובשלג. בנדפס נוסף פה וקר וחם שהיו מתייסרין בשחפת ובקדחה. וקיץ וחורף שהיו מתקייין ופניכם מתחרפין והיסורין אינן פוכקין והיו מלעטערין בגופיכם אין אתם שובתים יומם ולילה והיו נדונין בלש ובשלג: (שיג) מעשה בתלמיד אחד. מובא גם בתנחומא הנדפס אות י"ג והמעשה מובא הנה אך אבז אמרו לפני זרע וקציר שהיו מולידים וקוברים, לכן הביא המעשה שאמרו לו בחלום מה שזרעת לא תקצר, והפתרון מה שהולדת אי אתה קובר. והחלום מובא בירושלמי מועשר שני סוף פ"ד, ובזאיכה רבתי פ"א אות ט"ז, חד תלמיד דר' עקיבא (בזאיכה רבתי בטעות דר' יוחנן וז"ל דר' עקיבא) הוה יתיב ואפוי משניין א"ל מבו כן, אמר ליה חמית בחילמאי תלת מילין קשיין בחדר את מיית וניסן לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, א"ל תליתין עבא אינון בהדרא דלורייתא את מתרוממא וניסן לית את חמי ומה דאת זרע לית את כנש, מה דאת מוליד לית את קבר. ובזאיכה רבתי שם הלשון משונה קאת: (שיד) גדליות את מת. בירושלמי שם הגירסא בדיורה דלורייתא את מתרוממא, דרש בחדר כמו בהדר, ובמדרש זיכה השמיסו המלה מתרוממא, והליגו את מיית, אולם נמצא עוד במדרש זיכה שם הפירוש מאיזה מעתיק על מתרוממא "פ' מתגבר", וזה שמחק מלה מתרוממא שכה למחוק גם הפירוש. ואין ספק שהיה כתוב גם בירושלמי את מת, אולם מעתיק טועה הוסיף עוד המלות "רוממא": (שמו) ואי אתה בל לידי נסיון. בירושלמי שם וניסן לית את חמי, ובמדרש זיכה נסיונין לית את חמי: (שמו) אמר הקב"ה. ה' כיוס הוה לא הביא בעל מסדר מהתנחומא הנדפס, רק הוסיף שם מאמר גדול מן גמרא בבלי מ"ק דף ס' ע"א המתחיל ותו ר' יוחנן בן עכבאי ור' בן גרים היו תנו פרשת גדרים קמיה רשב"י, והמסדר מן התנחומא הנדפס הביא המאמר הזה מגמרא בבלי ג"כ דרך אבז. כי נמצא בסיפור זה תורע ולא תהדר תוליד בנין ולא ימותון. ובמאמר שלפניו הביא זרע וקציר שהיו מולדין וקוצרין: (שיו) אבל לעולם הבא. בב"י רומי הגי' לעתיד לבא: (שיח) ומחדש אני אביכם. בב"י רומי ומחדש אבריים:

(א) ילמדנו רבינו. הוספתי, ונמצא לנכון בב"י רומי, וכן בתנחומא הנדפס. ולדעתי סידר בעל התנחומא את הענין זה בסדר בראשית. ואולי על הכתוב והיו כל ימי אדם אשר חי חשע מאות שנה ושלשים שנה וימות (בבש"ט ה ה') ועל זה שייך המאמר הזה: (ב) כך שנו רבותינו. שבת לא ע"ב: (ג) על שלש עבירות. בתנחומא הנדפס קצר המעתיק והביג מלה "וכו" (ד) ושלש מצות הללו מן התורה הן. בב"י רומי ושלש מצות נלסו מן התורה. ובתנחומא הנדפס ושלשן מן התורה: (ה) ואשה כי יזוב דמה. בב"י רומי סיים עוד ואומר ואשה כי תהיה זבה וגו': (ו) שנאמר וקראת לשבת עונג. בתנחומא הנדפס סיים זו הדלקת הנר בשבת ואם תלמד לישב בחושך אין זה עונג שאין יורדי גיהנם נדונין אלא בחושך שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל [וגו'] (איוב י כב), וזה הוסיף המסדר, וכיון נגד הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויוצאים בחשך, עיין לקח טוב בשלח ט"ז ח' ובהערה מ"ט ומבוא שם על 34: (ז) ולמה נצטוו הנשים על המצות הללו. בב"י רומי ולמה נצטוו הנשים במצות זו. ובתנחומא הנדפס ומה ראו נשים להצטוות על שלש מצות האלו. והמאמר הזה מובא בקצרה בילקוט בראשית רמז ל"ב בשם התנחומא. ועיין גם בתנחומא הנדפס סוף מלוער אות ט', ובתנחומא שלנו סוף מלוער אות י"ז: (ח) אלא אמרו חכמינו. בב"י רומי אלא מולאין את, ובתנחומא הנדפס בטעות,

(ט) שאדם היה תחילת ברייתו של עולם, ובא חוה ושפכה דמו (י) על ששמע לה, שנא' בי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), (יא) אמר הקב"ה תנתן לה מצות דם הנדה [שיתכפר לה] על אותו הדם ששפכה, (יב) ומצות חלה למה, (יג) לפי שאדם היה חלתו של עולם, ובאתה חוה ושימאתו, אמר הקב"ה תנתן לה מצות חלה, שיתכפר לה על חלתו של עולם ששימאתו, ומנין שהיה אדם חלתו של עולם, (יד) כך שנו רבותינו, כיון שהאשה נותנת מיים בעימה היא מנבתת חלתה, כך [עשה] הקב"ה, אמר ר' יוסי בן קצרתא כיון שנתן הקב"ה מיים על האדמה, מיד הגביה חלתו אדם מן האדמה, שכך הוא אומר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ג ז), מיד וייצר ה' אלהים וגו' (שם טז ז). ומצות הנר, לפי שהיה אדם (טז) נר של הקב"ה, שנא' נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (משלי כ ז), ובאתה חוה וכבתה אותו, אמר הקב"ה יתן לה מצות הנר, כדי שיתכפר לה על הנר שכתבה, לכן נצטוו הנשים על מצות הנר בשבת, (טז) אמר הקב"ה אם הייתם זחירים בנר שבת, אף אני מאיר לכם, שנאמר והיה [ה'] [לך ה'] לאור עולם (ישעיהו ס יט): (יז) מי העיר ממזרח צדק וקראתו לרגלו (שם מא ג). אמר הקב"ה אברהם האיר עולמי בצדקו, למה שהיו כל חזרו רשעים, ומכולם לא מצאתי אלא אחד, שנאמר אחד היה אברהם (יסקאל ג כד), וכי שנים היו, אלא אחד בצדקו, וכן הקב"ה א"ל אברהם אברהם, למה שתי פעמים, אלא הוא אברהם צדיק מתחילתו עד סופו, וכן יעקב יעקב, וכן משה משה, וכן שמואל שמואל, (יח) צדיקים מתחילתן ועד סופן, ממה שקרינו בענין אלה תולדות נח נח:

ה ערות ותקונים

אמר הקב"ה אדם הראשון חללה זריותו היותו ברייתו של עולם היה, וכן למאמר ירושלמי שבת פ"ב ה"ו (דף ה' ע"ג) על המשנה שאין זכירות נדה ונחלה ובהדלקת הנר. אמרו שם אדם הראשון דמו של עולם כו'. וכן מובא המאמר בקצרה בב"ר סוף פ"ו, ומפני מה ניתן לה מלות נדה: (ט) שאדם היה חללה זריותו של עולם. זירושלמי שם בגי' אדם הראשון דמו של עולם דכתיב ואד יעלה מן הארץ וגרמה לו חוה מיחה לפיכך מסרו מלות נדה לאשה, ובתנחומא הגדפם אוח א' יש הוספת דברים אדם הראשון חללה זריותו היה ולשפוח על עץ הדעת וכתיב צחור ותרל האשה וגו' ותתן גם לאישה עמה ויאכל וגרמה לו מיחה ושפכה לה דמו, וכתיב צחור שופך דם האדם דמו ישקר, תשפוך דמה ותשמור נדה, כדי שיתכפר לה על דם האדם ששפכה: (י) על ששמע לה. בכ"י רומי על ששמע לה ומה, ועל זה הביא הכתוב שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב: (יא) אמר הקב"ה נתתן לה מלות דם הגדה [שיתכפר לה] על אותו הדם ששפכה. הוספתי המלות שיתכפר לה, כמו שהוא גם בב"ר רומי, וכן בגדפם כדי שיתכפר לה על דם האדם ששפכה: (יב) ומלות חלה למה לפי שאדם היה חלתו של עולם. זירושלמי שם בגי' ונחלה, אדם הראשון חלה עבודה לעולם היה, דכתיב ויירר אלהים את האדם עפר מן האדמה, ותייא כיי דמר רבי יוסי בר קארתא כיון שהאשה מקשקשת עיסתה צמים היא מנבבת חלתה, וגרמה לו חוה מיחה, לפיכך מסרו מלות חלה לאשה. ועיין בתנחומא מורע ובתנחומא הגדפם. ובב"ר פ"ו הלשון בקצרה, ומפני מה ניתן לה מלות חלה, על ידי שקלקלה את אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם, לפיכך ניתן לה מלות חלה. וזכרתי פ"ד וזילקוס רמו כ' אדם הראשון היה גמר חלתו של עולם, אמר ר' יוסי בן קארתא כלשה הואת שהיא משקשקת עיסתה צמים ומנבבת חלתה מצינתיים, כך נתחלה ואד יעלה מן הארץ וגו' ואח"כ יורר ה' אלהים וגו'. וזירושלמי יש לתקן משקשקת עיסתה, עיין ערוך ערוך שק ג' שהביא דברי ירושלמי ודברי הב"ר וגורם שמשקשקת, ומשמע שפירשו ממחה ומנבל כח הקמה צמים. וזילקוס רמו כ' הביא בשם ב"ר משקשקת, וכן זילקוס רמו ל"ב הביא בשם התנחומא משקשקת: (יג) לפי שאדם היה חלתו של עולם. בכ"י רומי נשמע שורה שלמה מאכא עד חלתו של עולם שלאחריו, שהשמים המעתיק מן של עולם עד של עולם: (יד) כך שנו רבותינו כיון שהאשה טמנת מיים בעימה. וכ"ה הטוסתא בכ"י רומי, אולם צדור שהגי' מוטעה כי ארץ זה הוא המשנה, ובב"ר ומנין שהיה אדם חלתו של עולם הקב"ה א"ל יוסי בן קצרתא בשם האשה משקשקת מיים צמים היא מנבבת חלתה, כך עשה הקב"ה כיון שנתן מיים על האדמה מיד הגביה חלתו מן האדמה שכך הוא אומר כו'. וזירושלמי שבת שם חסר הסיוס כך עשה הקב"ה וכו', ויש לתקן שם. והמעתיק מהתנחומא שלפניו השמיים המלה משקשקת והביא כיון שהאשה טמנת מיים בעימה, ומנאל לנטון בתנחומא הגדפם, גם זילקוס רמו ל"ב בשם התנחומא, אולם שם בגי' משקשקת, ועיין לעיל הערה י"ב מה שהצאתי בשם הערוך: (טז) נרו של הקב"ה. בכ"י רומי וזירושלמי נרו של עולם, ובגדפם נשמות נרו של אדם, דכתיב נר אלהים נשמת אדם. ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (טז) אמר הקב"ה אם הייתם זחירים. הסיוס הזה ליתא בתנחומא הגדפם: (יז) מי העיר ממזרח צדק. גם זה ליתא בגדפם, ואולי הביא הדרשה שהיא אחר שסוים אף אני מאיר לכם. ועיין בב"ר פ"א אוח א' שדורש שכתוב הזה על אברהם, ועיין שו"ט ממוזר ק"י באריכות. ובב"ר פ"ב אוח ג' אמרו אל תקרא העיר אלא אור: (יח) צדיקים מתחילתן ועד סופן. שם חסר הסיוס, וכן נח היה לדיק מתחלתו ועד סופו ועל זה סוים [מנין] ממה שקראו בענין נח נח. ועיין בב"ר פ"ל ולקח טוב נח, אלה תולדות נח

[ב] **אלה** תולדות נח]. (יט) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש, כתיב פרי צדיק עץ חיים וגו' (משלי י"א ז), (כ) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, בשעה (כא) שאדם צדיק מסתלק מן העולם בלא בנים, הוא מיצר ובוכה, ואומר לו הקב"ה, מפני מה אתה מיצר ובוכה, מפני שלא העמדת פרי בנים, בעולם הזה (כב) יש לי פרי יפה מהבנים, והוא אומר לפניו רבונו של עולם מה הפרי ההוא, ואומר לו הקב"ה (כג) זו תורה שעסקת בה, שכך כתיב פרי צדיק עץ חיים, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחויקים בה (משלי י"ג ג), כי היא זה, זה נח, (כד) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה את כל העולם כולו בישובו, (כה) עד שראה קומנת של ציפורי, ועד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו, ומכולם לא נזכר לו אלא צדקו, שנאמר אלה תולדות נח [נח איש צדיק תמים] שם הם ויפת, אין כתיב כאן, אלא צדקו, שנאמר נח איש צדיק. תדע לך שפסוק זה על נח הוא מדבר, שכתוב בסופו ולוקח נפשות חכם (משלי י"א ז) זה היה נח שלקח נפשות, והיה זן אותם ומאכילן, ומה היה מאכילן, (כו) ר' עקיבא אומר דבילה היה מאכיל כולם בהמה ואדם וחייה ועוף, כמה שנאמר והיה לך ולהם לאכלה (בראשית י"ב כ), ואיזהו דבר שבני אדם אוכלין ממנה והבהמה והחיה והעוף, הו' אומר זו דבילה, (כז) ורבנן אמרין לאו, אלא כל מין ומין היה אוכל לפי שהיה למוד, (כח) הגמל תבן, והחמור שעורים, הפיל עצי גפנים, הנעמית זכוכית, (כט) הוי אומר ולוקח נפשות חכם: ד"א ולוקח נפשות. (ל) יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה אחת ביום, ויש בשתיים של יום, ויש בשלישי של יום, ויש בקריאת הגבר,

הערות ותקונים

נח נח אמר ר' אבא בר כהנא כל מי שנכפל שמו יש לו נעולם כזה ויש לו נעולם הנא כו'. אלא ייחא לו נייחא לעולם כו': (יט) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש. וכן בכ"י רומי "וכן פתח ר' תנחומא בר אבא בבית המדרש", ובתנחומא הגדפס אוח' ז' השמים המלות "בבית המדרש": (ב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. בתנחומא הגדפס אמר ר' יהודה הלוי בנשעה שאדם מסתלק, ז"ל אמר ר' יהודה הלוי, והמלות "בר שלום" השמים המסדר. ובתנחומא כ"י של אקספארד קובץ ב' חסר כל אות ב' מהתנחומא הגדפס: (כא) שאדם צדיק. בגדפס ליחא למלת צדיק: (כב) יש לי פרי יפה מהבנים. בתנחומא הגדפס יש לך: (כג) זו תורה שעסקת בה. בכ"י רומי שיענת בה, ובתנחומא הגדפס חסר זה, ובמדרש צ"ר פ"ל אות ו' איתא אלה תולדות נח ה"ד פרי צדיק עץ חיים מה הן פירותיו של צדיק, מלות ומעשים טובים. וזה נוסף גם בתנחומא הגדפס, וכן תולדותיו של אדם אלו מעשים הטובים ולקח המסדר מן צ"ר. ועיין גם בלקח עוב דף ק"ח ע"ב תולדות נח תולדות מעשיו הטובים. והעירותי בעברה ו' על דברי הצ"ר שהבאתי. והבאתי שם רש"י עה"ת כהב למדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. וכ"ה בתנחומא ריש נח. כי מעשים הטובים הן תולדות הרוחניים: (כד) אמרו רבותינו. מובא גם בתנחומא הגדפס, ולפי זה נמצא שם הוספה, "אמר ר' אבהו מלניו שהקב"ה עשה לאתרוגים ציבות הראשונים, ומנין (שאין) [ז"ל שאף] לראשונים ציבות האתרוגים כו'". וזה לקוח מן צ"ר סוף פ' בראשית, ושם הוא בשם ר' סימון, וגם סיים בגדפס שם ולוקח נפשות חכם זה נח הזן ומפרנס העני כך דרש רבי תנחומא: (כה) עד שראה קומנת של ציפורי. זה חסר בתנחומא הגדפס, ובכ"י רומי עד שראה קמנת של עפרון מן אות צי נעשית אות ע, או בצאותיה רש"י מן י נעשית ע, וז"ל ג"כ של ציפורי, ואולי ז"ל קצרה של ציפורי (כו) ר' עקיבא אומר דבילה היה מאכל כולם. בצ"ר פ"א אות י"ד על הכתוב ואתה קח לך וגו' ר' אבא בר כהנא אמר הכנים עמו דבילה. הני משום ר' נחמיה רוב מכנסו דבילה: (כז) ורבנן אמרין לאו. בתנחומא הגדפס ורבותינו אמרין לא: (כח) הגמל תבן, והחמור שעורים, הפיל עצי גפנים, הנעמית זכוכית. בתנחומא הגדפס הגמל תבן והחמור שעורים וכן כולם מה שהיה למוד היה אוכל. קצר בלשוננו וילא במלות "וכן כולם" ידי חובתו. ובצ"ר שם פ"א הובא זה בשם ר' אבא בר כהנא וסם הגי' הכנים עמו ומורוה לפילים, חובות לנבאים, זכוכית לנעמיות. ועפ"י המדרש חסר פה "הנבאים חובות". וכן תמאל בגמרא בבלי שבת (דף קכ"ה ע"ג) חבילי ומורות הוא מאכל לפילין, חזב הוא מאכל לנבים, ושרבי זכוכית מאכל לנעמיות. ובמקום ומורות הלוי המעתיק עני גפני. וכן בלקח עוב (נח' ו' כ"א) ומורות לפילים חובות לנבאים זכוכית לנעמיות. ורבינו עוביה הוסיף פי' חובות שיועד עד ההבוס, וכן אמרו רבותינו (ביצה כ"ה ע"ב) חובות מקטע רגלי רשיעית ע"כ. ועיין בערוך ערך חזב, וברש"י שבת שם, ולהלן אות י"ד מובא בשם ר' אבא בר כהנא שצ"חצ"ח לפילין זכוכית לנעמיות, וע"ש בערה קי"ו: (כט) הוי אומר. גם בכאן בכ"י רומי ובגדפס הוי ולוקח נפשות חכם, והמעתיק מהכ"י הוסיף בכל פעם מלת "אומר": (ל) יש בהמה שהיתה אוכלת כו'. בכ"י רומי יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה ביום ויש בשתיים ביום ויש בשלישי של יום, ויש בקריאת הגבר, ויש בלחצין איזה בהמה ניוצת בשתי שעות ביום ואיזה ניוצת בשלש שעות בלילה, לדעתו יש לתקן עפ"י התנחומא

(לא) אמרו רבותינו שנים עשר חדש שעשה נח בתבה, לא מעם מעם שינה, לא ביום ולא בלילה, שהיה עמוק לזון את הנפשות שהיו עמו, (לב) הוי אומר ולוקח נפשות זה נח: [ג] הן צדיק בארץ יושלם (משי יא לא). הן צדיק זה נח, שנאמר נח איש צדיק, על ידי שהיה זריו [בעשיית] התבה מיד נשתלם, שנאמר הן צדיק בארץ יושלם. (לג) ר' הונא אמר יצא מן התבה גונח מלבו, שנאמר וישאר אך נח (נלש'ט יג), וישאר נח אין כתיב כאן, אלא וישאר אך נח, לשון מיעוט הוא. (לד) ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי אמר לא יצא נח מן התבה עד (לה) ששברו הארי, אמרה רוח הקודש הצדיקים משתלמין, והרשעים אינן משתלמין, הן צדיק בארץ יושלם, אמר הקב"ה הצדיק לשעה הוא כעפו, ומיד הוא מתרצה, אבל דור המבול לא נשתיר בו אחד מהם, אמר הקב"ה מי גרם לנח שנמלט, הצדק שהיה בידו נח איש צדיק:

[ד] ד"א אלה תולדות נח. מה כתיב למעלה מן הענין, וינחם ה' כי עשה את האדם וגו' (נלש'ט יו), (לו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין, ר' יהודה אומר כביכול תהה הקב"ה על שעשה את האדם, אמר הקב"ה אילו בראתי אותו בשמים לא היה חוטא, כשם שאין המלאכים חוטאין, לפיכך וינחם ה', בשביל מה, כי עשה את האדם בארץ, שאילו היה בשמים לא היה חוטא. ור' נחמיה אמר מהו וינחם, לשון נחומים, למה כן, אמר הקב"ה נחמתי שעשיתי את האדם בארץ, שאילו בראתי אותו בשמים, והשריתי אותו אצל המלאכים היה ממרידן, כשם שמרד בתחתונים, לפיכך נתנחמתי שבראתי אותו בארץ, שנאמר וינחם ה'. אמר ר' אחא ב"ר חנינא כיון שראה הקב"ה שעולמו חרב, (לז) כביכול היה מתאבל עליו ומתעצב, כד"א נעצב המלך על בנו (ש"ס יג), (לח) הוי אומר ויתעצב אל לבו (נלש'ט טז). אמר ר' אבהו לא נתאבל אלא על לבו של אדם, כאדם שעשה דבר רע וידע שלא עשה דבר יפה, והוא אמר מה עשיתי, כך יתברך שמו של הקב"ה, אני הוא שנתתי שאור רע בעיסה, כי יצר לב האדם רע מנעוריו (ס טז), (לט) הוי אומר ויתעצב אל לבו. [אל לבן] של אדם: ויאמר ה' אמהה את האדם (סז יג). מהו אמהה, אכרות אשמיד אהרוג אאביד אין כתיב כאן, אלא אמהה, (נ) אמר ר' ברכיה

הערות ותקונים

התנחומא, וחסר בלמען [ואזיה בשלם ואזיה בחרבע] ואח"כ צדיק ואזיה ניונת בשלם שעות בלילה, ואח"כ יש להשלים המאמר ג"כ עפ"י התנחומא [ואזיה בלמען של לילה ואזיה בקריאת הנבנ], או ז"ל במדרש צ"ר שם ואזיה ניונת בשלם שעות ביום. ועיין סהדרין דף ק"ח ע"ב צער גדול היה לנו בתבה ע"ש: (לא) אמרו רבותינו. להלן אות י"ד מובא בו בשם ר' לוי: (לב) הוי אומר. גס בכלן צ"כ רומי הוי ולוקח נפשות חסס, ובגדפס הלין ולוקח נפשות, ז"ל הוי ולוקח נפשות: (לג) ר' הונא אמר. ז"ל בשם ר' יוסי כמו שרוא להלן בלתי ח"א, וכן צ"ב סוף פל"ב וישאר אך נח ר' הונא בשם ר"י אך מיעוט שאף הוא היה גונח דם מפני הלינה. ורש"י עה"ת הביא ומדרש הגדה גונח וכוסה [ז"ל וכוסה] דם מטורה הבסמות והחיות. והערוך ערך גנח כתב פי' מוילא קול כעין שיעול ומשליך דם. ובגמרא צ"ק דף פ' מעשה בחסיד שהיה גונח מלבו ושאלו לרופאים וכו': (לד) ר' יוחנן בשם ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי. בכ"י רומי בנו של ר' יוסי הגלילי. ובצ"ר פל"ו אות ד' וזילקוט משלי רמז תקמ"ז אמר ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי נח כשיאלא מן התיבה הכיסו ארי ושברו. ז"ל אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר וכו'. וכן הוא לנכון בוי"ר פ"כ. ובפסיקתא פסקא אחרי מות (דף קס"ח ע"א) ר' פנחס ר' יתכן בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמר נח כשיאלא מן התיבה הכיסו אחרי ושברו. והבאתי בזהירות שלי שם שבטרה ג', צ"כ אקפחחד ר' פנחס ור' יוחנן. ובתנחומא הגדפס ריש וחתחקי ר' פנחס בשם ר' יוחנן. ובתנחומא להלן אות י"ד ר' יוחנן אמר בשם ר' אליעזר בר' יוסי הגלילי, וכן בתנחומא הגדפס נח אות ס' בפסוק לא מן התבה אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר ברבי יוסי הגלילי. ובגמרא קה"ר בפסוק מקרה אחד לנדיק נאמר המאמר בפתח ולא נקרא כל שם עליו. ומן התנחומא שלפנינו תראה שז"ל בפסיקתא ר' פנחס בשם ר' יוחנן כמו שהוא בתנחומא וחתחקי: (לה) עד ששברו הארי. בפסיקתא ובו"ר ובתנחומא וחתחקי, כשיאלא מן התבה הכיסו אחרי ושברו. ובתנחומא להלן אות י"ד ובתנחומא הגדפס נח, פסס אחת ששה נח לזון את הארי הכיסו אחרי וילא זולע, שנאמר וישאר אך נח. ובגדפס נוסף עוד שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב קרבן והקריב שם בנו תחתיו. וזה לקח מן ויק"ר פ"כ, עיין גם בפסיקתא פסקא אחרי מות שבטלתי. וכן הביא רש"י על התורה ויש אומרים שאיחר ממות לארי והכיסו, ועליו נאמר הן צדיק בחרץ יושלם: (לו) ר' יהודה ור' נחמיה חולקין ר' יהודה אומר כו'. מובא גם בצ"ר פל"ו אות ד', וזילקוט רמז מ"ז ושם הוא בשנינויים, ע"ש: (לז) כביכול היה מתאבל עליו ומתעצב. בכ"י רומי כביכול יש לו והיה מתאבל עליו ומתעצב. ובצ"ר סוף פל"ו ויתעצב אל לבו אין עזיבה אלא אבילות, היך מה דלת אמר עעב המלך (כא) [על] בנו: (לח) הוי אומר. בכ"י רומי הוי בלי מלת "אומר": (לט) הוי אומר. גס בכלן צ"כ רומי הוי ויתעצב: (מ) אמר ר' ברכיה כעליונים

העליונים מים במים, והתהתונים עפר ואפר, ומה עסקן של מים יורדין על העפר וממחין, אמר הקב"ה הואיל ומרדו בי העפר, הריני מוריד עליו מים וממחה אותו, שנאמר ויאמר ה' אמחה: ד"א אלה תולדות נח נח איש צדיק. (בא) למה נקרא שמו צדיק, הואיל וזן את בריותיו של הקב"ה נעשה כבוראו, כענין שנאמר כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים י"א ו'), וכן יוסף הואיל וזן את הבריות שבע שנים, נקרא צדיק, שנאמר על מכרם בכסף צדיק (עמוס ג' ו'), (ולפי שזן את הבריות שבע שנים, לפיכך נקרא צדיק):

[ה] אלה תולדות נח [נח איש צדיק]. למה שתי פעמים נח נח, שהיו בניו צדיקים כמותו, (מב) אמר ר' אחא בר זעירא אתה אומר בניו של נח צדיקים היו, לפי שהיו דור המבול ילודים ברשע, כשם שהיה אדם הולך על אשה שאינה שלו, כך היתה הבהמה הולכת על מין אחר שאינה שלה, ומנין שנצטוות הבהמה שלא תלך על מין שאינה שלה, שנאמר ויעש אלהים את חית הארץ למינה (בראשית א' כה), אמר הקב"ה במינדך את מותרת לדבק, במין אחר אסור, אבל הבהמה והחיה והעוף שנכנסו לתבה צדיקים היו, שלא נדבקו במין אחר אלא במינן. (מג) אמר ר' פנחס הכהן בר חייא שכך כתיב למשפחותיהם יצאו מן התבה (שם ח ט), וכי יש לבהמות משפחות שהוא אומר למשפחותיהם, אלא אותן שלא נדבקו אלא במינן, זכו להכנס בתבה:

[ו] אלה תולדות [נח נח איש צדיק תמים היה בדורותיו]. מהו בדורותיו, (מד) יש דורשין לשבח, ויש דורשין לגנאי, (מה) צדיק בדורותיו ולא בדורות אחרים, (מו) משל למה הדבר דומה, אם יתן אדם סלע של כסף בתוך [מאה] סלעים של נחשת, אותה של כסף נראית נאה, כך היה נח נראה צדיק בדור המבול, יש דורשין אותו לשבח כיצד, (מז) לנערה שהיתה שרויה בשוק של זונות והיתה כשרה, אלו היתה בשוק הכשרות על אחת כמה וכמה, (מז*) משל לחבית של אפרסמון שהיתה נתונה בקבר

הערות ותקונים

העליונים מים במים. צ"ל פ"ז אות ב' נמלא המאמר מר' צרכיה בקינור, אמר ר' צרכיה כלום בראתי אותו אלך מן העפר מי ממחה את העפר המים, ועיין צפי' מהר"ו. ולזה המאמר כוון רש"י צפירושו ע"ה"ת אמחה את האדם הוא עפר ואזוי עליו מים ואמחה אותו לכך נאמר לשון מחויו: (בא) למה נקרא שמו לדיק. מובא בתנחומא הגדפס נח ס' ה', וכו"ה ללקח טוב דף י"ח ע"ב, וע"ה הערה י"א: (בב) אמר ר' אחא בר זעירא. צדפס אמר ר' אחווה בר זעירא, וצפ"ה ה' של אקספארד גני' אמר ר' אחא כמו לפניו. וצדפס הלשון שם משובש, ויהינן לתקן עפי' כ"י שכלפ"ה (בג) אמר ר' פנחס הכהן בר חייא. כל"י רומי בר חמא, וכן יש לתקן לפנינו: (מד) יש דורשין לשבח ויש דורשין לגנאי. לזה המאמר כוון רש"י צפי' ע"ה"ת יש מרביתו דורשין אותו לשבח, ועיין צב"ר פ"ל אות ט' מובא שם צפ"ה ר' יהודה ור' נחמיה בשינויים. ועיין סנהדרין ק"ה ע"ה מובא צפ"ה ר' יוחנן ור"ש לקיש: (מה) לדיק צדקותיו ולא צדקות אחרים. פתח צמה דסיים, יש דורשין לגנאי: (מו) משל למה הדבר דומה. כל"י רומי משל ההדיוס אומר הן סלע של כסף בתוך מאה סלעים של נחשת. וצב"ר פ"ל אות ט' מובא שם אחר משל לחדש שהיה לו מרתף כו': משל (מז) לנערה שהיתה שרויה בשוק של זונות. המשל הזה מובא גם צב"ר פ"ל אות ט', ושם הוא משל השני, משל לנתורה שהיתה בשוק של זונות ולא י"ה עליה שם רע אילו היתה בשוק של כשרות ע"כ"ו: (מז*) משל לחבית של אפרסמון. מובא צב"ר שם במשל הראשון וכך גני' שם משל לללוהית של אפרסמון מוקפת למיד פתיל ומונחת בין הקברות והיה ריחה נודף ואלו היה חוץ לקברות ע"כ"ו. ופה המקום להעיר בתנחומא הגדפס הביא וז"ל צדקותיו ולא צדקות אחרים, ואח"כ מתחיל שם ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כו' וחד אמר כו'. המלת ו, ולא צדקות אחרים" לקח המסדר הזה של התנחומא הגדפס מתוך הכ"י שלפנינו, והוא דברי האחד שדרס לגנאי (עיין הערה מ"ה), ואח"כ הוסיף המסדר והביא דברי ר' יהודה ור' נחמיה מן מדרש צב"ר פ"ל ושכח שכבר הביא את דעת אחד שאמר לגנאי, וזוה מיושב קטנית בעל ענף יוסף בתנחומא שכתב צדקותיו ולא צדקות אחרים ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כו' המדרש הזה לכאורה תמוה, שמתחלה אמר פתח ולא צדקות אחרים, ואח"כ הביא מחלוקת ע"ז וכו', ודקח מאד ליישב, אבל כל מעיין יראה שהוא הוספה מן המדרש צב"ר, וטובתא שלפנינו צב"י היא הכטובה. שוב תראה בתנחומא הגדפס הביא וז"ל משל לחבית של אפרסמון שהיתה מונחת במקום המסופך במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף. פה ערב ב' לשונות יחד, פתח משל לחביות של אפרסמון כמו שהוא בתנחומא, וסיים בלשון הצבלי שם, במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף, ושכח שאפרסמון ריחה נודף ציחה שלא במקום המסופך, כמו שאמר בתנחומא, אולי היא צבית על אחת כמה וכמה, רק בצמרא שם הביא המשל לחביות של יין שהיתה מונחת במרתף של חומץ, במקומה ריחה נודף שלא במקומה אין ריחה נודף, ובכאן שייך לומר כן. וכן המשל השני בתנחומא לקוח נגממרא סנהדרין שם משל לללוהית

והייתה ריחה טוב, אילו היתה בבית על אחת כמה וכמה: תמים היה. (מח) שגולד מהול, (מט) עשרה בני אדם נולדו מהולים: ד"א אלה תולדות נח נח, שתי פעמים למה, אמר הקב"ה בשביל לפיים לכל באי העולם שלא יהרהרו לומר שלא היה צדיק אלא בדורו, אמר הקב"ה שקול הוא לפני כאברהם. אמר ר' יהודה [הלוי] בר שלום נאמר שתי פעמים אברהם אברהם, וכן ביעקב, וכן במשה, וכן בשמואל, וכן נח נח, בשביל להשוות לצדיקים: (נ) ד"א נח נח, נח בעולם הזה, נח בעולם הבא, אמר הקב"ה, כשנבוא לנחם את ירושלים, בנה הצדיק אני נשבע לה שאיני משעבד בניה עוד, שנאמר כי מי נח זאת לי (ששים ד' ט):

[ז] ויזכור אלהים את נח (בראשית ה' ה'). (נא) [ולמדנו רבינו מי שהוא ראה את הקשת בענן, מהו צריך לברך, (נב) כך] שנו רבותינו מי שהוא רואה הקשת בענן צריך לברך, מאי מברך ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו, הרי מן המשנה, מן התורה מנין, (נג) תלמוד לומר את קשתי בענן ויהיה לאות ברית (שם ט' י'), אין מעשה של הקב"ה כמעשה בשר ודם, כיצד בשר ודם כל ימים שאוהבו חי, (נד) אהבה במקומה, (נה) ואם מת אהבה מתבטלת, אבל הקב"ה אינו כן, מת אברהם והיתה אהבתו מתקיימת ליצחק בנו, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (שם כ"ה י"א): (נו) ד"א עני מבקש צדקה מן האדם (נז) והוא נותן לו יום או שנים או חודש או שנה, אבל הקב"ה נותן מזון לאדם כל הימים שהוא חי: (נח) ד"א אדם שהמלך אוהבו מכבדו בכסף וזהב ובגדים (ומעש) [ומעשרו], והוא הולך בספינה, והרוח בא ומאבד הספינה, היכן מתנתו של מלך, הרי כבדו ועשרו, שמא יכול הצילו מן הים, ומן הליסמין, אבל הקב"ה אינו כן, אלא נותן מתנה לאדם ומשמרו, שנאמר יברכה ה' וישמרך (נמדבר ז' כד), ברך לאברהם ושמרו, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כ"ד ט): (נט) ברך ליצחק ושמרו, (ס) שנאמר ויברך אלהים את יצחק בנו (שם כ"ה י"א), ברך ליעקב ושמרו, שנא' וירא אלהים אל יעקב עוד [וגו' ויברך אותו] (שם ט' ט): (סא) ד"א

הערות ותקונים

לנחות של פליטון שהיתה מונחה במקום הטיטופת וכ"ש במקום הכוש: (מח) שגולד מהול. ככ" רומי מהו המים שהיה נולד מהול: (מט) עשרה בני אדם נולדו מהולים. וכ"ה ככ" רומי, ובתנחומא הגדפס הביא זה אחד משבעה מהולים, וחושב שם השבעה. ובמדרש שו"ס ממזור ט' איתא י"ג נולדו מהולים וחושב שם כולם. וכן באלר"ל פ"ב ובילקום ירמיה רמז רס"ח חושב נ"ב י"ג, רק הגי' שנתנה, ובכ"ר פפ"ד אות ו', תנחומא מןן אות ג', במ"ר פ"ד אות ה', מוצא כי יעקב ויוסף נולדו מהולים. ובסופה י"ב ובשמ"ר פ"א וי"ר פ"א וילקום שמות רמז קס"ו המלא כי משה טלד מהול. ואולי היה גם לפנינו ככ" הגי' י"ג בני אדם נולדו מהולים, ואח"כ בשם אות ג' ושאר רק אות י', ואח"כ גם המעתיק השני להגי' עשרה במקום אות י': (ג) ד"א נח נח, נח בעולם הזה נח בעולם הבא. עיין ב"ר פ"ל אות ה' נייחא בעולם הזה נייחא לעולם הבא: (נא) ילמדנו רבינו. הוספתי כמו שהוא לנכון ככ" רומי גם בגדפס אות ו': (נב) כך שנו רבותינו כו' הרי מן המשנה. במשנה לא נמלא. זה רק בגמרא ברכות דף נ"ט ע"א איתא כך אמר ר' יהושע בן לוי הרואה את הקשת כו' מאי מברך ברוך זוכר את הברית, במתיבתא תנא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר נאמן בבריתו וקיים במאמרו. וע"ש בתוס' ד"ה הלך שהביאו בשם הר"י דלין חותמין בצרכה זו והיכי מברך בא"י אלהי מלך העולם נאמן בבריתו וקיים בשבועתו וזוכר הברית עכ"ל. אבל הר"י (פ' הראוה), והרמב"ם (ה' ברכות פ"י ס"ז, והסור (א"ח ס"ח רכ"ט), הביאו כמו שהוא בגמרא וזכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו. וכן יש להביא ראיה מן התנחומא. וגם הערוך ערך קשה הביא וז"ל על הקשת כשוראה אותו מברך בא"י אמ"ה וזכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו: (נג) תלמוד לומר ככ" רומי הגי' שנאמר, ובתנחומא הגדפס דכתיב: (נד) אהבה במקומה. ככ" רומי אהבה במקומה, ובגדפס אהבתו קיימת עמו: (נה) ואם מת אהבה מתבטלת. ככ" רומי אם מת בטלה אהבה, ובגדפס מת בטלה האהבה: (נו) ד"א עני מבקש צדקה. זה ליתא בגדפס: (נז) והוא נותן לו יום או שנים או חודש או שנה. ככ" רומי הגי' יום אחד או שנים אבל חודש או שנה לא: (נח) ד"א אדם שהמלך אוהבו. ככ" רומי אדם שיש לו מלך אוהב המלך אוהבו מכבדו בכסף, ובגדפס בנוהג שבועלם המלך מכבד אוהבו: (נט) ברך ליצחק ושמרו שנאמר וכו' ברך ליעקב ושמרו שנאמר וכו'. בגדפס קלר המסדר לשלוש הביא רק וכן ליצחק וליעקב: (ס) שנאמר ויברך אלהים את יצחק בנו. ככ" רומי מוצא הלכות ויזרע יצחק בצדק ההוא וגו' ויברכה ה' (בראשית י"ב): (סא) ד"א אדם שגלה לנפשו. בגדפס השמים המולת ד"א. ובמאמר הזה מוצא בילקום נח רמז נ"ז בשם התנחומא, ובשעות להגי' המדפיס הליון תנחומא על המאמר שלאחריו יודע דרך של שלם, ובאמת הליון תנחומא יש להגי' על אדם שגלה לנפשו ועמו בהמה. והמאמר

אדם עולה לפניהם (סב) ועמו בהמה, ואם עמד סער בים, מהם הם עושין, משליכין את הבהמה לים, ומקיימין את האדם, לפי שאינן מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם. (סג) אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה, תדע לך שהוא כן, שבשעה שבקש הקב"ה לאדם עולמו בדור המבול בשעה שהטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנא' ויאמר האלמה [וגו' מאדם עד בהמה] (בראש' ו), וכשבא להתרצות כשם שנתרצה לבני אדם וריחם עליהם, כך ריחם לבהמה, ממה שקראנו בענין ויזכור אלהים את נח: [ח] ויזכור אלהים את נח. (פד) וז"ה צדקתך כהררי אל [וגו'] (תהלים לו ז), (סה) משל את הצדיקים בדירתך, ומשל את הרשעים בדירתך, משל את הצדיקים [בדירתך], במרעה טוב ארעה אותם [ובהרי וגו'] (יחזקאל לו י), משל את הרשעים [בדירתך], כה אמר ה' [אלהים] ביום רדתו שאולה [האבלתי כסתי עליו את תהום] (שם לא טו). (סו) ר' יהודה בר חמא אמר (סז) במה מכסין את הגיגית ממינה, שמא מכלי אחר של כסף או של זהב, (סח) כך שאול חשכה, והתהום המכסה עליה חשך, והרשעים שבתוכה חשך, שנאמר (ויחי) [והיח] במחשך כעשיהם (ישעיה כט טו), (סט) יבא חשך ויכסה חשך: ד"א צדקתך כהררי אל. (ע) מעשה בר' יהושע בר לוי שעלה לרומי, ונכנס בפלטיין אחת, וראה שם עמודים של שיש (עא) מכוסין במפיטאות, בשרב (עב) שלא יפקעו, ובצינה שלא יקרשו, יצא

הערות ותקונים

והאמור אוי להם לרשעים הוא מב"ר פל"ג אות ג': (סב) ועמו בהמה. גנדלפס נוסף, וכלים" והוא מיותר: (סג) אבל הקב"ה אינו כן כו' עד סוף הענין השמים צל המסדר מהתנחומא הגדלפס והביא רק אבל הקב"ה כשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה שאלמר ורחמיו על כל מעשיו וכן הוא אומר ויזכור אלהים את נח: (סד) ז"ה צדקתך כהררי אל. מכאן עד אור' י' כתיב יודע לדיק נפש בהמתו השמים צל מסדר מהתנחומא הגדלפס. והאמור הזה נמצא בפסיקתא פסקא שור או כשז (דף ע"ג ע"א), וכו"ר פכ"ו, תנחומא הגדלפס אמור אות ה', וכו"ר פל"ג, ילקוט תהלים רמו תשכ"ו, ובאגדת בראשית פ"ד אות א': (סה) משל את הצדיקים בדירתך. ז"ל ר' מאיר אומר וכו"ה בתנחומא: שם וכו"ר שם וריש במ"ר ובילקוט שם, אכן כז"ר פכ"ו ר' לוי, עיין בפסיקתא שם בהערה ד', ובילקוט יחזקאל רמו ש"ע"ז ותהלים שם מובא בפעו"ת שם ר' לוי: (סו) ר' יהודה בר חמא אמר. ככ"י רומי ר' יהודה בר חיאי, ובפסיקתא שם ר' יהודה ברבי, וכו"ר ר' יהודה בר רבי. ובפסיקתא שם מסף "הובלתי כתיב", והעירו"ת שם בהערה ו' כ"ה כז"ר ובתנחומא אמור ובמדרש שמ"ר פי"ד, במקרא כתיב האבלתי, ומפרש ר' יהודה שהוא כמו הובלתי, ופי' הבאתי את הרשע למען אכסה עליו את ההוס. וכו"ר וריש במ"ר חסרים המלות, "הובלתי כתיב": (סז) במה מכסין את הגיגית ממינה. בפסיקתא מנהגו של עולם אין עושין כך מני לביגית לא של כסף ולא של זהב ולא של נחושת ולא של ברזל ולא של צדיל ולא של עופרת אלא של חרס מפני שהוא מין כמיני: (סח) ק"ך שאול חשכה. בפסיקתא כך אמר הקב"ה יביגס חושך והתהום חושך והרשעים חושך. ובבהערה שם אות ש' הבאתי כי וכו"ר וגם בתנחומא אמור תנחומא הדברים, ובגמט' חושך דכתיב י' דרכס חושך ותלקקות (תהלים לו ו), ותהום חושך שנאמר וחושך על פני תהום (בראשית א ז), והרשעים חושך שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו), והסוסים על והרשעים חושך הוא גם לפניו בתנחומא: (סט) יבא חשך ויכסה חשך. בפסיקתא סיים שנאמר כי כבדל כל וכו' חושך ילך וכו' חושך שמו יכוסה (קבלת ו ד): (ע) מעשה בר' יהושע בן לוי. פסיקתא שם (דף ע"ד ע"א), ומובא בילקוט תהלים רמו תשכ"ז כש וי"ר: (עא) מכוסין בפסיטאות. בפסיקתא מוכרין בקביות, והבאתי שם בהערה כ"א כי וכו"ר בהערה דפיטאות, וכו"ר פל"ג כשעות בפסיטין וכו"ה צפיטין וכו"ה בילקוט שם כמ"ה הערך ערך פסיטין וכו"ל כז"ר פל"ד [פ"ל פל"ג] עמודיה מכוסין בפסיטין פי' ז"ל"ו הוא פסיטין וכו"ל צירושלמי דכוסה [פ"א ריש ה"ד] וכן כיו"י רומי טאפס טאפס טאפס (טאפס טאפס טאפס) מכסה מרוקס בנוויס טוויס לכסות את הכתלים ורשפת ההיכל או למכסה ע"ש במוספי, והנוסחא בקביופ שלפניו בפסיקתא ג"כ נכונה, כמ"ה הערך ערך קב"ה וכו"ל ננגעיס פי"א [משה ז'] קסה [לפניו במשה קייסא, ע"ש בהרע"ב] ש"ש בה פספסין, ובינלדנו קייסות של פורפרין, ובפסקא דשור או כשז וכו"ר אמור [פכ"ז] ריב"ל סליק לרומי חו"ה עמודיה דשי"א מכסן בפסיטא ס"א עמודין של ש"ס מוכרין בקביות פי' עכ"ל. ולפניו בתנחומא הגדלפס אמור מוכרין בקביות, וגרסס כל"ד פי' בקביות, אולם אין ספק שדי כי ע"ס הוא והיה כחזו בקביות כמו שהוא בפסיקתא וכמוכז ערוך, אך נפרדה אות פ ובעשה ממנה שתי האותיות נו, ועתה ראיתי צמערך ערך קט כחז וכו"ל צירושלמי דכוסה [פ"א ריש ה"ד] תלה בה קביות פי' נגדים מלוייריס כמו פסיטין צילמדנו בקביות פי' הוא וכו"ל בקביות עכ"ל. ובהערה שם כתבתי תראה מדברי המערך שגם צילמדנו הנאצל היה לפניו הפעות בקביות במקום בקביות עכ"ל. אולם טעות היה צדי, כי המערך כתב צילמדנו דף ס"ו ע"ג, וכיון אל התנחומא הגדלפס דפוס מאתמונה, ולכן רשס דף ס"ו ע"ג, ולא כיון כזה להילמדנו הנאצל. ועתה ראיתי כי גם בדפוס ווינליא משנה ה"א ש"ה ה"י בתנחומא ג"כ בשעות בקביות וכו"ל בקביות. וראיתי ככ"י רומי נשתבשה הנוסחא ע"י טעות המעתיק מלוקרס בקביות, וכו"ל מטררס בקביות. ומה תראה שפי' נוסחת כ"י רומי היתה ה"י גם בתנחומא בקביות: (עב) שלא יפקעו

משום ומצא עני אחד (עג) מחצלת קנים מתחתיו, ומחצלת קנים על גביו, על העמודים קרא צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז), (עד) בכל מקום שאתה נותן משפיעו, על העני קרא ומשפטיך תהום רבה (ס), ובכל מקום שאתה מכה אתה מדקדק: ד"א צדקתך כהררי אל. (עה) אמר ר' עקיבא צדקה שאתה עושה לנו לעולם הבא, בשביל שאנו קבלנו משפטיך בעולם הזה: ד"א צדקתך כהררי אל. (עו) אלו מעשיהם של צדיקים, מה ההרים גלויים, אף מעשיהם של צדיקים גלויים, שנאמר ויראוך עם שמש (תהלים עג ס), משפטיך תהום רבה, אלו מעשיהם של רשעים, (עז) מה התהום חשך, אף מעשיהם של רשעים חשך, שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו): ד"א צדקתך כהררי אל. (עה) מה ההרים נזרעים ועושים פירות, אף מעשיהם של צדיקים עושים פירות, שנאמר אמרו צדיק כי טוב [כי פרי מעוליהם יאכלו] (סג ג י). ומשפטיך תהום רבה, מה התהום לא נזרע ולא עושה פירות, (עט) אף מעשיהן של רשעים אינן עושים פירות, שנאמר אוי לרשע רע וגו' (סג ט יא): ד"א צדקתך כהררי אל. (פ) אמר ר' שמעון בר יוחי כשם שההרים כובשין על התהום, כדי שלא יעלה ויציק את העולם, כך צדקה כובשת על מדת הדין ועל הפורענות, כדי שלא יבא לעולם, (פא) צדקתך על משפטיך, כהררי אל על תהום רבה:

הערות ותקונים

ויקשו, הוא כמו יבקשו, פקע כמו בקע. ובז"ר סס פל"ג כתוב שלא יתבקשו: (עג) מהללת קנים מתחתיו. בפסיקתא הורה כ"ב הבאתי שכן הוא בז"ר, אבל בז"ר פל"ג הטססא חמא חד מסכך מוכרך צדחא מהללח ומזה במשנה פוכה י"ט ע"ב מהללת קנים, פירש"י מהללת קנים קשה ואין טוהא למסכב: (עד) בכל מקום שאתה נותן משפיעו כו' ובכל מקום שאתה מכה את מדקדק. בפסיקתא ובז"ר ובתנחומא אמרו הן דלת היכי את משפיע הן דלת מחי את מדקדק. במקום הן דלת היכי הביא התנחומא שלפנינו בכל מקום שאתה נותן, ובמקום הן דלת מחי הביא הוא בכל מקום שאתה מכה, ואין ספק אלני שזה עשו המעתיקים. וכונת המאמר לני שאת נותן טובה נתן בשפע רב ולמי שאתה מכהו תדקדק עמו. ומלת מחי הוא מלשון ודי הוא נצה הוה מאה (דניאל ה ט), אבל בז"ר סס ג"ה הן דיהבת אשפע הן דמחיית גיית, ובכח המ"ב גיית פ"ה לשון גודל וגילוח, ופי' היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגילוח, ופירש"י (ר"ל) צירוש המיוחס לרש"י על ז"ר) מלאת גורם גיית ופי' זו מלכה עכ"ל, והדוחק נראה לעינים, וראיתי בערוך ערך גיית הביא וז"ל צ"ר פל"ג [פל"ג] הן דמחיית גיית, ובז"ר [פכ"ז] ובפסיקתא דשור או כשכ הן דמחיית דקדק עכ"ל. ולא העיר מאומה לבאר הוראת מלת גיית. והרמ"ל תרגם המלה טהאל, וחשב שהוא מלשון גייל ועמק, ואולי ז"ל דייק הקיבוצה לנוסחת מדקדק, עיין מתורגמן שורש דקדק: (עה) אמר ר' עקיבא. פה קלר המסדר, ועיין בפסיקתא סס ובמדרש ז"ר פל"ג, ומזה בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בסס ז"ר, ובז"ר פכ"ו ובתנחומא אמר, ותמלא מוצאים דברי ר' ישמעאל דברי ר' עקיבא בצאריית. ובפסיקתא שם הוא בהחללת הפסקא ע"ג בהערה ז'. ובכל התנחומות שרשמתי תראה מאמר של ר' עקיבא בזופן אחר, ר' עקיבא אמר אלן ולאו מדקדק עמהם מדקדק עב הלדיקים וגובה מסב מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה כדי להשפיע להם שלום וליתן להם שכר טוב לעולם הבא כו'. ועיין בחזושי הרד"ל, ר"ל שדרש לדקתך כהררי אל לשלם שכר מצות קלות בין ללדיקים בין לרשעים לאלו בעולם הבא ולאלו בעולם הזה, וכן משפטיך תהום רבה לאלו בעולם הזה ולאלו בעולם הבא עכ"ל. ועיין ביפ"ת שכתב ר' עקיבא מפרש כל הכתוב לצדיקים ופי' אף כי לדקת עמהם כהררי אל מכל מקום גם משפטיך לדקדק עמהם ע"ז מיעוט החטאים אשר בידיהם הם כההום רבה. ומה שמסיים בדבריו משפיע שלום לרשעים כו' אלו מפרש הכתוב דקך לך אונן כיון למדבר משפטם הלדיקים כההום רבה מזכיר ג"כ ממשפטם הרשעים: (עו) אלו מעשיהם של צדיקים מן ההרים גלויים. זה אמר ג"כ בפסיקתא בצאריית שלפניו ע"ג ע"ב, ומה הרים הללו גלויים, זה ליתא בז"ר ובתנחומא אמר כמו שפירשתי שם בהערה ט"ו: (עז) ומה התהום חושך אף מעשיהם של רשעים חושך. יותר נכון גירסת הפסיקתא ומה התהום טמון אף מעשיהם של רשעים טמונים: (עה) מה ההרים נזרעים. פסיקתא שם וכן בז"ר ותנחומא אמר צראש הפרשה ובתוספת דברים, כמו שהעירותי שם בהערה ט"ו: (עט) אף מעשיהם של רשעים אינן עושים פירות. כן הוא גם בפסיקתא, ושם בהערה י"ז העירותי בז"ר ובתנחומא אמר הטססא אף הרשעים אינן להם מעשים טובים ואין עושים פירות אלא מלירין לעמין ולחאריים שנאמר אוי לרשע רע וגו' רע לעמנו ורע לחאריים. ובמדרש ז"ר פל"ג סיים כך מעשיהם של רשעים אינם עושים פירות שאלמלא עושים פירות היו מתריסין את העולם: (פ) אמר ר' שמעון בר יוחי. בפסיקתא שם הוא בשם ר' יונתן בשם ר' אושעיא, והעירותי שם בהערה י"א בז"ר שם ובתנחומא אמר מקום המאמר הוא לפני מאמר ר' שמעון בר עקיבא, ושם האומר חסר בראשו. ובז"ר פל"ג ובפסיקתא כ"ל של אקספארד הגי' ר' יונתן בשם ר' יאשיה תחת בשם ר' אושעיא, וכן נשתה במדרש שו"ס מזמור ל"א וגם בשם מאמר ר' יאשיה הגדול אמר, ולפנינו בתנחומא כ"י מוצא זה בשם ר' שמעון בר יוחי, וכן ראיתי בלגדת בראשית פ"ד אות א' הוא ג"כ בשם ר' שמעון בר יוחי, ושם הוא בצאריית קלח כדרך מדרשים מאוחרים: (פא) לדקתך על משפטיך כהררי

ד"א צדקתך כהררי אל. (פב) אמר ר' יהודה בר סימון צדקה שעשית עם נח בתבה גרמה לו שתנה תבתו על ההרים, שנאמר ותנח התבה [וגו' על הרי אררט] (בראשית ח ד), משפטריך שעשית עם דור המבול דקדקת עמהם עד תהום, שנאמר ביום הזה נבקעו [כל מעינות תהום רבה] (שם ז יא), (פג) ואחר הפורענות (הרי אומר) [הוי] אדם ובהמה תושיע ה' (ספלים לו ז), אימתי ויוזכר אלהים את נח :

[ט] ויוזכר אלהים את נח. (פד) זש"ה זכר צדיק לברכה (משלי יו), זה נח שכתיב בו איש צדיק, ושם רשעים ירקב (שם), זה דור המבול שנירקבו מן העולם, שנאמר וימח (בראשית כג), מהו וימח, כענין שנאמר כי מחה אמהה (שמות יו יד), לפיכך ושם רשעים ירקב :

[י] ד"א ויוזכר אלהים את נח. (פה) כתיב יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב), (פו) יודע צדיק של עולם אפילו נפש בהמתו, אפילו כשהוא כועס, אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם (פז) כשהמדינה מורדת עליו (פח) הוא משלח לגיונותיו ומחריבן, ומשוה טובים ורעים כאחת, ואין שם לומר איש פלוני כשר הוא, הניחו לו, אלא הכל הורגין, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל הדור מכעיסו, (פט) והוא כועס עליהן, ואין שם אלא צדיק אחד ומצילו, (צ) הוי אומר יודע צדיק נפש בהמתו, וכן הוא אומר טוב ה' למענו ביום צרה יודע חוסו בו (נחם ח ז). ורחמי רשעים אכזרי (משלי ט), אלו דור המבול שהיו אכזרים. (צא) אמרו רבותינו בשעה שהעלה הקב"ה את התהום, והיו רואים את המעינות עולות עליהם, מה היו עושין, (צב) היה להם בנים הרבה, (צג) והיה כל

הערות ותקונים

כהררי אל על תהום רבה. בפסיקתא שם מסרס קרא, קרי דקדקך על משפטריך כהררי אל על תהום רבה. והעירותי שם צהערה י"ב כן הוא צו"ר ותנחומא אמור וש"ס מוזמור ל"ו, אלכ צמדקש צ"ר פל"ג מסרס קרא דקדקך עד משפטריך כו' עד תהום רבה, וע"ס הוא כי ז"ל דקדקך על משפטריך כהררי אל על תהום רבה, ומוצא לנכון בשם צ"ר בילקוט תהלים רמז תשכ"ן, ועיין נדרים דף ל"ז ע"ב עיטור סופרים דקדקך כהררי אל: (פב) אמר ר' יהודה בר סימון. מוצא ג"כ בפסיקתא ובהתנחומא אמור וצו"ר שם, וכן באגדת בראשית פ"ד אות א' והשמים שם האומר. וצ"ר שם מקום הדרוש הזה אחר שני המאמרים בפסיקתא ר' יהושע בן לוי סליק לרומי, ולאנסדרוס מוקדון אזיל וכו'. ושם הוספתא ר' יהודה בר סימון פתח קרא בנח אמר הקב"ה דקדק שעשית עם נח בתיבה לא עשית עמו אלכ עם הררי אל (ר"ל על ידי הררי אל) שנאמר ותנח התבה על הרי אררט, אולם הוספתא שלפנינו בהתנחומא ובפסיקתא וצו"ר יותר נכונה: (פג) ואחר הפורענות הרי אומר אלכ ובהגדה תושיע ה'. תקנתה של"ל הוי אלכ ויזכור אלהים את נח ואת כל החיים וגו' הוי אלכ ובהגדה תושיע ה'. ובכ"ל רומי ואחר הפורענות הזה אלכ ובהגדה תושיע ה', אימתי ויוזכר אלהים את נח: (פד) ד"א זש"ה זכר צדיק לברכה. מוצא באגדת בראשית פ"ד אות ג', וטבע מתנחומא שלפנינו בכ"י, וכל המאמרים מפ"ד מאגדת בראשית הם מהתנחומא כ"י שלנו: (פה) ד"א ויוזכר וגו' כתיב יודע צדיק. מוצא בילקוט נחם רמז תקס"ד ד"ה טוב ה' למענו ביום צרה בשם התנחומא, ובילקוט משני רמז תתקמ"ג ג"כ בשם התנחומא, וכן נשתה בהתנחומא הנדפס נח אות ז' ובאגדת בראשית פ"ד: (פו) יודע צדיק של עולם אפילו נפש בהמתו. ובאגדת בראשית יודע צדיק של עולם נפש אפילו בהמתו, ז"ל אפילו נפש בהמתו: (פז) כשהמדינה מורדת עליו. באגדת בראשית תושיע עליו: (פח) הוא משלח לגיונותיו ומחריבן ומשוה טובים ורעים כאחת. ובכ"ל רומי משלח לגיונותיו ומחריבן ומשוה טובים ורעים כאחת. ובילקוט משני שם משלח לגיונותיו ומחריבן ומשוה טובים ורעים. ובגדפס משלח לגיונותיו עליה והרג הטובים עם הרעים. ובאגדת בראשית שם והוא עושה זה אנדרולומסיה והרג טובים עם רעים, וזה מסדר האחרון הביא בלשון צו"ר פ' ויקח קרח, עיין מוספי ערך אנדרולומס: (פט) והוא כועס עליהן. בכ"י רומי והוא מתרחם עליהם, וכן באגדת בראשית והוא מרחם עליהם: (צ) הוי אומר. גם פה ז"ל הוי, ומלת "אומר" מיותר, ובאג"כ הביא שנאמר יודע צדיק: (צא) אמרו רבותינו. גם זה הוא בהתנחומא הנדפס שם, ומוצא בילקוט שם: (צב) הוי להם בנים הרבה. בהתנחומא הנדפס טוסף כתי"ש זרעם כבון לפניהם עמם (איוב כ"א) שיהיה האשה מתעברת ויולדת כמד"א והיה נכון לזכור ואלא איהם לעיניהם (שם), שהיו רואין לעממן בנים ובני בנים, וזה הוסף המסדר של התנחומא הנדפס מן מדרש צ"ר פל"ג אות א', וז"ל שיהיה האשה מתעברת ליום אחד ויולדת, נאמר כאן נכון ונאמר להלן נכון והיה נכון לזכור, מה נכון שנאמר להן יום אחד אף כאן יום אחד ע"כ. ובעל אגדת בראשית לא הביא הוספה הזאת, כי דבריו טובים מתנחומא כ"י: (צג) והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו וטתנו על התהום והיו המים מתגברים. בכ"י רומי וכן בילקוט שם בשם התנחומא והיה כל אחד ואחד נוטל את בנו וטתנו על התהום וכושב עליו שלא יעלה המים

אחד ואחד נוטל את בנו, ותנתנו על התהום, והיו המים מתגברים, (צד) הוי אומר ורחמי רשעים אכזרי, [ומנין שהיו עושין כן], שכן איוב אמר עליהם ישכחחו רחם מתקן רימת עוד (בל) [לא] יזכר (ויזכר כו כ), הרחם שלו שהיו בנויו, ומה עשה להן הקב"ה, הוריד עליהן מבל של מעלה ושבין, שנאמר ותשבר כעץ עולה (שם שם). אמר ר' ברכיה קשים היו יתר מדאי, (צח) ובעלי קומה היו, ואילולי שפרע מהן מלמעלה, (צו) לא היו יכולין להם המים, שכן איוב אמר אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש (שם כג כ). מהו כך, כיון שראת הקב"ה שלא מתו בתהומות שלמטן, הוריד עליהן אש שלמעלה ושרפתה, שנאמר אם לא נכחד קימנו וגו', ולא עוד אלא שהפך עליהם העוף והבהמה והחיה, והן גועו אותן, שנאמר ויגוע כל בשר [וגו'] (נחשית ו כא), כיון שראו עצמן שהן אבודין, (צז) היו מבקשין להפוך את התבה, מה עשה הקב"ה, הקיף את התבה אריות, (צח) והיו אוכלין אותן, שנאמר ויסגור ה' בעדו (שם שם טו), (צט) מהו ויסגור, כענין שנאמר (ק) אלהא שלח מלאכא וסגר פום אריותא (דניאל ו י):

[יא] (קא) ד"א ויזכר אלהים את נח. אם לנח נזכר למה לחיה ולבהמה, אלא יתברך שמו של הקב"ה שאינו מקפח שכר כל בריה, אפילו עכבר היה משמר משפחתו, ולא נתערב במין אחר, כדי ליפול שכר, וכל אנשי דור המבול ערבבו משפחותיהם, שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה (נחשית ו י), לפיכך כשם שפרע מן האדם שהמאו, כך פרע מן הבהמה והחיה והעוף, ומנין שנפרע מהם, שנאמר ויאמר ה' אמחה וגו' (שם טו), וכל כך למה, ללמדך שאף הם ערבבו משפחותיהם, והיו הולכין על מין שאינו שלהן, (קב) כל מין ומין על מין שאינו שלו, וקרא הקב"ה לנח ויאמר לו בחר לך בהמה וחיה ועוף [מאיתן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר מכל הבהמה המהורה (שם טו), מהורה כשם שנבראת, וכיון שייצאו מן התבה העיד עליהן הקב"ה שלא ערבבו משפחותם, שנא' למשפחותיהם יצאו (שם טו), לפיכך נזכר להם הקב"ה עם נח, שנא' ויזכר אלהים את נח: [יב] ויעבר אלהים רוח. איזה רוח (עובר) [העביר] הקב"ה (קג) על (הרוח) [הארץ] ועל המים והחיות כשם שהיו מתחילתן, (קד) שנא' ויעבר אלהים רוח על הארץ, [וישכו המים] וכתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (שם טז), אותה הרוח העביר עליהן ונחו מיד: ד"א ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים, וישכו שהפיג הקב"ה חמתו, (קה) [כשם]

העולות ותקונים

המים עליהם והיו המים מתגברים והיו טופלים את צניהם וכוונתם על התהום וכוונתן עליהם. ובגדפס היה נחם בני אדם שהיו טופלין את צניהם וכוונתן אותם על התהום וכוונתן עליהם ואין מרחמיין עליהם. ובגדפת בראשית הוא בהרצתה לנחן כדרך מסדר מאומר, וכך איתא שם מה היו עושין היה להם נמים מרובים והיה כל אחד ואחד מהם טופל את בנו ונתנו על התהום וכוונתו עליו מלאין שלא יעל עליהן (את) המים, ושבו היו המים מתגברין והיו טופלין צניהם אחרים וכוונתן על התהום ע"כ. ובעל עין יוסף כתב שם. מלאין הוא מלאין אל יא' כמגלים המטולאים ברכות פ"ו עכ"ל. וזה טעות, כי מה ענין לכאן חתיכי בללות המושמים על מקום הקרע במגשול, ומה לו להביא ממרחק לחמו, הלא לנחן מקרא הוא ונעלות בלות ומטלחות (יהושע ט טה); רק פה טונת בעל אגדת בראשית על ילדים קטנים מלאין מלאין מלאין ארמי: (צד) הוי אומר. ככ"י רומי הוי ורחמי רשעים אכזרי, ובגדפס לך נאמר ורחמי רשעים אכזרי: (צח) ובעלי קומה היו. בגדפס טוסף שפך כתיב המה הגבורים: (צו) לא היו יכולין להם הגבורים. ככ"י רומי ובגדת בראשית לא הים יכול להם, ובגדפס אין בריה יכולה להן: (צז) היו מבקשין להפוך את התבה. כ"ד פ"ב אות ח' בקשו להפוך את התבה והקיפה אריות שלא יגעו בו. וכתב הרד"ל דרש ויסגור על ידי אריות כמ"ס במילתא בשלה סגור עליהם המדבר ע"י חיות, כד"ל וסגר פום אריותא, ובפירש"י ביחזקאל י"ד הביא בשם הב"ר כן, עכ"ל. ואין ספק שז"ל בראשית, תנחומא". וכן ה"פ"ת הביא זאת בשם התנחומא, וכן בגדת בראשית פ"ד הביא ואין סגירה אלא אריות שנאמר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא, וכן הביא כן הילקוט ריש רמז נ"ו בשם מדרש אבכיר: (צח) והיו אוכלין אותן. המלות האלה חסרים בגדפס. ובגדת בראשית והיו אורגין אותן ואוכלין אותן: (צט) מהו ויסגור. בגדפס ובגדת בראשית ואין ויסגור אלא אריות: (ק) אלהא שלח מלאכא. בקרא אלהי שלח מלאכא, וכן מובא לנטון ככ"י רומי: (קא) ד"א ויזכר אלהים את נח. עד וידבר אלהים אל נח ליתא בתנחומא הגדפס: (קב) כל מין ומין על מין שאינו שלו. ככ"י רומי טוסף הפרד על התמור והתמור על השור: (קג) על הרוח. תקנתי שז"ל על הארץ, ונאמר לנטון ככ"י רומי: (קד) שנאמר ויעבר אלהים רוח על הארץ. זה מיותר, וככ"י רומי ליתא, ושם מובא רק שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים. וגם שם בג"י מעביר עליהן: (קה) כשם שנאמר. תקנתי, וכ"ה לנטון ככ"י רומי, ועיין גם בראשית עה"ת וישם כמז

שנאמר וחמת המלך שככה (אסמי י'), וכן הוא עתיד לעשות, שהוא פורע מן הרשעים ומאבדן מן העולם, והוא בורא את הצדיקים בריה חדשה וניתן בהם רוח, כמה שנאמר ונתתי (בכם רוחי) [רוחי בכם] וחיותם (יחזקל לו י'), (קו) אמר דוד תסתיר פניך (ה') יבהלון (תהלים קד כט), אלו הרשעים, אבל הצדיקים תשלה רוחך יבראון (שם סג ז'). אמר הקב"ה בעולם הזה פרעתי מן הרשעים שמרדו עלי, ואבדתים מן העולם, ופעלתי פעולה טובה לנח ולבניו (קו) [ולבניו], ולעולם הבא אני פורע מן הרשעים, ופעל פעולה טובה לצדיקים, וכן אמר ישעיה הנח ה' אלהים בחוק יבא ונ' (ישעיה מ י'), על אומות העולם, אבל לצדיקים הנח שכתו ופעלתו לפניו (שם):

[יג] **וידבר** אלהים אל נח [לאמר], צא מן התבה (בגלגלית מ טו טז), (קח) (שנו רבותינו) [ילמדנו רבינו] מהו ליתן רוק תפל על העין בשבת, (קט) אמר ר' חייא בר אבא אמר ליתן רוק תפל על גב העין בשבת, שהוא כמרפא בשבת, בוא וראה שאין מכה בעולם שאין לה רפואה, ומה רפואתו של יצר הרע, תשובה, (קי) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' אליעזר שלשה דברים מבטלין נזירה קשה, (קיא) אלו הן, תפלה תשובה וצדקה, אמר ר' הונא בר' יוסי אף שינוי השם, ומעשים טובים, לפיכך היה הקב"ה מקנה לדור המבול שמא יעשו תשובה ויקבלם, וכיון שלא עשו תשובה, מיחה אותם במים, שנאמר וימח את כל היקים (שם טז ג'), שייר נח ובניו בתבה, כיון שנחו המים, היה נח צריך לצאת מן התבה, (קיב) אלא אמר נח ברשות [הקב"ה] נכנסתי, שנאמר בא אתה ונ' (שם סג א'), ועכשיו אצא שלא ברשות, אל הקב"ה רשות אתה מבקש, הרי לך רשות, (קיג) (שנאמר) [ממה שקרינו בענין] צא מן התבה:

[יד] **צא** מן התבה. (קיד) זש"ה הוציאה ממסגר נפשי (תהלים קנח ט), מדבר בנח כשהיה נח בתבה, אמר נח לפני הקב"ה, הוציאה ממסגר נפשי, שהיה מסגר שם. (קמו) אמר ר' לוי כל שנים עשר חודש שהיה נח בתבה, לא טעם טעם שינה, לא הוא ולא בניו, שהיו זקוקין (קמו) לזון את הבחמה והחיה, (קנ) ר' אבא בר כהנא אמר

הערות ותיקונים

בסוף חמת המלך לשון הנחת חמה: (קו) אמר דוד כו'. מוצא בילקום תהלים רמו תתס"ב שם התנחומא: (קי) ולמינו. האספתי עפ"י כ"י רומי: (קח) שטו רבותינו. תקתי ש"ל ילמדנו רבינו, כמו שצא בכו"י רומי ובנדפס אות ח': (קט) אמר ר' חייא בר אבא אסור ליתן רוק תפל. ככ"י רומי אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' סימאי. ובנדפס איתא אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' לוי, וזה ליתא בגמרא רק בגמרא בבבלי שבת דף ק"ה ע"ב מוצא רוק תפל אפילו על גב העין אסור, והביא שם שרז מתנה ומר עוקבא אמרו משמיה דאבוב דשמואל ולוי חד אמר וין בתוך העין כו' וחד אמר רוק תפל כו', ואולי בעבור זה הוסיף מסדר התנחומא הנדפס "בשם ר' לוי" ו"ז" "בשם לוי" (בלי התואר ר'), כי לוי סהם הוא תיביר דשמואל, וזאלו דבריו בבלבא, ור' לוי הוא בעל הגדה, והארכתי בענין זה במקום אחר במ"ע הגמיר. גם הסיוס שהוא כמרפא בשבת ליתא בגמרא שם, ועיין רש"י שכתב רוק תפל שלא טעם טעם כלום משניטור משנתו אפילו על גב העין אסור דמוכחא מלתא דלרפואה, דאילו לרחימה מאיס, להכי נקיס רוק תפל לפי שהוא חוק ומרפא ע"ב. ועטם קאור שאלה זו לכאן הוא על שם סופו, בא וראה שאין מכה בעולם שאין לה רפואה, והטובה כי רוק תפל שאין בו שום תועלת בכל זאת ש"ו נורד לרפואת העין, ואל"ו אין דבר בעולם שאין לו רפואה, ורפואתו של יצר הרע הוא תשובה, ואנשי דור המבול שלא עשו תשובה נמחו מן העולם, רק נח שהיה לדיק נשאר: (קי) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' אליעזר. ב"ר פמ"ד את י"ב, ירושלמי סנהדרין פ"ה ה"ב, תענית ריש פ"ב (דף ס"ה ע"ב), קה"ר פסקו ביום טובה, ופסקו כי ברוב, שאילנות האלוט קס"ג, ויקוט קבלת רמו תתקפ"א, ועיין ר"ה ס"ו: (קיא) אלו הן תפלה תשובה וצדקה. עיין במקומות אשר רשמתי שדרשו מהכתובים: (קיב) אלא אמר נח ברשות [הקב"ה] נכנסתי. ככ"י רומי אלא אמר. נח הוא נתן לי רשות בכניסתי שנאמר בא אתה וכל ביתך אל התבה. ועכשיו אני יולא עד שיתן לי רשות. והסוס אמר לו הקב"ה רשות אתה מבקש ליתא בנדפס: (קיג) ממה שקרינו בענין, כן תקתי עפ"י כ"י רומי, וחכר בנדפס: (קיד) זש"ה הוציאה ממסגר נפשי. גם זה מוצא בתנחומא הנדפס אות ט', ועיין ב"ר ריש פ"ד, וילקוט תהלים רמו תתפ"ח: (קמו) אמר ר' לוי. לעיל אות ז' מוצא ג"כ זה, ושם הנוסחא אמרו רבותינו שנים עשר חודש שטעם נח בתבה כו': (קמו) לזון את הבחמה והחיה. לעיל הגי' לזון את הגפשות שהיו עמו: (קנ) ר' אבא בר כהנא אמר. ככ"י רומי ר' עוקבא אומר, וכן בנדפס ר' עוקבא אומר, והנוסחא שלפנינו של כ"י אקספארד היא הכונה, וכן מלתתי ב"ר סוף פ"א ר' אבא בר כהנא אמר הכנים עמו ומורות לפילים הלוכות לנבאים זכויות לנעמיזת. ובמקום ומורות לפילין צ"בא בכלן שבישתין לפילין (עיין הערה שלאחריה), ולעיל אות ז' מוצא בשם ר' עוקבא דלילה הים מאכיל, ובשם רבן

(קיה) (שבישכין) [שבישתין] לפילין, וזכוכית לנעמיות, הכנים בתבה לזון את הבהמה ואת החיה, (קיש) שיש מהון (קב) שאוכלת בשתי שעות בלילה, ויש מהן שאוכלת בג' שעות ביום, מכאן תדע לך שלא טעם נח טעם שינה. (קבא) ר' יוחנן אמר בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי, פעם אחת שהה נח לזון את הארי והכישו הארי (קבב) ויצא צולע, שנא' [וישאר] אך נח (בראשית ז ט). (קבג) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי יצא נח מן התבה גונה מלבו, לכך אמר הוציאה ממסגר נפשי. בי יכתירו צדיקים (תהלים קמג ח), (קכד) בי נוטלים הצדיקים כתר בעולם, (קכה) שיהו אומרים מה אם נח שהיה צדיק [ולא צדיק שלם], כך עשה לו הקב"ה נסים, שנאמר ימלט אי נקי ונמלט [בבור כפיד] [איוג כג ז] שהיה נקי ולא נקי (קכו) ר' חנינא ב"ר אחא אמר (קכו) אונקיא (פי' מעט) של זכות היה בו, עאכו"כ מי [שהיה] [שהוא] צדיק שלם שיעשה לו הקב"ה נסים, (קכח) הוי אומר בי יכתירו צדיקים כי תגמל עלי: (קכט) אמר ר' יהודה בר אילעאי אילו הייתי שם הייתי שובר את התבה ויוצא לי משם: בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראשית ח ט), ולא יצא משם אלא המתין לו בתבה, כדי ליתן לו רשות, א"ל הקב"ה רשות אתה מבקש, צא מן התבה:

[פז] ד"א צא מן התבה. (קל) זש"ה אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים (קהל ח ט), (קלא) אמר להם רוח הקדש מושביע אני עליכם שאם תגזרו עליכם מלכות גזרות אל תמרדו עליה, (קלב) בכל דבר שהיא גוזרת עליכם, אלא אני פי מלך

ה ע ר ו ת ו ת י ק ו נ י מ

רבנן הפיל עלי גפנים הנעמיות זכוכית, ועיין שם בהערה כ"ח: (קיה) שבישכין. וזכ"י רומי כששתין, וז"ל שבישתין, וכן תקיחו פה צפנים, ונמאל לכוון בנדפס, תרגום המורה אשר היה בעני היער (יחזקאל טו ז) בשעתא דהוה בעמי חרשא: (קיש) שיש מהן שאוכלת בשתי שעות. אין זה נתינת טעם למאמר שלפניו, רק הוא מאמר בפני עצמו, וז"ל ויש מהן, ועיין לעיל סוף אות ז' ד"ל ולקח נפשות יש בהמה שהיתה אוכלת ט', וכן בנדפס הגי' יש בהמה: (קב) שאוכלת בשתי שעות בלילה ויש מהן שאוכלת בג' שעות ביום. זכ"י רומי ויש מהן שאוכלת בג' שעות, ומלת "ביום" ליתא שם, וכן ליתא בנדפס, והטובה יש שאוכלת בשתי שעות בלילה ויש שאוכלת בג' שעות ג"כ בלילה, ועיין לעיל סוף אות ז' יש בהמה שהיתה אוכלת בשעה אחת ביום ויש בשתיים של יום, ויש בשלישי של יום, ויש בקריאת הגבר. ועיין מה שהעירוני שם בהערה ז': (קבא) ר' יוחנן בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי. גם לעיל אות ג' מוצא כן בשמו, לא ילא נח מן התבה עד ששברו הארי. וט"ס מה שהעירוני בהערה ל"ד: (קבב) ויאל טולט שנאמר וישאר אך נח. לעיל אות ג' מוצא הראיה מן הכתוב במאמר ר' הונא ילא מן התבה גונה מלבו שנאמר וישאר אך נח, וישאר נח אין כתיב כאן, אלא וישאר אך נח לשון מיעוט הוא, וע"ס מה שהעירוני בהערה ל"ה: (קבג) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי. כ"ה גם זכ"י רומי ובנדפס אות ט', אכל לעיל אות ג' הגי' ר' הונא אמר ילא מן התבה גונה מלבו, ויש לתקן שם ר' הונא בשם ר' יוסי, ועיין לעיל הערה ל"ג: (קכד) בי נוטלים הצדיקים כתר בעולם. בתנחומא הנדפס שבי טולט הקב"ה כתר. ונרשם שם צפנים הספר שהסיף המדפים ממאגטובה, ס"א טולט כתר לדיקים". אין ספק שז"ל נוטלים לדיקים כתר כמו שהוא לפנינו. ועיין ז"ר ריש פ"ז בי יכתירו לדיקים יתכללון בי לדיקיא, עיין בפירש"י המיוחס לו ובמ"כ וביפ"ט שכתב פי' כי נח אמר אשר הצדיקים בשמעם כי אתה ה' שמעת את תפילתי יתשובני וישונו אותי לכתר על ראשם: (קכה) שיהו אומרים מה אם נח. בנדפס הלשון בקצרה וחסר גם מאמר מר' חנינא, וכן הסיום מר' יהודה ע"ס: (קכו) ר' חנינא ז"ר אחא אמר. זכ"י רומי חסרים המלות "ב"ר אחא": (קכז) אונקיא של זכות היה בו. דורש אי נקי מלה אחת, אונקיא, והמעתיק הוסיף צפנים "פי' מעט" וליתא זכ"י רומי, ובזממת היא מלה זינית ורומית $\alpha\ \text{uncia}$ שם משקל (אונט), ור"ל מעט זכות היה ביד נח ממעט קמן הקב"ה אונקיא. ובז"ר ריש פכ"ט ימלט אי נקי אמר ר' חנינא אינוניתא אונקיא אחת היה ביד נח, המלה אינוניתא היא בשעות, וז"ל אמר ר' חנינא בר אחא, או ז"ל אמר ר' חנינא אי נקי אונקיא אחת ר"ל אי נקי הוא כמו אינקי, ואחר כך נשתבשה המלה ונעשית אינוניתא: (קכח) הוי אומר. גם בכאן הוסיף המעתיק מלת "אומר" וליתא זכ"י רומי: (קכט) אמר ר' יהודה בר אילעאי. כ"ה גם זכ"י רומי וליתא בנדפס, ולדעתי מקום המאמר הזה אחר הסיום ולא ילא משם אלא המתין לו בתבה כדי ליתן לו רשות. א"ל הקב"ה רשות אתה מבקש לא מן התבה. ועל זה סיים הדורש אמר ר' יהודה בר אילעאי אילו הייתי שם הייתי שובר את התבה ויוצא לי משם: (קל) זש"ה אני פי מלך שמור. מוצא בתנחומא הנדפס נח אות י', וכן באגדת בראשית פ"ו, ודבריו נובעים מן התנחומא כ"ה שהעתיק מלה בעלמא כמו שהוא זכ"י שלפנינו, וכן מוצא בילקוט קהלת רמז תקע"ח בשם התנחומא: (קלא) אמר להם רוח הקדש. וכן זכ"י רומי ובילקוט, ובאגדת בראשית אמרה רמז תקע"ט, ובנדפס אמר הקב"ה ישראל: (קלב) בכל דבר שהיא גוזרת עליכם אלא אני פי מלך שמור

שמור, אבל אם תנזור עליכם לבטל את התורה ואת המצות ואת השבת אל תשמעו להם, אני פי מלך שמור, בכל דבר שהיא צריכה, אבל על דברת שבועת אלהים אל תבהל מפניו תלך, [אל תעמוד בדבר רע] (קהלת ג ז), (קלג) למה שאין מבטלין אתכם מן המצות, אלא שתכפרו בהקב"ה, לפיכך על דברת שבועת אלהים, (קלד) וכן עשו הנגיה מישאל ועזריה, בשעה שהעמיד נבוכדנצר את הצלם, אמרו לו מה אתה סבור שאתה משליך אותנו לתוך כבשן האש ואין הקב"ה מציל אותנו, בין מציל בין שאינו מציל אין אנו משתחיים לצלם, שנאמר הן איתי אלהנא די אנהנא פלחין ויביל לשיזבותנא מן אתרן גורא יקרתא ומן ירך מלכא ישיוב (דיאל ג יו), ובתיב בתריה והן לא ידיע להוי לך מלכא די לאלהיך לא (אנהנא) [איתנא] פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד (שס טס יח), אמר להם נבוכדנצר (קלה) אמת אתם אומרים, שנאמר הצדא שדרך מישך (שס טס יד), (קלו) אמרו לו (לא הששין אנא על דנא פתגם לאתבותך) (קלז) [לא חשוין אנהנא על דנא פתגם להתבותך] (שס טו), אמרו לו (קלה) כל מה שתנזור עלינו ארנוניות ומסין וגולגוליות אנו שומעין לך, אבל לכפור בהקב"ה אין אנו שומעין לך, על דברת שבועת אלהים, אל תבהל מפניו תלך. כיון ששמע מהם כך, התחיל קוצץ, שנאמר באדוין נבוכדנצר (קלט) התמלי חימה (שס טו), כיון שהסיקו את הכבשן, (קמ) השליכו אותן אסורין,

ה ערות ותקונים

שמור. וכו"ה בילקוט, ובכ"ו רומי בכל שהיא גזרת עליכם אני פי מלך שמור. ובאגדת בראשית בכל דבר שגור עליכם, ובנדפס בכל דבר שהיה גזר עליכם אלא פי מלך שמור, ז"ל בכל דבר שהוא גזר עליכם: (קלג) למה שאין מנעלין. בנדפס לפי שאין מבטלין, ובאגדת בראשית חסר מן על דברת שבועת אלהים במאמר שלפניו עד הסיום לפיכך על דברת שבועת אלהים: (קלד) וכן עשו חנניה מישאל ועזריה. עיין וי"ר פל"ג אות ו', במד"ר פט"ו, חיות פ"ב ס' לו' ופ"ו ס' י"ג, וילקוט דילא רמו אלף ס"א, ותנחומא הנדפס בהעלתך ס' ט': (קלה) אמת אתם אומרים שנאמר הלא שדרך מישך. וכו"ה נס בכ"ו רומי. ובילקוט חסר זה, ובאגדת בראשית פ"ו אמר לכוין קושטא אתון אומרים הלא שדרך. העתיק המסדר האחרון הזה המלות, "אמת אתם אומרים" לנשון ארנטי "קושטא אתון אומרים". ובנדפס בגי' אמר להם נבוכדנצר הלא שדרך מישך ועבד ננו, מכו הלא אמר להם האמת אתם אומרים כך. אולם בגי' הישנה נשארה בוי"ר פל"ג, מכו הלא, אמר ר' אבא בר כהנא אנטוס. והוראת המלה בלשון סורי ובלשון יוני *επιστες* היא מלה לקיים הדיבור (איין ומהרהיט ווירקין), וכן הביא ידידי הרה"ג והבלשן הנפלא מוה"ר ח"ו דר' קאהוט ובהעתיקות הישנות בפשיטא תר' בקושטא וואלאנטא *verene*, וכן בתרגום ערבי ופי' האמת הוא, וכו"ה בהראש"ב, ובפי' המיוחס לרס"ג איתא בודאי. ובעל התנחומא או המעתיק השמיט המלה "אנטוס" והציג הפי' "האמת אתם אומרים". ובתנחומא שלפניו בהעלתך אות ט"ו מנאל לכוין אנטוס אתם אומרים, ע"ש בעברה ס"ו: (קלו) אמרו לו לא חשוין. ז"ל ואמרין למלכא, נבוכדנצר לא חשוין, וכו"ה בנדפס ואמרין למלכא נבוכדנצר לא חשוין, והוא לשון הכתוב דינאל שס, והוסיף שס המסדר מתנחומא הנדפס, ולא אמרו לו מלכא אלא אמרו לו נבוכדנצר. וגם זה חסר בילקוט שס. וז"ל בעל מנחת שי דינאל שס למלכא נבוכדנצר מלת למלכא בהתנחומא ומלת נבוכדנצר בז"ק או ברביע שהוא תחלת דבור. וזה שדרשו חז"ל בוי"ר סוף פל"ג אס מלכא למה נבוכדנצר ואס נבוכדנצר למה מלכא אלא כך אמרו לו וכו'. וכו"ה רבינו בחיי כבד הקמה אות תי"ז תורה עכ"ל. ואולי יש להוסיף כן בתנחומא שלפניו בגי' בוי"ר: (קלז) לא חשוין. כן תקתי כמו שהוא בקרא. ולפני התנחומא היתה הטוסתא דנא באל"ף, וכן הביא בעל מנחת שי דינאל שס יש ספרים דנא באל"ף: (קלח) כל מה שתנזור עלינו ארנוניות ומסין וגולגוליות. וכו"ה בילקוט קבלת שס, ובכ"ו רומי כמה שהגזר, ובאגדת בראשית כל מה שתנזור עלינו, והמלות ארנוניות ומסין וגולגוליות השמיט. ויארחת מלת ארנוניות הוא ביוני *ερανος* ובלשון רומי *eranus* פי' מה שקובצין אנשי העיר לתה תרומה או מתנה ללשון בעד אשוי חיל, וגולגוליות פי' כסף נגולת (קאפסטטייר), ועיין בפסיקתא פסקא דשקלים (קד ע"ב) והעירה ס"ו וי"ו שס, ועיין גם בערוך השלם שך ארנו. ולדעתי ז"ל בתנחומא ארנוניות ופיסים וגולגוליות, עיין בערוך השלם שס שהביא בשם הירושלמי ארנוניות ועליו פיסיס חמימות גולגוליות וארנוניות, ולהלן בפי' בהעלתך הבאתי כי בכ"ו רומי ובכ"ו רח"ס בגי' לפסיס וארנוניות, עיין ערוך ערך פס"ג: (קלט) התמלי חמה. וכן הביא בעל אגדת בראשית, ובקרא חמא באלף, וכן מוצא לכוין בכ"ו רומי, ובילקוט שס באדוין נבוכדנצר התחילו חמה ז"ל התמלי חמה: (קמ) השליכו אותן אסורין. בכ"ו רומי נוסף שנאמר וגזריא אינן [ז"ל אלך] לתהון [שדרך מישך ועבד ננו נפלו לנו אתון נורא יקדתא מכפתין (דיאל ג נג)]. וכו"ה באגדת בראשית שס, ובנדפס כיון שהסיקו את הכבשן השליכו אותן אסורים שנאמר באדוין גזריא אינן כפיתו בסרבוליון פטשיהון וכרבולתהון ולבושיהון ורמיו לנו אתון נורא יקדתא (שס טס טא), (מכאן את למד שאפילו בשעת הסכנה אל יסנה אדם את עצמו מן כבודו שיהי ילאו לשרוף וקטמו עצמן), וגזריא אינן לתהון שדרך מישך ועבד ננו נפלו לנו אתון נורא יקדתא מכפתין (שס טס טב) ע"כ.

כיון שירדו לתוך הכבשן תלוי עיניהם להקדוש ברוך הוא ואמרו רבון העולמים אתה יודע שלא בטחנו במעשינו (קמא) אלא בשמך, לא לט' ה' לא לנו, (קמב) כי לשמך תן כבוד וגו' (תהלים קטו א), והרי הרשע הזה כינס כל הלשונות, שנאמר באדון מתכבשין אהשרפניא וגו' (ויאל ג ג), (קמג) (למה יאמרו הגוים), (קמד) מיד

הערות ותקונים

המלת "השליכו אותן אסורים שנאמר" חספתי, והמלות מכאן את למד שהסגרתו הוא חספה שהוסיף המסדר הזה בתחומא הדפס מגמרא סנהדרין ז"ב כע"ב תנא דבי ר' אליעזר בן יעקב אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עממו מן הרבנות שלו שנאמר באדון גבריא חילך כפתו בסרבליהון פסטיהון וכרבנתהון וגו'. ופירש"י שהרי חגיגה מישאל ועוריה היו לבושין צנדי תפארתן כשהושלכו לכבשן כו'. ומפני זה הציג המסדר אל ישנה אדם את עממו מן כבודו, במקום שנמרא שם לא ישנה את עממו מן הרבנות, או אולי יציג גם בתחומא מן הרבנות. וכן תראה שפע"מאמרם שם הביא גם הכתוב בדניאל ג' כ"א, ואח"כ הביא הכתוב מדיאל ג' כ"ג, כמו שכתב בתחומא כ"י שלפנינו: (קמא) אלא בשמך. בנדפס נוסף אלא בשמך הגדול שלא יתחלל לעיני הגוים: (קמב) כי לשמך תן כבוד. בנדפס נוסף "כל אותו עינין" ור"ל וגם שאר כתובים שם: (קמג) למה יאמרו הגוים. וכן מובא בכ"י רומי ובילקוט קהלת, והסגרתה כי אין כאן מקומם, ונשתרצבו משורה שלפניה אחר שהביא הכתוב לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד וגו', הביא אח"כ גם הכתוב השני למה יאמרו הגוים (תהלים שם ב') וכמו שהוא לכוון בנדפס. ובעל הגדה בראשית העתיק את דברי התחומא שלפנינו בכ"י כלשונו עם השמות: (קמד) מיד בקבו המלאכים לירד ולהתירן. לפני המאמר הזה אחר הסיים שנאמר באדון מתכבשין אהשרפניא וגו', נמצא בנדפס חספה: "עשה נסים נעשה באתו היום לנדיקים אלו הן: לפי הכבשן, ונפרץ הכבשן, וממק יאדו, ונהפך הללם על פניו, ושטרפו ארבע מלכויות, והביה יחוקאל את הממתי. ויולן מן המנשה, אלא הללו ארבע מלכויות מפורש מן הפסוק דכתיב (גברא) [גבריא] חילך די הקי לבסוף מישך ועד גו קטל המון שביבא די גורא (דניאל ג כב), ומנין שגטרפו ארבע מלכויות דכתיב ומתכבשין אהשרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא (שם שם כו), והיכן אדרגוריא גדבריא וחבריא, אלא (קס"ו) [קס"ו] המון שביבא (דטורא) [די גורא] (שם שם כב)". וזה הוסיף המסדר של התחומא הדפס מן גמרא צנדי סנהדרין דף ז"ב ע"ב, והוסיף מלת "לנדיקים". ובמקום בגמרא לפניו והומק סורו הציג הוא, "ומק סורו" על פי פירש"י וז"ל הומק סורו בשל גאותו כמו סורו רע, (קדושין דף פ"ב), לשון אחר הומק סודו כמו יאדו נשתלשל, וכן למדני רבי יעקב בן יקר, אבל מורי גרם והומק סידו, סיד הכבשן נמסה מרוב חמימות, כך שמעתי כו'. וכל ופשי יראה כי דברי רש"י דחוקים מאד, והואמר הזה נמצא גם במדרש חיות פ"א צפ"א אחרת אעלה בתמר, שם כתוב ועשה נבוכדנצר אימום שירוף, והוא עפ"י גירסת המ"ב שכתב חיות פ"א ס"ו, כמה חילוקי גירסאות מנאפתי פה כו' וגו' אימוק סירום לא מנאפתי בחת מהנה נראה שז"ל אימום שירוף, ופי' נעשה חיוו שרוף באש כו', ועלם ממנו שהגו' אימוק סירום היא הגטנה, רק נפרדה המלה ויש להחזירה אימוקסירום והיא המלה היונית ἄιμοκσῖρος פ"ה חיוו שרוף (האובספרדמרט), ובמדרש זו"ט ממוזר כ"ב נעשה אמכירום ז"ל אמכסירום, וכן בתחומא לו, ובנדפס עובא ג"כ בתחומא לו, כי בנדפס אשר רשום, ראה כי חדש" נוסף בדפוס מאנשובה מן התחומא כ"י שלפנינו, ואף נבוכדנצר הרשע שרף באש ונעשה אימת שירוף עליו, ולמה לא נשרף באש כלו אמר הקב"ה הניחו רשע זה חיוו כדי שידע על מי גידף, צדור שז"ל אמקסירום ומלת עליו יש למחוק. וכבר העירוני על זה בשרון ח"א דף ל"א ע"ש. לכן גם בגמרא סנהדרין יש לתקן במקום והומק סורו ז"ל והומקסורם או אימוקסירום. גם תראה כי לפני המסדר הזה היתה הגירסא בגמרא והנהפך הללם על פניו, ולפנינו הציגו המדפיסים ונהפך דמותו על פניו. גם תראה במקום אשר לפנינו בסנהדרין, "ובלוה גמרא" הציג המסדר הזה, "ובולן מן המשנה" כאילו מפורש באיזה משנה, אולם כוונת רז"ל, "ובלוה גמרא" ר"ל וכלם באו ע"י שלשלת הקבלה (טרדיניון), וכן בתענית כ"ח: בשל התמיד גמרא ופירש"י כך קיבלנו מאבותינו ונמצא בתלמוד הרבה פעמים גמרא גמר א, גמרא גמירי לה, וכן משמיה דגמרא, עיין ערוך השלם ערך גמר ב' וגו' שהאר"י בזה יידיה היה"ג והבולן הפלגא מהר"א דר' קאהום נרו בצבוס טעם ודעת. גם מה שהוסיף המסדר, "אלא הללו ד' מלכויות מפורש מן הפסוק דכתיב גברא חילך די הסקו שדרך מישך ועד גו קטל המון שביבא די גורא (דניאל ג כב)", הוא מיותר, ויש למחוק מן הספר. כי איפוא נמצא בקרא שביבא מפורש הדבר, רק עיקר המאמר מתחיל ומנין שטרפו ארבע מלכויות והביא ראייה דכתיב ומתכבשין אהשרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא (שם שם כו), והיכן אדרגוריא גדבריא וחבריא אלא קס"ו [ז"ל קס"ו] המון שביבא דטורא [ז"ל די גורא], ור"ל בכתוב הזה. אהה מונה ד' מלכים ואנה הם הארבעה האחרים אדרגוריא גדבריא ותבריא תפתיא. ולדעתי במקום וחבריא ז"ל דתבריא תפתיא, ועל זה הש"ב אלא קטל המון שביבא דטורא, ר"ל הכך דלא כתיבי שטרפו. והוא ג"כ לקוח מגמרא סנהדרין שם, וארבע מלכויות קרא דכתיב ונבוכדנצר מלכא שלא למכנש לאהשרפניא סגניא ופחותא אדרגוריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלמוני מדינתא (שם שם ב), וכתיב איתי גוברין יודואין (שם שם יב) וכתיב ומתכבשין אהשרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזיין לגבריא חילך וגו' (שם שם כו), ופירש"י לבסוף לאחר שבאו מן הכבשן כתיב ומתכבשין אהשרפניא סגניא ופחותא והכך דלא כתיבי שטרפו, ע"כ. ולדעתי בגמרא שם, יכתיב

(קמה) בקשו המלאכים לירד ולהתירן, אמר להם הקב"ה (קמו) וכי על שמכם ירדו, על שמי ירדו, (קמו) ואני ארד ואתירן, שנאמר [עושה משפט לעשוקים וגו' ה'] מתיר אסורים (תהליט קמו ז'), מיד התירן הקב"ה (קמה) והציף את הכבשן והעלה אותן, והשווהו לארץ שהיה עמוק, וכיון שראה המלאך כך, אמר להם צאו לכם מיכן, שהרי התיר לכם הקב"ה ועשה לכם נסים והשוה את הכבשן לארץ, צאו לכם, אמרו לו אין אנו יוצאין מבלעדי נבוכדנצר, שלא יאמרו ברחו מן הכבשן, אני פי מלך שמור, ברשותו נכנסנו לכאן, וברשותו אנו יוצאין, כיון שבא נבוכדנצר ראה אותם ותמה, (קמט) התחיל צווח להם, שנאמר ענה ואמר שדרך מישך ועבד נגו (קנ) עבדי אלהא רבא [פוקו ואתן] (דניאל ג ט), (קנא) פוקו וסוקו אין כתיב כאן, אלא פוקו ואתו, מכאן שהכבשן נשוה לארץ, מיד אמרו למלאך עכשיו נצא, שנאמר באדין נפקין שדרך מישך ועבד נגו [מן גוא נורא] (סג סג) ממי למדו מנה (קנב) שנכנס בתבה ברשותו של הקב"ה (קנג) שנאמר וידבר אלהים אל נח [צא מן התבה], וכיון שיבשה הארץ ונחה התבה, שנאמר ותנה התבה (בראשית ה ז), אמרו לו בניו נצא לנו, אמר להם חס ושלום ברשותו של הקב"ה נכנסנו וברשותו של הקב"ה נצא, וכיון ששמע הקב"ה כך, מיד נתן להם רשות, שנאמר וידבר אלהים אל נח צא מן התבה :

[מזו] (קנר) [ד"א צא מן התבה]. (קנה) זש"ה בפשע שפתים מוקש (רשע) [רע] ויצא מצרה

הערות ותקונים

וכתיב איתי גוברין יהודאין הוא מיותר, ויש למחוק מן הספר. וכן תמלא הלשון יתגר בלחוכה בתנחומא טו שלמינו בכ"ו, ומוצא נ"כ בתנחומא הגדפס פ' לו. כי נוסף (כמו שאמרנו למעלה) מן התנחומא כ"י ונרשם "ראה כי חדש" וזה הוסף הגדפס דפוס מאתעוה, וכך איתא שם, מתהלה שמונה אומות היו שגמרו בלדין מתכנשין וגו' הרי שמונה אומות, וכשנכנסו לראות לחגיגה וחבריו איין כתיב שם אלא ארבע אומות ומתכנשין אחרדפטיא סגניא ופחותא והדברי מלאך, והיכן ארבע אומות, אלא קל הטון שיבא די גורא. ועיין עוד חיות פ"ו פסוק אמרתי אעלה בתמר ובמ"ב שם. ויש עוד להעיר כי זילקוס דליאל רמו אלף ס' הביא מאמר הגמרא מטהדרין שהבאתי ונרשם בפנים "פירש' מיני שרים נכתבו מתחלה ולבסוף ג' נכתבו אלא שלשה מלמד ששפרו ד' ". והוא נטון יותר מאשר הוא בתנחומא שהבאתי, כי בכתוב דניאל ג' ב' חשיב רק ו', וכל שלסוני מדינתא איינה מן המנין. וכן בכתוב דליאל ג' טונה ג"ב רק ג', כי והדברי מלאך איין שם אומה אלא כמו וכל שלסוני מדינתא שהבאתי מפסוק הקודם שאינו מן המנין: (קמה) מיד בקשו המלאכים לירד ולהתירן. וכ"ה זילקוס קהלת, וכ"ה בגמרא בראשית, ובגדפס ג"י בלאתה שעה בקשו מלאכי השרת לירד להליל חגיגה מישאל ועוריה מן הכבשן: (קמו) וכי על שמכם ירדו על שמי ירדו, וכ"ה בגמרא בראשית, ובכ"ו רומי וכי על שם אחר ירדו, וזילקוס קהלת וכי על שם אחד מכם ירדו על שמי ירדו, ובגדפס רואיל ושמני ירדו: (קמו) ואני ארד ואתירן. וכ"ה זילקוס שם. ובכ"ו רומי איין יורד לה להתירא ז"ל להתירן. ובגמרא בראשית איין יורד ומגילין, ובגדפס איין יורד ומגילין ומתירן: (קמב) איין קהלת אעלה ובעלה אותן והסוהו לארץ שהיה עמוק. בכ"ו רומי וזילקוס קהלת והעלה אותן, וכז"ל גם לפנינו, וכן בגדפס משהתירן והליף להם את הכבשן והעלה אותן ז"ל מיד התירן, ובגמרא בראשית בהרחבת לשון משהתירן איין את הכבשן והסיר הקב"ה את הכבשן והעלה אותה והסוה אותה לארץ שהיה יורדה ועמוקה, ע"כ. והוא גם אחד מן ששה נסים המוצא בגמרא סנהדרין ז"ב ע"ב ומדרש חיות פ"ו פסוק אמרתי אעלה בתמר ובתנחומא הגדפס אות' י"ג הכבשן, ופירש" בגמרא שם שהכבשן היה משוקע בלדין כעין כבשן של סיד זף ושומד על גבי קרקע כדי שיראהו כל העולם: (קמט) התחיל לזוה להם. וכ"ה בגמרא בראשית, וליאתה בגדפס: (קנ) עבדי אלהא רבא. בגמרא עבדויה ר' אלאה עליה, ומוצא לנטון בכ"ו רומי ובגדפס ובגמרא בראשית: (קנא) פוקו וסוקו איין כתיב כאן אלא פוקו ואתו. זה חסר בגמרא בראשית, ובגמרא חיות פ"ו פסוק אמרתי אעלה בתמר פוקו וסוקו ואתו איין כתיב כאן אלא פוקו ואתו, ז"ל פוקו וסוקו ואתו, ועיין במ"ב שם. ובכ"ו נח הביא וז"ל ואמרו במדרש כי מכאן למדו חגיגה מישאל ועוריה שלא ראו לנאת מתוך כבשן האש עד שזוה להם המלך, הוא שכתבו בלדין נבוכדנצר וגו' פוקו ואתו, ולמעלה אמר סקו, לפי שמתחלה היה הכבשן עמוק והולך לומר סקו ועכשיו גבה הכבשן בדרך הגם והשוה לקרקע והולך לומר פוקו ולא ראו לנאת עד שזוה להם המלך עכ"ל. ודבריו תמוהים כי אינה מלא שמתחלה אמר סקו. וזילקוס קהלת פוקו וסוקו ואתו איין כתיב כאן: (קנב) שנכנס לתבה ברשותו של הקב"ה. ז"ל פל"ד וקב"ר פ"ו וילקוס קהלת שם. ובגמרא בראשית שם פ"ו (קנג) שנאמר וידבר אלהים אל נח לאמר לא מן התבה. בגמרא בראשית הוסף, ולכך נאמר איין פי מלך שמור וגו' יען כי החל הדרשה על הכתוב הזה סיים במה דפתח: (קנר) ד"א לא מן התבה זש"ה בפשע וגו'. הוספתי את המלה, ד"א לא מן התבה, וחסר גם בכ"ו רומי, ולאמר לנטון בגמרא בראשית פ"ו, וזילקוס מהתנחומא, ובגדפס סוף אות' י' חסרים גם המלות, זש"ה ורואיל להתחיל שם בזה מאמר חדש: (קנה) זש"ה

צדיק (משלי יב יג), בפשע שפתים מוקש רשע (קנו) אלו דור המבול שחטאו בפיחם, שנאמר [ויאמרו לאל סור ממנו וגו'] מה שדי כי נעבדנו (איוב כא יד טו), (קנו) הוי בפשע שפתים מוקש רשע, וכתוב וימח את כל היקום וגו' (בראשית ט טז). ויצא מצרה צדיק, זה נח, שנאמר בו איש צדיק תמים (שם ו ט), לכך נאמר צא מן התבה : [יון] (קנח) ד"א [צא מן התבה]. (קנט) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הוציאה ממסגרת נפשי (תהלים קמב ח), כשהיה נח בתוך התבה היה תדיר מתפלל, שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטוף מים רבים אליו לא יגיעו (שם לב ו), ומה היה מתפלל, הוציאה ממסגרת נפשי, (קס) א"ל הקב"ה גזירה היא מלפני שישתלכו שנים עשר חודש, אם אינן משתלמין אין אתה יוצא, וכן אמר ישעיה בעת רצון עניתיך [וגו'] לאבר לאמורים צאו (ישעיה מט ט), (קסא) זה נח ובניו (קסב) שהיו אמורים בתשמיש המטה, (קסג) וכן עשה יוסף כשראה שני רעבון עתידות לבוא, נזקק לפריה ורביה עד שלא באו, שנא' וליוסף ילד שני בנים [במרים תבא שנת הרעב] (בראשית מא ז), (קסד) וכן

הערות ותקונים

בפשע שפתים. נשנה צ"ר פל"ד אות ג' ר' יודן בשם ר' אייבו פתח בפשע שפתים מוקש רשע וי"א מלרע צדיק מומד שמרדו דור המבול בהקב"ה באת להם תהלה, וי"א מלרע צדיק זה נח שנאמר לא מן התבה. ועיין צ"ר סוף פס"ו שנמצא ג"כ בשמו דרשה על הכתוב הזה בצלום אחר. ועיין בילקוט משלי סוף רמז תתקמ"ח הביא בשם צ"ר ז' מאמרים יחד : (קנו) אלו דור המבול שחטאו צפי"ה. גדלפס אלו דור המבול שחטאו מה שדי כי נעבדנו ומה טועיל כי נפגע בו, יש להקין כמו שהוא לפנינו, גם הכוונת ולא עוד אלא אמרו לאל סור ממנו, הוא בטעות, כי הוא הכתוב שלפניו, וז"ל ויאמרו לאל, גם יש שם הוספה, יש גר ותושב אומר לבעל הבית פנה את כליך": (קנו) הוי בפשע שפתים מוקש רשע. באגדת בראשית נוסף מה שדי כי נעבדנו, מה טועיל לנו שתפלל אליו, ומה טועיל כי נפגע בו [הוי בפשע שפתים מוקש רשע], ומה היה להם מוקש רע וימח כל היקום וגו' : (קנח) ד"א לא מן התבה. הקנתי כמו שהוא צ"ר רומי ובאגדת בראשית ובגלפס : (קנט) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע הוציאה ממסגרת נפשי. וכן תמוזא דרשה על הכתוב הזה צ"ר ריש פל"ד לא מן התבה [זש"ה] הוציאה ממסגרת נפשי, להודות את שמך זי יכתירו לדיקים כי תגמול עלי (תהלים קמב) הוציאה ממסגרת נפשי זה נח שהיה סגור בתבה י"ב חודש. להודות את שמך לתת הודיה לשמך, זי יכתירו לדיקים יתבללן זי לדיקיא כי תגמול עלי שנמלת עלי ואמרת לא מן התבה, ע"כ. וכן מוצא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בשם צ"ר, וכן תראה בצפ"ר א"כ פכ"ג ר' דקוק אומר י"ב חודש עשו כל הבריית צבחה והיה נח עומד ומתפלל לפני הקב"ה ואומר רבון כל העולמים הוציאני מן המסגרת הזה כי עיפה מריח אריות ודובים וממרים ויכתירו לך כל הדיקים כתר מלכות שהוצאתני מן המסגרת הזה שנאמר הוציאה ממסגרת נפשי להודות את שמך זי יכתירו לדיקים כי תגמול עלי : (קס) א"ל הקב"ה גזירה היא מלפני. וכו"ה בגלפס, ובכ"ר רומי ח"ל ה"ק פרוזיה ומי"א שתשבור שנים עשר חודש. וברור שז"ל פרוסגמביא, והיא המלה היונית $\sigma\pi\sigma\tau\alpha\mu\alpha$ ופ"י דת וגזירה (אנאדרנוג, בעפשהו), עיין פסיקתא דרב כהנא פסקא שור או כשב הערה ע', ובאגדת בראשית שם פ"ו אשר דבריו טעמים מן התנחומא כ"י איתא ח"ל הקב"ה פרוזומי"א הוא, ז"ל פרוזומי"א הוא, ובכ"ר שלפנינו מאקספארד לא בנין המעתיק המלה הורה והוציאה חוץ והלכין, גזירה היא מלפני" כמו שנמצא בגלפס: (קסא) זה נח ובניו שהיו אמורים בתשמיש המטה. מוצא בילקוט ישעיה רמז ש"ל במאמר לאמר לאמורים בשם התנחומא. וברושלמי תענית פ"א ה"ו (דף ס"ד ע"ד) ר' יודה בר פוי ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יחזק נח כנייתו לתבה נאסרה לו תשמיש המטה, מאי שעמא ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך, ונזיאתו התורה לו תשמיש המטה מ"ט לא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך, והנאמר הזה נשנה גם צ"ר פל"א אות י"ב ופל"ד אות י'. ובמקום ר' יודה בר פוי הגי' צ"ר פל"א ר' יודה בר פוימון, ובצ"ר פל"ד ור' יוחנן בשם ר' שמואל ז"ל ור' חנין, והלשון שם ברחבה קלת, כי נובע מירושלמי עם הוספת דברים, נח כשנכנס לתבה נאסר לו פריה ורביה, ה"ד ובאת אל התבה אתה ובניך לעמך, ואשתך ונשי בניך לעמך, כיון שי"א הותר לו ה"ד לא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך : (קסב) שהיו אמורים בתשמיש המטה. בגלפס נוסף למה שצטעה שעולם יתן צבחה ובחרבן אסור לאדם להקין צפריה ורביה שלא יהא הקב"ה עוסק בחורבן העולם והוא צונה. וראיתי במ"כ צ"ר פל"א אות י"ב ד"ה חסרון בא לעולם, שכתב מלאתי צרקטמי הטעם כיון שהקב"ה מתעסק בחורבן העולם לא יתעסק האדם בישונו עכ"ל. והוא נובע מהתנחומא. וכן בפ"י הקצר בירושלמי שם הביא זה בשם התנחומא : (קסג) וכן עשה יוסף. עיין תענית דף י"א ע"א, וכן הביא רש"י בפירושו על התורה במרס תבא שנת הרעב מכאן שאדם אסור לשמש מטתו בשני רעבון : (קסד) וכן עשו נח ובניו. לפני זה נמצא בתנחומא הגלפס הוספה, וכן איוב אמר בחסר ובכסף נלמוד (איוב ל) כשהחסר והכסף בא לעולם נלמוד גלה מתשמיש המטה" והיוסף המסדר האחרון הזה מן צ"ר פל"א אות י"ב ופל"ד אות ז', ונשנה בירושלמי תענית פ"א ה"ו (דף ס"ד ע"ד) אמר ר' אבין כתיב

עשו נח ובניו והבהמה והחיה והעוף, (קסה) לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה, שכן צוה להם הקב"ה כשנכנסו לתבה, מנין ויבא נח ובניו (ג'אשת טו), הזכרים לעצמן, ואשתו ונשי בניו (סג) הנקבות לעצמן, כך כל הימים שהיה נח בתבה, היו נח ובניו וכל אשר אתו אסורים בתשמיש המטה, אמר להם הקב"ה (קסו) אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה, אלא כשיעבור המבול אתם נזקקים לפריה ורביה, שנא' לאמר לאסורים צאו (ישעי' מט ט), וכיון שייבשה הארץ אמר לו הקב"ה צא מן התבה [אתה ואשתך] (ג'אשת טז), והתיר להם פריה ורביה, ואף לבהמה ולחיה ולעוף התיר, שנאמר ושרצו בארץ ופרו ורבו (שם טז טו), א"ל נח רבונו של עולם שביא אתה מבול לעולם, א"ל כך נשבעתי שאיני מביא עוד מבול, שנאמר וירח ה' את ריח הניחח (ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה וגו') (שם טז טז), (קסז) היאך נשבע לו, רבותינו אומרים בברית אברהם נשבע לו, שנאמר וברות עמו הברית (תמ"ה ט), וכן ישעיה אמר כי מי נח זאת לי [אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ] (ישעי' נד ט), (קסה) אתה מוציא אע"פ כן ארבעים יום בכל שנה היו עושין אותן המים רושם בעולם, עד שעמד שלמה, ובנה את בית המקדש, ופסקו אתו מ' שנא' (ובשנת אחת) [ובשנה האחת] עשרה בירח בול (מ"א ו ט), (קסב) מהו בירח בול, בירח (קע) שבליים לבהמה הן הבית. (קעא) ד"א בירח בול, בזמן שהארץ עושה בוליים בוליים. (קעב) ד"א בירח בול, חסר מ', כנגד ארבעים יום שנפסקו מן העולם, (קעג) ומה אם לנח נשבע הקב"ה בבריתו של אברהם איבנו וקיים, ולציון נשבע שלש שבועות, על אחת כמה וכמה שיקיים, ואלו הן שלש שבועות (קעד) (נשבע בבריתו של אברהם איבנו שנאמר כי מי נח זאת לי). (קעה) בנפשו נשבע כביכול, שנאמר נשבע ה' אלהים בנפשו (עמוס ט), ובשבת נשבע, שנאמר וביום השביעי שבת וינפש

הערות ותקונים

ובחסר ובכפן גלמוד אם ראת חסרון צא לעולם הוי רואה את אשתך כאלו היא גלמודה, (ושם בירושלם. הגי' עשה אשתך גלמודה), שכן כצרכי היס קורין לנדה גלמודה, (הוא הוספה צ"ר וליחא בירושלמי והוא מנמרה ר"ה דף כ"ז סוטה דף מ"ג) אמר ר' הונא (בירושלמי אמר ר' לוי) כתיב וליוסף וילד שני בניס [איתמי] בטרה תבא שנת הרעב: (קסה) לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה. בגדפס הגי' וכן עשה נח, כשנכנס תבה כתיב צו ויבא נח ובניו ואח"כ ואשתו ונשי בניו וכתיבא ע"ל לא מן התבה אתה ואשתך ובניך, והוא לשון בירושלמי והכ"ר, עיין הערה קס"א: (קסו) אפשר שאהא טעם מחריב את העולם ואתה בונה. ככ"י רומי אפשר שאהא אני קפ"ד ואתה נוטע שאהא אני מחריב את העולם ואתה בונה: (קסז) האריך נשבע לו, רבותיו אמרו צברית אברהם נשבע לו. זה ליתא בגדפס: (קסח) את מולא אע"פ ארבעים יום ככל שנה היו עושין אותן המים רושם בעולם. ככ"י רומי הלשון משושע ע"י המעתיק, ארבעים יום ככל שנה היה [צ"ל ה"ן] אותו [צ"ל אותן] חמשים [צ"ל המים] עושים העולם ראשון [צ"ל בעולם רושם], והטעם שאפנינו נכונה. וכן מוצא בילקוט מלכים רמז קפ"ד בשם התנחומא. ובמקום אותם הימים צ"ל המים. ובגדפס הלשון משונה כדרך מסדר מאוחר, אתה מולא מן אותה שעה עד שנה שלמה בית המקדש ארבעים יום היו עושין גשמים (קע) שנה ושנה לשם ע"י המבול שהיו מ' יום: (קעב) מהו בירח בול. נשנה בירושלמי ר"ה פ"א הל"ב (דף נ"ו ע"ד): כל שנה שגלים לבהמה מן הבית. ככ"י רומי שגוללים את הבהמה מתוך הבית, ובגדפס שגוללין לבהמות מתוך הבית, ובירושלמי הגי' יותר נכונה שזו שגוללין לבהמה בתוך הבית, וכן היה גם גירסת בילקוט בשם התנחומא. וירח בול הוא חודש השון שאין מרעה נשדה ומאכילין הבהמות צבית. (קעא) ד"א בירח בול בזמן שהארץ עושה בולין בולין, בגדפס נשמע זה, ובירושלמי והארץ עשויו צולות צולות, והוא מלשון בול של מלח ופי' גוש עפר ותיבת דבר מה (טקולט, קוויפטון): (קעב) ד"א בירח בול חסר מ"ם כנגד ארבעים יום שנפסקו מן העולם. ככ"י רומי בירח מצול חסר מ' כנגד מ' יום שפסקו מן העולם. ובגדפס בירח בול ירח שצרחו (פ"א) שנחסרו, כן הוסיף המדפיס ממאונטובה) ארבעים יום של מצול, צ"ל ירח בול חסר מ"ם כנגד ארבעים יום שפסקו מן העולם. ובגדפס לקח עוב נח ז' י"א בשנת שש מיתות שנה לחי נח כחדש השני הוא מרחשון, כי צתשרי נבדח העולם לכן נקרא מרחשון ירח בול כי זו ירח המצול חסר מ' כנגד מ' יום שחסרו מן העולם. ועיין שם בהערה י"ט: (קעג) ומה אם לנח נשבע הקב"ה צבריתו של אברהם איבנו וקיים. בגדפס הלשון משונה, ומיניו שאמר לנח לא יהיה עוד מים למבול, וזא' ישעיה ופירש שנשבע לכתוב אשר נשבעתי וקיים דברי לעולם ע"כ. וצ"ל אשר נשבעתי (ישעי' נד ט) וקיים דברו לעולם, גם הסיוס שם שלש שבועות שנשבע בפירוש לישראל על אחת כמה וכמה, וכן יותר הגי' שפנינו וליציון נשבע שלש שבועות על אחת כמה וכמה: (קעד) נשבע צבריתו של אברהם איבנו שנאמר כי מי נח זאת לי. הסגרת כי מיותר הוא, וכן הוא בשפת ככ"י רומי, ונשתרצב ממאמר שפניו: (קעה) נפשו נשבע כביכול. פה חושב שלש שבועות, בנפשו נשבע

(שמות לא יו), (וכתיב) (קעז) [ובתורה נשבע, שנאמר] נשבע ה' בימינו (ישעיה סג ח), זה תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ומה נשבע לירושלים שיבנה אותה, שנאמר בונה ירושלים ה' (תהלים קמז ב). (קעז) אמר ר' שמואל בר נחמני מסורת אנגדה היא שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגליות, (קעה) אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית, אל תאמן, שנאמר בונה ירושלים ה', ואחר כך נדחו ישראל יבנם (סג), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא כבר נבנית ירושלים והרבה, אמר להם על ידי עונות חרבה וגליתם מתוכה, (קעט) אבל עתה אני בונה אותה, (קפ) ואיני מחריבה לעולם, שנאמר כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (סג קז יו):

[יח] ויהי בני נח (בראשית ט יח), (קפא) [ילמדנו רבינו מי הוא המצווה על פריה ורביה, האיש או האשה, כך] (קפב) שנו רבותינו האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה, (קפג) ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים (קפד) [ויאמר להם אלהים פרו ורבו] (סג א כה), (קפה) אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה.

הערות ותקונים

נשבע, ובשנת נשבע, ובתורה נשבע, ובגדפס איתא כך אלו הן: כן נשבעתי מקלוק עליך ומגער בך וגו' (ישעיה נד ט), זה ראשונה, והשנייה נשבע אלני ה' בקדשו וגו' (עמוס ד ב), והשלישית נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו (ישעיה סב ח), ועוד טספ סס בימינו זה תורה שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ובזרוע עזו אלו תפלין שנאמר ה' עזו לעמו יתן. והוא הוספה באלמט המאמר בברכות דף ו' ע"א. ואחר הוספה הוית מנמרה בברכות נאמר שם אש אתן את דגך עוד מאכל לאויבך וגו' בברכות דף ו' ע"א. ירושלים. והוא סוף הפסוק שהביא, והשלישית נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו וזה הוא הסיום אש אתן את דגך עוד מאכל לאויבך וגו' בברכות דף ו' ע"א. והוספה בימינו זו תורה היא הוספה באלמט הפסוק: (קעז) ובתורה נשבע שנאמר. כן תקחתי עפ"י כ"י רומי: (קעז) אמר ר' שמואל בר נחמני. מוצא בילקוט תהלים רמז תפס"ח בכסוק הלוייה כי סוז (תהלים קמז): (קעה) אש יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגליות ואין ירושלים נבנית אל תאמין. בכ"י רומי שנתכנסו הגליות ולא נבנית ירושלים. ובילקוט ואש יאמר לך אדם שנבנית ולא נתכנסו ירושלים, אולס בגדפס ואש יאמר לך אדם שכבר נתקבלו הגליות ולא נבנית ירושלים, ועיין בברכות מ"ט ע"א אימתי בונה ירושלים ה' בזמן שדלחי ישראל יבנם, פירש"י דכתיב בונה ירושלים ה' ולא נדחי ישראל יבנם: (קעט) אבל עתה. בכ"י רומי ובגדפס אלז לעמוד לנח: (קפ) ואיני מחריבה לעולם. בגדפס ואיני הורס אותה לעולם: (קפא) ילמדנו רבינו. הוספתי, וכן הוא לנכון בכ"י רומי ובגדפס אות י"ב: (קפב) שנו רבותינו. משנה יבמות ס"ה ע"ב: (קפג) ר' יוחנן בן ברוקה. משנה סס, ובגדפס ר"י אמר ל"ז ר' יוחנן בן ברוקה אמר, ובכ"י ה' של אקספארד הגו' ג"כ ר' יוחנן בן ברוקה: (קפד) ויאמר להם אלהים פרו ורבו, ובגדפס טספ, ומלואו את הארץ וכבשוה וכבשה כתיב האיש כובש ואין האשה כובשת, וזה הוסף המסדר במאמר מר' יוחנן, ובאמת זה מוסב על המאמר האיש מלווה על פריה ורביה, והוא לקוח מנמרה יבמות שס שאמרנו שס בגמרא מה"מ אמר ר' אליעזר מ"מ ר' אלעזר בן שמעון אמר קרא ומלואו את הארץ וכבשוה איש דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש אדרבה וכבשוה רתתי משמע אמר רנ"ז וכבשה כתיב. וכן תמלא כב"ד סוף פ"ח ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה וכבשוה כתיב האיש מלווה על פו"ד אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר אחד האיש ואחד האשה על שניהם הוא אומר ויברך אלהים וגו'. וכבשוה וכבשה כתיב האיש כובש שלא תלא לשוק כו'. ועיין ירושלמי יבמות סוף פ"ז ותראה ש"ל אחר ויברך אותו אלהים ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה טעמא דהן תניא פרו ורבו ומלואו את הארץ וכבשוה וכבשה כתיב [מן] דרכו לכבש האיש ולא האשה, והמאמר האיש כובש שלא תלא לשוק הוא הוספה כב"ד ולקוח מן תנחומא וישלח אות ה' בפסוק ותלא דינה, וכן תראה בילקוט בראשית רמז ט"ז בפסוק ויברך אותה הציא מאמר מיבמות דף ס"ה האיש מלווה, ואחר שסיים אמר ר' יתחק וכבשה כתיב, הציא האיש כובש את אשתו שלא תלא לשוק, שס הרבחה רגל בזה יודי וזת יודי קלוקל, וכן אהא מולא גבי דינה בת יתקב ותלא דינה בת לאה וירא אותה שס בן תמור". ואחר זה הציא רב יוסף אמר מהכא כו'. ומיין ב"ד על המאמר רב יוסף אמר "תנחומא" וזה בטעות, כי המאמר מרב יוסף לקוח מנמרה יבמות שס, רק הניין תנחומא מוסב על המאמר האיש כובש שהוא בתנחומא וישלח, ואולי מן הילקוט טספ אל הב"ר. והמאמר הראשון (האיש מלווה וכו') הוא מירושלמי ע"ט. וגם הסיום ר' ירמיה ור' אבהו ור' יתחק בר מריון בשם ר' חנינא הלכה כר' יוחנן [בן ברוקה] הוא מירושלמי שס: (קפד) אלא שהאיש מלווה יותר מן האשה. הוא דברי בעל התנחומא. ולדעתו הלכה כר' יוחנן בן ברוקה שאמר אחד האיש ואחד האשה, ועל זה הוסף בעל התנחומא אלא שהאיש מלווה יותר מן האשה, והוא סובר כירושלמי שהלכה כר' יוחנן בן ברוקה, עיין ירושלמי יבמות שס וירושלמי תענית פ"א ה"ט (דף ס"ט ע"ג), מגילה פ"א ה"ו (דף ע"ג), ובב"ב המקומות בטעות ר' לעזר בשם ר' חנינא, וז"ל כמו ירושלמי יבמות שס, וע"ט ותראה שסמר שס מאמר שס, ר' אלעזר

(קפו) תדע לך שכן הוא, (קפו) שהרי הרבה חזק אברהם לישא אשה ליצחק בנו, שכן הוא אומר ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו וגו' (נלאיש כד ז), ואשביעך בה' אלהי השמים [וגו'] כי (אם) אל ארצי וגו' (סס זג), הרי אברהם חיזק על פריה ורביה, (קפח) וכן יצחק שלח ליעקב, שנאמר קום לך פדנה ארם ביתה בתואל (סס נח ז), (קפט) שלחו ליקח אשה ההוגנת לו, לא כשם שהיו אנשי דור המבול שמופים בזמה, ההולכים על מי שאינו הגון להם, ראה מה כתיב ויראו בני האלהים וגו' (סס ז), אמר הקב"ה תואל וכך עושיך יאבדו מן העולם לעצמן, ולמה נאבדה הבהמה עמה, שנאמר מאדם עד בהמה (סס זג), שאף הבהמה קלקלה מעשיה, והיתה הולכת על מין שאינו שלה, (קצ) הסוס על החמור, הארי על השור, הנחש על הצב, שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה [כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ] (סס טז ז), כל אדם אינו אומר, אלא כל בשר, אפילו הבהמה והחיה והעוף, לפיכך נמחו עמהן. (קצא) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא כשם שלא נכנסו לתבה אלא צדיקים, כך הבהמה והחיה והעוף שהיו עמהם היו צדיקים, שנאמר למשפחותיהם (סס טז ז), וכי יש לבהמה משפחה, אלא אותה הבהמה שלא נדבקה במין אחר נכנסה לתבה, לפיכך יחסם הקב"ה, ומה בהמה וחיה ועוף שאינם כלום נתיחסו, נח ובניו אינו דין שיתיחסו, מיד יחסם הקב"ה (במה שכתוב) (קצב) [מנין ממה שקריע] בענין ויהיו בני נח היוצאים מן התבה וגו' :

[י"ם] [ד"א] ויהיו בני נח, (קצג) וז"ה בלהות אתנך ואינך ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם נאום ה' אלהים (יחזקאל טו כח), מדבר באומות העולם, מהו בלהות אתנך ואינך, אומות העולם לא היו ולא עתידין להיות, שנאמר בלהות אתנך ואינך, בלהות בל היות ואינך עכשיו, ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם הבא, אבל ישראל היו וגם עתידין להיות, היו עד שלא נברא העולם, שנאמר זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ז), והן עכשיו, שנאמר אתם נצבים היום כלכם (דברים טו ט), ועתידין להיות, שנאמר והיו לי (נאום ה' אלהים) [אמר ה' צבאות] ליום אשר אני עושה סגלה (מלאכי ג יו), אבל לאומות העולם בלהות, שלא היו בעולם, ולא היה להם (הוייה) (קצד) [הווייה] בעולם, אבל בני

הערות ותקונים

בשם [ר' יוסי בן זמרה בשם] ר' חנינא כו', וכן בצ"ר סוף פ"ח ר' ירמיה ור' אבהו ור' יצחק בר מריון בשם ר' חנינא הלכה כרבי יוחנן [בן ברוקה], אולם בצבלי משמע דלין הלכה כר' יוחנן בן ברוקה וחולק על הירושלמי והב"ר, וכן הלכה כת"ק הא"ש ולא האשה, וכן הביא הרמב"ם הלכות אישות פס"ו הלכה ז': (קפו) תדע לך שכן הוא. ר"ל שהא"ש מלווה יותר: (קפו) שהרי הרבה חזק. ככ" רומי תדע שהוא כן אהה מולא שהרבה חזק אברהם להשיא אשה ליעקב בנו, ובנדפס תדע שהרי דחק אברהם להשיא אשה ליעקב בנו: (קפח) וכן יצחק שלח ליעקב. ככ" רומי וכן יצחק שלח ליעקב לאלרם ורחיים לישא אשה שנאמר קום לך וגו'. ובנדפס וכן יצחק אמר ליעקב קום לך פדנה ארם: (קפט) שלחו ליקח אשה הסוגנת לו. ככ" רומי נשמת מאמר שלם מן ליקח אשה עד ואף הבהמה קלקלה מעשיה, וגמלא לנכון גם בנדפס רק בצויה שיעויים: (קצ) הסוס על החמור הארי על השור הנחש על הצב. בנדפס הסוס על החמור והחמור על הסוס והנחש על הפפור, יש לתקן כמו שהוא לפנינו הארי על השור גם הנחש על הצב במקום על הפפור. וכן תראה בצ"ר סוף פ"ב וירושלמי ברכות פ"ח ה"ה (דף י"ב ע"ב) מה עשה ענה הביא חמורה וזיווג לה סוס כו' הביא חכינה וזיווג לחרדון וילא ממנה חרברד, (הכינה פ"ה נחש, וחרדון פ"ה לז, והלז לניהיה חרנוס ירושלמי וחרדוול. וכן תראה בחולין דף קכ"ז ע"א, פעם אחת הלכתי לועד רואימי נחש שהוא כרוך על הצב לימים ילא ערוד מצינייהם: (קצא) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא. זה חסר בנדפס, ושם הטוסחא כך ולא נכנסו לתבה אלא אותן שלא קלקלו לשאיין מיין שנאמר מכל הבהמה הסוורה לפי שאין התבה קולעת אלא כשרים, ומאלוין צאו שנאמר שנים שנים צאו אל נח. וזה לקח המסדר מן גמרא סנהדרין דף ק"ח ע"ב, אמר ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יוחנן מאותן שלא נעבדו צהן עבירה צאו שבעה שבעה מנא ידע (איזה הן שלא נעבדו צהן עבירה) אמר ר' חסדא שהעבירן לפני התבה כל שהתבה קולעתו בידוע שלא נעבדה בהם עבירה, וכל שאין התבה קולעתו בידוע שנעבדה בהם עבירה. ואח"כ מוצא בגמרא שם ר' אבהו אמר מאותן הצדין מאלוין, ר"ל ידע וזת שכן שלא נעבדו צהן עבירה מאשר צאו מאלוין, ובעל מסדר התנחומא ערב ז' מלמרים יחד, וסוים ומאלוין צאו, והוא מאמר ר' אבהו שם: (קצב) מנין ממה שקרינו בענין. תקנתי עפי"כ כ"י רומי, ובנדפס חסר זה: (קצג) וז"ה בלהות אתנך. מוצא בילקוט יחזקאל רמז סס"ו בשם התנחומא, והוא כמו שהוא לפנינו ככ", ובתנחומא הנדפס הלשון מנוסה: (קצד) הווייה. כן תקנתי כמו שהוא ככ"י רומי, וכן בלקח טוב (נח טו יח) ויהיו בני נח והיו להם הווייה בעולם הווייה של קיימא:

נח היתה להם (הזייה) [הזייה] בעולם, שנאמר ויהיו בני נח: ד"א ויהיו בני נח, (קצצה) אמר ר' לוי בזכות שעשו בתבה ויצאו מן התבה, (קצצה) ולמה כל י"ב חודש שעשו בתבה היו חוגרין מתניהם וזנין הבחמה והחיה, ובזכות כן יצאו מן התבה: (קצצה) (שנאמר) ויהיו בני נח היוצאים מן התבה [שם וחם ויפת], וכי שם היה גדול שהוא מקדימו, והלא כתיב אחי יפת הגדול (בראשית כ"ה), למה הקדים שם ליפת, שהיה כשר (קצצה) ומושלם לבוראי: וחם הוא אבי כנען (שם שם ס"ה), (קצצה) תנא אמר ר' ברכיה חם הוא אבי כנען (ר) הוא אבי פרוח (רא) (שלושה אלה בני נח):

[כ] ויחל נח איש האדמה (בראשית ט כ). (רב) מהו ויחל שנעשה חולין. איש האדמה, (רג) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר (רד) גבר בן גבר: ד"א איש האדמה, (רה) שבשבילו עמדה הארץ: ויטע כרם (ס), (רו) זה אחד מארבעה בני אדם שהתחילו בארבעה דברים, נח התחיל בנטיעה ובשכרות ובארירה ובעבודות, (רי) (בעבודות שנאמר עבד עבדים), [בנטיעה שנא' ויטע כרם] (ס"ה), בשכרות שנא' וישת מן היין וישכר (ס"ה שם כ"ה), [ובארירה שנאמר ארוך כנען] (ס"ה שם ס"ה), [ובעבודות שנאמר עבד עבדים] (ס"ה שם). אברהם

הערות ותקונים

(קצצה) אמר ר' לוי. מובא בלקח טוב ונובע מתנחומא והשמיים שם האומר, ובנדפס חסר זה: (קצצה) ולמה. האספיה עפ"י כ"י רומי, וכ"ה גם בלקח טוב: (קצצה) שנאמר מלח שנאמר הסגרתו כי מוהר הוא, ומתחיל מן ויהיו בני נח לרוח חוש, וכן מתחיל בנדפס במאמר הזה מאמר חדש: (קצצה) ומושלם לבוראו. בנדפס ושלם לבוראו, ובלקח טוב שהיה כשר, והשמיים המלות ומושלם לבוראו: (קצצה) תנא אמר ר' ברכיה. ככ"י רומי ואמר ר' ברכיה, וליחא למלת תנא, וזה ליחא בנדפס, ושם הוסיף המדרש מאמר אחד מגמרא סהדרין ק"ח ע"ג וחם אזי כנען זה אחד משלושה בתבה אלו הם חם וכלב ועמרם, ושלושתן, חם לקח עדרו, כלב נקשר, ונעבד מורע מן הפה, ועיין שם בפירוש"י עורב רק, ועיין ירושלמי תענית פ"א ה"ז (דף ס"ד ע"ד) חם וכלב ושרב קלקלו מעשיהן חם ילא מפורסם, כלב ילא מפורסם בתשימושו, עורב ילא משוגה מן הנריות. ובז"ר פל"ז אות ז' חם וכלב, והסר ושרב, ויש לתקן שם עפ"י הירושלמי, גם הגי' שם מפורסם וזירושלמי מפורסם, והוא מלשון פריעות: (ר) הוא אבי פרוח. וכן ככ"י רומי אביו של פרוח. ובז"ר פל"ו וילקוט רמז ס"ו אבי דפתחא, ובלקח טוב (נח ט"ח) והוא אבי של שפחות, ובהערה שם כתבתי בז"ר וילקוט ותנחומא אבי דפתחא, ועיין פקדי דר"א פכ"ה כל בני נח עבדים היו ע"כ. יש לתקן ולמחוק מלת "ותנחומא" כי בתנחומא ליחא מזה. וחדושי פל"ז במדרש שם כתב אבי דפתחא כלומר לגנאי נתיחם על שם כנען שנתקל אח"כ, וידוע לגנאי כמעשה ארץ כנען הרעים, עכ"ל. וכן רש"י בפי' התורה שגב למה הולך לומר כנען שנתקל שהרעה עסקה ובהם בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידעו שכנען בנו, לפיכך הולך לומר כאן וחם הוא אבי כנען עכ"ל, ואולי י"ל בתנחומא אבי סרוח תרגום ואכזי העותי ואלא סרתי: (רא) שלשה אלה בני נח. וכ"ה ככ"י רומי ובנדפס, והסגרתים, ואולי היה דרשה עליה ושמות: (רב) מהו ויחל שנעשה חולין. וכן בז"ר פל"ז אות ג' וזילקוט רמז ס"א בשם בז"ר נתחלו ונעשה חולין. דרש ויחל לשון חלל וחולין, וכן בלקח טוב נתחלו מקדושתו ונעשה חולין, ובנדפס אות י"ג כיון שנוקף לאדמה נעשה חולין, וברש"י עה"ת ויחל עשה עמנו חולין, שהיה לו לעסוק תחילה בנטיעה אחרת: (רג) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר גבר בן גבר, זה ליחא בנדפס, ושם נמלא מאמר אמר ר' יהודה בר שלום בתחלה איש לדיק תמים ועשבו איש האדמה כו', ואח"כ מובא מאמר אחר, שלשה נוקפו לאדמה, לקוח מן בז"ר פל"ז. וכן מה שהביא אמרו חכמים בו ביום נטע, הוא בז"ר שם, וכן ככ"י שלנו הוא בשם ר' חייא בר אבא בו ביום נטע כו', ואח"כ נמלא מאמר אחר, אמרו רז"ל כשזא נח ליטע כרם בא שסן ועמד לפניו, הוא ממדרש אבכיר, והוא זילקוט רמז ס"א בשם מדרש אבכיר, ובעל הילקוט הביא המאמר בקיטור, ובתנחומא הנדפס הוא ברחבה, כמו שהיה לפניו במדרש הזה הנאצל ואינו. גם הסיוס שם בעזויה כתיב כי אוהב אדמה היה זה מוסב על מה שהביא בראש הדרש שלשה נוקפו לאדמה ונעשו חולין ואלו הן קין נח ושוים, והביא קין דכתיב וקין היה עובד אדמה, נח דכתיב ויחל נח איש האדמה גו', והביא באלמנט המאמר ארז"ל כשזא נח ליטע כרם בא שסן כו', ובסוף הביא בעזויה כתיב, והוא הסיוס על מה שפתח, וגרעה כי המסדר הזה הוסיף מאמר באלמנט שם מן מדרש אבכיר: (רד) גבר בן גבר. בז"י רומי גבר בר גבר, ובז"ר פל"ז וילקוט רמז ס"א בורגר לשם בורגרותא, ומובא בערוך ערך בורגר וכתב פי' נקרא איש האדמה על שם שטובד את האדמה, ועיין בערוך השלם לידידי הרה"צ החכם הכולל מוהר"ר ח"י ל"ח קאהוס ל"י ערך ברגן וברגר, ואולי י"ל בתנחומא איש האדמה ברגר, והמעתיקים הציגו גבר בר גבר: (רה) שבשילו עמדה הארץ. בז"ר שששה פנים לאדמה שבשילו מתחלחה האדמה, ובלקח טוב שבשילו תמיסה האדמה ושאלא פני כל האדמה: (רו) זה אחד מארבעה בני אדם. מובא בתנחומא הנדפס אות י"ד: (רי) בעבודות כו'. הסגרת, וז"ל לבסוף, ותקתי לפי סדר הכותבים, ובנדפס הביא ובשכרות לבסוף וז"ל כמו שהוא לפנינו בנטיעה ובשכרות וזכירה

התחיל בזקנה וביסורין ובפונדק (רח) ובלוינא , בזקנה (רש) שהיו האב והבן נכנסין לעיר ואין אדם יודע מי מכבד , א"ל הקב"ה היך ממך אני מתחיל , שנאמר ואברהם זקן (בראשית כד ה) . וביסורין מנין , (רי) אמר אברהם לפני הקב"ה רבוננו של עולם אילולי שנתת שלוח לדור המבול לא היו מכעיסין לפניך , ואילו הבאת עליהם יסורין לא היו מורדין בך , א"ל הקב"ה ממך אני מתחיל שנתייסר בבנו , שנאמר ויגדל הילד ויגמל (שם כה ט) , (ריא) ר' יהושע [ר' אושעיא] ור' אבין , (ריב) חד אמר שנגמל מן היסורין , וחד אמר ישנגמל מיצר הרע ליצר טוב : ובפונדק , דכתיב ויטע אשל בבאר שבע (שם טז ג) , (ריג) זהו פונדק . ובלוינא (ריד) (זהו מתנה) מנין , שנאמר ולבני הפילוגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות (שם טז ו) . משה התחיל בכחונה ובדוכן ובקרבתות ובתורה , (רמז) [בכחונה ששמע בכחונה גדולה בשבעת ימי המלואים] , בדוכן שהעמיד אלעזר

הערות ותקונים

ובארירה ובעבדות . וראיתי כי גם ככ"י רומי הוא בטעות ובעל מסדר התנחומא הדפס לקח דבריו כמו שהוא ככ"י רומי , ושם ג"כ בטעות ובעברה ו'ל' ובעבדות , או ובעבדה : (רח) ובלוינא . ככ"י רומי בטעות ובפליגתא , ו'ל' ובלוינא . וכן בתנחומא הדפס . ובעל עץ יוסף כתב ובלוינא פי' צמתות שכיב מרע , ולקח זה מדברי המוספי שהביא בערך לקטין , אב שכתב לגטין לבניו סנהדרין ז"ל ע"א וכתב פי' Legatium מהתם שכיב מרע ע"כ . ולפנינו בגמרא אנשין , וגי' המוספי נכונה כמו שהביא גם הערוך בערך גט וגורם אב שכתב לגטין לבניו ופי' שטר נואה . והנה כונת המאמר פה אברהם התחיל בליגטא ליתן מתנות וזה ספיס ובלוינא (והמעתיק הוסיף זהו מתנה , זה ליתא ככ"י רומי) מנין שנאמר ולבני הפילוגשים אשר לאברהם נתן אברהם מהמת . ועיין במעריך ערך לוינא , ודבריו דחוקים . ופה המקום להעיר בעל הערוך ערך גט הביא המאמר מסנהדרין ז"ל ע"א אב שכתב לגטין לבניו . והביא עוד ובז"ר פס"ב [הוא בפס"א אות ז'] ואיכן הוא לוקטור אמר לו ולבני הפילוגשים . ועל זה כתב המוספי לגטין בז"ר מהתם שכיב מרע ולקטור Legator מלווה מחמת מיתה לתת מתנה עכ"ל . אולם לפנינו במדרש והיכן שטר שלוח שחילק בין בניו , השמיטו המדפיסים המלה הזרה לוקטור , והציגו והיכן שטר שלוח והוא מלשון ויתנה שלוחים לבתו (מ"א ט' ט"ו) ענינו מהתם שפואים . ולדעתי היתה בראשונה הגירסא במדרש והיכן הוא לגטין שחילק בין בניו , ואח"כ הציגו „שטר שלוח“ . גם בעל הילקוט חיי רמז ק" לא הביין המלה הזרה והביא והיכן הוא נתן לבני קטורה . ועיין בערוך השלם ערך גט שהביא ג"כ מאמר הילקוט והעיר שם על דבריו שמתרחין ידיעת המלה הזרה לוקטור נשתנה למלות לבני קטורה . ועיין במגילת תענית פ"ג ששם מובא ג"כ המאמר מבז"ר אך בקטור : (רש) שהיה האב והבן . זה חסר ככ"י רומי , ושם הגי' בזקנה שהיה זקן שנאמר ואברהם זקן וגו' , ובגדפס הגי' בהוספת דברים שהיו האב והבן נכנסים לעיר ולא היו מוכריין זקן לכבדו והיה אברהם מלעטר אמר לפניו רבש"ע מה הפרש בין אב לבן א"ל הקב"ה היך אני מתחיל בך שנאמר ואברהם זקן : (רי) אמר אברהם לפני הקב"ה . בגדפס גירסא אחרת אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע אלולי נתת שלוח לדור המבול לא היו מכעיסין ומורדים ואומרים סור ממנו (איוב כא) : (ריא) ר' יהושע ור' אבין . תקתה ר' אושעיא ור' אבין כמו שהוא ככ"י רומי ובגדפס , וכן בז"ר פנ"ג אות ה' ר' אושעיה רבה : (ריב) חד אמר שנגמל מן היסורין . הוא דעת ר' אבין , וחד אמר שנגמל מיצר הרע ליצר טוב הוא דעת ר' אושעיא . וכן תראה בז"ר שם ויגדל הנער ויגמל ר' אושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע . ובתנחומא הדפס הגי' נשגב חד אמר שנגמל מיצר הטוב וחד אמר שנגמל מיצר הרע , ובעל עץ יוסף דחק לפרשה , ובאמת ז"ל חד אמר שנגמל מן היסורין וחד אמר שנגמל מיצר הרע ליצר הטוב , וכן ראיתי כי נמצא לכוון ככ"י החמישי של אקספארד : (ריג) זהו פונדק . ככ"י רומי פונדק מנין שנאמר ויטע אשל בבאר שבע , ר' נתניה אילן ורבין אמרי שאל הן האותיות שהיה אדם נכנס ויהיה אומר לו שאל מה שאתה מבקש ואני מביא לך , ר' יהודה אמר מיהו אשל פונדק . ובגדפס הלשון משושב , והביא ג"כ כמו ככ"י רומי רק הלשון נשגבש ר' נתניה אמר אילן שאל הן האותיות שהיה אדם מיד נכנס אלולו והוא אומר לו מה אתה מבקש שאל ואני נתן לך ועשה פונדק צפרשת דרכים , ו'ל' ורבין אמרי שאל הן האותיות אשל כמו שהוא ככ"י רומי , גם ז"ל ר' יהודה אומר מה אשל פונדק שעשה פונדק צפרשת דרכים , אולם בז"ר סוף פנ"ד וילקוט רמז ל"ה הגי' ר' יהודה אמר פרדם , וכן יש לתקן ככ"י רומי ובגדפס כי בכל מקום במדרש מובא ר' יהודה ור' נתניה שחתלה דברי ר' יהודה ואח"כ דברי ר' נתניה , לכן ז"ל ר' יהודה אמר אילן והוא כמו פרדם , שמוצא בשמו בז"ר . וכן בסוטה דף ט"א ר' יהודה לקח שטר וירא כ"ג ז"ל ובהגהה אמר פונדק , גם ז"ל ר' נתניה אמר מה אשל פונדק . ועיין גם במדרש שם וירא כ"ג ז"ל ובהגהה כ"א שם : (ריד) זהו מתנה . הוספה מהמעתיק , וליתא ככ"י רומי . ועיין לעיל בהגהה ר"ח : (רמז) ככהונה ששמש . הוספתי עפ"י הגדפס . וגם ככ"י רומי חסר , ושם ליתא „ככהונה מנין שנאמר“ . והסר הסיום . ואולי ז"ל שנאמר משה ואהרן ככהויו . ובירושלמי יומא פ"א ה"א ובפסקתא פסקא פרה אמר ר' תנחומא כל שבעת ימי המלואים היה משה שמשם ככהונה גדולה , וכן נשנה בפסיקתא רבתי פרה ובז"ר פ"א , ועיין בפסיקתא

על הדוכן, שנאמר ונשיא נשיאי הלוי אלעזר וגו' (במדבר ג לב), ובקרבנות מנין, (רמז) ויקמר משה את [כל] האיל המזבחה (ויקרא ה כא), ובתורה מנין, שנאמר עלה אלי ההרה [והיה שם ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם] (שמות כד יב). (ריו) בלעם התחיל בקובה בקוביא בלודים ובקסמים, הווי נח אחד מארבעה בני אדם שהתחילו ארבעה דברים: ויטע כרם. מהיכן היה לו, אלא (ריח) מן החרצנים שהכניס עמו לתבה נמל זורע, שנאמר ויטע כרם וגו', ואחריו מה כתיב וישת מן היין (בראשית ט חב), (ריש) אמר ר' חייא בר אבא בו ביום שנמעה, בו ביום הפריחה, בו ביום עשתה פרי, בו ביום קטפה (רב) ובצרה ודרכה ושתה, שנאמר וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה (שם ט) (רכא) כתיב אהלה, אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' חנינא בשם ר' שמואל בר יצחק נתן גלות לעשרת השבטים, שנאמר שמרון אהלה (יחזקאל כג ד):

[כא] וירא חם אבי כנען (בראשית ט כג). (רכב) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי שאמר משום ר' אבהו חם ראה בעיניו והגיד בפיו, לפיכך אמר הקב"ה אם ילקח אחד מן העבדים בעינו או בשינו יצא לחירות, שנאמר וכי יכה איש את [עין] עבדו וגו' (שמות כא כ): ויקח שם ויפת את השמלה (בראשית ט כג), (רכג) אמר ר' יוחנן ויקחו לא נאמר אלא ויקח, שם נתחזק תחילה [במצוה] ואחר כך יפת, לפיכך ויקח שם ויפת:

הערות ותקונים

שם הערה ק"ץ, ועיין זכחיס דף ק"ב ע"א לא נתכחן משה אלף שנתה ימי המלואים, ויש אומרים לא פסקה כהונה אלף מזרעו של משה. וע"ש ברש"י. וכן עיין שם בפסיקתא פסקא ויהי ציוס כלות משה חמי בכל יום ויום היה משה מעמיד את המשכן וכלל בקר ובקר מקריב קרבנותיו, וע"ש בעשרה ק"ו, ושם יש לתקן במקום ספרא סוף פ' ז"ו ז"ל סוף פ' לו: (רמז) ויקמר משה את כל האיל המזבחה. בנדפס מוצא הכתוב שלפניו ויקמר משה את הראש (שם ט חב): (ריו) בלעם התחיל בקובה, בקוביא, בלודים, ובקסמים. בכ"י רומי בקוביא בקוביא ולודים ובקסמים, ז"ל בלודים. וכן בנדפס בקוביא בלודים ובקסמים וזנות, במקום בקובה ה"ג וזנות. בקובה פי' באלה וזנות מלשון ויבא אחר איש ישראל אל הקובה (במדבר כה ח), ובקוביא הוא מלשון המשחק בקוביא. ובלודים הוא מלשון מגדלי בלודים (סנהדרין כ"א ע"א), ועיין צערך השלם ערך בלר א' והביא שם בשם ר"ח שכתב פי' בלודים מקום בראש שמנלחין אותו הכומרים לע"ז: (ריח) מן החרצנים שהכניס עמו לתבה. וכ"ה בכ"י רומי, ובנדפס סי' ע"ז מהיכן היו נעשות מחרצנים שהכניס לתבה. ובצ"ר פל"ו אות ג' ויטע כרם מהיכן היה לו ר' אבא בר כהנא הכניס עמו זמורות ונטיעות [ז"ל לנטיעות] ויחורים של תאנה [ז"ל ויחורים לתאנה] גרופיות לזיתים. ה"ד ואספת אליך אין אדם כוגם אלף חם כן היה לר"ך לו. וכן בצ"ר סוף פל"א הכניס עמו זמורות לנטיעות יחורים לתאנים גרופיות לזיתים. וכן בלקח טוב ויטע כרם מהיכן היה לו ר' אבא בר כהנא אמר הכניס זמורות תבה, יכן רש"י עה"ת הביא שבכנס לתבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים: (ריש) אמר ר' חייא בר אבא. בצ"ר פל"ו אות ד' אמר ר' חייא בר אבא בו ביום נמעה בו ביום עשתה בו ביום ויתגל בתוך אהלו. ודרש מדכתיב ויטע כרם וישת מן היין וישכר ויתגל משמע שהשתיה סמוך לנטיעה. ובנדפס חסר זה ונמלא במאמר שלפניו בלות י"ב ויתל נח איש האדמה וישת מן היין אמרו חכמים בו ביום נמעה בו ביום עשה פירות בו ביום בלר בו ביום לר"ך בו ביום שנתכר בו ביום נתגלה קלוטו: (רב) ובצרה ודרכה ושתה, בכ"י רומי בו ביום בצרה בו ביום דרכה בו ביום שמה והמעתיק שלפניו קצר בלשון: (רכא) כתיב אהלה. ר"ל כתיב אהלה והראוי אהלו. ובנדפס חסר כל זה עד וילכו אחורנית שהיו מהלכין לאחוריהן. ובכ"י רומי הגי' אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' חנינא בשם ר' שמואל בר יצחק נתן גלות לעשרת השבטים [שלאמר] שמרון אהלה, וכן כתיב ויתגל בתוך אהלה, שניתן גלות לעשרת השבטים. ולזה המאמר כוון רש"י כפי' עה"ת אהלו אהלה כתיב רמז לעשרת השבטים שנקראו על שם שומרון שנקראת אהלה שגלו על עסקי היין שלאמר השתותי במזרקי יין ע"כ. וראיתי בצ"ר פל"ו ע"ד ויתגל בתוך אהלו ר"ל אמר רבי חנון בשם ר' שמואל בר יצחק ויגל אין כתיב כאן אלא ויתגל גרם גלות לו ולדורות עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל היין. כוון אהלו אהלה כתיב בתוך אהלה של אשחור ע"כ. והוא דרשה אחרת גרם גלות להשכמים דרש מן ויתגל. וכ"ה בצעה"ס שם ו"ל ויתגל אותיות גלות רמז שגלו ע"י היין, ואהלה דרש בתוך אהלה של אשחור: (רכב) אמר ר' יהודה בר שלום בשם ר' יעקב בר זבדי שאמר משום ר' אבהו, בכ"י רומי הגי' בשם ר' יעקב בן זכריה, וזה ליתא בנדפס. ובצ"ר פל"ו אות ה' נתקצר המאמר אמר ר' יעקב בר זבדי מה טעם עבד ויאל בשן ועין מהכא וירא ויגד, ר"ל וירא ראי' ע"י העין, ויגד ר"ל לדיבור נתקף ע"י השינים, וכן בלקח טוב הביא ו"ל וירא חם וגו' ויגד לשני אחיו לפיכך דין העבד לנאח בשן ועין דכתיב חם שן עבדו ואם עין עבדו כנגד וירא וכנגד ויגד: (רכג) אמר ר' יוחנן. בתנחומא בנדפס סי' ע"ז מלמד ששם נתחזק תחילה בלשון. ובצ"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א אמר ר' יוחנן שם התחיל בלשון תחלה ובה יפת ושמע לו, וכן בלקח טוב מלמד ששם היה

וילכו אהרנית (כחשיט טג). שהיו מהלכין לאחוריהן שהיתה ביאתן כדרך הליכתן, וערות אביהם לא ראו (סע סע), נתן להם שכרן (רכד) מלית לשם, וליפת פיולא: ויאמר ארור כנען (סס כפ). (רכה) חם ראה כנען נתארר, אמר ר' יהודה אין הקללה שוכנת במקום ברכה, (רכו) לפי שנאמר ויברך אלהים [את נח ואת בניו, (סס ה) (רכז) ר' נחמיה אומר] כנען ראה והגיד לאביו חזרה קללה לעיקרה, לפיכך נאמר ויאמר ארור כנען. (רכח) אמרו רבותינו כשהיה נח בתבה, (רכט) אמר אילו היו לבני עבדים, כדי שהיו יושבים והם יוצאים לפניהם, אלא כשאצא מן התבה מה שאני מוליד אעשה אותם עבדים להם, (רל) אמר לו אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי שיהא עבד לאהיו, חייך אני אעשה בנך הרביעי עבד, שנאמר ויאמר ארור

הערות ותקונים

העיקר הלכיה כי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו אלף דשס היה העיקר בזה שהוא לקח ואל"כ שמע לו יפת, ולמאמר התחומא כוון רש"י עה"ת אין כתיב ויקחו אלף ויקח למד שנתאמץ במלוא יותר מיפת: (רכד) מלית לשם וליפת פיולא. בכ"י רומי הגי' שילס להס הק' שזכר נתן לשם העלית וליפת... הסר המלה פיולא. וגם בצ"ר פל"ז אות ו' לפיכך זכר שם למלית ויפת לפיולא, ובילקוט רמז ס"א ויפת לפיולא: ויש גירסאות בילקוט ויפת לפלמיה. וכן בללק טוב לבני שם נתן העלית לנח ישראל שיחכמה בזה תחת השמלה ט', ע"ש בעברה מ"א. ובתחומא הגדפס בני מה פרע להם הקב"ה לשם פרע שזכרו מלות תכלת תפילין שהיה מכסה בה, וליפת נתן לו קבורה בצרף ישראל. השמים המסדר הזה מלות עלית אלל עם והציג מלות תכלת, והמלה תפילין היא הוספה ח'ומית. ורזיתי בדפוס מאתכונה כי מלת תפילין היא באותיות רש"י, כנראה שהיא הוספה מאוחרת מלת המדפוס. ובעל יפ"ת גורס בתחומא מלות תפילין בעליתו שהיה מכסה בה. גם המסדר מהתחומא הגדפס במקום ליפת פיולא הציג וליפת נתן לו קבורה בצרף ישראל. וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל לפיכך זכו בניו למלית של מלוא ויפת זכה לקבורה לבניו שנאמר אתן לגוה מקום שם קבר בו. השמיט רש"י המלות ויפת לפיולא והציג לקבורה לבניו, ואולי הוסיף אחד כן ברש"י עפ"י התחומא הגדפס. וגם כיום כמו שהוא בצ"ר שם בסוף המאמר ורזיתי ברבינו בחיי הביא ג"כ וישמו השמלה על שם שהיה דרך כבוד קבע לה קבורה שזכר מדה כנגד מדה ישראל שקבלו את התורה שהיו מבני שם, ועו המלות זיזית, גוג ומגוג שהם מבני יפת עתידים לימות המשיח שיזכו לקבורה שיהיו מכוסין וקבד"ן, גוג ומגוג מבני יפת, שנאמר בני יפת גומר ומגוג, שזכו לקבורה שנאמר אתן לגוה מקום שם קבר עכ"ל. והוראת מלת פיולא נעלם ממני, ורזיתי בחדושי הרד"ל במדרש שם שכתב ויפת לפיולא עמ"כ ובאמת המדרש שהביא רש"י בחומש שזכו לקבורה הוא בתחומא ואינו דרשה דכא, וז"ל שיעקר הגי' לפלמיה והוא פלמיה של פרסיס שבני יפת לנשים שהוא כעין מכסיס כהוה לכסות בשר ערוה. כדתיבא בנדה י"ג משא"כ בני חס הולכי תשופי שת, וכן מלחאי בילקוט ישן הגי' כן, וז"כ פי' מכסיס עכ"ל. ועיין בערוך ערך פלניא, לכן יותר טוב לגרוס לפניא או לפימלחאי, ע"ש במספי הבערת הרמ"ל: (רכה) חס ראה כנען נתארר. ובגדפס חס ראה כנען נתקלל, ז"ל וכנען נתקלל, וכן חסא וכנען נתקלל אתמהא. ובלקט ע"ו אש חסא ראה למה נתארר: (רכו) לפי שנאמר ויברך אלהים וגו'. בכ"י רומי הגי' לפיכך ויברך אלהים וגו', ובגדפס הגי' ר' יסודה אומר אין הקללה שוכנת במקום ברכה שהרי ברך הקב"ה נח ובניו שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (וכנען נתעבר בתבה), המלות שהסגרתו מיותרות הן ואין להם שחר. ובצ"ר פל"ז ובלקט טוב רי"א לפי שכתבו ויברך אלהים את נח ואת בניו, ואין קללה הוה במקום ברכה, לפיכך ויאמר ארור כנען, ועיין ב"פ"ת, ודברי הב"ר מוציאים בתוס' סנהדרין דף ט' ע"א ד"ה קללו: (רכז) ר' נחמיה אומר כנען ראה. הוספתי עפ"י כ"י רומי, ושם הגי' ר' נחמן אמר, ובתחומא הגדפס ובצ"ר ובלקט טוב הגי' ר' נחמיה אומר, ובלקט טוב יש לתקן במקום והגיד להם ז"ל לחס: (רכח) אמרו רבותינו. בכ"י רומי רב א' חסר הקו על מלת רב והכוונה רבותינו אמרו וכן בגדפס ורבותינו אמרו, ובצ"ר אמר ר' ברכיה, בבור המעתיק הרהטן הימה הגי' א' רב ושעה מזה א"ר ברכיה, וז"ל אמרו רבותינו: (רכט) אמר אילו היה לבני עבדים. בכ"י רומי עד שהיה נח בתבה נתן בלבו ואמר אילו היו לבני עבדים, כדי שהן יושבין והן יולדו לפניהם. ובגדפס עד שהיה נח בתבה אמר בלבו. הלואי שיהיו לבני אלו עבדים שיהיו בני יושבין ועבדים משמשין לפניהם. ובצ"ר הלשון משוה הרבה אשר נאסתר נח בתבה שלא היה לו בן קטן שימשנו: (רל) אמר לו אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי. בגדפס מיד אמר לחס [ז"ל אמר לו] אתה לא הנחת בו'. ובצ"ר כיון שעשה חס אותו מעשה אמר אתה מנעת אותי מלהעמיד בן קטן שימשני לפיכך יהיה אותו האיש עבד לאחיו שהן עבדים לי, ומפורש ברבתי בלקט טוב כנען רביעי שבבני חס דרבינו חס כוש ומנרים ופוט וכנען, ולפי שקללו לאצו בן רביעי שמע ממנו עשיתו של בן רביעי לפיכך ארורו ברביעי, ועיין סנהדרין ע"ב ע"ב, וברש"י עה"ת, ובתחומא הגדפס נמלא הוספה, אחר שסיים לפיכך בן רביעי שאתה מוליד יהיה עבד [שנאמר] ויאמר ארור כנען [עבד עבדים יהיה לאחיו], הוסיף והביא, על דעתיה למאן דאמר שחם עמד ופרס את אביו" וזה הוסיף המסדר הזה עפ"י מאמרם סנהדרין ע"ב רב ושמואל חד אמר סרטו וחד אמר רבעו, מ"ד, סרטו מתוך שקלקלו ברביעי קללו

כנען עבד עבדים יהיה לאהיו (נחשית ט טו), (רלא) אמר ריש לקיש (רלב) הרי משל חם עבדים לעולם, אבל בניו של שם יוצאים חפשים בעולם, שנאמר כי ימכר לך (דברים טו יב), ולקחת את המרצע (טס טז יו), מה כתיב שם והיה לך עבד (לעולם) [עולם] (טס טז), אבל כאן עבד עבדים, עבד שאינו נוטל חירות ולא יצא לעולם, מי גרם לו הארירה הזאת, על ידי שביזה את אביו, (רלב) וכן עתיד הקב"ה לפרוע מבניו של חם ולבזותם על ידי מלך אשור, שנאמר כן ינהג מלך אשור וגו' [ערום ויחף] (ישעי' כ ד), (רלד) מהו ערום ויחף, שהיה מבזה אותן ומוליכן ערומים, (רלה) יפת שכיבד את אביו, מה פרע לו הקב"ה, (רלו) כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסה עליו, שנאמר והיה ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר (יחזקאל לט יא), ומה פרע לו הקב"ה לשם, (רלז) אלא בשעה שנכנסו בניו של אהרן להקריב, נשרפו גופיהם, (רלח) ולא נשרפו בגדיהם, למה שהם בניו של שם, הרי בצדיקים, ומנין ברשעים, (רלט) בשעה שעלה סנחריב לירושלים וכל חיילותיו עמו, (רמ) נשרפו גופיהן ולא נשרפו בגדיהם, למה שהן מבני בניו של שם, שנאמר בני שם עילים ואשור וארפכשד ולוד וארם (נחשית י טז): (רמא) יפת אלהים ליפת (טס טו טז). ואע"פ כן וישכן באהלי שם (טס טז), (רמב) וכל הדברים הללו על ידי היין הגיעו, (רמג) כך בכר מקום שאתה מוציא יין אתה מוציא כשלוך, וכן נח על ידי יין, וכן בשבטים, שישבו לאכל לחם מכרו את יוסף אחיהם, וכן בששים, ותקראן לעם לובחי אלהיהן,

הערות ותקונים

ברציעי, וזה שיד על אחת לא הגחת לי להוליד בן רציעי, ואין לזכור להגות בעל אמת המוצא בעצ יוסף דק הוא הוספה מן מסדר הנחומא, וליתא לפנינו כ"י: (רלא) אמר ריש לקיש. כ"י רומי ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש: (רלב) הרי משל חם עבדים לעולם. הלשון כ"י רומי ויהר מתוקן וכך ה"י שם עם איזה הוספות הרי אף משל חם עבדים שנאמר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה (דברים טו יב) אלא בניו של חם יולדים חפשים שנאמר כי ימכר לך [גוג] ועדך שם שנים וצטנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך (שם טס) אבל על חם אינן יולדין לחרות] שנאמר (והיה כי יאמר אליך לא אלא מעמך וגו' ולקחת את המרצע וגו' והיה לך עבד עולם) (שם טז טז) [לעולם כהם תעבדו ויקרא כה מו] [היו עבד עבדים שאינו יוצא לחירות לעולם ובנדפס במקום אלו בניו של חם ל"ז אלא בניו של חם: (רלב) וכן עתיד הקב"ה לפרוע מבניו. מוצא כ"י פל"ז אות ו': (רלד) מהו ערום ויחף שהיה מבזה אותן ומוליכן ערומים, זה חסר בנדפס. (רלה) יפת שכבד את אביו מה פרע לו הקב"ה. מוצא כ"י ט: (רלו) כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסה עליו. כ"י רומי כשיבא גוג הקב"ה מפילו. ובנדפס מוציא גוג ומגנו על שרשלו ומפילו, ל"ז כשיבא גוג הקב"ה מפילו: (רלז) אלא בשעה שנכנסו בניו של אהרן להקריב נשרפו גופיהם ולא נשרפו בגדיהם. בנדפס שנכנסו בני אהרן להקריב ותאלא אש מלפני ה' [ותאלא אותם] (ויקרא יב), ולא היו בגדיהם שרופים אלא שרופי הנשמה ולא הגוף, אותם ולא הגוף אותם ולא בגדיהם, ע"כ. ולפנינו בתנחומא כ"י מפורש שנשרפו גופם, אולם המסדר האחרון הזה הביא כמו שהא' בגמרא סנהדרין י"ב ע"א שריפת נשמה וגוף קיים ע"ש. גם הסוים אותם ולא הגוף אותם ולא בגדיהם הוא מנגמרא שם, אלא שם איתא אותם ולא בגדיהם ותו לא, ועיין ברש"י ובתוס' שם: (רלח) ולא נשרפו בגדיהם. עיין בנלקח טוב (נח ט טז) כיוצא בו שלם לבני חם אלו בני אהרן דלתיב וישאום בכתנותם (ויקרא י ה) שלא נשרפו בגדיהן, ועיין תוס' סנהדרין דף י"ב ע"א ד"ה אותם: (רלט) צטנה שעלה סנחריב לירושלים וכל חיילותיו עמו. כ"י רומי צטנה שעלה סנחריב וכל חיילותיו עמו לירושלים, ובנדפס מירושלים: (ר"ם) נשרפו גופיהן ולא נשרפו בגדיהם. בנלקח טוב הביא בזמן שעלה חיל סנחריב על ירושלים כו', וכתבי ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש מלמד שגופן נשרפו ובגדיהן קיימין, כי הא' דר' יוחנן קרי למאניה מכבודתא, והוא נגמרא שבת ק"ג ע"ב, וע"ש ברש"י, ועיין בנלקח טוב בהערה מ"א שהעירותי שבתנחומא הנדפס חסר ראייה מהכתוב וי"א מלאך ה', גם הסוים שהביא רבינו טוביה וכתבי ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש, ושם צפ"י ע"ז יוסף כתב וז"ל ולא בגדיהם דייק מדכתבי ותחת כבודו יקד יקוד, וכבוד היינו מלבש כי הא' דר' יוחנן קרי למאניה מכבודתא הוא מרש"י שבת דף ק"ג ע"ב ד"ה ה"ג והעלים את המקור, ועיין ליקום יחזקאל רמו טע"ס שהביא שם כ"י פל"ז רב הוא אמר צמוקסיון, וכתבי ותחת כבודו יקד יקוד ולא כבודו ממש, וכן בני אהרן וישאום בכתנותם, והסוים הזה שהביא הילקום וכתבי וכו' ליתא במדרש: (רמא) יפת אלהים ליפת ואעפ"כ וישכן באהלי שם. בנדפס הגי' וכתבי יפת אלהים ליפת כאלו הוא מוסב למעלה, אולם הוא מאמר צפ"י עלמנו ומתחיל מן הכתוב יפת אלהים ליפת, וחסר פה הדרש, ונמצא כ"י פל"ז יפת אלהים ליפת זה כורש שהוא גזור שיבנה בית המקדש ואעפ"כ וישכן באהלי שם, וכן מוצא בנלקח טוב, וליייתי שם בהערה כ"י וילקום ופסיקתא רבתי פ"ה פסקא רבי ושמחי בת ציון אות א', ויומא דף י' ע"א, ורש"י ע"ה שם מדרש חכמים: (רמב) וכל הדברים הללו ע"י היין. עד ילמדנו רבינו ליתא בנדפס: (רמג) כך בכל מקום. כ"י

[פמדרס סה ג], וכן במעשה העגל על ידי יין, וישב העם לאכול ושתו (שמות לב), והשבטים לא גלו אלא מתוך היין, שנאמר הוי משכמי בבקר שכר ירדופו (ישעיה ה יב), השותים במזקי יין (שעס וו), ואף שבש יהודה ובנימין לא גלו אלא מתוך היין, שנאמר וגם אלה ביין שגו (ישעיה כח ז), אמר הקב"ה בעולם הזה (רמד) עשויו לתקלה, אבל לעולם הבא אני עושה את היין עסיס, שנאמר והיה ביום ההוא ישפו ההרים עסיס וגו' (יואל ד ט):

[כב] וידי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים (בראשית יא ב). (רמה) ילמדנו רבינו בית שנותנין בו עירוב, (רמו) מהו שיהא צריכה עירוב או לא, (רמו) ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו, א"ל בית שמאי אומרים צריך, ובית הלל אומרים אינו צריך, והלכה כבית הלל. (רמח) אמר ר' יהושע בן לוי לא התקינו עירובי חצירות אלא מפני דרכי שלום, כיצד אשה משלחת את בנה לחברתה, והיא נושקתו ומחבקתו, ואמו אומרת וכן היא אוהבת אותי, ויהא לבי עליה, נמצאו עושות שלום על ידי העירוב, אמר הקב"ה אני נתתי שלום בעולמי, והרשעים הללו עמדו ליתן מחלוקת, ומנין שחלקו על הקב"ה, ממה שקראו בענין, ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, (רמט) ואף דור הפלגה עמדו ומרדו בהקב"ה ובקשו לעלות לרקיע, אמרו לו (הכל ממנו) [כל הימנו] לבור לו העליונים, (רנ) התחילו לחוציא דברים של חירופים, (רנא) (שנאמר) [ומנין ממה שקרינו בענין] ויהי כל הארץ שפה אחת וגו':

[כג] [וידי כל הארץ שפה אחת]. (רנב) וז"ה אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו בחילך והורירמו (תהלים טו ט), כנגד מי אמר דוד המבקר הזה, לא אמרו אלא כנגד דואג ואחיתופל, אמר דוד לפני הקב"ה רבוני של עולם אל תהרגם בהריגה שאתה הורג שאר בני אדם, אלא (הניעם בעולם) [הניעמו בחילך] שיהיו משולטין בעולם, [והורירמו] והורידם מגדולתן, (רנג) למה כי מרו בך, חטאת פימו דבר שפתימו (סס טו יג), שהיו חומאין

ה ערו ת ו ת קו נ י מ

זכ"י רומי וכן בכל מקום שאתה מואל מוון את מואל כסלון: (רמד) עשו לתקלה. זכ"י רומי עשה היין תקלה. (רמה) ילמדנו רבינו. וכן מואל נדלפס אות ט"ו: (רמו) מהו שיהא צריכה עירוב או לא. זכ"י רומי מה שיהא צריך עירוב. ונדלפס מהו שיהא צריך לערוב, וז"ל כמו לפנינו, מהו שיהא צריך עירוב, ר"ל גס הוא יתן פת לשתופות. ועיין עירובין מ"ט ע"א בית שמיחין זו עירוב אין צריך ליתן את הפת: (רמו) ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו. נדלפס הגי' כך שנו רבותיו ר' יעקב בר אחא שאל את ר' אבהו, והמלות כך שנו רבותיו מותרות ולא נמאס במשנה. ואולי היה כן לפני צעל התנחומא במשנה, ולפינו לא נמאס בצבלי בשום מקום פלוגת בית שמאי ובית הלל צוה, אבל הוא בירושלמי עירובין פ"ו ה"ו. ר' יעקב בר אחא דמכית אמרי א"ר יוסי לר' אבהו תני לה ותגא לה צ"ש אופרין וצ"ה מתירין ע"כ: (רמח) אמר ר' יוסע בן לוי לא התקינו עירובי חצרות אלא מפני דרכי שלום. זה מלאתי בירושלמי עירובין פ"ג (הל"ב) דף כ"ו ע"ד ופ"ו (הל"ט) דף כ"ד סוף ע"ג, וכך איתא סס אמר ר' יהושע [ונפ"ז] אמר ר' יהושע בן לוי [מפני מה מערבין בחצירות מפני דרכי שלום מעשה בלשם אתה שהיתה דבובה לחצרתה ושלחה עירובה לגדי צרה ז"ל לנבש ע"י צרה, וצפ"ו ביד צרה] כסתיה וגפסתיה וגשפתיה, אתא ואמר קומי אימיה [ונפ"ז אמר לאימיה] אמרה הכין הוות רחמיה לי [צפ"ו ליתא למלת הוות] ולא הויא ידעה, מתוך כך עשו שלום, הדה"ד דרכיה דרכי עוסי וכל נתיבותיה שלום, ע"כ. ופי' דבובה שטאה ושלחה עירובה ע"י צנה ולקחה אותו השכנה וחבקה ושקרו, אתא הנער וסיפר לאמו ואמרה כל כך היא אהובה לי ואכתי לא ידעתי ומתוך כך עשו שלום. ועיין במהרש"א סוף עירובין ובהר"א פ"ו סי' י"ב ובמראה הפנים בירושלמי פ"ג ה"ב וצפ"ו ה"ט ומדברי הירושלמי תראה שהמסדר התנחומא רומי המאמר הזה אל לשון עברי, וחסר שהיתה שטאה לחצרתה, במקום לפנינו והיא נושקתו ומחבקתו הגי' זכ"י רומי והיא גומחת ומשקו, ונדלפס והיא גומחת עליו ונשקתו, ונשפטיה שפעת ז"ל חרובתה ובירושלמי גפסתיה וגשפתיה, ותרגס ויהבן לו וגפי' ליה, ויחבקהו תרג' וגפסיה. גס במקום ואמו אומרת וכן היא אוהבת אותו הגי' נדלפס הרי אוהבת אותו ז"ל אותי, גס במקום ויהא לבי עליה, זכ"י רומי ונדלפס בפעוה והיה בלנב עליה: (רמט) ואף דור הפלגה. זה השמיט צעל מסדר התנחומא הגדפס, ושם מתחיל מן זש"ה אל תהרגם: (רנ) התחילו להוציא דברים של חירופים. דרש ודברים אחרים דברים חדים, ועיין צ"ר פל"ח אות ו', ודברים אחרים שאמרו דברים חדים על ה' כו', אמרו לא כל הימנו לבור את העליונים וליתן לנו את התחתונים, ועיין בלקח טוב נח י"א א' ובהערה ג': (רנא) שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת. איתא גס כמו שמאל זכ"י רומי הסוסי, ומנין שקרינו בענין ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים: (רנב) וזש"ה אל תהרגם. מואל בתנחומא הגדפס אות י"ז, ונבשה צפוניים צב"ר ריש פל"ח, ומתחיל סס [רבי] אלעזר (ב"ד) [צפ"ר] יוסי בר זמרא פתח אל תהרגם, שמואל בילקוט תהלים רמז תשע"ז גס צ"י: (רנג) למה כי מרו בך. וכ"ה זכ"י רומי ונדלפס, וגרסה כי נתחלק להדורש הכתוב הזה

בפיהן ועוד בשפתותיהן, דואג אמר ראיתי את בן ישי בא גובה וגו' (ש"א כג ט), אחיתופל אמר לאבשלום בא אל פלגשי אביך וגו' (ש"ב עז כה), חמאת פימו, שהיו חומטין בפיהם, דבר שפתימו, בדבור בשפתותיהם, לפיכך (נלכדו בלשונם) [ילכדו בגאונם] (תהלים יג יא): (רנד) ד"א לא אמרו אלא כנגד דור הפלגה, (רנח) אל תהרגם בהריגה שהרגת דור המבול, אלא הניעמו בחילך, מלמלם בעולם, שנאמר (רנו) ויפץ ה' אותם (נבאש"ט יא ח). חמאת פימו שחמטאו בפיהם, דבר שפתימו שחמטאו בשפתותיהם, לפיכך ילכדו בגאונם: (שנאמר) [כד] וידיך כל הארץ שפה אחת, (רנו) מה כתיב למעלה מן הענין, אלא משפחות בני נח (כס"י ג), ואחר כך ויהי כל הארץ שפה אחת, (רנח) אמר שלמה אם תכתוש את האוויל במכתש [בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו] (משלי כז כג), מי שהוא מכה את האוויל עם שהוא מעלה את השבט להיות שונה לו הוא שוכח את הראשון, בתוך הריפות בעלי, (רנמ) עם שהוא מעלה את הראשון כבר נשכח, (רס) אפילו כן לא תסור מעליו אולתו: ד"א אם תכתוש את האוויל במכתש, (רסא) ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן אמר למה הן דומין (רסב) לצנצנת מלאה, ועלו חגבים עליה, הראשון ונפל, (רסג) [השני ונפל, השלישי ונפל], ולא למד השני מן הראשון, (רסד) ולא השני מן השלישי [ולא השלישי מן השני], (רסה) כך הרשעים בא הראשון עושה ומתגבר ונופל, ואין השני למד מן הראשון, כך עמדו דורו של אנוש (רסו) וקראו ע"ו, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (נבאש"ט ד ט), מה עשה הקב"ה (רסז) קרא לים ושטפן, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (שמש"ס ח ט), (רסה) עמדו דור המבול והכעיסו להקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), ואבדו מן העולם, ולא למדו מדור אנוש, (רסט) [דור הפלגה לא למדו מדורות הראשונים], היו אם תכתוש את האוויל במכתש בתוך הריפות בעלי, זה דור הפלגה, (ער) שהיו מוציאין דברי חירופין אחרי יחידו של עולם, שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, (רעא) ר' ברכיה הכהן אמר מהו שפה אחת, שהיו משפחה אחת, (רבע) ד"א שפה אחת ששפו פורענות

הערות ותקונים

עם הכתוב הדיחמו כי מרו כך (תהלים ה יא), כי נכתבו תהלים ל"ט י"ב לא כתיב כי מרו כך: (רנד) ד"א לא אמרו, עד ד"א אם תכתוש את האוויל במכתש חסר ככ"י רומי שמעמיט המעתיק מן ד"א עד ד"א: (רנה) אל תהרגם צהריגה שהרגת דור המבול. נדפס אל תהרגם סין שכתבו צהריגה שהרגת דור המבול, המלות "סין יכחו" מיותרות סין כי דורש סין על המלות אל תהרגם, ובה סין הלחץ אשר לחץ בעל עץ יוסף: (רנו) ויפץ ה' אותם. נדפס כתיב אחר זה והורידמו על שאמרה הבה נבנה לנו עיר למה כי מרו כך: (רנז) מה כתיב למעלה מן הענין. מובא נדפס אות י"ח: (רנח) אמר שלמה אם תכתוש את האוויל. צב"ר פל"ח פתח ר' אבה [בר כהנא] נפסקו הוה, אבל באופן אחר, ומוצא גם בילקוט משלי רמז תתקס"א, וחסר הליון "צ"ר": (רנט) עם שהוא מעלה את הראשון כבר נשכח. נדפס הגי' עד שהוא עולה הוא שוכח את השני, וגי' שלפניו היא היותר נכונה: (רס) אפילו כן. ז"ל אש"כ, כמו שהוא נדפס: (רסא) ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן. כ"ה גם ככ"י רומי, ובנדפס נחמן בנו של ר' שמואל בר נחמן [נחמני], עיין סדר הדורות ערך רב נחמן בר שמואל בר נחמן: (רסב) ללגנת מלאה ועלו חגבים עליה. צכ"י רומי ללגנת מלאה חזים עליה הראשון ונפל, אולי ז"ל חזים, ובנדפס הגי' למה"ד ללגנת מלאה חגבים עליה הראשון ונפל: (רסג) השני ונפל. הוספתי, וכ"ה לנכון נדפס, ושם יש לתקן עלה השלישי ונפל במקום והשלישי ונפל. ובדפוס מאנפוכה עלה הראשון ונפל עלה השני ונפל, והמלות עלה השלישי ונפל חסר שם. וראיתי בדפוס וויניציא הגי' נפל הראשון ועלה השני ונפל. וככ"י רומי הלשון משושב: (רסד) ולא השני מן השלישי. תקתי ש"צ ולא השלישי מן השני, ובנדפס הגי' שליש לא למד מן השני, השני לא למד מן הראשון: (רסה) קר הרשעים. עד כך עמדו חסר נדפס: (רסו) וקראו ע"ו. נדפס וקראו שמו של הקב"ה לע"ו: (רסז) קרא לים ושטפן. נדפס קרא ים אוקיטוס והלף שלישי של עולם, עיין מכלתא יתרו פ"ז בלוחה שעה עלה אוקיטוס והלף שלישי של עולם, וספרי עקב פסקא מ"ג, ועיין צ"ר סוף פכ"ז צ"א פעמים עלה הים והלף את העולם, ומוצא ג"כ בילקוט עמוס רמז תקמ"ג, ועיין גם בירושלמי שקלים פ"ו ה"ב (דף ע"א), ובנדפס נוסף עוד ואומר אבנים שחקו מים תשקף ספיחיה עפר ארץ ותקות אנוש האבדת (איוב יד יט): (רסח) עמדו דור המבול, נדפס חסרה מלת "עמדו" גם המלות, והכעיסו להקב"ה": (רסט) דור הפלגה לא למדו מדורות הראשונות. הוספתי ע"פ הנדפס: (ער) שהיו מוציאין דברי חירופין. נדפס שהיו מהרפין צביהם: (רעא) ר' ברכיה הכהן אמר שכה אחת שהיו משפחה אחת. זה חסר נדפס, וכן נלקח טוב הביא שפה אחת משפחה אחת. ודרש שפה כמו שפח מלשון וספח ס' את קקד בנות ליון (ישעיה ג יז), ענינו נרעת מספחה, ואולי ז"ל שהיו מספחה: (רבע) ד"א שפה אחת ששפו

לעולם, (רעג) [ודברים אחרים, דברים שהוציאו אחרי יחידו של עולם]: ד"א ודברים אחרים, שהוציאו אחרי שני יחידו עולם, אחרי הקב"ה דכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ז), ואחר אברהם, שנאמר אחד היה אברהם (רעד) (ואהברו) (יחזקאל לג ז): ד"א ויהי כל הארץ [שפה אחת], (רהע) אמר ר' אייבו בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, בשלשה מקומות חלקו באי עולם על הקב"ה, אחד בימי יהושע, שנאמר (ויקבצו) [ויתקבצו] יחדו להלחם עם יהושע [ועם ישראל פה אחד] (יהושע ט ז), מהו יחדו שחלקו על הקב"ה. ואחד בימי נוג ומגוג, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ וגו' (החלום ב ג). (רעו) וכאן, שנאמר ויהי כל הארץ [שפה אחת ודברים אחרים], דברים של חרופים היו מוציאים על הקב"ה, (רעז) אלא שלא פרשו הכתובים, אלא רבותינו פרשו מקצתן, מה היו אומרים, (רעה) אחר אלף שנים יום אחד ושש מאות וחמשים ושש שנים מבול בא לעולם, (רעמ) השמים מתמוטטין, החיים העליונים (רפ) יפלו עלינו, אלא באו (רפא) ונעשה לנו פרנסין, (פי' עמודים), שאם יפלו השמים יהיו מעמידין בהם, הוי דברים אחרים:

[כה] (רפב) ויאמר איש אל רעהו (בלשית יא ג). מהו איש אל רעהו, (רפג) כוש למצרים, [ומצרים לפוט], ופוט לכנען: (רפד) הבה נבנה לנו עיר (שס ט ז).

הערות ותקונים

ששפו שטרעטא לעולם. בנדפס שפה אחת ש"ן כתיב, ר"ל כתיב בש"ן לא בסמוך, ודרש שפה בש"ן ימנית ששפו שטרעטא. ובלקא טוב ד"א ששפו שטרעטא לעולם כלחת, כענין שנאמר שפות הספר (יחזקאל כד ג): (רעג) ודברים אחרים. הוספתי ע"פ כ"י רומי, ובנדפס חסר זה עד אמר ר' אייבו, ושם נמלא הוספה אמרו לא כל הימנו שיברו לו העליונים ויתן לנו התחתונים, והוא מב"ר פל"ח, והא"כ נמלא שם האספה שניה נעלה לרקיע ונכהו בקרדומות, והחלקו לג' כחות, אחת אומרת נעלה ושש שס, ואחת אומרת נעשה עמו מלחמה, ואחת אומרת נעבוד שם ע"ז, זו שאמרו נעלה ושש שס משם הפי"ס ה', וזו שאמרו נעשה עמו מלחמה נעשו קופין רוחין וזדין, וזו שאמרו נעבוד שם ע"ז, בלע ה' פלג לשונם ויפן ה' אותם, והוא שהסוף המסדר היה מגמרא סנהדרין (דף ק"ט ע"א): (רעד) והאבהו. הסגרתו וליחא נקרא, וכן ליחא בכ"י רומי: (רהע) אמר ר' אייבו בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. מובא בילקוט יהושע רמז י"ט בשם התנחומא; ובנדפס ר' אייבו בשם ר' יוסי הגלילי, כ"ל בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, גם חסרים שם המלות, ד"א ויהי כל הארץ שפה אחת" (רעו) וכאן שנאמר ויהי כל הארץ. בנדפס חסר הסיים עד ויאמרו איש אל רעהו, והטסחא שם וכאן... ויאמרו איש אל רעהו, וזה טעות. גם המעתיקים הציגו בראש המאמר „אחת כאן" ובאמת בכ"י שלפנינו הוא צטוף „וכאן שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת". ואלו צעבור שלא הביט הכוונה וכאן ויאמרו איש אל רעהו הוסיפו בראש המאמר „אחת כאן" ובאמת מלת וכאן צטוף יש למחוק, ומן ויאמרו איש אל רעהו מתחיל מאמר הדש. ובתנחומא דפוס קאנשאטניאל דפוס ווילניא ראינו הוסיפו כמו לפנינו בכ"י: (רעז) אלא שלא פרשו הכתובים אלא רבותינו פרשו מקצתן. עיין בצ"ר פל"ח אות ו' מעשה דור הפלגה לא נתפרש, ודברים אחרים שאמרו דברים חדים אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט כו', וע"ש גם בריש פל"ח: (רעה) אחרי אלף שנים יום אחד ושש מאות וחמשים ושש שנים שמברית העולם עד המבול הכשזון מלמטה. אלף ותרנ"ו שנה, עיין בסדר עולם רבא בהחלתו מאחד עד המבול אלף ותרנ"ו שנה, וזה פרטן כו', ע"ש. ולדעתו המלות „ויום אחד" הוא הוספה כי אלף שנים הוא יום אחד אלל הקב"ה, וגם ליחא בכ"י רומי: (רעמ) והשמים מתמוטטין. בכ"י רומי בשעוה מתמוטטים, וז"ל מתמוטטים: (רפ) יפלו עלינו. בכ"י רומי יודין עלינו: (רפא) ונעשה לנו פרנסין (פי' עמודים). המלות שהסגרתו הוסיפו המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו, וליחא בכ"י רומי, ושם הגי' פרגיטין, ובצ"ר פל"ח אות ח' וליחא וילקוט רמז ס"ב ונעשה טעוהת אחד מן הלפון ואחד מן הדרוס ואחד מן המערב, צדור שהיתה הנוסחה גם בצ"ר פרגיטין, והא"כ השמיטו המלה הזה והציגו „טעוהת" ומלת פרגיטין לא הביאו הטרונן והמוספי. ופי' פרגיטין מלשון ויזי תפסלם במשקל קבצו עברי מגלים Thürme כלשר כתב אלני ידידי החוקר הגדול דר' קאסוב י"י: (רפב) ויאמרו איש אל רעהו. עיין לעיל הערה רע"ז שהעירוהו בנדפס בשעוה „וכאן ויאמרו איש אל רעהו". רק מן ויאמרו איש אל רעהו הוא מאמר חדש: (רפג) וכוש למצרים [ומצרים לפוט] ופוט לכנען. כן תקתי ע"פ כ"י רומי, ובנדפס טש לפוט ופוט לכנען חסר, וכ"ל כוש [למצרים ומצרים] לפוט ופוט לכנען, וברש"י עה"ת הביאו וז"ל אומה לאומה מצרים לבוש וכוש לפוט ופוט לכנען, יש לתקן ברש"י כמו שהוא לפנינו, וכן מפורש סדרט בקרא ובני חס טש ומצרים ופוט (בראשית י ז), וראייתו בצ"ר פל"ח אות ח' ויאמרו איש אל רעהו מי אמר למי רבי צריכה אמר מצרים אמר לבוש, וכן מובא בלקא טוב, אולם בילקוט רמז ס"ב הביא הגי' מב"ר כוש אמר למצרים. ובדפוס אחר מהילקוט ראינו שחוקו גם בילקוט ע"פ הגי' מצרים אמר לבוש, ומשבו לתקן לקלקלו, כי הגי' הטובה כמו שהיה בילקוט כוש אמר למצרים, וכן יש לתקן בצ"ר לפנינו: (רפד) הבה נבנה לנו עיר. בכ"י

(רפה) אמר להם הקב"ה אתם אמרתם הבה, חייכם בו בלשון ארד עליכם, שנאמר הבה נרדה [ונבלה שם שפתם] (נחאזיט י"ז). (רפו) אמר ר' חייא בר אבא לשלשה חלקים נחלק המנדל, שלישי נבלע, ושלישי עומד עד עכשיו, (רפו) מי שעולה לראשו רואה התמרים של יריחו כחגבים הללו :

[כו] (רפח) אתה מוצא מעשה דור המבול נתפרשו, ומעשה דור הפלגה לא נתפרשו, מעשה דור המבול פרשו איוב, שנאמר גבולות ישינו [עדר גולו וירעו] חמור יתומים ינהגו (איוב כד ג), מהו גבולות ישינו, שהיו נכנסין זה בגבולו של זה (רפט) וזה בגבולו של זה, ועדר גולו וירעו (רצ) [שהיו גוזלים זה צאנו של זה], חמור יתומים ינהגו, כשהיו רואין חמור ביד יתום, (רצא) מיד היו נוטלין אותו ממנו. יחבלו שור אלמנה (ס), אלמנה שמת בעלה והניח לה שור אחד ויצאה לרעות אותו, מיד היו נוטלין אותו ממנה, ערום ולינו מבלי לבוש (שס טו), (רצב) כיון שראו בני אדם שהיו עושין בהם כך, (רצג) היו מפשיטין את בגדיהם ומחליטין ערומים, (רצד) והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניהם :

הערות ותקונים

כ"י רומי וכן נדפס מוצא הדרש הזה על הכתוב שלפני הבה נלכנה לבנים, אולם הגי' שלפנינו נכונה, וכן הוא במכילתא בשלח מסכתא דטירה פרשה ב' וכן אתה מוצא בנאשי מגדל שצמה שנתגלו לפניו בו נפרע מהם שנאמר ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו השמימה וגו', וכתב הבה נרדה וגו' ויפך ה' אחס מסס. וכן תראה בלקח טוב נח י"א ד' הם אמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל, והקב"ה הבה נרדה, הם אמרו פן נפוך והקב"ה הפיטס דכתיב ויפך ה' אותם ע"כ. וכן הביא רש"י נח י"א ז' הבה נרדה מדה כנגד מדה הם אמרו הבה נבנה והוא כנגד מדד ואמר הבה נרדה, וכיון להאמור שלפנינו בתחומא ככ"י: (רפה) אמר להם הקב"ה אתם אמרתם הבה. נדפס הלשון משונה אמר הקב"ה רשעים בהבה פשעכם בהבה אכלבל אחסם שנאמר הבה נרדה ונבלה שם שפתם: (רפו) אמר ר' חייא בר אבא לשלשה חלקים נחלק המנדל שלישי נבלע ושלישי נבלע ושלישי עומד עד עכשיו. וכ"ה גם בכ"י ברומי, ובנדפס גי' אחרת אמר ר' חייא בר אבא מגדל שעשו שלישי נשרף שלישי נבלע שלישי קיים. וזה לקח המסדר מן גמרא בבלי סנהדרין דף ק"ט ע"א אמר ר' יוחנן מגדל שלישי נשרף שלישי נבלע שלישי קיים. ופירש"י שלישי נבלע נבלע יסודותיה משוקעות היא בחרקע עד שלישי, ושלישי של מעלה נשרף, ושלישי אמנטי קיים בחרקע ולא שיהא עומד באויר. מזה תראה שהמסדר הזה מהתחומא לקח דבריו מהבבלי, ובמקום שלפנינו בגמרא שם מוצא זה בשם ר' יוחנן הניח הוא שם האומר כמו שהוא בתחומא כ"י. ובבב"ר פל"ה אות ח' איתא אמר ר' חייא בר אבא המנדל הזה שבנו שלישי נשרף, ושלישו נשקע, ושלישו קיים. אין ספק אלפי שנים בבב"ר היתה הגי' שלישו נפל (חלק העליון) ושלישו נשקע (חלק התחתון) ושלישו קיים (חלק האמנטי), אבל אח"כ הלגיו המדפיסים שלישי נשרף במקום שלישי נפל להתאים עם דברי הבבלי, אולם בילקוט רמז ס"ב בשם ר' נחמא ע"ד הגירסא היתה המנדל הזה שבנו שלישי נשקע (כמו נבלע שלפנינו בתחומא) שלישי נשרף (יותר נכון לנרסם קטע, כי קטף נופל רק בצמחים ובשבלים ובפרי מענף, וקטע כמו נפל בתחומא), ושלישו קיים. ועוד כע"ד לדברי תראה גם בלקח טוב (נח י"א ה') אמר ר' אחא [צ"ל ר' חייא] בר אבא מגדל שלישותו נפל שלישותו נשקע בארץ ושלישותו קיים: (רפו) מי שעולה לראשו רואה התמרים של יריחו כחגבים הללו. נדפס מי שעולה לראשו רואה דקלים אשר זיריחו כחגבים, כי יריחו היתה עיר התמרים כמו בקעת יריחו עיר התמרים (דברים לד ג), וכן ויבאים יריחו עיר התמרים (ד"ה כח טו), ובבב"ר פל"ה אות ח' רבי רואה שם רבי חזיה אמר לה מי הוא עולה על ראשו רואה דקלים שלפניו כלנו חגבים, וכן הוא בילקוט רמז ס"ב והשמיט שם האומר, וחלו במקום שלפניו צ"ל "של יריחו". ובלקח טוב עומד הללו על גבי ודקלים נראו כחגבים: (רפח) אתה מוצא כו' מעשה דור המבול פרשו איוב, מוצא בילקוט איוב רמז תקק"ט בשם התחומא, ודבריו לקוחים מתחומא כ"י לא מהנדפס, כמו שתראה כי הלשון מתאים מלה במלה עם התחומא כ"י ככתבו וכלשונו: (רפט) וזה נגבולו של זה. וכן הוצא בילקוט, והסר נדפס: (רצ) שהיו נוטלין זה אלו של זה. והספתי ע"פ הנדפס, והסר גם בכ"י רומי וגם בילקוט: (רצא) מיד היו נוטלין אותו ממנו. וכ"ה בילקוט, ובנדפס באין ונוטלין אותו ממנה: (רצב) כיון שראו בני אדם שהיו עושין בהם כך. כ"ה גם בילקוט ובנדפס כיון שראוין שאר בני אדם כך, צ"ל כיון שראוים בני אדם שעושים בהם כך: (רצג) היו מפשיטין את בגדיהם ומחליטין ערומים. בכ"י רומי היו מהלכים ערומים כדי שלא יפשיטו את בגדיהם, וכ"ה בילקוט, ובנדפס מפשיטין נגדיהם וחליטין ערומים שנאמר ערום הלכו בלל לבוש ואין כסות בקרה, צ"ל ערום ולינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה, גם הכתוב צ"ל בתחלה לא בסוף וכ"ל ערום ולינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה כיון שראוים בני אדם שעושים בהם כך היו מפשיטין נגדיהם וחליטין ערומים: (רצד) והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניהם. וכ"ה גם בכ"י רומי זה דברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניהם. וזה דברי המסדר שקצר, שדברים הרבה יש בזה אלא כדי שלא להטריח, וכן מוצא להלן וירא את ס"ו והענין

[בז] (רצה) עך היכן חטאו דור המבול, ויאמרו לאל סור ממנו (איוז כא יד), אמרו דעתה של תורה אין אנו מבקשים, (אמרו) מה שדי כי נעבדנו (שם שס טו) על מה אנחנו מתפללים לפניו: (רצז) למה היו דומין אנשי המבול ואנשי דור הפלגה, למדך שהיה לו שני (בני בתים) [בנים], אחד אומר [לו] איני יכול לעמוד כך ולא במריחותיך, (רצז) והשני אומר לו או אני או אתה, כך אנשי דור המבול (אמרו) (ויאמרו) לאל סור ממנו וגו', דור (המבול) [הפלגה] אמרו או אנו או הוא, שנאמר הבה נבנה לנו עיר, אמרו לא (הבל) [כף] הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, באו ונחליף ונמול את העליונים, והוא ישול את התחתונים :

[כת] ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים (נלשית יג א). כל מה שהיו עושין הקב"ה מצליח בידם, כדי לשהק עליהם באחרונה, שנאמר יושב בשמים ישחק (תהלים כד), שאילולי לא בנו, היו אומרים אילו בנינו את המגדל היו עולים לשמים ומתלחמים עמו, מה עשה הקב"ה הצליח בידם, להודיעם שאינם בלום בעולם, ואחר [כך] שוחק עליהם והגלה אותם, שנאמר ויפץ ה' אותם משם (נלשית יח א). (רצח) ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם] (שם טז ד), אמר ר' שמעון בן יוחי (רצט) נמלו ע"ז ונתנהו בראש המגדל, [אמרו] אם גזור הקב"ה עלינו גזירות יהיה כנגדו ומעכבו (ש) ואין הלשון הזה ונעשה לנו שם, אלא לשון ע"ז, שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג), (שא) אמר להם הקב"ה אתם אומרים פן נפוצ (נלשית טז), אני מפיץ

הערות ותקונים

והענין הרבה אלא שלא להסריח בפניכם. וצפ' אמור צפ' שור או כשב אות ו' "שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להסריח". וכן הוא נדפס אמור שם, ושם הגי' בטעות שמוין הרבה, אולם בדפוס קאמברגאניטא דפוס וויניצ'אה נאמר לנכון שיטין הרבה, ושיין בפסיקתא שור או כשב הערה י', וממלא גם בפסיקתא רבתי פ"ז אות ג' ד"א גזות אדם תשפילנו שביל גדול הוא אלא נבא לעינינו. הוא ג"כ שם מאת המסדר : (רצא) עד היכן חטאו אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו. נדפס הלשון משוּבש וחסר ההתחלה ושאר רק המלות על שאמרו לאל סור ממנו מה שדי כי נעבדנו, וז"ל עד היכן חטאו אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו אמרו דעתה של תורה אין אנו מבקשים מה שדי כי נעבדנו על מה אחנו מתפללים לפניו. ובעל פך יוסף בתנחומא שם חשב שהסיום ואין כסות בקרה מוסב למטה, וכתב ואין כסות בקרה על שאמרו לאל סור ממנו מה שדי כי נעבדנו, ודחק לפרש וכתב פי' על שחטאו על שאמרו ר"ל מהמת שאמרו לאל הנה הוא סור ממנו כו', וצמח הגי' הנכונה כמו שתקתי וכמו שהוא לפנינו ככ"י, גם זיין איוז כ"ב, כי באיוז כ"ב י"ז כתיב האומרים לאל סור ממנו, אולם הדורש דרש על הכתוב איוז כ"א ד"ט ט"ו: (רצו) למה היו דומין אנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה למדך שהיו לו שני בני בתים. ככ"י רומי ב' בתים, ותקתי שז"ל ב' בתים, היינו למדך שהיו לו שני בתים, ונדפס הגי' לשיני בני מלכים: (רצז) והשני אומר לו או אני או אתה. ונדפס חסר מאמר שלם, וכך איתא שם ובגני אומר לא כל הימדך אלא אומר הבה נבנה, והעיקר חסר מן הספר, כי בן שני של המלך לא אמר הבה נבנה לנו עיר, רק ככ"ל והשני אומר [או אני או אתה, כך אנשי דור המבול ויאמרו לאל סור ממנו, דור הפלגה אמרו] לא כל הימדך אלא (אומר) הבה נבנה. גם הסיום שם ואעפ"כ הניחם ואמר להם עשו שנאמר ותעה לא יצר. ואחר זה מתחיל יושב בשמים ישחק נלקח המאמר בחסר, והעיקר הוא כמו לפנינו ככ"י, וכן יש לתקן שם. וצ"ר פ"ח אות ו' תמלא דרוש אחר אמר ר' אליעזר או היה קשה אם זה שאומר או אני או אתה צפליטין או זה שאומר אני צפליטין ולא אתה כו' ע"ש. ומובא בליקוט הושע רמז תקכ"ב, ובטעות מלוין שם צ"ר פל"ב וז"ל פ"ח, גם הביא שם את מאמר רבי בתחלה ואח"כ מאמר מר' אליעזר. ולזה המאמר כוון רש"י בראשית י"א ט'. וברש"י שם אמר לאברהם יש למחוק סימן השאלה על אלו לא נאצדו מן העולם לנו ע"ש. וגם חסר ברש"י ע"ש. צד שמאמר שפה אחת ודברים אחרים, ז"ל לסיכך לא נאצדו מן העולם: (רצח) ויאמרו הבה נבנה, הוספתי ע"פ כ"י רומי: (רצט) נמלו ע"ז. ככ"י רומי נמלו ע"ז והניחו בראש המגדל אמרו שאם יגזור עלינו הקב"ה גזירות יהיו כנגדו ומעכבו, וכל זה חסר נדפס, ועיין צ"ר פ"ח אות ו' באו ונעשה לנו מגדל ונעשה ע"ז בראש וימתן חרב צידה ותהא נראת כאילו עומם עמו מלחמה: (ש) ואין הלשון הזה ונעשה לנו שם אלא ע"ז. וכן צ"ר פ"ח תני רבי ישמעאל אף שם אלא ע"ז וחסר הסיום מן הכתוב. וכן בלקח טוב הביא הראיה מן הכתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו. ובהערות שלי למדרש לקח טוב שם העירותי לשיין מכלתא פ' משפטים פ"ב, ושם האומר הוא ר"י. וע"ש צמח סופרים לודוי' הרה"ג מנהרא"ה ווייס ז"ל. ואולי צ"ר שבוּבא בשם רבי ישמעאל הכונה למכילתא דר' ישמעאל. ועיין עוד סנהדרין דף ק"ט ע"א תיבא ר' נתן אומר כולכ לשם ע"ז נתכוונו כתיב נעשה לנו שם וכתוב התם ושם אלהים אחרים לא תזכירו מה להלן ע"ז אף כאן ע"ז: (שא) אמר להם הקב"ה אתם אומרים פן נפוצ, לזה המאמר כוון רש"י נח י"א ח' ויפץ ה' אותם מה שאמרו

אתכם, שנאמר ויפץ ה' אותם (בראשית י"א ט), לקיים מה שנאמר מגורת רשע היא תבואנו (משנ"י כד): וירד ה' לראות (בראשית י"א ט), (שב) הכל נלוו לפני הקב"ה, וכתוב כאן וירד ה' לראות, (שג) אלא ללמד דרך ארץ לבריות [שלא לנמור את הדין ושלא לומר דבר מה שלא רואין]: אשר בנו בני האדם (ס). (דש) אמר להם אין אתם מבינים בראשונים שהיו לפניכם, (שנאמר) ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת וגו' [ועתה לא יבצר] (ס ס) (שה) אע"פ שמרדו פשטתי להם ימיני, ואמרתי להם עשו תשובה ואקבל אתכם, כמה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל (ממך) [מעמך] (דברים י"ג), והן אמרו לא יבצר (מהן) [מהם], אפילו אותן האנשים נבצרים אינן עושין תשובה, שנאמר כבוצר על פסלות (יחזקאל י"ט): (שו) (ד"א) הבה נרדה [ונבלה שם שפתם] (ס ס) (שעירבב הקב"ה את לשונם ולא היה אחד מהם יודע לשון חבירו, מה היה אותו הלשון שהיו מדברים בו, (שו) לשון הקודש היה, שבו נברא העולם, (שח) בעולם הזה היו האומות והבריות חולקין על הקב"ה, אבל לעולם הבא כולן שוין בתף אחד לעבדו, שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה [לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד] (שנ"א ג ט), למה שכך אמר הקב"ה לישראל אני מבטל את השעבוד מכם, ומאבד האומות

הערות ותקונים

פן נפון נתקיים עליהם הוא שאמר עליהם מגורת רשע היא תבואנו עכ"ל. ורלתי צב"ר פל"ח פן נפון על פני כל הארץ אמר ר' שמעון בר חלפתא פי כסיל מחתא לו ע"כ. חסר רישא דקרא [מגורת רשע היא תבואנו] פי כסיל מחתא לו (שב) הכל נלוו, נדפס הלא הכל נלוו ואפיו לפניו שנאמר ידע מה חסוכא ונכורא עמה שרא (דניאל ג כב): (שג) אלא ללמד דרך ארץ לבריות שלא לנמור את הדין. הוספתי בפנים ע"פ כ"י רומי, וכן הוא בנדפס, וכן רלתי ברש"י עה"ת (נח י"א) וירד ה' לראות לא הולך לכך אלא צא ללמד לדיינים שלא ישיעו הכדון עד שיראו ויביטו מדרש רבי תנחומא עכ"ל. והמבאר הביא דבריו וסיים והוא ענין נכבד ראוי לאומרו. ורלתי בליקוט רמז ס"ג הביא את דברי התנחומא בלמעט המאמר שהביא מב"ר וחסר הליון תנחומא. ובעל הערוך ערך ר"א הביא מאמר מילמדנו סוף פ' אלה תולדות אמר חז"ב ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מומה, והוא אומר וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, אלא ללמד לבריות שלא יאמרו עדות אלא אם כן ראו שנאמר והא עד או ראה ע"כ: (דש) אמר להם אין אתם מבינים בראשונים שהיו לפניכם שנאמר ויאמר ה', הסגרתו מלת שנאמר, כי מן ויאמר ה' מתחיל לרשע חדש. ובנדפס חסר המאמר הזה, ובאמת המאמר קשה הבנה להבין כוונת הדורש על הכתוב אשר בנו בני האדם שהם לא הביטו בראשונים. ולדעתי צ"ל אמר להם אתם מבינים בראשונים שהיו לפניכם. ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. וכך איתא צב"ר פל"ח אות ט' אשר בנו בני האדם אמר ר' ברכיה וכי מה נאמר בני חמריא או בני גמליא אלא בניו לחדס קדמיה, מה אדם הראשון אחר כל הטובה ששיתו עמו אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו' כו'. וע"כ במ"כ שכתב בניו של אדם הראשון שחזו לרבו. וברש"י בפ' עה"ת (נח י"ד) מוצא המאמר הזה ביתר ביאור, בני האדם, אלא בני מי, שמה בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר האשה אשר נתת עמדי אף אלו כפו בטובה למרוד בני השפיעים טובה ומלטם מן המבול, עכ"ל. ואולי גם כאן כוונת הדורש אתם מבינים בחדס הראשון שהיה לפניכם כמו שהוא כפה בטובה כן גם אתם: (שה) אע"פ שמרדו פשטתי להם ימיני, נדפס הגי' כך ויאמר ה' וגו' ועתה לא יבצר מהן [ל"ל מהם] מהו ועתה שמרדו בו ובעטו ועשו מגדל פסע להם הקב"ה ימינו לעשות תשובה כמ"ש ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו', והוא ע"פ צ"ר פל"ח אות ט' ועתה לא יבצר אמר ר' אבא בר כהנא מלמד שפתח לן הקב"ה פתח של תשובה שנאמר ועתה, ואין ועתה אלא תשובה, המד"א ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, והן אומרים לא אמר הקב"ה יבצר מהם כל אשר יומו לפשות, ולדברי הצ"ר חלק את הפסוק לתיבות והלויא מפשטו, שדרש שתיבת "לא" אמרו הם, ותיבת "יבצר" אמר הקב"ה. וכן בלקח טוב הביא חז"ל ועתה פתח להם בתשובה כמו ועתה מה ה' אלהיך שואל מעמך. ולא יבצר מהם בתמיה, כלומר לא יבצר מהם שבדחתם אלא ודאי יבצר מהם, וע"כ בהערה י"ו שהעירותי ששנה צב"ר פל"ח, ובתנחומא נח, ובמכילתא בשי"ת פ"ה, וע"כ צ"ר פכ"א ובמ"ר פי"ג: (שו) ד"א הבה נרדה. וכ"ה בכ"י רומי, מלת "ד"א" הסגרתו כי מיותר הוא, ומן הבה נרדה הוא התחלת הדרוש. וכ"ה לנכון בנדפס: (שו) לשון הקודש היה. וכן בתיב"ע בראשית י"א א' שפה אחת בלישן קודשא הוו ממלנין לדתבריא ביה עלמא מן שריא, וכן הביא רש"י שפה אחת לשון הקודש: (שח) בעולם הזה האומות והבריות חולקין על הקב"ה. בנדפס סוף נח אות י"ט הלשון משונה ובהרחבת דברים, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי יר הרע חלקו בריותי וחלקו לשבעים לשון, אבל לשלם הבה משוין כולן בתף אחד כו'. גם נמצא שם הוספה, אבל אומות העולם יהיו עובדין אותי ביראה כגון אדם

שפניכם, ומקריב אתכם אלי, כדי שתהיו עובדין אותי ביראה, (שם) ועוד אמר רח הקדש על ידי דוד, עבדו את ה' ביראה (הגלים ז יב): חסלת פרשת נח

פרשת לך לך

[א] ויאמר ה' אל אברם לך לך (גנאשית יב ה). (שנו רבותינו) (א) [ילמדנו רבינו] (ב) מהו לאדם שיקבל עליו מלכות שמים כשהוא מהלך, (ג) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה בשם ר' שמואל אמרו אסור לאדם לקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך, (ד) אלא יעמוד על רגליו ויקרא קריית שמע, וכשיגיע צברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, יתחיל ואהבת (ה) מיד קורא מהלך ואינו חושש. אהתא מוציא מי

הערות ותקונים

שנו משרת לפניו כו' והוספה היא ליתא בכ"י ה' מאקספארד: (שם) ועוד אמר רוב"ק ע"י דוד. בכ"י רומי וכך אמר רוב"ק:

(א) ילמדנו רבינו. כן תקתי, והסגרתו המלטה "שט רבותינו", והוא לנכח בכ"י רומי ובנדפס. והנה על פרשת לך נשלח אלי העתקה גם מכ"י שני קצנ"ד 41 הנמצא ברומי, לכן רשמתי תמיד כ"י רומי ב', והכ"י הזה שזה עם הנדפס: (ב) מהו לאדם שיקבל עליו. בכ"י רומי מהו אדם שקיבל עליו מלכות שמים מהלך, ז"ל שיקבל, ובכ"י רומי ז', ובנדפס אדם מישראל מהו שיקבל עליו מלכות שמים כשהוא מהלך: (ג) רב אידי ורב הונא בשם ר' יוסי בר יהודה בשם ר' שמואל. וכ"ה בכ"י רומי, רק דשם הגי' בשם רב יוסף במקום בשם ר' יוסי ובכ"י רומי ז' רב הונא בשם ר' יוסי ור' יהודה בשם ר' שמואל ובנדפס ר' אידי ורב הונא בשם ר' יהודה ור' יוסי בשם ר' שמואל. ובירושלמי ברכות פ"ג ה"א (דף ד' ע"א) איתא כך, ר' חונא (הוא ר' אבא, עיין מצוא הירושלמי דף ע"ג ע"ב) ר' אורי (ז"ל ר' אידי, ובשעת הבא במצוא הירושלמי בערך אורי, כי שם אורי לא נמצא בירושלמי) רב יוסף (כנוסחת כ"י רומי, ויוסי ויוסף אחד הוא, עיין מצוא הירושלמי דף ק"ג ע"א) רב יהודה בשם שמואל לקבל עליו מלכות שמים מעומד, ועל זה אמרו בירושלמי שם מהו אם היה יושב עומד, לא אם היה מהלך עומד, ודברי הירושלמי מוצאים גם בסדר רב עמרם גאון דף ה' ע"ג וגורם רב הונא רב אידי רב יוסף ר' יהודה בשם שמואל. ובתנחומא הנדפס מפורש ביתר ביאור כשהוא מהלך אסור לקבל עליו מלכות שמים אלא יעמוד ויקרא קריאת שמע. גם הביא בעל התנחומא פשיטת לשכמל"ו יתחיל ואהבת מיד קורא מהלך ואינו חושש, ור"ל רק בפסוק ראשון לבד לריך לעמוד והשאר קורא והוא מהלך. אולם בבבלי ברכות דף י"ג ע"ב איתא אמר ר' נתן בר מר עוקבא אמר רב יהודה עד על לבבך בעמידה, ור' יוחנן אמר כל הפרשה כולה בעמידה, וכתב הר"ד ברכות ריש פ"ב וז"ל עד על לבבך בעמידה, ר"ל שאם היה מהלך והתחיל בק"ש לריך שיעמוד עד על לבבך ואח"כ מהלך. ומפרש בירושלמי רב הונא ורב אדיי רב יוסף בשם שמואל (ז"ל רב הונא ורב אידי ורב יוסף ור' יהודה בשם שמואל) אמרו לריך לקבל עליו עול מלכות שמים מעומד, לא שאם היה יושב עומד אלא אם היה מהלך עומד. ועל זה הוסיף הר"י וכתב וליה הלכתא לא כרב נתן ולא כר' יוחנן דקי"ל כרבא דהוא בתרא דפסק הלכה כר"מ ללא לריך כוונה אלא לפסוק ראשון בלבד, הלכך אין לריך לעמוד אלא בפסוק ראשון לבד עכ"ל. וכן חכמי התוס' ברכות שם ד"ה על לבבך הביאו את דברי הירושלמי וכתבו וכן הלכה דמהלך בדרך מורה לעמוד בפסוק ראשון ובעיני כוונה בפסוק ראשון לבד, וסיימו וכן איתא בתנחומא רב יהודה בשם שמואל (הוא כמו שתקנתי) אמר אסור לקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך אלא יעמוד ויקרא, וכשיגיע לואהבת ילך לדרכו עכ"ל. וכוונתו למאמר התנחומא שפנינו. וכן הרמב"ם ה' ק"ש פ"ב ה"א הביא מי שהיה מהלך על רגליו עומד בפסוק ראשון והשאר קורא והוא מהלך. וכן הרמב"ם מיימנותו שכתב ולא כבה"ג ורשב"א שכתבו שריך לעמוד עד על לבבך, עכ"ל. וכן הסור או"ח סי' ס"ג כתב אם קורא לריך לעמוד בפסוק ראשון ובה"ג כתב שריך לעמוד עד על לבבך וכ"ה הראב"ד עכ"ל. וגם הב"י הביא דברי התוס' דלא לריך כוונה אלא פסוק ראשון בלבד וסיים וכן פסק הרמב"ם וכן פסקו התוס' וכתבו דהכי איתא בתנחומא עכ"ל, ורואיני בסמ"ג ה' ק"ש סי' ל"ח שהביא שהמהלך בדרך די לו שיעמוד בפסוק ראשון בלבד וכן יש בפירוש בהגדה באלה הדברים רבה בפ' ואתחנן שאומר כן רב יהודה בשם רב ולא כדברי בה"ג שמוזכרים לעמוד עד על לבבך ע"כ וכן הוא באמת גד"ר פ' ואתחנן פ"ב אה"ל ז"ל: (ד) אלא יעמוד על רגליו ויקרא ק"ש. וכ"ה גם בכ"י רומי א', אבל בכ"י רומי ז' ובנדפס הגי' אלא יעמוד במקום אחד ויכוין לבו לשמים באימה ויראה ברתת וצו"ע ה' ביחוד הסס ויקרא שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד כל אחד ואחד בכוונת הלב: (ה) מיד קורא מהלך ואינו חושש. כן הוא גם בכ"י רומי א', אבל בכ"י רומי ז' ובנדפס וכשמתחיל ואהבת ראה מהלך ראה עומד ראה יושב שכן כתיב בשנתך צניתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וכן תראה בהרא"ש ברכות פ"ב הביא וז"ל והא ללא צפי עמידה בכל הפרשה משום לפסוק דתהריה כתיב ובלכתך בדרך אלמא דקורא במהלך, וע"ש במענין יו"ש

שמדקדק על המצות נוטל שכר הרבה. (ו) ואברהם היה מדקדק על המצות, (ז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרו ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, (ח) אפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של אברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי [וישמור משמרת] מצותי הקותי ותורת] (נבאיש טו ה), (ט) והלא תורה אחת היא, אלא שהיה מדקדק אחר כל מצות שבתורה, אמר הקב"ה אתה מדקדק אחר מצותי, ותשב אצל עובדי ע"ז, צא מביניהם, (י) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] ויאמר ה' אל אברהם לך לך :

[ב] [ויאמר ה' אל אברהם לך לך]. (יא) ר' ברכיה הכהן פתח אחות לנו קטנה (ס"ה ח ה), (יב) במה הכתוב מדבר באברהם, שכשהשליכו נמרוד לתוך כבשן האש,

הערות ותקונים

אות ע': (ו) ואברהם היה מדקדק על המצות, וכ"ה גם בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס הגי' שכן מלניו באברהם שדקדק על המצות לפיכך נקרא אוהבו של הקב"ה שנאמר וזע אברהם אוהבי (שעיה מא ח) : (ז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרו ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. כ"ה גם בכ"י רומי א' גם בכ"י רומי ב', ובנדפס השמים המסדר ההתחלה ושאר רק ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן, וכן בכ"י להלן אות י"ג. בפסוק אחר הדברים האלה נאמר רק ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן. ובתנחומא נדפס גם בלאות י"א חסר גם המלות "אמר ר' יונתן". ובפ' בהר אות ג' ובנדפס אות א' אמר ר' שמואל בר נחמני משום ר' אלכסנדרו י"א אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרו י"א אמר ר' יונתן. ובפ' בהר אות ג' ובנדפס גם ר' יונתן, וכן שנה בכ"י פמ"ט אות ב', ועם הגי' ר' אחא בשם ר' שמואל בר נחמני בשם ר' נתן י"א ר' אחא בשם ר' אלכסנדרו ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. ובכ"י פס"ד אות ד' ר' יונתן משום ר' יוחנן י"א ר' שמואל בר נחמני משום ר' יונתן, ובפ"ה אות ג' מוצא זה בשם ר' יונתן שר הצירי: (ח) אפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של אברהם. כ"ה גם להלן אות י"א, גם בפ' בהר אות ג' ובנדפס גם אות א'. ובכ"י פמ"ט ופס"ד איתא אפילו עירובי מצות היה אברהם יודע, אולם בכ"י פ"ה נאמר אפילו עירובי תבשילין. ובמדרש שוחה טוב מזמור א' בפסוק כי אם בחזרת ה' חפצו ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר קיים אברהם אצלו אפילו עירובי תבשילין ועירובי חלרות. הלגו המעתיקים ב' טסחאות גם יחד. ובאלגת בראשית פי"ג אמר ר' שמואל בר נחמני משום ר' יונתן אף עירובי תבשילין, וכן בגמרא יומא כ"ה ע"ב איתא שקיים אברהם אצלו אפילו עירובי תבשילין, והביא הכתוב שנאמר תורת, אחת תורה שכתב ואחת תורה שזעל פה. ופירש"י שאינו הלכה למשה מסיני, אלא חקת סופרים שעתידין לתקן. וגם חכמי החוס' בימות דף ע"א ע"ב הביאו בשם ב"ר דאפילו עירובי תבשילין קיים אברהם, אף שהוא מפורש גם בגמרא הביאו כן מן הבר' . וזוה"ק פ' תלך דף רע"ו ע"ב וביב"א זאת מביאין חוס' עה"ת פ' חיי"ו וישב. ובספר תולדות אדם בשם הגאון מוהר"י ז"ל מוילנא בקונטרס אחרון דף קי"ב ע"א כתב הגה על המקרא עקב אשר שמע אברהם בקולי דרשו חז"ל קיים אברהם אצלו אפילו עירובי תבשילין. ובהשקפה ראשונה יפלא מאד היכן מרומז במקרא, והגאון הבי"א יגע ומלא שהגי' הנכונה היתה קיים אברהם אפילו עירובי תבשילין, והדרש הזה נרמז יפה במלת עקב, כלומר מן שהאדם דם עקביו, והיה כתוב ב"ת ע"ת, והמדפיס טעה והלגו עירובי תבשילין במקום עירובי תבשילין ע"כ. ועי' גם האשכול ח"א סימן י"ד וביב"א עה"ת פ' לך. וכ"ה הגי' בתשובת הרשב"א סי' ל"ד, וכן גרס הגאון מוהר"ר יהונתן ז"ל, ועי' גם דברי דוד עה"ת פ' לך. אולם לדעתי קשה מאד לשבש הספרים באשר גם בתנחומא לפנינו כתוב עירובי תבשילין, אולם לא למדו כלל מן מלת עקב שהוא רישא דקרא, רק עיקר הדרשה מסיפא דקרא, ותורת, כמו שהוא מפורש בתנחומא גם בגמרא יומא טז, והכוונה ותורת, תי"ו בתרא קמנא כינוי לרבים, ור"ל אחד דברי תורה ואחד דברי סופרים. ובתנחומא אלא שהיה מדקדק אחר כל מצות שבתורה, וראיתי במשציר ערך ערב בהערה שציר המאמר הזה מיומא עפ"י מאמרם בי"ה ט"ו ע"ב שמתא למשמרת מרומז בתורה על ענין עירובי תבשילין, וסמכו חכמים לעירוב תבשילין מן התורה, לכן גם ביומא דרשו יטב מן וישמרו משמרת שקיים אברהם עירובי תבשילין, כי משמרת היא עירוב תבשילין ע"כ: (ט) והלא תורה אחת היא. בכ"י רומי א' ולא תורה אחת היא, ובכ"י רומי ב' ובנדפס וכי תורות הרבה והרי כבר נאמר תורה אחת יהיה וגו' (שמות יב מט), וכתוב תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם (במדבר טו טו), אלא ותורותיו אלו דקדוקי מצות שדקדק אברהם, ועיין יומא דף כ"ה ע"ב, תורתו אחת תורה שכתב ואחת תורה שזעל פה: (י) שנאמר. תקתי שז"ל מנין ממה שקראו בענין, כמו שהוא בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס השמים ע"ה: (יא) ר' ברכיה הכהן. וכ"ה בכ"י רומי א' וב', ובנדפס חסר מלת "הכהן", והמלות "ויאמר ה' אל אברהם לך לך" ו"הספתי, ובכ"י רומי ב' מתחיל "ד"ל ויאמר ה' אל אברהם לך לך". וכן נסה המאמר במדרש חזית פ"ה, ויקטע לך רמז פ"ב, וילקט לך רמז ח"א, וילקט רמז חתק"ל בשם ב"ר, וגם נסה ליתא למלת "הכהן": (יב) במה הכתוב מדבר באברהם. בכ"י רומי א' וב' הגי' מוצר באברהם, והמלות "במה הכתוב" ליתא שם, ובכ"י רומי א' ויתר נכונה, וכן איתא שם: אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה

עד עכשיו לא עשה לו הקב"ה נסים, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם הרי השליך נמרוד את אברהם לתוך כבשן האש. ר' אליעזר הקפ"ר אמר אחות לנו קטנה מדבר באדם שקורע ולא מאחה, אברהם איחה את העולם לפני הקב"ה, (יג) שעד עכשיו לא היו לו בנים, לפיכך היה קורא אחות. מה נעשה לאחותנו [ביום שידבר בת] (ס"ט ט"ח), ביום שאמר נמרוד להשליכו לתוך כבשן האש, אמר הקב"ה למלאכי השרת אם חומה היא נבנה עליה מירת כסף (ס"ט ט"ט), [אם נותן נפשו על קדושת השם נבנה עליה מירת כסף], ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז (ס"ט), ואם דל הוא מליתן את נפשו על קדושת שמו, נצור עליה לוח ארז, מה הצורה הזו שעל הלוח נוח להמשמש, כך הוא נוח ליאבד מן העולם ואינו משגיח עליו, אמר אברהם אני חומה (ס"ט ט"ז), אני נותן נפשי על קדושת שמך, מיד נתן נפשו, (טז) כיצד היה תרה אביו עובד ע"י, (יז) [והיה פולח להן], א"ל הקב"ה אלו עובדי ע"י, ואתה יושב ביניהם, ד"ך לך מארצך :

[ג] ד"א לך לך. (יח) זש"ה שמעי בת וראי והמי אונך ושכחי עמך ובית אביך (תהלים מה י"ב), שמעי בת וראי, זה אברהם, ושכחי עמך ובית אביך, (יט) זו ע"י, שנא' (הוי) אומרים לע"ן אבי אתה (י"ט ט"ז), ויתאו המלך יפך (תהלים ס"ג י"ב), (כ) זה מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם. (כא) אמר ר' אבין (כב) (כי הוא אדוניך והשתחוי לו) (ס"ט),

הערות ותקונים

את כל צאי העולם, בר קפרא אמר כזה שהוא מאחה את הקרע, ועיין גם בתנחומא הנדפס, וחסר שם בעל האומר, ואולי יש לתקן לפנינו ר' אלעזר הקפ"ר אמר אחות לנו קטנה מדבר באברהם שאיחה את העולם לפני הקב"ה כאלה שהוא מאחה את הקרע. ובכ"י רומי א' ו'ג' הגי' ר' אלעזר הקפ"ר אמר אחות לנו כאלה שקרע ואינו מאחה עולמים, ובכ"י רומי ב' כאלה שהוא קורע ולא מאחה, אברהם איחה את העולם לפני הקב"ה. או יש לומר שהכוונה למה שאמרו במ"ק דף ק"ו ע"א ואלו קרעים שאין מתאחין, הקרע על אביו וכו', וחס ולא מתאחין מלן דכתבי וחזק צנדרוי ויקרעם לשים קרעים, ממשמע שנאמר ויקרעם איני יודע שלשים אלא ממד שקרועים ועומדים לשים לעולם, וזו הכוונה כהן כאלה שקרע ואין מאחה לעולם, ור"ל כי לשון אחיו הוא לשון תפירה וקישור ודיבוק: (יג) שעד עכשיו לא היו לו בנים. וכו"ה בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' שעדיין לא היו לו בנים, ובנדפס ושדים אין לה שעדיין לא היו לו בנים, ועיין בב"ר וחזית סס. והסיוס לפנינו לפיכך היה קורא אחות מוסב למעלה על אברהם איחה את העולם: (יד) אם נותן נפשו. הוספתי עפ"י כ"י רומי א', וכן מלאתי ברש"י על ב"ר פל"ט ד"ה אם מעמיד דברים וז"ל ומרש בתנחומא נבנה עליה מירת כסף אם נותן נפשו על קדושת שמו נבנה עליה מירת כסף אגדל את שמו בעולם, ואם דל הוא מליתן את נפשו על קדושת שמו נלור עליה לוח ארז ע"כ, מדבריו נראה כי חסרים לפנינו המלות אגדל את שמו בעולם. ובכ"י רומי ב' וכו' היה פולח להן. והוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ועוד פתח ב"ר פל"ט כי נותן נפשו על קדושת שמו נבנה עליה מירת כסף אלו ישראל שקראם כנפי יונה נחפה בכסף. ובנדפס הביא כמו בכ"י רומי ב' וכן קאת שינויים, אם נותן נפשו כחומה זו שהיא עומדת בפני מלחמות הרבה וימסור עלמו על קדושת השם וצנה עליה מירת כסף אלו ישראל שקראם כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים סח), ע"כ. ועיין גירסאות שונות בב"ר וחזית: (טז) אני נותן נפשי על קדושת שמך. כ"ה בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ובנדפס נוסף וסיוס ולא אני בלבד אלא ושדי מנגלות בני בניו חגיגה מישראל ועזריה ודורו של חגיגה בן תרדיון וחבריו שיתנו נפשם על קדושת שמך לפיכך אז הייתי צעיונו כמולאת שלום שיאל בשלום מן הכבשן, וכן נמצא בב"ר פל"ט: (טז) כיצד היה תרה אביו עובד ע"י. וכו"ה בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס הלשון מתוקן יותר, אתה עובד את אביו עובד לנמים היה: (יז) והיה פולח להן. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ב' ועובד אותם: (יח) זש"ה שמעי בת. עיין ב"ר פל"ט כי גם ר' יחזק פתח בפסוק זה: (יט) זו ע"י שנאמר (הוי) אומרים לע"ן אבי אתה. מובא ברש"י בב"ר שם מפרש בתנחומא זו ע"י שנאמר אומרים לע"ן אבי אתה: (כ) זה מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם. וכו"ה בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' ובנדפס זה מלך מלכי המלכים והוא חפץ ליפותו [כ"י ליפותך, וכו"ה בכ"י רומי ב'] בעולם הזה ועולם הבא. ובב"ר פל"ט ויתאו המלך יפך ליפותך בעולם. ובפירש"י המיוחס לו כתב ויתאו המלך יפך ויתאו מלך מלכי המלכים הקב"ה ליפותך בעולם, והוא לקח מתנחומא אשר הביא שם בצמוך צמטו: (כא) אמר ר' אבין (כב) (כי הוא אדוניך והשתחוי לו) (ס"ט), אגל בכ"י רומי א' וכו"ה בכ"י רומי ב' הגי' אמר ר' אבין הלוי: (כב) כי הוא אדוניך והשתחוי לו. הסגנתי כי הוא סופא דקרא ויתאו המלך יפך, או ז"ל כי הוא אדוניך והשתחוי לו הוי ויחמר ה' אל אברהם כמו שהוא בב"ר פל"ט ויבליקטו רמז ס"ב, וע"ש בחדושי הרד"ל. ובכ"י רומי ב' וגם בנדפס הוי כי הוא אדוניך והשתחוי לו אמר ר' אבין הלוי למה היה אברהם דומה, ובב"ר פל"ט את ב' ויחמר ה' אל אברהם

ולמה היה אברהם דומה (כג) לצלוחית של אפרסמון שהיא נתונה בבית הקברות ולא היה אדם יודע מהו ריחה, מה עשה אחד, נטלה ושלטלה ממקום למקום, (כד) התחיל ריחה נודף בעולם, כך היה אברהם (היה) דר בין עובדי ע"ו, א"ל הקב"ה מה אתה יושב בתוך הרשעים, (כה) צא מביניהם והודיע מעשיך הטובים בעולם, שנאמר לך לך :

[ד] ד"א לך לך, (כו) אמר ר' לוי מהו לך לך, א"ל הקב"ה (כו) אתה עושה למאה שנה בן, שנאמר לך לך, ל' שלשים, כ' עשרים, הרי חמשים, שתי פעמים לך לך (כז) הרי מאה: ד"א לך לך, (כח) ר' יהושע בן לוי אמר שרוף לך חיותא בעולם הזה, אבל לעולם הבא שכרך מתוקן לך: ד"א לך לך, (ל) ר' לוי בן חמא [אמר] אמר לו הקב"ה (לא) נסיון הראשון ונסיון האחרון אינו מנסה אותך אלא בלך לך, לך לך מארצך (גראשית יב ב), ולך לך אל ארץ המוריה (שם כג ב): (לב) ד"א לך לך, אמר לו הקב"ה לך הייתי משחר, דאמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות ביום חילך וגו' של ילדותך (תהלים קי ג), אמר לו הקב"ה עמך הייתי ביום שזיינתה חיילותיך, מהו של ילדותך,

הערות ותקונים

אברהם אמר רבי ברכיה למה היה אברהם דומה בו, ל"ל אמר ר' אבין: (כג) לצלוחית של אפרסמון. כ"ה גם בכ"י רומי א'. ובכ"י רומי ב' לצלוחית של אפי בלסמון, יש להחזירה אפובלסמון, וכן בצ"ל פל"ס אות ב' אמר ר' ברכיה למה היה אברהם דומה לצלוחית של אפובלסמון מוקפת למיד פתיל ומנוחת בזוית ולא היתה ריחה נודף כיון שהיתה מסתגלת היה ריחה נודף כך אמר הקב"ה לאברהם שלטל עמך ממקום למקום ועמך מתגדל בעולם. ובתנחומא הנדפס לצלוחית של פלייסון, וכן בלקח טוב (לך"ו א') לצלוחית של פלייסון. ובילקוט רמז ס"ב הגי' של אפרסמון, ובילקוט שה"ש רמז תקפ"א בשם צ"ר לצלוחית של פלסמון. והנה אפובלסמון היא יונית ורומית Opobalsamum סטובאלסאמוס ופי' שרף נוטף מעץ בלסמון, עיין ערוך השלם ערך אפובלסמון, וכן פלייסון הוא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מורדים ובשמים עיין ערוך ומוספי ערך פלייסון, ועיין לקח טוב נח ו' ובהערה י"ז שם: (כד) התחיל ריחה נודף בעולם. בכ"י רומי א' התחיל ריחה פורח בעולם, וצ"ל נודף, או צ"ל מריח בעולם. ובכ"י רומי ב' התחיל ריחה פוחה בעולם, ובנדפס והודיעה ריח בעולם (כה) אל מביניהם והודיע מעשיך הטובים בעולם. בכ"י רומי א' בשעת עמוד והולך בעולם והריע מעשיך הטובים, ובכ"י רומי ב' עמוד והלך בעולם והודיע את מעשיך הטובים. ובנדפס ואני אודיע עמך בעולם. וכן מובא כן ברש"י עה"ת: (כו) ד"ל אמר ר' לוי. מובא בילקוט נח רמז ס"ג בשם התנחומא. וכן בכ"י רומי א' מובא זה בשם ר' לוי, אבל בכ"י רומי ב' ובנדפס חסר שם האומר ומתחיל לך לך מהו לך לך, וכן מובא בלקח טוב: (כז) אתה עושה למאה שנה בן. בכ"י רומי א' א"ל הקב"ה שאתה עושה למאה שנה בן. ובכ"י רומי ב' נולד לך בן כשר: (כח) הרי מאה. בנדפס סיים רמז לו כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר הה"ד ואברהם בן מאה שנה: (כט) ר' יהושע בן לוי אמר. זה חסר בנדפס. ובכ"י רומי א' חסר שורה שלמה וצ"ל ר' יהושע בן לוי אמר שרוף חיותא [בעולם הזה אבל לעולם הבא שכרך מתוקן לך. ד"ל לך לך ר' לוי בן חמא אמר] אמר לו הקב"ה נסיון הראשון ונסיון האחרון אלא בלך לך. ונמלא לנכון בכ"י רומי ב', ושם במקום ר' לוי בן חמא הגי' שם ר' לוי בן תימא: (ל) ד"ל ר' לוי בן חמא אמר. בנדפס ור' לוי אמר השמים המלות, בן חמא, גם הלשון שם נשתנה, וכן איתא שם: ור' לוי אמר נסיון הראשון כנסיון האחרון, נסיון הראשון בלך לך מארצך, נסיון האחרון בלך לך אל ארץ המוריה, וכ"ה בכ"י רומי ב', ובעל בילקוט נח רמז ס"ג הביא בשם התנחומא כמו שהוא בכ"י רומי א', כי הכ"י שהיה לפניו היה שזה עש קובץ א' מרומי: (לא) נסיון הראשון ונסיון האחרון. לדעת בעל התנחומא נסיון הראשון היה בלך לך, והעקידה היה נסיון האחרון. והנה במשנה אבות פ"ה מ"ג אמרו בעשרה נסיונות נתנסה אברהם. ובאדר"ג פל"ג סופר ומונה העשרה נסיונות. והביא ג"כ הנסיון הראשון הוא בלך לך והנסיון האחרון הוא במילה, ועיין מדרש שו"ס מזמור י"ח בפסוק כי כך ארצך גדוד ובזממור ז"ח, ויש שינויים ממזמור זה למזמור זה. ועיין פדר"א פכ"ו ובפיוט' ליום ב' של ר"ה אמתך לרופא, ובהרמז"ם פפי' למשנה אבות שם ובהרב המאירי פפי' לאבות, ומה שהביא שם וגדולי המהברים. כוונתו להרמז"ם ו"ל: (לב) ד"ל לך לך, אמר לו הקב"ה לך הייתי משחר דאמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות וגו' אמר לו הקב"ה כו'. הלשון קשה הבנה ואין לה שחר. ובנדפס השמים זה עד אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. וכל מעיין יראה שעיקר הדבר חסר שם והכל במאמר ר' חנינא שהוא לפנינו בסוף התאמר. ובכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' הגי' ששתית ובהרצנת דברים, וכן הגי' שם: ד"ל לך לך אמר ר' יהושע בן קרחה אמר לו הקב"ה לך הייתי [בכ"י רומי ב' הייתי] משחר אמר דוד עמך נדבות ביום חילך וגו', אמר לו הקב"ה (בכ"י רומי ב' חסרים המלות, א"ל הקב"ה) עמך הייתי ביום שזורתה (צ"ל של"ל שזרית, תרגום וירק את חתיכו ורזי

(לג) אמר ר' אחא אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, מנין שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (גמ' טו ס) עקב בגימטריא קע"ב, וכל ימיו שר אברהם קע"ה, מכאן אתה למד שבן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, א"ל הקב"ה כל מעשים רעים שעשית באותן שלש שנים, אני עושה אותן ככל הזה, הוי מל ילדותך: ד"א לך

הערות ותקונים

ית עלמתי, ובכ"י אקספארד שלפניו הגי' שזינתה, וכן בכ"י רומי ז' שזינתה, וביצ"ע תרגם על וירק (ויזין), את חיילותך ומתנכתה [ל' ומתנכתה, וכן הוא לנטון בכ"י רומי ז'] להלחם עם חמשה המלכים, צהרי קדש עד שהיה הרר (בכ"י רומי ז' עד שהיה העולם אדר), מרחם משחר לך סל ילדותך, מהו על ילדותך כו'. וגם הגי' הולת כולה מקשה ויש לתקן אולי כמו בן וכו"ל ד"א לך לך אמר ר' יהושע בן קרחה אמר דוד עמך נדבות זיוס חילך צהרי קדש מרחם משחר לך סל ילדותך (תהלים קי ג) והביא הכתוב הוה לדרוש על אברהם, וכן תראה ברש"י תהלים שם הביא וי"ל רצחתי דרשוהו צהרי קדש ואני אפרטו כדבריהם ומפורש כל המזמור על אברהם, ובעל התנחומא החל לדרוש עמך נדבות זיוס חילך עמך הייתי זיוס שזינתה את חיילותך ומתנכתה להלחם עם חמשה המלכים (אולי ל"ל ומתנכתו, עיין צפירש"י) תהלים שם, גם תראה כי דרש ע"ד כמו ע"ד. צהרי קדש עד שהיו הרר (קשה לעקר כוונת הדרוש, גם היה לפניו ככתוב צהרי קדש במקום לפניו צהרי קדש, וכן תמלא ככתוב יסודתו צהרי קדש (תהלים פו א), ובכ"י רומי עד שהיה העולם אדר), מרחם משחר לך, א"ל הקב"ה לך הייתי משחר, סל ילדותך, מהו סל ילדותך כו'. וראיתי במדרש צ"ר פל"ס נמלא ג"כ הדרשה על לך לך מן הכתוב הזה מתהלים, ושם הגי' קר: ה"ד עמך נדבות זיוס חילך (תהלים קי), עמך הייתי צנת שדכדת לשמי לירד לכבשן האש, זיוס חילך, צנת שככת אתה לי כל החיילות והאוכלסים צהרי קדש, מהדרו של עולם הקדשתיך. מרחם משחר, מרחמו של עולם שחרתיך לי לך סל ילדותך כו'. ובפי' רש"י המיוחס לו צב"ר שם כתב מרחם משחר מרחמו של עולם שחרתיך לי, מפורש בתנחומא, עמך הייתי צשנת שזינתה חיילותך ומתנכתה להלחם עם המלכים, עכ"ל. והוא מאמר התנחומא שלפניו בכ"י וילתא נדרפס. ודכתיב הכ"ר מובאים בילקוט תהלים רמז תתפ"ג, וגם הוא הביא צהרי קדש צהרי ז' על עולם הקדשתיך: (לג) אמר ר' אחא אמר ר' חנינא. בתנחומא הגדפס השמיט כל המאמר שלפניו, עיין לעיל הערה ל"ב, והחל אמר ר' חנינא, (והשמיט גם המלות אמר ר' אחא) בא וראה חיבתו של אברהם לפני בוראו, שכן שלש שנים הכיר בוראו כו', גם הסיוס א"ל הקב"ה כל מעשים רעים שעשית צאתן ג' שנים אני עשה אותן ככל הזה הוי סל ילדותך, השמיט המספר הזה. גם המאמר שלאחריו עד ד"א לך לך נסיון בתוך נסיון. ובכ"י רומי א' הגי' אמר ר' יהודה אמר ר' חנינא בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, במקום לפניו אמר ר' אחא אמר ר' חנינא. והמאמר הזה נשנה גם בכ"י פ"ג ושם אמר ר' לוי בשם ריש לקיש אמר בן ג' שנים הכיר אברהם את בוראו, ר' חנינא ור' יוחנן תרוייבון אמרין בן מ"ח שנה הכיר את בוראו. וכן מובא בשם צ"ר בילקוט נח רמז מ"ח, ושם הביא דברי ר' חנינא בראש ודברי ריש לקיש בסוף, והמלות ר' לוי בשם ליתא שם. ולדעתי בתנחומא כ"י ל"ל אמר ר' יוחנן ור' חנינא, והיה כתוב צב"ר אר"י ועשית אמר ר' יהודה. ומדברי התנחומא יש לתקן צב"ר ריש לקיש אמר בן מ"ח שנה ר' חנינא ור' יוחנן תרוייבון אמרין בן שלש שנה. וכן ראיתי לנטון במדרש אסתר פ"ו אות ז' דר' חנינא ור' יוחנן תרוייבון אמרין בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. וכן ראיתי אח"כ בכ"י רומי ז' אמר ר' יוחנן אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו. או היו אגדות חלוקות, או שהביאו בן בשם ר' חנינא ור' יוחנן, ויש הביאו בן בשם ריש לקיש. ובצ"ר פמ"ו אות ז' ובמ"ר פ"ח אות ז' הביא התנחומא בלי שם האומר. ובצ"ר פס"ד אות ז' מובא ג"כ ר' יוחנן ור' חנינא תרוייבון אמרין בן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו, וריש לקיש אמר בן ג' שנים, ומובא בילקוט תולדות רמז קי"א, והשמיט המלות ר' יוחנן ור' חנינא תרוייבון אמרין, ובצ"ר פס"ה אות ג' איתא ג"כ בן מ"ח שנים הכיר את בוראו, ריש לקיש אמר בן שלש והסריס המלות ר' יוחנן ור' חנינא תרוייבון אמרין בן מ"ח. וכן מובא לנטון במדרש חיות פ"ו אות א' פסוק חבו ממחיקם. ואולי הסר לפניו בתנחומא וכו"ל מהו סל ילדותך אמר ר' יוחנן ור' חנינא [בן ארבעים ושמונה שנים הכיר אברהם את בוראו, ריש לקיש אמר] בן שלש שנים. וגם בתנחומא הגדפס צב"ר אות א' כתוב ז' אמר ר' חנינא בן שלש שנים הכיר אברהם להקב"ה מנין עקב ע' שבעים שנים א"ל משה ז' שנים הכיר קט"ז, וכל ימיו של אברהם קע"ה, לא מהם ג' שנים שהיה קטן. ובתנחומא נדרים ל"ב ע"א מובא דש"ל שנים הכיר את בוראו צב"ר אמר ר' חנינא ור' יוחנן דעת ר' יוחנן ור' חנינא שכן מ"ח שנים הכיר את בוראו ליתא שם. והנה על ג' שנים דרשו מן מלת עקב, ומאן דאית ליה בן מ"ח שנה היינו צנת ההפלה שאז היה אברהם בן מ"ח שנה, עיין סדר עולם פ"א ועיין צפירש"י המיוחס לו צב"ר פס"ד, ומובא גם במ"כ שם. ועיין בלקה טובך ל' י"ב א' (דף כ"ח ע"ב) במאמר תיבא צב"ר עולם. והרמב"ם ה"עו"ס פ"א ה"ג כתב וכן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו הרב בעל כ"מ כתב נראה שהיה גורם ר' יוחנן ור' חנינא דלמרי תרוייבו בן ארבעים שנה הכיר את בוראו ולא בן מ"ח כמו שהוא צפירש"י עכ"ל. ולדעתי צב"ר ע"ס בהרמב"ם, והמעתיק השמיט את ח', והיה כתוב מ"ח שנה והביא מ' במקום

לך בשבילך בראתי את העולם, (לד) אמר ר' תחליפא אמר הקב"ה בך הנבתי ובראתי את העולם, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), מהו בהבראם, באברהם בראם: (לה) ד"א לך אל הארץ אשר אראך, נסיון בתוך נסיון שלא אמר לו לאיזה מקום לידך, אלא אל הארץ אשר אראך: (לו) ד"א אל הארץ אשר אראך, (לז) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי (לח) [זש"ה אשכילך ואורך בדרך זו תלך] (תהלים לב נ), שאני אשכילך, מהו אשכילך, אתן בך חכמה, שנאמר למען תשכיל (יובע פ ו), ואורך, שאני מאיר עיניך: (לט) ד"א ואורך, שאני קושטך לדרך טובה, בדרך זו תלך איעצה עליך עיני (תהלים ס), ד"א אשכילך ואורך, מהו ואורך, אל הארץ אשר אראך, א"ס אברהם אין אתה מפסיד, ואעשך לגוי גדול (בראשית יב ג), (מ) ואשימך אין כתיב כאן, אלא ואעשך, שאני בורא אותך בריה חדשה, כמה שנאמר ויעש אלהים את הרקיע (בראשית א ז), ויעש אלהים את שני המאורות (סס סס טו), (מא) אמר ר' (מנחם) [פנחס הכהן] בר חמא אימתי עשה הקב"ה [את] אברהם לגוי גדול, כשיצאו ישראל ממצרים, ובאו לסיני, וקבלו את התורה, והביט בהן משה, ואמר הרי הן עשויון כמה שהבטיח הקב"ה לזקן, שנאמר ומי גוי גדול (דברים ד ח):

[ה] (מב) ד"א ואעשך לגוי גדול. מהו גדולתן של בניך בתורה, שנאמר רק עם חכם ונבון וגו' (סס סס טו). ואברכך שאני בכבודי מברכך, ואגדלה שמך (בראשית יב ג), ששמך מתגדל בעולם, והיה ברכה, מהו והיה ברכה (סס טו), (מג) ברכתך קודמת לברכתי, משהו אומרים מגן אברהם, ואחר כך אומרים מחיה המתים: (מד) ד"א והיה ברכה,

הערות ותקונים

במקום מ"ח, והח"כ הציגו ארבעים תחת אות מ'. ועיין גם בהגות מיימוניות שם שכתב ודעת הרמב"ם כר' יוחנן ר' חנינא דלמרי תרוייבו בן מ"ח שנה, ולפיכך סבורי שיש להיות כתוב בעמוד בן מ"ח שנה, עכ"ל: (לד) אמר ר' תחליפא כו'. בכ"ו רומי א' אמר ר' חלפתא בר בר חנה, ובכ"ו רומי ב' אמר ר' תחליפא בר בר חנה, ולעיל בתנחומא בראשית אות ס"ז ד"א בהבראם אמר ר' תחליפא בהבראם הן האותיות בהבראם בזכותו של אברהם, ועיין שם בהערה ק"ח: (לה) ד"א לך לך כו' נסיון בתוך נסיון. מובא בלקח טוב לך (דף כ"ח ע"ב), ובגדפס הגי' בהרחבת דברים, אל הארץ אשר אראך לא אמר ליה למקום פלוגי זו נסיון בתוך נסיון, יש אדם שהולך ואינו יודע לאיזו מקום הולך מה עשה נטל את כליו ואת אשתו וילך אצרכס כאשר דבר לו אלהים: (לו) ד"א אל הארץ אשר אראך אמר ר' ברכיה. וכ"ה בכ"ו רומי א' וב', וחסר בגדפס עד ד"א ואעשך לגוי גדול, וגם המלות "ד"א חסר שם: (לז) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי. בכ"ו רומי א' ליתא למלת "ברבי" וגמלא לנכון גם בכ"ו רומי ב': (לח) זש"ה. הוספתי, וכן חסר בכ"ו רומי א', ואולי כן ז"ל אמר ר' ברכיה הכהן ברבי זש"ה אשכילך ואורך בדרך זו תלך, מהו אשכילך שאני אתן בך חכמה שנאמר למען תשכיל, ואורך שאני מאיר עיניך. ובכ"ו רומי ב' אמר ר' ברכיה הכהן ברבי אשכילך ואורך, אשכילך אתן לך חכמה ואין הלשון הזה אלא לשון חכמה כד"ל למען תשכיל את כל אשר תעשה: (לט) ד"א ואורך שאני קושטך לדרך טובה. כ"ה לנכון בכ"ו רומי ב', ובכ"ו רומי א' הלשון משוכם ד"א ואעשך שאני קושטך טובך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני: (מ) ואשימך אין כתיב כאן אלא ואעשך. וכן תראה בכ"ו פל"ס אות י"א וילקוט רמז ס"ד בשם ז"ר אמר ר' ברכיה אתקן ואשימך אין כתיב כאן אלא ואעשך משאני עושה אותך בריה חדשה את פריה ורביה: (מא) אמר ר' מנחם בר חמא. ז"ל כמו שהוא בכ"ו רומי א' וב' אמר ר' פנחס הכהן בר חמא, וכן הוא בגדפס, ושם קצר בלשונו, וכן מובא זה במדרש זמ"ל פ"א אות ב' בשם ר' פנחס הכהן בר חמא: (מב) ד"א ואעשך לגוי גדול מהו גדולתן של בניך בתורה שנאמר רק עם חכם ונבון וגו'. זה השמיט בעל מסדר התנחומא הכדפס והסול אברהם שאני בכבודי מברכך, וגמלא לנכון גם בכ"ו רומי א' וב': (מג) ברכתך קודמת לברכתי משקן ואומרים מגן אברהם והח"כ אומרים מחיה המתים. במדרש ז"ר פל"ס המאמר בהרחבת לשון, אמר ר' יודן קובע אני ברכה בשמונה עשרה אבל איני יודע אם שלי קודמת אם שלך קודמת, אמר ר' אחויה בשם רבי זעירא שלך קודמת לשלי בשעה שהוא אומר מגן אברהם אחר כך מחיה המתים. ובמדרש זמ"ל פ"א אות ב' הלשון יותר מתוקן, אמר רש"ל ואעשה אותך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב, יכול יאה חותמין ככולן ח"ל והיה ברכה בך חותמין ואומרים מגן אברהם ואין חותמין ככולם, אמר ר' חיילא בר זעירא והיה ברכה ברכתך קודמת לברכתי שמששה אומרים מגן אברהם אחר כך אומרים מחיה המתים. ועיין פסחים דף ק"ז ע"ב וברש"י עה"ת ובלקח טוב (דף כ"ט ע"א), ועיין מה שהעיר מהר"ו בפירושו למדרש ז"ר שם: (מד) ד"א והיה ברכה א"ל הקב"ה משעה שבראתי עולמי כו'. כ"ה גם בגדפס. ובכ"ו פל"ס אות י"א וילקוט רמז ס"ד בהרחבת לשון אמר ר' ברכיה כבר כתיב ואברככה מה תלמוד לומר והיה ברכה אלא א"ל עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי מכאן ואילך הרי

א"ל הקב"ה משעה שבראתי עולמי ועד עכשיו הייתי זקוק לברך בריותי, שנאמר ויברך אותם אלהים (נח"א טו כח), וברכתי לנה ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח (ש"ע טו א), מכאן ואילך אתה עשוי על הברכה, שנאמר והיה ברכה, ולא עשה אלא (מה) כיון שעמד יצחק בקש אברהם לברכו, כיון שצפה שעשו ויעקב עומדין ממנו לא בירכו, (טו) משל לכה הדבר דומה למלך בשר ודם שהיה לו פרדס ונתנו לארים שיהא משמרו. והיה בתוך הפרדס אילן של סם המות, ואילן של סם חיים, דבוקים זה לזה, אמר הארים מה אעשה, להשקות את זה ולהניח את זה איני יכול, אלא הריני מניחן עד שיבא בעל הפרדס, ומה שהוא יודע יעשה, כך אמר אברהם אם אני מברך ליצחק, יעקב ועשו יעמדו ממנו, אלא הריני מניחו עד שירצה הקב"ה ויברכו, כיון שנסתלקו אברהם ויצחק, בירך הקב"ה יעקב בעצמו, שנאמר וירא אלהים אל יעקב וגו' [ויברך אותו] (ש"ע טו ט): ד"א והיה ברכה, א"ל הקב"ה עתיד אני להעמיד ממך שבט שהוא מברך את ישראל, ואיזה הוא זה שבט לוי שהוא מברך את ישראל, אמר לפניו אברהם רבוננו של עולם מי מברך לאותו השבט, א"ל הקב"ה משהן מברכין את ישראל אני מברכם, שנאמר ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם (צמ"ד ו טו), אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה שבט לוי מברך אתכם בשמי, (מו) אבל לעולם הבא אני בכבודי מברך אתכם שנאמר יברכך ה' נח צדק ונחש (י"מ"א לא כג):

[ו] ויהי בימי אמרפל (נח"א יד א). ילמדנו רבינו גר שנתגייר ערב הפסח, כיצד אוכל את פסחו, (מח) כך שנו רבותינו, בית שמאי אומרים טובל ואוכל פסחו לערב, (מט) וצ"ת הלל אומרים הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר. אמר ריש לקיש חביב הוא הגר שנתגייר, (ג) מוישראל בעמידתן על הר סיני, למה לפי שאלוהי שראו קולות וברקים וההרים רועשים וקול שופרות, (גא) לא היו מקבלים את התורה, (גב) וזה שלא ראה אחד מהם, בא והשלים עצמו להקב"ה, וקיבל עליו מלכות שמים, יש לך חביב מזה. (גג) מעשה באונקלוס הגר ששאל לזקן אחד ואמר לו מה חביב הקב"ה את הגר, שאמר (ואהב את הגר) [ואהב גר] לתת לו לחם ושמלה (דני"א י"ח), הרי הכל לחם ושמלה, א"ל והלא יעקב אבינו לא בקש אלא זה, שנאמר ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש (נח"א כח ט). רבותינו אמרו חביב הוא הגר, שהכתוב הקב"ה על עצמו, למה תהיה כגר בארץ (י"מ"א יד ח) אמר הקב"ה כך אני מחבב את הגר, ואברהם אב הגרים,

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

הצרכות מסורות לך למאן דהו לך למצרכיך צריך. והמאמר נשנה גם צמדרש צמ"ר פי"א אות ז' וס' הגי' אמר ר' אליעזר צמקוס צמ"ר אמר ר' צרכיה, גם הגי' ס' למאן דהני לך למצרכיה צריך. ועיין גם בתנחומא נשא אות ט'. וצמדרש שו"ר ממנו ח' מוצא זה בשם רב נחמן, ובסוסי' ס' ולמאן דאת יסיב ליה צרכיה צריך, ועיין גם בפסיקתא פסקא וחת הצרכה (דף ק"ט ע"ג) ובהערה ס"א ס': (מה) כיון שעמד יצחק בקש אברהם לברכו כיון שצפה שעשו ויעקב עומדין ממנו לא בירכו. עי' רש"י עה"ה בראשית כ"ה י"א ועיין בפסיקתא ס' ועיין צמ"ר ס', ושם הנוסחה נשתנית, היו לו ז' צנים אחד לדיק וא' רשע יצחק וישמעאל, אמר אברהם אם מברך אני את יצחק הרי ישמעאל מנכס להצדק כו'. וצמדרש שו"ר ס' הלכות משווע כיון שעמד יצחק בברכו ל"ל לא בירכו, וגם המאמר שלאחריו מה כתיב עד ולמה לא בברכו יש למהוק, והוא הוספה צמ"ר פס"א אות ו', וגם ס' צעטות לפי שעכשו צני ישמעאל וצני קטורה מצרכים ל"ל מצנפים להצדק: (מו) משל למה הדבר דומה. מוצא בפסיקתא ס' וצ"ר פס"א אות ו' ותנחומא הגדפס ומדרש צמ"ר פי"א וס"א ס': (מז) אבל לעולם הבא. וכו"ה צכ"י רומי ח', וצנדרפס ולעמיד לנח, וצכ"י רומי ז' חסר שורה, וכו"ל בעולם הזה שצטו של לוי מברך אתכם [צמ"י], אבל לעולם הבא אני כצדדי מברך אתכם] שנאמר יברכך ה' נח צדק ונחש (י"מ"א יד ח). והשמים מן אתכם עד אתכם: (מח) כך שנו רבותינו. משנה פסחים דף ל"ג ע"א: (מט) וצ"ה אומרים. זה חסר צכ"י רומי ז' וצנדרפס: (נ) משראל צעמידתן על הר סיני. וצכ"י רומי ח' יותר מן ישראל צעמידתן צסיני. וצנדרפס מן אותן אוכלוסין צעמדו על הר סיני למה שכל אותן אוכלוסין אלולי שראו הקולות: (נא) לא היו מקבלים את התורה. כ"ה צכ"י רומי ח', וצכ"י רומי ז' וצנדרפס הגי' לא קבלו עליהם מלכות שמים: (נב) וזה שלא ראה אחד מהם. צכ"י רומי ח' וזה שלא ראה אחת מכולן, וצכ"י רומי ז' זה לא ראה אחד מכולם: (נג) מעשה באונקלוס הגר ששאל לזקן אחד. כ"ה צכ"י רומי ח' וגם צנדרפס. וצכ"י רומי ז' מעשה בעקילס הגר, ועיין צמ"ר פי"ע אות ה' בצפוסק ונתן לי לחם לאכול, ומוצא צילקוס רמו ק"ג, עקילס הגר נכנס אלל ר' אליעזר אמר לו הרי כל שצדו

ובאו הרשעים הללו להודווג לו, ווי להם שמופן ליפול לפניו, (נד) מנין ממה שקראו בענין ויהי בימי אמרפל :

[ז] [וירדי בימי אמרפל]. (נה) כך פתח ר' תנחומא בר אבא, חרב פתחו רשעים וגו', חרבם תבא בלבם (הכלים לו יד טו), (נו) כהו חרב פתחו רשעים, והו קין שעד עכשיו לא היה הורג בעולם, ובא קין ופתח בהריגה, שנאמר ויקם קין [אל הבל אחיו ויהרגהו] (כנאשית ד ט), "אל הקב"ה רשע בחרב פתחת בעולם, חרב פתחו רשעים, זה קין, להפיל עני ואביון, זה הבל, אמר ליה הקב"ה אתה פתחת חרב בעולם תבא החרב בלבו של אותו האיש, (נז) חרבם תבא בלבם: ד"א חרב פתחו רשעים, זה חנון בן נחש, כיון שמת אביו (נח) שלח דוד לנחמו, (נט) מה עשה חנון, נמל עבדי דוד ועשה אותם (ס) פרדיגמטא (פי' ליצנות) שנאמר ויקח [חנון] את עבדי דוד [ויגלה את חצי זקנם ויכרות את מדויהם בחצי וגו'] (ש"צ י ד). מיד שלח לארם נהרים (סא) והשכיר מהם שלשים ושנים אלף רכב, (סב) חוץ מכמה אוכלוסין שהיה לו, (סג) ויבואו ויהנו על מידבא, "אל הקב"ה רשע בחרב פתחת, תבא חרב בלבו של אותו האיש, שנאמר חרבם תבא בלבם, מיד עמדו יואב ואבישי והרגו כל האוכלוסין, דכתיב ויגש יואב וגו' (סד ט"ז יג): (סד) ד"א חרבם תבא בלבם, אלו ארבעה מלכים אמרפל וחביריו, שעד עכשיו לא היתה מלחמה בעולם, ובאו ופתחו בחרב, שנאמר ויהי בימי אמרפל, התחילו לעשות מלחמה, אמר להם הקב"ה, רשעים אתם פתחתם בחרב, תבא החרב בלבם של אותם האנשים, שנאמר חרבם תבא בלבם, מיד עמד עליהם אברהם והרגן, שנאמר ויחלק עליהם לילה (כנאשית יד טו) :

הערות ותקונים

על גר כו'. ובמדרש שם נמאל בפנים הספר לא' עקילס הגר בא ושאל כו', וזה הוסיף אחד מן מדרש קהלת רבה פ"ז פסוק ח' טוב אחרית, וגם שם הגי' עקילס הגר, ועיין שמ"ר פ"ט אות ד' ושם הגי' טאל עקילס הגר את רבותיו, וגם הלשון משונה קלת, וכן נקשה במדרש צמ"ר סוף פ"ח: (נד) מנין ממה שקראו בענין. וכן חסר גם ככ"י רומי ז', גם נמאל הוספה בכ"י רומי ז' ובנדפס ומי היה זה נמרוד, ולמה נקרא שמו אמרפל על שאמר לאברהם פול לתוך כעשן האש, וזה הוסיף המסדר הזה מנמרוא עירובין דף נג ע"א, ומוצא ברש"י עה"ת, ועיין לקח טוב לך י"ד א' ובהערה ד': (נה) כך פתח ר' תנחומא. מוצא גם בנדפס אות ז', ומוצא בזילקוט תהלים רמז תש"ל בשם התנחומא, ומדבריו שם תראה שלקח מתנחומא כ"י ולא מהנדפס, כי בנדפס הלשון משונה, כמו תהראה בהערות: (נו) מהו חרב פתחו רשעים זהו קין. כ"ה גם בכ"י רומי א', ובכ"י רומי ז' ובנדפס הלשון משונה ובקצרה חרב פתחו רשעים זה קין שפתח בהריגת הבל אחיו קודם שנהרג אדם בעולם, חרבם תבא בלבם זה למך שהרגו, ובילקוט שם מוצא כמו שהוא בכ"י לפיטו: (נז) חרבם תבוא בלבם. בכ"י רומי א' וב' ובילקוט סיים נע ונד תהיה בארץ: (נח) שלח דוד לנחמו. בנדפס מוצא לשון הכתוב וישלח דוד לנחמו ביד עבדיו אל אחיו (ש"צ י ז), ובילקוט הוא כמו לפיטו בכ"י: (נט) מה עשה חנון ועשה אותם פרדיגמטא שנאמר. זה ליתא בנדפס, רק מתחיל ויקח חנון את עבדי דוד, ומוצא לנכון גם בזילקוט שם: (ס) פרדיגמטא, פי' ליצנות. בכ"י רומי א' פרדיגמטא, ושם ליתא להמנות "פי' ליצנות". רק בכ"י רומי ז' נרשם בלדו פי' לחוק. והמלות "פי' ליצנות" הוא הוספה מהמעתיק, ובילקוט שם בשעות פרדיגמטא, והוראת המלה פרדיגמטא כאשר העירתי ידיתי הרב הגדול והבלשן הנפלא מוה"ר חנוך יהודה דר' קאהוט שהוא הקב"ן מן פרדיגמטא בל"ו (פאה"ט): (סא) והשכיר מהם שלשים ושנים אלף רכב. בקרא כתיב וישכרו את ארם בית רחוב ואת ארם לוצא עשרים אלף רגלי, ואת מלך מעכה אלף איש, ואיש טוב שנים עשר אלף איש (ש"צ י ו): (סב) חוץ מכמה אוכלוסין שהיה לו. כ"ה בכ"י רומי א' וכ"י רומי ז', וכ"ה הגי' בזילקוט, אולם בתנחומא הנדפס הביא חוץ מן רבי רבנות אוכלוסין שהיו לו: (סג) ויבואו ויהנו על מידבא. בנדפס ובאו ויהנו כולם במקום אחד, ובילקוט השמים זה עד מיד עמדו יואב ואבישי: (סד) ד"א חרבם. מוצא ג"כ בזילקוט שם. ובמדרש צ"ר ריש פ"צ ר' יהושע דסקינין בשם רבי לוי פתח חרב פתחו רשעים וגו' חרבם תבא בלבם מעשה בר' אלעזר בן הורקנוס כו' לאחר ימים כו' ומלאו ידך זה דורש הפסוק הזה חרב פתחו רשעים זה אמרפל וחביריו, להפיל עני ואביון זה לוט, לפנחו ושכיר קדו זה אברהם, חרבם תבא בלבם ויחלק עליהם לילה הוא עבדיו ויט. ובפירש"י המיוחס לו בצ"ר שם הביא וז"ל מפרש בתנחומא חרבם תבא בלבם אלו ארבעה מלכים שעד עכשיו לא היה חרב בעולם ובאו הם ופתחו בחרב כדכתיב חרב פתחו רשעים לפיכך חרבם

[ח] (סה) **מה** כתיב למעלה מן הענין, ויאמר ה' אל אברהם לך וגו' אל הארץ אשר אראך, (סו) אל ארץ פלונית אין כתיב כאן, אלא אל הארץ אשר לנסות את הצדיק ולהודיע מעשיו הטובים, מיד בא רעב לרגלו, כיון שמצא הרעב, אמר לשרה אשתו הרי רעב כאן, אמרו רבותינו לא היה רעב בעולם קשה ממנו, אמר אברהם לשרה (סז) זו היא מצרים יפה היא לשבתה הואיל והרעב בא, (סח) והספיקה הזה מצוי שם, והבשר מרובה, נלך לנו לשם, באותה שעה ירדו למצרים, כיון שהגיעו (סט) לפולי מצרים, (ע) אמר אברהם לשרה בתי מקום של זנות הוא מצרים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), (עא) אלא ניתן אותך בתבה ונגעור בפניך, וכן עשה, כיון שהגיעו לפולי מצרים, אמרו לו המוכסין, (עב) מה אתה טוען בתבה, אמר להן פולין, אמרו לו אינו אלא פלפלין, תן לנו מכס של פלפלין, אמר להן אני

הערות ותקונים

חרבם תבא בלבם, עכ"ל : (סה) מה כתיב למעלה מן הענין, בנדפס דפוס קאנטאטאניא דפוס וויניא רובא כלי גם המאמר הזה כמו שלפניו, אכן בנדפס מאנובה הני המדפיס את המאמר הזה במאמר שלפניו אחר היום שנאמר יבכך ה' נה לך הר הקדש, החל במאמר זה והסוף המלות "ויהי רעב בארץ (בראשית יב י)" מה כתיב למעלה מן הענין יען כי הכתוב הזה מוקדם בקרא לפני ויהי צימי אמרפל. והנה בנדפוס האחרונים מניין התחומא בסימנים, לכן תדע כי כל אות ה' עד סופו הוא בנדפוס קאנטאטאניא דפוס וויניא אחר אות ו', כמו שהוא לפנינו בכ" : (סו) אל ארץ פלונית, עד יבכך שמו ניתא בכ" רומי ז' וגם בנדפס : (סז) זו היא מצרים יפה היא לשבתה. בכ" רומי א' ובכ" רומי ז' מצרים זו יפה היא לשבתה. ובנדפס מצרים זו ישיבתה יפה : (סח) והספיקה הזה מלוי שם. בכ" רומי א' והספיקה היה מלוי שם, ובכ" רומי ז' ובנדפס מפני שיש זה סיפוק הרבה, ובנדפס טופס "לחם ובשר" (סט) לפולי מצרים. פולי מצרים פ' ער. ועיין פסיקתא פסקא דשור או כשב הערה כ"ו ובפסקא ויהי בשלח הערה קכ"ד : (ע) אמר אברהם לשרה. לפני זה נמלא בכ" רומי ז' ובנדפס הוספה, ועמדו על היאור ראה אברהם אבינו צבואה של שרה צבואת נהר כחמה זורחת, מכאן שנו חכמים שכל הגשים צפני שרה כקוף צפני אדם. אמר לה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן כדרך הגשים (בכ" רומי ז' בדרך הגשים). המאמר ועמדו על היאור וראה צבואה שלה, נעלם ממני המקור. ומאמר השני מכאן שנו חכמים הוא מן גמרא ז"צ דף נ"ח ע"א הכל צפני שרה כקוף צפני אדם, ויש לתקן שז"ל מכאן אמרו רבותינו. והמאמר השלישי אמר לה הנה נא ידעתי מכאן אתה למד כו' הוא ג"כ מן ז"צ דף ע"א אברהם אפילו צדיקה לא אסתכל דכתיב הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכלל פליטיקא לא היה ידע"ה, וכן הביא רש"י ע"ה מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר זה מתוך לניעות שצטיימה, ועכשיו הכיר זה ע"י מעשה עכ"ל. ובמנחת יהודה (נדפס אלל התום ע"ה) הביא דליתא במדרש דעברה נהרא וגלתה בזקה ומתוך כך הכיר ציפיה : (עא) אלא ניתן אותך בתבה ונגעור בפניך. ובכ"ר פ"מ אות ה' ומוצא בליקוט רמז ס"ו ויהי כבוא אברהם מצרימה ויראו המצרים ושרה היכן היא נתנה בתבה ונעל צפניה, וכן מוצא בליקא טוב. וגם רש"י ע"ה"ת כתב וז"ל ויהי כבוא אברהם מצרימה היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהסמיך אותה בתבה, ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה : (עב) מה אתה טוען בתבה אמר להן פולין, אמרו לו אינו אלא פלפלין. וכ"ה בכ" רומי א', מזה נראה כי פולין ובפולין דומין להתחנף וזינו מכר. וזה אינו, כי פולין הוא עלה בל", כמו שתרצה בקצ"ר ריש פ"ו בפסוק י"ש רעב אמר ר' שמאל בר אמי זו מחשבנתן של רמאין כגון המערב מים ציין, מי בליקא בשמן, מי מאים בדבש, חלב חמור בקטף, קומוס צמור, עלי גפנים בפליון, סקרא בליר, כרשנים בפלפלין. משמע כי עלי גפנים היו מוסיפים בפליון, והוראת פליון שם עלה בל"י סגלגלש ועיין גם בערוך ערך פלן שהביא וז"ל : בפספי בפרשת שבועת הפקדון עלי גפנים בפליון וכתב המוספי פ"ו בלשון ויוי שם כלל של עלה ובפרס קראו כן לעלה של בושם יקר ונחמד והיו מוסיפין אותו בעלה גפן עכ"ל. ויש לתקן שז"ל בספרא במקום בפסרי והוא בויקרא פרק כ"ב פרשה י"ב ס' ע"ה בפסוק או מלא אברהם וכחש זה, וז"ל הספרא : לזכרים שאי אפשר לדעתו, כגון המערב מים ציין, מי גלוציא בשמן, מי מעין בדבש, חלב חמור בקטב [ז"צ בקטף], קומוס צמור, חול כפול, עלי גפנים בפליון. ויש לתקן מי גלוציא, ובמדרש קהלת במקום מי גלוציא בטעות מי בליקא, ומוצא בערוך ערך גלצק ובמוספי שם. ועיין בערוך החדש בערך גלצק מה שהעיר ידידי הרה"ג מהרש"ל ד"ר קאהוב נר"ו. ובליקוט תורה רמז תע"ט בלנקי בשמן ז"ל גלוציא. ועיין בש"י גיטין דף ס"ט ע"ב הביא לנכון בשם הספרא מי גלוציא. ועיין גם בתוספתא ז"צ פ"ה ולא יבא מערב מים ציין מי בליקא בשמן כו', עלי גפנים בפליון כו', וכסבור בפלפלין, במקום שבמדרש קהלת הביא כרשנים בפלפלין נאמר בתוספתא כסבר בפלפלין, וכסבר הוא גד, ונכון גירסת המדרש

אתן, אמרו לו אינו כן, אלא התבה הזו מלאה זהובים, (עג) אמר להן אני אתן לכם מכס של זהובים, כיון שראו שכל מה שאומרים הוא מקבל עליו, אמרו אילוילי שיש בידו דבר מעולה, (עד) לא היינו עולים לו לכך והוא מקבל, באותה שעה אמרו לו, אין אתה זו מכאן, עד שתפתח את התבה, והוא אמר להם עלי ליתן כל מה שאתם מבקשים, ולא תפתחו את התבה, ואע"פ כן עמדו עליו ופתחו את התבה שלא בטובתו, (עה) ומצאו את שרה, כיון שראו אותה, אמרו (עו) כמות זה אין ראוי לשלוח עליה, (עז) מיד נסלו והביאו אותה אל פרעה, והכניסוה לפלמין שלו, כיון שראה אברהם שנמלחה, והביאו אותה אל פרעה, (עה) התחיל אברהם לבכות, (עט) אף היא אמרה רבונו של עולם אברהם בא עמך בהבטחה, מפני שאמרת לו ואברכה מברכך (בראשית יב ג), ולא הייתי יודעת כלום, אלא כיון שאמר לי שאמרת לו לך לך, האמת לי לדברך, ועכשיו נשארתי הידה מדבי ומאמי ומבעלי, יבא רשע זה ויתעולל בי, עשה למען שמך הגדול, ולמען בטחוננו בדברך, אמר לה הקב"ה, חייך (פ) אין דבר רע נוגע בך, שנאמר לא יאונה לצידי כל און ורשעים מלאו רע (משלי יב כה), ופרעה וביתו (פא) אעשה בהן דוגמא, דכתוב וינגע ה' את פרעה נעמים גדולים (פב) ואת על דבר שרי (בראשית יב יו), באותה שעה ירד מלאך מן השמים ושרביט בידו, (פב) בא פרעה לשלוח מנעלה היה מכתו בידו, בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו, והיה המלאך נמלך בשרה על כל מכה ומכה, אם אמרה שילקה היה לוקה, (פג) שהיתה אומרת המתן לו עד ישוב נפשו, היה המלאך ממתין לו, שנאמר על דבר שרי, מהו על דבר שרי, שלא נאמר על עסק, ולא על אודות, ולא בעבור, ולא בגלל, אלא על דבר שרי, שאם אמרה שילקה הוא לוקה, ואם לאו לא היה לוקה. (פד) א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום

הערות ותקונים

כי כרשינין דומה קאת אל פלגל. ויש להעיר כי המאמר הזה שהבאתי פה מקהלת רבה מובא עוד הפעם שם בפרשה ט' פסוק י"ג גם זה ראיתי חכמה וחסר שם בלאומי ו"ל המדרש שם: אמר ר' שמואל בר אימי זה מתחבתן של רמאין ברמיותן כגון המערב מים ציין, בלכקי בשמן [ל"ל גם בלכן גלובקא] מי מאים בדבש, חלב חמור בקפף, קימוס חמור, עלי נפמים בפלפלין, ו"ל עלי נפמים [בפילין, סקרא צייר, כרשנים] בפלפלין. ובכ"י רומי ב' ובתנחומא הדפס חסריס המלות "אמר להן פולין". וכך הגי' שם: מה אתה סוּגין חביבה, אמר להן שטורין, אמרו לו אינו אלא חסים, אמר להם סלו מכם של חטיין, אמרו לו אינו אלא פלפלין, אמר להן קחו מכם של פלפלין. ובמדרש ב"ר פ"מ אות ה' מובא זה בלשון אחר שאמר לו משכסין (משי) מנגלין ומרגליות אתה נושא, ע"ש: (עג) אמר להן אי אתן לכם מכס של זהובים, עד ואעפ"כ עמדו עליו ופתחו את התיבה השמים בעל התנחומא הדפס, וכן חסר כל זה גם בכ"י רומי ב', ושם הגי' כיון שדחקו עליו פתחו את התיבה וראו אותה חכמה זרחת, ובב"ר שם כיון שפתחה התיבה כל ארץ מנרים מזיוה. ובלקח טוב מלמד שהצריקה לפניהם כשמש: (עד) לא היינו עולים לו לכך והוא מקבל. כ"ה גם בכ"י רומי, וגרסם בפנים הכ"י, "ל"א, לא היה מקבל מה שאנו עולין" ואלו היה רשום כן בלד הכ"י והמעתיק הליג כן בפנים: (עה) ומלאו את שרה. בכ"י רומי א' ומלאו לשרה יושבת בחובה: (עו) כמות זו אין ראוי לשלוח עליה. בכ"י רומי אמרו אין כמות זו לשלוח עליה, (וגרסם שם מבחוק והוצא מן המעתיק שלי פנימה) "פי' אין ראויים למלכות כ"ל זהה ואין אחרת שולטת עליה, א"כ אין המלכה שולטת יפה כמות זאת" ובגרסם ובכ"י רומי ב' הגי' אמרו לו אין דרך זו להשתמש בה הדיוס: (עז) מיד נסלו והביאו אותה עד לפלמין שלו. חסר בגרסם ובכ"י רומי ב': (עה) התחיל אברהם לבכות. בגרסם ובכ"י רומי ב' טוסף, "התחיל בוכה ומתפלל לפני הקב"ה ואומר רבש"ע זו היא בעתוני שנפתחי כך ועכשיו עשה למען רחמיך הרבים וחסדיך ואל תביישי מסברי": (עט) אף היא אמרה. בגרסם ובכ"י רומי ב' בשעוים קאת: (פ) אין דבר רע נוגע בך. וכ"כ בכ"י רומי ב', ובכ"י רומי א' אין דבר רע דביק בך. ובגרסם טוסף, "ובצעליך": (פא) אעשה בהן דוגמא. בכ"י רומי ב' ובגרסם אעשה בהן דוגמא. ובכ"י רומי א' הגי' אבל פרעה וביתו י"ג שנאמר וינגע ה' וגו'. ועיין ב"ר פ"מ אות ב' ריש לקיש בר קפרא אמר פרעה בראתן לקה, ועיין ב"ר פ"ט סוף אות א' וירושלמי כתובות סוף פ"ו, ובערוך ערך ראתן וזה כוונת התנחומא אעשה בהן דוגמא: (פב) בא פרעה לשלוח מנעלה היה מכתו בידו בא ליגע בבגדיה היה מכה אותו. כ"ה גם בכ"י רומי ב' ובגרסם, אולם בכ"י רומי א' הגי' ירד מלאך ושרביט בידו ומכה אותו והיה המלאך מנלך בשרה כו'. ועיין ב"ר פ"מ אות כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומנלך בידו כו': (פג) שהיתה אומרת המתן לו. בכ"י רומי א' ואם אמרה המתן לו קימעה עד שיסול לו נפש היה המלאך ממתין. ובכ"י רומי ב' ואם אומרת לו שימתין לו קימעה היה עושה: (פד) אמר ר' יהודה הלוי. כ"ה גם

(פה) לא הספיק הקב"ה לרשע לעסוק עם הצדקת. אמרו רבותינו (פו) בא לשלוח מנעלה, מיד באתה עליו צרעת, ואף איפרכין שלו לקו עמו, ואף השרים, ואף העבדים, ואף מטתו, (פז) ואף הכתלים לקו עמו, שנאמר וינגע ה' את פרעה ואת ביתו, למה על דבר שרי אשת אברם וגו' :

[ט] (פח) כתיב צדיק כתמר יפרח (תהלים צג ג). פתח ר' תנחומא למה נמשלו הצדיקים כתמר וארו, ולא באילן אחר, אתה מוצא (פט) כל האילנות אין

אדם יכול לומר מרחוק זה אילן פלוני, למה שהן קצרין, אבל התמר והארו, על ידי שהן גבוהין בקומה, הן נראין מרחוק, כך הצדיקים הם נראין מרחוק: ד"א למה נמשלו הצדיקים, לתמר וארו, אלא אתה מוצא (צ) רוב האילנות אעפ"י שהן נקצצין, אם נוטלין נצר מהן ושותלין במקום אחר, ומיד הן עולים, אבל התמר והארו כיון שנקצצין, מי יוכל להעמיד אחרים תחתיהן, אלא לשנים הרבה, וביגיע גדול, כך אם אבד צדיק מן העולם, מי יוכל להעמיד אחר תחתיו, אלא אחר כמה שנים:

[י] (צא) מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה (צב) בן פילוט, והיה אביו

הערות ותקונים

גם ככ"י רומי, ונדפסם וככ"י רומי ז' חסר עד אפרכין: (פה) לא הספיק. בכ"י רומי א' לא השלים: (פו) בא לשלוח מנעלה מיד באת עליו לרעת. עיין ב"ר פמ"א אות ז': (פז) ואף הכתלים. בנדפס נאמר רק ואף אפרכין והשרים וכל בני ביתו לקו עמו, ובכ"ר פמ"א אות ז' איתא אמר ר' אחא אפילו קורות ביתו לקו, יש לתקן אפילו קירות ביתו לקו. ובכ"ר עה"ת מוצא בשם רש"י ישן ומדרשו לרבות כותליו ועמודיו וכליו, והוא בתנחומא הדפסם וככ"י רומי ז' כי סיים שם ואת ביתו עבדים וכתלים ועמודים וכלים וכל דבר לקיים מה שנאמר לא יאונה לנדיק כל און. ואולי נוסף כן בכ"ר ישן עה"ת ע"פ התנחומא: (פח) כתיב לדיק כתמר יפרח. כ"ה גם בכ"י רומי א'. ונדפסם וככ"י רומי ז' הגי' "ועל אברהם נאמר לדיק כתמר יפרח כך פתח ר' תנחומא בר אבא למה נמשלו הצדיקים לתמר כו'. וזה הוסיף בלשון ראה כי אין שייכות בקרא לדיק כתמר יפרח לכאן. אולם לדעתי דברי תורה נעמים במקום אחד ועשירים במקום אחר. כמו שתרצה בכ"ר ריש פמ"א החל הדורש בהכתוב וינגע ה' את פרעה נעמים גדולים והביא דרשתו כתיב לדיק כתמר יפרח והביא דמיונות מה התמרה... כך הצדיקים. וסיים מה התמרה זו וארו כל מי שהוא עולה לראשון ואינו משמר את עלמו הוא נופל ומת כך כל מי שהוא בא להודווג לישאל סוף שהוא נופל את שלו מהחט ידיהם תדע לך שכן שהרי שרה על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה הוא וביאו בנעמים ה"ה וינגע ה' את פרעה נעמים גדולים וגו' ע"כ. ומוצא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה והמאמר הנמצא בהרחבת דברים בדרש צמ"ר ריש פ"ג וגם שם נמלא הסיוס הזה. וכן תראה גם בדרש שו"ס ממזמור צ"ב לדיק כתמר יפרח מה התמרה ה', כך תלמידי החכמים היו זכיר בגלותן שלא תהיה שכל מי שאינו מזכר מהם לוקה שנאמר וינגע ה' את פרעה נעמים. ובשו"ס שם המאמר משובש ויש לתקן עכ"ל בכ"ר ובמ"ר, ואולי היה גם בתנחומא כל הדרשה היא: (פט) כל האילנות אין אדם יכול לומר מרחוק זה אילן פלוני. עיין בדרש צמ"ר פ"ג מה תמרה וארו גדולים מכל האילנות, כך ישראל גדולים מכל האומות. ונדפסם הלשון משונה מאשר הוא בכ"י וכך איתא שם את מוצא כל האילנות אין אדם יכול לראות מרחוק למה לפי שהן קצרים אבל התמר והארו ע"י שהן גבוהין יותר מכל האילנות ונראין מרחוק הכל עומדין תחתיהן ומשאין עיניהן לוקמתן לפיכך נמשלו הצדיקים לתמר ולארו שהקב"ה מנביאם בעולם: (צ) רוב האילנות אע"פ שהן קצצין אף נוספין לגו מהם. בדרש צמ"ר מה תמרה ה' נעקרה אין לה חילוף: רוב הצדיקים אין להם תלופים שבעת שמחים שנאמר והתחמה מאין תנוא, ואי זה מקום בינה. וזה לקוח אלשון הירושלמי אריות כד דמך ר' סימון בר זביד עאל ר' הילי ואפטר עליו כי יש לכסף מוצא וגו' ברזל מעפר יוקה וגו' אילו אם אבדו יש להם חליפין אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו כיוצא בו והתחמה מאין תנוא וגו', ועלמה משעיו כל חי וגו'. ובתנחומא הדפסם וכ"י רומי ז' גם פה הלשון נשתנה קצת: (צא) מעשה בר' אליעזר בן הורקנוס. וכ"ה גם בכ"י רומי א', וזה ליתא בנדפסם וככ"י רומי ז'. ועל הערה ס"ה העירוני כי בתנחומא דפוס קאנטאטאטינא דפוס ווינציא משנת ה"א ש"ה המאמרים מפ' לך מאבדתי כמו לפנינו בכ"י, רק בדפוס מאנטוובה הניג הדפסים את המאמרים אות ה' המתחיל מהם כתיב למעלה מן העיני ויאמר ה' אל אברהם יתברך שמו וכו' לפי המאמרים מאות ז' ואות ז'. אולם בתנחומא דפוס ווינציא המאמר מאות ה' הוא נדפס אחר המאמר מאות ז', ובתנחומא הדפסם בכל הדפוסים נמצא אחר זה (אות ח') מאמר אחד המתחיל ילמדנו רבינו הכותב כל נכסיו לעבדו מהו שי"א לחירות. וכל המאמר הוא עד סופו (היינו סוף אות ח' לנמה דורות טולד עמלק) ליתא בכ"י לפנינו לא בכ"י אקספארד ולא בכ"י רומי א', ונמצא בכ"י רומי ז' (כי הוא שזו עם הדפסם), ואולי לקויים דבריו מן הילמדנו האל. ובניגן הסיפור מר' אליעזר בן הורקנוס עיין פדר"א ס"א וב"ר ריש פמ"א ובדר"א פ"ו ודברי הב"ר מוצא בילקוט רמז ע"ב ותמלא הסיפור באופנים שונים, ועיין בבית עקד האגדות להחכם השלם מוהר"ר חיים מאיר הורוויץ שהדפיס שמה נוסחאות שונות מהמעשה, ומוסחא ה' ע"פ כ"י שלי שנלחתי אליו: (צב) בן פילוט. בכ"י רומי ז' פליט, ופי' בן פלטינ

(צג) זקוק למלכות, (צד) ולעסקי האינסטלמטיוסין, לימים הלך אביו של ר' אליעזר למקום אחר, כיון שהרניש שהן באין, (צה) אמר לבניו נעמוד ונברח מפניהם, מיד קרא לעבדיו ולשמשיו, אמר הביאו לי הבהמה והגמלים, ושענו הכלים על הבהמה, וברחו הורקנום ובניו, ור' אליעזר לא הלך עם אביו, אלא נכנס לירושלים, ולא נמל בידו לא כבר (צו) ולא מנה ולא כלום, אלא נכנס לירושלים כמו עני, (צז) וראה רבן יוחנן בן זכאי (צח) יושב ומלמד תורה, והתלמידים יושבים לפניו בפרק, משגמרו הפרק, אמר להם הגדה, (צט) ואחר כך אומר משנה, נכנס וישב אצל רבן יוחנן בן זכאי, עשה לפניו (ק) שתיים ושלוש שבתות, ובא לדבר כנגד התלמידים, והיו מריחין ריח פיו סרוח, (קא) והיו מטמינים ולא היו אומרים, (קב) שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים, שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים, ידע רבן יוחנן בן זכאי שאין ריח פיו מדבר רע שיש בתוך פיו, אלא מן הרעב (קג) שלא היה אוכל כלום, אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידים בחייכון שתבדקו את הדבר ותדעו מה עוסקו של תלמיד זה, (קד) אם רעב הוא, ומה אוכל, והיו מחזרין בכל ירושלים, ושואלין לפונדקי, יש כאן חבר אכסנאי, (קה) אמרו להן לאו, באו אצל אשה אחת, אמרו לה יש כאן חבר אכסנאי, אמרה להן הן, (קו) יש לו כלום בכאן, אמרה להן יש לו שק אחד, אמרו לה הראינו אותו, מיד הביאה אותו לפניהן, פתחו אותו (קז) ומצאו בו עפר, שהיה נותן ראשו לתוכו, (קח) ומוציץ כנבל יין, הלכו ואמרו לרבנן יוחנן בן זכאי והיה תמה על הדבר, וראה צדק שביד ר' אליעזר שלא תבע מיד אדם לומר תן לי כלום, באותה שעה (קט) קבע לו מעות הרבה, כדי שיהא אוכל מאכלים טובים, כמו שהיה למוד (קי) בבית אביו, שהיה אוכל ישותה יפה, עד שנתרפא ריח פיו, עשה לפני רבן יוחנן בן זכאי שנה ושתיים ושלוש שנים, (קיא) עד שחזר אביו של ר' אליעזר למקומו, כיון שבא למקומו, ועמד שם חדשושני ודשים ולא בא ר' אליעזר בנו היה רע לו לומר שהנחתיו והלך לו לירושלים, (קיב) (והיה בתו של ר' אליעזר אומרת לו לאביה) [והיו אהיו של ר' אליעזר אומרים לאביהם], ראה אליעזר בנך מה עשה, הניחך והלך לו לירושלים אוכל פטומות, ואתה מטללת מבייתך (קיג) והלכת אחריו, (קיד) אירו היה דבר רע, (קטו) לא היה קופץ ליטול ירושה, וככה בינינו ובין בנך, אנחנו נתננו נפשינו עליך ולא הנחנוך, והוא לא בא לראות בצרתך, ועכשיו אם שמע שאירע לך דבר, הוא עתיד לבא אלינו ולחלוק עמנו, באותה שעה אמר להם בכך ובכך אינו

הערות ותקונים

ר"ל בן. הארמון : (צג) זקוק למלכות. זכ"י רומי זקוק לעוסקי מלכות, ואולי ל"ל לעסקי מלכות : (צד) ולעסקי האינסטלמטיוסין, זכ"י רומי ולעוסקי האר פלמטיוסין, ויש להקן ש"ל לעסקי האינסטלמטיוסין או האינסטלמטיוסין, כי זכ"י העדטטטטטט פ"י שר זכא, וכן העדטטטטטט פ"י ג"כ שר זכא, ומורגל הרבה במדרשים, עיין בערוך השלם בערכם : (צה) אמר לבניו נעמוד ונברח מפניהם. זכ"י רומי אמר לבניו מה אתם יושבים נעמוד ונברח מפני אלו : (צו) ולא מנה ולא כלום. זכ"י רומי ולא מעה : (צז) וראה רבן יוחנן בן זכאי. זכ"י רומי כיון שנכנס ראה לרבן יוחנן בן זכאי : (צח) יושב ומלמד תורה. זכ"י רומי יושב ומלמד תורה זרבים : (צט) ואחר כך אומר משנה. זכ"י רומי ואח"כ היה אומר לרן משנה : (ק) שתיים ושלוש שבתות. זכ"י רומי שתיים ושלוש שעות : (קא) והיו מטמינים. זכ"י רומי והיו מטמינים דבדבר : (קב) שוב בא לדבר והיו מטמינים ולא היו אומרים. זה הכר זכ"י רומי : (קג) שלא היה אוכל כלום. זכ"י רומי שלא היה נותן לתוך פיו כלום : (קד) אם רעב הוא והן הולכין לשוק אחר ושואלין אם כאן חבר אכסני אמרו להן לאו, עד שבאו אלל אשה אחת : (קו) יש לו כלום בכאן. זכ"י רומי אמרו לה יש לו כאן כלום : (קז) ומלאו בו עפר. זכ"י רומי ומלאו אותו מלא עפר מן הארץ : (קח) ומוציץ כנבל יין, זכ"י רומי טסף ועומד עליהן עד שהסריח פיו : (קט) קבע לו מעות הרבה. זכ"י רומי קבע לו משהה רבה : (קי) בבית אביו. זכ"י רומי אלל אביו : (קיא) עד שחזר אביו. זכ"י רומי ואח"כ חזר אביו : (קיב) והיה בתו של ר' אליעזר אומרת לו לאביה. הסגרתו ותקנתו ש"ל והיו אחיו של ר' אליעזר אומרים לאביהם, כמו שהוא לנכון זכ"י רומי : (קיג) והלכת אחריו. זכ"י רומי והלכת לאכסניא : (קיד) ולא היה דבר רע. זכ"י רומי אלו היה שום חבלה מדבר רע. ולמה המאמר כוון רש"י צ"י המיוחס לו דבר פמ"ז שאליו קשרנו עליו ואמרו לו ראה אלל רע נכך שהיחך לעת זקנתך שאינו משמטך היום ולמחר לאחר שמירך יהלוק עמט זככסך : (קטו) לא היה קופץ ליטול ירושה. זכ"י רומי לא היה קופץ ובל לירש אותך : קראו

עתותיו ורגעיו הוא חלקו, (קלג) אמר לו הקב"ה אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה, והרגת בשונאי, חייך אני עושה עם בניך מחצות עד הבקר והורג בשונאיהם, שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות יב ט), לכן נאמר ויהי בימי אמרפל:

[יב] (קלד) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי סימן נסחר הקב"ה לאברהם שכל מה שאירע לו אירע לבניו, (קלה) אברהם נסחר מכל בית אביו, (קלז) אף ישראל נבחרו משבעים לשון, נאמר לאברהם לך לך, ונאמר לישראל ואמר אעלה אתכם וגו' (שמות ג י), נאמר לאברהם ואברהם מברכך (בראשית יב ג); ואף לישראל יברך ה' וישמרך (נמדבר ו כד), נאמר לאברהם [ואעשך לגוי גדול ואברכך] ואגדלה שמך (בראשית יב ג) ואף בישראל ומי גוי גדול וגו' (דברים ד ט), אברהם נקרא יחיד שנאמר (כי) אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד) ואף ישראל ומי כעמד ישראל גוי אחד בארץ (דניאל יא כ), (קלז) מה אברהם כיון שבא לארץ היה רעב בארץ, אף ישראל כיון שישבו בארץ ישראל היה רעב, שנאמר והרעב כבד בארץ (בראשית מג א), מה אברהם על ידי רעב ירד למצרים, (קלח) [שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (שם יב י)], אף ישראל, שנאמר וירדו אחי יוסף עשרה לישבור בר (שם מג ג), מה אברהם כיון שירד למצרים (קלט) נתגרו בו המצרים,

הערות ותקונים

מאליו ורצון אמרי יוצרו חלקו. ואולי יש לתקן כן בתנחומא ר' זימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמר הלילה נחלק מאליו ורצון אמרי הקב"ה חלקו. ובתנחומא כ"ל לפיטו הקב"ה שהוא יודע עותותיו ורגעיו הוא חלקו, המלות „הוא יודע עותותיו ורגעיו" נוספו ע"פ מאמר שלפניו בפסיקתא שם תני ר' שמעון בן יוחי אומר כו'. או ע"פ המכילתא דא פ"ג ר' יהודה בן בתירה אומר הודע שעותיו ועותותיו הוא חלקו, ובתנחומא הדפס (אות ט) ובכ"י רומי ב' רבותיו אמרו הלילה נחלק מאליו, רבי זימין אמר (חסר) „בר יפת בשם ר' יוחנן" הקב"ה שהוא יודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוס השערה הוא חלקו. והוא לשון הפסיקתא רבתי שם במאמר של ר' שמעון בן יוחאי אבל הקב"ה יודע עתותיו ורגעיו וחמיו של לילה לפיכך הוא נכנס בו כחוס השערה: (קלג) אמר לו הקב"ה אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה והרגת בשונאי חייך אני עושה עם בניך מחצות עד הבוקר. ובתנחומא הדפס ובכ"י רומי ב' אמר לו הקב"ה לאברהם אתה עשית הרג בשונאי (ובכ"י רומי ב' אתה הרגת בשונאי) מחצי הלילה עד הבקר [חייך אני כבדתי יורד והורג שונאי בניך מחצי הלילה עד הבקר, כ"ה בכ"י רומי ב'] ובמדה זו אני פורע להם הה"ד ויהי בחצי הלילה וגו'. זה מוצא בפסיקתא שם בשם ר' תנחומא, ואולי זאת כוונת הפסיקתא שהביא „אל"ר תנחומא" אל התנחומא שלפניו. וח"ל הפסיקתא: אל"ר תנחומא אביס יא עמי בחצות, ואולי יוצא עם בניו בחצות, אמר הקב"ה אביס יא עמי מאמש עד חצות, ואולי יוצא עם בניו מחצות עד הבקר, והוא המאמר שלפניו. ובכ"י נמלא ג"כ הסיום הזה רק בקצת שינוים אחר המאמר ורצון אמרי יוצרו חלקו הביא שם: אמר הקב"ה אביס פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, ואח"כ מוצא שם אמר ר' תנחומא את דמפקין לישיבא אחרינא אמר הקב"ה אביס יא בחצי הלילה אף אני אלא עם בניו בחצי הלילה שנאמר את אמר ה' בחצות הלילה אני יוצא. וכל משכיל יראה כי זה כבר אמור למעלה, אמר הקב"ה אביס פעל עמי כו'. גם מה כוונת רבי תנחומא אית דמפקין לישיבא אחרינא, המ"כ כתב יש שמוציאו אותו בלשון אחר, וזה דחוק. ועל מה מוסיב דבריו שהוציאו בלשון אחר. גם המאמר הזה נמלא בפסיקתא וס' ליתא המלות אית דמפקין לישיבא אחרינא". רק ברור אלני שזה היה כתוב בחוק „אית דמפקין לישיבא אחרינא" והוא פנימה. וכונתו יש שמוציאו את זה ומעויל את זה, ר"ל שכן ז"ל אמר ר' תנחומא אביס פעל עמי בחצי הלילה אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה, אמר הקב"ה אביס יא בחצי הלילה, אף אני אלא עם בניו בחצי הלילה, ומתאים לנכון עם לשון הפסיקתא: (קלד) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. בדפס השמים המלות „בשם ר' לוי" ונמלא לנכון גם בכ"י רומי ב' השוה לר' הדפס. ועיין ב"ר פ"א אות ו', ובליקוט רמז ס"ט מוצא מאמר הדומה קצת לזה, את מוצא כל מה שכתוב באברהם כתיב בבניו וסופר ומונה שם מה שכתוב באברהם וכן כתוב בן זישראל: (קלה) אברהם נבחר מכל בית אביו. בדפס ובכ"י רומי ב' נוסף שנאמר אתה הוא ה' האלהים אשר נחרת באברהם והואלחתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם (נחמיה טו): (קלז) אף ישראל נבחרו משבעים לשון. בדפס ובחר בבניו משבעים אומות שנאמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך (ויק' [בן] יחזק' ה' אלהיך) להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה (דברים יד, [ז"ל דברים ז' ו', כ"י דברים י"ד ב' נאמר בחר ה' להיות], ובכ"י רומי ב' מוצא שנאמר וכן בחר ה' להיות וטון להכתוב דברים י"ד ב' (קלז) מה אברהם כיון שבא לגרף את רעב בארץ אף ישראל כו'. בדפס לאברהם נאמר ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ (בראשית יב י') ולבניו כיון שבאו למצרים והרעב היה בארץ [ז"ל והרעב כבד בארץ (בראשית מג א)] ומוצא לנכון בכ"י רומי ב': (קלח) שנאמר ויהי רעב. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי: (קלט) נתגרו בו המצרים. בכ"י רומי א' גם בדפס הני' נדונו לו שנאמר ויהי הוא אברהם מצרימה ויראו המצרים את האלה כי יפה היא

אף ישראל, שנאמר הבה נתחכמה וגו' (שמות ה' י'), מה אברהם נדווגו לו ארבעה מלכים, אף ישראל (קמ) עתידין האומות לעשות המוניה עליהם, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ (השליש ב' ג'), (קמא) מה אברהם יצא הקב"ה ונלחם לפניו והרג שונאיו, (קמב) אף הקב"ה נלחם לישראל, דעתיד לבא הקב"ה ויצא ונלחם מלחמותיהם, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה יד ג') :

[יג] אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם (בראשית טו ה'). (קמג) ילמדנו רבינו העולה על מה היתה באה, (קמד) ר' ישמעאל אומר על מצות תעשה ועל מצות לא תעשה, (קמה) ר' שמעון בן יוחאי אומר על הרהור הלב, שנאמר ויהי כי הקיפו ימי המשתה וישלח איוב ויקדשם וגו' (איוב ה ט). אתה מוציא אברהם היה מחרהר אחר מדת הדין, מה היה אומר, אמר ר' לוי כמדומה לי שקיבלתי שכרי בעולם הזה מחרהר אחר הקב"ה במלכים, (קמו) והצילני מכבשן האש, א"ל הקב"ה כיון שהרהרת אחרי, עלה אתה צריך להביא, שנאמר קח נא את בנדך וגו' (בראשית כג ג'), (קמז) אמר ר' יצחק כך היה אומר לבי הונה מרה ולענה, שמא אלו שהרגתי היה בהם צדיקים, א"ל הקב"ה מזה אל תירא, קוצים היו, ואין לך עליהם עון אלא שבר, שנאמר אל תירא אברם אנכי. מנן לך (אף) שכרך הרבה בואד (סס טו ה') :

[יד] ד"א אחר הדברים האלה, (קמח) זש"ה יצפון לישירים תושיה (משלי ז י), (קמט) מהו יצפון לישירים תושיה, אלא עד שלא נברא העולם, (קנ) צפן הקב"ה את התורה לאברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית טו ט), מלמד ששמר אברהם (קנא) כל המצות וכל התורות. (קנב) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן

ה ערות ותקונים

מאד (בראשית יב יד). ולדעתי יותר נכון להגיה שנאמר והרגו אותי וזאתך יחיו אף לבניו כל הבן הילד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון, וכו"ה נב"ר שס. ובכ"י רומי ב' אברם ז' מה אברהם עד מה אברהם מודווגו לו ד' מלכים שהשמים המעתיק מן מה אברהם עד מה אברהם: (קמ) עתידין האומות לעשות המוניה עליהם. בכ"י רומי עתידין אומות העולם לעשות המוניה. והוראת מלת המוניה בל"י *μὲν* פ"י דעת והסקמה אחת (מיניגיטיס). ובנדפס ובכ"י רומי ב' ליתא זה, ושם הגי' כך: אף ישראל עתידין כל האומות לההרגש עליהן (ובנדפס עתידין כל המלכים) שנאמר למה רגשו גוים: (קמא) מה אברהם יצא הקב"ה ונלחם לפניו והרג שונאיו. בכ"י רומי מה אברהם יצא הקב"ה ונלחם כנגד שונאיו והרגן, ובנדפס סיים שנאמר מי העיר ממורה דרק יצארכו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש דקף קשתו (ישעיה מא ג'). ובכ"י רומי ב' אלה אברהם יצא ונלחם כנגד שונאיו שהם זרק עפר ונעשה היום שנאמר יתן כעפר חרבו וגו' וכתוב מי העיר ממורה. ונחסת התנחומא הנדפס יותר נטוה כי הוא פסוק אחד: (קמב) אף הקב"ה נלחם לישראל כו'. בכ"י רומי א' הגי' אף הקב"ה לעתיד לבוא ויצא ועשה מלחמתן. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' אף כך עתיד הקב"ה לעשות לבניו: (קמג) ילמדנו רבינו. מובא גם בנדפס אה"י: (קמד) ר' ישמעאל אומר. בנדפס ובכ"י רומי ב' כך שנה ר' ישמעאל, וזה לא מנאל במשה, רק בנמרה יומא דף ל"ו ע"א איהא ר' עקיבא אומר אין עולה בזה אלא על עשה ועל לא תעשה שמהק לעשה, ועיין ברש"י שס. והוא מתוספתא מנחות פ"י: (קמה) ר' שמעון בן יוחאי. קן תקנתו כמו שהוא בכ"י רומי א' ובכ"י רומי ב' ובנדפס, והרבה פעמים מובא ר' שמעון סתם והכוונה על ר' שמעון בן יוחאי, עיין בספר בן יוחאי מה שהעשרו בזה. וכן נעשה בו"ר פ"ו אות ג' אמר ר' שמעון בן יוחאי לעולם אין העולה בזה אלא על הרהור הלב, ומובא בילקוט איוב רמז תתל"ב בשם ו"ר, ועיין התנחומא הנדפס לו סוף אות י"ג העולה לא היתה בזה לא על תשאה ולא על גול אלא על הרהור הלב היא בזה, וכן מי שהיה מהרהר בלבו דבר הים מביא קרבן העולה לשום דברים העולים על הלב, ודגרו ונושעים מן המדרס ו"ר בהרבה דברים: (קמו) והצילני מכבשן האש. בנדפס ובכ"י רומי ב' סייב ושוב אין לי סבר בעולם: (קמז) אמר ר' יצחק כך היה אומר לבי הונה מרה ולענה. בכ"י רומי א' כך היה לבי הונה לענה ומרה אמר שמא אלו שהרגתי ועי' ב"ר פמ"ד אות ג' ר' לוי אמר כו' וכן בנדפס ובכ"י רומי ב' היה בלבו הונה ומרה אמר שמא להאלו שהרגתי כו'. (קמח) ד"א זש"ה יצפון לישירים תושיה. מובא גם בנדפס אה"י ובכ"י רומי ב', וכן בלגדת בראשית פ"ג, ע"ש. והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז התקל"ב ד"ה יצפון לישירים בשם התנחומא. ומן לנאר ארחות משפט הוא ממדרש משלי וחסר ה'יון: (קמט) מהו יצפון, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי א' ובנדפס וגם בכ"י רומי ב': (קנ) צפן הקב"ה את התורה לאברהם. בכ"י רומי א' צפן הקב"ה את התורה עד שעמד אברהם ושמרה. ובנדפס ובכ"י רומי ב' עד שצא אברהם וקיימה, ובאגדת בראשית עד שיצא אברהם ויסול אותה: (קנא) כל המצות וכל התורות, וכו"ה בלג"ב, ובכ"י רומי א' כל התורות וכל המצות, וכו"ה כמו שהוא לפנינו, ובקרא כתוב מצותי חקתי ותורתו: (קנב) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר

(קנב) אף עירובי תבשילין קיים אברהם אבינו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי, לך אמר שצמח יצפון לישרים תרשיה [מגן להולכי תם] (משלי ז'), אמר הקב"ה לאברהם אתה עסקת בתורת ה' שאני מגן לך, שנאמר אל תירא אברם [אנכי מגן לך], (קנב) כשם כשאדם אוהו את המגן, אפילו הצים ואבנים נזרקים עליו אינו חושש, (קנה) [כך אני עושה לך], שנאמר אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד, דא לך לבר, אלא אף לבניך, אם יהו עמוקים בתורת ה' כשם שעסקת אתה, (קנו) שנאמר [כל] אמרת אלוה צרופה מגן הוא (לכל החוסים) [לחוסים] בו (ס ל ט), לכך נאמר יצפון לישרים תרשיה [מגן להולכי תם]:

[טו] אחר הדברים האלה, (קנו) זש"ה רשע עושה פעולת שקר (ס יא ט), זה נמרוד הרשע, שהיה עושה צלמים ומטעה את בני אדם, שנמשלה ע"ז בשקר, שנאמר כי שקר נסכו ולא רוח בם (וימשי יד), וזרע צדקה שכר אמת (משלי סט), זה אברהם אבינו שזרע צדקה, (קנה) והיה מאביל העוברים והשבים, שנאמר וימע אשל בבאר שבע (בראשית כא ג), א"ל הקב"ה חייך שכר אמת יש לך, שנאמר אל תירא אברם [גו' שכרך הרבה מאד]:

[טז] (קנט) מה כתיב למעלה מן הענין, וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית יד יד), וכי אחיו של לוש היה, אלא ראה ענותנותו של אברהם אבינו, אחר כל המריבה שעשו עמו, (קס) [שנאמר ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוש (ס יג ז)], לא זכר אברהם אבינו את המריבה, אלא קראו אחיו, שנאמר כי אנשים אחים

הערות ותקונים

ר' יוחנן. בנדפס ובכ"י רומי ב' חסרים המלות "אמר ר' יוחנן" וזה מובא בתנחומא לעיל ריש לך, וע"פ בהערה ז'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' ממלא הוספה לפני המאמר הזה, אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן חשע מלות ושמונים דור קפל הקב"ה בשביל ליתן המילה לאברהם שנאמר זכר לעולם בריתו דבר לוח לאנף דור (תהלים קה), והרי לא נתנה אלא לעשרים דור, מאלס ועד נח עשרה, מנח ועד אברהם עשרה, הרי עשרים ונתנה לאברהם. ור' יוחנן בשם ר' יוסי הגלילי אומר התקע"ד דור קפל הקב"ה בשביל ליתן תורה לדור המדבר על שהיו ישרים, שנאמר יצפון לישרים תרשיה, ע"כ. וזה הוסף כאן ולקוח מתנחומא יתרו אות פ', כי שם עיקר מקום המאמר, ושם הגי' ר' יוחנן בשם ר' יוסי הגלילי. והמאמר מובא ב' מדרש ב'ר"פ לח ד', ובזמנך שם אבי' ר' הוגא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. והכוונה שאמר התקע"ד דורות, כי עשרה דורות מאלס ועד נח ועשרה דורות מנח ועד אברהם, ושם דורות מאברהם ועד משה, הרי כ"ו, הרי חסרים עד אלף עוד התקע"ד דורות. ובמדרש שו"ט מזמור ק"ה הלשון משושב, ויש לתקן ע"פ ב"ר, ועיין גם בקה"ר פ"א פסוק ט"ו. ועיין תגינה דף י"ד רע"א וברש"י שם: (קנב) אף ערובי תבשילין קיים אברהם אבינו. עיין לעיל הערה ח': (קנב) כשם כשאדם אוהו את המגן. וכן באגדת בראשית, ובנדפס ובכ"י רומי ב' בשעות כשם שהמגן אוהו את החרב: (קנה) כך אני עושה לך. הוספתי ע"פ כ"י רומי א'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' הגי' כך אני מגן לך: (קנו) שנאמר כל אמרת אלוה לרופה מגן הוא לכל החוסים בו. תקתי לחוסים בו כמו שהוא בקרא משלי ל' ה'. ובנדפס ובכ"י רומי ב' מובא הכתוב אמרת ה' לרופה מגן הוא לכל החוסים בו (ש"כ כ"ב ל"א, ותהלים י"ח ל"א): (קנו) זש"ה רשע עושה פעולת שקר. מובא בנדפס אות י"ב ובאגדת בראשית פ"ג, וכן שנה במדרש ב"ר פמ"ד אות ב' באופן וסגנון אחר, וכך איתא שם: ר' אבין בשם ר' חנינא פתח רשע עושה פעולת שקר זה נמרוד שהיו פעולותיו על שקר, וזרע לרקה זה אברהם שנאמר ושמרו דרך ה' לעשות לרקה ומשפט (בראשית יט), שכר אמת, אל תירא אברם וגו' שכרך הרבה מאד. ומובא בילקוט רמז ע"ו וילקוט משלי רמז התקע"ד: (קנה) והיה מאביל העוברים והשבים שנאמר וימע אשל. אחר זה ממלא בנדפס שם (אות י"ב) ובכ"י רומי ב' הוספה עד סוף אות י"ב לאחר שהיה מאבילן ומשקן היו מברכין אותו ואמר להם לי אתם מברכין ברכו לבעל הבית כו'. וממלא קאת מזה במדרש ב"ר פמ"ג אות ז' היה מקבל את העוברים ושבים, ומשהיו אולוין ושותין היה אומר לכן ברכו כו'. ועיין גם בגמרא סוטה דף י"ג ע"ב, אבל בתנחומא שם הוא בהוספת דברים, גם הוסף מאמר שני (וכן הוא גם בכ"י רומי ב'), אחר שסיים ואת הנפש אשר עשו בחרן הביא אמר ר' אלכסנדר אלא לא נתכנסו כל הבריות לעשות יחוש אחד אין יכולין לעשות כו'. וזה לקח מן ספרי ואתחן סו' ל"ב וב"ר פל"ט אות י"ד וריש פפ"ד, ושם הוא בשם ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא, ואולי בעל התנחומא הלוי ר' אלכסנדר ע"פ מאמרו ז"ל סנהדרין דף ל"ט ע"ב פ"ט: (קנט) מה כתיב למעלה מן הענין. מובא בתנחומא הנדפס אות י"ג וכן באגדת בראשית פ"ג, ושם מתחיל ד"א אחר הדברים האלה מה כתיב למעלה מן הענין: (קס) שנאמר ויהי ריב. הוספתי כמו שהוא לנטן

אנחנו (בראשית יג ט): [וירק את הניכיון], (סג יד יז) מהו וירק את הניכיון, (קסא) שנמל כסף וזהב חפה אותן בו, אמר להם אתם יודעים, שאנו יוצאים למלחמה, ולהציל נפשות אנו הולכים, אל תתנו עיניכם בממון, אם בשביל כסף וזהב הרי בפניכם, שנאמר וירק את הניכיון, אין וירק אלא שחיפה אותן בכסף וזהב, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח יז): ד"א וירק את הניכיון, אין וירק אלא (קסב) שהוריקן בדברים, (קסג) כמו שכתוב בתורה מי האיש הירא ורך הלבב (דברים כ ח), כך עשה אברהם, אמר להם למלחמה אנו יוצאין, מי שיש בידו עבירות, וירא ממעשיו, אל יצא עמו, כששמעו כך כל מי שהיה יודע בלבו שחטא היה מתירא ולא היה יוצא וחזרו להם, (קסד) ולא נשאר עמו כי אם אליעזר בלבד, באותה שעה אמר הקב"ה, הניחו אותך הכל, ולא נשאר עמך כי אם אליעזר בלבד, חייך שאני נתן בו כח של שלש מאות ושמונה עשר, שנאמר וירק את הניכיון ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות, (קסה) מנין ספור אליעזר בנימטריא שלש מאות ושמונה עשר:

[זו] וירדף עד דן (בראשית יד יז). (קסו) אמרו רבותינו, מה ראה לרדף עד דן, אלא שני דברים מכים לפניהם ולאחריהם, ואלו הן ע"ז והנושע ערב שביעית ומוצאי שביעית, כשם שנשע ערב שביעית ומוצאי שביעית חייב, כך ע"ז מכה לפניו ולאחריה, שעד עכשיו לא עמד ורבעם בן נבט שעשה ע"ז, ראה אותה אברהם, שנאמר וישם את האחד בבית אל ואת האחד [נתן] בדן (מ"א י ט), וכיון שהגיע אברהם עד אותו מקום

הערות ותקונים

לכון ככ"י רומי א' ובאגדת בראשית ובגדפס ובכ"י רומי ז': (קסא) שנמל כסף וזהב וחיפה אותן בו כו'. כן הוא גם בגדפס ובכ"י רומי ז' ובאגדת בראשית ובכ"י פמ"ג אות ז' אמר רשב"ל בצלבים טובות ומרגליות הוריקן המד"א ואברותיה בירקרק חרוץ, ומפרש מהרז"ו ח"ל בצלבים טובות ומרגליות משמע שמ"ש בירקרק חרוץ פירושו צלבים טובות ומרגליות, ולא משמע כן במדרשים ובפשוטי הכתובים, שחרון משמע שהוא זהב בהרבה מקומות, וכמ"ש טוב פריי מחרון ומפו ותבואתי מכסף נבחר (ואלל כסף שייך זהב), אך בגדרים דף ל"ב איתא רב אמר בתורה הוריקן, היינו בפרשת שופטים, ושמואל אמר בזהב הוריקן. ובאגדת בראשית פ"ג ובתנחומא כלן וירק את הניכיון מכלן את למד שנטל אברהם כסף וזהב וחיפה אותן ואמר להם וכו' שנאמר וירק את הניכיון, ואין וירק אלא שחיפה אותן בכסף וזהב שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, וקילור לשון הוא, וכאלו אמר שחיפ בכסף והוריקן בזהב וכלשון הגמרא שם. ומ"ש בירקרק חרוץ פירושו בחרקת זהב, ומה שם כסף עם הזהב אף כן כסף עם ההורקה גז"ש, ויתכן שהגמרא סובר שמ"ש וירק פירושו לשון זירוף וכמ"ש בפרשת שופטים הוריקן, וכן פ"ו בזהב הוריקן, אך המדרשים ה"ל שאלו שחיפה אותן בכסף וזהב וכמ"ש נחפה בכסף ואל"כ מ"ש בירקרק חרוץ פירושו שחיפ בירקרק חרוץ, כי חיבת נחפה נמשכת גם לאחריה למ"ש בירקרק חרוץ, שהיו"ל של ואברותיה מושך חיבת נחפה, והכוונה על שהזהב ירוק המראה (גבל) עכ"ל: (קסב) ד"א וירק כו' שהוריקן בדברים כמו שכתוב בתורה כו'. בצ"ר שם רבי לוי אמר בפרשת שופטים הוריקן המד"א מי האיש הירא וגו'. ודברי המד"א מובאים בתוס' סוכה דף ל"א ע"ב ד"ה הירוק, ופירש"י שם את כוונת ריש לקיש שהוריקן בצלבים טובות ומרגליות ר"ל שלל יהו להטין אחר הממון ויתעסקו בהלל נפשות, ור' לוי אמר בפרשת שופטים הוריקן כלומר מעבירות שבידן ונתבששו צמה שהורקן לחזור כו' ע"ש. ובתוס' גדרים דף ל"ב ע"א ד"ה שהוריקן בתורה כתבו הוריקן ורזן בתורה, לשון אחר הוריקן מן התורה מלשון והבור רק. וכן כתבו שם הוריקן בזהב כדכתיב בירקרק חרוץ דהיינו זהב, כלומר שנתן להם זהב הרבה כדי שילכו: (קסג) כמו שכתוב בתורה כו'. בגדפס ובכ"י רומי ז' הלשון משובש, ד"א וירק מלמד שהוריקן בדבריו אמר להן מי האיש הירא (דברים כ ח) מן העמות, ורך הלצב (סג) מן מעשים רעים עשה. ובאגדת בראשית הוא לנכון כמו לפניו ככ"י, כי דברי האג"ב לקוחים מן התנחומא כ"י: (קסד) ולא נשאר עמו כי אם אליעזר בלבד. בצ"ר פמ"ג אות ז', ר"ל בשם בר קפרא אליעזר לבדו היה, וכן בצ"ר פמ"ד אות ט', פדר"א פכ"י, במד"ר פ"ח, שו"ט מומור כ"י, ברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט, וגדרים ל"ב. ויקום לך רמו ע"ג, ורש"י ע"ה ט': (קסה) מנין ספור אליעזר בנימטריא. ככ"י רומי א' מנין ספור אותיותיו של אליעזר את מולא ש"ח, עיין במקומות שרשמתי בהערה שלפניה, ועיין גדרים דף ל"ב סע"א וברש"י שם: (קסו) אמרו רבותינו מה ראה לרדוף עד דן אלא שני דברים כו'. ככ"י רומי א' הגי' מה ראה לרדוף עד דן אמרו רבותינו שני דברים כו'. והיא גי' ישרה, וכן הוא באגדת בראשית שם פ"ג, ושם הגי' מכלן אמרו רבותינו. אולם בתנחומא הגדפס ובכ"י רומי ז' הנוסחא נשתנית, גם חיבר המאמר עם המאמר שלפניו, ולא נשתייר עמו אלא אליעזר, אליעזר בנימטריא ש"ח, וכך איתא שם: מה כתב אחריו וירדף ולא כתב וירדפו עד דן, כיון שהגיע אותו לדיק לדין תשע כמו,

תשש בחו ולא רדף, שנאמר וירדף עד דן, (קסז) שדנן וחיבן, שנאמר וירדפם עד חובה (בראשית יד טו): ויחלק עליהם לילה (שס טס), (קסח) בשביל הקב"ה נחלק לילה עם אברהם, שנא' ויחלק עליהם: (קסג) וישב את כל הרכוש (שס טו). מיד ויצא מלך סדום (שס יו), (קע) כשראה אברהם ורדף (קעא) אחר ששה עשר מלכים ולגיונותיהם, הושיבו הקב"ה לימין, שנאמר נאום ה' לאדני שב לימיני וגו' (תהלים קי ה). (קעב) אמרו באותה המלחמה היתה פסיעתו של אברהם אבינו ארבעה מילין, והיה רץ עד שהרג כל המלכים ולגיונותיהם ועבר בשלום, שנאמר וירדפם יעבור שלום וגו' (ישעיה מא ג), מיד יצא מלך סדום לקראתו, שנאמר ויצא מלך סדום לקראתו (בראשית יד יו). א"ל מבקשה ממך תן לי הנפש והרכוש קח לך (שס טז כה), רוצה ואינו רוצה, ואמר לו אילו הרגו אותי היו נוטלין כל נכסי, עכשיו שהצלת אותי טול לך נכסים ותן לי הנפש, ולכן נאמר והרכוש קח לך, מיד נשבע אברהם, שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידו וגו' (שס טז כג), (קעג) ואין הרמה אלא שבועה, שנאמר וירם ימינו ושמואלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב י): אים מחוט ועד שרוך נעל (בראשית יד כג). למה, שהבטיחני הקב"ה שיעשרני, שנאמר ואגדלה שמך (בראשית יב ב), ואני אמול משלך, שתאמר אני העשרתיך, אמר הקב"ה,

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

ראה שעתידין בני בניו לעבוד ע"ז בן, שנאמר וישם את האחד צבית אל ואת האחד נתן בןן (מ"א יב), שם כרותיו שני דברים מניין לפניהם ולחתיכם ואלו הן ע"ז והגושט ערב שביעית חיוב ומולאו שביעית חיוב, כך ע"ז מכה לפניה ולחתיכם, האף עד עכשיו לא עמד ירבעם שששה את העגל והעמידו בןן, ויש לתקן שם ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו וע"פ אגדת בראשית אשר העתיק זה מן התנחומא כ"י, והטובה כי שביעית לרדף להוסיף מחול אל הקדש, ואם נטע וזרע ערב שביעית חיוב, כך ע"ז אט"פ שאז בימי אברהם לא עבדו עוד ע"ז בעירן, בכ"ז רפו ידו מלרדוף, כי עונש ע"ז גדול לענש גם דורות הקודמים. ועיין ב"ר פמ"ג אות ב' וירדף עד דן שם ע"ז הוא ומכה מלפניה ומלחתיכם, פי' מכה קודם הנשעה דהיינו בימי אברהם ששש כחו בחטא ע"ז העתידה. ומכה מלחתיכם אחר שנתבטלה היינו בימי נבוכדנצר כו'. ועיין סנהדרין דף ל"ו ע"א, ועיין גם שבת דף ס"ז ע"ב אין דן אלא ע"ז שנאמר חי אלהיך דן (עמוס ה): (קסז) שדן וחיבן. בכ"י רומי א' ד"א וירדף עד דן שדן וחיבם שנאמר וירדפם עד חובה. ובאגדת בראשית הגי' שנאמר וירדף עד דן וירדפם עד חובה שדן וחיבם. ובגדפס ובכ"י רומי ב' חסר זה, וטסק שם חזרנו על כל המקומות ולא מלינו מקום ששמו חובה ללמדך שדן נקרא חובה מראש על העגל שעתידה לעמוד שם, וכן הביא רש"י עה"ת אין מקום ששמו חובה ודן קורא חובה על שם ע"ז שעתידה להיות שם. וכן ביב"ע עד דלויכר חובה דעתיד למהו בןן: (קסח) שביביל הקב"ה נחלק לילה עם אברהם שנאמר ויחלק עליהם. וכ"ה בכ"י רומי א', וזה חסר בגדפס ובכ"י רומי ב'. ובאגדת בראשית הגי' ויחלק עליהם לילה הקב"ה שביביל אברהם שנאמר והי' הלילה וה' הכה וגו'. ועיין לעיל אות י"א הקב"ה שהוא ידע עתותיו ורגעיו הוא חלקן, וע"ש בהערה קל"ב, ועיין ב"ר פמ"ג אות ג': (קסח) וישב את כל הרכוש, בגדפס הביא וישב את כל הרכוש וגם את לוע אחיו ורכושו השיב וגם את כל הנשים, וגם לרבות את כל כלי תשמישו אפילו שזה פרוסה ובכ"י רומי ב' וישב את כל הרכוש וגו' וגם לרבות את כל כלי תשמישו ואפילו שזה פרוסה: (קע) כשראה אברהם רדף אחרי ששה עשר מלכים ולגיונותיהם הושיבו הקב"ה לימין. כ"ה גם בכ"י רומי א', אבל נראה כי המאמר קטוע, ובעל אגדת בראשית שם ראה להגיה וכך איתא שם כיון שראה את אברהם יואל לרדוף היה שחוק עליו שנאמר כל רואי ילעינו לי וגו' (תהלים כג) והיה [אומר] זה יואל לרדוף ששה עשר מלכים ולגיונותיהם, כיון שחור בשלום ירדפם יעבור שלום (ישעיה מא) וגם באג"ב יש לתקן בסיום המאמר ע"פ התנחומא כ"י, ובגדפס ובכ"י רומי ב' הגי' שנתנית, ויאל מלך סדום לקראתו וגו' הוא עמק המלך, מן אותה שעה נקרא עמק המלך, ואזרח מלך זה אברהם שנלח עם המלכים וויילותיהם, ועליו נאמר באם ה' לאדני שב לימיני עד אסית אויביך הדום לרגליך והוראת מלת לגיון ידועה והיא יונית ורומית ופירושה חיל נבה (רעגיושט): (קעא) אחר ששה עשר מלכים. עיין לעיל אות י"א מה אדם אחד יכול לעשות כנגד השעה מלכים. וכן בשו"ט מזמור י"ח היללו מתהשעה מלכים, ובתנחומא עקב סי' ג' איתא שרדף אחר ע"ז מלכים. ובכ"י רומי א' נמצא הגהה ב"ד הכ"י: פי' ס' הנזכרים בפרשה זו מלכי כנען הרי ס"ז: (קעב) אמרו בלוחם המלחמה היתה פסיעתו של אברהם אבינו ארבעה מילין. ב"ר פמ"ג אות ג' איתא ר'. לוי בשם ר'. יוסי בר זמרא פסיעתו של אברהם אבינו היו שלש מילין, ר': יודן בר רבי סימון אמר מיל. וע"ש במפרשים, ועיין בשו"ט מזמור ק"ו, ושם הגי' ויש אומרים שנים: (קעג) ואין הרמה אלא שבועה, וכ"ה בגדפס ובאגדת בראשית, ועיין ב"ר פמ"ג אות פ', וילקח רמו ע"ה. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ודעת ר' נחמיה ששאן שבועה, האמ"ל וירד ימינו ושמואל על השמים

אתה אמרת אם מחוט, (קעד) חייך שאני נותן לבניך מוצח שחוט של סיקרא מקיפו, כשם ששנו רבותינו: (קעה) ד"א אני נותן לבניך מוצח של חוט, שנאמר ועשו להם ציצית (במדכ טו לח); ועד שרוך נעל. (קעו) אני נותן לבניך מצות העל, שנאמר והלצה נעלו (דברים כה ט); עד שרוך נעל. אמר הקב"ה בזכות כך אני נותן לבניך מצות הפסח, שנאמר וככה תאכלו אותו מתינכם הגורים נעליכם וגו' (שמות יב ה); ד"א אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל, (קעז) אני משבח לבניך, שנאמר מה יפו פעמך בנעלים (שה"ש ז). (קעה) ד"א אם מחוט, משבח אני לבניך בחוט, שנאמר כחוט השני (שם ד ג). ד"א אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל, בזכות כך אני פורע לשונאיהם, שנאמר (ועל) [על] אדום אשליך נעלי (תהלים ס י), אתה מאסת שכרו של בשר ודם, (קעט) ראה מה שכר מתוקן לך לפני, שנאמר שכרך הרבה מאד (בראשית טו ה):

[יח] (ד"א) אחר הדברים וגו' במחזה לאמר אל תירא אברם. (קפ) וז"ה או דברת בחוון לחסידיך (תהלים פט ב), זה אברהם, שנאמר במחזה לאמר, ותאמר שויתני עזר על גבור (שם), שעזרו הקב"ה על חמשת המלכים, הרימותי בחור מעם (שם), זה אברהם שבהר בו הקב"ה, שנאמר אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), (קפא) הוי אומר אל תירא אברם:

[יט] [אל תירא אברם] וז"ה אשרי אדם מיוחד תמיד ומקשה לכו יפול ברעה (משלי כח יד), (קפב) וכתוב חכם ירא וסר מרע (שם יד טו), מי הוא זה אברהם, ובמיו היה מתירא, מן שם (קפג) שהרג את בניו, את כדרלעמר מלך עילם, ושלישת בניו, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד וליד וארם (בראשית יב), והיה מתירא לומר הרגתי בניו של צדיק, ועכשיו הוא מקלני ואני מת, מה עשה יצא לקראתו שם לרצותו, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם יד יח), אמר הקב"ה חייך איני מקללך אלא ממברך, שנאמר ויברכתו

הערות ותקונים

וישבע בני העולם (דניאל יב): (קעד) חייך שאני נותן לבניך מוצח שחוט של סיקרא מקיפו כשם ששנו רבותינו. כ"ה בכ"י רומי וכן כתוב בגלגל ברשאית, רק בגלג"ב נפשות של וז"ל של סיקרא. ומה שסיים התנחומא כשם ששנו רבותינו כוונתו למטה מדות פ"ג מ"א המוצח היה מוקף בחוט של סיקרא בלמטה להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. ובגלג"ב וזכרם וזכ"ר רומי ב' גוי' אני מטבר את בניך במוצח שתהא מוקפת בחוט של סיקרא כמו ששינו מהמוצח היתה מוקף בחוט של סיקרא. ובז"ר סוף פמ"ג ד"ה אס מחוט אלו הקרבנות כהיה דתן וחוט של סיקרא חוגרו בלמטה להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. ופי' סיקרא ציצית מלשון ומשקרות עינים: (קעה) ד"א אני נותן לבניך מוצח של חוט שנאמר ועשו להם ציצית. בגלגל ברשאית אני נותן לבניך מוצח ציצית שהיה של חוט שנאמר ועשו להם ציצית. ובגלגל המאמר קטוע, אס מחוט אני נותן לבניך מוצח חוסיין של (מוצח) פתיל הכלת המלה שהסגרת מיותרת וחסר הסיום. ובכ"י רומי ב' גוי' מוצח חוסיין של ציצית פתיל תכלת. ובז"ר סוף פמ"ג אמר ר' אבה בר ממל א"ל הקב"ה את אמרת אס מחוט חייך שאני נותן לבניך מוצח ציצית, המד"א ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ומתרגמינן חוטא דהתלהא, ע"כ. ובכ"ה צילקוט רמז ע"ו, ועיין גם בצוטה דף י"ז ע"א, חולין דף פ"ט ע"א: (קעז) אני נותן לבניך מוצח הנעל. בז"ר שם חייך שאני נותן לבניך מוצח יבמה המד"א וחללה נעלו. ובגלגל וזכ"ר רומי ב' אני נותן לבניך מוצח יבמה וחללה. המלה "וחללה" ליתא בכ"י רומי ב': (קעז) ד"א אני משבח לבניך שנאמר מה יפו פעמך בנעלים. בגלגל ברשאית שם אני משבח לבניך בנעליהם. ובגלגל אני משבח בניך זו בגלגל. ובז"ר שם ועד שרוך נעל אלו פעמי רגלים המד"א מה יפו פעמך בנעלים: (קעה) ד"א אס מחוט משבח אני לבניך שנאמר כחוט השני. כ"ה גם בגלגל ברשאית זה חסר בתנחומא הגלגל וגם בכ"י רומי ב', ומוצח צילקוט לך רמז ע"ו בשם התנחומא, וכאשר הביא כ"ה גם בכ"י שלפניו. גם הסיום צילקוט שם כך אני פורע משונאיהם על הלוט אשליך נעלי הוא כמו שלפניו בכ"י. ובגלגל וזכ"ר רומי ב' גוי' ועוד אני נפרע מעשו שנאמר על הלוט אשליך נעלי: (קעט) ראה מה שכר מתוקן לך לפני שנאמר שכרך הרבה מאד, וכ"ה בגלגל ברשאית. ובגלגל וזכ"ר רומי ב' אלשון קטוע אתה מאסת שכר בשר ודם שכרך הרבה מאד מכלן ולהצא. והמלות "מכלן ולהצא" נוספו שם: (קפ) וז"ה או דברת בחוון. מוצח גם בגלגל את י"ד ומוצח צילקוט תהלים רמז תת"מ בשם התנחומא. והצילקוט הביא אלשון כמו שהוא לפניו בכ"י: (קפא) הוי אומר אל תירא אברם. בכ"י רומי א' חסר הסיום וגם פה ה"ל הוי אל תירא אברם, וכ"ה בגלגל וזכ"ר רומי ב': (קפב) וכתוב חכם ירא וסר מרע, עיין בז"ר פמ"ד את ב' דרשה אחרת על התקרא הזה, וע"ש ציפ"א. (המאמר שלפנינו מוצח גם בגלגל את פ"ו: (קפג) שהרג את בניו את כדרלעמר מלך עילם ושלישת בניו שנאמר בני שם עילם ואשור וגו'. בכ"י רומי

ויאמר ברוך אברהם וגו' (נלאשית יד ט), א"ל בשביל שהרנת את בני אני מברכך, שנאמר וברוך אל עליון אשר מנן צריך בידך וגו' (שם טז כ), מהו אשר מנן צריך, (קפד) מגינה עשה הקב"ה והפיל אותם לפניך, והיה אברהם אבינו (קפה) נוטל עפר וזורק עליהם ונעשים חצים וקשתות, ונוטל קש וזורק עליהם, ונעשה חרבות ורמחים, שנאמר מי העיר ממזרח צדק וגו' [יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו] (ישעיה מא ט), זה אברהם, שנאמר אחריו, ירדפם יעבר שלום, (קפו) הוי אומר אשר מנן צריך בידך וגו'. (קפז) אמר הקב"ה אחר הדברים האלה אתה מתירא, אל תירא אברהם, לכך נאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משני כח יד): (קפח) ועוד היה אברהם אבינו מתירא כשהרג את המלכים היה תמה ואמר שמוא במלתי מצות הקב"ה שצוה את בני נח, שופך דם האדם (נלאשית טו), ואני הרגתי כל אותן האוכלוסין, א"ל הקב"ה אל תירא אברהם, אלא שכר הרבה אני צריך ליתן לך, (קפט) שאתה עקרת את הקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות שיד קוצים כמרחים באש יצתו (ישעיה לג יב), לכך נאמר אל תירא אברהם, אמר הקב"ה לישראל, בעולם הזה אתם מתפחדים על העונות, אבל לעולם הבא שאין בו יצר הרע אתם מתפחדים על (קצ) הטוב שתקתי לכם, שנאמר (ואחר) [אחר] ישונו בני ישראל (ועברו) [ויבקשו] את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו (ישעיה ג ט), ומהו טובו זה בית המקדש, שנאמר הנה הטיב הזה והלבנון (דניאל ג כה), ישועה מציון, שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל (סאלים יד ז), הברכה מציון, שנאמר כמלך חרמון שיורד על הררי ציון וגו' (שם קג ג), עזר מציון, שנאמר ישלח עורך מקדש ומציון יסעדך (שם כ ג), אמר הקב"ה אף לעולם הבא אני אברך את ישראל מציון, (קצא) שכן דוד אמר יברכך ה' מציון (שם קד ג):

[כ] ויהי אברהם בן תשעים שנה (נלאשית יז ב). (קצב) ילמדנו רבינו מהו שיהא אדם מותר לרפאות בשבת, (קצג) כך שנו רבותינו ספק נפשות דוחה את השבת.

ה ערו ת ותקוני

א' הנוסחא וממי היה מתירא מן שם שחרג בניו של שם שנאמר את כדלעומר מלך עלים, ומנין שהן בניו של שם שנאמר בני שם עלים ואשור. אבל המלות "ושלשת בניו" ליתא שם. ובגדפס ממי היה מתירא משם בן נח שחרג את בנו, ועלם שלשה בניו היו לו וכתיב בני שם עלים ואשור, והרגו בו. ובכ"ל רומי ב' ממי היה ירא, משם בן נח שחרג את בניו, ועלם היה לו שלשים בניו דכתיב בני שם עלים ואשור וגו' (והרגו) [והרגו] והיה מתירא לומר שחרגתי בניו של לדיק עכשיו מקלגלי ואני מת. אולי ל"ל ולשם היו שלשים בניו, וזה שסיים דכתיב בני שם עלים ואשור. ועיין בפה"ד כי שם הוליד כ"ו אומות, והם הוליד ל' משפחות: (קפד) מגינה עשה הקב"ה. ובכ"ל רומי א' מגנה, ובגדפס ובכ"ל רומי ב' מהו מנן מנגנא עשה הקב"ה, וגם כאשר הוא לפנינו נכונה, עיין ערוך ערך מנגנון וערך מנגנון, ומלה אחת היא, ופירושה עלה ותחבולה. ומה שהביא הערוך בערך מנגנון מב"ר פמ"ד [פמ"א אות ח'] אשר מנן לריך שהוסף מנגנין שלך על לריך, לפנינו מנגנון, ועיין בלקח טוב לך י"ד כ' ובהערה מ"ט שם: (קפה) נוטל עפר וזורק עליהם ונעשים חצים וקשתות ונוטל קש וזורק עליהם ונעשה חרבות ורמחים. בכ"ל רומי א' הגי' אברהם נוטל עפר וזורק עליהן ונעשה חרבות [ורמחים] ונוטל קש וזורק עליהן ונעשה חצים וקשתות, ובכ"ל. וכן תראה בב"ר פמ"א אות ג' יתן לפנינו גוים ומלכים ירד [יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו] (ישעיה מא ב) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר אברהם היה משליך עליהם עפר והוא נעשה חרבות, קש ונעשה חצים כו', ומוצא גם בליקוט רמז ע"ג, לכן תראה שז"ל גם בכלאן ע"פ לשון הכתוב שהעפר היה חרב והקש היה קשת. וכן תראה במדרש שו"ט מוזמר ק"י רבי יהודה אומר היה נוטל עפר וזורק והיה נעשית חרבות ונוטל קש וזורק ונעשה קשת וחצים ועיין בסנהדרין דף ק"ח טע"ג. ובתנחומא הגדפס ובכ"ל רומי ב' והיה אברהם נוטל עפר וזורק ונעשו חצים וקשתות ורמחים. ל"ל עפר ונעשה חרבות ורמחים, קש ונעשה חצים וקשתות: (קפו) הוי אומר. ובכ"ל רומי א' גם בכלאן הוי אשר מנן, ובגדפס ובכ"ל רומי ב' חסר ז': (קפז) אמר הקב"ה אחר הדברים האלה. בגדפס ובכ"ל רומי ב' חסר מן אמר הקב"ה הוה, עד אמר הקב"ה לישראל, וחסר מאמר שלם: (קפח) ועוד היה אברהם אבינו מתירא. עיין ב"ר פמ"ד אות ד' בשם ר' לוי: (קפח) שאתה עקרת את הקוים. בכ"ל רומי א' שפניתה כרמי מן הקוים: (קצ) על הסוב שחקתיה לכם. וכן הוא בכ"ל רומי א'. אולם בגדפס ובכ"ל רומי ב' על הסוב הפון לכם: (קצא) שכן דוד אמר יברכך ה' מניין. בגדפס ובכ"ל רומי ב' סיים עוד ואני אברך את ליון שנאמר יברכך ה' ויה לך הר הקדש אמן (ירמיה לא כב): (קצב) ילמדנו רבינו. מוצא בגדפס אות ס"ז, ושם וגם בכ"ל רומי ב' הגי' מהו שיהא מותר לאדם לרפאות מכתו בשבת. ובכ"ל רומי א' הוא כמו לפנינו בכ"ל של אקספארד: (קצג) כך שנו רבותינו. משנה יומא פ"ג ע"א

(קצד) ואם ספק מתרפא, ספק אין מתרפא, אין דוחין, אבל בשביל המילה דוחין את השבת. (קצה) אמר ר' יוסי בא וראה כמה חביבה מילה לפני הקב"ה כשאמר לאברהם שימול היה קשה עליו, (קצו) אמר אם אני מל עכשיו אני חסר אבר אחד, א"ל הקב"ה עד שלא תימול [שמך אברם] וחשבון אותיותיו רמ"ג, ואבריו של אדם רמ"ח אברים, (קצו) הרי אתה חסר ה' אברים, וכשתמול אתה שלם, אמר לפניו רבונו של עולם היאך, א"ל (קצה) לא יקרא עוד את שמך אברם, והיה שמך אברהם (בראשית י"ה), ואתה נעשה שלם:

[בא] ויהי אברם. (קצט) וזש"ה כענבים במדבר מצאתי (את אבותיכם) [ישראל בכבורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם] (כ"ט ט"ו), מדבר בישראל, בשעה שעמדו על הר סיני נמשלו כענבים, מה ענבים נאות מבחוץ, (ר) וכאורות מבפנים, כך היו ישראל בשעה שעמדו על הר סיני וענו נעשה ונשמע, הרי בפיהם, אבל לבם לא היה נכון, שכך אמר דוד ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו (תהלים ע"ו לו), הוי כענבים במדבר, מה הענבים יש בהם מאכל ומשתה, כך ישראל יש בהן בני תורה, ויש בהן בני מעשים: ד"א מה הענבים הללו החרצנים מבפנים, כך היו ישראל, שנאמר והאספסוף אשר בקרבו וגו' (מדרש י"ד): ד"א כענבים במדבר, ולמה מדבר ולא ישוב, (רא) אלא אדם כשהוא מהלך במדבר נותנין לו לאכול מבקש לשותת, נותנין לו לשותת מבקש לאכול, אבל אם נתנו לו ענבים הוא אוכלן ואינו

הערות ותקונים

ע"א. וכן מובא בדברים רבה ריש האזינו: (קצד) ואם ספק מתרפא ספק אין מתרפא אין דוחין עליו את השבת אבל בשביל המילה דוחה. זה השמיט צל מסדר התנחומא הנדפס, וכן חסר בכ"י רומי ז', ושם הגי' מילה ורפואתו דוחה את השבת, והגי' הזו נכונה: (קצה) אמר ר' יוסי בא וראה כמה חביבה מילה לפני הקב"ה כשאמר לאברהם שימול היה קשה עליו. וכ"ה בכ"י רומי א'. אולם בנדפס הם שני מאמרים עם הסופות דברים, וכך הנוסחא שם אמר ר' יוסי ראה כמה חביבה מלות מילה שהיא דוחה את השבת דכתיב וזיוס השמיני ימול (ויקרא י"ב) אפילו בשבת, ומילה סכנת נפש היא לפיכך מותר לרפאותה בשבת. ואח"כ מתחיל שם מאמר אחר וכשאמר הקב"ה לאברהם ההלך לפני ויהי תמים התחיל תמה אמר עד עכשיו אני תמים אם אני מל אהיה חסר. וכ"ה בכ"י רומי ז', רק שם חסרים המלות „אמר ר' יוסי ראה כמה חביבה מלות מילה שהיא דוחה את השבת" מן את השבת א' עד את השבת ז': (קצו) אמר אם אני מל עכשיו אני חסר אבר אחד. בנדפס ובכ"י רומי ז' נוסף בלמעט המאמר המש' ערלת הן ארבע בחדם ואחד בזילין, ערלת האוזן דכתיב הנה ערלה אונס (ירמיה ל'), ערלת הלז דכתיב ומלהת את ערלת לבבכם (דברים י"ט), ערלת לשון דכתיב ערל שפתים (שמות ו' י'), ערלת בשר דכתיב ומלהת [ל' ונמלתם, וגם בכ"י רומי ז' מובא כן בפתוח] את בשר ערלתם (בראשית י"א). וזה הוסיף מן פדר"א פכ"ט, ושם הוא בשם ר' זעירא. ודבר מובא לראיה על ערלת בשר הכתוב וערל זכר אשר לא ימול בשר ערלתו (שם שם י'), גם שם המסדר מהתנחומא להניח הראיה על ערלת הזילין המובא שם בפדר"א, ואחת בזילין שנאמר כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פרוי. ועיין גם בב"ר פמ"ו אות ה' וזו"ר פכ"ה ותני שם משמיה דר' עקיבא ד' ערלות שבאדם, גם הסיוס שם בתנחומא הנדפס ובכ"י רומי ז' אם אמול אחד אולי נמלאתי חסר מאברי הוא מיותר, כי כבר אמור לפני ההוספה ההיא אם אני מל אהיה חסר: (קצו) הרי אתה חסר ה' אברים. עיין נדרים (דף ג"ב ע"ג) כתיב אברים וכתוב אברים בתחלה המליכו הקב"ה על רמ"ח אברים ולבסוף המליכו על רמ"ח, אלו הן שתי עינים ושתי אזניים וראש הגויה, פירש"י בתחלה המליכו על אבריו שהם ברשותו להזר מעבירה אבל עיניו ואזניו של אדם אינם ברשותו שהרי על כרחו יראה בעיניו וזבאניו ישמע ולבסוף כשנמול המליכו הקב"ה אפילו על אלו עכ"ל: (קצה) לא יקרא שמך אברם והיה שמך אברהם ואתה נעשה שלם. בנדפס ובכ"י רומי ז' שם סוף אות מ"ו סיוס הוסיף לו ה' חמשה מינין רמ"ח אברים לפיכך והיה תמים: (קצט) וזש"ה כענבים במדבר. מובא בזילקום הושע רמז תקכ"ה בשם התנחומא. ובנדפס ליתא כל המאמר מאות כ"א עד ד"א זש"ה יספית מבני אדם את כז. ובכ"י שני של אקספארד הוסיף המעתיק את כל המאמר שלפניו בכ"י אות כ"א אל תוך הכ"י ה"ל, והמעתיק הזה הוסיף אל תוך הכ"י שהוא שזה עם הנדפס הרבה מאמרים מן הכ"י שלנו, עיין במצוא: (ר) וכאורות מבפנים. וכ"ה בכ"י רומי, ובזילקום שם ובכ"י ז' של אקספארד וכעורות זע"ן, ועיין ערוך ערך כאר: (רא) אלא אדם כשהוא מהלך במדבר נותנין לו לאכול מבקש לשותת. בזילקום שם אלא כשאדם מהלך במדבר והוא רעב והוא נמא אם נותנין לו פת אוכלה ומבקש לשותת, ואם נותנין לו מים אין לו

לשמות

מבקש מאומה, (רב) לפי שיש בהם אכילה ושתיה: (רג) (ד"א כענבים במדבר), [כביכורה בתאנה] משל את האבות בתאנה, מה התאנה הזו יש בהן (רד) כמה גרנות, כך אבות העולם (רה) היו בהן כמה מעשים טובים: ד"א כבכורה בתאנה, (רו) מה התאנה הזו אין בה פסולת של כלום, שכל האוכלים [יש בהן פסולת] ואדם משליך מהן, אבל התאנה אין אדם משליך ממנה כלום, כך אמר הקב"ה לאברהם שלם אתה ואין בך חסר של פסול, אלא הערלה, הסר אותה והיה תמים, שנאמר התהלך לפני והיה תמים:

[כב] ד"א ויהי אברם בן תשעים שנה. (רז) זש"ה יפיפות מבני אדם הוצק חן בשפתותיך וגו' גנור הרבך על ירך גבור וגו' (תהלים מה ג ד), (רח) על מי אמרו בני קרח המזמור הזה, על אברהם, יפיפות מבניו של אדם הראשון, ומי היו בניו, שת אנוש קינן מהללאל ירד הנוך מתושלה למך נח, (רש) רמזנו של נח נקראו בני אדם, שנאמר ואת המגדל אשר בנו בני האדם (בראשית יא ט), הוצק חן בשפתותיך מהו, בשעה שנשבעת למלך סדום, שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי אל ה' אל עליון וגו' אם מחוט (ס ד כג כג), (רי) מהו חן בשפתותיך, בשעה שהיתה משיח כן יוצק חן, (ריא) ומה שכרו, שכך אמר לו הקב"ה הניח לי כל מה שעשית, וכל מה שנשתבחת, ירדת לכבשן האש ונתנסית (ריב) נסיונות הרבה על שמי עמדת (ריג) ורדפת את המלכים,

הערות ותקונים

לשמות שמה ומצקם לאלול: (רב) לפי שיש בהם אכילה ושתיה. פה חסר הסיוס, וגמלא זילקט שס כך קבלו ישראל את התורה במדבר דכתיב לנו לחמי בלחמי ושתו בין מסכתי, וכתיב הוי כל זמא לכו למיס וגו' לכו שצרו ואלכו. ובכ"י שני של אקספארד הביא כך ישראל כשאלמו נעשה וכשמע על מלות לא תעשה שהן תלויות בזמניה של לעשותה: (רג) ד"א כענבים במדבר משל את האבות בתאנה. את זה לא הביא הילקוט וכן ד"א האחרון. ובכ"י ז' של אקספארד גמלא ד"א האחרון, רק השמיס המעתיק מן ד"א זה עד ד"א האחרון: (רד) כמה גרנות. ז"ל גרעינין, ובכ"י רומי א' כמה גרעינין גרנית, אין ספק שהיתה הגי' ג"כ בטעות גרנות, והסוף אחד בלדו לתקן גרעינין, והוצא אה"כ פנימה, והמלה גרנית נשארם ג"כ: (רה) היו בהם כמה מעשים טובים. בכ"י רומי א' הגי' יש בהן כמה מעשים טובים: (רו) ד"א מה התאנה הזו אין בה פסולת כו' אין אדם משליך ממנה כלום. בכ"י שני של אקספארד אין אדם משליך ממנה פסולת אלא העוקץ לבד, ובכ"י ריש פמ"ו אמר ר' יודן מה התאנה הזו אין לה פסולת אלא עוקשה בלבד העבר אותה ובטל המוס כך אמר הקב"ה לאברהם אין בך פסולת אלא הערלה העבר אותה ובטל המוס התהלך לפני והיה תמים. ומוצא גם זילקוט רמז פ' בשם ז"ר: (רז) זש"ה יפיפות מבני אדם. מוצא בלגדת בראשית פס"ז ובגדפס אות י"ח. וכל אות י"ז טופק בגדפס ובג"כ רומי ז', וליתא בכ"י אקספארד וליתא בכ"י רומי א'. והסיוס שס לא גמול אלא בן ז"ס עד סוף אות י"ז ליתא בתנחומא הגדפס דפוס קאנשטאטיניא, וכן ליתא בתנחומא דפוס וויניציאה, וכן ליתא בכ"י רומי ז' ולא בכ"י שני של אקספארד, רק בדפוס מאנטוזה הוסף זה והדפיס בלד התנחומא, וזה מוסב למטה על התחלת אות י"ח ויהי אברם בן תשעים ותשע שנה, ועל זה הוסף ולמה לא גמול אלא בן ז"ס שנה כו'. והמדפיסים האחרונים הלינו בסוף אות שלפניו אשר אין שם מקומו כלל. והמדפיס דפוס מאנטוזה הוסף זה מן תנחומא כ"י שלפניו סוף אות כ"ד: (רח) על מי אמרו בני קרח המזמור הזה על אברהם. עיין ז"ר פכ"ס אות ה' ותמצא ג"כ שדרשו המזמור הזה על אברהם רק בזמן אחר, ומוצא זילקוט רמז ק"ג וילקוט תהלים רמז תשמ"ט: (רש) ומבניו של נח נקראו בני אדם. כ"ה בכ"י רומי א', ובגדפס ובכ"י רומי ז' ומנין שנקראו בני נח בני אדם. ובאלגדת בראשית הלשון משובש: (רי) מהו חן בשפתותיך בשעה שהיתה משיח כך יוצק חן. בכ"י רומי א' מה היתה משיח (כן נקדל שס) כך יוצק חן. ובאלגדת בראשית כשם שהיית מליך כן יוצק חן. ובגדפס השמיס כל זה, ובכ"י רומי ז' ליתא כך: הוצק חן בשפתותיך אומתי כשנשבעת למלך סדום שנאמר ויאמר אברם אל מלך סדום הרימותי ידי וגו' אם מחוט ועד שרוך נעל, מהו חן היה אל שפתותיך בשעה שהיית משוח בך יוצק חן בשפתותיך: (ריא) ומה שכרו שכך אמר לו הקב"ה הניח לי כל מה שעשית. בכ"י רומי א' הניח לך כל מה שעשית, ובאלגדת בראשית ומה שכר נתנו לך על כן בדרך אלהים לעולם וכל מה שנשתבחת הניח לי, ז"ל הניח לי, ובגדפס הנה לי גלוי וידוע לפני כל אשר עשית וכל מה שנשתבחת, יש לתקן במקום הזה לי ז"ל הנה לי והמלות "גלוי וידוע לפני" הם מיותרים. ועתה עיינתי בתנחומא דפוס קאנשטאטיניא ודפוס וויניציאה הגי' הנה לי, והמלות "גלוי וידוע לפני" ליתא שם, וטפסו בדפוס מאנטוזה. וכן ראתי עתה בכ"י רומי ז' השוה עם הגדפס, וליתא גם שם: (ריב) נסיונות הרבה. וכ"ה בכ"י רומי א' ובאלגדת בראשית. ובגדפס רומי ז' בשעה נסיונות. ובכ"י רומי ז' ליתא ג"כ תנאסית נסיונות הרבה: (ריג) ורדפת את המלכים. ובכ"י רומי א' ובכ"י רומי ז' ורדפת את המשת המלכים, ובאלגדת בראשית ורדפת את המשה פשר מלכים:

וגשתבתה בעולם בכל מה שעשית, מכאן ואילך (ריד) מבקש אתה להודיע גבורתי, חגור חרבך, (רמו) תן המילה בין יריכותיך, באותה שעה הודך והדרך בעולם, (רמו) ואימתי ויהי אברם וגו' ואתנה בריתי וגו' :

[כג] ואתנה בריתי ביני ובינך (בראשית י"ג). (ריז) זש"ה סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (הכלט כס יו), ואיזה סודו של הקב"ה זה מילה, שלא גילה הקב"ה (ריח) מסטירין של מילה (ריט) אלא לאברתם, שנאמר סוד ה' ליראיו, מהו סוד, שנותניו של אדם, ס' ששים, ו' ששה, ד' ארבעה, הרי שבעים שנה, אמר הקב"ה הרי אני מעמיד מוכך שבעים גפש שנא' בשבעים גפש (דברים י"ב), ומעמיד מהם שבעים זקנים, שנאמר שבעים איש מוקני ישראל (במדבר י"א טו), (רב) ומעמיד משה שהווגה את התורה בשבעים לשון, שנאמר ה' אליהו דבר אלינו בחרב (דברים י"ו), לכך נאמר סוד ה' ליראיו, (רכא) א"ל דיו לעבד להיות שוה לקונו, משל למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי, אמר המלך

ה ערות ותקונים

(ריד) מנקה אתה להודיע גבורתי. וכו"ה באגדת בראשית, אולם בכ"י רומי א' מכאן ואילך לריך אתה להודיע גבורתך, ובגדפס מכאן ואילך אם אתה מנקה להודיע גבורתך, ובכ"י רומי ז' מכאן ואילך אם אתה רואה להודיע גבורתך: (רמו) תן המילה בין יריכותיך. בכ"י רומי א' תן המילה בין יריכך, וכו"ה בגדפס. ובכ"י רומי ב' הגי' וכן המילה בין יריכך. ובגדפס סיים והוא הודך והדרך וחסרה המלה „בעולם". ובכ"י רומי ב' אותה שעה הודך והדרך הוא בעולם. ובילקוט תהלים רמו תשמ"ט הביא נסח התנחומא חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך תן מילה בין יריכך הודך בעולם הוא והדרך בעולם הוא: (רמו) ואימתי ויהי אברם. זה המטיס בעל מסדר התנחומא הגדפס, וכן ליתא בכ"י רומי ב', וגמלא שם בגדפס הוספה, ואתנה בריתי ביני ובינך ולא היה יודע מהיכן ימול רמו לו הקב"ה רמו אמר לו וארבה אותך במלך מלך ממקום שאתה פרה ורבה אתה לריך לימול, בר קפרא אמר אברהם דרש מק"ל אמר האילנות מהיכן חייבין בעלה ממקום ששעין פירות, אף אני ממקום ששעין פירות אני לריך לימול" ע"כ. וזה הוסיף המסדר מתנחומא סוף פ' לך. ובכ"י רומי ב' ליתא זה, וגמלא ג"כ בדפוס ראשון דפוס קאטשאטניאל ודפוס וויניציא. ובכ"י פמ"ו אות ד', וי"ר פכ"ה אות ו', הגי' ר' הוגא בשם בר קפרא, גם במדרש ב"ר וי"ר מהוסף הסדר, כי בתחלה מוצא שם דברי ר' הוגא בר קפרא שישב ודן גזירה שוה נאמרה עלה באילן כו', ואח"כ מוצא שם בשם ר' חנינא בר פזי שאמר וכי נתנו גזירות שוות לאברהם, אתמלה אלא רמו רמוה ט, כו' : (ריז) זש"ה סוד ה' ליראיו. מוצא בגדפס אות י"ט, ובאגדת בראשית פס"ו, וכן נשנה בכ"י פמ"ט אות ב', וכן מוצא בילקוט תהלים רמו תש"ב וחסר הליון: (ריח) מסטירין, פי' ביוני ורומי mysterium εστρησιστων סוד וסתר (בעהיימינים): (ריט) אלא לאברהם שנאמר סוד ה' ליראיו. בגדפס סיים, וזה אברהם שאמר כי ירא אלהים אתה", וזה ליתא בכ"י רומי ב', וכן ליתא בדפוס קאטשאטניאל ודפוס וויניציא, וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטוובה. ובכ"י שם שלא גלה אותה מאדם מעד עשרים דור עד שעמד אברהם ונתנה לו שנאמר ואתנה בריתי ביני ובינך. ובאגדת בראשית הביא ג"כ כמו תנחומא דפוס מאנטוובה: (רב) ומעמיד משה שהוגה את התורה בשבעים לשון שנאמר ה' אלינו בחרב. הכוונה לקרא שלפניו בעבר הירדן בחרב מוצא הואיל משה בחר את התורה הזאת לאמר (דברים א' ה), וכן מוצא לנכון בכ"י שם ובאגדת בראשית, ובגדפס חסר הסיום מהכתוב, ובכ"י רומי ב' הוא כמו לפניו בכ"י. ועיין רש"י עה"ת (דברים א' ה) בחר את התורה בשבעים לשון פירשה להם ע"כ. כי יראה שכל באי עולם ידעו אותה, והיינו בכל לשון בעולם: (רכא) א"ל דיו לעבד לך קונו. בגדפס השמים כל עד הראשון משברתי עולמי (אות כ"ד) וכן חסר גם בדפוס קאטשאטניאל ודפוס וויניציא, ואין ספק ששמעתיק הראשון השמים מן א"ל עד א"ל. ועתה ראיתי סעד לדברי כי נמלא באמת בכ"י רומי ב' השוה עם הגדפס, כל המאמר הזה כמו בכ"י אקספארד ובכ"י רומי א', ובמקום לפניו הריני חוגרו זייני הגי' שם בכ"י זיני שלי, וכן יש לתקן בגדפס, ובמקום מה אתן לך דיין שתהיה כמוני הגי' שם בכ"י אלא שאני נתון לך זייני דיין שתהיה כמוני, ובאגדת בראשית הוא כמו לפניו בכ"י רק יש לתקן שם במקום ששוה לו קונו א"ל ששוה לקונו. ושם נוסף באמצע פי' על דיו לעבד ע"ש. ובמדרש ב"ר שם פמ"ט אות ב' נמלא ג"כ התחלת המאמר הזה דיו לעבד שיהא כרבו. והאזן הרד"ל הביא שם את דברי בעל אגדת בראשית שהביא משל למלך כו', ובאמת דברי בעל אג"ב נובעים מתנחומא כ"י שלפניו כי הוא מדרש מאומר ושכח מהתנחומא כ"י, וגם הרז"ו שם בפירושו כתב דיו לעבד שיהא כרבו אין למאמר זה שום ביאור ושייכות כאן אך הוא לקוח מאגדת בראשית, וכאן לא כתב אלא ריש מילין, וז"ל האגדת בראשית אמר מאמר הג"ל א"ל הקב"ה לאברהם דיו לעבד ששוה לו קונו, ובריתו להודיעם משל לשר שהיה לו אוהב כו'. הרי מוצא הכוונה שצמטל שזוה שנתנו זמין שלו נתן לו מתנה גדולה שידמה לו, ובצמטל זוה שגלה לו סודו ודודיעו בריתו נדמה לו כו' ע"ש. וכן עיין ביד"מ לא ראיתי ולא שמעתי פה שום פי' ע"ש. אולם כאשר הוא לפנינו תנחומא נכון מלך, ובמדרש

מה אתן לאוהבי, כסף וזהב עבדים ושפחות ובהמה יש לו, (רכב) אלא הריני חוגרו זייני, כך אמר הקב"ה מה אתן לך כסף וזהב עבדים ושפחות ובהמה, כבר נתתי לך, שנאמר ואברם כבד מאד (בראשית יג ב), אלא מה אתן לך, דייך שתהא כמוני, שנאמר ואתנה בריתי ביני ובינך, ויפל אברהם על פניו וגו', אני הנה בריתי אתך, (בראשית י"ג ד) הוי סוד ה' ליראיו:

[כד] ר"א יהי אברם בן תשעים שנה. (רכג) א"ל הקב"ה משבראתי את עולמי הייתי מתגלגל בעשרים דור, עד שתבא ותיטול את המילה, ועכשיו אם אין אתה מקבל (רכד) דיי לעולם עד כאן, ואני מחזירו לתרו ובהו, (רכה) ואין צריך לי עוד לעולם, לכך אמר אני אל שדי (ס ט), דיי העולם, ואם אתה מקבל עליך דיי לעולם, אני ואתה: ואתנה בריתי ביני ובינך, (רכו) א"ל אברם ומי ימול אותי, א"ל אתה לעצמך, נמל אברהם את החרב ואחו בערלתו והיה מתירא, לפי שהיה זקן זיה מורתת, אמר לפניו רבונו של עולם זקן אני, מה עשה הקב"ה כביכול, שלה ידו ואחו עמו, והיה אברהם חותך עד שמל, (רכז) כך עזרא משבח ואומר אתה הוא ה' לבדך וגו' ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ו ח), וכרות לו הברית אין כתיב כאן, אלא וכרות עמו הברית, וכתיב בסוף הפסוק, ותקם את דבריך כי צדיק אתה (ס ט ט): (רכח) ד"א למה מל בן תשעים ותשע, ללמד לגרים שאם בקש גר להתגייר, שלא יאמר זקן אני, מעכשיו איני מתגייר, ילמד מאברהם שמל בן תשעים ותשע שנה:

[כה] ויאמר אני אל שדי (בראשית י"ג ט). דיה הערלה, עד עכשיו היתה הערלה נוהגת אבל המילה היתה נצפנת, דיי לעולם שאני אלהיו: ד"א אני אל שדי, (רכט) אמר ר' אבהו כיון שברא הקב"ה את עולמו, ברא את השמים ואת הארץ, ואמר להם שיהיו נמתחים והולכים, שנאמר וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ כג) אילולי שאמר להם די, היו נמתחים והולכים עד שיחיו המתים, אמר לו הקב"ה לאברהם, אני הוא שאמרת לעולמי די, כך אומר לערלה די: התהלך לפני (בראשית ט) עד שלא מל לא

הערות ותקונים

חסר המשל שקר המסדר בלשון: (רכב) אלא הריני חוגרו זייני. ובכ"י רומי א' זוני, ובכ"י רומי ב' זיני, ובאגדת בראשית זייני שלי, וגו' כ"י רומי א' זוני נכונה, והמלה יוינת ורומית zona זעלשט פי' תורה. ועיין ערוך ערך זן א' והביא מאמרים מילמדנו, ועיין פסיקתא פסקא נחמו ובהערה ל"ב, ואולי יש לקיים הגי' שלפנינו זייני. עיין בפסיקתא סס ובהערה ל"א שפירשה נשק וכלי זיין: (רכג) א"ל הקב"ה משבראתי את עולמי. מכאן עד ואני מחזירו לתרו ובהו מובא בנדפס סוף אות ט"ט, וחסר שם התחלת המאמר, ראה בהערה רכ"א, ובכ"י רומי ב' הוא כמו לפנינו, גם מתחיל ד"א ויהי אברם בן תשעים שנה א"ל הקב"ה משבראתי עולמי טו'. ובאגדת בראשית השמיים כל זה והביא רק המאמר א"ל אברהם מי ימול אותי עד ותקם את דבריך כי צדיק אתה, וכל המאמר עד סוף הפרשה לא הביא כלל: (רכד) דיי לעולם עד כאן, עיין ב"ר פמ"ו אות ב' אמר לו הקב"ה לאברהם דייך אני ואתה בעולם ואם אין את מקבל עליך לימול דיי לעולמי עד פאן דיייה לערלה עד כאן טו'. וחסר ההתחלה אני אל שדי, ועל זה דרש אמר לו הקב"ה: (רכה) ואין צריך לי עוד לעולם. מכאן עד סוף הפרשה ליתא בנדפס, ואות י"ט מסיים ואני מחזירו לתרו ובהו, והשאר חסר, אבל ראיתי בכ"י רומי ב' (הוא קובץ נומר 44) השוה עם הנדפס, נמלא כל זה אחר הסיום ואני מחזירו לתרו ובהו, כתיב ואיני צריך עוד לעולם לכך אני אל שדי טו', ונמלא שם כל אות כ"ד וכו' וכ"ו וכו' מתוך כ"י שלנו עד הסיום אף אני ממקום שאני עושה פירי אני צריך לימול, כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו. וברור שנשמע דף שלם בכ"י, וכן חסר בדפוס ראשון דפוס קאנטנאטאניא דפוס וויניא. ואח"כ מתחיל בכ"י במאמר יסול אברהם על פניו עד שלא מל, כל זמן שהיתה השכינה מדברת, כמו לפנינו בנדפס אות ב': עד סופו. והוא הוספה ממסדר התנחומא הנדפס, וליתא לא בכ"י אקספארד ולא בכ"י רומי א': (רכו) א"ל אברם ומי ימול אותי. מובא בליקוט נחמיה רמז אלף ע"א בשם התנחומא. ובתנחומא הנדפס אין זכר מזה. וגם בכ"י רומי ב' אף כי נוסף שם מאמר גדול החסר בנדפס, ראה הערה רכ"ה, אבל המאמר א"ל אברם מי ימול אותי עד כי צדיק אתה ליתא שם. וכן מובא באגדת בראשית סוף פרק ט"ז, וכן נשנה בב"ר פמ"ט אות ב'. ואולי נוסף כל זה במדרש שם ע"פ התנחומא: (רכז) שך עזרא משבח ואומר אתה הוא ה' לבדך וגו'. ספר נחמיה היה נקרא בשם עזרא: (רכח) ד"א למה מל בן תשעים, זה הוסיף המדפיס בדפוס מאנטוניה אל התנחומא הנדפס (סוף אות יו) ונדפס שם בללו, והציג יד פושטת הלאות כי נוסף הוא. ועיין לעיל הערה ר"ז: (רכט) אמר ר' אברהם. בב"ר פמ"ו אות ג' רבי נתן רבני אחא רב' ברכיה בשם ר' יחזקא אני אל שדי אני הוא שאמרת לעולמי לשמיים דיי לנרך דיי שאלוהי שאמרת לי לסי עד דיי עכשיו הוי נמתחים והולכים

אמר התהלך לפני, למה שהיה ערל, משמל אמר התהלך לפני, (רל) עד שלא מל לא היה שלם, משמל נעשה שלם :

[כו] **כתיב** בנה את האלהים התהלך נח(נחאשית ו ט), וכתיב באברהם התהלך לפני, (רלא) מי שהוא קורא סבור שהיה נח גדול מאברהם, ואינו כן, (רלב) ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הקטן היה אוהבו כדו שלא יפול, והגדול היה הולך לפניו, כך כתיב בנה את האלהים התהלך נח, שלא ישתקע בדור המבול, אבל אברהם שהיה יחידו של עולם והיה צדיק, א"ל הקב"ה התהלך לפני והיה תמים. אמר ריש לקיש משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב, והיה משוקע בטיט, ואהו בידו והעלה אותו מן הטיט, כך נח היה משוקע בטיט, ראהו הקב"ה נתן לו יד והעלהו מן הטיט, (רלג) ואברהם למה היה דומה, למלך שהיה מהלך בחשיכה, בא אוהבו וראה אותו והאיר לו, א"ל המלך עד שאתה מאיר לי, בא והלך לפני, כך [בימיו] אברהם היו כל העולם רשעים והוא צדיק, א"ל הקב"ה עד שאתה מאיר במורח התהלך לפני : בנה כתיב את האלהים התהלך נח, וכתיב באבות העולם האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (נחאשית מה טו), אמר ר' יוחנן למה היו האבות דומין לפני הקב"ה, לרועה שהוא מהלך וצאנו מהלכת לפניו, א"ל ריש לקיש עד עכשיו הצאן היו צריכים לרועה, אלא למה היו האבות דומין לפני הקב"ה, לנשיא שהוא מהלך ופקינו מהלכין לפניו, והזקנים מודיעין כבודו של נשיא, כך היו אבות העולם הולכים לפניו, שנאמר אשר התהלכו אבותי לפניו, הוי התהלך לפני והיה תמים :

[כז] **ואתנה** בריתי ביני ובינך (שם יז ט), (רלד) אמר ר' חנינא בן פזי לא היה יודע אברהם מהיכן לימול, רמז לו הקב"ה ואמר מהיכן לימול. וארבה אותך ממקום שאתה פרה ורבה. (רלה) בר קפרא אומר קל וחומר דרש אברהם, ומה אילנות מהיכן חייבין בערלה, ממקום שהן עושין פרי, אף אני ממקום שאני עשה פרי אני צריך לימול: ויפל אברהם על פניו(שם טז), (רלו) עד שלא מל היה נופל, משמל לא נפל, והרשעים אינן יורדין לגיהנם אלא בשביל הערלה, שנאמר לכן הרחיבה שאלו נפשה וגו' (ישעיה סד),

הערות ותקונים

והולכים, עיין חגיגה דף י"ג ופדר"א פ"ג ובג"ש עה"ת בראשית י"ז א': (רל) עד שלא מל לא היה שלם. וי"ל רש"י עה"ת שם, התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים שכל זמן שהערלה בך את צעל מוס לפני: (רלא) מי שהוא קורא סבור שנה היה גדול מאברהם ואינו כן. כי בנה כתיב את האלהים התהלך משמע דבק צאלהים יותר, ובאברהם כתיב התהלך לפני משמע שאינו דבק כל כך בה, ועל זה הביא המשלים כי נח היה קטן ולכן הולכהו ה, ואברהם היה כגדול ההולך לפני אצו, כי צפוח היה צמחלו: (רלב) ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן אמר משל למה הדבר דומה. המלות ר' יוחנן וריש לקיש ליתא בכ"י רומי א'. והנה המשלים נמאליס גס במדרש ז"ר פ"ל אות י', רק שם בפעוה ר' יהודה ור' נחמיה, וי"ל ר' יוחנן וריש לקיש, כמו שסיים גס במדרש שם בסוף ר' יוחנן וריש לקיש לרועה שהוא עומד ומביט. וכן צילקוט רמז י' מונח בשם ז"ר כמו שהוא לפניו, ושם הפרידו את דברי יליקוט והצינו רמז ל' בצלמע המאמר. גס הלשון משונה קצת במדרש ז"ר שם ע"ג: (רלג) ואברהם למה היה דומה למלך כו'. צב"ר שם ולמה אברהם דומה לאהבו של מלך שראה את המלך מהלך צמחלות הפליס הציץ אהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך החלון צה והאיר לפני, כך אמר הקב"ה לאברהם עד שאתה מאיר מאתפסמוח [צ"ל ממשפוטמוח] וחברותי, צה והאיר לפני צהרץ ישראל כו'. וכל מעיין יראה כי דברי התחומא מוקדם למאמר הכ"ר, כי צב"ר הוא בהרחבת דברים, גס במדרש ז"ר שם סיים הה"ד ויצרך את יוסף ויאתר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, ונדחקו המפרשים לפרש הראיה מהכרוב, אולם מהתחומא תראה שהוא מאמר בפני עצמו, וי"ל כתיב אשר התהלכו אבותי לפניו, ועל זה הביא המשל מר' יוחנן וריש לקיש, וצב"ר שם וכן צב"ר ריש (רלג) אמר ר' חנינא שם ע"ג: (רלד) אמר ר' חנינא בן פזי לא היה יודע אברהם מהיכן לימול. בכ"י רומי א' חסדים המלות "בן פזי". ומונח בתחומא הבלדים בסוף אות י"ח, טיין לעיל הערה רט", והבאתי שם שגשגה גס צב"ר פמי' אות ד', וי"ר פכה' אות ו', ושם ומוקדם מאמר בר קפרא, (ובמדרש שם בגי' ר' הונא בשם בר קפרא) לפני מאמר מר' חנינא בן פזי, ובעל מסדר הכ"ר חייקן הלשון וטועים דבריו מהתחומא: (רלה) בר קפרא. צב"ר וצו"ר שם בגי' ר' הונא בשם בר קפרא: (רלו) עד שלא מל היה טפל, מונח צילקוט ישעיה רמז רס"ט בשם התחומא, וכן נמאל

י"ח, כנגד י"ח אזכרות שכתוב בהבו לה בני אלים (תהלים כט). (ד) משיבין לר' לוי והא
 בבבל אומרים י"ט, אמר להם אף הוא מן האזכרות, שנאמר אל הכבוד הרעים (סס טג ג).
 (ה) אמר ר' סימון כנגד י"ח חוליות שבשדרה, שבשעה שאדם עומד ומתפלל צריך
 לשוח בכלן, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (סס לה י), (ו) אמר הקב"ה
 הו זחירין בתפלה (ז) שאין לך מדה יפה הימנה, (ח) ואפילו אין אדם כדי לענות,
 חסד אני אעשה עמו, שכל דרכי חסד. (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל
 דרכיו של הקב"ה חסד, בראשה של תורה קישט את הכלה, (י) שנאמר ויבן ה' אלהים
 את הצלע (בלשון נכ), ובסופה חסד שקיבר את המת, שנאמר ויקבר אותו בניא
 (דברים לד ו), ובאמצעה ביקר את החולה, שנאמר וירא אליו ה'. (יא) כיון שמל אברהם

הערות ותקונים

וכ"ה בירושלמי סס. פה עירב דברי הירושלמי ותנחומא כ"ו ודברי הבבלי יחד. כי כך איתא בבבלי ברכות
 (כח ע"ב) אמר ר' תנחום אמר ר' יואש בן לוי כנגד י"ח חוליות שבשדרה ובתחלתן לר' שירכע עד שיתפסק
 כל חוליות שבשדרה ע"כ. וגם הסיוס מן הכתוב איתא בבבלי. ואחר זה טופף עוד בתנחומא הגדפס ור"ש
 אמר כנגד י"ח מומרים שמראש ספר תהלים עד יעק ה' ביום לרה לומר תענה בתפלתך (ולכך נאמר יעק
 ה' ביום לרה) לכן נאמר בסוף י"ח מומרים יעק ה'. והוא נשנה ג"כ בירושלמי ברכות ותענית בהסתכלת
 המאמר זה הוא נשם ר' יואש בן לוי, וכן נשנה במדרש ש"ס מזמור כ' ושם איתא אמר ר' שמעון בן
 אבא את מולא י"ח מומרים יש מראש הספר ועד הפסוק הזה (שאשרי האיש ולמה רגשו חד הוא) כנגד
 שמונה עשרה ברכות שאדם מתפלל בכל יום אומר תעני לנתן אחר י"ח מומרות, אמרו לו לדוד יעק ה'
 ע"כ. וכן מובא זה בשם המדרש ש"ס בילקוט תהלים רמז תרע"ט. והסיוס במדרש ש"ס הוא משושב,
 וז"ל כעו משושב בתנחומא הגדפס לומר תענה לנתן (ובתנחומא בתפלתך) ולכן אמר דוד יעק ה'. ופי'
 תענה לנתן ר"ל תהיה נענה בתפלתך. והוא טעם מירושלמי שם אמר ר' מנא רמז לת"ח שאדם צריך לומר
 לרבו תשמע תפלתך, ר"ל שישאל היו אומרים לדוד יעק ה' ביום לרה. והמלות בש"ס שאשרי האיש ולמה
 רגשו חד הוא הסגרתו, ר"ל הוא טופף מגמרא בבבלי ברכות ס' טע"ב, וע"ש. ובירושלמי הג' אס יאמר לך
 אדם י"ט הן אמרו לו למה רגשו גוים לית הוא מיטון, אחר זה מנאל עוד הוספה בנדפס מתפללי כ"ד
 בתענית כנגד כ"ד רגשות שאמר שלמה בשעה שהגנים את הארון לבית קדשי הקדשים בתעניתו, לקוח מירושלמי
 ברכות סס ותענית סס כ"ד של תעניות נונין ר' חלבו ור' שמואל בר רב נחמן תריוהו אמרין כנגד כ"ד
 פעמים שכתוב בפרשה של שלמה רנה ותפלה ותחינה. וכן יש לתקן בנדפס. ואחר זה טופף בנדפס ולמה
 מתפללין בראש השנה תשעה ברכות, אמר רבא בר הנינא כנגד תשעה אזכרות שאמרה הנה בתפלתה מן
 ותתפלל הנה ואלין. ובירושלמי ברכות ותענית סס תשע של ר"ה מנין אמר ר' אבא קרטיגניא כנגד תשע
 אזכרות שכתוב בפרשת תהי, וכתוב בסופה ה' ידיו אפסי ארץ ע"כ. ור"ל וכתוב בסופה ה' ידיו אפסי ארץ
 הדי שמדבר ביום קדין, וגם טופף שם מאמר אחד, אתה מולא י"ח [בברכות] מתפללין בכל יום ואין טולין.
 לשבחו של הקב"ה ט'. עד אמר לכן הקב"ה (ישקב"ה) מפלא הו זחירין בתפלה, ומן המאמר הזה אמר לכן הקב"ה
 הוא מתנחומא כ"י שלמינו: (ד) משיבין לר' לוי והא בבבלי אומרים י"ט אמר להם אף הוא מן האזכרות
 שנאמר אל הכבוד הרעים. עיין בירושלמי ברכות ותענית סס. ועיין מה שכתבתי במצוא בפרק פסקי הלכות
 בתנחומא: (ה) אמר ר' סימון. בירושלמי סס, ועיין הערה ג': (ו) אמר הקב"ה הו זחירין בתפלה. עיין
 בסוף הערה ג', שבנדפס טופף לפני זה מאמר גדול, ואח"כ התל במאמר זה: (ז) שאין לך מדה יפה הימנה.
 בנדפס שאין לך מדה אחרת יפה הימנה, והיא גדולה מכל הקרבות, שנאמר למה לי רוב זבחיכם וגו' כי
 תצטוו לראות פני לא תצטוו הביא מנחה הוא קטרת תועבה וגו' השכיח ומועדים שגאה נפשו וגו' ובפרשם
 כפיכס וגו' גם כי תרבו תפלה וגו' (ישקב"ה), מפלא שהיא גדולה מן הקרבות: (ח) ואפילו אין אדם כדי
 לעטות. בנדפס ואפילו אין אדם כדאי לעטות בתפלה ולעשות חסד עמו כיון שמתפלל ומרבה בתעניות אני
 עושה חסד עמו שכן כתוב בו כל ארצות ה' חסד ואמת (תהלים כה) הקדמתי חסד לאמת וזלך למשפט
 שנאמר זלך ומשפט מנין כסאך וגו' (שם פט): (ט) אמר ר' שמלאי מבקש אתה לידע שכל דרכיו של הקב"ה
 חסד. בב"ר סוף פ"ח מובא בשם ר' אמר ר' שמלאי מנינו שהקב"ה מברך חסנים ומקטש כלות ומבקר חולים
 וקוצר מתיס, מברך חסנים מנין ויברך אותם אלהים, ומקטש כלות מנין ויבן ה' אלהים את הללע, מברך
 חולים מנין שנאמר וירא ה' בלוגי ממרא, קוצר מתיס מנין ויקצר אותו בני, ע"כ. ועיין להלן בתנחומא
 אות ד': (י) שנאמר ויבן ה' אלהים את הכלה. בנדפס טופף שכן בכרכי הים קורין לבלה בונה, וזה לקוח
 מגמרא בבבלי ערובין דף י"ח, וז"ל שכן בכרכי הים קורין לקטעתא בנייתא, וכ"ה בב"ר פ"ח קוטשה כללה
 ואח"כ הביאה לו, אית אחרין דקריין לקטעתא בנייתא, ולהלן אות ד' מהו ויבן אמר ר' אבא בערביא קורין
 לגדילתא בנייתא, וכן הוא להלן ח"י אות ז', ועיין להלן הערה ל"א: (יא) כיון שמל אברהם בא הקב"ה
 צמטילי שלו לבקרו שנאמר וירא אליו. וכן רש"י עה"ת הביא וירא אליו לבקר את החולה. ועיין בסוף דף י"ד
 ועיין

בא הקב"ה ופמליא שלו לבקרו (יב) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] וירא אליו :
 [ב] [וירא אליו]. (יג) זש"ה כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה
 וגו' (ישע'ס טו ו' ז), מי הוא חרד על דברו של הקב"ה זה אברהם וירא אליו
 ה' וגו'. מה כתיב ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (שס ט), ואם רצונך
 לידע שעל אברהם הכתיב מדבר, ראה מה כתיב שוחט השור (סג ז), זה אברהם, ואל
 הבקר רץ אברהם וגו' (בראשית יח ז), מכה איש (ישע'ס ט), שחרג את נמרוד, הוא נמרוד
 הוא אמרפל, זובח הששה (שס), אימתי כיון שהקריב את יצחק בנו, שנאמר אלהים
 יראה לו הששה [לעולה] בני (בראשית כב ט) :

[ג] ד"א כה אמר ה' השמים כסאי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו'. (יד) אמרו
 רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת בשבעה מקומות אתה מוצא שהששה הקב"ה
 עצמו (טו) עם לבבות הנמוכים, מנין (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים
 וגו' (זכרי' י ז), ראה כמה גבורה וכמה שבה, ומה כתיב אחריו, עשה משפט (גר)
 יתום ואלמנה (שס טס יח), וכתיב כי רם ה' ושפל יראה וגו' (פסלים ק"ו א), וכתיב [כי] כה אמר
 רם וגשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישע'ס טז טו),
 וכתיב כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו' (שס טו ז), וכתיב ואת כל אלה
 ידי עשתה וגו' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וגו' (שס טג ז), והשאר כספר תהלים, ה'
 מלך עולם ועד (פסלים טז), וכתיב אחריו תאות ענויים שמעת ה' וגו' (שס טס ז), וכתיב שירו
 לאלהים זמרו שמו סולו לרוכב בערבות (שס טח ט), מה כתיב בתריה, אבי יתומים ודיין
 אלמנות (שס טט ו), וכתיב הללויה הללי נפשי את ה' (שס ק"א ח), וכתיב באותו מזמור
 עושה שמים וארץ (שס טז ו), וכתיב עשה משפט לעשוקים וגו' (שס טז ז), (יז) ובשביל
 מה בא אצל אברהם, בשביל שהיה יושב ומצטער ממילתי, לפיכך בא לבקרו :

[ד] ד"א וירא אליו וגו'. (יח) ר' יצחק נפחא פתח מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ ז),
 אמר הקב"ה מי שהוא שוחט שור או שה ושפך דם קימעה, הייתי בא ומברכו,
 שנאמר מזבח אדמה, וכתיב אבוא אליך וברכתך (שס ט), (יט) אברהם שנהר של דם
 יוצא מתוך ביתו מן המילה, על אחת כמה וכמה שאני צריך לברכו, לכך נאמר וירא
 אליו, וכך אמר משה זה הדבר אשר צוה ה' וירא אליכם (ויקרא טו), ומה דבר ה', ויאמר

הערות ותקונים

ועיין במרחי : (יב) שנאמר וירא אליו. בנדפס [מנין] ממה שקראו בענין וירא אליו ה'. והוא יותר נכון,
 כי כן מדרך לשון התחומא שסיים כן וכן תקתי בפנים : (יג) זש"ה כה אמר ה' השמים כסאי. מוצא בילקוט
 ישעיה רמו ש"א בשם התחומא והוא לפנינו ככ". וכן מוצא באגדת בראשית פי"ט, ודבריו טבעים
 מהתחומא כ"י שלפניו, וזה יתאם בנדפס, כמו שזאת ב' נמלא חספה ר' ברכיה בשם ר' לוי פתח ותתן לי
 מנין ש"עך כ' עד אמרו רבותינו ואלו לפנינו בן פדת, והוא מבר' פמ"ח אות ז', ומדרש שו"ט מזמור
 י"ח : (יד) אמרו רבותינו. מוצא בנדפס אות ב', ובאגדת בראשית פי"ט, ודבריו טבעים מהתחומא כ"י
 שלפניו : (טו) עם לבבות הנמוכים. כ"ה גם בכ"י רומי, ובנדפס עם חבורת הנמוכין. והמלה "חבורת"
 טפסה ברפוס מאגנובה! אולם ברפוס הראשון ברפוס של קאנשטאטניא ורפוס וויניציא חסרה המלה הזאת,
 ושם הגי' עם הנמוכין. ובדפוסים אחרונים מהתחומא הניחו עם הכריות הנמוכין. ובאגדת בראשית גורס ג"כ
 עם הכריות הנמוכים. ובילקוט תהלים רמו תרל"ב מוצא התחלת המאמר וגורס ג"כ ב' מקומות השם הקב"ה
 עמו ללבוט הנמוכים. וראיתי כפי' הרשב"ץ לאבות פ"ד דף ק"ט ע"ב הביא זה בשם הילמדנו, וגרס החבורת
 הנמוכים : (טז) שנאמר כי ה' אלהיכם, כמו שהוא לפנינו כן הוא גם בנדפס. אולם באגדת בראשית הלשון
 משוּבש, ויש לתקן ע"פ התחומא שלפניו אשר דברי בעל אגדת בראשית טבעים ממנו. ופתח בשבעה מקומות
 והביא רק ד' מקומות, והשגחה החסרים שם יש להשלימים ע"פ התחומא, והמלות קרוב ה' לנשברי לב
 מיותרים הם, ועיין מגילה דף ל"א ומוצא גם בילקוט ישעיה רמו ש"ט, אמר ר' יוחנן ככל מקום שאתה
 מוצא גבורתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותותו בלדו : (יז) ובשביל מה בא אצל אברהם, מכאן עד ד"א
 וירא השמים בעל אג"ב : (יח) ד"א וירא אליו וגו' ר' יצחק נפחא פתח. מוצא בתחומא הגדפס אות ב' ובאגדת
 בראשית שם פי"ט, ובעל אג"ב משנה הלשון וכך הביא שם : ד"א וירא אליו זש"ה מוצא אדמה אמר ר' יצחק
 נפחא, ובמדרש ב"ר פמ"ח אות ד' רבי יצחק פתח מוצא אדמה, יש לתקן שם זש"ה ר' יצחק נפחא פתח.
 גם בכ"י שם קצר האסדר בלשון, וכן בעל מסדר התחומא הגדפס הביא הלשון הב' להשלים כל הלשון
 אשר לפניו בכ"י. ובאגדת בראשית מוצא כמו בתחומא כ"י : (יט) אברהם שנהר של דם יוצא מתוך ביתו.
 באגדת בראשית נשמט שורה שלמים גס המלות "אמר ר' אחא". ויש להשלים הנחסר ע"פ התחומא כ"י
 שלפניו

משה אל אהרן קרב וגו' (ויקרא טו ז). אמר ר' אחא בא וראה כח שנתן הקב"ה באברהם, שביום אחד מל עצמו וילידי ביתו וישמעאל בנו, ודיה הדם מספמף, ראה כמה היו ילידי ביתו, שכתוב וירק את הניכיו וילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות (נלאש"י יד). ואם ילידי ביתו כל כך היו, מקנת כספו על אחת כמה וכמה, וכולם מל אותם ביום אחד, שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו וכל אנשי ביתו וגו' נמולו אתו (שם י"ז ט כו), (כ) ונמל אברהם את כל הערלות שמל, ועשה אותם נבעה בתוך ביתו, ודיה נהר של דם יוצא מתוך ביתו, וקרא הקב"ה את המלאכים ואמר להם באו ונבקר את החולה, אמרו לפניו רבונו של עולם (כא) מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו (תהלים טו ה), ואתה הולך במקום הטנופת במקום של דם ושל שקץ, אמר להם כך אמרתם חייכם ערב עלי ריה של אותו דם ממור ולבונה, אם אין אתם הולכים הרי אני הולך לעצמי, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו' (ש"ס דו), (כב) אל נבעת הערלות (יהושע ט ג), זה אברהם, שנאמר וירא אליו ה' וגו', כחום היום, שהרתיח הקב"ה אותו היום: ד"א עד שיפוח היום, (כג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל, ונמו הצללים, שלא יצטער מן המילה לפי שהיה משמש אותן, אלך לי אל הר המור, זה אברהם, שנאמר מור ואהלות קציעות (תהלים מה ט): (כד) ד"א עד שיפוח היום, זה יום הדין, ונסו הצללים, שאין צל לרשעים, שנאמר אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב נד כג), אלך לי אל הר המור, (כה) זה בית המקדש, שהיו מקטירין שם המור: (כו) ד"א עד שיפוח היום, עד שיפועי מלכותו של הקב"ה בעולם הזה, ונסו הצללים, אלו צללי המלכויות, אלך לי אל הר המור, זה ירושלים, שנאמר באתי לפני אהותי כלה אריתי מורי עם בשמי (ש"ס ה ט). (כז) אל נבעת הערלות, שנמל את הערלות ועשאן נבעה, לפיכך נגלה עליו הקב"ה, שנאמר וירא אליו, (כח) וכיון שראו המלאכים כך, הלכו גם הם עם הקב"ה, שנאמר וישא עיניו וירא והנה שלשה

הערות ותקונים

שפנינו: (כ) ונסל אברהם את כל הערלות שמל. מובא בילקוט ש"ס רמז התקפ"ו על הכוזב עד שיפוח היום בשם התנומא: (כא) מה אנוס. בנדפס ובגאנת בראשית וזילקוט מובא הכוזב ה' מה אדם ותדעהו בן אנוס ותתעבדו (תהלים קמג ד). (כב) אל נבעת הערלות וגו'. בכ"י רומי הנו' וכן אמר שלמה עד שיפוח היום שהרתיח הקב"ה היום שנאמר כחום היום, אל נבעת הערלות זה ביום של אברהם. ולדעתנו נבקסם אל נבעת הערלות של"ל אל נבעת הלבונה והוא פסוק אחד וכל"ל, וכן שלמה אמר עד שיפוח היום וגו' ואל נבעת הלבונה (ש"ס ד ט) ועל זה דורש זה אברהם, וזה הביא הדורש לראיה על מאמר שלפניו ערב עלי ריה של אותו דם ממור ולבונה, וסיים וכן אמר שלמה עד שיפוח וגו' ואל נבעת הלבונה. ונדפסם נתקצר הלשון והביא רק את דברי התנומא שהביא ד"א כו' אלך לי אל הר המור זה אברהם שנאמר מור ואהלות קציעות כל נגדותיך. ובגאנת בראשית השמים כל זה והכל במאמר שלאחריו עד שיפוח היום אלו העוברים והשבים. ונס בילקוט שם הנו' אל נבעת הערלות וסל אברהם כל הערלות שמל ופשה אותם נבעה בתוך ביתו כו' ע"ש: (כג) אלו העוברים והשבים שהיה מכלכל. בכ"י רומי אלו העוברים והשבים שהיה אברהם מכלכל אותם שהולכים וזבאי בללים: (כד) ד"א עד שיפוח היום זה יום הדין, מובא בילקוט ש"ס ה' וזילקוט שם וכן בכ"י רומי ונדפסם אות ג' סיים אחר זה שנאמר כי הנה היום בא נוער כהנור וגו' (מלאכי ג יט), ויש להעיר כי בנדפסם אחר שסיים (סוף אות ב') אלך לי אל הר המור זה אברהם שנקרא מור שנאמר מור ואהלות קציעות כל נגדותיך, הוסיף באות ג' מאמר גדול באלוני ממרא ולמה באלוני ממרא יתברך שמו של הקב"ה כו' עד והוא יושב פתח האהל כחום היום מור כחום היום הרתיח הקב"ה אותו היום כו'. וזה הוסיף המדפיסם לפס מהאנובה וליחא בתנומא דפס קאשטאשמיניא וכן ליחא דפסו וויניניא ובכ"י ה' של אקספארד. והמדפיסם דפס מהאנובה הנין יד שוספת מורה בלבעט לסימן כי הביא דבר חדש, וזיין בלדו "עד והוא יושב" ר"ל עד והוא יושב הוא הוספה. ובעל גאנת בראשית הביא אלו הדברים האלה בפרק י"ט אות ג' ע"ש. ומנאל המאמר בקברה בדר סוף פמ"ב, ומובא בילקוט לך רמז ע"ג בשעה שאמר הקב"ה לאברהם לימול הלך וממלך בג' אוהביו ט': (כה) זה בית המקדש שהיו מקטירין שם המור. בנדפסם שהיו מקטירין בו מור, ונס סיים ואל נבעת הלבונה זו ירושלים שהיו מקטירין בנגמחותיהם לבונה: (כו) ד"א עד שיפוח היום עד שיפועי מלכותו של הקב"ה. דורש שיפוח כמו שיפוע בחילוף אותיות. ומובא בילקוט שם ש"ס רמז התקפ"ו בפ' עד שיפוח היום בשם התנומא. ונדפסם חסר זה עד וישא עיניו וירא. ובגאנת בראשית חסר נ"כ רק מאמר קטן עד וכיון שראה כך הלכו עם הקב"ה: (כז) אל נבעת הערלות. גם כאן של"ל אל נבעת הלבונה, עיין לעיל הערה ל"ב: (כח) וכיון שראו המלאכים כך. מובא בגאנת בראשית שם פרשה י"ט:

אנשים וגו' (בראשית י"ג), (כ"ט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כ"ה י), מהו כל ארחות ה' חסד ואמת, (ל) התורה תחלתה חסד, וסופה חסד, ואמצעיתה חסד, תחילתה חסד מנין, אתה מוצא כשיצור הקב"ה חיה קישטה והביאה לאדם, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע וגו' (בראשית ב כג), מהו ויבן, אמר ר' אבהו (לא) בערביא קורין לגדילתא אותה, וסופה חסד במיתת משה כשהקב"ה נטפל לו בכבודו, שנאמר ויקבור ויבני בניו (דברים ל"ד ו), באמצעייתא חסד באברהם שנאמר ואתנה את בריתי בניו ובינך (בראשית י"ז ג), (ל"ב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב, שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (שם י"ח ג), בא אברהם לעמוד, א"ל הקב"ה אל תצמער לעמוד שב לך, שנאמר נאום ה' לאדני שב לימיני (תהלים ק"ו ה). א"ל אברהם וכי כך הוא דרך ארץ שאני יושב ואתה עומד, א"ל הקב"ה אל תצמער, זקן אתה בן מאה שנה שב, א"ל הקב"ה חייך בשביל שאתה יושב ואני עומד, (ל"ג) עתידין בניך בני ג' שנים, בני ד' שנים, לישוב בבתי מדרשות ובבתי כנסיות ואני עומד עליהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (שם פ"ג ה), התחיל אברהם לקלם להקב"ה, (ל"ד) ותתן לי מגן ישעך (שם י"ח ו), כשרדפו המלכים, שנאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית לו ו), וימינך תסעדני (תהלים ס"ט), (ל"ה) כשאחות עמי הערלה והייתי חותך, וענתך תרבני (שם ס"ט), שאני יושב ואתה עומד: ד"א והוא יושב פתח האהל כחום היום, מהו כחום היום, שהרתיה הקב"ה אותו היום כיום הרין, שנאמר כי הגה היום בא בויער כתנור וגו' (מלאכי ג י"ט):

[ה] וישא עיניו וירא וגו' (בראשית י"ג). (ל"ו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם, בזכות שלש ריצות שרצתה, חייך כשאביא ליתן תורה לישראל, שאני רין לפניהם שלש ריצות, ואלו הן שלש ריצות שרין אברהם, וירין לקראתם, ואל הבקר רין

הערות ותקונים

(כ"ט) וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת. באגדת בראשית הביא נס סיפא דקרא לנורי בריתו ועדותיו, וסיים זה אברהם שנר ברית מילה. והאמר מהו כל ארחות ה' התורה תחלתה חסד כו', עד כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב השמים בעל אגדת בראשית: (ל) התורה תחלתה חסד. זילקוס תהליס רמו תש"ב הביא בשם מדרש (והוא מדרש שו"ס מזמור כ"ה) אמר ר' שמלח התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד כו'. ולפינו במדרש שו"ס השמים המעתיק או המדפיס המלות התורה תחלתה חסד ואמצעה חסד וסופה חסד ע"ש: (לא) צערביא קורין לגדילתא בנייתא. וכן צכ"ו רומי צערביא קורין לגדלתא בנייתא. וכן הוא להבן חיי אות' ג'. ונבמלה צבלי ברשת ס"א ע"א מאי ויבן מלמד שקלעה הקב"ה לחוה וביאה לאדם הראשון שכן בכרכי היס קורין לקליעתא בנייתא, וכן הוא במדרש שו"ס ע"ב צכ"ד פ"ח ר' איבו וכו' קישטה ככלה ואח"כ הביאו לו אית אתרין דקרין לקעתא בנייתא: (ל"ב) כיון שנגלה עליו הקב"ה היה יושב. מכלן מוצא באגדת בראשית ע"ס: (ל"ג) עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים יושב צבתי מדרשות וצבתי כנסיות. וכו' באגדת בראשית. המאמר הזה מוצא בקצת שיעוים במחזור ויטרי סי' כ"ה, מוצא בהכרמל שנה רביעית (משנת ה'ת"מ) ל"ד, ו"ח דדרשינן כל ארחות ה' חסד ואמת לנורי בריתו ועדותיו. מי טולד בריתו אברהם על המילה, וראשית הורה ואמצעה חסד, וסופה חסד, וירא אליו ה' שציקר חולים עומד עליו וציקס אברהם לעמוד עד שאמר לו הקב"ה שב ואל תצמער, אמר לפניו וכן דין שאהיה יושב ואתה עומד, א"ל אל תחמה שהרי בניך עתידין לישב צבתי הספר ד' וכו' שנים ואני עומד עליהם. ועל זה העיר הרש"ל: אפשר לא היו התינוקות יושבים צבתי הספר רק ד' וכו' שנים? ל"א כי כל התינוקות היו יושבים צבתי הספר משנת חמש עד עשר ולומדים קריאת המקרא על הספר ואח"כ בן עשר למשנה מי שהיה רוצה להתחכם היה הולך אלל תנא או משנה אם היה מלמד המשניות, וביטול לא נקרא צית הספר כי לא היו שם ספרים אלא גירסא על פה עכ"ל. ועל זה כתב אליו הגאון הרש"ל ראפאפורט בדבר המדרש שהעתיקו ממחזור ויטרי הנה יפה פירשה אותו שהכוונה על למוד הקטנים משנת חמש עד עשר שאז היה נקרא צית למודס צית הספר, מפני שרק שמה היו לומדים בספרי מקרא ולא צבתי מדרש אח"כ שהיו לומדים צע"פ, וע"ש. אולם לפינו בתנחומא כו"ו עתידין בניך בני ג' שנים בני ד' שנים יושב צבתי מדרשות וצבתי כנסיות: (ל"ד) ותתן לי מגן ישעך כשרדפו המלכים. מוצא זילקוס שמואל רמז ק"ב צבתי התנחומא: (ל"ה) כשאחות עמי הערלה והייתי חותך. זילקוס סיים שנאמר וברית עמו הברית: (ל"ו) אמר ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם. מוצא זילקוס וירא רמו פ"ב צבתי התנחומא, והשמיע שם האומר, ומתחיל מן אמר הקב"ה לאברהם. וצנדפס אות' ד' נמלא הוספה לפני זה התחיל הדס מילה לטפסך אמר ליה הקב"ה (בשכר) חייך שצווחך אני אחוס על בניך בשני דמים כו'. המלה "בשכר" הסגרתו כי מיותרת היא, וליתא בדפוס קאשטאנטינאל. ועיין במדרש חזית פ"ה פ"א, שמ"ר פ"ו, פד"ר"א פרק כ"ט, ומדרש שו"ס מזמור קי"ד, ותדכ"א פרק כ"ו. ואח"כ מתחיל גם

אברהם, (לו) וימחר אברהם האהלה וגו', הרי ג' ריצות, אף הקב"ה פרע לבניו בסיני כנגדו, שנאמר ויאמר ה' מסיני בא וגו' (דברים לג ט), א"ל הקב"ה חייך (לח) אתה אמרת יוקה נא מעט מים, בו בלשון אני גואל אתכם ממצרים, שנאמר ולקחתי אתכם לי (שמות י ז), הרי בעולם הזה, בעולם הבא [מנין], שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (וישע' ז יד). (לט) אתה אמרת להם נא, חייך בו בלשון אני מוכיח את בניך, שנאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה' וגו' (ישעי' ס יח), (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך בו בלשון אני מגרש את האומות מלפני בניך, שנאמר מעט מעט אנרשנו מפניך (שמות לג ט), (מא) ומנין אף לעולם הבא, שנאמר כי כה אמר ה' (אלהים) [צבאות] עוד אחת מעט היא ואני מרעיש (מני' ז ו). (מב) אתה אמרת להם מים, חייך שאני מעלה לבניך את הבאר, שנאמר עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), ומנין אף משנכנסו לארץ, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה [ארץ נחלי מים וגו'] (דברים י ז), מנין אף לעולם הבא, שנאמר והיה על [כל] הר גבוה [ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים] (ישעי' ל כג):

[ו] וזה' אמו המכסה אני מאברהם (גילגלית יח י). (מג) ילמדנו רבינו מי שהוא מתרגם לקורא בתורה, מהו שיסתכל בכתב, (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב, והקורא אסור ליתן עינו חוץ מן התורה, שלא ניתנה התורה אלא

הערות ותקונים

בנדפס א"ל הקב"ה בשכר שלש ריצות, כמו שלפניו בכ"י רק בקצת שינוים, והילקום הביא הלשון כמו שהוא בכ"י: (לו) וימחר אברהם האהלה וכ"ה בכ"י רומי וזילקוט, אולם בנדפס מובא הכתוב וימחר לעשות אותו: (לח) אתה אמרת יוקה נא מעט מים זו בלשון אני גואל אתכם ממצרים שנאמר ולקחתי אתכם לי. מובא זילקוט וירא רמו פ"ב בפסוק יוקה נא. ובנדפס שנתנה הלשון אתה אמרת להן יוקה אני ונתן לבניך מלות פסח שנאמר ויקחו להם איש שה (שמות יב): (לט) אתה אמרת להם נא חייך בו'. גם כאן בנדפס הגי' נשתנית אתה אמרת להן נא, אני נתן לבניך מלות פסח שנאמר אל תאפלו ממנו נא (שם): (מ) אתה אמרת להם מעט, חייך זו בלשון אני מגרש את האומות מלפני בניך. וכ"ה בנדפס אתה אמרת מעט, אני אגרש את שונאיך מעט מעט שנאמר מעט מעט אגרשנו מפניך (שם כג): (מא) ומנין אף לעולם הבא. זה ליתא בנדפס: (מב) אתה אמרת להם מים. וכן הוא בנדפס. ובכ"י רומי טקף לפני זה אשר חסר לפניו בכ"י של הקספארד, וראוי להבינו אחר המאמר אתה אמרת להם מים היינו אחר סוף המאמר שלפניו, וז"ל: אתה אמרת ורחצו אף אני ארחץ מכם, שנאמר אם רחץ ה' את זואת צנות יזון וגו' (ישעי' ד ד). את אמרת רגליכם, אף אני אשלח לבניך רגלי מבשר, שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי' מבשר (שם נב ז). ואת אמרת והשענו, ואף בניך יאמרו ויהי ה' למשען לי (תהלים יח יט), ואין אמרת החת, אף אני אומר תחת אבותיך יהיו בניך (שם מה יז), ואת אמרת העץ, ואף אני אעשה להם לקחת עץ, שנאמר וקחתם לכם זביום הדרשון פרי עץ הדר כפות המרים וענף עץ צבות וערבי נחל (ויקרא כג מ) וכתבי כימי רב כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל וגו' (יחזקאל מז יב), ואח"כ מובא בכ"י שם את אמרת מים, חייך שאני מעלה הבאר לבניך במדבר בו'. וזה מקומו לפני אתה אמרת ורחצו. ובנדפס ממלא ג"כ זה בשינויים ונלקה בחסר ויתיר וז"ל אתה אמרת ורחצו רגליכם אני ארחלם מכל שומאה שנאמר אם רחץ ה' את זואת צבות יזון, אתה אמרת והשענו תחת העץ, אני נתן להם מלות סוכה, דכתיב לאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס וגו' (נחמיה ה יז), וטקף אחר זה אתה אמרת וקחתה פת להם, הגני ממעיר לכם לחם (שמות טז ד), אתה לקחת חמאה וחלב, אני נתן להם חמאת בקר וחלב כאן (דברים לב ע"ב. והשמים הדרשה על רגליכם, ועל השענו, ועל תחת, ועל העץ הביא דרשה אחרת, והוסף הדרשה על וקחתה פת להם, ועל חמאה וחלב. ועל חמאה ב"מ דף פ"ז ע"ב אמר רב כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בו'. ובחוספתא פסוק פ"ד, ב"ר פמ"ח, שמ"ר פכ"ה אות ה', במ"ר פי"ד, קה"ר פי"א פ"א, פסיקתא רבתי פי"א סי' ג', תדב"א פי"ב, ילקוט וירא רמו פ"ב בשם ב"ר. ובלקח טוב וירא א"ח ד' ובנדפס טקף אחר זה מכאן שנו חכמים שהלדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, הוא גממרא ב"מ פ"ז ע"א. ויש לתקן ש"ל מכאן אמרו חכמים במקום שנו חכמים, כי אין זה לשון המשנה. וגם אחר זה טקף שם מאמר שלם עד סוף אות ד' מן ב"ר פמ"ד ואדר"כ פי"ג: (מג) ילמדנו רבינו. נשנה בבסיקתא רבתי ריש פ"ה פסקא ויהי זביום כלות משה. ושם הגי' ילמדנו רבינו מהו שיהא המתרגם לקורא בתורה מזה שיתרגם ויסתכל בכתב. ובעל זרע אפרים השמיט המלות, מהו שיהא'. ובעל מאיר עין קיים הגי' והשמיט מלת "מבו" השני, אולם יש לתקן ש"ל כמו שלפניו בתתומא כ"י מי שהוא המתרגם לקורא בתורה מזה שיתרגם ויסתכל בכתב. וזה מובא גם בתתומא הנדפס אות ה', ושם הגי' המתרגם בתורה מזה שיהא מסתכל בס"ת ומתרגם: (מד) כך שנו רבותינו המתרגם אסור להסתכל בכתב. כ"ה גם בפסיקתא רבתי. ובנדפס הגי' כך שם רבותינו המתרגם אסור ל

בכתב, שנאמר וכתבתי על הלחות (שמות לד א), ואסור למתרגם ברבים להסתכל בתורה. אמר ר' יהודה בן פזי, מקרא מלא הוא, כתב לך את הדברים האלה (שם טז כו), (מה) הרי המקרא שנתנה בכתב, כי על פי הדברים האלה (שם טז כז) הרי התרגום שניתן בעל פה: (מז) אמר ר' יהודה בר סימון כרתי אתך ברית ואת ישראל (שם), (מז) על ידי כתב ועל ידי פה, כי על פי הדברים האלה, אם קיימתה מה שבכתב בכתב, ומה שבעל פה על פה, לא כרתי אתך, ואת שניתה מה שבעל פה בכתב, ומה שבכתב בעל פה, לא כרתי אתך. (מח) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בקש משה שתהא אף המושנה בכתב, וצפה הקב"ה על שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יונית, והן אומרין אף אנו ישראל, א"ל הקב"ה אכתוב לך רובי תורת (יבסע ח יב) ואם כן כמו זר נחשבו (שם), וכל כך למה, אלא שהמשנה מסטורן שלו של הקב"ה, ואין הקב"ה מוגלה מסטורן שלו אלא לצדיקים, שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה יד). וכן אתה מוצא אפילו בשעה שהקב"ה כעס על סדום מפני מעשיהם הרעים, ובקש הקב"ה להפוך את סדום, לא התם הקב"ה גזר דינם עד שנמלך באברהם, (שנאמר) [מנין ממה שקרינו בענין] וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ז] **כתיב** ומצא הן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם (משלי ג ד). יש לך אדם שחביב לפני המלך ואינו חביב לפני בני פלמין של מלך, ויש שחביב לפני בני פלמין, ואינו חביב לפני המלך, אבל הצדיקים בזמן שהן חביבין לפני הקב"ה הן חביבין לפני המלאכים ולפני הבריות, שכן אתה מוצא בדניאל כשהמלאך בא אצלו היה קורא אותו איש חמודות ג' פעמים, איש חמודות הבן בדברים (דניאל י א), וכתיב אל תירא איש חמודות (שם טז יט), (כז) ואני באתי להגיד כי (איש) חמודות אתה (שם טז כג), ולמה ג' פעמים קורא אותו חמודות, אלא אשריו האישי שבישרו המלאך ואמר נחמד אתה לפני הקב"ה, גם משובח בעליונים וחמוד אתה על דורך. אף בצלאל נשתבח בעליונים ואף בתחתונים, מנין שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל (שמות לא ה), וכתיב ראו קרא ה' בשם בצלאל (שם לה ג). ראה בעליונים ראה בתחתונים, (ג) הוי אומר ומצא הן וגו': ד"א ומצא הן זה אברהם, שהיה חביב על הבריות ועל המלאכים, שנאמר שמעני

הערות ותקונים

להסתכל בס"ת ולתרגם, כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה. זה לא נמצא במשנה, רק כך איתא בירושלמי מגילה פ"ד ה"א (דף ע"ד ע"ד) ר' חגי אמר רבי שמואל בר רב יוחנן עאל לכניסתא חמא חד סופר מושס תרגומא מן גו ספרא א"ל אסור לך דברים שנאמרו צפה צפה ודברים שנאמרו בכתב בכתב, וע"ש תנחומא הדפס תשא אות ל"ד. והסיום שפסיס כאן בנדפס כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ליתא גם בנדבחי, והוסף הנסדר הזה ע"פ מאמרים מגילה דף ל"ב ע"א, ועיין במאמר עין שהביא והא שאסור ליתן עיניו בתורה צמניה ל"ב ע"א פליגי ר"מ ור"י לעיני המבדק אם פותח ומבדק או רואה וגולל ומבדק, ואמרינן שם כדעולא דאמר שלא מפני מה אמרו הקרא בתורה לא יסייע למתורגמן כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה ה"ל כדי שלא יאמרו ברכות כתובין בתורה, ותפתיים מינה דאסור למתרגם ליתן עיניו בתורה כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה. וכן התעורר הגאון בעל זרע אפרים וז"ל המתרגם אסור להסתכל, מיומרא זו בתנחומא פ' וירא ושם מבואר הטעם שלא יאמרו התרגום כתוב בתורה, ומהאי טעמא אמרינן צמניה דף כ"ג שהקורא אסור לסייע למתרגם, ע"ש: (מה) הרי המקרא שניתנה בכתב. וכ"ה בפסיקתא רבתי. ובנדפס הגו' הרי התורה שניתנה בכתב. ובתנחומא תשא אות ל"ד הוא כמו לפנינו בכ"י: (מז) אמר ר' יהודה בר סימון. בפסיקתא רבתי קטר מן אמר ר' יהודה בר סימון עד אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. ונמצא נסמן גם בתנחומא הנדפס וירא שם וכן צפ' תשא שם בסוף המאמר, ויש לתקן שם ר' יהודה בר סימון במקום בר שלום. ועיין גם בירושלמי מגילה שם בירושלמי פ"ב ה"ו (דף ק"א ע"א) ר' יוחנן ורבי יודן בי רבי שמעון חד אמר אם שמרת מה שצפית שמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית, ואם לאו איני כורת אתך ברית, ורבי יודן בי רבי שמעון הוא הוא ר' יהודה בר סימון בתנחומא. ועיין שם פ"מ, ובהגהת הרד"ל אות ה': (מז) על ידי כתב ועל ידי פה. בכ"י רומי ובנדפס הגו' כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל ע"מ מה על ידי כתב לך ועל ידי על פי הדברים אם קיימת מה שבכתב בכתב ומה שבעל פה על פה: (מח) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום. מוצא בפסיקתא רבתי שם ובנדפס וירא ותשא שם, ובליקוס הושע רמז תקכ"ה ונרשם בל"ו "מדרש" וז"ל "תנחומא". ועיין שם פ"מ האמור שמימיים כדרך מדרשים מאוחרים, ובמקום שלפנינו בקש משה שתהא אף המשנה בכתב, הביא שם משנה תלמוד ואגדה, ע"ש: (כז) ואני באתי להגיד. כתוב זה מוקדם: (ג) הוי אומר. בכ"י רומי הוי ומואל חן, בלי מלת "אומר":

אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (גנאש'ט כג ט), הרי על הבריות, על הקב"ה ועל המלאכים מנין, שנא' וה' אמר המכסה אני מאברהם וגו' (ש' י"ז): (גא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם, לפי שהיה מהרהר בלבו על דור המבול, ואמר אי אפשר שלא היה בהם צדיקים, תדע לך שהוא כך, וה' אמר המכסה אני מאברהם, מה משיבו, האף תספה צדיק עם רשע (ש' י"ט): (גב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם, הוא הדבר שאמר איוב, אלא איוב בלע פגה, אברהם אכלה בשולה. איוב אמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכל"ה (איוב ט כג), אלא אברהם שהיה חכם אמר האף תספה וגו'. חזר ואמר הליצה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע (גנאש'ט י"ח כ): ד"א למה גילה הקב"ה לאברהם, (גג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרסם ונתנו לאוהבו במתנה, לאחר ימים נצרך המלך (נד) לקוץ מתוכה קורות, אמר המלך אעפ"י שהיה שלי ונתתיו לאוהבי לא אקוץ אותם עד שאמלך באוהבי, כך הקב"ה כיון שהעלהו לארץ ישראל, א"ל שא נא עיניך וראה (ימה וצפונה) [וגו'] צפונה ונגבה וקדמה וימה] (ש' י"ז), וכתוב [כ"ן] כל הארץ אשר אתה רואה וגו' (ש' ט"ו). לפיכך כשרצה הקב"ה להחריב חמשת כרכים הללו, אמר איני מוחריבן אלא מדעתו של אברהם, אם תאמר שלא היו מארץ כנען, ראה מה כתוב ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (ש' י"ט) לפיכך לא החריבן עד שנמלך באברהם, שנאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם:

[ח] (נה) כתיב יהי למלא בטנו ישלח בו הרון אפו וימטיר (עליהם) [עלימו] בלחומו (איוב כ"ג). (נו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן, לפי שכלאו כריסן מן העבירות מן החמסם ומן הגזל, לפיכך כשבאה עליהן הפורענות מילא כריסן, שנא' ישלח (בם) [בו] [חרון אפו (ש' ט"ז)]. (נז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר, וימטיר (עליהם) [עלימו] בלחומו (ש'), וה' המטיר על סדום, מהו בלחומו, על המלחמות שהיו נלחמים עם הקב"ה,

הערות ותקונים

(גא) אמר ר' לוי למה גילה הקב"ה לאברהם. מובא בילקוט וירא רמז פ"ב בשם התנומא, והשמיט שם האומר, ובנדפס הלשון נשתנה ע"ש. והסיוס בילקוט למה חלילה שתי פעמים בעולם הזה ולעולם הבא הוא מתנומא כ"י במאמר שלאחריו אות י"א, עיין הערה ע"ז: (גב) אמר ר' לוי הוא הדבר שאמר אברהם. נשתה צ"ר פמ"ט אות ט' ג"כ בשם ר' לוי, ומובא בילקוט איוב בפרק תהק"ד בשם צ"ר, וז"ל המדרש שם אמר ר' לוי שני דברים אברהם דבר אחד אברהם איוב, אברהם אמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, איוב אמר אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה, אברהם נמל עליה שבר, איוב נעם עליה, אברהם אמר ביטולה, איוב אמר פגה. וכל מעיין יראה כי מסדר הדבר לקח דבריו מהתנומא וז"ל כמו לפנינו איוב בלע פגה אברהם אכלה בשולה. ר"ל איוב בלע הפרי בעודה פגה שלא נתבשלה עדיין, אבל אברהם אכלה בשולה, ר"ל אחר שנתבשלה. ועיין בערך ערך פג' ד'. ובתנומא נדפסם אות ה' איוב בלעה פגה אברהם בלעה בשולה (גג) אמר ר' יהודה הלוי משל למה הדבר דומה. וכו"ל ככ"י רומי. ובנדפסם בעטות אמר ר' יהודה צר לוי וז"ל הלוי, ועיין צ"ר פמ"ט אות ב' מובא משל הדומה לזה, וז"ל הד"ר שם, אמר ר' יהושע בן לוי משל למלך שנתן אוסר לאוהבו להחריב זמון צדק המלך לזון. מתוכה חמשה איולי סרק, אמר המלך איולי מן פסריקין שלו הייתי מבקש לא היה מעבד צדק וממלך כן. כך אמר הקב"ה כבר נתתי את הארץ ממנה לאברהם שאמר לזרעך נתתי את הארץ וחמשה כרכים הללו בחורף שלו הם, ואילו מפסריקין שלו הייתי מבקש לא היה מעבד צדי ומה צדק וממלך כן ע"כ. ומובא גם בילקוט וירא רמז פ"ב בשם צ"ר: (גד) לקוץ מתוכה קורות. ז"ל כמו בנדפסם חמשה קורות. ובכ"י רומי הגי' עשרה קורות. והגי' חמשה יותר נכונה, כמו בנמש' כשרצה הקב"ה להחריב חמשת כריסם: (גה) כתיב יהי למלא בטנו. מובא גם בנדפסם אות ז', ומתחיל וה' אמר המכסה אני מאברהם וז"ל יהי למלא בטנו כו'. ולפי זה נוסף בנדפסם אות ו' המתחילה וה' אמר המכסה אני וגו' ילמדנו שנתן מי שולדו לו שני בניו אחד בערב שבת ואחד י"בנת ושבת ומל את את ערב שבת בשבת או את שבת בערב שבת מהו שיהא חיובי, כך שנו רבותינו כו' עד סוף אות ו' שסיים חטאו הסדומיים גלה הקב"ה לאברהם שנאמר המכסה אני. וההוספה הזאת נמצאת גם בכ"י שני ובכ"י חמשי של אקספארד קוצ' 157, גם בדפוס קאטשטאטינא ודפוס וויניציא: (גו) פורענות הבאה על סדומים היתה למלא כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות. בכ"י רומי פורענות הבאה על הסדומים היתה לכן על שמלאו כריסן מן העבירות. וכן בנדפסם הגי' כמו לפנינו בכ"י אקספארד פורעניות שגזלה על הסדומיים היתה למלאות כריסן לפי שמלאו כריסן מן העבירות: (גז) אמר ר' מאיר על הפיכת סדום הכתוב מדבר.

שנאמר ואנשי סדום רעים והמאים לה' מאד (גראשית יג יג), (גח) רעים זה לזה, (גט) ותמאים בגלוי עריות, (ס) לה' בע"ז, (סא) מאד בשפיכות דמים. (סב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן [בר נחמן] בשעה שבאו אמרפל וחביריו להלחם עם הסדומים על ידי ששבו את לופ, יצא אברהם עליהן למלחמה והרג את המלכים וברחו, כמה שכתוב ועמק השדים בארת בארת חמר [וינוסו מלך סדום] (גראשית יד י), התחיל אברהם מהרהר באו המלכים להלחם עם הסדומים, והמלכים נפלּו ואלו ברחו, שנאמר והנשארים הרדו נסו (סג), שמא תאמר היו בהם כשרים, א"ל הקב"ה יברח מנשק ברזל וגו', שלף ויצא מגדה וגו', כל חשך סמוך לצפניו וגו' (איוב כ כד לו), (סד) כל החשך סמוך בסדום, (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל, שנאמר ואחותך הקטנה חמד [היושבת מימינך סדום ובנותיה] (ויחזקאל טו טו), (סה) מהו ירע שריד באהלו (איוב סג טו), שאפילו שריד אחד שנשתייר (מהם) [משם] רעת הרעה באהלו, (סו) ואיזהו זה עידית אשתו של לופ, שנאמר ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח (גראשית יט טו):

[ט] חלילה לך מעשות כדבר הזה (סז יח סז). (סז) ילמדנו רבינו, (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, (סט) אמר דוד עבדו אתה ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ציב). מעשה באדם אחד שעמד לקרות בתורה וסמך עצמו לכותל, והחזירו ר' שמואל בר נחמני אמר שלא ינהוג קלות ראש, וכן אתה מוצא באבות העולם כשהם מתפללים באימה הם מתפללים, שכן משה אמר ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח סז), שהיה מבקש רחמים על ישראל, שנאמר ויחל משה (שמות לג ו), חגר מתניו בתפלה (ע) [ללמד סניגוריא על ישראל], אמר לפניו רבונו של עולם למה ה' ירהה אפך בעמך וגו', למה יאמרו מצרים וגו', זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו' (סז טז יג). אמר חזקיהו בר חייה לא ערב להקב"ה יד שהוכיר משה זכות אבות, אמר לו הקב"ה משה אילולי שלא היה להם זכות אבות

הערות ותקונים

גנדפס נמטר שנסדום הכתוב מדבר: (גח) רעים זה לזה ותמאים בגלוי עריות. צ"ר פמ"א סוף אות ז'. ועיין סנהדרין דף ק"ז, ירושלמי שם פ"א, אדר"נ פל"ז, אגדת גראשית פכ"ה: (גט) תמאים בגלוי עריות. עיין צפי' מהר"ו שהביא כמ"ש יוסף ואין אעשה הרעה הגדולה הזאת ותמאתי לאלהים, הרעה כנגד אלוני: (ס) לה' בע"ז. שהיה החטא צענינים המיוחדים לה': (סא) מהלד בשפיכות דמים. המ"כ הביא דכתיב וגם דם נקי שפך הרבה מהלד: (סב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יוחנן. ככ"י רומי בשם ר' יוחנן בר נחמן, ובגדפס בשם ר' יהודה בר רבי סימון: (סג) כל החושך סמוך בסדום. מובא בילקוט איוב רמז תקל"ח בשם התנחומא: (סד) שהיא מימינה של ארץ ישראל שנאמר ואחותך הקטנה ממך היושבת מימינך סדום. בילקוט שם בשמות שהיא בשמאלה של ארץ ישראל שנאמר ואחותך הקטנה ממך היושבת על שמאלך, יש לתקן שהיא מימינה של ארץ ישראל וגם ל"ל היושבת מימינך: (סה) מהו ירע שריד באהלו. בילקוט הגי' מהו ירע שריד באהלו אפילו שריד אחד שנשתייר מהם ירע באהלו ואיזה זה לופ. ורש"י איוב כ' כ"ו הביא חז"ל ירע שריד באהלו אפילו לוס הנמלט מהם בלח רעה לאהלו זו אשתו שהיתה לניב מלח, כן מלאתי בגמדת ר' תנחומא עכ"ל. וכוון להמאמר שלפנינו, ובגדפס הגי' משבש: (סו) ואיזהו זה עידית אשתו של לופ. אשת לופ היתה שמה עידית, וכן מובא בפדר"א פכ"ה. ועיין בסה"ד (ב"א מ"ז) שהביא בס' יוסף דעת ובעל הערוס נראה ששמה עירית בר"ש. אולם מדברי התנחומא ופדר"א תראה ששמה היתה עידית בל"ת: (סז) ילמדנו רבינו. כל המאמרים עד ילמדנו רבינו כמה מיותר נמסרו לבית דין (להלן אות י"ד) השמיט בעל מסדר התנחומא הגדפס, והוסף מאמר אחר (אות ח') ויצאו שני המלאכים סדומה מה כתיב למעלה מן הענין ויגש אברהם ויאמר האף תספה אמר ר' פנחס הכהן בר חמא אין הקב"ה חפץ לחייב כל צריה: (סח) מהו שיעמוד אדם ויתפלל מתוך קלות ראש, כך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. משנה ברכות דף ל' ע"ב. ובגמרת ירושלמי שם (דף ח' ע"ב) מני לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש. ובגמרא בבבלי שם (דף ל"א ע"א) איתא ת"ר אין עומדין להתפלל לא מתוך עיבות ולא מתוך עללות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש. והוא מתוספתא ברכות פ"ג. ופירש"י שם מתוך קלות ראש חילוף של כובד ראש מתוך זכות לב ועתק: (סט) אמר דוד עבדו אתה ה' ביראה. בגמרא ירושלמי שם אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש ר' יוסי בן חנינא אמר עבדו אתה ה' ביראה וגילו ברעדה. ובגמרא בבבלי שם מנא הני מיילי אמר ר' נחמן בר יצחק מביא עבדו אתה ה' ביראה וגילו ברעדה מאי וגילו ברעדה במקום גילה שם תהא רעדה. וע"ש בתוס' (דף ל"א ע"א) ד"ה במקום גילה: (ע) ללמד סניגוריא על ישראל. הוספתי ע"פ כ"י רומי, והוראת סניגוריא ידועה ברעדת הענין לקב זכות:

הייתי מאבדן, אין אתה יודע ללמד זכות, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' סימון ור' אבין בשם ר' אחא מה עשה הקב"ה עטף בשליתו כשליח צבור [שעובר] לפני התבה, ואמר לו למשה כך הוי מתפלל לפני ואמור ה' ה' אל רהום וחנון וגו' (שמות לג ו), שנאמר ויעבר ה' על פניו ויקרא וגו' (שם) מהו ויעבר כעובר לפני התבה, ראה היאך הם מבקשים הצדיקים על העולם זכות ומלמדין סניגוריא על ישראל, ולא על ישראל לבד אלא אף על הרשעים, שנאמר הי אני (עא) נאם [אדני] ה' אם אחפוץ במית הרשע (ויחזקאל לג יב), למה שמא יעשה תשובה, תדע לך שכן הוא, בשעה שבקש הקב"ה להפוך את חמשת הכרכים הללו נמלך באברהם, שנאמר ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה (בראשית יח כ), התחיל אברהם ללמד עליהן סניגוריא לפני הקב"ה, סבור שמא יעשו תשובה, מנין ממה שקראו בענין חלילה לך מעשות כדבר הזה:

[י] (עב) כתיב לא אהריש בדיו ודבר גבורות והין ערכו (איוב מא ד), אמר הקב"ה שלא יאמרו בני אדם אף אנו מדברים עם הקב"ה כשם שדבר אברהם והוא שותק לנו, אמר הקב"ה לאו לא אחריש בדיו, אלא לאברהם בלבד אני שותק, למה שהוא שותק לי, אף אני שותק לו, אימתי שותק אברהם, כשאמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כב יב), ואחר כך אמרתי לו קח נא את בנך (שם כג ב), ושותק לי, שנאמר ואני כהרש לא אשמע (תהלים לח יד), אף אני אחריש לו, ואע"פ שאמר דברים קשים, שנאמר ודבר גבורות (איוב מא ד), אלא והין ערכו ערב לי, (עג) ומה גבורות דבר, ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר האף תספה (בראשית יח ג), אמר אברהם לפני הקב"ה רבוננו של עולם חלילה לך וגו' (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנתו, [לכך אמר אברהם] חלילה לך. א"ל הקב"ה כך אמרת בא וראה ואעביר לפניך כל הדורות שאיבדתי, ויראך שלא גביתו לפורענותם מהם, ואם תעלה על דעתך שלא עשיתי כהונן, למדני ואני עושה, שנאמר בלעדי אחזה אתה הורני אם עול פעלתי לא אוסיף (איוב לג ג) ואיני אוסיף עוד, אמרו לפניו רבוננו של עולם הם לך אין אתה מעביר דין על כל בריה, שנאמר לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול (שם סג י), אלא כי פועל אדם ישלם לו וגו' (שם סג ו), לכך הוא אומר חלילה לך וגו':

[יא] (עה) ד"א מה ראה לומר שתי פעמים חלילה לך, אלא אמר אברהם חלילה לך שאין אתה מעביר דין כל בריה (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, לכך הוא אומר חלילה לך חלילה לך:

הערות ותקונים

(עא) נאום ה'. גם כ"י רומי מוצא כן, וזקרא כתיב נאום אדני ה': (עב) כתיב לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. מוצא זילקס איוב רמו תחק"ז במאמר המתחיל לא אחריש בדיו אמר הקב"ה. והי"ן תנחומא במאמר שלפניו על מי הקדימני ואשלים שהוא בתנחומא אמר. מוצא גם על זה, וי"ן כי המאמר שלפני מניין, "תנחומא" לא רשס על המאמר השני על לא אחריש בדיו תנחומא, כי אך נמוחר הוא. והמאמר מתחומא מוצא גם בגלגת בראשית פ"ב במאמר ד"א חלילה ז"ה לא אחריש בדיו אמר הקב"ה כו': (עג) ומה גבורות דבר ראה מה כתיב ויגש אברהם ויאמר. בגלגת בראשית שם נוסף כי יהודה אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה שנאמר ויגש ויאז והעס אשר עמו למלחמה (ש"צ י), ור' נחמיה אמר אין ויגש אלא לשון בקשה שנאמר ויגש אליו יהודה (בראשית מד), וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון תפלה שנאמר וישי בעלות המנחה ויגש וגו' (מ"א יח), והוא לקח מז"ר פמ"ס: (עד) שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו שהוא מאבד את הדורות. כב"ר פמ"ס אות ס' אמר ר' אחא חלילה חלילה שתי פעמים חלול שם שמים יש גדל, וכחז רש"י צפי' המיוחס לו חילול שם שמים יש גדל שלא יאמרו באי עולם כך הוא אומנתו שמאבד את הדורות מנחת אכזריות, איבד דור אנוש ודור המבול ודור הפלגה אינו מניח אומנתו לכך ככול חלילה לך בתנחומא מפורש דבר זה ע"ל. וכיון למאמר התנחומא שלפניו כ"ל. וכן רש"י עה"ת כתב חלילה לך חלילין הוא לך יאמרו כך הוא אומנתו שותף הכל לדיקים ורשעים כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, וכיון נ"כ למאמר התנחומא: (עד) ד"א מה ראה לומר שתי פעמים. מכתן עד ד"א השני השמים בעל גלגת בראשית: (עו) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. מוצא זילקס וירא רמו פ"ב אחר שהציג מאמר אחד בשם התנחומא (עין לעיל הערה י"א) סיים למה חלילה לך שתי פעמים בעולם הזה ובעולם הבא, והוא המאמר שלפניו,

[יב] (עז) ד"א חלילה לך. אמר אברהם רבונו של עולם צופה אני ברוח הקדש כי עתידה אשה אחת לפלט עיר שלימה, ואני איני כדאי לפלט חמשת הכרכים הללו, ואיוזו היא האשה, זו סרה בת אשר, בשעה שמרד שבע בן בכרי (עז) בדוד ובא בבל, שנאמר [ויבאו ויזורו עליו באבלה וגו'] וכל העם אשר את יואב משהיתם להפיל החומה (ש"כ כ טו), וכיון שהרגישה סרה בדבר התחילה לצעוק קראו לה ליואב, כיון שבא יואב אמרה האתה יואב ויאמר אני (ש"כ ס"ג י), (עט) אתה הוא חכם שהכתוב מקלסך יושב בשבת תנחמוני וגו' (ש"כ נג ט), הלא קראת בתורה כי תקרב אל עיר וגו' (דברים כ י), ולא היה לך לעשות כן, דבר (תדברו) [ידברו] בראשונה לאמר שאול ישאלו בבל (ש"כ כ י), וקראת אליה לשלום וגו' (דברים ס), בבל וכן התמו וגו' (ש"כ ס) ולמה תבלע נחלת ה' (ש"כ י), כיון ששמע כן היה מתיירא ואמר יואב (ב) יש כאן צורך, שנאמר (ויאמר יואב) [ויען יואב ויאמר חלילה לי וגו'] (ש"כ ס כ), ואתה שאתה רחמן ערב לך לאבד את אלו, חלילה לך מעשות כדבר הזה, ומה אמר לה יואב לא כן הדבר, כי איש מזה אפרים שבע בן בכרי שמו (ש"כ ס כ), בעל מום עובד ע"ו, ושם נקרא איש בליעל ושמו שבע בן בכרי (ש"כ ס ה), אמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל (ש"כ ס י), (פא) אני ששלמתי מנין לישראל, שנאמר ושם בת אשר סרה (מדרש טו טו), אלא עמוד במקומך ואני אעשה שלום, שנאמר הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה (ש"כ ס כ), וכך היתה במוחה בעצמה שהיא נותנה ראשו ליואב. אלא ראה מה עשתה, ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה (ש"כ ס כ), מהו בחכמתה, אלא אמרה להם היו יודעים כי יואב וכל ישראל עומדים בחוץ להרוג אותנו ובנינו ובנותינו, אמרו לה למה, אמרה להם מאה בני אדם הוא מבקש ליטול וילך, אמרו לה יטול מאתים, אמרה להם אינו מבקש אלא חמישים איש, אמרו לה יטול מאה, אמרה להם אינו מבקש אלא חמשה, אמרו לה יטול עשרה, אמרה להם אינו מבקש אלא אחד, שבע בן בכרי שמו, מיד כששמעו כך הלכו וברתו את ראשו, שנאמר ויברתו את ראש שבע בן בכרי (ש"כ ס). ראה חכמתה של אשה זו, כשם שבא אברהם בחכמה לפני הקב"ה, בא מחמישים למ' ומן מ' לל', ומן ל' לכ', ומן כ' לל', אף זו כך. ותבא האשה אל [כל] העם בחכמתה, עליה מקלם שלמה טובה חכמה מכלי קרב (קג"ט ט י), טובה היתה חכמתה של סרה, מכלי קרב שהיו ביד יואב, כיון שנמל יואב את ראש שבע בן בכרי מיד חזר ולא נגע בעירו, אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם ומה אם יואב שנמל את ראש איש אחד שהיה חייב, הניח את כל העיר, ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל, חלילה לך:

[יג] (פב) אמר ר' יהודה ב"ר שלום מהו חלילה לך מעשות, לעשות אין כתיב כאן, אלא מעשות, לא הוא ולא כיוצא בו, נסתלקה השכינה היה הקב"ה

הערות ותקונים

והרכיב ב' מאמרים מתנחומא יחד. ולה המאמר מתנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת (בראשית יח כה) על חלילה לך השני כתב וז"ל חלילה לך לעולם הבא. ואין ספק שחקר ברש"י על חלילה לך הראשון, בשלם זהו. וראיתי במרחי שכתב חלילה לך לעולם הבא, כך מלתינו ברוב הספראות ולא שמעתי פירושו, וע"ש שזכר הסוזה: (עז) ד"א חלילה לך אמר אברהם ברש"י ע"כ חסד הקדש. כל המאמר עד סופו עד ואתה שאתה רחמן תאבד את הכל חלילה לך הביא צעל אגדת בראשית פכ"ב אות ג' והוא לקוח מתנחומא כ"י שלפניו. ומן שנאמר וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה כיון שהרגישה סרה בדבר עד עליה מקלם שלמה טובה חכמה מכלי קרב טובה היתה חכמתה של סרה מכלי קרב שהיו ביד יואב מוצא זילקוט שמואל רמז ק"ב בשם התנחומא, ועיין ב"ר פל"ד אות ט' וי"א סרה בת אשר השלימה עמה את המנין כו'. ועיין קה"ר פ"ט פסוק י"ח טובה חכמה מכלי קרב. ועיין מדרש שמואל פל"ב: (עז) דוד וכל בבל. בגדת בראשית הגי' וברח מפני דוד בבלה: (עט) אתה הוא חכם שהכתוב מקלסך. כ"ה גס זילקוט סס. אולם בכ"י רומי ובגדת בראשית הגי' יש כאן זילקוט: (ב) יש כאן לורך. וכן בגי' זילקוט, אולם בכ"י רומי ובגדת בראשית הגי' יש כאן זילקוט: (פא) אני ששלמתי מנין לישראל. עיין פסיקתא פסקא ויהי בשלם, ויש אומרים סרה בת אשר השלימה מנין של ישראל דכתיב אנכי שלומי אמוני ישראל אני השלמתי מנין של ישראל ואני השלמתי נאמן לנאמן, וע"ש בהערה קכ"ה שזכרתי כוונת המאמר: (פב) אמר ר' יהודה בר שלום כי לעשות אין כתיב כאן אלא מעשות. בצ"ר פמ"ט אות ט' איתא אמר ר' אבא מעשות דבר אין כתיב כאן

ממתין לו שמא ימצא להם זכות, כיון שלא מצא להם היה אברהם עומד ומתפלל לפני הקב"ה וילך ה' כאשר כלה וגו' (בראשית י"ג), מיד בו ביום נכנסו המלאכים לסדום, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' (ס"ג י"ט ב) :

[יד] ויבאו שני המלאכים סדומה בערב וגו'. (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לבית דין, (פד) ארבעה, ואלו הן, סקילה שרפה הרג והנק, (פה) ואיזו היא החמורה, רבותינו אמרו סקילה, (פו) ר' שמעון בן יוחי אומר שרפה, שניתנה לבת כהן שזינתה, ראה כמה קשה הזנות שהיא בשרפה, (פז) ר' (שמעון) [יהושע] בן לוי אמר משום בר קפרא על הכל הקב"ה מכפר חוץ מזנות, (פח) שנאמר לא ינקה כל הנוגע בה (משלי כט), (פט) אמר ר' יהושע בר נחמיה אף הסדומים לפי שפרצו בזנות נתחייבו שרפה, שנאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית י"ט טד). כיון שנתחייבו אמר הקב"ה למלאכים מה אמת עומדים לכו והשחיתו, מיד ירדו ועשו (צ) קלוסין (פי' ציווי) של בוראן, (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבאו שני המלאכים סדומה: [פז] (צב) בערב. מהו בערב, שהיו הסדומים השוכים כלילה. (צג) ד"א בערב, שהגיע ערבה של סדום, ולוט ישב בשער סדום, שלמד ממעשיו

של אברהם, מה כתיב כאן באברהם, וירא וירין לקראתם פתח האהל (ס"ג י"ח ב), (צד) אמר שלמה הנך לנער על פי דרכו (משלי כ"ו), על ידי שגדל לוט בביתו של אברהם תפש מדותיו. וישתחו אפים ארצה (ס"ג ס"ג), כשם שעשה אברהם הכניסם לתוך ביתו, מה כתיב טרם ישכבו וגו' (ס"ד), ויקראו אל לוט וגו' (ס"ה), התחילו המלאכים תמידים לומר אצלינו הגיע הדבר, (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם, (צו) לסוף מה עשו, אחד מהם הציץ את לוט, ואחד מהם הפך את סדום, (צז) ושמא תאמר באחד מידיו

הערות ותקונים

אלא מעשות כדבר לא היה ולא דכותה. ובגלפס חו"ט ח' מעשות הדבר הזה אין לומר אלא כדבר לא זה ולא כמוהו: (פג) ילמדנו רבינו כמה מיתות נמסרו לז"ד. מוצא גם בגלפס אות ס': (פד) ארבעה ואלו הן סקילה שריפה הרג והנק. כ"ה הגי' גם ככ"י רומי. ובגלפס איתא כך שני רבותינו ארבע מיתות נמסרו לבית דין סקילה שריפה הרג והנק, והוא במשנה סנהדרין דף מ"ט ע"ב: (פה) ואיזו היא החמורה רבותינו אמרו סקילה. וכ"ה הגי' גם ככ"י רומי. ובגלפס הגי' רצנן אמרי סקילה חמורה שכן נתנה למגדף ולעובדי ע"ז. והיא ממשנה סנהדרין דף ע"ט ע"ב, וכן בגמרא שם דף מ"ט ע"ב סקילה חמורה משריפה שכן ניתנה למגדף ולעובד ע"ז, ופירש"י שם סקילה חמורה עממא דמתניתין מהדר לפרשי מ"ט דרבנן דאמרי סקילה קודמת לשריפה ושריפה להרג והרג לתקן, שכן נתנה למגדף ומגדף את השם והוא סקילה דכתיב ואלא את המקלל וגו': (פו) ר' שמעון בן יוחי אומר שריפה שניתנה לבת כהן שזינתה. במשנה שם דף מ"ט ר' שמעון אומר שריפה סקילה חנק והרג, ובמשנה דף ע"ט ע"ב אמר להן ר' שמעון אילו לא היתה שריפה חמורה לא ניתנה לבת כהן שזינתה: (פז) ר' שמעון בן לוי אמר משום בר קפרא. בגלפס אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכ"ה ככ"י רומי אמר ר' יהושע בן לוי בשם בר קפרא. וכן תקנתו בפנים. וכן כז"ר פכ"ו אות ה' איתא ר' עזריה ור' יהודה בר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, ומוצא גם בילקוט בראשית רמז מ"א: (פח) שנאמר לא ינקה כל הטועב זה. הראיה מן הכתוב חסר בגלפס: (פט) אמר ר' יואש בר נחמיה, וכ"ה ככ"י רומי. ובגלפס אמר ר' יהודה בר נחמיה: (צ) קלוסין (פי' ציווי). הפי' נוסף מלת המעתיק וליחא ככ"י רומי. ובערוך ערך קלוס כתב פי' בל"ג ἀελασσις ציווי (במפתח). ובגלפס השמיט המלה הזרה והביא עמדו ועשו שליחות: (צא) מנין ממה שקראו בענין ויבאו שני המלאכים סדומה. בגלפס השמיט המלות מנין ממה שקראו בענין, והביא רק שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה: (צב) בערב מהו בערב. מכאן עד אות ל"ב ליתא בגלפס. ובגלפס מלאום מלאום אמר לא מלאום ככ"י היינו מן המלע אות ס' המתחיל זש"ה ישלח גם חרון אפו: (צג) ד"א בערב שהגיע עריבה של סדום. מכאן מתחיל ככ"י פארמא קובץ 124, ומסתחלת הספר עד ד"א זה חסר, כי נאבדו העלים מרוב ימים: (צד) אמר שלמה הנך לנער. מוצא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, והלוי תנחומא מוכס על המאמר ד"א זה לוט: (צה) והענין הרבה אלא שלא להטריח בפניכם. וכ"ה ככ"י רומי וכ"י פארמא, וכן לעיל בפ' זה אות כ"ד איתא ג"כ והדברים הרבה אלא כדי שלא להטריח בפניכם, וע"ש בבערה ר"ד: (צו) לכוף מה עשו אחד מהם הציץ את לוט ואחד מהם הפך את סדום, עיין ב"ר פ"ג אות ב', תנא אין מלאך אחד עשה שתי שליחות ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת ואחת אמרת שני המלאכים אלא מיחלל אמר בשורתו ונחלק, גבריאל גשתלם להפוך את סדום ורפאל להציץ את לוט, ומוצא בילקוט וירא רמז פ"ד ובילקוט איוב סוף רמז תתק"ח בשם כ"ר. ובילקוט איוב שם בשעת ב"ר פ"כ ל"ל פ"ג. וכן מוצא בתנחומא בגלפס וירא סוף אות ח', ולזה המאמר טון רש"י בפירושו בראשית י"א א': (צז) ושמא תאמר באחד מידיו

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו (איוב כח ט), לעולם הבא הקב"ה מרפא אותה, וישראל מחלקים אותה, שנאמר אחלקה שכם וגו' (תהלים ס ה) :

[פז] וזה המסיר על סדום וגו' (בבאשית יט כד). (צח) ילמדנו רבינו בית דין שגזרו תענית על הצבור שירדו גשמים, וירדו בו ביום, מהו שישלימו, (צט) כך שנו רבותינו, היו מתענין וירדו גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הנץ החמה ישלימו, דברי ר' מאיר, ור' יהודה אומר קודם הנץ החמה לא ישלימו, לאחר הצות ישלימו, (ק) ומנין שמכו הדורות שיהו מתענין בשני ובחמישי, אלא כשעשו ישראל אותה מעשה, (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני, מנין אמר ר' לוי עלה בחמישי ומחמישי לחמישי ולחמישי הרי ט"ז, ומערב שבת לערב שבת ולערב שבת ט"ו הרי ל', ומשבת לשבת ה' הרי ל"ח, ואחד בשבת ושני בשבת הרי מ', לכך התקינו חכמים שיהו מתענין בשני ובחמישי בעלייתו של משה ובירידתו, ובסוף מ' ימים נתענו והיו בוכין כנגד משה, ונתבלא עליהן הקב"ה רחמים ועשה להן אותו יום, יום כפרה לעונותיהם, וזה יום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם למחר אתכם (ויקרא טו ז), ראה מה יפה התשובה, אמר הקב"ה שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז), (קב) שאם ביד אדם כמה עונות והוא שב לפני הקב"ה, הוא מעלה עליו כאילו לא חטא, שנאמר כל (חטאותיו) [פשעיו] אשר עשה וגו' (יחזקאל יח כג), וכיון שהקב"ה מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו עושה תשובה, הוא נפרע ממנו, שנאמר הן כל אלה יפעל אל וגו' (איוב לג כט), כיון שאין מוצא ממנו הנאה מיד נפרע ממנו, תדע לך שכן הוא, כשבקש הקב"ה להפוך את סדום וחברותיה עמד אברהם ובקש עליהם רחמים, סבור שמא יש להם תוחלת, שנאמר ויגש אברהם ויאמר וגו' (בבאשית יח כג), (קג) מהו ויגש, ר' יהושע אומר אין ויגש אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש ויאב והעם אשר עמו למלחמה (ש"י יג), (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון תפלה, שנאמר והיו בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא וגו' (מ"א יח ט), וחכמים אומרים אין ויגש אלא לשון בקשה, שנאמר ויגש

הערות ותקונים

הפכה, לא אלא באצבע אחד, שהוא אחד מחמשה ביד, שנאמר בחלמיש שלח ידו. צב"ר פנ"א אות ד' ויהפך את הערים האל, ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תמשת הכרכים הללו היו יושבין על טור אחד שלח מלאך את ידו והפך הים"ר בחלמיש שלח ידו הפך משורש הרים, תרין אמוראי פליגי חד אמר בחלמיש של יד, וחד אמר בחלמיש של אצבע קפנה. ויתכן כגירסת הילקום איוב רמז תתקפ"ז בשם ב"ר תרין אמוראין חד אמר בחלמיש שלח ידו, וחד אמר בחלמיש שלח אצבעו. ובילקום וירא רמז פ"ה גורם חד אמר [בחלמיש שלח ידו] כל ה', וחד אמר בחלמיש שלח אצבעו. והוסיף על זה, שהוא מחמש אפיק למ"ד מחלמיש" כלומר אחת מחמש אצבעות: (צח) ילמדנו רבינו. זה ליתא בנדפס. וטסק בנדפס שם צלות ס' מן זש"ה ישלח צם תרון אפו עד סופו, גם כל צות י' י"א י"ב, ע"ש: (צט) כך שנו רבותינו. משנה תענית י"ט ע"א. אולם במשנה שם לא נזכר הסיים דברי ר' מאיר ור' יהודה אומר קודם חלות לא ישלימו, ושם הגי' ור' אליעזר אומר קודם חלות לא ישלימו לאחר חלות ישלימו. רק בגמרא שם דף כ"ה ע"ב ליתא ת"ר היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הפך החמה לא ישלימו לאחר הפך החמה ישלימו דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר קודם חלות לא ישלימו לאחר חלות ישלימו, והוא כמו שהוא לפנינו בתנחומא ומוצא קן מהבביריתא: (ק) ומנין סמכו הדורות. הר"ת בספר הישר ס' תקל"ה הביא מאמר הזה בשם התנחומא, וכן מוצא בקצרה בשם התנחומא בשבלי הלקט כ"ל ז"ל ובתניא ס' ס"ב. וכן הרוקח ס' ר"ש הביא וז"ל ומה שמתענים יום צ' ביום ה' אומר בתנחומא שם וה' המסיר על סדום כשחשלו צבעל עלה משה בחמישי וסוף מ' יום היה יום צ' ומי"א הקטו חכמים שמתענין יום ז' וה' בעלייתו של משה ובירידתו, וכן הוצא במדרש ויכולו בפרשת בהעלתך עכ"ל. ובתום' צ"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי הביאו בשם מדרש וגרסו בלדו תנחומא צפ' וה' המסיר כ"כ הרוקח וכוון למאמר שהצאתי: (קא) עלה משה בחמישי וירד בשני. צכ"י רומי גרסו בלדו, עלייה שלישית שהיא צכ"ח הלול לפי זה נריך להיות שאלול היה צו ל' יום פי' מעובר דל"ה לא היה יום כפור יום ארבעים, ועיין בפי' ר' יוסף בכור שור בפרשת והיה עקב"ע ע"כ. ועיין תוס' צ"ק דף פ"ב ע"א ד"ה כדי: (קב) שאם יש ביד אדם כמה עונות. צכ"י רומי הגי' אמרו רבותינו אי שם ביד אדם: (קג) מהו ויגש ר' יוסע אומר. כ"ה ג"ש צכ"י רומי וכ"י פארמא. ובצ"ר פ"ז אות ו' הגי' ר' יהודה אומר הגשה למלחמה, וכן מוצא בילקום יוס' רמז ר"ג בשם צ"ר: (קד) ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא תפלה. הוא ממאמר של רבין, ז"ל ר' נחמיה אומר אין ויגש אלא לשון צקשה שנאמר אומרין אין ויגש אלא לשון תפלה. ומוצא לנכון

צ"ב

אלו יהודה (נבאטיס מד יח), אמר אברהם לפני הקב"ה הלילה לך וגו' ויהי מבקש עליהם רחמים עד שירד מחמשים לעשרה, כיון שלא מצא להם זכות נסתלקה שכניה ממנו, שנאמר וילך ה' כאשר כלה וגו' (שם יח ג) מיד באתה עליהם הפורענות, (שנאמר) [מנין] ממה שקרינו בענין] וה' המטיר על סדום:

[יז] [קה] [וה' המטיר על סדום]. זש"ה כמו שבלול תבסו יהלך (תהלים נח ט), [קו] [כמו] שהשבותל הוא נשטפת, כן אנשי סדום נשטפו, תבסו יהלך, שהמסה אותם הקב"ה באש, נפל אשת בל חזו שמש (שם) שלא חזו אנשי סדום, שנאמר השמש יצא על הארץ (נבאטיס יט כג), מה כתיב שם וה' המטיר על סדום וגו': ד"א מהו כמו שבלול, כמו שהשבותל הוא של מים שוטפת כל מה שהיא מוציאה, [קז] כך תוריהם שעומד במדינה, כל מה שנמצא עמו נשטף עמו, שנאמר כמו שבלול, וכיון שמת אינו רואה עוד שמש, למה שהוא תוריהם:

[יח] [וה' המטיר]. זש"ה ימטר על רשעים פחים אש ונפירת רוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו), [קה] המנה הולת היתה מתוקנת עד שלא נברא העולם, שנאמר מנת כוסם, מהו מנת כוסם, כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה וגו' (שם עט ט), כי כוס ביד ה' וגו', שמא תאמר שהוא חסר, תלמוד לומר מלא מסך, שמא תאמר לא מבנו היו שותים, תלמוד לומר ויגר מזה, אף שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ (שם), לכך נאמר מנת כוסם, מאותו הכוס שתו, שנאמר מנת כוסם: ד"א ימטר על רשעים פחים, [קט] אמר ר' חנינא בן פזי אין הקב"ה מוריד מלמעלה דבר רע אלא מטיר ונעשה נפירת:

[יט] [קי] ד"א וה' המטיר על סדום וגו' מאת ה'. מהו מאת ה', אלא הוא אומר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טו יד), וכאן הוא אומר וה' המטיר על

ה ערות ותקונים

ככ"י רומי וכ"י פארמא, וכן הוא גם בצ"ר וילקוט שם: [קה] וה' המטיר על סדום זש"ה כמו שבלול. מוצא בילקוט תהלים רמו תשע"ז, ובילקוט הביא את מאמר השני ד"א מהו כמו שבלול בראשונה ואח"כ הביא מאמר הראשון באחרונה ד"א מדבר בגני' סדום כסם שהשבותל נשטף, ועיין בצ"ר ריש פנ"א ותמלא ג"כ שדרשו על הכתוב הזה כמו שבלול רק בזמן אחר ע"ש (קו) כמו שהשבותל. הוספתו כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י פארמא ובילקוט: [קז] כך תוריהם. בכ"י רומי תלדיכום, ובילקוט תוריהם, וגרסו בלדו פי' עיין שרה. ובכ"י פארמא נשטפו נשמה המלה והלשון שם משושב. ובאשר העירי ידידי הרב הגדול מהר"א ד"ר קאהט עיקר הגי' תוריהם, והביא המוספי בערך הנ"ל ופי' בל"י *καρτερους* המון ושואן עמים ואסיפס לרעה (פטרורירונג וזנורוהט, מוירורה), ובירושלמי ע"פ פ"ב ה"ג (דף מ"א ע"ב) ר' חייה בשם ר' יוחנן תוריהם כו', ומאן לאמר תרבות תוריהם, וכ"ה בדפוס קראטשאין, ולנכון בלדוס ויטאמיר תוריהם, ונ"ל תוריהם כנ"י המוספי. ובזו התיבה העתיק ע' זקנים מלת המון (יחזקאל ז' י"א, דיאל ז' ו') מהומה (יחזקאל ז' ז'), מרעיד (עזרא ט' ט'), תרועה (ירמיה מ"ט ז'). ועקילס (Aquila) העתיק ג"כ שאון (תהלים ס"ד ח') *καρτερους* וכוונת התנחומא לדרוש שבלול מלשון שבותל כלומר זרם מים, וגם לדרוש שבלול לשון בלול פי' מערב ומשוגש, ושעור המאמר כזה: כמו שהשבותל הוא של מים שוטפת כל מה שהיא מוציאה כך תוריהם פי' מהומה ושואן ורגשת העם למרוד *Volksaufruhr* שעומד במדינה כל מה שנמצא עמו נשטף עמו שנאמר כמו שבלול (כלומר שבלול שבותל, ועוד שג"כ) וכיון שמת אינו רואה עוד שמש למה שהוא תוריהם כלומר הפני שהוא רק שאון ורגשת העם ואין כחם אלא צפה ולא יאל לפעולת אדם. וגם רש"י ורלב"ג עידישו בתהלים שבלול מן שבותל מים. ומה שכתב בלדו של הילקוט פי' עיין שרה כוונתו על עריטוס *επιταξιας* שר ושררה: [קה] המנה הזאת. בכ"י פארמא המכה היו: [קט] אמר ר' חנינא בן פזי. בכ"י רומי אמר ר' חנינא בן פזי. ובכ"י פארמא אמר ר' יאודה בן פזי, ועיין בצ"ר פנ"א אות ג' הגי' ג"כ ר' חנינא בן פזי, וז"ל המדרש ש אמר ר' חנינא [בן פזי כגו' הרד"ק] אין דבר רע יורד מלמעלה אחיבון והכתיב אש וברד שלג וקטור (תהלים קמח), אמר להם רוח סערה היא שיהא עושה דברו מילתא דרשב"ל פליגא אלא דלאמר ר' חנינא בן פזי [דלאמר רשב"ל] יפתח ה' לך את אוזניו הטוב מכאן שיש לו אוזנות אחרים ע"כ. עיין במפרשים ובחדושי הרד"ל והרש"ש ופי' מהרז"ו: [קי] ד"א וה' המטיר כו' אמר ר' צרכיה. מוצא בילקוט תהלים רמו תרנ"א בשם התנחומא. והליון תנחומא מוסב גם על המאמר שלפניו ומנת כוסם. היתה המנה מחוקקת עד שלא נברא העולם, וזה ליתא בצ"ר פנ"א שהביא במאמר שלפניו, גם במאמר שהביא מן צ"ל המלות "אלא הוריד מער ונעשה גפריית" הוספי ע"פ התנחומא. ובכ"י רומי הגי' אלא המטר נעשה גפריית ואש. ועיין במ"כ בצ"ר שם שכתב אין דבר רע כו' רש"י וילקוט בסדר זה [רמו פ"ה] גרסי ככתוב פה, ובילקוט תהלים

סדום, (קיא) אמר ר' ברכיה למה היבר דומה למלך שהיה עומד אצל הכבשן של נחתום, כגנם אוהבו אצלו רדה פת חמה נתן לו, נכנס שונאו חתה גחלים ונתן לו, כך הקב"ה כשבאו ישראל אל המדבר הוריד להם לחם מן השמים, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, וכשבאו הסדומים לידי עבירות, הוריד להם אש מן השמים, שנאמר וה' המטיר על סדום, מהו וה', שישב עליהם בדין סנהדרין של שבעים ואחד והייבן והוריד עליהן אש ויצאו לשרפה, שנאמר מאת ה' מן השמים, כיוצא בדבר אתה אומר וה' המטיר, מאת ה', אם בא אדם לשואלך מה כתיב בפסוק הזה וה' המטיר וגו' מאת ה', אמור לו (קיב) יש בפסוקיך כיוצא בדבר, ויאמר (אל עבדיו) [המלך להם] קחו עמכם [את] עבדי אדוניכם (מ"א א ג), (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי, ובתורה מנין, ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך (בראשית ד כג), לא היה צריך לומר אלא נשי, הרי בתורה, ובכתובים מנין, שנאמר כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (הספר ח"ט) (קיד) לא היה צריך לומר אלא בטבעתי, אף כן וה' המטיר וגו' מאת ה' :

[כ] מאת ה'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויבאו שני המלאכים סדומה בערב, להלך אצל אברהם באו שלשה, שנאמר וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים (בראשית י"ט ה), וכאן הם שנים, שנאמר ויבאו שני המלאכים, אלא שלשה מלאכים שלח הקב"ה כל אחד ואחד לעשות שליחותו, אחד הלך לבשר את שרה, ואחד למלך את לוט, ואחד להפוך את סדום, (קמו) ואין מלאך עושה שתי שליחות, [ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת], (קמז) מיכאל הלך לבשר את שרה, שוב נשוב אליך אין כתיב כאן, אלא אשוב, עשה שליחותו והלך לו, והשנים הלכו לעשות את שליחותן, שנאמר יבאו שני המלאכים סדומה בערב, להלך קרא אותן אנשים, וכאן קרא אותן מלאכים, (קיו) אלא אמר ר' אלכסנדר אצל אברהם היו אנשים, שהיו המלאכים מצויין בביתו

הערות ותקונים

תהלים גרס אין דבר רע יורד מלמעלה אלא הוריד מטר ונעשה גפרית עכ"ל. ודברי הילקום נובעים מתנחומא שהוסיף ע"פ לשון התנחומא: (קיא) אמר ר' ברכיה למה הדבר דומה. עיין משל הדומה לזה בשם ר' אבין זכ"ר פנ"א אות ז', וזילקום וירא רמז פ"ד בשם ז"ר: (קיב) יש בפסוקיך כיוצא בדבר. זכ"ל רומי יש פסוק כיוצא בו. וזכ"ל פארמא יש פסוקיך כיוצא בדבר. ובמדרש ז"ר פנ"א אות ז' ומוצא בלקח טוב (בראשית י"ט כד) אמר ר' יחזק בתיבה צניפאים וכתיבם מלינו שההיוט מזכיר שמו ז' פעמים בפסוק אחד בתיבה ויאמר למך לנשיו (בראשית ד) נשיו אין כתיב כאן אלא נשי למך האיונה וגו' צניפאים ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לו וגו' (מ"ב א), את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני. בכתובים כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (הספר ח"ט), ואת תמיה שהקב"ה מזכיר שמו שתי פעמים בפסוק אחד ע"כ. ומוצא בילקום בראשית רמז ל"ט, וזילקום מלכים רמז קס"ז, ובקצרה גם בילקום אסתר רמז אלף ג"ט: (קיג) לא היה צריך לומר אלא את עבדי. זכ"ל רומי וזכ"ל פארמא לא היה צריך לומר אלא קחו את עבדי וסיים ג"כ הרי צניפאים. ולדעתו המלות במדרש ז"ר את בן המלך אין כתיב כאן אלא את שלמה בני נוספו מלינו מניה מאוחר, וגם ליתא בילקום שם בשם מדרש ז"ר. ועיין ברש"י בפי' המיוחס לו זכ"ר שם שהביא ומפרש בתנחומא לא היה צריך לומר אלא עבדי כו', והוסיף מלינו דברים על דברי התנחומא לפנינו. ועיין בלקח טוב שם הערה מ"ו: (קיד) לא היה צריך לומר אלא בטבעתי. גם מתמר זה מוצא ברש"י שם ומפרש בתנחומא אסתר לומר ונחתם בטבעת המלך אחר שלחמך נכתב בשם המלך, אלא כדי להזכיר שמו שתי פעמים בפסוק (קמו) ואין מלאך עושה שתי שליחות, ואין שני מלאכים כו'. הוסיפתי כמו שהוא זכ"ל רומי, וכ"ה זכ"ר פנ"א אות ז', ומוצא בילקום וירא רמז פ"ד וילקום חיוב רמז תתק"ח בשם ז"ר, וזכ"ל פארמא חסר ג"כ: (קמז) מיכאל הלך לבשר את שרה כו'. זכ"ר שם מפרש מיכאל אמר בטורתו ונשתלק צניפאל נשתלה להפוך את סדום ורפאל להליל את לוט, ולזה המאמר פון רש"י בפירושו עה"ל: (קיו) אלא אמר ר' אלכסנדר אלא אברהם היו אנשים. זכ"ל איתא כך הבא את אמר מלאכים ולהלן קורא אותן אנשים, אלא שהיתה שכינה על גביהם קראן אנשים, כיון שנשתלקה שכינה מעל גביהן לבשו מלאכות, אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי אברהם שהיה כוחו ויפה נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט שהיה כחור רע נדמו לו בדמות מלאכים. אמר ר' אהינא עד שלא עשו שליחותן קראו אנשים משעשו שליחותן מלאכים ע"כ, ומה תראה כי דברי ה"ר הט מלכותיים לדברי התנחומא שהוסיף והביא בהרצתה לשון. ודברי ה"ר זכ"ר מוצאים בלקח טוב בראשית י"ט א' והג"ה שם ר' לוי אמר במקום לפנינו במדרש אמר ר' תנחומא אמר ר' לוי. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה. וראיתי פירש"י המיוחס לו על ה"ר שם הביא ח"ל לוט אהינא רע נדמו לו בדמות מלאכים שהיה מתיירא מהם. ובמדרש רבי תנחומא מפרש אברהם שהיו מלויים אלו

של אברהם, שנאמר צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז) שהיו הולכי ביתו של אברהם מלאכים, ועל ידי שהיה מצוי במלאכים, נדמו לו בדמות אנשים, אבל לום שהיה הדיוט, נראו לו מלאכים, שנאמר ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' :

[כא] (קיה) כתיב והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), דרש ר' פפיס לפי שהוא יחיד בעולמו ואין בו שימחה בידו, כל מה שהוא מבקש

הוא עושה, א"ל ר' עקיבא דיין פפיס (קיש) אין דורשין כאן, אלא הכל עושה בדיון, ומהו באחד (קב) אלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, וכשם שהסנהדרין נושאין ונותנין למטן כך למעלן, שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים

(עומדין) [עמד] עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כג יט), (קבא) וכי שמאל (וימין) למעלה, והלא כבר נאמר ימנך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), אלא אלו מטיין לכף זכות, ואלו מטיין לכף

חובה, הרי הכל במשפט, וכשם שהשואל שואל למטן כך למעלן, מנין שכך אמר דניאל בגזירת עירין פתגמא (ובטאמר) [ומאמר] קדישין שאילתא (דניאל ד יז), ואתה אומר לפי שהוא

יחיד בעולמו עושה כל מה שהוא מבקש, מהו והוא באחד, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא על שהוא יחיד בעולמו יודע משפטן של בריותיו, (קכב) [ר'] יהודה הלוי בר

ילך, (קכג) הוי אומר ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), וכן ירמיה אמר נער אנכי (ירמיה א ו), א"ל הקב"ה אל תאמר נער אנכי (עס ו), ואף בסדרם נשא ונתן בדינם וראה שהן חייבים

כליה, ואחר כך שלח אותם להפכם, לכך נאמר ויבאו שני המלאכים סדומה: להלן קורא אותן אנשים, וכאן קורא אותן מלאכים, (קכד) למה הדבר דומה, לאדם שלקח שולשן

מן המלך, כל הימים שהיה מהלך בדרך, (קכה) הוא מהלך פגן (פי' יחידי), (לא עשה אלא) כיון שנכנס לישב במקומו התחילו (קכו) המוכסין שלו, ובני המדינה מכבדין

אותו, כך המלאכים כיון שבאו להפוך את המדינה, עד שלא נכנסו לסדרם היו מהלכין

הערות ותקונים

אללו כל עשה לא הרגיש צם כי אם כחשים אבל לוט שלה היו מזויים אללו הרגיש צםס כמלאכים, עכ"ל. וכוון למאמר שלפנינו: (קיה) כתיב והוא באחד ומי ישיבנו דרש ר' פפיס. מוצא בילקוט אויב רמז תתק"ח צםס התנחומא: (קיש) אין דורשין כאן. צכ"ל רומי וכ"ל פארמא אין דורשין כך, וצילקוט אין דורשין כן: (קב) אלא כשם שהשואל שואל למטן כך למעלן. זה חסר בילקוט, וצכ"ל רומי טספ זה צין שני תלמי עגולה, ואולי היה כתוב בחזן והוצא מאת המעתיק פנימה: (קבא) וכי יש שמאל וימין למעלה. צכ"ל רומי וכ"ל פארמא וצילקוט למה למלת וימין, לכן הסגרתיה: (קכב) [ר'] יהודה הלוי. הוספתי כמו שהוא צכ"ל רומי וכ"ל פארמא וצילקוט לט, והסמיט המעתיק מן צריותיו עד צריותיו: (קכג) הוי אומר, צכ"ל רומי וכ"ל פארמא וצילקוט הוי צלי מלת, "אומר" אשר הוסיף המעתיק בצרעה מקומות: (קכד) למה הדבר דומה לאדם שלקח שולשן מן המלך. וצמדדס צ"ר פ"ל אות צ' איתא כך אמר ר' תנחומא לאחד שנטל הגמוליא מן המלך, עד שלא הגיע לצית אוריין שלו היה מהלך כפגן, כיון שהגיע לצית אוריין שלו היה מהלך כקאלמין, כך עד שלא עשו שליחותן קראן חשבים, כיון שעשו שליחותן קראן מלאכים. והמשל הזה מוצא גם צו"ר פכ"ו אות ד' על ענין אחר, ושם מוצא המשל צםס רצ שולס צםס רבי אחא צריה דרבי זורא, גם הגי' שם לתתורין צמקוס צית אוריין, ועיין צברוך ערך פגן שהצביא צית אוריין, ותבז ס"א למיתודין, ס"א עד שלא הגיע למדינה. ומה שהצביא ס"א למיתודין צ"ל למיתודין, כמו שהצביא צברך מיתרין ופי' צ"ל מ.ε.α.ρ.α.ν.ל.ו. גבול ותחום מקום הממשלה, ופי' פגן צ"ל paganus פרו וליט כפר ופי' קלמין צ"ל α.α.λ.λ.μ.ο.ν. אדם טבוח ומטובד. וצילקוט וירלה רמז פ"ד הביא צםס צ"ר היה מהלך כפגן ופי' צ"דו כהדיוט, יש לתקן שצ"ל כפגן. והרצ בעל המעריך ערך גפן ראה לקיים הגי' כפגן ודחק לפרעה והאמת הגי' שלפנינו נכונה. והגי' כפגן אמיתית, וכוונת המאמר אחד שנטל כגמוליא עד שלא הגיע לגבול ותחום הממשלה מהלך כגן פרוי וכן כפר כוין שגביע למקום ממשלתו מהלך כלים מכוזב. גם מה שהצביא שם המעריך כי גם העריך צברך מתרין הביא הגי' כפגן, אולם לפנינו מוצא גם צברוך כפגן, וכן תראה גם בתנחומא שלפנינו איתא הוא מהלך פגן. וראיתו צ"ר צפי' המיוחס לרש"י צ"ר שם הביא וז"ל אמר ר' תנחום לאחד שנטל ממשלה מן המלך עד שלא הגיע לצית אוריין שלו מהלך כפגן, אוריין פי' מקום גדולתו וישבו כדרסקין צפ' משקין אודייני ופירשו הגאונים שהוא מקום ישוב, ומדרש רבי תנחומא מעיד עליו דלאמר כל הימים שהיה מהלך צברך היה מהלך כפגן משכנסו ויש צמקומו התחילו מכבדין אותו, עכ"ל. וכוון למאמר התנחומא שלפנינו צכ"ל: (קכדה) הוא מהלך פגן פי' יחידי. הפירוש הוסיף המעתיק וליחא צכ"ל רומי, וז"ל כפגן. וצכ"ל רומי צטעות צכגן צ"ל כפגן. וכן צכ"ל פארמא צטעות צכגו. ועיין צהערה שלפניה: (קכו) המוכסין פי' גזוי המס, עיין ערוך ערך מכס א', וצכ"ל רומי צטעות מכסין צ"ל

כאנשים, משבאו לסדום כתיב ויבאו שני המלאכים. (קבו) בשש שעות נפטרו מאצל אברהם ובאו לסדום בערב, אלא שהיו מלאכים של רחמים והיו ממתנינים שמוא ולמד אברהם זכות על ידן כדי שלא תהפוך, לפיכך המתינו עד הערב: (קבח) ד"א למה בערב, לפי שהיו מעשיהם של סדומים חשוכים בערב ולילה: ולומ' יושב בשער סדום (בראשית י"א). (קבט) ישוב כתיב, חמשה דיינים היו בסדום, ולומ' רע מכולם והושיבוהו ביניהם, שכך כתיב ולומ' יושב בשער סדום. (קל) הנוק' לנער על פי דרכו (משנ' כ"ו), לפי שגדל בביתו של אברהם וראהו מקבל עוברים ושבים למד ממנו, לפיכך הכניס המלאכים אצלו, מה כתיב שם שרם יושבו וגו' (בראשית י"ד), התחילו המלאכים תמהים לומר עד אצלינו הגיע את הדבר, אמר לומ' למלאכים מה באתם לעשות כאן, אמרו לו כי משוחיתים אנחנו (ש"ס י"ג), גילו לו (קלא) מסטירין (פי' סתר) שלהם, (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה, ר' תנחומא אמר ק"ל שנה, כמנין סלם בנימטריא:

[כב] ויקראו אל לומ' וגו' ונדעה אותם (ש"ס י"א). (קלג) שבקשו לענותן, אמר ר' חייא בר אבא מכאן אתה למד שהיו שמופין בזמנה, אמר להן הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש (ש"ס י"ב), (קלד) מלבד שבקש להכניס בתוך ביתו, ולא הניחה לו אשתו, מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. וילאו למצוא הפתח (ש"ס י"ג), כיון שראו

הערות ותקונים

מוכסין. ובכ" פארמא המכסין: (קבו) בשש שעות נפטרו מאלל אברהם. צב"ר ריש פ"ג נפטרים מאברהם בשש שעות וזאין סדומה צערז אלל מלאכי רחמים היו והיו ממתניס וסכורים שמוא ימאל להס זכות כ"י. ועיין צב"ר פמ"ח אות ח' כחוס היום תני רבי ישמעאל כחוס היום הרי שש שעות, ולזה המאמר כוון רש"י צפי' עה"ח: (קבח) ד"א למה צערז לפי שהיו מעשיהם של סדומיים חשוכים בערב. עיין לעיל אות ס"ז: (קבט) ישכ כתיב, חמשה דיינים היו בסדום כ"י. צב"ר פמ"ח אות ג' ולומ' ישכ ישכ כתיב אהו היום מיטבו ארבי דיינים חמשה ראשי דיינים היו בסדום כ"י ומוצא צרש"י עה"ח ובלקח טוב, ועיין סנהדרין דף ק"ט. (קל) הנוק' לנער על פי דרכו לפי שגדל צביתו של אברהם. עיין לעיל אות ס"ז: (קלא) מסטירין פי' סתר. וספסת המטיק וליחא צב"י רומי וכ"י פארמא ופי' בלשון יוגית רומית *mysterium* וספסת סוד וסתר: (קלב) לפיכך נדחו ממחיצתן קל"ח שנה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סלם בנימטריא. צב"י רומי נשטת המאמר מר' תנחומא ונמאל גס צכ"י פארמא. והמאמר הוה נשנה צב"ר פ"ג אות ס' ר' לוי בשס רב נחמן מלאכי השרת על ידי שגילו מסטירין של הקב"ה נדחו ממחיצתן מאה ושנשים ושמונה שנה ורבי תנחומא הוה מפיק ליסנא קלה. והמאמר הוה נשנה עוד גס צב"ר פס"ח אות י"ג ושס הגי' ר' לוי בשס ר' שמואל בר נחמן, גס הגי' שס נשעות ליסנא קלה וז"ל קלה. ובפי' רש"י המיוחס לו צ"ל פס"ח מוצא החשבון על קל"ח וז"ל תשוב מאותה שעה שאמרו כי משחיתים אהנו לשנה אחרת נולד יחאק וכתיב ויחאק בן ששים שנה בלדת אותם ויעקב בן ס"ג כשנצרך עשה עוד מטעמן צבית עבר ושמשו י"ד שנה לרף החשבון זה לאחד הרי קל"ח ושנה אחת קודם נדחו. וכן מבאר החשבון בעל לקח טוב (בראשית י"ג) וז"ל עד שעלו צימי יעקב דלתיא ובהה מלאכי אלהים עולים וכתיב ויחאק בן ששים שנה בלדת אותם וכן שצעים ושצעה נחצרך יעקב כשיאל מצית אצוי ללכת אל פדן ארס, וטול שנה אחת טרס לידת יחאק נהפכה סדום הרי קל"ח, עכ"ל. והחשבון יותר מבורר כי ז"ט שנה היה אברהם כשנצבשר על לידת יחאק, ואז צאו המלאכים לסדום, ועוד שנה ללידת יחאק כשהיה בן מאה. וששים שנה היה יחאק בלדתו את ציני הרי ס"ה ועוד ס"ג כשצירך יחאק את יעקב הרי קכ"י, וי"ד שנה שטעמן צבית עבר הרי קל"ח, ואז הלך לחין וראה מלאכים עולים והיינו אותם המלאכים שהלכו לסדום כי לא מאלל מלאכים אחרים, כמו שהציא הרב מהרז"ו שס. אולם מאמר ר' תנחומא במדרש צ"ר "ור', תנחומא הוה מפיק ליסנא קלה" נדחקו המפרשים רש"י ומ"כ ומהרז"ו וכן הרד"ל פפרשו. אולם מדברי התנחומא כ"י שלפנינו תראה הגי' הנכונה ר' תנחומא אמר ק"ל שנה כמנין סל"ם בנימטריא. וז"ל שרק ק"ל שנה נדחו ממחיצתם כמנין סל"ם. לכן אין ספק שז"ל כן גס במדרש צ"ר רבי תנחומא הוה מפיק ליסנא קל"ח ועייל ק"ל, ר"ל שהי"א המלות קל"ח ותחתיהן הכניס המספר ק"ל כדרך הלשון בצמה מקומות אפיק הא ועייל הא. וע"פ התנחומא הציא בעל תיב"ע בתרגומו המיוחס לו על התורה (ויאל כה יב) על הכתוב והנה כולם מוצב ארצה והא תרין מלאכי' דלואו לסדום ואיטרדו מן מחייתיהון (מן) בגלל דגליין מסטירין דמרא עלמא והוון מסטירין ואזלין עד זמן דנפק יעקב מצית אצוי והיוון לוויין ויהי צביסדא עד צית אל: (קלג) שצקשו לענותן. צב"י רומי הגי' אמר ר' תנחומא הגי' שצקשו לענותן, ואולי המלות אמר ר' תנחומא כשתרצבו משורה שלפניה, וגס צכ"י פארמא ליחא. וצב"ר פ"ג אות ה' ונדעה אותם לתשמיש. וצב"ר עה"ח הציא ונדעה אותם שמשכב זכור כמו אשר לא ידעו איש, וכן בלקח טוב נחשמים שצקשו: (קלד) מלמד שציקס להכניס בתוך ביתו ולא הניחה לו אשתו מה עשה הכניסן לתוך הקורה שלו. צב"ר פ"ג אות ו' איחא ד"א כי על כן צאו בלל קורתי מלמד שהספתה את הצית עליהם, א"ל אס צבית מקבלתון קבל נמלקך

לנו שם (בראשית י"ד ד), (קמא) וכתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שם כג יג), אמר להם אברהם למה כל אלה, אמרו לו שלא יעשה לנו כמו שעשה לראשונים, אמר להם הנחתם מגדול עון שם ה' (משלי י"י), ואתם אומרים נעשה לנו שם, מה עשה להם הקב"ה, הפיצם, שנאמר ויפין ה' אותם (בראשית י"ח ה), ועד היכן היו בונים את המגדל ועולין, והקב"ה מלעיג עליהן, שנאמר וישב בשמים ישחק וגו' (ספ"ט ד), כיון שעלו למעלה מן המגדל מיד אז ידבר אלימו באפו וגו' (שם ס"ו), (קמב) ונפל מלמעלה, שנאמר האשימם אלהים יפלו ממועצותיהם (שם ס"ו), ואברהם לא היה לו עסק עמהם, והקב"ה משקיף עליהן ורואה אותן, שנאמר (ה') [אלהים] משמים השקיף על בני אדם וגו' (הכל) [כולו] מגו' (שם כג ד), שנעשו סינים עשו את עצמן אלהות, אין עשה טוב אין גם אחד (שם ס), מכאן אתה למד שלא היה אברהם עמהן, אין אחד האמור כאן אלא אברהם, שנאמר אחד היה אברהם וירש את הארץ (יחזקאל לג כד). התחיל אברהם לומר לא ישבתי עם מתי שוא וגו', שנאתי קהל מרעים (ספ"ט טו ד ס), לכך נאמר ויסע משם אברהם :

[כה] ויסע משם אברהם. כתיב רעך ורע אביך וגו' (משלי כ"ו י), זה חנון בן נחש מלך בני עמון, שנאמר ויהי אחרי כן וימת (נחש) מלך בני עמון וגו' (ש"צ"ו ה), ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש וגו' (שם ס"ג), (קמג) אמר ר' ברכיה בשם ר' אלעזר בן פדת (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד (שם), אלא כשברח דוד משאל הלך דוד וכל בית אביו אצל מואב, אמר להם קבלו בית אבא, שנאמר וינחם את פני מלך מואב (ש"א כג ד), ויאמר (ישב) [אל מלך מואב יצא] נא אבי ואמי (שם ס"ג), וקבלו אותם, כיון שיצא דוד עמד מלך מואב והרג לאביו ולאמו ולאחיו של דוד, לא נשתתף מהם אלא אחד, (קמה) שנאמר ליהודה אלהוא מאחיו דוד (ד"א טו יח). אמר ר' לוי הכהן בר חלפתא שלא נשתתף מהם אלא אחד, והיאך נמלט אלהוא, אלא ברח ממלך מואב והלך אצל נחש מלך בני עמון וקבלו, שלח מלך מואב ואמר לנחש שמא בא אחד מאחי דוד אצלך, אמר לו לאו, ושמו עד שבא דוד, לכך אמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש, כיון שבאו שדוחיו של דוד אצל חנון, אמרו לו שרי בני עמון מהו כן, המכבד דוד את אביך בעיניך כי שלח לך מנחמים (ש"צ"ג), (קמו) אל תאמן בדרך, למה שהקב"ה מזהירו בשבילנו, כתיב (לו) בתורתו לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (דברים כג ד), וכתוב לא תדרוש שלומם וטובתם (שם ס"ו), והקב"ה מזהירו והוא מבטל דברי אלהיו ואומר אעשה חסד עם חנון בן נחש, הלא בעבור חקור את העיר (ש"צ ס"ט) מיד ויקח חנון את עבדי דוד ויגלה וגו' (שם ס"ד), ורוח הקדש צווחת רעך ורע אביך וגו'. וכן יהורם בן יהושפט כיון שמלך הרג כל אחיו, שנאמר ויקם יהורם על (מלכות) [ממלכת] אביו ויתחזק ויהרג את כל אחיו (ובית אביו) (ד"א כ"ד): (קמז) מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי כ"ו י), אמר הקב"ה לאבימלך בן ירובעל, טוב היה ממך אבימלך מלך פלשתים, שהרבה כיבד את אברהם, שנאמר ויאמר אבימלך

הערות ותקונים

התנחומא: (קמא) וכתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו. ר"ל ונעשה לנו שם הטובה ע"ו: (קמב) ונפל מלמעלה. ר"ל הנגדל: (קמג) אמר ר' ברכיה. מובא בילקוט שמותיו רמז קמ"ז בשם התנחומא. ומובא בקשרה בגאנת בראשית פכ"ו ע"ט: (קמד) ומה חסד עשה נחש עם דוד שאמר כאשר עשה אביו עמדי חסד, אלא כשברח דוד כו'. וז"ל רש"י ש"א כ"ב ד', מלך מואב הרג את אביו ואת אמו ואחיו חוץ ממחמד שבהם שהחייבו נחש העמוני והוא החסד שאמר דוד כאשר עשה אביו עמדי חסד כלאיתא במדרש רבי תנחומא עכ"ל. וכן שפ"ו ש"צ"ו ב' כתב כאשר עשה אביו עמדי חסד ומהו החסד כשהיה דוד בורח מפני שאלו באו אליו אביו ואמו ואחיו וינחם את פני מלך מואב ויאמר לו יסב נח אביו ואמי עמך, והרגם חוץ ממחמד מהם שברח שמלט לארץ בני עמון אלא נחש במדרש רבי תנחומא בירא אליו עכ"ל. והוא הנאמר שלפנינו ככ"ל. והנה רש"י הביא נ"כ ויאמר לו יסב נח אביו ואמי עמך, וכן הביא הילקוט שם, אולם בקרא כתיב ויאמר אל מלך מואב יאל נח אביו ואמי אחכם, גם מוקדם בכתוב לפנינו וינחם את פני מלך מואב: (קמה) שנאמר ליהודה אלהוא מאחיו דוד. בקרא אליהו. ובכ"ל פארמא אליהו: (קמו) שנאמר ויקם יהורם על שם הקב"ה מזהירו כו'. לזה הנאמר כוון רש"י ש"א כ"ב י' ג' אחר שביא את דברי התנחומא הביא ג"כ המכבד את דוד אביך בעיניך הגרסה שדור מוכבד את אביך גם מזהירים לא תדרוש שלומם וטוב ידרוש שלומך: (קמז) מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק. הוא ספ"א דקרא אשר בראש הדרכה רעך ורע אביך משלי

הנה ארצי לפניך (נכאשית כ טו), למה אמר כן, אלא ראה כל הכבוד שכיבדו הקב"ה, שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם טז ג), א"ל שומע שבעולם הנך מת על האשה אשר לקחת (שם), כל השלוה הזה יש בידך, ואתה מת על אשה, לא תהא סבור אלא היא בעולת בעל, מהו זה בעולת בעל (אל) [אלא] היא בעלת(בעלת) [בעל]: ואבימלך לא קרב (שם טז ד), אמר לפניו רבונו של עולם הכל שווין לפניך, אמר איוב אחת היא וגו' תם ורשע הוא מכלה (איוב ט כג). הגוי גם צדיק תהרג (נכאשית טז), (קמח) סדומים עד שלא חטאו לפניך אברת אותם, ואני שלא חטאתי לפניך תהרגני, גם צדיק תהרג, הלא הוא אמר לי אחותי היא (שם טז ט), ולא האמנתי עד ששאלתי אותך, והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם), ולא האמנתי (קמט) עד ששאלתי לחקרים ולגמלים שלה ואמרו אחותי היא, ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת (שם), (קנ) אמר הקב"ה באחת וזית ושקרת באחת, תום לבבך יש כאן, (קנא) נקיון כפיך אין כאן, תדע שכן הוא, נקיון כפיך אין כתיב כאן, אלא בתם לבבך, אמר לו הקב"ה בקשת לחטוא לי, אלא ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי (שם). אמרו עליו על אבימלך שהיה כשר שלא נגע בה, אמרו רבותינו אשריו שכך כתיב ואבימלך לא קרב אליה (שם), אמר אבימלך רבונו של עולם (קנד) הרי אתה מתפיים שלא נגעתי בה, מי מפיים את בעלה שלא נגעתי בה, א"ל הקב"ה (אי) [מה] איכפת לך מפיוס, יודע הוא, למה שנביא הוא, שנאמר ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא (שם טז ח), אם יתפלל עליך תחיה, ואם אינך משיב דע כי מות תמות (שם), אשריהם הצדיקים שכך הקב"ה משבחן :

[כו] וישכם אבימלך בבקר וגו' (שם טז ח), שהיה מצפה לבקר אימתי ישכים, מיד השכים ויקרא לכל עבדיו (שם), אמר להם כך וכך אמר לי הקב"ה בחלום הלילה, אמרו לו אל תירא החלומות שוא ידברו, ומן החלומות תתירא, כיון שאמרו לו כך, אמר לי הקב"ה אם אינך משיב דע כי מות תמות (שם טז ט). וייראו האנשים מאד, ויקרא אבימלך לאברהם (שם טז ט), אמר אברהם לאבימלך כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה וגו', וגם אמנם אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי (שם טז י) יא י, (קנג) מכאן אמרו אין אב לגוי עובד כוכבים :

הערות ותקונים

(משני כ"י י'): (קמח) סדומים עד שלח חטאו לפניך. זכ"י רומי ופארמא הסדומים על שחטאו לפניך : (קמט) עד ששאלתי לחמרים ולנמלים שלה. פי' מוליכי החמרים והנמלים. וכן זכ"ר פ"ב אות ו' היא וחמריה וגמליה וזני ביתא ואשתי ביתה כולם אמרו כן, וכן מוצא זילקוט וירא רמז ז' בשם ז"ר, וזילקוט לא גרים ואשתי ביתה, וכן מוצא ברש"י שם"ת (וירא כ ה) וזילקוט טוב שם : (קנ) אמר הקב"ה באחת וזית. זכ"י רומי א"ל הקב"ה באחת כזבת ולא שקרת באחת. [ז"ל באחת וזיתת ושקרת באחת, וזכ"י פארמא באחת דכתיב ובאחת שקרת], תום לבבך יש בידך ונקיון כפיך אין בידך : (קנא) נקיון כפיך אין כתיב כאן אלא בתום לבבך. עיין ז"ר פ"ב סוף אות ו' בתם לבבך הלא אמרת משמוש ידים היה. ובמ"ל שם הביא וז"ל: וסיפיה דקרא ובנקיון כפי קריש על משמוש ידים, ובפירש"י בשם התחומא דייק ליה מדכתיב לבסוף גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת ואילו נקיון כפיס לא קאמר שמע מיניה שהיה משמוש ידים. ע"כ, ובפירש"י שלפנינו נשמע זה כמו שגרסם בפירש"י המיוחס לו, כאן נחסר כמה שורות מן פירש"י. וראיתי זילקוט וירא רמז ז' שהסוף דברים ע"פ התחומא לפרש דברי הז"ר וז"ל בתום לבבך ובנקיון כפי עשיתי זאת א"ל אחת באחת, תום יש לך נקיון כפי אין לך, ממה שהשיבו גם אנכי ידעתי כי בתום לבבך עשית זאת הלא אמרת משמוש ידים היה, ע"כ. כי אבימלך התפאר בשנים בתום לבבך ובנקיון כפיס, והקב"ה הוזה לו רק על תום לבבך ולא על נקיון כפיס. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו שם"ת ידעתי כי בתום לבבך וגו', אחת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפיס אין כאן : (קנד) הרי אתה מתפיים שלא נגעתי בה מי מפיים את בעלה שלא נגעתי בה. עיין ז"ר פ"ב אות ח' ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא, א"ל מי מפייסו שלא נגעתי בה כו' א"ל כי נביא הוא. והמלות, א"ל מי מודיע לכל א"ל מיותרות הן, ועיין גם בפירש"י שם"ת כי נביא יודע שלא נגעתי בה לפיכך ויתפלל בעדך. ועיין לקח טוב שם : (קנג) מלאך אמרו אין אב לגוי, ר"ל שאין להם משפחת אב, שבה אב מותרת להם ובה אם אינה מותרת. וזה כוונת המדרש ז"ר פ"ב אות י"א וגם אמנה אחותי בת אבי היא כשיסתחן השיבן, ומוצא זילקוט רמז ז"ל. והמאמר הזה מבוחר בדרוכו זכ"ר פ"ח אות ה' תניא גר שנתגייר והיה נשוי לאחותו בין מן האב בין מן האם יואל דברי ר' מאיר, ותכנים אומרים מי האם יואל, מן-האב יקיים שאין אב לגוי, מתיוון ליה והא כתיב וגם אמנה

[בז] ויקח אבימלך וגו' (בראשית כ יד). אמר לאברהם, הנה ארצו לפניך (שם סט טו), ראה כבוד שכיבד לאברהם, ולא עוד אלא אף לשרה, מנין שנאמר, ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחייך וגו' (שם סט טו). אמר ר' אחא מהו הנה היא לך כמות עינים (ס), (קנד) נטף לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה, למה שלא יתבע אותה אדם בעולם, אלא יהיו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה:

[בח] (קנה) א"ל הקב"ה לאבימלך בן גרעון, רשע ראה כבוד שעשה אבימלך לאברהם, (קנו) ואתה עמדת והרגת את אחייך שבעים איש על אבן אחת, אוי לאותו האיש, (קנו) וכן אמר שלמה חופר גומיץ בו יפול (קהלת ח), לפיכך אף הוא לא נהרג אלא באבן, שנאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב וגו' (שופטים ט ט). א"ל הקב"ה כתבתי בתורתך ויראת ה' תסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה (משלי י כז), ואתה הרגת את אחייך, חייך שאני מקצר שנותיו של אותו האיש, לפיכך לא מלך אלא ג' שנים, (קנה) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים (שופטים ט כב):

[כט] (קנט) לפני שבר יגבה לב איש (משלי יח יב) זה אבימלך שלא נשבר עד שנתנאה והרג את אחיו, ולפני כבוד ענוה (ס) זה גרעון אביו, (קס) שבשאמרו לו משול בנו גם אתה [גם בנך גם בן בנך] (שופטים מ כב) אמר להם לא אמשול אני בכם

הערות ותקונים

אמנה אחותי בת אבי היא, אמר להן כשיטתן השיבן. עיין במ"כ ובפי' מהר"ז סס, ועיין ירושלמי יצמות פ"א ובבבלי יצמות דף ז"ח ע"א ובתוס' סס ד"ה נשא וסאדרין דף כ"ח ע"ב וכן ברש"י עה"ת ובת אב מותרת לבן נח שאין צבות לגוי כו'. ועיין בלקח טוב (סס) כשיטתן השיבן אחותי בת אבי היא קורבה לדחות אית לי בה מאבא ולא מאמה שהיא בת הרן אחיו ועיין שם בהערה כ"ז: (קנד) נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה כו'. צ"ב פ"ב אות י"ב הלשון משושב ר' ברכיה אמר עשאה מטרונה כמות שהיא מוסבה מן העין. ובפירש"י שם המיוחס לו הביא ח"ל ר' ברכיה אמר נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אותה אדם אלא יכו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה עכ"ל, והביא כלשון התנחומא בלי הזכרת המקור. וכן תראה בילקוט וירא רמז ז"א שהביא שם את דברי הב"ר ד"ה עשה לה כמות שיהו הכל מביטין בה כצקות ולא ציפיה, והוא דברי ר' יוחנן שם, ואחר זה הביא ח"ל נטל לבוש מלכות והלבישה ועשאה מטרונה למה כדי שלא יתבע אדם אותה אלא יכו שומעין שהיא מלכה ומתייראין לתבוע אותה. וזה הוסף ע"פ התנחומא. וגם בעל לקח טוב אחר שהביא את דברי המדרש צ"ב סיים ד"ה כמות עינים שהיו הכל יראין ממנה לאמר ללבוש של מלכות ולבשת ותתכס מן העין של בני אדם, מובע ג"כ מתנחומא כ"י שלפנינו. וכן בעל אגדת בראשית פירק כ"ה הביא את דברי התנחומא: (קנה) א"ל הקב"ה לאבימלך בן גרעון. פה חסר ההתחלה. וראיתי בילקוט שופטים רמז ס"ה בשם התנחומא ד"ה טוב שכן קרוב מאח רחוק, טוב היה אבימלך מלך פלשתים שהרבה כבוד לאברהם שנאמר הנה ארצי לפניך מאבימלך בן ירובעל שהרג את אחיו, ואח"כ הביא המאמר כמו לפנינו אמר לו הקב"ה לאבימלך רשע אתה הרגת שבעים איש על אבן אחת. והרכיב את המאמר מתנחומא צבות כ"ה מהו טוב שכן קרוב מאח רחוק ע"ש. וכן באגדת בראשית פכ"ו הביא טוב שכן קרוב מאח רחוק זה אבימלך בן גרעון שהרג לאחיו, וע"ש ותראה שבעל אגדת בראשית הביא את דברי התנחומא בקצרה כדרך מסדר אחרון: (קנו) ואתה עמדת והרגת את אחייך שבעים איש על אבן אחת. כדכתיב ויהרג את אחיו בני ירובעל שבעים איש על אבן אחת (שופטים ט ט). (קנד) וכן אמר שלמה חופר גומיץ בו יפול. ככ"ו רומי וזילקוט שם מובא הכתוב כורה שחת זו יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כו כז) וכן יש לתקן גם לפנינו: (קנה) שנאמר וישר אבימלך על ישראל שלש שנים. מן שנאמר עד ויגידו ליוחס וילך ויעמוד בראש הר גריזים נשפט בילקוט שם: (קנט) לפני שבר יגבה לב איש. עיין באגדת בראשית פכ"ו אות ג' שהביא ג"כ הכתוב הזה מנביאים: (קס) שכשאמרו לו משול בנו גם אתה. ככ"ו אקספארד חסר דף שלם, והסיוס בסוף העמוד זה גרעון אביו, וחסר עד זש"ה וידעו כל עלי השדה כי אני ה' (אות ל"ג). והנה ככ"ו אקספארד אחר דף כ"ח חסר דף אחד או שנים ובמקומו בלו שני דפים מנייר, האחד נראה ויכיר כי נעקר משרשו גם הוא, והשני לד הראשון חלק ולא נכתב עליו מאומה, אך מעבר השני כתובות שורות אחדות מאת סופר מאוחר ומתחיל עליו וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו אלו היא האנוחה, ומסיים מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה עליו וידעו כמו שמתחיל בראש דף ל' הסמוך אליו, והסופר הזאת מן וה' פקד אלו היא האנוחה הוסף המעתיק מתוך תנחומא הדפס. ויין כי כבר קבע לו מקום ככ"ו אקספארד לא השמטתיו רק הנחתיו אף כי הוספה היא. וככ"ו רומי אחר הסיוס א"ל הקב"ה ועלי את לבשת חייך אני פוקד אותך שנאמר וה' פקד את שרה מתחיל שם זש"ה וידעו כל עלי השדה (אות ל"ג). וככ"ו פארמא הסיוס ג"כ בגלות ולפני כבוד עטה זה גרעון, וחסר שם עד התחלת פרשת חיי:

[ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם] (שפטיס ח כג). (קסא) הם אמרו לו ג' דברים, והוא אמר להן ג' דברים, א"ל הקב"ה אתה אומר כך, חייך אני מעמיד ממך בן שימולך ג' שנים, כנגד ג' דברים שאמרת, הוי לפני כבוד עונה. לפיכך וישר אבימלך [על ישראל שלש שנים] (שס ט כג); וישלח אלהים רוח רעה (שס ט כג), ולכסוף כתיב ותבא אליהם קללת יותם בן ירובעל (שס ט ז), מה כתיב שם (קסב) ויגידו ליותם [וילך ויעמד בראש הר גרזים] (שס ט ז), ולמה עמד על ראש הר גרזים לקלל, ולא ניתנו הקללות אלא בהר עיבל, אלא כך אמר יותם, הכותים עתידים לומר הר גרזים שלנו הוא, ששם ניתנו הברכות, ואינן יודעים ששם נותנין הקללות, היאך הוא הדבר, אלא אותן שהיו עומדין בהר עיבל ומקללין, למי היו מקללין, לא לאלו שעומדין כנגדן, ואלו שמברכין, למי היו מברכין לא לאלו שכנגדן, נמצאו הקללות באות על הר גרזים, והברכות על הר עיבל, לפיכך אמר יותם איני עומד ומקלל את אחי ואת אנשי שכם אלא על הר גרזים, התחיל אומר הלוך הלכו העצים (שס ט ח), (קסג) אמר ר' מישא משל הם הדברים מה שאמר יותם, כיצד, הלוך הלכו העצים אלו ישראל, ויאמרו לזית (שס), זה עתניאל בן קנו, שהוא משבטו של יהודה, (קסד) שנאמר זית רענן (ירמיה יב טז), ומה אמר להם עתניאל, החדלתי את דשני (שפטיס ט ט), שמן זית זך, הלכו אצל דבורה ויאמרו [העצים] (שס ט י) זו דבורה, אמרה להן החדלתי את מתקין (שס ט יא), ותשר דבורה (שס ט יב), ויאמרו העצים לגפן (שס ט יג), אמר להם החדלתי את תירושי (שס ט יד), לגפן זה ברק ונדעון, משול בנו גם אתה (שס ט כג), אמר להן לא אמשול (שס ט כג), כיון שראו כך ויאמרו כל העצים אל האמד (שס ט יד), זה אבימלך, כשם שהאמד הזה מלא קוצים, כך אבימלך מלא מעשים רעים, כיון שאמרו לו למדוך מה אמר להן וזכרתם כי עצמכם [ובשרכם אני] (שס ט כג), ורוח הקדש צווחת רבים מבקשים פני מושל (משלי כט ט), מזה אמר להן, באו חסו בצלי (שפטיס ט טו). לא טוב לכם להמליך לי לעצמי ולא לשבעים איש, מיד וישמו [העם] אותו עליהם (שס יא יא). אמר להם יותם אם באמת (שס ט טז), וכתיב ותבא אליהם קללת יותם (שס ט ז), אימתי וישלח אלהים רוח רעה (שס ט כג), אשריהם הצדיקים שבכל מקום שהן הולכין הקב"ה משמרן, והם מנוכרין בין האומות, שנאמר ונודע בגוים זרעם (שפטיס טא ט):

[ל] וזה' פקד את שרה (בראשית כא ח). (קסה) ילמדנו רבינו, אם היתה קטמה בין אדם לחבירו כיצד מתכפר לו ביום הכפורים, (קסו) כך שנו רבותינו, עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, (קסז) שבינו לבין חבירו אין יום הכפורים מכפר, עז שירצה את חבירו, (קסח) אם הלך לרצות ולא קיבל מה יעשה, (קסט) אמר ר' יוסי בן דורמסקית

הערות ותקונים

(קסא) הם אמרו לו ג' דברים והוא אמר להן ג' דברים. הם אמרו ג' דברים גם התה גם נס נס נס נס, והוא אמר ג' דברים לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם, ה' ימשול בכם. והמאמר הזה מובא בזילקוס שפטיס רמז ס"ג בשם התנחומא: (קסב) ויגידו ליותם וילך ויעמד. מכאן מתחיל בזילקוס שם. עיין לעיל הערה קנ"ח: (קסג) אמר ר' מישא. בזילקוס אמר ר' משיא: (קסד) שנאמר זית רענן. וזה דבר ירמיה על יהודה כמו שאמר וזכרתם אל איש יהודה (ירמיה שס כג) וכן קשר באיש יהודה (ירמיה שס ט): (קסה) ילמדנו רבינו אם היתה קטמה. צל מסדר הפסיקתא רבתי פל"ו הביא את כל המאמר הזה ממות ל' עד סופו. ובמבוא אשר להפסיקתא הישנה בהערה א' העירותי כי לפני הרוקח היה המדרש הרנינו מדרש פני עלמו ונקרא מדרש הרנינו על שם הכתוב הרנינו להטלים שזונו (תהלים פא), ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה, והרבה מאמרים שהביא הרוקח מן המדרש הזה מלאמתי בפסיקתא רבתי, וכן הפסקא הזאת פסקא ל"ו אם היתה קטמה הביא הרוקח ה' יו"כ סוף סי' ר"ד ובסו' ר"ח בשם מדרש הרנינו, ע"ש מה שהעירותי בזה, וכן הביא שם את זה בשמי ירדי הרב הג' מהר"מ איש שלום במאיר עין פל"ח הערה א'. ועתה בהגלות נגלות לעיני התנחומא כ"י נודע כי גם הרבתי שאב דבריו מן התנחומא כ"י שלמינו. וישן כי וזה' פקד היתה הקריאה בר"ה, עיין מה שכתבתי בזה בהערה א' לפסקא שחדש השביעי (פסקא כ"ג) ובהערת ירדי הרב צלל מאיר עין רבתי פסקא ל"ח הערה א'. לכן קבע עליה השאלה שעיין יו"כ עבירות שבין אדם לקב"ה יום הכפורים מכפר: (קסו) כך שנו רבותינו. משנה יומא פ"ח מ"ט (דף פ"ה ע"ג): (קסז) שבינו לבין חבירו. כן היא גירסת המשנה שבירושלמי ושביט לבין חבירו. ובמשנה בבבלי עבירות שבין אדם לחבירו, וזכרתי עבירות שבינו לבין חבירו, הוסיף על לשון התנחומא מלת "עבירות": (קסח) ואם הלך לרצות. זכרתי ואם הלך לרצותו ולא קיבל עליו מה יעשה: (קסט) אמר ר' יוסי

זה סימן היא בידך (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם, ואם אי אתה מרחם על חבירך אין לך מרחם, מה יעשה, אמר ר' שמואל בן נחמן יביא עשרה בני אדם ויעמידם שורה אחת, ויאמר לפניהם אחי קטמה היה ביני ובין פלוני זה, (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל, (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו, והוא מרחם עליו, שנאמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי (איוב לג כו), מה כתיב שם פרה נפשו מעבור בשחת (שם שם כח), וכתיב ומודה ועוזב ירוחם (משלי כג יג), אמר ר' יהודה מודה על מנת לעוזב ירוחם, (קעג) וכן אתה מוצא כל ימים שהיה איוב מקפיד כנגד חבריו, וחבריו כנגדו, היתה מדת הדין מתוחה כנגדו, (קעד) שנאמר ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב ל ב), (קעה) אמר לאליפז ולא בנו של עשו אתה, אילו היה אביך עומד מבקש שאשים אותו ליוון עם הכלבים שלי הייתי מואסו, אשר מאסתי את אבותם לשת עם כלבי צאני (איוב ס), וחבריו אמרו את הוא הישיש לעצמך, אף לנו יש ישישים, שנאמר גם שב גם ישיש (לנו) [בנו] (שם סו י), (קעו) וכיון שנגדה להם הקב"ה, ואמר להם מה אתם עומדים לנו ופייסו את איוב, שנאמר ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים וגו' ואיוב עבדי יתפלל עליכם (שם סג ח), מיד הלכו ועשו כן, מה כתיב שם, וה' שב את שבות איוב (שם סג י), (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו (ס), (קעה) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), אמר הקב"ה אברהם בקש רחמים על אבימלך, אני פוקד אותו מיד, וה' פקד את שרה :

[לא] [וה' פקד את שרה]. (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח (תקנ"ג יז), מי הוא זה, זה אברהם, שנאמר כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט י), ואין יבול בגפנים (תקנ"ק ס), בגפן זו שרה, שנאמר אשתך כגפן פוריה (תהלים קמ"ב), כחש מעשה זית (תקנ"ק ס), (קפ) כחשים היו הרברים שבשרו מלאכי השרת לשרה שוב אשוב אליך (בראשית יח י), מעשה זית, מה הזית הזה מאיר לעולם כך המלאכים מאירים דבריהם, ושדמות לא עשה אוכל (תקנ"ק ס), (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם, גזר

הערות ותקונים

יוסי בן דורמסקית. המאמר הזה אין כאן מקומו. וגם ברבתי מקומו במאמר שלאחריו אחר הכתוב וכן הוא אומר ונתן לך רחמים ורחמן, אולם בכלל אחר מה יעשה מוצא המאמר אמר ר' שמואל בר נחמן: (קע) כל זמן שאתה מרחם על חבירך יש לך מרחם. עיין הגי' ברבתי ובהערת הרב בעל מאיר עין אות ו' שם: (קעא) והלכתי לרצותו ולא קיבל. ברבתי הגי' ובקשתי ממנו לפייסו ולא רצה לקבל אלא היה הוא בסברו נעניתי לו: (קעב) מיד הקב"ה רואה שהשפיל עצמו לפניו והוא מרחם עליו שנאמר ישור על אנשים. ברבתי הגי' ומנין שכן הוא אומר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי וגו' והקב"ה רואה שמשפיל עצמו ומכפר לעונותיו שכל זמן שאלם בזדונו אין נמחלים לו, וכן משמע בגי' ברבתי בירושלמי יומא פ"ח ה"ז (דף מ"ה ע"ג) שמואל אמר הן דחמא על חזריה לריך מימר ליה סרחית עליך ואין קבליה הא סבאות, ואין לא מייתי בני נש ומפייס ליה קומיון, הו"ד ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוב לי אם עשה כן עליו הכתוב אומר פדה נפשו מעבור בשחת וחייתו בלור תראה ע"כ. וזה שסיים בתנחומא מה כתיב שם פדה נפשו מעבור בשחת, זה הסיים ליתא ברבתי, וכן כתיב ומודה ועוזב ירוחם ברבתי. ועיין בצבלי יומא דף פ"ז ע"א ואמר רב חסדא וזרין לפייסו בשלם שרות של שלם בני אדם. וע"ש בפירוש: (קעג) וכן אתה מואל. ברבתי שרק ירדע כל זמן שהיה איוב כנגד חבריו: (קעד) שנאמר ועתה שחקו. מוצא בילקוט איוב רמז תקנ"ז ד"ה ועתה שחקו על צעירים בשם התנחומא. וברבתי איתא כך אנו מואלים שאיוב אמר להם: (קעה) אמר לאליפז כו' גם שב גם ישיש לנו. ברבתי חסר כל זה, ושם הגי' והס אמרו לו גם שב גם ישיש בנו: (קעו) וכיון שנגלה להם הקב"ה. ברבתי הלשון בקרה כשנראה להם ובקש רחמים עליהם אותה שעה שב עליו הקב"ה שנאמר וה' שב את שבות איוב, וכאשר הוא לפניו יותר נכון: (קעז) אימתי בהתפללו בעד רעהו. ברבתי טקף וכן הוא אומר ונתן לכם רחמים ורחמן (דברים יג יח) ואח"כ הביא אמר ר' יוסי בן דורמסקית, עיין לעיל הערה קס"ט: (קעה) כך אבימלך ויתפלל אברהם וגו'. עיין ברבתי שם, וכאשר הוא לפניו יותר נכון: (קעט) זש"ה כי תאנה לא תפרח. נשנה בצ"ר פנ"ג אות ג', ומוצא בילקוט וירא רמז ס"א ותבקוק רמז תקס"ה בשם צ"ר: (קפ) כחשים היו הדברים שבישרו מלאכי השרת לשרה. בתמים, ובצ"ד שם כחש מעשה זית אותן המלאכים שבישרו את שרה האירו פניה כוונת כחשים היו ל"ל וכי אותן המלאכים שבישרו את שרה כחשים היו? מעשה זית האירו פניה כוונת, וכן היה גם גירסת הילקוט: (קפא) אותן השדים אינן מניקין אדם. בתמים, ודרש שדמות לשון שדים. ובצ"ד שם השדים המתים לא עשו אוכל, דורש שדמות

במכלה צאן (תנזק ג יז), (קפב) אין את מעמיד מונה כנסת ישראל שנקראת צאן, שנאמר ואתנה צאני (יחזקאל לד יז): (קפג) ד'א אותן הגזירה שגזרת עלי ואמרת כה יהיה זרעך (בראשית טו ט), מכלה אתה אותן, (קפד) ואין בקר ברפתים (תנזק טז), אין אתה מעמיד מונה שבט אפרים, שכתב בו ואפרים עגלה מלומדה (ישע' י ט), אין בקר אמרה אמנו שרה, אע"פ כן ואני בה' אעלוזה (תנזק טז ט), אלו אומרים אין שרה יולדת, ואלו אומרים אין אברהם מוליד, אע"פ כן בה' בוטחה, אמר לה הקב"ה ועלי את נבטחת, חייך אני פוקד אותך שנאמר וה' פקד את שרה]:

[לב] וה' פקד את שרה (בראשית כא ט), (קפה) ילמדנו רבינו, אי זו היא האונאה, (קפו) כך שנו רבותינו, אסור לאדם שיונה את חברו, ולא יאמר לו בכמה חפץ זה, (קפז) והוא אינו צריך ליקח, ואם היה בעל תשובה (קפח) אל יזנה אותו ויאמר לו זכור מעשיך הראשונים, (קפט) ואם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, (קצ) שהרי חזיר נשוק בין שנייהם, אמר הקב"ה דייך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון, (קצב) בא וראה מי שאינה לחברו הוא נענש תחלה, ושרה הונת את עצמה ונמלה שורה, אמרה לאברהם הנה נא עצרני ה' מלדת (בראשית טו ט), אמר לה הקב"ה הונית את עצמך, (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך, אתה אמרת עצרני, מה כתיב למעלה, כי עצרו עצר ה' בעד כל רחם וגו' (שם כ ט), אמר הקב"ה אברהם התפלל לפני על אבימלך הרשע ונתמלאתי רחמים עליו, הריני פוקד לאברהם עמו, שנאמר וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (שם טז ט), מה כתיב אחריו וה' פקד את שרה:

[לג] [וה' פקד את שרה]. (קצד) זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני ה' וגו' (יחזקאל י כד), מו הן עצי השדה, ר' יעקב בר אחא אמר אלו בני אדם, שנאמר כי האדם עץ השדה (דברים כ ט), השפלתי עץ גבוה (יחזקאל טז), זה נבוכדנצר, הגבהתי עץ שפל

ה ערות ותקונים

שד מות, אולם הילקוט בשם ז"ר השמיט מלת המתיס: (קפב) אין את מעמיד מונה כנסת ישראל שנקראת לאן. זה חסר זכ"ר, ושם מוצא הכתוב והאן לאני לאן מרעיתי אדם אחס (יחזקאל טז ט), וזילקוט הביא לאן הכתוב והתנה לאן מרעיתי, וזקרה כתיב והאן לאני: (קפג) ד"ל אוקן. זה ליתא זכ"ר: (קפד) ואין זקר ברפתים אין אתה מעמיד וכו', זכ"ר ואין זקר ברפתים ה' מה דלת אמר אפרים עגלה מלומדה אוסבתי לדוש, חזרה שרה ואמרה מה אני מוצדה סברי מן בריו ואני בה' אעלוזה אגילה אכלתי יעשי כו': (קפה) וה' פקד את שרה ילמדנו רבינו איזו היא האונאה. כזר מלתי אמורה בשערה קס"ה כל אות ל"ב מן ה' פקד ילמדנו רבינו עד זש"ה וידעו כל עצי השדה (אות ל"ב) וסוף זכ"ר אקספארד ע"ל סופר מואחר ע"פ התנחומא הגדפס וירא אות י"ד ולא נמלא זכ"ר רומי, ע"ש לעיל בהערה ה"ל. והמאמר הזה נשנה בפסיקתא רבתי פ"ב פסקא ו' פקד ושם הגי' איזה היא ההוייה: (קפו) כך שנו רבותי. משנה ז"מ דף ל"ה ע"ב. והמלות אסור לאדם שיונה את חברו ליתא במשנה. ובפסיקתא רבתי הגי' ילמדנו רבינו איזה היא ההוייה שאמרו טלף יהנה אדם לחזירו כך שנו רבותינו לא יאמר לו כו': (קפז) והוא אינו צריך ליקח. במשנה והוא אינו רוצה ליקח, וברבתי ואינו רוצה ליקח, וזנדפס והוא אינו רוצה לקנותו: (קפח) אין יונה אותו. המלות האלה ליתא במשנה וברבתי: (קפט) ואם היה בן גרים. כ"ה גם במשנה וברבתי ואם היה רוא, גם ברבתי זכור מעשיך אבותיך, המלה (משנה) ליתא במשנה וזנדפס: (קצ) שהרי חזיר נשוק בין שנייהם. כ"ה גם בזנדפס, וליתא ברבתי, ועיין גמרא שם בזבתיא ואם היה גר וזא ללמוד תורה וכו': (קצא) ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. ברבתי הוסיף המסדר ויותר נכון כי הוסיף מעתיק אחד, מה היה [אותו האילן] ר"מ אומר חסים כו' עד זו היא היו שנסקלה פלוגית על ידה, ע"פ מדרש זכ"ר סוף פס"ז ע"ש. וזה יעיד כי בעל מסדר מפסיקתא רבתי שאזכר דבריו מהתנחומא הגדפס בהוספת דברים: (קצב) בא וראה מי שאינה לחזירו. וכן ברבתי ומי הוא שמונה את חברו נענש, חסר המלה, תחלה. וזנדפס לפיטו כל מי שיונה לחזירו הוא נענש תחלה: (קצג) חייך בלשון שאמרת בו אני פוקדך. ברבתי נשמת מאמר טלף ויש להשלימו ע"פ התנחומא שפליטו ותנחומא הגדפס. גם סיים ברבתי מנין ממה שקרינו שנינו וכו' פקד את שרה: (קצד) זש"ה וידעו כל עצי השדה כי אני בני אדם שנאמר כי האדם עץ השדה. זכ"ר ריש פ"ג איתא כך וידעו כל עצי השדה אלו הבריות המד"א כי האדם עץ השדה, ואח"כ מתחיל שם כמו שלפיטו במאמר טלף אחריו, ובמקום לפיטו השפלתי עץ גבוה זה פרעה, כתוב זכ"ר זה אבימלך, ובמקום לפיטו הובשתי עץ זה לו אבימלך, כתוב זכ"ר אלו נשי אבימלך

(יחזקאל י' כד), זה חנניה מישאל ועזריה שהושלכו לכבשן האש, הובשתי עין לח (עס), זה בלשצר, הפרחתי עין יבש (עס), זה דניאל: ד"א וידעו כל עצי השדה, מדבר באברהם, השפלתו עין גבוה זה פרעה, הגבהתי עין שפל זה אברהם, הובשתי עין לח זה אבימלך, הפרחתי עין יבש זה שרה, אני ה' דברתי ועשיתי (עס), שנאמר וה' פקד את שרה:

[לד] [וה' פקד את שרה]. (קצצה) אמר ר' אלעזר בן פדת כל מקום שאתה מוצא וה' הוא ופנקליטון (פי' היל' שלו), (קצו) (ד"א וה'), מלמד שישב הקב"ה במשפט, ואמר למלאכי השרת ראויה היא שרה שתלד בן, והסכימו כולן ואמרו הן, וחתם הקב"ה אחריהן, והו' וה' פקד את שרה וגו':

[לה] [וה' פקד את שרה]. (קצו) ארבע מפתחות הן, מפתח של כלכלה, ומפתח של מטר, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, וארבעתן ביד הקב"ה, של כלכלה מנין, שנאמר פותח את ירך (תהלים קמ"ט טו), ושל מטר מנין, שנאמר יפתח ה' לך וגו' (דברים נ"ב יג), ושל קברות מנין, שנאמר בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לו יג), ושל עקרות מנין, שנאמר ויזכור אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה (בראשית ל כג):

[לו] [וה' פקד את שרה]. (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין, ויתפלל אברהם וגו' (בראשית כ יז), משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב והיה מחבבו ביותר, וכל מה שהיה אוהבו שואל ממנו היה עושה, כיון שהיו הכל יודעים שהמלך מחבבו ביותר, וכל מי שהיה מבקש שררה היה בא אצלו והוא מבקש מן המלך ועשה לו חפצו, ולאורו אוהב לא נתן שררה מאומה, אמרו לו בני פלשין שלו אדונינו המלך אוהבך זה מבקש לאחרים, ולנפשו אינו מבקש, מי הוא זה האוהב, זה אברהם, שנאמר ורע אברהם אוהבי (ישעיה נ"ח ט). וכיון שנמלך אבימלך את שרה, סתם הקב"ה כל מעיינותיהם, שנאמר כי עצור עצר ה' (בראשית כ יח), אלא כיון שבקש אבימלך מאברהם נתרפא, כי התפלל עליו, שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים (עס ע"ז יז), אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אברהם מרפא אחרים, והוא צריך רפואה, ריפא לאבימלך ולביתו וילדו, שנאמר וירפא אלהים, ואין אתה מרפא אותו, אמר הקב"ה כדאי הוא שאתן לו בנים. ראה מעשה של הקב"ה שאינו כמעשה בשר ודם, אומר אדם ליתן

הערות ותקונים

כי עזר עזר ה', (וגם נדפס זו אשתו של אבימלך). ועיין צילקוט וירא רמז ס"א שהביא דברי הכ"ר בנידפס ישרה, וצילקוט יחזקאל רמז ע"ז ד"ה וידעו הביא יחד ממלך הכ"ר והמאמר מתנחומא, וגרסם בצדו צ"ר תנחומא. ומן המאמר ד"ה השפלתו עין גבוה זה נבוכדנצר עד זה דניאל הוא מתנחומא כ"י שלפנינו. ובתנחומא הנדפס אות ס"ו תמלא הדרשה שעל הכתוב הזה בצופן אחר, עין גבוה זה אשור, עין שפל אלו ישראל, עין לח זו אשתו של אבימלך, עין יבש זו שרה. ובגלגלת בראשית פ"ג אות ג' מוצא כמו לפנינו בתנחומא כ"י, מן ד"א וידעו עין גבוה זה פרעה, והוסף גם זה פרעה בראשון, שנאמר ויגע ה' את פרעה וגו': (קצצה) אמר ר' אלעזר בן פדת. מוצא צילקוט וירא סוף רמז ס"א בשם התנחומא והשמיים שם האומר, גם אחר שהביא הוא וסנקליטון שלו השמיים כל המאמר מתנחומא והחל מן מה כתיב למעלה מן הענין ויתפלל אברהם משל למלך כו' (לפנינו אות ל"ו). וכן להלן בתנחומא כ"י סוף פ' וירא וה' וכל סנקליטון שלו. וכן נדפס וירא אות פ"ז, שמ"ר פ"ג אות ד', גם שמה הוא סתמא בלי שם האומר. ובצ"ר פ"א אות ז' ובז"ר פ"ד אות ג' מוצא אמר ר' אלעזר בכל מקום שאתה מוצא וה' הוא ובית דינו. ובז"ר ובירושלמי ברכות פ"ט ה"ו ובמדרש חזית פ"א פסוק לסוסי נוסף בנין אב שצולקט וה' דבר עליך רעה (מ"א כב). ובפסקתא רבתי פ"ב פסקא וה' פקד הני' אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, ויש לתקן פ"ל ר' אלעזר. ובתנחומא כ"י שלפנינו נוסף מאת המעתיק, פ"י חז"ל ולא ירד לעומק סוראת המלה, כי המלה יומית ורומית ופי' בית דין, לכן בהרבה מקומות השמיטו המלה הזרה והליגו ובית דינו: (קצו) ד"א וה'. הסגרתו כי מיותר הוא וליתא ככ"י רומי: (קצו) ארבע מפתחות הן. בצ"ר פ"ג אות ד' ליתא ויפתח ה' את רחמה ר' תנחומא בשם ר' ציבי אמר שלש מפתחות ביד הקב"ה, ועונה מפתח של קבורה ומפתח של גשמים ומפתח של רחם, וסיים ויש אומרים אף מפתח של פרינסה שנאמר פותח את ירך וכן הוא בצבלי תענית ז' ע"א ושם מסיים במערכת אמרי אף מפתח של פרינסה דכתיב פותח את ירך. ובמדרש שו"ס מוזמר ע"ה ודברים רבה פ"ז אות ו' חשיב ג"כ רק שלש מפתחות, ומה שסיים במדרש שו"ס של עקרה נתן ללישע של תחית המתים מסר לליהו [כו'] ומפתח של גשמים לאלהים, עיין בחס"ל תעמ"ת ש"ד ה' שלשה. ובתרגום ירושלמי (בראשית ל כב) ארבע מפתחין דלוינן מסירין ביד רבון כל לעמא כו' סופר ועונה כמו לפנינו בתנחומא: (קצח) מה כתיב למעלה מן הענין. מוצא צילקוט סוף רמז ס"א בשם התנחומא ע"ט.

[לח] (רט) אמרו רבותינו כל בני המצוות שהניקה שרה כולם נתניירו, ואל תתמה בדבר, וכן אתה מוצא באליפו בן עשו, על ידי שנתגדל בחיקו של יצחק נעשה צדיק, וזכה ששרה עליו רוח הקדש, שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משנ"א ז). (רי) ר' אלעזר (בר שמעון) בנו של ר' שמעון בן יוחי היה ראה אותו ר' יוסי בן חלפתא, א"ל אתה משורש צדיקים ואין אתה בן תורה, אמר לו ומה אעשה. א"ל מבקש אתה לשנות, אמר לו הן, התחיל מלמד אותו פרק אחד ושני ושלישי, הכניסו לבית הוועד, ראה אותו רבי, אמר לו לזה הכנסתה עמך, אמר לו (ריא) מקורתו של ר' שמעון בן יוחי הוא בא, העלה אותו ר' יוסי לציפורי והיה משנה אותו, בשנה אחרת הורידו עמו, ונכנס לבית הוועד, התחיל משיב דברים שם, וקרא עליו רבינו הקדוש פרי צדיק עץ חיים, מי גרם לו שיהיה בן תורה, לא על ידי ר' יוסי בן חלפתא, כך התינוקות שינקו משרה אמנו כולם נתניירו, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי הצדיקים היו יחידים מתנייין, אבל לעולם הבא אני מקרב את הצדיקים, ומביאן תורת כנפי השכינה, שנאמר כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד (פס"ג ט):

[לט] ויהי אחר הדברים האלה וגו' (נבאש"ט כג ט). (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה נושא מושך הזרע בא יבא ברנה נושא אלמותיו (תהלים קטו ו), הלוך ילך זה אברהם, בשעה שניסה אותו הקב"ה ואמר לו קח נא (נבאש"ט כג ט), אעפ"כ היה בלבו בוכה, ובפיו אמר לו הנני, הלוך ילך ובכה אימתי בשעה שהיה נושא מושך הזרע, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (נבאש"ט כא ט), בא יבא ברנה נושא אלמותיו, וישב אברהם אל נעוריו (נבאש"ט ס ט), מי גרם לו ליתול שבר, בשביל ששתק ועשה עצמו כאלם, שנאמר ואני כחרש לא אשמע [וכאלם לא יפתח פיו] (תהלים נח ז) (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר לו אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי לשוחטו, ולא אמר כולם ושתק, לפיכך בוא יבא ברנה נושא אלמותיו:

[מ] ד"א ויהי אחר הדברים האלה, (ריד) זש"ה לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהלים פט ט), אמר ר' אחא לא אחלל את בריתי, שהתנתי עם אברהם ואמרתיו לו כי ביצחק יקרא לך זרע (נבאש"ט כא ט), ומוצא שפתי לא אשנה, שאמרתיו לו קח נא, משל לכה הדבר דומה, למלך שאמר לאוהבו מתאוה אני לראות על שלחני תינוק קטן, מיד הלך אוהבו והביא את בנו והעמידו על השלחן לפני המלך, והלך והביא החרב לשוחטו, מיד צוה המלך ואמר לו מה אתה עושה, א"ל ולא אמרת לי מתאוה אני לראות תינוק קטן על שלחני, א"ל תינוק חי אמרת לי, שמוא מת, כך אמר לו הקב"ה לאברהם קח נא את בנך (ש"ס כג ט), מיד ויבן שם אברהם את המזבח וגו' וישלח אברהם את ידו (ש"ס ט), צוה לו המלאך אל תשלח ירך אל הנער (ש"ס ט), א"ל אברהם לא אמרת לי קח נא, א"ל

הערות ותקונים

יצחק היו אומות העולם אומרים צנה של ספספה הוא ועשה היא עלמה כאלו מניקה אותו כו'. ועיין צ"ר פ"ג אות ט' וצפסיקתא דרב כהנא פסקא טו"ש פ"ג (דף קמ"ו ע"ג) וצפסיקתא רבתי שם ונתחומא ריש פ' תולדות וצפסיקתא דר"א פ"ג וצ"מ דף פ"ז ע"א וסגנון המאמרים משונים: (רט) אמרו רבותינו. מוצא צילקוס משלי רמז התקומ"ז ד"ה ד"א פרי צדיק צמח צמח (רי) ר' אלעזר צ"ד שמעון בנו של ר' שמעון בן יוחי. ז"ל ר' אלעזר בנו של רשב"י, והמלות צר שמעון בסגרתו וצ"ל רומי ג"כ כפסות ר' שמעון בנו של ר' אלעזר צר רשב"י, ז"ל ר' אלעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי. ועיין צפסיקתא פסקא ויהי בשלח מה שמסופר מר' אלעזר צ"ד שמעון ועי' צ"מ פ"ה ע"א: (ריא) מקורתו של ר' שמעון בן יוחאי הוא בא. צ"ל רומי מכירתו של רשב"י הוא בא: (ריב) זש"ה הלוך ילך ובכה וכו' זה אברהם. מוצא צלגדת בראשית פ"א אות ז', ויש לתקן שם הלשון ע"פ התחומא שלפנינו: (ריג) שהיה לו פתחון פה לומר אתמול אמרת לי כו'. עיין צפסיקתא פ"ג פסקא צדחש השביעי (דף קנ"ג ע"א) אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך בשעה שהמרת לי קח נא את בנך שהיה צלגי להשיבך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע ועכשיו אתה אומר לי קח נא את בנך כו', וע"ש הערה ס"ו: (ריד) זש"ה לא אחלל בריתי. מוצא צילקוס תהלים רמז תת"ס ד"ה לא אחלל בריתי צלגדת בראשית פ"ג בקת' הוספות. והמשל שלפנינו הביא ג"כ שם צלגדת בראשית צ"טו"ס התחומא. ומוצא צלגדת בראשית פ"ג בקת' הוספות. והמשל שלפנינו הביא ג"כ שם צלגדת בראשית צ"טו"ס משל למלך שהמר לאוהבו לתאוה אני לשלחני הלך אוהבו מיד והביא את הסווס והעמידו על השלחן

שמוא אמרתי לו לשוחמו, הוי לא אחלל בריתי ומוציא שפתי לא אשנה: (רמו) כך שנו רבותינו, אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (וימייט יט ט), לא צויתי ליפתח שיקריב את בתו, (רמו) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, למה סמכו צווי ביפתח, (ריו) אמר ר' מיישא, אשר לא צויתי, ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה, שהיה מישראל, אבל שיקריב את בתו לא צויתי, ולא דברתי, למלך מואב, אמרו רבותינו למה סמכו דבור למלך מואב, אלא אמר הקב"ה וכי מעולם דברתי עמו לא נגראי הוא, אלא לא דברתי עמו מימיו, על אחת כמה וכמה שיקריב את בנו, ולא עלתה על לבי לומר לאברהם שישחוט את בנו, לע"פ שאמרתי לו קח נא לא עלתה על לבי שישחוט את בנו, לכך נאמר לא אחלל בריתי:

[מא] ד"א ויהי אחר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]. וז"ה מצרף לכסף וכוור לזהב ובוהן לבות ה' (משלי י"א א), ויאמר קח נא, מיד וישכם אברהם בבוקר (בראשית כג ג), הלך ובנה את המזבח, ונתן [את] יצחק למעלה מן המזבח, שנאמר ויעקד את יצחק בנו [וישם אותו על המזבח ממעל לעצים] (שם שס ט), (ריח) מהו ממעל, לומד שעשה המזבח מכוון כנגד כסא הכבוד, כד"א שרפים עומדים ממעל לו (ישעיהו י"ג):

[מב] ד"א ויהי אחר הדברים האלה, (ריט) מה הרחור היה שם, יצחק מהרהר שהיה דן עם ישמעאל [שהיה ישמעאל מתרעם] לומר אני גדול ממך, אני יורש את העולם, שאני בכור לאבי, ולעולם הבכור יורש כפלים, אמר לו יצחק אמור לי מה יש לו להקב"ה ממך, א"ל ישמעאל אני אומר לך מה עשיתי, אילולי לא עשיתי מאומה אלא שהייתי בן שלש עשרה שנה ומלני אבא, הייתי יכול לומר לו אי אפשר לימול, אלא נתתי נפשי וקבלתי עלי, א"ל יצחק הרי כל מה שלויתך להקב"ה שלשה טיפי דם ואני יודע כשיבקש הקב"ה אותי לשחוט עכשיו (רכ) ואני בן שלשים ושבע שנים, והקב"ה אומר לאבא שיקריבני ואינו מעכב, אמר הקב"ה למלאכים הרי השעה, מיד קפץ על אברהם, שנאמר ויהי אחר הדברים האלה, מכאן אתה למד שהרחורי דברים היו שם:

הערות ותקונים

השליח רץ להציל את המאכלת לשוחמו כוון המלך ואמר לו מה אתה עושה וכי כך אמרתי לך מתאוה אני לראות עווס שחוט על שלחני אלף עומד [הי] ועל שהבאת את הסכין הרי סאסין [הוא מלשון ותור וסוס ועגור (ירמיה ח ז)] שחוט אותו תחת העווס כו'. וזה עשה המסדר והחרון היה כרלנו: (רמו) כך שנו רבותינו. וכה"ל בכ"י רומי, ונס בגדת בראשית פל"ה אות ה' הביא וז"ל אחר שנו רבותינו אשר לא צויתי ליפתח להקריב את בתו. ודבריו ופגמים מתחומא כ"י שלפנינו. ויותר נכון לגרוס במקום, אך שנו רבותינו" "זה אמר הכתוב": (רמו) ולא דברתי למלך מואב שיקריב את בנו. דכתוב ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג' כ"ז): (ריו) אמר ר' מיישא אשר לא צויתי ליפתח וצויתי לו הרבה מצות עשה ומצות לא תעשה. בכ"י רומי הגי' אמר ר' מיישא אשר לא צויתי לו ליפתח וצויתי לו דברים אחרים מצות עשה ומצות לא תעשה: (ריח) מהו ממעל מלמד שעשה המזבח כו'. מוצא בילקוט וירא רמז ק"א בשם התנחומא: (ריט) מה הרחור היה שם. הרבה מקומות תמצא בדרוש שדרשו על אחר הדברים האלה אחר ההרורי דברים. עיין ב"ר פמ"ד אות ה' ופנ"ה אות ד' ופנ"ג אות ג', וזה שאמר בלאן מה הרחור היה שם. ובב"ר שם פנ"ה אות ד' אחר הדברים אחר ההרורי דברים שהיו שם מי עשה אברהם הרבה כו' יתק וישמעאל היו מדיינים זה עם זה, זה אמר אני חביב ממך שנמלתי לשלש עשרה שנה, זה אמר אני חביב ממך שנמלתי לי"ג שנה אבל אתה נמלת בקטקד ואי אפשר למוות, א"ל יתק כל מה שהלוייתך להקב"ה שלשה טיפי דם הם אלף הריני עכשיו בן ל"ה שנה אילו ממקני לו הקב"ה להשחט אני מעכב אמר הקב"ה הרי השעה מיד והאלהים נסה את אברהם ע"כ. וההוספה היא שהוסף אחד ע"פ התנחומא כ"י שלפנינו. ועיין שם בפירש"י המיוחס לו בראש פרשה ל"ה הביא את דברי התנחומא כמו שהוא לפנינו בכ"י וז"ל ומפורש בתנחומא בהרבה יתק כו'. ועיין גולפס אות י"ח, והוא הוספה בדרוש מלגטובה שהוסף המדפיס המנוונה וליחא בתנחומא דפוס ראשון דפוס קאטקטאטיאל דפוס וויניא: (רכ) ואני בן ל"ה שנים. וכן הנמצא בב"ר פל"ו אות ה' ויעקוד את יתק כלום יכול אדם לכפות בן שלשים ושבע. ונמצא שם בלמנע המאמר: "ג"א בן עשרים ושש שנה" ועיין שם בחדושי הרש"ם ובפי' מהר"ו. ועיין גם בפדר"א פל"א בן שבע ושלושים שנה היה יתק בלכתו אל הר המוריה. וע"פ בצבור הרד"ל שכתב בן ל"ה שנה, כ"ה בגדה בראשית וזוהר כ"א ובפי' ויהי ונתדל"ר פפ"ז ותדל"ז פ"ב, וכה"ל בסדר עולם רבה כמ"ש התוס' נימות דף ק"א ע"ב ד"ה וכה"ל, והרמב"ן בחדוסי

[מג] והאלהים נסה את אברהם. (רכא) זש"ה נתת ליראיך נם להתנוסם (תהלים סו), (רכב) מנום שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם, (רכג) (ד"א גם להתנוסם) מפני קושט סלה (ס). כדי ליתן שכרו בקושט, שנאמר ונתתי פעולתם באמת (ישעיה סא ח), אבל הרשעים אין להם מנום, שנאמר ועיני רשעים תכלינה ומנום אבד מנהם (איוב כ יא). (רכד) נתת ליראיך נם. בא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, שהראשונים היו מתנסים (רכה) ע"י הקב"ה, שנאמר והאלהים נסה את אברהם, וכן באנשי דור המדבר, שנאמר למען אנסטו הילך בתורתו אם לא (שמות טו ד), וכן הוא אומר למען עונתך [ולמען] נסותך וגו' (דברים ח טו), אבל האחרונים נתנסו על ידי האומות, שנאמר ואליה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שפטים ג א), (רכו) הרי נתת ליראיך נם להתנוסם מפני קושט סלה, מאי מפני קושט סלה, מי נתנסה ועמד בניסיונות, וכן אתה מוצא בדניאל וחביריו כשגלו גזר עליהם הקב"ה שיאכלו להם טמא, שנאמר ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים אשר אדיחם שם (יחזקאל ד יג), עמד נבוכדנצר וקיים את הדבר, התחיל ואמר גזר אני שיהיו אוכלים מאכילה שלי, שנאמר וימן להם המלך וגו' (דניאל א ס), דניאל לא קיבל עליו אלא אמר אע"פ שגזר הקב"ה עלינו שנאכל להם טמא, בקש לנסות אותנו, (רכז) אלא נעשה שלנו, והק' יעשה שלו, התחיל לומר

זערות ותקונים

סס. וכ"ה מוכרח ששרה מתה בעקדה ושרה מתה בת קב"ו ובה תשעים ילדה ליחזק הרי יחזק בן יצ" במיתתה בעקדה, אבל הגר"א ז"ל גייה בסדר עולם רבה ספ"א כ"ו סנה צמקוס ל"ז מרסיים סס להלן י"ד, סנה היתה רבקה כשנשאה יחזק ויחזק בן ארבעים סנה צקחתו את רבקה, ורבקה נולדה בעקדה ע"ש, ועיין עוד בסדר"א פל"ב וצביאור הרד"ל את ל"ז: (רכא) זש"ה נתת ליראיך נם להתנוסם. עיין צ"ר ריש פל"ה שדורש על הכתוב הזה בצננון אחר, ומוצא צילקוט וירא רמז ז"ה וילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם ה"ר. וצילקוט שופטים רמז מ"א במאמר ואלה הגוים אשר הניח לנסות בם את ישראל הו"ד נתת ליראיך נם להתנוסם מוצא כל המאמר כמו שהוא לפנינו בתנחומא וחסר הי"ן, ובמאמר שלפנינו ל"ן "מדרש" וכן צילקוט תהלים סס רמז תשע"ז אחר שהביא המאמר בשם צ"ר פל"ה הביא עוד ד"א נתת ליראיך נם להתנוסם מנום שינללו ישראל מדינה של גיהנם כו', הוא המאמר מתנחומא שלפנינו, וגם המאמר שלאחריו מפני קושט סלה עד סוף הרמז הוא מתנחומא לפנינו, ובשעות מניין סס "סדר"א: (רכב) מנום שנוצלו ישראל מדינה של גיהנם. צכ"י רומי הגי' נם להתנוסם נם צננון נם להתנוסם מנום כדי שינללו ישראל מדינה של גיהנם: (רכג) ד"א נם להתנוסם. וכ"ה צכ"י רומי, הסגרתו כי מיותר הוא, וכן צילקוט סס ליתא, וגורם למה מפני קושט סלה כדי ליתן שכרם בקושט: (רכד) נתת ליראיך נם להתנוסם צל וראה. צכ"י רומי הגי' ד"א נתת ליראיך נם להתנוסם. ומוצא בתנחומא הגדפס וירא אות כ"א בצננון אחר, ומוצא בקצרה בלגדת צראשית פל"ב אות ב': (רבה) ע"י הקב"ה. וכ"ה צנדפס, ובצ"י רומי ציד הקב"ה, וכן ע"י האומות ובצ"י רומי ציד האומות: (רכו) הרי נתת ליראיך נם להתנוסם מפני קושט סלה מי נתנסה ועמד בניסיונות. זה חסר צנדפס, ובצ"י רומי הגי' הרי נתת ליראיך נם להתנוסם למה לידע מי עושה רעון צלמח טמאמר מפני קושט סלה, מי נתנסה ועמד בניסיונו אברהם אבינו עליו השלום, וצילקוט תהלים סס סוף רמז תשע"ז במאמר המתחיל מפני קושט סלה, מניין בשעות פדר"א והוא ג"כ המאמר שלפנינו, יגס סס הגי' נתנסה ועמד בניסיונו: (רכז) אלא נעשה שלנו והקב"ה יעשה שלו. צכ"י אקספארד חסר דף ל"ב וצמקומו דצב דף של נייר ועליו כתוב בכתב שפוט הנקרא מעשיט"א מידי כותב מאוחר את כל הנחסר, ומתחיל "אנו נעשה את שלנו הוא יעשה את שלנו" ומסיים "קח נא את בנך הקב"ה צעמנו אמר ל"י. וראיתי כי הסופר המאוחר הזה הוסיף את כל הנחסר מן "אנו נעשה" עד "אמר ל"י" מן התנחומא הגדפס. התחלת המאמר שהעתיק המעתיק אנו נעשה את שלנו, הוא בתנחומא הגדפס אות כ"א המתחיל והאלהים נסה את אברהם זה וראה בין ראשונים לאחרונים. וסוף המאמר קח נא את בנך הקב"ה צעמנו אמר לי הוא צנדפס סוף וירא אות כ"ג המתחיל וירא את המקום מרחוק. וכל הלשון הוא מלה צמלה כמו צנדפס, ואנכי הוספתי את הנחסר ע"פ כ"י רומי, והוצאתי חוץ את כל המאמר שהעתיק הסופר הזה מן התנחומא הגדפס. ויש פה להעיר שבתנחומא הגדפס צלות כ"ב נמצא הוספה אשר הוסיף המדפיס מדפוס מאגטובה וליחא צדפוס ראשון דפוס קאנטאטאניא ובדפוס וויניציא. גם הסופר צכ"י אקספארד אשר הוסיף כל המאמר ע"פ התנחומא הגדפס לא הביאה, ומזה נראה שהוסיף ע"פ דפוס קאנטאטאניא או וויניציאה, והוא מן וירא את המקום מרחוק אמר אברהם מה אעשה אם אגלה לשרה נשים דעתן קלה עליהן עד סוף האות כ"ב שמסיים לפיכך נקרא הר המוריה שמיראשו של הקב"ה יתברך נעשה הר. וזה הוסיף המדפיס ע"פ הילקוט שהביא המאמרים בסוף רמז ל"ח וסוף רמז ז"ס "מדרש". גם התחלת רמז ק' עד שמיראשו נעשה הר הוא סוף המאמר שהביא בשם מדרש. וראוי להתחיל רמז ק' במאמר שלאחריו המתחיל תמן תנין. והמאמרים שהביא בשם מדרש

(רכה) לשר הטבחים בבקשה ממך] גם נא את עבדיך ימים עשרה [ויתנו לנו מן הזרועים ונאכלה זמים ונשתה ויראה לפניך מראינו ומראה הילדים האוכלים את פת בג הכולך וכאשר תראה עשה עם עבדיך] (ויאלף 6 יב ג), (רכט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות ימים עשרה שלא לאכול לחם ושלא לשתות יין, אמרו לו הן, שאנו מבני בניו (רל) של אותו האיש שנתנסה בעשר נסיונות (רלא) מן האלהים, זכותו תעמוד לנו, שנאמר גם נא את עבדיך (ויאלף 6 יב), (רלב) לא כבר מצאת אותנו עשר ידות (רלג) על החרטומים, (רלד) בזכות מי, בזכות אברהם, שנתנסה בעשר נסיונות, כיון שעמדו בנסיונם מה כתיב, ויתן האלהים את דניאל [לחסד ולרחמים לפני שר הסריסים (סס סס ט), וישמע להם לדבר הזה וינסם ימים עשרה ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם מות ובריאי בשר מן כל הילדים האוכלים את פת בג המלך (סס סס יד טו)], (רלה) הוי תיחידך, אמר לפניו להתנסום], מהו גם, גודלת אותם, כמה שנאמר וכנס על הצבעה (שטיה לו י), ולמה נסה אותם הקב"ה בשביל לגדלם, כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר הוא מגדלן והוא לא נסה אותן ועמדו בנסיונן, לפיכך אחר הדברים האלה [והאלהים נסה את אברהם]:

[מד] ויאמר הגני. (רלו) הגני לכהונה, הגני למלכות, הגני לשחוט, הגני ליהרג: קח נא את בנך, (רלז) אמר לפניו איזה בן, א"ל את יחידך, אמר לפניו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, א"ל אשר אהבת, אמר לפניו רבוננו של עולם (רלח) יש גבול במעיים, (רלט) א"ל את יצחק:

הערות ותקונים

מדרש נמאלו זכ"י בואר הספרים אשר לקבלת פראג מעוזון הגאון ש"ר ז"ל ואשר דברתי אודותיו בהמגיד שנת שמונה עשרה גליון 16. 17. 18. ונמאל זכ"י העתקה מהכ"י הזה. ובאמנע המאמר בתנחומא סס שהוסף המדפיס דפוס מאנטובה נמאל מאמר אחד שהוסף על דברי הילקום "אל עלוב בר עלובה. כמה תעניות נתענית אמך עד שלא נולדת והזקן הוא השתטה והוא הולך לשוחטך, אמר אעפ"ל לא אעבור על דעת יורבי ועל זיווי אבי, חזר ואמר לאביו אבי ראה מה אומר לי זה, אל תשגיח עליו שאינו בא אלא ליעף לנו מיד ויאמר יתקן וגו". וזה נמאל בתנחומא הגדפס דפוס קאנשאטניאל ודפוס וויניציאה גם בהוספה שהוסף העמתיק זכ"י אקספארד (ע"פ התנחומא הגדפס) על ויכנס שיהיה יחוד. וז"ל התנחומא סס כשניו מהלכין בא שסן ועמד לימינו של יתקן ואמר לו אי עלוב בן עלובה כמה תעניות נתענית אמך עד שלא נולדת (נו) והזקן הוא השתטה והוא הולך לשוחטך, חזר יתקן ואמר לאביו אבא ראה מה זה אמר לי, אמר לו אל תשגיח עליו שאינו בא אלא ליעף לנו מיד ויאמר יתקן אל אברהם וגו'. (רלה) הוי תיחידך אמר לה הביא המאמר הזה עוד ומחקו, כי הניג אותו למעלה בין המאמר מהילקום שקדמו בדרש ע"ש. וזה הוא פליני להוסף דברים אל תוך התנחומא מן מאסף אחר. והמלה ליעף לנו בארתי להלן בהערה רס"ג: (רכבח) לשר הטבחים. גנדפס זכ"י אקספארד לשר הסריסים, וכז"ל גם לפניו: (רבט) אמר להם ואתם יכולים להתנסות. גנדפס זכ"י אקספארד אמר להן ואתם בני המלכים יכולין אתם להתנסות: (רל) של אותו האיש. גנדפס של אותו נדיק: (רלא) מן האלהים. המלות האלה ליתא גנדפס זכ"י אקספארד, וכן הסיוס שנאמר גם נא את עבדיך ליתא: (רלב) לא כבר מצאת אותנו. גנדפס זכ"י אקספארד לא כבר מצא אותנו המלך: (רלג) על החרטומים. גנדפס זכ"י אקספארד על כל החרטומים והאפסים: (רלד) בזכות מי עמד עליו כתיב, כי יתא גנדפס זכ"י אקספארד ושם הגי' מיד ויתן ויתן אלהים וגו': (רלה) הוי נתת עד קח נא את בנך ליתא גנדפס זכ"י אקספארד, ושם נמאל דרשה אחרת, ויאמר הגני מה לישן הגני לישן עמה לישן חסידות שהן ענייתן של חסידים בכל מקום. כ"ה דפוס ראשון דפוס קאנשאטניאל ודפוס וויניציאה זכ"י אקספארד, אולם דפוס מאנטובה ואח"כ בכל הדפוסים הגאורארים בסעות שקך עטמותו של חסידים, ואח"כ נמאל עוד גנדפס אין נא אלא לישן בקשה משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה כו'. וזה לקח המסדר מגמרא צבלי סגדריין דף פ"ט ע"ב, ולזה המאמר כוון רש"י ולקח טוב: (רלו) הגני לכהונה הגני למלכות. עיין ז"ר פ"ה אות ו' אברהם אמר הגני הגני לכהונה הגני למלכות, וע"ש צפ"י יפ"ה וצפ"י מהר"ו: (רלז) אמר לפניו איזה בן. עיין ז"ר פ"ה אות ו' ופתחומא הגדפס אות כ"ב: (רלח) ובי יש גבול במעיים. וכ"ה דף פ"ט ע"ב ובפסיקתא רבתי פ"י אות ו' ובתנחומא הגדפס אות כ"ב: (רלח) ובי יש גבול במעיים. וכ"ה גנדפס. ובפסיקתא רבתי ובי יש תחומין במעיים, ובז"ר אית תחומין במעיא. ועיין בלקח טוב מה שכתבתי שם בהערה ז': (רלט) א"ל את יתקן. בז"ר טוסף ולמה לא גלה לו מיד כדי לחבצו וליתן לו שכר על כל דבור ודבור. ובפסיקתא רבתי שם איתא וכל כך למה כדי לחבצו צפוני. ועיין רש"י עה"ת שהביא דברי חז"ל

[מה] (רמ) ולך לך אל ארץ המוריה. (רמא) ר' ינאי ור' חייא חולקין, ר' ינאי אומר
 מה הוא מוריה, (רמב) מקום (שהאורה) [שהמורא] יצא לעולם,
 שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (פסלים סו לו). ר' חייא אומר (רמג) ממקום (שהתורה)
 [שהוראה] יוצאה לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג): (רמד) ד"א מוריה,
 [אמר ר' יהושע בן לוי] מקום שהצדיקים מורין לפני הקב"ה והוא עושה, שנאמר (ויחלק)
 [ויחלקום] בגורלות (יה"א כד ה). (רמה) אומר ר' שמואל בר נחמון מהו מוריה, מקום
 שהקב"ה מורה לרשעים ומורידן לגיהנם, שנאמר כצאן לשאול שנתו [מות ירעם וירדו
 במ ישרים לבקר וצורם לבלות שאול מזבול לו (פסלים מט עו)]. (רמו) ר' שמעון בן יוחי
 אומר מהו מוריה, מקום מורה מכון נגד בית המקדש של מועלה, שנאמר מכון לשבתך
 [פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידך] (שמות טו יז). (רמוז) ר' יהודה בן פלמא אומר (רמח) מהו
 מוריה, אומר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך, א"ל הקב"ה למקום

הערות ותקונים

חז"ל מסנהדרין וז"ר יחד: (רמ) ולך לך אל ארץ המוריה. מכאן עד ולך לך א"ל הקב"ה נסיון הראשון
 חסר בנדפס גם ככ"י אקספארד, ואולי השמיט המעתיק מן ולך לך עד ולך לך השני, ונמצא גם בפסיקתא
 רבתי שם: (רמא) ר' ינאי ור' חייא חולקין. בפסיקתא רבתי שם כתוב מהו ארץ המוריה חזילה של חכמים
 כאן נאמר כל אחד ואחד הוא דברי המסדר ור"ל הרבה חזל חכמים יש כצאן לזרר הוראת מוריה ונסדר
 את טולם. והמאמר הזה נשנה ג"כ בצ"ר פ"ה אות ז' ר' חייא רבה ור' ינאי חד אמר למקום שהוראה
 יצאה לעולם ואחרת אמר למקום שיראה יצאה לעולם ע"כ. וכן התחלת המאמר שנה צירושלמי ברכות פ"ד
 ה"ה (דף ה' ע"ג) הר המוריה ר' חייא רובא ורבי ינאי חד אמר שמשם הוריה יוצאה לעולם ואחרת אמר
 שמשם יצאה לעולם, מוצא ר' חייא צרישא ואח"כ ר' ינאי. וברבתי שם הגי' ר' חייא הגדול. וכן
 מוצא בזילוקים שה"ש רמז תתקפ"ח בשם פסיקתא רבתי ועיין תענית דף ט"ז ע"א: (רמב) מקום שהאורה.
 תקתי שז"ל שהמורא או שהיראה, עיין בהערה שלפניה: (רמג) ממקום שהתורה. תקתי שז"ל שהוראה,
 כמו שהיא צירושלמי וז"ל ופסיקתא רבתי שם: (רמד) ד"א מוריה אמר ר' יהושע בן לוי. הוספתי המלות
 „אמר ר' יהושע בן לוי” כמו שהוא ברבתי ושם מוקדם מאמר של ר' שמואל, ואח"כ מוצא המאמר מר' יהושע
 בן לוי, וכך הגי' שם ד"א ארץ המוריה אמר ר' יהושע בן לוי הארץ שהצדיקים מורים מתוכה וגזירים על
 הקב"ה והוא עושה שנאמר ויפול דוד והזקנים מוכסים בשקים על פניהם ויאמר דוד אל האלהים הלא אני
 אמרתי למות צעם וגו' התי נא ידך בי וצבית אבי וצעמך לא למגפה (דה"א כ"א ט"ו וט"ז), וזילוקים
 שה"ש רמז תתקפ"ח בשם הרבתי, והשמיט הראיה מן הכתוב, ועיין בזרע אפרים שכתב אפשר לומר ע"פ
 מה דאמרין במגילה אין אדם שרפי ליפול על פניו אלא א"כ בטוח שיהיה נענה בתפלתו וכיון שדוד
 והזקנים נפלו על פניהם היו בטוחים שהקב"ה ישעה מה שהם גזירים עכ"ל. ולפניו מוצא הכתוב ויחלקום
 בגולות ונעלם ממני הכוונה, וצ"ר שם הגי' אמר ר' יהושע בן לוי שמשם הקב"ה מורה לעבודת כוכבים
 ומורידים לגיהנם המאמר קטוע ושמיט מאמר של ר' יהושע בן לוי ושאר המאמר של ר' שמואל בר נחמן וכו"ל
 אמר ר' יהושע בן לוי [. אמר ר' שמואל בר נחמן] שמשם הקב"ה טו'. וזילוקים וירא רמז ל"ו
 הביא דברי הב"ר עם החסריו: (רמה) אמר ר' שמואל בר נחמן. ברבתי חסרים המלות „בר נחמן” והגי'
 שם אמר ר' שמואל הארץ שמתוכה עתיד הקב"ה לבורות על הרשעים שירדו לגיהנם שנאמר כלאן לשאל
 שחו. וכן מוצא בשם הרבתי זילוקים שה"ש רמז תתקפ"ח. וצ"ר שם [אמר ר' שמואל בר נחמן] שמשם
 הקב"ה מורה לאומות העולם ומורידים לגיהנם. וזילוקים וירא שמשם מורה כחן לאומות העולם ומורידן
 לגיהנם: (רמו) ר' שמעון בן יוחי אומר מהו מוריה מקום מורה מכון נגד בית המקדש של מעלה. ודרש
 מוריה מלשון מורה בלעז ר"ל שמראה למזבח של מעלה. וכן בצ"ר פ"ה וזילוקים רמז ל"ו בשם צ"ר ר'
 שמעון בן יוחאי אומר למקום שהוא ראוי כנגד בית המקדש למעלה. וצ"ר שם צפ"י המיוחס לו כתב
 ראוי מכון כדמתרגמינן נורא אלהים ממקדשיך ומשורש תנחומא ובפדר"א וירא ויאמר מה מורה המקום הזה
 שהוא מכון כנגד כסא הכבוד של מעלה ע"כ. והסיוס מהכתוב מכון לשבתך ליתא שם. ועיין במכילתא
 שדרשו על זה מקדש של משה מכון כנגד כסא של מעלה, וכן מוצא ברש"י עה"ת (שמות טו יז), אולם
 ברבתי הביא את דברי ר' שמעון בן יוחאי בסוף גורס ד"א מהו המוריה אמר ר' שמעון בן יוחאי בארץ
 שהיה מקושטת כנגד מזבח שלמעלה [שנאמר] או ירה יירה, והיא גירסא משושבת, ונשתרשב ממאמר של
 ר' יהודה שלאחריו. עיין הערה רמ"ח: (רמוז) ר' יהודה בן פלמא. ברבתי בן פנייה, וצדפוס פראג
 פלייה, וזילוקים שה"ש בשם פסיקתא רבתי צר פדייה, וכן תיקן הרב צעל מאיר עין: (רמח) מהו מוריה
 אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים לאיזה מקום נלך טו'. ברבתי הגי' מוריה אמר לו להיכן הוא אמר
 לו לארץ שאני מראה אותך. וצ"ר שם ר' יוחן אמר למקום שיהא מראה לך. אבל הגי' לפניו בתנחומא
 למקום שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישוט שנאמר או ירה יירה, מנאל ברבתי במאמר של ר'

שמעון

שאני קושטך, ואין הלשון הזה אלא לשון קישוש, שנאמר לא תגע בו יד או ירה יירה (שמות י"ג). (רמב"ר) פנחס הכהן בן חמאי אומר (רנ) מהו מוריה, למקום מרותיה של עולם, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מנין שנאמר ויעל דוד [וכל ישראל] בעלתה אל קרית יערים (דכ"א יג ו) :

[בן] ולך לך. (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון בלך לך, שנאמר ויאמר ה' אל אברם לך לך במארצך וממולדתך (בראשית יב ה), ונסיון האחרון בלך לך אל ארץ המוריה: ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (שם כד ד), (רנב) ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני, שלא יאמרו אומות העולם הממו והלך וישחט את בנו, שאילו היה בדעתו לא היה שומע לו להקריב בנו, לכך ביום השלישי [וגו]: וירא את המקום מרחוק (שם), (רנג) מהו מרחוק, אמר ר' יצחק רחוק מיל, שנאמר אך רחוק יהיה [ביניכם וביני כאלפים אמה] (יחזקאל ד). (רנד) ראה אותו אברהם (ואמר לנעריו רואים אתם כלום, אמרו לו לאו), אמר ליצחק רואה אתה כלום, א"ל רואה אני הר גאון ומשובח וענין קשור עליו, אמר לנעריו רואים אתם כלום, (אמרו לו וואו רואים הר גבוה ויש בו עצים ואילנות), [אמרו לו לאו] אמר להן [שבו לכם פה עם החמור] (שם ט), (רנה) מה החמור רואה ואינו יודע כך אתם עם הדומה לחמור: ואני והנער נלכה עד כה (שם טז). (רנו) מהו עד כה, נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה, איזה כה, שנאמר כה יהיה זרעך (בראשית טו ה) ונשובה אליכם (שם כב ה), (רנז) בשרו פיו שהוא הולך וחוזר, ורוח הקודש אומר לאדם מערכי לב [ומה] מענה לשון [משלי טו א]: ויקח אברהם [את עצי העולה וישם על

הערות ותקונים

שמעון בן יוחאי בארץ שהיה מקושטת כנגד מוצח של מעלין או ירה יירה. לדעתו הלשון שם משושב ונכון יותר כמו שהוא בתנחומא, עיין לעיל הערה רמ"ו. ומלת מקושטת היא מלשון ירכיב, ירה יירה תר"י יתקשטון ועיין במאמר עין אות נ"ד: (רמב"ר) ר' פנחס הכהן בן חמאי. ברבתי ליתא אמר ר' פנחס סתמי, וכן בילקוט שה"ש שם הביא אמר ר' פנחס. גם בצ"ר שם הגי' אמר ר' פנחס נבד: (רנ) מהו מוריה למקום מרותיה של עולם כו'. ברבתי הגי' אמר ר' פנחס בארץ שמרתו של עולם בחוכה. שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג) ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ועל דוד וכל ישראל בעלתה [אל קרית יערים] (דכ"א יג ו). ועיין ברש"י עה"ת שכתב ארץ המוריה ירושלים וכן בד"ה לנבות את בית א' בירושלים כבר המוריה. וצ"ר הגי' ר' פנחס אמר מרותא דעלמא, והמלות שלפניו בתנחומא "אמר ר' יהודה הלוי בר שלום מנין" ליתא ברבתי. והסיוס ואף המקום מרות הוא על כל המקומות ועל דוד וגו' ליתא בילקוט שה"ש שם בשם הרבתי, ועיין בזרע האפרים ברבתי שם: (רנא) א"ל הקב"ה נסיון הראשון. נדפס וכן"א אקספארד הגי' מהו לך לך נסיון אחרון כנסיון הראשון נסיון הראשון לך לך ונסיון האחרון בלך לך: (רנב) ולמה ביום השלישי. וכל' נדפס, וברבתי הגי' כדי שלא יהו אומות העולם אומרים שכול היה ולא היה יודע להיכן הולך. וצ"ר פנה"א אות ו' ר' עקיבא אמר נסה אותו בודאי שלח יהיו אומרינן הממו ערבבו ולא היה יודע מה לעשות. וכן מוצא ברש"י עה"ת. ועיין אגדת בראשית פל"א אות ג' בסגנון אחר: (רנג) מהו מרחוק אמר ר' יצחק. זה ליתא ברבתי וגם לא ברבתי: (רנד) ראה אותו אברהם. נדפס אות כ"ג וברבתי שם מתחיל אמר ליה ליצחק, וכן בכ"י אקספארד נעתק המאמר כמו שהוא נדפס כמו שהעירותי לעיל. ובכ"י רומי הלשון משושב שם לפנינו והמלות, ויאמר לנעריו רואים אתם כלום אמרו לו לאו" מיתרשים לכן הסגרתים ומקומם אחר ששאל ליצחק: וכן המלות "אם רואים הר גבוה ויש בו עצים ואילנות" הוא הוספה מאוחר מעתיק, רק פה ז"ל כמו שמוצא בראש אמרו לו לאו כמו שהוא נדפס וברבתי. וכן נשנה המאמר בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרי מות (דף ק"ע ע"ב), וכן נשנה ב"ר אחרי מות ובקב"ר פ"ט פסוק לך חסול בשמחה לחמך. וכן מוצא בלקח טוב (בראשית כ"ד ד'). ובתנחומא הנדפס אחרי מות אות ז' קצר המדפיס ממאנוטובה ז"ל בני רואה את מה שאני רואה כו' כדליתא לעיל סדר וירא. אולם בכ"י ה' של אקספארד וצדפוס קאנטאנטינא ודפוס ווינאיא רחוב כל הענין שם. ועיין בסדר"א פל"ח. וכן נשנה בצ"ר פ"ו אות ז' ומוצא בילקוט וירא רמז ז"ט וכן בתיב"ע ציומא תליתאי וקף אברהם ית עיני וממא עין איקרא קטר על פורא: (רנה) מה החמור רואה וח"ו יודע כך אתם עם הדומה לחמור. עיין בימות דף ס"ב ע"א ועיין בצ"ר שם. ונדפס הגי' הואיל והחמור אינו רואה וח"ו ירכס רואה כמותו עם הדומה לחמור. וברבתי חסרים המלות "עם הדומה לחמור": (רנו) מהו עד כה נלך ונראה מה סופו של דבר של אותו כה. בצ"ר שם וכן בלקח טוב הוא נסח ר' יהושע בן לוי, וכן ברבתי מוצא כן בשמו, ושם סופו עד פה אין כתיב כאן אלא עד כה. ועיין רש"י עה"ת שהביא זה בשם מדרש אגדה: (רנז) בשרו פיו. וכל' נדפס, וצדפוס מאנוטובה הוסיף, שיחזירו עיניהם בשלוט"ו וכן הוא בכל הדפוסים האחרונים

יצחק בנר]. רנה) למה היה יצחק דומה למוי שהיה יוצא לישרף ועציו על כתפיו : ויקח בידו את האש ואת המאכלת [בנאשית כג ו]. רנמ) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין, שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת [מדיו] ידו : ויילכו שניהם יחדו [סס] (רס) זה לשחוט וזה לישחט : ד"א וילכו שניהם. (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי עם שהו הולכין בא השמן מימינו של יצחק, ואמר אי עלוב בנה של עלובה, כמה תעניות נתענה אמך עד שתבא, והזקן [נשתמה] [נשתמה] בזקנותו והרי הוא הולך לשחוט אותך, חזר יצחק ואמר לאביו ראה מה זה אומר לי, א"ל (רסב) הוא בא לייצף אותך, (רסג) אבל הקב"ה אל יצף לנו, שנאמר אלהים ראה לו השה לעולה [סס] (מ), ואע"פ כן וילכו שניהם, (רסד) בן כמה שנים היה יצחק, בן ל"ז שנים : ויבאו אל המקום [סס] (ט). (רסה) עם שהוא בא לשחטו, א"ל יצחק אוסרני בידי ורגלי שהנפש חצופה היא עד שלא נראה המאכלת באה ואודעוה ואיפסל מקרבן בבקשה אבי כדי שלא יעשה בי מום : וישלח אברהם וגו' ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים וגו' [סס] (י). א"ל מי אתה, א"ל מלאך, א"ל הקב"ה אמר לי קח נא ואתה אומר אל תשלח, באותה שעה ויקרא מלאך ה', ולמה ב' פעמים, אלא כאדם שהוא בדרך רחוקה הולך עם חבירו והניחו, והוא קורא לו חברי חברי, כך היה המלאך קורא אברהם אברהם, מה אתה עושה, ולמה אמר לו בזריוות, שהיה אברהם ממחר לשחטו, באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה רבוננו של עולם אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו של חבירו, אתה שאתה חוקר לבות וכליות, הייתה צריך לעשות לי כך, לא היה גלוי לפניך שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרו לשחטו בלב שלם, א"ל הקב"ה להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא וגו' [סס] (י) : ד"א ויקרא אליו. א"ל אברהם מי אתה, א"ל מלאך אני, א"ל אברהם כשאמר לי הקב"ה

הערות ותקונים

האחרונים. ובז"ר בשרו שהוא חזר מהר המוריה בשלום. וברבתי ד"א ונשבע לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון שנחבש שיתק חזר לו. וטובעים דבריו מהתנחומא כ"ש שלפניו. ובלקח טוב פ"י מנשחו שם חזרין ז"ל פ"ו מנשחו : (רנב) למה היה יצחק דומה. בז"ר פ"ו אות ג' ויקח אברהם את עני עלה כזה שהוא טוהן ולבו ככפתו : (רנב) למה כתיב מאכלת ולא כתיב סכין שהרבה אכילות אכלו ישראל מתחת ידו. בז"ר פ"ו אות ז' אמר ר' חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכרת אוכלים, ורנבן אמרי כל אכילות שישאל אוכלים בשלום הזה חייב אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת, ומוצא בערוך ערך מאכלת בשם בז"ר. ובתנחומא הגדפס (ומוצא בז"ר אקספארד) למה מאכלת שהיא מתירה את האוכלין לתוך פיו של אדם. ובלקח טוב מה לשון מאכלת שמתיר בשר לאכילה. ורש"י עה"ט כתב מאכלת סכין על שם שאוכלת את הבשר כמה דתימא וחרבי תכלי בשר ושומכרת בשר לאכילה עכ"ל : (רס) זה לשחוט וזה לישחט. וכן בז"ר שם וילכו שניהם יחדיו זה לעקוד וזה לישחט זה לשחוט וזה לישחט : (רסא) אמר ר' אבין הלוי ברבי. ברבתי חסרים המלות האלה, ומתחיל שבהו מולכין בא שסן ועמד לימינו של יצחק. ודברי התנחומא מוצאים בפי"ש המיוחס לו על הב"ר שם בפ"ו מ"ו המתחיל ובתנחומא מפורש בא שסן. וגם בתנחומא הגדפס היה כתוב פה המאמר הזה, וכן הוא בז"ר אקספארד (שהעתיק המאמר הזה מהגדפס) וגם בז"ר ה' של אקספארד גם בדפוסים ראשונים דפוס קאשטנאטינא ודפוס וויניציא. אולם הגדפס דפוס מאגסובה השמיט מכאן המאמר הזה והליגו בלמע"ה המאמר שהוסף מהילקוט (אות כ"ב) עיין לעיל הערה רכ"ז כי שם הרבתי לדבר כזה : (רסב) הוא בא לייצף אותך. בגדפס (אות כ"ב) בשעת שאינו בא אלא לייצף לו. וגם בז"ר אקספארד אשר העתיק המאמר הזה מתנחומא הגדפס כאשר היה חסר דף אחד (עיין לעיל הערה רכ"ז) הביא ג"כ לייצף לו. וראיתי בפסיקתא רבתי שם פ"מ הגי' אמר הוא בא לייצף לך. והוראת הנלה לעבר אותך. עיין ערוך ערך יצף וערך קף. וברש"י בז"ר שם ס"ה לשון לער ודלגה כמה דתימא. ואם לא מדלגה מדבר (יהושע כב) ומתרגמין ואם לא מייפא, כלומר הוא בא להדאיג אותך, הקב"ה ידאיג אותי ויערטו עכ"ל, ועיין במ"ב שם : (רסג) אבל הקב"ה אל יצף לנו. ברבתי הקב"ה יראה לו, לדעתי יש לתקן הקב"ה יצף לו, וכן תמצא הגי' בפי"ש בז"ר שם א"ל הוא בא לייצף לך הקב"ה הוא יצף לו, וזה שסיים ברש"י שם כלומר הוא בא להדאיג אותך הקב"ה ידאיג אותי ויערטו. ובז"ר שם ויאמר הנה האש והעצים א"ל יצף להבוא גברא דיגער ביה, ר"ל ידאיג ויערט לאותו שנער כך. ואולי היה הגי' בז"ר הקב"ה יצף להבוא גברא, ואחד כתב בז"ר לפרש מלת יצף ליה "יגער ביה" ואח"כ הוצא גם זה פנימה : (רסד) בן כמה שנים היה יצחק בן ל"ז שנים. עיין לעיל אות מ"ב, ובהערה ר"ב : (רסה) עם שהוא בא לשחטו א"ל יצחק אוסרני. מוצא ברבתי שם, ועיין בסגנון אחר בז"ר פ"ו אות ח' ופדר"א פ"ו תדל"ר פ"ו ותדל"ז פ"ב : הוא

להקריבו] (רסו) הוא בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש שיאמר לי הוא בעצמו, מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואת הערפל וא"כ בי נשבעתי (נלאשית כג טו), א"ל אברהם והרי נשבעת ואף אני נשבעתי שאיני יורד מן המזבח הזה עד שאומר (רסז) כל מה שאני צריך, א"כ אמור כל מה שאתה צריך, א"ל אברהם לא אמרת לי שאתה מעמיד ממני מלא כל העולם כולו, (רסח) שנאמר וספור הכוכבים וגו' כה יהיה זרעך (נלאשית טו ט), א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל והלא אמרת לי שאתה מרבה בני כעפר, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (שם כח יד) א"ל הקב"ה הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, (רסט) א"ל כשם שהיה לי להשיבך ולא אמרתי לך כלום רבוננו של עולם אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר והעלהו שם לעולה, וכבשתי יצרי ולא השבתוך, אף אתה בשידויו בניו של יצחק חוטאים לפניך ונכנסים לצרה, זכור להם עקדת יצחק אביהם וסלה להם ופדה אותם מצרותם, אמר להם הקב"ה אמרת שלך, אף אני אומר שלי, א"ל הקב"ה עתידין בניך להיות חוטאים לפני, (ער) ולדון אותם בראש השנה, אלא אם מבקשים הם שאהיה סולה להם, יהיו תוקעים לפני בו ביום בשופר, א"כ אברהם ומהו שופר, א"ל הקב"ה אין אתה יודע, א"כ לאו, א"ל חזור לאחוריד וראה, מיד וישא אברהם את עיניו [וירא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו] (שם כג יג), אין אומר כאן אלא בקרניו, א"ל יהו תוקעין לפני בקרן הזה ואני סולה לעונותיהם, באותה שעה נתן שבה והודיה לפני הקב"ה, והוא שדוד מקלם מוגיני וקרן ישעיו (ש"כ כג ג), וכן הוא אומר תקעו שופר בציון (יואל ג טו), תחילה בראש השנה, ואחר כך קדשו צום (שם ט), זה יום הכפורים, לאחר עשרה ימים שבו הקב"ה סולה לעונותיהם, שנאמר כה ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טז ט), ואשריכם ישראל היאך הקב"ה חיבב אתכם מה שיום עשה לכל אומה ולשון, שנאמר כח מעשיו הניד לעמו וגו' (תהלים קי"א ו), וכתוב מוגיד דבריו ליעקב הקיפו ומשפטיו לישראל (שם קמ"ט ט), וכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטם בל ידעום הללויה (שם ט"ז כ): חסלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

[א] ויהיו חיי שרה. ואברהם זקן בא בימים (נלאשית כד ה). (א) זש"ה כי אתה תברך צדיק וגו' (תהלים ס"ג יג), משנברא העולם עד שעמד אברהם היה הקב"ה מברך את עולמו, שכיון שברא לאדם ולחיה הוא ברכן, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו' (נלאשית א כח). בירך לנה ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט ה), כיון שעמד אברהם (ב) עשאו אב לכל הבריות, שנאמר והיה ברכה (שם יג ט), הוי כי אתה תברך צדיק ה' כצנה רצון תעטרנו (תהלים ס"ג יג), שנעשה לו הקב"ה כמנון הזה, שנאמר אנכי מגן לך (נלאשית טו ג), ואין צנה אלא מגן, שנאמר (ונשוא) [ונשוא] הצנה (הולך) [הלך] לפניו (ש"ה י"ז ו), (ג) מהו רצון תעטרנו, שבירך לאברהם בוקנה, שנאמר ואברהם זקן: [ב] [ואברהם זקן]. זש"ה כל ארחות ה' חסד ואמת (תהלים כ"ג י), תחילתה של תורה

הערות ותקונים

(רסו) הוא בעצמו אמר לו. מכלן מתחיל בכ"י ארספארד, כי בכ"י הוא נוסף מאמר גדול מאת הגעתיק מתנחומא הכדפס, עיין לעיל הערה רכ"ז וס"ס [הקב"ה בעצמו אמר לי] והוא מן הכדפס, ומן הוא בעצמו אמר לי הוא מן הכ"י ע"ש: (רסז) כל מה שאני צריך כו' שאתה צריך. בכ"י רומי כל מה שאני מבקש כו' שאתה מבקש: (רסח) שנאמר. הראיה מן הכתוב ליתא בכ"י רומי: (רסט) א"כ כשם שהיה לי להשיבך. עיין פסיקתא פסקא בחודש השביעי (דף קל"ד ע"א): (ער) ולדון אותם צ"ה. בכ"י רומי ואני יושב לדון אותם בראש השנה:

(א) זש"ה כי אתה תברך לדיק. מוצא בילקוט תהלים רמז תרל"ג וחסר בלדו הליון תנחומא. (המאמר הראשון כי אתה תברך לדיק צנוהג שבעולם הוא ממדרש ש"ס מומור ה', ומן ד"ה כי אתה תברך לדיק הוא מתנחומא שלפנינו). ובתנחומא הכדפס נמאלו דרשות אחרות על פרשת חיי, ומשנות מאשר לפנינו בכ"י עלנו: (ב) עשאו אב לכל הבריות. ז"ל בכל הבריות, וכל רומי ובכ"י פארמא ובילקוט שם: (ג) מהו רצון תעטרנו שבירך לאברהם בזקנה. דכתיב עמרת תפארת סיבה (משלי טו לא): (ד) תחלתה של תורה חסד. מוצא לעיל בפ' וירא אות ד', הוא שדוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת התורה

חסד, ואמציעתיה חסד, וסופה חסד, תחילתה חסד, שגמל חסד לתתנים ולכלות, גמל חסד לאדם ולחיה, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כג), (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדליתא בנייתא, קישטתה הקב"ה לחיה והביאה אצל אדם, (ו) אתה סבור שמא הביאה לו תחת זית, או תחת תאנה, (ז) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחיה, (ח) שנאמר בעדן גן אלהים היית וגו' (יחזקאל כה יג), (ט) והפחות שבהן היה של זהב, שכך כתיב וברקת וזהב (שם סג), הרי י"ג חופות שנעשו לאדם ולחיה. (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטור הקב"ה לחיה בעשרים וארבעה תכשיטין, ולא עוד אלא שאחזו בידה והוליכה אצל אדם. אמר ר' אבין הלוי ברבי אשרי עירוני שכך ראה המלך אוהו ומוליכה לו לבית, שנאמר ויביאה אל האדם (בראשית ב כג), (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת, הרי תחילת של תורה חסד, ואמציעתיה חסד מנין, שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (שם לג ה), כיון שמתה מה כתיב, ויקרא שמו אלון בכות (שם), והיה יעקב יושב ובוכה עליה, אמר הקב"ה יהא יעקב יושב ומצטער, נראה לו פנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שם סג ט). וסופה חסד ממשוה, שכשנסתלק קבר אותו, שנאמר ויקבר אותו בגיא בארץ מואב (דברים לז ו), הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. עמד אברהם ודיבק במדת חסד, א"ל הקב"ה שלי היתה המדה הזאת, ואתה אחותה בה, חייך (יב) שאני עושה אותך כיוצא בי, מנין שנאמר חוזה היות עד די ברוסון רמיו ועתיק יומין יתב לבושיה כחלג חיור וגו' (דניאל ז ט), (יג) מה כתיב למעלה מן הענין, ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו (בראשית כג ט), עמד ונמפל בה, א"ל הקב"ה ראוי אתה לעטרה, שנאמר ואברהם זקן:

[ג] [ואברהם זקן]. (יד) זה שאמר הכתוב אשת חיל מי ימצא (משלי לא י),

הערות ותקונים

התורה תחלתה חסד כו' וע"ם בהערה ז': (ה) אמר ר' אבהו בערביא קורין לגדליתא בנייתא. עיין ב"ר פ"ח אות א' ר' איטו ואמרי לה בשם ר' ציבי והוא תני לה בשם ר' שמעון בן יוחאי קיספס ככלה ואח"כ הביאה לו, אית אתרין דקריין לקעתא בנייתא. ויש לתקן ב"ר ש"ל ר' אבהו והוא ר' אבהו שלפנינו. עיין לעיל פ' וירא השרה ל"א: (ו) אתה סבור שמא הביאה לו תחת זית. עיין ב"ר פ"ח אות א' אמר ר' חמא בר חנינא את סבור שמתחת הרוב אחד או שקמה א' הביאה לו אלא משקטתה כ"ד מני תכשיטין אח"כ הביאה לו: (ז) אמרו רבותינו שלש עשרה חופות עשה הקב"ה לאדם ולחיה. ב"כ פארמא כתיב אמרו רבותינו שלש עשרה חופות וגו' ה"ג המעתיק מלת וגו' במקום וכו' והתקצר בלשונו. ובפסיקתא פסקא דפריה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא שלש עשרה חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון דכתיב בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כה יג), ר"ל אמר אחד עשר ורבנן אמרי עשר, ולא פליגי מאן דאמר שלש עשרה עבדי כל אבן מסוכתך תלת כו', וכחצתי שם בהערה ק"ט כי המאמר נשנה ב"ר פ"ב ריש אחרי ובק"ר פ' מי כההם, וגם בפסיקתא רבתי פ"ד. ובב"ר פ"ח המאמר קטוע ויש לתקן ע"פ הפסיקתא וק"ר. ובגמרא בבלי ב"ב דף ע"ה ע"א נאמר עשר חופות, והעירוני ש"ל שלש עשרה, וע"ע בהערה קכ"א, ועיין בבנייתא ל"ב מלות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי מדר י"ז, ומוצא בפרש"י בב"ר ס. ובפריקת דרבי אליעזר פ"ב איתא ג"כ עשר חופות ע"ש. וע"ם בבב"ר מ"ז אות מ"ז: (ח) שנאמר בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך. הכונה כי במקרא נאמר אדם פסדה ויהלום תרשים שהם וישפה ספיר טפך וברקת וזהב, הם עשרה, וכל אבן יקרה מסוכתך הוא תלת, כמו שמפורש בפסיקתא ס: (ט) והפחות שבהן היה של זהב, עיין בגמרא ב"ב שם גרוע שכלן זהב: (י) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא עיטור הקב"ה לחיה בעשרים וארבעה תכשיטין. עיין במדרש חוית פסוק טפת חופתה מה כלה זו נתקשטה בכ"ד תכשיטין. והכ"ד תכשיטין הן אותן המניין בישיעה ג', עיין ברש"י וב"מ בב"ר שם פ"ח: (יא) הוי כל ארחות ה' חסד ואמת. וכ"כ ב"כ פארמא. ובכ"י רומי הגי' זהו כל ארחות ה' חסד ואמת, והמלות הרי תחלת של תורה חסד" ליתא ס: (יב) שאני עושה אותך כיוצא בי. ר"ל שיהיה זקן, והביא ראיה לבושיה כחלג חיור, שנגלה הקב"ה בן, עיין מביילתא יתרו פ' אנכי: (יג) מה כתיב למעלה מן הענין ואחרי כן קבר אברהם. הביא ראיה שאברהם גמל חסד לשרה, וכן תמלא מאמר הדומה לזה בב"ר סוף פ"ח ואחר כן קבר אברהם ה"ד רודף לדקא והסד ימלא חיים לדקא וכבוד, רודף לדקא זה אברהם כו' והסד שגמל חסד לשרה כו' אמר ר' שמואל בר יחנן אמר לו הקב"ה אני אומותי גומל חסדים תפסת אומותי כל לבוש לבושי ואברהם זקן, ר"ל כל לבוש לבושי דכתיב לבושיה כחלג חיור: (יד) זש"ה אשת חיל מי ימצא. מוצא בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בשם התנחומא, ומוצא בגלגלת בראשית

(טו) הדברים על מי נאמר, לפי שכתוב למעלה ויבא אברהם לספור לשרה ולבנותה (בראשית כג ז), התחיל בוכה ומספיד, ואמר אימתי יש לי לימול כיוצא בך, אשת חיל זו שרה, שנאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את (שם יג ז). ורחוק מפנינים מכרה, שבאת ממרחק, שנאמר קורא ממורה עיש מארץ מרחק איש עצתי (ישעי מו יא). במה בה לב בעלה, זו שרה, שנאמר [אמרי נא אחותי את] למען ייטב לי בעבורך (בראשית יג יג). ושלל לא יחסר זה אברהם אבינו, שנאמר ואברם כבר מאד (שם יג ט). גמלתה טוב ולא רע, זו שרה, שנאמר ולאברם היטיב בעבורה (שם יג טו), (טז) דרשה צמר ופשתים, בין ישמעאל ליצחק, שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית וגו' ותאמר לאברהם גרש (את) האמה הזאת וגו' (שם כ ט י). (יז) היתה כאניות סוחר, שהיתה מטללת ממקום למקום וממדינה למדינה, כספינה הזאת ההולכת ממקום למקום בים. (יח) ממרחק תביא לחמה, שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך וגו' (שם כ טו). ותקם בעוד לילה, אימתי וישכם אברהם בבוקר וגו' (שם כג ג). (יט) ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, בעצם היום הזה נמול אברהם וגו' (שם יז ט), ואין חק אלא מילה, שנאמר ויעמידה ליעקב חק לישראל ברית עולם (הילניס קא י). זממה בשרה ותקחהו, שעד שהיא בחיים זממה ליטול את מערת המכפלה, ותקחהו שהרי נקברה בה. (כ) מפרי כפיה נטעה כרם, שנאמר וישע אשל (בראשית כא לג), מהו וישע, כד"א וישע כרם (שם ט כ). הגרה בעז מתניה, שאמר לה אברהם, מהרי שלש סאים קמה סלת וגו' (שם יח ו). (כא) טעמה כי טוב סחרה, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה (שם כא ז). לא יכבה בלילה נרה, אימתי ויחלק עליהם לילה (שם יד טו). (כב) לא תירא (כג) לביתה משלג, אימתי כשהראה לו הקב"ה גיהנם, (כד) בישרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו, שנאמר והנה תגור עשן

הערות ותקונים

פל"ד, ובנדפס הוא בשינוי וחסר שם ההתחלה. ועתה ראתי כי כל המאמר הזה מן אות ד' המתחיל זש"ה אשת חיל עד כי אחד קראתיו ואזכרתי (קרוז לסוף אות ד') נוסף בדפוס מואנטיב וליהא בדפוס קאטשטאנטיבא ובדפוס וויניציא, וכן בכ"י של אקספארד קופץ ז' וגם בכ"י ה' מאקספארד ליהא: (טז) הדברים על מי נאמר. זכ"י רומי הדברים האלו נאמרו לפי שכתוב למעלה, ובכ"י פארמא הדברים הללו נאמרו לפי הכתוב למעלה: (טז) דרשה אמר ופשתים בין ישמעאל ליצחק. בילקוט וכן בנדפס בין יצחק וישמעאל, וע"ש בעץ יוסף שנדקדק לפרשה, ובאגדת בראשית מנאל גירסא אחרת, דרשה אמר ופשתים שאף היא היתה מקיימת את המצות כאברהם, (כל אשר תאמר לילך שרה וגו': (יז) היתה כאניות סוחר שהיתה מתעטלת ומקוסת למוס. וכן מובא בילקוט שם, ולפנינו בנדפס היתה כאניות סוחר והוקח האשה בית פרעה ועוד וישלח אבימלך, ובאגדת בראשית היתה כאניות סוחר שהיתה בעבר הנהר וזאת לה אל ארץ כנען: (יח) ממרחק תביא לחמה שנאמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך. כ"ה בילקוט משני וחסר בנדפס: (יט) ותתן טרף לביתה. עד ברית עולם, ליהא בנדפס, ומובא בילקוט משני בשם התנחומא: (כ) מפרי כפיה נטעה כרם. עד וישע כרם ליהא בנדפס, ומובא בילקוט שם בשם התנחומא, ובכ"י רומי הגו' כמד"א וישע כרם ואומר כי כרם ה' לבנות בית ישראל, ובאגדת בראשית הגו' מפרי כפיה נטעה כרם כי כרם ה' לבנות בית ישראל (ישעי ה) השמים ארוה מלות מתנחומא, וראיתי כי בתנחומא הנדפס מובא זה להלן בפסוק בפרדסי עשתה לה מפרי כפיה נטעה כרם זה ישראל שנאמר כי כרם ה' לבנות בית ישראל: (כא) טעמה כי טוב סחרה, ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה. ר"ל שצברה שלא יהיה לה בנים ותתן לה הקב"ה זן, וזה דורש על כי טוב סחרה, וכן מובא בילקוט שם, ובנדפס הלשון משושש טעמה כי טוב סחרה כשצאו עליהם המלכים דכתיב ויחלק עליהם לילה, המלות, כשצאו עליהם המלכים" ושתרצבו משורה שלפניה, וכ"ל טעמה כי טוב סחרה [ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה, לא יכבה בלילה נרה] דכתיב ויחלק עליהם לילה. ובאגדת בראשית הביא כך טעמה כי טוב סחרה ואמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך, וזה מובא בתנחומא על ממרחק תביא לחמה, ובילקוט שם הסריס המלות, "לא יכבה בלילה נרה": (כב) לא תירא לביתה משלג. לפני זה נוסף בנדפס ידיה שלחה בשישור שהיתה נותנת מבטל לעוברים ושבים כפה פורשת לפני שהיתה נותנת זקוקה ומלגשת ערומים. וזה ליהא גם בילקוט בשם התנחומא: (כג) לא תירא לביתה משלג. מובא בן גס בילקוט שם, ובנדפס קצר בלשונו ומובא רק לא תירא לביתה משלג מניהס. ועיין בפסיקתא פסקא עשר תעשר (דף ל"ז ע"ג) לא תירא לביתה משלג כו' השלג הוא אלמונה שלהם ע"ש: (כד) בשרה שאין אחד מבניה יורד לתוכו. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הגו' בשרו שאין אחד מבניו יורדן לתוכו שנאמר והנה תגור עשן, תגור עשן זה גיהנם, למה מפני שהן מקיימין שני דברים. ובאגדת בראשית שם הביא המסדר האחרון הזה כך, לא תירא לביתה משלג שהתנה הקב"ה עמו

ולפיד אש (בראשית טו יז), למה לפי שהם מקיימים שני דברים. כי כל ביתה (כה) לבוש שנים, אלו שבת ומילה. (כו) מרבדים עשתה לה, אימתי כשאמרו לו איה שרה אשתך (שם יח ט), אמר לה מבושרת את שאת יולדת, ומהם יוצאים כהנים גדולים שמשמשין באהל מועד. שש וארמון לבושה, שנאמר (שש) [תכלת] וארמון וגו' (שמות כו ג). (כז) נודע בשערים בעלה, כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם ונקרא זקן, שנאמר שמעני אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית עב ג), הוי נודע בשערים בעלה, מיד כשבתו עם זקני ארץ הזקין, לכך נאמר ואברהם זקן:

[ד] [ואברהם זקן]. (כח) בא וראה מאדם ועד אברהם עשרים דורות ואין נתיב בהן זקנה אלא בו, היו מולידים בנים ובני בנים, ולא היו ניכרים איזה הבן ואיזה האב, והיו הבנים מכים את האבות ולא היו יודעין, שנאמר ויכל בהבל ימיהם ושנותם בבהלה (תהלים עח ג), שהיו הכל שוין עד שבא אברהם ונתן לו הקב"ה את העטרה הוו שהוא עיטור לאדם כשהוא מוקין, (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה צדקה, שנאמר עמרת תפארת שיבה (משלי טז ג), והיכן את מוצאה, בדרך צדקה תמצא (שם), מי היה זה אברהם שכתוב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את וגו' (בראשית יח יט), א"ל הקב"ה חיך שאתה ראוי לזקנה, לכך נאמר ואברהם זקן, ואף דוד נמל העטרה הוו, שנאמר והמלך דוד זקן (מ"א א ח), למה שעשה כמות אברהם, שנאמר ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), לכך נאמר עמרת תפארת שיבה:

[ה] (ל) ד"א ואברהם זקן. שלשה בני אדם תבעו שלשה דברים בניהם, ומהם

הערות ותקונים

שזכות מילה ושבת אין בניו יורדין לגיהנם, כי כל ביתה לבוש שנים שבת ומילה: (כה) לבוש שנים שבת ומילה. דרש שנים כמו שנים, ובפסיקתא פסקא עשר תעשר שם (דף ז"ה ע"א) ובתנחומא כ"י פ' אמור ובנדפס אמור (אות י"ג) לבוש שנים מילה ופריעה, זינית ותפילין, העניק תעניק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר ע"כ. וראיתי ברש"י משלי ז"א כ"א לבוש שנים ברית דם מילה, ד"א מלובשים בכפל נתון תתן, פתוח תפתח, העניק תעניק, כל אלו מליצין אותן משלג גיהנם כך נדרש בתנחומא עכ"ל. ודברי רש"י לריכס תקון וכ"ל לבוש שנים מלובשים בכפל ברית דם מילה [ופריעה, זינית ותפילין], נתון תתן כו': (כו) מרבדים עשתה לה אימתי כו'. כן מוצא בילקוט משלי שם בשם התנחומא. ובנדפס קר המדפיס דפוס מאגנוזה מרבדים עשתה לה אלו נגדי כהונה, והמלות שם וארמון לבושה שנאמר תכלת וארמון וגו' השמיט, ואח"כ נמלא בנדפס, מפרי כפיה נעטה כרס זה ישראל שנאמר כי כרס ה' לבאות בית ישראל זה היה כתוב נלדו על פסוק וזממה שדה, מוצא בפנים בפסוק מרבדים, עיין לעיל הערה כ'. ובאגדת בראשית איתא כך: מרבדים עשתה לה אימתי כשאמרו מי איה שרה אשתך הרי את מבושרת שניך עתידין ליעשות פניהם להיות לובשים נגדי כהונה ומשמשין בזהו מועד שנאמר ועשו את האפור וגו' (שמות כח) כיון שמתה קפצה עליו זקנה והזקין מיד נודע בשערים בעלה ע"כ. ובזה נגלה אות א' תורה: (כו) נודע בשערים בעלה כשמתה שרה קפצה זקנה על אברהם. כ"ה בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס הגירסא נשתית גם נוסף שם הסוס על הכתובים האחרונים מאת המדפיס דפוס מאגנוזה, וכך איתא שם: נודע בשערים בעלה כשזקם מבני חת תנו לי אחות קבר, סדין עשתה זו המילה שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כה), עז והדר לבושה אלו עניי כבוד שהיו מקיפין את האהל שלה, פיה פתחה בחכמה אימתי בשעה שאמרה לו בא נא אל שפתי (בראשית עז), אופרה הליכות ביתה שכל יום היתה מלפני אימתי יחזרו המלאכים כשברוה שוב אשוב אליך, קמו בניה וישערו והאמר מי מלא לזכרם, רבות צוות עשו חיל לא האמות, ואת עלית על כלבה שנאמר הביתו אל אברהם אביכם (ישעיה נא), תנו לו מפרי ידיה שנאמר ויהי חיי שרה וכיון שמתה קפצה זקנה על אברהם מה כתיב אחריו ואברהם זקן. וכל זה המאמר מתחילתו עד סופו גם המאמר שלאחריו עד סופו למה כי אחד קראתיו ואברהם נוסף מן המדפיס דפוס מאגנוזה וליחא בדפוסים ראשונים דפוס קאנטאטניאל ודפוס וויניציא וכ"י שני של אקספארד, ובנדפוס מאגנוזה נרשם יד פושטת להורות כי נוסף הוא: (כח) בא וראה מאדם ועד אברהם כו' ואין כתיב בהם זקנה. המאמר הזה וכן המאמר שלאחריו אות ה' אברהם תבע הזקנה נשטה בשטייז קצת בז"ר פס"ה אות ט', אמר ר' יהודה בר סימון אברהם תבע זקנה, ועיין גמרא ב"מ דף פ"ו ע"א ובסדרין דף ק"ו ופדר"א פ"ב. ובילקוט חיי רמז ק"ה אחר שהביא המאמר מ"מ פ"ז ע"א עד אברהם לא היה זקנה מילא וז"ל ואית דמפקין לה בזה"ל לישא אברהם תבע זקנה כו' ונרשם בל"ו ב"ר פ"ט"ו יש לתקן ש"ל ב"ר פס"ה. והמלות בראש המאמר וראית דמפקין לה בזה"ל לישא"ה הם דברי הילקוט מדנפשיה, ועיין באגדת בראשית פל"ד אות ב' מוצא זה בקצת שטייז כדרך מסדר אחרון: (כט) ואימתי באה עליו כשהוא עושה לרקה שנאמר עמרת תפארת שיבה. עיין ב"ר פ"ט, והמאמר שלכינוי מוצא בילקוט מ"א רמז קס"ז בשם התנחומא: (ל) ד"א ואברהם זקן.

התחילו תחילה, אברהם תבע הזקנה, אמר אברהם אב ובנו נכנסין לעיר ואינן ניכרין איזהו הגדול ואיזהו הקטן, אמר הקב"ה אתה תבעת זקנה בפוך, הייך כך אני מתחיל, שנאמר ואברהם זקן, יצחק תבע יסורין, (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבוננו של עולם אדם חוטא ואתה פורע ממנו בבת אחת, יסרו קימעא קימעא ואתה פורע ממנו, (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול לא היו מורדין כך אלא השפעת להם שלחה לכך מרדו כך, שנאמר ישליו אהלים לשודדים ובמזוחות למרגיזו אל (איוב יו), אמר לו הקב"ה אתה תבעת יסורין בפוך הייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי כי זקן יצחק [ותכהין עיניו מראות] (נבשית כו). יעקב תבע את החולי, (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבוננו של עולם אדם יושב בנחת ונפשו יוצאה ונכנס תחרות לעולם, על זו מתבקש לאדם בידי אחרים, או אחרים מתבקש להם בידו, והוא מת פתאום ותחרות נעשה בעולם, אלא יעשה [אדם חולת] חמשה או ששה ימים עד שיצוה לבניו כל מה שהוא צריך ויסתלק מן העולם, אמר לו הקב"ה יעקב תבעת את החולי, הייך ממך אני מתחיל, שנאמר ויהי אחר הדברים האלה (ויגוד) [ויאמר] ליוסף הנה איבך חלה (נבשית מח טו) דזי שלשת האבות התקינו שלשה דברים הללו, לכך נאמר ואברהם זקן :

[ו] ד"א ואברהם זקן. (לד) שקנה שני עולמות, בראשונה היה שמו אברם, ועכשיו נוסף לו ה', שירש שני עולמות, שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא. (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא, כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ש נד), הן הן האותיות שבאברהם, הן שבזכותו נבראו העולם הזה והעולם הבא, הוא שאמר לו הקב"ה ואעשך לגוי גדול (ש יג יב), למה לא אמר לו ואשימך אלא ואעשך, אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חייא אביו, שאמר בשם רב יהודה בר יוחנאל ורבתינו משום רבותינו שבגולה, אמר הקב"ה לאברהם, אני בורא אותך בריה חדשה ומחדשך, ואגדלה שמך, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמר הקב"ה לאברהם אני עושה שמך למנין אברים שבך, מה אברים רמ"ח, אף שמך רמ"ח. ואגדלה שמך והיה ברכה (ש טו), אימתי הראה לו הברכה בזקנותו, שנאמר ואברהם זקן: בא בימים, מהו בא בימים, ר' יוחנן אמר בוילון של העולם הזה, ור' אלעזר אמר בעולם הזה ובעולם הבא, לכך נאמר בא בימים, אמר לו לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו' (נבשית טו יח), הראה לו מה שבעולם הזה ומה שבעולם הבא, לכך נאמר בא בימים: וה' ברך את אברהם בכל (ש כד טו), (לו) מהו בכל, עד שהוא בין הבתרים בישרו (לז) שהוא נותן לו בן אחר חמשים ושתים שנה, כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ה שנה הכיר אברהם את בוראו, באותה שעה בישרו שהוא נותן לו בן אחר נ"ב שנה, הוי וה' ברך את אברהם בכל: ד"א מהו בכל, בזכות המעשרות, שנאמר ויתן

הערות ותקונים

עיי' בב"ר פס"ה אות ט': (לא) אמר יצחק לפני הקב"ה רבש"ע כו', בב"ר שס איתא כך אמר לפניו רבון כל העולמים אלס מה בלא יסורים מדה הדין מהוחה כנגדו מתוך שאתה מביא עליו יסורים איין מדה הדין מהוחה כנגדו: (לב) אילו הבאת יסורין על דור המבול, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ד"ה ישליו אוהלים: (לג) אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע כו'. בב"ר איתא אמר לפניו רבון העולמים אלס מה בלא חולי ואינו מיישב בין בניו, מתוך שהוא חולה שנים שלשה ימים הוא מיישב בין בניו: (לד) שקנה שני עולמות. בב"ר פל"ט אות ו' ואברהם זקן, זקן זה קנה שני עולמות, וכתיב צעל מ"כ זה קנה זקן וטריקין זה קנה, ודוגמת זה דרש בב"ר דקדושין [דף כ"ג] והדרת פני זקן זה שקנה חכמה: (לה) אמר ר' חלפתא בר כהנא. בב"ר פארמא הסכים המלות בר כהנא, וכן במאמר שלאחריו אמר ר' זכריה הכהן בשם ר' חייא אביו, בב"ר פארמא אמר ר' זכריה בשם ר' חייא בר אבא, ולפי דברי היוחסין שהביא ערך ר' זכריה אמר ר' זכריה הכהן בר המא יס לתקן לפנינו במקום בשם ר' חייא אביו ל"ל בשם ר' חמא אביו: (לו) מהו בכל. עד שהוא בין הבתרים, מובא בילקוט חיי רמז ק"ו בשם התנחומא: (לז) שהוא נותן לו בן אחר חמשים ושתים שנה כיצד ר' יוחנן ור' חנינא אומרים בן מ"ה שנה הכיר אברהם את בוראו. וכן מתבאר בב"ר פל"ט אות ח' ופס"ד אות ד' ר' יוחנן ור' חנינא תרזיהון אמרי בן מ"ה שנה הכיר אברהם את בוראו, והנה בעת כריחתו ברית בין הבתרים היה אז אברהם בן מ"ה שנה, והיה זה בשנת אלף תתקנ"ו, ואברהם נולד אלף תתקנ"ה, ויצחק נולד למאה שנים לאברהם בשנת ב"א מ"ח. וכונת המדרש כי בכל בנימטריא נ"ב שנותן

לו מעשר מכל (נלשית די כ), אף יצחק [נתברך] בזכות המעשרות, (לח) [שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' (סג טו יב), ואומר ואוכל מכל במרם תבא ואברכהו (סג כו לג), אף יעקב נתברך בזכות המעשרות] שנאמר וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך (סג כח כג), הוי וה' ברך את אברהם בכל: ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכר אשר לו. (למ) מהו המושל, שהיה שולט [ביצרו ש. אמר צדיק מושל (ביראת) (יראת אלהים) (ט"ז כג ג): אמר לו שים נא ירך. (מ) ראה היאך הוי מחבבין את המורה, ואף יעקב כשהשביע ליוסף א"ל שים [נא ירך תחת ירכי] (נלשית מו כט). על מה הוי מחבבין המילה שהיו יודעים שהיא עתידה להציל את בניה מגיהנם לעולם הבא, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה [ופערה פיה לבלי חק] (ישעיה ס יד), מהו לבלי חק, אין חק אלא מילה שנאמר אשר כרת את אברהם וגו' ויעמידה ליעקב לחק (סלית קה ט י), אבל ישראל שהן מחולין הן נמלטין ממנה, שנאמר כי תעבור במים וגו' (ישעיה מג ג):

[ז] ויוסף אברהם ויקח אשה (נלשית כה ה). זש"ה וזכור את בוראך (קהלת יב ה), מהו בוראך זה הקב"ה. (מא) עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים [ואין אתה בא לידי עברה וכו' מואין באת מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא]. (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי (מג) ושלשתן בפסוק הזה. וזכור את בוראך זה הקב"ה, (בארך) [בארך] זו באר שיצאתה מליחה סרוחה. (בוראך) [בורך] למקום שאתה עתיד ליתן דין וחשבון, הוי וזכור: [בימי בהורותיך] (סג) לא תמתין עד משתוקין [אלא] עד אשר לא יבאו ימי הרעה, (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה (מה) שהוא אומר לעשות דבר ולא יכול, ולבית ימים של רעה המת, אמר ר' שמעון

הערות ותקונים

שנות לו ב"ן אחר ג"ב שנה מן ברית בין הבתרים, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה כך את אברהם בכל בכל בנימסריא ב"ן: (לח) שנאמר ויזרע יצחק, עד שנאמר וכל אשר נתן נשמע ע"י שגת המעתיק ונמצא לנכון ככ" רומי, וגם ככ" פארמא הלשון משוגש: (למ) מה המושל שהיה שולט בילרו. ככ" אקספארד שלפינו חסרים המשש דפס ונדבקו במקום המשש דפי נייר (דף ג"ה ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט) כתובים ככתב פשוט מיודי סופר מלאחר אשר הוליא מהתחומא הגדפס, בדף ג"ד מהכ"י בסופו מסיים מה המושל שהיה, ומיניין למטה צמלת שולט ר"ל ליון לדף שלאחריו האריך לצוא, והוא המאמר שלפינו מה המושל שהיה שולט ביצרו, ובדף ג"ה הכתב מחדש מהסופר האחרון מתחיל במאמר ואברהם זקן ולידתו רבינו היה רובב על התמור, החל המעתיק פרשת חיי מרדש מן התחומא הגדפס עד סופו, וכן המעתיק כל פרשת תולדות משש, ובדף מ' מגוף הכ"י מתחיל בראשו צמלת, ברכה אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם כו" והוא קרוב לסוף פ' תולדות צאות כ"ד. ואלי השלמתי כל הנחמר מתוך כ"י רומי מן מלת "שולט" עד מלת "ברכה". ונמצא גם לנכון ככ"י פארמא ושם הגי' שהיה מושל ביצרו: (מ) ראה היאך הוי מחבבין המילה, מובא בילקוט וירא רמו ק"ו בשם התחומא: (מא) עקביא בן מהללאל אומר. אבות פ"ג מ"א, ירושלמי סוטה פ"ב ה"ב (דף י"ח ע"ה), וי"ר פ"ח, וק"ר פ"ב בפסוק וזכור את בוראך, ומובא בילקוט קהלת רמו התקפ"ט ונרשם בל"ו "מדרש" ול"ז. וי"ר פ"ח. וככ"י פארמא מהללאל אמר ג"ל עקביא בן מהללאל. ועוד כתוב שם מהללאל אמר הסתכל וגו', פה קצר המעתיק והליג וגו' במקום וכו': (מב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. בקב"ר בשעת ר' יהושע בן לוי דסכנין ג"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובזו"ר שם ר' אבה בר כהנא בשם רב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וכן מובא בילקוט שם, ובירושלמי סוטה שם ר' אבה ברביה דרב פפי ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, והוא גי' ישרה, וכן יש לתקן בזו"ר, כי נמצא הרבה פעמים בירושלמי רבי אבה ברביה דרב פפי ברבות פ"ד (דף ז' סע"ב), ביכורים ריש פ"ב אמר רבי אבה ברביה דר' פפי ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בכל עכ"ז יהיה מותר כו'. עיין מובא בירושלמי דף כ"ח ע"ה: (מג) ושלשתן בפסוק הזה. בירושלמי הגי' שלשתן דרש עקביא מספוק אחד וזכור את בוראך, בארך בורך בוראך, בארך ממקום שצאתה, בורך למקום שאת הולך, בוראך לפני מי שאת עתיד ליתן דין וחשבון. ובזו"ר הגי' שלשתן דרש ר' עקביא (עקביא) מתוך פסוק אחד, וזכור את בוראך, בארך זו ליחה סרוחה, בורך זה רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שעתיד ליתן לפניו דין וחשבון. ובקב"ר שם שלשתן דרש עקביא מתוך תיבה אחת בורך בארך ג"ל בארך בורך, בוראך, בורך ג"ל בארך] זו ליחה סרוחה, בארך ג"ל בורך] זו רמה ותולעה, בוראך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה שאתה עתיד ליתן לפניו דין וחשבון, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו לקבלת שם ע"ש: (מד) אמר ר' יצחק אלו ימי הזקנה. בזו"ר ובקב"ר חסר שם האומר, וכ"ל לנכון ככ"י פארמא: (מה) שהוא אומר לעשות

בן יוחי משל למה הדבר דומה לאחר שהיה יושב על הדרך ומקפה לעוברים ולשבים, א"ל המלך חזור בך ולא חזר בו, משהזקין אמר אני משלים למלך, אמרו לו אין המלך מחזיק לך טובה, למה לפי שלא בטובתך חזרת בך, הוי וזכור: והגיעו שנים [אשר תאמר אין לי בהם חפץ] קבלת יב 6, (מו) אלו היסורין; עד שלא תחשך[השמש והאור] 5, (מו) השמש], זה פרצוף פנים. (מח) והאור, אלו העינים. והירה, אלו הלחיים והכובים, אלו השיניים; ושבו העבים אחר הגשם 5, (מט) משהגשם בא, העבים באים, לא משהעבים באים הגשם בא, אלא משענינו דולפות ריסי עינינו יורדין להם, לכך ושבו העבים: (ג) ביום שיוועו שומרי הבית 2, (א) אלו ארכובותיו. ר' חייה בן נחמיה אומר אלו עצמותיו: והתעותו אנשי החיל 5, (א) אלו זרעותיו: (נא) ובטלו המוחות, אלו מתלעותיו: וחשבו הרואות, אלו העינים. (גב) וסגרו דלתים בשוק 7, (ד) אלו הרגלים. למה כשהוא מזקין אינו מרבה רגליו בשוק שרגליו נאספות מן השוק. בשפל קול המהנה 5, (ע) על ידי שנתעצל באכילה. ויקום לקול הצפור, (נג) אמר ר' דוי ב"ר שלום אפילו שומע קול

הערות ותקונים

דבר ולא יכול, והמאמר מר' שמעון בן יוחאי ליתא צו"ר ובק"ר, ואולי ז"ל שהוא רוצה לעשות דבר: (מו) אלו היסורים. וכו"ה בק"ר, וצו"ר חסד שורה שלימה וכו"ל והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו [היסורים, ר' חייה בר נחמיה אמר] אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה, והשמים המעתיק מן אלו עד אלו, וגמלא לנכון בק"ר שם. ובעל הילקוט בקבלת שם העתיק את דברי המדרש מו"ר כמו שהוא לפנינו אשר נלקח בהסר, ואולי השמים המדפיק ע"פ מאמרו צבצלי שבת 77 ק"ל ע"ב ע"ש: (מו) השמש זה פרוץ פנים, צו"ר ובק"ר זה קלסתר פנים. ובגמרא שבת 55 סו פדחה, וכו"ה צכ"י פארמא: (מח) והאור אלו העינים והירה אלו הלחיים. וכו"ה גס צכ"י פארמא, וזו גי' ישרה, אולם צו"ר והאור זה המלצה והירה זה החוסם, ובק"ר בטעות והאור זה החוסם והירה זה המלצה ז"ל לסיך כמו צו"ר והאור זה המלצה והירה זה החוסם, אולם הגי' והאור זה המלצה היא גי' משובשת, ואין ספק שאחד כתב צלדו על קלסתר פנים פי' מלח ע"פ מאמרו שבת 55 סו פדחה שפי' מלח עיין ברש"י שם ובערוך ערך פדחה, והוא אה"כ פינימה על מלת, והאור. ובגמרא צבלי שם השמש והאור זו פדחת והחוסם, ודחק רש"י לפרש זה חוסם שהוא תואר פני אדם. אולם ולדתי צדור שכל"צ בגמרא השמש והאור והירה זו פדחת והעינים והחוסם, ר"ל מלת והחוסם מוכס על והירה, אולם בצ"ר חשבו כי מלת והחוסם מוכס על והאור והחוסם, והירה זו שמה"ל וצו"ר מנאל הגי' הנכונה וירה זה החוסם, ודקש וירה כמו וריה בהפוך האותיות כי החוסם מיוחד לחוש הריח, ולדתי גם לפנינו יש לתקן והירה זה החוסם, ומן מלת החוסם נעשה בטעות הלחיים, או פה חסר זו החוסם, והמלות אלו הלחיים נשתבצו מומאמר שלאחריו אשר אחד רש"י צלדו על המאמר והכובים אלו השיניים ותקן אלו הלחיים, כי במדרש ו"ר וק"ר כתוב אלו ראשי לסתות, ובגמרא שבת 55 והכובים אלו הלסתות, ופי' לסתות לחיו, יכו על הלחי תרגום ליסתא, ולחי למוריס וליסתי למוריסין, ואולי צעל התנחומא דורש על והירה אלו הלחיים היינו הלכיים. וכן תמצא כי פה בתרגום על קבלת עד אשר לא תחשך השמש והאור והירה והכובים, עד דלא ישתנו זיו יקרא אפק דמתי' לשמשא (הוא על השמש) והורה דעידן עד דלא יסתמו (הוא על האור), והדר ליסתך עד דלא יתקדרון (הוא על והירה) וצבי עיך דמתי' לכוכביא עד דלא יתעמוון (הוא על והכובים) מתרגם כמו שהוא בתנחומא, רק על והכובים תרגם צבת עין: (מט) משהגשם בא. עיין צו"ר ובק"ר: (ג) ביום שיוועו שומרי הבית אלו ארכבותיו ר' חייה בר נחמיה אמר אלו עצמותיו. וכו"ה צכ"י פארמא, וצו"ר שם הגי' שומרי הבית אלו ארכבותיו, והתעותו אנשי החיל אלו לעשותיו, רבי חייה בר נחמן אמר אלו זרעותיו. ובק"ר גי' אחרת שומרי הבית אלו הללעות, והתעותו אנשי חיל אלו זרעותיו, ר' חייה צ"ר נחמיה אומר אלו ללעותיו, ועיין בגמרא שבת 55. ובתרגום על קבלת תרגום ציומא די יוועון ארכבותך ויקסון אדרעך. תרגם כמו שהוא בתנחומא אלו ארכבותיו אלו זרעותיו, וזעו תרגם אדרע, וזעו עס גבורה אדרע עס גבורתא, ובעזרה ד' בצדרע וחיל: (נא) ובטלו המוחות אלו מתלשותיו. הוא מלשון ומאכלות מתלשותיו (משלי י' י"ד) שם תואר לשיניס המוחות את המאכל (גביס), וכן בתרגום קבלת ויתצעלון ככי פומך עד דלא יכלין לנלעם מיכלא, ובמדרש ו"ר וק"ר ליתא ובטלו המוחות זו ההמסס: (גב) וסגרו דלתים בשוק אלו הרגלים. צו"ר ובק"ר אלו נקציו של אדם, וכן הביא רש"י בקבלת שם, ובתרגום קבלת שם תרגם כמו שהוא בתנחומא ויהון רינגל כצינן מלמיסך בשוקא, וכן על בשפל קול המהנה תרגם וישדו מיך רעות מיכלא: (נג) אמר ר' לוי צ"ר שלום אפילו שומע כו". וכו"ה צכ"י פארמא, וצו"ר ובק"ר חסר שם האומר. (ג) וסגרו צלשון ארמי הדן סביא כד שמע יספורין מואזין אמר ליסתין אצו לקפחא יתיה, ובתרגום תרגם כמו בתנחומא ותהי מתער משניתך על עיסק קל עופא כליעו על גביא

הצפור מצפצף הוא סבור שמא גנבים הם: (נד) ד"א ויקום לקול הצפור. כשם שבני הצפור מטיין לאביהן שיבא ויתן לתוך פיהם, כך הוא מקוה למי שיבא ויתן לתוך פיו. וישחו כל בנות השיר(קל"ד), (נה) אלו השפתים, (נו) שכל ימיו שהוא בחור קולו יצא, ובין שמזקין הן מתרפות ואין קולו הולך: גם מגובה ייראו(ס), (ז) אמרו לו מבקש אתה לבא ולבקר את החולה הזה, ואמר להן יש שם סולם לעלות, יש שם מקום גבוה, שהוא מתיירא מגובה: (נח) ד"א גם מגובה ייראו והתחתים בדרך]. אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת, והוא משבר את הדרך, ועושה אותה קימעה: וינאץ השקד, (נט) זה הלז שיש בסוף השדרה: ויסתכל החגב, (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. ותפר האבינוה, (סא) אפילו התאוה במלה, כל הדברים הללו מגיעין לזקן, אבל אברהם אע"פ שכתוב בו ואברהם זקן, לא במלה תאותו, שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ת] ד"א ויוסף אברהם ויקח אשה. (סב) זש"ה בבקר זרע את זרעך (קל"ה י"ו), שאין אתה יודע איזה מהן (שמרות) [מכשרות] לך. (סג) אם למדת תורה הרבה בנערותך, אל תשך בך בזקנותך, למה כי אינך יודע אי זה יבשר]. (סד) ר' יהושע אומר אם בא לידך בבקר דבר של מצוה זרע את זרעך, אל תאמר לאו, ואם בא [דבר מצוה] לערב, ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע איזה מהן עומדות לך, אם של בכר, אם של ערב, אם שניהם [כאחד טובים]. (סה) ר' עקיבא אומר בבקר זרע את זרעך, אם העמדת תלמידים בנערותך, אל תשב מלהעמיד אחרים בזקנותך. (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים בנערותו ומתו כולם, אילולי שהעמיד בזקנותו לא

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם

דלזין גלילא: (גד) ד"א ויקום. וכו"ה בכ"י פארמא, וזה ליתא בוי"ר ובק"ר: (גה) אלו השפתים. וכו"ה בוי"ר ובק"ר: (גו) שלל ימינן. זה ליתא סס: (גז) אמר לו מבקש אתה לבוא ולבקר החולה הזה אומר להן יש שם סולם לעלות כו'. וכו"ה בכ"י פארמא, ובוי"ר ובק"ר ליתא גם מגובה יראו הדין סבא דלוחין ליה זיל לאתר פלן והוא שאלו אית תמן מסקין אית תמן מחתין, פי' יש שם מעלות יש שם מורדות. ובק"ר הלשון משובש, הדין סבא כד לוחין לי לאלתר [ז"ל זיל לאתר]. גם נוסף סס באמצע "מזמנין לטעודה" הוא אמר להן אית תמן מסוריין אית תמן מסקין אית תמן מחתויין: (גח) ד"א גם מגובה כו' אומרים לו בא ונצא לבית הכנסת. וכו"ה בכ"י פארמא, וזה ליתא בוי"ר ובק"ר, ושם מובא דרשה אחרת בשם רי אבא בר כהנא ור' לוי, ועיין בתרגום קללת: (גט) זה הלז שיש בסוף השדרה. וכו"ה בכ"י פארמא ובק"ר סס. ובוי"ר בטעוה וינאץ השקד אלין קרסלות ויסבבל התגזז זה לז של סדרה וז"ל להיך וינאץ השקד זה לז של סדרה ויסבבל התגזז אלין קרסלות, וכן מובא לנכון גם בצורך ערך לז ע"ס, וכן תרגם המתרגם בקללת סס, ועיין במפרשים סס הרחבת דברים, ועיין גם בגמרא צבלי שבת דף קנ"ב ע"א: (ס) אלו רגליו שהן מתנפחות. בק"ר אלו קרסוליו. והתרגום בקללת סס תרגם ע"פ התנחומא ויתנפחון אסתורי רגלך, ופי' אסתורי עיין ערך ערך אסתורא: (סא) אפילו התאוה בעלה. בוי"ר וק"ר זה התאוה הטעלת שלום בין איש לאשתו שהיא בעלה, ובתרגום סס ותתנע מן משכנא ז"ל מן משכבא: (סב) זש"ה צבור זרע את זרעך. נשנה בק"ת שיטויים בק"ר פי"א בצפוק הזה, וכן מובא בתנחומא הנלפס פ"י א"ת ו' הוסיף המדפיס דפוס מאטעוזה מנאך עד ויוסף אברהם זש"ה וימי תמיד איתל, ולא נמשך דפוס קאטעטאטעוזה ולא דפוס וויניא, גם לא נמשך בהעלם שהוסיף כופר מואחר בכ"י אקספארד (ראה לעולה הערה ל"ט), גם לא נמשך בקובץ ב' אשר שלח אלי מתקספארד: (סג) אס למדת תורה הרבה, זה מובא בב"ר פס"א א"ת ג' ובק"ר בשם ר' ישמעאל, ושם מתחיל ר' אליעזר ור' יהושע ר' אליעזר אומר אס זרעת צבכיר זרע באפיל שאין אתה יודע איזה יבשר (בק"ר איזה מתקיים) לך: (סד) ר' יהושע אומר. כ"ה בק"ר רק בלשון אחרת, נשאת אשה בילדותך ומתה תשא בזקנותך כו', ועיין גם ביבמות דף סב ע"ב, אולם בב"ר פס"א מובא בשמו אס בא עני אלנך בשחרית כו'. וזה הוסיף אחד אל המדרש ב"ר ע"פ אבות דר' נתן פ"ג, כי אחר שהביא דבריו כמו בק"ר נמשך באדר"ג סס הוא היה אומר אס נתת פרוסה לעני שחרית כו', וזה נוסף אל המדרש ב"ר: (סה) ר' עקיבא אומר. וכו"ה בכ"י פארמא, ובב"ר סס וק"ר סס איתא ר' ישמעאל ור' עקיבא, ומובא בשם ר' ישמעאל המאמר שהוא לפינו בראש המאמר אס למדת תורה בנערותך, ודבריו של ר' ישמעאל חטרים נדפסם, ואח"כ מובא סס מאמר אמר ר' עקיבא כמו שהוא לפינו, ובק"ר נשמע המאמר מר' עקיבא בשגגתן של המעתיקים, וכך איתא סס ור' עקיבא אמר [חסר] אס העמדת תלמידים בנערותך אל תחל מלהעמיד בזקנותך שאין אתה יודע איזה מהן מתקיים לך היה או זה ואס שניהם כאחד טובים] שנים עשר אלף תלמידים כו': (סו) מעשה בר' עקיבא שהיו לו שלש מאות תלמידים. כן העתיק המדפיס דפוס מאטעוזה נדפס, ושם הג' אלולי שהעמיד שבעה תלמידים

היה לו תלמיד אחד, והיה קורא על עצמו בבקר וזעזע את ורעך: (סו"א ד"א א"ר דוסתאי אם נמלת אשה וילדה ומתה, אל תשב לך בזקנותך חוץ מאשה, למה כי אינך יודע אי זה יכשר, מכי אתה למד מאברהם שבנערותו לא הוליד אלא אחד, (סז) ובזקנותו הוליד י"ב, אמר ר' לוי (סח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו כך כל משפחות האדמה (בראשית י"ג), שעלה אלהים בדור הפלגה (טז) והפיץ מהם שלשים משפחות, שנאמר ויפיץ ה' אותם וגו' (ע"ה ט"ח). אמר ר' לוי אמר הקב"ה ממך אני מעמידן, הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו כך, והעמיד ממנו שלשים משפחות, ואלו הן י"ב נשיאים שהעמיד מישמעאל, ושש עשרה בני קטורה, ושני גוים בבטנך הרי שלשים משפחות, דזי ויוסף אברהם ויקח אשה:

[ט] (ע) מה כתיב למעלה מן הענין, ויצחק בא מבוא באר לחי רואי (בראשית כ"ד סג), ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה, (ע"א) אלא בשעה שנמל יצחק לרבקה אמר יצחק נלך ונביא לאבי אשה, היא הגר היא קטורה, דברי רבי, ורבותינו אומרים אשה אחרת נמל, מה שעמו של רבי, היא הגר היא קטורה, שכתוב ויצחק בא מבוא באר לחי רואי, אותה שכתוב בה על כן קרא לבאר באר לחי רואי (ש"ס ע"ד):

[י] ויוסף אברהם ויקח אשה. (ע"ב) וז"ה והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד (איוב ח"ח), ר' שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר מכאן את למד שתוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר, אברהם מקדם לא הוליד אלא יצחק, כשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו יותר, שנאמר ותלד לו (בראשית כ"ה ז), כן את מוצא באדם הראשון כי ילדה לקין ילדה ואח"כ ותספ ללדת (ש"ס ד ז), וכן את מוצא ברחל ילדה ליוסף ואמרה יוסף

הערות ותקונים

תלמידים בזקנותו לא היה תלמיד שיהא קרוא על שמו, ובגמרא יבמות דף ס"ג ע"ב שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד הנטיפים וכולן מתו צפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה כו'. ובז"ר פס"א י"ב אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא מעכו ועד הנטיפים וכולם צפרק אחד מתו, למה שיתיה עיניה לרה אלו באלו, ובסוף העמיד שבעה ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, ר' אלעזר בן שמוע, ר' יוחנן הסגל, ור' אליעזר בן יעקב, ואית לאמר ר' יודה, ר' נחמיה, ר' מאיר, ר' יוסי, ר' שמעון בן יוחי, ר' חנינא בן חכנאי, ר' יוחנן הסגל, ולדעתו המלות ואית לאמר עסף אל המדרש ב"ר שהוסיף אחד כמו שמאל צק"ר שס, וחמשה מהם שוים, רק במקום אלעזר בן שמוע ור' אלעזר בן יעקב הליג ר' נחמיה ור' חנינא בן חכנאי, אולם לפנינו צק"ר נמצא ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי במקום ר' חנינא בן חכנאי: (סו"א ד"א א"ר דוסתאי וכו"ה כ"י פארמא, ובתנחומא הנדפס בתנחומא הזה אשר הוסיף המדפיס ממנוטובה ע"פ התנחומא כ"י בשעת א"ר יוסי, ובז"ר פס"א ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן, ובק"ר אבא בשם ר' נתן וז"ל ר' דוסתאי ולדבריו טוון המתרגם צקלה שס, וע"ש צפר"ש: (סז) ובזקנותו הוליד י"ב. כן העתיק גם המדפיס דפוס מאנוטובה בתנחומא הנדפס אות ו', וכבז שס בעל עץ יוסף ז"ל ובזקנותו הוליד ששה כדכתיב ותלד לו את זמנן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין ואת ישבן ואת שוח (בראשית כ"ה ז), ולדעתו היה כתוב בתחלה הוליד וז"ל וזב מעתיק שני והליג י"ב כי חשב ששה ז' אותיות המוספר. ובכ"י פארמא כתוב בזקנותו הוליד בני: (סח) הוא שהקב"ה אמר לו ונברכו כך כל משפחות האדמה. וגם בכ"י פארמא מוצא התחלת הכתוב ונברכו כך, והמדפיס דפוס מאנוטובה הביא הכתוב ונברכו בו כל גווי הארץ (בראשית י"ח): (ט"ז) והפיץ מהם שלשים משפחות כו'. בנדפס שס והפיץ מבני חס וז"ל מהם כמו לפנינו או מבניס, והמלת "אמר ר' לוי" ליתא בנדפס, ומאלתי מאמר הזה גם בז"ר פ"ה אות י' רבנן אמרי אין ויפץ אלף ויף הליף עליהם הים והליף שלשים משפחות מהן, ר' לוי אמר אין לך לרה צבה לאדם שאין לאחרים בה ריוח אותן שלשים משפחות מהיבן עמדו מאברהם, שש עשרה מקטורה ושתיים עשרה מישמעאל ואלין תרתיין חורנייהו ויאמר ה' שני גוים בצטקך. ובעל יפה תואר כתב שס ל' משפחות לא ידעתי מנין שהיו צמנין זה: (ע) מה כתוב למעלה מן הענין, עיין בז"ר סוף פ"ס ובתנחומא הנדפס חיי אות ח': (ע"א) אלף בשעה שנטל יצחק לרבקה. המדפיס דפוס מאנוטובה הוסיף אל התנחומא הנדפס בנות ח' מאמר אחד מן אמר יצחק אני לקחתי אשה עד סוף פ' חיי, המאמר אמר יצחק עד ד"א למה נקרא שמה קטורה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו, ומן ד"א למה נקרא שמה קטורה שנאים מעשה קטורת, לקח מב"ר פס"א, והסיוס הוי אומר והיה ראשיתך מנער אמר הקב"ה וכו' לא מודע לי המקור, ולפנינו בכ"י מוצא על הכתוב הזה דרשה אחרת: (ע"ב) ז"ה והיה ראשיתך מנער ר' שמעון בן לקיש בשם ר' אלעזר הקפר. בכ"י פארמא ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר, ועיין בז"ר פס"א אות ד' בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ושמה שס המאמר הזה

ה' לי בן אחר (בראשית ל כד), (עג) הוסיף לה בנימין ותומתו, מנין כן, זה לך בן אין כתיב כאן, אלא כי גם זה לך בן (שם לה יו), (עד) וכן את מוצא בחזקיהו המלך כל ימי מלכותו י"ד שנה, וכשהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו מ"ו שנה, הנני (מוסיף) [יוסף] על ימך [חמש עשרה שנה] (ישעי' לח ט). וכשראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה יתירה מן העיקר, התחילו לברך את ישראל בתוספת, משה אמר [ה' אלהי אבותיכם] יוסף (ה') עליכם (ככם וגו') [דברים ח יא], דוד אמר יוסף ה' עליכם (תהלים קצו יד). אף לעולם הבא הקב"ה קונה לעמו בתוספת, שנאמר והיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו (ישעי' יא ה) :

חסלת פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

[א] ואלה תולדות יצחק בן אברהם (בראשית כה יט). (א) זש"ה עמרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם (משלי יו י), מי גרם לאברהם שנתגדל, יעקב, שנאמר כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם (ישעי' כט כג), ולמה שאם זכה אדם שיהא בן תורה הוא ובנו ובן בנו, שוב אינה פוסקת ממנו עולמית, שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת (דברים י ד), מה יום מתן תורה אינו במל, כך הלמד תורה לבנו ובן בנו שוב אינה פוסקת ממנו, וכך כשראה הקב"ה לאברהם שהיה עוסק בתורה, מנין שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (בראשית כו ט), וכתוב כי ידעתיו (שם יח יט), ועמד יעקב וראו זה מן התורה, שנאמר ויעקב איש תם יושב אוהלים (שם כה כז). מה התנה הקב"ה עמח, לא ימוש ספר התורה וגו' (יהושע א ח). (ב) וכתוב בן חכם ישמח אב (משלי ו ה), זה יצחק, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כב יג), ובן כסיל זה ישמעאל, שנאמר ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם (שם כב יג). יש בנים מתגנין באבותיהם. יאשיהו מתגנה באביו, שנאמר כי [הוא] אמן הרבה אשמה (יה"כ לג כג). חזקיהו נתגנה באחו, שנאמר צור תעודה (ישעי' מ טו). ויש אבות שנתגנו בבניהם, עלי נתגנה בבניו, [שנאמר ובני עלי בני בליעל (שם א יג), ואף שמואל נתגנה בבניו] שנאמר ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ג). אלא אברהם לא היה כן, אלא הוא נתגדל

הערות ותקונים

בהוספת דברים: (עג) הוסיף לו בנימין ותומתו, פי' תלומה נולדה עמו, כמו שמוצא ב"ר פ"כ סוף אות ח' תלומה יתירה נולדה עם בנימין, ומוצא גם בראשית על התורה (בראשית לה יו), ורבותיו דרשו עם כל שבט נולדה תלומה ועם בנימין נולדה תלומה יתירה, וב"ר פס"א גירסא אחרת, ועיין דברים רבה פ"א אות י"ג ועיין ב"ר פכ"ג, ותוס' סנהדרין דף ל"ה ע"ב ד"ה וירדו: (עד) וכן אתה מוצא בחזקיהו הגולה. עיין ב"ר שם פס"א ודברים רבה שם פ"א אות י"ג: בהתינו ההערה האחרונה לפי שם זו אמרתי להעתיק עוד מה שגמאל בכ"י רומי בסוף פ' חיי דברים אחרים מאלת המעתיק וז"ל: סביב הדף ל"ז (בכ"י) כתוב, "ואינו יודע לאיזה ענין שייך": ד' אלפים של תורה כלו קע"ב שנים אחר חורבן בית שני, כי"ד ד' פעמים ד' מאות שנה, ד' מאות משולד יחזק עד יציאת מצרים, וד' מאות עד בנין בית ראשון, ופ' שנים וד' מאות וי' שנים דבית ראשון, וע' דגלות בבל, ות"ך דבית שני, ומ"ה מאות הנפש עד שולד יחזק סך הכל אלף ותתכ"ח שנים עד חורבן בית, ועוד חסר קע"ב שנים שקדם לסוף החורבן לאלפים של תורה דקע"ב ותתכ"ח הם אלף, נמצא מזכירות עולם עד חורבן בית שני ג' אלפים ותתכ"ח: וקן הימין שהוא אלף ושל"ה מן החורבן כלה בשנת קס"ג לאלף הששי שהחורבן קדם, לתחלת אלף הששי [אלף] וקע"ב (וכן לאלף הששי ושל"ה), וכשתחסר מהם פי' משל"ה קע"ב ישיאר קס"ג תמצא שבשנת קס"ג לאלף הששי יהיה קן הימין, ע"כ. ואף כי אין עיני חשבון הזה לכאן, בכל זאת העתקתיו פה למשמרת, יען כי הדברים עתיקים:

(א) זש"ה עמרת זקנים בני בנים אבותם (משלי יו י). כל הפרשה הזאת נחסרה ג"כ בכ"י אקספארד, וחסר עד מלת, "ברכה" בלות כ"ד, (עיין לעיל בפ' חיי הערה ל"ט ולהלן בפ' תולדות הערה קס"ה), והשלמתי את כל הנחסר מתוך כ"י רומי, ונמצא לנכון בכ"י פארמא. ובנדפס תולדות אות ד' נמצא דרשה על הכתוב הזה בסגנון אחר, וכל פרשת תולדות הוא בסגנון אחר ודרשות אחרות ממנה שהוא בכ"י שלנו, וכן ב"ר פס"ג תמצא ג"כ דרשה על הכתוב הזה בלשון אחר, ומוצא בילקוט ריש פ' תולדות בשם ב"ר, ועיין גם בדרשת בראשית פל"ו אות ב': (ב) וכתוב בן חכם ישמח אב יחזק. מוצא בילקוט משלי רמז תתקמ"ד בשם התנחומא, ומן המאמר יש בני מתגנין בבלותיהם מוצא גם בילקוט תולדות רמז ק"י בשם התנחומא

ביצחק, שנאמר אברהם הוליד את יצחק, וכי לא הוליד אלא יצחק בלבד, (ג) והרי כתיב (ואלה תולדות ישמעאל) [ותלד הגר לאברהם בן וגו'] (בראשית טו טו), ועוד בני קטורה זמרן ויקשן, ואינו אומר אלא אברהם הוליד את יצחק, אלא שהיה יצחק צדיק, לכך נאמר אברהם הוליד את יצחק: (ד) (ויהי רעב. ושי"ה בבא רשע בא גם בוז (משנ"י ג), מי הוא זה, זה היה איש הרשע שעל ראשו בא לאבדון: (ה) מה כתיב)

[ב] ויגדלו הנערים והיה עשו ויודע ציד וגו' (בראשית כה כו). (ה) אמר ר' ברכיה הכהן אמר ר' לוי שניהן הלכו לבית הכפר, ושניהן שוין עד מ"ו שנה, למה היו דומים, (ו) להרם ועצמונית, (ז) כל זמן שהן קמנים אין אדם מפריש מזה לזה, משיגדלו זה מפיח ויהי טוב, וזה מוציא קוציו, כך כל ימים שהיו עשו ויעקב קמנים לא היה אדם מפריש ביניהם, משנתגדלו נתפרשו, מנין שנאמר ויגדלו הנערים וגו'. ויעקב איש תם יושב אהלים (סס עט). איש יודע ציד. (ח) אמר ר' אבהו, מהו יודע ציד, צידיו סורגא, (ט) צד בבית [וצד] בשדה. (י) ויעקב איש תם יושב אהלים. א"ל הקב"ה אתה התחלתה לישב באהלים, חייך כשאשוב לירושלים בזכותך אני חוזר, שנאמר כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב (ימיה ל"ח), שבות אברהם לא נאמר, אלא שבות יעקב:

[ג] ויוד יעקב (בראשית כה כט). נכנס עשו מן השדה וראה פניו של יעקב מפוחמות, א"ל מה את עושה, א"ל (יא) אין את יודע שבת אברהם וקנינו ואני עושה תבשילין, (יב) וילך להברות עליו, א"ל עשו, אהבי ושונאי מתו כאחד, אברהם מת (יג) ונמרוד

הערות ותקונים

התחומא: (ג) והרי כתיב ואלה תולדות ישמעאל, הסגרתו והלגתי הכתוב ותלד הגר לאברהם בן, או הכוונה לסיפא דקרא אשר ילדה הגר המגורית שפחת שרה לאברהם. וכן מה שסיים ועוד בני קטורה זמרן ויקשן, כוונתו על הכתוב ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדין ואת ישכר ואת שוח (בראשית כה א ב), מזה תראה שהוליד עוד בניו ולא יתקן לנד: (ד) ויהי רעב ושי"ה צבא רשע בא גם בוז, עד מה כתיב הסגרתו כי מיותר הוא, ולהלן על ויבז עשו מוצא הדרש ההוא, ומן ויגדלו הנערים הוא התחלת המאמר: (ה) אמר ר' ברכיה הכהן אמר ר' לוי שניהן הלכו לבית הכפר ושיניהן שוין עד מ"ו שנה, כן מוצא גם בתחומא הנדפס פ' תלא אות ג', וכן בכ"י פארמא שניהן היו הולכין לבית הוועד ושיניהם שוים עד חמש עשרה שנה. אולם בב"ר פס"ג אות ס' מוצא זה ג"כ בשם ר' לוי, ושם הגי' כל י"ג שנה שניהם הולכין לבית הכפר, וכן מוצא בילקוט רמז ק"י בשם ב"ר. ועיין ברש"י עה"ת, והמגורית הקשה והלא לא ילא עזו לתרבות רעה עד שיהיה בן מ"ו שנה שבת אברהם וקט, ו"ל לדותן שתי שנים מן י"ג עד מ"ו אע"פ שהיו נכרים במעשיהם לא היה אלא בלגנה, אבל אחר מ"ו הוו נכרים בפרהסיא זה ללדקו וזה לרשעו עכ"ל. אולם כאשר הוא בתחומא נכונה, וכן בפסיקתא רבתי פ"ב אות ד' אמר ר' אבהו ילא עזו לשרה בן חמש עשרה כו' כי אברהם מת מ"ו שנה לחי יעקב ועשו: (ו) להדס ועלמונית. וכ"ה בתחומא תלא, ובב"ר שם וילקוט שם הגי' להדס ועלמונית, וכן בילקוט סוב לעלמונית והדס, וכן מוצא בערוך ערך עבבן כמו שהוא בב"ר: (ז) כל זמן שהן קמנים אין אדם מפריש מזה לזה. בב"ר ובלקטא סוב הגי' שהיו גדילים זה על גבי זה וכוון שהגדילו והפריחו זה נושא ריחו וזה חוחו: (ח) אמר ר' אבהו מהו יודע ציד יודע ציד סורגא. וכן בב"ר אמר ר' אבהו שודני לדיני, המ"ב דקח לפרעה וכתב שודני סיפא דקרא איש שדה קדרים שדני כלומר בקי בשדה ודרש דלמי בחלוק אוניות וזמרן צ' דלמי כלומר רמאי וטודה פתח אף בקי דרמאות צבית ומפרש והולך היאך עכ"ל. ובכ"י פארמא המלות האלה ליתא שם: ולפי דעת ידידי הרב הגדול הנלשן הגפלא מוהר"ח דר' קאהוט ז"ל לדידו סודתא ורלה לבארה מלשון רומי וכן בב"ר ז"ל לדידו שודני, והמלה קשה לבארה: (ט) לך צביתו ולך בשדה. בב"ר וילקוט רמז ק"י בשם ב"ר נוסף צבית היך מתקנין מילתא, בשדה היך מתקנין תבגא, ועיין רש"י עה"ת יודע ציד לטוד ולרמות את אביו ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן כסבור אביו שהוא מדקדק במצות ע"כ: (י) ויעקב איש תם א"ל הקב"ה אתה התחלתה לישב באהלים, מוצא בילקוט ירמיה רמז ש"ב בשם התחומא, וכן מוצא בלקט סוב ודבריו נובטים בתחומא שזכרנו, (יא) אין את יודע שבת אברהם וקנינו. עיין ב"ר פס"ג אות י"א, ב"ב דף ס"ז ע"ב, פסיקתא רבתי פ"ב, פדר"א פל"ה: (יב) וילך להברות עליו. פי' לאטול סעודת הבראה. ובכ"י פארמא הגי' לי וליך להברות עליו: (יג) ונמרוד מת. בילקוט תולדות רמז ק"י בשם פדר"א עשו הרג את נמרוד ואת חויר בנו, ובפדר"א פכ"ד נמלא רק שעשו הרג את נמרוד, ובהרגוס יב"ע (בראשית כה כז) דהוא קלל את נמרוד וית חטך גריה, ועיין סדר הדורות ב"א ק"ג. ובב"ר פס"ג אות א' שהיה נמרוד מנצק להרוג את עשו על הנגידים שהיו ציד עשו, ואולי יש לתקן בב"ר וכ"ל הנה אכבי סוף למות, שהרג לנמרוד ויירא שלא ירגנו אותו, עיין בספ"ד שם, ומתאים עם פדר"א, וכן תראה גם

מת, ומה זה לי בכורה, (יד) ומה היה התבשיל עדשים, (טו) שמקדם היו מכניסין (על) [אל] האבל עדשים, ולבית המושתה עדשים, ויבא עשו (בראשית כה כט), (טז) אמרו ג' עבירות עשה אותו הרשע בו ביום, גנב דכתיב אם גנבים באו לך אם שודדי לילה (שנדיס פסוק ה), ובעל נערה המאורשה, שנאמר מן השדה, אין שדה אלא נערה, שנאמר אם בשדה ימצא [האיש את הנערה] (דברים כה כה), והרג את הנפש, שנאמר והוא עיף, אין עיף אלא הורג, שנאמר אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים (ירמיהו ד ג) : אמר הקב"ה התניתו עם אברהם, ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית לו טו), וזה אהרית טובה, שיהא הצדיק יוצא לחוץ ויאמרו לו ראה בן בנך מה עושה, אמר דוד כי טוב הסדר מחיים (תהלים סג ד), לפיכך נסתלק אברהם בשביל עשו, תדע לך שכן הוא, יצחק שבא מכה אברהם חי ק"פ, ואברהם לא היה אלא קע"ה, אמר הקב"ה שלא יראה עשו עובר עבירות וקורא תגר עליו, לפיכך נגרעו מחייו של אברהם ה' שנים : [ד] [הלעיטני נא מן האדם האדם הזה] (בראשית כה ל), (יו) מהו הלעיטני, אמר ר' יוחנן ממך ומן הדומין לך, מן הצדיקים שהן כיוצא בך : ד"א הלעיטני, תן לי אין כתיב כאן, אלא הלעיטני, א"ל הלעיטני נתן לו בזיבורית, א"ל בזיבורית את נתת לי, שפוך את הקדירה לתוך פי, שאין לשון הלעיטה אלא לשון שפיכה, (יח) שכך שנו רבותינו אין אובסין את הנמר ולא דורסין אבל מלעיטין, לפיכך אמר הלעיטני : ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לוי (סג ג), א"ל בכורה אתה מבקש, מבקש אתה חלקי של עולם הבא, א"ל איני יודע אם יש לך חלק לעולם הבא, אבל מכור לי הבכורה (יט) שהיא מפרסמת כיום. מכרה כיום (כ) אמר ר' אחא מי שהוא יודע (להשיב) [לחשב] כראוי לא נמלו ישראל בעולם הזה אלא אלף שנים, שיומו של הקב"ה אלף שנים הן, שנאמר כי אלף שנים (תהלים נד) : ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות (סג ג), (כא) אברהם מת, ורוח הקודש אומר אל תכבו למת בכר בכה להולך (ירמיהו כג כ), ולמה זה לי בכורה (בראשית סג) ורוח הקודש אומרת ויאהב קללה ותבואהו ולא הפיץ בברכה ותרחק ממנו (תהלים קט י). (כב) כיצד היו הבכורות מקריבין, עד לא הוקם המשכן היה העבודה בבכורות, וכל מי שהיה

הערות ותקונים

בב"ר פס"ה אות ט"ו ותקן רבקה את בגדי עשו החמודות מה שמחד ממנמדו והרגו ונטלן, ועיין גס בספר הישר, ואולי נוסף המאמר הזה אל הב"ר פס"ג שהוסף אחד מהילקוט רמז קי"א, ודברי הילקוט נובעים מפסוקי דרבי אליעזר רק הביא המאמר בטעם ע"ש, ועיין בלקח טוב בראשית כ"ז ובהערה ט"ז סס : (יד) ומה היה התבשיל עדשים. עיין ב"ב שם ועיין ב"ר שם ופדר"א פל"ה ולקח טוב (בראשית כה כט) ומה שהעירותי סס : (טו) שמקדם היו מכניסין על האבל עדשים ולבית המושתה עדשים. בב"ר פס"ג מה עשה זו יש בה אבל ויש בה שמחה, ובפירש"ה המיוחס לו בב"ר כתב שאוכלין אותה במשתה ושמהה ואוכלין אותה בצלילות כך מסורס בתנחומא, וגם המ"כ הביא זה בשם רש"י ע"ש : (טז) אמרו ג' עבירות. בב"ר פארמא אמרו רבותינו, ועיין פסיקתא דרב כהנא פסקא דזכור (דף כ"ב ע"ב) וב"ר פס"ג, ותנחומא : הלא בב"ר ובגמרא ב"ב דף ט"ז ע"ב, ובתנחומא הגדלים ריש שמות, ובתיב"ע, ובלקח טוב איתא תמט עבירות, ועיין ברש"י עה"ה, ועיין בעשרות שלי בפסיקתא סס ולמדש לקח טוב סס : (יז) מהו הלעיטני אמר ר' יוחנן מנח ומן הדומין לך. בב"ר פארמא אמר ר' יאושע ואל"ל אמר ר' יוחנן, ובב"ר פס"ג אות י"ב מובא בתחלה לבאר מלת הלעיטני ואח"כ מנא"ל שם מן האדום האדום הזה ר' יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר מיניה ומן פסרוניה, וריש לקיש אמר מיניה ומן דכותיה, ונדחקו המפרשים לפרש כוונת המאמר, ואין ספק אלאי ש"ל גס בב"ר ר' יוחנן אמר מיניה ומן הדומין, ועיין בפירש"ה המיוחס לו בב"ר שכתב האדום עשה לשון דומה כלומר דומין לך, וכיון למאמר התנחומא. ולפיני בתנחומא חסר ו"ל ריש לקיש אמר מן הדיקוס שהן כיוצא בך, והוא המאמר מב"ר מיניה ומן דכותיה : (יח) שכך שנו רבותינו אין אובסין, שבת דף קל"ה ע"ב, ומובא גס בב"ר ובפסיקתא סס וברש"י על התורה ובלקח טוב : (יט) שהיא מפרסמת כיום. עיין בלקח טוב שכתב ד"ל כיום בפרהסיא : (כ) אמר ר' אחא מי שהוא יודע להשיב כראוי וכו"ה גס בב"ר פארמא, ותקנתי ש"ל לחשוב. ובב"ר פס"ג אות י"ג אמר ר' אחא כל מי שהוא יודע להשיב ימי הגלות ימנא שיוס אחד יבן יעקב בשלוה בללו של עשו, ועיין בפ"י משנת דרבי אליעזר וב"ר מה שהביא בשם הורה : (כא) אברהם מת ורוח הקודש אומרת אל תכבו למת. בב"ר פס"ג אות י"א על ויד יעקב מיד איתא כך אמר לו מה סיבו של מיד זה, אמר לו שמת אותו זקן, אמר באותו זקן פגעה מלת הדין, אמר לו הין, אמר אם כן לא מתן שכר ולא תחיות המתיס, רוח הקודש נוחת אל תכבו למת ולא תמוד לו זה אברהם, כבו כבו להולך זה עשו : (כב) כיצד היו הבכורות מקריבין עד שלא הוקם המשכן היה העבודה

מקריב היה ראוי להתברך, שנאמר מובה אדמה וגו' אבא אליך וברכתך (שמות כ מד), אמר עשו אין אותו האיש רוצה לא להקריב ולא להתברך, (כג) א"ל הנביא אם לא דם שנתת ודם ירדוך (יחזקאל לו ו), (כד) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא בן חמא זה דם הקרבנות ששנא להקריב להקב"ה, (כה) וברותינו אומרים זה דם המילה שמושך לו ערלה, שנאמר שלח ידו בשלומיו הלל בריתו (תהלים נה כה): ד"א אם לא דם שנתת, ועשו שונא את הדם, אביו מברכו בדם, והוא במוח בדם, שנאמר ועל חרבך תחיה (בראשית כו מ), ואומר לו אם לא דם שנתת, (כו) אלא ששנא נפשו של אדם, שהיא נתונה בגופו, לפיכך אמר למה זה לי בכורה: ויבז עשו (ס"ה נה לד), (כז) כסבור שהוא שוחק עם יעקב, והקב"ה מסכים מלמעלה, שנאמר כה אמר ה' בני בכורי ישראל (שמות ד כג): ויבז עשו. (כח) בבא רשע בא גם בוז (משלי יח ג), זה עשו, שנאמר ויבז עשו, (כט) (ויבא קלון) (ועם קלון חרפה) (ס), (ל) שבא הרעב להגלו, שנאמר ויהי רעב בארץ:

[ה] [ידי רעב בארץ] (בראשית כו ה). וז"ה הנה עין ה' אל יראיו (תהלים לג יח), (לא) מדבר באברהם שנקרא ירא אלהים, שנאמר כי ירא אלהים אתה (בראשית כג יג), למיחלים לחסדו (תהלים ס) (לב) שהיה מיהל להקב"ה על פי. להציל ממות נפשם (ס), ממיתתו של נמרוד ולחיותם ברעב (ס) שבא בימיו, שנאמר ויהי רעב בארץ (בראשית יב י): (לג) ד"א הנה עין ה', (לד) זה יעקב, למיחלים לחסדו, (לה) שהיה יעקב מיהל להקב"ה, להציל ממות נפשם, ממיתתו של עשו, (לו) שהיה אומר יקרבו ימי (אבל אבי ואהרנה את יעקב אחי) (סו כו מה), לחיותם ברעב, (לז) שבא בימיו: ד"א הנה עין ה', זה שבמו של לוי,

הערות ותקונים

צבורות. זכחס דף קי"ב ע"ב, וצב"ר תמלא גירסא אחרת מה ראה אבינו יעקב שנתן נפשו על הצבורה דתנין עד שלא הוקם המשכן היו הצמות מותרות ועבודה צבורים, משאוקם המשכן נאסרו הצמות ועבודה צבורים אמר ר' יהושע רשע זה עומד ומקריב לפיכך נתן נפשו על הצבורה, וכן תראה בלקח טוב מה ראה יעקב אבינו לומר לעשו מכרה כיום את צבורתך לי ר"ל אמרו לפי [עד]. שלא הוקם המשכן עבודה מותרת צבורות משאוקם המשכן עבודה צבורה צבורה, וכדי שלא תהא עבודה הקרבנות נעשית ע"י רשע לפיכך השתדל יעקב ליקח ממנו הצבורה: (כג) א"ל הגביא. וכו"ה צכ"י פארמא, וז"ל וזה שהגביא אומר. וצב"ר הגי' הה"ל כי לדם אשך ודם ירדך אם לא דם שנתת ודם ירדך, ועשו הוא שונא את הדם. ובלקח טוב דכתבין אם לא דם שנתת ודם ירדך וכי עשו שונא הדם היה והלא רשע רוצה היה: (כד) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא בר חמא זה דם הקרבנות. וכן צכ"י פארמא, ועיין צ"ר שם, ובלקח טוב הגביא ר' לוי בשם ר' חמא בר הגביא אמר זה דם מילה שכפר בה ר' לוי בשם ר' שמואל אמר זה דם הקרבנות שכפר בהן, ועיין בהערות ז"ל וז"ל מה שהעירתי שם: (כה) ורבותינו אומרים זה דם המילה, עיין צב"ר שם: (כו) אלא ששנא נפשו של אדם שהיה נתונה בגופו. צב"ר מובא זה בשם רבנן רבנן אמרי שנתת דמו של אדם בגופו הה"ל ויהאב קללה ותנאהו ולא חפץ צבורה ר' לוי בשם ר' חמא אמר לא חפץ צבורה לא חפץ צבורה צבישך האותיות: (כז) כסבור שהוא שוחק עם יעקב. צב"ר פס"ג אות י"ד תני בר קפרא ולפי שהיו כמשחקים מינין שהסכים הקב"ה וסחר עמהם וקיים הצבורה ליעקב דכתבין כה אמר ה' בני צבורי ישראל, וכן הגיה הרד"ל צב"ר שש"מ ע"פ הילקוט: (כח) צב"ר רשע בא גם בוז זה עשו. צב"ר פס"ג אות י"ד ומובא בילקוט משני רמז התקני' בשם צ"ר איתא כך צב"ר רשע בא גם בוז צב"ר רשע זה עשו שנאמר וקרא להם גבול רשעה (מלאכי א) בא גם בוז שצא צביונו עמו ועם קלון חרפה שצילתו לו קלטו של רשע, ואין חרפה אלא רשע, המד"א אשר לא תקחו עוד חרפת רעב צב"ר (יחזקאל לו): (כט) ויבא קלון. הסגרתו והאנתי סופא דקרא ועם קלון חרפה, כמו שהוא צב"ר שם: (ל) שצא הרעב להגלו שנאמר ויהי רעב בארץ, דורש סמוכין ויבז את הצבורה ויהי רעב בארץ: (לא) מדבר בצבורה. התחלת המאמר שדורש על אברהם מנא צב"ר ריש פ"מ ומובא בילקוט לך רמז ס"ז ובילקוט תהלים רמז שש"ב בשם צ"ר, ומן המאמר ד"א זה יעקב עד סוף אות ה' מובא בילקוט תהלים שם בשם תנחומא, ואף כי כל המאמר הוא בתנחומא גם הדרשה זה אברהם זיין על התחלת המאמר צ"ר, ועל ד"א זה יעקב (אשר איתא צב"ר) זיין תנחומא. וצכ"י פארמא חקר המאמר מדבר בצבורה כו' ומתחיל זה יעקב: (לב) שהיה מיהל להקב"ה על פי. פה חקר והיה כתוב אע"פ והקר הסיוס. וצב"ר למיחלים לחסדו שנאמר ויהי רעב בארץ (בראשית יב י) יעקב חקר את אמת ליעקב חסדו לצבורה וגו' (מכילת ז): (לג) ד"א הנה עין ה' זה יעקב. מכאן מובא בילקוט תהלים שם בשם התנחומא: (לד) זה יעקב. בילקוט שם סיוס ויירא יעקב: (לה) שהיה יעקב מיהל להקב"ה. בילקוט שם הגי' למיחלים לחסדו שנאמר ונתן לי לחם לאכול וצב"ר לנבזש וגם שהיה מיהל להקב"ה אע"פ שאמרנו לו מת יוסף: (לו) שהיה אומר יקרבו וגו'. זה חקר בילקוט: (לז) שצא בימיו. בילקוט הביא ולחיותם ברעב שנאמר ויכלול יוסף את

שנאמר ואתם לי מורא [וייראני] (מלאכי ב ה), למוחלים שהיו מוחלים להקב"ה בכל עת, להציל ממות נפשם, כשהן נכנסין להקריב קרבן, ולחיותם ברעב, שנתן להם אוהד מעשרה, שנאמר ואל הלויים (במדבר יח כו): (לח) ד"א הנה עין ה', לפי שהוא אומר ברח דודי ודמה לך לצבי (ש"ס מ יד), (לט) מה הצבי הזה כשהוא ישן עין אחת קמוצה ואחת פתוחה, ואף את דמה לך לצבי, לכך אמר דוד הנה עין ה' אף יראוי: [ד"א הנה עין ה'] זה יצחק, למוחלים שהיה מוחל להקב"ה, להציל ממות נפשם, שבקש ישמעאל להורגו, (מ) שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצריה מצחק (בראשית כט ט), ואין מצחק אלא הריגה, שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ז יד), ולחיותם ברעב, שבא בימיו הרעב, שנאמר ויהי רעב בארץ:

[ו] וילך יצחק אל אבימלך וגו' (בראשית כו ה). בקש לירד למצרים מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל אל תרד מצרימה (סג ז), אברהם ירד, ויצחק לא ירד, ולמה לא אמר לאברהם אלא ייצחק אל תרד מצרימה, (מא) אמר ר' הושעיא א"ל הקב"ה יצחק, אביך שבא מחוצה לארץ ירד למצרים, אבל אתה שנולדת בארץ ישראל ואתה עולה מהורה תרד בתמיה, לפיכך אל תרד מצרימה: גור בארץ הזאת (סג ז), אמר ר' חנן בשם ר' שמואל ב"ר יצחק למה אינו רוצה שיטמא בחוץ לארץ, מפני שנגזרה גזירה, שנאמר ויהי רעב, לפיכך הוא אומר גור בארץ הזאת. אמר ר' יהושע בן לוי בעולם הזה צדיקים היו מטורפין, שנאמר טרף נתן ליראיו (תהלים קי"א ה), אבל לעולם הבא יזכור לעולם בריתו (סג):

[ז] כך דרש ר' תנחומא, ויהי כי זקן יצחק וגו' (בראשית כו ה), (מב) את מוציא עשרים דור מאדם עד אברהם, ואין כתיב בהו זקנה אלא באברהם, שנאמר ואברהם זקן (סג נד ה), עמד יצחק אף הוא כתיב ויהי כי זקן יצחק (סג נה), עמד יעקב אף הוא כתיב ועיני ישראל כבדו מזוקן (בראשית מח י), וז"ה יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם (תהלים ס טו), ואין הדרה אלא זקנה ושיבה, שנאמר תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה (משלי כ כט), הוי והדרך על בניהם, (מג) שזכה אברהם ליצחק בהמשה דברים, (מד) כך שנו רבותינו האב זוכה לבן בהמשה דברים

הערות ותקונים

את אביו: (לח) ד"א הנה עין ה' לפי שהוא אומר ברה דודי, זה מובא צילקוט סג כסוף אחר זה יצחק: (לט) מה הצבי הזה כשהוא ישן כו'. צילקוט סג גורם כך מה צבי הזה כשהוא ישן עינו אחת קמוצה ואחת פתוחה יכול אף הקב"ה כן תלמוד לומר הנה עין ה' אל יראיו. פ"ב. כן תיקון הלשון בעל הילקוט. אולם המאמר הזה נמלא בהרחבת לשון צסוף מדרש חזית על הכתוב הזה, וכך איתא סג: ודמה לך לצבי מה צבי זה בשעה שהוא ישן עינו אחת פתוחה ועינו אחת קמוצה, כך בשעה שישלחל עשין ראונו של הקב"ה הוא מביט אליהם בשתי עיניו הה"ד עיני ה' אל צדיקים (תהלים לד) ובשעה שאין עושים רצון הקב"ה מביט להם בעינו אחת שנאמר הנה עין ה' אל יראיו, והיא הוספה מאוחרת וכאשר היא לפנינו בתנחומא הגי' נכונה, ועיין ביפס תואר צ"ר ריש פ"מ מה שהביא סג בשם הרב ר' שלמה אלקנץ ז"ל: (מ) שנאמר ותרא שרה וגו' ואין מלחך וכו' שנאמר יקומו וגו'. זה הסר צילקוט סג: (מא) אמר ר' הושעיא את עולה תמימה מה עולה אם יאלת חוץ לקלעים היא נכסלת אף את אם יאלת חוץ לארץ נכסלת. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו ע"ה שיהיה דעתו לרדת מנרימה כמו שירד אביו בימי הרעב אמר לו אל תרד מנרימה שאתה עולה תמימה ואין חוזה לארץ כדלי לך: (מב) את מוציא עשרים דור מאדם עד אברהם. עיין לעיל פ"ח צ"ב ואברהם זקן. והמאמר הזה מובא באגדת בראשית פ"מ אות ע"ז וכן מובא בראשית חכמה פרק גדול צנים (והוא ממטרת המאור של ה"ר ישראל צ"ר יוסף אלנקווא, עיין אולר הספרים אות מ' ל"א) ובטעם סג בשם תני דבי אליהו, ולקח דבריו מאגדת בראשית והעתיק לשונו ממש עם השינויים, ולא המאמר הראשון מאות א' בלבד לקח מאגדת בראשית רק גם המאמרים שלאחריו מאות ג' (ומאות ב' השמיים) גם כל הפרק מ"א מתהלתו ועד סופו העתיק, וסעד לזה כי לקח דבריו מאגדת בראשית, כי אחר שהביא דבריו מאות א' ומאות ג' סיים "סלוק פ' תורה" ואח"כ כאשר החל להעתיק דבריו מפמ"א מן ציפאים רש"י נביאים" ובאגדת בראשית לפנינו חסר דף שלם והדרשות על כתובים חסר, וכן בראשית חכמה סג אחר שסיים דבריו מפמ"א כתב: ע"כ מאלתי ועם היות שיש מקצת טעיות בלשון העינין מוזן ולא מאלתי ספר להגיוו כראוי" עכ"ל, ויש עוד להעיר כי המעתיק הזה בראשית חכמה השמיים מפרק מ' אות ג' משל לני שהיה מכתוב טירונא כו'. וכן מפרק מ"א אות ב' משל לנרין שגסל אהן כו': (מג) שזכה אברהם ליצחק בהמשה דברים. מובא צילקוט שמואל רמז קמ"ב בשם התנחומא ומתחיל אל יכרת מצית יואב זכ ומורע כל מי שיש לו זכות וזכה לחמשה דברים כו': (מד) כך שנו רבותינו. עדיית פ"ב מ"ט

(מה) בנוי בכח בעושר בחכמה ובשנים, בנוי מנין, שהיה יצחק נאה כיוסף, כתיב כיוסף ויהי יוסף יפה תואר (בראשית טו), (מו) וכשהלך אצל אחיו אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לו ט), ונאמר ביצחק מי האיש הלזה וגו' (שם כד סה), שהיה יצחק נאה כיוסף, מנין שהיה יצחק גבור בכח, ראה כמה בארות חפר, שנאמר וישב יצחק ויחפור וגו' (שם טו יח), ויחפרו עבדי יצחק וגו' (שם טו), ויחפרו באר אחרת וגו' (שם כה), ויעתק משם ויחפור (שם כג), ראה גבורה שהיה בידו, בעושר מנין, שנאמר ויגדל האיש וגו' (שם טו יג), ואומר ויהי לו מקנה צאן וגו' (שם יד), (מו) בחכמה מנין, שאמר לאביו הנה האש והעצים וגו' (שם כז), ובשנים [מנין], שהיה בן ק"פ שנה, ואברהם בן קע"ה. (מח) בשביל חמשת הדברים הללו (שזכה בהן), נוספו לו ה' שנים יותר מאביו, לכך נאמר וראה אל עבדיך פעלך וגו' (תהלים טו), כל מי שיש לו זכות וזכה בה' דברים הללו, (מט) וכל מי שאין

הערות ותקונים

מ"ט. ובאגדת בראשית ובראשית חכמה הגי' אברהם זכה את בנו בחמשה דברים ששנו רבותינו, והיא גי' יותר נכונה. ובכ"י פארמא נשמעו המלות "כך שנו רבותינו האב זוכה לכן: (מז) צנוי בכח בעושר בחכמה ובשנים. באגדת בראשית ובראשית חכמה נשמעו צנוי בתואר בעושר ובגבורה ובחכמה, המלה בתואר היא מיותרת אשר אחד רשם לפרש מלת צנוי, ומלת בשנים חסר, אבל אח"כ תראה כתוב מפורש בשנים מנין, ויש להעיר כל השינויים אשר נמלאים באגדת בראשית, ומלאים גם בראשית חכמה שם, וזה לראיה כי הרי ישראל אלנפואו העתיק דבריו מן אגדת בראשית: (מו) וכשהלך אלל אחיו אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא ונאמר ביצחק מי האיש הלזה שהיה יצחק נאה כיוסף. באגדת בראשית ואחריו בראשית חכמה הלשון משושב, וכך הגי' שם צנוי בתואר שנאמר ויהי יוסף יפה תואר, בחכמה שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא הרי נוי ותואר וחכמה, וביצחק כתיב מי האיש הלזה מה הלזה האמור כיוסף צנוי בחכמה אף הלזה האמור ביצחק צנוי בחכמה, וזה פעות, כי מן הלזה לא נשמע שהיה חכם, רק יש להגיה כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י. גם תראה אחר שמוצא שם באגדת בראשית הגירסא המשובשת ואחר שהביא הרחיות על צנוי ועל בחכמה ועל גבורה ועל בעושר, החל עוד הפעם ומנין שהיה נאה, הביא הלשון כמו שהוא בתנחומא כ"י לפנינו, וכן הביא בכח מנין עושר מנין ובשנים מנין והס' נוסחאות יחד, הסתחא הרשונה הוסיפו מן ראשית חכמה, והוסתחא השנית היא דברי בעל אגדת בראשית ששלב דבריו מתוך התנחומא כ"י שלפנינו. ומן הלזה דייק שהיה יצחק נאה, וכן תראה בב"ר פ"ס אות ט"ז ראתה אותו הדור המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא, וכן בלקה טוב (בראשית כד סה) מי האיש הלזה ראתה אותו הדור ענין שנאמר רוץ דבר אל הער הלז (זכריה ג ח), והעירותי שם בהערה קמ"ג בב"ר וילקוט הגי' המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית לו ט), ובמדרש שו"ט ממוזר ז' איתא כיון שראתה רבקה אותו ראתה אותו הדור ונכנס בלבה והיא שאומרה לאליעזר מי האיש הלזה הדור כמו הלז (דניאל ח טז) והעיר שם יודי הרה"ל מהר"ם פאדווא כ"י צביאורו אות פ"ח של"ל כמו הלז והוא דניאל שם הבן הלז את המלאה, וע"ש ב"רש"י שכתב לו הלז לשון חשיבות כמו שנקרא דניאל איש חמודות, וכל מקום שנאמר הלז בעל לורה, ומכאן למדנו באגדה יצחק נדמה לאביו בלזם ובדמות שנקרא איש הלז וכן גבי יוסף, וכתבתי זה כי האות אמת הגיה הנה בעל החלומות הלזה בא ופעות הוא בידו וליטנא דהמדרש ב"ר פ"ס אטעיה להרב אות אמת, עכ"ל. ועל זה כתבתי שם ובדפוסים אחרים הניגו המדפיסים במדרש שו"ט כמו שהגיה האות אמת הנה בעל החלומות הלזה ואני אומר כי ישר הוא ונכון להגיה כן כמו שהוא לפנינו בב"ר, וכמו שהתראה מפורש במדרש אגדת בראשית פ"מ מנין שהיה נאה יצחק כיוסף כתיב כיוסף ויהי יוסף יפה תואר, וכשהלך אלל אחיו מה אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא ונאמר ביצחק מי האיש הלזה מה הלזה האמור כיוסף שהיה נאה אף הלזה האמור ביצחק שהיה נאה ע"כ. ויש להוסיף כי דברי בעל אגדת בראשית נובעים מתנחומא כ"י שלפנינו לפן יש להעיר מן התנחומא, גם לדברי התנחומא כיון רש"י דניאל ששם ומכאן למדנו באגדה, וברש"י עה"ת (בראשית כד סד) ותרא את יצחק ראתה אותו הדור ותוהא מפניו, וזה נשמע מפסוק שלאחריו על מי האיש הלזה, וגם בתיב"ע שם על מי האיש הלזה תרגם מן גברא הדור ויאה: (מז) בחכמה מנין. זה חסר באגדת בראשית, כי טכחא הרשונה שנוסף מן ראשית חכמה כתוב נשמעו בחכמה שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא. ומלא לנכון גם בילקוט שמואל שם בשם התנחומא ומ"ס בחכמה י"ל מדא"ל זה אחר ששם עליו העלים ועי' צביאור התורה והמנוח בראשית כב ז: (מח) בשביל חמשת הדברים הללו שזכה בהן נוספו לו ה' שנים יותר מאביו. באגדת בראשית גורם אמר לו הקב"ה אתה זכית בחמשה דברים אלו הרי אני מוסיף לך חמשה שנים משל אביך: (מט) וכל מי שאין לו זכות אינו זוכה וטעל כנגדן ה' פורעניות ומי היה זה זה יואב כו'. זה מובא ג"כ בב"ר פ"ג שם. ובראשית חכמה ויילקוט שמואל שם, וגם תראה בירושלמי קדושין פ"א ה"ו (דף סא ע"א) אחר שהביא שם המאמר האב זוכה לכן צנוי בכח בעושר ובחכמה ובשנים, סייס וכשם שהוא זכה לו בחמשה דברים כך הוא חייב לו בחמשה דברים ואלו הן מאחיל משקא מנבש ממעיל ומנהיג הה"ד יחולו על רשע

לו זכות אינו זוכה ונוטל כנגדו ה' פורעניות, ומי היה זה זה יואב, שנאמר יחלו על ראש יואב ובנו, [ואל יכרת איש מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב והסר לחם] (מ"ג ג ט), זב כנגד הכה, מי שהוא זב (ג) אין חלש ממנו, מצורע כנגד הגוי, מי שהוא מצורע אפילו בחור אין כעור ממנו, (נא) ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא (כאשה עניה) שאם אינה מזה בפשתן אין לה מנין לאכול, והסר לחם כנגד החכמה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ט), (גב) ונופל בחרב כנגד השנים, מי שהוא חוטא לזקה בהם, אבל מי שהוא זוכה ונוטל כיצחק, ודוד מקלם תחת אבותיך יהיו בניך (ספסיס מה ט):

[ח] ד"א ויהי כי זקן יצחק. (גג) זש"ה אבן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישיביל (משלי ז ט), (גד) אל תאמר כן אלא האבן הוא השוחד בעיני בעליו, בא וראה מה אמר עולתו של הקב"ה לא היה ראוי שיכחה בעיניו, אדם שהוא נותן נפשו על שמו של הקב"ה ונעקד על גבי המזבח היה צריך שיכחו עיניו, אלא אמר הקב"ה הכתבתי בתורתו ושוחד לא תקח (שמות ג ט), למה כי השוחד יעור עיני חכמים (דברים עז ט), ונוטל שוחד מעשו והכהיתי את עיניו, ומה אם יצחק הצדיק על שנפל שוחד מבנו כהו עיניו, מי שהוא נוטל שוחד מן אחרים על אחת כמה וכמה, לפיכך נאמר אבן חן השוחד, לפיכך ויהי כי זקן יצחק ותכחין. (גה) לשון רומיית הלא נאמר בכאן: ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני (בראשית כ ט), (גו) ורוח הקודש צווחת כי יחנן קולו אל תאמין בו כישבע תועבות בלבו (משלי ט ט), ז' מקדשות עתידיו ליחרב, אוהל מועד וגלגל ושיולה וטוב וגבעון ובנין ראשון ובנין שני, לכך כי שבע תועבות בלבו: ד"א הורג את עשרת השבטים ומלכי ישראל הרי שנים, הורג שבט יהודה ובנימין הרי ד', הורג הכהנים והלוים ומלכות בית דוד הרי ז', כי שבע תועבות בלבו:

[ט] ד"א ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני. ושלמה צווח כסף סגים מצופה על חרס שפתים דולקים ולב רע (משלי טו כג), (גז) למה עשו היה דומה (גח) למוליר שמבחוץ הוא של זהב, ומרגליות קבועות בו, אלא מבפנים הוא של חרס [כך היה עשו אומר לאביו הנני, ובלבו היה אומר מתי ימות], שנאמר ויאמר עשו בלבו יקרבו ימיה אבל אבי ואהרנה את יעקב אחי (בראשית כו מא), הרי כסף סגים מצופה על חרס וגו', וכן אתה מוצא שזועו של [עשו] המן אומר בלבו, ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו), אמר

הערות ותקונים

יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב והסר לחם, זב חטאי, ומצורע עיני, ומחזיק בפלך בוריי נוטל בחרב קלר ימים, והסר לחם מסכן כו"ע"ם. ובפי' הקלר בירושלמי שם מנחם דברי הירושלמי בסוג טעם ודעה, וסיים ובתנחומא אמר מחזיק בפלך כנגד העושר שדומה לאשה שאם אינה טווח אין לה לאכול, והסר לחם נגד החכמה שנאמר לכו לחמו בלחמי עכ"ל. וכוון לדברי התנחומא כ"ל שלפנינו: (ג) אין חלש ממנו. באגדה בראשית שמי שהסו זב אין לו כח, ובראשית חכמה מפני שהיביה מתשת כמו של אדם: (גא) ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא כאלה עניה שאם אינה טווח לאכול. וכן מובא בילקוט שמואל שם בשם התנחומא, ובאגדה בראשית ומחזיק בפלך כנגד העושר שהוא כאלה עניה, הסר הסיוס, ובראשית חכמה שם הלשון משושב: (גב) ונופל בחרב כנגד השנים. ר"ל כנגד שהסו זוכה לכן בשנים, וכ"ל הגי' באגדה בראשית, אבל בראשית חכמה טעמות ונופל בחרב כנגד התואר מפני מה מפני כשהירג אדם טוב אין לו תואר, והוא גי' מעושבת, כי כבר אמור למעלה מנורע כנגד הטו, גם תואר איננה אחת ממחשבה דברים רק עי' פירושה תואר: (גג) זש"ה אבן חן השוחד. בתנחומא הנדפס אות ח' החל הדרכה ג"כ על הכתוב הזה רק בסגנון אחר: (גד) אל תאמר כן. וכ"ל בכ"י פארמא הלשון מוקפה, והילקוט במשלי על הכתוב הזה לא הביא המאמר הזה: (גה) לשון רומיית. ובכ"י פארמא לשון דומיות באו כאן, וז"ל לשון רמיות באו כאן: (גו) ורוח הקודש צווחת כי יחנן קולו אל תאמין בו. עיין ב"ר פס"ה אות י"א ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני ה"ה כי יחנן קולו אל תאמין בו וגו'. מחזיקו תורגמניא אמר כי שבע תועבות בלבו את מולא תועבה אחת כתיב בתורה כו' ומובא בילקוט תולדות רמז קי"ד בשם ב"ר וכן בילקוט. משלי רמז תתקס"ה בפסוק כי יחנן קולו ג"כ בשם ב"ר וחרב שסיים המאמר מצ"ל מנלא בילקוט משלי שם, כי שבע תועבות בלבו שבע מקדשות עתידין ליחרב אהל מועד וגלגל וטוב וגבעון וביית עולמים תרין". והסיוס הזה הוא מהתנחומא כ"ל שלפנינו והסר הליון: (גז) למה היה עשו דומה. מובא בילקוט מלכים רמז קל"ה בשם התנחומא, ובילקוט ישעיה רמז רפ"ו גם כן בשם התנחומא: (גח) למוליר. הסמלה יומית ורומית, ופי' דוד נחשת גבוה ולר לחמם בו מים, עיין ערוך ומוספי ערך מוליר. ובכ"י פארמא

גבל בלבו (תהלים יד א), ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו' (ישעיה יד ג), והיה ביום ההוא יעלו דברים עץ ללבבך וגו' (יחזקאל נח י), אמר בכבו שכח אל (תהלים י א), ועתה שמעני (גא את) [זאת] עדינה היושבת לבטח האומרת בלבבה [אני ואפסי עוד] [ישעיה מז ח] הוי כי שבע תועבות בלבו, ושלמה צווח כסף סגים וגו' :

[י] ועתה שא נא כליך (בגלגלים כו ג). (נט) אמר ר' יצחק נפחא כליך [זו מלכות בבל, שנאמר (ס) ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים (דניאל ב ג), תליך זו [מלכות] מדי, שנאמר (סא) ותלו אותו ואת בניו על העץ (אסתר ט כה), וקשתך זו מלכות יון, שנאמר (סב) כי דרכתני לי יהודה קשת (זכריה ט ג), [וצא השדה זו מלכות אדום] שנאמר ארצה שעיר שדה אדום (בגלגלים לב ד); ועשה לי מטעמים וגו', ורבקה שומעת וגו', [וילך עשו השדה] (שם כו ד ה), (סג) כיון שהיה צד וקושר והיה המלאך הולך ומתירן ומבריה, שוב היה צד והמלאך מתירן, ולמה כך אלא לגלגל את השעות עד שילך יעקב וילך ויעשה ויכנס אצל אביו ויאכל וישול את הברכות, לכך וילך עשו השדה לצוד ציד להביא: ורבקה אמרה אל יעקב וגו' ועתה בני שמע בקולי לאשר וגו', לך נא אל הצאן וגו' (שם יח ט), כיון שהלך והביא אצל אביו, שנאמר ויבא אל אביו וגו', ויאמר יעקב אל אביו (שם יח ט), וברכו. ואע"פ שאתם אומרים שיקר יעקב לא שיקר, בלעם אמר לא הביש און ביעקב (נחמדני כג כא), (סד) אלא [אמר] אנכי יעקב, עשו [הוא] בכורך וגו', קום נא שבה וגו', ויאמר יצחק אל בנו וגו' (שם טו כא), א"ל כי הקרה ה' אלהיך לפני (בגלגלים טו ט), ועוד אמר לו כשנעקדת על גבי המזבח ואמר המלאך אל תשלח ירך אל הנער (שם כג יג), שמוא היה שם כלום לא הצמיח הקב"ה אלא בשבילך, שנאמר וישא אברהם את עיניו וגו' (שם טו יג), ואף אמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, וכיון ששמע יצחק שאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אמר אין זה עשו, (סה) אמר אין עשו מזכיר ה' אלהיך, א"ל גשה נא ואמושך בני וגו', ויגש יעקב אל יצחק אביו וגו', (שם כה כג) (סו) א"ל הווי את עושה בקולך אבל הידים ידי עשו, (סז) אמר ר' יהודה בר אילעאי בדורות הראשונים היה דורש מהו הקול קול יעקב, קול אדרינוס קיסר [הרג] בביתר שמונים אלף רבוא, אמר ר' יוחנן קולו שר יעקב צווח מה שעשו לו ידי עשו בביתר: ולא הכירו כי היו ידיו

הערות ותקונים

פארמא המלה משושנה למן נמר וז"ל למוזיר: (נט) אמר ר' יצחק נפחא כליך זו מלכות בבל. המאמר הזה נשנה בצ"ר פס"ה אות י"ג בלי שם המומר רק מתחיל ד"ה שם נא כליך זו בבל, ומוצא בליקום תולדות רמו ק"ד בשם ב"ר, וכן מוצא בלקח טוב: (ס) ויתן ה' צידו, בצ"ר מוצא סיפא דקרא ואת הכלים הביא בית אוזר אלהיו: (סא) ותלו אותו ואת בניו על העץ. בצ"ר מוצא הכתוב ויתלו את המן על העץ (אסתר ז י): (סב) כי דרכתני לי יהודה קשת. וסיפא דקרא מלאתי אפרים ועוררתי בניך יון על בניך יון: (סג) כיון שהיה צד וקושר והיה המלאך הולך ומתירן. בתנחומא הגדפס תולדות אות י"א מוצא המאמר עשרתה בשון כיון שילא עשו לצוד שלח הקב"ה עליו שסן ולא הניחו לצוד עד שיבא יעקב ויקח את הברכות, ועל עשו נאמר (תהלים קט) הפקד עליו רשע ושסן יעמוד על ימינו, כיצד היה עשו רץ וזל כבי וקסרו ומניחו ורץ וחופס אחר וקסרו ומניחו והססן מתירן ומצריחין והיה עשו צא ולא היה מוצא אחד מהן וכן עשה צ' או ג' פעמים וכן הוא אומר לא יחרוך רמיה לידו (משלי י) והיה מגלגל בשעות עד שצא יעקב ונשל הברכות, וכן בצ"ר פס"ו אות ב' דאמר ר' יהושע בן לוי כל אותו היום היה עשו זד צבאים וכפתן ומלאך צא ומתירן ט': (סד) אלא אמר אנכי יעקב עשו הוא צבורך. ולזה כוון רש"י אנכי עשו צבורך אנכי המציא לך ועשו הוא צבורך, וכן בלקח טוב הפסיק הדבור ואמר אנכי, אצל עשו צבורך, ועיין בפ' הראש"ב בפסוק י"ג: (סה) אמר אין עשו מזכיר ה' אלהיך. בצ"ר פס"ה וילקוט רמו קט"ו אמר יצחק יודע אני שאין עשו מזכיר שמו של הקב"ה זה מזכיר אין זה עשו אלא יעקב, וכן מוצא בלקח טוב, וכן הביא רש"י בפירושו עה"ת: (סו) א"ל הווי את עושה בקולך. הלשון משושנה, ובכ"י פארמא הרי אהה צוקלך יעקב: (סז) ר' יהודה בר אילעאי בדורות הראשונים היה דורש מהו הקול קול יעקב קול אדרינוס קיסר. המאמר הזה נשנה בירושלמי תענית פ"ד (דף סח ע"ד) ושם הגי' להיפך היינו המאמר שהוא לפנינו בשם ר' יוחנן הוא שם בשם ר' יהודה בר אילעאי, גם במקום בדורות הראשונים היה דורש הגי' שם רבי היה דורש, וכך איתא שם אמר ר' יהודה בר אילעאי רבי היה דורש הקול קול יעקב והידיים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה ששעה לו ידי עשו צבירה כו'. אמר ר' יוחנן קול אדרינוס קיסר הוה צבירה שמונים אלף רבוא. וגם בצ"ר פס"ה אות כ"א הוא כמו צירושלמי רק שם הגי' ר' יהודה בר אילעאי היה דורש גם בדברי ר' יהודה בר אילעאי

וגו' (בראשית כו כג), (סח) צפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא בקש לברכו(כיון שצפזו יקום כשנכבשה ירושלים, היו אומרים העולם מתייראין להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא את המנורה, כשראה אותו לא בקש לברך את יעקב בשבילו ולא הכירו) וכיון שצפה שהוא עושה תשובה, מיד וירח את ריח בגדיו ויברכוהו וגו' (סז טו), (סט) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר כריה שדה אשר ברכו ה', כשנכנס עשו נכנס גיהנם עמו, (ע) שנאמר ויאמר מי איפא(סז לג), ואין איפא אלא גיהנם, שנאמר כי הצבת לך פה קבר וגו' (ישעי כג טו): (עא) ד"א כריה שדה. צפה שהוא עומד ובונה ציון ומקריב קרבנות בתוכה וברכו, ואין שדה אלא ציון, שנאמר ציון שדה תחרש (מיכה ג יב). אשר ברכו ה', אותה שכתב בהו כטל חרמון וגו' (תהלים קלג ג):

[יא] ויתן לך האלהים (בראשית כו כח). (עב) (מליותו אלא האלהים בשיש לאלהים מליותו)[אלהים אין כתיב כאן אלא האלהים כשישלים אלהים מליותו] הוא נותן לך הברכות שבירכתי אותך, למה שיעקב שותף עם בוראו בכל דבר. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא (עג) בשם ר' ראובן ראה מה כתיב לא כאלה חלק יעקב, כי יוצר הכל הוא וגו' (ימי' י טו): ודוד מקלם עמך נדבות ביום הילך (תהלים קי ג), ומנין שהצדיקים שותפים עם הקב"ה כשהוא צר צורה, שכן כתיב המה היוצרים (יושבי) [ויושבי] נטעים וגו' (דה"א ד כג), [שהם] שותפין עם האלהים בכל בריה, שנאמר עם המלך במלאכתו ישבו שם (סס), עם מלך מלכי המלכים הקב"ה במלאכתו הם יושבים ובוראים ברי', אמר הקב"ה לא דיון שאין אני עושה דבר חוץ מדעתם, אלא כל מה שאני פועל בעולם הזה ובעולם הבא להם הוא מרתקן, הוא שדוד אומר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (תהלים לא ט):

[יב] ויתן לך האלהים. ילמדנו רבינו מהו שיקבל אדם את כליו בשבת, (עד) כך שגו ברותינו מקפלין את הכלים אפילו ד' וה' פעמים, ומציעין המטות מלילי

הערות ותקונים

אלעאי ליתא למלת „צביתר“. וכן נמלא מאמר ר' יוחנן במדרש חזית סוף פ"ב בפסוק עד שיפוח היום, ושם נטעות הרג צביתר ת' רבוא אלף ז"ל שמונים אלף רבוא. ובגמרא גיטין דף ק"ז ע"ב איתא כך הקול קול יעקב והידים יד עשו וקול זה אדרייטוס קיסר שהרג צאלכסנדריו של מלכים ששים רבוא ט"ו קול יעקב זה אספסימוס קיסר שהרג צביר צביר ארבע מאות רבוא ואמרי לה ארבעת אלפים רבוא: (סח) לפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא ביקש לברכו כיון שלפה יקום כשנכבשה ירושלים היו אומרים כו'. המאמר משוכם וכ"ל לפה שהרשעים עתידין לעמוד ממנו ולא ביקש לברכו וכיון שלפה שהוא עשה תשובה מיד וירח את ריח בגדיו ויברכו, וכל השאר מיותר והסברתי, והמלות „יקום כשנכבשה ירושלים היו אומרים העולם מתייראין להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא את המנורה“ הוא הוספה חלונית שהוסיף אחד מן ז"ר פס"ה אות כ"ב אמונא בילקוט בשם ר"ר ברמז קט"ז וירח את ריח בגדיו [ריח צבדיו כן היא גירסת הילקוט] כגון יוסף משיחא ויקום איש צורות, ועיין לקח טוב בראשית כ"ו כ"ג גם צהערה ל"ז סס, וע"ש מה שמונח מן יוסף משיחא צעה צבוקט שזאנים להכנס לחר הבית נכנס והוליא ממורה של זכר כו' ע"ש. והמעתיק שהוסיף אז אל התנחומא הביא זאת מן יקום שהוא נכנס והביא את המנורה. וראיתי גם כ"ל פארמא הגי' וכיון שנכבשה ירושלים צימו יהויקים היה אומר העולם מתייראים להכנס לבית המקדש מה עשה נכנס והביא המנורה כשראה אותו לא צקש לברך את יעקב בשבילו ולא הכירו. ועיין בשוחר טוב מוזמר י"א שם מובאים הדברים רק מן יקום איש צורות לצד כמו שהוא בצ"ר: (סט) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן. צ"ר שם ותנחומא הגדפס תולדות אות י"א וכן מובא ברש"י עה"ת: (ע) שנאמר ויאמר מי אפוא ואין אפוא אלא גיהנם. זה ליתא בצ"ר ושם סיים הגמ"ל בא זדון ויצא קלון: (עא) ד"א כריה שדה שהוא עומד ובונה ציון כו'. צב"ר פס"ה אות כ"ג נמלא המאמר הזה בצבוקט אחר ד"א מלמד שהראה לו הקב"ה בית המקדש צווי וחרצ ראה בני הרי צווי הגמ"ל ריח נוחות תשמרו, כריה שדה הרי חרב כמד"ל ציון שדה תחרש, אשר ברכו ה' צווי ומשוכלל לעתיד לבוא כעין שנאמר כי שם לזה ה' את הברכה חיים עד העולם: (עב) מליותו אלא האלהים בשים לאלהים מליותו, הלשון משוכם ותקתי ש"ל אלהים אין כתיב כאן אלא האלהים כשישלים אלהים מליותו, וצ"ל כ"ה כתוב מליותו פ"ה שם וכשישלים מליותו פ"ה לעתיד לבוא אז הברכות נתונים ליעקב, וראיתי כ"ל פארמא הגי' כך, אלהים אין כתיב כאן אלא ויתן לך האלהים כשיעול מלמיותו. [ל"ל מליותו] הוא נותן לך הברכות שנברכתי אותך: (עג) בשם ר' ראובן. המלות האלה חסרים כ"ל פארמא: (עד) כך שט רצותיו. משנה

שבת לשבת, אבל לא משבת למוצאי שבת, (עה) ובאלו כלים אמרו שמקפלין את הכלים כל שהוא ללבושו בשבת, אבל ללבוש אחר השבת אסור לקפלין בשבת, וכלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור, ויחיד מותר לקפלו ואינו חושש, (עו) שצריך אדם להיות מכבד את השבת בכסותו, שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעי נא יג), ובמה ישראל מכבדין את השבת, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שמתהלה כך עשה הקב"ה, שנאמר ויעש (לו) [ה'] אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם (גנאשית ג כא), מהו כתנות עור, [בגדי] כהונה גדולה שהלבישן הקב"ה שהיה בכבודו של עולם: (עז) ועוד שגו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות, לכך הליביש הקב"ה לאדם בגדי כהונה גדולה שהיה בכורו של עולם, בא נח [ומסרן לשם, ושם] מסרן לאברהם, ואברהם מסרן ליצחק, ויצחק מסרן לעשו, שהיה בכורו, ועשו היה רואה את נשיו עובדות ע"ז והפקידן אצל אמו, כשעמד יעקב ולקח הבכורה מן עשו אמרה רבקה הואיל שלקה יעקב את הבכורה מיד עשו, בדין הוא שילבש הבגדים הללו, (עה) שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות (סס טו טו), נכנס יעקב אצל אביו והריח בו, שנאמר וירח את ריח בגדיו ויברכהו וגו', מה בירכו ממה שקראו בענין ויתן לך האלהים וגו' :

[יג] [ויתן לך האלהים]. (עט) כתיב שרשי פתוח אלי מים (איוב כט יט), מי אמר הפסוק הזה, איוב אמרו על עצמו, ועל בית המקדש, ועל יעקב, כיצד מדבר בעצמו שרשי פתוח וגו', פתח ביתו היה פתוח לעוברים ושבים וביותר לבני תורה, מהו אלי מים, לאילי של תורה וגבוריה, כשם שאת אומר ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה (דניאל ח ד), [למים] אין כתיב כאן, אלא אלי מים, שהיה ביתו של איוב פתוח לעוברי דרכים ושבים, למד מביתו של אברהם, לפיכך וטל ילין בקצירי (איוב סס). אמר ר' חנינא הכל היו רואין בזמן שהיה איוב קוצר את שדהו שהיו עננים קשורין על קצירו, (פ) בשביל שלא ישיב ליחו מן השרב, לכך וטל ילין בקצירי: ד"א שרשי פתוח אלי מים (פא) זה בית המקדש שהיו שעריו פתוחין לתורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעי נא א), (פב) כמו ששגו רבותינו ג' בתי דינין היו שם, אחד על פתח הר

הערות ותקונים

משנה שבת דף קי"ג ע"א: (עה) ובאלו כלים. הוספה מעל התנחומא, ולזה כוון רש"י צפי' המשנה שם אפילו ד' וס' פעמים כדי לחזור וללבושן בו ציוס, והמאמר השני מהתנחומא כלים שמתקפלין בשני בני אדם אסור יחיד מותר לקפלו ואינו חושש, כן הוא בירושלמי שבת פס"ו ה"ג, ובצבלי שם דבי ר' ינאי אמרו לא שגו אלא צדס אחד אבל בשני בני אדם לא. וכן פסק הרמב"ם ה' שבת פכ"ג הכ"ז וקשיפל לא יקפל אלא איש אחד אבל לקפל בשנים אסור: (עו) שצריך האדם להיות מכבד את השבת בכסותו, עיין שבת דף קי"ג ע"א ועיין ירושלמי פאה פ"ה ה"ה (דף כא ע"ב) אמר ר' חנינא צריך אדם שיהא לו שני עטופין אחד לחול ואחד לשבת כו'. ודברי הירושלמי מובאים בפסיקתא רבתי פכ"ג אות א' ע"ש: (עז) ועוד שגו רבותינו. מובא לעיל באות ד', והמאמר נשנה בצבחים דף קי"ב ע"ב בצורות דף ד ע"ב וב"ר פס"ו אות י"ג ובאגדה בראשית פמ"ב אות א', ונס במדרש במ"ר פ"ד אות ח' מובא בלשון שגו רבותינו, ובמדרש במ"ר שם מובא המאמר בהרחבת לשון, וכן איתא שם: בתחלה היו הבכורות משמשין עד שלא עמד שבט לוי כמה ששגו רבותינו עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה ובכורות כו' ותדע לך שהיו הבכורות מקריבין עד שלא עמד שבטו של לוי, מול מתחת ברייתו של עולם אדם הראשון היה בכורו של עולם וכיון שערב קרבנו שלאמר ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס (תהלים סט), לבש בגדי כהונה שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם בגדי שבת היו והיו הבכורות משמשין בהם כיון שמת אדם מסרן לשת, שת מסרן למשולח, כיון שמת מתושלח מסרן לנה, עמד נח להקריב קרבן שנאמר ויקח מכל בהמה הטהורה וגו', מת נח ומסרן לנח כו'. ועיין פדר"א פ"ח: (עה) שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות, עיין לקח עובד בראשית כ"ז ט"ו ובהערה ע"ז: (עט) כתיב שרשי פתוח אלי מים. עיין דרשה אחרת על הכתוב הוא בצ"ר ריש פס"ו ומובא בילקוט רמז קמ"ו וכן בילקוט איוב רמז תתק"ז בשם צ"ר, וכן מובא באגדה בראשית פמ"ג בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא ובמדרש צ"ר: (פ) בשביל שלא ישיב ליחו מן השרב. ככ"י פלרמ"א בשביל שישתלחו מן השרב: (פא) זה בית המקדש. מובא בילקוט איוב רמז תתק"ז בשם התנחומא: (פב) כמו ששגו רבותינו. משנה סנהדרין דף פ"ז ע"ב ועיין תוספתא סנהדרין פ"ז ותנינה פ"ב וירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג (דף יט ע"ג)

הבית, ואחד על (פג) פתח (העירה) [העזרה], ואחד בלשכת הגזית, והיו שרשי פתח וגו', ומהו ומל ילין בקצירי, שאין המל [זו] משם, שנאמר כמל חרמון וגו' (תהלים קלג ג): ד"א שרשי פתוח אלי מים, זה היה יעקב מרדף בבתי מדרשות הפתוחין לתורה, לפיכך ומל ילין בקצירי, אלא כשיבוא אצל אביו לקבל עשר ברכות במל הוא פותח לך, ויתן לך האלהים ממל השמים וגו':

[יד] [פד] ד"א ויתן לך האלהים, יתן לך ויתן לך, יתן לך משלו, ויתן לך משל אבותי, ויתן לך את ברכת אברהם: ויתן לך האלהים, (פה) מהו האלהים, בדין, אם היה ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך, אבל לעשו לא אמר כן, אלא משמני הארץ וגו' (סג ט), בין צדיק בין רשע יתן לך, למה אלא כך אמר יצחק, עשו רשע הוא, ויעקב הצדיק אפילו עושה מצוה ומתייסר אינו קורא תגר [אחר מדת הדין, אבל הרשע אם עושה מצוה אחת או התפלל ואינו נענה הוא מתחיל לומר] כשם שהתפללתי לפני ע"ז ולא מצאתי ממש [אף לפני הקב"ה התפללתי ולא מצאתי ממש], וכן שלמה אמר כשבנה בית המקדש תתחיל מתפלל לפני הקב"ה, שנאמר או אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל (מ"א ט ב'), התחיל סידר תפלתו ואמר רבונו של עולם כשיהא אדם מישראל בא ומתפלל באז ומבקש בנים או דבר אחר, אם היה ראוי תן לו, ואם לאו אל תתן לו, שנאמר ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע [את] לבבו (סג ט ט), אבל הנכר אם יבא ויתפלל לתוכו, מה שהוא מבקש תן לו, שנאמר וגם אל הנכרי וגו' (סג ט ט), [ואתה] [אתה] תשמע השמים וגו' (סג ט ט), ומה אם אין אתה עושה לו כל מה שהוא מבקש, הוא מסיח ואומר לו כך אותו הבית של שלמה, הולך מסוף העולם ועד סופו, ונתנינעתי כמה דרכים ובאתי והתפללתי בתוכו ולא מצאתי בו ממש כשם שלא מצאתי בע"ז, הוי לעשו הוא אומר, הנה משמני הארץ וגו', למה מפני שהוא מחוסר אמונה, אבל ליעקב שהוא בעל אמונה וצדיק, אמר ויתן לך האלהים בדין:

[טו] [ויתן לך], מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי כי זקן יצחק וגו' (בראשית כו א), ורבקה אמרה וגו' (סג ט ט), ותתן את המטעמים וגו' (סג ט ט), אמר ר' יהודה ה"וי ב"ר שלום בשם ר' חלבו הכניסה אותו עד מהיצתה, עד היכן שהיה לה רשות ליכנס, אמרה לו בני עד כאן הכנסתי עמך, מכאן ואילך אלהיך יכנס עמך, נכנס כיון שאמר לו כי הקרה ה' אלהיך לפני, (פו) אמר ר' יוחנן בשעה ישאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אמר יצחק הלשון הזה אינו לשון עשו אלא לשון יעקב, שנאמר הקול קול יעקב, תדע לך שהוא כן, כשנכנס יעקב מה אמר קום נא שבה וגו', אבל כשנכנס עשו [מה אמר לו יקום אבי, ראה] מהו אמר היאך הוא מסיח במירחא יקום אבי וגו', התחיל יצחק אומר ליעקב גשה נא ואמושך וגו', (פו) אמר ר' יהושע כיון שאמר גשה נא הרתית גופו והיה ש"חה כשעוה הזו, מה עשה הקב"ה (פה) אמר לשני המלאכים וסייעו, לגבריאל ולמיכאל, למיכאל מימינו ולגבריאל משמאלו, והוא בכבודו יתברך שמו תומך

הערות ותקונים

ע"ג) ושם הגי' ואחד בחיל, והתנחומא הביא כלשון המשנה: (פג) על פתח העירה. תקנית של"ל העזרה: (פד) ד"א ויתן לך האלהים. ב"ר פס"א אות ג' ולקח טוב: (פה) מהו האלהים צדין. כל המאמר הזה הביא רש"י ע"ה"ת (בראשית כו כח) האלהים מהו האלהים צדין עד כדי שלא יקרא עליך תגר. וידידי הרב הגדול מהר"א צערלינער בעל זכור לאצרכס לא רשס המקור, וכן נמנל התהלת המאמר בראשית בראשית פמ"ב אות ג' ושם מובא משל אחד אשר לקוח מן ברייתא דמס' אילנות: (פו) אמר ר' יוחנן. ב"ר פס"ה אות י"ט: (פו) אמר ר' יהושע כיון שאמר גשה לי הרתית גופו והיה שוחה כשעוה. ב"ר שס ויהי לנו רפה כשעוה. ובלקח טוב אמר ר' הושעיא בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמושך נחתע וזדעזע ויהי לנו לשעוה, והעירותי שם צהרה פ"ט ב"ר וילקוח חסר שם האומר אולם גשה המאמר גם ב"ר פמ"ד ושם איתא לנכון אמר ר' הושעיא בשעה שאמר כו', לכן יש לתקן גם פה ב"ר כמו שהביא רבינו טוביה ז"ל ועוד תראה בילקוח רמז שי"ג מובא המאמר הזה ונרשס בלדו ב"ר פס"ה והובא לנכון בשם אושעיא ע"כ, ומדברי התנחומא שלפנינו תראה ג"כ סעד לזה: (פה) אמר לשני המלאכים וסייעו למיכאל מימינו ולגבריאל משמאלו. ב"ר איתא כך וימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו והיו אוחזין אותו צמרפקו כדי שלא יפול הה"ד אל תשתע כי אני אלהיך (ישעיה מא) אל תשתע דרש תשתע נאן

בו מאחוריו, ואמר לו יעקב למה אתה מתיירא וגופך שוחה עליך, אני אלהים (פט) ואיסטריא שלי בעורך ותומכין לך ואתה מתיירא, שנאמר אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עורתיך אף תמכתך בימין צדקי (ישעי' מה י), אל תירא כי (אתך) [עמך] אני ואל ישוח גופך שאני עמך, ואל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך במיבאל ואף עורתיך בגבריאל ואף תמכתך בימין צדקי, (צ) מיד א"ל [יצחק] הקול קול יעקב והידיים ידי עשו, כחך קשה משלו, עשו אם תופש את אדם הרי הוא בידו, ואם [הוא] בורה אינו יכול לעשות לו דבר, אבל אתה אפילו אדם בורה כוסף העולם [ועד סופו], הקול קול יעקב, אתה אומר [דבר] בבית הכנסת והרי הוא בא מעצמו :

[טז] (צא) ד"א הקול קול יעקב. כל הקולות שלך, שנאמר ויהי קולות וברקים (שמות יט ט), ואין הגשמים יורדין אלא בזכותך, שנאמר לקול תתו המון מים בשמים (יח טו יג) : ד"א הקול קול יעקב והידיים ידי עשו, ידיו של עשו מתמוטמות כשיבא קולו של יעקב, זה מלך המשיח, שנאמר על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך (ישעי' מ ט) : ד"א הקול קול יעקב, א"ל עשו אחיך אם הגיעו צדה מתחיל מחרף ומגדף, אבל את אם הגיעך יסורין כבוש יצרך ואל תבעוס בקולך את יוצרך, ואם מפמיט אתה בקולך, הרי ידי עשו ממשמשות בכך, [ואם לאו] הקול קול יעקב, מהו והידיים ידי עשו] שכן את מוצא ברפידים, פיטמו ישראל בקולם ואמרו היש ה' בקרבנו וגו' (שמות יז ז), מיד בא עליהם עמלק, שנאמר ויבא עמלק (שם סג ט) : א"ל יצחק אתה זה בני עשו, א"ל אני, א"ל הגישה לי ואוכלה וגו', (צב) מהיכן היה לו יין, הרי מוצאנו שלא נתנה לו אמו יין, אלא ותתן את המטעמים וגו', וכי הביא לו יין, מיכאל הביאו לו יין מגן עדן. (צג) אמרו רבותינו אין את מוצא יין של ברכה אלא זה, ושל אברהם, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין וגו' (בראשית יד יח), ואף זה כיון ששתה בירכו. א"ל גשה נא ושקה לי בני, ויגש וישק לו וגו', [היה צריך לומר ראה ריה בגדי ויברכוהו אלא אמר ראה ריה בני כריח שדה] והיה צריך לומר ראה ריה בגדי בני, אלא אמר לו ראה ריה בני, מלמד שויהו של צדיקים מעין העולם הבא, מהו כריח שדה וגו' שהיו בגדי אדם הראשון ונטלו ריה מגן עדן, (צד) מיד א"ל ויתן לך האלהים, מטל השמים, זו היא תורה, שנאמר תול כטל אמרתי (דברים לג ז), וכושמני הארץ, אלו הנביאים, ורוב דגן זה תלמוד, ותירוש אלו המדרשים. (צה) ד"א כטל השמים זה הכן, (צו) שנאמר וברדת הטל (במדבר יא ט), (צז) וכושמני הארץ זה

הערות ותקונים

לשון טעוה. וזילקוט רמז קט"ו סיי' אל תהיה לנך כטעוה. וזילקוט ישעי' רמז שי"ג הביא מאמר המדרש צ"ר פס"ה וסיי' והוא בטעמו אמר ליה אל תירא ואל תשתע אמנתך דמיכאל עזרתך דגבריאל אף תמכתך בימין דקי, הסיוס הוא מהתחומא שלפנינו : (פט) ואסטריא שלי. ז"ל ואסטריאלטא או ואסטריאלטוס, עיין ערוך השלם לד קע"ז. ורלויתי זכ"ו פארמא ואוכסורטיא ז"ל ואוכסורטיא והעו"ת נפרדה, ופי' אוסטרטיא היילות כמו אוסטרטיא של מלך : (צ) מיד אמר ליה יצחק הקול קול יעקב כחך גדול משל עשו. מוצא זילקוט תולדות רמז קט"ו בשם התחומא : (צא) ד"ל' טו' כל הקולות שקל. גם זה מוצא זילקוט שם, והשמים דלמנע מאמר שלם אחר הסיוס לקול תתו המון מים בשמים דלג עד אס מפסיט בקולך : (צב) מהיכן היה לו יין. מוצא זילקוט תולדות רמז קט"ז בשם התחומא, ולמאמר התחומא בון בעל תיב"ע (בראשית כו כה) ולא הוה מורא גביה ואזמנא ליה מלאכה [אולי ז"ל מיכאל] ואייתו מן תמרא דלעטע צענבו"י מן יומא שירוי עלמא ויהביה ביד יעקב : (צג) אמרו רבותינו. עיין צ"ר פמ"ג אות ו' הו"יא לחם ויין יין אלו הנסכים : (צד) מיד א"ל ויתן לך האלהים מטל השמים זו היא תורה. הנאמר נשה גם צ"ר פס"ו אות ג' ומוצא זילקוט רמז קט"ו בשם צ"ר וכן במס' אילנות בסוף אגדת בראשית, ושם הגי' מטל השמים זו מקרא, וכן הגי' שם ומשמני הארץ זו משנה, דגן א תלמוד, תירוש זה אגדה, במקום לפנינו ומשמני הארץ אלו הנביאים : (צה) ד"ל' מטל השמים זה הכן. נשה צ"ר שם ומוצא זילקוט תולדות רמז קט"ו בשם צ"ר, ומוצא גם בצאגת בראשית פ"מ אות ג' וכן מוצא במס' אילנות (סוף אגדת בראשית) : (צו) שנאמר וברדת הטל. כ"ה גם בצאגת בראשית אולם צ"ר זילקוט ובמס' אילנות מוצא בתכונ ויומא ר' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טו ד) : (צז) ומשמני הארץ זה הבאר. צ"ר זילקוט נוסף על אל משה הבאר שהיתה מעלה לכם מיני דגים שמיים יותר מלא, וכן מוצא בצאגת בראשית ובמס'

הבאר: (צח) ד"א מטל השמים זה ירושלים, שנאמר כמל חרמון וגו' (תהלים קלג ג), (צט) ומשמני הארץ זו סולת של מנחות, ורוב דגן ותירוש זו שמן זיתים: (ק) ד"א ורוב דגן ותירוש אלו כהנים גדולים, כיון שברכו את אלו, הוסיף שש ברכות כדי שיהיו עשרה, אלו הן (קא) יעבדוך עמים אלו בני נח, וישתחוו לך לאומים אלו בני קטורה, הוי גביר לאחיד אלו בני ישמעאל, וישתחוו לך בני אמך אלו בני עשו, אורריך ארור זה בלעם וחביריו, ומברכך ברוך זה משה וחביריו:

[יו] (קב) כשבא יעקב לברך את יהודה אמר לו וישתחוו לך בני אביך (בראשית מט ט) שהיו לו נשים הרבה, אבל יצחק שהיה לו אלא רבקה אמר ליעקב וישתחוו לך בני אמך: ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב ויהי אך יצא יצא, (שם כו ל) (קג) שתי יציאות כתיב כאן יצא יצא, (קד) (יצחק אמר) (קה) החלון של יצחק היה לו ב' פיאות, שער מן הצפון ושער מן הדרום, יעקב ירד (קו) והריסקום בידו, צפה את עשו ונטמן אחר התה, (קז) מי שבאור אינו צופה אותו (שכחו) [שבחשיכה], לכך אך יצא יצא, שאילו ראוהו עשו היה הורגו. (קח) אמר ר' יהושע בן לוי בשתי שעות היה לומד עשו נכנס אצל אביו ובשש שעות היה יצא, ויעקב שאיחר [כל כך] בכל העסק הזה, היכן היה עשו עד אותה שעה, אמר ר' יהושע בן לוי (קט) היה צד ציד ואוסרו, והמלאך מתירו ומבריחו, הוא שנאמר לא יחרוך רמיה צידו והון אדם יקר חרוץ (משלי יו ט), אמר הקב"ה לא נודע ליעקב מה נעשה לו נסים, שבשעה שהוא יוצא נכנס עשו, שנאמר ויהי אך יצא יצא וגו', לכך אמר דוד כי גדול אתה ועושה נפלאות

הערות ותקונים

ובמס' אילנות: (צח) ד"א מטל השמים זה ירושלים. נטה ג"כ צ"ר שם וזילקום, ובמס' אילנות ושם הגי' זה ליון, אולם מאלגת בראשית נשתבש הלשון ויש לתקן שם ע"פ התחומא כי דבריו נובעים מתחומא שלפנינו צ"כ"י: (צט) ומשמני הארץ זו סולת של מנחות ורוב דגן ותירוש זו שמן זיתים. וכן צ"כ"י פארמא, ולדעתי צ"ל להיפך ומשמני הארץ זו שמן זיתים ורוב דגן זו סולת של מנחות, ויש להוסיף ותירוש אלו הנסכים, כי הנסכים באלו מין. ובצ"ר וזילקום ובמס' אילנות ומשמני הארץ אלו הקרבנות, דגן אלו הזבחים. תירוש אלו הנסכים. (ובזילקום במקום מטל השמים זו ליון גורם הוא מטל השמים אלו מנחות) ובצ"ר שם מנאל בראש המאמר ומשמני הארץ אלו הקרבנות כדכתיב עלות מחים אעלה לך. הוא הוספה חלונית ומותרת שם, רק אחד רשם בצד המדרש על המאמר שהי אחר ד"א מטל השמים זה ליון, ומשמני הארץ אלו קרבנות כדכתיב עלות מחים אעלה לך" ומובא פנימה שלא במקומו כי אין שם מקומו רק כאן כשדורש על ליון, וכן תראה בזילקום ובמס' אילנות ששם אצל הדרשה אלו הזבחים אלו הזבחות לא מנאלת שם ההוספה הליון: (ק) ד"א ורוב דגן ותירוש אלו כהנים גדולים. זה ליתא צ"ר: (קא) יעבדוך עמים אלו בני נח. עיין צ"ר והדרשה שם בסגנון אחר, ומובא גם בלקט טוב, ועיין במס' אילנות הביא בתחלה כמו שהוא בתחומא לפנינו (ומזה תראה שהיה לפניו התחומא כ"י שלפנינו) ואח"כ הביא ד"א יעבדוך עמים אלו הם השבטים אומות כמו שהוא צ"ר, וכאשר הביא שם מאמר הראשון מהתחומא נשמט, הוי גביר לאחיד אלו בני ישמעאל". וגם יש להעיר כי גם בתרגום ירושלמי ובתרגום יב"ע ג"כ יש חלוקי דרשות בזה: (קב) כשבא יעקב לברך את יהודה. צ"ר פס"ו אות ד' וילקום שם ורש"י עה"ת ולקח טוב: (קג) שתי יציאות כתיב כאן יצא יצא. בלקט טוב הביא וח"ל אך יצא יצא שתי יציאות הללו למע אמר ר' אייבו שגראה כיוצא ולא יצא לפי שפגע בעשו ועמד לו אחורי הדלת לכך נאמר יצא יצא. והערתו שם בהערה ק"ג נראה כי היה לפניו הגי' במדרש צ"ר כמו שהיה לפני הרב רבינו בעל הערוך צנדרך וכמו שמומחה אך יצא יצא אך יצא אומר אלא אך יצא יצא וע"ע שם בסגנון אחר, ובהערה ק"ד: (קד) (יצחק אמר) הסגרתו, ואולי היה יצא ר' אייבו אמר, עיין צ"ר שם, שוב ראיתי צ"כ"י פארמא כתוב לנכון ר' אייבו אמר: (קה) החלון של יצחק היה לו ב' פיאות, וכן הוא צ"כ"י פארמא ושם הגי' ב' פיות. וברור שצ"ל הפיתון של יצחק ופי' האוהל, ובצ"ר שם אמר ר' אייבו פוליונו של אבינו יצחק מופלג היה זה בא מכלאן וזה בא מכלאן: (קו) והריסקום בידו. נראה שצ"ל והריסקום בידו, והוא מלה יונית ורומית *disco disease* מין כלי וקשרה אשר בה מביאים המאכל על השלחן, ובצ"י פארמא חסרים המלות "יעקב ירד והריסקום בידו": (קז) מי שבאור אינו לופה אותו (שכחו) [שבחשיכה]. כן הגהתי, וגם צ"כ"י פארמא ראיתי הגי' אינו לופה אותו שבחשך. וכן תראה בנדפסם אות י"א אך יצא יצא זה יצא וזה נכנס החיך היה הדבר אלא מן שנתון בצורה אינו רואה למי שנתון בחשיכה אלא מן שהוא נתון בחשיכה רואה למי שנתון בצורה שבו בא מן השוק אלא ראה ליעקב שהיה לפניו מן הבית אבל יעקב ראה אותו מבפנים ועממן אחורי הדלת: (קח) אמר ר' יהושע בן לוי. צ"כ"י פארמא הגי' אמר ר' יהודה הלוי וכן במאמר שלאחריו הגי' שם אמר ר' יהודה הלוי: (קט) היה לך ציד

אתה אלהים לבדך (ה'ס"ט פ"י), יודע מה נסים ונפלאות אתה עושה עם האדם הזה והוא אינו יודע, האדם הזה ישן על מפתו עומד ללבוש בגדיו, עד שהן מפלאין אם יש בו נחש או עקרב ישליכם ולא ידע בהם ויניצל מהן, לפיכך א"ל דוד לך לבדך לעשות פלאים עלינו להיות מברכין אותך, שנאמר ברוך ה' אלהים וגו' (ש"ט ע"י), במצרים עשית לנו נסים, ואנו אמרנו לך שירה על הים, א"ל הקב"ה בעולם הזה עשית לי לכם פלאים, וגאלתי אתכם משעבוד מצרים, כך אני עתיד לגאול אתכם לעתיד לבא משעבוד אדום, ולעשות לכם נפלאות, שנאמר כימי צאתך (ממצרים) [מארץ מצרים] אראנו נפלאות (מ"ט פ"ו):

[יה] [ק] אני ישנה ולבי ער (ש"ט פ"ו). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבון העולמים (קיא) אני ישנה מבית המקדש, ולבי ער בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער במצות ובצדקות. אני ישנה מן המצות, ולבי ער לעשותם. אני ישנה מן הקין, ולבי ער לגאולה. אני ישנה מן הגאולה, (קוב) ולבי ער להקב"ה (עד) שיגאלני. (קיג) אמר ר' חייא בר אבא (היאך) [היכן] מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל, מן המקרא הזה צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (ה'ס"ט ע"י). ק"ל דודי דופק (ש"ט ע"ט), זה משה, שנאמר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות י"ד). פתחי לי (ש"ט ע"ט), (קיד) אמר ר' יוסי אמר הקב"ה פתחי לי פתח (קטו) כחודה של מחט, ואני פותח לך [פתח] שיהו (קמז) אוהלות (ובצור צירות) [ובצוצירות] נכנסין בו. אהותי (ש"ט ע"ט), במצרים שנתאחו לי בשתי מצות, (קיו) בדם פסח ובדם מילה. רעיתי (ש"ט), נתרעו לו ביים, ואמרו ה' ימולך לעולם ועד (שמות ט"ו), יונתי (ש"ט ע"ט) במרה (קיה) שנצטרתי לי כיונה במצות, תמתי (ש"ט ע"ט), שנתמו לי בסיני ואמרו (קיו) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ז). (קכ) שראשי נבלת מל (ש"ט ע"ט) [שנאמר] אף שמים נטפו (ש"ט פ"ו) (קקא) ד"א אני ישנה וגו', (קכב) יעקב נתייאש לו שלא ישול את הברכות מיצחק, אלא ולבי ער ורבקה אמרה וגו' ועתה בני שמע

הערות ותקונים

ואוסרו והמלאך מתירו. עיין לעיל אות ט': (קי) אני ישנה ולבי ער אמרה כנסת ישראל. המאמר הראשון מובא מפני הדרשה השניה ד"א אני ישנה. והמאמר הראשון מובא בילקוט ש"ט רמז תתקפ"ח בשם התנחומא, וכן נשנה המאמר בפסיקתא דרז"ל כהנה פסקא החדש וכן בפסיקתא רבתי פסקא החדש (וכל הפסקא מהחדש בפסיקתא רבתי נעקרה מפסיקתא הישנה. המיוחסת לרז"ל כהנה) ובמדרש חזית פסוק אני ישנה: (קיא) אני ישנה מבית המקדש. כ"ה גם בפסיקתא דר"ב וברבתי, וגם בילקוט בשם התנחומא, אבל במדרש חזית גירסא אחרת, עיין בפסיקתא השרה ע"ו: (קיב) ולבי ער להקב"ה (עד) שיגאלני. זכ"ה בילקוט שם בשם התנחומא ומלת "עד" שפארתה ליתא שם וליתא גם בכ"י פארמא. ובפסיקתא רבתי הגי' ולבי ער להקב"ה לגאלני. ובפסיקתא רבתי הגי' ולבו של הקב"ה ער לגאלני. ועיין בפסיקתא שם השרה ע"ו שהבאתי וגם רס"י (ש"ט ה' ב') הביא ולבי ער זה הקב"ה כך נדרש בפסיקתא הקב"ה שהוא לור לזבי וחלקי ער לשמרני ולהטיב לי עב"ל: (קיג) אמר ר' חייא בר אבא. בכ"י פארמא אמר ר' חייא בר אבין ובפסוקיה דליכיה רבתי אות טו הגי' א"ר חייא איכן מלינו טו: (קיד) אמר ר' יוסי. כ"ה גם בפסיקתא רבתי, ובפסיקתא הגי' אמר ר' איסי, ובמדרש חזית אמר ר' יא: (קטו) כחודה של מחט. וכן מובא בילקוט שם בשם התנחומא. ובפסיקתא גם ברבתי הגי' כחריה של מחט, והיא גי' ישרה, ועיין בפסיקתא שם השרה פ"א, וכ"י פארמא כחריה של מחט: (קטז) האלות ובצור צירות. תקתי ש"ל וכוזריות, עיין בפסיקתא בהשרה פ"ב שם. ורואיני בכ"י פארמא המלה ג"כ משושבת ונפרדת לשמים ובנו צריות ו"ל וכוזריות: (קיו) בדם פסח ובדם מילה. עיין בפסיקתא השרה פ"ו: (קיה) שנצטרתי לי כיונה. וכ"י פארמא שנצטוו, ו"ל שנצטוו, עיין בפסיקתא השרה פ"ז: (קיו) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. פה חסר וגמלא לנכון בילקוט ש"ט שם בשם התנחומא, וכ"ה לנכון בפסיקתא וגם ברבתי, תמתי ר' ינאי אומר תיומתי, לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני, ר' יהושע דסקנ"י בשם ר' יהושע זן לוי אמר מה התאומים הללו אם תשם אחד מהם את ראשו חצירו מרגיש כך אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה (תהלים לא טו), וכן ליתא בכ"י פארמא, ואולי הילקוט הוסיף כמו שגמלא בפסיקתא: (קכ) שראשי נבלת מל על אף שמים נטפו. בכ"י פארמא נשמט זה ומתחיל ד"א אני ישנה, ופה חסר הסיוס קוולותי רס"י לילה, גם עב"ס נטפו מים (שופטים ט) כמו שמוצא בילקוט בשם התנחומא ובחזית ובפסיקתא שם. ובפסיקתא שם מובא ג"כ אף שמים נטפו ו"ינתי שם תהלים ס"ח ט', כי בשופטים ה' נאמר גם שמים נטפו וכן צריך לזיין כאן: (קכא) ד"א אני ישנה. זה ליתא בכל המקומות שרשמתי במאמר שלפניו: (קכב) יעקב נתייאש בכ"י פארמא יעקב נתייאש וישן לו, וגם בכ"י רומי אשר ממנו הוספתי אל הפסוק כל הפרשה המלה נמתקת ויכה

בקולו וגו' לך נא אל הצאן וגו', והבאת לאביך וגו', א"ל הן עשו אחי איש שעיר וגו', אולי ימושני אבי וגו', א"ל אין את יודעת שכל המשחק באביו כאילו עובד ע"ו, שנאמר והייתי בעיניו כמתעתע, ואין מתעתע אלא ע"ו שנאמר הבל המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו): והבאתי עלי קללה ולא ברכה, (קבג) הקב"ה נתן בלבה קול דודי דופק וגו' למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכג ח): תמתי, תומתי אותה שילדה לי (שני) תאומים, תמתי שלא היה מן רבקה, אלא הקב"ה נתן בלבה אמרה לו וכי אדם הראשון כשחטא הוא נתקלל לא אמו נתקללה ועכשיו אני, את שלך עשה, ואם תקולל עלי קללתך תבוא, שנאמר עלי קללתך בני וגו'. [למה] א"ל הקב"ה הרי עישרתי לך את הברכות, שראשי נמלא מל, מיד הלך, וילך ויקח ויבא לאמו וגו', נכנס אצל אביו ונמל את הברכות שנאמר ויתן לך האלהים וגו':

[יט] (קכד) כתיב והיה שארית יעקב עמים רבים וגו' (מכס יו), והיה שארית יעקב וגו' אלו שארית שאמר לו הקב"ה לאליהו והשארתי בישראל שבעת אלפים וגו' (מ"א י"ט), (קכה) ואלו הן אותן שנתפרשו בימי גדעון בשעה שאמר לפני הקב"ה אם ישך מושיע בידי את ישראל כאשר דברת הנה אני מציג וגו' (שופטים ו לו), א"ל הקב"ה אני הכתבתי אהיה כמל לישראל (שופטים ו), ואת אמרת ועל כל הארץ חורב (שופטים ט), אפשו אני איני עושה כן, מנין שאין כתיב כאן ויעש ואלה כן אלא ויהי כן (שם ט), מעצמו היה, אבל כי אמר (קכו) יהי נא חורב (על) [אל] הגזה לבדה (שם ט), מיד ויעש אלהים כן ביום ההוא וגו' (שם ט), למה שכן כתוב אהיה כמל לישראל. א"ל הקב"ה (קכז) (רב העם אשר עמך) [עוד העם רב] הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם וגו' (שם ז), ויהי מספר המולקקים וגו' (שם ז), אותם שברעו על ברכיהם לשתות מים רוצה ולא רוצה (קכח) היו משתהוים לע"ו, א"ל הקב"ה בשלש מאות איש המלקקים (קכט) אושיע אתכם (שם ז), (קל) דמאותן שלא השתחוו עמדו אלו, עליהם הוא אומר והשארתי בישראל שבעת אלפים וגו' (מ"א י"ט), ועליהם הוא אומר והיה שארית יעקב וגו', כמל מאת ה', (קל"א) שהשל סימן לתחית המתים, וכן ישעיה אומר יחיו מתיך [נבלתי יקומו] כי מל אורות מלך [ישעיה ט יט], (קלא) אמר (קלב) רב אריסטו בשם ר' ברכיה ישעיה צווח לפני הקב"ה יחיו מתיך, אותו שהיו מתנבלין (בשבילנו, זה) נצלו, למה על שמל את בנו, וזה נשרף למה ששימר את השבת, וזה נהרג למה שקרא בתורה, על אותו הוא אומר נבלתי יקומו: (קלג) ד"א והיה שארית יעקב וגו'. אמר ר' פנחס בן חמא אמרו לו ישראל כמל את עושה אותנו,

הערות ותקונים

והיה כתוב, "וישן": (קכג) הקב"ה נתן בלבה קול דודי דופק למען אחי ורעי. הלשון משושב, וחסרון הניכר יש כאן, וכו"ה צ"ל פארמא: (קכד) כתיב והיה שארית יעקב. מוצא בילקוט שופטים רמז ס"ב ובילקוט מ"כה רמז תק"ג בשם התנחומא, והסתחלת המאמר מוצא גם בילקוט מלכים רמז ר"ט: (קכה) ואלו הן אותם שנתפרשו. בילקוט גני' והם אותם שהופרשו: (קכו) יהי נא חורב על הגזה לבדה. וכן הביא הילקוט שופטים והילקוט מ"כה, ובקרא כתיב אל הגזה: (קכז) רב העם אשר עמך. ובילקוט שופטים ומ"כה הביא רב העם אשר אתך, ובקרא כתיב עוד העם רב: (קכח) היו משתהוים לע"ו. בילקוט שופטים נוסף "דורו של גדעון היה משתהוה לצבאות" אבל בילקוט מ"כה לא נמצא ההפסד ההוא: (קכט) אושיע אתכם. בילקוט שופטים ומ"כה הביא אושיע את ישראל: (קל) דמאותן שלא השתחוו עמדו אלו. זה ליתא בילקוט שופטים ומ"כה: (קלא) שהשל סימן לתחיית המתים, זה מוצא ג"כ בילקוט מ"כה שם: (קלב) אמר רב אריסטו אמר ר' ברכיה ישעיה לוח. בילקוט שופטים נשלם המאמר שהביא בשם התנחומא: (קלב) אמר רב אריסטו. וכן צ"ל פארמא א"ר אריסטו. ולדעת יש לתקן אמר רב א"ר יסעי, או הסמלת אמר רב נוספו מאת המעתיק, והמלה אריסטו נתחברה מן א"ר יסעי ומל"ט שם ר' יוספי צירוף למי, עיין מוצא הירושלמי דף ק'. והמאמר הזה ליתא בילקוט מ"כה שם רק נמצא בילקוט ישעיה רמז רל"ח והשמיט שם האומר, ומוצא בלגדת בראשית פמ"ג אות ד' במאמר לפי שהשל סימן יפה לתחיית המתים שנאמר יחיו מתיך אמר ר' ברכיה ישעיה לוח לפני הקב"ה נבלתי יקומו אותן שמתנבלין בשבילי, זה נלכז בו' נהרג למה ששק בחרה לכן נאמר כי על אורות מתיך השמים נחמלת אמר רב אריסטו והביא אמר ר' ברכיה לבד כדרך מסדר מאוחר שהשמיט מה שלא נכון בעיניו. ויש להעיר בלגדת בראשית שם החל שני דברים שאלו ישראל שלם כהוגן אמרו שימני כחותם וגו' ונרשם בפנים, כבר נכתב בפסיקתא עד אהיה כמל לישראל" כוון למאמר הפסיקתא פסקא ותאמר ליון (קלג ע"ב): (קלג) ד"א והיה שארית יעקב. מוצא בלגדת בראשית פמ"ג אות ב' כלשון התנחומא

אמר להם [כשאתם] זכאין, וז"ה וישכון ישראל במה בדד עין יעקב (דברים לג כה). את מוצא אפילו צדיקים אינן מושלין בטל, (א"ל הקב"ה) [אלא הקב"ה] בעצמו, רצונך לידע בשעה שעמד אליהו ואמר אם יהיו השנים האלה מל [ומטר] (מ"א י"ו 6), ולא שמוע הקב"ה [אלא היה הטל יורד, מנין שכן הוא אומר לאליהו, לך הראה אל אהאב ואתנה [מטר] (ש"י 6), מל אין כתיב כאן, אלא ואתנה מטר על פני האדמה, מכאן שהיה הטל יורד כל אותו הזמן, מן הקב"ה, להודיעך שאין אדם שליט בטל, אלא הקב"ה, (ואמר) [כך אמר] הקב"ה לישראל, כשאתם עושים רצוני, כשם שהטל אין בריה שולטת בו, כך אתם אין בריה שולטת בכם, שנאמר והיה שארית יעקב וגו' :

[כ] (קלד) כתיב שיר למעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי (תהלים קמ"א 6), (קלה) וכתיב מי אתה הר הגדול לפני ורובבל למישור (זכריה ד י) מהו מי אתה הר הגדול, (קל"ו) זהו מלך המשיח, ולמה קורא אותו הר הגדול, שהוא גדול מן האבות, שנאמר הנה ישפיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד (ישעיה י"ג יג), (קלז) ירום מן אברהם, ונשא מן משה, וגבה ממלאכי השרת, מן אברהם שכתוב בו הרימותי ידי אל ה' (בראשית י"ד כג), (קלח) ונשא מן משה, שנאמר כי תאמר אלי שאתה בחיך כאשר ישא האומן את היונק (נמדנ"י י"א יג), וגבה מן מלאכי השרת שנאמר וגביהו וגובה להם וגו' (יהושע"א 6 י), (קל"ט) כמי הוא יוצא [מזרובבל, וזרובבל] מרוד, שנאמר וכן שלמה

הערות ותקונים

התנחומא והשמיט שם האומר, וגם מוצא זילקוס מיכה שם, ובעל הילקוט השמים ח"וה דברים והביא המאמר בסגנון אחר והפך הסדר, וכך איתא שם אמר ר' פנחס בר חמא ל"ל ישראל ככל אתה עושה אותנו אמר להם כשאתם עושים רטונו של מקום כשם שהטל אין צריה שולטות בו כך אתם אין צריה שולטות בכם אתה מוצא בשעה שאמר אליהו אם יהיו השנים האלה על ומטר כי אם לפי דברי ולא שמוע לו הקב"ה בטל אלא הטל היה יורד וכן הוא אומר לאליהו לך הראה אל האהב ואתנה מטר על פני האדמה ואתנה טל אין כתיב כאן אלא להודיעך שאין שליט בטל לכך נאמר והיה שארית יעקב ככל מאת ה' וכרצוים וגו' ע"כ: (קלד) כתיב שיר למעלות כו', וכו"ה ככ"י פארמא, ואין ענינו לכאן, ואולי נשמע מהתחלת פ' ויאל, ושם החל לדרוש דרשה על הכתוב הזה לדרוש ה' ישמור לאתך וזוה"ל על יעקב, ישמור לאתך ויאל יעקב וזוה"ל ויאל יעקב שלם, כמו שפירש ב"ר ריש ויאל ר' שמואל בר נחמני שיר למעלות אשא עיני וסוים ה' ישמור לאתך ויאל יעקב והסר הסוים וזוה"ל ויאל יעקב שלם, ומנאל לנכון ב"ר פ"ע"א אות ב' ואחר הדרשה הבוא דורש ג"כ על משיח. או הדרשה שייך לריש פ' ויאל על שם הסוים והוא"ל את האבן הראשה זו אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב צבוקר ויקח את האבן. והמאמר הזה מוצא זילקוט זכריה רמז תקע"א בשם התנחומא, והתחלת המאמר מוצא גם זילקוט ישעיה רמז של"ה וילקוט תה"ע רמז ג"כ בשם התנחומא, וכן מוצא בגאנת בראשית פמ"ד, גם נמצא בתנחומא הגדפס סוף פ' תולדות אות י"ד שהסוף המדפס דפוס מאגנובה, אולם בתנחומא כ"י ב' מאקספארד גם כ"י ה' של אקספארד ותנחומא דפוסים ראשונים דפוס קאטשטאטניאל דפוס ווייניאל לא נמצא כל אות י"ד: (קלה) וכתיב מי אתה הר. בגאנת בראשית ובגדפס הגי' זש"ה מי אתה הר: (קל"ו) זה מלך המשיח. וכ"ה זילקוט, ובגדפס זה משיח ח"ו דוד, ובגאנת בראשית זה משיח: (קל"ז) ירום מן אברהם ונשא מן משה וגבה ממלאכי השרת. בגדפס צמעות ירום מאברהם ונשא מלחם וגבה מיעקב, וז"ל כמו שהוא בתנחומא שלפנינו, וכ"ה לנכון גם זילקוט בשם התנחומא: (קל"ח) ונשא מן משה. הרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל בצפורה אגרת בקורת (דף ה ע"ד) הביא וז"ל הרמב"ם הביא לפעמים דברים בשם חז"ל ונעלם מאתנו המקור, רק מאשר כי להרמב"ם היו לו מיכלתא אשר לא זכינו לה, וכול לפסוק כי נובעים מהמכילתא, וכן ח"וה ראיות ממאמרם אשר לא טודע לנו המקור ואחת מהם הוא בפ"ט מה' תשובה ה"ב כתב שמלך המשיח יהיה נביא גדול קרוב למשה רבינו, ולא ידענו המקור, והסוד הוא שצפסיקתא הוצא זילקוט ישעיה דרשו חז"ל רם מאברהם ונשא ממשא רבינו, והרמב"ם אמר כאן קרוב למשה ולא דומה לו. וע"ע שם בהערה ג', ויש להעיר מה שהביא הגאון מהר"ץ חיות צפסיקתא הוצא זילקוט ישעיה דרשו רם מאברהם ונשא ממשא רבינו נעלם ממני מה שז"יין צפסיקתא הוצא זילקוט ישעיה, ובאמת לא נמצא כלל צפסיקתא ולא ברבתי והילקוט לא הביאו בשם הצפסיקתא, עיין ילקוט ישעיה רמז של"ה וילקוט זכריה רמז תקע"א הביא זה בשם התנחומא לא בשם הצפסיקתא. גם מה שכתב שם העיקרים פכ"א לשלישי הביא דברי הצפסיקתא לראיה, בראשון יש לתקן פ"כ לשלישי, ובשנית העיקרים לא הביאו ג"כ זה בשם הצפסיקתא, רק הביא "אמר רז"ל" וצפסיקתא הדבר שאב רבינו דצרוי מן התנחומא שלפנינו, רק שיהי הלשון וכתב שאתו המלך שיעמוד מורע דוד בעל חממה יהיה יומר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, צפסוק לשון התנחומא ונשא מן משה הביא רבינו ונביא גדול יהיה קרוב למשה, או הוא תיקון אחד המעתיקים, והרמב"ם כתב ונביא גדול יהיה ממשא רבינו: (קל"ט) ממי

רחבעם, אביה בנו, אסא בנו, יהושפט בנו, יורם בנו, אחזיהו בנו, יואש בנו, אמציהו בנו, עזריהו בנו, [יותם בנו], אחז בנו, חזקיהו בנו, מנשה בנו, אמון בנו, יאשיהו בנו, ובני יאשיהו הבכור יוחנן, השני יהויקים, השלישי צדקיה, הרביעי שלום, ובני יהויקים, יכניה בנו, צדקיה בנו, ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו, ומלכירם ופדיה ושנאצר יקמיה הושמע ונדביה, ובני פדיה זרובבל, ושמועי, ובני זרובבל משולם וחנניה ושלמיות אחותם, וחשיבה ואוהל וברכיה (וחסריה) [וחסדיה] יושב חסד חמש, ובן חנניה (פליטיא) [פלטיה] וישעיה בני רפיה, בני ארנון, בני עובדיה, בני שכניה, ובני שכניה שמעיה, ובני שמעיה חמש ויגאל [ובריח] ונעריה ושפט ששה, ובני נעריה אליועני וחזקיה ועזריקים שלשה, ובני אליועני הודיהו ואלישיב ופליה ועקוב ויוחנן ודליה וענני שבעה (ה'ס"ג, י' עד כד). (קמ) ועד כאן פרט [לך] הכתוב (קמא) מי הוא ענני זה [מלך] המשיח, שנאמר חזה היות (בחזיון עם לי לא) [בחזיון ליליא] וארו עם ענני שמיא וגו' (ה'ס"ג ז' י), ומהו שבעה [מה] שכתוב במשיח, שנאמר כי מי בו ליום קמנות ושמחי וראי את האבן הבדיל ביד זרובבל שבעה (הנה) [אלה] עיני ה' המה (משופטות) [משופטים] בכל הארץ (זכריה ד' י), לכך נאמר מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור, אותו שכתוב בו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור וגו' (ישעיה י"ג א): (קמב) והוציא את אבן הראשה (זכריה ס"ג), זו אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן וגו' (בראשית כ"ח י), ובן דניאל אמר חזה היות עד די התגורת אבן [חלא] [די לא] בידיו וגו' (ה'ס"ג ז' לז), (קמג) וכתוב באדון דקו [כחדא] [כחדא] וגו', ואבנא הו די מהת לצלמא הות לשור רב [ס"ג ס"ג לז], (קמד) ומהו לשור (רם) [רב], מי אתה הר הגדול, ומהיכן הוא בא, דרך ההרים, שנאמר מה נאור על ההרים רגלי מבשר (ישעיה כ"ז ז), באותה שעה ישראל מסתכלין ואומרין אשא עיני אל ההרים וגו' עזרי מעם ה' וגו': [בא] ויחרד יצחק חרדה וגו'. זש"ה לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ע"א), מהו מערכי לב, [אם יהיה] לאדם חשבון עם חביריו, או כל עסק, והוא מוחשב בלבו ויאמר אם נעמוד [עמו] אומר לי כך וכך, ואני אומר לו כך וכך, עומד עלי פעמים שאחר מכל הדברים שהיה מחשב אינו מדבר אלא שוכח, הוי יפה אמר שלמה לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון: ד"א לאדם מערכי לב, (קמה) אמר ר' לוי ששה אברים ברא הקב"ה לאדם, ג' ברשותו וגו' אינן ברשותו, ואלו הן שאינן ברשותו

הערות ותקונים

הוא יולא מרובבל ורובבל מדוד. בילקוט ממי הוא יולא מדוד. ונדפס וממי הוא יולא מרובבל ומי הוא מדוד (ז"ל וממי הוא מדוד) ונוסף עוד שם, ולמה נקרא שמו ורובבל מפני שטלד בבבל והוא הוספה מנמרס סנהדרין דף ל"ח ריש ע"א ורובבל שמרע בבבל, ובאגדת בראשית הגי' ורובבל ממי הוא מדוד, ועיין בהרמב"ם בס' המלות ל"ח ע"ב וזפי' המשניות צביאור עיקר ביאת משיח, וכן באגדת ר' יוחנן שכתב עיקר גדול שמשיח יהיה מביית דוד ומזרע שלמה דוקא טעם ממאמר התנחומא: שכתב ממי הוא יולא מדוד שנאמר וכן שלמה וגו': (קמ) ועד כאן פרט לך הכתוב. נדפס ק"ר המדפיס דפוס מאנטווא והביא התחלת הכתוב וכן שלמה רחבעם אביה בנו וגו' וסיים עד ודליה וענני הרי שבעה עד כאן דברי הימים עד ענני שבעה כן הוא בדפוסים הראשונים, ויש למחוק מלת "הרי" וז"ל עד ודליה וענני שבעה. ועוד הוסיף המדפיס הזה "עד כאן דברי הימים ז"ל עד כאן בדברי הימים" והמלות עד ענני שבעה מיותרות. (קמא) מי הוא ענני זה מלך המשיח שנאמר חזה היות [בחזיון ליליא]. כן תקנתי, ונדפס שהעתיק המדפיס דפוס מאנטווא הלשון משוכשם ומהו ענני זה משיח (כי מי זו ליום קמנות שבעה אלה) שנאמר חזה היות בחזיון וגו'. המלות שהסגרתו יש למחוק מן הספר ושתרצבו משורה שלאחריה, גם באגדת בראשית הלשון משוכשם מהו שבעה מה שכתב במשיח כי מי זו ליום קמנות וגו' (שם) שבעה אלה עיני ה'. מלת (ס"ג) יש למחוק וז"ל שבעה אלה עיני ה' וגו'. וגם חסר שם המאמר מי הוא ענני, ויש לתקן ע"פ התנחומא: (קמב) והוליא את האבן הראשה זו אבן של יעקב כו'. וכן הוא בילקוט זכריה בשם התנחומא, ומוצא גם באגדת בראשית, אולם המדפיס דפוס מאנטווא השמיט שורה שלמה, וכן ליתא לפינוי נדפס: והוליא את האבן הראשה וגו' מה כתוב אחריו באדון דקו כחדא. חסר וז"ל והוליא את האבן הראשה [זה אבן של יעקב שנאמר וישכם יעקב צבוקר ויקח את האבן וגו'] ובן דניאל אמר חזה היות עד די התגורת אבן די לא בידיו וגו' מה כתוב אחריו באדון דקו כחדא: (קמג) וכתוב באדון דקו. ויש חסר באגדת בראשית: (קמד) ומהו לשור רב. תקנתי שז"ל לשור רב, וזה חסר נדפס במאמר שוסיף המדפיס בדפוס מאנטווא, ויש לתקן בהתחומא שז"ל לכך נאמר מי אתה הר הגדול, אמר ר' לוי ששה אברים ברא הקב"ה

החוטם והעין והאוזן, כיצד אדם עובר בשוק פתאום והיו מעשנין לפני ע"ז ולא היה מבקש להריח, ואעפ"י שאין מבקש להריח מה יעשה, הוי החוטם שאינו ברשותו, ואף העין אינו ברשותו, כיצד היה עובר בשוק, וראה עבירה ולא היה מבקש מה יעשה, למה שאין העין ברשותו, ואף האוזן אינו ברשותו, כיצד היה מהלך ושמע אדם מחרף ומגדף, ולא היה מבקש לשמוע גדופים, ועוד שהיה חייב בקריעת בגדים, (קמו) דאמר ר' שמעון אחד השומע ואחד המגדף חייב בקריעת בגדים, (קמו) משרבו הגדפנין יש לך לפסוק, הוי (קמוח) אין אדם יכול לשמוע בלטימיה, ומה יכול לעשות ואזניו אין ברשותו. ואלו הן ג' שברשותו, הפה והיד והרגל, הוי אם מבקש אדם לגנוב גונב, ואם לאו אינו גונב, ואם מבקש להרוג בידו הורג, ואם לאו אינו הורג, הוי הוי, הרגל אם מבקש אדם להלך ברגליו לעבוד ע"ז הולך, ואם לאו אינו הולך, ואם מבקש לעשות מצוה הוא עושה, ואם לאו אינו עושה, והפה אם מבקש אדם לדבר [בין טוב ובין רע] הוא מדבר, ואם לאו אינו מדבר, הוי לאדם מערכי לב :

[כב] ד"א ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. (קמו) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, אין אדם אומר גדולה עד מאד אלא שהיתה אחרת לפניו, ומה שתי חרדות חרד יצחק, אחת בהר המוריה, כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה על המלאכים, ופתח את הרקיע, ויצחק נשא עיניו וראה חדרי המרכבה וחרד ונודעו, וכאן חרד החרדה והיתה גדולה מן הראשונה, להלן ראה את הקב"ה ואת חדרי המרכבה ואת המלאכים וחרד, וכאן בשביל שנכנס יעקב ונטל את הברכות והיתה החרדה גדולה מאותה החרדה, ולמה חרד, אמר נתן החבר בשם ר' אחא ור' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' יוחנן, (קנ) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר וירח את ריח בגדיו וגו' (בראשית כו ז) והוי לא לבש אלא בגדי עזים, שנאמר ואת עורות גדיי העזים הלבוישה על ידיו וגו' (שם שס טז), ואין לך ריח רע בעולם מן השטף של עזים, (קנא) ומהו וירח את ריח בגדיו, יש דורשים לומר הקטורת העתידה לעשות בבית המקדש הפיח הקב"ה ריחה בבגדיו של יעקב, אבל כשנכנס עשו הרשע, (קנב) ר' אחא ור' יוחנן אמרו (קנג) נכנסה גיהנם עמו, שנאמר בבא רשע בא גם בוז

הערות ותקונים

לאדם. עיין צ"ר פס"ז אות ג' ומוצא זילקוס תולדות רמו קמ"ו וזילקוס מלכים רמו ר"צ צסס צ"ר אמר ר' לוי ששה דברים משמשין את האדם, מוצא צננון אחר ממה שהוא לפניו, וכן תנחומא הגדפס תולדות אות י"ב הוא ג"כ צננון אחר ובהרבה דברים: (קבו) דלמר ר' שמעון אחד השומע. זירושלמי מ"ק פ"ג ה"ו (פ"ג ע"ב) וסנהדרין פ"ז ה"י (כה ע"ב) איתא תני ר' הושעיה אחד ששמע קללת השם מישראל ואחד ששמע קללת השם מן הגוי חייב לקרוע: (קבו) משרבו הגדפנים. זירושלמי סס משרבו הגדפנים פסקו מלקרוע. ובגמרא צבלי מ"ק כ"ו ע"א סנהדרין פ' ע"א איתא רק אחד השומע ואחד השומע מן השומע חייב לקרוע: (קבח) אין אדם יכול לשמוע בלטימיה. ז"ל בלטימיה, והיא יוגית $\beta\lambda\alpha\sigma\phi\eta\mu\alpha$ ופי' חירוף וגידוף, עיין ערוך ערך בלטימיסון, וככ"י פארמא צטעות אין אדם יכול לשמוע כל הטרומה ול"ל בלספומה: (קבט) אמר ר' לוי צסס ר' חמא בר חנינא כו'. ככ"י פארמא חסרים המלות „בר חנינא". צ"ר פס"ז אות ז' ומוצא צלקת עוב ויחרד יצחק חרדה גדולה וגו' אמר ר' חמא בר חנינא מאלד מהרדה שחרד על גבי המזבח, ע"כ. ובגדפס תולדות אות י"ג איתא כך אמר ר' לוי צסס ר' חמא בר חנינא שתי חרדות חרד יצחק אחת על גבי המזבח ואחת כשנכנס עשו ואין אהה יודע איזה מהן גדולה אלא ממה שאת קורא כאן גדולה עד מאד אהה יודע שזו גדולה: (קנד) כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו. כשה צב"ר פס"ה אות ז' ג"כ צסס ר' יוחנן וק' איתא שם וירח את ריח בגדיו אמר ר' יוחנן אין לך דבר שריחו צפה מן השטף הזה של עזים ואת אמרת וירח את ריח בגדיו, אלא צטעה שנכנס אצלו יעקב אלא אצלו נכנסה עמו גן עדן וצטעה שנכנס עשו נכנסה עמו גיהנם, וכן הוא צב"ר עה"ת (תולדות כו כו, ושם שס ל) וכן מוצא צלקת עוב, וככ"י פארמא חסרים המלות „ר' יהודה הלוי צ"ר שלום צסס ר' יוחנן: (קנא) ומהו וירח את ריח בגדיו הקטורת כו' יש דורשים לומר. ככ"י פארמא יש דורשין לומר הקטורת כו'. וכן בהתחלת המאמר נאמר שם יש דורשין, לומר אין ריח רע כו': (קנב) ר' אחא ור' יוחנן. צ"ר פס"ז אות ז' גירסא אחרת, המאמר האחרון יצחק רואה צביאיתו של עשו מרתיח הבית הוא צסס ר' אחא, וכן איתא שם אמר ר' יוחנן מי שיש לו שני צמיר אחד וצ"ל אחד נכנס חרדי אתמא, אלא צטעה שנכנס עשו אלא אצלו נכנסה עמו גיהנם ר' אחא אצלו התחילו כותלי הבית מרתיחים, וכן מוצא זילקוס תולדות רמו קמ"ו צסס צ"ר ושם הגי' ר' נתן צסס רבי אחא: (קנג) נכנסה גיהנם עמו שנאמר צב"ר רשע בא גם בוז

ועם קלון חרפה (משני י"ג), יצחק רואה בביאתו של עשו מרתיה הבית ורואה את גיהנם, התחיל מצעק וחרד, שנאמר ויחרד יצחק הדרה וגו': [ויאמר מי אפוא] מהו מי אפוא, מי איפה, (קנ"ד) אמר יצחק רבון העולמים מי נאפה בתוך התנור הלזה, אני או יעקב בני, א"ל הקב"ה לא אתה ולא יעקב בנך, אלא מי הוא הצד ציד, זה עשו, שנאמר ויהי עשו איש יודע ציד:

[כ"ג] (קנ"ה) ד"א למה חרד, על שבירך לקמן קודם לגדול, שכך היה בדעתו לברך את שניהם, וקרא לעשו לברכו תחילה שהיה גדול, ואח"כ ליעקב, כך היה מחשב, למה שקשה לפני הקב"ה לעקור שלשלת היחסים, לעקור את הבכורה ממקומו. והרי לא קרא אלא לעשו, מנין אתה אומר שהיה מבקש לברך את יעקב, ממה שהוא אומר יעקב (ואמר) [לאמו] והבאתי עלי קללה ולא ברכה, אמר לה עוד ברכה שהוא עתיד לברכני בסוף אינו מברכני, [לא] חרד יצחק, אלא שאמר מה עון בידי שנתקלקלה שלשלת היחסים על ידי לברך את הקטן ואחר כך הגדול, וכן אתה מוצא בכל מקום משה קודם לאהרן, וכשיבא ליחוס, אהרן קודם למשה, שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה (מדרש ג' ב). אמר ר' אבא בשם ר' יוחנן דבית גוברין אף ראובן כשהגיע אותו המעשה על ידו ונתן אביו בכורת ליוסף, שנאמר ובני ראובן בכור ישראל, כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו [ליוסף] [לבני יוסף בן ישראל] (ד"ס א' ב), מכאן שהבכורה ליוסף, אבל ביחוס לא יכול לעקור בכורתו ממנו, שנאמר בני ראובן בכור ישראל (שמות ו' יד), כי הוא היה הבכור אין כתיב כאן, אלא כי הוא הבכור, וכן בניו של נח יפת הוא היה הגדול, ומפני שהיה שם צדיק הוא מונה אותו ראשון בכל מקום, שנאמר ויהיו בני נח היוצאים מן התבה שם וחס ויפת (בראשית ט"ו), אבל ביחוס מזכיר יפת שהוא גדול, שנאמר ולשם יולד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול (שם י' כ). (קנ"ו) אמר ר' תנחומא ויש לך ללמוד דער גדולה ששם הוא היה שני ליפת, אלא את מוצא שנה מוליד בן חמש מאות שנה, כתיב ויהי נח בן חמש מאות שנה (שם ב' ג), והמבול היה בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו', וכתיב בשם הוליד בן מאה שנים (חסר שנים) [שנתים אחר המבול], שנאמר אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (שם י"א י), אם הוא היה הגדול לא היה צריך לומר אלא ויולד את ארפכשד בשנת המבול, אף מכאן את למד שיפת היה גדול משם ב' שנים שיעור עיבורי, אף כאן לא חרד יצחק, אלא שאמר מה חטא יש בידי שבירכתני את הקטן לפני הגדול ושניתו הסדר, יצא יעקב ונכנס עשו שנאמר אך יצא יעקב וגו' (שם כ"ו), אמר לאביו אני [בנך] בכורך עשו, התחיל

הערות ותקונים

מוצא בילקוט משני רמז תקל"ו בשם התנחומא: (קנ"ד) אמר יצחק רבון העולמים מי נאפה בתוך התנור הלזה, וכן כנ"ד שם בשם ר' אחא מי הוא זה שהוא עתיד ליפסות כאן אני או בני יעקב אמר לו הקב"ה לא את ולא בנך אלף הוא הלד ליד הוא, וכן מוצא בלקח עוב מן ייפסה הכא, י"א שם קול ואמר הלד ליד הרגיל לגדל ליד כלל ימי הוא זה זה עשו ודרש אפס לטון אפס: (קנ"ה) למה חרד על שברך לקמן, לזה המאמר כוון רש"י צפירושו ע"ה"ת (בראשית כו לו) שהביא ח"ל תנחומא למה חרד יצחק אמר שמה עון יש צי שברכתו קמן לפני גדול ושניתו סדר היחס התחיל עשו מלעק ויעקבני זה פעמים א"ל אביו מה עשה לך א"ל את בכורתו לקח אמר בך הייתי מלך וחרד שמה עברתי על שורת הדין עכשו לבכור ברכתו גם ברוך יהיה, ועיין בזכור לאברהם שכתב בתנחומא שלפנינו ליתא המאמר, אולם רש"י כוון לתנחומא כ"י שלפנינו. וכנ"ד פס"ו וילקוט רמז קנ"ו ולקח עוב (תולדות כו לו) איתא כך אמר ר' לוי לפי שהיה אביו יצחק מתפחד ואומר האמר שלא עשיתי כשורה שעשיתי את שאינו בכור בכור כיון שאמר את בכורתו לקח אמר יאות יהיה (קנ"ו) אמר ר' תנחומא ויש לך ללמוד. כנ"ד פל"ז אות ז' אין אלו יודעים אם הם הוא הגדול אם יפת הוא הגדול מן מה דכתיב אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול הו יפת הוא הגדול, ורש"י צפירושו ע"ה"ת (בראשית י"א) הביא ח"ל אחי יפת הגדול איני יודע אם יפת הגדול אם שם כשהוא אומר שם בן מאה שנה וגו' שנתים אחר המבול הו אומר יפת הגדול, שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד והמבול היה בשנת שש מאות שנה מלפני שהתחיל בניו היה בן מאה שנה ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול, עכ"ל. וכיון לדברי התנחומא ור"ל אם כי הגדול שכנצו היה צעת המבול ק' שנה ושם לא הגיע לק' שנה עד שנתים אחר המבול שמע מינה דיפת הוא

אביו אומר מי הוא זה שנכנס ונטל את הברכות, א"ל רוח הקודש יעקב הוא, א"ל ואוכל מכל (בראשית לו ג), (קנז) אומר ר' יצחק מכל אשר ברא הקב"ה בששת ימי בראשית טעם יצחק באותו התבשיל, ור' יהודה הלוי ב"ר שלום בשם ר' אייבו אמר ממה שצפון לצדיקים לעתיד לבא טעם יצחק באותו התבשיל, [א"ל יצחק כל מה שברא הקב"ה טעמתי באותו תבשיל] א"ל עשו אבא [אמור לי] מה הוא אותו התבשיל, א"ל יצחק (קנח) שואל אני את פסיאנון טעמתי בו, (קנט) א"ל עשו אבא אמור לי עיקר, א"ל בשר היה, ר' הנניה ב"ר יצחק אמר כיון ששמעו עשו כן התחיל טופח על פניו, אמר אוי לו לאותו האיש, שנאמר (ויזעק זעקה) [ויזעק צעקה] גדולה ומרה וגו' (סז ז), אמר עשו נזיד של ערשים האכילנו ונתתו לו בכורתו, ולאבא האכיל בשר, צריך את לידע מה ברכות בירכו, התחיל מצעק ואומר הכי קרא שמו יעקב וגו' (סז סז) א"ל אביו ומה אעשה לך, א"ל כבר לקח את בכורתו, א"ל יצחק על הדיבר הזה הייתי מיצר ואומר שמא עברתי על מצות הדין ובכרתי את הקמן לפני הגדול, עתה (קנט) שכבר ברכתיו גם ברוך יהיה:

[כד] ויאמר בא אחיך במרמה וגו', היה אומר על צדיק במרמה ח"ו (קס) אלא בא עליך ברמיות: ויאמר הלא אצלת לי] (קסא) ברכה, (קסא*) אמר ריש לקיש זה אחד משלשה בני אדם שבאו בעקיפין על הקב"ה, א"ל עשו אילו היינו שנינו צדיקים לא היה לאלהיך ברכות לברך את שנינו, ואמר ליה הקב"ה יסכר פיך, הרי יעקב מברך לשנים עשר שבטים, ולא כשהוא מברך לזה מברך לזה, אע"פ כן נתבלא עליו רחמים, בא לברכו (קסב) ונתמלקה שכניה ממנו, (קסג) התחיל להתפלל ואומר יוחנן רשע (ישעי טו י), (קסד) א"ל בל למד צדק (סז), א"ל זה אתה מבקש לברך, עתיד הוא להחייב את ביתי ולערבב (קסה) את הארצות והממונות, שנאמר בארץ נבוחות יעול (סז), א"ל יצחק תן לו בעולם הזה, ובל יראה גאות ה' (סז), (קסו) לעתיד לבא (קסז) שאננקי הוא לי, לפרוע לו הכבוד שכבדני, מיד תלה עשו את עיניו למועלה ובכה, שנאמר וישא עשו קולו ויבך, אמר הקב"ה אע"פ שהוא רשע החניף לו. (קסה) אמר

הערות ותקונים

הוא הגדול, ועיין גם צפי' רש"י המיוחס לו בצ"ר ס: (קנז) אמר ר' יצחק. בצ"ר פס"ו אות ז' איתא כך ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר מכל מה שנברא בששת ימי בראשית, ר' נחמיה אומר מכל סוג שהוא מתוקן לעתיד לבוא, וכן בנדפס סוף אות י"א מכל מה שנברא הקב"ה מששת ימי בראשית היה בואתן תבשילין, ועיין ציפ"ת סכתב מכל מה שנברא בששת ימי בראשית זה רק דרך הפלגה כו', וכן דברי ר' יהודה מוצא בלקח סוג: (קנח) שואל אני את פסיאנון טעמתי בו. פי' מין עוף טהור fasano ועיין ערוך ערך פסיון ובהערת הרמ"ל ס: (קנט) א"ל עשו אבא אמר לי עיקר א"ל בשר היה. בצ"ר פס"ו אות ז' אמר לו עיקרו של דבר מה האכילך אמר לו איני יודע אלא טועה הייתי טעם פת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים כל מעדנים שבעולם, אמר ר' זכריה כיון שהזכיר בשר מיד זכה אמר אני קערה אחת של ערשים האכילני ונטל את בכורתו אתה שהאכילך בשר על אחת כמה וכמה: (קנט*) נראה לז"ל עתה שנזכור ברכתו ועיין לעיל בהערה קנה: (קס) אלא בא עליך ברמיות. בצ"ר פס"ו אות ד' ר' יוחנן אמר בא בחכמת תורתו, וכן כתב הרד"ל בחכמתא כמ"ש (משלי ח) אני חכמה שכנתי ערמה וכמו שדרשוהו בסוטה כ"א ז' עכ"ל. וכן בת"א בחכמתא, וכן הביא רש"י במרמה בחכמה, וכן הביא בעל לקח סוג: (קסא) ברכה. עד כאן חסר בכ"י אקספארד ומתחיל מן מלת "ברכה". עיין לעיל בהערה א': (קסא*) אמר ריש לקיש זה אחד מג' בני אדם שבאו בעקיפין על הקב"ה. בכ"י רומי ובכ"י פארמא אמר רש"ל, ועיין סנהדרין דף קא ע"ב שלשה בואו בעליהם אלו הן קוין עשו ומנשה, ופירש"י שבאו בעליהם שלא בלא לבקש לפני הקב"ה בתפלה אלא בלא בעליהם שאמרו דברים של גיטוף שאין להם תשובה: (קסב) ונסתלקה שכניה ממנו. בכ"י רומי ונסתלקה רוח הקדש ממנו: (קסג) התחיל מתפלל ואומר יוחנן רשע, בצ"ר פס"ו אות ה' ומוצא בילקוט תולדות רמז קמ"ו וילקוט ישעיה רמז ר"ל בשם צ"ר ר' שמלאי ואמרי לה בשם רבי אבבו אמר לו הקב"ה כך היית אומר ולכה איפוא א"ל יוחנן (ישעיה כו) א"ל רשע הוא א"ל כל למד דק לא כיבד את הוריו א"ל הקב"ה בחרך נכוחות יעול עתיד הוא לפשוט ידו צבהמ"ק, א"ל א"כ הספיט לו שלום בעולם הזה ובל יראה גאות ה' לעתיד לבא. ע"כ: (קסד) א"ל כל למד דק. בכ"י רומי א"ל הקב"ה כל למד דק: (קסה) את הארצות והממונות. בכ"י המלטה משושות, והמלה והממונות קשה הבנה. ובכ"י פארמא במקום ולערבב את הארצות איתא שס ולערבב את הארצות: (קסו) לעתיד לבא. בכ"י רומי לעולם הבא: (קסז) שאננקי הוא לי. היא מלה יומית ופי' דוחק ואונס, ובכ"י רומי בעטות שאונקי הוא לי: (קסה) אמר ר' אלעזר ג' דמעות הוריד עשו. מוצא בילקוט תולדות רמז קמ"ו בשם התנחומא והשמיים

ר' אלעזר שלש דמעות הוריד עשו, אחת מוימינו ואחת משמאלו, ואחת נסתלקה בתוך עינו, אמר הקב"ה הרי הרשע היה בוכה על חייו מה אני מהזירו ריקם, מיד אמר לאביו שיברכו, וז"ה האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים טו). (קסט) אמר ר' אבין בשם ר' אחא, אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם ומה עשו הרשע על שהוריד שתי דמעות (קע) נתמלא עליו רחמים מיד, אנו שדמעותינו תדירה ביום ובלילה כלהם על אחת כמה וכמה, שנאמר היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה (סג מג ד), עד עכשיו לא הגיע הקץ שנתמלא עלינו רחמים, אמר דוד שמעה תפלתי ה' ושוועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש (סג לט יג), אמר להם הקב"ה אפרע לעשו הרשע כבוד אבותיו וארוממנהו ואחר כך אני בא ומרום אתכם, ופורע (להם) [לכם] מה שפעלתם, ומה שפעלו אבותיכם שנאמר ארום בנוים ארום בארץ (סג מו יא), אלא שנאמר הקב"ה ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יז), וכתיב כי [תהיו] אתם ארץ הפיץ (מלאכי ג יב), אמר לו עשו ברכני גם אני אבי, א"ל יצחק במה אני מברכך, (קעא) אמר ר' ברכיה אמר לו ארון עשיתו לך כל מה שאני מברכך, לו אני מברך, למה כל מה שהעבד מסגל, לאדונו הוא מסגל. הוי גביר לאחיך שאמר יצחק ליעקב ברכה שביעית היא, ויצחק הניח עשר ברכות שבירכו ולא אמר לו אלא הן גביר שמתיו לך, אלא אמר לו כל מה שאתה סבור שאני מברכך איני מברכך אלא לו, למה שהעבד כף מה שיש לו לאדונו הוא, כך במצרים אע"פ שנשתעברו להם, ביצאתם הן נומלין כל סגולתם, וכן שלשים ואחד מלך ישראל מגלים אותם מארצם ונומלין ממונם, ואף כך מה אומות העולם עכשיו בוזים את ישראל, וישראל הם נסגלים לה', שנאמר והיה סחרה ואתננה קודש (קעב) לה' (צבאות) לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק (ישעיה כג יא): חסלת פרשת תולדות

פרשת ויצא

[א] ויצא יעקב. (א) וז"ה דרך אויל ישר בעיניו (משלי יב טו), זה עשו הרשע, דכתיב למעלה וירא עשו כי רעות בנות כנען וגו' וילך עשו אל ישמעאל וגו' (בראשית כח ט ט), (ב) הוסיף צרה על צרה, ושומע לעצה חכם (משלי סג), זה יעקב, (ג) שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול (בראשית כו מג), אימתי מתנחם כשיהרג אותך,

הערות ותקונים

סג האומר, והמאמר נשנה גם במדרש שו"ט ממוזר פ' ומוצא זילקוט תהלים רמז תתכ"ח בשם המדרש ר' אלעזר אומר שלש דמעות הוריד עשו הרשע מעינו אחת מעינו הימין ואחת מעינו השמאל, והשלישית קשורה בעיניו שנאמר ותשקמו בדמעות שליש, שלש אינו אומר אלא שליש. ובכ"י רומי הגי' ואחת נתלה בתוך עינו. ובכ"י פארמא ואחת נסתלקה בתוך עינו: (קסט) אמר ר' אבין. במדרש שו"ט ר' אבין אמר ואית דאמרי משמיה רבי שמלאי, וזילקוט תהלים רבי אומר ז"ל רבי אבין אמר: (קע) נתמלא עליו רחמים מיד. במדרש שו"ט בזכות ג' דמעות הסלפת אורו ככל העולם ונתת לו שלום בעולם הזה, לכשתבא לראות עלבון בניך שעיניהם זולגות ככל יום ודמעתי תדורה כלהם: (קעא) אמר ר' ברכיה א"ל ארון עשיתו לך כו'. וכן בצ"ר פס"ו אות ה' אמר ר' ברכיה הן גביר שמתיו לך ברכה שביעית ולמה הוא אומר ה' לו תחלה אלא א"ל מלך עשיתו עיך וברכותיך שלו הן כו'. וכן מוצא זילקוט טוב וברש"י עה"ת: (קעב) לה' (צבאות). המלה לזבאות הסגרת, כי ליתא זבא, וכן בכ"י רומי ובכ"י פארמא ליתא:

(א) וז"ה דרך אויל ישר בעיניו. בתנחומא הגדלם לא נמלאו הדרשות מפ' ויאל שפירו בכ"י, ומוצא מאמר זה זילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם התנחומא. וזילקוט סג בעשות דרך איש שר בעיניו כי הוא מקרא במשלי כא ז' וכן דורש ע"ך הכוזב דרך אויל ישר בעיניו. רק זילקוט העתיק כמו שאלא בעשות בצ"ר סוף פ' תולדות (אות יב) וישמע יעקב אל אביו ואל אמו הה"ד כל דרך איש ישר בעיניו (משלי כא) כו', ושומע לעצה חכם (סג יב) זה יעקב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך. ובמדרש יש לתקן שז"ל דרך אויל ישר בעיניו כמו שהגיה הרש"ש, גם יש לתקן במדרש ע"פ התנחומא דרך אויל ישר בעיניו מה עשו וכו' כמו שהוא בתנחומא, והמאמר זה שמשון הוא הוספה מאוחרת. גם מוצא זה המאמר בצאנז בראשית פמ"ה אות א': (ב) הוסיף צרה על צרה. וכו"ה בצאנז בראשית, וזילקוט הגי' הוסיף כאב על כאב, הביא כלשון הכ"ר סוף תולדות (אות יג) אמר ר"א אלו הוילא הראשונות יפה היה אלא על נשוי כאב על כאב: (ג) שנאמר ויגד לרבקה. כ"ה גם בצאנז בראשית, וזילקוט סג סיים וטומע לעצה חכם זה יעקב שנאמר וישמע

שנאמר מתנחם לך להרגך (בראשית כו מג), ועתה בני שמע בקולי (שם סג מג), מהו ועתה בני, אמרה לו אתמול שמעת לי ונמלת את הברכות, עכשיו שמע לי כדי שתהיה, אמר לה וכך הוא הדרך שאיצא חוץ מדעתו של אבא, אם יאמר לי אף הוא ואעשה מיד, ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו וגו', קום לך פדנה ארם וגו' (שם כח ה ב), וכיון ששמע אמר לו (ד) תן לי אכסיתורין (פי' תיזור), אמר לו ואל שדי יברך אותך (שם סג ג), מיד וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (שם סג ז), ויצא יעקב וגו' (שם סג י), לכך נאמר שומע לעצה חכם :

[ב] ד"א ויצא יעקב, (ה) זש"ה בהתהלך תנחה אותך (משלי ו כג), זה יעקב שהיה עוסק בתורה כשיצא מבית אביו ולא הניחה, בשכבך תשמר עליוך (שם), אימתי ויקח מאבני המקום [וישם מראשותיו וישכב במקום ההוא] (בראשית כח כח), והיה שוכב והיא היתה משמרתו, והקיצות היא תשיחך (משלי סג), [וייקין יעקב משנתו] (בראשית טו טו): ד"א בהתהלך תנחה אותך, (ו) בשעה שאדם ינע בתורה בחייו, בשכבך תשמר עליוך [שהיא משמרת אותו] מרימה ותולעה, והקיצות היא תשיחך לעתיד כשיעמדו הכל בדין היא סניגורין שלו ומלמדת עליו זכות :

[ג] ד"א ויצא יעקב. (ז) זש"ה רגלי חסידיו ישמור (ט"ז ב ט), זה אברהם כשרדף את המלכים, שנאמר מי העיר ממזרח וגו' (ישעי' מח ב), ורשעים בחשך ידמו (ט"ז סג), אלו ששה עשר מלכים שהרג בחשך, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד ט): (ח) ד"א רגלי חסידיו ישמור. זה יעקב שיצא לילך לחזן, שכן אמר לו הקב"ה והנה אנכי עמך (שם כח טו), ורשעים בחשך ידמו. זה עשו, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו וגו' (איוב כ טו), והיה בית יעקב אש וגו' ובית עשו לקשטו (שם סט ט), עשו ורשעים בחשך ידמו (ט"ז סג), והיה שעות, והכסה הקב"ה את היום ועשה אורו ערב, שנאמר ויפגע במקום וגו' (בראשית כח יא). והיה עשו עומד בחשך ולא היה יודע להיכן הולך, שנאמר ורשעים בחשך ידמו (ט"ז סג), למה כי לא בכח יגבר איש (שם), א"ל הקב"ה שמא אתה סבור להיות גבור, ואף לעתיד לבא כך הוא עשה לישראל, שנאמר אור זרוע לצדיק (משלי יא יב), ואומר ואור צדיקים כאור נוגה וגו' (משלי ד יח), ואם תמיה אתה, כבר נעשה בעולם הזה, שנאמר לא ראו איש את אהיו (שם י כג): ד"א רגלי חסידיו ישמור, (ט) כיון שיצא יעקב מבית אביו, לא יצא אלא במקלו בלבד, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לג יב), אמר הקב"ה ליצחק כך עשה לך אברהם אביך, לא נתן לך את כל אשר לו, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה ט), וכן ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לו (שם כד ב), אמר ר' שמואל בר יצחק (י) מהו המושל, שהמשילו בכל אשר לו, אמר אפילו אתה נתתן כל מה שיש לי, קח אשה לבני משם. ויקח העבד עשרה גמלים ממני אדוניו וילך וכל טוב אדוניו בידו (שם סג י), (יא) זו היא דיתיקי (שטר

הערות ותקונים

וישמע יעקב אל אביו ואל אמו והוא כמו שמאל צ"ר שהצתי סוף תולדות: (ד) תן לי אכסיתורין. והעתיק הוסף "פי' תיזור". וצ"ל רומי תן לי אכסיתורין, וצ"ל פ"רמא תן לי אכסיתורא, והפי' שהוסף המעתיק צ"ל אקספארד שלפניו ליתא שם. ובאגדת בראשית שם פמ"ה תן אכסיתורין, וצ"ל פמ"ה, וצ"ל תן לי אכסיתורין והיא מלה יונית ἀκσίτορον ופירושה צרכה איש לרעהו שהפרדו מאחו בלכתו למקומו, ועיין מה שהעירוהו בפסיקתא פסקא אחרי מות הבהה ק"ח, ושם בחרתי הרבה מדרשים: (ה) זש"ה בהתהלך תנחה אותך. מוצא בלגדה בראשית פמ"ה אות ב', ושם מהפך הסדר, ומחמת שני הוא שם בהתלה: (ו) בשעה שאדם ינע בתורה. מוצא בלגדה בראשית שם בהתלה המאמר, ועיין ספרי ואתחנן צ"ל ודברת צ"ל: (ז) זש"ה רגלי חסידיו ישמור. מוצא בילקוט שמואל רמז פ"ו צ"ל התחומא ומוצא בלגדה בראשית פמ"ה אות ג': (ח) ד"א וצ"ל זה יעקב. מוצא בילקוט שם ובאגדת בראשית שם: (ט) כיון שיצא יעקב. מוצא בלגדה בראשית שם אות ד': (י) מהו המושל שהמשילו בכל אשר לו. וצ"ל פ"רמא וצ"ל רומי וצ"ל שהמשילו בכל אשר לו וצ"ל פ"רמא במקום אמר ר' שמואל בר יצחק הגי' שם אמר ר' יצחק: (יא) זו היא דיתיקי. שטר מתנה הולך בידו. צ"ל רומי המלה מוקדת י"ב. וגם הגי' שם שהולכה בידו. והמלות "שטר מתנה" שהסגרתה ליתא שם, וכן ליתא צ"ל פ"רמא צ"ל הוספת המעתיק כי היא הוספת המעתיק צ"ל אקספארד, ובאגדת בראשית שם זו דיתיקי שהלכה בידו צ"ל שהולכה בידו, וכן צ"ל פ"רמא אות י"א וכל טוב אדוניו בידו ר' חלבו אמר זו דיתיקי, וצ"ל בפרמ"ה פ"ו, ורש"י ע"ה (בראשית כד י) כתב שטר מתנה כתב ליצחק. וכן בלקט מוצא שם ר' חלבו

בתנה) הולך בידו, ויתן אברהם את כל אשר לו ליעקב (בראשית כה ט), התחיל העבד
 מחלק לו נזמים, ולזו (יב) קפלויות, ולזו טבעות, (יג) וז"ה יש מפור ונוסף עוד (משלי יא כד),
 בירכו הקב"ה, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יעקב בנו (בראשית כה יא),
 אבל יצחק לא עשה כן ליעקב אלא הוציאו ריקם, (יד) אמר הקב"ה וחשך מיושר אך
 למחסור (משלי טז), ומה היתה לו נסתלקה ממנו שכינה, ואין אתה מוצא שנדבר עמו
 אלא בשעה שמת, בא וראה מה עשה עשו הרשע ליעקב, ראה אותו ריקם ולא
 ריחם עליו, אלא אמר הריני קודמו בדרך ואינו יכול לעבור בדרך ושם אני הורגו,
 ומנין שכך הנביא אומר על רדפו בחרב אחיו וגו' (עמוס א יא), ידע יעקב ותלה עיניו
 להקב"ה, ועשה עמו נסים, (טו) ונתן (לו מקלו בידו) [מקלו בירדן] ונקרע הירדן לפניו
 ועבר, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית לג יא), והמתין עשו בדרך, ולא
 עבר יעקב בדרך, והרגיש עשו כי יעקב ברח ועבר את הירדן, (טז) מה עשה עשו
 רדף אחריו (יז) ומצא אותו במערה מקום דומה למרחץ שבטבריא, אמר יעקב (יה) לא
 פת ולא לחם בידי, אכנס ואחמם במרחץ, בא עשו הרשע והקיף את המרחץ כדי
 שימות בו, א"ל הקב"ה רשע שבעולם (יש) כנגדו אתה מזדווג, (כ) מיד א"ל הקב"ה
 ליעקב מה אתה מתירא הנה אנכי עמך, א"ל יעקב רבונו של עולם, (כא) הואיל
 ובך אני בושח, וכך אתה מבטיחני אבטח [ואצא, ויצא יעקב מבאר שבע]:

[ד] **ויפגע** במקום. (כב) אין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד
 העם הזה וגו' ואל תפגע בי (ויכס' ז טו), ועליו אמר דוד הנה לא ינום ולא
 יישן וגו', ה' שומרך ה' צלך וגו', יומם השמש לא יכבה וגו', ה' ישמרך מכל רע וגו',
 ה' ישמר צאתך וביאך מעתה ועד עולם (תהלים קלא ד סו ז): ד"א ויפגע במקום, ששרתה
 עליו רוח הקודש על יעקב, ויצא עשתירין ישראל לחמא, ורוה הקודש מסתלקת מהן;
 (כג) (זה דורש מן כי בא השם ז, שכן מצינו בנבואת מיכה שכתוב ובאה השמש (מיכה ג)

ערות ותקונים

חלבו אמר זו דייטיקי, ועיין בערוך ערך דייטק שכתב סי' בל"ו האקציה אטו קודין לשטר וואס דייטיקי,
 והביא תרגום ירושלמי טוב אדוניו צידו דיתקא דרצוניה. ולפינו ציב"ע כל שפר אפתיקי דרצוניה,
 והמחורגני הביא בערך דייטק ג"ל כי ת"י דייטיקא, ספרים אחרים אפתיקוס: (יב) קפלויות. באגדת
 בראשית קפלויות, ופי' בל"ו Catel ושררת וכו', עיין ערוך ערך קפלא: (יג) זכ"ה יש מפור. זכ"ה
 רומי וזכ"ה פארמא וזכ"ה בראשית הגי' וזלמה לווה יש מפור: (יד) אמר הקב"ה וחשך מיושר אך
 למחסור. זכ"ה רומי נוסף והלשון משובש, א"ל הקב"ה חס וחסן למחאלי, וזכ"ה בראשית אמר לו הקב"ה
 חשכת מן המסכן הזה למחסור לך, שנאמר וחשך מיושר אך למחסור: (טו) ונתן לו מקלו צידו. וכ"ה זכ"י
 פארמא, וזכ"ה ונתן מקלו צידו, כמו שהוא זכ"י רומי, וזכ"ה בראשית הגי' ונתן מקלו צידו. וכן
 זכ"י ג' מאקספארד טוסף המאמר היה ונס שם הגי' נתן מקלו צידו: (טז) מה עשה עשו רדף אחריו. ויש
 באגדת בראשית מה רדף אחריו ז"ל מה [עשה עשו] רדף אחריו: (יז) ומלא אותו במערה מקום דומה
 למרחץ שבטבריא. וכ"ה זכ"י פארמא. וזכ"י רומי רדף אחריו ומלאו קדמו למערה מקום הוא דומה למרחץ
 של טבריא. וזכ"ה בראשית שם שם קדמו למערה במקום המרחץ. וזכ"ר פפי' אות' ה' איתא כך אמר
 ר' לוי אחר הוא המן מלווה ירדן חמני עבדיה זכ"ה נכנס אצלו יעקב ליש ולעל בפניו עשו וחחר לו
 הקב"ה חתירה במקום אחר וילא ה"ה כי תעבור צידו אחר אני וזכ"ה ליש וזכ"ה רד"ל העיר
 שם לעיין באגדת בראשית שהיה שם מערה מקום מרחץ ע"כ. וזכ"ה באגדת בראשית לקוחים מתוך התנחומא
 כ"י שלפנינו: (יח) לא פת ולא לחם בידי אכנס ואחמם במרחץ, זכ"י פארמא אכנס וארחץ במרחץ, וזכ"י
 רומי אכנס [ז"ל אכנס] ומחמם אני במרחץ: (יט) כנגדו אתה מזדווג. זכ"י רומי הלשון משובש כנגדו
 את מחור וגו' ז"ל מלא אתה כנגדו את מזדווגו: (כ) מיד א"ל הקב"ה ליעקב. זכ"י פארמא וזכ"י רומי
 מיד גלה הקב"ה על יעקב וא"ל למה את מתירא הנה אנכי עמך, וזכ"ה בראשית הלשון משובש אני
 אמרתיו לו הנה אנכי עמך וגו' יאמר לוי יעקב באתה שעה כך עשיתי לוי על שמך אני צדוק וילא יעקב. ויש
 לתקן שם ע"פ התנחומא שלפנינו, כי יעקב באגדת בראשית לקוחים מן התנחומא: (כא) הואיל ובך אני
 בושח. זכ"י רומי הגי' קך: א"ל יעקב רבש"ע הואיל וכן הבטחתי הריני צדוק וילא יעקב מבאר שבע
 ע"כ: (כב) אין פגיעה אלא תפלה. זכ"ר פס"ח אות' ט', וזכ"ה טוב, וזכ"ה זכ"י ברכות דף טו ע"ב
 וסנהדרין דף טז ע"ב. וזכ"ה בראשית אחר שהביא כל המאמר מן תנחומא אות' ג' סיים והביא גם התחלת
 אות' ד' עד ד"א ויפגע: (כג) וזה דורש. היא הוספה חילונית, והסגרתה כי מיותרת היא, והראיה מן
 נבואת מיכה ג' ו' הביא בעל התנחומא במאמר שלאחריו, וזכ"י רומי הגי' קך ד"א ויפגע במקום ששרתה
 עליו

שהיא פורענות וסילוק נבואה), שנאמר ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' (ויש' כו יח), מלמד שפגיעה זו נבואה. ויפגע במקום כי בא השמש, כהו שכתוב ובאה השמש על הנביאים וקדר עליהם היום (מכ' ג ו'): ויקח מאבני המקום. (כד) חשב בלבו זקני אברהם משתי נשים הוליד צדיק ורשע, יצחק צדיק וישמעאל רשע, ויצחק אבא מאשה אחת הוליד צדיק ורשע, (כה) אני שאמול ארבע נשים, (כו) כמה רשעים יהיו ממני, א"ל הקב"ה ח"ו כולך יפה רעיתי ומום אין בך (ש"ש ד ו), כיון שהשכים בבקר מיצא את האבנים כולם אבן אחת, נתבשר שבמטו שלימה, שנאמר וישכם יעקב בבקר וגו' (בראשית כח יח), א"ל הקב"ה ח"ו חייך בשם שהאבנים הללו נעשו כולן אחת, כך בניך כולם צדיקים, שנאמר כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב כ ט):

[ה] ד"א ויצא יעקב. (כו) כתיב לך עמי בוא בחדריך וסגור [דלתיך] בעדי חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעי' כו ט), בשעה שאתה רואה השעה הצופה לא תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום, שנאמר לך עמי בא בחדריך, הסתכלו בי כביכול שראיתי השעה הצופה בעונותיכם לא עשיתי אלא נתתי לה מקום, שנאמר השיב אחר ימינו וגו' (איוב ג ג), ואף אתם לך עמי, שכל מי שעומד כנגד השעה נופל בידה, וכל מי שנותן מקום לשעה, השעה נופלת בידו, נבות עמד כנגד השעה (בח) (ועמד בה) [ונפל בידה] שאמר לו אחאב תנה לי [את] כרמך ויהי לי לגן ירק (מ"א כא ג), מה עשה אמר הלילה לי מה' וגו' (ש"ש סג ג), מה נעשה לו, נפל ביד השעה, שנאמר ויעידוהו אנשי בליעל [את] נבות נגד העם וגו' ויסקלדו באבנים וימות] (ש"ש סג ג). אברהם נתן מקום לשעה, (כט) וברח מפני נמרוד מלך כשדים וחזרה השעה ונפלה בידו והרג ששה עשר מלכים, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), (ל) ויצחק נתן מקום לשעה בשעה שאמרו לו פלשתים לך מעמנו (ש"ש כו טו), מיד וילך משם יצחק (ש"ש סג ו'), וחזרה השעה ונפלה בידו, שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר וגו' ויאמר אליהם יצחק

הערות ותקונים

עליו רוח הקדש שנאמר ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה', שנתנבא שהן חוטאין ורוח הקדש מסתלקת מהן מנו (ל"ג ממנה) שכתוב וזאה (השמש) על הנביאים וקדר עליהם היום, וכו"ה זכ"י פארמא: (בר) חשב בלבו. מוצא בילקוט איוב רמז תתל"ט בשם התנחומא ומתחיל כי אם אבני השדה צריכה מדבר יעקב שנאמר ויפגע במקום אמר [יעקב] אברהם כו': (כה) אני שאמול ארבע נשים. כ"ה גס זכ"י פארמא, וזכ"י רומי אף אני טול ד' נשים, ובילקוט שם אפילו אני וטל ארבע נשים: (כו) כמה רשעים יהיו ממני. זכ"י פס"ה אות י"א רבנן אמרי מיעוט אבנים שמים [אמר] אברהם יאל ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה ויצחק יאל ממנו עשו וכל אלופיו והני אם מתאחות ז' אבנים זו לזו יודע אני שאינו יולא הימני פסולת. ובילקוט שם השמיט זה וגורם נטל ד' אבנים ואמר אם מתאחות זו לזו מוצתח אני שמעתי שלמה: (בו) כתיב לך עמי בחדריך. מוצא בילקוט שמות רמז קס"ה וישעיה רמז רל"ט בשם התנחומא וכן באגדת בראשית פמ"ו אות א' ושם מהפך הסדר את הנאמר השני לפיטו בתנחומא המתחיל ד"א לך עמי זא בחדריך הסתכל בחדרי לנך כו' הליג בהתחלתו, ואח"כ הליג את התחלת המאמר שלפיטו "בשעה שאתה רואה השעה הצופה בחדריו. ובתנחומא כ"י שני של אקספארד קובץ 15 מלא בתנחומא שם שהוא שוה עם הדפוס ווסף כל המאמר על כך עמי זא בחדריך כו' בין המלאמרים התנחומא הגדפס של אות ג' ואות ד', והוא הוספה זכ"י הוא מן התנחומא כ"י שלפיטו: (בח) ועמד בה. תקנתו שז"ל ונפל בידה, כמו שהוא לנכון זכ"י פארמא וזכ"י רומי ונפל ביד השעה, וזכ"י שני של אקספארד ונפל בה בשעה שאמר לו אחאב תנה את כרמך ונפל ביד השעה ויעידוהו אנשי בליעל. ובילקוט קצר בלשונו נבות עמד כנגד השעה ונפל. ובאגדת בראשית נבות עמד כנגד השעה ומה נעשה לו ויעידוהו וגו' והשמיט המאמר שלפיטו שאמר לו אחאב כו': (כט) וברח מפני נמרוד מלך כשדים, זכ"י רומי וזכ"י אקספארד ז' מוצא הכתוב לראיה שנאמר לוא מוצל ברתו מכשדים (ישעיה מה כ), (זכ"י רומי יש בטעות וברחו מן הכשדים), ובאגדת בראשית הביא הכתוב שנאמר לך לך וגו' וילך אברהם וגו' (בראשית יב יח): (ל) ויצחק נתן מקום לשעה. בראשית הביא הכתוב שחר מן ויצחק נתן מקום לשעה עד ויוסף נתן מקום לשעה שהשמיט המעתיק, זכ"י שני של אקספארד חסר מן ויצחק נתן מקום לשעה וכו' ויוסף נתן מקום לשעה שהשמיט המעתיק, ובאגדת בראשית חסרו איזה שורות וזכ"י אברהם נתן מקום לשעה כו' [וחזרה השעה ונפלה בידו והרג ששה עשר מלכים שנאמר ויחלק עליהם לילה, ויצחק נתן מקום לשעה בשעה שאמרו לו פלשתים לך מעמנו מיד וילך משם יצחק] וחזרה השעה ונפלה בידו שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר, והשמיט מן וחזרה השעה

מדוע באתם אלי וגו' ויאמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך וגו' (בראשית טו טו כח),
 (לא) ויוסף נתן מקום לשעה, (לב) בשעה שמכרו אותו אחיו יכול היה לומר אחיכם
 אני, אלא נתן מקום לשעה, וחזרה השעה ונפלה לפניו, (לג) שנאמר וילכו גם אחיו
 ויפלו לפניו (סג יח), (לד) משה נתן מקום לשעה, שנאמר (לח) ויברח משה (מלפני)
 [מפני] פרעה (שמות כ טו), וחזרה השעה ונפלה בידו, (לו) שנאמר (והאיש) [גם האיש] משה
 גדול מאד בעיני [עבדי] פרעה ובעיני העם (ש"א ג), ודוד נתן מקום לשעה שנאמר
 ויברח דוד מניווי (ש"א כ ה), (לז) וכתוב בברחו מפני אבשלום בנו (סליס ג ה), וכתוב
 [בברחו] מפני שאול במערה (ש"א כו ה), וחזרה השעה ונפלה בידו, ששאוץ אמר לו
 הנה [נא] ידעתי כי מלוך תמלוך וקמה בידך ממלכת ישראל (ש"א כד כה). וכן יעקב
 שברח מפני השעה, ויברח יעקב שדה ארם (ש"א ע יג), ונפלה השעה בידו, שנאמר
 ויקח עשו את נשיו (לח) וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (בראשית לו ו), הוי לך עמי בא
 בחדריך: (לט) ד"א לך עמי בא בחדריך, הסתכל בחדרי לבך וראה (מ) שלא לפי
 עונותיך הבאתי עליך יסורין, (מא) שאין חדרך אלא חדרי כליות, שנאמר חופש כל
 חדרי בטן (משלי כ כו), ואם באו עליך יסורין לא תפתח פיך ותקרא תגר אחר מדת
 הדיו, אלא וסגור דלתך בערך, למה חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, אין היסורין באין
 לעולם (מב) אלא (שברים) [עוברים] הן, שנאמר חבי כמעט רגע עד יעבר זעם:

[ו] ויהלם והנה סולם וגו'. ילמדנו רבינו מה בין מיתתן של צדיקים למיתתן של
 רשעים, (מג) אמר ר' יוסטא בר שונם בשם ר' יהושע דסכנין מיתתן של
 רשעים לא בארץ ולא בשמים, שכן כתיב באהיתופל (מד) ויצו אל (בניו) [ביתן]
 ויחנק (ש"ז י טג), וכן המן לא בארץ ולא בשמים, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י'),
 (מה) וכן בניו ותלו אותו ואת בניו (ש"ט ט כה), אבל מיתתן של צדיקים בשמים ובארץ,
 שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כה כט), בארץ מנין, ויעלוהו
 ויקברוהו במעלה קברי בית דוד (מו) וכבוד עשו לו (במיתתו) [במותו] (דניס לג ג):

הערות ותקונים

צאנרהס עד וחזרה השעה ב'חאק: (לא) ויוסף נתן מקום לשעה. ב'לקט ישעיה שס לא חשב את יוסף:
 (לב) בשעה שמכרו אותו אחיו לא היה יכול לומר אחיכם אני. וכו' צ"ל פארמא וכו' שני של אקספארד, הנל
 צ"ל רומי הגי' וכן יוסף כשמכרוהו אחיו היה יכול לנעוק או להליל עלמו שכי' אחיו מוכרין אותו לישמעאלים
 לא יוכל לומר להם אחיכם אני, ור"ל לא יכול לומר להם לישמעאלים אחיכם אני שהוא אחיכם: (לג) שנאמר
 וילכו גם אחיו ויפלו לפניו. וכן הוא צ"ל פארמא וצאנרהס בראשית, וכו' רומי מוצא לשון הכתוב ויבואו
 כל אחיו ויפלו לפניו וגו' צ"ל וילכו גם אחיו ויפלו לפניו, וכו' שני של אקספארד מוצא הכתוב ויבואו אחי
 יוסף ויפלו לפניו ארצה, צ"ל ויבא יאודה ואחיו וגו' ויפלו לפניו ארצה (בראשית מד יד): (לד) משה נתן
 מקום לשעה. עד יעקב נתן מקום לשעה נשמע צאנרהס בראשית, וכן חסר צ"ל פארמא: (לה) ויברח משה
 מלפני פרעה. וכן הוא מוצא צ"ל שני של אקספארד, ותקתי שצ"ל מפני פרעה, וכו' לנכון צ"ל רומי:
 (לו) שנאמר גם האיש משה גדול מאד. כן תקתי, וכו' שני של אקספארד מוצא הכתוב ויכרו כל עבדיך
 אלה אני והשתחוו לי (שמות יח ח), וכו' רומי הוא כעש שלפנינו: (לז) וכתוב בברחו מפני אבשלום בנו.
 זה חסר צ"ל פארמא וכו' שני של אקספארד, ונמצא לנכון גם צ"ל רומי: (לח) וילך אל ארץ מפני
 יעקב אחיו. צ"ל שני של אקספארד מוצא וילך אל ארץ כנען מפני יעקב אחיו, וכו' רומי וכו' פארמא
 הוא כעש שלפנינו: (לט) ד"א לך עמי, זה מוצא צאנרהס בראשית בפמ"ו בהתחלת הפרק: (מ) שלא לפי
 עונותיך, כ"ה גם צאנרהס בראשית שס, וכו' שני של אקספארד הגי' הסתכל בחדרי לבך וראה שפני שנותך
 לא הבאתי עליך יסורין וצ"ל שלא לפי עונותיך הבאתי עליך יסורין: (מא) שאין חדרך אלא חדרי כליות.
 צאנרהס בראשית ואין חדרך אלא כליות: (מב) אלא שברים הן. תקתי שצ"ל עוברים הן. וכו' הגי' שאין
 היסורין באין לעולם אלא עוברים הן שנאמר חבי כמעט רגע, וצאנרהס בראשית שאין היסורין מתעבדין
 בעולם עוברים הן שנאמר עד יעבר זעם, וכו' שני של אקספארד שאין היסורין עומדין לעולם אלא עד
 יעבר זעם, וכו' פארמא חסר הסיים אין היסורין כו': (מג) אמר ר' יוסטא בר שונם. וכו' צ"ל
 פארמא, וכו' רומי בר שונם, ונמצא שמו בירושלמי ג"כ בר שונם, והיה בדור החמישי ובדור הששי,
 והיה תלמיד של ר' מנא, עיין מוצא הירושלמי דף ק' ע"א: (כד) ויעו אל בניו. תקתי שצ"ל אל ביהו,
 וכו' רומי וגם צ"ל פארמא הוא לנכון: (מה) וכן בניו ותלו אותו ואת בניו. וכו' גם צ"ל פארמא, וכו'
 רומי וכן מיתתן של בניו לא בשמים ובארץ שכתב בהן ואת עשרת בני המן תלו: (מו) וכבוד עשו לו במיתתו.
 תקתי

(מח) ילמדנו עוד רבינו מה בין חלומות הצדיקים לחלומות הרשעים, חלומות הרשעים לא בשמים ולא בארץ, שנאמר ופרעה הלם והנה עומד על היאור (בראשית מא ח) . (מח) וכך נבוכדנצר כתיב הלם (הוא) [חזית] ודחלני (דחל ל ג), שלא היה לא בארץ ולא בשמים, אבל חלומות של צדיקים בשמים ובארץ, שכן אתה מוצא שאמר יוסף לאחיו הנה אנחנו מאלמים אלומים (בראשית לו ז), הרי בארץ, ובשמים מנין, שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לו (שם טו), וכן באבינו יעקב ויהלום והנה סולם (מט) [מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, הרי בשמים ובארץ] :

[ז] (ג) ד"א ויהלום והנה סולם, אמר ר' יוסי הגלילי (גא) הראה לו כנשה עשה סמל . [ד"א] ויהלום והנה סולם . (גב) אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בן (יוסי) [יוחי] ,

(גג) הראה לו מזבח, שנאמר מזבח אדמה [וגו' ולא תעלה במעלות על מזבחי] (שמות כ ד טו), וראשו מגיע השמימה, (גד) זה ענן הקטורת, והנה מלאכי אלהים, (נה) אלו הכהנים שעומדים על כבש המזבח ומשמשין . אמר ר' שמעון בן הלפתא (נו) הראה לו קרח, שנאמר ותפתח ארצה את פיה (מדרג טו לב), וראשו מגיע השמימה, (נד) הראה לו משה, שנאמר ואל משה אמר עלה אל ה' (שמות כד ה) : ד"א ויהלום והנה סולם מוצב ארצה, אמר ר' אלעזר בן עזריה הראה לו יונה, שנאמר לקצבי הרים יורדתי וגו' (יונה ז ו), וראשו מגיע השמימה, הראה לו אליהו, שנאמר ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ז ו). ד"א ויהלום, אמר ר' שמעון בן יוחי (גח) הראה לו סיני, זה סימן, ס' עולה ששים, י' עשרה, ג' חבשים, י' עשרה, הרי טאה ושלושים, וסולם טאה ושלושים. (גט) נאמר כאן מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ונאמר בסיני (והנה) [וההר] בושר באש עד לב השמים (דברים ד ו) : ד"א והנה מלאכי אלהים (ם) זה משה

הערות ותקונים

חקתי שז"ל במוחו כלשון הכתוב, וזכ"י רומי הוא לנכון: (מז) ילמדנו עוד רבינו . זכ"י רומי ועוד ילמדנו רבותיו . וזכ"י פארמא חקר שורה שלמה : (מח) וכך נבוכד נר כתיב . זכ"י רומי וכן נבוכד נר כתיב , וסם בנשמות חלם חזית ורך לבבי, ז"ל ודחלני : (מט) מוצב ארצה . והוספתי וכו"ה זכ"י רומי : (ג) ד"א ויהלום אמר ר' יוסי הגלילי . הנאמר היה מוצב ג"כ זכ"י שני של אקספארד שמוסף שמה מן המעתיק ורשם בזמנא הכ"י , הנחובא" ויהלום והנה סולם הראה הקב"ה ליעקב מנשה עומד ועושה סמל והוא סלם ד"א הראה לו מוצב כו' והעתיק כל המאמר שלפניו עד כי עין בעין יראה בשו"ה ה' ליון, וזה"ל הוצא כמו בדרשם אוח ג' ואל יעקב זש"ה כי מלאכיו, והנה שמות האומרים השמים המעתיק היה : (גא) הראה לו מנשה עושה סמל . זכ"י פארמא וכו' רומי עומד ועושה סמל . והכר שם הסיס מהכתוב וישם את סמל הסמל אשר עשה בבית האלהים (דה"ב לו ז) ודורש סלם כמו סמל : (גב) אמר ר' אלעזר בן ר' שמעון בן יוסי . חקתי שז"ל בן יוחי, וכן זכ"י רומי וכן זכ"י פארמא לנכון אמר ר' אלעזר ז"ל . שמעון בן יוחי : (גג) הראה לו מוצב שנאמר מוצב אדמה . וכו"ה זכ"י פארמא , וזכ"י רומי הראה לו מוצב ויהלום והנה סולם (גד) הראה שנאמר מוצב אדמה, והוספתי המקרא שלאחריו ולא תעלה במעלות על מזבחי . וזכ"י פס"ח אות י"ב וילקוט רמז קי"ט בשם ז"ר והנה סולם זה הכבש, מוצב ארצה זה מוצב שנאמר מוצב אדמה תעשה לי , לדעתי היה גם שם הגי' כמו לפניו בתנחומא והנה סולם זה מוצב שנאמר מוצב אדמה תעשה לי, והכוונס ג"כ על הכתוב לא תעלה במעלות, ואחד רשם לו בלדו „זה הכבש" בש"י מלשון וכבש צהוב לכסא (דה"ב ס יח) ובמנשה עלה כבש במוצב והוא שם למעלה פשוטה מגביה ועולה בשפוע, ולא שששויות מדרגות, והדורש דרש סלם זה כבש המוצב, והביא הכתוב לא תעלה במעלות, וזכ"י שני של אקספארד הגי' ד"א הראה לו מוצב שנאמר ולא תעלה במעלות : (גד) זה ענן הקטורת, בז"ר שם וילקוט שם רמז קל"ט אלו הקרבנות שריין עולה השמים : (גה) אילו הכהנים שעומדים כו' . זכ"י רומי וכו' פארמא אלו כהנים וליט' שעומדים על כבש המזבח ומשמשין, וזכ"י שני של אקספארד אלו כהנים גדולים המשרתים עליו, וזכ"ר שם וילקוט שם והנה מלאכי אלהים אלו כהנים גדולים עולין ויורדין בו שם עולים ויורדים בכבש, וזילקוט שם נרשם בלדו „ס"א ל' גדולים" כי כל הכהנים עולים בכבש לעבודה . ולפניו זכ"י אקספארד א' הגי' אלו הכהנים, וזכ"י רומי אלו כהנים וליט', ואולי מן מלת וליט' נעשית גדולים : (גו) הראה לו קרח . זכ"י רומי טוסף „וכל עדתו" : (גז) הראה לו משה . וכו"ה זכ"י רומי, וזכ"י שני של אקספארד וגם זכ"י פארמא הוצא בתחלה זה אליהו ואח"כ ד"א הראה לו יונה, וראשו מגיע השמימה זה משה, והגוספה שלפניו ושכ"י רומי יותר נכונה : (גח) הראה לו סיני . זכ"י רומי וכו' פארמא טוסף הוא סלם הוא סיני, וכן נשנה בזכ"ר שם, ועיין בלקח טוב ויאל כ"ה י"ב וזהערה מ' ותראה שתקתי טוסתה הז"ל : (גט) נאמר כאן מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה . בזכ"ר שם ובלקח טוב הגי' מוצב ארצה ויהי'טבו בתחתית ההר (שמות יט ז) וראשו מגיע השמימה והכר בושר באש עד לב השמים (ם) זה משה ואהרן . נשנה בזכ"ר שם ומוצב

ואחרן, שנאמר ויעל משה ואהרן (שמות כד ט), והנה ה' נצב עליו, וירד ה' על הר סיני (שם יט כ), ויאמר אני ה' אלודי אברהם אביך ואלהי יצחק (בראשית כח יג), ונאמר בסיני אנכי ה' אלודיך (שמות כ ה):

[ח] (סא) ד"א ויצא יעקב, (סב) זה אחד מארבעה בני אדם (סג) שנתקפצה לו הארץ, ואלו הן, אברהם ואליעזר ויעקב ואבישי, אברהם מנין, (סד) כיון שיצא לרדוף את המלכים קפצה הארץ לפניו, שנאמר ויהלך עליהם לילה (בראשית יד טו), ואליעזר מנין, כיון שהלך להביא אשה ליצחק, נתקפצה הארץ לפניו, מה כתיב בו, ואבוא היום אל העין (שם כד מז), (סה) בו ביום יצא ובו ביום הגיע, ואבישי מנין, (סו) כיון שהיה נלחם עם ישבי בנגב (סז) אחי גלית, (סח) מה עשה רדף את דוד ברוח מנינו, (סט) באותה שעה נתן הקב"ה פחדו של דוד עליו, ואמר מה קל האיש הזה, היכן דוד וגבורותיו, ומנין שכך כתיב, ויעף דוד (ש"כ כה טו) באותה שעה אמר דוד מי יתן לי אחד מבני אחותי כאן, והיו יואב ואבישי רחוקים ממנו, ונלחמים עם

הערות ותקונים

זלקה טוב, ובכ"י רומי הג' זה משה ואהרן ושבעים זקנים, כי נכתבו שהביא לראיה נאמר ושבעים מוקי ישראל, ובכ"י ולקח טוב מוצא והנה מלאכי אלהים זה משה ואהרן ומשה עלה אל האלהים (שמות יט כ) ויורדין זה משה וירד משה (שם טס יד), וגם בכ"י רומי טסף יורדין שנאמר וירד משה מן ההר, ובכ"י פארמא הוא כמו שלפנינו: (סא) ד"א ויאל יעקב זה אחד מארבעה בני אדם שנתקפצה לו הארץ. גם המאמר הזה (אות ח' ואת ט' עד כשבו ה' ליון) טסף בכ"י אקספארד ז' שהוסף מן התנחומא כ"י שלפנינו: (סב) זה אחד מארבעה בני אדם. עיין בגמרא סנהדרין דף ז"ה סע"ב ושם מוצא רק שלשה שקפלה להם הארץ, ולא חישב אברהם, ועיין ילקוט שמואל רמז קנ"ה שהביא דברי הגמרא סנהדרין עד סוף רמז קנ"ה מתחיל רמז קנ"ו מילתיה דרבי אושעיא רבה עבד פליגא דתיבא פליגא דרבי פליגא רבא פליגא רבא וסוף המאמר מב"ר פנ"ט אות י"א, וכוונתו בהמלות מילתיה דרבי אושעיא רבה עבד פליגא, הב"ר שחברו ר' אושעיא רבה פליג על הגמרא שחושב ד' שקפלה להם הארץ ובגמרא אינו חושב רק ג', ומלאחי עוד הפעם הלשון הזה בילקוט מלכים רמז רל"ז ויגע איש בעצמות אלישע מילתא דרבי אליעזר עבדא פליגא, וזמנו לפד"א פל"ג שלפניו על גמרא סנהדרין דף מז שהביא דמשמע שלא חי ממש אלא לשעה, ובפד"א איתא שיהי לדיק וחי ממש והוליד בניו, א"כ י"ט לחשוב למופת, לכן אמר הילקוט שר' אליעזר בעל פרקי דרבי אליעזר פליג: (סג) שנתקפלה לו הארץ. בכ"י רומי וכ"י פארמא זה אחד מארבע בני אדם שנתקפלה להן הדרך, וכ"י שני ושלשי של אקספארד זה אחד מארבעה שקפלה להם הארץ: (סד) כיון שיאל לרדוף את המלכים קפלה הארץ לפניו. בכ"י רומי וכ"י פארמא אמרו רבותינו ונתקפלה הארץ לפניו, ובכ"י אקספארד ז' נתקפר הלשון מן המעתיק, אברהם ויחלק עליהם לילה"ג גם המאמר שנלחמו הביא בקצרה, אליעזר ואבוא הייב"ו. ועיין ז"ר פמ"ג אות ג' פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלם מילין ר' יהודה דרבי סימון אמר מיל, ר"ג אמר בשם ר"א לא נתאבק רגליין אלא כזה שהוא הולך מצינו לביה הכנסת, ובכ"ר פנ"ט אות י"א הרעשת ארץ בימי אברהם, ועיין עוד מדרש שוחר טוב מוזמר ק"י אברהם כשצא לרדוף אחריהם נקפלה לו הארץ לפניו ועע"ש: (סה) זו ביום יאל ובו ביום הגיע. עיין סנהדרין טס וברש"י עה"ת (בראשית כד מז), ואבוא היום היום יאלתי והיום באתי מכאן שקפלה לו הארץ, והוא נוצע מב"ר פנ"ט אות י"א ויקס וילך אל ארם נהיים ר' יצחק אמר בן יונו, הוא דעתיא דר' יצחק ואבוא היום אל העין היום יאלתי והיום באתי, ועיין בפד"א פמ"ג מקריא דרעב עד חרן מהלך שבעה עשר יום ונשלט שעות בא העבד עד חרן והיה תמה בלבו ואומר היום יאלתי והיום באתי שנאמר ואבוא היום אל העין, ו' אבוא אמר רבא הקב"ה לגמול חסד עם יצחק ושלח מלאך לפני אליעזר עבד אברהם ונקפלה לו הדרך ובה בשלש שעות לחרן ע"כ: (סו) כיון שהיה נלחם עם ישבי בנגב אחי גלית. ישבי בנגב כך היה שמו ותיב וישבי בנגב אשר בילידי הרפה וגו' ויאמר להכות את דוד (ש"כ כה טו), ועיין בסנהדרין דף ק"ה ע"א ובכ"ר סוף פנ"ט: (סז) אחי גלית. וכן בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י ג' מאקספארד אחיו של גלית. ובכ"י שני של אקספארד הלשון משובש שנלחם דוד עם גלית מה עשה אחיו של גלית, וז"ל כשנלחם דוד עם [ישבי בנגב] גלית מה עשה אחיו של גלית, ולפי דברי התנחומא ישבי בנגב היה אחיו של גלית, וכן בגמרא סנהדרין טס גלית אחי: (סח) מה עשה רדף את דוד ברוח מנינו. וז"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י פארמא, ושם הגי' אמר בלבו, והלשון אקספארד מה עשה אחיו של גלית דהפו ברוח מנינו. ועיין ז"ר פנ"ט חניף במניניה וקפץ דוד לאחוריו חמניא עשר אמין, פי' הגיפו לדוד במנינו: (סט) באותה שעה נתן הקב"ה פחדו של דוד עליו ואמר מה קל האיש הזה היכן דוד וגבורתו. וז"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י פארמא, ושם הגי' אמר בלבו, והלשון משובש, וז"ל נתן הקב"ה פחדו בלבו של דוד, והכוונה שאמר בלבו, אותו האיש אמר כן בלבו מה קל דוד היכן גבורותיו, ובכ"י שני של אקספארד הגי' נתן הקב"ה פחדו בלבו של דוד ואמר מה קל זה האיש וספן

בני עמון ועם ארם, וכיון שהתפלל דוד הקפיץ הקב"ה את הארץ לפני אבישי, שנאמר ויעזר לו אבישי בן צרויה (ש"ב כא י'). ויעקב אבינו אף הוא הקפיץ הקב"ה את הארץ לפניו, (ע) שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. (בראשית כט א) [וישא יעקב רגליו]. אמרו רבותינו כל בני אדם רגליהם סובלות אותם, אבל יעקב הוא נושא את רגליו, שנאמר וישא יעקב רגליו :

[א] (עא) **ויברח** יעקב שדה ארם (סו"ט יג), ומהיכן ברח, מבאר שבע, שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע, וכי בבאר שבע היה, והלא בחברון היה, שנאמר הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק (בראשית לה כז), (עב) אלא ממקום המיוחד לשבועות, ששם נשבע אברהם לאבימלך, שנאמר ועתה השבעה לי באלהים הנה וגו' (ש"ב כא כג), על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם (ש"ב ס"ג א), ומנין ששם נשבע יצחק, שנאמר ויבאו עבדי יצחק וגו' (ש"ב לו ב), ויקרא אותה שבעה (ש"ב). ואף עשרו נשבע ליעקב, שנאמר השבעה לי שלא נמלטה הברכות במרמה, בכורתו חשב בלבו ואמר אם יבא ואמר בא השבעה לי שלא נמלטה הברכות, לכך נאמר ויצא יעקב מבאר שבע וגו', הווי ויברח יעקב שדה ארם: אמר ריש לקיש נסים עשה הקב"ה עמו בשעה שראה את החלום, (עג) מה כתיב והנה ה' נצב עליו וגו' (ש"ב יג): ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (ש"ב יז), (עד) אין זה אלא בית המקדש, שנאמר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה וימינו (תהלים ע"ח נד), ואין נורא אלא בית המקדש, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (ש"ב ס"ו לו), ראה אותו חרב, שנאמר אין זה, כי אם בית אלהים שראה אותו בנוי, וכל הנביאים ראו אותו בנוי חרב ובנוי, אלא אמר הקב"ה אתם ראייתם אותו חרב בעולם הזה, אבל לעולם הבא אני בונה אותו בעצמי. ואני בכבודי חוזר לתוכו ואתם רואים, שנאמר כי עין בעין יראו בשבוע ה' ציון (ישעיה נ"ח):

[י] **וירא** ה' כי שנואה לאה (בראשית כ"ט א). וזש"ה סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים (תהלים קמ"ז יז), (עה) (לכל הנצבים לא נאמר, אלא לכל הכפופים, ואף לרשעים הוא זוקף). (עו) אמר ר' חייא אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם יש לו אוהב עשיר (עז) נדבק בו ונכסף לו, (עח) וכיון שממטה ידו (עט) ונעשה עני מלעיג עליו, אבל הקב"ה אינו כן, כיון שרואה את שממטה ידו

הערות ותקונים

דוד שכן כתיב ויעף דוד: (ע) שנאמר ויאל יעקב מבאר שבע וילך חרנה. וכן בצ"ר פל"ט אות י"א רפה שצריה בימי יעקב, ועיין גם בצ"ר פס"ח אות ח' וילך חרנה רבנן אמרי דן וימו פי' זו ציון שאלה צו ציון זה לחרן, ובגמרא סנהדרין ט"ז ויפגע במקום שקפלה לו הארץ, וכן מובא ברש"י על התורה: (עא) ויברח יעקב. וכ"ל גם בכ"י פארמא ובכ"י רומי, אולם בכ"י שני של אקספארד מתחיל ויאל יעקב מבאר שבע והלא בחברון היה כו': (עב) אלא ממקום המיוחד לשבועות. עיין בצ"ר פ"ה אות ז', מבאר שבע ר' יודן ור"ה, ר' יודן אמר מבאר שבע של שבועה, ודרש שבע לשון שבועה: (עג) מה כתיב והנה ה' נצב עליו. בכ"י רומי סיים סיפא דקרא הארץ אשר אתה שוכן עליה וגו' שקפלה הקב"ה תחת רגליו למה שלא נאמר יושב עליה אלא שוכן עליה, ועיין בגמרא בבב"א חולין דף לא ע"ב ובצ"ר פס"ט אות ד' ורש"י ש"ה: (עד) אין זה אלא בית המקדש. בכ"י רומי הגי' ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים שראה לו הקב"ה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, בנוי שנאמר מה נורא ואין נורא אלא בית המקדש שנאמר נורא אלהים ממקדשיך וגו', והראה אותו חרב, שנאמר אין זה, ואין זה אלא בית המקדש שנאמר ויביאם אל גבול קדשו הר זה, ראה אותו בנוי שנאמר כי אם בית אלהים. וזהו גי' ישרה. ובכ"י של אקספארד נשתבש הלשון על ידי שגגת המעתיק, ובצ"ר פס"ט אות ז' איתא ד"ל מנלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, ויירא ויאמר מה נורא הנקום הזה זה בנוי המד"ל טרא אלהים ממקדשיך. ואין זה, הרי חרב. כמד"ל על זה היה דוח לבנו. כי אם בית אלהים [וזה שער השמים] בנוי ומשולל לעתיד לזה כמד"ל כי חזק צריחו שערך: (עה) לכל הנצבים לא נאמר. וכ"ל רומי ובכ"י פארמא. ובספרותי, ועיין להלן הערה פ': (עו) אמר ר' חייא. מובא בזילקוט תהלים רמז תתפ"ח וכן מובא בגדה בראשית פמ"ה והשמיים שם האומר: (עז) נדבק בו ונכסף לו. בכ"י רומי ובזילקוט נדבק בו ונכסף בו, ובגדה בראשית הוא מדבק עמו ונכסף לו: (עח) וכיון שממטה ידו, בכ"י פארמא וכ"י רומי ובזילקוט כיון שהוא רואה שממטה ידו: (עט) ונעשה עני מלעיג עליו. בכ"י רומי הגי' ונעשה עני פירש ממנו ולא עוד אלא מלעיג עליו. ובזילקוט

נותן לו יד וזוקפו, שנאמר סומך ה' לכל הנפלים, לא נאמר לכל העומדים, אלא לכל הנפלים, (פ) וזוקף לכל הכפופים, תאמר שאף לרשעים הוא זוקף שאם יבואו ליפול, לאו, שנאמר שם נפלו פועלי און דוחו ולא יכלו קום (ספ"ט ל"א), נפלו אין להם עמידה, למה שנאמר כמוין לפני רוח ומלאך ה' דוחה (ס"ט ל"ב), אבל הצדיקים סומך ה', (פא) כיון שראה הקב"ה ללאה שהיא שנואה, אמר היאך אני מחבבה בפני בעלה, אלא הריני זוקפה ונותן לה בניים תחילה, כדי שתהא אהובה בפני בעלה, לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה, (פב) וכן היא אומר וכלב בן חצרן הוליד את עזובה אשה ואת יריעות, (ואלו) [ואלה] בניה ישר ושובב וארדון (ד"א ז"ח), (פג) אמר ר' ברכיה אשתו היתה, ולמה נקראת עזובה, שהיתה עזובה וכעורה, אמר הקב"ה הריני נותן לה בניים כדי שתהא נאה בהם, שנאמר ואלה בניה ישר ושובב וארדון (ס"ט), לכך נאמר סומך ה' לכל הנפלים וזוקף לכל הכפופים:

[יא] ד"א וירא ה' כי שנואה לאה. (פד) לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה, אלא מפני שהוכיחה אותו שעבד יעקב שבע שנים ברחל, שאמרה לו אמו וישבת עמו ימים אחדים (בראשית כז מד) וישב שם שבע שנים. ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי וגו', ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו' (ס"ט כ"ט כ"א כ"ב) כל הלילה היתה עשה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה בת הרמאי למה רמית אותי, אמרה לו ואתה למה רמית אביך, כשאמר לך האתה זה בני עשו, ואמרת לו אנכי עשו בכורך, ואתה אומר למה רימיתני, ואביך לא אמר בא אחיך במרמה, ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו התחיל שנואה, אמר הקב"ה אין רפואתה של זו אלא בבנים, ובעלה נכסף לה, לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה, ודוד מקלם עושה משפט לעשוקים (ספ"ט קמ"ו):

[יב] ד"א למה היתה שנואה לא שהיתה כעורה מרחל, אלא שהיתה יפה כרחל, שנאמר וללבן שתי בנות (בראשית כ"ט י"ז), (פה) שוות בניו וביופי ובזקיפה, למה אמר ועיני לאה רכות (ס"ט ס"ט י"ז), אלא כיון שילדה רבקה עשו ויעקב, נולדו ללבן שתי בנות לאה ורחל, (פו) שלחו אגרות אלו לאלו והתנו ביניהן, כדי שיטול עשו את לאה, ויעקב רחל, והיתה לאה שואלת במעשה עשו, והיתה שומעת שמעשיו רעים, והיתה בוכה בכל שעה לומר כך עלה גורלי לרשע הזה, ומתוך כך נעשו עיניה רכות, שנאמר ועיני לאה רכות: (פז) ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה (ס"ט), למה שנאמר שמועה טובה תדשן עצם (משלי ט"ו ל'), (פח) לא עשה אלא וילך עשו אל ישמעאל ויקח

הערות ותקונים

ליתא המלת „ונעשה עני" והג' פורש ממנו, ובאגדת בראשית וכשרואה שמטה ידו והעני אינו סופנו אלא נותן עליו אבן והוא לשון צעל אגדת בראשית: (פ) וזוקף לכל הכפופים תאמר שאף לרשעים הוא זוקף. באגדת בראשית מנאל אחר זה הנלביס לא נאמר אלא לכל הכפופים א"כ אף הרשעים אם יפלו סומך הוא אותן חס ושלום שאם נפלו אין להם תקומה, והוא המאמר שהסגרתו בהתחלת המאמר, ועין לעיל הערה ע"ה: (פא) כיון שראה הקב"ה ללאה שהיא שנואה. הוא המשך המאמר שהחל לדרוש על זוקף לכל הכפופים, ובאגדת בראשית הסיף „ד"א וירא ה' כי שנואה לאה" והוא מיותר: (פב) וכן הוא אומר כו'. פסוק הוא דב"א ז' י"ח, ובאגדת בראשית בטעות: (פג) אמר ר' ברכיה אשתו היתה. שמ"ד פ"א אות כ"א. תרגום ד"ה א' ד': (פד) לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה. כ"ה גס זכ"י פארמא וזכ"י רומי. ובאגדת בראשית ס"ט פמ"ח אות ה' גורס ד"א וירא ה' כי שנואה לאה בפני מי היתה שנואה בפני בעלה למה שהוכיחה אותו אימתו שנאמר ועבד יעקב ברחל שבע שנים והיו צעיו כמיים אחדים מה שאמרה לו רבקה אמו וישבת עמו ימים אחדים ויאהב יעקב, והלשון משוכם ויש לתקן ע"פ התנחומא: (פה) שוות בניו וביופי ובזקיפה, וכן זכ"י רומי וזכ"י פארמא, שוות בניו וביופי בדמות ובקומה, ודרש מן מ"ש שתי בנות משמע שהן שוות, וכן דרשו בפדר"א רפ"ו שני המאורות לא זה גדול מזה: (פו) שלחו אגרות אלו לאלו. ועיין ז"ר פ"ע אות ט"ז ופ"א אות ז' מהו רכות מבדיח שזיו אומרים כך היו התנאים הגדולה לגדול והקטנה לקטן והיתה זוכה ואומרת יהי רצון שלא אפול בגורלו של רשע. וכן מובא בלקח טוב (בראשית כ"ט י"ז) ועיין ז"ר דף קנ"ג ע"א ורש"י עה"ת, ותנחומא הדפסא אות ד' ות"י ויב"ע: (פז) ורחל היתה יפת תואר כו'. זכ"י רומי הגי' אבל רחל היתה שומעת דקדוה של יעקב והיתה [יפת תואר] ויפת מראה למה שמועה טובה תדשן עצם: (פח) לא עשה אלא וילך עשו. וכ"ה זכ"י רומי וכ"י פארמא, ואין ספק שז"ל ועשו לא לקח את לאה אלא וילך עשו אל ישמעאל, או המלת „לא עשה אלא

את מחלת בת ישמעאל וגו' לו לאשה (נכאשית כה ט), אמר יעקב בשביל הברכות היה מבקש להרגני, וכשאמול את לאה אשרו, מי יודע אם יניח למחלת בת ישמעאל, ויבא עלי ויאמר לי, לא דיך שלקחת בכורתי וברכתי, אלא עוד נמלת ארוסתי, לפיכך אמר ללבן אעבדך שבע שנים ברחל וגו' (שם כט ט), אילולי כן יש אדם שנוטל אשה ומניח את הגדולה ונוטל את הקטנה, אלא ללמדך שהיתה לאה יושבת לשמו של עשו, אמר יעקב אעבדך שבע שנים וגו', וכשראה לבן כך, אמר הריני נתן את הגדולה מיד, ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו', אמר לו יעקב וכך היו התנאים, הלא ברחל עבדתי עמך, ויאמר לבן: לא יעשה כן במקומו וגו', ויעש יעקב כן וגו', התחיל מחבבה יותר מלאה, אמר הקב"ה הריני נותן ללאה בנים כדי שתהא חביבה יותר מרחל, וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה :

[יג] (פמ) [ד' א' וירא ה' כי שנואה לאה]. זש"ה כי (התיינה) [תהיין] לאיש שתי נשים (דנכיס כא טו) זה יעקב, שנאמר ויעקב איש תם (נכאשית כה לו), שתי נשים (דנכיס טט), לאה ורחל, אחת אהובה (שס), זו רחל, שנאמר ויאהב גם את רחל (נכאשית כט ל), והאחת שנואה (דנכיס טט) זו לאה, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה (נכאשית סט ג), וילדו לו בנים האהובה והשנואה (דנכיס טט), שתיהן ילדו לו, ומה שהעמידה לאה העמידה רחל, לאה העמידה מלכים וכן רחל [העמידה מלכים, לאה העמידה נביאים וכן רחל העמידה נביאים], לאה העמידה שופטים וכן רחל, לכך נאמר וילדו לו בנים (דנכיס טט). והיה ביום הנחילו את בניו (שס טט טו), בשעה שבא ליפטר מן העולם, ויקרא יעקב אל בניו (נכאשית מט א). לא יוכל לבכר את בן האהובה (דנכיס טט), ליוסף, למה כי את הבכור בן השנואה יכיר (שס טט י), זה ראובן, שנאמר ראובן בכורי אתה (נכאשית מט ג), אע"פ שאמר בזונו פחו כמים אל תותר (שס טט ד), מהו יצועי עלה (שס), כשיבא משה, שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), הוא פודה אותו, וכיון שעמד משה בקש עליו רחמים, שנאמר יחי ראובן (דנכיס לג ו), אמר הקב"ה ואל ימות, (צא) נמצא נוטל (דמים כפי שניהם) [דימוס מפי שניהם], שנאמר כי את הבכור [בן השנואה] יכיר לתת לו פי שנים (דנכיס כה י). יחי ראובן ואל ימות, יחי ראובן בעולם הזה, ואל ימות לעולם הבא, ולמה כי הוא ראשית אונו [וכתיב כחי וראשית אוני] (נכאשית מט ג) :

[יד] (צב) [ד' א' וירא ה' כי שנואה לאה]. זש"ה היתה לי נחלתי כאריה ביער [וגו' על כן שנאתיה] (יכמס יב ח), היאך, ראה הקב"ה שעתידין לצאת ממנה בנים רשעים, וקרא אותה שנואה, ואלו הן הרשעים יהורם יהואש אחוז מנשה אמון יהויקים צדקיהו. ביהורם כתיב וילך בדרך מלכי ישראל כאשר עשו בית אחאב (מ"ב ח ט), באחוז כתיב ולא עשה הישר בעיני ה' [אצהוין] כדוד אביו (שס טו ג), אמר לו ישעיה שא"ל לך את מעם ה' אצהיך העמק שאלה (ישעיה יא), שיחיו המתים או שיעלה קרח משאול, או הגבה למעלה (שס), תבקש שירד אליהו מן השמים, א"ל יודע אני שיש בו כח לעשות, אבל אינו רוצה שיתקדש שם שמים על ידי, שנאמר ויאמר אחוז לא אשאל ורא אנפה את ה' (שס טט יב), ביהואש כתיב ויעש יהואש הישר בעיני ה' כל ימיו אשר הורוהו יהודע הכהן (מ"ב יב ג), וכיון שמת יהודע נעשה רע, שנאמר (ויהי אחרי) [ואחרי]

הערות ותקונים

אלה וילך עשו" הן הוספה ח' לזוית עד אמר יעקב: (פמ) ד"א וירא ה' כי שנואה לאה זש"ה כי תהיין. מוצא בלגדת נכאשית פמ"ה לזוית יג, ושם הביא זה צנס ר' צרכי, אולם צכ"ה שלפנינו גם צכ"י רומי וכ"י פארמא הוא בלי שם האומר: (צ) לאה העמידה מלכים וכן רחל. ואשר הוספתי ל"ה לנכון צכ"י רומי וכ"י פארמא, ועיין צ"ר פ"ע אות ס"ו זו העמידה אלופים וזו העמידה אלופים וזו העמידה מלכים וזו העמידה מלכים מוזו עמדו נביאים מוזו עמדו שופטים ומוזו עמדו שופטים, ועיין סוכה דף כז ע"ב: (צא) נמצא נוטל דמים כפי שניהם. כ"ה גם צכ"י פארמא, וצכ"י רומי נמצא נוטל דמים מפי שניהם, תקנתו נוטל דיומס מפי שניהם, ופי' דיומס מחילה וסליחה בשלשון ויני, והכוונה מפי שניהם ממש ומתקב"ה שמשם אמר יחי ראובן והקב"ה השיב לו ואל ימות, וכן הוא לנכון בלגדת נכאשית: (צב) ד"א וירא ה' וגו' זש"ה היתה לי נחלתי. מוצא בלגדת נכאשית פמ"ה לזוית ד' ובלקטע ירמיה רמז רל"ג מוצא רק צנס הנחומא ד"א אומללה יולדת השבעה אלו ז' רשעים יהורם יהואש אחוז מנשה אמון יהויקים צדקיהו, ומן אמר

מות יהודיע וגו' (י"ד כ"י). (צ"ג) ראה מה כתיב במנשה וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים (ס"ג ל"ז), באמון כתיב [ויעש הרע בעיני ה' וגו'] ולכל הפסילים אשר עשה מנשה אביו וגו' [ולא נכנע מלפני ה' וגו'] כי הוא אמון הרבה אשמה] (ס"ג ל"ג כ"ג). וביהויקים כתיב ויתר דברי יהויקים ותועבותיו [אשר עשה] והנמצא עליו (ס"ג לו ט), (צ"ד) שמאם במילה, ומשך את הערלה, (צ"ה) ונכנס בפתח שיצא. בצדקוהו כתיב ויעש הרע בעיני ה' אלהיו וגו' (ס"ג ס"ג). הרי שבעה רשעים, לפיכך הנביא צווח ואומר אומללה (היולדת שבעה) [יולדת השבעה] (ימ"ט טו ט), לפיכך וירא ה' כי שנואה לאה וגו' :

[טו] (צ"ו) [ד"א וירא ה' כי שנואה לאה], אלא ורחל עקרה, (צ"ז) היא היתה עיקר הבית, שלא נשתעבד יעקב אלא בשבילה, שנאמר ויעבוד יעקב ברחל (בראשית כ"ב), מנין שהיא היתה עיקרה של בית, שכן בניה של לאה מודים, בועז וכל סנהדרין שלו מבני יהודה היו, מבני בניה של לאה, ומה כתיב ויאמרו כל העם אשר בשער הזקנים עדים יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם (מות ד"ה), (צ"ח) מכאן שרחל עיקר הבית, שנאמר ורחל עקרה. (צ"ט) אמר ר' ברכיה הכהן (בר) [ברבי] לא היה לה עיקר מיטריין, שנאמר ורחל עקרה וגו', אעפ"כ היא ובניה (ק) עיקרון של עולם (קא) שאין מעמיד ישראל בעולם אלא בניה של רחל: (קב) אמר ר' שמואל בר נחמן (קג) מסורת היא ביד בנים של עשו, שאין נופלין אלא ביד בניה של רחל, שנאמר אם לא יסחבום [צעירי] הצאן (ימ"ט מט כ) שאם באים השבטים לרדוף עם עשו לומר לו למה רדפת את אחיך, והוא אומר להם [למח] אתם רדפתם את יוסף אחיכם, ואינם מועילים ממנו, וכיון שהוא בא אצל יוסף, אמר לו למה רדפת אחיך, ואינו יכול להשיבו, ואם תאמר שעשה לך רעה, אף אחי שלימו לי רעה, ואני שלמתי לך טובה, מיד הוא שותק, שנאמר הגה היו כקש (ישעי מז"ד), זה עשו, שנאמר ובית עשו לקש (עובדי פסוק י"ח), אש שרפתם (ישעי ס"ג) זה יעקב [שנקרא אש], שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדי ס"ג) [שנקרא אש] (קד) (ובית יוסף להבה וגו', לא זה יוסף

הערות ותקונים

אמר ישעיה שאל לך את מוצא בילקוט ישעיה רמז רע"ז בשם התנחומא: (צ"ג) ראה מה כתיב במנשה וישם את פסל הסמל. בגלגלת בראשית מוצא כתוב אחר וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' וגו' (מ"ב כ"א): (צ"ד) שמאם במילה ומשך את הערלה. עיין וי"ר פי"ט אות ו' חד אמר שמשך לו ערלה: (צ"ה) ונכנס בפתח שיאל. בוי"ר ס"ג דלמר ר' יוחנן כללו של דבר בפתח שיאל זו נכנס, ובגלגלת בראשית השמיט המלות "ונכנס בפתח שיאל": (צ"ו) ד"א, הספתי וכו' לנכון ככ"י רומי: (צ"ז) היא היתה עיקר הבית, מוצא בילקוט רות רמז תר"י בשם התנחומא, ועיין פסיקתא פסקא רני עקרה וב"ר פע"א אות ב' ורחל עקרה אמר ר' יחזקיה רחל היתה עיקרו של בית וכו'. וברות רבה פ"ו אות י"ג אמר ר' אבה בר כהנא רחל היתה עיקרו של בית: (צ"ח) מכאן שרחל עיקר הבית. ממה שנאמר ברחל וכלאה בתחלה רחל ורחל כ"א, ועיין ברות רבה ס"ג ובפסיקתא וב"ר עיקר מסובין משל לאה היו אלא שהיו עושין של רחל עיקר, ור"ל רוב מסובין טעו והזקנים וגם הזקנים מסנהדרין שהיו שם, לכך הביא התנחומא בועז וכל סנהדרין: (צ"ט) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי (כן תתקני) לא היה לה עיקר מיטריין. ככ"י רומי אמר ר' ברכיה הכהן ברבי [ג"ל ברבי] לא היה עיקר הבית מוזכרין שלה. ובכ"י פארמא אמר ר' ברכיה הלוי בר' לא היה עיקר הבית מוזכרין שלה, ואין ספק שהיה כתוב לא היה לה עיקר מיטריין ומשהבשה המלה ואחד המעתיקים הוסיף עוד מדלייה מלה "הבית", והוסחה שלפנינו נכונה, וכן תמאלה בר"ר פמ"ו אות ב' ופ"ג אות ה' עיקר מיטריין לא הוה לה, וכן בפסיקתא פסקא דזכור (דף כ"ג ע"א) חזק מיטריין שלה ופי' ביוני אפסדקתן (געבערווטטער) ע"ש בהטרה מ"ה: (ק) עיקרו של עולם. ככ"י רומי עיקרן של בית ושל העולם: (קא) שאין מעמיד. ככ"י רומי שאין מעמידין: (קב) אמר ר' שמואל בר נחמן. ככ"י רומי ד"א אמר ר' שמואל בר נחמן, ומוצא בילקוט שפטיס רמז נ"א בשם התנחומא: (קג) מסורת היא ביד בנים של עשו שאין נופלין אלא ביד בנים של רחל. ככ"י פארמא ובכ"י רומי מסורת אנדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בנים של רחל, ובילקוט ס"ג מסורת אנדה הוא בידיו, ובפסיקתא פסקא דזכור (דף כ"ג ע"א) ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן אמר מסורת אנדה שביד בנים של רחל עשו נופל כו'. ע"ש ובהטרה קל"ג וכן בר"ר פע"ג אות ז' ופע"ה אות ה' ופנ"ט אות ב' אמר ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בנים של רחל ה"ל אם לא יסחבום לעירי האלן: (קד) ובית יוסף להבה. מחקתי וסקיני

שנאמר ובית יוסף להבה (עובדי פסוק י), [לא יצילו את נפשם מיד להבה (ישעי' מו יד), זה יוסף שנקרא להבה, שנאמר ובית יוסף להבה וגו' (עובדי' סג)]:

[מז] ויזכר אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה (בראשית ל כג). ילמדנו רבינו, מהו שיקנה אדם שלחן בשבת (קה) בספוג, (קו) כך שנו רבותינו ספוג אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, ואם לאו אין מקנחין בו, (קז) שאם אין עליו עור תפור לו הוא בא לקנה [בשבת] והמים נכנסין (קה) והוא (כונס) [כובש] והמים יוצאין, ונמצא סוחט בשבת, לפיכך אם יש לו עור בית אחיזה מקנחין בו, (קט) [ואם לאו אין מקנחין בו], שלא יהא עוצר והמים יוצאין. (קי) בוא וראה מעשיו של הקב"ה שאינן כמעשה בשר ודם, בשר ודם בשעה שעוצר בספוג (קיא) המים יורדין, פתח ידו אין המים יורדין, אבל הקב"ה אינו כן, אם עצר אין המים יורדין, שנאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב י"ג טו), וכתיב ועצר את השמים ולא יהיה מטר (דניאל י"א י"ג), אבל אם פתח הן יורדין שנאמר יפתח ה' לך (שם כ"ח י"ג), (קיב) אמר ר' יוחנן ארבעה מפתחות ביד הקב"ה ולא מסר אותן לבריה בעולם, ואלו הן; מפתח של גשמים. ומפתח של כלכלה, ומפתח של קברות, ומפתח של עקרות, ולכשהוצרכו מסרן הקב"ה לצדיקים, מפתח של גשמים מסר לאלהו, שנאמר אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ"א י"ז ח), מפתח של כלכלה מסר לנח, שנאמר ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל (בראשית ו' כ"א), מפתח של קברות מסר ליהוואקל, שנאמר ואמרת אליהם העצמות היבשות (יחזקאל לו ג), ומפתח של עקרות מסר לאלישע, שנאמר למועד הזה כעת חיה את חובקת בן (מ"ד טו), ומנין שלא מסרן הקב"ה לבריה בעולם, אלא הוא בעצמו פותח אותן, מפתח של גשמים, שנאמר יפתח ה' לך (דניאל כ"ח י"ג), מפתח של כלכלה, שנאמר פותח את ירך (תהלים קמ"ב טו), ומפתח של קברות, שנאמר הנה אני פותח את קברותיכם (יחזקאל לו י"ג), ומפתח של עקרות מנין, ממה שכתוב בענין ויזכר אלהים את רחל ויפתח את רחמה:

[יוז] [ד"א] ויזכר אלהים את רחל]. וז"ה פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי (תהלים נ"ג י"ט). מי אמר הפסוק הזה, דוד אמרו בשעה שחלק אבשלום בנו עליו ואמר לו אלכה נא ואשלב את נדרי אשר נדרתי לה' בחברון (ש"ב טו י), ואמר לו אביו לך בשלום ויקם ויילך חברונה (שם טו ט), (קיג) אמר לו אבשלום מבקש אני ממך דבר אחד שתתן לי שני זקנים שילכו עמי שאהיה עושה על פיהם כל דבר שאני עושה, כתב לו [אגרת] שילכו עמו שני זקנים מכל עיר שירצה, נטל את האגרת והיה הולך בכל עיר ועיר, ורואה שני זקנים ובהורים שבעיר היה מראה להם [את האגרת], ואומר להם ראו מה כתב לי אבי, אלא בשביל שאני מחבב אתכם הרבה, אני מבקש אתכם, כך היה עושה בכל עיר ועיר, עד שנמל מאתים זקנים, שנאמר ואת אבשלום הלכו מאתים איש (שם ט"ז י"א), מהו מאתים איש, ר' הונא בשם ר' חייא בר אבא אמר מאתים ראשי סנהדרין לקח עמו, כמה דאת אמר אספה לי שבעים איש (במדבר י"א טו),

הערות ותקונים

ותקנית ע"פ כ"י פארמא וכ"י רומי, וכו' לנכון זילקוט סס: (קה) בספוג. היא מלה יונית σπογγος מין נמח מלא חורים וזולע מים רבים (סומומוס): (קו) כך שנו רבותינו. משנה שנת דף קמג ע"ה: (קז) שאם אין עליו עור תפור לו. הוא לשון התנחומא לנאר דברי המשנה: (קה) והוא כונס. תקנית סז"ל טבש, כמו שהוא בכ"י, ובכ"י פארמא והוא כינוס: (קט) ואם לאו אין מקנחין בו. הוספתי מנו שהוא בכ"י רומי, וחסר גם בכ"י פארמא: (קי) בא וראה מעשיו של הקב"ה שאינן כמעשה בשר ודם. מוצא זילקוט איוב רמו תקנ"ו ד"ה הן יעצור בדם התנחומא: (קיא) המים יורדין. כ"ה גם בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הג' המים יוצאין: (קיב) אמר ר' יוחנן ארבעה מפתחות, נגמרה הענין דף ז' ע"ב מוצא בשם ר' יוחנן שלש מפתחות הן בידו של הקב"ה, וסוים סס במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה, שנאמר פותח את ירך, ואלויו כוונן זכה לדברי התנחומא שחושב גם מפתח של כלכלה שהוא מפתח של פרנסה שהביא נגמרא. וראיתי בצ"ר פ"ג אות ד' ר' תנחומא בשם ר' זיבי שלשה מפתחות כו' וי"א אף מפתח של פרנסה, ובתרגום ירושלמי (בראשית ל כג) הביא כמו שהוא בתנחומא: (קיג) אמר לו אבשלום מבקש אני ממך דבר אחד שתתן לי שני זקנים. בכ"י רומי וסוף, מכל עיר שארצה, והמאמר הזה מוצא זילקוט שמואל

(קבא) כיון שראתה לאה שילדה ששה בנים, אמרה כך התנה הקב"ה עם יעקב שהוא כעמיד שנים עשר שבמים, והרי ילדתי ששה בנים ושתי השפחות ד', הרי עשר, והיתה לאה מעוברת, (קבב) אמרו רבותינו זכר היתה מעוברת, אמרה לאה הריני מעוברת, ואחותי רחל לא ילדה, מה עשתה לאה, התחילה מבקשת רחמים על רחל אחותה, אמרה ועשה מה שבתוך מעיה נקבה ואל תמנע אחותי רחל מלהוליד בן, אמר לה הקב"ה חידך את ריחמת על אחותך, הריני עושה מה שבתוך מעיך נקבה (קבג) וזכרה בכך, ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה (בראשית ל כה), מהו דינה, שדיינה מלהוליד בן על מנת שילד רחל בן, שכן כתיב אח"כ ויזכור אלהים את רחל וגו' ותהר ותלד בן (שם טז כג), מהו ותהר ותלד, מקיש לידתה לעיבורה, מה עיבורה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער. ותאמר אסף אלהים את חרפתי (שם), מהו אסף, אלא כיון שאין האשה יולדת, חרפה מצויה בתוך ביתה, (קבד) כיצד שוברת כלי בתוך ביתה, במי יש לה לתלות, כיון שיוולדת תולה בבנה, לכך אמרה אסף אלהים את חרפתי :

[כ] ד"א אסף אלהים. (קבה) אלא בשעה שילדה רבקה ליעקב ולעשו, נולדו ללבן שתי בנות, ושלהו אגרות זה לזה לומר אתה הולדת שתי בנות ואני שני בנים, ניתן אלו לאלו, והיתה לאה שומעת מעשה עשו ובוכה, ורחל שומעת מעשה יעקב ושמוחה, (קבו) [מנין שהיתה לאה בוכה, שנאמר] ועיני לאה רבות (שם כט יו), (קבז) תרגם מתורגמניה של ר' יוסי, מהו רבות (קבח) צירניות (פ' ענילות), א"ל ר' יוחנן לא תרגמת יפה, ומהו רבות ארוכות, (קכט) שכל מה שנתן לה הקב"ה היו

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

שני הוא, דברי תורה שנאמר בהם וטפת נופים יהיו נאמרים בחלקו של נפתלי: (קבא) כיון שראתה לאה. עיין ברכות דף ס' ע"א ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה, מהו ואחר אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעלמה ואמרה י"ב שבטים עמידין לאלת מיעקב, ששה ילאו ממני וארבעה מן השפחות הרי עשרה אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאלת השפחות מיד הנפכה לבת שנאמר ותקרא את שמה דינה, ועיין רש"י בפירושו עה"ת (בראשית ל כה): (קבב) אמרו רבותינו. ירושלמי ברכות פ"ס ה"ה (דף יד סע"א) רבי בשם רבית נגאי עיקר עיבורה של דינה זכר היה מאחר שנתפלל רחל נעשה נקבה הדא הוא [דכתיב] ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה מאחר שנתפללה רחל נעשת נקבה. ועיין בב"ר סוף פ"ב עיקר צרייתה זכר היתה ומתפללה של רחל שאלמה יוסף ה' ל' בן אחר נעשה נקבה, ויש לתקן שם כמו שהוא צירושלמי, ולדעת ההנחומא היתה לאה מתפללת על רחל: (קבג) וזכרה בכך. ל"ל בזן כמו שהוא בכ"י רומי: (קבד) כיצד שוברת כלי. בכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' כיצד אם שוברת את הכלי אין לה צמי לתלות כיון שהיא יולדת בן והיא שוברת כלי תולה בבנה, ועיין ב"ר פע"ג אות ה' עד שלא תלד האשה הסרתן תולה בה וכן מובא בש"ס עה"ת: (קבה) אלא בשעה שילדה רבקה ליעקב. עיין בגמרא ב"ב דף קב ע"א שהיתה שומעת על פרשת דרכים כו' ע"ש, ועיין לעיל אות י"ב: (קבו) מנין שהיתה לאה בוכה. תקתיב ע"פ כ"י רומי, ועיין לעיל אות י"ב: (קבז) תרגם מתורגמניה של ר' יוסי. בכ"י רומי וכ"י פארמא תירגם אמורא של ר' יוסי, וכן היא עיקר הגירסא, רק המעתיק מכ"י אקספארד השמיס המלה "אמורא" והציג מלת "מתורגמניה", ואמורא פירושו מתורגמן. וכן בב"ר פ"ע אות ס"ז אמוראי דר' יוחנן תרגם קודמיו ועיני לאה הוו רכיבין וא"כ גורם אמורא דר' יוחנן, וכן לישמטוה לאמוריה מיניה (חולין פד ע"ב) פי' הערוך ישחקו המתורגמן שמתרגם דברים שדורש שלא כהלכה, ועיין בערוך החדש מה שהביא ירדני הרב הגדול מהר"א דר' קאהוס מאסאברין דף ז' ע"ב מתורגמניה דר"ל קום עליה בלמורא. וכן מן שמ"ר ספ"ה ואהרן אחיד יהיה נביאך כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו. ועע"ש, ויש להוסיף מהאמר מב"ר אמוראי דר' יוחנן שהבאתי: (קבח) צירניות "פי' ענוות". היא הוספה מן המעתיק, ובכ"י רומי וכ"י פארמא ליתא, והוא מלשון חול' צבורות דף מד ע"א עיניו תרוטות וצירניות, אפרט"ש ענוות יוחר מנתוטרות, והערוך בערך כך כתב פי' שבעול אחותו מקום שערין מונח בו. ובב"ר פ"ע אות ס"ז איתא בפתח אחר אמוראי דר' יוחנן תרגם קודמיו ועיני לאה הוו רכיבין א"ל עיטוי דלמך הוו רכיבין, ומהו רבות רבות מצביה. ובת"י (בראשית כט יו) תרגם ועיני ללאה הוון רכיבין, על דהוות צביא ומללא דלא תיסקו צמוליה דעשו, תרגם כמו שמוצא בב"ר, ובתצי"ע שם תרגם ועיני לאה הוון צירייתין דצבייא ובציה מן קדם ה' דלא יזין לה לעשו דשיעא, והוא תרגם כמו שהוא בתנחומא: (קכט) שכל מה שנתן לה הקב"ה היו ארוכות כהווה גדולה ומלכות ושמן המשחה. בגמרא ב"ב דף קב ע"א מאי רבות כו' אמר ר' אלעזר שמתותיה ארוכות, ופי' הרשב"ם ארוכות גדולות ככהווה ולויה ומלכות, לווי ילא ממנה שממנו כהגיס לויס, ומלכות מיוודה. ובעל הילקום נדמו קב"ה הביא מאמרם נגמרא ב"ב אלא שמתותיה ארוכות, והוסיף, כהווה ולויה ומלכות" וזה הוסיף ע"פ ב"ר פ"ע סוף אות ס"ז על הכתוב ושם הגדולה לאה גדולה כהווה לעולם ולעולם

ארוכות, כהונה גדולה, ומלכות, ושמן המשחה, (קל) וכיון שילדה לאה ליעקב, (קלא) היתה רחל מצירה, לומר שמא ישלנה עשו מאחר שלא הולדתי בן, וכיון שילדה ליוסף אמרה אסף אלהים את חרפתי, ואין חרפה אלא ערלה, שנאמר כי חרפה היא לנו (בראשית לז י), ותקרא את שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר, צפה ברוח הקודש שאינה יולדת אלא בן אחר: (קלב) ד"א יוסף ה' לי בן אחר, אמר ריש לקיש] (קלג) תוספתו של הקב"ה (קלד) גדולה מן העיקר, (קלה) ממי אתה למד מחוקיקו שהיתה מלכותו י"ד שנים, וכיון שהוסיף לו הקב"ה הוסיף לו מ"ו שנים, שנאמר והוספתי על ימך חמש עשרה שנה (מ"ג כו), הוי תוספת גדולה מן העיקר, וכן אתה מוצא בבנימין שאמרה לו אמו יוסף ה' לי בן אחר, אף הקב"ה (קלו) הוסיף לה ממנו י' שבטים ומן יוסף ב' שבטים. אמר ר' שמואל בר נחמן העמיד הקב"ה מן רחל שנים עשר שבטים, עשרה מבנימין ושנים מיוסף, (קלז) ומנין שהיו בניו של בנימין, שכתוב ויען שאול ויאמר, הלא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל [ומשפחתי הצעירה מכל משפחות שבטי בנימין] (ש"א ט כה), (קלח) וכתוב אחר אומר (וישלה שאול) [וישלחו שבטי ישראל אנשים] בכל שבטי בנימין לאמר (שופטים כ"ג), (קלט) כיון שראו הנביאים שתוספת גדולה מן העיקר, התחילו לברך את ישראל בתוספת, משה רבינו אמר ה' אלוהי אבותיכם יוסף עליכם ככם (דברים א יב), ואף דוד אמר יוסף ה' עליכם ועל בניכם (תהלים קטו יד), אף לעולם הבא בלשון הזה הקב"ה מקבץ גלויותיהם של ישראל, שנאמר והיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו לקנות [את] שאר עמו (ישעיה יא יא):

[כא] (קמ) ויאמר אלהים אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך (בראשית לא ג), ילמדנו רבינו, חצר של ישראל ונכרים עובדי מוכבים דרין בתוכו, מהו

שיהא עירובו עירוב, (קמא) כך שנו רבותינו חצר של ישראל ונכרים עובדי מוכבים דרין בתוכה אמר לישראל להשתמש בתוכה, עד שיקח רשותו של נכרי עובד מוכבים, למה שכתוב בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו' (שמות כ"ד), ואין הקב"ה מייחד שמו (קמב) בתוך עובדי ע"ז, אלא ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כג ז), שלא תתחבר בתוך הרשעים, (קמג) שאין הקב"ה מייחד שמו בתוכן, תדע לך שהוא כן, אמר ר' אלעזר בן פרזת (קמד) בשם ר' יוסי בן (קמא) [זמרא] כל זמן שהיה לוט דבוק עם אברהם, אין אתה מוצא שנתייחד

הערות ותקונים

לעולם, דכתיב ויהודה לעולם תשג וגו' וכתיב זאת מנוחתי עדי עד. ושם הקפנה רחל קטנה במתנותיה, יוסף לשעה שאול לשעה וסילה לשעה: (קל) וכיון שילדה לאה ליעקב היתה רחל מזירה. מוצא זילקום ויאף רמז ק"ל בשם התנחומא: (קלא) היתה רחל מזירה. עיין רש"י עה"ת (בראשית ל כג): (קלב) ד"א יוסף ה' לי בן אחר אמר ריש לקיש. הוספתי ע"פ כ"ו רומי. (קלג) תוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר. מוצא צב"ר פס"א אות ד' בהרחבת דברים, ושם הגי' בר קפרא אמר, ומוצא זילקום מלכים רמז רמ"ג ושם הגי' ריש לקיש בשם בר קפרא: (קלד) גדולה מן העיקר. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי הגי' יתירה על העיקר, ובצ"ד שם מרובה על העיקר: (קלה) ממי את למד מחזקיהו. מוצא צב"ר שם עיקר מלכותו של חזקיהו כו': (קלו) הוסיף לה ממנו י' שבטים. צב"ד ובנימין ע"י שכתוב זו תוספת הוא ממשד עשרה דכתיב ובני בנימין צלע ובכר וגו': (קלז) ומנין שהיו בניו של בנימין. וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י פארמא ומנין שהיו בניו של בנימין עשרה: (קלח) וכתוב אחר אומר וישלח שאול. כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י פארמא, ולא נמצא כן בקרא, וז"ל וישלחו שבטי ישראל אנשים בכל שבטי בנימין לאמר (שופטים כ"ג): (קלט) כיון שראו הנביאים. מוצא זילקום מלכים רמז רמ"ג בשם התנחומא אחר שהיא דברי הב"ר פס"א סיים צמאמר מן התנחומא כיון שראו הנביאים שתוספת הקב"ה יתר על העיקר כו': (קמ) ויאמר אלהים אל יעקב. וכן הוא בכ"י פארמא, ובקרא כתיב ויאמר ה' אל יעקב וכן בנדפס אות י' מוצא ויאמר אלהים אל יעקב, וע"ש כי המסדר הזה הביא שאלה בהלכה בסגנון אחר נר שיש עליו אורת ע"ו מהו שידליק ישראל ממנו את הנר כו', ומאמר האגדה לקח מתנחומא שלפניו: (קמא) כך שט רבותינו. עיין משנה עירובין דף סא ע"ב ופירש"י שם. ובכ"י רומי הגי' במקום לפניו, עד שיקח רשותו של נכרי" גורם שם, עד שיסכור רשותו של נכרי": (קמב) בתוך עובדי ע"ז. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי במקום ע"ז: (קמג) שאין הקב"ה מייחד שמו בתוכן. וכ"ה בכ"י פארמא, ובכ"י רומי אלא בשעה שהיו בין הרשעים אין הקב"ה מייחד שמו בתוכן: (קמד) בשם ר' יוסי בן קיסמא. ובכ"י פארמא בן קיסמין, ובכ"י רומי גם בנדפס אות י' הגי' בן זמרא, וכן הקהני, וכן ראיתי בפסיקתא רבתי פ"ג פסקא ציוס השמיני אמר ר' אלעזר בן פרזת בשם ר' יוסי בן זמרא

הדיבור על אברהם, כיון שפירש לזמ ממנו נתייחד עליו הדיבור, שנאמר וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לזמ מעמו (נתיאס יג יד), וכן אתה מוצא בשעה שיצא יעקב לארם נהרים לילך אצל לבן עשה אצלו (קמה) עשרים שנה, וכל הימים שהיה יעקב בביתו של לבן לא דיבר עמו הקב"ה, והיה יעקב מהרהר (קמו) ואומר כך הניחני הקב"ה, לא כך אמר לי הקב"ה והנה אנכי עמך (שס כח טו), ידע הקב"ה מה הרהר בלבו, (קמו) א"י הקב"ה אתה מבקש שאהיה עמך, (קמה) הפרש עצמך מלבן הרשע, ואהיה עמך, מנין ממה שקראו בענין ויאמר אלהים אל יעקב:

[כב] [ויאמר] אלהים אל יעקב וגו' [ואהיה עמך]. (קמו) כתיב חכו ממתקים (ש"ס טו), [אמר ר' תנחום בר' יוסי בוא וראה מה הקב"ה אומר לישראל, ושרש לנפש לא תתנו בבשרכם (ויקרא יט יח) למה אני ה' (שס), נאמן לפרוע לכם שכר, יש חיך מתוק מזה, יש אדם אומר לחבירו אם תנוול עצמך ואני נותן לך שכרך, אבל הקב"ה אומר אם לא תנבלו עצמכם, ושרש לנפש וגו' אני נותן לכם שכר, הוי חכו ממתקים]. ד"א חכו ממתקים, (קנ) אמר ר' אבהו ראה מה כתיב ואבדיל אתכם מן העמים (ש"ס ט), ראה מדותיו של הקב"ה, אילו היה כתיב ואבדיל העמים מכם, לא היה תקוה לגוי עובד כוכבים, ולא היה גר מתגייר, כיצד אדם שיש לפניו תאנים, אם בורה הוא הרעות מן היפות, אין סופו לחזור על הרעות, אבל אם הוא בורר הטובות, אם הוא מבקש לברור מן הרעות בורר, לכך אמר הקב"ה ואבדיל אתכם מן העמים, נתן רמז לגוים למי שמבקש להתגייר, יש חיך נאה מזה, הוי חכו ממתקים: [ד"א חכו ממתקים, (קנא) אמר ר' אחא מלך בשר ודם כשהוא נותן (קנב) דואנטיבא (פי' מתנה טובה), אינו נותן איסטאטיבא (פי' מנוחה טובה), וכשרוא נותן איסטאטיבא, אינו נותן דואנטיבא, אבל הקב"ה נותן איסטאטיבא ונותן דואנטיבא, נתן שבת ונתן לחם משנה (קנג) מה כתיב ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת [על כן היא נותן לכם ביום

הערות ותקונים

זמרא רחא כמה קיפח לזמ הרשע את אברהם הדיק מן הדיבור, שכל זמן שהיה לזמ לזקוק צו לא הסית הקב"ה עס אברהם, כיון שפירש לזמ הימנו קפץ הדיבור על אברהם שנאמר וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לזמ מעמו, והוא המאמר שלפנינו בתנחומא: (קמה) עשרים שנה. זכ"י רומי סוים שנאמר זה לי עשרים שנה וגו': (קמו) ואומר כך הניחני הקב"ה. כן הוא זכ"י פארמא, וזכ"י רומי שמא הניחני הקב"ה: (קמו) א"ל הקב"ה אתה מבקש שהיה עמך. כ"ה זכ"י פארמא, וזכ"י רומי אס מבקש את שהיה עמך כשם שאמרתי לך: (קמה) הפרש עצמך מלבן הרשע והיה עמך. עיין פירוש ויאל ל"א ג': (קמב) כתיב חכו ממתקים. המאמר נלקח בהסר, כי אחר זה מתמלא ד"ל חכו ממתקים, והמאמר נמלא לנכון זכ"י רומי וזכ"י פארמא והוספתי את הנחסר בפנים הספר, וכן מלאתי מוצא זילקוט שה"ש רמז תתקל"א בשם התנחומא, והליון תנחומא נשמס ממקומו למאמר שלפניו, ועיקר הליון תנחומא מוסב על ראש הרמז למאמר חכו ממתקים, והילקוט גורס אמר ר' הונא ברבי יוסי במקום זכ"י רומי וזכ"י פארמא אמר ר' תנחום בר' יוסי, ובמדרש חוית פי' בפסוק חכו ממתקים אות ד' נמלא המאמר הוה בהרחבת דברים ושם ר' חייא בר אבא הוא בעל המאמר, וכך איתא שם ברוגז שבועלס אדם עושה מלאכה עס בעל הבית ועל ידי שהוא מנבל את עלמו בטיס הוא נותן לו שכרו, אבל הקב"ה אינו כן אלא מוהיר להם לישראל ואומר להם אל תנבלו עצמיכם בדבר רע ואני נותן לכם שכר טוב הו"ד אל תשקלו את נפשותיכם ושרש לנפש לא תתנו בצערם אזי ה', אני ה' נאמן לשלם לכם שכר טוב לעולם הבא, ע"כ: (קנ) אמר ר' אבהו. מוצא זילקוט שם, וכן נשנה במדרש חוית שם ושם כתוב ר' יודן בשם ר' חמא ברבי חנינא ורבי זכריה בשם ר' אבהו, וכן בשם המאמר בפסוקה פסקא החודש (דף מו ע"א), ובמדרש חוית המאמר בהוספת דברים ע"ש: (קנא) אמר ר' אחא מלך בשר ודם. מוצא זילקוט שם בשם התנחומא, וזה איתא במדרש חוית: (קנב) דואנטיבא "פי' מתנה טובה" איסטאטיבא "פי' מנוחה טובה". זה הוסיף המעתיק זכ"י אקספארד שלנו, וליחא זכ"י רומי וזכ"י פארמא, והמלות הזרות נמלאות גב זכ"י פי' אמר ר' אבהו בשר ודם בשעה שהוא נותן אסטאטיבא אינו נותן דואנטיבא, ובשעה שהוא נותן דואנטיבא אינו נותן אסטאטיבא, אבל הקב"ה עשה אסטאטיבא ונתן דואנטיבא וישנות ויברך ע"כ. וכן בוי"ר סוף פי"ח בשר ודם נותן דואנטיבא והקב"ה נותן דואנטיבא הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טו ד), והוראת מלת אסטאטיבא היא רומית stativa (סטאטיבא) מקום מנוחה לאנשי החיל, ופי' דואנטיבא מנוחה שמתקיים להאשי החיל. וזה כוונת התנחומא שנתן שבת ונתן לחם משנה. וכן זכ"י שם וישנות ויברך, ר"ל נתן מנוחה וכן נתן לכם מתנה. ועיין זמ"כ שם שכתב ויברך לשון מתנה כמ"ל קח נא את ברכתי: (קנג) מה כתיב ראו

הששי לחם יומים] (שמות טו כט) הוּי חכו ממתקים: (*קננ) אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה ואת שבתותי תשמרו אני ה' (ויקרא יט ג), אני נאמן ליתן שכר, ובמה אתה משמרו, במאכל ובמשחה וכסות נקיה ואני נותן שכר, הוּי חכו ממתקים: אמר ר' לוי ראה לשון שנתן הקב"ה לבני אדם, מה כתיב והרשע כי ישוב וגו' (יחזקאל יח כה), אמר הקב"ה כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו (כצדקותיו) [בצדקתו] אשר עשה (יחיה) יחיה (ולא ימות) (שם סג כג), הוּי חכו ממתקים: (קננ) אמר ריש לקיש יש לך לשמוע גדולה מזו, למה כתיב ובשוב רשע מרשעתו [ועשה משפטו וצדקה עליהם הוא יחיה] (שם לג ט), ויחיה אין כתיב כאן, אלא עליהם הוא יחיה, שהקב"ה עושה אותם לו זכות והוא חי בהם, הוּי חכו ממתקים: ד"א חכו ממתקים, (קננ) מלך בשר ודם אם יש לו אוהב הוא מחבבו, ואם חלה אותו האוהב משלח ומבקרו, ואם מחבבו ביותר הוא הולך ומבקרו, שמא אם יצא לאכסניא יכול שייצא המלך עמו, אבל מלך מלכי המלכים הקב"ה היה אוהב ליעקב, שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי א ג), ומתה דבורה ובה לבקרו, וכשיצא לאכסניא היה עמו, שנאמר והנה אנכי עמך (בראשית כח טו), וכשחזר היה עמו, שנאמר ויאמר אלהים אל יעקב וגו' ואהיה עמך (שם לא ג):

[כג] [ויאמר אלהים אל יעקב וגו']. (קננ) זש"ה זעקתי אליך ה' אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים (ההלים קננ ו), מי אמר הפסוק הזה, דוד אמרו, חלקי בארץ החיים הוא קורא ארץ ישראל ארץ החיים, למה (קננ) אמר ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפרי מפני שמתי ארץ ישראל חיים תחילה לימות המשיח, לפיכך הוא קורא אותה ארץ החיים, אמר דוד מתאוה אני לישוב בתוכה, ואין שאול מניחני, אלא כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' (ש"א טו ט), לפיכך זעקתי אליך ה', ועל ידי שעשיתי כך נעשיתי מלך על ישראל: ד"א זעקתי אליך ה' מדבר ביעקב, כשיצא מבית אביו מהו אומר אם יהיה אלהים עמדי וגו' (בראשית כח כ), תלה עיניו להקב"ה אמר אתה מחסי, א"ל הנה אנכי עמך וגו', חלקי בארץ החיים, שהיה יעקב מקוה לחזור לארץ ישראל, (קננ) אמר יעקב ברשות יצאתי, אם איני נוטל רשות איני חוזר, אמר הקב"ה רשות אתה מבקש, הרשות בידך, שוב אל ארץ אבותיך, כלום באתה אלא בשביל השבטים, הרי הם בידך: ד"א כלום באתה אלא בשביל רחל, (קננ) הרי (זכות)

הערות ותקונים

כי ה' נתן לכם את השנה. מלת את הסגרתה וליהא צדקה וזכ"י רומי, והוספתי סיפא דקרא, וזילקוט שה"ש שם הגי' דכתיב לקחו לכם משנה וכתבו ראו כי ה' נתן לכם השנה (*קננ) אמר ר' יוחנן אמר הקב"ה את שבתותי תשמרו אני ה', במדרש חזו"ת שם פ"ו אות ד' רבי אחא רבי תנחומא ז"ר הי"א בשם ר' יוחנן ואת שבתותי קדשו (יחזקאל כ כ) צמה את מקדשו קדשו במאכל ובמשחה ובכסות נקיה דכתיב (כי אות היא) [והיו לאות] זיני וזיניכס לדעת כי אני ה' [אלהיכם] (שם שס), ובפסוק מוצא הכתוב מן שמות ל"א והביא כי אות הוא) אני ה' נאמן לשלם שכר מוצ לכם ע"כ. וזכ"י רומי המאמר שלפניו בשם ר' יוחנן מוצא שם בשם ר' לוי, והמאמר שלפניו בשם ר' לוי הוא שם בשם ר' יוחנן. וזילקוט שה"ש שם רכר המאמר מר' לוי, וליהא שם אמר ר' יוחנן ראה מה כתיב והרשע כי ישוב מכל חטאתיו וגו' חיה יחיה לא ימות כו': (קננ) אמר ריש לקיש. זכ"י רומי אמר ר' שמעון בן לקיש, וזילקוט שם חסר מאמרו של ריש לקיש, ומוצא ג"כ בחזו"ת ריש פ"ו והסר שם שם האומר ע"ש: (קננ) ד"א חכו ממתקים מלך בשר ודם אם יש לו אוהב. מוצא זילקוט שם: (קננ) זש"ה זעקתי. מוצא זילקוט תהלים רמו תהפ"ה כ"ב משכיל לדוד בשם התנחומא: (קננ) אמר ריש לקיש. זכ"י רומי וזילקוט שם אמר ר' שמעון בן לקיש, וכן נגסה המאמר בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ג), וירושלמי כתובות פ"ב ה"ג (דף לה ע"ב) ר' שמעון בן לקיש אמר אההך לפני ה' בצרעות החיים (ההלים קטז ט) והלא אין צרעות החיים אלא לור וחזרותיה וקיסרין וחזרותיה תמן זולת תמן שובעא, ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא אמר ארץ שמתי חיים תחלה לימות המשיח ומה טעם נותן נשמה לעם עליה, ולפניו בתנחומא דרשו כן אמקרא אמרתי אתה מחסי חלקי בצרץ החיים, וכן צד"ר ריש פט"ד הביא כלשון בירושלמי על הכתוב אמרתי אתה מחסי חלקי בצרץ החיים, ושיון צד"ר פל"ג אות ה': (קננ) אמר יעקב ברנש"ת ילאתי. גם זה מוצא זילקוט תהלים שם, וכן זילקוט ויל"א רמו ק"ל ג"כ בשם התנחומא. וזילקוט ערב שם ג' מאמרים מהתנחומא מאמר ראשון אסף אלהים הוא מאותו ל', התאמר השני הוא שלפניו אות כ"ב אמר יעקב, והמאמר השלישי הוא מאות כ"ד ויהי לו מקגה הרבה אין כתיב כאן. עיין להלן הערה ק"ע: (קננ) הרי זכות רחל בידך. הסגרתה מלת זכות, וליהא זכ"י רומי וזכ"י פארמא וזילקוט ויל"א שם:

רחל בידך: ד"א כלום היית ממתין אלא (קס) עד שיוולד שמטו של עשו, הרי נולד: [כד] מה כתיב למעלה מן הענין ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' (בראשית ל טו), ואם אין אתה מבקש לשלחני, (קסא) שלא ברשותך אני הולך לי, א"ל לבן בכל הבנים שהולדת לא אמרת לי שלחני אלא ביוסף, א"ל שהוא יפרע מעשו הרשע, לפיכך שלחני ואלכה וגו'. ויאמר אליו לבן וגו' נחשתי (סס ט), באותו היום על רגליו של יעקב (קסב) מצא שימא (קסג) שהוא למזל, לכך הוא אומר נחשתי. (קסד) אמר ר' ברכיה לבן נחש (קסה) ויעקב לא היה יודע ומה איכפת לו, ויברכני ה' בגלגלך (סס), אמר לבן נקבה שכרך, א"ל אתה נוטל הנקודים ואני נוטל הברודים מכל מה שהן מולידות, ויעקב רועה את צאן לבן הנותרות (סס ו), מהו הנותרות, אמר ריש לקיש הזקנות העקרות החולות. מה כתיב ויחל לו יעקב מקל לבנה (סס ז), אמר ר' הושעיא היה צר צורה, וכשם שהיה צר כך היו מולידות, לא היה חסר אלא ליתן להם נשמה, הולידו ונתברכו לפניו, חזר בו לבן, מנין שכך אמר יעקב והחליף את משכורתיו וגו' (סס לא ז), מה עשה יעקב (קסו) כיון שנתעבב עליו, שלח אחר בני ביתו, שנאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה (סס ח), למה לא בתוך ביתו, (קסז) אמר ר' שמעון בן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את בני המזרח, שאין נושכין בשך בשיניהם אלא בסכין חותכין, וכשהוא נושק את חבירו אינו נושק בפיו אלא בידו, וכשמבקש ליטול עצה אינו נוטל בבית אלא בשדה, לכך נאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה למקום מרווח: ויאמר להם רואה אני את פני אביכן וגו', ואתנה ידעתן וגו', ואביכן התל בו וגו', אם כה יאמר וגו' (סס י ט), (קסח) אמר ר' ברכיה אם כה אמר אין כתיב כאן אלא אם כה יאמר והמלאך היה אומר ליעקב אם יאמר לבן כך, חייך כשם שאתה רוצה כך אני עושה לך: וישמע את דברי בני לבן לאמר לקח יעקב את כל אשר לאבינו (סס ט), מהו לקח יעקב, אמר ר' הושעיא שנעשו מלאכי השרת (קסט) כתיפין ליעקב, לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו לקח את כל הכבוד הזה, מהו הכבוד, אמר ר' סימון מכסף וזהב, וכסף וזהב היו לו ללבן ולא היה לו אלא צאן, שהוא אומר כסף וזהב, אלא צאנו של אבינו יעקב משונה היה מצאנו של לבן, (קע) ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן, אלא ויהי לו צאן רבות (סס יא), שהיו פרות ורבות, והיו אומות העולם באין ונותנין ליעקב כסף וזהב בשביל ליקח ממנו צאנו, (קעא) אמר ר' סימון אין כבוד אלא כסף וזהב, שנאמר בווז כסף בווז זהב וגו' (נחם ז י), (קעב) וכמה צאן היו לו, אמר ר' תנחומא בר אבא ק"ב רבוא

הערות ותקונים

(קס) עד שיוולד שמטו של עשו. עיין ב"ר פט"ג אות ז' כיון שטלד יוסף נולד שסטו של עשו: (קסא) שלא ברשותך אני הולך לי, כ"ה גס ככ"י פארמא, וככ"י רומי שלא ברשותך אני הולך לי: (קסב) מלאה שימא. ככ"י רומי נוסף "פי" לבן טובה" ופי' שימא גלגלון ארמי משמון, עיין ערוך ערך ס' ז': (קסג) שהוא למזל. זה ליתא ככ"י פארמא וכ"י רומי: (קסד) אמר ר' ברכיה. ככ"י רומי אמר ר' ברכיה בר' (היינו ברבי'): (קסה) ויעקב לא היה יודע ומה איכפת לו. ככ"י רומי לבן נחש, אבל יעקב לא היה איכפת לו: (קסו) כיון שנתעבב עליו. וכ"ה ככ"י פארמא, וככ"י רומי כיון שנתעבב עליו: (קסז) אמר ר' שמעון בן גמליאל. גסה בפסיקתא פסקא פרה (דף לג ע"ג) וע"ש בהערה ס"ג, וכן גסנה ככ"י פט"ד אות ז', ושם ככ"י נוסף, ואין חותכין בשך אלא על גבי השנתן, והוא הוספה מנמרה ברכות דף ה' ע"ג, ושם מובא זה בשם ר' עקיבא, וגם הגי' שם אוהב את אחי המדיים: (קסח) אמר ר' ברכיה. ככ"י רומי אמר ר' ברכיה הכהן בר' (ברבי'): (קסחא) כתיפין. ככ"י רומי כתפין פי' טעם בכתף: (קע) ויהי לו מקנה הרבה אין כתיב כאן כו' בשביל ליקח ממנו אלו. זה מובא בילקוט וילא רמז ק"ג בשם התנחומא והוא המאמר השלישי שהביא שם יחד בשם התנחומא. עיין לעיל הערה ק"ה. ולזה המאמר מן התנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת (בראשית ל מג) לאן רבות פרות ורבות משאך לאן מוכר אלו בדמים יקרים ולוקח לו כל אלה. ודלוי הרב החכם הגדול מבר"א בעריליער ציכור לאברהם זיין ילקוט בשם התנחומא, וכוון לדברי הילקוט ברמז ק"ל, ומאשר שהבאתי תראה שדברי הילקוט לקחים מתנחומא כ"י שלפנינו, ורש"י שאב דבריו מהתנחומא: (קעא) אמר ר' סימון אין כבוד אלא כסף וזהב. ככ"י פט"ג אות י"ב איתא ר' הושע דסכנין בשם ר' לוי אמר אין כבוד אלא כסף המד"א בווז כסף בווז וכו' ואין קנה לתכונה כבוד מכל כלי חמדה: (קעב) וכמה לאן היה לו אמר ר' תנחומא בר אבא ק"ב רבוא כו' והס' ריבוא ט'. הוספתו, וממלא ללבן

היה, שנאמר ויפרוץ האיש מאד מאד (בראשית ל מג), ונאמר במצרים מאד וירב העם ויעצמו מאד (שמות א כ), [והם ס' רבוא, וכאן נאמר מאד מאד הרי ק"ך רבוא]. (קעג) וכמה כלבים של צאן היו לו, אמר ר' אבא בר כהנא שלש מאות ותשעה, אמר ר' תנחומא מנין ק' ב' ז' ר' הרי החשבון, ויפרוץ האיש, מהו ויפרוץ, (קעד) שפרץ לו הקב"ה גדרו של עולם, ואמר לו כך אני פורץ לבני בניך לעולם הבא, שנאמר עלה הפרוץ לפניהם (מייס ב יג): חסלת פרשת ויצא

פרשת וישלח

[א] וישלח יעקב מלאכים (בראשית לג ד). (א) זש"ה מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע (משלי כה יו), אמר ר' יהודה ב"ר סימון כמעין נרפש וכמקור משחת כך כשצדיק מט לפני רשע. ד"א אפשר למעין נרפש ולמקור משחת, אפשר לצדיק למוט לפני רשע, ומי הוא זה זה יעקב כשבא מפרץ ארם מהו משלח ואומר לעשו, כה תאמרון לאדוני לעשו וגו', הוי וישלח יעקב מלאכים וגו':

[ב] וישלח יעקב וגו'. (ב) זש"ה מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו (משלי כו יו), (ג) מי הוא זה, זה יעקב, כיון שייצא מבית אביו מה כתיב וידר יעקב גדר (בראשית מה כ), מה אמר אם יהיה אלהים עמדי (סג), כך השיבו הקב"ה והנה אנכי עמך (סג סג טו), רבותינו אמרו על הכל השיבו חזין מן הפרנסה, ר' אושעיא אמר אף על הפרנסה השיבו, (ד) שנאמר כי לא אעזבך עד אשר אם

הערות ותקונים

כ"י רומי וזכ"י פארמא, וכן במדרש ז"ר פ"ג אות י"א צירוש המיוחס לרש"י סג, ויפרוץ האיש נפרסה לו פרסה מעין עולם הבא הביא ח"ל ק"כ רבוא לאן היו לו ליעקב אבינו ומפרש בתנחומא נאמר במלרס וירב העם ויעצמו מאד והיו ס' רבוא וכאן כתיב מאד מאד ז' פעמים לומר שהיו ק"כ עכ"ל. וכוון לדברי התנחומא כ"י שלפניו, וכן בילקוט מייס רמז תקי"א ב' עלה הפורץ לפניו הביא מאמר אחד מז"ר והוא בז"ר פס"ט אות ה' ובעשות ר' יוסי בר כהנא אמר ר' חנינא, רק ז"ל ר' אבא בר כהנא, ובעש ר' יוס בר חנינא מובא בז"ר שס מאמר אחר ויש להוסיף אל בילקוט ע"פ הבי"ר סג. ואחר זה הביא סג, ד"א עלה הפורץ בעולם הזה פרצה גדרו של עולם כו' אמר ר' תנחומא בר אבא ק"כ רבוא של לאן היו לו, שנאמר ויפרוץ האיש מאד מאד וכתיב וירבו ויעצמו מאד מה להלן ס' רבוא וכתיב מאד אף כאן ק"כ רבוא וכתיב מאד מאד, והוא המאמר שלפניו בתנחומא וחסר שם הליון "תנחומא": (קעג) וכמה כלבים של לאן היו לו אמר ר' אבא בר כהנא שלש מאות וע' אמר ר' תנחומא מנין ק' ב' ז' ר' הרי החשבון, וכ"כ בז"ר רומי, וסג איתא עס חזיה תקונים אמר ר' אבא בר [כהנא] ס' מאות וע', אמר ר' תנחומא בר [ז"ל] זבדין מנין קב זר, ק' מאה [ב] שתיס ז' שבעה ר' מאתים הרי חשבון ע"כ. ובכ"י שליש של אקספארד ויתא המאמר מר' תנחומא עס הסימן, ומנאל גס בז"ר פארמא, אבן אין למאמר הזה שחר ומה הוא הסכום ש"פ... אבן ראיתו בז"ר פט"ג אות י"א ובילקוט רמז ק"ל בשם ז"ר מובא כך, רבי אבא בר כהנא אמר מאה ותרתין רבון שבעה אלפים מאתן עדרין הוו ליה לאבינו יעקב, וכן ז"ל בתנחומא, ובה ר' תנחומא ונתן לו סימן ק' ב' ז' ר', ק' מאה ב' תרתין ור"ל מאה ותרתין רבוא, ז' ר' מאתן ס' מאתים ור"ל שבעה אלפים ומאתים. והידי משה הביא ח"ל פ"ו מדכתיב מאד מאד והיה כפל ממנין דכתיב בפרשת במדבר כל פקודי המחנות שם מאות אלף ושלושה אלפים וה' מאות וחמשים, והכפל של מנין זה עלה מאה רבוי ותרתין רבוי ומאתן: (קעד) שפרץ לו הקב"ה גדרו של עולם. ככ"י רומי גדודי [ז"ל] גדרו של עולם הזה. ועיין בילקוט מייס סג:

(א) זש"ה מעין נרפש. בז"ר פט"ה אות ז' ומובא בילקוט ריש וישלח וילקוט. משלי רמז התקס"א בשם ז"ר, רבי יהודה זבדי סימון פתח מעין נרפש ומקור משחת וגו' כסס שאי אפשר למעין להרפס ולמקור להשחית כך אי אפשר לזדיק למוט לפני רשע, וכמעין נרפש וכמקור משחת כך זדיק ממני עצמו לפני רשע. וכן מובא בתנחומא הנדפס וישלח אות ג', ובכ"י רומי הגי' ד"א כסס שאי אפשר למעין להיות נרפש או למקור להיות משחת כך אי אפשר לזדיק שימוט לפני רשע: (ב) זש"ה מחזיק באזני כלב. עיין בז"ר פט"ה אות ג' ר"ה פתח מחזיק באזני כלב שמואל בר חמון אמר. ויש לתקן ע"פ בילקוט משלי רמז התקס"א רב הונא רביה דר' שמואל בר חמון פתח מחזיק באזני כלב משל לארילסטיס, ובילקוט בשמות משל לאלס לנטיס: (ג) מי היה זה והי יעקב. ובכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' מי הוא זה שמחזיק באזני כלב מי שרואה מריבה והולך ונותן עצמו בתוכה שנאמר עובר ומתעבר על ריב לא לו, ד"א מחזיק באזני כלב מי היה זה זה יעקב, וחסר לפנינו שורה שלמה: (ד) שנאמר כי לא אעזבך

עשיתי את אשר דברתי לך (בראשית טו יט), למה אמר שתי פעמים אשר אשר, כביכול דבר קשה, אמר ר' אושעיא אמר לו הקב"ה אשרוי ואשריך כשאעשה לך הדבר הזה, חזר ותבע ושבתי בשלום (שם טז כב), א"ל והשבתיך (שם טז טו), אמר ר' חנינא ב"ר יצחק אשרוי לילוד אשה שכך שמע מבוראו, ראו כל מה שתבע מבוראו הבטיחו, ועל כל ההבטחות הללו הוא משלח ואומר כה תאמרון לאדני לעשו, הוי יפה נאמר מחזיק באזני כלב, אימתי כששלח יעקב אצל עשו :

[ג] וישלח יעקב מלאכים. וז"ה כי מלאכיו יצוה לך לשמוך בכל דרכך (תהלים לא יא), אימתי בשעה שאדם בארץ ישראל, מלאכים שבארץ ישראל משמרון אותו, וממי אתה למד מיעקב, שבשעה שבקש לצאת לחוצה לארץ מה כתיב ויחלם והנה סולם וגו' והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יג), לא היה צריך לומר אלא יורדים ועולים, משאדם יורד הוא עולה, והוא אומר עולים ויורדים, א"ל (ה) אותן המלאכים שהיו משמרון אותו בארץ ישראל עלו להן וירדו אחרים לשמור אותו בחוצה לארץ, לא עשה אלא כשהוא בא מפרץ ארם ירדו אותן המלאכים שהיו משמרון אותו בארץ ישראל, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם וגו' ויקרא שם המקום ההוא מחנים (שם לג ג), מחנה אין כתיב כאן אלא מחנים, שתי מחנות, אותן הראשונים ואותן האחרונים, מה עשה יעקב, כיון שרצה לשלח אצל עשו, נמל מאלו ומאלו ושלח, שנאמר וישלח יעקב מלאכים, ואל תתמה שהרי קמן ביתו דיבר עם המלאך, מי הוא זה זה יוסף, שכיון שאמר לו לך נא וראה וגו' (שם לו יד), מה כתיב וימצאהו איש וגו' (שם טז טו), מה אמר לו, ויאמר האיש נסעו מזה וגו' (שם טז יז). מהו דותינה שהיה אותו המלאך משמר דת יה, ואתה אל תתמה על יעקב ששלח מלאכים, ולא ביוסף, אלא אפילו הגר דיברו עמה המלאכים, מה כתיב (ו) ויקרא מלאך (ה) [אלהים] אף הגר (כא טז יז), כמה מלאכים דברו עמה, (ז) לוי אמר, ורבותינו אמרו ג', ומה אם השפחה מסיחה עם המלאכים, אל תתמה עם יעקב שהיה משלח את המלאכים, לפיכך כתיב וישלח יעקב מלאכים :

[ד] [לפניו אל עשו אחיו]. מהו לפניו, לפניו הוא נופל את המלכות, שהמלכות בעולם הזה שלו, אבל אתה נוטל באחרונה, אל עשו אחיו, (ח) ורוח הקודש אומרת יעקב משלח אל עשו: ארצה שעיר שדה אדום, (ט) [מהו ארצה שעיר], שהוא מעמיד שערות של אדם, שדה אדום, (י) הוא אדום, ומאכלו אדום, וגבוריו אדומים, ולבושו אדום, ומגיניו אדומים, וארצו אדומה, ומי שעומד כנגדו אדום, ומי שפורע ממנו אדום, בלבוש אדום. הוא אדום, ויצא הראשון אדמוני (בראשית טז כב), ומאכלו אדום, מן האדום האדום הזה (שם טז ז), וגבוריו אדומים, כגון גבוריו מאדם (שם טז ז), ולבושו אדום, אנשי חיל מתולעים (שם), ומגיניו אדומים, כגון גבוריהו מאדם (שם), וארצו אדומה, ארצה שעיר שדה אדום, ומי שעומד כנגדו הוא אדום, הוא דוד, וישלח ויביאהו והוא אדמוני (ש"א טו יג), ומה כתיב בו, וישם

הערות ותקונים

אענוך עד אשר אם עשיתי וגו', ככ"י רומי טספ ואין אענוך אלא פרנסה שנאמר ולא ראיתי לדיק נעזב וגו' : (ד) אותן המלאכים שהיו משמרון אותו. לזה כוון רש"י בראשית לב ז' ג' ועיין בלקה טוב שם ובתרגום ירושלמי ויב"ט : (ו) ויקרא מלאך ה'. וכ"ה ככ"י רומי, ובקרא כתיב אלהים וראיתי ככ"י פהרמא מונא לנכון מלאך ה' : (ז) ר' לוי אמר. ככ"י רומי ר' לוי אמר ה' ורבותינו אומרים וגו' [ל"ג ג'], ובז"ר פמ"ה אות ז' מונא בילקוט רמז ע"ט היתה כמה מלאכים מזדונו לה ר' יוסי בר חנינא אמר תמשה בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, רבן אמרי ארבעה בכל מקום שנאמר מלאך. לדעתי יש לתקן בתנחומא ר' לוי אמר ד' וכן מדרש ר' יוסי בר חנינא אמר ארבעה בכל מקום שנאמר אמירה, וכתיב ד' פעמים ויאמר (בפסוק ח ט יא), ורבנן אמרי שלשה בכל מקום שנאמר מלאך ושלש פעמים כתיב מלאך (פסוק ט יא). ומזה תראה בנמרא מעילה דף יז ע"ז מה שפחה של בית אבה מזדמן לה מלאך שלש פעמים, ופירש"י הגר מזדמן לה ג' מלאכים שלש פעמים כתיב מלאך בפרשה בראשית טז וע"ה בתוס' ד"ה אמר : (ח) רוח הקודש אומרת. ככ"י רומי וכ"י פהרמא ורוח הקודש אומרת ווי יעקב משלח אל עשו : (ט) מהו ארצה שעיר שהוא מעמיד שערות של אדם. תקנתי כמו שהוא ככ"י רומי וכן מונא בילקוט וישלח רמז ק"ל בשם התנחומא למה נקרא שלמו שער שהוא מעמיד שערותיהם של אדם : (י) הוא אדום. ז"ר פס"ג ופע"ה אות

באדום נציבים (ע"ז ח יד), ומי שפורע ממנו אדום, חודי צה ואדום (ש"ס ס י), מי זה בא מאדום (יש"ס סג א), בלבוש אדום, מדוע אדום ללבושך וגו' (ע"ג ב):

[ח] ויצן אותם לאמר כה תאמרין לאדני לעשו. הוא קראו אדוני, אמר ירמיה מה תאמרי כי יפקד עליך ואת למדת אותם עליך אלפים לראש (ירמיה ג כג).

(יא) אמר ר' פנחס אנטונינוס היה מכבד את רבינו מה שאין סוף, וכשהיה רבינו משלהני אצלו, והיה כותב לו אגרת וכותב בה עבדך יהודה שואל בשלומך, והיה רע לאנטונינוס לומר שהוא קורא עצמו עבד, א"ל אף תכתוב עוד כדבר הזה, א"ל רבינו כך אני כותב לך, שאני טוב מעקב אבא, כששלה אצל עשו מה אמר לו, כה אמר עבדך יעקב, (יב) לא נעשיתי אוונטיסאי, עם לבן גרתי, לא הגיעני אחת מן הברכות שברכני אביך, אביך ברכני ויתן לך האלהים משל השמים ומשמני הארץ, (כג) ואני אין בידי אחת מהן, אלא איהי לי שור וחמור צאן, (יד) שאינו לא מן השמים ולא מן הארץ, כלום אחת שונא אותי, אלא בשביל הברכות, [עדיין לא הגיעני אפילו אחת], וכי שור אחד וחמור אחד היו לו, שהוא אמר ויהי לי שור וחמור וגו' (יד) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר דרך ארץ השיח, כאדם שהוא אומר על הכל, הלך חמור קרא תרנגול, ור' נחמיה אמר לומר לו עבדך יעקב הריני משפיל עצמי לפניך, אם בקשתה הרי יפה, ואם לאו ויהי לי שור וחמור, [שור] זה יוסף, שנאמר בכור שורו הדר לו וגו' (דברים לג יז), (טז) ומסורת אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, למה, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ), אלו בניה של רחל, וחמור זה מלך המשיח, שנאמר גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים וגו' עני ורוכב על החמור (זכריה ס ט), צאן אלו ישראל, שנאמר ואתם צאני צאן מרעיית אדם אתם (יחזקאל לה לה), ועבד ושפחה אלו ישראל, שנאמר בהן הנה כעיני עבדים וגו' (תהלים קכג ב):

[ו] וישובו המלאכים וגו', באנו אל אחיך אל עשו, (טז) מה אתה סבור בו אחיך, עשו הוא, וגם הולך לקראתך, הוא מהלך כל היום, וארבע מאות איש עמו, מה אתה סבור וארבע מאות איש עמו, (יז) אמר ר' שמואל בר נחמני כל אחד ואחד היה עשוי על ארבע מאות איש, וכיון ששמע יעקב כן, מה כתיב ויירא יעקב

הערות ותקונים

ד' ולקח טוב וילקוט ישעיה רמז ס"ו: (יא) אמר ר' פנחס כו'. צב"ר פט"ה אות ה' ומוצא בילקוט וישלח רמז ק"ל בשם צ"ר איתא בצנזון אחר, רבינו אמר לרבי אפס כתוב חד אגרא מן שמי למנן מלכא אנטונינוס קס וכתב מן יאודה שיהא למנן מלכא אנטונינוס, נסכה וקרייה וקריעה (פי' לקח האגרת וקראה וקריעה) אמר ליה כתוב מן עבדך יהודה למנן מלכא אנטונינוס, אמר ליה רבי מפני מה אתה מבזה על כבודך, אמר ליה מה אני טב מן סבי לא כך אמר כה אמר עבדך יעקב: (יב) לא נעשיתי אוונטיסאי. ובכ"י רומי אוונטיס, ובכ"י פארמא אמנטיז, וצ"ל אוונטיסיה, ועיין בפסיקתא שקלים הערה קי"א ובערוך השלם, ולזה המאמר כוון רש"י (וישלח לב ה) לא נעשיתי טר וחשוב אלא גר איך כדאי לנשוא אותי על ברכת אביך שברכני הוה נביר לאחידהרי לא נתקיימה בי, וכן יצ"ע שאב מהתנחומא שתרנס ומכל מה דבריך יתי אבה לית בידי, אלהן הווי לו בזעיר תורין וחמרין עאן ועבדין ואמהן ושדרית לתנאה לרבוני דלא אהניית לי ברכתא הדיא: (יג) שאני לא מן השמים ולא מן הארץ. לזה המאמר כוון רש"י ויהי לי שור וחמור אבה אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו איה לא מן השמים ולא מן הארץ: (יד) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר. עיין צ"ר פט"ה אות ו' ומוצא בילקוט וישלח רמז ק"ל ושם איתא ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן ר' יהודה אומר משור אחד ילאו שוריים הרבה ומחמור אחד ילאו חמורים הרבה, ר' נחמיה אמר לישהון דברייתא היא חמורתא גמלתא, רבנן אמרי שור זה משוח מלחמה שנאמר בכור שורו הדר לו. ולפיניו מאמר ר' יהודה הוא כמאמר ר' נחמיה צב"ר ומאמר ר' נחמיה לפיניו הוא כמאמר של רבנן צב"ר, ולכאשר הוא צב"ר כן הוא גם בלקט טוב, ורש"י הביא רק מאמר ר' יהודה שפנינו בתנחומא דרך ארץ לומר על שוריים הרבה שור, אדם אומר לחבירו צליה קרא התרנגול ואינו אומר קראו התרנגולים: (טז) ומסורת אגדה היא. צכ"י רומי בשעות ומסורת אגרת היא, ועיין צ"ר פט"ה מוצא בשם ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן מסורת היא שאין עשו טופל כו': (טז) מה אתה סבור בו אחיך עשו הוא. לזה המאמר כוון רש"י שביית אומר אחי הוא אצל הוא נוהג כעשו הרשע, עודט בשניחאו: (יז) אמר ר' שמואל בר נחמני כל אחד ואחד. עיין צב"ר פט"ה אות ז' בשם ריש לקיש ועיין צב"ר שם אות י"ב אמר ר' שמואל בר נחמני ארבע מאות מלכים קשרי כחריס

מאד (נבאשית לב ט): ד"א ויירא יעקב, (יה) אמרו רבותינו נעשה גופו כשעוה הזו, ורוח הקודש צוותה התרפית ביום צרה צר כחכה (משלי כד י), באותה שעה א"ל הקב"ה (יה) אל תירא כי (אתך) [עמך] אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עזרתיך וגו' (ישעי' מה י), אמצתיך במיכאל, עזרתיך בנבריאל, אף תמכתיך בימין צדקי (ס), הנה אנכי עמך (נבאשית כח טו), באותה שעה ויחץ את העם אשר אתו (ס לב ט), (ב) מה עשה, זיינן מבפנים והלבישין (כא) לבנים מכחויץ, (כב) והתקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה, לדורון מנין, ותעבור המנחה על פניו וגו' (ס לב ט), למלחמה מנין, ויאמר אם יבא עשו וגו' (ס ט), לתפלה מנין, ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק וגו' (ס י), מה כתיב אחריו קטנתי מכל החסדים ומכל האמת וגו', הצילני נא מיד אחי מיד עשו (ס יא י), א"ל הקב"ה אתה קראת אותי, היך שאני מצילך, שנאמר הוא יקראני אבי אתה א"י וצור ישועתי (הגלים פט טו):

[ז] ויותר יעקב לבדו (נבאשית לב כט), מה כתיב למעלה מן הענין ויירא יעקב מאד וגו', כיון שראה הקב"ה היאך היה יעקב מיצר, אמר ר' ברכיה שלה ארבע כחות של מלאכים לעשות מלחמה עם עשו כל הלילה, באתה כת ראשונה אמר להם למי אתם, אמרו לו בניו של יצחק אנו, והיו כפגישין אותו, אמר להם מבני בניו של אברהם אנו, התחילו מפגישין אותו, כיון שאמרו אחיו של יעקב אנו, התחילו מניחין לאותן (כג) בשבילי כבודו של יעקב נניח אתכם, הוי ויותר יעקב לבדו. ולא היה יעקב יודע כמה נסים הקב"ה עשה עמו, לא עשה אלא כיון שבא בבקר, אמר לו עשו אחיו, מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי (ס לב ט), אשר ראיתי אין כתיב כאן, אלא אשר פגשתי, ויעקב לא היה יודע ששלה לו הקב"ה מלאכים, אלא היה סבור שהוא עסוק באותו המנחה ששלה לו, לכך אמר לו למצא חן בעיני אדני (ס), וכיון שראה הקב"ה שהוא מתיירא, (כד) שלח לו מיכאל לעשות עמו מריבה, מה עשה לו המלאך, (כה) נדמה לו בדמות רועה, שנאמר ויאבק איש עמו וגו', וירא כילא יכול לו וגו', ויאמר שלחני וגו' (ס לב ט טו):

הערות ותקונים

כתרים: (יה) אמרו רבותינו נעשה גופו כשעוה. עיין ב"ר פ"מ ד' אות ג' על הכתוב אל תירא אנכי, ובצ"ר פס"ה אות י"ב מדרש אל תשתע אל תשתע לן ששעוה: (יה) אל תירא כי אתך אני. וכן מובא ב"ר פ"מ רמז גס בכו"ר רח"ס זבילקום ישעי' רמז ש"ג, ותקנתי ש"ל כי עמך אני. ובכ"ר רח"ס חסר הרבה, ובכ"ר וישלח מתחיל מן אמר לו הקב"ה אל תירא כי אתך אני והוא המאמר שלפנינו: (כ) מה עשה זיינן מבפנים. מובא זבילקום וישלח רמז קל"ה בשם התנחומא: (כא) נגדים לבנים. זבילקום ובכ"ר רח"ס חסר מלת "לבנים": (כב) והתקין עצמו לשלשה דברים. ילקום שם בשם התנחומא, וזהו המאמר מן התנחומא כון רש"י בפירושו ע"ה (וישלה לב ט), וכן מובא זבילקום טוב שם. והעירות שם בהערה כ"ד זבילקום רמז קל"ה מובא זה בשם התנחומא, ובתנחומא לפנינו לא נמצא שמץ מזה אין ספק שהוא זילמדנו הנשאר בכתובים הקראל בפי הקדמונים גם מצעל הילקום בשם תנחומא. וכן מובא הדרשה ההיא גס ברש"י על התורה וטבע ג"כ מהתנחומא, וכן נשנה בקב"ר פ"ט בפסוק טובה חכמה מכלי קרב, ע"כ. ועתה בבגלות גלות לפנינו התנחומא שהיה לפני הראשונים תראה כי גס רש"י ז"ל ובעל לקח טוב וגם בעל הילקום הביאו המאמר מתנחומא שלפנינו בכ"י: (כג) בשבילי כבודו של יעקב. בכ"ר רח"ס הכתב מוטעש ובכ"ר רומי הגי' קל באתה כת ראשונה א"ל לני אתם א"ל בניו של יחאק אנו והיו מפגישין, אמר [צ"ל אמרו] להם בני בניו של אברהם אנו והיו מפגישין אותו [צ"ל אותן] כיון שאמר [צ"ל שאמרו] להם אחיו של יעקב אנו הניחו אותו [צ"ל אותן] בשבילי כבודו [צ"ל כבודו] של יעקב וכן כת שנית כת שלישית וכת רביעית היו מפגישין אותו, כיון שאמר להם אחיו של יעקב אנו הניחו אותו אמרו בשבילי כבודו [צ"ל כבודו] של יעקב נניח אתך הוי ויותר יעקב לבדו ע"כ. ובתנחומא הדרשם וישלה אות ג' איתא פגעה בו כת ראשונה שהיו בה ד' כחות נפלו עליו הכוה ושברוהו, אמר להם הניחו שאני בן בנו של אברהם, הוסיפו להכותו אמר להם הניחוהו שאני אחיו של יעקב כו' שאני בניו של יחאק שנעקד על גבי המזבח, הוסיפו להכותו אמר להם הניחוהו שאני אחיו של יעקב כו' הניחוהו כו'. וזה הוסיף המדרש דפוס מאלעזר וליתא זלפוטס הראשונים של קונסטאנטינא דרפוס וישלח וכן ליתא בכ"י שני של אקספארד, ועיין בצ"ר פ"ה ומובא זבילקום טוב (ג ט), וכן איתא בצ"ר שם ע"ה אות י"א כל אותו הלילה נעשו מלאכי השרת כחות כחות והיו פוגעין באלו דעשו כו' ע"ה, והמדרש הביא שפגשו בלגשו של עשו, וע"ה שפירס"י ובמ"ו וכן רש"י ע"ה הביא דברי המדרש: (כד) שלח לו מיכאל. עיין זבילקום וישלח רמז קל"ב צ"י ויאבק מה שהביא מן מדרש אבכיר יש אומרים מיכאל היה: (כה) נדמה

[ח] (כו) ילמדנו רבינו, מה סימן נתן (בן) ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו, שהיו מטיילין בטבריא, אמרו לו לר' יוסי רבי אימתי בן דוד בא, אמר להם ר' יוסי אם אני אומר לכם אתם תבקשו ממנו אות, אמרו לו לאו, אמר להם הרי השער הזה יבנה ויפול יבנה ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שכן דוד בא, אמרו לו רבותינו לר' יוסי מבקשים אנו אות ממך, אמר להם הרי מערת פמיים תהפך לדם, ונהפכה לדם כדבריו: (כח) אוי למלכותו של עשו כשיראה הקב"ה מעשיה ויקום ויפרע ממנה, מצינו במצרים כשהקב"ה פרע מהם, בהשכמה פרע מהם, שנאמר ויהי באשמורת הבוקר וגו' (שמות יד נד), ובאשור מה כתיב, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ג יט לה), במדי על ידי מורכי ואסתר, ביון על ידי מתתיהו ובניו, אבל באדום אמר הקב"ה אין בריה שפורעת ממנה, אני אפרע בה, מנין, שנאמר חיון עובדיה כה אמר ה' אלהים לאדום שמועה שמענו מאת ה' וגו' (שנדיס פסוק ה), (כט) אמר ר' ברכיה מה ראה עובדיה לפרוע מאדום, ראה שהקב"ה משלם גמול לאהבו, לשונאיו על אחת כמה וכמה, ורוח הקודש אומרת ע"י אליפו התימני, ויען אליפו התימני ויאמר הנסה דבר אליך תלאה (א"ל) (ל) א"ל אליפו לאיוב (לא) הרי אתה אומר למה איני כאברהם, כך אמרת, הורני לחומר ואתמשל כעפר ואפר (שס ל יט) סבור אתה שהוא משוה אותך לו, אמר ר' ברכיה (לב) סרס המקרא ודרשהו, ואתמשל כעפר ואפר, והוא דן אותך כדור הפלגה, שכתוב בהם ותחי להם הלבנה לאבן וגו' (בראשית י"א ג), הורני לחומר, א"ל אליפו וכי מעשיך כאברהם הם, הנסה דבר אליך תלאה וגו', אברהם נתנמה בעשר נסיונות ועמד בכלן, ואתה בניסיון אחד, הנסה דבר אליך תלאה,

הערות ותקונים

לו צדמות רועה, עיין צ"ר פט"ז אות ז' ר' הוניה אמר נלמה לו צדמות רועה ועיין מדרש חיות פ"ג פסוק מי זאת עולה: (כו) ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו. נעלם ממני מה שייכות יש להמאמר הזה לכאן, ואולי חסר פה מאמר שלם והיה מתחיל ילמדנו רבינו והמשך חסר והמלה מה מיותר ומתחיל מן סימן נתן ר' יוסי, ועיקר חסר מן הספר. ומלאתי המאמר הזה בצדלי סנהדרין דף נח ע"א שאלו תלמידיו את רבי יוסי בן קיסמא אימתי בן דוד בא אמר מתיירא אלי שמה תבקשו ממני אות, אמרו לו אין אנו מבקשים ממך אות, א"ל לבקשול השער הזה ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנותו עד שכן דוד בא, אמרו לו רבינו הן לנו אות, אמר להם ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשים ממני אות והפט"כ אמר להם כך יהפכו מי מערת פמיים לדם ונהפכו לדם ע"כ. והוא המאמר שלפנינו בתנחומא. ולפנינו בתנחומא נוסף שהיו מטיילין בטבריא, וברש"י צנמרא שם כתיב השער הזה ש" עיר, שבעיר היה אותו שער. השמיטה המדפיסים מלת "רומי" כי ברש"י היה כתוב של עיר רומי, שבעיר רומי היה אותו השער, כמו שתרצהו בבהרש"א נח"א, וברש"י בע"י הליגו צמקוס מלת "רומי" מלת "א"רס". גם ברש"י בע"י שם הלשון משושב, ובמקום שבעיר רומי היה אותו השער כתוב שם שברומי היה בלחותה שעה, ולכן העיר המהרש"א וכתב נראה שצ"ל היה דר ר' יוסי ולא היה ברומי. אולם לפי הגי' צנמרא כתב רש"י רק שברומי היה אותו השער אבל לא שהיה ברומי, ומוזה תראה שצנל סדר הדורות ערך ר' יוסי בן קיסמא צנה מזה מגדל הפורח בלח"י והקשה על רש"י ע"ש, וכן תראה מהתנחומא שלפנינו שהיה בטבריא, ונתן לתלמידיו אות כי מערת פמיים תהפך לדם, ופמיים היתה סמוך לטבריא, עיין ירושלמי תרומות ספ"ה ובז"ר פס"ג אות ח' דקליפייטוס מלאך כו' צדהא טבריא כו' ויתבן ליה צדהא פמיים כו'. והנה פמיים היא פמיים Paneas, עיין ערוך ערך פמיים, וכתבאותה הארץ דף ק"ג הביא למזרח לור צנער"י שעות הכפל צליטוס וכמוך לו מערה ושמס יולא הירדן והיא מערת פמיים ולמעטנו ד' מיל וצנער שעה וחצי היתה עיר דן כו': (כו) ר' יוסי בן קיסמא לתלמידיו. בכ"י רומי הגי' מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא ור' אלעזר ותלמידיו, אולי צ"ל שם לר' אלעזר ותלמידיו, וכן ראיתי בכ"י רח"ס וכ"י פארמא נאמר לר' אלעזר ותלמידיו, אולם צנמרא סנהדרין שהבאתי מובא רק שאלו תלמידיו את ר' יוסי בן קיסמא. ובכ"י פארמא הגי' ילמדנו רבינו מה סימן נתן ר' יוסי בן קיסמא לר' אלעזר ותלמידיו לר' יוסטא בן שוגס בשם ר' יהושע איש סכנית עשה בר' יוסי בן קיסמא ותלמידיו שהיו מטיילין בטבריא כו': (כח) אוי למלכותו של עשו. מובא בילקוט עובדיה רמז התקמ"ט שם התנחומא, ובעל הילקוט גורס אוי למלכות רביעית שהקב"ה נוקס בעלמו ממנה: (כט) אמר ר' ברכיה. מובא בגדת בראשית פנ"ה, ושם הוא צנמרהבת לשון וצנמרהבת דברים שסוּף המסדר האחרון היה ע"ש: (ל) א"ל אליפו לאיוב. מובא בילקוט איוב רמז תתל"ז שם התנחומא: (לא) הרי אתה אומר למה איני כאברהם. וכ"י בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט שם א"ל אליפו לאיוב אתה משוה אותך לאברהם שנאמר ואתמשל כעפר ואפר, והוא דן אותך כדור הפלגה וכל השאר השמיט: (לב) סרס המקרא ודרשהו ואתמשל

הנה יסרת רבים (אויב ד ג). אתה היית מנחם (לג) כל פעלי ימוריך כשהיה מומא בא אצלך והיית אומר לו כבר היה יודע הקב"ה מה עתיד לעשות שסימא לאותו האיש, והיית מנחמו ואומר לו אם היית בונה בית ולא היית רוצה לפתוח חלונים מי היה מנחה בידך, כך עתיד הקב"ה להשתבח בך, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים (ישעי' ס"ה), כשהיה הרש בא אצלך (היית מנחמו ואומר לו) אם היית רוצה לעשות (לד) קיתון לא היית רוצה לעשות לו אוננים, מי מנחה בידך, כך הקב"ה עתיד להשתבח בך, שנאמר ואוני הרשים תפתחנה (סג), לפסח הייתה אומר אז ידלג כאליל פסח (סס סג), והייתה מנחמו, כושל יקימון מליך (אויב סד ד), ועכשיו שנגע בך בנהלתה, כי עתה תבא אליך (ותלאה) [ותלא] וגו' (סג ט), הלא יראתך כמלתך (סג ט), על שאמרת אדם צדיק אני ולמה מייסרני, וכי ראת צדיק אובד מימיו זכר נא מי הוא נקי אבד וגו' (סג ט), נח שהיה צדיק נמלט מדורו, אברהם נמלט מן הכבשן, יצחק נמלט מן המאבלת, יעקב נמלט מן המלאך, משה נמלט מחרב פרעה, זכר נא מי הוא נקי אבד וגו', ולישראל הציץ ממצרים ואובד המצרים, כאשר [ראיתי] חורשי און וזורעי עמל יקצרוהו (סג ט), ומה היה להם מנשמת אלוה יאבדו וגו' (סג ט), שנאמר נשפז ברוחך כסמוים (שמות טו י), אף כל הרשעים שעתידין לעמוד, שאגת אריה וקול שחל (אויב סג י), א"ל איוב הסתכל נא באביך עשו, א"ל אין לי עסק עמו (הבן) [בן] לא ישא בעון האב וגו' (יחזקאל י"ח ט), ליש אובד מבלי מרף (אויב סג י"ב), זה עשו שהוא אובד מבלי מעשים, ובני לביא יתפרדו (סג), אלו אלופיו, א"ל איוב ואתה מה אתה לך, ואלי דבר יגונב (סג י"ג), אני נביא אני אין לי עסק עמו, אלא להוכיחך, כמעפיים מחיונות לילה (סג י"ד), (לה) אמר הקב"ה [לאליפן] לאיוב עבדי בחזון הוכחתה, אני מעמיד ממך נביא שיפרע מבית אביך בחזון, [שנאמר חזון עובדיה], דאמר ר' שמואל בר נחמני מה ראה עובדיה שלא נתנבא אלא על אדום, אלא אמר הקב"ה, עשו גדל בין שני צדיקים ולא למד ממועשיהם, ועובדיה דר בין שני רשעים ולא למד ממועשיהם, יבא עובדיה ויפרע מעשו, לכך חזון עובדיה, ומה כתוב בנבואתו, והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עשו לקש, ודלקו בהם ואכלום, ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה' דבר (עובדיה ספוק י"ח):

[ט] ויבא יעקב שלם (נבאטס לג יח). (לו) ולמדנו רבינו, מהו לדבר דבר יתר בשבת, (ל"ז) כך שנו רבותינו, נשאלין נדרים שהן לצורך השבת, (לח) הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין, ואין צריך לומר שאסור להרבות דברים בשבת, אמר ר' הונא אם נתקלקל אדם בעבירה, מיד מלאכי חבלה מוטטין אותו, שנאמר ותקרב לשחת נפשו (אויב לג כג), כה יעשה אדם יעסק בתורה ויתקיים, ואם אינו יודע לשנות יקרא, ואם אינו יודע לקרות, יחוק בתורה ויהיה, שנאמר עין היום היא למהזיקים בה (משנ"ג יח), שאם לא היה בן תורה (ל"ט) יהא מהזיק בספר ובמשנה שהן מלמדין תורה, והוא זוכה לחיות, שנאמר עין היים היא למהזיקים בה, אבל אם היה בן תורה התורה מרפא אותו מכל דבר רע ומכל מכאוב. שנאמר מרפא לשון עין היים וגו' (שס טו ד), זה התורה, אין לך אדם שהיה יגע בתורה כאבינו יעקב, כד"א ויעקב איש תם וישוב אהלים (נבאטס כ"ג), אין כתיב כאן וישוב אהל, אלא וישוב אהלים, ויצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של עבר, ומבית מדרשו של עבר, לבית מדרשו של אברתם, לפיכך כיון שנתאבק עם המלאך היה צולע על

הערות ותקונים

והתמשל כעפר ואפר. נכ"ו רומי סרס את המקרא תפ"ל בעטר ואפר כן נקוד סס תחת המלה: (לג) כל פעלי ימוריך. צילקום סס כל בעלי כשלוין: (לד) קיתון. פי' ציווי צילקום מין לנחית וכו', ומורגל דבדרי רז"ל: (לה) אמר הקב"ה [לאליפן] לנאיוב עבדי. זה מונח ג"כ צילקום אויב סס וכן צילקום ריש עובדיה שסס התנחומא: (לו) ולמדנו רבינו, מהו לדבר דבר יתר בשבת. אין שייכות כלל להשאלה הוואת מהו לדבר דבר יתר בשבת אל הכתוב הוה: (לז) לך סנו רבותיו. משנס שנת דף קגו ע"א: (לח) הרי דבר שאין לצורך השבת אין נשאלין ואין לומר שאסור להרבות דברים בשבת. בנמרה שנת דף ק"ג סע"א דרשו מן הכתוב ודבר דבר שלא יהא דבורך של שנת כדבורך של חול, וע"ס בתוס' שהציאו מהאמר מו"ד פ"ל ר' שמעון בן יוחאי הוה ליה אימא ע"ס ועיין צטור א"ה ס' ש"ו ובז"ל: סס: (ל"ט) יהא מחזיק

ירכו, שנאמר ויזרה לו השמש וגו' והוא צולע על ירכו (בראשית לג ז), מיד נגלה עליו הקב"ה ורפאו והביאו שלם לעיר שכם, מנין ממה שקראו בענין ויבא יעקב שלם וגו' :

[י] ויבא יעקב שלם. (מ) זש"ה ה' ישמר צאתך ובאך מעתה ועד עולם (תהלים קכח ט), צאתך ויציא יעקב (בראשית כח י), ובאך ויבא יעקב: (מא) ותגור אומר ויקם לך (ויזב כג כח), הקב"ה דיבר לצדיק, אם עשית רצוני אף אני אעשה רצונך יותר משלי, ותגור אומר ויקם לך וגו', אמר ר' ברכיה הכהן מהו ויקם לך, אמר הקב"ה לצדיק אני אומר דבר ואתה אומר דבר, כביכול אני מבטל את שלי ואקיים שלך הוי ויקם לך. אמת היה הדבר כשעשו אותו מעשה, מה עשה הקב"ה אמר למשה לך רד כי שהת עמך (שמות לג ז), מה כתיב ועתה הניחה לי (שם שם י), מיד עמד משה בתפלה ובתחנונים, שנאמר ויחל משה וגו' (שם שם יב), ה' אלהים אל תשחת עמך ונחלתך וגו' (דברים טו ט), והם עמך ונחלתך וגו' (שם שם טז), א"ל הקב"ה איני יבול, א"ל כשם שסבלתם ממצרים ועד הנה, כך סבול אותם, מלה נא לעון העם הזה (במדבר יד יט), ויאמר ה' סלחתי כדברך (שם שם כ), מיד וינחם ה' על הרעה (שמות לג יד), ותגור אומר ויקם לך, אף יעקב נדר דברים לפני הקב"ה, מנין, שנאמר וידר יעקב נדר לאמר וגו' (בראשית כח כ), ושבתי בשלום אל בית אבי (שם שם כב), א"ל יצחק אבי בקש ליצאת להוציא לארץ, ולא הנחת ארצו, בשביל שהיה עולה, נגליתיה לו ואמרת לו אל תרד מצרימה (שם טו ט), ואני איני יוצא במותי, אלא לפני אחי שלא יהרגני, נמלתי רשות ממך ומאבי אל תניחני, וידר יעקב נדר וגו' (שם כח ט), א"ל הקב"ה אתה העדת עלי שאנכי עמך, שנאמר ואלהי אבי היה עמדי (שם לג ט) ושמרני (שם כח ט), ושמרתוך מלבן, ונתן לי לחם לאכול (שם), ויצל אלהים את מקנה אביכן ויתן לי (שם לג ט), ובגד ללבוש (שם כח ט), ויסר ביום ההוא את התיישים וגו' (שם לג ט), ושבתי בשלום וגו' (שם כח כב), ויבא יעקב שלם (שם לג יח), הוי ותגור אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור, שתי פעמים, שהשקיע הקב"ה לשמש שלא בעונתה כשבקש ליצאת וכשבקש לדבר עמו, ויציא יעקב מבאר שבע (שם כח י), מה כתיב שם והנה ה' נצב עליו וגו' (שם שם יג), וכשבא הוויח לו השמש שלא בעונתה, ויזרה לו השמש (שם לג ז), ועל כל העולם אין השמש זורחת אלא על יעקב בלבד. (מב) אלא בשביל לרפאותו, שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' (מלאכי ג ט). אמר ר' ברכיה הכהן מהו ויזרה לו השמש, (מג) שהזריח לו השמש שלא בעונתה [ג' שעות], כשם ששקע לו שלא בעונתה, אמר יעקב ה' דברים התנה הקב"ה עמו ועשאן, ואני אין אני עושה מה שדברתי ושבתי, מיד ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל (בראשית לג ט), כיון שעמדו ישראל אמר הקב"ה למשה, משה ה' דברים שעשית עמי יעקב עשית לבניו, אם יהיה אלהים עמדי (בראשית כח ט), וה' הולך לפניו יומם (שמות יג כב), ושמרני (בראשית שם), ששמרתי אותם עמו פרעה וחביריו ונערתו פרעה וכל חילו, וכן עמלק, ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו (שמות יז י), ונתן לי לחם לאכול (בראשית שם), הגני ממסיר לכם לחם מן השמים (שמות טו ד), ובגד ללבוש (בראשית שם), שכלתך לא בלתה מעליך (דברים ד ז), ושבתי בשלום (בראשית שם), גם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום (שמות יח כג), ואח"כ קיבל עליו מלכותו, שנאמר ויצב שם מזבח וגו' (בראשית טו ט), ואף הם קבלו עליהם מלכותו, שנאמר אנכי ה' אלהיך (שמות כ ט), מה אמרו ענו כולם בפה אחד ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כד יז), הוי ותגור אומר ויקם לך :

הערות ותקונים

מחוק בספר ובמחנה. בכ"י רומי המלה מוקדת ב'פ'ש'ג', ופי' משנה מלמד: (מ) זש"ה ה' ישמר לאךך וכוךך. מוצא בכ"ר פע"ס, ובלקח טוב בראשית לג יח: (מא) ותגור אומר ויקם לך. אולי חסר ההתחלה, וכ"כ פארמא הגי' וכתבו ותגור אומר. וזאתה בילקוט חיוז רמז התק"ח בשם מדרש ד"ל ותגור אומר ויקם לך זה יעקב, ועל דרכיך נגה אור על שני דרכים לפי שכתוב אם יהיה אלהים עמדי, ונגה אכ"כ עמך, ושכתי בשלום, ויבא יעקב שלם: (מב) אלא שציל לרפאותו. לזה המאמר כיון רש"י וישלח לג ז' ומדרש אגדה ויזרה לו השמש לזכרו לרפאות את נלעתו כמה דתימא שמש נדקא ומרפא כנפשי: (מג) שהזריח לו השמש שלא בעונתה. עיין רש"י עה"ת ויבא כ"ח י"א ששקעה לו חמה שלא בעונתה. ועיין סנהדרין דף ק"א:

[יא] ויבא יעקב שלם, וכי היה חסר מאומה, הן בשעה שאמרו לו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו (נלשית לז י), עמד ועשה דורון, התחיל נתן עזים שהן רבות, אחר כך תישיש רחלים אילים גמלים מניקות ובניהם שלשים, (מד) [אמר ר' לוי אם הייתי מחזר בכל אדלי קדר אין את מוצא גמלים מניקות הן זבניהן שלשים], ראה עושרו של יעקב, שוב נתן פרות ארבעים ופרים עשרה, אמר ר' יצחק (מה) חוץ מאבנים טובות ומרגליות, שנאמר ויקח מן הבא בידו (סע יד), דברים הנמלין ביד, אלו אבנים טובות ומרגליות, (מו) אמר ר' יהודה ב"ר שלום כל שנים עשר חודש שעשה אצלו כך היה מכבדו בכל יום, שכך אמר יעקב כי השוחד יעור עיני (פקחים) [הכמים], (דביס עז יט), ק"ף לרשעים, אלא הריני מכבדו שלא יגע בי: (מו) ד"א חשב ואמר נכסי חוץ לארץ אין בהן ברכה, לכך היה מבזבזין, (מח) אמר ר' הושעיא אמר לי זקן אחד, אומר לך טיבו של מדרש, וכשתהא דורשו אמור אותו משמי, עתיד עשו להחזיר ליעקב כל מה שנמל מיעקב, שנאמר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עז י), מנחה יביאו אין כתיב כאן, אלא מנחה ישיבו, אמרתי לו הוא זה הדבר הטוב, וכשמך אני דורשו, א"ל ומה אם שנתן לו מדעתו ודחק עליו שלא היה מבקש ליטור, שנאמר ויאמר עשו יש לירב (נלשית לז ט), הוא מחזיר, דברים שנמלו מישראל באונם, על אחת כמה וכמה, באותה שעה הודיתי לו: אמר עשו עד מתי אהא מטרתי על אחי, עמד והלך לו, שנאמר ויקח עשו את נשיו וגו' (סע לו ו). מה עשה יעקב כיון שהעבירו בניו וצאנו לארץ ישראל עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחוצה לארץ, ועשאו כריות של זהב, אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה, ומה אתה מבקש ליקח כריות אלו של זהב, או לחלוק עמי, התחיל עשו אמר מה אני מבקש מן המערה הזו, זהב זה אני מבקש, ומנין שמכר יעקב כל מה שהביא מחוצה לארץ ונמלו עשו, שכן יוסף אמר, אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקבר אשר כריתי לי (סע סג), אמר ר' הונא הכהן ב"ר אבין כשבקש יעקב לבא לארץ ישראל מה כתיב וינהג את כל מקנהו (סע לא ט), וכשבקש לירד למצרים מה כתיב ויקחו את מקניהם ואת כל רכושם אשר רכשו בארץ כנען (סע מו ו), ומה שהביא מארם נהרים היכן הם, אלא מכאן אתה למד שמכרן ונתנן לעשו, ותאמר שחטר דבר, אלא מלא הקב"ה חסרונו והחזיר לו מיד הכל, שנאמר ויבא יעקב שלם:

[יב] ותצא דינה בת לאה (נלשית לז ה), ילמדנו רבינו מהו שתצא אשה בתכשיטיה בשבת לרשות הרבים, (מט) כך שנו רבותינו, לא תצא אשה לרשות

הערות ותקונים

(מד) אמר ר' לוי. הוספתי כמו שהוא בז"י פארמא וכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן מוצא זילקוס וישלה רמו קל"א בשם התנחומא: (מה) חוץ מאבנים טובות ומרגליות כו' דברים הנמלין ביד כו'. זילקוס שם ויקח מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות, וזה מוסב עוד למעלה אל המאמר שהביא מן התנחומא, וזה ליתא בז"ר, והליון בז"ר פע"ו מוסב על המאמר שלאחריו ולמה הוא נתן גמלים בלמעט הוא בז"ר פע"ו אות ז', ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י (וישלה לז יד) שכתב וז"ל ומדרש אגדה מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות שאלם לר' זכרור ונשחטם בידו עכ"ל. והרב בעל זכור לאברהם זיין, עיין ילקוט בשם בז"ר וכאשר הבאתי הביא כן הילקוט בשם התנחומא, רק הליון בז"ר מוסב למאמר שלאחריו על ולמה הוא נתן גמלים כו': (מו) אמר ר' יהודה בר שלום כל שנים עשר חדש. מוצא זילקוס וישלה רמו קל"ג בשם התנחומא והשמיס שם האומר: (מז) ד"א חשב ואמר. מוצא זילקוס שם, עד חד שם דלרעא סהורא מז"ר פע"ו וחסר גם הליון, "ב"ר": (מח) אמר ר' הושעיא אמר לי זקן אחד אומר לך טיבו של מדרש. כ"ה גס בז"י רח"ס גס בז"י פארמא, ובז"י רומי אומר לך דבר טוב של מדרש. ובז"ר פע"ה אות י"ב ומוצא גס זילקוס וישלה רמו קל"ג במאמר קה נא את ברכתי (והסר הליון "ב"ר" או הליון ממאמר שלפניו מוסב גס על זה ובאמצע הביא ממאמר התנחומא, עיין לעיל הערה מ"ז) וכן מוצא זילקוס תהלים רמו תת"ו בשם בז"ר. וזאתה כך חד עמא דלרעא אמר לר' הושעיא אין אמרת לך חדא מילתא טבא את אמרת זכורא מן שמי, א"ל מה היא כל אותן הדורות שנתן אצלו יעקב לעשו עזידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא מאן סעמיא מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, יביאו אין כתיב כאן אלא ישיבו, א"ל חייך מלה טבא אמרת ומן שמך אני אומר לך: (מט) כך שנו רבותינו, שנת דף נו ע"ג במשנה, והמלות, לרשות הרבים בשבת בתכשיטיה" ליתא במשנה, ושם איתא לא תלך אשה לא בחוסי נמר וכו' וא"כ מתחיל לא כבכול. ובז"י רומי

הרבים בשבת בתכשיטיה, ולא בכבול ולא בעיר של זהב ולא (ג) בקמלא (מין תכשיט הוא) ולא בנומים ולא בסבעת שאין עליה חותם, ולא במחש שאינה נקובה, ואם יצתה אינה הייבת [חטאת], (גא) בזמן שיצתה בהן בתוך הבית, אבל לא תצא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים, (גב) ורבותינו אומרים אפילו בחול אינה צריכה לצאת לרשות הרבים, (גג) למה שהעם מסתכלין בה, (גד) שלא נתן הקב"ה תכשיטין לאשה, אלא שתהא מתקשמת בהן בתוך ביתה, שאין נותנין פירצה לפני הכשר, (גה) וביותר לפני הנגב, (נו) וכך איוב אמר ברית כרתי לעיני ומה איתנו על בתולה (איוב לא 6), בוא וראה צדקן של איוב, ומה אם הבתולה שכל אדם רשאי להסתכל בה, שמא ישא אותה, או שמא ישאנה לבנו, (נז) או לאחד מקרוביו, לא היה איוב נסתכל בה, (נח) על אחת כמה וכמה על אשת איש שאינו רשאי להסתכל בה, (נט) לפיכך כתיב כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד), ואם עשתה והצינעה עצמה וזכתה, ממשבצות זהב לבושה (ס), אמר ר' לוי זכתה שתעמיד כהנים שהם לובשים בגדי כהונה גדולה, ואין משבצות אלא בגדי כהונה, שנאמר ועשית משבצות

הערות ותקונים

רומי הגי' לא תלא אשה ברשות הרבים בשבת לא בכבול, בלי וי"ו החיבור, וזו גי' ישרה: (ג) ולא בקמלא "מין תכשיט היא", המלות שהכנרתי הן הוספת המעתיק וליהא ככ"י רומי ובכ"י פארמא ובכ"י רח"ס. והמלה רומית, עיין ערוך ערך קמלא: (גא) בזמן שיצתה בהן בתוך הבית כו'. אין לזה מובן כלל כי אע"פ שאלה לרשות הרבים אינה חייבת חטאת, ובזאת הנהר בכבול פלוגתא בגמרא שבת שם דף סד ע"ב, וע"ש בתוס' ד"ה רבי ענני, אבל חיוב חטאת לוכא אפילו ברשות הרבים, וכן המלות בתנחומא "אבל לא תלא באחד מן התכשיטין לרשות הרבים" הן מיותרות, כי כבר אמור למעלה אין יוצאין בהן לרשות הרבים. והשאלה בהלכה ילמדנו רבינו נמצא גם בתנחומא הגדפס וישלח אות ה', רק המסדר הזה מהגדפס הולק השאלה רק בעיר של זהב והיח שחר תכשיטים השגויים במשנה, והתשובה שם כך שט רבותינו לא תלא אשה בעיר של זהב ולא בטבעת שיש עליה חותם ולא במחש שאינה נקובה ואם יצאה בהן לרשות הרבים חייבת חטאת "בשבת קא מיירי שאינה חייבת" אבל לתוך חלוצה פטורה, ודברים האלה הם מוקדמה מאל, שהוא היפך הדין השגוי במשנה דבעיר של זהב ובמחש שאינה נקובה אינה חייבת חטאת. והנה המלות "בשבת קא מיירי שאינה חייבת" הוסיף המדפס בדפוס מאלטנובה בלתי תיות רש"י, ור"ל בגמרא שבת במשנה מוציא שאינה חייבת, והוא כעין קושיא על דברי התנחומא, וליהא בדפוס קונטראטיוניא ודפוס וויניציא ובכ"י שני של אקספארד ובכ"י חמישי של אקספארד, רק בעיקר הנאמר מתנחומא הגדפס יש ט"ס וכך ל"ל ולא במחש הנקובה, וזה מוציא במשנה שלאחריה (שם דף סב ע"א) דבמחש הנקובה ובטבעת שיש עליה חותם חייבת חטאת, ומה שהביא בעיר של זהב, ל"ל דכתיב אליזה דר' מאיר דבריייתא (שם דף נט ע"ב) דס"ל דחייבת חטאת בעיר של זהב, כי המסדר האחרון הזה מתנחומא הגדפס ערב יחד את דברי הגמרא עם המשנה, ומאחר שהביא בגמרא דר' מאיר מחייב חטאת בעיר זהב, ערב זה עם טבעת שיש עליה חותם ומחש הנקובה וכלל בשלשה חייבת חטאת, או י"ל על דרך זה והוא היותר נכון ופשוט, דבמקום ובטבעת שיש עליה חותם ל"ל שאין עליה חותם ובמקום חייבת חטאת ל"ל אינה חייבת חטאת, ושלשה לקח מהמשנה הראשונה (דף נז ע"א), ומה שכתב אבל לתוך החצר פטורה לאו דווקא רק הכוונה מותרת וגם צוה אתיון דבריו כהוגן, וכל זה כדי להשוות דברי התנחומא הגדפס עם התנחומא כ"י שלפנינו יען כי שאלה זו ילמדנו רבינו וכל אות ה' נובעת מתנחומא כ"י עם איזה טעמים. ורלתינו צנף יוסף הביא בשם ספר התפלת ישראל ג"כ פ' על דברי התנחומא הגדפס, אבל כל דבריו דחוקים כאשר יראה המעיין שם: (גב) ורבותינו אמרו אפילו בחול אינה צריכה ללאת לרשות הרבים. בתנחומא הגדפס הגי' רבנן אמרי, גם הגי' שם אף בחול אסור ללאת בהן לרשות הרבים, והנאמר הזה מוציא בילקוט איוב רמז תקפ"ח בשם התנחומא, וכל הלשון שהביא הוא כמו בתנחומא כ"י, והנאמר צא וראה נדקן של איוב מוציא בילקוט שם בהתחלתו, והילקוט הביא שם בשם התנחומא כך, לפיכך אמרו חז"ל שאסור לאשה ללאת בתכשיטיה אף בחול: (גג) לפי שהעם מסתכלין בה, בכ"י רומי ובכ"י פארמא נוסף, והוא פסג לאשה בשעה שהעם מסתכלין בה, ובגדפס לפי שהעם מסתכלין בה ופסג הוא לאשה הקב"ה תכשיטין לאשה. כ"ה גם בכ"י רומי ובכ"י פארמא ובכ"י רח"ס, ובגדפס שלא נתן תכשיטין לאשה: (גד) וצויתר לפני הנגב, כ"ה בכ"י פארמא ובכ"י פדפס, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט הגי' ומכ"ס לפני הנגב: (גה) וכך איוב אמר. בגדפס אמר ר' שמואל בר רמחמי ראה מה כתיב בציוו כו', ובילקוט הוא כמו בכ"י שלפנינו: (גו) או לאחד מקרוביו. בגדפס או לאחיו: (גח) על אחת כמה וכמה על אשת איש. בגדפס באשת איש על אחת כמה וכמה, גם נוסף שם "לכך צריכה אשה להיות יושבת בתוך הבית ולא תלא לרחוב שלא תשכל עצמה ולא תביא מנשול לבני אדם ומנאלו מסתכלין באשת איש": (גט) לפיכך כתיב כל כבודה בת מלך פנימה. המאמר

זחב (שמות כ"ג), וכבר נאמר מן הדבר הזה רמז בתורה שלא תהא אשה מהלכת בשוק הרבה, מנין, (ס) שכן כתיב ויברך אותם אלהים וגו' (סא) וכבשוה (גלגלית א כה), [וכבשה כתיב] האיך כובש את האשה ואין האשה כובשת את האיך אבל אם הרבתה רגל והיתה יוצאה לשוק, מרף באה לידי קלקל, לידי זנות, וכך אתה מוצא בדינה בת יעקב, (סב) כל זמן שהיתה יושבת בבית לא נתקלקלה בעבירה, אבל כיון שיוצאה לשוק גרמה לעצמה לבא לידי קלקלה:

[יג] ותצא דינה בת לאה. וז"ה בז לרעהו חסר לב (משלי י"א יג), מו שהוא מבזה את רעהו נקרא חסר לב. ואם היה אותו האיך שהוא מתבזה בעל דעה ותבונה נותן ידו על פיו ומחריש, שנאמר ואיך תבונות יחריש (סג) (סג) בז לרעהו חסר לב זה חמור אבי שכם שאמר בני השקה נפשו בבתכם (גלגלית לה ח), [ואיך תבונות יחריש, זה יעקב, שנאמר והחריש יעקב עד בואם (שס סה), מתוך מה על ידי הקלקלה הוה ותצא דינה בת לאה:]

[יד] [ותצא דינה בת לאה]. (סה) וז"ה הנה כל המשל עליך ימושול לאמר כאמה בתה (ויחזקאל טו מד), (סו) רבינו שא"ל לר' חייא מיה אתם אומרים כאמה בתה, א"ל כמזבח בן כהניו, (סז) הטריח עליו רבי הרבה, א"ל אמור אמת מה אתם אומרים, א"ל כנשיא בן הדור: ד"א כאמה בתה, זו דינה, מה כתיב בלאה, ותצא לאה לקראתה (גלגלית ל טו), ואף כאן ותצא דינה:

[טו] [ותצא דינה], (סה) וז"ה הוהו אשר בלבנון (מ"ב י"ט), זה היה חמור אבי שכם, שלח אל הארו אשר בלבנון (שס), זה יעקב, שנאמר צדיק כתמר יפרח כארו בלבנון ישגה (תהלים כ"ג יג), תנה את בתך לבני לאשה (מ"ב סג), שהוא אומר תנו

הערות ותקונים

המאמר הזה מובא בילקוט תהלים רמז תש"ל ד"ה כל כבודה בת מלך פנימה בשם התנחומא, ובגדפס השמים זה מלאך והביאו אח"כ בגדפס דברים צלות ו' המתחיל ותלא דינה וז"ה כל כבודה בת מלך פנימה. ומה שמוצא לפנינו בשם ר' לוי הביא הוא שם בשם ר' יוסי כשהאשה מלמדת את עלמה בתוך הבית ראויה להשגא לכהן גדול ותעמיד כהנים גדולים כו'. גם טרפס שם מאמר בשם ר' פנחס הכהן: (ס) שכן כתיב ויברך אותם אלהים. בגדפס מוצא זה בשם ר' יודנה בר שלום: (סא) וכבשוה וכבשה כתיב. הוספתו כמו שהוא בב"ר רומי (וכ"י רח"ט וכו') פארמא ליתא) וכן בגדפס, וכן הוא ציטטנו דף סה ע"ב, וכן הוא גם בב"ר פ"ח אות י"ב וכבשוה וכבשה כתיב האיך כובש אשתו שלא תלא לשוק שכל אשה שיואלת לשוק סופה להכשל מנה לן מן דינה שנאמר ותלא דינה ולבסוף נכשל הה"ד וירא אותה שכם וגו'. ובגדפס הוסיף המדפיס לפס מאגנטובה צלמנט המאמר באתיות רש"י, "האיך כובש את הארץ ואין האשה כובשת את הארץ", ועיין בתנחומא נח אות י"ב ובב"ר שם, והמאמר שלפנינו האיך כובש את אשתו כו' מוצא בילקוט גלגלית רמז ט"ו בשם התנחומא, ובטעות מניין שם הליזון תנחומא על המאמר ר' יוסף אמר מהבא, כי הוא ג"כ מן גמרא יצמות דף סה ע"ב שהביא במאמר שלפניו, רק הליזון תנחומא מוסב על האיך כובש את אשתו: (סב) כל זמן שהיתה יושבת בבית לא נתקלקלה בעבירה אבל כיון שיואלת לשוק גרמה לעלמה לבא לידי קלקלה. בגדפס שחרי דינה בת יעקב צטטיל שהיתה רגילה פדריית גרמה תקלה פדריית אין לה מובן ולדעתי יש לתקן טז"ל פדריית, עיין ערוך ערך פרד ב', וכן בערוך ערך פרסה הביא בשם ילמדנו שלא תהא פרסקיות וכתב ס"ח פדריית: (סג) בז לרעהו חסר לב זה חמור ואיך תבונות זה יעקב. מוצא בילקוט משלי רמז התקמ"ו בשם התנחומא: (סד) ואיך תבונות יחריש זה יעקב שנאמר והחריש יעקב. וכן בב"ר פ"פ אות ו' והחריש יעקב הה"ד ואיך תבונות יחריש והסבר שם רישיה דקרא בז לרעהו חסר לב זה חמור: (סה) וז"ה הנה כל המשל עליך ימושול כאמה בתה. גם בב"ר ריש פ"פ נדרש על הכתוב הוה מיחזקאל בהרחבת דברים, ומוצא גם בילקוט יחזקאל רמז טז"ל בשם ב"ר, ולזה הדרש כיון רש"י צפירושו עשה"ה (גלגלית ד א) ועליה משלו המשל כאמה בתה ע"ל: (סו) רבינו שא"ל לר' חייא. הוא רבי זידה נשיאה בנו של רבן גמליאל בנו של רבנו הקדוש, ור' זידה נשיאה היה תלמידו של ר' חייא. ובב"ר שם וכן צפירושו אהדרין סוף פ"ב מוצא זה בסגנון אחר ובגדפס דברים שדרש יוסי מעוין בכנישתא צפנצריא נגד בית הנשיא דברים חדים ור' יודנה נשיאה שמע לפיוסין דר' יוחנן וריש לקיש ואיפיים, אבל לא מוכר שם ששאל לר' חייא, ועיין ערכין דף יז ע"א ר' יודנה נשיאה ורבנן, חד אמר דור לפי הפרנס, וחד אמר פרנס לפי דורו, והוא ר' יודנה נשיאה דכאן, ומכאן תסתיים כי חד לאמר פרנס לפי דורו הוא דברי ר' יודנה נשיאה: (סז) הטריח עליו רבי הרבה. ר"ל ר' יודנה נשיאה: (סח) וז"ה החוח אשר בלבנון, עיין ב"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מדה כ"ו החוח אשר בלבנון וכי מה נשואין יש בחוח צארוס? אלא כננד

נא אותה לו לאשה (בראשית לד ט), ותעבר חית השדה (מ"ד יד ט), אלו השבטים (ספ) שהיו משוליים בחיות, שנאמר גור ארירה יהודה (בראשית מט ט), בנימין זאב ישרף (שס טס כז), נפתלי אילה שלוחה (שס טס כח), יששכר חמור גרם (שס טס יד), ותרמוס את החוה (מ"ד טס), זה חמור ושכם בנו שהרגו לפי חרב על ידי דינה, שנאמר ותצא דינה בת לאה, בכל מקום נשפלת התינוקת בזכרים, וכאן היא נשפלת באמה, אלא שהתחילה הקלקלה באמה:

[טז] ד"א ותצא דינה. ומן חשיי שאמר יעקב קטנתי מכל החסדים (בראשית לג יא), (ע) אמר ר' אחא האכלתי את אבותיך ממועשיהם ואתה אומר קטנתי, א"ל הקב"ה יעקב בצדקתך עשיתי לך כל הנסים הללו שאתה אומר קטנתי, אלא הרי היא יוצאה ותעמוד לך זכותך, ותצא דינה:

[יז] [ותצא דינה]. (עא) זש"ה ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם (משלי א כה), מדבר בחוה, כשבקש הקב"ה לבראותה, אמר הקב"ה אם אני בורא אותה מן הראש של אדם, רוחה גסה עליה, מעיניו סוקרנית, מפיו תהא דברנית, מידיו תהא נגבת, מרגליו תהא פרסנית, אמר הקב"ה כל העצה הזאת נשלתי עד שלא בראתי אותה, ולא יצאתי מהם אמרתי אם בורא אני אותה מראשו רוחה גסה עליה, שנאמר ויאמר ה' יען כי גבחו בנות ציון וגו' (ישעיה ג טו), ומעיניו, מסקרות עינים, (שס טס), ומאזנים ושרה שומעת (בראשית יח י), ומפיו, ותדבר מרים (במדבר יב א), ומידי, ותגנוב רחל (בראשית לא ט), ומרגליו היא נכנסת ויוצאה ותצא דינה, הוי ותפרעו כל עצתי וגו':

[יח] ותצא דינה בת לאה. אמר ר' חייא בר אבא, לעולם הזכר נתלה באשה, והנקבה באיש, ולמה זו תולה באמה, (עב) שהיה עיקר עיבורה זכר, אלא בשעה שילדה לאה ששה, ובלחה ב', וזלפה ב', הרי י', עיברה לאה זכר, באותה שעה נתפללה על רחל, ונעשה תוך מעיה נקבה, לפיכך היא נתלה באמה, ותצא דינה בת לאה:

[יט] לראות בכנות הארץ, לראות ליראות, (עג) למה הדבר דומה, למי שהיה מהלך בשוק והתיכה בידו, ראה אותה כלב אחד והיה מהלך אחריה וחטפה ממנו, כן היתה דינה יוצאת לראות וראה אותה שכס וחטפה. ד"א לראות בכנות הארץ, כיון שבאו בני יעקב לארץ ישראל התחילו מראין כחן ועשרן ונזיין, מראין כחן ויקחו שני בני יעקב וגו' [איש חרבו וגו' ויהרגו כל זכר] (בראשית לד כה), מראין עושרן ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות (שס לג יז), (עד) התחיל פותח אטלין, ונזיין מנין, ותצא דינה בת לאה לראות וליראות. וירא

הערות ותקונים

שכס ויעקב אבינו, ע"כ. וכן נשנה בצ"ר פ"פ אות ג', ובתנחומא הגדפס אות ז' ומוצא בילקוט וישלח רמז קל"ד וילקוט מלכים רמז רל"ג בשם צ"ר, ובצ"ר שם הארו זה יעקב חסר שם הראיה מן הכתוב לדיק כחומר יפרח כאלו בלננון ישנה: (ספ) שהיו משולין בחיות. עיין צ"ר פ"ט אות ד': (ע) אמר ר' אחא. ככ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר' אחא בר סימון, וככ"י פארמא אמר ר' חייא בר סימון: (עא) זש"ה ותפרעו כל עטתי וגו' מדבר בחוה. בצ"ר פ"פ אות ה' איתא ר' יהושע בשם ר' לוי פתח ותפרעו כל עטתי ה"ד ויבן ה' אלהים את הללע ויבן התבונן מהיכן לבראה וכו'. קצר המעתיק והלני תיבת "וכו" ויעיקר המאמר כבר אמר למעלה בצ"ר פ"ה אות ז' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר ע"ש כל המאמר וסיים ולא מן הרגל והרי היא פרסנית שנאמר ותאל דינה, ונעבור זה הביא כל המאמר לכאן על ותאל דינה, והמאמר מצ"ד מוצא בילקוט בראשית רמז כ"ד וילקוט ישעיה רמז רס"ה בשם צ"ר, וכן מוצא בקצת שינויים בתנחומא הגדפס וישב אות ו' צפ' ויהי אחר הדברים, ע"ש: (עב) שהיתה עיקר עיבורה זכר כו'. עיין לעיל וילא אות י"ט, ועיין ברכות דף ס"א, ובצ"ר סוף פט"ז: (עג) למה הדבר דומה, בצ"ר פ"פ אות ה' מוצא כן: ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר לאחד שהיה בידו ליטרע של בשר וכיון שגלה אותה ירד העוף וחטפה ממנו כך ותאל דינה בת לאה מיד וירא אותה שכס כן חומר: (עד) התחיל פותח אטלין. וכ"ה בצ"י רומי וכ"י פארמא. וז"ל אטלים כסמ"ך בצוף, וכן הלן אות כ' התחיל פותח אטליסין, וכן בצ"ר פט"ט אות ו' ויחן את פני העיר התחיל מעמיד הטליסין ומוכר בזול. והערוך גורם אטליסין וכתב פי' אטליסין שווקין כטא עטליזה

אותה שכם בן חמור החזי נשיא הארץ, (עה) הרשעים רואים, וירא המן (אסתר ג ט), וירא עשו (בראשית כח ו), וירא אותה שכם בן חמור (ס לז ג), אמר דוד תחשכנה עיניהם מראות (תהלים סט טז): ויקח אותה וישכב אותה ויענה. ומאיזו חסייא בא עליה הערל, כתיב למס מרעהו חסד ויראת שדי ועוזב (איוב יד), אלא בשעה שהיה יעקב אבינו בא והשכטים עמו היתה דינה עמו, כיון שכאו המלאכים ואמרו לו באנו אל אחיך אל עשו (בראשית לב י), (עו) נפל יעקב דינה ונתנה בתיבה, שלא יראה אותה עשו וישול אותה לאשה, א"ל הקב"ה חסכתה אותה ממנו חייך לאדם ערל היא מתוקנת, הוא דכתיב למס מרעהו חסד, (עו) אילו היתה נישאת לעשו שמא היתה מגיירת אותו, (עו) כשנטלה איוב לא גיירה אותו, לפיכך חסכתה אותה הרי בן מאירה בא כנגדה, וירא אותה שכם בן חמור:

[כ] מה כתיב למעלה מן הענין ויבא יעקב שלם (בראשית לב יח). בא מפרן ארם בתנאין שהתנה עמו הקב"ה לא חיסרו כלום, מה עשה יעקב, (עמ) התחיל פותח אימיליטין, א"ל הקב"ה שנדרת לפני שכחת, ולא כך אמרת אם יהיה אלהים עמדי (סס כח ט) שלא אעבוד עבודה זרה, ושמרני (סס), כושפיות דמים, בדרך הזה (סס) מגילוי עריות, שנאמר בן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (משלי ל ט), שמרו הקב"ה, שכן הוא אומר, ושמרתיך בכל אשר תלך (בראשית כח טו), אמר יעקב אם שמרתי מכל הדברים הללו, כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (סס סס כג) כיון שבא לארץ שכח אותו נדר, אמר הקב"ה חייך באתן הדברים שאמרת לשמרך בהם אתה נכשל בע"ז, מנין שנאמר ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם וגו' (סס לז ד). בשפיכות דמים מנין, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו וגו' (סס לז כה), בגילוי עריות מנין, שדינה, שנאמר וירא אותה שכם בן חמור ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, אמר ר' אבהו למדנו דברים מליחה טרווחה, פרעה אמר ליוסף אני פרעה (סס מה מד), אני אמרתי שתהא מלך, אמר הקב"ה לישראל על כל מצוה ומצוה שעושיך אני ה', אני שעתיך לשלם לכל אחד ואחד מתן שכרו, ומה בשר ודם שאמר אני פרעה, העלה אותו לכל הגדולה, אני שאמרתי על כל מצוה ומצוה אני ה' על אחת כמה וכמה, וכיוצא בדבר אתה אומר רק הכסא אנדל מוכך (סס סס ט), אמר הקב"ה לישראל והיית רק למעלה (דברים כח יג) ומה רק של בשר ודם כך גידל את יוסף, רק של הקב"ה על אחת כמה וכמה: כתיב בישראל חשק ה' בכס ויבחר בכס (סס יז), וכתיב ויאהב את הנערה (בראשית לז ג), ואין אתה יודע מה היתה האהבה, [אלא כמה שנתן נפשו עליה את יודע מה היתה האהבה], הקב"ה

הערות ותקונים

שמליה של עזר, וע"ש במוספי. ובכ"ר רמ"ח נאמר לנכון אימיליטין: (עה) הרשעים רואים. פי' וחופאים, עיין ילקוט תהלים רמז תת"ג בפסוק תחשכנה עיניהם מראות: (עו) נפל יעקב דינה ונתנה בתיבה, עיין ב"ר פט"ו אות ס' על יוסף בלינה הוא ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו וגו' ודינה היכן היא נתנה בתיבה ועל בפניה, אמר, הרשע הזה עינו רמה היא שלא יתלה עינו ויראה אותה ויבקש אותה ממני. ר"ה בשם ר' אבא הכהן ברדלא אמר אמר לו הקב"ה למס מרעהו חסד מנעת מרשע חסד מנעת השדך מאחריך דלילו אימיליטין לנדרא לא זינתה (כ"א דא נכסת לאיוב לאו גיירתייהו בתימיה?) לא בקשתה להשיאה למהול כרי היא בשאת לערל, לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי בשאת דרך איסור הו"ד ותלא דינה. וכן מובא בילקוט איוב רמז תת"ק בשם ב"ר: (עו) אילו היתה נשאת לעשו היתה מגיירת אותו כשנטלה איוב לא גיירה אותו. מובא בילקוט איוב רמז תת"ק בשם התנחומא וסיבה הלשון וכזה אילו היתה נשאת לעשו היתה מגיירת אותו כש שגייירה לאיוב: (ער) כשנטלה איוב לא גיירה אותו. בתימיה. ודעת התנחומא ששאת דינה לאיוב, עיין ירושלמי סוטה פ"ה ה"ח (דף כ' ע"ג) ובבבלי ב"ב דף עו ע"ב איוב זימיו יעקב היה ודינה היתה אשתו דכתיב כדבר אחת הנכלות תדברי, וכתיב כי נבלה עשה בישראל. וירושלמי מובא זה בשם ר' אבא, ובבבלי בשם י"א, וז"ל בירושלמי ר' אבא בר כהנא כמו שמוצא ב"ר פ"א אות ג' וצילקוט וירא רמז ק"ב בשם ב"ר. ועיין עוד בב"ר פ"ה אות ד' ר' איניא בשם ר' אבא הכהן בר אליעזר פותח למס מרשעו חסד מנעת חסד מן אחיך היא נכסת היא נשאת לערל לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי בשאת דרך איסור ותלא דינה ע"כ. והוא המאמר שהבאתי בהערה ע"ה בשם ב"ר פט"ו. ויש לתקן פה ר' הונא בשם ר' אבא כהן ברדלא. ומה שמוצא שם ב"ר, כ"א דא נכסת לאיוב כו"ו נוסף ע"פ המאמר הוה: (עמ) התחיל פותח אימיליטין. עיין לעיל בערה

שנאמר לישראל אהבתי אתכם (מלאכי 6 ז), על אחת כמה וכמה, חשק ה' בכם, אין אתה יודע מה, אלא אנו למדין משכם, שנאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם (בראשית לו ח), אמר ר' אבהו נלמד מליחה סרוחה, כתיב בשכם ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, וכתיב בישראל ואתם הדבקים בה' אלהיכם היום כלכם היום (דברים 7 ד):

[כא] ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל (בראשית לה 6), (פ) ילמדנו רבינו, המתפלל (פא) איכן הוא צריך שיכוין את לבו, (פב) כך שנו רבותינו, המתפלל צריך שיכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים (פג) ר' אליעזר בן יעקב אומר, המתפלל הוציא לארץ (פד) [יכוין את לבו לארץ ישראל, המתפלל בארץ ישראל יכוין את לבו כנגד ירושלים, המתפלל בירושלים יכוין את לבו לבית המקדש, היה מתפלל בבית המקדש] יכוין את לבו לבית קדשי הקדשים, (פה) אמר ר' אבין הלוי כתיב כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות (ש"ס ד ד), מהו לתלפיות שכל הפיות מתפללין בו, (פו) [אמר ר' יהודה הלוי כתיב הוא ההיכל לפני (מ"א ו יו)], מהו לפני, שכל הפנים פונות בו], אמר הקב"ה הכל הולכין ומתאוין לביתי, אין אתה הולך לשם, קום עלה בית אל: אמר ר' יוסף מיד התחיל נטול [עצה] את השבטים שיעלו עמו, שנאמר ונקומה ונעלה (בראשית 31 א), א"ל לאיכן, אמר להם למקום שנאמר לי יוצרי, קום עלה בית אל וגו' (ש"ס 6), (פז) אמר ר' אהא אין ירושלים נבנית אלא בזכות השבטים, שנאמר ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדו (פסלים קג ג) מה כתיב אחריו ששם עלו שבטים וגו' (ש"ס 7):

[כב] כתיב זכה לאלהים תודה (תהלים י ז). כשיצא יעקב מבית אביו לא יצא אלא במקלו, שנאמר כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראשית 32 ב), מיד נדר יעקב לפני הקב"ה, שנאמר וידר יעקב נדר (ש"ס כה כ), מה כתיב בסוף הענין, וכל אשר תתן לי (ש"ס 38), וכיון שהעשיר, שנאמר ויפרץ האיש מאד מאד (ש"ס ל מ), שכח את נדרו, מיד גירה בו את לבו, שנאמר ויקח את אחיו עמו (ש"ס לא כג), וניצל מלבן ונתגרה בו עשו, מיד נגלה עליו המלאך, א"ל אין אתה יודע כל הצרה הזאת, כל הצרה למה באה עליך, על שאיחרת את נדריך, א"ל יעקב (מה) [הגידה נא] שמוך (ש"ס לב ג), א"ל למה זה תשאל לשמי (ש"ס). פעמים שהמלאך נעשה רוח, שנאמר עושה מלאכיו רוחות (פסלים קד ד), פעמים שהוא נעשה ברק, שנאמר התשלה ברקים וילכו (איוב לה לה), ולפי הנסים הוא עושה עצמו, (פח) וכן המלאך אמר למנוח למה זה תשאל לשמי (שופטים יג יח), מיד ברכו המלאך, שנאמר ויברך אותו שם (בראשית 38).

הערות ותקונים

הערה ע"ד, ובכ"י פארמא איספליסין ל"ז איספליסין: (פ) ילמדנו רבינו. השאלה הזו מנומרת גם בפסיקתא רבתי פנ"ג פסקא אנכי אנכי: (פא) איכן הוא. וכו' בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי וכ"י פארמא היכן הוא, להיכן הוא: (פב) כך שנו רבותינו. משנה זכרות דף כה ע"ב, וזכרתי קך שנו רבותינו יכוין אדם לבו כנגד בית קדשי הקדשים, וכו' במשנה ש"ס: (פג) ר' אליעזר בן יעקב אומר, כן מוצא גם זכרתי, ועיין בתוספתא זכרות פ"ג וזירושלמי זכרות פ"ד ה"ה (דף ה סע"ג) ובזבלי זכרות דף ל ע"א וזכרתי פ"ד פסוק כמגדל דוד, והסו הני לה סתמו וילף לה מקראי, ע"ש, ועיין במאמר עין בפסיקתא רבתי ש"ס, והרבתי שאב זכרתי מהתנחומא: (פד) יכוין את לבו להרץ ישראל. הספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכן במקומות שגיינתי, והסר גם בכ"י רח"ס: (פה) אמר ר' אבין הלוי, זכרתי אמר ר' אבין הלוי זכרתי, ושם הגי' כמגדל דוד צוית לתלפיות מהו לתלפיות תל שכל הפיות פונים זו. הסר שורה שלמיה וכו' מהו לתלפיות תל שכל הפיות מתפללין בו, אמר ר' יהודה הלוי כתיב הוא ההיכל לפני (מ"א ו יו) מהו לפני] שכל הפיות פונים זו. וזירושלמי זכרות ש"ס (דף ה ע"ג) אמר ריב"ל הוא ההיכל לפני (מ"א ו יו) לפנים היכל שכל הפנים פונים לו. עד דקון זכרתינו, בזכרתינו מניין אמר רבי אבין צוית לתלפיות תל שכל הפיות מתפללין עליו, וכו' זכרתי. ולדעתי הגי' כתוב היה זירושלמי וזכרתי אמר ר' יהודה הלוי, ואח"כ הגי' ר"ת ריב"ל, וכן יש לתקן גם בגמרא זבלי ע"פ התנחומא והירושלמי ומדרש חזית. והערוך ערך הלף הביא המאמר מזכרות דף ל' תלפיות שכל פיות מתפללין עליו. ירושלים הוא ההיכל לפני תל שכל הפנים פונות לו עכ"ל. יש להעיר שגורס בגמרא מתפללים עליו כמו בתנחומא וירושלמי, גם יש לתקן בערוך במקום ירושלים ל"ז ירושלמי, וכונתו לגמרא ירושלמי: (פו) אמר ר' יהודה הלוי, הוסיף כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס, ועיין לעיל בהערה פ"ה: (פז) אמר ר' אהא. מוצא בילקוט תהלים קכ"ז תת"פ בשם התנחומא, וזילקוט ש"ס א"ר"ר והסר מלת "אהא": (פח) וכן המלאך אמר למנוח למה זה תשאל לשמי

וישר אל מלאך ויוכל וגו' (סושיע יב ט), מה דיבר עמו א"ל לך שלם את נדך, טוב אשר לא תדור וגו' (קל"ט ט ד), מיד מה עשו שמעון ולוי, ויקחו שני בני יעקב [שמעון ולוי אחי דינה איש הרבו וגו'], מיד נפל על פניו, ולא עמד עד שנתן לו רשות, קום עלה בית אל, וכן ביהושע, [ויפול על פניו] ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה אתה זה נופל על פניך (סושיע יב ו'), וכן בדרך, ויפול דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם (דס"א כא ט), ומה נאמר לו, עלה הקם לה' מובח בגרון ארונה (ש"ב כד יט), לכן נאמר קום עלה בית אל, מיד נסע הוא וכל ביתו, ונתן הקב"ה אומר אל כל סביבותי, שנאמר ויסעו ויהי חתת אלהים וגו' (בראשית לב ט), ונאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו מומך (דברים כה י):

[בג] וירא אלהים אל יעקב עוד וגו', (בראשית לה ט). זש"ה טוב ללכת אל בית אבל וגו' (קל"ט ז ב), (פט) אמר ר' שמעון בר אבא שתי מדות הן של גומלי חסדים, לגמול חסד עם הכלה ואת המת, אם באו שתיהן ביחד לתוך ידך אין אתה יודע איזו מהן לאהזו תחלה, בא שלמה ופירש, טוב ללכת אל בית אבל וגו', (צ) מצינו בני אדם שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותם, ובני אדם הלכו לבית האבל ונדרחו מניהגם ונתפרשו שמותם ונתנבאו ברוח הקדש, ומי היו אלו שהלכו לבית המשתה, כתיב ויגדל הילד ויגמל, ויעש אברהם משתה גדול (בראשית כא ט), (צא) מהו גדול, מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך, ולא נתפרשו שמותם, אבל אלו שהלכו לבית האבל נתפרשו שמותם (איוב וחביריו), ונדרחו מניהגם, (צב) ושרתה עליהם רוח הקדש, ואלו הן אליפו התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי, ושרתה עליהן רוח הקדש, שנאמר ויען אליפו התימני (איוב ד ה), (צג) ואין ויען אלא לשון נבואה, שנאמר משה ידבר והאלהים יענו בקול (שמות יט ט), הוי טוב ללכת אל בית אבל וגו'. ומי הראה פנים תחלה [לאבל], הוי אומר הקב"ה אימתי בשמתה דבורה, שנאמר ותמת דבורה וגו' (בראשית לה ט), וכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שס ט ט):

הערות ותקונים

לשמי. זכ"י רומי וכ"י פארמא וככ"י רח"ט נוסף, "לפי הנסיס שיעשה בידך כך אני משתנה לך א"ל למה זה השאל לשמי", ועיין ליקוט שופטים רמז ס"ט מה שהביא בשם ילמדנו (פט) אמר ר' שמעון בר אבא מובח בילקוט קהלת רמז אלף ע"ג בשם התנחומא עד וירא אלהים אל יעקב: (צ) מצינו בני אדם שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותם. מובח בילקוט שם. ובמדרש קה"ר פ"ו אות ד' כנסת טוב ללכת אל בית אבל איתא כך: אמר ר' סימון מצינו שהלכו לבית המשתה ולא נתפרשו שמותן, לבית האבל ונתפרשו שמותן, עוג הלך במשתה אברהם ולא נתפרש שמו, שלשת רעי איוב הלכו לבית האבל ונתפרשו שמותן, מצינו שהלכו לבית המשתה ולא נדרחו מניהגם, והלכו לבית האבל ונדרחו מניהגם, עוג היה במשתה אברהם ולא נדרחו מניהגם, ואלו שהלכו לבית האבל נדרחו מניהגם כו' ע"ס: (צא) מהו גדול מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך. עיין לשלם הבחתי מקה"ר עוג היה שם וכן צב"ר פ"ג אות י' אמר ר' יהודה בר סימון משתה גדול משתה גדולה, עוג וכל גדולים היו שם, וברש"י ע"ה וירא כ"א ח' משתה גדול שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך, וכל כמו שהיה בתנחומא לפנינו: (צב) ושרתה עליהם רוח הקדש שנאמר ויען אליפו. וכ"י זכ"י רומי וכ"י פארמא, ולפני זה חסר הראיה על נדרחו מניהגם, ומפורש בקה"ר שם ונדרחו מניהגם דכתיב ויבא איש ממקומו (איוב ב) איש מניתי איש מעירו איש מארצו אין כתיב כאן אלא איש ממקומו ומקום שנתבאר להם בגיהנם נדרחו וניטלו ממנו, ועיין שם צפ"י מהר"ו: (צג) ואין ויען אלא לשון נבואה שנאמר משה ידבר והאלהים יענו בקול. בקה"ר שם מובח כך ושרתה עליהם רוח הקדש הו"ל ויען אליפו ויען בלדד, תני בשם ר' מאיר כל מקום שנאמר עיני ואמירה כה ככה אלו בלשון הקדש ברוח הקדש הוא מדבר. וכתב המ"כ אלו בלשון הקדש הם הוא בלשון הקדש ע"כ. ודבריו אין להם מובן כי כאשר חושב כל מקום שנאמר עיני ואמירה בודאי הוא בלשון הקדש. גם דברי המדרש אין להם שחר, כי יפה הביא רב רח"ה ששרתה עליהם רוח הקדש מדכתיב ויען, ועל זה הביא כי עיני ברוח הקדש מדבר, ולפניו בתנחומא אין ויען אלא נבואה, רק לדעתי ברור המלות "בלשון הקדש" היא הוספה חיונית אשר רשם אחד בלדד והובא אח"כ פניהם על פי מאמרם בירושלמי סוטה פ"ו ריש ה"ב (דף כא ע"ג) תני בשם ר' יודה כל מקום שנאמר בלשון הזה עיני ואמירה ככה וכה הרי הוא בלשון הקדש כגון אב שבטלן משה ידבר והאלהים יענו בקול, ע"כ. ושם מדבר מאלו שזריבין להיות בלשון הקדש, לכן כאשר ראה במדרש מובח תני בשם ר' מאיר אלו ז"ל ג"כ בשם ר' יודה כל מקום שנאמר עיני ואמירה כה וככה ברוח הקדש הוא מדבר, הוסיף בלדד "בלשון הקדש".

[כד] [וירא] אלהים אל יעקב עוד]. וז"ה ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמוין מנהו, בסעיפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים (איוז ד יב יג). ואלי דבר יגונב (צד) [כשהקב"ה נגלה על הרשעים בגניבה הוא נגלה עליהם בלילה, אבל] כשהוא נגלה על הצדיקים בפרהסיא הוא נגלה עליהן, (אבל כשהוא) (צד) [אמר ר' יששכר כשהקב"ה] נגלה על הרשעים הוא נגלה עליהן בלשון עראי בלשון טומאה בהצי דבור, שנאמר ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כג ז), אין ויקר אלא לשון טומאה, שנאמר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג ה), אבל כשהוא נגלה על הצדיקים בלשון טהרה הוא נגלה עליהן, שנאמר ויקרא אל משה וגו' (ויקרא ח א). לכך נאמר ואלי דבר יגונב, כשהקב"ה נגלה על הרשעים [נגלה] בלילה, לפי שמעשיהן חשוכין בלילה, לכך הוא נגלה עליהן בלילה, שנאמר ויבא אלהים אל לבן בחלום הלילה (בראשית לא כד), אבל כשהוא בא אצל הצדיק מה כתיב וירא אלהים אל יעקב עוד :

[כה] [וירא] אלהים אל יעקב עוד]. וז"ה כי אתה אלהים שמעת לגדרי וגו' (תהלים סא ו), (צו) יצחק פרצוף פניו דומה לאביו, שנאמר ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק (בראשית כס יט), מהו אברהם הוליד את יצחק, שהיה פרצוף פניו דומה לאביו, הוי נתת ירושת יראי שמך (תהלים סג), מה אברהם דבר עמו הקב"ה בן צ"ט שנים, אף יעקב דבר עמו הקב"ה בן צ"ט שנים, מה אברהם אמר לו הקב"ה אני אל שדי פרה ורבה (בראשית לה ה), אף יעקב דבר עמו באל שדי, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' [אני אל שדי] :

[כו] [וירא] אלהים אל יעקב עוד ויברך אותן]. וז"ה ברוך אתה בבוואך וגו' (דברים כח ו), כשיצא יעקב מבית אביו יצא בברכה, שנאמר ואל שדי וברך אותך וגו' (בראשית כח ג), וכשבא מפדן ארם בא בברכה, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד ויברך אותו, מה ברכו, (צו) אמר ר' לוי, ברכת אבליים ברכו, (צח) מה כתיב למעלה מן הענין ותמת דבורה וגו' ויקרא שמו אלון בכות (ש לט ט), (צט) אמר ר' שמואל בר נחמן עם שהיה יעקב משמר אבלה של מניקתו, באתה בשורת אמו, שנאמר ויקרא שמו אלון בכות, אחת של דבורה, ואחת של רבקה, אמר ר' שמואל בר נחמן (ק) לשון אלנסמי מהו אלון אחר, אמר הקב"ה עד מתי יהא צדיק זה יושב ומצטער, אמר ר' זוטנן בן אלעי אמר הקב"ה בדין שאראה לו פנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב וגו' :

הערות ותקונים

ורלה להגיה במקום ברוח הקודש הוא מדבר של"ז בלשון הקודש הוא מדבר, ואח"כ הובאו שניהם יחד פנימה, "בלשון הקודש" וכן "ברוח הקודש", ובאמת הם שני מאמרים נפרדים: (צד) כשהקב"ה נגלה על הרשעים. הוספתי ע"פ כ"י רומני וכ"י פארמא וכ"י רח"ס: (צה) אמר ר' יששכר כשהקב"ה נגלה. כן תקנתו ע"פ כ"י רומני וכ"י פארמא וכ"י רח"ס, והמלות "בלשון עראי" "בחתי דיבור" ליתא שם, רק נגלה עליהם בלשון טומאה. ובמדרש ב"ר פנ"ב אות ה' איתא קך: אמר ר' יוסי אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא בטעם שדרך בני אדם לפרוש זה מזה, והי"ד בסעיפים מחזיונות לילה ואלי דבר יגונב בו, כך אין הקב"ה נגלה על אומות העולם אלא בלילה בו, מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם ר' חמא בר חנינא ור' יששכר מוכר מנדי, ר' חמא אמר אין הקב"ה נגלה על נביאי אומות העולם אלא בחתי דיבור המד"א ויקר אלהים אל בלעם (במדבר כג) אמר ר' יששכר דכפר מנדי אין הלשון הזה ויקר אלא לשון טומאה המד"א מקרה לילה, וכן נשנה המאמר ב"ר פע"ד אות ז' ושם בטעות ר' יששכר דכפר מנדי וז"ל מנדי, עיין תבואות הארץ דף לה ע"ב שהביא בכפר מאגדה קבר ר' יששכר, וכן נשנה בוי"ר פ"א אות י"ב, ומה תראה שר' יששכר המוצא בתנחומא הוא ר' יששכר דכפר מנדי אשר מוצא בשמו ב"ר גס בוי"ר: (צו) יצחק פרצוף פניו דומה לאביו. עיין לקח טוב ריש תולדות כל מי שהיה רואה את יצחק שהיה דומה לאביו היה אומר אברהם הוליד את יצחק, ועיין ב"מ דף פז ע"א ורש"י עה"ת ובתרגום יב"ע: (צז) אמר ר' לוי ברכת אבליים ברבו. בפסיקתא ספקא זכור (דף כד ע"א) ובב"ר סוף פפ"א מוצא זה בשם ר' אחא בשם ר' יוחנן, וכן רש"י עה"ת בראשית ל"ה ט' הביא ויברך אותו ברכת אבליים: (צח) מה כתיב למעלה מן הענין. דרש סמוכים: (צט) אמר ר' שמואל בר נחמן עם שהיה יעקב משמר אבלו של מניקתו. מוצא בפסיקתא שם, ובב"ר שם, וברש"י עה"ת שם, וז"ל ואגדה נחבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, וכן בתרגום יב"ע וברס חמן אחבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה וקרא שמה אחרת ככיתא: (ק) לשון אלנסמי. בב"ר שם לשון יוונית הוא אלון אחר, והיא המלה היונית סגלגל ופירושה ציווי אחר (מיין מדרש רפרר, לוויעטר

[כז] וירא אלהים אל יעקב עוד. וז"ה ותגור אומר ויקם לך (אויב ככ כח) מדבר ביעקב, [ועל דרכיך נגה אור (עס), על] שתי דרכים, כשיצא מבית אביו נגלה עליו הקב"ה מה כתיב, והנה ה' נצב עליו ויאמר (נראה סמ ג), וכשחזר מה כתיב וירא אלהים אל יעקב עוד. מהו עוד, אמר ר' יהודה א"ל עוד פעם אחת אני נגלה עליך, המשה פעמים נגלה עליו הקב"ה, כנגד חמש ברכות שבירכו אביו, ואלו הן, וא"ל שדי וגו' ויתן לך את ברכת אברהם וגו' (נראה סמ ג ד) הרי ה' ברכות, ונגלה עליו כשיצא מבית אביו, שנאמר והנה ה' נצב עליו (עס כח ג), ואחת אצל לבן שוב אל ארץ אבותיך (עס לה ג), ואחת קום עלה בית אל (עס לה ה), ואחת וירא אלהים אל יעקב עוד (עס לה ט), ואחת אנכי ארד עמך (עס מו ד): ד"א וירא אלהים אל יעקב עוד, מהו עוד, (קא) עוד איני (מייחל) [מייחד] שמי על אדם, אלא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, עוד פעם אחרת אני נגלה עליו:

[כח] וירא אלהים אל יעקב עוד, מה כתיב אחריו, אני אל שדי פרה ורבה (עס עס ה), אתה סימן לבניך כשבאתי אצלך באתי מעון ברכות, וכשאבוא אצל בניך אבא מעון ברכות, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שמוס כ כד), הוי וירא אלהים אל יעקב וגו'. ולא ליעקב לבד, אלא אף לאבינו אברהם, מה כתיב, וירא אלוה' וגו' (נראה סמ ה), כביכול (קב) הקב"ה עומד והוא יושב, בקש לעמוד אמר לו הקב"ה שב, חייך אתה סימן לבניך, מה אתה יושב ואני עומד, (שנאמר אלהים נצב בעדת אל (האליס פכ ה)) אף בניך יושבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כביכול ואני עומד שנאמר אלהים נצב בעדת אל, אף כאן אמר הקב"ה ליעקב, סימן את לבניך, מה אתה כשבאתי אני אצלך באתי מעון ברכות, אף בניך כשאנלה עליהם אהא מעון ברכות, כיון שנעשה המשכן מה כתיב, ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן (נמדנר ז ה), וכשנגמרה מלאכתו, אמר הקב"ה התנית עמם כשאנלה עליהם אבא מעון ברכות, מה עשה הקב"ה ברכן, ואחר כך נגלה עליהם, מה כתיב בברכת כהנים, יברכך ה' וישמרך יאר ה' פניו אליך ויהנך ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (עס ו כה ט), ואחר כך ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן:

[כט] ויאמר אלהים אני אל שדי פרה ורבה וגו' [ומלכים מחלצ' יצאו] (נראה סמ י ט), (קג) אמרו חכמים מכאן דרש אבנר והמליך את איש בושת בן שאול, שבנימין עתיד להעמיד שני מלכים, שאמרו לו ומלכים מחלצ' יצאו (עס), ועד עכשיו לא עמד אלא שאול, לפיכך המליך את איש בשת בן שאול, (קד) ולא עוד אלא בפלג בגבעה [קרבחו]. אמר ר' שמואל בר נחמן מכאן קרבו אותו בשעה שהלכו

הערות ותקונים

לויטער), ועיין מה שהעירוני בפסיקתא סס הערה כ"ה ובלקה טוב וישלח ל"ה הערה י"ט, והוראת מלת אלנסקי בל"ז אדמועהגל"ה פ"י שפת יוני, (הפולטיט, גריכיש) ומהו זירושלמי סוטה פ"ו ה"א דף כ"א ע"ב קרו שמע אלויסיהון. פ"י בשפת יוני, ועיין בערך השלם ערך אלנסקי, ובכ"י פארמא בטעות לשון אלון וסמיו זל"ל לשון אלויסיהו: (קא) עוד איני מייחד שמי על אדם אלא אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב עוד פעם אחרת אני נגלה עליו. וז"ל לנכון ככ"י רומי. ובז"ר פפ"ב אות ג' וירא אלהים עוד אמר ר' זכריה עוד איני מייחד שמי על זרים אלא עליך ולא על אחר שנאמר וירא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב ולא אחר עמם, אמר ר' יודן עוד פעם אחרת אני נגלה עליך, ע"כ. וזה בסדר ויגש (מ"ו ד'): (קב) הקב"ה עומד והוא יושב בקם לעמוד כו'. עיין בז"ר פמ"ח אות ז', ופסיקתא פסקא יהודא וע"ש בהערה ק"ז ובלקה טוב נראה ש"ה ח': (קג) אמרו חכמים מכאן דרש אבנר. עיין בז"ר פפ"ב אות ד' ומזבא זילקט וישלח רמז קל"ו בשם ז"ר, רבנן אמרי אפטר אבנר אלס דרסי והוא חולק על מלכות בית דוד אלא מדרש דרש והמליך את איש בושת בה"ד ומלכים מחלצ' ילאו זה שאול ואיג צושת, ומה ראו לקרב ולרחק בפלגש בגבעה כו'. ועיין ירושלמי תענית פ"ד ה"י (דף נט ע"ג) ופתחתא דאיכה רבה אות ל"ג. ודברי המדרש רבה מובאים בתוספות סנהדרין דף כ ע"א ד"ה ששה, וכן למאמר התנחומא הלזה כוון גם רש"י בספרו התורה וישלח ל"ה י" ע"ש: (קד) ולא עוד אלא בפלגש בגבעה. תקנתו ש"ל קרבו, או ז"ל ולא עוד אלא בפלגש בגבעה קרבו אותו כו'. ובז"ר סס ר' זכריה ור' חלבו ור' שמואל בר נחמן, ומלכים מחלצ' ילאו, זה ירבעם ויהוא, רבנן אמרי כו', ואולי גם בתנחומא ז"ל אמר ר' שמואל בר נחמן זה ירבעם ויהוא

עליו ואמרו איש ממנו לא יתן בתו לבנימן לאשה (שופטים כא ה), שנידו אותו, ואחר כך חזרו וקבלו אותו, אמרו אילולי שהוא מעולה מן השמים, לא היה הקב"ה אומר ליעקב אבינו כשהיה בא מחוצה לארץ, ומלכים מוחלצין יצאו, הרי מכאן קרבו אותו: [ל] ד"א אני אל שדי, (קה) תירגם עקילם, נאמן אני לשלם לכל אדם לפי מעשיו: פרה ורבה, לך הייתי מצפה שתפרה ותרבה ותעמיד שבטים: גוי וקהל גוים, בישרו שבניו עתידין להיות נעשין כגוים, מה הגוים שבועים, אף בניך שבועים סנהדרין, שנאמר אספה לי שבועים איש (במדבר יא טו): ד"א גוי וקהל גוים, בישרו שעתידין בניו להיות מזבחים באשרה כגוים, אימתי בימי אליהו, מה כתיב, וירפא את מזבח ה' ההרוס (מ"א יח ז), (קו) שריפא אותו והביאן לדרך הטובה, שעשה להם כל אותן הנסים, כיון שראו אותו מה אמרו, ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים (שם טז ט), בעולם הזה על ידי שהיתה ע"ז מצויו אמרו ה' הוא האלהים ה' הוא האלהים, אבל לעולם הבא כשימולך הקב"ה עלינו ועל כל ישראל אומרים והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (דברים יד ט):

חסלת פרשת וישלה

פרשת וישב

- [א] וישב יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית לו ה). זש"ה מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), (א) אמר ר' ירמיה אין אנו יודעים אם מעונה הוא האלהים אם האלהים הוא מעונה, כשהוא אומר תפלה למשה איש האלהים ה' מעון אתה (שם ה ט) [הוי הקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מקומו]. (ב) אעפ"י שברא הקב"ה עולמו לא ישב בארץ אלא צדיק, ובזכותן הן מעמידין את העולם, שנאמר ובמתות זרועות עולם (דברים טז), בוא וראה שכל ימים שרשעים בעולם, אין הצדיקים נראין, וכן אתה מוצא שכל הימים שהיה עשו בארץ ישראל, לא היה יעקב יכול ליראות, עבר עשו שנאמר ויקח עשו את נשיו וגו' (בראשית לו ו), מיד וישב יעקב, לפיכך ויגרש מפניך אויב (דברים טז), באותה שעה, וישכן ישראל בטח בדד (שם):
- [ב] [וישב יעקב]. זש"ה בזעקך יצילוך קבוציך (שופטים יו יג), מהו, אלו המלאכים שניתנו לשמרו בשעה שיצא לילך לארם נהרים, שאין המלאכים המשמשין בארץ ישראל, משמשין בחוצה לארץ ולא של חוצה לארץ בארץ ישראל, כך יעקב ראה עולם ויורדים אהרים לילך עמו לחוצה לארץ, וכשבא לחזור קרא הקב"ה לאותן המלאכים שהיו משמשין אותו בארץ, אמר להם הרי יעקב חורו, צאו ונצא (ג) לאנפטי שלו (פי' תחום). למה הדבר דומה, למלך שיצא בנו למדינת הים ליקח

הערות ותקונים

ויהא וחמייס אמרו מכלן דרש בצבר כו', ועיין בלקח טוז וישלה ל"ה י"א ובהערות כ"ז כ"ח כ"ט סס: (קה) תירגם עקילם. פה חסר המלות שתרגם עקילם, ובכ"י פארמא תירגם אונקלוס עקילם, המלה אונקלוס היא הוספת המעתיק, ובכ"י פמ"ו אות ג' אני אל שדי תרגום עקילום אכסיום ואקיום. ורבינו נתן בערוך ערך אקיום גורם בכ"ר אקיום ואקיום, ויש לתקן במדרש אכסיום אקיום או אקיום ואקיום, ועיין בערוך השלם מירדני רכז הגדול מוה"ר ח"י ל"ד אקיום שמשאל המלות צבזב טזט טזט, והביא ג"כ תרגום זקנים ותרגום עקילם: (קו) שריפא אותן והביאן לדרך הטובה כו'. מוצא בליקוט מלכים רמז רי"ד בשם התנחומא ושם הגי' כשימולך הקב"ה עלינו אומרים כו':

(א) אמר ר' ירמיה. מוצא בכ"ר פס"ח אות ט', ושם הגי' אמר ר' יצחק, ובמדרש שו"ט מוזמר ל' אמר רבי, ל"ז אמר רבי ירמיה או רבי יצחק, והתחלת המאמר מהתנחומא מוצא בראשית פמ"ו והח"כ הוסיף המסדר הרבה דברים, וכן הביא בשם ר' אחא הוספת דברים אהרצת לשון: (ב) אע"פ שברא הקב"ה עולמו לא ישב בארץ אלא לדיק. בכ"י פארמא לא ישב בארץ עכ"ל לדיקים: (ג) לאנפטי שלו, פי' תחום. זה הפירוש הוסיף המעתיק בכ"י אקספארד, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכו' פארמא, ובכולם בטעות לאנפטי וכו' הגדול מוה"ר ח"י ל"ד לאנפטי, וכן במאמר שאלחחיו, גם בטעות אות כ"ד גס צפ" בשלה אות י"א בטעות לאנפטי, והיא המלה היוונית ἀπαρτελον ופי' לקראת פניו (בשטנבאגין), ועיין בערוך השלם ערך אפנתי שהעיר שם בליקוט היוונית מקומות המלה משוּבַּת, ובכ"י פארמא אותה לאפנתי ל"ז לאנפטי: לאפסקין

אשה, אחר ימים בא לחזור לבית אביו, אמר המלך (ד) לאפסיקין שלו (פי' לחייל) בראו ונצא לאנפשי של בני, כך כשבא יעקב לחזור לבית אביו, קרא הקב"ה למלאכי השרת, אמר להם בראו ונצא לאנפשי של יעקב, כיון שתלה יעקב עינו ראה אותן, שנאמר ויעקב הלך לדרבו ויפגעו בו מלאכי אלהים וגו' (נראה לנ צ), כשראה אותן יעקב מנין שהיו משמשין אותו בארץ ישראל, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראה מתנה אלהים זה (שם טו ג), (ה) לכך נאמר בזעקך ויצילוך קבוציך אלו המלאכים, ואת כולם ישא רוח (ישעיה מ יג), אלו עשו ואלופיו, שנאמר וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (נראה לנ ו), והרוסה בי ינחל ארץ (ישעיה סט) זה יעקב, שנאמר וישב יעקב:

[ג] [וישב יעקב]. (ו) וז"ה כי גרים אנחנו לפניך [ותושבים ככל אבותינו], (דס"א כט טו). כן הן הצדיקים, הקב"ה עשה אותן עיקר, והן עושין עצמן מפלין, אברהם גידלו הקב"ה, שנאמר ואברכך וגאדלה שמך וגו' (נראה יב ג), וכן קום התהלך בארץ וגו' (שם יג י), הוא אומר לבני חת גר ותושב אנכי עמכם (שם כג ד), וכן יצחק גידלו הקב"ה, שנאמר וירע יצחק בארץ ההוא וגו' (שם טו יב), ואומר (ויגד) [וישב] יצחק בגר (שם טו ו), וכן יעקב וישב יעקב בארץ מגורי אביו, לכך נאמר כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו:

[ד] [וישב יעקב וגו'], אלה תולדות יעקב יוסף, מה כתיב למעלה מן הענין אלה אלופי בני עשו (נראה לו טו), (ז) כיון שראה אותם יעקב נתבהל ואמר מי יוכל לעמוד בפני אלו, (ח) למה הדבר דומה, לזהבי שהיה יושב ועוסק במלאכתו, תלה תלמידו עינו וראה גמלים הרבה שמעונין תבן, התחיל לומר מי יוכל לעמוד כנגד אלו, א"ל רבו אם (ט) גין יוצא מן הכות הזה הוא שורף את כולם, כך יעקב אבינו כיון שראה לכל אלו עשו, התחיל מתירא ואמר מי יוכל לעמוד כנגד אלו, אמר לו הקב"ה ראה מה כתיב אחריו, אלה תולדות יעקב יוסף, הייך אדם אחד יוצא מיוסף ששורף כולם, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו' (עובדיה פסוק יח), אמר ר' חנינא כתיב הנה היו בקש אש שרפתם (ישעיה מז יד), וכתיב ובית יוסף להבה (עובדיה סט), לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף:

[ה] ד"א אלה תולדות יעקב יוסף, שהיו פני יוסף דומין ליעקב, מנין, שכך הוא אמר וישראל אהב את יוסף (י) [מכל בניו כי בן זקונים הוא לו (נראה לו ג)], והרי בנימין קטן ממנו והוא אומר בן זקונים, אלא שהיה איקונין דומה לו היו אלה תולדות יעקב יוסף]. מה יעקב העמיד שבטים, אף יוסף העמיד שבטים, שנאמר אפרים

הערות ותקונים

(ד) לאפסיקין שלו, פי' לחייל זה הוסף המעתיק כ"י אקספארד, וליתא כ"י פארמא וכו' רומי וכו' רח"כ, וכו' רומי הגי' לאפסיקין, וכו' רח"כ לאפסיקין, ואולי ל"ל לאפסיקין, עיין במוספי ערך אפסיקין שהביא ממוכן זה היה אפסיקין שבלל (אסתר רבה) וכתב פי' בל"ל Speciosus נכד וחשוב, וילדי הרב גדול החכם הסולל מוכ"ר ח"י קאחוס כתב בערך השלם נד 181 שלפניו במדרש איתא אויפסיקטין, ויש לגרוס לדעתו אויפסיקטין והיא אֲדַסְטַס פתרונה בל"ל המאוחרת רלוי וטוב לב לכל (פריינדיך), או יש לומר שהיא ל"ר Adspedatus פי' חשוב וכבד, ובמתכוון אשר כתב אלי העריני שלפניו בתנחומא יש לגרוס לאפסיקין והיא מנ"ה האלמנטית אֲדַסְטַס ויש לה שתי הוראות (א) מי ששייך לבית או לגרמי הבית. (ב) בן בית כלומר אלוף ומידע וחביב לבית, וא"כ שיעורו אמר המלך לממונה אשר על לרכי הבית, או אמר לאלופו ומידעו ורשו ללכת לקראתו: (ה) לכך נאמר בזעקך ויצילוך קבוציך אלו המלאכים. מובא בגדת בראשית פנ"ד אות ב' ודבריו לקוחים מתנחומא, וכן נשמע בגדת סיגויס בל"ר ריש פס"ד ומובא בזילקוט וישב רמז ק"מ בשם ב"ר ע"ש: (ו) זש"ה כי גרים אנחנו. מובא בגדת בראשית פנ"ז אות ג', רק הסיום שם הוא בסגנון אחר ע"ש: (ז) כיון שראה אותם יעקב. מובא בגדת בראשית פנ"ה אות א' ומובא מהתנחומא כ"י שלפניו: (ח) למה הדבר דומה. מובא ג"ל בגדת בראשית שם כמו שהיא בתנחומא, ועיין בל"ר פס"ד אות ה' ומובא בזילקוט וישב רמז ק"מ וזילקוט עובדיה רמז תקנ"ט ב' והיה בית יעקב, בשם ב"ר בסגנון אחר ממה שהיא בתנחומא, ועיין גם בתנחומא הרפס וישב אות א' משל למה הדבר דומה לגמלים הרבה שהיו עושין פשתן בו, מובעים דבריו מנ"ר, ובמקום פשתן ל"ל קש או תבן, ובמקום ג"ד בל"ר ותנחומא שלנו הליג "גילוף", ועיין צפירש" עה"ת ריש וישב, ועיין בלקח טוב וישב ל"ו א', ובהערה פ"ו שם: (ט) נן אחד. פי' ילוף, עיין ערוך: (י) מכל בניו. הוספתי ע"פ כ"י רומי, וכו' רח"כ וכו' וכו'

ומנשה כראובן ושמעון יהיו ל^י (כראשית מח ט), הוי אלה תולדות יעקב : (יא) ד"א מה יעקב נתכסה מאביו כ"ב שנה, כך יוסף נתכסה מאביו כ"ב שנה, לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף. (יב) אמר ר' לוי אמר ר' יוחנן כל מקום אשר הוא אומר היה, ראה ג' עולמות, כתיב בנח תמים היה (שמות ג ט), ראה את העולם בישובו עד שלא בא המבול, וראה אותו חרב, וראה אותו בשוקו אחר כך, לכך נאמר בו היה. משה כתיב היה רועה וגו' (שמות ג ט), ראה ישראל עד שלא נתחזק השעבוד, וראה השעבוד, וראו אותן כשנגנאלו. [במדרכבתיב] איש יהודי היה בשושן הבירה (אסתר ג ט), ראה אותן עד שלא נשתעבדו ביד המן, וראה אותם בגזירות שנגזרו עליהם, וראה אותם בגאולתם. אויב כתיב איש היה בארץ (איוב א ט), וראה ג' עולמות, היה תם, ונתייטר ביסורין, וראה כ' נתרפא, ואף יוסף כתיב בו היה, אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה (כראשית לו ג) : (יג) כל הדברים שאירעו ליעקב אירעו ליוסף, ביעקב כתיב גנבתי יום (שם לא ט), אף יוסף כתיב ביה כי גנב גנבתי (שם י ט), ביעקב רדף אותו עשו, ואת יוסף רדפו אותו אחיו, יעקב נשתעבד אצל לבן, ויוסף נשתעבד במצרים, לכך כתיב אלה תולדות יעקב יוסף :

ויבא יוסף את דבתם רעה, מהו את דבתם רעה, שאמר לשון הרע על אחיו, ומה לשון הרע אמר עליהם, (יד) אמר ר' יהודה אמר עליהם שחותכין אבר מן החי ואוכלין, א"ל הקב"ה אתה אמרת לשון הרע על השבטים, הייך למחר אתה יורד למצרים ואתה קורא להם שיאכלו עמך, והם חושדים אותך שם על השחיטה, שנאמר וישמו לו לבדו וגו' (כראשית מג ג), ר' מאיר אומר א"ל אחיו נתנין עיניהן בכנעניות, א"ל הקב"ה אמרת אתה לשון הרע על אחיך, הייך למחר אתה יורד למצרים, והיא אומרת בא אלי העבד העברי (שם נט י), הוי ויבא יוסף וגו' :

[ז] **ויראנו** אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו [וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום], (טו) שהיה בא ושואל בשלומם ולא היו משיבים אותו, למה שהיה כך מנהגו שהיה שואל בשלומם, יש לך אדם עד שלא נכנס לשררה (טז) [הוא שואל בשלום בני אדם, אבל משנכנס לשררה] רוחו גסה עליו ואינו משיב לשואל לשלום בני העיר, אבל יוסף לא היה כן, אע"פ שנכנס לשררה הוא היה מנהגו לשואל בשלום אחיו, שנאמר וישאל להם לשלום (כראשית מג ט), א"ל הקב"ה יוסף אתה היית מתחיל לשואל בשלום אחיך בעולם הזה, והם היו שונאים אותך, אבל לעולם הבא אני מרצה אתכם ומעביר שנאה מביניכם ומושיב אתכם בשלוה ועושה שלום ביניכם, וכך אמר דוד, הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תלים קלג ב) :

הערות ותקונים

ובכ"י פארמא הוא כמו שלפנינו : (יא) ד"א מה יעקב נתכסה מאביו כ"ב שנה כך יוסף. ובלקח טוב (וישב לו' ב') מה יעקב נפרד מאביו כ"ב שנה אף יוסף נפרד מאביו כ"ב שנה שנאמר ויוסף בן שבע עשרה שנה, וכתיב ויוסף בן שלשים שנה כעמדו לפני פרעה ו'. שנים של שבעה ו'. שנים של רבע הכי ל"ס י"א מהס ו"ז נשאר כ"ב עכ"ל. ועיין רש"י עה"ת וישב לו' ג' : (יב) אמר ר' לוי אמר ר' יוחנן כל מקום אשר הוא אומר היה. עיין ז"ר פ"ל אות ה' ובאסתר רבה פ"ו אות ג' מה שהובא בשם ר' יוחנן ובשם ר' לוי : (יג) כל הדברים שאירעו ליעקב אירעו ליוסף. עיין זה בהרחבת דברים צ"ב פ"ד אות ו' ומנהג שם כ"ד דברים ששם יעקב ליוסף, ועיין רש"י עה"ת ומדרש אגדה כו' ובלקח טוב : (יד) אמר ר' יהודה אמר עליהם שחותכין אבר מן החי כו' ר' מאיר אומר א"ל אחיו נתנין עיניהן בכנעניות. המאמר הזה נשנה בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף עו סע"ד) ובצ"ד פ"ד אות ז' ושם הוא בסגנון אחר ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון, ר' מאיר אמר חשודים הן בניך על אבר מן החי, ר' יהודה אומר מזולזין בני השפחות וקורין להם עבדים, ר' שמעון אומר חולין הן עיניהן בננות הארץ (לגתי מאמר ר' יהודה מוקדם לפני מאמר ר' שמעון, וכו"ל נכון בירושלמי) אמר לו הקב"ה אתה אמרת חשודים בניך על אבר מן החי חייך אפילו בשעת הקלקלה אינם אלא שוחטים ואוכלים וישחמו שעיר עוים, אתה אמרת מזולזים הם בני השפחות וקורין עבדים לעבד נמכר יוסף, אתה אמרת חולין עיניהם בננות הארץ חייך שאני מגרש בך את הדוב, ומשאל אשת אדוניו וגו'. ודברי המדרש צ"ר מובאים בליקוט וישב רמז ק"מ וגם בליקוט משלי רמז התק"ד ובצ"ד עה"ת, ע"ש. ולפניו בתנחומא כ"י שלטו מובא מאמר של ר' יהודה בשם ר' מאיר ומאמר קל ר' שמעון מובא בשם ר' יהודה : (טו) שהיה בא ושואל בשלומם. מובא בליקוט וישב רמז קמ"א בשם התנחומא : (טז) הוא שואל

[ח] וירד בעת ההיא יורד יהודה מאת אחיו וגו' (בראשית לה ח). (יז) ילמדנו רבינו אם נפלה מפולת בשבת ואין יודע אם יש שם ישראל אם לאו, מהו לפקח עליהן בשבת. (יח) כך שנו רבותינו מי שנפלה עליו מפולת [בשבת], ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל, (יט) מפקחין עליו [את הגל], מצאווה חי מפקחין עליו, ואם מת יניחווהו. כתיב בשבת מחלליה מות יומת (שמות לא יד), ושנו רבותינו מפקחין על החי בשבת, (כ) אמר ר' אלעזר בן עזריה ומה המילה שאינה אלא אחת מרמ"ח אברים דוחה את השבת, רמ"ח אברים תחת האבן אינו דין שדוחין עליו את השבת, (כא) ר' שמעון בן מנסיא אומר חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ואם פקחם עליו לזהיות נפש אחת, (כב) אף אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם (יחזקאל לו יג). (כג) שאל מין אחד לרבינו אפשר שהמתים חיים, אבותיכם אינן מודים, ואתם מודים, מה כתיב ביעקב, ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו [וימאן להתנחם], אילו היה יודע שהמתים חיים היה ממאן להתנחם, והיה אומר כי ארד אל בני אבל שאולה, אמר לו רבינו שומה שבועלם, מפני שהיה יעקב אבינו יודע ברוח הקדש שדעה יוסף חי, לפיכך לא קיבל עליו תנחומין, (כד) שאין מקבלין תנחומין על החי: ד"א וימאן להתנחם. (כה) אלא אמר יעקב אבינו הרי נפרצה ברית השבטים, כמה יגעתי להעמיד י"ב שבטים, (כו) ורואה אני מאחר שיוסף הלך הרי פסקה אותו הברית, כל מעשיו של הקב"ה כנגד י"ב שבטים י"ב מלות י"ב חדשים י"ב שעות ביום י"ב שעות בלילה י"ב אבנים שהיה אהרן לובש, ועכשיו הלך לו יוסף, הרי נפרצה ברית השבטים. ולא היה יודע יעקב לישא אשה ודחוליד בן כדי שיהיו י"ב שבטים, אלא מפני שעמד בשבועה של לבן, שאמר אם תענה את בנותי ואם תקח נשים על בנותי (בראשית לט ט), אפילו אחר מיתתן, מה עשה לבן הוציאו לחוץ, א"ל אין איש עמנו ראה אלהים עד וגו' (שם), מפני אותה השבועה לא היה יכול לישא אשה, כיון שראו בניו שכך היה מתרעם, ולא היה מקבל תנחומין, הלכו להם אצל יהודה, (כז) אמרו לו אתה עשית לנו את כל הרעה הגדולה, אמר להם אני אמרתי לכם מה בצע וגו' (שם לו ט), ואתם אומרים אתה עשית, אמרו לו ולא שמענו לך, אתה אמרת לנו ונמכרנו לישמעאלים (שם טז טו), ושמענו לך, אילו אמרת לנו ונחויירו לאביו לא היינו שומעים לך, לפיכך באותה שעה עמדו ונידו אותו, מנין ממה שקראו בענין יורד יהודה:

הערות ותקונים

צטלוס. תקתי, וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י פארמא וכ"י רח"ס: (יז) ילמדנו רבינו. נסמכה שאלתא זו לכאן ע"ש סוף המאמר שמסיים ואם פקחם עליו לזהיות נפש אחת אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם היינו שזכות זה יזכו לתחיית המתים. וע"ה הביא שאלת המין לרבינו כי יעקב לא הודה בתחיית המתים והיה אומר כי ארד אל בני אבל שאולה, ותשובת רבינו כי יעקב ידע צדוק הקודש כי הוא חי ואין מקבלין תנחומין על החי, וזה טעם קיסור שאלתא זו לכאן: (יח) כך שנו רבותינו. משנה יומא דף פג ע"א: (יט) מפקחין עליו את הגל, המלות את הגל הוספתי כמו שהוא במשנה, אבל במשנה שצירושלמי ליתא ג"כ, וכן ליתא בכ"י רומי: (ב) אמר ר' אלעזר בן עזריה ומה אם המילה כו'. שבת דף קלב ע"א, יומא דף פה ע"ב. וביומא יש לתקן של"ל, ר' אלעזר בן עזריה" וכן משנה בתוספתא שבת פט"ו, ועיין רש"י ביומא שם, וכן נראה במכילתא כי תשא: (כא) ר' שמעון בן מנסיא אומר. יומא דף פה ע"ב, ועיין במכילתא שם מובא המאמר מר' שמעון בן מנסיא בשם ר' נתן, ובשם ר' שמעון בן מנסיא מובא מאמר אשר מובא בגמרא בשם ר' יוחנן בן יוסף, לכן יש לתקן במכילתא כמו שהוא בתנחומא ובבבלי יומא שם: (כב) אף אני אעשה לכם מה שכתוב הנה אנכי פותח את קברותיכם, ר"ל תחיית המתים, עיין וילקוט יחזקאל סוף רמז ש"ה בשם פד"ר"א: (כג) שאל מין אחד. מובא בילקוט וישב רמז קמ"ג בשם התנחומא, ועיין בפ"י מהר"ו ז"ר פ"ד אות כ"א שכתב ע"ע בילקוט שכתב ופלא ומוציין לתנחומא ואינו בתנחומא ע"כ, אולם הוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (כד) שאין מקבלין תנחומין על החי, וכן בצ"ד פ"ד אות כ"ה וילקוט וישב רמז קמ"ג ולקח טוב (בראשית לו לה) מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים, ועיין במס' סופרים סוף פכ"ה ובש"י ע"ה"ת: (כה) אלא אמר יעקב אבינו הרי נפרצה ברית השבטים. עיין לקח טוב שכתב בספור. היה שקלף הקב"ה עליו שהסר מ"ב שבטים, וכיון להמאמר שלפנינו, ע"ש מה שכתבנו בהסרם פ"ז: (כו) ורואה אני מאחר שיוסף הלך הרי פסקה אותו הברית. המלות האלה חסרים בכ"י רומי, וכן ליתא בילקוט, ונמנא לנכון גם בכ"י רח"ס וכ"י פארמא: (כז) אמרו לו אתה עשית לנו כל הרעה הגדולה.

[ט] [וירד יהודה]. (כח) זש"ה בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל (מלאכי ב' ה'), מדר בגדה יהודה, כיחש יהודה, כשם שאתה אומר אשר אתה בגדתה בה (סס יד), הוי אומר כיחש יהודה, על מה כיחש כי חלל יהודה קודש ה' (סס ה'), הוי בגדה יהודה, ובעל בת אל נבר (סס) ולחלן הוא אומר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב'), וכאן הוא אומר כי חלל יהודה, הוי ובעל בת אל נבר: וירא שם יהודה בת איש כנעני ושמו שוע (בראשית לח ב'), אימתי בשעה שפירש מאחיו, שנאמר וירד יהודה:

[י] [וירד יהודה]. (כט) זש"ה עוד היוורש אביא לך וגו' (מייסס ב' טו), (ל) ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר לאחיותיהם נטלו השבטים, שנאמר ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, וכמה היו הבנות, אלא תימותיהם היו, שהיתה יולדת עמו תאומים והוא נוטלה, וכן הוא אומר גבי בנימן כי גם זה לך בן (בראשית לה יז), כי זה לך בן לא נאמר, אלא כי גם זה, שילדה אמו תאומה, הוי ויקומו כל בניו וכל בנותיו וגו' (סס ל' לה), מכאן אתה למד שנטלו את אחיותיהם, ור' נחמיה מקיים בנותיו כלותיו, שחתנו של אדם כבנו וכלתו כבתו, ואין אדם נמנע מלקרוא לכלתו בתו. אמרו רבותינו יהודה שהיה גדול בבית אביו נטל כנעניות, שכתוב וירא שם יהודה, והגביא מכריו עד עדולם יבא (קדוש) [כבוד] ישראל (מייסס ב' טו), הוי וירד יהודה וגו' ויש עד איש עדולמי:

[יא] [וירד יהודה]. (לא) זש"ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נ"ח). משל למלך בשר ודם שהוא יושב ודן לאדם והדיין אומר לו אמור אם הרגת אם לא הרגת, אם אומר לו הרגתי הדיין הורגו, ואם לא הודה אינו הורגו, אבל הקב"ה אינו כן, מי שמודה הקב"ה מרחם עליו, שנאמר ומודה ועווב ירוחם (משלי כ"ג), ר' שמעון בן הלפתא אומר, אמר הקב"ה לירושלים על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב' לה), אבל מי שהוא מודה ועווב ירוחם, הוי כי לא מחשבותי וגו'. אמר ר' יוסי בן קצרתה בשר ודם עישה לו שביע בהר או בבקעה, שמא יכול לעשות במים, אבל הקב"ה כתיב בו בים דרכך [ושבילך במים רבים] (תהלים ע"ב), בכל מקום שהוא רוצה עושה לו דרך: ד"א כי לא מחשבותי מחשבותיכם, מלך בשר ודם קצף על בני אדם, שורדן מן המדינה, שמא הוא יכול לעשות דרך בים להורידן ולשקען בתוכו, (לב) [אבל הקב"ה אינו כן אלא כעס על המצרים ועשה דרך בים להורידן ושקען בתוכן], מנין שנאמר הנותן בים דרך ובמים עוים נתיבה (ישעיה מ"ג טו), ומה גדול מכולם המוציא רכב וסוס (לג) חיל ועווי, הוי כי לא מחשבותי: ד"א כי לא מחשבותי, יוסף מכרו אותו ונתו למדנים והמדנים מכרו אותו אל מצרים, עד שלא ירד יוסף, (לד) ירד יהודה להתקין גואל אחרון זה מלך המשיח [שיצא ממנו מלך המשיח]. וילך יהודה אין כתיב כאן, אלא

ה ערות ותקונים

עיין לקח טוב ורש"י ע"ה: (כח) זש"ה בגדה יהודה. עיין ב"ר ריש פפ"ה נדרש שם על הכתוב הזה בלוקן אחר, ומוצא בילקוט וישב רמז קמ"ד ובילקוט מלאכי רמז תקפ"ט בשם ב"ר, ועיין במ"כ שם: (כט) זש"ה עוד היוורש אביא לך. עיין ב"ר ריש פפ"ה ויהי צבת ההיא וירד יהודה מאת אחיו [זש"ה] עוד היוורש אביא לך יוספת מרשה עד עדולם יבא מלכן וקדושן של ישראל עד עדולם יבא כבודו של ישראל עד עדולם יבא דכתיב ויש עד איש עדולמי. ועיין בלגדה בראשית פס"ג בבריכות: (ל) ר' יהודה ור' נחמיה. עיין ב"ר פפ"ד אות כ"א ותראה כי הדרסה ההיא מוסגת על ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, וז"ל המדרש שם: כמה צבת היו לו הדא הוות והלואי קברה אלף אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו (והוא המאמר מר' נחמיה בתחומא), רבי יהודה אומר לאחיותיהם נטלו השבטים, הה"ל ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו, ועיין בילקוט וישב רמז קמ"ג שטסחא אחרת היה לפניו ב"ר, ורש"י צפ"י הורה (בראשית לו לה) הביא כמו שהיא בתחומא: (לא) זש"ה כי לא מחשבותי, מוצא בילקוט ישעיה רמז סמ"ג ורש"י בלדו "מדרש" וז"ל "תחומא". וכל רמז סמ"ג הוא מהתחומא שלפינו, וכן מוצא בילקוט ירמיה רמז רס"ח ד"ה כני נשפט אותך כ', בשם התחומא, והליון תחומא נשמש ויש להליון על המאמר הנני נשפט אותך: (לב) אבל הקב"ה אינו כן. הוספתי, והלאמר לנטון ככ"י רומי וככ"י רח"ס וככ"י פארמא ובילקוט שם, והמעתיק השמיט מן בתוכו עד בתוכו: (לג) חיל ועווי הוי כי לא מחשבותי. זה הסר בילקוט שם: (לד) ירד יהודה גואל אחרון זה מלך המשיח שיצא ממנו מלך המשיח. עיין ב"ר פפ"ה אות א' ובגלגלת

אלא וירד יהודה, (לה) אמר ר' יוחנן נסמך ירידה לירידה, יגידת יוסף לירידת יהודה, ויוסף הורד מצרימה וירד יהודה, (לו) כיוצא בדבר אתה אומר ביה בליליא קמיל בלשצר מלכא כשראה (דניאל טו), מה כתיב אחריו, ודריוש מדאה קביל מלכותא (סו ו טו), נסמך קוצין לקוצין, מחריב בית למחריב בית (לו) והפסק מלכות להפסק מלכות:

[יב] וירך יהודה. מהו וירד שהורידוהו מגדולתו, למה שמינו אותו מלך עליהם, כיון שמכרו את יוסף נכנסו אצל אביהם לנחמו, [ולא] ביקש להתנחם, אמרו עכשיו הזקן מקפיד עלינו, מה עשו עמדו ונידו אותו, שנאמר וירד יהודה: ד"א וירד יהודה, כיון שמכרו את יוסף מה כתיב, וישב ראובן אל הבור (בראשית לג כט), כיון שלא מצאו קרע את בגדיו, אף כולם עמדו ונתפזרו, ואף יהודה נתפזר עמהם, [הוי] וירד יהודה:

[יג] [וירך יהודה]. מה כתיב למעלה מן הענין, ויאמר לו לך נא ראה [את שלום אחיך ואת שלום הצאן] (בראשית לח יד), וכי הצאן יודעות, מהו שלום שאמר לו את שלום הצאן, אמר ר' אייבו צריך אדם שיהא מתפלל (לח) על מי שהוא משביר אותו, לפי שהיה יעקב משתכר מצאנו ואוכל החלב ולובש הגו, לפיכך נצרך לשאל בשלומן, לכך נאמר את שלום אחיך ואת שלום הצאן. והשיבני דבר, הם אמרו טרוף טרוף יוסף (סו טו ז): וישלחוהו מעמק חברון, וכי יש עמק בחברון, והלא כולה עליה היא, שנאמר ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג כג), וכן הוא אומר עלו זה בנגב ועליתם הדר (סו טו י), וכאן הוא אומר מעמק חברון, (לט) אמר ר' יוחנן (מעיינה) [מעצה] עמוקה שנמש' הקב"ה בינו ובין עצמו, בין הבתרים עם אברהם: וימצאהו איש (מ) מלאך: והנה תועה. א"ל המלאך ואין אתה יודע שאתה הולך לתעות, א"ל את אחי אנכי מבקש וגו'. ויאמר האיש נסעו מזה. מהו מזה, כיון שהם רואים אותך הן נעשין אכזרים: כי שמעתי אומרים נלכה דתינה, מהו דתינה אמרו רבותינו שהיה המלאך משמר דת יה: וילך יוסף אחר אחיו וגו', ויראו אותו מרחוק. עד שהוא רחוק מיל: ויאמרו איש אל אחיו. מי הם שמעון ולוי: הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לבו ונהרגוהו וגו'. (מא) אמר ר' יצחק המקרא אומר לך דרשני, מי אמר ונראה אלא הם אמרו לבו ונהרגוהו, ורוח הקודש אומרת ונראה אותם, הם אמרו לבו ונהרגוהו, והוא

הערות ותקונים

ובגדה בראשית פס"ג אות ג': (לה) אמר ר' יוחנן נסמך ירידה לירידה. צב"ר פפ"ה אות ז' ומוצא בילקוט וישב רמז קמ"ד מוצא זה בשם ר' אלעזר ובשם ר' יוחנן כדי לסמוך הכר להכר, ובילקוט שם בשם צב"ר הגי' ר' יוחנן אמר כדי לסמוך ירידה לירידה, ור' אלעזר אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשה פטיפר, ועיין בלקח טוב (וישב לח א'), והעירותי שם בהערה ז' שבילקוט נחלק המאמר מר' אלעזר במאמר מר' יוחנן וכן להיפך, והמאמר הזה מוצא גם בילקוט דניאל רמז אלף ס"ג ושם הגי' כמו במדרש צב"ר, ובילקוט וישב שם השמים המעתיק שורה שלימה ר' אלעזר אומר [כדי לסמוך הכר נא להכר נא, ר' שמואל בר נחמני אמר] כדי לסמוך מעשה תמר, ומוצא לנכון בילקוט דניאל שם: (לו) כיוצא בדבר אתה אומר, עיין צב"ר פפ"ה אות ז': (לז) והפסק מלכות. צב"ר שם מוצא זה בשם ר' שמואל בר נחמן, ועיין צב"ר שם והלשון שם משובש: (לח) על מי שהוא משביר אותו. וכ"ה צכ"י פארכמא, ובצ"י רומי על מי שהוא משתכר ממנו, ובצ"י רח"ס על מי שהוא משכיר אותו, וכ"ל גם לפנינו. ועיין צב"ר פפ"ד אות י"ג ומוצא בלקח טוב. בדלא אמר שאדם צריך לשאל בשלום דבר שיש בו הכייה ממנו: (לט) אמר ר' יוחנן מעלה עמוקה. כן תקתי, וכ"ה לנכון צכ"י רומי וכ"י פארכמא וכ"י רח"ס, ובצ"ר פפ"ד אות י"ג וישלחוהו מעמק חברון והלא חין חברון נתנה חלה צהר אמר ר' אחא הלך ובעליה אוחה הערה העמוקה שנתן הקב"ה לנו וצין חבר הנאה שהיה קבור בחברון ועבדום וענו אותם, ועיין סוטה דף י"ג ע"ב וברש"י עה"ת (וישב יד) ובילקוט רמז קמ"א ובלקח טוב שם, ושם בהערה ל"א: (מ) מלאך. עיין צב"ר שם אות י"ד אמר ר' ינאי ג' מלאכים נודדו לנו, ועיין בלקח טוב שם הערה ל"ג, וברש"י עה"ת הביא זה גבריאל שהאמר והאיש גבריאל, ומה שכתיב בהערה שם שהוא מתחומא, ז"ל פד"א, כמו שמוצא ג"כ בשם פד"א בילקוט רמז קמ"א: (מא) אמר ר' יצחק המקרא אומר לך דרשני. ז"ל רש"י בפירושו על התורה: אמר ר' יצחק מקרא זה אומר דרשני רוח הקודש אומרת כן, הם אומרים נהרגנו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי, ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו עכ"ל. וכוון צוה אל התנחומא שלפנינו

[יד] ויוסף הורד מצרימה (נראה לט 6), (נג) זש"ה כי ה' אהב משפט ולא יעזוב את חסידיו (הגלס לו טח), למה הקב"ה אהב משפט, שהוא נקרא בעל המשפט, שנאמר כי אלהי משפט ה' (ישעי לו יח), ואומר ותאחזו במשפט ידי (דברים לב מה): ד"א לא יעזוב את חסידיו, וכי חסידיו צריכין שימור, אמר ר' ירמיה ראה מה כתיב רגלי חסידיו ישמור (ש"א ג ט), וכי הם צריכין שימור, אלא משל ההדיוט אומר גודרין את הגדור ופוצין את הפרוץ הוא לא יעזוב את חסידיו: (נד) ד"א כי ה' אהב משפט וגו' [לעולם נשמרו]. מדבר ביוסף, ואיכן שמרו, [ראה] מה כתיב ויעברו אנשים מדינים סוחרים (נראה לט טח), ומה היו טעונין (נה) והלא אין דרכן של גמלים לטעון אלא עטרן, וכאן כתיב נכאת צרי לוט, אלא אמר הקב"ה יהיה צדיק זה נתון בין ריח רע, אלא אומין לו ריח טוב, הוי לא יעזוב את חסידיו. וזרע רשעים נכרת (תגלס טז) זה פוטיפר, שלא נמלו לעבוד אלא לדבר אחר, מה עשה הקב"ה סירסו, הוי זרע רשעים נכרת ואין נכרת אלא סירוס, שנאמר ומעוך וכתות נתת וכתות וכתות (ויקרא כג כד), ומנין שלא היה סירוס ופוטפר סירוס פריעה (נראה לט טז):

[טו] (נו) ד"א ויוסף הורד מצרימה. זש"ה ראיתי עבדים על סוסים (קבלת י ז). זה נבוכדנצר שהחריב את בית המקדש, שלא נכנס לתוכו שהיה מתירא, מה עשה מיכאל ירד ואחז בסוסו, והכניסו לקודש הקדשים, ורוח הקודש אומרת ראיתי עבדים על סוסים, זה נבוכדנצר, ושרים הולכים כעבדים על הארץ (סז), זה מיכאל, שנאמר כי אם מיכאל שרכם (דניאל י טז): (נז) ד"א ראיתי עבדים על סוסים, מדבר במדינים, והמדינים מכרו אותו אל מצרים (נראה לט לו), (נח) אמר ר' אבין הלוי בר חמא בן האמה מוכרים ובין העבד קונים, בין אלו ובין אלו נמכר יוסף: ויוסף הורד מצרימה. (נט) הורד חרש למצרים, (ס) למה הדבר דומה, לפרה שהיו מבקשים להכניסה (סא) למקולין, ולא היתה מבקשת לייכנס, מה עשו, נמלו בנה (לבית המזבח) והכניסוהו למקולין, והתחיל בנה גועה, ונכנסה אמו אחריו שלא בטובתה, כך יעקב אבינו ובניו היו הפרה, שנאמר כי כפרה סוררה (סוט ד טז), ויוסף ירד תחלה למצרים, לקיים גזירה שנגזרה על הזקן שנאמר ועבדום וענו אותם וגו' (נראה לו יג), והיה יעקב מתירא לירד, מה עשה הקב"ה הוריד יוסף למצרים, ומשך לאביו שלא בטובתו, לכך נאמר ויוסף הורד מצרימה:

הערות ותקונים

לדוד וממנו עתיד מלך המשיח לעמוד: (נג) זש"ה כי ה' אהב משפט. מובא בילקוט תהלים רמז השל"א בשם התנחומא: (נד) ד"א כי ה' אהב משפט וגו', מדבר ביוסף. גם זה מובא בילקוט תהלים סז בראש רמז תשל"ב והוא ג"כ מתנחומא, ולא נכון הפסוק זה הרמז, והוא מאמר אחד עם סוף הרמז שלפניו: (נה) והלא אין דרכן של גמלים לטעון אלא עטרן. ב"ר פפ"ד אות י"ז אמר ר' אבה בר כהנא והלא אין דרכן של ישמעאלים להיות טעונים אלא עורות ועטרן, אלא ראה מה זימן הקב"ה לאותו לדיק בואתה שעה, שקיים מלאים כדאי שיהא הרוח מנשבת בהם מפני ריחן של ערביים. ועיין ברש"י על הנוה (וישב לו"ז כ"ד): (נז) ד"א ויוסף הורד מצרימה זש"ה ראיתי עבדים. מובא בילקוט קבלת רמז תתקפ"ט בשם התנחומא עד חופר גומץ: (נח) ד"א רגלי וגו' מדבר במדינים. מובא ג"כ בילקוט ס"א: (נח) אמר ר' אבין הלוי בר חמא. מובא בילקוט שם בשם התנחומא ושם הגי' בין האמה מוכרין ובין העבד כו'. ולא נמלא זכרו ביוחסין ובסדר הדורות, ואולי ז"ל ר' אבין הלוי בר חמא, והוא ר' בון בר חייה בירושלמי תלמידי של ר' זעירא ור' הילא: (נט) הורד השבט למצרים אל הקרי, הורד אלא הוריד (סוטע דף יג ע"ב): (ס) למה הדבר דומה לפרה כו'. ב"ר פפ"ד אות ז' מובא זה המשל וקבלת בסגנון אחר בשם ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון. ובילקוט וישב רמז קמ"ה בשם ב"ר והשמיים שם האומר, ובמדרש שוחר טוב מזמור ק"ה כפסוק ויתהלכו מגוי אל גוי בשם ר' פנחס הכהן בר חמא. ומובא בילקוט תהלים רמז תתל"ג כפסוק ויקרא רעב, ובטענת נרשם שם, בראשית רבה וז"ל "מדרש תהלים" ובתנחומא הנדפס וישב אות ד' הביא וז"ל אמר ר' תנחומא למה הדבר דומה לפרה שמתבקשין ליתן עול בוארה והיא מונעת העול מן בוארה, מה עשו נוטלת את בנה מאחריה ומשכו אותו לאותו מקום שמתבקשין בו לחרוש והיה העגל גועה כו'. אין ספק אללי שבעל מסדר תנחומא הנדפס כתב "אמר ר' התנחומא" וכוונתו למדרש התנחומא כ"י שלפנינו, אף כי המשל הוא בסגנון אחר: (סא) למקולין. כן נקרא בית המעבדים בל"ר Maellum (פוייטמאק), ועיין בערוך. ולדעתנו לפנינו המלות "לבית המזבח" שהסבירתי בהן הוספת המעתיק בכ"י אקספארד, וליחא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, והוא פי' על מלת למקולין: שלא

[מז] ד"א ויוסף הורד, מהו ויוסף הורד, שהיה מטלמל את המצרים ממקום למקום, כשם שאתה אומר ואת העם העביר אותו לערים (בגא' מו כה), שהיה נשאן מכאן ונותן כאן, (סב) שלא יהו מונים ל'ישראל לקרותם גלוותא בני גלוותא: ויקנהו פומיפר, למה נקרא שמו פומיפר, (סג) שהיה מפמם פרים לעבודה זרה: ד"א למה נקרא שמו פומיפר שנכנס לביתו של פרעה (סד) ונעשה ביתו פומיפוס (פי' עשיר), שהבהיק לביתו של פרעה: שר המבחים. אעפ"י כן, ויהי ה' את יוסף, אמר ר' אבדו אין לי אלא ברווחה, מנין אפילו בצער, הרי כתב ויקח אדוני יוסף אותו ויתנהו אל בית הסדר (שם נט כ), אעפ"י כן ויהי ה' את יוסף (שם סס כה). אמר ר' אבדו יש לך אדם שהוא אוהב חבירו ברווחה, הגיעה לו צרה עשה כאילו אינו יודעו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ויהי שם בבית הסדר (שם סס כ), ויהי ה' את יוסף (שם סס כה) בצרה וברווחה היה עמו: ויהי איש מצליח. היה חוגר מתניו (סה) ואדונו אומר לו מזוג לי כוס חמין והוא מזוג, תן לי צונן והוא נותן לו מאותו כלי, אדונו אומר לו תן לי יין והוא נותן לו, (סו) תן לי משולש הוא נותן לו, ומאליו היה מתמתק, לכך נאמר ויהי איש מצליח: וירא אדונו כי ה' אתו, ראה מעשיו משונים, וכל כך למה, ויהי ה' את יוסף:

[יז] מה כתיב למעלה מן הענין מעשה תמר, ויוגד לתמר לאמר וגו' ותמר בגדי אלבנותה [מעליה] ותכס בצעיף (בגא' נח יג יד). (מז) שתיים נתכמו בצעיף וילדו תאומים, אלו הן רבקה ותמר, רבקה כתיב ותקח הצעיף ותכסם (שם נד ס), וילדה תאומים, עשו ויעקב, שנאמר והנה תומים בבטנה (שם כס נד), תמר נתכסית בצעיף וילדה תאומים פרץ וזרה: ותשב בפתח עינים. (סח) אמר ר' יהושע בן לוי, בפתח שכל העינים תלויות בו ומקוות להקב"ה: ד"א ותשב בפתח עינים, בפתח שהקב"ה מביט בו, שנאמר עיני ה' (משוטטות) [המה משוטטים] בכל הארץ (וכי' ד י):

הערות ותקונים

(סב) שלא יחא מונים לישראל לקרותם גלוותא בני גלוותא. זה ליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא, והא' הוספה שהוסיף המעתיק עפ"י תרגום ירושלמי על הכתוב שם ואת העם העביר אותו לערים ללא יהוון מונין לבניו דיעקב ואמרין להון אכסני גילולאי. ובפ"י התרגום שם כתב ללא יהוון מונין, פי' מלשון גר לא חוה לשון אונאת דברים. ובתיב"ע שם ללא יתקרון גילולאי, ועיין צערוך ערך גל ה' שהביא בשם ילמדנו ומדרש וי"ר גלוייה בר גלוייה והכון. גלוותא מלשון גלות, וכן חולין דף ס' סע"ב ואת העם העביר אותו לערים מאי. ל"מ ללא ילקרו לאחיו גלוותא, ועיין רש"י צפ"י על התורה: (סג) שהיה מפמס פרים לע"ז. ובז"ר פפ"ו אות ג' שהיה מפמס עגלים לע"ז, ובילקוט רמז קמ"ה בשם ז"ר שהיה מפמס פרים לע"ז: (סד) ונעשה ביתו פומיפוס. בכ"י רומי פומיפוס, ובז"ר רה"ס וכ"י פארמא פומיפוס, ובז"ר שם כיון שירד הפר לשם נעשה פומיפוס, ובילקוט כיון שירד יוסף לשם נעשה פומיפוס, בזלד הילקוט כתוב פי' עשיר וי"מ סרים. וכן המעתיק בכ"י אקספארד שלפנינו כתב על פומיפוס "פי' עשיר" זה ליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י פארמא, והערך ערך פומיפוס הביא דברי המדרש מז"ר ולא מפרש וז"ל בז"ר (פפ"ו) [פפ"ו] כיון שירד הפר לשם נעשה פומיפוס סרים פרעה שנסתרם בגופו. ועל זה כתב המוספי אולי מלשון זה מה שהובא במדרש קהלת פרשה כל הדברים יגיעו עזב בן אפמיות פי' היה עושה סריסים עכ"ל. והעירוהו בלחך סוב וישב ל"ט בהערה ט' המוספי עמה כי חשב מה שאינו הערוך סרים פרעה שנסתרם בגופו הוא הפי' על פומיפוס ובמתא זה מאמר בפני עגלה במדרש שם ואינו מוסב למעלה, והערוך הביא לשון המדרש אבל לא לפרש מלת פומיפוס, ובעיקר המלה הזאת נראה שז"ל פומיפוס, והיא המלה היונית שהביא הערוך ערך פס ב' וז"ל: בילמדנו ויאמר משה לחובב פומיפאל שהאיר במעשים טובים שאת אומר ביונית פומיפאל פסודאס פי' נר, ומזה תראה שסיים בתנחומא שהבהיק לביתו של פרעה: (סה) ואדונו אומר לו מזוג לי כוס חמין. בז"ר פפ"ו אות ה' ר"ה בשם ר' אחא אמר מלחש ונכנס מלחש ויולא קוה אמר ליה מזוג רותחין והיו רותחין פומיפוס והיו פומיפוס. ובתנחומא הדרפס אות ח' ומה וכל אשר הוא עושה ה' מלחש בידו, היה מוני לבדו קוגדיטון והוא אומר לו מה מונת לי הוא אומר קוגדיטון אומר לו פסויטתון אני רואה והיה פסויטתון הוא אומר יין אני רואה והיה יין, הוא אומר יין מבושל אני רואה והיה מבושל, ויש לתקן שז"ל פסויטתון או פסויטתון והוא יין ששורין בו לנה Absinthium (וטרומטוויין), עיין ערוך השלם ערך אפסתיפון, ופי' קוגדיטון Condition יין הרקח ומבושם (גמורילט), עיין פסיקתא דרב כהנא פסקא במודש השלישי דף קב ע"ב: (סו) הן לי משולש. פי' יין מזוג, שני חלקים מים ואחד יין: (סז) שתיים נתכמו בצעיף וילדו תאומים. ז"ר פ"ס אות ט"ו ופס"ה אות ז' וילקוט חיי רמז ק"ט: (סח) אמר ר' יהושע בן לוי בפתח שכל

ד"א בפתח עינים, כשאדם יוצא לדרך עיניו מביטות לכאן ולכאן: ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה, (טז) אלא אמר ר' יוחנן שכסתה פניה עד שהיא בבית חמיה, (ע) מכאן אמרו רבותינו, צריך אדם להיות מכיר כלתו, (עא) אמר יהודה זו היא זונה, מה איכפת לי בה, הלך לו, כיון שהלך לו תלתה עיניה להקב"ה, אמרה לפניו רבונו של עולם, אני יוצאה הנם מגופו של צדיק זה, מיד שלח הקב"ה מיכאל והחזירו, מנין שבאן כתוב ויש אליה, וכתוב התם ותרא האתון את מלאך ה' וגו' ותש האתון (נמדבר כג כג). ויאמר אליה הבה נא וגו'. למה כי לא ידע כי כלתו היא, ויאמר אנכי ואתה, לא חסר המקרא כלום, ומהו ותהר לו, אלא שילדה מלכים כיוצא בו. והוי במשלש חדשים וגו'. (עב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בת ג' חדשים אשה נכרת אם מעוברת אם לאו: ויוגד ליהודה לאמר ונתה תמר כלתך וגם הרה לזנונים, (עג) מהו לזנונים, שהיתה נכנסת למרחץ ואומרת לחברותיה עברו מלפני שאני מעונה מלכים, והיה יושב בדין שם יצחק ויעקב ויהודה אמרו הוציאוהו ותרשף, (עד) אמר ר' יוחנן דיני ממונות מתחילין מן הגדול, ודיני נפשות מתחילין מן הקטן, וגומרין בגדול, ולמה אומר בקטן, שכן תולין את הקלקלה בקטן, למה אמר תשרף ולא אמר תהרג, (עה) אפרים מקשאה בשם ר' מאיר אמר בתו של שם היתה, ושם כהן היה לפיכך אמר הוציאוהו ותרשף, והוי גוררין בה ומוציאין אותה שלא בטובתה. שנאמר היא מוצאת, ועם שהיא יוצאת בקשה את הערבון ולא מצאה אותם, באותה שעה תלתה עיניה לשמים, מיד שלח לה הקב"ה אהרים: ד"א אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום עם שהיא יוצאה האיר הקב"ה עיניה ומצאה אותם מאחר שאברתן, שאין מציאה אלא מכלל אבדה, שכתוב או מצא אבדה (ויקא ה כג), מיד שלחה אצל יהודה, לאיש אשר אלה לו, (עו) אמרה לו יהודה הכר נא את בוראך, מיד ויכר יהודה, באותה שעה יצתה בת קול ואמרה לו תאמר [ממני הרה שלא] תשרף, ואחר כן הודה ממני היה הדבר, א"ל הקב"ה יהודה (עז) אתה הצלת לי שלש נפשות מן האור, ואחר

הערות ותקונים

שכל העינים תלויות בו ומקוות נהקב"ה. ב"ר פפ"ה אות ז' ותשז בפתח עיניו חמור ר' אמי חזרונו על כל המקרא ולא מלאה מקום ששמו פתח עינים אלא מלמד שתלתה עיניה בפתח שכל העינים תלויות בו ואמרה יכי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אלא מן הבית הזה ריקנית, וצירושלמי סוטה פ"א ה"ד (דף פ"ו סע"ד) וכתובות פ"ג ה"א (דף ל"ה סע"ג) ותשז בפתח עינים ואפשר כן אפילו זונה שבזנות אינה עושה כן אלא שתלה עיניה לפתח שכל העינים מנפות לו אמרה לפניו רבון כל העולמים אל אלא ריקס מן הבית הזה, וצמדס שמואל פ"ז בשעשע שכל עינים מנפות לה ל"ל מנפות לו ור"ל להקב"ה כמו שהוא צירושלמי וכן בתנחומא ומקוות נהקב"ה והמפרש צמדס שמואל שם עשה, ועיין צמדס צבלי בסוטה דף י' ע"א: (טז) אלא אמר ר' יוחנן שכסתה פניה כו'. ב"ר פפ"ה אות ח' וכן מגילה דף י': (ע) מכאן אמרו רבותינו צריך אדם להיות מכיר כלתו. ב"ר פפ"ה אות ח' ויראה יהודה אמר ר' חייה בר זבדא צריך אדם להזהר עלמו בנחות אשתו ובקרובותיה שלא יכשל בנחות מהם ממני את למד מיהודה ויראה יהודה וגו'. וע"ש פפי' המיוחס לרש"י וגורס להרגילו עלמו בנחות אשתו ובקרובותו שיכירנה יפה ולא יכשל בה: (עא) אמר יהודה. עיין ב"ר שם ד"ל ויראה יהודה לא השגיח כיון שכסתה פניה אמר אילו היתה זונה היתה מכסה פניה אמר ר' יוחנן בקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך שהוא ממונה על התאווה אמר לו יהודה היכן אתה הולך מהיכן מלכים עומדים מהיכן נדולים עומדים: (עב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בת ג' חדשים. עיין ב"ר פפ"ה אות י' וילקוט רמז קמ"ה סומכוס אמר בשם רבי מאיר מנין שאין העובר ניכר במעי האשה אלא עד שלשה חדשים מהכל ויהי כמשלש חדשים, ובלקט טוב מיכן שאין העובר ניכר במעי אמו פחות מג' חדשים, ועיין נדה דף ח ע"ב וצירושלמי יצמות פ"ד ריש ה"א (דף י' ע"א) נדה פ"א ה"ד (דף מט ע"א) עד כמה הכרת העובר סומכוס אמר משום ר' מאיר עד ג' חדשים אע"פ שאין ראייה לדבר וזכר לדבר שנאמר ויהי כמשלש חדשים: (עג) מהו לזנונים שהיתה נכנסת למרחץ. מוצא בילקוט וישז רמז קמ"ה ובשעשע נרשם שם צלדו "מדרש": (עד) אמר ר' יוחנן דיני ממונות מתחילין מן הגדול. סנהדרין דף לב במשנה, גיטין דף נט ע"א: (עה) אפרים מקשאה בשם ר' מאיר. נשנה ב"ר פפ"ה אות י' ושם איתא אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר בשם ר' מאיר וכן מוצא ברש"י על ההורה, ובלקט טוב ובילקוט רמז קמ"ה בשם ב"ר, ועיין סוטה דף י' ע"א וברש"י ד"ה יתומה. ועיין צמדס"ו ובצמדס"ו ובפי' מהרז"ל: (עו) אמרה לו יהודה הכר נא את בוראך. עיין סוטה דף י' ע"ב אמרה ליה צמדס ממך הכר פני בוראך ואל תעליס עיניך ממני וכן מוצא ברש"י עה"ל: (עז) אתה הצלת לי ג' נפשות. עיין סוטה שם יראה את קול ואמרה אתה הצלת תמר

מן הבור, הייך אף אני אציל לך כשם שהצלת לי מי הם חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, ודניאל מבור אריות, מה כתיב בהם ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה (דניאל 6 ו), מבני חזקיה אין כתיב כאן, אלא מבני יהודה, על ידי מה, על ידי שהציל תמר ובניה ויוסף מן הבור, כיון ששמע ראובן שהודה יהודה, מיד עמד גם הוא ואמר אף אני הללתי יצועי אבי, אמר אליפו לאויב אהוך שמע לי וזה חיותי ואספרה אשר חכמים ינידו (לוי 10 י"ט), אלו ראובן ויהודה, לפיכך להם לכדם נתנה הארץ (שם 15 י"ט), אימתי ולא עבר זר בתוכם (שם), כשבא משה לברכן, מה אמר, יחי ראובן ואל ימות וגו', וזאת ליהודה (דברים 27 ו):

[ית] ד"א ויוסף הורד מצרימה. (עח) וז"ה בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע 14 ד). ראויין היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות (עמ) ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף, כל מה שאירע ליוסף אירע לציזון, מה שכתוב ביוסף כתיב בציזון ביוסף כתיב יפה תואר ויפה מראה (בראשית 17 ו), בציזון כתיב כלילת יופי (לכס 3 טו), לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (בראשית 15 יג), וישב לו בארץ כנען, באו ואמרו לו בני צירים, כיון ששמע יעקב בן שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים 21 יו). והרי הוא נתון במצרים, כיון ששמע יעקב בן אמר הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שרתיו של אברהם, כיוד ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי (בראשית 46 כח), מיד ירדו כל השבטים עמו, מי גרם להם שירד למצרים, יוסף, בחבלי אדם אמשכם, זה יוסף, ויוסף הורד מצרימה:

[יט] (פ) [ד"א ויוסף הורד מצרימה]. וז"ה כי עזה כמות אהבה (שם 15 ו), אהבה שאהב יעקב לרחל, שנאמר ויאהב יעקב את רחל (בראשית 29 יח) קשה כשאל קנאה (שם 15 ט), שקנאת רחל באחותה, ומה תעשה אהבה בצד קנאה: ד"א כי עזה כמות אהבה, אהבת יונתן ודוד, שנאמר ונפש יונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יונתן כנפשו (ש"א 18 ח), קשה כשאל קנאה, שקינא שאול בדוד, ומה תעשה אהבה בצד קנאה: ד"א כי עזה כמות אהבה, אהבה שאהב יעקב ליוסף, שנאמר וישאל אהב את יוסף (בראשית 29 ג), קשה כשאל קנאה שקינאו בו אחיו, ומה תעשה אהבה בצד קנאה, ומי גרם ליוסף לבוא לידי שנאה, שהאהבה שאהב אותו אביו יותר מדאי: [כ] ד"א ויוסף הורד מצרימה. שלש מדות היו בו, בן תורה, ונביא, ואת אחיו מכלכל, (פא) בן תורה שכן כתיב כי בן זקונים הוא לו (בראשית 29 ג), ובתיב שאל אביך ויגדך (פב) [זקניך ויאמרו לך] (דברים 21 ז), ומנין שהוא נביא, שנאמר והוא נער את בני בלהה וגו' (בראשית 29 ב), ובתיב ומשרתו יהושע בן נון נער וגו' (שמות 21 יא), ובתיב ויגדל הנער שמואל (שמואל 1 ב 17). ומנין שהוא זן את אחיו, שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם וגו' (בראשית 2 כה):

[כא] ד"א ויוסף הורד מצרימה וגו'. מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי כמשיב ידו [ויקרא שמו פרץ] (בראשית 28 כט), זה מלכות, ואלה תולדות פרץ (רות 1 ט). ואחר כך יצא אחיו (בראשית 35) זה כהן, ואחר כך ויוסף הורד מצרימה, אלא שבישרן הקב"ה שכל מקום שהן הולכין הן מושתמשין במלך וכהן, כיצד במצרים במלך וכהן, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שמות 17 ט). וביציאתם נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן (תהלים 108 כ): חסלת פרשת וישב

הערות ותקונים

ושני בניה מן האור חייך שאני מליל צמחין ג' מבניך מן האור, מאן נינהו חנניה מישאל ועזריה: (עח) זש"ה בחבלי אדם אמשכם. עיין ב"ר ריש פ"ז ד"א בחבלי אדם אמשכם זה יוסף כו' ומוכח בילקוט וישב רמז קמ"ה וילקוט הושע רמז תקכ"ח בשם ב"ר, ועיין הגדה בראשית פס"ו אות ב': (עט) ובקולרין. ב"ר Collara פי' סוגר הנתון בלואר השבויים והתייב'ים (האונקסטט): (פ) ד"א ויוסף הורד מצרימה זש"ה כי עזה כמות. מוכח בילקוט שה"ש רמז התקנ"ב בשם התנחומא וכן בשם במדרש חזית פ"ח בפסוק הזה ובהרצפת דברים: (פא) בן תורה שכן כתיב כי בן זקונים הוא לו. וזה שתרנגס אונקלוס בר הכיס הוא ליה, וכן מוכח ברש"י על התורה וסיים כל מה שלמד משם ועבר מסר לו והוא מב"ר פ"ל בשם רבי נחמיה: (פב) זקניך ויאמרו לך. הוספתי, ופירש"י שם זקניך אלו החכמים, ועיין בגמרא בבלי קדושין 77 ב"ב והדרת פני זקן אין זקן אלא זה שקדם חכמה:

[א] ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם (בג'שית מה א) (א) זש"ה קץ שם לחושך וכל תכלית הוא חוקר (איוז כה ג), לכל יש קץ להרים לגבעות ולרוח ולימים אפילו לדברי הואי, אפילו לחושך. הרים מנין, שנאמר ושוקל בפלס הרים וגבעות במאזנים (ישעי מ יג), לרוח מנין, שנאמר לעשות לרוח משקל (איוז כה כס). ולמים מנין, ומים תכן במדה (שס). לחושך מנין, קץ שם לחושך, כל דבר ודבר שהוא בא לאדם אפילו היסורין יש להם קץ, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר, שהקב"ה יושב והוקר אם מתבקשין לו יסורין אם לאו, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר. (ב) אמר ריש לקיש מי גרם להאי"ש הזה שבאו עליו יסורים (ג) (ואפילה) [אבן אופל וצלמות] (שג ג), אבן זה יצר הרע שהוא משול באבן שנאמר והסרתיו את לב האבן (יחזקאל לו טו), הוי אבן אופל וצלמות: ד"א קץ שם לחושך, כל היסורין הבאין על האדם קץ יש להם, שנאמר ולכל תכלית הוא חוקר, מדבר ביוסף, בשעה שנאסר בבית האסורים היה שם עשר שנים, והיה לו לצאת באחת עשרה, הוי קץ שם לחושך, מהו לכל תכלית הוא חוקר, שבשעה שהגיעה עונתו לצאת, ישב הקב"ה וחקר וראה (ד) שמתבקש להיות עוד בבית האסורים שתי שנים, (ה) על ידי שבטח בשר המשקים שאמר לו ב' פעמים כי אם זכרתני אתך (בג'שית מ י), (ו) והזכרתני אול פרעה (שס), א"ל הקב"ה אתה הבטחת עליו שתי זכירות, חיך עשה עוד שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים:

[ב] [ויהי מקץ שנתים ימים]. (ז) זש"ה לכל עצב יהיה מותר (משלי יד ג), אמרו רבותינו אפילו צונן שיעשו אותן חמין הנייה הן לגוף, בכל עצב יהיה מותר: (ח) ד"א בכל עצב יהיה מותר, מדבר בעמלי תורה, כל מה שיצטער אדם עצמו יותר מן חבירו בתורה יהא מותר ויתרון יש לו, ודבר שפתים אך למחסור (שס) מה שהוא חושך את שפתיו שלא יגע בתורה אך למחסור. (ט) מעשה בתלמיד אחד שהיה (י) וותיק, ור' אלעזר בן יעקב שמו היה רגיל בתלמודו, ראה מה היה רגיל בתלמודו, עד שהוא מזיע במרחץ היה עומד על עמדו ועובר על תלמודו, (יא) בשביל שלא היה יודע בשפתיו חלה ושכח תלמודו, מי גרם לו על ידי שלא היה יודע בשפתיו, לכך נאמר ודבר שפתים אך למחסור: ד"א בכל עצב יהיה מותר, זה היה יוסף שנצטער בבית האסורים, והיה לו יתרון, ויוסף הוא השליש, ודבר שפתים אך למחסור, על ידי שדבר בשפתותיו ואמר כי אם זכרתני אתך, א"ל הקב"ה חיך הוא"ל

הערות ותקונים

(א) זש"ה קץ שם לחושך. מוצא צילקוס איוז רמו תתקט"ו צסס התנחומא. ובצ"ר ריש פפ"ט ממלא ג"כ דרשה על הכתוב הזה בצנען אחר, ומובא ג"כ צילקוס סס צסס צ"ר, וצילקוס ריש מקץ רמו קמ", ועיין גם ציהר מקץ שדורש ג"כ על הכתוב הזה קץ שם לחושך, ע"ש. ובאולר הספרים צמינען קובץ 24 ממלא החוקני צכ", ושם נוספו איזה פרשיות מתנחומא כ", וחלק מהם נדפסו צבית המדרש ח"ו 71 91 — 105 ומתחיל צפ" מקץ צמאמר הזה שלפנינו, ועיין צמבוא: (ב) אמר ריש לקיש. כ"ה צכ"י פארמא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ר' ששתון בן לקיש אומר, וכ"ה צכ"י מינכען: (ג) ואפילה. וכ"ה צכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא ובכ"י מינכען וצילקוס, והגהתי שצ"ל אבן אופל וצלמות, והוא סיפא דקרא, ועל זה דורש אבן זה יצר הרע, וכן איתא בצוכה דף נב ע"א מקרא דוהסרתיו את לב האבן כו': (ד) שמתבקש להיות עוד צבית האסורים צ' שנים. וכ"ה צכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י מינכען הגי' וראה שמתבקש לצאת נשתהא עוד צבית האסורין שתי שנים, והגי' שלפנינו נכונה: (ה) ע"י שבטח בשר המשקים שאמר לו ב' פעמים, צ"ר שם אה צ' שמ"ר פ"ו ש"ס ממוזר ק"ה ולקח טוב, ובתנחומא הנדפס סוף פ' וישב: (ו) והזכרתני אל פרעה. זה חסר צכ"י מינכען: (ז) זש"ה לכל עצב יהיה מותר אמרו רבותינו כו'. צב"ר שם אמר ר"ש צר אבא כעון צר אבא חמין לצותה חמין: (ח) ד"א בכל עצב יהיה מותר. המלות הללו חסרים צכ"י מינכען: (ט) מעשה בתלמוד אחד שיהיה וותיק ור' אלעזר בן יעקב שמו, וכ"ה צכ"י רח"ס רק מלת "שמו" ליתא שם, ובכ"י פארמא מעשה בתלמיד אחד של ר' אלעזר בן יעקב, ובכ"י רומי הגי' מעשה בתלמיד וותיק שיהיה לר' אלעזר בן יעקב, ובכ"י מינכען מעשה בתלמיד אחד שיהיה וותיק ור' כדאיתא בתנחומא עד חלה ושכח תלמודו, קצר צלשונו, וכונתו כדאיתא בתנחומא שם עד המלות ושכח תלמודו: (י) וותיק. מורגל צדר"ל ויתיקן, ועיין ערך ערך ותק א': (יא) צביל שלא היה יודע בשפתיו, וכ"ה צכ"י רח"ס. ובכ"י רומי וכ"י פארמא צביל שלא היה (יגע) מוליא בשפתיו, וכן צמאמר שלאחריו ע"י שלא היה יודע בשפתיו, צכ"י רומי ע"י שלא היה מוליא בשפתיו

שדברת בשפתותיך דברים שלא כראוי, חיך שאתה עושה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתיים ימים:

[ג] **מה** כתיב למעלה מן הענין, ולא זכר שר המשקים את יוסף (בראשית מ כג). (יב) אמר ר' ברכיה הכהן ולא זכר, זכור היה (יג) והיה נשואי אלא וישכחתי, היה אומר בחיץ (יד) אך ואומר אל פרעה עליו, מיד וישכחתי, עד שהגיע קצו ליצאת הביא הקב"ה עלילות עליו כדי להוציאו, שנאמר ויהי מקץ שנתיים ימים: [פרעה חלם], (טו) אמר ר' חייא בר אבא (טז) חלם כלב המת חלם אלא לפי שעה על ידי הצדיק: והנה עומד על היאור. (יז) הרשעים מתקיימים על אלהיהם, אבל הצדיקים בטוחים על בוראם: והנה מן היאור וגו', ותרעינה באחו, מהו באחו, אלא (יח) כשהשנים טובות באות, הבריות נעשים אחין זה לזה, וכשהשנים הרעות באות, הבריות נעשות אחרים לחביריהן, שכן הוא אומר שבע פרות אחרות, מהו אחרות, שהיו רואות אלו לאלו (יט) והופכין פניהם מהם:

[ד] **ותפעם** רוחו. שהיתה מקשת עליו כפעמון הזה. (כ) ד"א ותפעם רוחו, בנבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו (דניאל ב ה), ובפרעה כתיב ותפעם רוחו, למה פרעה היה יודע החלום, ולא היה יודע פתרונו, לפיכך היה מטורף שירוף אחד, אבל נבוכדנצר לא היה יודע את החלום, ולא פתרונו, לפיכך שני מירופין, שנאמר חלם נבוכדנצר חלומות (ע), ר' חייא אמר הלום אחד חלם, ולמה הוא אומר חלומות, ששכח את החלום. ר' ינאי אומר שני חלומות חלם, אחד של צלם, ואחד של אילן: חלם נבוכדנצר חלומות ותתפעם רוחו ושנתו מטורפת, למה שהיה החלום שלו שהראה לו מלכותו, לפיכך ושנתו נהיתה עליו (ע): ויאמר המלך לקרוא לחרטומים לאשפים ולמכשפים (ס ס ס), מהו לחרטומים, (כא) אמר ר' סימון לחרטמים כתיב, אלו שהן שואלין (כב) בטימי מתים. ולאשפים, מהו ולאשפים, אלו שדוחקים את המול, ואין הלשון הזה אלא לשון דוחק, שנאמר שמעו זאת השאפים אביון (עמוס ד). ולמכשפים (כג) ודאי מכשפים: להניד למלך חלומותיו ויבואו ויעמדו לפני המלך (דניאל ע), כולם באו שלא להנייה לאחד מהן, התהיל לדבר עמהם, שנאמר ויאמר המלך חלום חלמתו ותתפעם רוחו לדעת את החלום, וידברו הכשדים למלך ארכיות, מלכא לעלמין הוי

הערות ותקונים

בשפתיו: (יב) אמר ר' ברכיה הכהן. כ"ה גס בכ"י פארמא. ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס אמר ר' ברכיה הכהן דרבי: (יג) והיה נשואי. בכ"י רומי היה נשואי היה משאו. ובכ"י מינכטן והיה נשוי, וכן בכ"י רח"ס וכ"י פארמא. והכוונה שיהיה קשה להדורס ככל לשון ולא זכר וישכחתי ופרש שזכור היה רק אחר כך שכתו: (יד) אך ואומר אל פרעה. בכ"י רומי אכנס ואומר לפרעה, ובכ"י מינכטן לכנס ואומר לפרעה, ז"ל אכנס, ובכ"י רח"ס וכ"י פארמא נכנס ואומר לפרעה: (טו) אמר ר' חייא בר אבא. בכ"י מינכטן השמים המעתיק המלות „בר אבא“ (טז) חלם כלב המת חלם. בתמיה, ובכ"י מינכטן בטעות חלם כל המת חלום, ז"ל חלם כלב המת חלם. והבי"ת נשמטה ממוקמה: (יז) הרשעים מתקיימים על אלהיהם אבל הצדיקים בטוחים על בוראם. נכון כמו שהוא בצ"ר פ"ט אות ג' ופ"ט אות ד' אמר ר' יוחנן הרשעים מתקיימין על אלהיהם ופרעה חולם והוא עומד על היאור אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם שנאמר והנה ה' ילך עליו (בראשית כח): (יח) כשהשנים טובות באות הבריות נעשין אחין זה לזה. וכן בצ"ר פ"ט אות ד' בטעה שהשנים יפות הבריות נעשין אחין אלו לאלו, וכן בלקח טוב באתו לשון אחוה, ואח"כ הביא דברי המדרש מצ"ר וכן תרגם אונקלוס באחוה: (יט) והופכין פניהם מהם. עד כאן העתיק המעתיק בכ"י מינכטן, והשמיט המאגריים שלאחריו, עד וירא יעקב כי יש שבר במזרים להלן אות ה': (ב) ד"א ותפעם רוחו בנבוכדנצר כתיב כו'. וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ז' בטימיו, ועיין בצ"ר פ"ט אות ה' ומובא בליקטן מקץ רמז קנ"ו ודניאל רמז אלף ס' בשם צ"ר, ותפעם רוחו ר' יסודה ור' נתמיה ורבנן בו ע"ש, וכן מובא זה צובר מקץ, ודברי ר' יהודה במדרש מובאים בתנחומא סתמא בלי שם האומר, ודברי ר' נתמיה במדרש שם הוא כדברי ר' ינאי בתנחומא, ועיין בחושי הרש"ש במדרש שם, ובתנחומא הנדפס שם ככלל דברי ר' חייא שאמר ששכח את החלום במאמר הראשון: (כא) אמר ר' סימון לחרטמים כתיב. ר"ל חסר, וכן מפורש בתנחומא הנדפס לחרטמים חסר כתיב אלו ששואלין בטימי מתים, וחסר שם המלות „אמר ר' סימון“: (כב) בטימי מתים, פי' עממות של מתים, ועיין ברש"י עה"ת חרמני החסרים בטימי מתים ששואלין בעממות, טימי הן עממות בלשון ארמי, ובמגשה (אלהות פי"ו) בית שהוא מלא טימיה מלא עממות, ועיין במרחי: (כג) ודאי. מורגל בלשון ירושלמי, ובגדפס ולמכשפים שמכחישין פמליא של מעלה ופמליא של

אמר חלמא לעבדך ופשריה (נתחווה) [נחוא] (דניאל ג ד), אמר להם נבוכדנצר יודע אני את החלום, אם אומר אני אותו לכם אתם אומרים לי דברים של כוזבים, ותאמרו זהו פתרונו, אלא אמרו את החלום ואני יודע שאתם אומרים לי פתרונו, (כד) שנאמר (להן חלמא אמרו לי ואנדע די פשריה תהחווין) [והן חלמא ופשרה תהחון] (שם טו טז), ענו תניינת ואמרין (למלכא) מלכא חלמא (יומר) [יאמר] לעבדוהי (ופשריה) [ופשרה] נחחיה (שם טז טז), אמר להן נבוכדנצר מה אני אומר לכם אמרו לי ואתם אומרים לי אמור [לנו], כך אתם סבורים שאתם מסיחים עמי עד הצהרים (כה) והולכים להם (דיהן) [די הן] חלמא לא תהודענני (חדא) [חדה] היא תהון (שם טז טז), (כו) קלווסיים (פי' נזירתכון) אחת אני מוציא עליכם ואתם נהרגים, (ומילא כויבא) [ומלה כדבה] (ושחיתא) [ושחיתה] הודמנתון (למימר) [למאמר] קדמי (שם), דברים של כחשים נכנסתם לומר לפני, עד די עדינא ישתנא, ענו כשראי קדם מלכא ואמרין לא איתי (אינש) [אנש] על יבשתא די מלת מלכא (יכול) [יוכל] (להחוייא) [להחוויה] כל קבל די כל מלך רב ושליש (מי לא בדנא) [מלה כדנה] לא (שאייל) [שאייל] לכל חרטם ואשף (וכשרדאי) [וכשרדי] ומלתא די מלכא (שאייל יקורא) [שאל יקירה] ואחרן לא (איתוהו) [איתי] די יחונה קדם מלכא להן אלהין די (מדוריה) [מדרהן] עם בשרא לא איתוהי (שם טז טז י ט), (כו) כשהיה בית המקדש קיים, היה אדם מבקש דבר והוא שואל באורים ותומים, כשהיה אלוהו של עולם דר עם בישראל היה אדם מבקש דבר, והוא אומר לו לכו ושאלו בו, אמרו (לא איתוהו עם בשרא) [עם בשרא לא איתוהי], ומלתא די מלכא שאל יקירה (שם טז טז י ט) נבואה היא צריכה, ואין יקורא אלא נבואה, כשם שאתה אומר ודבר ה' היה יקר וגו' (ז' ג ט), ואחרן לא איתי די יחונה קדם מלכא (דניאל טז), (כה) ואחרן ואהרן, אמרו לו אילו היה לך אחד מבני בניו של אהרן היה מתעטף באורים ותומים ואומר לך. כל קבל (דנא) [דנה] מלכא בנס וקצף (סניא) [שניא] (שם טז טז י ט), אתמלא עליהם חימה, אמר להם וכך היה בית המקדש יפה ונתתם לי עצה שאחריבנו, מיד ואמר להובדה (לחכימי) [לכל חכימי] בבל (שם טז), (כט) יצאת קלווסיים כן, שנאמר ודתא (נפקית) [נפקת] וחכימיא מתקמלין ובעו דניאל וחברוהי (להתקטלא) [להתקטלה] (שם טז טז י ט), (ל) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא ואיתבע דניאל וחברוהי להתקטלא, התחיל דניאל אומר לארייך על מה דתא (מהחצפא) [מהחצפת] מן קדם מלכא אדין מלתא הודע ארייך לדניאל (שם טז טז), א"ל דניאל אני מראה לך את הדבר, אדין ארייך (בהתבהלא) [בהתבהלה] הנעל לדניאל קדם מלכא (שם טז טז), אמר לו נבוכדנצר איתך כהל הודעתני (הילמא) [הלמא] די חזית ופשרה (שם טז טז), השיבו דניאל מיד ופירש לו, אבל בנו בלשצר א"ל לדניאל כשבא לפניו לפרש לו מה דפס יד כתבא, אז אמר לו אנת הוא דניאל די מן בני גליותא די יהוד וגו' (שם טז טז), לפיכך דורש ר' יוסי שנם נבוכדנצר א"ל כן אנת הוא דניאל (שם), וכי לא היה מכירו שאמר לו אנת הוא דניאל, אלא אמר לו יש כך כח לומר לי דבר זה, אמר לו הן א"ל אימתי, א"ל לא שלשים יום, ולא עשרים יום, אלא לילה אחת המתן לי, אדיין דניאל לביתה אול ולהנניה מישאל ועזריה חברוהי מלתא הודע (שם טז טז), כדי שיתפללו עמו, שנאמר ורחמיין (למבעי) [למבעא] מן קדם (אלהא) [אלה] וגו' (שם טז טז), אדין דניאל בחזווא די ליציא רוא גלי, אדיין דניאל ברך (לארהא) [לאלה] שמיא (שם טז טז).

הערות ותקונים

טל מטה: (כד) שנאמר להן חלמא. וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וגם בגדפס, והוא בדניאל ג' ט', ותקנתו ש"ל והן חלמא ופשרה תהחון, והוא בדניאל ט' ו'. גם יש לתקן במקום תהחון ל"ל תהחוני: (כה) והולכים להס. בכ"י רומי והולכין לכן: (כו) קלווסיים אחת אני מוציא עליכם. הוסף במעתיק "פי' נזירתכון" וליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס וכ"י פארמא, ושם בני' קולטין אחת, ובגדפס השמיט זה, והביא רק שתיים כלכם נהרגין. ופי' קלווסיין בל"ז xelauos יווי (בטפתה) עיין ערוך ערך קלווס: (כז) כשהיה בית המקדש קיים היה אדם מבקש דבר, מוצא בילקום דיאל רמז אלף ס' בשם התנחומא, עד ואמר להצדיק לחכימי בבל: (כח) ואחרן ואהרן. במקום ואהרן צחית קורין ואהרן בל"א: (כט) יצאת קלווסיים כן שנאמר ודמא. זה השמיט בעל מסדר התנחומא בגדפס: (ל) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא ואיתבעו דיאל וחברוהי להתקטלא, וכ"י רומי וכ"י רח"ס. וזה חסר בכ"י פארמא וכן בגדפס, ובאמת מיותר הוא:

בעולם הזה היתה הנבואה לאחד מאלף, אבל לעולם הבא תהיה הנבואה על כל אדם שנאמר והיה אחרי כן אשפך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו' (יזלג ב 6):

[ה] וירא יעקב כי יש שבר במצרים (בראשית מב ה). (לא) זש"ה (עין רואה ואוזן שומעת) [אוזן שומעת ועין רואה] ה' עשה גם שניהם (משלי כ יב). כזה ראה שלמה לומר כן, וכי כל הגוף לא עשאו הקב"ה שאמר על האוזן ועל העין, אלא כל האברין של אדם עתידין ליתן דין, חוץ מן האוזן ומן העין, למה אלא העין הזו רואה שלא בשבות אדם, והאוזן שומעת שלא בשבות אדם, אבל הידים אם אינו רוצה אינו גונב, והרגלים כך, לכך נאמר עין רואה ואוזן שומעת וגו'. בא וראה כל אותו הזמן שנמכר יוסף לא היו יודעין יעקב ובניו שהיה יוסף קיים, וכשהגיע הקץ נתן הקב"ה רשות לעינים ולאזנים, שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו' ויאמר הנה שמעתי כי יש שבר במצרים: [ו] [וירא יעקב כי יש שבר במצרים]. (לב) זש"ה האומר לחרס ולא יזרח וגו' (פז ב ט), (צג) (אלא על יעקב ועל בניו אומר שנמשלו בהן, שנאמר והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחיים לו), הרי כל חכמתו של איוב, ומי אינו יודע שאם אמר הקב"ה לשמש או לכוכבים שלא יזרחו, שאינו זורחין, שנאמר האומר לחרס ולא יזרח וגו', אלא על יעקב ועל בניו הוא אומר [שנמשלו בהן שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחיים לו (בראשית לו ט)], האומר לחרס ולא יזרח, כ"ב שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו, נגנו רוח הקדש (לד) מיעקב ומבניו, ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ד' ימים או ה' ימים, ולא היו יודעים שבמצרים היה, וקודם לכן נביאים גדולים היו יעקב ובניו, רצונך לידע כיון שאמר להם יוסף את החלום, מהו אומר, הבא נבא אני ואמך ואחיך, וכשנמכר לא היו יודעין היכן הוא, הוי האומר לחרס ולא יזרח, למה כך, שלא יהו הנביאים מתנאים, לכך הודע להם הקב"ה כחו והראה להם שאינו כלום, (לה) וכן אתה מוצא בנדול הנביאים, על שאמר והדבר אשר יקשה מכם וגו' (דניס א י), אמר לו הקב"ה אתה יכול לפתור דבר קשה, חייך שאני מראה לך, וכיון שהגיע לפניו עסקן של בנות צלפחד, התחיל מתקשה בו ולא היה יודע מה לומר, והקריב משפטן לפני ה', שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (במדבר כו ט). (לו) א"ל הקב"ה לא הייתה אובר אתה אשר יקשה מכם וגו', הרי מה שהנשים יודעות אין אתה יודע, שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו' (שם טו ט), (לז) אלו דנות יפה ממך, ואף שמואל שהיה שקול כנגד משה ואהרן, על שאמר לשאול אנכי הרואה (ש"א ט יט), א"ל הקב"ה אתה אמרת אנכי הרואה, חייך למחר אני

הערות ותקונים

(לא) זש"ה עין רואה. זה מוצא נ"ב ככ"י מינכטן, ונדפס צבית המדרש סס 72, והמאמר מוצא בצלגת בראשית פס"ט עד אמר ר' אשיין בשם ר' חלקיה: (לב) זש"ה האומר לחרס. מוצא בצלגת בראשית פס"ט אות ז' עד אף אלישע אדם גדול, זה הוסיף בעל צלגת בראשית מן ל"ג מדות דר' יוסי הגלילי, וזילקוט פז ב רמז תתק"ד הביא התחלת המאמר וז"ל האומר לחרס ולא יזרח זה יעקב וצעד טובים יתחוס אלו עשרת השבטים שסם נכסין ויולאין צמורים ולא היו יודעין שיוסף קיים ונתגלה ליעקב הס"ד וירא יעקב כי יש שבר צמורים ורשם גדלו "מדרש" ואח"כ מתחיל האומר לחרס הרי כל חכמתו של חייב, בלי לזון כלל, והנה המאמר הראשון זה יעקב כו' לקוח מן ז"ר פנ"א אות א'. וז"ל זילקוט "ב"ר" במקום מדרש, ועל המאמר האומר לחרס הרי כל חכמתו של חייב חסר ה"זון "תנחומא", וש"ן זכ"ר סס צפ"י מ"ב שהביא דברי הילקוט ועיין סס בחושי הרש"ס: (לג) אלא על יעקב ועל בניו אומר שנמשלו בהן. הסברתי, כי בטעות נשתרצב משורה שלאחריה, ושם הוספתי והוא לנכון זכ"י רומי וזכ"י רח"ס וזכ"י פארמא וזכ"י מינכטן וצלגת בראשית פס"ט אות ז': (לד) מיעקב ומבניו. וז"י זכ"י רומי, וזילקוט וזכ"י מינכטן וצלגת בראשית אות נגנו רוח הקודש מאביו ל"ל מיעקב ומבניו. ובמקום מהלך ד' ימים או ה' ימים אותה צלגת בראשית שלשת ימים: (לה) וכן אתה מוצא בגדול הנביאים. עיין מאמר הדומה לזה בספרי דברים אות י"ז על הכתוב והדבר אשר יקשה מכם, ומוצא זילקוט שמואל רמז ק"ח בשם הספרי, ועיין אגדת שמואל פ"ד וסנהדרין דף ט' ז': (לו) א"ל הקב"ה לא הייתה אומר אומר הדבר אשר יקשה מכם. זכ"י מינכטן חסרים המלות, לא היית אומר": (לז) אלו דנות יפה ממך. זכ"י רומי שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו', מזה כן, א"ל השמים דנות יפה ממך. וזכ"י רח"ס וזכ"י פארמא הוא כמו לפניו, וזכ"י מינכטן הלשון משוגש, אילו דעת יפה אמר, ותיקן ידירי הרב הגדול מהר"א עללינקט צבית המדרש 72 93 אלו

מראה לך אם רואה אתה, שנאמר מלא קרנך שמן ולך (בא) [אשלחך] אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א טו ז), כיון שהלך מה כתיב, ויהי בבואם וירא את אליאב ויאמר אך נגד ה' משוחו (ש"א טז ו), אל הקב"ה אתה הוא שאמרת אנכי הרואה, אל תבט אל מראהו וגו' (ש"א טז ז). ואף יעקב [ובניו] היו נביאים וחכמים, ולא היה דבר נשמץ מהם, כיון שנמכר יוסף לא היו יודעים בו עד [שבקש] הקב"ה, לפיכך האומר להרס ולא יורה וגו' :

[ז] ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו', אמר ר' יהושע אדם גדול וזקן ויושב בביתו ורואה מה יש במצרים, (לח) אמר הכתוב והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים וגו' (קהלת ז ט), זה יעקב שהיה יושב ורואה מה יש במצרים, ועשרת בניו (דמ) היו נכנסין [ויוציאין] ולא היו יודעים :

[ח] ד"א וירא יעקב כי יש שבר וגו'. (מ) זש"ה אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו (תהלים קמו ט), הראה לו הקב"ה שהיה יוסף קיים: ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. (מא) אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים עצמיכם, שאין קשה מעין הרע, וכן אתה מוצא בלוחות הראשונות, על ידי שניתנו בגדולה נשתברו, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח), אבל הלוחות השנים כשניתנו, לא ראה אותם אלא משה, שנאמר ואיש לא יעלה עמך וגו' (ש"ד ג), ואף ירושלים לא הרבה אלא מפני עין רעה, שנאמר הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ וגו' (איס"ב טו) ואומר עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי (ש"ג ג יא), לפיכך אמר יעקב אל תראו עצמיכם, שנאמר ויאמר יעקב לבניו למה תתראו, אלא היו מהלכין בצנעה, שנאמר הגיד לך אדם מה טוב וגו' והצנע לכת עם אלהיך (מכס"ו ח) :

[ט] (מב) ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו'. זש"ה לא רבים יחמו וזקנים יבינו משפט (איוב לג ט), לא כל מי שהוא עוסק בתורה הוא מתחכם, אלא אכן רוח הוא באנוש (ש"א טז ט), מי אמר הפסוק הזה, אליהוא אמרו, אימתי בשעה שהיו אהביו של איוב מוכיחין אותו והיה משיבין, (בג) כיון שסילקן איוב, ראה אליהוא שלא יכלו להשיבו, שנאמר וירא אליהוא כי אין מענה וגו' (ש"א טז ט), באותה שעה אמר להם לא רבים יחכמו, לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם, אלא אכן רוח הוא באנוש, אלא אם כן נתן בו הקב"ה רוח כדי שיהא רגיל בתלמודו, שנאמר אכן רוח היא באנוש. (מד) שאלה מטרונא לר' יוסי בן הלפתא אמרה לו הרי כל שבחו של

הערות ותקונים

דעת [ידעו] יפה אמר [אמרו], אולם יש לתקן שם כמו שלפנינו אלו דנות יפה סמך, זן דנות נעשית דעת, ומן סמך נעשית אמר: (לח) אמר הכתוב והחכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים. זן השמים המעתיק ככ"י מייכען: (למ) היו נכנסין. הוספתי מלת "ויולחין", וזכ"י רומי וזכ"י רח"ס פלרמא יולחין ונכנסין: (ב) זש"ה אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו הראה לו הקב"ה שהיה יוסף קיים. ככ"י רומי וכן ככ"י מייכען הראה לו הקב"ה שהיה שברו קיים. ודרש שבר כש"י מניית כמו כש"י שמהלית. וזכ"י ריש פל"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים [זש"ה] אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו, ובתנחומא הגדפס אות ה' כי יש שבר זש"ה שברו על ה' אלהיו אמר ריש לקיש זה יוסף שברו של עולם שהיה במצרים והראה הקב"ה ליעקב שסברו במצרים שנאמר וירא יעקב כי יש שבר וגו', ועיין בהגדה בראשית פס"ט אות ג': (מא) אמר להם יעקב בבקשה מכם היו מצניעים עצמיכם. מוצא בילקוט מקץ רמז קמ"ח בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, וכן הביא שם במאמר שלפניו בשם הילמדנו אל תכנסו כלכם בפתח אחד מפני העין, וכן הוא בזכ"י פל"א אות ז', ולהלן בראות י' בבקשה מכם אל תכנסו בפתי אחד מפני עין הרע. ובתנחומא הגדפס אות ח' אל תכנסו בשער אחד ואל תעמדו במקום אחד שלא ישלעט ככם עין הרע, וכן הוא בזכ"י פל"א אות ו', ויפה העיר הרד"ל שם שדצרי הב"ר מן אות ה' ד"א וירא יעקב עד אות ז' וירא יוסף הוא הוספה בזכ"י לקוה מן התנחומא הגדפס שהוסף אחד אל המדרש בזכ"י, ועיין בדכ"י על התורה מקץ מ"ב ה': (מב) ד"א וירא יעקב וגו' זש"ה לא רבים יחכמו. מוצא בילקוט איוב רמז תתק"ט בשם התנחומא, ובילקוט שם חסר איזה שורות מן לא כל מי שהוא עוסק בתורה מתחכם עד מאמר שלאחריו שמוסיים ג"כ לא כל מי שעוסק בתורה מתחכם, וכן חסר ככ"י מייכען (צית המדרש ז' 94) וכאמר לנכו גס ככ"י רומי וכו' רח"ס פלרמא: (בג) כיון שסילקן איוב. ככ"י מייכען צעטת כיון שסילקן איוב וז' סילקן: (מד) שאלה מטרונא. מוצא ג"כ בילקוט שם. ובמדרש קה"ר פ"א אות ה' בפסוק וכל הנחלים הולכים אל הים מוצא זה וגם המשל בסגנון אחר, ובתנחומא הגדפס יקבל אות ב' מוצא

הקב"ה שהוא נותן לחכמים חכמה, (מה) שנאמר יהב חכמתא לחכמיין (דילא 30), לא היה צריך לומר אלא יהב חכמתא לטיפשיין, אמר לה יש לך (מו) קוזמין, אמרה לו הן, אמר לה אם בא אדם לשאול קוזמין שלך, משאלת את אותם לו, אמרה לו (מו) אם יהיה אדם אוקנוס (פי' אדם חכם), אני משאלת לו קוזמין שלי, אמר לה קוזמין שלך אין את משאלת אלא לאדם אוקנוס, הקב"ה יתן את החכמה לטיפשיין, לפיכך אמר יהב חכמתא לחכמיין, אמר אליהו לא כל מי שהוא מבקש הוא נותן לו, הוי לא רבים יחכמו (מה) [אלא אכן רוח הוא באנוש: ד"א לא רבים יחכמו] מדבר ביעקב, אמר יעקב לבניו, לא בשביל שאתם רבים תחכמו, שאתם עשירה ואני אחד, שאני אומר לכם רדו למצרים, ואין אתם מבקשים לירד, (מש) צופה אני ברוח הקודש שיש שם שבר, שנאמר אכן רוח הוא באנוש, ראיתי שיוסף שם, שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים: רדו שמה. וירדה היא לכם, רדו וכבשו את הארץ לפני בניכם, (רדו שמה ושברו לנו משם) [שבו שברו לנו] מעט אבל (בנאשית מד 30), לפני אותם שכתוב בהם, כי אתם המעט מכל העמים (דברים 1 ז):

[י] (ג) וירדן אחי יוסף עשרה. אמר להם יעקב בבקשה מכם (גא) אל תכנסו בפולי אחד מפני עין הרע, וכן עשו, כיון שנכנסו לא נכנסו כולם כאחד, אלא כל אחד ואחד בפני עצמו, (גב) מה עשה יוסף הושיב שומרים על פתח פילאום של מצרים, אמר כל מי שהוא נכנס יהא שמו ושם אביו כתוב אצלכם ותהיו מביאים לי שמותם, וכיון שנכנסו בני יעקב כל אחד ואחד בפני עצמו, הוא היה אומר מה שמך, והוא אומר לו ראובן בן יעקב, וכן כל אחד ואחד מהם כותב שמו ושם אביו, והביאו כתבים אצל יוסף, אמר להם לכו והביאו אותם, הלכו ומצאו ששוק של זונות והביאום אצל יוסף, מיד הכירם יוסף, שנאמר ויכר יוסף את אחיו, התחיל מזכיר את החלומות, שנאמר ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם, ויתנכר

הערות ותקונים

מוזב כמו שהוא בקב"ר שם: (מה) שנאמר יהב חכמה. בכ"י מינכטן וכתב יהב חכמה ל"ל דכתיב יהב חכמה: (מו) קוזמין. בכ"י מינכטן נרשס "פי' תכשיטי עדייס" וכן זילקוט שם נרשס בלדו "פי' תכשיטין". וזה הוסף ע"פ הערוך, והמלה יונית $\alpha\sigma\mu\sigma\alpha\sigma$ "פי' תכשיטין (שמוק), עיין ערוך ערך קוס, ובכ"י רח"ס צטעות קודמין וז"ל קוזמין: (מו) אם יהיה אדם אוקנוס "פי' אדם חכם". וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס אם יהיה אדם אוקנוס חכם, ובכ"י פארמא חכם אוקנוס, נוסף מלת "חכם" לפרש מלת אוקנוס, וכן זילקוט איוב שם אם יהיה אדם [אוקנוס] חכם אני משאלת לו, חקר מלת אוקנוס. והא"כ במאמר שנאחריו מנאל גם זילקוט אלא לאדם אוקנוס חכם, הביא ג"כ הפי' על אוקנוס, וכן בכ"י מינכטן מוזב אם יהיה אדם אוקנוס "פי' חכם". ועל זה העיר שם יודי הרב הגדול מהר"א ד"ר יעלליטק "פי' זל" מספיק בעלמו והא"כ גם עשיר. ובקב"ר א' ח' וכתחומא ריש ויקהל נאמר עשיר במשל זה, ועקולם הרב תרגם אל עדי אוקנוס כלומר אל אשר די לעלמו ואינו לריך לאחרים, ומה שמפרש כהן זילקוט איוב "חכם" טעות הוא. עכ"ל. אולם לפי הענין משמע שהוראת המלה חכם, והפי' מספיק בעלמו אין לו שייכות כלל לכאן, גם מה שהביא והא"כ גם עשיר, אין לה מושג כלל, כי מה שהוצא בתחומא ריש ויקהל ובקב"ר א' ח' במקומה עשיר אין ראייה כלל כי שם הוצא המשל בסגנון אחר ע"ש. גם יודי הרב הגדול הצלשן הנפלא מהר"ח ד"ר קאהוס בערוך השלם ערך אקיוס הביא המאמר הזה בשם זילקוט איוב רמז תתקי"ט ורצה ג"כ לפתור קן מן לשון יוני $\alpha\kappa\epsilon\lambda\upsilon\sigma$ מספיק לעלמו, אולם במכתבו אלי העיר אותי שיש עוד הוראה להמלה הזאת בזווי שפירשה מומחה ובעל כשרון (דיכטיג פעהיג, געשירי) ולפי שיעורו הוא חכם, ולפי"י יפה הביאו "פי' חכם": (מה) אלא אכן רוח הוא בנאוש. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכטן, והשמיים המעתיק מן יחכמו עד יחכמו: (במ) לופה אני ברוח הקודש שיש שם שבר. ובכ"י מינכטן הגי' רואה אני ברוח הקודש שיש שם שבר שנאמר אכן רוח היא בנאוש ראיתי שיוסף שם שנאמר וירא יעקב מה אומר הנה שמעתי כי יש שבר. וזילקוט גורם אכן רוח היא בנאוש זה יוסף [ז"ל ראיתי שיוסף שם] שנאמר שמעתי כי יש שבר זה שברו של יוסף, ועיין ב"ר ריש פל"א ועוד שם אות ו' אל תהי קורה יש שבר אלא שבר שראה שסברו במצרים ואיזה הוא זה יוסף: (ג) וירדו אחי יוסף. בכ"י מינכטן לא נעתק זה עד ואל שדי יתן לכם רחמים: (גא) אל תכנסו אלא אחד מפני עין הרע. פי' פולי שער, ועיין לעיל הערה מ"א, וכן המלא בתחומא רח"ס וכן במדרש ב"ר פל"א אות ו', ודברי הב"ר מן אות ה' ד"א וירא יעקב כתיב מועט בר עדס אות ח' וירא ח' ו' וירא ח' ו' וזילקוט רמז קמ"ח בשם הגלפס: (גב) מה עשה יוסף. עיין תחומא הנדפס אות ח' וב"ר פל"א אות ו' וזילקוט רמז קמ"ח בשם ב"ר

אליהם וידבר אתם קשות, התחיל מתקשה להם ואמר להם מאין באתם, כיון שאמרו מארץ כנען, אמר לשמעון וללוי למורים אתם להיות בזוים את בני אדם כשם שעשיתם בשכם, הוי וידבר אתם קשות: (נג) ויכר יוסף את אחיו, כשנפלו בידו, והם לא הכירוהו, כשנפל בידם. (נד) אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג בצאן יוסף (תהלים פ ז) כך דרש ר' תנחומא רדו שמה שראה שיוורדים ומשתעבדים במצרים (נה) רד"ו שנים. (נו) ד"א רדו ללמדך שכל הלוקח תבואה מן השוק ירידה היא לו. וירדו אחי יוסף עשרה, (נז) בני ישראל אין כתיב כאן, אלא אחי יוסף, לפי שמתחילה לא נהגו עמו אהוה שמכרוהו ולבסוף נתחרטו, ואמרו אימתי נרד למצרים ונחזור את יוסף לאבינו, וכשאמר להם אביהם לירד למצרים הלכו כולם ברעת אחת להחזירו, לכך כתיב וירדו אחי יוסף, ולמה עשרה, שהיה בהם לכלות את הפורענות ולבטל את הגזירה, לכך אתה מוצא בסודם שירד אברהם מחמשים עד עשרה, כיון שלא מוצא עשרה, שתק אברהם הצדיק, (נח) ולפי שלא היו בדור המבול עשרה לא נוצלו, כי לא היה שם אלא נח ושלשה בניו ונשותיהם הרינו שמונה:

[יא] [נט] [יאל] שדי יתן לכם רחמים וגו' (בראשית מג יג). ילמדנו רבינו (ס) עד כמה תפלות חיוב אדם להתפלל ביום, (סא) כך שנו רבותינו, אין מתפללין יותר

הערות ותקונים

ז"ר: (נג) ויכר יוסף את אחיו כשנפלו בידו. מוצא צ"ר פ"א אות ז' בשם ר' לוי: (נד) אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג בצאן יוסף כך דרש ר' תנחומא רדו שמה כו'. צכ"ו רומי נראה כי המלות "כך דרש ר' תנחומא" מוסב למעלה, על רועה ישראל האזינה, והג"י סס ד"א רדו שמה שראה שיוורדים ומשתעבדין במצרים. א"כ מתחיל מן ד"א רדו מאמר חדש. ולפי זה חסרה הדרשה על רועה ישראל. ועיין בתנחומא הגדפס אות ז' וצ"ר פ"א אות ה' וברכה לראש משביר זה יוסף שזן את העולם בשני רעבון כרועה הזה שמנהיג את לאו, עליו אמר דוד רועה ישראל האזינה נוהג בצאן יוסף כשהיה רעב בצרך בקם רחמים מלפני הקב"ה ואמר רבון העולמים נהוג את לאנך יוסף שזן את העולם בשני רעבון. ובמדרש שוחר טוב מזמור פ' נמלא דרשה אחרת על הכתוב הזה, גם בסיום המאמר שם נמלא אמר ר' תנחומא בשם ר' אבין מה יוסף גמלו אותו אחיו רעות [והוא גמל להם סובות] אף לנו גמלנו אותך רעות כביכול שעברנו על מוטיך אף אתה גמול לנו סובות הוי נוהג בצאן יוסף, והוא הוא רבי תנחומא הדרש שלפנינו, ועיקר חסר כלן מן הספר. ובכ"ו רח"ס ובכ"י פארמא הג"י אמר דוד רועה ישראל האזינה וגו', דרש ר' תנחומא ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האש, ילמדנו רבינו מנין התקינו לברך על המזון כו', וכל המאמר אשר לפנינו על רדו ליתא שם, ומתחיל במאמר ילמדנו רבינו אשר נמלא לפנינו באת י"ד, וגם המאמרים שהוספתי (אות י"א י"ב י"ג) ליתא שם, עיין להלן הערה נ"ט. ועיין בפסיקתא רבתי פכ"ט אף אסף הגביא אמר רועה ישראל האזינה כו', ועיין בפסיקתא פסקא נאמו ובהערה פ"ב, ועיין גם בהערת החכם הגדול מהר"ם פרידמאן אות ו' והעיר שם ג"כ על אשר העירותי בהערה שם: (נה) רד"ו שנים. צ"ר פ"א אות ז' מוצא בשם ר' אבא בר כהנא בפרשם שהם עתידין לעשות שם ר"י שנה מנין רד"ו, וכן מוצא בילקוט רמז קמ"ח וברש"י עה"ת ובלקח טוב, וכן מוצא בתנחומא הגדפס אות ח' מהו רדו שירדו שמה ונשתעבדו במצרים כמנין רד"ו. ובצ"ר פ"א אות ו' נשמטו המלות, כמנין רד"ו: (נו) ד"א רדו ללמדך שכל הלוקח תבואה מן השוק ירידה היא לו. וכן מוצא צ"ר פ"א אות ו', ובתנחומא הגדפס אות ח', ועיין מנחות דף קג ע"ב על הכתוב והיה חייך תלואים לך ממנו זה הלוקח חטים לשה, וע"ש בפרש"י שכתב כיון שאין לו קרקע לזרע וכן לא יהיה לו כסף לשה הבאה לכן יפחד לילה ויומם, אבל יותר נכון כמו שכתב בעל יפה עיף ברש"י מדרש אסתר כי הפחד אינו פן לא ימלא כסף לקטות, אבל יפחד פן יהיה שדפון ובלורת בצרך: (נז) בני ישראל אין כתיב כלן. תנחומא הגדפס אות ח' וצ"ר פ"א אות ו': (נח) ולפי שלא היו בדור המבול עשרה. עד הסיום דהיינו שמונה ליתא בכ"ו רומי: (נט) ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו עד כמה תפלות חיוב אדם להתפלל ביום. כל המאמר הזה מואת י"א וכן המאמרים שלאחריו מן אות י"ב ואת י"ג עד סופו המסיים על אחת כמה וכמה, ליתא בכ"ו אקספארד ובכ"ו רח"ס ובכ"י פארמא, והוספתי מכ"ו רומי, ואולי השמיט הסופר הראשון מן ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו עד ואל שדי יתן לכם רחמים ילמדנו רבינו באת י"ד, או שהוסף המעתיק בכ"ו רומי ע"פ תנחומא הגדפס, כי נמלא שמה כל זה, רק המעתיק הזה השמיט מאמר אחד מהגדפס והוא התחלת אות י' ואל שדי יתן לכם רחמים ש"ה על זאת יתפלל כל חסיד, עד אמת אות י', והכל מן ואל שדי ומה רות יעקב לברכה, והטעם כי נמלא מאמר הדומה לזה בכ"ו שלט אות י"ד ואת ס"ה. ועל השינויים אשר על כולן בהערות: (ס) עד כמה תפלות חיוב אדם להתפלל ביום. בגדפס אות ס' הג"י בכל יום, ובגדפס פרשה חיי אות ה' נמלא ג"כ השאלה הזו, וגורם שם כמה תפלות אדם מתפלל ביום: (סא) כך

מג' תפלות שתקנו אבות העולם, (סב) אברהם תיקן תפלת שחרית, (סג) שנאמר וישכם אברהם בבוקר [אל המקום אשר עמד שם] (בראשית י"ט כו), יצחק תיקן תפלת מנחה, (סד) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (ש"ס כ"ט), יעקב תיקן תפלת ערבית, (סה) שנאמר ויפגע במקום (ש"ס נ"א), (סו) ואף דניאל כתיב ביה וזמנין (תלתא) [תלתה] ביומא [הוא ברך על ברכוהי] (דניאלו י"א) (סז) ולא פירש באיזה שעה, בא דוד ופירש ערב ובוקר וצהרים וגו' (תהלים נ"ה יח), לפיכך אין אדם רשאי להתפלל יותר משלש תפלות ביום, (סח) ור' יוחנן אמר (סט) ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כולו. שאל אנטונינוס את רבינו הקדוש מהו להתפלל בכל שעה, אמר ליה אסור, אמר ליה למה, אמר ליה (ע) שלא תהא נוהג קלות ראש בגבורה, לא קיבל ממנו, (עא) מה עשה, השכים אצלו, (עב) א"ל קירי בדא, לאחר שעה נכנס אצלו, א"ל (עג) (אמנה רטוק) [אמפרטור], לאחר שעה א"ל שלום עליך המלך, א"ל (עד) מה אתה מבזה על המלכות, א"ל ישמע אוניך (עה) מה שאתה מוציא מפוך, ומה אתה בשר ודם השואל בשלומך בכל שעה, (עו) אתה אומר כך, המבזה מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה, (עז) שלא יהא מטריח בכל עת: (עה) ר' יוסי בן חלפתא אומר עתים הם

הערות ותקונים

שני רבותיו אין מתפללין יותר מג' תפלות שתקנו אבות העולם. אין זה לשון משנה, ובמשנה ברכות (דף כו ע"א) שנינו תפלת השחר עד חלות ט' תפלת המנחה עד הערב כו' תפלת הערב אין לה קבע, ועיין שם בגמרא ליתאמר ר' יוסי ב"ר הנינא אמר תפלות אבות תקנו, ובירושלמי ברכות פ"ד ה"א (דף ז' ע"א) ר' יהושע בן לוי אמר תפלות מאבות למדום, תפלת השחר מאברהם כו' כמו שהוא בתנחומא לפנינו ובתנחומא מקץ אות ט' (שעתיק זה מן התנחומא כ"י שלפניו, וכן הוא במדרש שוחר טוב זמורר ל"ה מ"ה תקן אותם אבות העולם כו'. אולם בתנחומא חיי אות ה' נמלא התשובה ר' שמואל בר נחמן אמר לפי שהיום משתנה ג' פעמים בכל יום לפיכך צריך האדם להתפלל ג' פעמים בכל יום לקוח מן הירושלמי ברכות שם מאיך למדט ג' תפלות ר' שמואל בר נחמני אמר כנגד ג' פעמים שהיום משתנה על הבריות, וכן המאמר שם מר' יהושע בן לוי לקוח מהירושלמי, ומהו תראה שבפ' ח"י הוא מן מסדר התנחומא הגדפס. אולם בפ' מקץ נעתיק כולו מן התנחומא כ"י שלנו: (סב) אברהם תקן תפלת שחרית. ברכות דף כו ע"ב וירושלמי ברכות שם: (סג) שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם. בתנחומא הגדפס נוסף ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמוד פתח ויפלל (תהלים ק"ו) וכן ארבע ברכות שם ובירושלמי שם ובמדרש שו"ט שם: (סד) שנאמר ויאל יצחק לשוח בשדה. בגדפס גופף ואין שיהיה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' יספוך שיחו, וכן הוא בברכות בבלי וירושלמי שם ומדרש שוחר טוב שם: (סה) שנאמר ויפגע במקום. בתנחומא הגדפס נוסף ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז) וכ"ה בבבלי וירושלמי ושוחר טוב שם: (סו) ואף דניאל כתיב ביה כו'. בירושלמי ברכות שם יכול יהא מתפלל שלשתא כאחת פירש דניאל וזמנין תלתא ביומא הוא בירך על ברכוהי וגו'. וכן הוא בבבלי ברכות דף ל"א ע"א: (סז) ולא פירש באיזה שעה בא דוד ופירש ערב ובקר וצהרים. בגדפס עמד דוד, ובירושלמי שם יכול יהא מתפלל שלשתא בכל שעה שיראה כבר פירש דוד ערב ובקר וצהרים, ועיין בבבלי ברכות דף כ"ב, ובמדרש שו"ט זמורר כ"ה ערב ובקר וצהרים אשימה מלאך שצריך אדם להתפלל שלש תפלות ביום: (סח) ור' יוחנן אמר. ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח סע"א) שמעון בר ווא בשם ר' יוחנן ולואי שיחפלא אדם כל היום, וכן מובא בשמו בבבלי ברכות דף כ"א ע"א, ובשני המקומות האלו לא נזכר הך דר' יוחנן רק לענין אחר היינו ספק אם התפלל או לא אם צריך עוד הפעם להתפלל: (סט) ולואי מתפלל אדם והולך כל היום כולו. בגדפס ליתא מלת "כולו", ובירושלמי ולואי שיחפלא אדם כל היום, ובבבלי ולואי שיחפלא אדם כל היום כולו: (ע) שלא תהא מטריח. בגדפס שלא ינהג: (עא) מה עשה. בגדפס מה עשה רבינו הקדוש: (עב) אמר ליה קירי בדא. בגדפס קירי ברא, ויש לתקן ש"ל קירי ברא כמו שהביא המוספי צערך כר האחרון (ערך קירי) ו"ל ילמדנו (מכנה את התנחומא בשם ילמדנו) פרשה מקץ אמר ליה קירי כירי, פי' בל"י שלום עליך, וכוון להמנות היומיות וקטא אשורה ואלוי ז"ל קירי ביבי, כמו שתמצא במדרש איכה פ"א בפסוק היו צריה לראש ביבי דומיני אמפרטור ופי' vive חיי (פס לעבט): (עג) אמנה רטוק. המלה משובשת ונפרדה ו"ל אמפרטור, ונמצא לנכון בגדפס והיא המלה Imperator שפירושה מושל: (עד) מה אתה מבזה על המלכות. בגדפס מה אתה מבזה במלכות: (עה) מה שאתה מוציא מפוך. בגדפס מה שפיך אומר: (עו) אתה אומר כך, המבזה ממ"ה כו'. בגדפס אתה אומר מבזה, יש לתקן כמו שהוא בל"י: (עז) שלא יהא מטריח בכל עת. בגדפס שלא יהא אדם מטריחו בכל שעה: (עה) ר' יוסי בר חלפתא. נהנה בפסיקתא פסקא שובה (דף קכו ע"ב) ובירושלמי מכות פ"ב ה"ט, וש"מ זמורר ס"ה, ומדרש איכה בפ' סכותה, ועיין בפסיקתא שם ובמדרש

לתפלה, שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (מלכים סט יד), אימתי עת רצון בשעת שהצבור מתפללין, לפיכך צריך אדם להשכים לתפלה, שאין לך גדולה מן התפלה, (עמ) שהרי משה נגזר עליו שלא יכנס לארץ, ושלא לראותה, (פ) ועל שהרבה בתפלה, ויראהו ה' את כל הארץ וגו' (דברים לד א), וכן חזקה נתפלל וביטל הגזירה, ואף יעקב ששלח בניו למצרים נתפלל עליהן, ואל שדי יתן לכם רחמים :

[יב] [ואל שדי יתן לכם רחמים]. מה ראה יעקב לברכן באל שדי, ללמדך (פא) שהרבה יסורין באו עליו, עד שהוא במעי אמו עשו מריב עמו, שנאמר ויתרצצו הבנים בקרבה (בראשית כג כג), וכן הוא אומר על רדפו בהרב אחיו ושחת רחמיו (עמוס א יא), (פב) רחמו כתיב, ברח מפני עשו ללבן, (פג) ראה כמה צרות, הייתי ביום אכלני הורב וגו' (בראשית לא מ), (פד) היאך שייצא רדף אחריו לבן להורגו [שנאמר] וירדוף אחריו דרך (שלושת) [שבועת] ימים (סג לא כג) נמלש ממנו בא עשו בקש להורגו הפסיד עליו כל אותו דורון עוים מאתים וגו' (סד לג טו), יצא מעשו באתה עליו צרת דינה, (פה) ואח"כ צרת רח"ה, ואח"כ הצרות הללו, בקש לנוח קיטעא, (פו) עד שבאתה צרת יוסף, (פז) ואח"כ צרת יצחק אביו שמת עשר שנים אחר מכירתו של יוסף, והכתוב צווח לא שלותי ולא שקטתי ולא נהתי ויבא רוגז (איוג ג טו), אח"כ באה עליו צרת שמעון, ואח"כ צרת בנימן, לפיכך היה מתפלל ואל שדי (פח) ואומר מו שאמר לשמים ולארץ די יאמר ליסורי די, לפי כשברא הקב"ה לשמים ולארץ נמתחין והולכין עד שאמר להן הקב"ה די לפיכך כתיב ואל שדי :

[יג] [וישא עיניו וירא את בנימן אחיו בן אמו (בראשית מג כט), (פט) שמח שהיה דומה לאמו, שכך כתיב בן אמו, מיד ויצו את אשר עץ ביתו לאמר מלא את אמתחות האנשים אוכל וגו' (סז מד א) (צ) אמר למנשה, מלא את אמתחות, ואת גביעי גביע הכסף וגו' (סח סג ג), הבקר אור והאנשים שלחו (סח סג ג), (צא) למה לא שלחן בליצה, אמר יוסף אם אני מעלה אותן בלילה, אין כל בריה יכולה להן, לפי שנמשלו לחיות, גור אריה יהודה (בראשית מט ט), דן גור אריה (דברים לג כג), יהי דן נחש (בראשית מט יז), גפתי אילה שלוחה (סח סג כא) בנימן זאב יטרף (סח סג טו) : הם יצאו את העיר לא הרחיקו (סח מד ד), (צב) אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להחזיקו : קום רדוף אחרי האנשים (סח), כל זמן (צג) שאימת (ברך) [כרך] עליהן : והשגתם (סח). הוי שווג

הערות ותקונים

ובהערה י"ב שיש גירסאות ר' יוסי בר תחליפא : (עמ) שהרי משה. נדפס דתע שהרי משה (פ) ועל שהרבה בתפלה ויראהו ה'. נדפס כתוב זו ויראהו ה' : (פא) שהרבה יסורין באו עליו. נדפס באות י' שהרבה יסורין עברו על יעקב : (פב) רחמו כתיב. זה נשמט נדפס. ובפסקתא ספקא דזכור (דף כג ע"א) מה חטא חטא עשו על אמו כשהוא יולא מנעמי אמו חתך מיטרון שלה שלא תלד ה"ה" דרשו בחרב אחיו ושחת רחמיו. וס' בהערה מ"ו העירותי בכ"י כרמנלי ובתנחומא תלך ושחת רחמיו רחמו כתיב, ובספרים שלנו אינו כן וחולק על המסורה : (פג) ראה כמה צרות. נדפס והיה סס עשרים שנה בצרות רבות : (פד) היאך שילא. נדפס ואחר שילא : (פה) ואח"כ צרת רחל. נדפס ילא מלצרת דינה בלא עליו צרת רחל : (פו) עד שבאתה עליו צרת יוסף. נדפס בלא עליו צרת יוסף : (פז) ואח"כ צרת אביו שמת עשר שנים אחר מכירתו של יוסף. זה נשמט נדפס : (פח) ואומר מי שאמר לשמים ולא"ץ די כו' . לזה המאמר כוון רש"י צפ"י התורה (מקץ מ"ג י"ד) ומדרשו מי שאמר לשמים ולגולל די יאמר די לנרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין : (פט) שמח שהיה דומה לאמו שכך כתיב בן אמו. נדפס בטעות שמח זו שראה זו דמות דיוקנו של אביו, כי ספ' דורש על לשון הכתוב "בן אמו" : (צ) אמר למנשה. וכן בתרגום יב"ע מקץ מד א' ופקד ית מנשה דמנא אפומרוסום על ביהיה : (צא) למה לא שלחן בלילה. זה נשמט נדפס : (צב) אמר יוסף אם ירחיקו אין כל בריה יכולה להחזיקו, בילקוט סוף מקץ הביא בשם מדרש ו"ל הם ילאו את העיר לא הרחיקו כמ"ד רחוק יהיה בנימין ובינו כלפיס אמה אמר אם ירחקו מן העיר אפילו מיל אחד אין כל בריה יכולה להחזיקו : (צג) שאימת כרך עליהן. כן חקתי, ובנדפס שאימת העיר עליהן, וכן מובא בילקוט סס בשם מדרש שצוד שאימת כרך עליהם, וכן מובא בילקוט סס בשם מדרש והשתנס צפ"י כתיב שגן אוחס בצדדים אחד רך ואחד קשה, למה שלמנת רעה תחת טובה זה קשה, הלא זו יצאה אלדויו בו כרי רך עשה וישגום וידכר עליהם שגן אוחס בצדדים ע"כ. ובהשחר שנה רביעית מד 352 העירותי כי מדרש חסר ויתיר מד 40 מנאל והשתנס ואמרת אליהם למה כתוב צפ"י וקדוין נסמאץ עליהם הדברים אחד רך ואחד

אותם בדברים אחת קשה ואחת רכה: הלא זה אשר ישתה אדוני בו וגו' (בגלגלית מד ט), ויקרעו שמלותם וגו' (סג סג יג), אמר להן הקב"ה (צד) אתם הקרעתם בגדי אביכם בדבר של חנם, (צה) כך אתם תקרעו בדבר של חנם, ויעמוס איש על חמורו (סג), (צו) לא הוצרך. אחד מהן לחמורו, והן עומדין ומחבטין לבנימין על כתפיו ואומרים לו, (צו) אי נגב ברה דנגבתא ביישתני בן אמך את, כך היא ביישה (אמך) את אבינו, (צה) ותגנוב רחל את התרפים (סג לא ט), בזכות אותן המכות שהכתוהו על כתפיו זכה ושרתה שכינה על כתפיו שנאמר ובין כתפיו שכן (דגיס לג יב): ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף (בגלגלית מד יד), מהו ביתה יוסף, והלא בכל יום ויום יוצא לדון בנימה, אלא אורת היום לא יצא, שלא לבייש את אחיו בפני המצריים: ויפלו לפניו ארצה (סג), לקיים מה שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי (סג לו ט): ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם (סג סג טו), אמר להם יוסף אני אומר לכם מפני מה גנבו הנער הזה לקסום בו ולירע היכן אחיו: ויאמר ויודעה מה נאמר לאדני (סג סג טז), (צט) מה נאמר על כסף ראשון, ומה נדבר על כסף שני, מה נצמדק על הגביע: האלהים מצא את עון עבדיך (סג), אל תקרא מצא אלא מוציא, לעולם אין שני אחין נכנסין לבית המשתה ביחד (ק) מפני העין, ואנו נמצאינו כלנו בערוגה אחת בעון אחד שהיה בידינו, אמר להם אחיכם זה לא היה עמכם באותה שעה, אמרו לו כל הנמצא עם הגנב נתפש עמו, אמר להם ומה אחיכם הראשון שלא נגב ולא ציער אתכם, אמרתם טורף טורף, זה שנגב וציער אתכם על אחת כמה וכמה, (קא) לכו אמרו לאביו טורף טורף, והלא דברים ק"ו ומה תקלה שבאה (קב) על ידי צדיקים היתה מחיה לכל העולם, וזאת שבייא הקב"ה על ידיהם על אחת כמה וכמה (קג): [יד] (קד) [ד"א] ואל שדי יתן לכם רחמים. (קה) ילמדנו בענין מנין התקינו לברך על המזון, שנאמר ואחלת ושבעת וברכת (דגיס מ י), הרי דאחריו, לפני המזון מנין, (קו) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קודש הלולים לה' (ויקרא יע כד), מלבד שהוא מעון ברכה לפניו ולאחריו, אמר הקב"ה בשם שאני זקוק להוריד גשמים ולהשיב רוחות ולהוריד מטלים, אף אתה זקוק לברכני, וזהו להתפלל לפני, לא תהא רואה את עצמך בשעת הרוחה (קז) לבזה את התפלה, וכיון שתגיע הצרה תהא עומד

הערות ותקונים

ואחד קשה, וידידי הרב החכם הגדול ד"ר צערלינגר המו"ל את המדרש הקטן הזה הציג סימן השאלה, כי הטעם בלתי מובן. ועיקר חסר מן הספר, והעיוותי בהשחר שס כי מלאתי המאמר בילקוט מקץ, והוא המאמר שהבאתי. וז"ל במדרש חסר יותר [שנש] עליהם בדברים. ויש לתקן בהשחר בשם מפרש ז"ל בשם מדרש וידבר עליהם ז"ל וידבר אליהם: (צד) אחס הקרעתם בגדי אביכם. בנדפס אחס גרמחם לקרוע בגדי אביכם: (צה) כך אחס תקרעו בגדי של חנם. בנדפס נוסף אמר רבי יחזק השבטים קרעו על בנימין לפיכך יא' ממנו מרדכי שקרע על ישראל שנאמר ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א') וזה נשנה גם בצ"ר פס"ד אות ב' בנימין גרס לשבטים לקרוע והיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו, וכ"כ גם באסתר רבה ריש פ"ח: (צו) לא הוצרך אחד מהן לחמורו והן עומדין ומחבטין לבנימין. בנדפס לא הוצרך אחד לסייע לחברו והיו עומדין ומחבטין לבנימין: (צו) אי נגב, פי' אוי לך נגב, בנדפס נשמטה מלת "אוי": (צח) ותגנוב רחל את התרפים. הראיה מן הכתוב נשמט בנדפס: (צט) מה נאמר על כסף ראשון. נשנה גם בצ"ר פס"ב אות ט', ועיין שם שדרוש עוד מה נאמר לאדוני במעשה תמר כו': (ק) מפני העין, פי' מפני עין הרע. ובנדפס חסרים המלות "מפני העין": (קא) לכו אמרו לאביו טורף טורף. בנדפס נוסף הלך החבל אחר הדלי: (קב) ואל שדי לדיקים. בנדפס ע"י לדיק: (קג) על אחת כמה וכמה. עד כאן הוספתי מכ"י רומי: (קד) ד"א ואל שדי. מלת "ד"א" הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, ומכאן ואילך נחתי ג"כ בכ"י רומי וכו' פארמא, ועד סיום המאמר שלפניו מלא בנדפס, ומן ד"א ואל שדי ליתא שם, רק קלת מזה הביא בהתחלת אות י': (קה) ילמדנו רבינו. זה מובא ג"כ בכ"י מיינען (בית המדרש שם ח"ו לד 94): (קו) שנה ר' חייא בשם ר' עקיבא קודש הלולים לה'. בת"כ קדוש פרשה ג' נפ' קדש הלולים לה', הלולים מלמד שהוא עשון ברכה לפניו ולאחריו מוכן היה ר' עקיבא אומר לא יעשו אדם גלוס קודם שיברך. ובגברת דף לה ע"א מובא זה בשם תנו רבנן, ומזה תראה סעד למה שכתבתי באיזה מקומות בהערותי להפסיקתא הישנה שבברכה מקומות מובא בשם תני ר' חייא וממלאו המאמרים בספרא, ולפי זה נסדר הספרא ע"י ר' יחיאל, וכן המאמר שמוצא בתנחומא שנה ר' חייא הוא נשנה בספרא קדושים שם שהבאתי: (קז) לבזה את התפלה.

ומתפלל, (קח) לאו בני לא תעשה, אלא קודם שתבא הצרה תהא (קח*) מקדים ומתפלל, שנאמר היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח (ויז' לו יט), (קט) תדע שהירו יעקב אבינו היה בנימין עמו, ואינו יודע מה עתיד להגיעו, התחיל לַחַקְדוּים ולהתפלל, שנאמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האישי ושלא לכם את אחיכם אחר ואת בנימין, (קי) וכן אמר המושף אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה, מהו וכל מאמצי כח, שכך היו עושין מאמצי כח :

[טו] [ואל שדי יתן לכם רחמים]. וש"ה על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא וגו' (תהלים לג ו). (קיב) זבדי בן לוי ור' יוסי בן פיטרס ור' יהושע בן לוי (קיב) אחד קרא מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ), ואחד קרא וישמחו כל

הערות ותקונים

בכ"י מינכען צטעות וצוה את התפלה וז"ל לבזה את התפלה, וצנדפס נמלא בהוספת דברים אמר ר' אלעזר לא תהא צבור צטעות הרוחה שלא להתפלל, אמר הקב"ה כשם שאתי זקוק להוסיף עמיס ומליס ולגדל נמחים להחיות הבריות כך תהא זקוק להתפלל לפני קוגן ולבדך שחתי מעשי ולא תאמר אני בריוח מה אני מתפלל ושבתיע לך נרה תבא ותתפלל אלל עד שלא תבא לך הרהרתי הוי מקדים ומתפלל: (קח) לאו בני וכו"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס, ובכ"י מינכען וכ"י פארמא חסרים המלות "לאו בני": (*קח) מקדים ומתפלל. כ"ה בטהדרין דף מד ע"ב: (קט) תדע שהירו יעקב אבינו. וכו"ה הגי' בכ"י רח"ס וכ"י פארמא ובכ"י מינכען, אולם בכ"י רומי גי' אחרת במאמר הזה, אחר שהביא הכתוב היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח, מתחיל שם אמר ר' אלעזר משל אוקיר אסיך עד שלא תצטרך ליה, מהו כל מאמצי כח, אמר ר' יוחנן שךר היו מאמצי כח עושים תדע לך שהירו יעקב אבינו עד עכשיו צנימין היה אללו ואינו יודע מה עתיד להגיעו התחיל מקדים ומתפלל עליהם מנין ממה שקראו צניין ואל שדי יתן לכם רחמים. ומתנחומא הכתוב אות' י' משמע שךר היה לפניו בתנחומא כ"י: (קי) וכן אמר המשל אוקיר לאסיא. ובכ"י מינכען וכן הוא המשל כו'. וזילקוט איוב רמז תהק"כ הביא מאמר אחד מגמרא סנהדרין דף י' (ל"ג דף מד ע"ב) על הכתוב היערוך שועך, ואחר שסיים מאמר הצבלי שם ר' יוחנן אמר לעולם יבקש אדם רעים [בגמרא רחמים] שיבו הכל מאמציך את כהו ולא יבו לו רעים מלמעלה, הביא עוד וכל מאמצי כח שךר היו עושים מאמצי כח אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה. וזה הוא מתנחומא כ"י שלפנינו וחסר הליין "תנחומא", ואולי הליין תנחומא שלאחר זה מוסב גם על זה. ובכ"י רומי אמר ר' אלעזר משל אוקיר אסיך. וצנדפס אות' י' אמר רבי אלעזר כתוב בספר בן סירא אוקיר לאסיא עד שלא תצטרך ליה, הוסיף, כתוב בספר בן סירא: (דף סו ע"ג) אמר ר' לעזר אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה מה טעמא היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח. ממה תראה שהטוסחא אמר ר' אלעזר אוקיר אסיך היתה גי' נכונה וכמו שמוצא ג"כ בשמו צירושלמי. ובשמות רבה פכ"ה אות' ז' ד"א מה תצק אלי ה"ה היערוך שועך לא בצר מהו כן אמר ר' אלעזר בן פדת המשל אמר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, הביא המסדר הזה בלשון עברית והוסיף, בן פדת, ובפסיקתא רבתי פסקא עשר תעשר ד"א כבד את ה' מהוהך אמר רבי אליעזר [ל"ג אלעזר] כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו, ע"כ. ובס' בן סירא ל"ה א' בתרגום סורי יקר אסיא עד לא מתצנא לך. ובספר אלפא ביתא דבן סורא נמלא אוקיר לאסיא עד דלא תצטרך ליה: (קיב) זבדי בן לוי ור' יוסי בן פיטרס. בכ"י רומי טוסף ג' בני אדם אמרו ג' פסוקים צטעות סילוקן מן העולם, וצדי בן לוי ר' יוסי בן פיטרס ור' יהודה בן לוי, יש לתקן בן לוי, וכן תראה צירושלמי ע"ג פ"ג ה"א (דף מב ע"ג) וצדי בן לוי ור' יוסי בר פיטרס ור' יהושע בן לוי אמרין תלתא פסוקין מי דמכין. וכן בצ"ר פ"ג אות' ב' על זאת יתפלל כל חסיד וצדי בן לוי ור' יהושע בן לוי ור' יוסי בר פטרון תלתיהון אמרין אלין קריא כד דמכין, פי' שלשהם אמרו ג' מקראות בשנפטרו מן העולם. ובצ"ר פ"ג אות' ב' הגי' ור' יוסי בן פיטרס צטעות, וזילקוט רמז ק"י בשם צ"ר ר' יוסי בן פטריה, וזילקוט תהלים רמז חש"ט בשם צ"ר ר' יוסי בן פטריס, אולם זילקוט ישיה רמז ש"ל הביא ור' יוסי בר פנחס, והוא תיקון המדפיסים. וצנדפס שמו"ר פ"ג אות' ג' וצדי בן לוי ור' יוסי בן פטרוס ור' יהושע בן לוי קראו כל אחד ואחד מהן צטעות סילוקן מן העולם. וגם בכ"י מינכען הגי' כמו בכ"י אבקפארד שלפנינו, ושם הביא ר' יוסי בן פיטרו וז"ל פיטרס, וכן בכ"י רח"ס הגי' כמו לפנינו ושם מוצא ור' יוסי בן פיטא ל"ל בן פטרוס, ובכ"י פארמא ור' יוסי בן פיטא. ובפסיקתא הישנה פסקא טובה (דף קה ע"א) נמלא מאמר אחד בשם וצדי בן לוי ור' יוסי בר פיטרס ורבנן, וע"ש בהערה כ"פ שבמדרש ו"ר פ"א אות' ב' מוצא המאמר מפסיקתא טובה וצטעות ר' יוסי בן פטריס, ויש נוסחאות בן פטריס, ובמטרת המאור הביא ר' יוסי בן פנחס, וכן במדרש ש"ע מומור ה' וצדי בן לוי ור' יוסי בר פנחס ור' יהושע בן לוי, אולם אך לומר להביא ראייה ממרחק על הגי' פטרוס, רק כי כן מוצא המאמר הזה בצנמו צירושלמי וצ"ר ובשמו"ר וזילקוט: (קיב) אחד קרא.

חובי' בך לעולם ירננו ותסך עלימו (הגלים ה יב), ואחד קרא על זאת יתפלל כל חסיד אליך. [לעת מצא] (גס לב ו), מהו לעת מצא, (קינ) לעת מיצוי היום: (קיד) ד"א לעת מצא, לעת מיצוי הנפש. (קמו) אמר (ר' יהושע) [ר' ישמעאל] צריך אדם שיהא מתפלל על יציאת הנפש, שאין לך דבר קשה מיציאת נפש. היאך היא יוצאה, (קמו) ר' יוחנן אמר כפיטורי היוצאת בפי ושט (פי) החבל בשעה שמושכין אותו בנקב של ספינה לקשרה בו), כך הנפש בשעה שהיא יוצאה מן האדם, שאין אדם צריך להאמין בעצמו עד יום מותו, (קיו) וכך שנו רבותינו, אל תאמין [בעצמך] עד יום מותך, (קיה) מעשה באדם אחד מין שהיה רבו שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך, והיה חולק על דברי רבו, אמר הקב"ה זה בא לחלוק על התורה, מה עשה לו, ניסה

הערות ותקונים

בירושלמי ע"ז שס הגי' חד מייהון אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך גוי, וחד אמר וישמחו כל חוסי' בך גוי, וחד אמר מה רב טובך אשר לפנת ליריאך גוי. ובבב"ר פס"ב ארת ב' חד מנהון אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא (הגלים לב ו), כי זו ישמח לבנו, (שם לג כא), ואחרתא אמר אשרוך לפני שלחן נגד לוררי (שם כג ה) וישמחו כל חוסי' בך (שם ה יב), ואחרתא אמר כי טוב יום בחאריך מאלף [בחרתי הסתופף בבית אליה] (שם פד יא), ורבינן אמרי מה רב טובך (שם לא כ), וכן הוא בבב"ר פל"ג ארת ב' רק במקום ורבינן אמרי הגי' שס ויש אומרים מה רב טובך. ואין ספק אללי כי תחוספו במדרש הפסוקים, כי זו ישמח לבנו" וכן "תשרוך לפני שלחן נגד לוררי", כי כל אחד קרא רק פסוק חד, גס הפסוק וישמחו כל חוסי' בך מוקדם לפסוק תשרוך לפני שלחן, ובאמת לא מלאים במדרש שו"ט שס, וכן הטוסחא שס, חד אמר וישמחו כל חוסי' בך, וחד אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך, ואידך אמר כי טוב יום בחאריך מאלף, ואית דלמר מה רב טובך אשר לפנת ליריאך, אולם בשמ"ר הגי' קד אחד קרא על זאת תפלל כל חסיד והאחד קרא מה רב טובך אשר לפנת והאחד קרא כי זו ישמח לבנו, ע"כ. והכתוב האחרון נוסף במקום וישמחו כל חוסי' בך לעולם ירננו אשר הוסף אחד ע"פ בב"ר: (קין) לעת מיצוי היום. מובא גס בבב"ר פל"ג ארת ב', ופי' לעת הגיע היום לערוב ר"ל שגיע קלו: (קיד) ד"א לעת מצא לעת מיצוי הנפש. וכן בבב"ר שס לעת מיצוי הנפש, ומובא בילקוט תהלים רמז תשי"ח ח"ל על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא לעת מיצוי נפש וכן שנו רבותינו אל תאמין בעצמך עד יום מותך עכ"ל, העתיק התחלת וסוף המאמר והשמים בצלמע, ובעל המ"ב בבב"ר שס הביא דברי הילקוט: (קמו) אמר ר' יהושע. קן הוא גס בכ"י פארמא, ותקנתו אמר ר' ישמעאל, כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מיינען, וכן נבדפס ארת ב' איתא ד"א לעת מצא יתפלל על מיצוי הנפש דלמר ר' ישמעאל אין לך קשה מיציאת הנפש. ויש להעיר כי נבדפס שם נוסף בראש ארת ב' אמר אחד בשם ר' אבה ואח"כ הביא עוד שם ד"א לעת מצא וכן מיתה דלמר ר' ישמעאל בראש ארת ב' ושלשה מיני מיתה שם שחומר למוט וואלטה תולאות בגמריה הכי הוי קשה שכלן אסכרה וטובה שכלן שיקרא. זה הוסיף המדפיס דפוס מאטובה מגמרא בבב"ר ברכות דף ה ע"א, ובטעות הביא בשם ר' ישמעאל, וזה שתרבה ממאמר שלאחריו, ובגמרא שם מובא בשם רב נחמן בר יצחק: (קמו) ר' יוחנן אמר כפיטורי הולאת צפי ושס. בכ"י רח"ס כפוטרי, ובכ"י פארמא כפיטורי, בכ"י רומי כפיטורי, וכן במדרש קה"ר פ"ו פסוק ו' כיילד הולאת הנפש ר' יוחנן אמר כפיטורי מתוך הושט, וכן בתחומא נבדפס ארת ב' גורם כפוטריין יולאה מתוך הושט, ובנדפס שם נוסף רבי חנינה אמר כפוטריין בתוך הושט, שמואל אמר כסולס הפוך, ויש לתקן כסילון רטוב והפוך, וזה הוסיף מן וי"ר וקה"ר. ובזו"ב פ"ד ארת ב' איתא ר' זרביה ור' קרינפא בשם ר' יוחנן אמרין כפיטוריין הולאין מן הושט, וכן תראה בבבלי ברכות דף ח ע"א ואית דלמרי כפיטורי צפי ושס, ובמ"ק דף כט ע"א כתוב מפורש בשם ר' יוחנן, ופירש"ש שם כפיטורי צפי ושס, ים אוקיטום יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתחבין בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהן נסין כמדת הנקב. פיטורי חבלים למתרגמין ופיטורי ליינים (מ"א ו) אטונין. צפי ושס, הוא הנקב שהוא עגול כפי ושס, עכ"ל. והערוך ערך פי טורי הביא מאמרם מברכות וגורם פי טורי, וכתב פי' כאשר שרוא להוליא חבל שיש בו קשר בחור של תורן ויש בו טורה גדול, וע"ש במוספי. ובילקוט תהלים רמז תשנ"ח מובא פי' הערוך על כפיטורי צפי הושט, ולדעתו דברי הערוך הוא לפרש כפוטריין בתוך הושט שהביא וכן תראה ברש"י מ"ק כט ע"א כפוטרי צפי ושס כחבל שיש בו קשר ויולא בקוים מן התורן, והפי' שלפינו פי' החבל בשעה שמושכין בו היא הוספת המעתיק בכ"י אקספארד שלפינו, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מיינען: (קיו) וכך שנו רבותינו. ארת פ"ב מ"ד: (קיה) מעשה באדם אחד מין שהיה רבו שונה. בכ"י רומי מעשה בזקן אחד מן רבותינו שהיה שונה ואומר אל תאמין בעצמך עד שחא כמותי. ובירושלמי שבת פ"א ה"ג (דף ג ע"ב) תמן תנינן אל תאמין בעצמך עד יום מותך מעשה בחסיד אחד שהיה יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום זקאתך כגון אני, ארת חדא רוחא וגסתיא, ושרי תבי' ביה אמרה ליה לא תלוק רוח אנה

אותו, ויצא יום הכפורים לתוך גינה אחת (קט) וראה ריבה אחת מקושמת נאה ומשובחת, ועמדה לו כנגדו, ובקש להזקק לה, השיה עמה, אמרה לו אשת אישי אני, אמר לה מקובל, (קב) אמרה לו כהנת אני, אמר לה מקובל, אמרה לו נדה אני, אמר לה מקובל, ולא זו עד שזקק לה, (קכא) הלך וישב לו לביתו אלופסין (פ' צעור) לומר מה עבר עליו, (קכב) והיו רבותיו עושים ומבקרים אותו, (קכג) ומוציאים אותו כחולה חודש אחר חודש, לומר מה עשיתי, והוא לא היה חולה, מה עשה הקב"ה, אמר עד מתי הוא מצטער, (קכד) רמו הקב"ה לאותה שידה, והלכה ועמדה לפניו, אמרה לו עד מתי אתה מצטער, אני אותה האשה שזקקת עמי, (קכה) רוח אני, אלא בשביל שהייתה חולק על דברי חכמים, שאמרו אל תאמין בעצמך עד יום מותך. אף דוד הסכים לומר (קכו) צריך אדם להתפלל על יציאת נפשו, (קכז) לכך אמר לעת מצוא: (קכח) [ד"א לעת מצוא], שאדם צריך להיות מקוה לדבר שידע סופו, מי היה זה, זה יעקב, אעפ"י שאמר טרוף טרוף יוסף מחכה היה להקב"ה, בסוף הודיעו שיוסף חי, (קכט) ולא עוד אלא שבישרו שהוא חי, (קל) ואל שדי יתן לכם רחמים :

[מז] [ואל שדי יתן לכם רחמים]. (קלא) וז"ה אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (ספסלס זר יב), מהו אשרי הגבר, (קלב) אמר ר' יהושע אם באו

הערות ותקונים

אנא, אזיל ואשתוי לחננדך, וכן י"ן הרב הגדול מהר"א עליוניעק צבית המדרש סס. וזכ"י מיכען צית המדרש זר 15) השמיט מאמר שלם אחר שסיים לכן שנו רבותיו אל תאמין בעצמך עד יום מותך חסר [מעשה גדלם אחד שהיה רבו שזה ואומר אל תאמין בעצמך עד יום מותך] ויהי חולק על דברי רבו, והשמיט מן יום מותך עד יום מותך, ורלתי כי כן חסר גם זכ"י רח"ס: (קיש) צלת ריבה אחת. וכ"ה זכ"י רח"ס וזכ"י מיכען, וזכ"י רומי צלת רוח אחת, וכן צירושלמי שהצאתי בהערה שלפניה אחת חדא רוחא, וזכ"י פארמא חסרים איזה מלות: (קב) אמרה לו כהנת אני אמר לה מקובל אמרה לו נדה אני אמר לה מקובל. זה נשמט זכ"י מיכען, ונמלא גם זכ"י רח"ס וכ"י פארמא: (קכא) הלך וישב לו בביתו אלופסין. וכ"ה זכ"י רח"ס, וזכ"י מיכען הלך וישב לו בביתו... הינה מקום פניו, והמלה "אלופסין" חסרה, וזכ"י רומי הגי' חלה וישב לו בביתו אליפסין, ז"ל הלך ובעטות נעתק חלה, וכן חסרה זכ"י פארמא, וזכ"י אקספארד שלפניו נוסף מן המעתיק "פי' צעור" וזה ליתא זכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, וכאשר העירי יד ידי הרב הגדול ד"ר קאהוט המלה משובשת, וז"ל אלופסין, והיא המלה היונית αραστηριον שפירושה צעור וכאז לב (קרעניקובג בטטריבובג, טטרברן) ואחד הוא עם הצטור ועל ידה הועתק צעור עכז עכזו מענבה צתרוס שנשעיס קטיס, וכן העתיקו ע' זקנים אכלו וחסרו ראש (אסתר ו' ז') ועוד העתיקו בשפת לוד (שמואל א' ו') וצ"ה צטלס: (קכב) והיו רבותיו עושים ומבקרים אותו. וכ"ה זכ"י רומי וכ"י רח"ס, וזכ"י מיכען והיו רבים עושים ומבקרים אותו, וזכ"י פארמא והיו רבו עושים: (קכג) ומוציאים אותו כחולה חודש אחר חודש לומר מה עשיתי והוא לא היה חולה. זכ"י רומי ומוציאין אותו לא חולה ורבוץ כחולה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, וזכ"י רח"ס ומוציאין אותו כחולה והוא לא היה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, וזכ"י מיכען ומוציאין אותו בחוף והוא לא היה חולה כך עשה חדש אחר חדש לומר מה עשיתי, וזכ"י הנוסחאות הלשון מוקשה, וגם זכ"י פארמא הלשון משובש: (קכד) רמו הקב"ה לאותה שידה. זכ"י רומי וזכ"י רח"ס ומיכען נתן לה הקב"ה רשות לאותה רוח, וזכ"י פארמא לאותה ריבה, וזכ"י מיכען שם הגי' ראה שהוא מלעצב במקום לפניו אמר עד מתי הוא מלעצב: (קכה) רוח אני. וזכ"י מיכען בשפת רוחו הקדש אני. יש למחוק מלת "הקדש": (קכו) צריך אדם להתפלל על יציאת נפשו. וכ"ה זכ"י רח"ס וכ"י מיכען, וזכ"י רומי וכ"י פארמא הגי' שיהא אדם מתפלל עד שתלא נפשו: (קכז) לכך אמר לעת מצוא. וכ"ה זכ"י רומי וכ"י פארמא, וזכ"י מיכען בשפתו וכך לעת מצוא ז"ל לכך לעת מצוא: (קכח) ד"א לעת מצוא. הוספתי כמו שהוא זכ"י רומי, וכן זכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מיכען מחובר המאמר שאדם צריך להיות אל המאמר שלפניו: (קכט) ולא עוד אלא שבישרו שהוא חי, זה נשמט זכ"י מיכען. וזכ"י רומי הגי' ולא עוד אלא שבישרו פיו שהוא חי, וזכ"י רח"ס ולא עוד אלא שבישרו יוסף חי: (קל) ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, כ"ה גם זכ"י רח"ס, וזכ"י רומי הגי' מנין שהוא אומר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש ואלה לכם את אחיכם זה שמעון, אחר זה יוסף, ואת צימין זה בנימין, וזהו המאמר כוון רש"י צירושו עה"ה (מקץ מג י"ד) את אחיכם זה שמעון אחר רוח הקדש מרקה צו לרבות יוסף: (קלא) זש"ה אשרי הגבר, מכאן עד סוף הפרשה לא העתיק המעתיק זכ"י מיכען: (קלב) אמר ר' יהושע אם באו שדי יתן לכם רחמים. זכ"י ריש פ"ב אמר ר' יהושע צן לוי כל יסורים שהם צאים על האדם ומבטלים

עליך יסורין והייתה יכול ליגע בתורה, יסורין של אהבה הן, ואם לא הייתה יכול ליגע בתורה, יסורין של מרדות הן. אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וכתורתך תלמדנו, (קלב*) אמר ר' ביסנא אין אדם בעולם שאינו בא לידי יסורין, הוי אדם חושש בעינו אינו יכול לישן, בשינו אינו יכול לישן, אלא ער כל הלילה, ואדם ער כל הלילה ויגע בתורה, זה ער וזה ער, הוי אשרי אנש שיסוריו בתורה: (קלג) ד"א ואל שדי, אמר ר' אלכסנדרו אשרי אדם שיסורין באין עליו, והקב"ה אומר להם די, שיש להם סוף, מי היה זה, זה היה יעקב, שאמר לבניו אל שדי, אל יאמר ליסורי דייכם, הוי ואף שדי: ד"א ואל שדי, (קלד) אמר ר' אחא השמים הללו מדוק נבראו, והארץ משלג נבראת, שנאמר הגופה כדוק שמים (ישעי נ כג), והארץ משלג שנאמר כי לשלג יאמר הוי ארץ (איוב לו ו), כיון שאמר להם הקב"ה שיבראו היו נמתחים והולכים, אמר ר' אחא אילולי שאמר להם הקב"ה די, היו נמתחים והולכים עד שיהיו את המתים, אמר יעקב מי שאמר וארץ דייכם, הוא יאמר ליסורי דייכם, ואל שדי: ד"א ואל שדי, מהו הלשון הזה ואל שדי קשה הוא, ואם תעשר רצונו הוי מתקיים עליכם, למה שהוא ברהמי קשה, לפיכך יתן לכם רחמים:

[ז] **מה** כתיב למעלה מן הענין, וירדו אחי יוסף עשרה (נלשית נג ז), כיון שירדו למצרים עשה יוסף בערמה (קלה) שלש פרוסגמיות (פי' כתבים), אחד שלא יהא עבד נכנס למצרים ליקח בר, ואחד שלא ילך אדם אחד אחר שני חמורים, ואחד שלא יהא נכנס עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקינו, (קלו) מה עשה יוסף צוה שביאו לו שמות בני אדם, שהיו כתובין בכל יום ויום, נכנסו ביום הראשון, הכניסו לפניו את השמות שנכנסו, וכך בכל יום ויום היו מודיעים לו, כיון שירדו אחיו של יוסף, לא נכנסו כולם בפילי אחד, היה בעל הפילי אומר לו מה שמך, אמר לו ראובן בן יעקב בן יצחק, וכן שמעון וכן כולם, הביאו הכתבים אצל יוסף, כיון שקרא אותם, ידע שאחיו היו שם, שלח למנשה בנו, אמר ראה לאיכין חם הולכים, הלך מנשה ראה אותם מחזרין בתוך השוק, ויצאין משוק זה לשוק זה, מן מבוי זה למבוי זה, שלח אחריהם ובאו לפניו, כיון שראה אותם ודאי הכירם, ויתנכר אליהם (ש ש ז), כהו ויתנכר אליהם, (קלז) ר' יוחנן אמר נעשה נכרי עליהם, ויאמר אליהם מאין באתם (ש), אמר להם מרגלים אתם (ש ש ט), אמרו לו לא אדוני ועבדיך באו לשבור אוכל (ש ש י), שנים עשר עבדיך אחים אנחנו (ש ש יג), אמר ר' יוחנן (קלה) משל לעורבא

הערות ותקונים

ומצטלים אותו מדברי תורה יסורים של תוכחת הם אבל יסורים שהם צאים על האדם ואין מצטלין אותו מדברי תורה יסורים של אהבה הם, ועיין ברכות דף ה ע"א: (קלב*) אמר ר' ביסנא אין אדם שצולט מוצא זילקוט תהליס רמו תת"ג שם התחומא, והוא גורם אמר רבי זוגא, ודברי הילקוט שהביא בשם התחומא מוצא במ"ב צ"ב ריש פ"ג, ומוצא גם זילקוט עקב רמו תת"ג בשם התחומא ושם גורם לנכון אמר ר' ביסנא, והמאמר מתחומא הוא שם עד ואם בא להקפיד: (קלג) ד"א ואל שדי אמר ר' אלכסנדרו. עיין צ"ב ריש פ"ג: (קלד) אמר ר' אחא. עיין לעיל בראשית אות י"א: (קלה) שלש פרוסגמיות. צכ"י רח"ס שלש פרוסגמיות בעטות וז"ל פרוסגמיות. וצכ"י רומי שלש פרוסגמיות, יש להצדיקה למלה אהת פרוסגמיות, וצכ"י פארמא פרוסגמיות דוגמאות ז"ל פרוסגמיות, והשעתיק צכ"י חקספארד הוסיף פ"י כתבים" חוה ליתא צכ"י רח"ס וכו"י רומי וכו"י פארמא. והאמת שהמלה יונית $\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma\sigma$ ופירושה דת וגורה (בפ"שהו), ועיין צפסיקתא פסקא שור או לשב ובהערה פ"ה. והערוך ערך דטמגא הביא בשם ילמדנו בסוף מקץ הדומה קלת למאמר התחומא חז"ל שלשה דיטמגאות פירש יוסף אחת של ירד עבד ויקח צב, והשנית של ירד אדם מהמגר שני חמורים, והשלישית שיהא שמו ושם זקנו... והמלה דטמגא היא ג"כ יונית $\delta\alpha\tau\alpha\alpha\alpha\mu\mu$ ופי' ג"כ דת וגורה. וצ"ב פ"א אות ד' שלש גזירות גזר שלח יכנס עבד למגריס, ושלא יכנס אחד בשני חמורים, (ושלא יוליכו חמריס תבואה ממקום למקום), שלח יכנס אדם עד שלא יתבז שמו ושם אביו ושם זקנו. המלות שהבארתי מיותרים וטספו מהוץ פיניהם ולימא זילקוט רמו קמ"ח וכן ליתא צקה"ר פ"ט פסוק ט"ו בפסוק עיר קטנה, וכן התחומא לפיניו וזילמדנו המוצא בערוך, וכן ליתא צלקא טוב, ועיין שם בהערה ט', ובמקום דטמגא או פרוסגמיות הליגו "גזירות": (קלו) מה עשה יוסף. עיין לעיל אות י"י: (קלז) ר' יוחנן אמר נעשה נכרי עליהם. צ"ב פ"א אות ו' ויתנכר אליהם מלמד שנעשה להם נכרי וכן צלקא טוב, וברש"י לתורה נעשה להם נכרי צבדריס לנכרי קשות: (קלה) משל לעורבא דעילי טורא לקייה פ"י טורב שהכניס את האור לקייה. הפ"י הזה מנאל ג"כ צכ"י

דעייל נורא לקוניה (פי' עורב שהכניס את האור לקינו), אמר להם אחים אתם, אמרו לו הן, ולמה לא נכנסתם כולכם בפילי אחד, אמרו לו שכך צונו איבנו (קלט) מפני עין, אמר להם חי פרעה כי מרגלים אתם (בגלגלית מצ טו), (קב) כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בראשו של פרעה, (קבא) למה הדבר דומה, לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה, והיה הרועה רץ אחריה, הלכה לביתה וכיסתו בנגד, אמר לה הרועה ראית שה אחד, אמרה לו נהא אוכלת מבשרו של זה המוטל במטה שאינו יודעת, כך יוסף כשהיה מבקש לישבע לשקר היה נשבע בחיי פרעה, ויאמרו אליו לא אדוני ועבדך באו לשבור אוכל (ש סט י), אמר להם תדעו שאתם מרגלים, למה הייתם הולכים ומחזורים בכל המדינה, אמרו לו אח היה לנו וכברנוהו לעבד, ומשעה שמכרנוהו איבנו וישוב ומתאבל עליו, וירדנו והכסף בידנו, (קמב) לוטר בכל מקום שאנו מוצאים אותו אנו פודים אותו, אמר להם אדם שמוכר דבר יכול לחזור בו, אמרו לו לכך ירדנו, וכפלים בידנו לפדותו, אמר להם ואם אינו מבקש למוכרו, אמרו לו אפילו אנו נשרפים עליו אין אנו זויים עד שנפדה אותו, אמר להם הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם (ש סט יד), מה עשה ויקח מאתם את שמעון (ש סט כד), אמר אמרני והשליכני לבור, אף אני אוסר אותו, מה עשו מענו והלכו אצל אביהם, ויגידו לו את כל הקורות אותם, אמר להם לכו שברו לנו מעט אוכל (ש סט ג), אמר לו יהודה, העד העיד בנו האישי לאמר לא תראו פני וגו' (ש סט ג), אמר להם לא אשלח את בנימן אפילו אהרן, אמרו לו טוב לך לאבד נפש אחת ולא שבעים, מה עשה נתן להב את בנימן, והתהיל להתפלל עליהם ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האישי, לפי שאמרו דבר האישי (ש סט ג), לפיכך אמר הוא לפני האישי: ד"א ואל שדי. מדבר בישראל ובגלותם יתן לכם רחמים, (ונתן) [יתן] אותם לרחמים לפני כל שוביהם (תהלים קו טו): ושלח לכם. הנה אנכי שולח לכם וגו' (מלאכי ג כג): את אחיכם. שלפנים מנהר סטבסיון: אחר ואת בנימן. אלו שבט יהודה ובנימן, באותה שעה נאמר שירה [שנאמר] ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תירוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד (ימימי לא יא): חסלת פרשה מקץ

פרשת ויגש

[א] ויגש אליו יהודה וגו' (בגלגלית מד יח). וזש"ה עיר קטנה ואנשים בה מעט וגו' (קהלת ט י). ומיצא בה איש מסכן (וחכם) [חכם] וגו' (ש סט טו), (א) מהו, הפסוק הזה נאמר בכל הדורות, (ב) עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט, אלו מאתים וארבעים ושמונה אברים [שיש באדם], ובא עליה מלך גדול זה יצר הרע, שהוא

הערות ותקונים

רומי ובכ"י פארמא, רק מלת פ"ח ליתא שס, ובכ"י פארמא הני' עורב שהכניס האש לקינו, ובכ"י רח"ס לא נמלא זה, רק משל עורבא דעייל נורא לקונו': (קלט) מפני עין, וכ"ה בלקח טוב, ור"ל מפני עין הרע, וכן כתוב מפורש בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובכ"י פארמא מפני עין רעה: (קב) כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בראשו של פרעה, וכן בכ"י פ"ח אות ז'. ומובא בילקוט מקץ רמז קמ"ח, צואת תנחומי חי פרעה, נשבע שהיה מבקש לשבע לשקר היה נשבע בחי פרעה וכן מובא ברש"י ע"ה' ובלקח טוב: (קבא) למה הדבר דומה לאשה שגנבה שה מהעדר וברחה. בכ"ר שס אמר ר' לוי משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס אלל אשה אלמנה מה עשתה עמדה ושחסתו והפשיטתו ותנחמו בתוך המטה וככת עליו סדין, אחון בעין ליה מן גבה אמרה כן תהא הריא אחתה משכא מבשריה דקין ואלכלה אס יעד ציה'. ומובא בילקוט שס בשם ז"ר והשמיט בעל המשל, גם הכר שס המלוא "מה עשתה עמדה ושחסתו והפשיטתו ותנחמו בתוך המטה", וכן מובא בלקח טוב כל המשל בלשון עברי: (קמב) לומר בכל מקום שאנו מוצאים אותו אלו סודים אותו. עיין ז"ר פל"א אות ז', ובפירוש"י על החורה, ובלקח טוב (מקץ מצ יג) ובכ"ר ובילקוט הוא בלשון ארמי, ובלקח טוב הביא בלשון עברי: (א) מהו הפסוק הזה נאמר בכל הדורות. כ"ה בכ"י פארמא נס בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי מובא כך, אלל הפסוק הזה נאמר בכל הדורות: (ב) עיר קטנה זה הגוף. וכ"ה בבבלי נדרים דף לב ע"ב בשם ר' רמי בר אבא. ובמקום אלו רמ"ח אברים איתא שס אילו אברים, וכן סיים שס ומלע הוא את העיר נכמתו זו השוהה ומשעים עושים. ובקפ"ר פ"ט בפסוק ומלא נה איש מסכן אות ח' אחר שהביא הרבה דרשות

גדול מיצר טוב, שלש עשרה שנה ויום אחד, ויצר הרע אומר נאכל ונשתה, ונעשה כל תאוותינו, ויצר טוב אומר לא נאכל ולא נשתה אלא נעמוק בתורה, (ג) ושומעים ליצר הרע, למה שהוא גדול מכולם, ובנה עליה מצודים גדולים (קבלת ט יד), אלו הן עונות וחטאים, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב, ומלט הוא את העיר בחכמתו, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא (ס), שאין שומעין ליצר טוב לפי שהוא קפן, ומי ששומע ליצר טוב אשריו, (ד) שנאמר אשרי משכיל אל דל וגו' (ספלים מא ב): (ה) ד"א עיר קטנה, זה העולם, ואנשים בה מעט, זה דור המבול, ובא אליה מלך גדול, זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, ובנה עליה מצודים גדולים, שנאמר והנני משחיתם את הארץ (בראשית יג), ומצא בה איש מסכן וחכם, זה נח, ומלט הוא את העיר בחכמתו, בא אתה וכל ביתך אל התבה (סו), ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא (קבלת ט), אמר הקב"ה אדם לא זכרו אבל אני זוכרו, שנאמר ויזכור אלהים את נח (סו טז): (ו) ד"א עיר קטנה זה המדבר, ואנשים בה מעט זה דור המדבר, ובא אליה מלך גדול זה הקב"ה, ובנה עליה מצודים גדולים אימתי בשעה שעשו ישראל את העגל, מה כתיב הרף ממני ואשמידם (דברים ע יד), ומצא בה איש מסכן וחכם, זה משה הצדיק, שנאמר עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כג), ומלט הוא את העיר בחכמתו, שנאמר למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לג יב), ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה אם אדם לא זכרו אני זוכרו, שנאמר ויזכר ימי עולם משה (עברו) [עמו] (ישעיה סג יב): (ז) ד"א עיר קטנה, זה מצרים. ואנשים בה מעט אלו אחי יוסף, ובא אליה מלך גדול זה יוסף, ובנה עליה מצודים גדולים, א"ל מרגלים אתם, ומצא בה איש מסכן וחכם זה יהודה, ומלט הוא את העיר בחכמתו, ויגש אליו יהודה: [ב] ד"א ויגש אליו יהודה]. (ח) זש"ה מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלגה (משלי כ ט), מים עמוקים עצה בלב איש, זה יוסף, כל מה שהיה יוסף חכם, בא יהודה ונצח אותו, שנאמר ויגש אליו יהודה, למה הדבר דומה, לבור שהיה עמוק ולא היה אדם יכול לירד בו, בא אחד שהיה ערום והביא חבל גדול והגיע למימיו ודלה ממנו, כך יוסף היה עמוק, ובא יהודה ודלה ממנו:

[ג] ד"א ויגש אליו יהודה. זש"ה אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם (איוב מא ט), זה יהודה ויוסף, שכל מה שנתגאה יוסף בא יהודה ונצח אותו, שנאמר ולא יכול יוסף להתאפק (בראשית מה ב), למה היו דומין, לשור שהיה יוצא והיו כל החיות בורחות מפניו, והיה בועט לזה ומנגה לזה, ובא האריה ולא עמד לפניו, אלא נראה הארי ובקשו לשור ולא נמצא, כך יוסף נמשל בשור, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), והשבטים נמשלו לחיות, והיה יוסף מתגאה עליהם ומבעט אותם, ויתנבר אליהם, ומנגה לזה, ויקח מאתם את שמעון, לא עשה, אלא כיון שיצא

הערות ותקונים

דרשות על הכתוב הזה סיים ד"א עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו אבריו ובה אליה מלך גדול זה יצר הרע ולמה הוא קורא ליצר הרע גדול שהוא גדול מיער טוב שלש עשרה שנה, וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים כיוון ועקרון, ומלט בה איש מסכן וחכם זה יצר טוב, למה קורא אותו מסכן שאינו מלוי בכל הבריות ואין רובן של בריות שומעין לו, ומלט הוא את העיר בחכמתו שכל השומע ליצר טוב נמלט, אמר דוד, טוביה למען דשמע ליה הה"ד אשרי משכיל אל דל. ואדם לא זכר אמר הקב"ה אחון לא אדכרתוים אנה מדבר ליה והסירותי את לב האבן מנשרכס וגו': (ג) ושומעים ליצר הרע. ל"ה גם ככ"י רח"ס וכ"י פארמא, וככ"י רומי למי האברים שומעים ליצר הרע: (ד) שנאמר אשרי משכיל אל דל. עיין ויקרא רבה ריש פל"ד: (ה) ד"א עיר קטנה זה העולם כו'. מוצא במדרש צ"ר פל"ג אות ב' וצק"ר שם בפ' עיר קטנה, ועיין גם בצלגת בראשית פט"ה אות ב': (ו) ד"א עיר קטנה זה המדבר. מוצא בילקוט קבלת רמו תתקפ"ט שם התנחומא. ובילקוט שם הביא בתהלה המאמר שלאחריו ד"א עיר קטנה זה מצרים, ועיין בצלגת בראשית פט"ה אות ג': (ז) ד"א עיר קטנה זה מצרים. מוצא בילקוט שם שם התנחומא בפתחלתו, ועיין צק"ר שם אות ג' נמצא המאמר בק"ת סיכויים ע"ס, ועיין אגדת בראשית שם, וככ"י מייכנען (בית המדרש ח"ו טז 16) העתיק רק המאמר האחרון הזה ד"א עיר קטנה עד סוף אות ח': (ח) זש"ה מים עמוקים. צ"ר פל"ג אות ד' ומוצא בילקוט משלי רמו תתקפ"ט שם צק"ר מים עמוקים ב"ר, ד"א ויגש אליו יהודה כתיב מים עמוקים עלה בלב איש [משל למה הדבר דומה] לבאר עמוקה מלאה לון וכו' מיימה

הארי, גור אריה יהודה (בנאשית מט ט), בקשו לשור ולא נמצא, אלא ולא יכול יוסף להתאפק, (ט) למה, ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ב), אפילו מפני שכתוב בו ויכלכל. אף לעתיד לבא משוח מלחמה עתיד לעמוד מיוסף, ומשוח העומד מיהודה קשה ממנו, שנאמר וגברתי את בית יהודה (ואת בית יוסף אושיע) [נבאשית יו]: [ד] ד"א ויגש אליו יהודה. (י) זש"ה בני אם ערבת לרעך וגו', נוקשת באמרי פיך וגו', עשה זאת איפוא בני והנצל (משלי א ב ג). א"ל יוסף (יא) למה אתה מרבה דברים, מסתכל אני שיש גדולים ממך עומדין כאן ואינן מדברים, ואין ראובן גדול ממך, ואין שמעון ולוי גדולים ממך, ואינם מדברים, ואתה למה תרבה דברים, אמר לו מכל אלו אין אחד מהם הושש בו אלא אני בעצמי שאני ערב שנאמר אנכי אערבנו (בנאשית מג ט), וכן אמרתי לאבי שאם איני מביאו לך ומעמידו לפניך הרי אני חוטא לפניך בשני עולמות, בעולם הזה ולעולם הבא, שנאמר אם לא אביאנו אליך וחמאתי לאבי כל הימים (שם מד לב), לפיכך אני נותן נפשי עליו, למה בני אם ערבת לרעך וגו' :

[ה] ד"א ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדוני. (יב) א"ל בייה אתה מעביר עלינו, למה שאמרת לנו זאת עשו וחיו את האהלים אני ירא (בנאשית מג יח), אין אתה מתיירא מן הקב"ה אלא אתה דומה לפרעה, שנאמר כי כמוך כפרעה (שם מד יח), הרי בייה אתה מעביר עלינו, א"ל אין אתה דנני לא בדיני מלכות, ולא בדיני שמים, בדיני שמים מי שנמצא גונב משלם כפלים, שנאמר אם ימצא הנגב ישלם שנים (שמות יג ו), אם אין לו מה לשלם נמכר בגנותו, בדיני מלכות נופלין כל מה שיש לו, אם בדיני מלכות אתה תופשינו, טול לך כל מה שבידינו, ואם בדיני שמים אם אין אנו יכולין לפרוע דמיו, הננו לך לעבדים, בי אדני, בייה אתה מעביר עלינו :

[ו] ד"א בי אדני. בנהוג שבעולם מי שלוקח עבר ומצא אותו גנב מחזירו, וזה שנמצא גנב אתה מבקש לקנותו לעבד, השוד אתה בדברים רעים, (יג) אם לשמשך אתה מבקשו, אני יודע לשמש יותר ממנו, אם למלחמה אתה מבקשו, אני יודע להלחם יותר ממנו, ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני (בנאשית מד לב). ידבר נא עבדך דבר. (יד) אמר ר' ירמיה בן שמעיה, אמר לו אם אשמיע קולי דבר תבא

הערות ותקונים

מימיה לוגינן ויפין ולא היתה צריה יכולה לשתות הימנה, כל אחד וקשר חבל וימיה צנימה משיחה במשיחה ודלה הימנה ושתה התחילו הכל דולין הימנה ושותין, כך לא זו יהודה משיב ליוסף דבר על דבר עד שעמד על לבו, ע"כ. ומוצא המשל הזה במדרש חזית פרשה א' פסוק א' אות ח' אמר ר' חנינא לברר עמוקה, ולפניו בתנחומא המשל והמשל מוצא יתר: (ט) למה ליש גבור צבהמה ולא ישוב מפני כל אפילו מפני שכתוב בו ויכלכל. דרש ויכלכל נטרירין כל כל, ובתנחומא הנרפס ויגש אות ג' איהא ויגש אליו יהודה זש"ה ליש גבור צבהמה ולא ישוב מפני כל מעשה צר' חנינא בן דוסא סראח את הארי והמר לו אי מלך חלם לא השבעתיך שלא תראה בהרץ ישראל, מיד צרח, רץ אחריו ר' חנינא בן דוסא, אמר ליה נעיתי לך שרקאתיך חלם ומי שבראך קראך גבור שנאמר ליש גבור. אמר ר' יוסע בר נחמיה מי הוא שרו של שור ארי, כך יוסף שור, שנאמר בכור שורו הדר לו, ויהודה ארי שנאמר גור אריה יהודה, מי עמד כנגד השור הארי שנאמר ויגש אליו יהודה ע"כ: (י) זש"ה בני אם ערבת כו'. צב"ר ריש פל"ג ד"א בני אם ערבת לרעך זה יהודה, אנכי אערבנו, תקפת לור כפיך, מידי הצקטנו, נוקשת באמרי פיך, אם לא הביאותיו אליך, עשה זאת [איפוא] בני והנצל [לך התרפס ורפס רעך] לך והדבק בעפר רגליו וקבל מלכותו ואלדתו ויגש אליו יהודה, וע"ש צמ"כ: (יא) למה אתה מרבה דברים כו', הרי אני חוטא בשני עולמות כו'. לזה המאמר כוון רש"י (ויגש מד לב) כי עבדך ערב את הנער ואם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי, הם כלם מצוחין ואני נתקשרתי בקשר חוק להיות מוגדה צב' עולמות ע"כ: (יב) א"ל ציה אתה מעביר עלינו. וכן צב"ר פל"ג אות י' ציה את מעביר עלינו. ומו' צערוך ערך ציה צב"ר גשט ילמדנו ויגש ויאמר בי אדוני ציה אתה מעביר עלינו למה אתה טופל את צנימין לעבד אהינו מכרתו את אהינו לעבד לך נתחייבנו להיות עבדים, אבל צנימין לא היה לו עסק בצבר זה, והציה ג"כ איזה מאמרים שהג' צבס ציה, וציהא בלשון יוני δαξ פי' עוול ועיוות דין. עיין צערוך השלם ערך ציהא: (יג) אם לשמשך אתה מבקשו כו' אם למלחמה כו'. לזה המאמר כוון רש"י ויגש מד לב, שצב לא עבדך תחת הנער, לכל דבר אני מעולה ממנו לגבורה ולמלחמה ולשמש: (יד) אמר ר' ירמיה בן שמעיה. צב"ר פל"ג אות ו' אמר ר' ירמיה צר שמעיה דבר אני מוילא מצפיים ומכניס דבר צבא ומכלה אחסכ. וצלקות רמו ק"ל דבר

במצרים, ידבר נא, (טו) אין נא אלא מצרים, שנאמר התשבי מנוא אמון (מחוס ג ח): באזני אדני. (טז) א"ל יכנסו דברי באזניך, שנים מכמו קטנים נכנסו לכרך גדול והחריבוהו, שנאמר ויקחו שני בני יעקב וגו' (בראשית גז כב), (יז) ואנו כלנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משוירים נפש כאן: כי כמוך כפרעה. (יח) א"ל כשם שפרעה גדול כאן, ואתה שני לו, כך אבא גדול בארץ כנען, ואני שני לו, אמר נשבע אני אם אשלה חרבי מתערה בך אני מתחיל, ובפרעה אני מסיים, שנאמר ברזל בברזל יחד (משלי כו י), (יט) נאה לשניהם עומדין זה כנגד זה, (כ) נאה למלך מתנאה כנגד מלך, יהודה מלך, שכתוב בו יהודה גבר באחיו (יה"א ס ב), יוסף מלך שכתוב בו וירכב אותו במרכבת האשור לו (בראשית מא מג), לפיכך היו שניהם מנגיחין זה עם זה, לכך נאמר בי אדני:

[ז] ד"א כיון שראה יהודה ליוסף מתפיים התחיל לומר לאחיו [מה] אנו עומדים, מזה נתחיל ובפרעה נסיים, והם לא היו יודעים שיוסף מביין לשונם, שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (בראשית מג כג), כיון שראה יוסף כך, התחיל ואומר להם בתחנונים ובלשון רכה, (כא) אמר להם איני רוצה לידע אלא לבנימין הזה, מי נתן לו עצה לגנוב את הגביע, שמא אתם נתתם לו עצה לגנוב את הגביע, כיון ששמע בנימין כך, אמר לא הם נתנו לי עצה, ולא אני נגעתו בגביע, אמר לו השבע לי, התחיל לישבע לו, ובמה נשבע לו, בפרישותו של יוסף אחי ממני, לא נגעתו בו, ולא בשילוח הצים שנשתלחו בו, שנאמר וישטמהו בעלי הצים (בראשית מט כג), ולא בהפשט שהפשיטוהו, שנאמר ויפשיטו את יוסף את כתנתו (שם לו כג), ולא בהשלכה שהשליכוהו לבור, שנאמר וישליכו אותו הבורה (שם שס מד), ולא במכירה שמכרוהו לישמעאלים, ולא בטבילה שטבלו כתנתו בדם, שלא נתנו לי עצה, ולא נגעתו בגביע, אמר יוסף מי יודיע לי שאתה נשבע על אחיך באמת, א"ל משמותן של בני אתה יוכל לידע כמה אני מחבבו, שהוצאתי שמותן על מה שאירע לו, א"ל ומה שמותן של בניך, א"ל בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מפים וחפים וארד (בראשית מז כא). (כב) א"ל למה בלע, א"ל על ידי שנבלע אחי ממני, (כג) ובכר שהיה בכור לאמי, ואשבל שנשבה אחי, גרא שהיה גר באכסניא, נעמן (כד) שהיו דבריו נעימים. (כה) אחי שהיה אחי מואם, ואין לי אלא הוא. וראש שהיה גדול ממני. מופים שהיה לומד תורה מפי אבינו ומלמדה לי, והיו כל אחיו חוזרים ורועים והוא יושב אצל אבי ולומד כמונו המסורות מה שקיבל משם ומעבר. וחופים שנתחפה עד היום הזה.

הערות ותקונים

אני מוילא מפי, ומכנים דבר בנא, ור"ל דבר במצרים: (טו) אין נא אלא מצרים, זה ליתא בצ"ר: (טז) א"ל יכנסו דברי באזניך. קן הביא גם רש"י בפירושו עש"ת ולקוח מתנחומא כ"י שלפנינו: (יז) ואנו כולנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משוירים נפש כאן. בצ"י מיינען טעה המעתיק והעתיק סלע כאן אין אני נפש כאן, והרב הגדול מהר"א יעלינעק צבית המדרש זל 97 הציג סימן השאלה בעבור כי הלשון אינו מובן, אולם א"ל ואנו כולנו כאן אם אנו מבקשים אין אנו משוירים נפש כאן: (יח) א"ל כשם שפרעה גדול כאן ואתה שני לו. וכן בצ"ר שם מה פרעה מלך ואתה שני לו בצרך מצרים, כך אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו, ואם שולף אני את חרבי ממך אני מתחיל ובפרעה אני מסיים, ולזה כוון רש"י בפירושו התורה ד"א כי כמוך כפרעה-אם תקניני אחרוך אותך ואת אחיך: (יט) נאה לשניהם. בצ"י מיינען בטעות נאה לשנים: (כ) נאה למלך מתנאה כנגד מלך. בצ"י מיינען צבית המדרש זל 97 נאה למלך מתנאה כנגד יהודה מלך שכתב בו וירכב אותו במרכבת המשנה. המאמר נלקח בחסר ובא"ל נאה למלך מתנאה כנגד [מלך] יהודה שכתב בו [יהודה גבר באחיו, יוסף מלך שכתב בו] וירכב אותו במרכבת המשנה וגו': (כא) אמר להם איני רוצה לידע אלא לבנימין הזה. מוצא זילקוט ויגש רמז ק"א שם התנחומא, ובס' מנחת יהודה נדפס אלל צבלי התוס' על התורה צפ' וימשכו הביא את דברי התנחומא: (כב) א"ל למה בלע. עד מופים שהיה לומד תורה וכו' שמעט זילקוט שם. ועיין זה בסגנון אחר בצ"ר פל"ד אות ח' ובגמרא סוטה דף לו, וע"ש צפרש"י ד"ה מופים מפורש במדרש ר' תנחומא שהיה פיו כפיו יעקב אבינו שקיבל משם ועבר ע"כ, וכוון להמדרש תנחומא כת"י שלפנינו כי נדפס ליתא זאת. ובתנחומא נדפס אות ד' נוסף זה בדפוס מאתנו מן א"ל יש לך בנים, עד ושהיו פניו לומה לורד, וליהא בדפוס קטשטאטינא ודפוס ווייליא, וליהא גם בצ"י שני של אקספארד: (כג) ובכר שהיה בכור לאמו. בצ"י מיינען צבית המדרש זל 98 בטעות שהיה בכור לאמו: (כד) שהיו דבריו נעימים, בצ"י מיינען בטעות שהיו דבריו נעמנס: (כה) אחי שהיה אחי מואם ואין לי אלא הוא. בצ"י

(כו) ד"א חופים, שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי. ד"א חופים שעד עכשיו אני מתאבל עליו והולך יחף. וארד (כו) שהוריד את כלנו לכאן. ד"א וארד כי ארד אל בני אבל שאולה (בראשית לו ט). בבקשה כמך לא תוריד את אבא ביגון שאולה, וכן יהודה אמר כי איך אעלה אל אבי וגו' (שם מד נה). כיון ששמע יוסף לא יכול לכבוש רחמיו, שנאמר ולא יכול יוסף להתאפק וגו' (שם מה ט), ויתן את קולו בבכי וגו' (שם סג ז), ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף (שם סג ז), כיון שאמר להם אני יוסף (אחיכם) לא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו (שם), ר' אלעזר ב"ר שמעון בשם ר' אלעזר בן עזריה אמר (כה) ומה אם יוסף שאמר לאחיו אני יוסף, וידעו מה שעשו בו, לא יכלו לענות אותו, כשיבא הקב"ה (כט) להתוכח עם כל אחד ואחד מן הבריות ולומר לו מעשיו כמו שכתוב כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד יג) על אחת כמה וכמה שאין בריה יכולה לעמוד :

[ח] ד"א ויגש אליו יהודה. יגש להלחם עמו, (ל) ואין הלשון הזה אלא לשון מלחמה, שנאמר ויגש יואב (וכל העם) [והעם] וגו' (ש"י יג). אמרו רבותינו כשהיה יהודה מתמלא הימה, (לא) היו שערותיו עומדות ובוקעות את כליו, ויש אומרים (לב) שהיה נוטל אפונים של ברזל ונותנן לתוך פיו ומכסכם בה בהן וחמתו עולה, לכך נאמר ויגש וגו'. (לג) (ויאמר בי אדוני ביה אתה מעביר עלינו, אתמול אמרת לנו את אחיכם הקטן תביאו אלי והביאנוהו, עכשיו נמלטה אותו, אין זו ביה): ויאמר בי אדני. כי עבדך ערב את הגער, (לד) אימתי פרע יהודה ערבותו בימי גלית, כיון שהיו ישראל באותה שעה בצרה, מה כתיב ויגש הפלשתי השכם והערב (ש"י טו), מחרף ומגדף התחיל שאול מוציא כרוז והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך וגו' (שם סג ט), ואתה מוצא כל מי שמחרף חייב מיתה, שנאמר ונוקב שם ה' מות יומת וגו' (ויקרא כד טו), והוא הרשע היה מחרף ארבעים יום (ש"א טז טו), אמר משה ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו (דברים יז), רשע שהוא עושה צדקה הקב"ה מורפה על פניו בעולם הזה כדי להאבידו לעולם הבא, ולצדיקים מניח צדקותיהם בעולם הבא, מה

הערות ותקונים

כ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכטן בני' אחי שלא היה לי אח מאמי אלף הוא: (כו) ד"א חופים שלא ראיתי בחופתו והוא לא ראה בחופתי. זה חסר בילקוט שם בשם התנחומא: (כו) שהוריד את כלנו כאן. כ"י מינכטן בטעות שאוריד את בלע כאן: (בח) ומה אם יוסף שאמר לאחיו אני יוסף. כ"ה גס כ"י רח"ס וכ"י פארמא וכ"י מינכטן אולם כ"י רומי ליתא לפני זה ולכן נכלל אלף לשון מיחה שנאמר בלאת אחך ואיך ואת' כמתחיל ומה אם יוסף: (כט) להבוכיח עם כל אחד ואחד. כ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכטן להוכיח לכל אחד ואחד, וכ"י פארמא להוכיח על אחד ואחד: (ל) ואין הלשון הזה אלף לשון מלחמה, כ"ד פ"ג אות ו' ר' יהודה אומר הגשה למלחמה המד"א ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה, ומובא בילקוט יהושע רמז כ"ב בשם כ"ר, ובטעות שם כ"ר פ"ג, ופ"ג כ"ר פ"ג, גם מובא שם לשון הכתוב וכל העם ופ"ג והעם כמו שתקנתי בפנים: (לא) היו שערותיו עומדות ובוקעות את כליו. כ"ד פ"ג אות ו' אמר ר' חנין בשעה שהיה יהודה מעלה חמה היו שערות לבו בוקעות כליו ויואלות, ובתנחומא הנדפס ויגש אות ג' אמר ר' יודן כשהיתה חמתו של יהודה עולה היו שתי שערות יואלות מתוך לבו וקורעות את צדקו: (לב) ויש אומרים שהיה נוטל אפונים של ברזל ונותנן לתוך פיו ומכסכם בהן וחמתו עולה. כ"ד שם והיה ונתן עששיות של ברזל לתוך פיו ומויאלן כלב. עיין שערך שערך וסב"א שם מאמרי רז"ל בגמרא עששיות של ברזל וכן הביא את דברי הב"ר ופי' חתיכה גדולה של ברזל. ובתנחומא הנדפס שם וכשהיה מנבקש שחמלה חמתו היה ממלא אפונתו אפונין של נחושת, ונוטל מהם ומכסכם בשיניו וחמתו עולה, והוראת מלת אפונין העירני ידידי הרב הנלשן הגדול מהר"ד ד"ר קאהוט כ"ה שהמלה פרסית ופירושה חתיכה וחלק של דבר מה, או פי' בפרסי גרעין (קטרן), וא"כ אפונים פי' גרענים: (לג) ויאמר בי אדוני ביה אתה מעביר עלינו. וכ"ה כ"י רומי וכ"י רח"ס והסגנתי כי מיותר הוא, וכבר אמור למעלה בלוח ה', וע"ש בהרעה י"ב, וכן ליתא כ"י מינכטן, וכ"י רומי נוסף לפני זה ד"א ויגש נכנס לפייסו שנאמר ויהי בעלות המלכה ויגש אליה וגו'. והוא דברי ר' נחמיה כ"ד פ"ג אות ו' ר' נחמיה אומר הגשה לפיכך המד"א ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע ד), ולדעתי היה כתוב בתנחומא ד"א ויגש נכנס לפייסו שנאמר [ויגשו בני יהודה אל יהושע, ד"א ויגש נכנס להפלה שנאמר] ויגש אליה הנביא וגו' כמו שהוא כ"ד שם: (לד) אימתי פרע יהודה ערבותו בימי גלית. עד כאן העתיק כ"י מינכטן, ורשם כדליתא

עשה הרשע הזה שהיה מחרף ארבעים יום, (לה) ר' יצחק ור' לוי, ר' לוי אבר על ידי שהלכה ערפה אמו עם חמותה ארבעה מילין [פרעה לה הקב"ה] והעמיד הקב"ה ממנה ארבעה גבורים, שנאמר את ארבעה אלה יולדו להרפה בנת (ש"ב כ"ג כג). ר' יצחק אמר ארבעים פסיעות הלכה עמה, לפיכך נתן לה הקב"ה שכרה ונתן לה גלית, והיה מחרף לפני הקב"ה ארבעים יום, שנאמר ויתיצב ארבעים יום (ש"א י"ז), (לו) אמר ישי לדוד בנו, הרי השעה לקיים אותו הערבות של זקינך שערב את בנימין מיד אביו, שנאמר אנכי אערבנו, אלא לך הוציא אותו מערבותו, שנאמר ואת אחיך תפקוד לשלום ואת ערובתם תקח (ש"ס ע"ח), ואין ערובתם אלא ערבות, מה עשה דוד, הלך וקיים את הערבות, והרג את גלית, א"ל הקב"ה הייך כשם שנתת את נפשך על שאול, שהוא משבמו של בנימן, כשם שעשה יהודה זקינך על בנימן, שנאמר ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני וגו' (נבאש"ט מד לג), כך אני נתתי בית המקדש בגבולך, ובגבול בנימין, ומונין שהיה בית המקדש בחלקו של בנימין, ובחלקו של יהודה, שכתבו אחד אומר בנימין זאב ימרף בבקר יאכל עד (ש"ס מט מ), זה תמיד של שחר, ולערב יהלך שלל (ש"ס), זה תמיד של בין הערבים, וכתוב אחד אומר יפה נוף מושוש כל הארץ (פסלים מח ג), ולא עוד אלא חייך שכל השבטים גולים, ושבט יהודה ובנימין אינן גולים עמהם, למה ששני השבטים האלו הם האימניו בי וקדשו את שמי בים עם משה. אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי כיון שנבקע הים לישראל היה בו טיט והיה שבט ראובן אומר לשבט שמעון כמיט יצאת ולטיט אתה בא, שנאמר סבבני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל וגו' (כ"ט י"ב), מה עשו שבט יהודה ובנימין, קדשו שמו של הקב"ה, שנאמר שם בנימין צעיר רודם שרי יהודה וגמתם וגו' (פסלים פח כח): ד"א בי אדני אדוני שאל, ונאמר אל אדני, ועתה ישב נא עבדך וגו'. (לו) א"ל הקב"ה הרי ריפתה עתה מן הכח הראשון ודברת תחנונים, חייך אעפ"כ שאמרתיו וריב לה' עם יהודה (כ"ט י"ג), אלא הנון אני וארחם עליך, שנאמר כי לא לעולם אריב (ש"ע מו), ואין עולם אלא יהודה, שנאמר ויהודה לעולם תשב (ויאל ד כ):

[ט] ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף (נבאש"ט מו כח) • (לה) זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (ש"ע ס"ג כ). בא וראה שכל מה שהכה הקב"ה בעולם הזה, מתרפאין לעולם הבא, (ל"ט) העורים מתרפאין, שנאמר אז תפקחנה עיני עורים (ש"ס ל"ב), והפסחים מתרפאין, שנאמר אז ידלג כאיל פסח (ש"ס ש"ו), (מ) ואלמים מתרפאין, שנאמר ותרון לשון אלם (ש"ס) הכל מתרפאין, (מ"א) אלא כשאדם הולך כך הוא בא, (מ"ב) הולך עור ובא עור, הולך חרש ובא חרש, הולך פסח ובא פסח, הולך אלם ובא אלם, (מ"ג) כשם שהולך לבוש כך בא לבוש, שנאמר תתהפך כחומר חותם

הערות ותקונים

„כדליתא בתנחומא“: (לה) ר' יצחק ור' לוי ר' לוי אמר כו'. במדרש רות רבה פ"ב אות כ' ר' צרכי צ"ס ר' יצחק מ' פסיעות הלכה ערפה עם חמותה ונתלה לננה ארבעים יום שנאמר ויגש הפלשתי השכם והערב [ויתיצב ארבעים יום] (שמואל א' י"ז) ר' יודן צ"ס ר' יצחק ד' מילין הלכה ערפה עם חמותה ועמדו ממנה ד' גבורים שנאמר ארבעת אלה יולדה להרפה בנת (ש"ב כ"ג כג): (לו) אמר ישי לדוד. מוצא זילקוט שמואל רמז קכ"ו צ"ס התנחומא: (ל"ז) א"ל הקב"ה הרי ריפתה עתה מן הכח הראשון, ובכ"י רח"ס הרי ריפית עלמך מן הכח הראשון, ובכ"י רומי א"ל תתה ריפית עכשיו מן תוכחה הראשון, ובכ"י פארמא הרי ריפית עכשיו מן הכח הראשון: (ל"ח) זש"ה זאב וטלה ירעו כאחד בא וראה שכל מה שהכה הקב"ה. גשנה צ"ר ריש פל"ה ומוצא זילקוט שמואל ריש רמז ק"מ. וסוף המאמר זאב זה בנימין מוצא ג"כ זילקוט ויגש רמז קכ"ו זילקוט ישעיה רמז ש"ט צ"ס צ"ר. ומכאן הועתקו כל המאמרים עד סופן בתנחומא הכדפס ויגש אות ח': (ל"ט) העורים מתרפאים והכסחים מתרפאין. צדפס ק"ר המסדר צלשונו יש לתקן ע"פ התנחומא כ"י שלנו: (מ) „ואלמים מתרפאין“ המלות האלה נשמטו צ"ר ש"ס, ומוצא לנטון זילקוט שמואל ש"ס צ"ר: (מ"א) וכשם שאדם הולך כך הוא צא. עיין סנהדרין דף א': (מ"ב) הולך עור ובא עור. צ"ר חסר הולך פסח ובא פסח, ומוצא זילקוט שמואל צ"ס צ"ר, ובגדפס חסר הולך אלם ובא אלם, ובגדפס הולך פסח ובא פסח גורס שם הולך חגר ובא חגר. ר"ליתו ציפס תואר שכתב ופס צמדפס חסר חגר ובא חגר נ"ח ידלג כב"ל פסח ובתנחומא מזכירו עכ"ל, אולם מאשר הבאחי אינו חסר כלל, רק בתנחומא הגדפס הציג חגר צמקוס פסח. ובכ"י מיינעטן ק"ר המעתיק ואינו חושב רק הולך עור ובא עור וסי"י „וכן כולם“ ק"ר המעתיק צלשונו: (מ"ג) כשם שהולך לבוש כך הוא צא שנאמר

ויתיצבו כמו לבוש (איוב ל"ד), (מד) ממי אתה למד משמואל, כשהעלה אותו שאול
 מה אמר לאשה, אמר לה מה את רואה, ותאמר איש זקן עולה והוא עומה מעיל
 (ש"א כ"ד), שכך היה לבוש, שנאמר ומעיל קמן תעשה לו אמו (ש"ס ג י"ט), ולמה
 כשאדם הולך כך הוא בא, (מה) שלא יאמרו רשעי עולם משמתו ריפא אותן הקב"ה,
 ואחר כך הביא אותן, כמדומה שאין אלו אותן אלא אחרים הם, אמר הקב"ה אם כן
 יעמדו כשם שהלכו, (מו) ולאחר כך אני מרפא אותם, שנאמר לפני לא נוצר אל
 (ישעי' מג'), ואחר כך אף החיות מתרפאות, שנאמר זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (ש"ס ס"ג כ"ט),
 (מו) ומי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא, שנאמר ונחש עפר לחמו (ש"ס), ולמה
 שהביא את הכל לעפר: ד"א זאב וטלה ירעו כאחד, זאב כן בנימין, שנאמר בנימין
 זאב ימרף (בראשית מט כ), וטלה אלו השבטים, שנאמר שה פוורה ישראל וגו' (ישעי' כ"י),
 ירעו כאחד, אימתי כשיירד בנימין עמם, והיה יעקב אומר לא ירד בני עמכם
 (בראשית מג נ"ח), כיון שהגיע השעה יורד עמם, היו מביציעין אותו ומשמרין אותו, וכן
 יוסף וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו וגו' (ש"ס מג כ"ט), אריה זה יהודה,
 שנאמר גור אריה יהודה (ש"ס מט ט), כבקר זה יוסף שנאמר בכור שורו הדר' לו
 (דנ"ס ג"י), יאכל תבן שנמצאו אוכלים כאחת, שנאמר וישבו לפניו הבכור בכבורתו
 (בראשית מג ג) לפיכך ואת יהודה שלח לפניו:

[י] [ואת יהודה שלח]. (מה) אמר הכתוב וסרה קנאת אפרים (ישעי' י"ג), לפי שהיה
 יעקב אבינו סבור שיהודה הרג את יוסף, לפי שהביא לו את הכתונת,
 שנאמר ויכירה ויאמר כתונת בני היה רעה אכלתהו (בראשית לו ג), ואין היה רעה אלא
 אריה והיה יעקב אומר לו אתה מרפת אותו, ואתה עתיד לטרוף לארצו, לא מרפתה
 אותו אלא מן הקנאה, מיד ויקרע יעקב שמלותיו וגו' (ש"ס ס"ג): כי ארד אל בני אבל
 שאולה (ש"ס ס"ג), מהו אבל שאולה, שמא אני מת במיתת הרשעים בעולם הזה ולעולם
 הבא, למה שהבטיחני הקב"ה שיהא נותן לי שנים עשר שבטים, והרי מת אחד
 מהם, שמא לא זכיתי בהם ואני מת בשני עולמות, לכך אמר כי ארד אל בני אבל
 שאולה. רצונך לידע כשראה אותו שהוא חי מה אמר, ויאמר ישראל אל יוסף אמותה
 הפעם (ש"ס מ"ג), ומה ראה לומר אמותה הפעם, אלא אמר כשבאו ואמרו לי מת
 יוסף, אמרתי אני מת בשני עולמות, עכשיו שראיתי שאתה חי אני מבושר שאני
 מת, אלא פעם אחת, אמותה הפעם: ויבך אותו אביו (ש"ס לו ג), מה כתיב אחריו,
 והמדנים מכרו אותו אל מצרים (ש"ס ס"ג), אמר הקב"ה ליהודה אין לך בנים, לכך אין
 אתה יודע מה צעוק של בנים, והמעיתה את אביך ואמרת לו מת בנך, היך שתמוץ
 אשה ותקבור את בנך, כדי שתדע צעוק של בנים, מה כתיב אחריו, והיה בעת

הערות ותקונים

תהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש. צ"ב חסר הסוס מן הכתוב וממלא לנכון צילקוט שמואל צ"ס
 צ"ר, ועיין ק"ר פ"ה צ"ב ברצות הטובה א"ל היאך אינון אתיין, א"ל לנבוןי כו' כתיב תהפך כחומר
 חותם ויתיצבו כמו לבוש כמות היורדת עם אדם בשלם הזה לשלול היא צ"ב עמו למעיד לצ"א. וצירושלמי
 בל"א פ"ט ה"ג (דף ל"ב ע"ב) ומוצא צילקוט אויב רמו תהפך"ד תני צ"ס ר' יוחנן [צירושלמי הני] צ"ס ר' נתן
 כמות היורדת נו"ל האדרת היורדת עם האדם לשלול היא צ"ב עמו מ"ט תהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש:
 (מד) ממי אתה למד משמואל. עיין צ"ב תואר שכתב אף כי שמואל עלה ע"י צ"ב ע"ב ומה ראוי ממששה
 אוב אל התחיה העתידה, וכן עלה צחוק י"ב חודש ואולי צומן ק"ר כזה לא נקרא העמיל, וגרסה דהמדרש
 סובר ששמואל עלה ע"י השם יתצדק ולא ע"י צ"ב ע"ב עלה אוב וכדעת רבי סעדיה גאון ורבי האי גאון, והקב"ה
 החייוכו כעין תחיה העתידה כדי שגיד לשלול המוצאות אותו ולכן נבדלה האשה בראותה אותו, ושפיר
 ילפינן מזה איך תחיה העתידה: (מה) שלח יאמרו רשעי עולם כו'. צ"ב"ר שם שלח יאמרו כשהם
 חיים לא ריפאן משמתו ריפאן הקב"ה ואח"כ הביאן דומה שאין אותן אלא אלו אחרים הם, מלת רשעי
 עולם השמיטו צ"ב"ר ומוצא צילקוט שמואל צ"ס צ"ר. וצ"ב"ר שם שלח יאמרו הרשעים אחרים המית ואחרים
 קמים: (מו) ולאחר כך אני מרפא אותם שנאמר לפני לא נוצר אל. עיין צחוקי בר"ל צ"ב"ר שם. וצ"ב"ר
 מייבטן חסר הסוס שנאמר לפני לא נוצר אל שמשמע ע"י המעתיק: (מו) ומי שהביא מכה על הכל אינו
 מתרפא. עיין צ"ב"ר פ"כ אות ה', אמר ר' לוי למעיד לצ"א הכל מתרפאין חוץ מן הנחש שנאמר ונחש עפר
 לחמו: (בח) אמר הכתוב וסרה קנאת אפרים. ההתחלה מזה המאמר מוצא צ"ב"ר שם פ"ה"ה אות צ'
 1. (מדר'ת בראשית) י"ד 14. וחסר

ההיא וגו' (בראשית ל"ה), וכתוב וימת ער ואונן (שם מו י"ג), וכל אותן השנים שהיה יוסף חוץ מאביו היה דעתו של יעקב על יהודה, מנין אתה למד מבנימין, שאמר יהודה ליוסף כי עבדך ערב את הנער (שם מד ל"ג), וכיון שנתן דעתו על בנימין ונתוודע יוסף, נמצא יהודה נקי, שנאמר וסרה קנאת אפרים וגו', לכך ואת יהודה שלח לפניו וגו' :

[יא] [ואת יהודה שלח]. (מש) זש"ה הנה אנכי שולח לכם מלאכי ופינה הדרך לפני וגו' (מלאכי ג א). בא וראה כל מה שאירע ליוסף אירע לציון, ביוסף כתיב וישראל אהב את יוסף (בראשית לו ג), ובציון כתיב אהב ה' כל שערי ציון (תהלים מו ב), ביוסף כתיב וישנאו אותו (בראשית לו ד), ובציון כתיב נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (יחזקאל י"ב ח), ביוסף כתיב והנה אנהנו מאלמים אלומים (בראשית לו ז), ובציון כתיב בא יבא ברנה נושא אלומותיו (תהלים ק"ו ו), ביוסף כתיב ויאמרו לו אחיו המלך תמלוך עלינו (בראשית לו ח), ובציון כתיב אומר לציון מלך אלהיך (ישעיה כ"ג ז), ביוסף כתיב ויהלום יוסף הלום (בראשית ש"ה), ובציון כתיב בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים (תהלים ק"ו ה), ביוסף כתיב הבוא נבא אני ואמך להשתחוות לך ארצה (בראשית ש"ה י), ובציון כתיב אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו (ישעיה מט כ"ג), ביוסף כתיב ויקנאו בו אחיו (בראשית ש"ה י"א), ובציון כתיב קנאתי לירושלים קנאה גדולה (זכריה ח ז), ביוסף כתיב לך נא ראה את שלום אחיך (בראשית ש"ה י"ד), ובציון כתיב ודרשו את שלום העיר (יחזקאל כ"ט ז), ביוסף כתיב ויראו אותו מרחוק (בראשית ש"ה י"ח), ובציון כתיב זכרו מרחוק את ה' (יחזקאל כ"ט ז), ביוסף כתיב ויתגבלו אותו להמיתו (בראשית ש"ה ש"ג), ובציון כתיב על עמך יערימו סוד (תהלים כ"ג ד), ביוסף כתיב ויפשיטו את יוסף (בראשית ש"ה ש"ג), ובציון כתיב והפשיטוך את בגדיך (יחזקאל כ"ג טו), ביוסף כתיב וישליכו אותו הבורה (בראשית ש"ה ש"ד), ובציון כתיב צמתו בבור חיי (איכה ג כ"ג), ביוסף כתיב והבור רק אין בו מים (בראשית ש"ה ש"ט), ובציון כתיב [והבור] אין מים כי אם מימי (יחזקאל לח ו), ביוסף כתיב וישבו לאכל לחם (בראשית ש"ה ס"ה), ובציון כתיב אשור לשבוע לחם (איכה ס ו), ביוסף כתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (בראשית ש"ה ס"ח), ובציון כתיב (והעלה עבד מלך הכושי את ירמיה וגו') [וימשכו את ירמיהו בחבלים ויעלו אותו מן הבור] (יחזקאל לח י"ג), ביוסף כתיב ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו (בראשית ש"ה ל"ד), ובציון כתיב ויקרא [אדני] ה' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולהגור שק (ישעיה כ"ג י"ג), ביוסף כתיב וימאן להתנחם (בראשית ש"ה ל"ה), ובציון כתיב אל תאיצו לנחמני (ישעיה כ"ג ד), ביוסף כתיב והמדנים מכרו אותו אל מצרים (בראשית ש"ה לו), ובציון כתיב ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני היונים (יואל ד ו). כל הרעות שאירעו ליוסף אירעו לציון וכן המינות, נאמר ביוסף ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה (בראשית ל"ט ו), ובציון כתיב יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מ"א ג), (ג) ביוסף כתיב ויהי ה' את יוסף (בראשית ש"ה כ"ה), ובציון כתיב והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), ביוסף כתיב איננו גדול (בראשית ש"ה ט) ובציון כתיב ה' בציון גדול (תהלים ל"ט ז), ביוסף כתיב וימ אליו חסד (בראשית ש"ה כ"ה), ובציון כתיב זכרתי לך חסד נעורייך (יחזקאל ג ב), ביוסף כתיב ויגלה ויהלף שמלותיו (בראשית מ"א י"ד), ובציון כתיב אם רחץ ה' צואת בני ציון (ישעיה ד ד), ביוסף כתיב רק הכסא אגדל ממך (בראשית ש"ה מ), ובציון כתיב יקראו לירושלים כסא ה' (יחזקאל ג י'), ביוסף כתיב וילבש אותו בגדי שש (בראשית ש"ה מ"ג), ובציון כתיב עורי עורי לבשי עוון ציון (ישעיה כ"ג ה) ביוסף כתיב ואת יהודה שלח לפניו (בראשית מ"ו כ"ח), ובציון כתיב הנני שולח מלאכי ופינה הדרך לפני (מלאכי ג א) :

הערות ותקונים

והסר ט"ק הדרסה וק"ר המעתיק שם בלשון, יש כ"י המעתיק גם זה מן התנחומא וסמך המעתיק על המבוחר בתנחומא בצריכות, וכן מובא בתנחומא הגדלם אות ס' (מש) זש"ה הנה אנכי שולח לכם מלאכי וגו' ב"ה וראה כל מה שאירע ליוסף אירע לציון. מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ט בשם התנחומא. וכן נשנה בגדלם ויגש אות ו' (ג) ביוסף כתיב ויהי ה' את יוסף וציון כתיב והיה עיני ולבי שם כל הימים ביוסף כתיב איננו גדול וציון כתיב ה' ציון גדול. זה נשמע בגדלם, וכן חסר בילקוט מלאכי שם : אמר

[יב] ד"א ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורות לפניו. מהו, (גא) אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד שיהא שם מורה תורה, שיהו השבטים הוגים תורה, תדע לך שהוא כן, כיון שהלך לו יוסף מאצלו היה יעקב יודע באיזה פרק פירש ממנו, שהיה שונה אותו, כיון שבאו אחי יוסף ואמרו לו עוד יוסף חי ויפגז לבו שלא היה מאמין בו, שנאמר כי לא האמין להם (גלאשית מה טו), נזכר יעקב באיזה פרק פירש ממנו יוסף, (גב) אמר להם נתן לכם סימן באיזה פרק פירש ממני יוסף, אמר יעקב בלבו יודע אני שבפרק עגלה פירש ממני יוסף, אמר להם אמרו באיזה פרק פירש ממני ואמין לכם, אף יוסף נזכר באיזה פרק פירש ממנו, מה עשה יוסף נתן להם עגלות, שנאמר ויתן להם יוסף עגלות (שס טס כה), ללמדך שבכל מקום שהלך היה עוסק בתורה, כשם שהיו אבותיו, ועד עכשיו לא ניתנה התורה, והרי כתיב באברהם וישמר משמרת מצותי חקותי ותורותי (שס טו ס), (גג) ומהיכן למד אברהם את התורה, (גד) ר' שמעון בן יוחי אומר נעשו לו שתי כליות (גה) כשתי כדים שלמים, והיו גבועות תורה, ומנין שכך הוא אומר אף לילות יסרנני כליותי (תהלים עו ז), (נו) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה אפילו עירובי תבשילין היה יודע אברהם איבנו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' (גלאשית טו ס), (נד) ובן ג' שנים הכיר אברהם לבראו, שנאמר עקב, שכל ימיו של אברהם היו מאה ושבעים וחמש, מכאן אתה למד שבן ג' שנים הכירו, והיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (שס יח ט), אל"ה הקב"ה אתה למדת את בניך תורה בעולם הזה, ולעולם הבא אני בכבודי אלמדם את התורה, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג): חסלת פרשת ויגש

פרשת ויחי

[א] ויחי יעקב בארץ מצרים וגו' (גלאשית מז כח). (א) למה פרשה זו סתומה מכל פרשיות, אלא כיון שמת יעקב התחיל השעבוד על ישראל. ומעם אחר שבקש לגלות את הקץ הימין ונתתם ממנו. ומעם אחר שפתם ממנו כל צרות שבעולם:

הערות ותקונים

(גא) אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד. בתנחומא הנדפס אות י"א מוצא כל המאמר הזה כמו שהוא לפנינו והשמים המלות, אמר ר' נחמיה. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה (ויגש מן כח) ומדרש אגדה כו'. ובג"ר פ"ה אות ג' ר' חנינא צריה דר' אחא ורבי חנינא, חד אמר להתקין לו בית לירה, וחד אמר להתקין לו בית ועד כו', יש לתקן שג"ל ר' חנינא צריה דר' אחא ורבי נחמיה, וזילקום ויגש רמו ק"ב ד"ל ואת יהודה שלח לפניו אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד כו' העתיק כל הלשון כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו. ולדעתי גם המאמר הזה נוסף אל המדרש בג"ר מן התנחומא, וכבר נדרש למעלה במדרש בג"ר פ"ה צענין העגלות ששלח: (גב) אמר להם נתן לכם סימן. לזה המאמר כוון רש"י צפי"ה ויגש מה כו': (גג) ומהיכן למד אברהם את התורה. עיין בג"ר ריש פס"א: (גד) ר' שמעון בן יוחאי אומר. וכו' נדפס, ובג"ר פ"ה אות ג' ר' שמעון אומר, וכן נוסף בג"ר שם ר' לוי אמר מעמנו למד תורה שנאמר מדרכיו יצבע סוג לב ומעליו איש טוב, ונוסף מן התנחומא הנדפס: (גה) כשני כדים שלמים. ג"ל של מים, ונתחברת המלה: (נד) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בן אלעזר איש הבירה. וכו' ככ"י רומי וכ"י רח"ס, ובג"ר שם ר' יונתן שר הבירה, והשאר חסר. ובתנחומא הנדפס נשמט כל המאמר עד והיה מלמד את בניו, ובכ"י מייבטען אמר ר' שמואל בר נחמיה בשם ר' יונתן, והכלות וכו', בן אלעזר איש הבירה חסר, ובכ"י פארמא חסר ג"כ ושם הגי' אמר ר' שמואל משמר היה אברהם אפילו דקדוקי תורה: (נו) ובן ג' שנים הכיר את בוראו. עיין לעיל ריש פ' לך ועיין שם בהערה ח' ובג"ר נוסף בן כמה שנים הכיר אברהם את בוראו, בן מ"ה שנה הכיר את בוראו, ריש לקיש אמר בן שלש שנים דכתיב עקב מינין עקב"ב:

(א) למה פרשה זו סתומה מכל פרשיות. נשנה בג"ר ריש ויחי, ומוצא גם בלקח טוב, ולדעתי גם זה נעתק אל המדרש בג"ר מתוך התנחומא. וכן העירויות בעשרות שלי למדרש לקח טוב הערה י"ח, ומלאחתי גם בגר"ל סעד לדברי כי גם הוא כתב בזאת א' כל הפרשה זו הועתקה מן התנחומא ואינה מן הג"ר כאשר הלשון יוכר. ולדעתי גם מסדר התנחומא הנדפס הוסף זה מן התנחומא כ"י שלפנינו. ובנדפס השמים התחלת המאמר מאות א' והכל להעתיק מאות ב' שלפנינו. וכן מוצא מאמר זה בילקוט רמו

הגיע לימי אבותיו, (יא) בועז עובד וישי, אמרו רבותינו יותר מארבע מאות שנה
 היו היין, דוד לא היה אלא שבעים שנה, לא הגיע לימי אבותיו, לפיכך כתיב בו
 קריבה, עמרם הי (יב) מאה ושלושים (ושלש) [ושבע] שנה, וכמה לא היה אלא מאה
 ועשרים, לפיכך כתיב בו קריבה, הן קרבו ימיך למות (דגים לא י), ויעקב כתיב בו
 קריבה, שלא הגיע לימי אבותיו, אברהם היה קע"ה שנה, יצחק קפ"ב, ויעקב קמ"ו,
 לפיכך כתיב בו קריבה, ויקרבו ימי ישראל למות :

[ה] ויקרא לבנו ליוסף. למה לא קרא לא לראובן ולא ליהודה, ראובן היה בכור,
 ויהודה היה מלך, והניחין (יג) וקרא ליוסף, אלא בשביל שהיה ספיקה
 בידו לעשות, לפיכך ויקרא לבנו ליוסף: (יד) ויאמר [לו] אם נא מצאתי הן בעיניך
 [וגו'] ועשית עמדי חסד ואמת, (טו) ויש חסד של שקר שהוא אומר חסד ואמת, למה
 כן, משל ההדיוט אומר מת בריה דרהמך מעון מת רהמך פרוק, א"ל אם תעשה עמדי
 חסד לאחר מיתתי חסד של אמת הוא: אל נא תקברני במצרים. (טז) למה שמופה של
 מצרים ללקות בכנים והיו מרחשות תחת גופי, לפיכך אל נא תקברני במצרים: ד"א מפני
 מה לא בקש ליקבר במצרים, שלא יעשו בו ע"ו שכשם שנפרעין מעובדי ע"ו, כך נפרעין
 מע"ו עצמה, שנאמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' (שמות יב יג). וכן אתה
 מוצא בדניאל, כיון שפתר לנבוכדנצר את ההלום, מה כתיב בארין נבוכדנצר נפל
 על אנפיהו ולדניאל סגיד ובנחה וניהחין אמר לנסכה ליה (דניאל ב טו), (יז) אבל דניאל
 לא בקש אמר כשם שנפרעין מעובדי ע"ו כך נפרעים מכנה. וכן אתה מוצא בחירם,
 כיון שעשה עצמו אלוה מה כתיב בו, (יח) יען (כי) גבה לבך ותאמר אל אני (יחזקאל
 כח ב), א"ל הקב"ה הנה חכם אתה מדניאל, נבוכדנצר בקש לקרב לו ולא רצה ואתה
 עשה עצמך אלוה, מה סופך (יט) (אל) [על] ארץ השלכתך וגו' ד"א אמר יעקב

הערות לתקונים

וכ"י פארמא ונדפס אמר ר' שמעון בן לקיש ועיין הענין ה' : (יא) בועז עובד וישי אמרו רבותינו יותר
 מארבע מאות שנה היו חיון. וכן בלקח טוב אמרו רז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו, והכוונה כולם ביחד
 חיו יותר מן ארבע מאות שנה, ובלקח טוב הביא השבון וסיים למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו
 אלו הארבע דורות, וכן הוא דעת הרד"ל, ובז"ר בועז ועובד וישי אמרו חכמים יותר מד' מאות שנה היו
 חיו, [ב"ל חיו, או היו חיו] ובתנחומא איתא לא הגיע לימי אבותיו בועז ועובד וישי, עובד אמרו רז"ל
 יותר מן ד' מאות שנה חיו, נראה שחשב אחד להגיע כן שעובד לדוד חיו ארבע מאות שנה, וע"פ התנחומא
 גיבסו כן במדרש רבה בארבע דפוסים, והוא שצט, וזילקוט תורה רמז קל"ו מוצא חסד ב"ר יותר מד'
 מאות שנה חיו, וכן זילקוט מלכים רמז קס"ח הגי' ג"כ ארבע מאות שנה היו [ב"ל חיו] כמו שהגהתי
 אמרש. ורמיתו ביוחסין (דפוס קראקא דף י"ב) שהביא צטס בעלי הקבלה כי עובד חי ת' שנה כלואתא
 בתנחומא פ' ויחי שעובד חיה יותר מת' שנה כמו שהוא בספר קבלת החסיד וכן בז"ר פ' ויחי עכ"ל :
 (יב) מאה ושלושים ושלש שנה. וכן בז"ל רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, וזילקוט ויחי רמז קל"ג שנה,
 והקתי שז"ל קל"ז דכתיב ושני חיי עמרם שבע ושלשים ומאת שנה (שמות ו כ), וכ"ה בז"ר ובנדפס.
 והטעות נעשית כך שהיה כתוב שהרי לוי חיו קל"ז וקתה צו חיו קל"ג ועמרם צו חיו קל"ו, והמעתיק טעה
 והלוי אכל עמרם קל"ג. ובז"ל ה' של אקספארד צטעות קל"ג שנים: (יג) וקרא ליוסף אלה בשביל שהיה ספיקה
 צידו לעשות. וכ"ה בז"ר סג ושם הגי' בשביל שהיה, וזילקוט ויחי צטס ב"ר, וכן בש"ס עה"ל למי שהיה יכולת
 צידו לעשות, וכן בלקח טוב לפי שידע שיוסף היה יכולת צידו לעשות. אולם בנדפס נוסף ויקרא ליוסף לנמדך
 שהכל מוכדין למי שהשעה עומדת לו. ועוד שהיה ספק צידו לעמוד בלואתו. ובז"ר נוסף צטוף ע"פ
 התנחומא הנדפס, ולפי שהשעה מאורה לו' וכן ליתא בלקח טוב. ובז"ל ה' של אקספארד הגי' למי שהשעה
 צידו משקת לו: (יד) ויאמר אם נא מצאתי הן בעיניך. בנדפס נוסף לפני זה בשבילך ידתי לנחמים
 בשבילך אמרתי אמותה הפעם, ועכשיו אדם מת בספינה הנפש הולכת אלל אבותיו ושכבתי עם אבותי
 ונשאתי ממארים וקברתי בקבורתם, שהיו מחבבין את הקבורה [שנאמר] צקברי אשר רמתי. ובז"ר
 נוסף רק ההתחלה, בשבילך ידתי למארים בשבילך אמרתי אמותה הפעם. וזילקוט ויחי רמז קל"ו שהביא
 דברי הב"ר ליתא זה: (טז) ויש חסד של שקר. עיין רש"י צפי" עה"ת חסד שעושין עם המיתים הוא חסד
 של אמת שאינו מופה לתשלום גמול. ועיין בלקח טוב כל חסד שהוא שלא בפניו הוא חסד של אמת אבל
 חסד שפניו הוא חסד של תופס: (טז) לפי שסופה של מארים ללקות בכנים. וכן הביא רש"י צפי" עה"ת
 וכן מוצא בלקח טוב: (יז) אבל דניאל לא ביקש. ובז"ל רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, אבל בז"ר
 ובנדפס הגי' אבל דניאל לא קיבל: (יח) יען כי גבה לבך. מלת "כי" מוצא גם בז"ל רומי וכ"י רח"ס וכ"י
 פארמא, וזילקוט ויחי רמז קל"ו וזילקוט יחזקאל רמז ס"ג, ובקרא ליתא: (יט) אל ארץ השלכתך. וכן
 הוא

(כח) בפול של חוץ מטבריא ראו ארון של מת שבא מחוצה לארץ ליקבר בארץ ישראל. אמר ר' קצרא לר' אלעזר מה מועיל שיצתה נפשו בחוצה לארץ, ובא להקבר בארץ ישראל, אני קורא עליו, ונחלתי שמתם לתועבה (ימ"ס ב' ז'), בחייכם, ותבואו ותממאו את ארצי (ע), במיתתכם, א"ל כיון שנקבר בארץ ישראל הקב"ה מכפר לו שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים ל"ג מ"ג): (כט) ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם, אמר לתלמידיו אל נא תקברוני אלא בכלים צבועים, ולא בכלים לבנים, (ס) [ולא בכלים שחורים], אם אעמוד בין הצדיקים לא אבוש, ובין הרשעים לא אכלם: (לא) ר' יהודה כשנפטר מן העולם אמר למי שהוא עומד עליו אמור להם קראו לי לתלמידי, אמר להם (לב) קברו אותי בכלים לבנים, שלא אבוש במעשי להקביל פני בוראי: (לג) רבינו הקדוש כשהיה מסתלק מן העולם, צוה ג' דברים, אמר להן לא תזו אלמנתי מתוך ביתי, ואל תספרו לי בעיירות שבארץ ישראל, ואל תניחו לנכרי שיגע בממתי, אלא מי שנשפל לי בחיי, ימפל לי במותי, (לד) והוא דר בצפורי שבע עשרה שנה, (לה) שלש עשרה שנה חשש בשינוי, (לו) וכל אותן שלש עשרה שנה לא מתה חיה בארץ ישראל, ולא הפילה אשה עוברתה בארץ ישראל, ובסוף שלש עשרה שנה כעס רבינו הקדוש על ר' חייא הגדול, נכנס אליהו זמור לשוב אצל רבינו הקדוש בדמותו של ר' חייא, ונתן ידו על שינו ומיד נתפא, למחר נכנס ר' חייא אצלו, א"ל ר' אותו השן שלך מה היא עושה, א"ל משעה שננתת עליו ידך אתמול נתפאה באותה שעה, אמר ר' חייא אי לכם חיות שבארץ ישראל, [אי לכם עוברות שבארץ ישראל], אפילו כן אמר לו לא נתתי אני ידי

הערות ותקונים

צכ"י רומי וכ"י רח"ס. וצ"ר וצנדפס מעשה צרבי ורבי אליעזר, וזירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ד (דף 73 ע"ד) רבי צדק קרייא ור' לעזר, וזירושלמי כתובות סס פ"ב ה"ג (דף לה ע"ב) רבא צדק קרייא ור"ה, צ"ר וצנדפס יש לתקן שצ"ל צבדי [קצרא] כמו שהוא בתנוחמא שלפנינו, וכן זירושלמי כלאים ז"ל בר קצריא ואח"כ גשית ברקיריא, וזירושלמי כתובות מלת, רבא הוא בטעות וצ"ל מעשה צד קרייא, ובפסקיה רבתי ר' צדוקיא ור' אליעזר בן פדת: (כח) צפולי של חוץ מטבריא. וכ"ה צ"ר וצנדפס, וזירושלמי סס הוון מטיילין צאיסמין. ובפסקיה רבתי הוו מטיילין צאיפס, לדעתיה יש לתקן שצ"ל צאיפס, ופי' בלשון יוני *στρατὴ* דרך וחוף אשר יואים וצאים בני אדם. עיין ערך מלים דף 54 ערך צאיפס. ועיין ערך השלם ערך אלסום, וזירושלמי יש לתקן צאיסמטין, והיא המלה היונית והרומית *στρατὴ* (סטראטסט): (כט) ר' יוחנן כו' אלא צבלים צבועים ולא צבלים לבנים. צ"ר הגוי ר' יוחנן כשהיה מסתלק מן העולם אמר לאותן שהיו לריבין להטפס בו קברו אותי צבלים צבועים דבריקא לא לבנים ולא שחורים. וכן הוא צנדפס, ומלת דבריקא הוסיף בעל מ"כ, וכן צ"ר פ"ק אות ב' מהאין דבריקא. וזירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ב) ר' יוחנן מפקד מלצבוי דבריקא לא חיורוי ולא ארכמין אין קמית ציני דריקא לא נבחה, אין קמית ציני רשיעא לא נבחה. וזירושלמי כתובות פ"ב ה"ג (דף לה ע"א) הגוי אלצבוי דבריקא, והיא הגוי הנכונה, וכן צ"ר צ"ר ברדיקיא, כמו שהעיר צדק יודי הרב הגדול הבלשון הנפלא מהרמ"ל קאהוט בערך דבריקא, ובלשון ערבי וסוריה פתרון המלה צבוע ממוזע בין הלובן ובין השחור והוא ל"מ צרודים. והכוונה לא צבלים לבנים ולא שחורים אלא צרודים, כלומר מורכבים מן לבנים ושחורים וייתנו צבועים. ובעל התנוחמא או המעתיקים השימו המלה הזרה ברדיקיא והצינו במקומה "גלוי צבועים", רק צ"ר שם נוסף צפיים ע"פ המ"כ מלת "דבריקא" ולא כמו שהעיר הרב ד"ר קאהוט שצ"ר מלת צבועים צאה מגליון לפרש מלת דבריקא, רק צ"ר שם כל הפרשה לקוח מן התנוחמא כ"ו, ומלת דבריקא הוסיף המ"כ, וליתא בתנוחמא הנדפס: (ל) ולא צבלים שחורים. הוספתי, וכן חסר צ"ר רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא. ומוזא לנכון צ"ר וצנדפס וזירושלמי שהצאתי: (לא) ר' יהודה כשנפטר מן העולם. וכ"ה צ"ר רומי וכ"י רח"ס וכ"י פארמא, אולם צ"ר פ"ו וצנדפס הגוי ר' יאשיהו, וכן זירושלמי סס צ"ר המקומות וצ"ר פ"ק אות ב' הגוי ר' יאשיהו רק מוזא שם בשמו צאופן אחר ע"ש: (לב) קברו אותי צבלים לבנים, וכ"ה צ"ר וצנדפס. וכ"י רומי גורס קברו אותי צבלים צבועים: (לג) רבינו הקדוש. נשנה זירושלמי כלאים פ"ט (דף דל ע"א) וזירושלמי כתובות פ"ב ה"ג (דף לד ע"ד), וצ"ר פ"ו אות ה' ובתנוחמא הנדפס. וכן צ"ר פ"ק אות ב', ודברי הצ"ר מן פ"ו לקוחים מן התנוחמא, ודברי הצ"ר מן פ"ק הם בצוספת דברים וצבועים מן הזירושלמי שם: (לד) והוא דר צאיפרי, נשנה זירושלמי שם רבי הוה יתיב ליה צאיפריין שצעה עשר שנין, וזירושלמי שם וכן צ"ר וצנדפס נוסף אחר זה והיה קרא על עלמו ויחי יעקב צארך מצרים י"ו שנה והיה יהודה צאיפרי י"ו שנין וזה חסר לפנינו: (לה) שלש עשרה שנין חושש צשיט, נשנה זירושלמי שם: (לו) וכל אותן שלש עשרה

(בז) היכן הוא דייטיקי שלהם, עמד המלך למעלה ממנו, ראה אותו העבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להם, התחיל אמר להם בבקשה מכם עבדיו של מלך אתם היו מכבדין אותו, בדרך שכיבודתיו אני כל ימי, כך יעקב קרא לבניו יהודיע להם אימתי הקיץ, מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל לבניך אתה קורא ולי לא קראת, ולא אותי קראת יעקב (ישעי' מג כג), כיון שראה הקב"ה נגלה עליו, מיד התחיל לומר להם בבקשה מכם היו מכבדין להקב"ה, כשם שכבדוהו אבותי, שנאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' (בראשית מט טו), (בז) אמרו לו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים יד), מיד וישחתו ישראל על ראש המטה (בראשית מט ז), (מט) התחיל לומר בלחישתו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, (ג) אמר לו הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כג ב) : [י] (נא) ד"א ויקרא יעקב אל בניו. וז"ה אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים מ ג) אמר ר' יהושע בן לוי שלשה דברים גזרו בית דין של משה, והסכים הקב"ה עמהם, אלו הן, אחת בימי עזרא, בשעה שעלו מבל בקש הקב"ה להתיר להם את המעשרות, מה עשו עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין, שנאמר ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו ופרי וגו' (נחמיה י ג), מה עשו כתבו אותו בספר, ונתנו אותו בהיכל, מה עשו למחר נכנסו ומוציאו אותו התום, שהסכים הקב"ה עמהם, שנאמר ובכל זאת אנהנו כורתים אמנה (וחותמים על) [וכותבים ועל] התרומם וגו' (שם טז ב). ואת בימי מרדכי ואסתר, שנאמר קימו וקבלו (אסתר ט טו) קיימו למעלה מה שקבלו למשה. ואת בימי יהושע, כשנכנסו ישראל לארץ, אמר להם יהושע והיתה העיר (התיא) חרם (ישעי' ו י), ואין אתה מוציא שאמר לו הקב"ה דבר זה אלא מועצמו עשאו, ומנין שהסכים הקב"ה עמו, שנאמר המא ישראל (שם ז יא), הוי אקרא לאלהים עליון לא"ל גומר עלי: (גב) ד"א אקרא לאלהים עליון, מדבר ביעקב, כיון שנכנסו בניו לברכם, התחיל לחלק להם (גג) פרקפאות (פי' מתנות), ומנין שהסכים הקב"ה עמו, את מוציא כל ברכות שבידך אבינו יעקב את השבטים כך ברכן משה, שהסכים הקב"ה עמו על כל ברכה וברכה, הוי ויקרא יעקב :

[יא] [ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספר]. (נד) ר' פנחס כהן בר המא ור' יהודה הלוי בר שלום אמרו מהו האספר, המהרו, כשם שאתה אומר תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף (במדבר י"ד): (נה) ד"א האספר, העשו אסופות

הערות ותקונים

ויחי יוא כמו שלפנינו: (בז) היכן הוא דייטיקי שלהם. בשיטה חדשה ובתנחומא הגדפם וזילקום ויחי נוסף, והואני שלח וליה זילקום חיוב, ופי' "אוי" שטרשיין פי' יושב הערם מ"ה" (בח) אמרו לו שמע ישראל וכו' צ"ל רומי גם כן" רח"ס וכי' פארמא ובשיטה חדשה אמרו לו יודעין אנו מה בלבך שמע ישראל וגו' וזילקום שם נוסף אמרו לו מה בלבך א"ל אחד אמרו לו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד שמע ישראל וגו', וזה הוסיף בעל זילקום מנמרה פסחים דף ע"ו ט"א. ובגדפם אמרו לו יודעין אנו מה בלבך ענו כולם שמע ישראל, ועיין צ"ל פ"ח אות ג' מוציא זה כסגנון אחר. ועיין בלקה טוב (בראשית מט א), ובאגדת בראשית פ"פ, לדברים רבה פ"ב, וספרי ואתחין פסקא ל"א: (בז) התחיל לומר בלחישתו בשמול". עיין פסחים דף ע"ו ט"א, ובגדפם סוף אות ח' מוציא כל המאמר מן גמרא פסחים שם. וזילקום חיוב שם השמיט המאמר התחיל לומר בלחישתו, ומלא לנכון זילקום ויחי שם: (ג) א"ל הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר. בשיטה חדשה וזילקום ויחי ובתנחומא הגדפם נוסף אין המדות הללו שגך שנאמר הולך רכיל מנא סוד וגמאן רוח מנסה דבר (משלי יא ב), ומלא רח"ס וכי' פארמא בדברים באגדת בראשית פ"ח אות ז': (גא) ד"א ויקרא יעקב אל בניו ויאמר לאלהים עליון. מוציא בשיטה חדשה שם ובתנחומא הגדפם אות ח' וזירושלמי ברכות סוף פ"ט (דף יד ע"ג) ורות רבה פ"ד בפסוק והנה בועז, ושורר טוב מומור ל"ו, ועיין בכל המקומות שנמלא חיוב שינוים. מוציא זילקום יהושע רמז י"ח כמו שהוא לפנינו וחסר ה"יון תנחומא וזילקום ויחי השמיט זה והחל במאמר שלאחריו ד"א אקרא לאלהים עליון מדבר ביעקב: (גב) ד"א אקרא לאלהים עליון מדבר ביעקב. מוציא בשיטה חדשה שם, וזילקום ויחי וזילקום יהושע שם: (גג) פרקפאות "פי' מתנות", זה הוסיף המעתיק, ובכ"י רומי וכי' רח"ס וכי' פארמא ליתא הפירוש שהוסיף הסופר המעתיק בתנחומא כ"י אקספארט שלפנינו, וזילקום ויחי בשמות פרקפאות, ז"ל פרקפאות, ומוציא לנכון זילקום יהושע בשיטה חדשה ובתנחומא הגדפם, והערך ערך פרקופי הביא צ"ל פ"ו [הוא פ"ח] התחיל מחלק לכן פרקופאות, מזה תראה סעד לדברי כי כל הפרשה משיטה חדשה ה"ה לפני הערוך צ"ל פ"ח, (עיין לעיל הערה מ'), ופי' פרקופי בל"י ἡσασαסק גדולה וכבוד, עיין בערוך שם: (גד) ר' פנחס הכהן. מוציא בשיטה חדשה ובגדפם אות ח', ולפנינו צ"ל פ"ח ר' אחא אמר הסירו: (נה) ד"א האספר השעו

אסופות, מה עשו (נו) כיון שנכנסו התחיל מקנתרן: ראובן בכורי אתה (בראשית מט ג).
 (נד) חד אמר לפנים וחד אמר לשבח, לפנים, אמר לו ראובן בכורי אתה, אתה בכור
 ואני בכור, (נח) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום (נמ) שמונים וארבע שנה לא ראה
 יעקב קרי, אני בכור ואתה בכור: כחי וראשית אוני יתר שאת. שלך היתה ראויה
 כהונה גדולה, ואין שאת אלא כהונה גדולה, שנאמר וישא אתרן את ידיו אל העם
 ויברכם (ויקרא ט כג): ויתר עז שלך היתה המלוכה ראויה, ואין עז אלא מלוכה, שנאמר ויתן
 עז למלכו (ש"א ג י). וחד אמר לשבח, ראובן בכורי אתה, נאה אתה לבכורה, אע"פ שחללת
 בקנאתו של אמו קינא, למה כל ימים שהיתה רחל קיימת היתה מטתו של יעקב אצלה,
 משמתה נמל יעקב מטתו ונתנה אצל בלהה, מה עשה ראובן נמל קנאתו של אמו, עשה
 עצמו כאילו ישן באותה מטה, כדי שיטול יעקב מטתו אצל לאה, לפיכך הוא מקלמו,
 ראובן בכורי אתה, כחי וראשית אוני, אתה הייתה טפה ראשונה שיצתה ממני:

[יב] פחו כמים אל תותר. כהו כמים, ר' ירמיהו ור' נתן, חד אמר לפנים, וחד אמר
 לשבח, לפנים מהו כמים לא הנחת לך כלום, אלא כמים, כיצד אדם מפנה
 חבית של דבש והוא משייר בה קימטא, כשמערה בה מים אינו משייר כלום, כך לא
 שיירתה לך כלום זכות, אלא פחו כמים. וחד אמר לשבח, מהו כמים, אדם שהוא
 מערה דבש או שכן משייר קימטא, אתה לא שיירתה לך עון אלא כמים, מה המים
 מטהרין אף אתה כן נטהרתה: (ס) ד"א פחו כמים, לשון נוטריקון. הוא, ר' אליעזר
 אומר מהו פחו, פ'חית ח'פית ז'נית, הפרחתה הייך: [ד"א פחו כמים]. (סא) שנו
 רבותינו שלשה מושקין אפורין משום גילוי, המים והיין והחלב, נמצא היין מגולה הרי
 הוא מיצר בו שהוא שופכו, אבל המים אם נמצאו מגולין אינו מיצר מהן אם שופכן,
 כך עשית כל הכתרים שהיו לי השלכת אותם כמים, פחו כמים, נכנסו שמעון ולוי
 וקנתרן, אמר שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם, (סב) מהו מכרותיהם כלי חמס:
 בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי, כששני השבטים האלו נקהלים לא
 יוכר שמו שם, כשיעבוד זמרי ויהטא אל תחד כבודי (סג) [שנאמר זמרי בן סלוא נשיא

הערות ותקונים

אסופות אסופות, וכ"ה בשיטה חדשה. ובתנחומא הגדלים וכן ב"ר פ"מ אות ו' הגי' ד"ה האספו מנה
 מהם זקנים שנאמר אספה לי שבעים איש, ועיין ב"ר פ"ח אות ז': (נו) כיון שנכנסו התחיל מקנתרן.
 וכ"ה בשיטה חדשה. ובכ"י רומי כשעות כיון שכעסו התחיל מקנתרן, ולדעתי ז"ל כיון שכנסו: (נד) חד
 אמר לפנים וחד אמר לשבח. בשיטה חדשה חקר זה ומתחיל לראובן צטורי אתה אמר ר' לוי צר שלום שלך
 ראה קרי כו'. ועיין ב"ר פ"ח אות ד' רבי יהודה אמר כו דבר לשבח ודבר לנגח' ע"ש כמה שנים: (נח) אמר
 ר' יהודה הלוי צר שלום. בשיטה חדשה אמר ר' לוי צר שלום. ז"ל אמר ר' יהודה הלוי צר שלום, וכן צעל
 לקח טוב הציא לאמר ר' לוי צר שלום: (נמ) שמונים וארבע שנים, וכ"ה בשיטה חדשה פ"ד שנה, וכ"ה
 ב"ר פ"ח, ובלקח טוב כשעות, בן שבעים שנה ושבע שנה, וז"ל וארבע שנה, והיה כהונ פ"ד והשג
 המעתיק על אות ד' שהיא ז' והציג ושבע. ובתנחומא הגדלים וב"ר פ"ח אות ו' כשעות עשיתי פ' שנה
 ואפילו טפת קרי לא רחיתי, יש לתקן ש"פ פ"ד שנה, כי היה פ"ד שנה כשנת את לאה, עיין ב"ר
 פ"ח, בן ס"ג שנה היא יעקב צנת שנתל את הכרבות ו"ל שנה נתמן צנית עשר ו' שנים עיין ב"ר
 ומלא נושא אשה בן פ"ד שנה ע"פ ועיין מגילה דף יז ע"א ובשר"ל שם: (ס) ד"ה פחו כמים לשון נוטריקון
 הוא ר' אלעזר אומר פחית חפית חפית זנית, בכ"י רומי פחות חפאת זנית, וכן בשיטה חדשה פחות חפאת
 אית, והשמיט שם שם האומר, ועיין ב"ר פ"ח אות ד' ופ"ח אות ו', וב"ר פ"ח שם שם מוצא זה צסס ר'
 יהושע, ובסס אליעזר מוצא בסגנון אחר, ועיין צנת (דף נה ע"ג) ובלקח טוב ובתנחומא הגדלים אות ט'
 ובגלגל בראשית פ"ב והמלא דרשות שנות ע"פ נוטריקון, והסיום לפניו בתנחומא הפרחת חילך הוא ג"כ
 גלשון נוטריקון, וחסר אות ז' מן פחו: (סא) שנו רבותינו. תרומות פ"ח מ"ד ומוצא גם בגלגל בראשית
 פ"ב: (סב) מהו מכרותיהם כלי חמס, לדעתי ז"ל ב"ר הרב. וכן ב"ר פ"ח אות ו' מכרותיהם אמר ר'
 יוחנן לשון יוני הוא מכירין (פי' קורין לתרבות מכירין) וכן צו"ר ריש פ"ג ופדר"א פ"ח ובלקח טוב
 (בראשית מט ג) ובגלגל בראשית שם, והיא המלה היונית μαχαίρα והמלות "פי' קורין לתרבות מכירין"
 נוסף צפנים המדרש ע"פ התנחומא הגדלים שהיה מכרותיהם לשון יוני הוא שקורין לתרבות מכירין. וכן
 מוצא ברש"י עה"ת צסס התנחומא, וז"ל לשון כלי זיין הסייף צלשון יוני מכיר"ת התנחומא עכ"ל. ומזה סעד
 שהיה בן לפניו בתנחומא כמו שתקתי: (סג) שנאמר זמרי בן סלוא. הוספתי ומלא לנטון בכ"י רומי וכ"
 רח"ס וכ"י פחרמא, והשמיט המעתיק מן תחד כבודי עד תחד כבודי. וכן מוצא בילקוט ויחי סוף רמז
 קנ"ז צסס התנחומא. גם בילקוט ד"ה רמז אלף ע"ז ד"ה בן חסיר, וכן תראה ב"ר פ"ח אות ו' בסודם

בית אב לשמועוני (במדבר כה יד), וכן ויקח קרח בן יצחק בן קהת בן לוי וגו' ויקחלו על משה ועל אהרן (שם טו א ג), בקהלם אל תחד כבודי: כי באפם הרגו איש. כשהרגו את שכם בן חמור אמר להם עברתם אותי, מיד ארור אפם כי עז, אין השבטים הללו יכולין לישב כאחת, אלא אהלכם ביעקב ואפיצם בישראל, נכנס יהודה וקילסו. יהודה אתה יודוך אחיך, אתה בשנך הודת אמך כשילדה אותך אמרה הפעם אודה את ה' (בראשית כט ט), ומה ראתה להודות ביהודה, אלא ילדה לראובן, וראה דתן ואבירם ולא הודת בו, ילדה לשמעון וראתה זמרי ולא הודת בו, ילדה ללוי וראתה קרח ולא הודת בו, כיון שילדה ליהודה מיד הודת בו, שהוא הודה במעשה תמר, שנאמר ויבר יהודה ויאמר צדקה ממני (שם לח ט), א"ל אביו אמך הודית בך ואת הודית, לפיכך אחיך יודו לו. (סד) יצחק כשבירך ליעקב אמר לו וישתחוו לך בני אמך (שם טו כט), שלא היה לו אלא אשה אחת, אבל יעקב שהיו לו ארבע נשים אמר בני אביך, למה יודוך אחיך שכל ישראל יקראו על שמך יהודים, ולא עוד אלא שהמשיח יוצא ממך שהוא מושיע את ישראל, שנאמר ויצא חומר מונע ישי וגו' (ישעיהו יא):

[יג] בנימין זאב ישרף. (סה) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. (עמס ג ז), (סו) בתחלה היה הסוד ליראי ה', שנאמר סוד ה' ליראיו (תהלים כד), הורו נתן ואתו לישירים שנאמר ואת ישרים סודו (משלי ג 33), הורו נתן ואתו לנביאים, שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים: כל מה שהצדיקים עושים ברוח הקודש עושין, (סז) יעקב כשבירך את יהודה בירכו באריה שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט), כנגד מלכות בבל, שכתוב בו קדמייתא באריה (דניאל ז ד), והנניה מישאל ועזריה מזדווגין לה, (סח) ליוסף זיווג כנגד מלכות רומי הרשעה הזו. (סט) אמר ר' שמואל בר נחמן (ע) מסורת של אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל [שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (יחמיס מט ס)]. (עא) ומושה זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון בני השמונאי שהיה מלוי, ולוי שבט שלישי הוא, וזו מלכות יון שלישית, לוי שלש אותיות, ויון שלש אותיות, זה מקריב פרים וזה כותב על קרן השורר אין להן חלק באלהי ישראל, אלו מרובין ואלו מועטין, ראה אותן משה ובירכן, שנאמר ברך ה' הילול וגו' (דברים לג יא), (עב) ויעקב זיווג לבנימין כנגד מלכות מדי, וכתוב במלכות מדי, וארו (חיווא) (חיוה) אחרי (תינינה דבייא) [תינינה דמיה] לדוב (דניאל ז ס), (עג) שהרי הקישה כנגד שבט בנימין שנמשל

הערות ותקונים

אל תבוא נפשי כשעמוד זמרי ויעשה אותו מעשה כזכוי אל יזכר שמי שם שנאמר ושם א"ש ישראל המוכה וגו' (במדבר כה) בקהלם אל תחד כבודי כשקוהל קרח את עמלו לחלוק לא ויתחד שמי עליהם אלא ויקח קרח בן יצחק בן קהת בן לוי (שם טו), וכן מוצא בתנחומא הגדפס ויחי אות י' בהרצפת לשון, ועיין גם בראש"י צפי' התורה: (סד) יצחק כשבירך ליעקב אמר לו וישתחוו לך בני אמך שלא היה לו אלא אשה אחת, מוצא צ"ר פס"ו ופ"ח ופ"ט ובתנחומא הגדפס וברש"י על התורה: (סה) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר. מנא עד סוף הפרשה מוצא בתנחומא הגדפס את י"ד וכן בשיטה חדשה (בית המדרש לד' 8) רק שם נתקצר הלשון: (סו) בתחלה היה הסוד ליראי ה'. נשנה צב"ר פמ"ט את ב' וכן בתנחומא הגדפס וירא אות י' ובקצת צמדס ש"ט מזמור ל"ה וכן מוצא בילקוט וירא רמז פ"ב וזילקוט תהלים רמז תש"ב וזילקוט עומס רמז תקמ"א: (סז) יעקב כשבירך את יהודה. בתנחומא הגדפס שם ויחי אות י' ובשיטה חדשה העתיק כל המאמר, וכן נשנה צב"ר פ"ט את ג' בהרצפת דברים ע"ס: (סח) ליוסף זיווג כנגד מלכות הרשעה הזו. בתנחומא הגדפס כנגד מלכות אדום, וצב"ר ג' אחרת ע"ס, והמאמר יוסף כנגד מלכות אדום הוא שם דבדרי משה: (סט) אמר ר' שמואל בר נחמן, וכן הוא לשון בתנחומא שלפנינו ויאל אות ט"ו ומוצא בילקוט ספטיס רמז ל"א בשם התנחומא. וכן הוא בתנחומא הגדפס ויחי שם, וצב"ר שם סוף את ב' מוצא זה בשם ר' פנחס, אולם צב"ר פע"ג את ז' ופע"ה את ה' הגירסא ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן, ובשיטה חדשה השמיט שם האומר, ועיין צ"ב דף קנ"ג ע"ב: (ע) מסורת של אגדה, בתנחומא הגדפס מסורת אגדה, וצב"ר ובשיטה חדשה מסורת היא: (עא) ומושה זיווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון בני השמונאי שהיה מלוי. עיין שנת דף כ"א, ועיין רש"י בפירושו לפ' ברכה (דברים לג יא) מחץ מתניס קמיו ד"ל ראה שעתידין השמונאי זכיוו להלחם עם היומים והתפלל עליהם לפי שהיו מועטים וצ' בני השמונאי ואלעזר כנגד כמה רבנות לכך נאמר ברה"ה חילו ופעל ידיו תרלה ומשגליו מן יקומן מחץ מתניס קמיו ומשגליו מהיות להם תקומה: (עב) ויעקב זיווג לבנימין כנגד מלכות מדי. בגדפס נוסף אחר זה שמרדכי שרע ממנה שהוא משבט בנימין, ועיין צב"ר פ"ט: (עג) שהרי הקישה כנגד שבט בנימין,

בו, שנאמר בנימן זאב יטרף, מה הזאב הזה הוטרף כך היה שבטו של בנימן הוטרף, (עד) שנאמר וראיתם (את) [והנה אם יצאו] בנות שילה וגו' והמפתח לכם (שופטים כא כא): [יד] (עה) ד"א בנימן זאב יטרף וגו'. מדבר בשופטו באהוד מה כתיב ויעש לו אהוד הרב ולה שני פיות (עג ג עז), שהיה עוסק בתורה (עו) שנקראת הרב פיפיות, ולה שני פיות, שאוכלת בשני עולמות, העולם הזה והעולם הבא: (עז) ד"א ויעש לו אהוד הרב, (עה) ונתנה על ירך ימינו, נכנס אצל עגלון אמר לו דבר אלהים לי אליך (עט) (המלך) ויקם מעל הכסא (עס עס ס), אמר הקב"ה אתה חלקת לי כבוד ועמדת מכסאך בשביל כבודי, היך שאני מעמיד ממך בת שיעמוד מסנה בן ואני משיבו על כסאי, זו רות המואביה (פ) שעמד ממנה שלמה, שכתוב בו וישב שלמה על כסא ה' (יה"א עט כג), (פא) מה כתיב וישלח אהוד את יד שמאלו ויקח את החרב מעל ירך ימינו (שופטים ג כא). בבקר יאכל עד, ויתקעה בבטנו (עז) ולערב יחלק שלל: [טז] ד"א בנימן זאב יטרף. מדבר בארצו, בבקר יאכל עד (פב) זו יריחו, שהיא מבכרת פירותיה, ולערב יחלק שלל, זו בית אל שהיא מלקשת פירותיה: ד"א בנימן זאב יטרף וגו'. (פג) מדבר בשאול, בבקר יאכל עד, וישאול לכד המלוכה על ישראל [וגו'] ויעש חיל ויך את עמלק (ש"א יד מז מח), ולערב יחלק שלל, וימת שאול ושלשת בניו (ש"א ו): ד"א בנימן זאב יטרף, (פד) מדבר באסתר המלכה, בבקר יאכל עד, ויבא המלך והמן לשותות (אסתר ו), ולערב יחלק שלל, ביום ההוא נתן אחשוורוש לאסתר המלכה וגו' (ש"א ח ב): ד"א בנימן זאב יטרף, מדבר בקרבן, בבקר יאכל עד, את הכבש האחד תעשה בבקר (במדבר כח ד), (פו) ולערב יחלק שלל, (פי) ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (עז):

הערות ותקונים

צב"ר פ"ט אות ג' אחר שסיים זה נמשלה לדוב וארו חיוא אחרי תנינא דמיה לדוב הביא ר' חנינא אמר לדב כתיב צד היה שמה והוא מן וי"ר פ"כ"ה ואסתר רבה פ"א: (עד) שנאמר וראיתם את צנות שילה. תקנתי כמו שהוא בקרא, גם צב"ר רומי בשעות וראיתם אם יוס ילאו צנות שילה, וכן יש לתקן בש"ס הדסה וראיתם והיה אם ילאו ז"ל והנה אם ילאו. ובש"ס הדסה עס טוסף מנלמד שהיו חוטפים נשים לצניחן משום שזעוה ששצטו ישראל עליהם שלא ישאו נשים: (עה) ד"א בנימן זאב יטרף מדבר בשופטו באהוד. התחומא הנדפס עס וצ"ר פ"ט אות ג', ובשעות צב"ר מדבר בשופטיו, ז"ל בשופטו, דהא אהוד רק אחד הוא. ובש"ס הדסה בש"ס זה עד ד"א בנימן זאב יטרף מדבר בקרבן (סוף אות ט"ז), ומן שהיה עוסק בתורה מוצא בילקוט שופטים רמז מ"ב ע"ג התחומא: (עו) שנקראת חרב פיפיות. נדפס שכתוב זה חרב פיפיות צידס (תהלים קמט): (עז) ד"א ויעש לו אהוד חרב ונתנה על ירך ימינו. וכ"ה צב"ר רומי וכ"ר רח"ס וכ"ר פארמא, זה נשמע נדפס: (עה) ונתנה על ירך ימינו. בקרא ויחגור אותה מתחת למדיו על ירך ימינו (שופטים ג ו): (עט) המלך. מלת המלך הסגרתה כי ליתא בקרא, וכן מוצא גם צב"ר רומי וכ"ר רח"ס וכ"ר פארמא: (פ) שעמד ממנה שלמה. נדפס בשעות כיון שעמד שלמה, ויש לתקן ע"פ התחומא שלפנינו: (פא) מה כתיב וישלח אהוד את יד שמאלו. נדפס הלשון משוגש מה כתיב באהוד ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בצטנו, צבקר יאכל עד ויתקעה בצטנו, ולערב יחלק שלל מדבר באהוד, וכ"ל מה כתיב באהוד ויקח את החרב מעל ירך ימינו, צבקר יאכל עד, ויתקעה בצטנו, ולערב יחלק שלל. והמלות מדבר באהוד הוא מיותר כי כתוב במאמר שלאחריו בנימין זאב יטרף מדבר באהוד וחסר גם מלת "ד"א" מדבר באהוד: (פב) זו יריחו. כ"ה לנכון גם צב"ר עס, ומוצא בילקוט ויחי רמז קס"א, אבל נדפס הסריס' המלות זו יריחו: (פג) מדבר בשאול צבקר יאכל עד ושאלו לכד המלוכה. בילקוט ויחי רמז קס"א נשמע שורה שלמה וכ"ל ד"א צבקר יאכל עד זה שאלו דכתיב ושאלו לכד את המלוכה [ולערב יחלק שלל וימת שאול ושלשת בניו. ד"א בנימן זאב יטרף מדבר באסתר המלכה צבקר יאכל עד ויבא המלך והמן לשותות] ולערב יחלק שלל ואת בית המן נתתי לאסתר, והשמיים האמתיק מן ולערב יחלק שלל עד ולערב יחלק שלל. ורש"י צפ"ה ע"ה הביא את דברי התחומא, ועיין בלקח טו"פ ויחי (מט כז) ובהערה ק"ח. ונראה כי היה לפניו טוסחא משוגש התחומא כמו שהיה לפני צב"ר הילקוט: (פד) מדבר באסתר המלכה צבקר יאכל עד ויבא המלך והמן לשותות כו'. וכ"ה נדפס. ובצ"ר הגו' צבקר יאכל עד ביום ההוא נתן המלך אחשוורוש לאסתר המלכה את בית המן, ולערב יחלק שלל והשם אסתר את מרדכי על בית המן, ועיין צ"פ חואר שכתב ודברי התחומא בזה הענין לא מוציאים המה: (פה) ד"א בנימן זאב יטרף מדבר בקרבן. זה העתיק בש"ס הדסה (בית המדרש ג' 81), זה הוא המקור להרנוס ירושלמי וי"ע: (פי) ולערב יחלק שלל ואת הכבש השני תעשה בין הערבים. זה נשמע בש"ס הדסה: (פו) ואת הכבש השני תעשה

[טז] (פח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. אלו השבטים, (פט) אבל להלן בישמעאל שנים עשר נשיאים יוליד (בלשית י"ג), אבל השבטים על סדרו של עולם הוא מהלך, היום י"ב שעות, הלילה י"ב שעות, השנה י"ב חדשים, (צ) המזלות י"ב, לפיכך כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. אמר ר' יוחנן, וכי שנים עשר שבטים היו, (צא) והלא אפרים ומנשה הרי י"ד, אלא בשלוי נמנה עמהן אין אפרים ומנשה נמנה עמהן, וכשאין לוי נמנה עמהן אפרים ומנשה נמנין עמהן שבט אחד, מנין שנאמר לבני יוסף לאפרים אלישמעו בן עמיהוד (צמדכ"ג י'), הוי כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (צב) לא פחות ולא יותר. (צג) אפילו רבקה ראתה אותם [שנים עשר] שנאמר ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בלשית כה כג), הרי ב', ושני לאומים הרי ד', ולאום מלאום יאמץ הרי ו', ורב יעבוד צעיר הרי ח', והנה תאומים בבטנה הרי י', (צד) ויתרוצצו הבנים בקרבה הרי י"ב :

[יז] וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם. (צה) אותו אין כתיב כאן אלא ברך אותם, למה כן, (צו) בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי, וליוסף גבורתו של שור, ולנפתלי קלותו של איל, ולדן נשיכתו של נחש, תאמר שזה גדול מזה, כללן באהרונה, איש כברכתו ברך אותם, שחילק להם את הארץ, ונתן ליהודה את הארץ עשה שעורים, ולבנימן ארץ שהיא עשה חטים, אעפ"י כן כללן אלו באלו שיהיו אוכלין אלו משל אלו, הוי וזאת אשר דבר להם אביהם, (צו) אליהם אין כתיב כאן, אלא להם, וזאת עתיד אדם כיוצא בו לברך אתכם, וממקום שפסקתי אני הוא מתחיל, שנאמר וזאת אשר דבר להם אביהם, כיון שעמד משה פתח בוזאת הברכה (דברים י"ג ה) מהיכן שפסק יעקב, הוי וזאת, אמר להן הברכות הללו אימתי מגיעות לכם משעה שתקבלו את התורה, שכתוב בה וזאת התורה (ד ש"ד מד), הוי וזאת. ואף במה שחתם יעקב פתח להן משה, אמר משה מזקנים אתבונן (תהלים קט"ה), יצחק כשבירך את יעקב אמר ואל שדי יברך אותך (בלשית כה ג), במה חתם בסוף ברכתו בקריאה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כה ח), אף יעקב במה שפסק אביו משם התחיל, ויקרא יעקב אל בניו (שם מט ח), וחתם יעקב בוזאת, ואף משה בשעמד לברך את השבטים התחיל בוזאת וזאת הברכה (דברים י"ג ה), ובמה חתם משה באשריך, שנאמר אשריך ישראל מי כמוך (שם שס כט), ראה דוד פתח באיש האיש (תהלים א' ח), הוי מזקנים אתבונן :

הערות ותקונים

צין הערבים. נדפס נוסף אחר זה ומדבר במנוחה שהיה אחת מן המנוחה בתוך חלקו של בנימין והעפ"כ לא היתה האם זה מותר חלקו לקיים מה שנאמר חופץ עליו כל היום (דברים לג). וכן בלקח טוב סיים והרי המנוחה היה בחלקו של בנימין, וכן משה רבינו אמר לבנימין אמר ידיד ה' ישכון לבטח עליו וגו' (דברים לג יז): (פח) כל אלה שבטי ישראל. מובא בתנחומא הנדפס אות ע"ו: (פט) אבל להלן בישמעאל שנים עשר נשיאים יוליד. עיין צ"ר פמ"ו אות ו' אמר ר' יצחק כתיב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר אלו בני גזירה וישמעאל אינו מעמיד י"ב אלא אותם נשיאים יוליד כו' ע"ש: (צ) המזלות י"ב. נדפס נוסף וי"ב לבני האפור: (צא) והלא אפרים ומנשה. נדפס בגי' והלא כבר נאמר אפרים ומנשה כראובן ושמוען: (צב) לא פחות ולא יותר. מבאן העתיק בשיטה חדשה (בית המדרש ג' 111) וכן מובא בלקח טוב: (צג) אפילו רבקה ראתה אותם. עיין פסקתא פסקא זכור (דף כג ע"ג) דאמר רב הונא ראויה ליה רבקה להעמיד י"ב שבטים כו'. וכן נשנה צ"ר פס"ג אות ו', וכן מובא בתנחומא הנדפס וחי' שס, ובתנחומא הנדפס פ' תלף אות ד', ובשיטה חדשה שס, ובילקוט תורה רמז ק"ו, וילקוט תהלים רמז תתס"ח: (צד) ויתרוצצו הבנים בקרבה הרי י"ב. וכן הוא בצ"י רומי. אולם צ"ר ופסקתא והתנחומא הנדפס ובשיטה חדשה בגי' וי"א הראשון אלמוני הוא אחד עשר. ולאחר כך וי"א אחיו, הרי שנים עשר: ובמקומות הנ"ל נוסף שם בתנחומא הנדפס ובשיטה חדשה ואיך דמייתי לה מהכא למה זה אנכי, ז"ה בנימין שריא י"ב - (צה) אותו אין כתיב כאן. מובא בתנחומא הנדפס אות פ"ו ובשיטה חדשה: (צו) בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי. נשנה גם בצ"ר פס"ט אות ד', שמו"ר פ"א, צמ"ר פ"ג, חזית פ"ב, וילקוט וחי' רמז קכ"א, ובתנחומא הנדפס שס, ושיטה חדשה (בית המדרש ג' 111) ולקח טוב: (צז) אליהם אין כתיב כאן אלא להם. נשנה גם בצ"ר פ"ק אות י"ב המתחיל ליטא אחרינא וזאת אשר דבר להם אביהם יעקב אין כתיב כאן אלא אביהם, ויותר נכון בגי' שלפנינו, וכן נדפס, וכחזי סי' ט"ז ומ"ל בתנחומא בגי' אליהם אין כתיב כאן אלא להם, ופירושו הדברים כי כל ל' לו ולכם הסמוכין אלל דנור מתפרש בלשון על, וכדפריש"י

[יח] [צח] (ד"א וזאת אשר דבר להם אביהם). [ויעשו בניו לו כן כאשר צום]. מה עשו, חנמו אותו והעלו אותו, מה כתיב ויבאו עד גורן האמד (בראשית נ י), (צט) וכי גורן יש לו לאמד, שאמר עד גורן האמד, אלא אלו כנענים שנמלכו כתריוחן (ק) והקיפו ארוננו של יעקב כגורן זה שמקיפין אותו באמד, (קא) ר' אליעזר אומר כיון שראו ארוננו של יעקב אבינו התיירו אזורי מתניהם והלך כבוד ליעקב אבינו. (קב) ר' שמואל בר נחמן אמר קשרי אצבעותיהם התיירו, (קג) ורבותינו אומרים באצבע הראו את הארון, ואמרו אבל כבוד זה למצרים, בשביל כן נתן להם הקב"ה גורן. ויעש לאביו אבל שבעת ימים, מכאן שאבילות שבעת ימים, ואמרי לה כוכאן ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים (ויקרא ט לג) (קד) ולמה עושין שבעה ימי אבילות כנגד שבעת ימי המשתה, אמר להם הקב"ה בעולם הזה נצמערתם עם הצדיק, ושמרתם לו אבל שבעת ימים, לעולם הבא אני מחזיר אותו האבל לשמחה, שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיוגנם (יחזקאל לא יג), וכשם שאני מנחם אתכם, (קה) כך אני מנחם לציון, שנאמר כי נחם ה' ציון נחם כל הרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תורה וקול זמרה (ישעיה נא י):

חסלת פרשת ויחי. ופליק ספר בראשית.

הערות ותקונים

ובדפוס"י נבי ואשר נשבע לי, ולכן היה כתיב אליהם היינו מפרשים עמכם וכפשוטו, ומדכתיב אשר דבר להם דמחפרש כמו עליהם מדרש כמו וזאת אשר דבר עליהם עוד הציבה וזה משה אבי ישראל וכן פה דבר עבר בנקום עתיד, עכ"ל. ורלוזני בשיער חדשה בני' זאת אשר דבר אין כתיב כאן אלא וזאת: (צח) ד"ה וזאת אשר דבר להם אביהם. הסגרתו ותקניתי ויעשו בניו לו כן כאשר צום. ובשיטה חדשה (בית המדרש ד' 82) מתחיל ויזו אותם ויאמר אליהם, וכיון שנתלק משה ויעשו בניו לו כן כאשר צום מה עשו חטו אותו כו'. ובתנחומא הנדפס אף י"ז מתחיל כך ד"ה וזאת אשר דבר ויזו אותם ויאמר אליהם אני נאסף אמר להם אם זכיתם נספלתם בעממי ואם לאו משאני מסתלק מן העולם אלא אביתי אני הולך, וכיון שנתלק מיד ויעשו בניו לו כן כאשר צום, מה עשו חטו אותו כו'. ועיין בלקח טוב: (צט) וכי גורן יש לו לאמד. בצ"ר פ"ק אה"ו איתא אמר ר' שמואל בר נחמן חזרנו על כל המקרא ולא מליני מקום ששמו אהרן וכו' וז"ל בירושלמי כוטה פ"ה ה"י (דף יז ע"ג) וע"ש כוטה איתא מאשר היה לפניו, ועיין בצ"ל כוטה דף יג ע"א ובליק טוב (בראשית נ י): (ק) ומקיפו ארוננו של יעקב כגורן זה שמקיפין אותו באמד, ר' אליעזר אומר שראו ארוננו של יעקב התיירו אזור מתניהם. כ"ה גם בשיטה חדשה, ובנדפס נשמט שורה שלימה וכו' והקיפו ארוננו של יעקב [כגורן זה שמקיפין אותו באמד, ר' אליעזר אומר כיון שראו ארוננו של יעקב] התיירו אזורי מתניהם. והשמט המעתיק מן ארוננו של יעקב עד ארוננו של יעקב: (קא) ר' אליעזר אומר וכו' התיירו אזורי מתניהם. וכן מובא בצ"ר שם פ"ק ובירושלמי שם ובנדפס ובשיטה חדשה ובלקח טוב: (קב) ר' שמואל בר נחמן אמר קשרי אצבעותיהם התיירו. וכ"ה בצ"י רמזי, אולם בירושלמי קשרי כפתותיהם, ובשיטה חדשה קשרי כפתותיהם, ובצ"ר שם קשרי כפתותיהם התיירו, וכו' כפתותיהם, ור"ל שהלכו חלונ' כתף, ובצ"ר פ"ק אה"ו מוזא זה בשם ר' לקיש ובירושלמי ר' שמעון בן לקיש. ועיין בלקח טוב בהערה ה', ושם הבאתי ג"כ בשם המעריך שכתב צורך היתר אמינות הפירוש הזה נעלם מהמפרשים להיותם בלתי בקיאים במנהג הערביים בעל יפ"ת סהר דברי מי שקדמוהו והוא כתב שהוא דרך אבילות להתייר האזור, גם הותרת קשרי כפתותיהם ר"ל שהלכו חלונ' כתף, ואני אומר כי הותרת האזור לא מליני שיהא דרך אבילות, ומי"ש שהלכו חלונ' כתף, אילו היה זה היה אומר כפתותיהם חלנו, ועוד דא"כ אבל נגזר עשו, וכוונה רז"ל להמשיך חסדם וזכותם, ועתה דע כי דרך הערביים להגזים בגדיהם באזור בשעת מלאכה. ולכן אלו שלשנו בגדיהם לכבודו, גם מנהגם לשנות בתי ידים להקוקים רחבים וארוכים מאד, ובשעת מלאכה מגביהן אותן וקושרין זו בזו באחורי כפתותיהם ועתה התיירו ושגשגו לכבודו: (קג) רבותינו אומרים באצבע הראו. בנדפס ר' אומר, ובשיטה חדשה רבנן אמרי, ובירושלמי ובצ"ר הוא בשם ר' יודן בר שלום, ובשם רבנן מובא שם וקפו קומתן: (קד) ולמה עושין שבעה ימי אבילות, צ"ר סוף ויחי פ"ק אה"ו ג' ובשיטה חדשה, ובנדפס, ובלקח טוב. ועיין מ"ק דף כ ע"א מנין לאבילות שבעה מה חג שבעה אף אבילות שבעה, וע"ש בתוס' ד"ה מה חג, ורש"י נזיר דף סו ע"ג ד"ה אלא באבילות לרצנן הביא רבנן תקנו אבילות שבעה. ואסמכתא אקרא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עכ"ל: (קה) כך אני מנחם לציון שנאמר כי נחם ה'. אחר הפסוק הזה נמלא בנדפס סוף ויחי ויראו אחי יוקף כי מה אביהם מה ראו עמה שפחדו כו' עד סוף הפרשה הוסיף המדפיס ממאגוסבה וליתא כ"ה אקספארד קובצן ב' ובכ"ה אקספארד קובצן ה', וליתא גם בדפוס קטשטאטיניא ודפוס וויניציא. ועיין צ"ר פ"ק אה"ו ח' קל"ה מזה:

**THE LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF
NORTH CAROLINA**

**Presented By
DANNIE N. HEINEMAN**

BM517
.T35
1885
v.1

